19510/37

FRANCE • KIDRIČ

ZGODOVINA SLOVENSKEGA SLOVSTVA

OD • ZAČETKOV DO • MARČNE REVOLUCIJE

RAZVOJ • OBSEG IN • CENA • PISMENSTVA KNJIŽEVNOSTI • IN LITERATURE

IZDALA
SLOVENSKA • MATICA
V • LJUBLJANI
MCMXXIX

1. SNOPIČ

TISK J. BLASNIKA NASL. V LJUBLJANI
ODGOVOREN M. ROŽANEC

FRANCE KIDRIČ

ZGODOVINA SLOVENSKEGA SLOVSTVA

OD ZAČETKOV DO MARČNE REVOLUCIJE

RAZVOJ
OBSEG IN CENA PISMENSTVA KNJIŽEVNOSTI
IN
LITERATURE

IZDALA SLOVENSKA MATICA
V LJUBLJANI
MCMXXIX

R II 131980

II 131980

FZC 107/1958

Stoletja beležk brez literarne tradicije.

V mukah in zamudah se je izvijala slovenska literarna aktivnost izpod pritiska političnih, socialnih in kulturnih razmer.

Ob prihodu v alpske pokrajine v 6. stol. niso imeli Slovenci niti pisma niti knjižne literature. Toda izraza „pesem" in „peti", ki sta jim skupna z ostalimi Slovani, dokazujeta z gotovostjo, da so že poznali poseben način besednega prednašanja, ki se je odlikovalo od običajnega govora. O kakovosti neknjižne slovenske „pesmi", ki je bila individualno koncipirana, a se je med ustnim sporočanjem neprestano izpreminjala, se da za dobo prvih stoletij, kar so bivali Slovenci v alpskih deželah, le ugibati: glavno vodilo pri gradnji je bila nedvomno melodija; šlo je pač za nekako ritmično prozo brez formalnega verza in brez stika ali rime; epika je bila po vsej priliki manj razvita od lirike.[1]

Območje stare neknjižne slovenske pesmi ni bilo tako, da bi se bilo moglo iz njega roditi iskanje, kako se naj slovenska beseda piše.

Ako bi bili Slovenci po pokristjanitvi ostali še nadalje neodvisen državni narod, bi se bile izza prve polovice 8. stol. tudi pri njih začele ustvarjati osnove za slično jezikovno-kulturno in literarno prakso, kakršna je značilna za mlade pokristjanjene državne narode na evropskem zapadu, katerih jezik je že bil ali pa postajal tako različen od latinskega, da je bila latinščina nešolanim plastem nerazumljiva. Latinščina bi bila iz položaja liturgičnega jezika sicer tudi za slovensko državno ozemlje dobila sloves priznanega literarnega, uradnega, diplomatičnega in učenjaškega jezika par excellence, v primeri s katerim bi se bila proglašala slovenščina za neliteraren, ljudski, „vulgaren" jezik. Toda domači predstavniki latinske cerkve, katerim bi se bila tudi med Slovenci vsiljevala dolžnost, da se iz ozirov na koristi lastne organizacije opremijo z nekaterimi teksti v slovenščini, n. pr. z molitvenimi obrazci, vzorci za pridige, pomagala za katehezo, evangeljskimi lekcijami i. t. d., bi bili v jezikovno-istorodni državi nemoteno gledali na ta problem. A praktične potrebe državnega naroda bi bile tudi tukaj brezpogojno zahtevale, da se v jezikovno-kulturni praksi začnejo

1

delati izjeme. Tako bi bila tudi slovenščina začela polagoma postajati literarni jezik, odrivati latinščino ter se usposabljati za pismeno rabo v praktičnih potrebah, listinah in pismih ter za posodo zgodovinskim zapisom in literarnim vrednotam po latinskih in drugih vzorcih.

Ko so Slovenci izgubili narodno samostojnost ter pripadli v nemški politični, socialni in kulturni sestav,[3] so šle zanje po zlu že v prvih stoletjih po pokristjanitvi vse ugodnosti, ki so jih dajali pokristjanjenim, a politično samostojnim narodom za likanje jezika ter za ustvarjanje posebnih literarnih potreb in ambicij lastna, jezikovno homogena država ter dvor, plemstvo, duhovništvo in redovništvo, ki so s seljani spadali v isto jezikovno-kulturno sfero ter si na višji razvojni stopnji morali želeti literarno ustvarjanje v svojem narodnem jeziku.

Živeli so sicer odslej v območju države, kjer se je nemški cerkvenoknjižni repertorij izpopolnjeval po takih stavkih v kapitularjih Karla Velikega in v sklepih pokrajinskih cerkvenih zborov iz 789—814,[4] ki so bili za slovensko ozemlje smotreni le v slovenski prilagoditvi, n. pr.: da se sme v vsakem jeziku k Bogu moliti (794); da naj prevedejo duhovniki homilije v kmetiški nemški jezik (792), pridigajo o evangelijih (802), učijo ljudi vero, očenaš in gloria patri (789, 802) ter jih navajajo v njihovem lastnem jeziku, da se odrečejo hudiču in molijo očitno spoved (811, 813); da naj narod pri službi božji sodeluje s petjem refrena Kyrie eleeson (sinoda v Solnogradu 799). K temu je treba še prišteti novo ureditev samostanskih in stolničnih latinskih šol, ki so se ob normalnem razvoju morale nekoliko ozirati ne le na nove potrebe narodno-jezičnega repertorija, ampak tudi na pomoč narodnih jezikov pri pouku latinščine. Gre za sledeče določbe nove šolske politike na ozemlju nemške države: da imej vsak samostan in vsaka stolna cerkev latinske šole,[35], kjer bi se učili dečki psalmov, pismenk, cerkvenega petja, komputa (koledarskega računanja) in gramatike (789); da naj se samostanske šole uredijo tako, da bodo imele poleg oddelka za vzgojo lastnega naraščaja še oddelek za vzgojo posvetnega klera (814—40).

Toda središče cerkvene administracije in kleriške vzgoje je bilo že od početka za Slovence severno od Drave v Solnogradu, za Slovence južno od Drave v Ogleju, torej v obeh slučajih izven slovenskega ozemlja. Trst je sicer tudi imel škofa, a obseg tržaške škofije je bil neznaten, mesto samo brez ozira na slo-

vansko okolico precej zaključena romanska občina z lastno tradicijo. Krščanska cerkev je začela med Slovenci delovati brez onega neposrednega vpliva narodno-jezičnega miljeja v središčih, ki je pri nekaterih evropskih narodih tako blagodejno vplival na narodno-jezični cerkveni repertorij. Iz nemškega Solnograda ter italijanskega Ogleja so že od početka odločali o cerkveni administraciji med Slovenci tujerodni dostojanstveniki, ki so bili ne le brez vsakršnega notranjega stika s slovenskim jezikom, ampak često tudi brez onega najprimitivnejšega znanja slovenskega jezika, ki bi si ga bili morali pridobiti, če bi pravilno umeli svoje dolžnosti višjega dušnega pastirstva. A slovenskemu ozemlju je že od početka pripadala le najprimitivnejša oblika krščanske latinske šole pri redkih podeželskih duhovnikih, medtem ko so po višjo šolsko izobrazbo morali slovenski kandidati hoditi izven svojega ozemlja.

Na slovenskem ozemlju se je začel širiti nov živ jezik, ki je bil literarnosti slovenskega mnogo opasnejši protivnik nego mrtva latinščina: živ jezik soseda, ki je postal Slovencu politični in socialni gospodar in odločilni faktor za vso kulturno politiko.

8. stol.: Doba krščanskih domačih knezov pod prvo obliko nemške vlade (okoli 750—822) je bila prekratka in preburna, da bi bila mogla dozoriti problem slovenskega pisanja in slovenskega posnemanja smernic za upoštevanje živega jezika, ki so jih vsebovali kapitularji Karla Velikega.[4]

9. in 10. stol.: Že v dobi prvih tujih vojvod in mejnih grofov (822—952), ko se je začela kolonizacija in germanizacija slovenskega ozemlja, so se od leta do leta slabili pogoji, pod katerimi bi bila slovenščina mogla jemati nekatere postojanke literarni latinščini, a krepili so se pogoji za razplet, v katerem je pripadala ta naloga tudi na slovenskem ozemlju nemščini.

V dobi „velike Karantanije" in njenih mark (952—1002) so obstajali pač še razni pogoji za literarnost slovenščine: vsi Slovenci, izvzemši ostanke panonskih med Muro in Rabo, katerih ozemlje so obdržali Madjari, so bili združeni v političnih mejah ene velike pokrajine; poleg nemških so bili tudi še posamezni plemiči slovenskega porekla; slovenski živelj, ki je imel v pokrajini nedvomno večino, je dajal deželi tako izrazit slovenski značaj, da je ime „Karantanec" sosedom pomenjalo toliko kakor ime „Slovenec";[5] tudi nemški knez in nemško plemstvo sta

slovenski značaj „Karantanije" priznavala, ker sta dovolila, da se je ohranilo slovensko ustoličenje vojvode na Gosposvetskem polju.

Toda take prilike opozarjajo le na okoliščino, da se je razvoj, ki je prinašal tudi odstranitev slovenščine od črte literarnih razvojnih možnosti, vršil mirno, navadno brez sodelovanja narodnostne sovražnosti do slovenskega življa, po tirih, ki so bili posledica pripadnosti k nemškemu državnemu in družtvenemu sestavu ter se zdeli naravni. V resnici je pomenjalo tudi stoletje „velike Karantanije" z neprestanim potiskanjem severne meje strnjenega slovenskega ozemlja na jug ter s pojačeno nemško penetracijo na ozemlju samem le krepitev tradicije, da more tu samo nemščina odrivati literarno latinščino, kolikor se je kaj takega tej dobi zdelo že sploh umestno.

Posledice označenega razvoja so bile že v stoletju po njegovem začetku med karantanskimi Slovenci tako močne, da pri njih tudi novi slovanski liturgični jezik solunskih bratov Cirila in Metoda,[6] v katerih neposrednem območju so bili od 867 pa približno do 874 gornjepanonski Slovenci med Dravo, Donavo in dolnjo Rabo, ni vzbudil kakega močnejšega literarnega odmeva.

Ker sta Ciril in Metod napravila za liturgični jezik svoje macedonsko narečje, je bil novi literarni jezik od jezika panonskih in karantanskih Slovencev, ki so se začeli pač šele v 6. stoletju diferencirati od prajužnoslovanskega narečja,[7] sicer nekoliko različen, vendar pa tudi Slovencem razumljiv. Ako bi se bilo slovansko bogoslužje uveljavilo v jedru slovenskega ozemlja in tu ohranilo, bi bili Slovenci v njem dobili ne le močnega zaveznika v brambi proti raznarodovanju, ampak tudi alfabet in izhodišče necerkveni literaturi. S sprejemom Metodovega liturgičnega jezika bi sicer tudi za slovensko ozemlje vprašanje domačega literarnega jezika ne bilo končno rešeno: razlika med importiranim cerkvenim jezikom in živim slovenskim govorom bi bila postajala vedno večja; potreba tekme med „literarnim" in „vulgarnim" jezikom bi bila ostala na dnevnem redu; zmaga živega jezika nad mrtvim liturgičnim bi bil pogoj za uspeh posvetnih literarnih prizadevanj. Toda to obračunavanje bi se bilo moglo vršiti ne le brez narodnih izgub, ampak tudi v korist domače literarne aktivnosti.

Edini ohranjeni slovenski odmev določil v karolinških kapitularjih iz te dobe in obenem prvi ohranjeni slovenski literarni

spomenik sta napisala okoli 1000 dva duhovnika v latinski homiliarično-liturgični rokopis freisingenskega škofa, ki je imel bogata posestva ter cerkveno in posvetno oblast v delih slovenske zemlje (na pr. ob Vrbskem jezeru, Škofjo Loko s široko okolico, Zgornje Koroško): prvi si je zabeležil po 975 obrazec splošne izpovedi, kakršnega je v območju nemške cerkve molil v zmislu karolinških kapitularjev duhovnik pred verniki po pridigi; drugi je napisal pred 1025 kratko pridigo o grehu in pokori in novo obliko splošne izpovedi.[3] Razlika v prilagoditvi karolinških kapitularjev pri Nemcih in Slovencih postaja očitna, če se pregleda vrsta nemških tekstov, ki so nastali v tej zvezi,[4] a obenem upošteva, da so za duhovnike med Slovenci v isti državi obstajale ravno iste potrebe, kakor za njihove tovariše med Franki, Švabi i. t. d. Ob ugotovitvi, da so freisingenski spomeniki za stoletja osamljen slučaj, ki niso ustvarili navade, postaja ta razlika še izrazitejša.

11.—13. stol.: V dobi vlade raznih nemških dinastov nad slovenskimi zemljami se je meja proti Nemcem sicer ustalila, a novo ustanovljena mesta z nemškim ali ponemčenim prebivalstvom so predstavljala novo oviro uveljavljenju slovenskega jezika.

Iz 14 moških samostanov, ki so imeli tu le za naraščaj svoje notranje šole[15] ter se začeli na Slovenskem ustanavljati v 12. stol. (bili so to n. pr. benediktinci, cistercijanci, kartuzijanci, minoriti in avguštinci), in pa iz 4 ženskih samostanskih domov, ki so se otvorili v naslednjem stoletju dominikankam in klarisinjam, se slovenski literarni besedi sploh ni obetala taka korist kakor pri drugih narodih: moški samostani slovenskega ozemlja so bili namreč v takih redovno-provincialnih sestavih, da je v njih vedno prevladoval neslovenski element, ki ni čutil po slovenskem tekstu sploh nobene potrebe, ako ni slučajno imel posla z dušnim pastirstvom, kar se je pa dogajalo le izjemoma; a tukajšnje nune so pripadale po večini že od doma neslovenski jezikovno-kulturni sferi, zato je pri njih nemška knjiga nadomeščala nerazumljivo jim latinsko. Nemci so bili tudi škofje novih škofij: krške (1072), sekovske (1218) in lavantinske (1228). Ozemlje teh novih škofij za jezikovno in šolsko politiko sploh ni prišlo v poštev, ker je bilo preneznatno. Z ustanavljanjem in organiziranjem novih velikih župnij izza 11. stol. po vsem slovenskem ozemlju se je sicer pač večalo število primitivnih župnijskih šol za posvetni kleriški naraščaj, a znanje latinščine

se je že skušalo doseči tudi tukaj brez slovenskih literarnih pomagal.

Iz političnih izprememb kratka vlada češkega kralja Přemisla Otokarja nad Slovenci iz raznih vzrokov ni mogla imeti zanje nikakega globljega pomena v narodnem zmislu.[22]

Okoliščina, da so Korošci 1227 Ulriha Lichtensteinskega slovenski pozdravili ali svoje vojvode še vedno in do 1414 v slovenskem jeziku ustoličali, dokazuje pač, da se koroško plemstvo slovenskega značaja dežele še ni sramovalo, toda iskalec pobud za slovensko pisanje ne sme prezreti, da se iz te dobe ni izsledil doslej niti en slovenski rokopis, da je bila v isti dobi in med istim plemstvom tudi na Koroškem nemščina edina literarna konkurentinja latinščine in da se literarno niti slovenski tekst za ustoličenje ni fiksiral, čeravno bi se radi nemških vojvod, ki slovenščini gotovo niso bili vsi vešči, zdelo to skoraj potrebno.

Med prvimi naročniki nemških pečatov sploh so bili v prvi polovici 13. stol. notranjeavstrijski, a zlasti tudi koroški velikaši[36] in le nemščina je začela tudi tu proti koncu 13 stol. v listinah polagoma nadomeščati latinščino.[37]

14., 15. in prva polovica 16. stol.: Prenos središča v oglejskem patrijarhatu iz Ogleja v Videm (1348) ni bila za vprašanje pogojev literarnosti slovenščine nobena pridobitev. Z ustanovitvijo ljubljanske škofije (1461) je res bila osnovana možnost osredotočenju skrbi za slovensko cerkveno pismenstvo. Razni momenti bi bili lahko ugodno vplivali: škofija je obsegala slovenske župnije po Kranjskem, Štajerskem in Koroškem; imela je dvoje središč na slovenskem ozemlju, v Ljubljani in v Gornjem gradu; vodili so jo od početka domači sinovi, ki so znali tudi slovenski. Toda tradicija, da se slovenščina tudi v službi cerkve ne piše, je bila že tako vkoreninjena, da v novi, slovenski škofiji odločujoči činitelji prireditve slovenskega cerkveno-knjižnega repertorija niso šteli med svoje prve naloge.

Ena politična izpremememba je pač mogla priti v poštev. „Grofija celjska" (1341—1456) je pač imela v sebi zametek za izpremembo jezikovno - kulturne prakse, toda šele v daljni bodočnosti, in to samo pod pogojem, ako bi slovanski živelj v novi državni edinici ostal v večini. V prvi dobi svoje politične samostojnosti so bili Celjani še preveč pod vplivom tradicije, ozirov na nemško plemstvo in meščanstvo in teženj izven slovenskega ozemlja, da bi se bila mogla v njih že izoblikovati kaka nova jezikovna

ideja, ali da bi se bila mogla jezikovno-kulturna praksa njihovega dvora že začeti bistveno razlikovati od prakse na dvorih prejšnjih nemških dinastov, ki so vladali nad Slovenci. Slovanski prišleci: žene, češki husit Jan Vitovec i. t. d. so se pač jezikovno prilagajali novemu osredju. Oprema nove cerkve sv. Jeronima v medjimurskem Stridovem v zagrebški škofiji 1447 po Celjanu Frideriku II.[10] z glagoljaši ostaja v celoti jezikovno-kulturne prakse Celjanov malo pomembna epizoda, dokler se ne dokaže, da bi bile v pisarni Celjanov slovenske ali glagoljaške listine poleg latinskih vsaj tako običajne kakor nemške.[11]

Za jezikovno politiko nemških Habsburgov, pod čijih oblast so prišle, izvzemši beneško Slovenijo, 1282—1526 vse takozvane „dežele", v katerih so živeli tudi Slovenci, ni torej to ozemlje nikoli tvorilo takega problema, kakor se jim je pokazal 1526 s pridobitvijo čeških zemelj,[12] kajti dotakratna praksa je potiskala v slovenskih deželah v ospredje samo vprašanje, kako se naj uredi v administrativni ali sodni praksi i. t. d. razmerje med veljavo latinščine in nemščine, a slovenščina za ta področja sploh ni prihajala več v poštev. Ko se je izoblikovala v 14. do 15. stol. staleška država,[8] so se šteli deželni stanovi, ki so predstavljali „narod" dotične dežele,[13] brez ozira na jezik večine v „deželi" za nemško korporacijo. Za Korošce in Kranjce se je izdalo potrdilo svoboščin 1338 v nemščini, avtentično nemško besedilo so dobili 1339 tudi Štajerci, ki so prosili zanj z motivacijo, da bi ga mogli vsi razumeti.[38] Ferdinand I., ki je dovolil plemičarju Sachu, da sme latinski procedirati, na pritožbo notranjeavstrijskih sodišč pa 8. avg. 1555 določil,[12] naj se „v prihodnjosti samo v nemškem jeziku procedira," je s tem res le potrdil „splošno staro prakso". Izpraševanje onih, ki niso znali nemški, se je seveda moralo vršiti v razumljivem jim jeziku.[14]

Nemščina je dobivala novo oporo tudi v šoli. Med novimi šolami na slovenskem ozemlju v tej dobi,[15] katerih snovanje je pospeševal razvoj mest, je poleg zavodov, ki so se ozirali v prvi vrsti na cerkveno potrebo kleriškega naraščaja in v skladu s tem na gojenje latinščine, pač že prevladoval tip „nemške šole", katere naloga je bila, da opremi one meščanske sinove, za katerih bodoči poklic se znanje latinščine ni zdelo potrebno, z znanjem računanja, nemškega čitanja in nemškega pisanja ter s spretnostjo v sestavljanju nemških računov, trgovskih pisem, pogodb i. t. d. Glagoliške in cirilske pismenke za pisanje hrvaških

pisem i. t. d., so se morda že začele poučevati v Črnomlju in Metliki, a to je bila izjema, ki so jo povzročili trgovski in vojaški stiki s hrvaškim ozemljem, kjer sta bili ti pismi udomačeni.

Resen tekmec nemščini v nadomeščanju latinščine je na jugozapadu slovenskega ozemlja izza 15. stol. postajala italijanščina.[16] Pri ogrskih Slovencih literarni rabi njihovega jezika madjarščina, jezik gospode, v prvih 9 stoletjih sožitja sicer ni bila tako opasen sovražnik kakor pri ostalih Slovencih nemščina ali italijanščina, ker je bila tudi madjarska literarna aktivnost še slaba, toda ta okoliščina je koristila[17] v prvi vrsti položaju latinščine, ki je ostajala tudi jezik administracije.

Jezikovna pripadnost znanstvenega in slovstvenega dela, ki je v tej dobi, kakor drugod po Evropi, tudi na slovenskem ozemlju postalo intenzivnejše in živahnejše, je povsem v skladu s tradicionalno jezikovno-kulturno prakso in dokaz, da tudi znanstveniki, slovstveniki in beležkarji niso mislili na potrebo, naj bi se ta praksa podvrgla kakim bistvenim izpremembam.

V področju znanstva in slovstva se je tekma z latinsko produkcijo vsaj že sedaj nedvomno začela, toda nosilec tekme je bila iz domačih živih jezikov le nemščina.[18] Kartuzijan Filip[19] je napisal v zajčkem samostanu nemško pesem v čast Marijino; Herman Talner[19] iz Trebnja je bil pisec kodeksa iz 1455, ki je obsegal nemško pesem o Aleksandru Velikem in pa zgodovino habsburške hiše, napisano za Ludovika Kozjaka; nemški sta bili tudi celjska kronika, ki jo je po umoru zadnjega Celjana sestavil neki celjski minorit, in pa kronika koroškega župnika Unresta;[19] Sigismund Herberstein[19] je k svojim latinskim „Rerum Moscovitarum commentarii", ki so izšli prvič na Dunaju 1549, oskrbel sam nemški prevod, ki se je natisnil prvič 1557 na Dunaju.

A tudi slovenske beležke iz območja potreb cerkvenega in praktičnega življenja, ki so se po 400 letnem zastoju sedaj zopet začele pisati v takih zvezah, da se jih je nekaj ohranilo, so v primeri z nemškimi in italijanskimi, ki so se iz iste dobe ohranile v latinskih rokopisih slovenskega ozemlja,[20] sumljivo maloštevilne in dokaz, kako nasprotna je bila miselnost dobe literarnemu fiksiranju slovenskega teksta še vedno tudi v slučajih najnujnejše potrebe.

Izven okvira naravnostnih cerkvenih potreb so take beležke sploh še tudi sedaj silno redke:[21] v Škofji Loki je napisal

pisec latinskega rokopisa o lastnosti otrok 1466 v praktično informacijo poleg nemških mesečnih imen tudi slovenska; nekdo v Kranju v 1. pol. 16. stol. je po naročilu magistratovem priredil prisežne obrazce.

Nekaj več takih beležk je bilo napisanih v področju cerkvenega življenja:[21] češki cistercijan v Stični si je napisal okoli 1428 molitev pred pridigo, vokacijo Salve regina in nekaj glos k latinskim izrazom, drugi stiški cistercijan okoli 1440 prvo kitico velikonočne pesmi, nov obrazec za splošno izpoved i. t. d.; gorenjski ali koroški duhovnik si je priredil okoli 1450 očenaš, avemarijo in vero; neki Italijan je napravil proti koncu 15. stol., menda v Stični, slovenski načrt za pridigo; nekdo, pač duhovnik, je skušal v 15. stol. po primeru posvetne lirike ustvariti menda intimno Marijino pesem z opevanjem rok, las in lica;[22] v beneški Sloveniji je nastal 1497—1508 prevod zaznamka ustanovnih maš bratovščine sv. Marije v Črnjevcu.

Pomembni teksti takratne cerkvene serije manjkajo torej povsem: obrazci za deset zapovedi, litanije in rožni venec; lekcionar in vzorci za pridige; legende; asketični spisi; prevodi mašnih knjig; psalter ali kak drug molitvenik i. t. d.

Latinska liturgična velikonočna slava je bila pač udomačena tudi na Slovenskem, kamor so jo prinašale oficialne oglejske in solnograške liturgične knjige ter agende nemške provenience.[23] Toda ta sestavina oficialne liturgije, ki je bila na zapadu izhodišče bogatemu razvoju latinske in narodnojezične liturgične in duhovne drame, ni povzročila tu niti nove nemške duhovnodramatične formulacije, nikar da bi bila rodila misel na slovensko.

Pod pritiskom potreb se je udomačila tudi pri duhovščini med Slovenci navada, da so tekste sproti iz latinščine, nemščine ali laščine prevajali v slovenščino, bodisi, da je šlo za čitanje nedeljske ali prazniške lekcije[23] ali pa za recitiranje katehetičnih, molitvenih in obrednih obrazcev. Naravno je, da so bili ti prevodi često tako v vsebinskem kakor jezikovnem oziru prave pokveke.[24]

Verjetno je, da je kak cerkveni tekst s slovenskimi glosami propal in da se je bilo sploh zabeležilo več nego se je ohranilo.

Ni izključeno, da je bilo prvotno literarno prirejenih zlasti več glavnih slovenskih cerkvenih pesmi,[25] ki so se začele uveljavljati pod vplivom razmaha nemške cerkvene pesmi vsaj že v 14. stol. Saj gre za predelave latinskih ali nemških pred-

log, ki jih je duhovnik priredil in potem tudi intoniral ljudstvu s pridižnice ali izpred oltarja. Med maloštevilne cerkvene pesmi, ki so se ob sodelovanju duhovnika in ljudstva že pred sredino 16. stoletja pele v cerkvi pred pridigo ali po njej, pri posebnih svečanostih, procesijah i. t. d., se morajo na pr. šteti: božične „Ta dan je vsega veselja" (latinski original „Dies est laetitiae" je iz 13. stol.), „Eno je dete rojeno" (Puer natus in Betlehem iz 15.), „Ta svetla zvezda je izšla" (Sidus clarum oritur iz 14.); prepesnitev desetih zapovedi za postni čas, namreč „Kir hoče v *nebo priti, ta ima ohraniti teh deset zapovedi*", ki *je imela* tudi mnemotehnični namen; velikonočna „Kir Marija Boga rodi" (Virgo Deum genuit? danes pozabljena), „Oglasi se, oglasi se sveti šent Peter" (Helf uns sankt Peter heiligo iz 11.? danes pozabljena), „Jezus je od smrti vstal, od njega bridke martre, obto se veselimo" (Christ ist erstanden von der Marter all, des wollen uns froh sein iz 13.), „Jezus je od smrti vstal, od svoje bridke martre, da bi ne bil od smrti vstal" (Christ ist erstanden von der Marter all, und wär er nicht erstanden), „Marija Devica, bodi naša pomočnica" (Regina coeli); vnebohodna „Jezus je šel gori v nebo" (Jam Christus astra ascenderat iz 13.); binkoštna „Pridi sv. Duh, napolni srca" (Veni sancte spiritus iz 12.); adventna „Jager na lovu šraja" (Es wollt ein Jäger jagen iz 15.). Cerkvene slovenske pesmi so se pele najbrž tudi ob ustoličenju koroških vojvod.

Pod vplivom predlog in zlasti latinske himnike so tudi prireditelji slovenskih cerkveno-pesemskih tekstov iskali rimo ter delili snov na formalne kitice. Tudi ta pesem je bila prirejena za petje po določeni melodiji. Nekateri izmed verzov so imeli stalno število naglašenih zlogov ali vzdigov, v padu tudi po več nenaglašenih zlogov, semtertje eno- ali večzložen nastop. Četudi so bili nekateri teh tekstov morebiti knjižnega izvora, so vendar postali kmalu vsi narodna pesem, ki se je tudi izpreminjala.

Za posvetno narodno pesem je pomenjalo 14. in 15. stol. kakor pri Nemcih tudi pri Slovencih dobo živahnega razcveta:[20] udomačene snovi so se predelavale; sodobni domači dogodki so dobivali pesniško obliko, na pr. v pesmi o lepi bobnarici, ki obravnava dogodke v rodbini celjskih grofov, ali v pesmi o Pegamu in Lambergarju, kjer so v Pegamu najbrž spomini na Vitovca;[22] udomačevali so se novi junaki sosednjih narodov, kakor kraljevič Marko, kralj Matjaž i. t. d. Vendar se je vršilo vse to menda brez pomoči knjige in pisma.

Pičla domača historiografija je vsebovala silno malo netiva za povečanje slovenske jezikovno - kulturne aktivnosti. Vetrinjski opat Johannes II., ki je pisal v prvi polovici 14. stol v latinskem jeziku „Liber certarum historiarum", je bil menda Lotaringijec[40] in si slovenščine morda niti osvojil ni. Medtem ko je za oznako koroških in drugih Slovencev rabil dosledno ominozno obliko „Sclavus", „sclavonicus" in „Sclavonia", bil Metodovi akciji pod vplivom nemških virov neprijazen ter druge slovanske narode in vladarje pritegnil le v okviru zgodovinskih zvez, je bilo pomembno njegovo poročilo o slovenskem ustoličenju koroških vojvod, katerih enemu je sam prisostvoval. Pri Unrestu, župniku na Dholici, ki je v naslednjem stoletju pisal v nemškem jeziku „Koroško kroniko",[41] se čuti neka intimnejša zveza s slovenskim življem, četudi programa svojim informacijam ni razširil mnogo preko opatovega. Zlasti se vidi ta naklonjenost v obrazložbi, s katero opremlja namišljeno pravico slovenskega zagovora, ki bi ga naj bili imeli vsi koroški vojvode na cesarskem dvoru: „Ker je Koroška pristna slovenska dežela".

Duševni kontakt z ostalimi Slovani, ki so ga imeli že v tej dobi nekateri intelektualci slovenskega porekla ali domače pokrajinske provenience, sicer ni bil brezpomemben za slovensko kulturno življenje, vendar mnogo preslab, da bi bil mogel vzbuditi pri Slovencih kako globljo zavest o neprimernosti domače jezikovno-kulturne prakse.

V 15. stoletju so se začele pojavljati semtertje med Slovenci glagoljaške cerkvene knjige in hrvaški duhovniki, ki so opravljali liturgijo v cerkvenoslovanskem jeziku.[27] Toda napačno bi bilo radi tega misliti, da bi bili imeli Slovenci takrat na osnovi glagolizma s Hrvati isto narodno slovstvo. Šlo je za hrvaške begunce pred Turki. Med Slovenci je ostal ta glagolizem importirana sporadična prikazen, ki je veljala za hrvaško ter na slovensko kulturno življenje ni imela nobenega vpliva. Magister Jurij[28] iz Brežic (de Rayn ali de Sclavonia), ki si je zabeležil proti koncu 14. ali v začetku 15. stol. pod imenom „hrvaškega alfabeta" glagoliško abecedo, je živel v Toursu na Francoskem ter ostal sploh brez pomena za razmere med Slovenci.

Globlje črte v slovenski razvoj so zarisali slovenski kulturni stiki s Čehi.[22]

Že husitizem,[29] ki so ga n. pr. v Prekmurje prinašali direktni češki agitatorji, iz zagrebške škofije širili morda tamošnji njegovi pristaši, a v celjski grofiji predstavljal Vitovec, je imel

med Slovenci posamezne idejne pristaše. Toda v slovenskih beležkah husitska agitacija ni dobila odraza, a zlasti zaman bi iskali sledov o kaki slovenski prilagoditvi husitske zahteve, da se sv. pismo prevedi, a liturgija vrši v narodnem jeziku.

Zdi se pa, da je prisotnost čeških menihov, ki so bežali pred husiti ter našli med Slovenci zatočišče n. pr. v Žičah in Stični, prispevala nekoliko k usmerjanju ugibanj o pomoči pisane slovenske besede v cerkvi.[22] Pravopisni in jezikovni čehizmi v beležkah iz Stične in sploh vsa zveza prvih slovenskih beležk v Stični s temi begunci postaja umljivejša, če se upošteva, kaj vse se je pisalo v narodnem jeziku takrat že za češko duhovščino, in česa vsega ni manjkalo slovenski. Antihusitska miselnost, ki so jo češki begunci pomagali širiti, se odraža menda tudi v narodni pesmi o Pegamu (t. j. Vitovcu) in Lambergarju. Najbrž so vplivali ti stiki tudi na slovansko orientacijo nekaterih slovenskih inteligentov. Morda ni slučaj, da je Kranjec Miklavž Pečahar, ki je v prvi polovici 15. stol. živel med Čehi na Moravskem ter zlagal latinske antihusitske pesmi, poudarjal, da je „Kranjec in sin slovanskega naroda" (Carnioliae genitus, natio zlava mea est).

Več pobud za Slovence nego vsi njihovi kontakti z ostalimi Slovani so vsebovala Žige Herbersteina[19] latinska in nemška poročila o potovanju v Moskvo in o Rusih. Herberstein se je sicer štel za štajerskega plemiča in Nemca, toda Kranjci, ki so vedeli, da je bil rojen v Vipavi, so ga mogli imeti za svojega ter videti v njem prvega uglednega domačina, ki jih je v knjigi opozoril na stvari, kakršne so bile že skoraj pozabljene: da je oblika „sclavonisch", ki je vzbujala misel na zvezo s „Sclave" = suženj, napačna; da se noben jezik ne sme grajati; da so obsodbe vredni oni, ki so Herbersteina v Vipavi radi učenja slovenščine zasmehovali; da more komu tudi znanje slovenščine zelo koristiti; a zlasti, da spadajo slovanski Kranjci med najbolj razprostranjene narode, ker imajo jezikovne sorodnike v Istranih, Furlanih, (= beneških Slovencih), Koroščih južno od Drave, Štajercih južno od Gradca, Slovanih ob Muri (vedel je morda tudi za Prekmurce), Srbih in Bolgarih do Carigrada, Dalmatincih, Hrvatih, Bošnjakih, Slovanih na Ogrskem ob Vagu (Slovakih), Čehih, Šlezijcih, Lužičanih, Polabcih, Poljakih, Rusih i. t. d.

Sodbe o revščini slovenskega pismenstva v dobi osmih stoletij po pokristjanitvi pa ne morejo bistveno izpremeniti niti domneve

o izgubah tekstov, niti pritegnitve novih slovanskih orientacij v latinskih ali nemških knjigah. Literarne tradicije ali šole slovenski pismenstveni spomeniki iz dobe od 10. do prve polovice 16. stol. ne predstavljajo. Ves ta drobiž je nastal v privatno rabo, brez ožje medsebojne jezikovne in pravopisne zveze, brez namena, da se nakloni ljudstvu ž njim štivo v narodnem jeziku ali ustvari slovenski literarni jezik. Spomeniki so iz raznih krajev, o kakih središčih slovenskega pismenstva v tej dobi sploh ni umestno govoriti.

V r s t a u s t a l j e n i h o v i r[31] vsakršnemu literarnemu razmahu slovenskega življa, ki so bile posledica pripadnosti k nemškemu političnemu, socialnemu in kulturnemu stanju, je postala do srede 16. stol. že sumljivo dolga. Najvidnejše njene sestavine so bile: tak državni in dinastični patriotizem, ki ne samo da za Slovence ni bil istoveten z narodnim patriotizmom kot izrazom plemenske, tradicionalne in predvsem jezikovne enote in pripadnosti, ampak je razvoju slovenskega narodnega patriotizma sploh bil na potu; razcepljenost na vrsto „dežel", oziroma na Ogrskem županij, ki so sicer imele, izvzemši drobce na zapadu, vse istega vladarja, vendar pa živele vsaka svoje politično življenje ter ustvarjale pogoje za gojenje teritorialno-pokrajinskega patriotizma in za slovensko jezikovnoliterarno separacijo; oblikovanje staleške „kranjske nacije" (latinski so ji rekali „natio", nemški „Nation"), „koroške nacije" i. t. d., ki je sicer predstavljala tudi Slovence, vendar pa pomenila nekaj povsem drugega, nego bi pomenil izraz „slovenski narod", če bi se bil sploh že rabil; nadvlada ožjih geografskih imen „Korošec", „Kranjec", „Štajerec" i. t. d. nad narodnim „Slovenec", kateremu je v domači nemški rabi odgovarjal izraz „Winde" - „Windisch", medtem ko „Korošec" ni pomenjal več ob sebi „Slovenca", a tudi ime „Kranjec", ki je moglo označati poleg pokrajinsko-politične še etnografsko-slovansko pripadnost, ni imelo take razsežnosti, da bi ga mogla sprejeti celota, če bi se pokazala potreba, da se species „Slovenec" t. j. Slovan Notranje Avstrije, in genus „Sloven" — „Slovenec", t. j. Slovan sploh, diferencirata; podrejenost večine ozemlja pod cerkvenopravne okoliše s središči izven slovenskega ohranjenega ozemlja v Vidmu (za vse župnije južno od Drave, izvzemši ljubljansko škofijo), Solnogradu (za vse župnije severno od Drave), Strassburgu pri Krki na nemškem Koroškem (kjer je imel svoj sedež krški škof, ki je bil generalni pooblaščenec[32] solnograškega metropolita), Št. Andražu na nem-

škem Koroškem (kjer je stoloval lavantinski škof, ki je bil obenem generalni vikar[32] za Koroško), Gradcu (kjer je bila rezidenca sekovskega škofa, ki je bil obenem generalni vikar za Štajersko do Drave), Gjurgju (Győr, za prekmurske Slovence v železni županiji), in v Veszprimu (za prekmurske Slovence v zalski županiji), ki so ohranile svoj slovensko-raznarodovalni pomen tudi po priključitvi štirih župnij zalskih Slovencev pod zagrebško škofijo in po ustanovitvi ljubljanske škofije; neslovenska jezikovno-kulturna usmerjenost moških in ženskih samostanov; vedno odprta možnost za nove doselitve nemškega življa (na zapadu tudi laškega, v Prekmurju madjarskega), tako da se tuji doseljeni živelj, ki je imel neposredne stike s sorodnim življem v državi, jezikovno-kulturno ni prilagodil večini, ampak donašal vedno nova pojačenja manjšini; prednostno stališče importirane nemščine, ki je dosledno v literarni rabi izpodrivala latinščino, imela resnega tekmeca med živimi jeziki ozemlja le na zapadu v italijanščini ter že bila namesto slovenščine jezik administracije, uradne publicistike, sodniških zapisnikov, pogodb, računov in oporok, učni jezik in važen namen novemu, meščanskemu tipu osnovnih šol, edini pomožni jezik v latinski šoli, običajni jezik za ustno in pismeno občevanje inteligence, a se uveljavljala že tudi za del višjega literarnega udejstvovanja; socialna degradacija slovenskega jezika, ki je sicer imel nekako ustaljene meje ter svojim nositeljem tudi ni povzročal oficialnega preganjanja, toda veljal za značilni jezik nižjih slojev, a višjim slojem bil le sredstvo v občevanju z nižjimi; omalovaževanje slovenščine, kateri se je očitala „taka robatost in barbarskost, da se ne more niti čitati niti pisati“[33]; kulturno raznarodovanje inteligentov domačega porekla, ki so lahko prehajali iz slovenske v nove jezikovno-kulturne sfere, si osvajali ideologijo o brezcenosti lastne materinščine in o skorajšnji propasti lastne narodnosti, se jeli svojega domačega jezika sramovati in ga lahko pozabljati, ostajali tudi ob priznavanju pripadnosti k Slovencem brez zavesti kakih dolžnosti do slovenske jezikovne kulture, brez dejanstvenosti narodnega čuvstva, brez odpora proti opasnosti za slovensko narodnost in brez potreb za višjo literaturo v maternem jeziku ter bili prepričani o umestnosti rabe nemškega ali laškega pravopisa za pisavo lastnih priimkov, nemške ali latinske oblike za ime domačemu kraju; videz faktične nepotrebnosti posvetne slovenske literature in literarne rabe slovenske besede v praktičnem življenju, ker je bil nosilec splošnega je-

zika na slovenskem ozemlju brez literarnih potreb in stremljenj, plemič, inteligent in meščan se zadovoljeval z importiranim literarnim blagom iz svoje jezikovno-kulturne sfere, a posvetna oblast in urad tudi ob širokem pojmovanju miselnosti dobe o ozirih na jezikovne zmožnosti kmetiških slojev mogla videti samo potrebo slovenskih priložnih obrazcev in oglasov, ki so se pa oboji mogli po cerkvenem zgledu tolmačiti tudi — sproti.

K oviram za slovensko literarno dejanstvenost je pa treba šteti tudi okoliščino, da je bila na slovenskem ozemlju tudi ona kultura, katere posredovalca sta bila latinščina in nemščina, v resnici zelo površna. V primeri z zapadom so bile slovenske zemlje res „barbarske in neomikane", kakor jih je označil 16. apr. 1444 iz Ljubljane Aeneas Sylvius Piccolomini.[9] Zlasti velja to za vse naprave, ki so mogle vplivati na zametke novega literarnega razvoja. Latinske in nemške š o l e niso bile le primitivne, ampak tudi sorazmerno zelo maloštevilne, ker je mimo samostanskih za celokupno slovensko ozemlje izpričanih komaj okoli 20 krajev, ki so jih imeli[15]. Najbližje t i s k a r n e so bile v Vidmu, Čedadu, Benetkah, Monakovem, Augsburgu, Regensburgu in na Dunaju[34]; na slovenskem ozemlju še tudi sto let po Gutenbergovi iznajdbi ni nikdo mislil na potrebo importa te nove umetnosti. L i t e r a r n a p r o d u k c i j a je bila v glavnem prepisovanje latinskih bogoslužnih in kleriškopedagoških knjig ter sestavljanje latinskih samostanskih kronik, nekrologov in kopialnih zbirk,[18] v smeri višje literarne ali znanstvene ambicije so bili redke izjeme tudi latinski in nemški poskusi.

Odkar je na slovenskem teritoriju govoril samo slovenski povprečno le sloj seljanov, medtem ko so plemstvo, inteligenca in meščani, četudi so gledali na slovenski „splošni deželni jezik" po večini brez predsodkov in ga tudi govorili, po možnosti gojili latinščino, a pripadali zase iz provenience ali iz prilagoditve nemški, italijanski ali madjarski jezikovno-kulturni sferi, je bila cerkev edina naprava z resnično in široko potrebo slovenskega pisanja. Zgodovinska nujnost za slovensko jezikovno kulturo je že bila, da dobi končno svojo oporo v slovenskem cerkvenem repertoriju. Latinski cerkvi, ki se v dobi 800 let ni opremila niti z eno slovensko knjigo, a komaj z 12 beležkami iz 6 rok v taki zvezi, da so se ohranile, ne pritiče niti izpričevalo, da bi bila storila svojo dolžnost v preteklosti, niti izgovor, da bi bila iz sebe v doglednem času izpremenila svojo miselnost o literarnosti slovenščine.

Potreben je bil pritisk novih in velikih pobud.

Delo za protestantski repertorij v 16. stoletju.

Miselnost nemških protestantov, ki so iz agitatorične uvidevnosti in pa iz ideologije o potrebi splošnega čitanja biblije ter splošne razumljivosti liturgičnega jezika[1] izoblikovali bogate nove narodnojezične cerkvene repertorije,[2] je bila literarnemu uveljavljenju slovenščine v službi cerkve neprimerno prikladnejša od prejšnjih katoliških nazorov.

Novi repertorij so tvorili, biblija,[3] simbolične knjige[3] (Luthrova katekizma, Confessio augustana,[3], Apologia,[3] in Formula concordiae[3]), cerkvene naredbe[3] in agende (to je bila zbirka obrednih obrazcev in predpisov), pesmarice,[3] postile[3] (to so bile razlage nedeljskih lekcij), molitveniki,[3] dogmatike[3] (dogmatika so bili tudi Melanchthonovi „Loci communes"), šolske knjige itd.

Narodni liturgični jezik, katerega umestnost je naglašal Luther že 1520,[68] je zmagal pri nemških protestantih v dobi od božiča 1521, ko je začel Karlstadt uvajati nemško „mašo", do 1526, ko ga je predpisal v volilni kneževini saški novi cerkveni red.[3]

A že v prvih desetletjih po objavi glasovitih Luthrovih 95 tez v Wittenbergu iz 1517 so bili med pristaši novega verskega gibanja tudi razni intelektualci z znanjem slovenščine.

Izmed d i j a k o v slovenskih dežel jih je 1517—47 več študiralo na nemških protestantskih univerzah: v Leipzigu[4] 33, med njimi 8 Ljubljančanov (Lenard Budina 1518), 2 Vipavca, 3 Celjani, 4 z Laškega; v Wittenbergu[5] 5; v Tübingenu[6] dva. Po završitvi študij so se vračali dijaki po večini v domovino, a nekaj južnih Slovanov je bilo med protestanti na Nemškem tudi v službah. Medtem ko je Matija Grbić iz Labina, ki je bil v Wittenbergu Luthrov in Melanchthonov dijak, a od 1537 vseučiliški profesor v Tübingenu, ostal katolik, sta bila vsaj dva vneta protestanta: Mihael Tiffernus,[8] Slovenec z Laškega, ki je živel od 1537 v bližini würtemberškega princa Krištofa,[8] in Hrvat Matija Flacius[8] (Vlašić ali Franković) iz Labina, ki je 1544 v Wittenbergu postal univerzitetni profesor.

Po slovenskem ozemlju, kjer so bili prvi sli nove misli poleg dijakov vojaki, rudarji, trgovci i. t. d., a zlasti knjige, se

je začel širiti protestantizem vkljub prepovedim deželnega kneza[9] vsaj že kmalu po onem sklepu wormskega državnega zbora, ki je aprila 1521[10] Luthra izobčil in njegov nauk prepovedal. Tiski, ki so jih kolporterji uvažali na skrivaj, so se širili v dveh jezikih: od severa so se uvažali nemški izvirniki, od jugozapada italijanski prevodi, ki so se 1520—25 pod napačnimi naslovi tiskali v Benetkah.[11]

O začetkih formalnih protestantskih krožkov v posameznih krajih in pokrajinah se da le ugibati, ker ne tvorijo trdnega oslona niti prve izpričane omenitve novih gesel, a še manj objave prvih protilutrovskih odlokov, ki so imeli gotovo često le preventivni namen.

Izpričana je naklonjenost protestantskim geslom na slovenskem ozemlju menda najprej v Trstu, kjer so delale protestantske knjige preglavice katoliškim oblastnikom vsaj že v prvi polovici 1523.[12] Istega leta tik pred 22. decembrom se je vrnil z Dunaja v Trst tudi škof Peter Bonomo,[8] ki je bil naklonjen menda zlasti takim reformnim idejam, ki jih je zagovarjal tudi humanist Erazem Rotterdamski. Bonomov gojenec v Trstu je bil 1524—27 in potem od 1529 do ordinacije 1530 tudi mladi Raščičan Primož Trubar,[13] ki je morda tudi sam množil reformno razpoloženje s solnograškimi spomini na opazovanja procesij k Hubmaierjevi kapeli v Regensburgu in dunajskimi spomini na vtopitev istega Hubmaierja in njegove žene, ki sta medtem bila postala novokrščenca.

Tudi na Kranjskem se je kazal Luthrov nauk vsaj že 1525[14] v konkretni obliki; nekateri menihi so se sami odvezali obljub in pobegnili iz samostanov; na Lukeževo so čitali v cerkvi istega imena oglejski arhiduhovnik in njegovi spremljevalci lutrovsko mašo brez kánonov; na Gorenjskem je oznanjevalo nekaj „ponosnih popov in kaplanov na prižnici in drugod zoperne stvari, ki pospešujejo bolj razdvojenost in upor nego edinost," t. j. najbrž nekaj podobnega, kakor je bilo 12 artikulov „evangeljske svobode" nemških upornih kmetov. Ali je obstajal v času, ko je izšel proti luteranstvu Ferdinandov generalni mandat z dne 20. avg. 1527, formalen protestantski krožek že tudi v Ljubljani, se ne da ugotoviti.[15] Verjetno je, da se je začel oblikovati[16] pod vodstvom Matije Klombnerja,[8] ko je prišel ta 1529 v službo deželnih stanov. Med prvimi Klombnerjevimi somišljeniki v Ljubljani so bili morda laiki, na pr. Vid Khisl,[8] ki si je 1528 sezidal grad Fužine, a 1530 bil

prvič mestni sodnik; Juri Seyerle,[8] ki je bil 1533 prvič Khislov naslednik v sodništvu.

Na slovenskem Štajerskem so bili že pred 1528 razni slični zagovorniki novoreformnih načel kakor na Kranjskem: kaplan v Celju je nehal izpovedovati in za duše moliti, njegov tovariš se je nehal postiti, menih je ubežal bogvekam, izbral si je družico in prišel v obleki steklarja v Marenberg; nekdo je pridigal, da „kdor časti mater božjo, zakrivi toliko kakor če bi častil hudiča"; v Šoštanju je pozival privatni kaplan, ki se je bil že tudi oženil, ljudi, naj si zadelajo ušesa, ako zvoni k maši"; plemič Krištof iz Ivnice je pregledoval kmečke testamente, in če je našel v njih darila za cerkev, ni dovolil, da bi jih izročili; nekateri plemiči so prepovedovali, da bi ljudje hodili k maši, najemali cerkvene pogrebe ali plačevali desetino; pl. Althauserica pri Šoštanju je kmete silila, da morajo hoditi poslušat njenega lutrovskega kaplana, in duhovnik, ki je čital njenim kmetom mašo, ji je moral plačati goldinar kazni; sodnik v Šoštanju je javno pozival, da se ne sme maševati; Radgončani so se norčevali iz cerkvenih obredov ter nosili na pustno sredo na čelu procesije križ s slanikom.

Enak boj se je vršil pač tudi že na Koroškem.[13]

Morebitno razpoloženje slovenskega kmeta za cerkveno reformo se je po 1525 pač nekoliko oslabilo, ko se je po izjalovitvi kmečkega upora prepričal, da so ga varali upi, ki jih je gojil v zvezi z geslom o „čistem evangeliju". Notranje-avstrijski stanovi o verskem prevratu v tretjem deceniju še niso bili iste misli: Kranjci[14] so še bili branitelji stare vere; Korošci so kazali nekak indiferentizem; Štajerci[15] so odločno zahtevali razlago „čistega evangelija" in videli povzročitelje nemirov v katoliških duhovnikih, češ, kmet meni, da mu duhovščina noče razlagati čiste in jasne besede božje. Že v prvih letih pa je bilo med pristaši lutrovstva na Slovenskem poleg meščanov zlasti tudi več duhovnikov, ki se jim je morala vsiljevati potreba slovenske literarne prilagoditve.

V dobi 1530—35 je začelo dobivati na slovenskem ozemlju priznavanje protestantskih gesel nove borbene oblike, četudi ni gotovo, ali so res v Augsburgu tudi odposlanci notranje-avstrijskih stanov priznali konfesijo protestujočih nemških knezov za svojo veroizpoved.[16]

V Trstu je Bonomo[8] po Erazmovem nauku vsaj že sedaj obsojal klicanje na svetnike, češčenje relikvij in božjih potov

ter poudarjal, da stopi na mesto bogoslovnega umovanja praktična smer. V grofiji celjski je začel vplivati Trubar,[13] novi vikar na Laškem, čigar bogoslovna fiziognomija je imela že ob prihodu na župnijo dve značilni črti: načelo, da je treba ljudstvo v pridigah seznanjati predvsem z evangeljsko resnico, in silno skepso ter izrečen kriticizem do ustanavljanja novih romarskih cerkva na osnovi raznih „prikazni". Pod vplivom Bullingerjevih in Pellicanovih komentarjev, ki so mu prihajali nekako od 1532 v roke, se je začelo v Trubarjevi miselnosti množiti število katoliških naprav in udejstvovanj, ki so se mu zazdele praznoverske. Verjetno je tudi, da si je osvojil Trubar na Laškem cvinglijanski nauk o obhajilu, ki je bil njegovi racionalistični smeri izmed onodobnih doktrin o tej temi pač najbližji, vendar je malo verjetno, da bi bil razpravljal to vprašanje pred kmetiškim občinstvom v navadni pridigi. V Ljubljani se je pridružil Klombnerjevemu krogu Lenart Budina,[8] ki je po vrnitvi iz Nemčije okoli 1533 postal v rojstnem mestu „latinski učitelj", a simpatizirala sta z reformo že tudi kanonika Mertlic[8] in Wiener.[19] Vsaj Luthrovo zahtevo o obhajilu pod obema podobama si je osvojil menda tudi ljubljanski škof Ravbar.[13] Odmev nove miselnosti se je pokazal 1533 tudi v novem redu za cerkev sv. Miklavža, kjer se je določilo, da se v pridigi po oficiju oznanuj „evangeljska resnica čisto, priprosto in zvesto".

Novo fazo je pomenjal Trubarjev prihod za vikarja in pridigarja k sv. Miklavžu v Ljubljani okoli 1535.[13] V letih 1535—40 se je čutil porast protestantske misli med Slovenci v raznih oblikah, čeprav se še pogreša jasnost.

Tudi v zahtevkih notranjeavstrijskih stanov do vladarja so se podčrtavale še vedno zgolj splošne verske točke:[18] tožba nad versko razdvojenostjo (1536—37); pomanjkanje duhovščine (1536—37); preganjanje duhovščine, ki pridiga „besedo božjo v krščanskem in razumljivem zmislu" (1537—38, 1538); prošnja za pridobitev „učenih, krščanskih in spretnih pridigarjev" (1539); potreba vizitacije (1536), verske poravnave (1538, 1539), splošnega ali nemško-pokrajinskega cerkvenega zbora (1538—1539) in odprave dosedanjih „hudih zlorab" (1538), „zmot, ki zapeljujejo telo in dušo" (1538). Slični splošni izrazi so značilni tudi za Wienerjevo pismo dunajskemu škofu Nausei z dne 11. apr. 1539, s katerim se brani pred očitkom luteranstva[19]: „Kar se pa tiče mojega nauka, znaj, da razmišljam o tem ponoči in podnevi, da se pridiga Kristov evangelij čisto in zvesto kakor so nam ga apo-

stoli in potem katoliški in aprobirani učitelji svete Kristove cerkve takorekoč iz roke v roko izročili in zapovedali, in da skrbim zlasti za to, da združuje ljudstvo s pravim nazorom o Bogu in z iskreno pobožnostjo do njega obenem tako spoznanje, ki spada k mirnemu in uspešnemu poteku krščanskega vere". V seznam stanovskih želj so prišle konkretne in nedvomljive zahteve šele po 1540: naj se jim dovoli svoboda evangeljske veroizpovedi (1541); naj se prepove ustanavljanje nove božje poti v Solkanu pri Gorici (1541); naj se pridiga nauk, da se dobi odpuščanje grehov samo iz zasluge Kristusove, opravičenje samo iz vere (1541).

Čeprav se odraža v Wienerjevem pismu Nausei velika previdnost, je vendar gotovo, da so bili tudi Wiener, Mertlic in Trubar od osvojitve celotne protestantske ideologije še zelo oddaljeni. Najglasnejši propagator protestantskih gesel iz ljubljanskih duhovnikov je bil 1535—40 pač Trubar, čigar ogorčenje je izzivala med dr. akcija, ki se je začela 1539 za zidanje cerkve na sv. Gori pri Gorici poleg Solkana. Tudi katolikom se je zdel Trubar[13] najopasnejši, zato je protiakcija deželnega glavarja Nikole Jurišića imela za posledico, da je Trubar 1540 pobegnil v Trst, kjer je postal škofov dvorni kaplan in oficialni slovenski pridigar.

Bonomo,[14] ki je bil takrat že pod odločilnim vplivom Calvinove „Institutio" iz 1536, ozir. 1539, je bil protestantizmu v Trstu glavna moralna opora: okoli srede 1540 je dal zatočišče Trubarju, v adventu 1540 je povabil v Trst Iulija Terenziana, ki je pridigal tu v evangeljski smeri, v postu 1541 je zopet dal pridigati pristašu novih gesel, obenem je razlagal klerikom Calvinovo Institucijo i. t. d. V pismih se zavzema za pridigo s „čisto evangeljsko resnico" ter obsoja narod svoje vladikovine, češ, da tiči v „starodavni zmoti svojih ceremonij ter v svojih običajnih zmotnih predstavah". Vendar pa 80letni vladika ni bil borec, ki bi bil imel izvajanje logičnih posledic prepričanja za dolžnost. Po vsej priliki je živel tudi on do konca v zmoti, da gre še vedno zgolj za reformo v okviru ene enotne cerkve, zato menda ni imel v načrtu niti izpremembe liturgije niti predrugačbe razmerja med škofom in Rimom.

Trubar[15] je privzel v Trstu, kjer je razlagal sedaj Bonomo poleg Erazmovih Paraphras še Calvinovo knjigo, zopet nove protestantske misli. Tudi v Trstu so predvsem njegove prote-

stantske manifestacije izzivale protiakcijo katolikov, ki ji je bil na čelu koperski škof Peter Pavel Vergerij.

Z Bonomovo pomočjo se je Trubarju 1542 posrečilo, da ga je prezentiral cesar za kanonika v Ljubljani. Med novimi člani ljubljanskega protestantskega krožka so bili vsaj že sedaj: stolnična vikarja Jurij Dragolic in Gašpar Rokavec ter meščan Lukež Cvekelj. Dva škofa slovenskega ozemlja sta na smrtni postelji izpričala, da imata kakor Luther obhajilo pod obema podobama za potrebno: ljubljanski škof Kazianer (umrl je 31. marca 1544) in tržaški škof Bonomo (umrl je 4. jul. 1547). Še dalje je šel koperski škof Vergerij,[7] ki je okoli 1543 začel sprejemati posamezna reformacijska gesla, prišel radi ovadbe koperskih frančiškanov v preiskavo beneške inkvizicije, zapustil sredi 1545 Koper ter bival do 1548 po kratek čas v Mantui, Tridentu, Rivi, Benetkah in Padui. Izmed uglednih laikov je okoli 1543 nehal biti katolik baron Ivan Ungnad,[20] deželni glavar štajerski, glavar in vicedom celjski, veliki župan varaždinski, vrhovni poveljnik peterih dolnjeavstrijskih dežel ter hrvaške in slavonske granice, lastnik ali zakupnik mnogih gospoščin tudi na Slovenskem.

Po 1544 so opozarjale razne okoliščine tudi ljubljanske protestante k opreznosti: novi škof Urban Textor,[18] ki je sicer ostal Ferdinandov miloščinar in spovednik ter bival v vladarjevi bližini in izven Ljubljane, je kazal od početka namero, da poskusi zajeziti novo versko gibanje v svoji vladikovini, a v novem ljubljanskem kanoniku Nikolaju Škoficu[13] je imel vnetega pomagača; cerkveni zbor, ki se je 13. dec. 1545 otvoril v Tridentu[21] ter od 11. marca 1547 zboroval v Bologni, je vedno izraziteje naglašal jakost razlik med staro in novo versko ideologijo ter silil k točnejši opredelitvi, nego je bila zlasti na Slovenskem običajna; serija protilutrovskih patentov deželnega kneza je rastla[9]; katoliški cesar je zmagal 24. apr. 1547 nad protestantskimi šmalkaldci[10]; i. t. d.

Toda ljubljanski protestanti so se zanašali na svojo srečo. Cela vrsta izrečnih novoverskih gesel se je podčrtavala v Ljubljani na pridižnici in drugače[22]: da maša nima nobene cene niti za žive niti za mrtve (Trubar); da dosežeš opravičenje po veri sami (Wiener); da si z dobrimi deli ne priskrbiš nobenega zasluženja (Dragolic); da je vsa služba božja, ki se ne da izpričati naravnost iz evangelijev, malikovanje (Trubar, Dragolic); da Mariji ne gre posebno češčenje (Wiener, Mertlic, Dragolic, Roka-

vec); da naj molimo k Bogu in ne k svetnikom (Wiener); da takozvana litania Gregoriana, t. j. procesija o Markovem, nima nobene cene (splošno); da so vigilije za mrtve nepotrebne (splošno); da se na drugi svet grehi ne morejo odpuščati (Dragolic); da je naštevanje grehov pri spovedi nepotrebno (Dragolic); da je ustanavljanje novih cerkva in romanje znak praznoverja (Trubar); i. t. d.

Obhajilo sub utraque so zahtevali sedaj izrečno tudi kranjski stanovi (1547), ki so obenem z notranjeavstrijskimi tovariši izjavljali, da hočejo ostati pri augsburški veroizpovedi.[14]

Nekatera protestantska gesla so uvajali ljubljanski duhovniki, ki so simpatizirali z reformacijo, že tudi v prakso: krščevali so brez krizme in blagoslovljene vode (splošno); dajali so odvezo brez naštevanja grehov (Wiener, Dragolic); obhajali so one, ki so želeli, na skrivnem, torej pač v privatnih stanovanjih, pod obema podobama (Wiener, Trubar); norčevali so se iz obredov in morebiti tudi iz katoliškega pojmovanja svečeništva, ko je škof ordiniral novomašnike (splošno); zanemarjali so kanonične ure (splošno); jedli so ob postih meso (splošno); odpravljali so via facti celibat ter se ženili (Wiener, Dragolic); Trubar je zbrisal z deske beležko „dies venerationis", t. j. pač opozorilo na mašo v čast Marijino ob sobotah, ko ni bilo kakega večjega godu;[64] isti Trubar je v himni malega oficija „Memento rerum conditor" pri verzu „Maria Mater gratiae" nehal pripogibati koleno. Med dokumentacijami ljubljanskih protestantov za novo miselnost je bilo tudi več takih, ki so morale biti vladarju posebno zoperne: ko je 15. jun. 1545 umrla njegova sestra, kraljica poljska, so se obotavljali tudi zanjo opraviti vigilije (splošno); ko je 27. jan. 1547 umrla njegova žena, Wiener[19] tudi zanjo ni hotel maševati; in isti Wiener[19] tudi ni hotel ugoditi zapovedi, naj za zmago nad šmalkaldci vrši zahvalne molitve.

Ob vsem tem pa so ljubljanski duhovniški simpatizerji reformacije tudi še sedaj maševali in se sploh obnašali kakor da gre še vedno le za reformo v okviru katoliške cerkvene organizacije.

Morebiti je poleg vkoreninjene tradicije o neliterarnosti slovenščine in poleg kulturne zaostalosti slovenskih dežel tudi početna ideološka nejasnost prvih slovenskih protestantov vzrok, da se je tudi pri njih misel o potrebi slovenske knjige v službi nove smeri javljala le sporadično in slabo, saj se je v naglem tempu uveljavila smotrena in nenavadno razsežna rešitev pro-

blema, čim je začetnik svojo miselnost spravil v red ter premagal prve težkoče.

1523—1548: Za iniciativo slovenski prilagoditvi protestantske miselnosti o čitanju sv. pisma in o liturgičnem jeziku je bila potrebna izrazitejša zavest skupnosti s slovenskim ljudstvom in dolžnosti do njega, nego so jo imeli slovenski študentje in učenjaki, ki so 1517—47 bivali v protestantskem nemškem osredju, a tudi večja protestantsko-pedagoška uvidevnost, nego je bila lastna protestantskim plemičem in meščanom ter večini protestantski usmerjenih duhovnikov, ki so v isti dobi živeli med Slovenci ter se zadovoljevali z nemškimi ali italijanskimi novoverskimi knjigami.

Prvi odmevi jezikovne preorientacije na korist slovenščini so se začeli kazati v Trstu menda kmalu po 1523: B o n o m o[12] je namreč svojim klerikom razlagal Erazma Rotterdamskega Paraphrase (objavljene 1517—24) v nemškem, laškem in slovenskem jeziku. Godilo se je to najbrž že od začetka zopetnega Bonomovega delovanja v Trstu, torej izza konca 1523, gotovo pa še 1540—41, ko je škof na sličen način tolmačil svojemu duhovniškemu dvoru tudi Calvinove Institutiones.[13] Pod vtisom Bonomovega upoštevanja slovenščine je najbrž začel T r u b a r, ki je bival 1524—27, 1529—30, 1540—41 na dvoru svojega dobrotnika, razmišljati o tem, ali ne bi šel v upoštevanju tega jezika sam še dalje in postal početnik slovenske književnosti.

Trubarja, ki ni obiskoval univerze, je za bogoslovnega protestantskega pisatelja izobrazba[14] sicer le deloma usposabljala, a odlično nadomestilo mu je dajala njegova osredotočena dušnopastirska vnema, njegov pristni, slovensko-domači govorniški vzor in njegova povsem naravna zavest skupnosti s Slovenci, iz katere je izvajal, da ima do te skupine večje dolžnosti nego do drugih.

Izmed onih treh jezikov, ki so se takrat edini zdeli vredni znanstvenega zanimanja, se hebrejščine Trubar nikoli ni učil, a grščino, če se je je sploh učil, je kmalu pozabil, tako da mu je ostala samo latinščina, ki pri njem sicer ne kaže iskanj humanista, a se odlikuje mimo obične cerkvene latinščine z neko spretnostjo. Izmed živih literarnih evropskih jezikov je obvladoval nemščino in laščino. Slovanskih sorodnic svoje slovenščine razen hrvaščine, s katero se je pač na Reki nekoliko seznanil, takrat morebiti niti pismeno ni poznal, tudi glagoliško pismo, ki se ga je na Reki morda učil, je bil že pozabil.

Trubar je pač rad kupoval bogoslovne knjige, medtem ko je bil v njem menda le neznaten interes za posvetno literaturo. Njegovo znanje antične latinske literature najbrž ni segalo mnogo preko Vergila in šolskega štiva. Da bi se bil intenzivneje seznanil z laško renesančno ali sodobno nemško literaturo, v tej smeri manjka vsak migljaj. Za obstoj glagoliške cerkveno-nabožne književnosti je pač vedel, a mladega renesančnega literarnega pokreta v Dubrovniku gotovo ni poznal.

Ker je Trubar poznal govorice o barbarskosti in literarni nesposobnosti slovenščine, a za obstoj privatnih beležk, ki niso bile med sabo v zvezi ali tvorile tradicijo, ni mogel vedeti, je moral občutiti iz žive zavesti o svoji skupnosti s Slovenci[23] že skoraj kot nekaj sramotnega ugotovitev, da še „ni niti slovenskega pisma ali registra, kaj še le da bi obstajala kje slovenska knjiga".[13] Nedvomno je poleg agitacijske vneme in protestantske miselnosti o cerkvenem jeziku sodelovalo pri njem tudi ugibanje o sramoti slovenske zaostalosti, ko je oblikoval prvo misel o pisanju slovenske besede. Šlo mu je posebno za versko preorientacijo „ljubih Slovencev",[13] ker se je zavedal, da ima do te svoje skupine večje dolžnosti nego do drugih.

Vsaj že po tretjem bivanju v Trstu je začel Trubar „često k Bogu zdihovati in klicati, naj bi on radi posvečenja svojega imena in razširjenja svojega kraljestva tudi na naše sirotinjsko, priprosto, dobrosrčno slovensko ljudstvo blagovolil milostivo pogledati ter ga obdarovati s to veliko milostjo in darom, da bi se i njegov jezik kakor jeziki drugih narodov pisal in čital in da bi se sveto pismo in druge dobre krščanske knjige v slovenskem in hrvaškem jeziku prav raztolmačile".[13] Po vsej priliki je Trubar že 1542—1547 tudi „dosti zmišloval, s kakovimi puhštabi to našo besedo bi mogli prou, po tej ortografiji štaltnu inu zastopnu pisati".[24]

O novem odnosu protestantov do slovenskega jezika priča tudi okoliščina, da so prva ohranjena slovenska besedila nagrobnim spomenikom dali napraviti protestanti: 1546 je opremil Viljem P r a u n s p e r g e r ,[13] vicedom kranjski, v Višnji gori nagrobni spomenik svojih staršev tudi s slovenskim geslom[25]; slovensko besedilo je dobil menda tudi nagrobni napis, ki ga je 1548 postavil Mertlicu[25] B u d i n a.

Udar, ki so ga katoliki že dlje časa pripravljali predstavnikom duhovništva v ljubljanskem protestantskem krožku, je

onemogočil, da bi se bil v Ljubljani izdelal končni dokaz o literarnosti slovenščine.

Menda v drugi polovici 1547 je prejel Textor, ki je bil v Ferdinandovem spremstvu na Češkem,[27] iz Ljubljane ovadbo proti verski orientaciji ljubljanskih duhovnikov Mertlica, Wienerja, Trubarja, Dragolica in Rokavca.[13] Ko je ugotovil v ovadbi 7 stavkov, ki so po njegovi sodbi zahtevali preizkušnjo na osnovi dotakratnih sklepov cerkvenega zbora, je poslal po informacije dunajskega lektorja Burcharda de Monte,[28] ki je 21. jul. 1547[29] prispel v Bologno ter se 27. jul. 1547[29] s prepisi sklepov o opravičenju in o razlaganju sv. pisma podal zopet na pot proti Textorjevemu bivališču. Na osnovi Ferdinandovega ukaza, ki je prispel v Ljubljano menda istodobno s škofom, so Mertlica, Wienerja in Dragolica na koncu septembra ali v začetku oktobra 1547 zaprli in vsaj že 5. oktobra 1547 začeli zasliševati, medtem ko sta se ostala dva umela zaporu ogniti. Trubarju,[13] ki je bival ravno v Št. Jerneju, pač da uredi gospodarstvo te kapiteljske župnije, so pomagali pri tem Klombner, ki je bil postal medtem vicedomski tajnik, ter Seyerle in Cvekelj. Posledica je bila za položaj protestantskega ljubljanskega krožka zelo neugodna: Trubar se je skrival nekaj časa po kranjskih gradovih, 1548 pred koncem marca pa pobegnil v Nemčijo;[13] Wienerja,[19] ki je bil okoli 24. aprl. 1548 še na ljubljanskem gradu, je Ferdinand pred 2. jul. 1548 dal prepeljati na Dunaj; Mertlic[8] je 1548 v ječi umrl; Dragolic[8] in Rokavec[8] sta ostala sicer v deželi ali se kmalu vrnila, toda v Ljubljani pač nista upala bivati.

Problem literarnosti slovenskega jezika se pri slovenskih protestantih v teku prvega četrtletja sicer ni dvignil mnogo nad posamezne želje. Pomembno pa je, da se je Trubarjeva želja raztezala tudi na hrvaške sosede Slovencev in obsegala neko slovensko-hrvaško književno zajednico.

1548—1553: Misel na uresničenje protestantskih slovenskih literarnih načrtov je bila po 1547 še predrznejša nego prej.

Četudi so notranjeavstrijski protestantski stanovi imeli nekaj vzroka, da so presojali položaj optimistično,[20] se tešili z nadami na popolno versko preorientacijo Ferdinandovega sina Maksimilijana,[30] a o Ferdinandovih novih protilutrovskih dekretih sodili,[20] da ostanejo radi politične vladarjeve slabosti le na papirju, je moral vendar ljubljanski meščanski in duhovniški protestantski krožek videti v akciji iz 1547—48 in v njenih posledicah[13] resen opomin. Menda v tej dobi je Klombner imel s

Textorjem razne konflikte, bil večkrat iz Ljubljane pregnan[16] ter postal zopet zasebnik brez javne službe.[13] Končno se je vendar ustalil v Ljubljani, kjer je imel hišo.[8]

Tudi logično evangeljsko pojmovanje 14. poglavja 1. Pavlovega pisma do Korinčanov, na katerem je slonel dogmatični pomen reformacije za narodne jezike, se v miselnosti stanov dežel, kjer je šlo tudi za slovenščino, še vedno ni uveljavilo. Ungnad, ki se je čutil sicer za Nemca ter tudi cirilice ali glagolice gotovo ni znal čitati, je jezik svojih slovenskih podložnikov in nekoliko morda tudi jezik svojih hrvaških vojakov pač umel.[20] Toda kako daleč so še bili ti sloji z Ungnadom vred od kake iniciative za slovensko prilagoditev protestantskega jezikovnega problema, pričajo njihove zahteve iz sept. 1549: Ungnad in somišljeniki v štajersko-koroškem stanovskem odboru so imeli na programu samo nemški liturgični jezik namesto latinskega,[20] vprašanje slovenskega liturgičnega jezika še torej zanje sploh ni obstajalo.

Na ozemlju protestantskih oblasti, ki so, kakor vojvodina würtemberška ali nekatera južnonemška svobodna mesta, morala priznavati določbe augsburškega interima[3] z dne 30. jun. 1548, je bil tisk slovenske protestantske knjige do avg. 1552 skoraj tako opasen kakor na ozemlju katoliškega kneza.

Sicer pa je bila še tudi večina novih protestantskih izseljencev z južnoslovanskega ozemlja brez vsakih teženj za ustvaritev novih slovanskih repertorijev: tako n. pr. Wiener, ki je mogel oditi 1548 za pastorja v Sibinj na Sedmograškem,[19] kjer je bila izza 1543 proglašena verska svoboda;[21] Vergerij,[7] bivši škof koperski, ki je 1548 izstopil iz rimske cerkve ter služil protestantski cerkvi v švicarskem Graubündenu, kjer je v Veltlinu osnoval celo protestantsko tiskarno za retoromansko narečje; ali bivši istrsko-hrvaški glagoljaš Stepan Konzul, ki je bil 1550—51 Trubarjev gost, od 1551 učitelj v Regensburgu.[16]

T r u b a r, ki se je spomladi 1548 kot gost lutrovskega teologa Veita Dietricha v Nürnbergu otresel zadnjih ostankov preočitne katoliške miselnosti ter bil od maja 1548 v Rothenburgu ob Tauberi 3 leta drugi pridigar, od srede 1551 pastor v Kemptenu, je bil prvi Slovenec s tako živo zavestjo skupnosti s Slovenci, da ga je usoda emigranta tudi sama opozarjala na potrebo, da bi začel iz tujine po knjigi občevati s Slovenci. Njegovi literarni začetki in osnovne jezikovne in pravopisne smernice pričajo o skromnem, a smotrenem literarnem načrtu praktičnega moža: sklenil je, da napravi za literarni jezik govor do-

mače dolenjske vasice, katerega je dobro poznal; grafiko novega literarnega jezika je skušal osloniti na nemški vzorec, ki je bil med Slovenci najbolj razširjen; a delo je hotel omejiti na lahke tekste cerkvenih, šolskih in agitatoričnih potreb, ker se mu je za prevajanje glavnega teksta zdelo lastno znanje biblijskih jezikov nezadostno.

Prvi slovenski tekst, ki ga je Trubar v izgnanstvu priredil,[15] so bila izbrana polemično-informativna poglavja protestantskih katekizmov.[31] Rokopis, ki je nastal najbrž v Rothenburgu 1548,[31] je poslal v drugi polovici 1548 ali morebiti šele 1549[13] K l o m b n e r j u in somišljenikom v njegovem krožku na ogled in v popravo.[13] Ko so v Ljubljani tekst odobrili in svetovali, naj se natisne,[13] je začel avtor iskati tiskarja. Dočim v bližnjih svobodnih mestih Nürnbergu in Schwäbisch Hallu dela iz ozirov na interim niso upali sprejeti, se je Morhart v Tübingenu na Württemberškem odločil za tisk, toda najbrž šele po 6. nov. 1550, ko je zavladal vojvoda K r i š t o f, ki se za prepovedi interima ni brigal. Korekturo sta opravljala tiskar in neki „krščanski pridigar", najbrž Jakob Andreae v Göppingenu, torej dva moža, od katerih ni razumel nobeden niti besedice slovenski.[32] Ko je dobil avtor že dotiskane pole pred oči, je dodal katekizmu v prozi še katekizem v verzih in pa prevod Flacijeve pridige „o poznamenovanju vere", ki ima v latinskem originalu datum 1. maja 1549. Če je domneva o začetku Trubarjevega tiska po 6. nov. 1550 pravilna, je verjetno, da dodatki pred začetkom prihodnjega leta niso mogli biti dotiskani in da se je pojavila prva slovenska knjiga na knjižnem trgu šele 1551. V knjigi, ki se je natisnila brez letnice, pričajo razni fingirani podatki o strahu, ki sta ga imela radi interima tiskar in avtor: Trubar se je le v dodatnem tekstu mimogrede imenoval s pravim imenom,[33] na naslovnem listu se pa skril za psevdonim „Philopatridus illyricus"; za Morhardta si je izmislil ime „Jernej Škurjanic"; namesto Tübingena je imenoval „Sybenburgen", torej pokrajino, kjer je vladala verska svoboda.[31] Slično je bil opremljen tudi prvi slovenski abecedar s katekizmom Joh. Brenza,[34] druga slovenska knjiga, ki jo je izdal Trubar istodobno s prvo.[34] Obe Trubarjevi prvi knjigi sta se natisnili po vsej priliki na trošek avtorja samega.[13]

Že prva slovenska knjiga je imela tudi nekaj doneskov za slovensko protestantsko službo božjo, torej liturgijo one skupine, za oznako katere je postal v Notranji Avstriji umesten

izraz „slovenska cerkev", čim se je ta skupina z nemškim liturgičnim jezikom začela šteti za „nemško cerkev". Ti doneski so bili: opominjanje k obhajilu, dve kolekti, pridiga, a zlasti katekizem v verzih, čigar 6 pesnitev pomenja začetek protestantske slovenske pesmarice.

Trubar, ki je uvrstil 1551 slovenščino med književne in liturgične jezike, je tudi po 1551 delo nadaljeval v začrtani smeri. Do 1553 je izgotovil pridigo o očenašu, istodobno je na prigovarjanje iz Ljubljane začel prevajati tudi Luthrovo hišno postilo.[13] Toda proti nadaljevanju tiska je imel vedno večje pomisleke.

„Ovir in vzrokov", da se Trubar sam ni mogel odločiti za nadaljevanje slovenskega tiska, je bilo več,[13] a glavna ovira je bil nedvomno Trubarjev strah pred novimi tiskarskimi stroški. Avtorja, ki se je v Rothenburgu oženil ter že moral skrbeti tudi za otroke,[12] so pač še tiščali izdatki za prvi poskus. Najbrž se je več primerkov prvih dveh slovenskih knjig razdalo nego prodalo, tako da se početniku slovenskega tiska tudi naravnostni gmotni izdatki niso povrnili.

Rezultat prvih 5 let Trubarjevega osamljenega slovenskega dela v prognanstvu je bil zametek slovenski literarni tradiciji in prvi neovrgljivi dokaz, da se tudi slovenščina da pisati in tiskati. Literarnemu delu za hrvaški protestantski repertorij Trubar sam ni bil kos.

1554—1556: Četudi je verjetno, da bi si bil tudi Trubar sam polagoma utrl pota za nadaljevanje tiska, gre vendar Vergeriju zasluga, da je trajal zastoj v slovenskem tisku le 3 leta in da je postal v zvezi s slovenskim aktualen tudi problem hrvaškega protestantskega tiska.

V e r g e r i j je zvedel za Trubarjevo bivanje v Kemptenu in njegovo literarno delo šele po nov. 1553, ko je postal svetovalec vojvode Krištofa ter se nastanil v Tübingenu.[7] Za veliko reformacijsko vnemo govori agilnost, s katero je začel sedaj, ko je bila skrb za retoromanski repertorij na drugih ramah, delovati za sličen načrt kakor je bil zajet v Trubarjevi želji že pred 1547: da se namreč nakloni južnim Slovanom biblija v slovenskem in hrvaškem jeziku. Pač še 1554 je pisal T r u b a r j u „zaporedoma več pisem in želel od njega zvedeti, ali bi si upal prevajati sv. pismo v slovenščino in hrvaščino", češ, sam „hoče pri tem pomagati s telesom, blagom in krvjo", a obljubljeno ima

tudi podporo nekaterih knezov. Trubar je imel stare pomisleke, a je končno pristal na ustni razgovor.[33]

Na sestanku v Ulmu v dneh od 24. do 27. jan. 1555,[35] ki so se ga udeležili Vergerij, Trubar in nekateri würtemberški bogoslovci, med njimi pač tudi göppingenski pastor Andreae, so se določile osnove za novi južnoslovanski protestantski književni program, v katerem sta bila na vidnem mestu slovenski in hrvaški prevod sv. pisma. Vergerij, ki ni bil niti hrvaščini niti slovenščini tako vešč, da bi sam prevajal,[36] je prevzel nalogo, da priskrbi sredstva, računajoč v prvi vrsti na podporo vojvode Krištofa. Trubar je prevzetje hrvaškega teksta radi nezadostnega znanja jezika in pisma sploh odklonil, istotako radi neznanja hebrejščine in grščine najbrž tudi prevajanje starega zakona v slovenščino, dal se je pa pridobiti za prevajanje novega zakona v slovenščino in prirejanje drugih slovenskih tekstov. Skrb za iskanje hrvaških in novih slovenskih sotrudnikov sta prevzela menda oba.[38]

Značilno je, da ni Vergerija in Trubarja pri izvrševanju novega literarnega načrta prav nič motil slabi položaj, ki se je obetal notranje-avstrijskemu protestantizmu po 3. apr. 1555 iz pogajanj za „verski mir" na državnem zboru v Augsburgu.[39] Ko se je 25. sept. 1555 „verski mir" proglasil ter izšel v tisku, sta se morala pač tudi Vergerij in Trubar zavedati, kake pravne posledice more imeti zlasti za slovenske protestante akt, ki od članka do članka predpolaga načelo: čigar je dežela, tega vera velja, četudi tega stavka nikjer izrečno ne beleži! Spadala sta pa oba med one, ki so Ferdinandu odrekali pogum, da izpremeni teorijo v prakso.[40]

Pomembna je bila razlika med Vergerijevimi in Trubarjevimi nazori o jezikovnem problemu v okviru slovensko-hrvaške zajednice.

Vergerij je vedel za glagolizem, ki je bil udomačen deloma tudi v njegovi bivši škofiji, a pri Herbersteinu se je poučil tudi o razprostranjenosti Slovanov. Iz miselnosti človeka, ki je imel v evidenci razvoj romanskih literarnih jezikov, zlasti italijanskega, a ni niti kakega slovanskega jezika dobro poznal niti upošteval posebnih slovanskih razmer, so se mu zdeli vsi slovanski jeziki le narečje enega skupnega jezika, a Slovani kot skupina, pri kateri se da glede literarnega jezika postopati po primeru „Germanije, Italije, Francoske, Španije". Sodil je, da slovenski prevodi „bi se morali prilagoditi onemu narečju, ki je bolj raz-

širjeno, da bi mogel en prevod zadostiti obenem mnogim" in „da bi ga mogli razumeti tudi drugi slovanski narodi, vsaj glavni, in sicer v prvem redu Dalmatinci." Obenem je želel uveljaviti tudi ozir na jezikovno eleganco. Zdi se, da je meril na neki umeten jezik, katerega osnova bi naj bila cerkvena slovanščina.[30] Kot Italijan in humanist je propagiral latinsko pismo namesto frakturnega, osvojil si je pa tudi namero, da „si priskrbi hrvaške (t. j. glagoliške) matice in črke".[32]

Trubar, ki je iz praktičnega poznanja razmer in iz upoštevanja protestantsko-agitatoričnih potreb novega repertorija moral vztrajati pri posebnem slovenskem in posebnem hrvaškem živem literarnem jeziku ter je iz istih razlogov odklanjal tudi vsakršen strog jezikovni purizem, je mogel pritrditi Vergeriju le v dveh točkah: da nadomesti v slovenski knjigi gotico z latinico[34] in da pomaga pri akciji za glagoliško tiskarno.[82]

Vergeriju je treba priznati, da se je za pridobivanje sredstev v začetku res trudil in zainteresiral za podjetje zlasti vojvodo Krištofa.[85] A tudi Trubar se je trudil v tej smeri. Kmalu po 27. jan. 1555 je odpremil iz Kemptena na Kranjsko sla, da informira o zvezi z Vergerijem. Uspeh se je pokazal takoj, ker se je zainteresiralo za podjetje več plemičev, med njimi tudi Ungnad, ki je bil radi granice ravno v tej dobi s Kranjci stalno v stikih. Že 7. jul. 1555 je prispel k Vergeriju „sel s Kranjske, ki so ga poslali mnogi plemiči, zlasti pa gospod Ivan Ungnad", ter prinesel obljubo, da bodo odpošiljatelji k stroškom „bogato" prispevali. V teku prihodnjih mesecev je dobil Vergerij menda še nekoliko „pisem in odposlancev", ki so mu jih poslali „bratje, ki prebivajo na Koroškem, Kranjskem in Štajerskem", med njimi Ungnad, „najvnetejši izmed vseh". Četudi za obljubo niso prišla na vrsto že tudi dejanja, je vendar gotovo, da je začel 1555 na slovenskem ozemlju krog interesentov vidno rasti in da je slovenska knjiga prišla v interesno sfero notranje-avstrijskega, zlasti kranjskega plemstva.

Trubar je opozoril v prvem svojem poročilu ljubljanskim somišljenikom o novem podjetju tudi na Vergerijev jezikovni program. Z uspehom je mogel biti zadovoljen, kajti Vergerij je našel 7. jul. 1555 v pismu kranjskih plemičev tudi opomin, „da hočejo imeti prevod v svojem lastnem (slovenskem) jeziku in da ni treba skrbeti za primes elegantnejših besed, ki bi bile razumljive vsem Slovanom, ampak zgolj za rabo takih, ki so pri njih v splošni upotrebi, četudi se zdijo drugim neokretne."[20]

Malo sreče sta imela Vergerij in Trubar z iskanjem hrvaških in novih slovenskih sotrudnikov. Trubar je že kmalu po 27. jan. 1555 prosil ljubljanske somišljenike, naj poizvedujejo o sposobnih literarnih pomočnikih, tudi Vergerij je pošiljal menda na jug kake slične želje. Res so nato odpremili s Kranjskega dva duhovnika proti Nemčiji, da ugodijo Trubarjevi in Vergerijevi zahtevi, toda uspeh je bil minimalen. Slovenski duhovnik iz Metlike je že na potu umrl. Neki dalmatinski duhovnik s kompletnim hrvaškim prevodom biblije je pač prispel k Trubarju in Vergeriju, toda ni hotel ostati, ampak je tudi hrvaško sv. pismo zopet odnesel.[32] Vergerijevo poročilo Krištofu z dne 12. nov. 1555, da mu je Ungnad poslal „prevod štirih evangelistov",[20] bi moglo biti v zvezi s to hrvaško biblijo, ako ne gre morda za kak poskus celjskih protestantov ali pa le za Vergerijevo bahanje.

Književni uspeh zveze med Vergerijem in Trubarjem je bil vkljub težavam s sotrudniki že v letu ulmske konference precejšen, a za slovensko serijo po zaslugi Trubarjeve vpeljanosti večji nego za hrvaško. V hrvaškem jeziku se je natisnil namreč samo prevod Vergerijevega polemičnega dialoga med papistom in luterancem,[34] medtem ko se je slovenska serija pomnožila v Morhartovi tiskarni za 4 tiske. Vergerij je sodeloval tudi za slovenski repertorij samo s prireditvijo laškega teksta za molitev beguncev. Trubar, ki je prevedel v slovenščino Vergerijevo laško molitev,[34] je opravil sam tudi vse ostalo slovensko književno delo, v katerem je bil poleg katekizma z Luthrovim malim katekizmom in dodatki[34] ter novega abecedarja[34] zlasti Matevžev evangelij,[34] ki se je začel tiskati okoli 8. avg. 1555,[37] znanilec novega programa. Tu je rabil Trubar za svoje pristaše tudi prvič izraz „cerkev slovenskega jezika".

Ko so bile v drugi polovici sept. 1555[53] slovenske stvari dotiskane, je naročil Vergerij Trubarju, naj nadaljuje s prevajanjem ostalih delov novega zakona, toda Trubar je hotel pred nadaljevanjem zvedeti sodbo Klombnerjevega krožka o novih spisih, zlasti o prevodu Matevževega evangelija. Kmalu nato, menda še pred Vergerijevim potovanjem na Poljsko, ki je trajalo približno od junija 1556 do konca marca 1557,[7] je Trubar Vergeriju zvezo pismeno odpovedal.[13] Glavni vzrok prekinitvi je bilo pač prizadevanje častihlepnega Italijana, da si prilasti na škodo Trubarjevega slovesa od skupnega podjetja večji literarni delež,[38] nego mu je v resnici pripadal, nesoglasja so pa nastala

najbrž tudi radi denarja, ker Vergerij pri zaračunavanju podpor[35] izkupička za prodane slovenske knjige[16] menda ni ravnal povsem brezhibno.

Poldrugo leto sistematičnega Vergerijevega in Trubarjevega skupnega dela je zadostovalo, da o potrebi in umestnosti slovenske knjige v službi protestantske cerkve ni noben protestantski sloj slovenskega ozemlja več dvomil in da se Trubar misli na samostojno nadaljevanje dela in tiska ni več strašil.

1556—1561: Trubarja je podžigal k vztrajanju najbrž tudi cerkvenopolitični razplet v Notranji Avstriji po sklepu augsburškega verskega miru.

Računi protestantov s Ferdinandovo politično slabostjo so se izkazali namreč zopet za pravilne. Ferdinand je bil politično prešibek, a notranjeavstrijski protestantizem še premladostnosvež, da bi bile mogle določbe verskega miru v Avstriji že učinkovati v prilog katolicizmu. Ungnad, ki je okoli srede nov. 1555 z rodbino pobegnil s Štajerskega v Wittenberg, postal 28. dec. 1557 svetovalec Krištofa Württemberškega ter se nastanil v prvi polovici 1558 v Amandenhofu ali Mönchshofu v Urachu, nekdanjem bivališču korarjev, je ravnal pod vplivom bolestno razdražene domišljije, ker mu Ferdinand res ni niti direktno niti indirektno rekel, naj gre. Mirno bi bil mogel ostati doma ter agitirati še nadalje za protestantizem, kakor je delala večina njegovih stanovskih tovarišev. Če bi si bil Ferdinand upal izključiti protestante od deželnih dostojanstev, bi ne bil mogel za Ungnadovega naslednika na glavarskem mestu imenovati Jurija Herbersteina, ki je bil tudi protestant in je par mesecev prej z drugimi odborniki vred Ferdinanda prosil, „naj jih pusti do svobodnega splošnega cerkvenega zbora pri spoznani resnici".[20] Maksimilijan, od 1560 kralj češki, se ni le v pismih vojvodi Krištofu[40] označal za pristaša novega nauka, ampak je tudi drugače netil upanje konfesionistov.[41]

Morda v tej dobi se je začel utrjati protestantizem v Prekmurju, kjer med slovenskim življem vkljub preorientaciji madjarskih magnatov in vkljub obstoju protestantske madjarske tiskarne iz 1537—41 v bližnjem Uj Szigetu do druge polovice stoletja menda ni imel takih uspehov kakor pri notranjeavstrijskih Slovencih.[65] Med prve širitelje[65] spadajo morda Melanchthonov dijak Ivan Drognić[38] in pa „kranjski kramarje, (ki) so po hišah ponüjali za malo cejno" slovenske protestantske knjige.[65]

Dokaz za podmeno, kako malo so šteli Ferdinandove protilutrovske patente za resne, je tudi pogum, s katerim so začeli polagoma notranjeavstrijski stanovi v nasprotju z določbami verskega miru vsak v svoji deželi misliti na organizacijo protestantske cerkve in šole. Prednjačila je pa ravno ona dežela, v kateri so mogli taki poskusi postati za slovenski repertorij še posebno važni, namreč Kranjska.

V Ljubljani je bil že 1559—60 nekak odbor za oskrbo nove organizacije, ki so ga tvorili poleg Klombnerja še razni laiki:[16] učitelj Budina;[8] cersarski svetnik Janž Khisl,[8] sin Vidov; Seyerle, ki je postal medtem kranjski davkar; Ulrik Koburger, menda deželni pisar; Istran Andrej Foresto, bogat trgovec; neki Pregl, pač Maksimilijan, ki je bil 1559—60 mestni sodnik. Posebno oporo je imel ta ljubljanski „odbor" v dveh bivših glagoljaških hrvaških duhovnikih: Anton ab Aleksandro Dalmata, ki je pribežal radi vere, je bil od 1559 Klombnerjev gost; Jurij Juričič z vzdevkom Jurij Kobila je prišel okoli 1560 za pridigarja v cerkev nemškega viteškega reda, a kmalu odkrito prestopil med protestante.[8] Do srede jun. 1560 so se tudi stanovi odločili, da pozovejo „pastorja", t. j. nadpridigarja ali superintendenta, ter začnejo nastavljati tudi navadne predikante.

Gibalna sila ljubljanskega „odbora" je bil nedvomno Klombner.[16] Ker je bil v boju za Luthrovo duhovno nasledstvo, ki je že dolgo razburjal in ločil protestantske duhove,[20] pristaš strožjega lutrovstva nego Luther sam, ni maral, da bi se uvedla na Kranjskem saška cerkvena naredba, ki se v adiaforih, starih cerkvenih obredih, ni tako odmaknila od rimskih običajev kakor druge, ampak je agitiral za uvedbo würtemberškega reda.[33] Služba božja ljubljanskega krožka je bila vsaj deloma tudi slovenska, kolikor je dovoljevala to pač Trubarjeva dotakratna produkcija. Sam je ljubljanski krožek množil le cerkvenopesemski repertorij,[46] sicer se pa zanašal na delo Trubarjevo.

Ko je postal T r u b a r zopet samostojen gospodar svojemu knjižnemu delu, mu je ostal iz zveze z Vergerijem zajedniški književni program, ki se je raztezal na potrebe Slovencev in Hrvatov. Ob ločitvi od bivšega koperskega škofa je imel za nadaljno delo že jasen načrt: sam je hotel prirediti za tisk vrsto slovenskih tekstov, namreč poleg novega zakona še konfesijo, Luthrovo postilo, razlago očenaša i. t. d.;[13] hrvaški glagoljaši na Kranjskem in drugod bi naj prevajali njegove slovenske knjige v hrvaščino,

drugi ocenjevali rokopise; nabavile bi se naj glagoliške črke; za kritje stroškov bi se naj skušala ohraniti naklonjenost vojvode Krištofa, a dobiti bi se naj skušali tudi prispevki od barona Ungnada, kralja Maksimilijana, kranjske gospode, posameznikov i. t. d.

Trubar se je lotil nalog z žilavostjo skušenega delavca, ki ve, kaj hoče.

Novi zakon je začel zopet prevajati, čim je prejel od somišljenikov v domovini ugodno oceno Matevževega evangelija, po preteku treh mesecev izza završitve zadnjih tiskov,[32] t. j. okoli začetka 1556. Obenem je imel v jeseni 1556 gotovo tudi prireditev Melanchthonovih „Loci communes", 9. jan 1557 je končal nemški predgovor za novi testament, 9. jun. 1557 slovenski predgovor k Melanchothonovim „Loci", priredil 1557 slovenski koledar ter se lotil 1557 ali 1558 prirejanja postile.[34] Evangeliji in apostolska dejanja (Novi testament I) so se začeli tiskati menda okoli sredine 1557,[34] se v drugi polovici jul. 1557 še tiskali[37] ter bili dotiskani menda sept. 1557,[37] tisk dodatkov k evangeljskemu tekstu se je završil s postilo[34] (Regishter 1558). Načrt za prvo slovensko postilo je Trubar izpremenil, ker ni prevel Luthrove postile, ampak priredil samostojno kompilacijo po Melanchthonu, Luthru, Brenzu, Lossiju in drugih.

Hrvaške glagoljaše je pozval Trubar 1557 v nemškem predgovoru novega zakona, naj začnejo prevajati njegove slovenske knjige.[38] Poziv in Trubarjevi tiski so „nagnili K o n z u l a, ki je bil takrat učitelj v Chamu na Bavarskem,[16] da je začel o božiču 1557[16] „slediti istemu kranjskemu jeziku ter prevajati v hrvaške črke in hrvaški jezik novi testament in vse, kar bi še izšlo",[42] službi se pa odpovedal na prigovarjanje Trubarjevo,[16] ki je pač hotel Hrvata povsem vpreči v literarne posle. Konzul, ki se je zopet nastanil v Regensburgu,[42] je odpotoval jul. 1559 na Kranjsko, da podvrže svoje prevode sodbi strokovnjakov, z vednostjo in priporočili Trubarjevimi,[16] četudi morda iz lastnega nagiba.[42] Le glagoljaš Anton ab Alexandro D a l m a t a, ki je pri Klombnerju še istega leta začel popravljati Konzulov prevod ter sam prevajati evangelije,[42] se je lotil dela pod vplivom svojega gostitelja.

O problemu rezbe in litja glagoliških črk, ki je postal zopet aktualen v jeseni 1559 z odobritvijo Konzulovega prevoda, sta poleg Trubarja razmišljala tudi Konzul in Klombner. Ko se

je vrnil Konzul pod konec 1559 nazaj v Nemčijo, je obiskal Trubarja v Kemptenu[16] in pač sedaj sta se zedinila moža za toliko glagoliških črk, da bi mogla natisniti katekizem in enega evangelista.[16] Za formo črk je mogel odgovarjati seveda samo Konzul. Brez vsakršne Trubarjeve iniciative je nastala menda le ideja o potrebi cirilskega tiska in o nabavi cirilskih črk, ki se omenja prvič v izpričevalu kranjskih strokovnjakov za Konzula z dne 28. avg. 1559, in sicer v zvezi s prvim naglašanjem upanja, da bi novi protestantski tisk mogel povzročiti izpreobrnitev Turkov.[42]

Tudi akcijo za izsledbo denarnih prispevkov je Trubar uspešno vodil, čeprav Krištof menda ni več toliko dajal kakor prej Vergeriju. Glavni meceni podjetju so postali sedaj Trubarjevi rojaki. V prvi vrsti jim je šlo za slovenske knjige, za katere je Trubar do 1. apr. 1560 „priberačil in po tolarjih nabral" okoli 1000 gl.[16] Trubar je tudi „s svojim pisanjem in tiskanjem v slovenskem jeziku ter z okrožnico Kranjce prve k temu sklonil, da so za hrvaške črke 100 gl. obljubili", Konzulu „pa 70 tolarjev darovali",[18] kar je bilo pač v jeseni 1559, ko je bil Konzul na Kranjskem. Sicer je menda tudi Vergerij še po Trubarjevi ukinitvi zveze nabiral za slovenski novi zakon ne le pri Maksimilijanu,[38] pri katerem je bil na Dunaju v prvih dneh 1558,[7] ampak tudi pri drugih knezih in gospodih, vendar zneskov najbrž ni izročil pravemu namenu.[39]

Resna opasnost nadaljevanju Trubarjevega dela je zrastla pod konec 1559 iz očitka cvinglijanstva, torej smeri, ki je Trubar v notranjosti ni povsem odklanjal, a se ji je v lastnih spisih iz praktičnih razlogov izogibal.

O imenu klevetnika, ki je Trubarja pod konec 1559[16] pri vojvodi Krištofu „pismeno in ustno očrnil, da se nahajajo „v njegovih slovenskih prevodih nepravilna tolmačenja, velike zmote, napačne razlage, sanjarske in cvinglijanske misli o krstu, večerji Gospodovi in opravičenju in da bodo njegove knjige Slovencem zato bolj škodovale nego koristile",[20] so možna samo ugibanja. Med Trubarjevimi nasprotniki je bil res tudi Vergerij, ki svojemu bivšemu družniku osamosvojitve ni mogel odpustiti ter se maščeval nad njim spomladi 1558[39] pred njegovimi ljubljanskimi somišljeniki tudi s predrznim zasukavanjem, da je slovenski prevod novega zakona pravzaprav njegovo delo, ki ga je Trubar le pokvaril.[39] Toda Vergerij je 20. okt. 1559 odšel zopet na Prusko in Poljsko ter se vrnil na Würtemberško šele

maja 1560.[43] Ako je klevetnik, kakor sta sodila menda tudi Trubar in Klombner,[39] res oni Vergerij, ki je obenem še vedno poudarjal važnost skupnega svojega in Trubarjevega dela,[38] potem bi šlo za prevejano spletko, ker bi bil Italijan moral naščuvati proti Trubarju kakega würtemberškega teologa, na pr. strogega anticvinglijanca Andreaeja, ki bi se bil obrnil do Krištofa šele po Vergerijevem odhodu.

Zdelo se je že, da je klevetnik dosegel svoj namen, ker je vojvoda takoj ustavil[20] nadaljevanje tiska Trubarjevih stvari v tübingenski tiskarni, kjer so imeli ravno v delu prevod Pavlovih poslanic Rimljanom[34] (Novi testament II a). Toda obrambi osumljenega Trubarja, ki se je obrnil po posredovanje do Ungnada, se ni le posrečilo, da je s „pomočjo in zvesto podporo" bivšega štajerskega glavarja, ki je po 4 letni pasivnosti prvič zopet aktivno posegel v književno akcijo južnoslovanskega protestantizma, še pred 2. jan. 1560 ovadbo „deloma ovrgla", ampak da je priborila novemu podjetju iz obupne situacije nove perspektive, ki so mnogo obetale. Krištof je namreč odločil, da ostane prepoved tiska v veljavi le do meritornega razčiščenja očitka, obenem sta vojvoda in Ungnad Trubarju izjavila, „da ne bodeta svetovala in pomagala le sama, da se prevajanje biblije v slovenski in hrvaški jezik nadaljuje, ampak nagovarjala k temu tudi druge kneze, čim dobita verodostojno obvestilo, da so Trubarjeve knjige dobre in razumljive".[20]

Obvestil o Trubarjevih knjigah, po katera sta se obrnila Krištof in Trubar jan. 1560 do Maksimilijana,[16] računajoč s prisotnostjo Slovanov na kraljevem dvoru, Trubar sam pa tudi še do somišljenikov v domovini, je prispelo na Würtemberško več:[20] ocena Maksimilijanovega veščaka obenem s kraljevim pismom Krištofu z dne 19. febr. 1560[16]; izpričevalo kranjskih deželnih stanov s pismom Trubarju z dne 20. febr. 1560;[20] sodba „mesta Celja in drugih dobrih gospodov in prebend ljubljanskih", med njimi Matije Klombnerja, ki je bila napisana za Ungnada okoli 24. febr. 1560.[20] Medtem ko so se vsa izpričevala strinjala v mnenju o krivičnosti očitka, radi katerega je vojvoda Trubarju tiskanje prepovedal, se je izpričevalo Maksimilijanovega veščaka obračalo proti Trubarjevim germanizmom, proti pravopisu novih knjig in sploh proti Trubarjevi ideji slovenskega literarnega okoliša, češ, teh knjig „ne bodo razumeli niti Poljaki, Čehi, Moravci, Rusi, Moskvičani in Ilirci niti okoličani Zagreba".[16] Avtor te ocene je morebiti kak Hrvat, a Trubarjeva domneva, da

bi bil to „Bezjak dr. Skalić", pač ni pravilna: hrvaški pustolovec Pavel Skalić, ki je živel izza 1553 na Ferdinandovem dvoru na Dunaju,[38] se namreč jan. 1560, ko je Maksimilijan prejel Krištofovo in Trubarjevo prošnjo in Trubarjevo pošiljko dotakratnih slovenskih tiskov,[18] ni nahajal več v Maksimilijanovi bližini, ampak je bival od spomladi 1558[39] deloma na Württemberškem, deloma v Heidelbergu.[38]

Krištof, ki mu je šlo predvsem za pravoverno lutrovstvo, je takoj po prejemu obvestila iz Maksimilijanove okolice Trubarju v pismu z dne 29. febr. 1560 nadaljevanje tiska dovolil,[16] nakar se je začel Trubarjev prevod Pavlovih poslanic Rimljanom *zopet tiskati*.[24]

Ko se je okoli božiča 1559 zasnovala literarna zveza med Trubarjem in Ungnadom, sicer Trubar ni imel samo za umestno, da sporoči Ungnadovo obljubo somišljenikom v domovini, ampak je čutil tudi potrebo, da obvešča novega podpornika o vseh važnih korakih, ki so se tikali južnoslovanskega protestantskega tiska,[20] vendar je ostal sam še tudi nadalje gospodar slovensko-hrvaškega književnega podjetja.

Osebne razmere je uravnaval odslej po potrebah literarnih načrtov. Njegova želja je bila, dobiti „župnijo blizu Tübingena, kjer bi se mogel obenem s Konzulom preživljati, čakati na izgotovitev slovenskih in hrvaških prevodov ter jih v Tübingenu tiskati".[16] Slično željo radi Trubarja je sporočil Ungnadu tudi Klombner,[20] ki je hotel Dalmato poslati na Nemško šele takrat, ko bi „naklonil Gospod Trubarju toliko darov, da bi mogel vzdrževati" Konzula in Dalmato.[42] Sicer je Trubar, ki je prejel proti koncu jun. 1560 poziv kranjskih deželnih stanov, naj se vrne v Ljubljano za superintendenta ter začne organizirati protestantsko cerkev na Kranjskem, že 25. jul. 1560 pozivu v načelu pritrdil, toda izvršitev te namere se je zavlačevala. A nagib zavlačevanju ni bil samo v bojazni radi veljave Ferdinandovega ukaza iz 1547,[13] ampak tudi v ozirih na književne načrte.

Po Trubarjevem naročilu je dospel Konzul 23. apr. 1560 v Nürnberg, naročil glagoliške črke[20] in dal natisniti poskusni list,[34] a pred božičem 1560 je prišel z novimi črkami iz Regensburga v Tübingen, ker se je Trubar iz tehtnih vzrokov odločil, da napravi pred odhodom na Kranjsko za božič 1560 v Morhartovi tiskarni poskus s hrvaškim tiskom[20] ter da natisniti nekaj od prevodov, ki jih je priredil v Nemčiji Konzul, v Ljubljani Dalmata.

Za kritje stroškov se je še vedno v prvi vrsti trudil Trubar, ki je pisal radi tega Ungnadu, Krištofu, Maksimilijanu in baronu Ulriku Eizingu na Dunaj,[20] a Kranjcem radi stroškov poslal še posebno poslanico.[16] Poleg Trubarja so se v isti smeri udejstvovali: Konzul, ki je nabiral prispevke v Nemčiji, zlasti na potovanjih radi tiskarne;[20] Klombner, ki je pisal radi podpore Štajercem in Koroščem[42] in vplival pač tudi na kranjske stanove; Janž Khisl,[8] ki je prevzel nalogo, da v Celovcu Trubarjevo stvar še osebno pospešuje;[42] kranjski stanovi, ki so se obrnili do tovarišev v Gornji in Nižji Avstriji.[16] Poleg vsot, ki so jih dali za slovenski tisk Kranjci, in poleg prispevkov, ki so jih naklonili podjetju Gornja in Nižja Avstrija ter posamezniki v Nürnbergu, Burghausenu in drugod na Bavarskem, sta pomembni zlasti dve podpori: 14. nov. 1560 je Ungnad posodil Konzulu prvi prispevek;[20] 14. jan. 1561 je dobil Konzul za podjetje prvo podporo od Krištofa.[18]

V prvi dobi po ločitvi od Vergerija je tudi Trubar mislil, naj bi se vsa slovensko-hrvaška produkcija tiskala v Tübingenu v Morhartovi tiskarni, kjer bi se naj namestila tudi glagoliška tiskarna. Ko se je 1560 sprijaznil s pozivom kranjskih stanov, naj se vrne na Kranjsko, se je moralo ob takratni razdelitvi vlog samo ob sebi roditi tudi vprašanje, ali ne bi kazalo prenesti hrvaške tiskarne v Ljubljano:[20] 13. jul. 1560 je prosil Krištofa,[16] 25. jul. pa kranjske stanove,[16] naj izposlujejo po kralju Maksimiljanu pri cesarju dovoljenje za tisk slovenske in hrvaške biblije v Ljubljani.

Ko je prišel Trubar 9. jan. 1561 iz Kemptena v Tübingen, da začne tiskati prevod Pavlovih poslanic Korinčanom in Galatejcem ter napravi prvi poskus z glagoliškim tiskom, se je končno prepričal, da pomenja skrb za slovenski in hrvaški protestantski književni program zanj pretežko breme. Odločilno pač ni bilo dejstvo, da je Konzul kmalu po prihodu v Tübingen nevarno obolel in da je hrvaška tiskarna radi tega „tukaj zastonj ležala."[20] Trubar je bil realen računar in je moral videti, da je njegovemu slovenskemu tisku radi podpore kranjskih deželnih stanov obstoj pač zagotovljen, da pa s Konzulom nimata one socialne pozicije, ki bi mogla zagotoviti obstoj tudi hrvaškemu tisku z glagoliškimi ali cirilskimi črkami. Upanje, dobiti cesarjevo dovoljenje za protestantsko tiskarno v Ljubljani, je bilo zelo majhno. Stroški za hrvaški tisk so postajali že ob začetku neprimerno večji, nego sta s Konzulom v prvem navdušenju mi-

slila. A izmed onih, od katerih je Trubar pričakoval podpore, se jih mnogo ni odzvalo, na pr. kralj Maksimilijan, Štajerci, Korošci.

Tako se je zgodilo, da so se okoli sredine jan. 1561 vloge na novo razdelile in da so bile Pavlove poslanice do Korinčanov in Galatejcev iz 1561 (Novi testament II b) zadnji slovenski tisk[34] iz razdobja, v katerem je bil Trubar samostojni šef akciji za slovenski in hrvaški protestantski tisk.

1561—1565: Iniciator novi razdelitvi dela za južnoslovanski protestantski tisk je bil po vsej priliki Trubar sam, ki je po 9. jan. 1561 v Tübingenu položaj pravilno ocenil ter začel iskati izhod.[20]

Ko je prispel kmalu po 9. jan. 1561 iz Uracha v Tübingen še Ungnad, da si ogleda poskus s hrvaškim tiskom, se je vršila tu okoli srede jan. 1561 nekaka konferenca, katere se je udeležilo poleg Trubarja, Ungnada in Konzula tudi več učenih mož in doktorjev, najbrž tübingenskih teologov. Na konferenci, kjer je imel glavno besedo pač Trubar, je dobilo Ungnadovo razmerje do južnoslovanskega protestantskega tiska tako obliko, da je odslej mogoče govoriti o Ungnadovem biblijskem zavodu ali po Ungnadovo: o „slovenski, hrvaški in cirilski tiskarni."[20]

Razdelitev vlog v Ungnadovem biblijskem zavodu je v precejšnji meri odgovarjala položaju, dotakratnemu udejstvovanju in zmožnostim posameznikov: U n g n a d je postal lastnik tiskarskega inventarja ter dobil vlogo oficialnega zavodovega „pospešitelja, patrona in blagajnika"; T r u b a r j u se je prisodilo dostojanstvo „principala", ravnatelja za notranje poslovanje, razdelitev književnega dela i. t. d.; K o n z u l je ostal „hrvaškega jezika tolmač in korektor"; odgovornost za slovenski in nemški tekst je prevzel Trubar, za hrvaškega Konzul;[20] K l o m b n e r j u je ostala vloga posredovalca, ki jo je že prej vršil.

Ungnad si je v glavnem osvojil Trubarjev književni načrt: nove slovenske tiske, prevode vseh slovenskih knjig v hrvaščino, hrvaške izdaje z glagolico in cirilico. Tudi Ungnadov slovenski program je obsegal samo to, kar je imel v mislih že Trubar: cerkveno naredbo, augsburško konfesijo, očenaš „z jako lepo razlago ter jako lepimi in koristnimi pridigami za vsako leto, 18 po številu," Luthrovo hišno postilo, konec novega zakona, stari zakon. Končni cilj je bil Ungnadu tisk celotne hrvaške in slovenske biblije. Tudi za pridobivanje prispevkov je prevzel

Ungnad Trubarjeve smernice. Med glavne agitacijske tolkače za novi zavod je začel tudi Ungnad šteti upanje na izpreobrnitev Turkov s pomočjo srbohrvaških tiskov.[20]

Vsi interesenti so šli z vnemo na delo, četudi se je začelo kmalu kazati, da ne spadajo prav skupaj.

Zavodov principal se je povsem podredil potrebam biblijskega zavoda. Iz Kemptena, od katerega se je v sredini marca 1561 poslovil, ni odšel takoj v domačo deželo,[43] katere prvi superintendent je postal,[44] ampak radi tiska se je ustavil v Tübingenu, v začetku apr. 1561 pa nastopil še službo župnika v Urachu, ki mu jo je naklonil Krištof po posredovanju Ungnadovem. Neprijetno odgovornost za dvojne poklicne dolžnosti je imel do konca maja 1562.[45]

Trubar, ki je torej do srede 1562 bival deloma v Urachu deloma v Ljubljani, pa je bil vkljub poklicni zaposlenosti še vedno glavni množitelj slovenskega repertorija. V teku treh let je izgotovil za tisk tri slovenske tekste svojega programa. Od spomladi 1561 do febr. 1562 je pisal pod naslovom „Artikuli" protestantsko veroizpoved, v kateri je združil v celoto tri kodificirane veroizpovedi, namreč augsburško, würtemberško in saško.[45] Menda v drugi polovici 1562 se je lotil teksta slovenske cerkvene naredbe, za katero je iskal informacij že izza časa, kar se je sprijaznil s pozivom kranjskih stanov. Ko je bil v decembru 1563 s tem obsežnim in težkim delom gotov,[33] je najbrž že tičal v prevajanju psalterja, ki ga je končal 1564.[34] Obenem je do jun. 1561 priredil za tisk nemški pregled vsebine svojih dotakratnih slovenskih tiskov,[34] ki ga je v rokopisu že 2. jan. 1560 poslal kralju Maksimilijanu,[16] ter napisal 1561—63 desetim glagoliškim in cirilskim knjigam iz Ungnadovega zavoda[34] nemške predgovore in posvetitve.[13]

Ozračje, ki je opogumilo kranjske stanove za organizacijo protestantske cerkve (1561) in šole (1563), je pridružilo Trubarju še pred vrnitvijo v domovino tudi nove množitelje protestantskega repertorija. Toda če je bila prej Trubarjeva odsotnost vzrok, da se je vršilo nastopanje novih sil bolj pod Klombnerjevim nego Trubarjevim vplivom, so bile krive posebne prilike, da je ostalo tako tudi med 26. jun. in 3. sept. 1561 ter od srede jun. 1562 dalje, ko je bival Trubar v Ljubljani.[13] Ob slovenski cerkveni pesmi se je namreč najprej pokazala razlika Trubarjevih in Klombnerjevih nazorov. Klombner je predložil superintendentu koj po njegovem prihodu v Ljubljano zbirko

slovenskih cerkvenih pesmi, v kateri so bili poleg tiskanih tekstov iz 1551 tudi novi teksti brez rime, ki so se zdeli Trubarju po pravici tako nespretni, da jih je odklonil. Klombner, ki se ni dal prepričati, ampak je postal sedaj bivšemu prijatelju in protežirancu sovražen ter začel proti njemu spletkariti, je delal še dalje na to, da se zbirka množi in objavi.[46] Med novimi njenimi slovenskimi verzifikatorji je bilo do jul. 1562 menda dvoje bivših katoliških duhovnikov: morda bivši Trubarjev soobtoženec Gašpar Rokavec, predikant v Kranju;[46] gotovo Jurij Juričič[8] — Jurij Kobila, ki je od sept. 1561 do jun. 1562 obenem z Janžem Tulščakom, ki je prestopil okoli 1560, nadomeščal Trubarja. Še značilnejše je za veljavo, ki si jo je slovenščina že bila pridobila v protestantski cerkvi, da so pri množitvi pesemskih tekstov poleg Klombnerja sodelovali še drugi laiki: Lukež Cvekelj, 1561 občinski svetovalec;[46] Lukež Klinc,[54] najbrž kakor Cvekelj ljubljanski trgovec; neki H. K., t. j. ali graščak Janž Khisl[46] ali Klombnerjev sin Janž[47] Klombner, ki je pod vodstvom Antona Dalmate 1561 tudi v hrvaščino prevajal.[33] Menda šele v dobi, ko je bila zbirka že v Urachu, kamor jo je poslal Klombner 10. jul. 1562 z Juričičem brez Trubarjeve vednosti,[46] so se ji priključili prispevki Vipavčana Sebastijana Krelja,[34] ki je študiral v Jeni pod Flacijem, sledil 1561 učitelju v Regensburg in 1563 na Kranjsko, kjer je postal 2. avg. 1563 Trubarjev pomočnik. Po Klombnerjevem navodilu sta začela slovenski pisati Janž Weixler, župnik v Kostelu, in Adam Bohorič, menda Štajerec, ki je 1548—51 študiral v Wittenbergu, a 1551—63 bil šolski vodja v Krškem: prvi je prevajal 1562 Spangenbergovo postilo,[42] Bohorič 1563 psalter.[8]

Tudi kranjski sotrudniki za hrvaški repertorij, med katerimi so bili poleg Antona Dalmate (do 3. marca 1561), Juričiča in Janža Klombnerja še razni kranjsko-istrski glagoljaši, so se ravnali bolj po smernicah Matije Klombnerja, nego Trubarjevih.[38]

Nekaj časa se je obetalo Ljubljani vodstvo, kakor bi bilo po Trubarjevem imenovanju za superintendenta in po organizaciji cerkve in šole naravno in smotreno. Okoli srede 1562 je prišel v glavno mesto Kranjske končno prvi tiskar, ki bi bil rad tu ostal. Bil je to Avguštin Frieß iz Straßburga, ki je pač moral slišati, da bi Trubar rad namestil podjetje, katerega principal je bil, v Ljubljani, ki je postala zopet njegovo bivališče. Stanovi so v zagovoru za Ferdinanda sicer trdili, da je imel Frieß

s seboj „samo velike lesene črke, s katerimi je brez tiskalnice natisnil nekaj rekov iz sv. pisma", toda nekaj resnice je najbrž tudi v tožbi škofa Seebacha, da je tiskal novi prišlec „sramotilne pesmi proti duhovščini in druge slovenske prevode." Tiskar je še poleti 1562 zopet odšel, ker se je prepričal, da se Trubarju ne bode posrečilo, napraviti Ljubljano za sedež novemu podjetju.[16]

Važnejše središče od Ljubljane je ostal torej za južnoslovansko protestantsko produkcijo oddaljeni Urach, bivališče Ungnadovo. Cela vrsta slovenskih in srbohrvaških literarnih sotrudnikov je tudi osebno delovala v neposredni Ungnadovi bližini: Konzul, ki se je z obiteljo tu nastanil;[88] Trubar od začetka apr. do 9. jun. 1561 ter od 20. sept. 1561 do konca maja 1562;[18] Anton Dalmata, ki je prispel spomladi 1561 v Tübingen, poleti v Urach; Bošnjak Maleševac in Srbijanec Popović od 20. sept. 1561 dalje 20 tednov; Pazinčan Cvečić jan. 1562 in pozneje zopet;[88] Juričič od srede 1562 do srede 1563;[8] i. t. d.

Tiskalo se je prvotno na račun Ungnadovega zavoda le pri Morhartu v Tübingenu. Toda že od spomladi je Ungnad sistematično deloval v smeri, da se zavod osvobodi Morhartove tiskarne in da se v Amandenhofu v Urachu namestijo tiskarne in osobje: približno od 1. okt. 1561 se je moglo tiskati v Urachu z glagoliškimi in cirilskimi črkami, od 28. avg. 1563 z antikvo, od 22. sept. 1563 s kurzivo, od 22. jan. 1564 s frakturo, menda spomladi 1564 so prispele v Amandenhof velike inicialke, v drugi polovici istega leta drevorezi Hansa Brosamerja.

Veliko preglavico je delala tudi Ungnadu skrb za kritje stroškov, čeprav je šla prehranitev in plača literarnih sotrudnikov v Urachu poleg marsičesa drugega že od početka na Krištofov račun. Za denarne prispevke se je obračal sam naravnost le do kralja Maksimilijana, do nemških knezov in do nemških mest. Vkljub vsestranskim izdatnim podporam je znašala vsota, ki jo je do konca 1564 podjetju posodil, skoro 3500 gld.[20]

Trubar je pač pisal za srbohrvaške knjige Ungnadovega zavoda nemške predgovore, pri tekstih samih pa je sodeloval le neposredno po svojih spisih, dokler so ti služili hrvaškim prevodilcem za predlogo. Konzul je imel kot korektor Trubarjeve Cerkvene ordninge možnost direktnega vpliva na slovenski tekst.

Uspeh Ungnadovega biblijskega zavoda je bil po preteku 3 let za srbohrvaški repertorij vidnejši nego za slovenskega. Srbohrvaških knjig se je natisnilo namreč 25, z glagolico 12,

s cirilico 7, z latinico 6,[34] slovenskih pa niti toliko ne kakor italijanskih,[34] namreč samo 3: 1562 Trubarjevi Artikuli, ki jih je korigiral Trubar sam;[45] 1563 Klombner-Juričičeva pesmarica, katere tisk je vodil Juričič brez Trubarjeve vednosti;[46] 1564 Trubarjeva Cerkovna ordninga, katere korekturo je opravljal Konzul.[33]

Vzrok neravnemu razmerju tiči deloma v okoliščini, da je bilo treba za srbohrvaški repertorij mnogokaj oskrbeti, kar so Slovenci že imeli, deloma pa tudi v dejstvu, da je postajalo razmerje med zajedničarji vedno težje.

Ozadje težki atmosferi tvori vrsta razlik med Trubarjem na eni in ostalimi zadrugarji na drugi strani: Trubarju so se zdeli mnogi stari obredi, izvzemši kánon v liturgiji, z ozirom na konservativnost ljudstva in težavno stališče bivših katoliških duhovnikov dovoljeni,[35] Klombner jih je kakor Flacius[20] ogorčeno zametal;[35] Trubarju je bil cvinglijanizem tako blizek, da mu je vkljub vsej pazljivosti mogla uiti kaka sumljiva opazka,[33] Ungnad[20] in pač tudi Klombner sta videla v taki miselnosti „modrost, ki nas je Bog varuj;" Trubar je zagovarjal kompilacijo,[33] vsi ostali suženjsko-doslovno prevajanje.[20] K vsemu so prišle še druge razlike: Trubar je bil odkrit, naravnosten in širokopotezen, a smotren, Klombner zahrbtnež in malenkosten zamerljivec, Konzul častihlepen sebičnež, Ungnad nekritičen in pristranski sodnik.

Ungnad, ki je v sporu med Klombnerjem in Trubarjem simpatiziral s prvim, se je tudi v sporu med Trubarjem in Konzulom, ki se je izcimil menda iz prepira žen, brez kritike pridružil Konzulu, namesto da bi bil skušal z nepristranostjo nasprotnike pomiriti.[20] Južnoslovanski značaj Ungnadovega biblijskega zavoda je dobil že 4. nov. 1561 veliko razpoko, ko je Trubar izjavil, da noče imeti s hrvaškim tiskom ničesar več opraviti,[16] in je najbrž že nehal biti principal podjetja.[13] Četudi so radi sodbe v Trubarjevem pismu Ungnadu z dne 19. jun. 1562, da je v Konzulovih tiskih „mnogokaj napačno tolmačeno in tiskano", nastala nova dolga prerekanja z Ungnadom,[16] je Trubar vendar še do 4. maja 1563 pisal nemške predgovore za hrvaške knjige.[34] Ko se je radi neprevidnih Trubarjevih izrazov v jeseni 1563 proti njemu v zvezi s tiskom Cerkovne ordninge zopet pojavil očitek cvinglijanstva, se je Ungnad ravnal po svojih predsodkih. Ko je Trubar težave odpravil, se je tisk Cerkovne ordninge v Ungnadovi tiskarni nadaljeval in jun. 1564 končal,[33] toda 20. sept.

1564 je Ungnad Trubarju v pismu odklonil tisk psalterja in izjavil, da ne natisne v svoji tiskarni nobene slovenske knjige več, češ, naj zanje skrbe kranjski deželni stanovi.[16]

Posledice izpremenjenih odnošajev so se začele kazati tudi v hrvaških tekstih: prevajale se po 1563 niso več Trubarjeve prireditve, ampak tiskali so se novi doslovni prevodi nemških originalov.

Slovensko-hrvaško-cirilski Ungnadov zavod je torej nehal obstajati ter se omejil na hrvaško-cirilsko produkcijo še prej nego je nenadoma izgubil svojega oficialnega predstavnika (Ungnad je u. na Češkem 27. dec. 1564). To je bilo tem tragičnejše, ker bi bil Trubar drugače kmalu na to lahko zopet osebno sodeloval v Urachu ter rešil zavod pred razpadom. Kranjski stanovi so se namreč po Ferdinandovi smrti (25. jul. 1564) in po začetku vlade Maksimilijanove v cesarstvu in Karlove v Notranji Avstriji lahko prepričali, da pojačeni položaj protestantov, ki so že imeli tudi na Slovenskem med plemstvom in meščanstvom veliko večino, v marsikaterem kmetiškem domu pa prepričane zagovornike,[48] še ni dovolj močno jamstvo za drzni poskus, da dajo „slovenski cerkvi" tiskati posebno cerkveno naredbo ter jo uvedejo via facti: posledica poskusa je bila namreč akcija proti Trubarju, ki se je začela s Karlovim pismom z dne 6. sept. 1564, končala pa na koncu jul. 1565 s Trubarjevim ponovnim odhodom s Kranjske.[13]

Konzul in Dalmata sta zapustila Urach menda spomladi 1565,[42] torej še pred Trubarjevo vrnitvijo. Pomembno je, da tudi nobeden iz južnih protestantskih emigrantov ni prišel zavodu na pomoč, tudi Vergerij ne (u. v Tübingenu 4. okt. 1565). Ungnadovi računi in pisma so ostali v univerzitetnem arhivu v Tübingenu in v vojvodskem arhivu v Stuttgartu.[66] Tiskarno z vso opremo so dali Ungnadovi sinovi menda kmalu po 1565[42] prenesti na svoj koroški grad Waldenstein.[49] Konzul in Dalmata sta dobila 2. marca 1566 v Stuttgartu izpričevalo[39] ter krenila proti Regensburgu,[38] a 1567 sta dobila poziv, da bi šla za predikanta k hrvaškim beguncem v okolici Vasvara, glavnega mesta Železne županije na Ogrskem.[34] Pozivu se je odzval 1568 le Konzul, medtem ko se je Dalmata vrnil v Ljubljano.[38]

Razdobje zajedniške skrbi za slovenski in hrvaški protestantski repertorij, ki je Slovencem dalo manj nego so pričakovali, je bilo zaključeno. Zadnji odmev dotakratnih prizadevanj je bil Konzul-Dalmatov prevod postile J. Brenza, ki se je tiskal

z latinico (v Regensburgu 1568), kajti morebitna hrvaška knjižica proti katoliškemu nauku o euharistiji iz peresa bivšega stenjevskega župnika Mihaela Bučića in kake potujoče tiskarne v Medjimurju ali Prekmurju v dobi 1573—74, je pomenjala delo za novo, kajkavsko jezikovno osnovo in drugačno, kalvinsko miselnost.[67] A to sta sploh zadnji hrvaški knjigi, ki pripadata naravnost in odkrito protestantskemu repertoriju.

1565—1589: Za slovenski protestantski repertorij razsulo Ungnadovega zavoda ni imelo takih usodnih posledic kakor za hrvaškega, a dogodki iz 1564—65 so na njegov porast celo ugodno vplivali.

Postopanje proti Trubarju je ostalo epizoda, ob kateri se je število odjemalcev slovenske protestantske knjige še vedno večalo.[18] Ker slovenska knjiga ni bila več golo agitacijsko sredstvo, ampak je postajala integralen del tolerirane cerkvene in šolske organizacije, je mogel avtor upravičeno pričakovati, da mu bode prodaja knjig naklonila povračilo tiskarskih stroškov. Khisl, ki je dobil plemstvo in deželanstvo (1566),[69] je pomenjal socialni dvig krožka, a izgon Trubarja je imel svoj pomen.

Trubar, ki je v jeseni 1565 v Tübingenu čakal službe ter bil župnik württemberške cerkve od okt. 1565 do spomladi 1566 v Lauffenu ob Neckarju, od marca 1566 v Derendingenu pri Tübingenu,[13] se je mogel zopet okoristiti z bližino tübingenske tiskarne, a obenem vplivati na kranjske študente v Tübingenu.[51] Med temi sta bila dva posebno sprejemljiva: bivši Bohoričev dijak Jurij Dalmatin s Krškega, ki je študiral 1565—66 v Bebenhausenu, 1566—72 v Tübingenu;[8] Ljubljančan Andrej Savinic, ki se je 1568 vpisal v Tübingenu.[51] A za novo literarno generacijo v Ljubljani, kjer je Trubarjev naslednik Krelj[44] poleg Juričiča in Tulščaka vodil „slovensko cerkev", Bohorič pa 1566 postal ravnatelj stanovski šoli,[8] je bilo zopet ugodno, da se je odmaknila neposrednemu vplivu Trubarjevemu, ker je tako lažje iskala novih potov.

Literarno delo se je vršilo v obeh krožkih že 1565—67 v zmislu dejanstvenih potreb močne „slovenske cerkve", a obenem že tudi v znamenju različnih mnenj o jeziku in pravopisu.

Trubar, ki je ostal zvest svojemu jeziku, pravopisu in tiskarju, je objavil[34] psalter, Pavlove poslanice Efežanom (Novi test. II c), slovensko-nemško izdajo katekizma J. Brenza za šole in pa prvo svojo pesmarico v obliki posebne knjige (1567 pod naslovom „Ta celi katehizmus"). V pesmarico je sprejel poleg

lastnih pesnitev, ki jih je 1551 prikljućil katekizmu ali med 1551—67, zlasti v dobi bivanja v Ljubljani, na novo zložil, tudi nekatere Kreljeve pesnitve in dve Klinčevi, ki so bile anonimno objavljene že v Klombner-Juričičevi pesmarici.[34] Če se šteje pesmarica, ki jo je 1551 prikljućil katekizmu, je to druga njegova izdaja. Ker pesmarica iz 1563 radi Trubarjevega odpora[46] v „slovenski cerkvi" pač ni bila priznana, gre tu za prvo oficialno slovensko protestantsko pesmarico in za zamašitev vrzeli, ki je nedvomno postajala že zelo neprijetna.

K r e l j, ki je imel nove jezikovne in pravopisne smernice, je tiskal svoje stvari v Regensburgu, kjer mu je utiral pota pač bivši njegov učitelj Flacius: „Otročja biblija" s slovenskim abecedarjem, slovenskim, hrvaškim, nemškim, latinskim in italijanskim katekizmom, „Božjimi postavami", dogmatično polemiko in dvema pesmima je bila namenjena šoli (1566); prevod zimskega dela Spangenbergove postile je pomenjal dopolnilo Trubarjeve serije, ki so ga predikanti že težko pogrešali (1567). Kreljev pomočnik pri tem delu je menda že bil J u r i č i č.[55]

Izmenjavanje še neobjavljenih pesmi priča, da sta Krelj in Trubar vkljub razlikam v nazorih delala sporazumno za isti cilj: taka Trubarjeva pesnitev je bila v „Otročji bibliji",[53] a več Kreljevih se je nahajalo v Trubarjevi pesmarici.[34]

Pač pod Trubarjevim vplivom se je začel istodobno v Tübingenu D a l m a t i n „truditi, da obdrži slovenščino tudi zunaj v vaji." To je skušal doseči „najprej s čitanjem" Trubarjevih knjig, „potem po nasvetu in opominjanju svojih učiteljev s slovenskim pisanjem." A končno, ko je opazil, da so te njegove vežbe Trubarju zelo po godu," si je določil življensko nalogo, da zamaši najobčutnejšo vrzel v onodobnem slovenskem pismenstvu ter oskrbi Slovencem prevod vsega sv. pisma. Pentatevh je začel prevajati okoli 1569 ter ga izgotovil do 10. jan. 1572, ko ga je poslal v rokopisu kranjskim stanovom.[8] Pomagal mu je od začetka S a v i n i c, ki je bil radi svoje čedne pisave tudi Trubarju še 1572 literarni amanuensis.

Literarni krožek l j u b l j a n s k i h slovenskih protestantov je imel 1567—73 težke izgube (25. dec. 1567 je umrl Krelj, star komaj 29 let,[52] 11. jul. 1569 stari Matija Klombner, ki je bil še vedno ugledna oseba ter imel zadnja leta poleg hiše v Ljubljani tudi razne fevde na južnem Štajerskem in Kranjskem,[47] 24. jan. 1571 njegov sin Janž,[47] star tudi komaj okoli 29 let,[38] 1573 stari Budina, tudi Trubarjev svak Cvekelj-Klinc se ne omenja več).

Rana smrt superintendanta Krelja se je zdela za slovensko pismenstvo tem občutnejši udarec, ker je prišel 1569 v Ljubljano za njegovega naslednika Krištof Spindler, würtemberški Nemec, ki slovenščini ni bil vešč. „Slovenska" in „nemška cerkev" na Kranjskem sta imeli nekaj časa istega nemškega predstavnika. Toda kmalu se je moglo opaziti, da je Spindlerju repertorij „slovenske cerkve" ravno tako pri srcu kakor njegovim slovenskim tovarišem.[34] Obenem je prispelo v kranjsko kulturno središče kmalu toliko novih sil z zavestjo dolžnosti do slovenskega repertorija, da je razvoj ohranil svojo smer: 1569 stari delavec za hrvaški repertorij Anton ab Alexandro Dalmata in predikant Janž Schweiger;[44] 1572 predikant Dalmatin, v katerem so kmalu začeli gledati predstavnika slovenske cerkve; 1579 Savinic, toda ne v Ljubljano, ampak k Škocjanu pri Turjaku;[82] 1580[13] predikant Felicijan Trubar, sin Primožev,[52] ki je 1585 že mogel slovenski pridigati.[44] Najboljši dokaz za privlačno silo slovenskega liturgičnega jezika v protestantski cerkvi na Kranjskem je pritegnitev dveh novih würtemberških nemških prišlecev, ki sta bila oba kakor Spindler slovenščini naklonjena: Hieronim Megiser, ki je okoli 1581[54] postal domači učitelj pri Khislovih ter bival z gojenci deloma v Italiji deloma na Kranjskem,[54] se je začel zanimati za slovenski jezik in tisk; Nikodem Frischlin, ki je 1. avg. 1582 namesto starega Bohoriča postal ravnatelj stanovske šole, je šel v upoštevanju slovenščine včasih celo dalje od svojega slovenskega prednika.[8]

Za Kreljevega literarnega dediča je v ljubljanskih krogih veljal Juričič, ki je res že 1568 imel gotov tudi drugi in tretji del Spangenbergove postile, t. j. razlago nedeljskih in prazniških evangelijev za celo leto brez razlage epistol. Juričič je svojo prireditev dal 1571—72[8] v revizijo tudi Bohoriču.[55] Vbadati se je začel tudi Tulščak,[52] ki so ga, ker je po Klombnerjevem vplivu odložil koretelj, 1569 sicer odstavili, a 1571 zopet nastavili v Ljubljani: 1572 je prevajal Luthrovo postilo. Toda neprimerno pomembnejša sila od vseh je bil Dalmatin, ki je družil v sebi spoštovanje do Trubarjevega dela in naklonjenost do Kreljevih reform ter bil za svojo nalogo tako po znanju materinščine kakor tudi po obvladovanju nemščine, latinščine, grščine in hebrejščine izmed vseh onodobnih slovenskih pisateljev nedvomno najbolj usposobljen. V prvi vrsti Dalmatinu in Spindlerju so bili slovenski protestanti dolžni hvalo, da je ljubljanski krožek tako sijalno pomagal Trubarju pri delu za

oslabljenje vtisa prvega slovenskega katoliškega tiska iz 1574 in da je tako odlično umel za korist porasta slovenskega repertorija izrabiti položaj, ki so ga ustvarile smernice cesarja Maksimilijana v Gornji in Dolnji, a koncesije nadvojvode Karla v Notanji Avstriji: Maksimilijanova dovolitev augsburške konfesije 1568; graška pacifikacija iz 1572, ki je notranjeavstrijskim stanovom naklonila svobodo evangeljske veroizpovedi; bruški libel z dne 9. febr. 1578, ki je naglašal, da vladar ob vsem čuvanju dispozicijskih pravic med deželnoknežjimi mesti ne misli meščanov radi vere preganjati ali predikantov in šolnikov iz Gradca, Judenburga, Celovca in Ljubljane iztirati, ter imel za posledico, da so notranjeavstrijske dežele že 22. febr. 1578 sklenile konvencijo za izenačenje šolstva in cerkvene uprave.[18]

Verjetno je, da sta Dalmatin in Spindler nagovorila Janža Mandelca[56] k ustanovitvi tiskarne v Ljubljani 1575. To je bila za slovenski tisk v domačem politično-kulturnem okolišu v resnici prva polnovažna protestantska tiskarna: Frieß je bil 1562 samo mimogrede v Ljubljani; tiskarna v Uj Szigetu v Železni stolici na posestvu prekmurskega velikaša Tomaža Nadasdyja 1537—41, v kateri je utemeljitelj madjarskega kalvinizma Mátyás Dévay tiskal svoje stvari,[3] se je ozirala pač na potrebe Madjarov, ne pa tudi prekmurskih Slovencev; iz potujoče tiskarne, ki je 1573—74 delovala v Prekmurju na posestvu Banffyjev v Dolnji Lendavi, a v drugi polovici 1574 v Medjimurju na posestvu Zrinjskih v Nedelišču, sta znana doslej le dva slovanska teksta za zagrebško-hrvaški kulturni okoliš,[34] ako je sploh upravičeno v tej zvezi poleg varaždinskega jurata Pergošića[7] imenovati tudi kalvinskega župnika Bučića; v Gradcu so bili tiskarji pač že vsaj od 1559,[67] a prva slovenska knjiga se je natisnila tu šele 1574, in to za katolike.[34]

Dalmatin je sicer spesnil za Trubarjem največ cerkvenih pesmi ter sodeloval tudi pri Trubarjevih pesmaricah iz 1574 in 1575, toda glavno svojo nalogo je videl slej ko prej v slovenskem prevodu biblije. Po prihodu v Ljubljano je prevel na željo Janža Khisla knjigo Jezus Sirah, a obenem prevajanje biblije sistematično nadaljeval in okoli 1578 tudi dovršil. Pri Mandelcu je objavil sam več slovenskih del nego vsi ostali tovariši skupaj. A vse knjige, ki jih je dal 1575—80 v Ljubljani natisniti, so imele pač obenem tudi namen, da opozorijo merodajne kroge na možnost in potrebo tiska vsega slovenskega sv. pisma: Jezus Sirah (1575), Pasijon, v verzih (1576), Mozesove bukve (1578),

4. izdaja Trubarjeve pesmarice (1579 brez not), Salomonove pripuvisti (1580), poskusni list za biblijo (1580).[8] Za osnovo pesmarici je vzel dotakratne tiskane pesmi, katerim je dodal več svojih novih in eno novo Kreljevo, ki je bila pač v rokopisu pristopna v ljubljanski protestantski občini.[57]

Dočim je poslal Schweiger svoj cerkvenopesemski donesek že prej Trubarju za „Tri duhovne pesmi",[54] so zaposlovali Mandelčevo tiskarno s slovenskimi teksti poleg Dalmatina še: Juričič, ki je od stanov imel nalogo, da izda Spangenbergovo postilo, t. j. novo prirejeni Kreljev prevod prvega in lastni prevod drugega in tretjega dela v Kreljevem pravopisu, a ni pazil, da bi se to zgodilo (1578);[55] Tulščak, ki je prevedel Habermannov molitvenik ter opremil Slovence s prvim takim delom v obliki posebne knjige (1579);[54] Bohorič, ki je pomagal Dalmatinu pri vseh tiskih 1575—80,[8] a sam priredil s posebnim ozirom na šolske potrebe dve šolski knjigi za prvi razred, namreč „Elementale Labacense",[58] t. j. začetnico z upoštevanjem latinskega, nemškega in najbrž tudi slovenskega čitanja, in pa „Nomenclaturo trium lingvarum", t. j. latinsko-nemško-slovenski slovarček za učenje prvih dveh jezikov.[58] Letak z naslovom „Otročja tabla" (ali „Otročja biblija"), ki je vseboval Luthrov mali katekizem ali vsaj njegovo redakcijo dekaloga, bi mogel biti Bohoričev.[59] Bohorič[8] in Dalmatin sta polagoma sprejemala vedno več Kreljevih pravopisnih reform.[60]

Varaždinski župnik Anton Vramec,[7] ki je objavil v Ljubljani „Kroniko" v kajkavščini,[54] je le tajno kazal tendenco, da naslika papeštvo v čim neugodnejši luči, sicer pa ne spada niti po jeziku niti po priznani orientaciji z ljubljanskimi protestanti v isto skupino.

Trubar, ki je bil v dobi ljubljanskega književnega razmaha delaven kakor prej, a ostal gluh za predlagane reforme, se ni oklenil ljubljanske tiskarne, temveč tiskal še tudi sedaj v Tübingenu. Njegovo delo je imelo značaj nadaljevanja, izpopolnjevanja in aktualne polemike: priredil je tretjo[61] izdajo svoje pesmarice (1574), ki je imela v primeri z izgubljeno izdajo iz 1567 pač nove prireditelјeve, Kreljeve in Dalmatinove pesnitve, a dobila še prirastek v „Treh duhovskih pejsnih" s 4 Trubarjevimi, 6 Dalmatinovimi in 1 Schweigerjevo pesmijo (1575)[14] in v treh razlagah prvega psalma (1579);[57] v paralelizacijo Pachernеckerjevega katekizma je izdal veleagresivni „Katekizem z

dvejma izlagama", Brenčevo in Vischerjevo,[54] katerima je radi prošnje kranjskih in koroških predikantov prikljućil tudi kratko „Agendo" s 4 pridigami o obhajilu, ki jih v Cerkovni ordningi ni mogel objaviti;[55] ko se je objavila 25. jun. 1580 v svrho sporazuma med posameznimi protestantskimi ideologijami „formula concordiae",[5] ki jo je prinesel na Kranjsko njegov sin Felicijan,[56] da so jo podpisali tudi kranjski predikanti in šolniki,[61] je pred 1. majem 1582 objavil njen prevod;[58] s Pavlovimi listi Judom, listi Jakoba, Petra, Janeza in Judeža ter apokalipso (Novi testament II d) je zaključil izdajo novega zakona v posameznih delih ter priredil še celotno izdajo tega največjega svojega teksta (1582).[59] Novo bojevito Trubarjevo razpoloženje, ki se je odražalo 1575 v katekizmu in v pesmi „Te cerkve božje zuper nje sovražnike tožba inu molitou", je dobilo 1579 poseben poudarek v pesmih proti Polidorju pl. Montagnani in pa Matiji Mercini, odličnima predstavnikoma katoliške hierarhije na Kranjskem.[57]

Medtem se je pripravljala l j u b l j a n s k a skupina za najvišji književni polet slovenskih protestantov.

D a l m a t i n in Spindler sta že od 1575 delovala ustno in pismeno v smeri, da se revidira rokopis biblije pod skupnim okriljem notranjeavstrijskih stanov, tisk pa izvrši v njihovi skupni zalogi.[8] Dočim je ostal Dalmatinov prvi korak pri kranjskih stanovih brezuspešen, jih je do konca 1577 pridobil, da so si osvojili njegove načrte in začeli smotreno zanje pridobivati tudi Štajerce in Korošce. Poleg akcije kranjskih stanov je pripomogla še Dalmatinova osebna intervencija, da so postajali tudi Štajerci in Korošci vkljub raznim pomislekom vedno vnetejši pristaši tiska biblije, formulirali svoje prispevke in pristali tudi na revizijo rokopisa v Ljubljani.

Revizije Dalmatinovega rokopisa v Ljubljani od 24. avg. do 25. okt. 1581 so se udeležili poleg Dalmatina: graški superintendent Homberger, koroška predikanta Bernard Stainer in Janž Fašang, ljubljanski predikantje Spindler, Schweiger, Tulščak in Fel. Trubar, izvenljubljanski Savinic iz Škocijana in Živčič s Krasa, rektor B o h o r i č in semtertje tudi kak stanovski odbornik.[62] Eventualnost vpliva Hombergerja, Felicijana Trubarja ali Spindlerja na slovensko formulacijo tekstov ne more priti v poštev, ker slovenščine prvi sploh ni znal, druga dva le nezadostno. Njihova prisotnost je imela zmisel samo v toliko, v kolikor jim je šlo za zunanje in sekundarne momente, na pr. argumente in sholije, in pa za kontrolo odnosov slovenskega

teksta do Luthrovega kot norme za prevajanje in potem do grškega, oziroma hebrejskega originala. Posebna naloga Hombergerjeva, ki je bil izmed vseh najboljši hebrejist in grecist, je obstajala razen v iskanju argumentov in sholij v tem, da je v dvomljivih slučajih, zlasti kadar slovenski prevodilec ni mogel najti ekvivalentnega izraza za Luthrovo besedilo, preskusil njegovo frazo, ki so mu jo v ta namen doslovno prenesli v nemščino ali latinščino, ob izrazu originala. Sledove vpliva Živčičevega kakor tudi Schweigerjevega, o katerem je Homberger v poročilu o reviziji poudarjal, da je „jako pripraven (strokovnjak) za narečja (ki se govorijo) proti Hrvaškemu", je treba po vsej priliki iskati prej v hrvaških elementih obrobnih vzporednic in „registra" kakor v izpremembah slovenskega teksta. Izmed ostalih sta prinašala Stainer in Fašang pač jedva da kaj drugega sprejemljivega razen kako koroško vzporednico za „register"; Savinica, ki je pozneje cel tekst na čisto prepisal, je predlagal Dalmatin v komisijo specialno radi pisave.[8] Glavno besedo je imel gotovo Dalmatin sam, ki mu je pripadala naloga, da brani svoje delo, pojasnuje svoje formulacije, določi stališče do predlaganih izprememb ter razvije načrte za tisk. Na izpremembo prvotnega zapisa je vplival izmed Dalmatinovih sotrudnikov - revizionistov najmočneje pač Bohorič, ki je „pri tem delu kot najboljši Slovenec zelo veliko pomagal" in pozneje tudi „Saviničev prepis zopet revidiral in za tisk pripremil". Ker je Bohorič med revizijo dobil nalogo, „naj spiše v pravem redu nekatere svoje opazke o latinsko-kranjskem pravopisu, ki jim jih je takrat razlagal in jih niso zavrgli", gre pri njegovi vlogi gotovo v prvi vrsti in predvsem za pravopisna vprašanja. A četudi gre tuintam morda še za več, je vendar gotovo, da je tudi Biblija pravo Dalmatinovo delo, ki nosi sam odgovornost za njene dobre in slabe strani.[8]

Čim je bila revizija biblije završena, se je lotil Dalmatin z vso energijo dela za pripravo tiska. Nadvojvoda Karl, ki je skušal izza 1579 koncesije protestantom sistematično odtegovati in se zlasti zoper protestantske postojanke v deželnoknežjih mestih vedno odločneje obračal,[18] je tiskanje biblije na Kranjskem že med revizijo preprečil ter Mandelca kmalu nato izgnal.[56] Predlog frankfurtskega in tübingenskega tiskarja se ni zdel sprejemljiv, pač pa predlog leipziškega knjigarja Samuela Seelfischa, ki je bil pripravljen, da natisne slovensko sv. pismo pri Kraftu v Wittenbergu.[62]

Dalmatin in Bohorič, ki sta bila po nalogu stanov z mladim Janžem Znojlškom in drugimi Slovenci od spomladi 1583 do spomladi 1584 na Saškem, sta porabila priliko ter poleg Biblije (1584), katere korektura je bila njuna glavna naloga, priredila za tisk v Wittenbergu še petero tiskov, ki so bili deloma potrebne nove izdaje, deloma dopolnila, ki so se jima zdela potrebna iz njune bogoslovne miselnosti ali iz novega cerkveno-administrativnega položaja: Bohorič[8] je razširil poglavja o slovenskem pravopisu, ki jih je sestavil za revizijsko komisijo, ter dal pod naslovom „Arcticae horulae", t. j. Zimske urice, natisniti v latinskem jeziku prvi teoretični kažipot za slovenske pisatelje, namreč prvo slovnico slovenskega jezika.[8] Dalmatin je dal natisniti peto izdajo pesmarice, ki jo je pomnožil z lastnimi in po eno Bohoričevo in Schweigerjevo tvorbo[34] (1584), izdal na svoje stroške nov molitvenik, namreč prevod Musculovega (1584),[34] priredil pa najbrž tudi prevod würtemberške cerkvene agende (1585) in prevod würtemberškega, t. j. Brenčevega katekizma s hišno tablo in abecedarjem (1585),[35] ki sta izšla po njegovem odhodu iz Wittenberga.[8]

Tudi Frischlin je pri slovenskem protestantskem repertoriju vsaj toliko sodeloval, da je izdal ali hotel izdati začetnico in slovarček 6 jezikov z upoštevanjem slovenščine.[8] Okoliščina, da je Mandelc po odhodu iz Ljubljane deloval opetovano pri madjarskem velikašu Batthyanyju v bližini Prekmurcev, a v Varaždinu tiskal Vramčevo kajkavsko postilo, ki je bila posvečena zagrebškemu škofu[34] 1586), vsaj za notranjeavstrijski književni razvoj ni imela nobenega pomena.

Trubar je literarni triumf svojih kranjskih somišljenikov že 1582 radostno pozdravljal,[34] čeravno je vedel, da bode dala Biblija slovenskemu jeziku in pravopisu nekoliko drugačno osnovo, nego je bila njegova. Usojeno mu je bilo, da vidi celotni slovenski prevod knjige, na katero je bilo v bridkosti, želji in pričakovanju usmerjeno njegovo duševno oko pred štirimi desetletji, ko je začel k Bogu klicati za dar, da bi se tudi jezik njegovega revnega, a dobrosrčnega slovenskega ljudstva pisal in čital. Okoli 1585 se je na prošnjo iznova lotil prevajanja Luthrove hišne postile. Ko je že bil na smrtni postelji, je še narekoval zadnje strani prevoda ter vpletal v poslednjo voljo naročilo za sina Primoža in Felicijana, naj poskrbita za tisk zadnje, petindvajsete njegove slovenske knjige.[34]

Prvi in drugi rod slovenskih protestantskih pisateljev se je mogel poslavljati od sveta v prepričanju, da je knjižni repertorij „slovenske cerkve" proti pričakovanju bogat, novi literarni jezik in pravopis normiran, a zdrav nadaljni razvoj s formalnim in vsebinskim izpopolnjevanjem odvisen le od ugodnih cerkvenopolitičnih razmer (Juričič[8] je umrl 26. okt. 1578, Dalmata[88] 1579, Schweiger[52] 25. febr. 1585, Trubar[13] 29. jun. 1586, Dalmatin[8] 31. avg. 1589; fužinar in graščak Janž Khisl[8] je med tem odšel na dvor v Gradec, kjer je bil predsednik dvorne komore, postal baron, 1592 še živel,[70] a menda kmalu na to umrl;[71] Frischlin je okoli srede avg. 1584 zapustil Ljubljano).

1590—1598: Po smrti Trubarjevi in Dalmatinovi je mogel dober ocenjevalec razmer sicer soditi, da so slovenski protestanti literarno izčrpani in da jim primanjkuje sil tudi za novo prevajanje in kompiliranje, vendar se bodočnost slovenske protestantske knjige radi tega še ni mogla zdeti črna.

Bohorič in Tulščak sta bila sicer že slaba, toda v Škocjanu je bil še Dalmatinov drug Savinic.[52] Trubarjev sin Felicijan, ki je po Dalmatinovi smrti postal pastor „slovenske cerkve", a imel poleg sebe Nemca kot posebnega pastorja „nemške cerkve" le še v Spindlerju (umrl 1591) in Simpliciusu (umrl 1594),[44] je medtem znanje slovenščine toliko razširil, da je mogel misliti na izvršitev očetove oporoke. Izmed mlajše generacije sta vsaj dva ljubljanska predikanta imela literarne interese: Marko Kumprecht (v Ljubljani izza 1588) in Janž Znojlšek (v Ljubljani od 1592). Megiser, ki je bil od konca 1589 do konca maja 1591 stanovski historiograf v Gradcu, potoval od 1592 po Nemčiji in Nizozemskem, a od druge polovice 1593 bil rektor stanovske šole v Celovcu,[54] sicer ni imel namere, množiti protestantski cerkvenoknjižni repertorij, a je predstavljal v Gradcu in Celovcu pridnega filološkega čitatelja slovenskih knjig in vnetega iskatelja slovenskega jezikovnega blaga.

V Gradcu je priredil M e g i s e r za tisk in objavil dvoje znanstvenih del, v katerih je upošteval tudi slovenščino: v knjigi „Paroemiologia polyglotta" (1592) je bilo tudi nekaj slovenskih pregovorov;[34] nemško - latinsko - slovensko-italijanski „Dictionarium" je bil po Bohoričevi „Nomenclaturi" in po „Registru" v Dalmatinovi Bibliji oni prvi večji in sistematični poskus za slovarsko inventariziranje slovenskega jezikovnega zaklada,[34] ki je bil za ravnočrtni razvoj literarnega jezika slovenskih pro-

testantov brez avtorjeve zavestne namere sličen pogoj kakor slovnica.

Iniciativo za nadaljevanje slovenskega cerkvenoknjižnega tiska je dal pač Felicijan Trubar, ko je po bratovi smrti (1591) dobil v roke očetov zadnji rokopis. Stroške za tisk Luthrove postile so po njegovem predlogu prevzeli 1594 kranjski stanovi,[44] a rokopis je priredil Savinic, ki je napisal delu tudi slovenski predgovor.[34] Istočasno sta Kumprecht in Znojlšek prirejala nove cerkvenopesemske tekste, a Znojlšek je prevajal flacijansko Barbatovo prireditev Luthrovega katekizma. Pod Felicijanovim osebnim vodstvom so izšle 1595 v oni tübingenski tiskarni, ki je pred 44 leti natisnila prvo slovensko knjigo, zopet 4 slovenske knjige: Luthrova hišna postila, nova izdaja Dalmatinovega molitvenika, šesta izdaja Trubarjeve pesmarice z novimi Kumprechtovimi, Znojlškovimi in anonimnimi doneski ter Znojlškov prevod Barbatovega katekizma. Felicijan sam je pisal le nemška posvetila.[34] Tulščakov prevod Luthrove postile se iz neznanih vzrokov ni natisnil.

Jubilej prve svoje slovenske knjige je mogla „slovenska cerkev" pričakovati z zavestjo, da je s književnimi pomagali zopet dobro založena.

Ob petdesetletnici protestantske knjige.

Prvič izza pokristjanitve je slovenski živelj na krilih reformacijskih gesel v pomembnih posameznikih in skupinah zahteval svobodo, da sme kritično razmišljati o napravah in predstavah verskega udejstvovanja ter iskati individualen odgovor na vprašanje o poslednjih rečeh. Čeprav se je kmalu videlo, da tudi nova organizacija ne bo dovolila povsem svobodnega individualnega razmaha ali proglasila verske strpnosti, ampak da bode postavila proti stari dogmi novo, je vsebovala možnost rušenja stoletne tradicije vendar moment, ob katerem se je mogel tudi slovenski človek opozarjati na važnost osebnosti in pravico razuma.[1]

Splošni kulturni razvoj na Slovenskem je reformacija nenavadno ubrzila in dala prve ali nove osnove raznim kulturnim napravam, ki morejo vplivati tudi na literarno dejanstvenost.

Pojem kmetiške šole[2] je tudi med Slovenci uveljavila šele reformacija, ki je morala zahtevati tudi od kmeta, da čita biblijo in sodeluje pri liturgiji. Nekaj takih župnijskih šol[3] je pač nastalo,[3] četudi gre le za redke posamične poskuse protestantskih župnijskih upraviteljev. Mestne in trške „nemške šole" so se pod protestantsko upravo ohranile in izboljšale, a nekaj je bilo med njimi tudi novih ustanov.[4] Nove protestantske višje latinske šole v Ljubljani (1563),[5] Celovcu (1563)[6] in Gradcu (1570)[7] so pomenjale v vsakem oziru velik napredek v primeri s primitivnimi latinskimi šolami prejšnje dobe ali s poukom latinščine v „nemških šolah".

Glavni namen ljubljanske šole, ki je imela 1563—84 štiri, 1584—1598 pet razredov, je iz aktov in zlasti iz dveh ohranjenih naredb dobro razviden: dati hoče učencem popolno obvladovanje latinščine v govoru in pisavi, osnove grške gramatike za čitanje lažjih grških tekstov, glavne pojme iz računstva, glasbe in petja, usposobljenost za rabo nemščine v tradicionalnem položaju in pa trdno versko podlago, pogoj kateri je bil v zmislu ljubljanskih šolnikov podan, ako se je naučil dijak naizust glavnih katehetičnih in molitvenih obrazcev za šolo in dom in nekaj psal-

mov ter se z lastnim čitanjem dobro seznanil z vsebino nedeljskega evangelistarija.

Z glavnim modernim pogojem za nove literarne poraste so opremili slovensko ozemlje šele protestantje, ki so v svojem literarnem okolišu tiskarne ustanavljali in podpirali. Tudi v drugi polovici stoletja se literarna produkcija, ki ni bila v zvezi z verskim pokretom, tu pred 1575 ni mogla prav razviti. Gradec, kjer se ni natisnil v tej dobi noben spis Kranjca, ali Dunaj, kjer je tiskal na pr. katolik Sigismund Herberstein svoje latinske in nemške spise ali ljubljanski protestant Samuel Budina, sin rektorjev, 1568 svoj nemški prevod hrvaške „Historije Sigeta“,[8] sta bila vendar predaleč, da bi bilo moglo upanje na tisk že izdatno večati kranjsko literarno aktivnost. O tem, kaj je mogla pomeniti bližina tiskarne, priča serija 22 ljubljanskih tiskov, deloma slovenskih, deloma nemških, latinskih in kajkavskih, ki jih je poslal v svet Mandelc 1575—80.[9]

Protestantje so začeli na Slovenskem prvi gojiti dramatične predstave, in sicer v ljubljanski stanovski šoli.

Terentius se je čital v stanovski šoli pač že izza 1563. V šolskem redu iz 1575[5] se izrečno navaja[5] med knjigami 4. razreda, ne pove se pa, ali se je samo čital, ali tudi predstavljal. Frischlin, ki je sam že pred prihodom v Ljubljano spisal več latinskih in nekaj nemških dram,[8] je že v načrtu za novo šolsko naredbo z dne 24. sept. 1582 dal predpise, ki so merili na predstavo Terencijeve „Andrije“, Frischlinove latinske „Susanne“ ali česa podobnega. Določil je namreč: „Popoldne naj rektorjev tovariš čita dečkom Frischlinovo sveto komedijo ali Terencijevo ‚Andrijo‘. Lepe fraze jim naj narekuje v pero, a prizorov se naj učijo na pamet, da bodo mogli celo komedijo potem predstavljati. Vedno naj se po trije ali po dva, kolikor pač ima prizor oseb, med sabo dogovorijo, se učijo prizorov na pamet ter jih predstavljajo.“[10] V naslednjem Frischlinovem načrtu z dne 1. avg. 1583[5] je ista tendenca še posebno poudarjena. Kranjski stanovski vojni sekretar Janž Gebhard,[8] ki je bil obenem šolski nadzornik, je v redigiranju novega učnega reda Frischlinovo „Susanno“ sicer črtal, sprejel pa bistvo predpisov, ki so se tikali dramatičnih predstav, in od 15. febr. 1584[5] dalje je bil v veljavi sledeči predpis: „Pri Terenciju ni treba nič diktirati, ampak samo pomeni besed naj se razložijo in dobro nemški prevedo“. Z gotovostjo se sme sklepati, da so se predstave latinskih šolskih dram na ljubljanski stanovski šoli v dobi Frischlinovega rekto-

rata res vršile. Po vsej priliki se je običaj udomačil, ker je „Darovanje Izaka" izpričano iz dobe, ki so jo imeli v evidenci že jezuitje.[11]

Zanimanje za zbiranje knjig v bibliotekah in za čim večjo njih dostopnost se je po zaslugi protestantov vidno jačalo.

Trubar je imel že v katoliški svoji dobi precejšnjo knjižnico. To so mu 1547 sicer zaplenili,[12] toda do 1565 je imel že zopet „škrinjo knjig", ki jih je tudi izposojal.[13] Ko se je prepričal, da se ne bo več mogel vrniti na Kranjsko, je knjižnico s pismom stanovom z dne 19. marca 1568 daroval „kranjskim deželanom in celi kranjski cerkvi".[14] Tako je postal Trubar utemeljitelj protestantske biblioteke v Ljubljani, ki so jo stanovi množili z novimi nakupi. Za Trubarjevo so prešle v last stanov še knjižnice raznih kranjskih predikantov: Dalmatinova s 128 deli, Simpliciusova s 128 deli, biblioteka Felicijana Trubarja s 274 številkami ter knjižnica predikanta Klementa[15] s 142 deli.[3] Tudi Bohorič je ponudil 1583, 1595 in 1598 stanovom v nakup svojo lepo biblioteko, ki je štela nad 500 zvezkov in okoli 2000 melodij, toda stanovi so morali odkloniti vsaj zadnjo ponudbo radi pomanjkanja denarnih sredstev.[14] Stanovska biblioteka je po številu knjig menda presegala najbogatejše samostanske biblioteke v deželi, a posebno važnost je imela še radi svoje dostopnosti, ker je bila za protestante nekaka javna biblioteka.

Poleg predikantov in šolnikov so imeli bogato zasebno biblioteko na pr. Khisli v Fužinah pri Ljubljani.[14]

Stanovske protestantske biblioteke so nastale tudi v Celovcu in v Gradcu.[13]

Naravno je, da so bili med prvimi protestantskimi slovenskimi intelektualci ravno možje, ki so radi segali po knjigi ter se odlikovali po izobrazbi in močnejši kulturni ambiciji. Ta nivo so skušali ohraniti odločujoči faktorji z dirigiranjem naraščaja za cerkveno in šolsko službo na nemške protestantske univerze. Opora takim prizadevanjem je postala okoli 1568 po Trubarjevem posredovanju dovolitev vojvode Krištofa,[13] da morejo študentje s Kranjskega dobiti dve mesti iz ustanove, ki jo je za dijake v Tübingenu napravil Mihael Tiffernus.[15] Vse to je pripomoglo, da je bil med predikanti na Slovenskem odstotek garduirancev vedno neprimerno večji od katoliškega.[16] Večino so imeli med njimi vedno možje s tako dušnopastirsko vnemo in strokovno in splošno izobrazbo, da so si voditelji katoliške hierarhije na tihem želeli sličnih.[17] Ker se je velik odstotek podeželskih

katoliških duhovnikov ne le bavil s krčmarstvom in trgovino, ampak je živel tudi v konkubinatu že izza 15. stol.[15] pa skozi celo 16. stol.[17] in celo Hrenovo dobo,[19] so predikantom njihove odkrite ženitve pri ljudeh brez predsodkov tem manj mogle jemati ugled.

Vse slične ugotovitve veljajo tudi za slovenske protestantske p i s a t e l j e.

Število 11 slovenskih pisateljev med 66 kranjskimi predikanti iz 2. pol. 16. stol.[16] je odstotno zelo visoko. Slabši je odstotek pisateljev izmed učiteljev, ki štejejo samo 2 pisatelja, dočim je bilo 14 učiteljev samo na stanovski šoli v Ljubljani.[14] Drugih laikov mimo učiteljev je bilo med slovenskimi pisatelji vsaj četvero, kar priča o asimilacijski sili „slovenske cerkve".

Izmed glavnih slovenskih pisateljev se Trubar sicer ni mogel ponašati s študijem na univerzi, a imel je rednejšo in solidnejšo šolsko izobrazbo nego večina njegovih katoliških tovarišev. Bohorič, Krelj, Dalmatin in razni drugi so bili absolventi univerze, Krelj in Dalmatin sta imela tudi dostojanstvo magistra.[8] Dobičkarska ugibanja za njihovo versko orientacijo pač niso bila odločilna. Med motivi, ki so dovedli Trubarja iz vrst katoliškega duhovništva med protestantske pastorje, ni bilo ozirov na gmotni dobiček, kajti z dohodki iz kanonikata in prebend so se dali novi dohodki v prvih letih po izgonu komajda primerjati, a tudi po 1565, ko je dobival k plači še provizijo kranjskih stanov, menda ni bil mnogo na boljšem nego v katoliški dobi. Krelj in Dalmatin sta imela navadno predikantsko plačo, ki ni bila večja od dohodkov župnika na kaki boljši župniji. Bohorič se je vedno boril z dolgovi. Šele po tisku Biblije je imel Dalmatin s 300 gl. večjo provizijo od drugih kranjskih predikantov in šele po nov. 1585, ko je imel tudi župnijo Škocjan pri Turjaku, so se njegovi prejemki mogli meriti najbrž z dohodki kakega ljubljanskega kanonika.[8]

Iz ugotovitve, da je sodelovala pri začetku in nadaljevanju književne aktivnosti slovenskih protestantov tudi močna zavest skupnosti s slovenskim ljudstvom, se za 16. stol. seveda ne smejo delati predalekosežni sklepi. Zlasti bi bila povsem napačna podmena, da bi bil imel začetnik slovenske književne tradicije ali kateri njegovih protestantskih naslednikov v načrtu kako bistveno izpremembo jezikovno-kulturne prakse na Slovenskem izven cerkvenega področja.

Razne jezikovno-kulturne dediščine iz pripadnosti k n e m š k e m u političnemu, socialnemu in kulturnemu sestavu so ohranile na slovenskem ozemlju svojo veljavo tudi v dobi najjačjih prizadevanj za slovenska književna pomagala protestantizma, ki je bil struja za cerkveno preorientacijo domačih Slovencev in Nemcev, a ni mogel že v prvih desetletjih postati slovensko-borben za odpravo nemških privilegijev.

„N e m š k a c e r k e v na Kranjskem", t. j. protestantska organizacija z nemškim liturgičnim jezikom, ki se je uveljavila še pred slovensko, se je ohranila ter imela včasih celo svojega posebnega „nemškega superintendenta".[20]

„N e m š k e š o l e" med Slovenci so v glavnem ohranile staro tendenco tudi v protestantski dobi, saj je bilo med „nemškimi šolmeštri" tudi na Kranjskem mnogo tujcev, ki slovenščine morda niti znali niso.[3] Ozir na nemščino v stanovski šoli v Ljubljani[5] ni nič zaostajal za ozirom na ta jezik v celovški ali graški stanovski šoli ali za upoštevanjem nemščine na ljubljanski katoliški šoli pri stolnici do srede 16. stol. Nemščina je bila izmenično z latinščino jezik za šolsko molitev ter je ohranila vse postojanke kot predmet in kot učni jezik. Še vedno je veljala tukaj za tak pomožni jezik, brez katerega se je zdel pouk latinščine nemogoč. Frischlin, ki sicer slovenščini niti najmanj ni bil sovražen, je v načrtu z dne 1. avg. 1583 to tradicionalno vlogo nemščine na Kranjskem zelo jasno poudaril, ko je predlagal: „Kadar pozna deček latinske črke, ga začni pedagog takoj učiti nemških, namreč abecede, ki je v tiskanih knjigah zelo podobna latinski, in sicer zato, da se privadijo dečki od mladosti nemškemu jeziku in ga lepo polagoma začnejo pojmovati, kajti brez nemškega jezika tukaj latinskega ne moremo niti poučevati niti se ga učiti."[5] Razgovorni jezik učencev med sabo in vprašalni, oziroma razlagalni jezik za šolske odnošaje med učenci in učitelji je smela biti na stanovski šoli v Ljubljani nemščina še v 3. razredu. Nemških knjig, ki so bile za stanovsko šolo predpisane, je cela dolga vrsta: evangelistarij; psalter; zbirka verzov iz biblije ali „druge pobožne knjige"; aritmetika; „nemški rokopisi"; eventualno latinsko - nemška zbirka paradigmat; latinsko-nemški in nemško-latinski slovar Petra Dasypodija obenem s slovarjema Calepina in Nizolija, ki sta čisto latinska; spisovnica; katekizem. Šola je vršila obenem z glavnim svojim tudi postranski namen „nemške šole".

Tudi kranjskim protestantom je ostala nemščina aktovni in poslovni jezik administracije in sodišč ter jezik za korespondenco, pogodbe, testamente in trgovske stvari. Iz Trubarjeve konstatacije, da „v zgornjih slovenskih deželah govorijo deželne oblasti, grofje, baroni, vitezi in plemstvo dobro nemški" in da govori nemški tudi mnogo meščanov, duhovnikov in menihov",[21] ne odmeva nikaka želja po izpremembi. Čeravno je začetnik slovenske književnosti demonstrativno kazal na čas, ko ni bilo „slovenskega pisma ali registra",[12] je vendar ostala nemščina literarni jezik tudi za medsebojno korespondenco slovenskih protestantskih pisateljev.[22] A ko so ljubljanski predikantje 1578 dobili posebno knjigo za matriko, v katero so začeli beležiti krste, poroke, pogrebe i. t. d., so tudi predstavniki „slovenske cerkve" delali vanjo le nemške zapise.[23]

Tradičionalna veljava nemščine je vidna tudi v jeziku nove necerkvene in nešolske literarne produkcije kranjskih protestantov. Latinsko serijo tvori razmeroma malo število spisov: biografija Herbarta Auersperga,[8] ki ji je avtor Jurij Khisl,[8] sin Janžev (1575); dve svatovski pesmi (1578);[9] slovnica slovenskega jezika (1584). Prevladovala je nemška serija. Poleg Trubarjevega „Registra" iz 1561 s poročilom o slovenskih tiskih do 1561,[24] ki je bilo namenjeno nemškim knezom, in poleg nemških posvetil slovenskih knjig za adresate, ki niso znali slovenski,[24] tvori nemško serijo vrsta tekstov, zlasti iz Mandelčeve tiskarne, ki bi jih Kranjci ne bili priredili v nemškem jeziku, da je bila politična zgodovina Slovencev drugačna: Samuela Budine prevod znamenite glagoliške „Historije Sigeta" (1568); koledarji in padarski almanahi; rudarska naredba; oblastveni odloki in razglasi; nagrobni govor, ki ga je Spindler govoril Herbartu Auerspergu; govor proti Turkom; biografija; genealogija; izvestja o aktualnih dogodkih iz 1578—79 v obliki priložnostnih letakov, takozvanih „Zeitung" ali „Neue Zeitung",[9] kakršni so začeli redno izhajati v Nemčiji že nekaj let pozneje (1588) po dvakrat na leto v zvezi s frankfurtskim pomladanskim in jesenskim sejmom.[25] Sem je treba šteti tudi nemška posvetila slovenskih knjig.

Vendar bi delal slovenskim protestantom krivico, kdor bi pri presojanju njihovega jezikovno-kulturnega pomena naglašal v prvi vrsti označeno vlogo nemščine. Ker je položaj nemščine nadaljevanje naprav in razpoloženj predreformacijskih stoletij, ni odločilni kriterij dejstvo, da so imeli ljudje, ki so

pripadali nemški jezikovno-kulturni sferi, tudi svojo „nemško cerkev", ampak odgovor na vprašanje, ali se je proglašala tudi „slovenska cerkev" in ali se je skrbelo tudi za njen repertorij! Težišče ni v dejstvu, da se je upoštevala v šoli nemščina, ampak v odgovoru na vprašanje, ali se je začela upoštevati tudi slovenščina! Tudi ni glavna stvar pri tem presojanju ugotovitev, v kakem jeziku se je napisala prva slovenska literarna zgodovina ali prva slovenska slovnica, ampak ugotovitev, da se je sploh napisala! In končno ne sme odločati pri ocenjevanju označenega problema novi porast nemške necerkvene produkcije, ampak odgovor na vprašanje, ali so se oblikovali v zvezi s slovensko znanstveno produkcijo tudi kaki elementi, ki bi mogli biti v bodočnosti opora prizadevanjem za ustvaritev posvetnih slovenskih repertorijev! Ne sme se prezreti, da je bil v 16. stol. skoraj vsak prinos za slovenski cerkvenoknjižni repertorij nova jezikovnokulturna vrednota, ker v prejšnji dobi ni bilo skoraj ničesar, s čimer bi se dal primerjati. A od borcev cerkvenih struj se ne more zahtevati, naj bi obenem skrbeli tudi za postanek ali porast posvetnega pismenstva in posvetnih del v dotičnem jeziku! Književni zgodovinar slovenske reformacije se mora predvsem vprašati, ali so se cime za gojenje cerkvenega pismenstva v narodnem jeziku, ki so značilne za reformacijski pokret pri drugih narodih, tudi na slovenščino pravilno prilagodile, in to v kakem obsegu.

A kdor gleda na problem v označenem zmislu, ta mora priznati, da so slovenski protestantje v dobi 5 desetletij svoje književne dejanstvenosti popravili dobršen del slovenskih književnih zamud 8 stoletij ter ustvarili glavne pogoje za zdrav razvoj v bodočnosti.

Protestantsko miselnost o vlogi narodnega jezika v cerkvi so prilagodili slovenski novoverci v takem obsegu, da prekašajo v tem oziru protestante vseh narodnih skupin, ki jih je zatekel protestantizem v sličnem političnem, socialnem in kulturnem položaju kakor Slovence.

Slovenski protestantski pisatelji so se izrečno trudili, da vsestranski obrazložijo svojo novo jezikovno prakso v cerkvi. Pri novi organizaciji so šli vsaj v terminologiji preko nemškega vzorca, ki je ustvarjal pokrajinske cerkve.[39] Že v katekizmu iz 1551 se nahaja stavek, ki bi se dal tolmačiti v tem zmislu, da je želel Trubar celoto Slovencev zajeti v eni novi cerkvi: „Ana lepa molitva, katero v sedanjimu času ti Slovenci imajo vsak dan

moliti," ko naj molijo: „Smilise tudi čez nas boge Slovence, mi smo ja več kaker drugi ludje zubper te grešili, zatu mi tudi pravičnu več terpimo od Goga in Magoga, od Turka inu drugih Antikristovih hlapcev." V to smer merijo tudi izrazi „cerkev božja tiga slovenskiga jezika" (1555), „Slovenska cerkev" (1557), „windische Kirche" (1562). V tem zmislu je Trubar že 17. junija 1562 kranjske stanove opozarjal, „da bi bilo dobro in potrebno, da se (Kranjci) kakor glede cerkvene naredbe tako glede nauka sporazumejo s sosedno koroško in štajersko cerkvijo in njenimi predikanti." Tak sporazum se takrat sicer ni dosegel, toda Trubarjeva slovenska Cerkovna ordninga iz 1564 se je rabila tudi izven Kranjske,[2] a izraz „slovenska cerkev" se je rabil še opetovano.[24]

„Slovenska cerkev" je bila protestantom cerkev s slovenskim liturgičnim jezikom. O potrebi take cerkve se je izražal na pr. Trubar v svojih knjigah naravnost in neposredno. Indirektno je opozarjal, „de vse riči v cerkvi, pridige, molitve inu pejtje se ima v tim gmajn zastopnim jeziku vsake dežele dopernesti," da bi mogli za duhovnikom tudi „bozi ludje ... iz serca moliti ... amen".[64] V cerkveni naredbi pa je 1564 naravnost določil: „Obtu mi hočmo, de vže naprej v ti naši kranski deželi ... se ti psalmi, pejsmi inu vse druge službe božje, ti s. zakramenti v tim slovenskim kranskim jeziku ... dopernašajo inu dile".[2] Ime dežele kranjske je bil tu pač podzavesten odmev ozira na kranjske stanove, kajti nedvomno je, da je ista cerkvena naredba bila določena tudi za „slovenske cerkve" na Štajerskem in Koroškem, katere pastorji so Trubarja tudi tik pred 1575 prosili, naj jim sestavi cerkveno agendo. Misel Trubarjeva in njegovih naslednikov je torej bila, da bodi slovenščina po vseh slovenskih pokrajinah liturgični jezik in da se vrši služba božja pri vseh Slovencih po istih vzorcih.

Slovenski obredni jezik je pritegnil Trubar tudi med pripomočke, s katerimi je podkrepljal v spisih in gotovo tudi na pridižnici agitacijo za svojo cerkev: rogal se je papežnikom, ki ... „imenujejo ... večerjo ... s tejm neznanim, nezastopnim imenom mašo;" duhovnikom, ki „v jutro ... iz nih brevira ... latinski molijo in žebrajo" in „per nih mašah ... v nezastopnim jeziku mermrajo", ter se ponašal, da, „koku so se ti stari kerščeniki obhajali, molili inu pejli v tim gmajn zastopnim jeziku ... glih taku mi luterski, hvala Bogu, se z našim obhajilom deržimo,

mi pojem zastopnu v tim slovenskim jeziku, de vsi ludje zastopijo, te psalme, molitve inu duhovske pejsni."[2]

Cerkvenoknjižni repertorij, za katerega so objavili slovenski protestantje v teku 4 let 46 knjig,[24] je bil blizu kompletnosti. Protestantom že davno ni več bilo treba sproti prevajati nemških predlog. V obliki knjig so bili „slovenski cerkvi" v njenem jeziku na razpolaganje vsi teksti, katerih slovenska prireditev se je vnetemu in doslednemu protestantskemu slovenskemu cerkvenemu služabniku morala zdeti potrebna: posamezni biblijski teksti in celotno sv. pismo; Luthrov mali katekizem; veroizpovedi; Formula concordiae; agende; mali katekizem J. Brenza; cerkvena pesmarica; 3 redakcije postil: katehetično-polemične razlage; 2 redakciji molitvenika. K tem tekstom pa so pridružili protestantski slovenski pisci še več takih, katerih slovenska prireditev priča o stremljenju po višjem uveljavljanju slovenščine v protestantski „slovenski cerkvi", ker bi bili pastorji po svoji jezikovni kvalifikaciji mogli rabiti tudi nemške ali latinske originale. V tej zvezi je treba imenovati poleg dogmatike zlasti popolno cerkveno naredbo, ki obsega mnogo več, nego vsebujejo navadne agende, a obravnava med drugim tudi izpitna vprašanja za predikantske kandidate.[2]

Pri tem je bila protestantska slovenska knjiga že davno v organski zvezi z organizacijo „slovenske cerkve", slovenskim protestantom dobrodošla in potrebna. Izraziteje nego vse drugo pričajo o tej okoliščini razne nove izdaje istega teksta: pesmarico na osnovi Trubarjeve prireditve v samostojni knjigi je dobila „slovenska cerkev" še 4 krat; Dalmatinov molitvenik se je izdal 2 krat. Nove izdaje slovenskih tekstov za sodelovanje ljudstva pri službi božji so tem pomembnejše, ker se za Srbohrvate pesmarica in molitvenik niti priredila nista.

Povsem originalnega je na videz malo v bogoslovnem oblikovanju Primoža Trubarja in njegovih naslednikov. Slovenski protestantski pisatelji niso bili samonikli glasniki novih bogoslovnih smeri. V zgodovini reformacije jim pripada le mesto skromnih, čeprav nesebičnih in navdušenih propagatorjev tujih idej in prenašalcev tujih literarnih oblik.

Vendar je v nekaterih spisih njihovega cerkvenega repertorija več kompilacije ter več važnih dopolnil in značilnih vrinkov, nego bi človek pričakoval od spisov, ki tvorijo začetek književnosti zanemarjenega in zaostalega naroda. Ta odstotek se ravna deloma po značaju pisca in po njegovem odnosu do

protestantskih struj, deloma po vsebini teksta. Trubar, ki je bil kakor menda tudi njegov mecen Bonomo[8] vnet za uveljavljanje praktično-etičnih načel, a je sovražil vse zunanjosti[85] in vsako abstraktno bogoslovno dlakocepljenje[86] ter tudi v slogu kazal nagnenje h kopičenju izrazov,[2] je bil med slovenskimi pisatelji najizrazitejši predstavnik eklekticizma in samostojne kompilacije. Dočim je ta črta značilna za Trubarjeve prireditve raznih tekstov, se da ugotoviti pri njegovih tovariših le sporadično v nekaterih tekstih.

Neposredni tekstovni kontakt s katoliško slovensko produkcijo se odraža le v protestantski pesmarici, za katero je priredil Trubar tudi 4 tekste iz katoliškega neknjižnega repertorija, namreč božično „Ta dan je vsega veselja", prepesnitev dekaloga „Kir hoče v nebo priti", obe velikonočni z začetkom „Jezus je od smrti vstal" ter binkoštno „Pridi sv. duh".[46]

Orientacija slovenske protestantske književnosti v okviru sporov za Luthrovo duhovno nasledstvo[27] je v precejšnji meri odraz duhovne in materialne odvisnosti od würtemberških cerkvenih krogov: vkljub Trubarjevim simpatijam za cvinglijanizem je ostala v glavnem v oni smeri lutrovstva, ki so jo zagovarjali würtemberški bogoslovci. V knjigi je moral Trubar sam cvinglijanizem ravno tako obsojati kakor novokrščenca Straußa ali Münzerja.[3] Duh flacijanizma, ki se je v marsičem strinjal s pojmovanjem würtemberških bogoslovcev, veje zlasti iz Kreljeve „Otročje biblije"[28] in Znojlškovega katekizma.[24]

Slovenska protestantska knjiga je bila od početka naprej vedno izrazito protikatoliška ter ni nikoli skrivala te svoje tendence, kakor jo je skrival na pr. Vramec.[29] V iskanju protikatoliških polemičnih tolkačev slovenski protestantje niso bili izbirčni, kakor so ostali v tem oziru zvesti duhu časa tudi slovenski katoliki, ko so govorili o svojih nasprotnikih. Priljubljeno agitacijsko sredstvo je bila tudi sramotilna pesem. Dočim se izmed protikatoliških pesmi, ki jih je baje Frieß tiskal v Ljubljani 1562, ni nič ohranilo, spada med take pesmi na pr. v Juričič-Klombnerjevi pesmarici iz 1563 pesem „O vi hudi farji", za katero se je predlagala melodija nemške pesmi „O du armer Judas",[30] ali pa Trubarjev popopran obračun s „papežnikoma" Montagnano in Mercino, ki ga je objavil 1579 v zvezi s prvim psalmom.[31] Trubar spada sploh med najmočnejše polemičarje slovenske protestantske knjige.[32]

Med pomembnimi teksti protestantskega slovenskega repertorija zavzemajo prvo mesto prevodi b i b l i j s k i h[70] tekstov.

Do Luthrovega prevoda sv. pisma, ki je za protestantskega slovenskega pisatelja moral imeti sličen pomen kakor za katoliškega po tridentinskem cerkvenem zboru vulgata, sta bila glavna slovenska prevajalca v različnih odnosih.

Trubar se je gibal svobodno med vulgato in Luthrom ter mnogokaj po domače in samo po zmislu prevel.[33] Okoliščina, da je pri prevajanju novega zakona pogledal semtertje tudi v laški tekst, dalje v „hrvaški misal, ki je bil malo pred 1556 z latinskimi črkami tiskan v Benetkah" ter je pač istoveten z Bernardinovim hrvaškim lekcionarjem iz 1543,[34] in končno morebiti še tudi v češko biblijo,[34] je na njegov prevod le malo vplivala.[40]

Prireditelj celotnega prevoda b i b l i j e bi bil po svoji jezikovni izobrazbi mogel prevajati iz hebrejščine in grščine, tako, da bi bil po Luthrovem prevodu vršil le kontrolo. Toda odločila sta strah za lutrovsko pravovernost in pa okoliščina, da je bil Dalmatin v nemščini bolj podkovan nego v hebrejščini in grščini: prevajal ni po izvirniku, ampak po Luthru in je le semtertje radi večje varnosti pogledal tudi v grški ali hebrejski tekst ter njega latinski prevod.[8] Vpliv češkega prevoda,[34] če ga je sploh rabil, je minimalen. Oklepal se je Luthra tako tesno, da je n. pr. mesta, ki jih je Luther izpustil, izpuščal tudi on. Izmed slovenskih prevodov posameznih delov je upošteval v mnogo večji meri nego Kreljevega in Juričičevega prevod Trubarjev, ki ga je sicer popravljal po Luthru, pridržal pa nad polovico njegove frazeologije ter njegovih stilističnih in drugih posebnosti z germanizmi vred, izmed katerih je le neznaten del popravil. Pod vplivom sorevizorjev, ki so imeli med drugim pred sabo menda tudi 2 znameniti izdaji biblije: namreč latinsko t. zv. „Biblia Vatabli" z jezikovnimi opombami katolika Watebleda in pa poliglotno biblijo „Complutensis", obsegajočo hebrejski tekst starega zakona z vulgato, septuaginto in kaldejsko parafrazo, je Dalmatin prvotno dikcijo in prvotni slog svojega prevoda po vsej priliki le malo izpremenil. Tudi za vse zunanje momente v izdaji biblije je bila Dalmatinu in komisiji odločilna Luthrova redakcija, ker so vsi v skladu z Luthrom: zapovrstnost tekstov; način razdelitve v poglavja in štetje psalmov; izbor predgovorov k posameznim oddelkom; načelo sholij in citatov ob robu; „register čez vso biblijo," t. j. nekaka konkordanca; seznam nedeljskih in prazniških listov in evangelijev.[8]

Čeprav bi bil prevod lahko boljši, ako bi se prevodilec ne bil oklepal nemške predloge tudi slovenščini na kvar in ako bi bil iz Trubarja po Kreljevem in Juričičevem zgledu jemal le dobre stvari, je Dalmatinova biblija v celoti delo, radi katerega mora avtorja občudovati vsak, kdor upošteva, da ga je izvršil približno v 10 letih brez vsake prejšnje slovenske šolske izobrazbe ter brez slovnice in brez slovarja. V Bibliji so dobili Slovenci končno prvi literarni vzorec trajne vrednosti, velepomemben tekst, ki je bil mnogo sposobnejši, da vpliva normativno na novi literarni jezik in njegovo pisavo nego pa slovnica in slovar.

Posebnega l e k c i o n a r j a slovenski protestanti niso priredili, ker so s Trubarjevim Novim testamentom in potem z Dalmatinovo Biblijo naklonili „slovenski cerkvi" mnogo več. Kot pomagalo za čitanje in ponavljanje nedeljskega in prazniškega evangelija, oziroma tudi berila, seveda deloma v zmislu Luthrovega izbora in razporeda, prihaja v poštev 6 njihovih publikacij: Trubarjev Novi testament iz 1557—1577 z „registrom", t. j. kazalom nedeljskih in prazniških evangelijev; evangelistarij v Kreljevem prevodu Spangenbergove postile iz 1567 in Juričičevem iz 1578; Trubarjev Novi testament iz 1582 z „registrom" evangelijev in beril; Dalmatinova biblija iz 1584 s podobnim „registrom"; evangelistarij v Trubarjevem prevodu Luthrove postile iz 1595.

Pri dogmatični[71] knjigi kakor so bili A r t i k u l i iz 1562[33] je odločil pač tudi preveliki ozir na preproste slovenske čitatelje, da je spojil Trubar tri veroizpovedi v celoto. Z bogoslovnega stališča je bilo tako delo osporljivo, v književnem oziru pa se je avtorju posrečilo, ker tvori miselno enoto.

Med najinteresantnejše Trubarjeve kompilacije spada njegova C e r k o v n a o r d n i n g a iz 1564;[2] v njej je uveljavil würtemberško cerkveno naredbo iz 1559 za osnovo; za razne izpremembe je pritegnil cerkvene naredbe za Brandenburg-Nürnberg, Kurbrandenburg, Halle, Frankfurt, Mecklenburg in pa Veita Dietricha Agendbüchlein; iz svojega ali po drugih virov je dodal še vrsto vrinkov.

Slovenski o b r e d n i teksti za službo božjo, krst, poroko, pogreb i. t. d., ki jih je določil Trubar 1564 v Cerkovni ordningi, so se ravnali v glavnem po würtemberškem vzorcu, semtertja pa tudi po agendi Veita Dietricha ter po cerkvenem redu za mesto Halle, za mejno grofijo Brandenburg in mesto Nürnberg ter za vojvodino Mecklenburg.[2]

V vrsti katekizmov[22] je kompilacija že prva slovenska knjiga, a še zanimivejši je Trubarjev katekizem z dvema izlagama iz 1575.[24] Po raznih virih je kompiliral tudi Krelj: dočim se njegov katekizem ne krije povsem niti z Luthrovim niti z Brenčevim malim katekizmom,[25] spominja tako katekizem kakor tudi dogmatično-polemična „Antithesis" otročje biblije na nemško predelavo češkobratskega katekizma Jana Jirka.[34]

Najpriljubnejši vzorec cerkvenega govora[23] mimo obrednih nagovorov je bila tudi slovenskim protestantom homilija, priprosta in lahko umljiva razlaga nedeljskega ali praznіškega govora, kakor se je udomačila v nemških postilah.

V slovenski cerkveni pesmarici[30] je bilo ob petdesetletnici število pesmi že precejšnje. Dočim je obsegala namreč prva objava le 6 tekstov, jih je štela izdaja iz 1595 že 100. Razen v izdaji ljubljanske tiskarne, ki not najbrž ni imela,[31] je bila večina pesmi pač v vseh izdajah opremljena z notami. Odstotek samostojnih pesnitev je naravnost presenetljiv: medtem ko so vsi napevi izposojeni, je med pesnitvami, ki so jim avtorji Trubar, Dalmatin, Krelj, Klinc, Kumprecht, Bohorič, Schweiger, Znojlšek in nekateri neimenovani književniki, nad polovico takih, ki jim ni najti nemškega vzorca.[46]

„Slovenska šola" se je začela napovedovati takoj, čim se je začela oblikovati „slovenska cerkev".

Trubar je že v prvem slovenskem abecedarju iz 1551 nagovarjal „šulmojstre ... inu ... vse, kir znate poprej brati," naj „druge vučijo".[24] Kako važno se mu je zdelo ono šolstvo, ki je bilo v doslednem izvajanju protestantske ideologije potrebno, o tem priča poglavje o ustanavljanju „latinskih, nemških inu slovenskih šul," ki ga je vrinil 1564 v svojo cerkveno naredbo. Teza, ki se mu je o njej zdelo, da jo „vsaki zastopni človek more lahku zastopiti," se je glasila: „Obena dežela, ne mejsto, ne gmajna ne mogo prez šul, prez šularjev inu prez vučenih ludi biti, deželskih ne duhovskih riči prou rounati ne obderžati." V oporo tezi se je pozival na primer Egipčanov, Izraelitov, Peržanov, Grkov, Rimljanov in Bizantincev. V mislih je imel seveda šolo, s pomočjo katere naj se „spet ta stara prava vera (= evangeljska) gori perpravi inu pousem svejtu reztegne, prave bogudopadeče božje službe inu molitve, bruma, poštenje, lubezen pruti Bogu ... vmej ludmi narede, malikovane doli zatare." Vzdrževanje takih šol je bila po njegovi sodbi dolžnost protestantske gospoščine, ki se v dosego tega cilja ne bi smela strašiti

pred nobeno okrutnostjo do drugovercev. Njegova želja je merila izrečno na to, naj bi med Slovenci vsaj vsak večji kraj dobil višjo šolo, a čim več župnij svoje župnijske šole. Učitelji naj bi bili v prvih posebni šolmeštri, v drugih ali posebni šolmeštri, ki bi bili obenem cerkvenci, ali pa župniki sami, oziroma njihovi podružniki — kaplani.

Trubarjevi predpisi o šolskih predmetih vsebujejo tudi določbe o šolskem jeziku na slovenskem ozemlju: „Oblast inu gospoščina so dolžni ... v slednim mejstu, v tergu inu per sledni fari šulmojstre inu šularje deržati, vmejstih inu tergih, de se latinsku inu nemšku, per tih farah od farmeštrou, podružnikov inu mežnarjev tu slovensku pismu, brane inu pisane vuči." V drugi zvezi omenja naravnost meščanske otroke: „... vsaki pridigar inu farmošter ima tudi per suje fari eniga šulmojstra oli mežnarja imejti inu deržati, de te mlade hlapčiče inu deklice, purgarske inu kmetiške otroke vuči slovensku brati inu pisati, ta katekizmus ... izvuna povedati." Predmeti župnijskih kmetiških šol naj bi torej po Trubarjevih predpisih bili: slovensko pisanje, slovensko čitanje in slovenski katekizem. Razni momenti opozarjajo tudi na Trubarjev zamisel, naj bi se začela upoštevati slovenščina nekoliko tudi v višji trški ali mestni šoli: Trubar omenja „purgarske otroke" tudi pri slovenskem pouku; v predpisih za službo božjo je naročil šolarjem po mestih in trgih poleg petja nemških in latinskih pesmi tudi petje slovenskih.[37]

Približno tako kakor Trubar so mislili o ureditvi šolstva na Slovenskem tudi Krelj,[8] Juričič,[8] Bohorič,[8] Dalmatin[8] in drugi.

Šolsko knjižni repertorij slovenskih protestantov se je začel istočasno s cerkvenim ter se ves čas dopolnjeval.

Pomagala za pouk slovenskega čitanja so bila v zalogi vso drugo polovico 16. stol.: 1551—55 Trubarjev abecedar v gotici; 1555—66 Trubarjev abecedar v latinici;[24] izza 1566 abecedar s slovenskimi imeni črk v Kreljevi „Otročji bibliji";[28] izza 1585 abeceda in primeri za črkovanje v prevodu würtemberškega katekizma.[24]

Za uvajanje v računstvo, ki je bilo na osnovni stopnji v tej dobi le še primitivno numeriranje, t. j. štetje pa branje in pisanje številk, sta imela Trubarjeva abecednika na zadnji strani rimske in arabske številke.[41]

Tudi katekizem, ki je služil takrat obenem za prvo šolsko čitanko, je bil v istem času na razpolaganje v slovenski obliki, ki je sodila tudi v šolo. Brenčev mali katekizem, ki je bil naj-

priljubljenejši tip katekizma kot šolske knjige za otroke,[39] se je natisnil 5 krat, in to 3 krat v obliki posebne knjižice (1551 v Trubarjevem abecedarju, 1567 v Trubarjevi izdaji obenem z nemškim, 1585 v Dalmatinovi prireditvi), 2 krat v zvezi z nešolskimi knjigami (1564 v Trubarjevi Cerkovni ordningi, 1575 v Trubarjevem katekizmu). Tudi Luthrov mali katekizem, ki je bil zasnovan kot knjiga kateheta, a se polagoma uveljavljal tudi kot knjiga otrok,[39] se je dvakrat slovenski priredil (1555 ga je priredil Trubar v obliki knjige, okoli 1580 neki ljubljanski pisatelj v obliki „Otročje table"). Izrazita šolska knjiga za otroke je bil tudi katekizem, ki ga je objavil 1566 Krelj obenem s hrvaško, nemško, latinsko in italijansko prireditvijo v „Otročji bibliji".[28]

Polagoma so začeli protestantski pisatelji že tudi misliti na pomagala za prvo upoštevanje slovenščine kot pomožnega jezika v nemški in latinski šoli. Prvi literarni poskus za slovarsko uporabo slovenščine v zvezi z latinščino je „Otročja biblija" iz 1566, a obsega le 24 besed.[28] Napredek v tem oziru je pomenila menda Bohoričeva latinsko-nemško-slovenska Nomenclatura in pač tudi Frischlinova slična knjiga, če je izšla. Megiserjev dikcionar je bil za prepariranje latinskih klasikov neraben, ker je imel na prvem mestu nemško legendo, ne latinske.

Bohorič sicer pri sestavljanju slovnice najbrž ni mislil na to, da bi se po njej poučevala slovenščina v latinski šoli, vendar ni brezpomembno za ta problem, da je bila prva slovnica slovenskega jezika posvečena „dežele Štajerske, Koroške in Kranjske slavnih velikašev sinovom, vsej viteškega stanu plemeniti mladini."[42]

Cerkvenih pesmi je bilo v posebnih šolskih knjigah razmeroma malo, namreč samo ena Trubarjeva v abecedarju iz 1551 in po ena Trubarjeva in Kreljeva v „Otročji bibliji" iz 1566,[5] toda vse izdaje Trubarjeve pesmarice iz 1567—1595 so bile primerne tudi za šolsko knjigo.

Posebnih šolskih molitvenih obrazcev v slovenskih protestankih molitvenikih[74] ni bilo, pač pa so se nahajali v abecedarjih in šolarskih katekizmih iz 1551—1585 vsi obrazci za verske vaje šolarjev doma, torej poleg očenaša, vere in podobnih tekstov še jutranja in večerna molitev ter molitev pred jedjo in po jedi.[5]

V zmislu takratnega šolskega ustroja so se mogle še tudi razne druge knjige slovenskega cerkvenega repertorija rabiti v šoli: evangeliji, psalter, molitveniki i. t. d.

Praksa sicer ni bila, kar se tiče šolskega jezika, povsem v skladu s Trubarjevimi načeli in s faktičnim stanjem slovenskega šolskega repertorija, ki je bil dovolj založen za „slovensko šolo" na kmetih in za upoštevanje slovenščine v latinskih šolah. To nesorazmerje je bilo posledica tradicionalne opore, ki sta jo imeli „nemška šola" in nemščina kot pomožni jezik latinske šole. Toda vkljub neomajani veljavi nemščine je bilo med nižjimi šolami radi protestantske miselnosti vsaj na Kranjskem poleg „nemških šol" po vsej priliki že tudi nekaj takih, ki bi se bile mogle imenovati „slovenske šole".

V to smer kaže tudi upoštevanje, ki sta ga bila na stanovski šoli v Ljubljani deležna slovenski jezik in slovenska knjiga.

Razgovorni jezik učencev med sabo in vprašalni, oziroma razlagalni jezik je smela biti do 1584 v 1. razredu tudi slovenščina. Od 15. febr. 1584 naprej je bila taka raba slovenščine sicer tudi v prvem razredu prepovedana, vendar je bila praksa odvisna od učitelja. Razlika med položajem slovenščine in nemščine radi te prepovedi, ki je potekala zgolj iz pedagoških ozirov, je bila le ta, da je bila raba nemščine, ki se je je večina učencev morala šele naučiti, prepovedana samo v 4. razredu.

Poseben slovenski abecedar tukaj ni bil tako potreben kakor na „slovenski šoli", ker ni bilo težko, seznaniti s slovenskim pismom učenca, ki je poznal že latinskega. Čeprav se navaja v šolski naredbi iz 1573 le „tabula elementaris latina", vendar ni izključeno, da so rabili na stanovski šoli kak slovenski abecedar že 1563—1580. Vsaj Kreljev abecedar so imeli učenci prvega razreda gotovo v roki, ker se je nahajal v isti knjigi kakor predpisani katekizem. Začetek pouka v čitanju pa je tvoril v vsakem slučaju pouk v čitanju latinskega pisma, tudi nemško pismo je bilo po vseh predlogih in naredbah šele druga stopnja.[5] Izrečno predpisan je bil Bohoričev Elementale, ki se omenja prvič v Frischlinovem naredbenem načrtu z dne 20. avg. 1583.[38]

Slovenščina je prihajala v poštev tudi za pouk v katekizmu. Zapovrstnost, v kateri so se začeli rabiti katekizmi v raznih jezikih, ni nezanimiva: latinski se je rabil že v 1. oddelku 1. razreda, slovenski je prišel na vrsto v 2. oddelku istega razreda, nemški v 3. oddelku 1. razreda, grški v 3. razredu. V naredbah se omenja do 15. febr. 1584 še italijanski. Hrvaški ali italijanski tekst Kreljeve „Otročje biblije" so rabili pač le oni učenci, ki so prišli s hrvaške ali laške jezikovnokulturne sfere, in sicer pač le namesto slovenskega. Slovenski katekizem se je rabil že v

2. razredu, nemški še tudi v tretjem. Kreljev katekizem, torej katekizem „Otročje biblije", se v naredbi iz 1575 izrečno predpisuje,[43] rabile so se pa najbrž tudi druge slovenske prireditve šolskega katekizma.[5]

V rokah ljubljanskih stanovskih šolarjev sta bila dalje oba slovenska pomočka za slovarsko prepariranje: Kreljev slovarček in Bohoričeva Nomenclatura.[5]

Slovenske pesmarice so spadale k repertoriju ljubljanskega latinskega šolarja do 1. avg. 1582, in sicer jih je rabil pri pevskih vajah, pri službi božji, kjer so peli izmenično latinske, nemške in slovenske pesmi, ter pri pogrebih, pri katerih se je ravnalo petje morda po jeziku pridige. Ko so ljubljanski predikantje 1578 predlagali, naj se prepusti nemško in slovensko koralno petje „nemški šoli", češ, da so študiju latinskih šolarjev na kvar mnoge „procesije", t. j. mnogi pogrebi, se je uredila s 1. avg. 1582 stvar tako, da so hodili latinski šolarji vsaj navadno le k nemškim pridigam, kjer se je pelo samo v latinskem in nemškem jeziku, dočim je bilo spremljanje pogrebov in koralno petje pri službi božji „slovenske cerkve" naloga ljubljanskega „nemškega šolmeštra" in njegove „nemške šole".[5]

Končno se je skrbelo v ljubljanski stanovski šoli v zmislu naredb tudi za to, da se naučijo učenci molitvenih obrazcev za dom ne le v latinskem in nemškem, ampak tudi v slovenskem jeziku.[5]

Ugovor, da je bila vloga slovenščine na stanovski šoli v Ljubljani vendarle silno skromna, medtem ko se je posvečala nemščini neprimerno večja pažnja, mora obmolkniti ob ugotovitvi, da gojenje nemščine tu ni bila nobena novost, vsako upoštevanje slovenske knjige v šoli pa za Slovenca izredna pozitivna nova pridobitev.

Mnogo bornejši so doneski za ostale panoge pismenstva, književnosti ali celo literature.

Koledar, ki ga je izdal Trubar v zvezi z novim zakonom in menda tudi posebej za 1557 in 1582,[24] je z neko rezervo mogoče prištevati k praktično-poučnemu repertoriju, čeprav gre za kažipot, kakršnega sta rabila v prvi vrsti pastor in cerkvenec. Posnet je po koledarniku Hildebrandu ter obsega vremenske verze, število mescev, nedelj in dni v letu, račun o številu let od začetka sveta do 1557, oziroma do 1582 ter register o številu in poznamenovanju biblijskih knjig.

Verjetno je, da se je rabila slovenščina tudi po 1548 često v protestantski pokopališčni epigrafiki, vendar se ni nič ohranilo.

Med ohranjenim pismenstvom iz področja javnega življenja priča morda prisega, ki se je zapisala 1570 v Središču na Štajerskem,[44] o piscu s protestantsko orientacijo, ker se poziva na koncu tudi na „sveti evangelij". Protestant je bil najbrž tudi oni radovljiški meščan Lovre Prešern, ki se je 1586 podpisal pod nemško pogodbo v slovenski ortografiji in s slovenskim dodatkom, da je to „njegove roke pismo".[45]

Problem slovenske literature, kateri je mogla protestantska slovenska književnost le posredno koristiti, ob petdesetletnici slovenske knjige pač ni bil niti približno tako aktualen kakor problem nemške literature na slovenskem ozemlju.

Poleg 14 slovenskih knjig s samonemškimi posvetili je krožilo med Slovenci sicer tudi približno toliko knjig s slovenskim predgovorom, bodisi, da je bil ta v spremstvu nemškega posvetila, bodisi, da je bil sam. Toda med slovenskimi predgovori ni bilo niti enega, ki bi se bil obračal na kako odlično domačo osebo.[24]

O slovenski posvetni verzifikaciji je obstajala le Dalmatinova beležka v pesmarici iz 1584, a se je obračala proti narodni poeziji:[24] po Dalmatinu je bil namreč namen protestantske pesmarice tudi ta, da pomaga izpodriniti „druge nepotrebne in pohujšljive zaljubljene pesmi."[24] Od sramotilnih pesmi, ki so jih peli protestantje na rovaš katolikov, ali od vremenskih verzov v koledarju pa do prave umetne posvetne poezije je bil še dolg korak.

Na možnost, da bi zamenila slovenščina latinščino na dijaškem gledišem odru ali nemščino v letaku — časopisu ali sploh v zabavni prozi, še menda nikdo niti mislil ni.

Tudi za znanstveni jezik se slovenščina še ni videla prikladna. Večina važnih zgodovinskih, etnografskih in biografskih beležk, ki so krožile v zvezi s slovensko knjigo, se je nahajalo v nemških posvetilih in predgovorih.[24]

Iz nemških in latinskih obravnav slovensko-narodnih znanstvenih panog so bila najpomembnejša filološka pomagala za rabo in pisavo slovenskega jezika. Protestantom je treba priznati, da so se zavedali važnosti, ki jo imajo smotrena slovniška pomagala vedno tudi za cerkveno književnost, ako noče ostati anarhična. O tem priča tudi pritegnitev Bohoriča h komi-

siji za revizijo biblije in filološka naloga, ki se mu je v komisiji odkazala.

Bohoriču gre zasluga, da so dobili Slovenci že za 33 letnico svoje književnosti s slovnico tako osnovo za sistematično teoretično razmišljanje o novem svojem književnem jeziku, kakršne so bile do takrat v tisku objavljene le še za malo število živih jezikov, namreč le za španski, arabski, italijanski, poljski, nemški, češki, madjarski, neki amerikanski, francoski, sirski in walliško-keltski jezik.[47] Ker je ravnatelj ljubljanske latinske šole za razpravljanje Slovencev o panogah lastne nacionalne znanosti dajal prednost jeziku, ki je bil glavni namen njegovega zavoda, je razpravljal v latinskem jeziku tudi o slovenski slovnici, čeprav jo je posvetil domači mladini ter hotel sestaviti privaten jezikovni in pravopisni kažipot za domačo inteligenco in za množitelje slovenske protestantske književnosti, preko katerega naj bi vplivali celo na govor ljudstva. Za namen svoje knjige je označil namreč avtor sam pojasnjevanje slovenščine, večjo pravilnost in utrjenost v slovenskem govorjenju in pisanju, in sicer zlasti tudi pri preprostih ljudeh, češ, mladi plemiči naj dajo olikanim ljudem izpodbudo za olikano in pravilno pisanje v slovenskem jeziku ter za prebiranje slovenskih knjig, preprostim ljudem pa izpodbudo, da se v kratkem nauče slovenske abecede.

Bohorič[8] je napravil sicer v svoji slovnici razne in težke pogreške.

Njegov kažipot je bila Melanchthonova latinska slovnica. Razpored tvarine pri Melanchthonu je Bohorič le redko izpreminjal, zanemaril le poglavja o periodah, ločilih ter stopicah in metrih, razširil le poglavja, pri katerih se poziva Melanchthon na Donata, na novo dodal le nebistvene odstavke, na pr. alfabetski seznam primerov za konjugacijo in deklinacijo ter jezikovno analizo slovenskega očenaša. Ker se je prepustil suženjsko vodstvu tendence, da pokaže, kako zvesto se da latinščina sloveniti, je njegova aplikacija latinske slovnice res slabo uspela. Dočim se z važnimi migljaji Melanchthonove gramatkie ni umel okoristiti ter deli na pr. deklinacijo le po spolih, konjugacijo le po končnici 1. edninske osebe, pripisuje pod vplivom latinskega vzorca slovenščini vokativ, ablativ in subjunktiv, sklanja vsak samostalnik v zvezi s kazalnim zaimkom, obravnava predloge po razporedu sklonov, s katerimi se vežejo dotični latinski predlogi, prinaša v sintaksi slabo izbrane primere svojega vzorca v zelo slabem prevodu i. t. d. Zabeležil je razne napačne oblike, kakor

množinski rodilnik moškega spola na -ih ali edninski imenovalnik „zleg", ni pa opazil takih posebnosti slovenskega jezika, kakor so na pr. mestnik ali družilnik, razlikovanje dovršnih in nedovršnih glagolov, deležniki na -e ali -vše. V prozodiji govori Bohorič, ki Melanchthonovega odstavka o stopicah in pesniških metrih ni v celoti upošteval, samo o naglasu, je torej v nasprotju z lastno verzifikacijo, kjer se zlogi štejejo brez ozira na naglas.

Toda ne sme se prezreti, da je bil Bohorič prvi slovničar slovenskega jezika in da so mnoge slične pogreške delali tudi prvi slovničarji drugih narodov.

Važnosti slovarskega pomagala z upoštevanjem slovenščine se slovenski protestantski književniki menda niso zavedali v isti meri kakor važnosti slovnice.

Zbirke slovenskega besednega zaklada v šolskih knjigah, kakor v Kreljevi Otročji bibliji ali Bohoričevi Nomenclaturi za praktično rabo radi svoje neznatnosti niso prihajale v poštev. Pomembnejše je bilo gradivo, ki ga je Bohorič prikljućil v obliki zgledov za sklanjo in sprego svoji slovnici, zlasti pa besedni zaklad, ki ga je dobil Dalmatin v Bibliji pod nadpisom „Register nekaterih besed, katere kranjski, koroški, slovenski ali bezjački, hervacki, dalmatinski, istrijanski ali kraški se drugače govore." Toda Dalmatinov Register, v katerem so morda tudi še odmevi Juričičevega in Dalmatovega sotrudništva, je bil prirejen z namero, da olajša rabo Biblije ne le izvenkranjskim Slovencem, ampak tudi sosednim Hrvatom. Pravo slovarsko dopolnilo protestantskega slovenskega repertorija je pomenjal šele Megiserjev nemško-latinsko-slovensko-laški Dictionarium iz 1592.

Megiser, ki slovenščine v svoj slovar ni pritegnil iz posebnih ozirov do potreb „slovenske cerkve" ali do njene šole, ampak je sestavljal slovar iz filoloških interesov ter uporabil pri tem tudi slučajno znanje slovenščine, se ni potrudil, da bi kodificiral v prvem slovarju slovenskega jezika celokupni jezikovni zaklad, ki je bil v protestantski slovenski produkciji ali na pr. v Dalmatinovi Bibliji. Večino slovarja je sestavil sam,[48] in sicer na osnovi dolenjščine. Sam je zapisal tudi mnogo hrvaških izrazov, ki jih je pod vplivom Dalmatinovega Registra mešal med slovenske. Izmed tiskanih virov je rabil samo Bohoričevo slovnico in pa Dalmatinov Register, in sicer je vzel iz Registra več hrvaških izrazov in pa koroške besede, bodisi, da jih je označil

kot „Carn." ali „Car.", t. j. koroške, ali da jih je ostavil brez take oznake, kakor na pr. tudi več besed iz Bohoriča.[48]

Slovenski protestantje so do petdesetletnice slovenske knjige pač napisali v nemških predgovorih in slovenskih tekstih mnogo beležk, ki morejo biti južnoslovanskemu zgodovinarju dobrodošle, bodisi, da mu gre za politično ali socialno zgodovino one dobe, bodisi, da se zanima za etnografske razmere, bodisi, da išče gradivo za protestantski literarni pokret ali biografije njegovih voditeljev.[24] Toda posebnih in sistematičnih znanstvenih zgodovinskih nalog si slovenski književniki v 16. stol. niso določali. Ta omejitev velja tudi za zgodovino slovensko-protestantskega idejnega in literarnega pokreta samega.

Važen literarno-zgodovinski prispevek, četudi ni pisan z ambicijo, je Trubarjev „Register und summarischer Inhalt aller der Windischen Bücher, die ... bis auf dieß 1561 Jar in Truck geben seiend."[24] Ta prva zgodovina slovenske književnosti je sploh morala biti napisana v nemškem jeziku, ker je Trubarju šlo za opravičbo pred Maksimilijanom, Krištofom in drugimi nemškimi knezi. Dva tiska iz 1555 pač radi tega nista omenjena, ker je za „Eno molitev" laški original napisal Vergerij, Matevžev evangelij pa je bil medtem tiskan tudi v prvem delu Novega testamenta. V poročilu se pogreša preciznejša označba virov za Trubarjeve kompilacije, vendar je podan tudi v tem pogledu marsikak migljaj.

V formalnem oziru je bila protestantska slovenska knjiga po tisku Biblije predstavnik utrjenega in uravnanega književnega pokreta.

Po okolišu je bila ta književnost sicer samo kranjska, ker so bili Kranjci vsi književniki. Vendar je bila obenem tudi vseslovenska, ker so jo slovenski protestanti vseh dežel priznavali za svojo,[2] jo rabili in gmotno podpirali.[49] Celo Prekmurce je menda rahlo družila s slovenskim jedrom v neko duhovno celoto, čeravno je verjetno, da je bilo v Prekmurju več hrvaških nego slovenskih protestantskih knjig.[50]

Književni jezik, ki je imel v slovnici, a še bolj v bibliji svoj normativ, je bila dolenjščina s precejšnjo primesjo gorenjskih in notranjskih elementov. Točno se je odražala v njem tako provenienca kakor tudi jezikovnokulturna izobrazba glavnih pisateljev.

Reformatorju Trubarju se ne more zameriti, da je poznal samo eno jezikovno načelo:[2] biti razumljiv vsem Slovencem. Glavno oviro sta tvorila po njegovi sodbi dva razloga: množica narečij in revščina slovenskega besednega zaklada. Mnogokaj se da očitati jezikovnim načelom, ki so vodila Trubarja pri pisanju. Mislil je, da je našel sredstvo za premago označenih ovir v zahtevi, ne iskati „lepih, gladkih, visokih, novih ali neznanih besed," ne rabiti „nenavadnih in hrvaških izrazov in ne izmišljati novih," ampak ostajati pri kranjskem jeziku," oziroma točneje, pisati kmetiški dolenjski jezik, kakor se je govoril na Raščici. Ker ni priznaval niti jezikovno-estetskih niti purističnih nazorov, ni odstranjal tujk, ki jih je poznal govor njegove vasice, a pod vplivom nemških predlog je uvajal še nove. Med besedami, ki jih je nanovo stvoril, je mnogo ponesrečenih tvorb,[8] obilica germanizmov je tudi v sintaksi.[51] Toda pri presojanju Trubarjevega jezika se ne smejo prezreti težave početnika. O teh priča obupno Trubarjevo zatrjevanje, da so neprevedljivi na pr. latinski izrazi „laetitia" (radost), „patientia" (potrpežljivost), „virtus" (čednost), „gloria" (slava) i. t. d.[2] Proti pričakovanju često je vendar dobro pogodil.[33] Po položaju v okviru slovenskih narečij[52] in po kulturni poziciji neznatne Raščice Trubarjev domači govor morda ni bil najprikladnejša osnova za vseslovenski književni jezik, toda to je ugovor, čigar upravičenosti se Trubar ni mogel zavedati. Da je odklonil Vergerijev umetni in neorganski jezik ter pridobil za opozicijo proti temu načrtu tudi vse ostale domače interesente, mu ni v nečast, obsodbe pa je vredno njegovo omalovaževanje novih smernic mlajše generacije, med katerimi je bilo mnogo zdravega.

Krelj je opozoril slovenske protestantske književnike v teoriji in praksi na potrebo, katere upravičenost je morala biti evidentna vsakemu, ki je mogel primerjati Trubarjevo kranjščino z drugimi slovanskimi jeziki ter se prepuščal obenem jezikovnoestetskim ozirom: da se je treba ogibati preočitnim germanizmom ter se ozirati tudi na „čistejše slovenske govore, nego so bila običajna kranjska ali koroška narečja, ki so se mu zdela „po polu nembška".[24] Notranjščina, ki jo je pisal Vipavčan Krelj,[24] tvori sicer prehod k dolenjskim govorom,[52] vendar je morala biti razlika med jezikom Trubarjevih in Kreljevih knjig za sodobnike zelo opazljiva.

Dalmatinova in Bohoričeva ustalitev jezika ne predstavlja upoštevanja Kreljevega jezika v isti meri kakor upoštevanje Kre-

ljevega pravopisa. Dalmatin[8] je znal bolje od Trubarja besede in izraze nanovo tvoriti. Že ob prvih resnih pisateljskih poskusih je imel namen, pisati vse po domačem mu narečju Krškega in okolice,[8] ki se je od Trubarjevega, čeravno spadata obe v isto dolenjsko skupino,[52] vendar že v marsičem razlikovalo.[53] Zato je že jezik prvih njegovih tiskov[8] v marsičem drugačen od Trubarjevega, a tudi Kreljevega.[53] Odkar je živel v Ljubljani ter bival večkrat tudi na Gorenjskem,[8] so se vrivali v njegovo govorico in pisavo tudi gorenjski[52] elementi.[53] Revizija Biblije 1581 se sicer ni vršila pod geslom kake opozicije proti njegovemu narečju, kateremu je pripadal tudi sorevizor Bohorič,[8] vendar je pristal na nekatere izpremembe jezika,[53] v katerih se pa uvidevnost za etimološko upravičenost ali potrebo doslednosti le semtertja razodevata.[8] Med take izpremembe spada med dr. tudi na pr. delna odprava spolnika, delna raba domače besede namesto tujke ali narobe i. t. d.

O velikem nepoznanju dobe in gibal bi pričal očitek, da bi bilo književno delovanje slovenskih protestantov preprečilo postanek slovensko-hrvaške jezično-kulturne enote.[54] Hrvatje in Slovenci so bili že pred Trubarjem ne le zgodovinsko-politično, ampak tudi jezično-kulturno dvoje: Hrvatje so namreč svoj jezik že gojili in ustvarjali svojo kulturo, Slovenci pa niso gojili niti svojega jezika, niti sodelovali pri hrvaškem jezično-kulturnem delu. Sosedoma in bratoma je manjkalo skupnega torišča, kjer bi se bil skupni jezik polagoma razvijal ter uveljavljal. Kdor je hotel med slovensko ljudstvo poslati prvo knjigo ter doseči, da bi začelo čitati, za tega je obstajal kategorični imperativ, da se je treba ravnati po Trubarjevem načelu in pisati tako, da „vsaki dobri preprosti Slovenic lahku more zastopiti."[54]

Slovenski p r a v o p i s[55] je ob petdesetletnici slovenske knjige veljal za normiranega v zmislu upravičene zmage Kreljeve opozicije proti Trubarjevemu pisanju.

Trubarja, ki so mu bili češki,[24] a pač tudi poljski in hrvaški pravopis „grdi viditi", je vodilo pri razglabljanju o grafiki za novi književni jezik umljivo praktično ugibanje, da se mora osloniti na ono pisavo, ki je bila med Slovenci najbolj razširjena, torej na nemško. Pomembna je le njegova iznajdba, da zadostuje slovenščini v primeri z nemščino navadni „h", da torej odgovarja nemškemu „sch" slovenski „sh" ali „fh", nemškemu „tsch" slovenski „zh" („ts" = „z"). Ker v nemškem pravopisu ni našel znakov za „ž", „lj", „nj" ali „rj", sploh ni mislil, da bi bili

potrebni slovenskemu. Tudi po 1555, ko je zamenjal pod vplivom Vergerijevih humanističnih nagnenj gotico prvih dveh svojih knjig z latinico,[24] je ostala glavna pomanjkljivost njegovega pravopisa v nedoslednosti: nedosledno je rabil „z" in „c" za „c", „s" in „ſ" za „z" in „s", „sh" za „š" in „ž", „i" in „y" za „i" in „j", „u" in „v" i. t. d.[55]

Krelj, ki je obžaloval, da „staro slovensko, hervatsko ter čurilsko", „zlasti čurilsko lepo pismo... spet v ljudi perpraviti" ni bilo „dobro mogoče",[24] si je ob glagoliškem in cirilskem pismu izbistril oko za dosledno diferenciacijo med sičniki in šumevci. Te in druge njegove pravopisne reforme, ki jih je predložil 1566 do 1567 obenem z „imeni slovenskih puhštabov," so med kranjskimi protestantskimi književniki najprej vkljub protekciji deželnega odbora zadele na odpor, polagoma pa zmagale.

Bohorič[8] in Dalmatin[8] sta obračala pozornost na Kreljevo pravopisno reformo pač že od njene objave, vendar sta bila oba pod tako močnim vplivom Trubarjevim, da sta se Trubarjevega pravopisa le polagoma otresala: Dalmatin je uvel, in to vsaj deloma pač po Bohoričevi zaslugi,[8] 1575 apostrof pri predlogih „k" in „s", 1578 grafično razliko med „ſ" za „s" in „s" za „z", 1580 razliko med „u" in „v".[58] Bohorič, pod čigar rektoratom je prišla med šolske knjige Kreljeva „Otročja biblija", pač tudi pri revidiranju Juričičevega prevoda Spangenbergove postile ni odrival Kreljevega pravopisa, ki ga je hotel imeti deželni odbor,[57] ampak je storil to pozneje neki pristaš Trubarjevega pravopisa, ki mu je poveril revizijo tiskar Mandelc. Med revizijo 1581 se je sprejel ves sistem, kakor ga je obrazložil Bohorič najprej ustno, pozneje v slovnici. V pravopisu Bohoričeve slovnice in Dalmatinove Biblije je novost vpeljava črke „j", ki jo je uveljavil za latinščino šele Pierre de la Ramée (1515—72), za glasova „j" in soglasniški „i", za izražanje palatalnega „l" ali „n" ter za glasovno skupino „ji", vse drugo je že v Krelju: ' za dolgo naglašeni samoglasnik, „é" za „ě", ` za poluglasnik, načelo za označbo palatalnega „n" in „l", razlikovanje med „u" in „v", precizna ločitev sičnikov, šumevcev in afrikat, kjer je „ſ" = „s", „s" = „z", „ſh" = „š", „sh" = „ž", „zh" = „č", apostrof pri enozložnih predlogih[58] i. t. d. Nekaj netočnosti je ostalo: za „c" se je pisal „z" in „c", za „šč" „ſhzh" in „ſzh"; velike črke „s" = „z", oziroma „š" = „ž" se niso razlikovale i. t. d.[55]

Savinic, ki je bil dober poznavalec Biblije, a slab slovničar, je sicer zmešal oba pravopisa, Trubarjevega in Dalmatin-Bohoričevega, a Znojlšek se je ravnal povsem po drugem.[58]

Vsaj nekoliko sta približala Vergerij in Trubar Slovence v rokopisu onim Hrvatom, ki so rabili latinico. Kdor sodi, da se važnosti takega zbližanja slovenski protestantje niso dovolj zavedali, ne sme pozabiti, da Hrvatje sami niso imeli enotnega pravopisa, ampak bili v kajkavski Slavoniji pod vplivom madjarskega, v Dalmaciji pod vplivom italijanskega.[58] A še večjo krivico bi delal slovenskim protestantom oni, ki bi jim očital, da so prekinili zvezo z importiranim hrvaškim glagoljaštvom, češ, to bi se bilo brez nastopa slovenskih protestantov „tekom časa ukoreninilo in rodilo plod." Glagoljaštva hrvaški begunci med Slovenci tudi brez Trubarja ne bi bili mogli vkoreniniti, ker je istodobno že doma na Hrvaškem propadalo.[59]

Slovenski pisatelji protestantskega 16. stol. so bili marljivi in praktično-smotreni cerkveni književniki, nekateri med njimi so bili tudi prijetno-domači govorniki, toda pol stoletja prizadevanj za cerkvenoknjižni repertorij je bilo pri narodu v takem položaju, v kakršnem so bili Slovenci, prekratka doba za dozorevanje besednih umetnikov z literarno ambicijo. Tudi prireditelji cerkvenopesemskih tekstov so bili brez zmisla za poetičnost izraza in lepoto oblike ter so poznali le en namen: da najdejo za dogmo, praznik, katehezo in molitev „slovenske cerkve" tekst, ki bi se dal peti po notah.

Metrika cerkvenih pesmi „slovenske cerkve" ni v skladu z okoliščino, da so slovenski protestantski pisatelji poznali slovensko posvetno in nabožno narodno pesem. Trubar in za njim vsi naslednji verzifikatorji v službi „slovenske cerkve" so se odločili za metrično načelo, ki je bilo lastno tako nemškim meistersingerjevem kakor tudi pesnikom nemške protestantske cerkvene pesmarice. Pazili so sicer, da je bilo število zlogov v vseh kiticah enako ter odgovarjalo enotni notaciji, a ravnali so se po muzikalnem, ne besednem naglasu. Ni jih motilo, ako je muzikalni naglas, ki ga je zahtevala notacija, nasprotoval besednemu naglasu. Tudi stiki so se ravnali po verznem, ne besednem naglasu, a često so jih nadomeščale tudi asonance in aliteracije.[26]

K nemški diferenciaciji med „Volk" in „Nation", ki ima vzporednice v laški dvojici „popolo" - „nazione", francoski „nation" - „peuple" ali angleški „nation" - „poeple", a se je pri Nemcih napovedala v 16. stol., ko je začela latinska izposojenka „Nation" po Luthru in državnozborskih odlokih dobivati polnejši zvok,[59] protestantski književniki, ki so govorili o Sloven-

cih in njihovih jezikovnih sorodnikih, še niso iskali slovenskega izraza: pomagali so si z golim etnografskim samostalnikom,[24] „ljudstvom" ali pa izposojenko „folk", ki so jo pisali tudi v nemškem tekstu. Megiser je zabeležil v slovarju le „folk" in hrvaški „puk".

O slovanski zgodovini so si osvojili pač slučajno le take teorije, ki jim niso kalile odnosa do slovenstva, četudi so bile nekritične. Pristaša napačne teorije o avtohtonosti Slovanov na jugu, ki je že imela nasprotnike,[60] sta bila vsaj Trubar in Dalmatin,[61] a najbrž tudi drugi. Teorija je imela zanje vsaj to prednost, da druge opasne teorije niso bile ž njo prav združljive, na pr. teorija o nemškosti Slovanov, ki sta jo v zvezi s teorijo o severni zibelki Slovanov širila Fr. Irenicus ali Albert Krantz,[60] ali teorija o spojitvi Nemcev in Slovencev v „eno telo", ki jo je 1557 naglasil Dunajčan Wolfgang Lazius.[62]

Odnos do Slovencev in njihovega jezika je postajal v izjavah slovenskih protestantskih književnikov pod vplivom protestantske miselnosti in prizadevanj za „slovensko cerkev" vedno naravnejši in intimnejši. Miselnost, ki je naklanjala Trubarja, da je hotel biti ravno slovenski reformator in da je imel za žalitev osebnega ponosa, ker se je ravno njegov jezik v primeri z drugimi preziral, se je stopnjevala. Vsi so se čutili za člane ljudstva s slovenskim maternim jezikom. Nemščino je proglašal Trubar za jezik, katerega „ne zna posebno" dobro,[54] a zaman iščeš v njihovih izjavah migljaja, da bi bil kateri izmed njih svojo slovensko provenienco odklanjal ali zakrival ali se proglašal za „Nemca".

Njihova istovečenja s Slovenci in s slovenskim jezikom ali njihovi nagovori čitateljev[24] so prežeti z iskrenostjo in toplino, ki često naravnost preseneča: Trubar se imenuje „prijatelja vseh Slovencev", proglaša Nemčijo za „Patmos", govori o „našem revnem, priprostem, dobrosrčnem slovenskem ljudstvu,"[54] o „svojih ljubih Slovencih"; Dalmatin se istoveti z „našim bednim slovenskim preprostim človekom", z „našim revnim slovenskim narodičem" (windisch Völklein);[8] Bohorič hvali one, ki hočejo ta jezik „ohraniti in razširjati", a s fino ironijo zavrača one, ki „o slovenskem našem jeziku brez ljubezni sodijo in govorijo."[54]

Informacije o Slovanih, ki so jih širili slovenski protestantje z nemškimi in slovenskimi predgovori[62] ter beležkami v tekstu,[24] priča, da so imeli o položaju Slovencev v

okviru Slovanov jasnejšo predstavo, nego katerikoli izmed starejših informatorjev,[63] izvzemši morda Herbersteina. Vsi glavni pisatelji so imeli priliko, priti v osebne stike z raznimi Slovani.[8] Iz knjig je črpal Trubar najbrž malo svojega znanja o Slovanih,[24] Krelj, Dalmatin in Bohorič so pa tudi literaturo o Slovanih[63] menda precej poznali, zlasti tudi spise čeških avtorjev.[34]

Trubar je proglašal slovenski jug za skupino narodov, ki se med sabo bolje razumejo, nego pa razume vsak izmed njih Čeha, Lužiškega Srba ali Poljaka.[2] V drugi zvezi je omenjal iz slovanske obitelji tudi Ruse.[64] Dalmatin[8] in Bohorič[8] sta obseg sodobnega slovanstva precej pravilno predstavila, ker manjkajo le pri obeh Slovaki, a pri Dalmatinu Bolgari in Lužičani. Preko cilja gredo Bohoričeve beležke o sodobnih Slovanih v Aziji in Afriki, medtem ko je njegova identifikacija „Henetov, Venetov, Venedov, Vindov, Vandalov in Slavov" deloma odmev njegove teorije o avtohtonosti južnih Slovanov. V osvetljavo slovanskega jezikovnega sorodstva je objavil Bohorič[8] v slovnici poleg slovenskega očenaša še češkega,[34] poljskega, dolnjelužiškega[8] in tri transkripcije srbohrvaškega, v glagolici, v cirilici in v latinici.

Informacije slovenskih protestantov o kulturnem stanju Slovanov so bile razmeroma borne: Kreljeva in Bohoričeva imena slovanske azbuke, Bohoričeva obrazložba glagolice in cirilice, poročilo o razprostranjenosti slovanskih azbuk, izvestje o obstoju in okolišu slovanske liturgije, Trubarjevo naglašanje glagolizma na Kranjskem.[24]

Slovanska etnografska terminologija[24] je delala slovenskim protestantom težave že takrat, ko so pisali latinski ali nemški, kaj šele takrat, če je šlo za problem v slovenskem tekstu. Nobeden izmed njih se ni dokopal do točnih diferencirujočih terminov. Ominozni sopomen izraza „Sclav" so pač poznali, vendar so ga rabili semtertje tudi za etnografsko poznamenovanje. Za slovansko celokupnost so rabili iste izraze kakor za domačo species: „Slovenec" — „slovenski", „Winde" — „Windisch", „Slav" ali „Sclav" — „slavisch" „slavus" ali „sclavus" — „slavicus" ali „slavonicus" i. t. d. Isti izraz je mogel pomeniti tudi „južnoslovanski", dočim so rabili „ilirsko" ime le izjemoma in le v nemškem ali latinskem tekstu. Prava oblika za slovansko narodno ime se je zdela vsaj Bohoriču menda oblika „Slav", ki jo je izvajal od „slava". Pod vplivom nemških oblik je govoril Trubar tudi v slovenščini o „Krovatih" in „Pe-

amih".[64] Večina beležk z omenitvami posameznih slovanskih narodov je nemška,[24] a tu se rabijo običajni izrazi.

Zavest slovenske celokupnosti so protestantski književniki, čeprav morda nezavestno, ne le ohranjevali, ampak tudi jačili. Razni momenti so mogli vplivati v tem oziru: knjige, a pač tudi pridige so širile po vseh slovenskih deželah pojem „slovenske cerkve"; izmed predgovorov se je obračal 1 do „vseh Slovencev", 1 do „cerkve božje tiga slovenskiga jezika", 1 do „kerščenikov v slovenskih deželah", po 1 na notranjeavstrijsko ženstvo, plemstvo, plemiško omladino in notranjeavstrijske stanove, a 4 splošno na notranjeavstrijsko protestantsko cerkev; za pripadnost čitateljev in književnikov so se rabili v naslovih knjig, ogovorih in beležkah v tekstu opetovano izrazi „slovenščina", „slovenski jezik", „Slovenec", oziroma pri Trubarju in Dalmatinu semtertje tudi še starejša oblika „Sloven", „Winde", „Windische Sprache" i. t. d.[24] Obenem so rabili protestantski pisatelji sicer tudi pokrajinske nazive. Trubar je označal že v prvih knjigah sebe in čitatelje često tudi za „Kranjce", novi književni jezik za „kranjski jezik".[2] Oba izraza je včasih družil v zveze kakor „Krajnci inu Slovenci", „kerščeniki tiga krajnskiga inu slovenskiga jezika". Vse to so delali tudi njegovi tovariši. Toda ravno omenjeno vezanje pokrajinskega imena z narodnim dokazuje, da Trubarju in tovarišem ni šlo samo za kranjske Slovence, ampak tudi za one, kjer politični termin ni pomenjal obenem jezikovne pripadnosti. Narodno ime je zmagovalo in ni slučaj, da je omenil Bohorič izraz „kranjska biblija" z opozorilom, da je boljše reči „slovenska biblija" (carniolana vel rectius slavonica biblia).[8]

Pod vplivom dela za „slovensko cerkev" so začeli protestantje zbirati tudi slovanske narodno-poveličevalne elemente. Praktični realist Trubar jih še nima, Krelju pa je narekoval izjavo o „lepem čurilskem pismu" najbrž že ponos, ki je cenil v cirilici nekaj pristno slovanskega. Dalmatin je poudarjal mnogoštevilnost jezikovnih sorodnikov Slovencev in veljavo njih „slovenskega jezika, ki da sega na turški dvor.[8] Tipični predstavnik teh tendenc med slovenskimi protestantskimi književniki pa je bil Bohorič, ki je vneto čital razne traktate o Slovanih, med drugim Herbersteina, Bartolomeja Georgijevića spise o Turški, Molerjev dolnjelužiški katekizem iz 1571, češko, poljsko ter rusko ali rutensko biblijo, Hajkovo Kroniko češko,[8] spise češkega humanista Hrubega z Jelení i. t. d.[34] Tudi Bohorič pod-

črtuje široko razprostranjenost slovanskega plemena, a v podkrepitev stavkov o slavni preteklosti Slovanov se poziva na izmišljene privilegije, ki naj bi jih bil dal Slovanom Aleksander Veliki, na sv. Hieronima, ki naj bi bil iznašel glagolico, na zahtevo v zlati buli Karla IV., naj se učijo slovanski princi slovanskih jezikov, na simpatije, ki jih je kazal isti vladar do slovanske liturgije, na etimologijo slovanskega narodnega imena iz „slava" ter na etimologijo raznih krajevnih imen nemškega ozemlja iz slovanske korenike (poleg mnogih ponesrečenih etimologij jih je tudi več pravilnih).

Ganljiv je literarni ponos, ki so ga slovenski protestantski književniki gojili in širili. Nekje v dnu Trubarjeve duše se je dramila slutnja, da bi mogla imeti izvršitev njegovega književnega programa dalekosežne posledice. Ta slutnja mu je izvabila 1557 klic na rojake: „... vas vseh v tim božim imenu zvejsto prosim inu opominam, de vi narpoprej visoku zahvalite Gospudi Boga za leto dobruto inu za ta velik dar boži, ker se taku zdaj prou tar zastopnu ta prava stara vera vuči, inu kir se ta naš jezik tudi piše inu druka."[54] Sanjal je o mladi četi, nadaljujoči delo in popravljajoči napake, ki jih je morda napravil začetnik.[64] A ko je Slovencev „stari zvejsti pastir" 1582 od čitajočih „Slovenov slovo jemal", mu je prepričanje, da je položil temeljni kamen kulturnemu razvoju svojih „ljubih Slovencev", vodilo trepetajočo roko, ki je pisala samozavestno ugotovitev, kako se je mislilo o literarnosti slovenskega jezika še „pred 34 leti" in koliko knjig šteje slovenska književnost sedaj.[64] Tudi Dalmatin je naglašal nade v še lepšo literarno bodočnost Slovencev, češ, nemški jezik v časih Karla Velikega še tudi ni imel veljave za pisanje pisem in pogodb.[8]

Najučinkovitejša obramba slovenščine je tičala v poskusu, da se dokaže njena sposobnost za pisanje in tiskanje in za liturgijo, in pa v bogati produkciji, ki je za poskusom prišla na red. Bohorič je v obrambi tistih, ki so se vbadali za slovenščino, poudaril marsikateri aktualen moment, med dr. pomen znanja slovenščine za sodnijsko postopanje na Slovenskem.

Jezikovni kontakt z jeziki ostalih Slovanov sicer ni bil tolik, kakor bi mogel biti ob hrvaško - slovenski zajednici ali ob rabi hrvaških, ruskih, poljskih in čeških[84] biblijskih tekstov, vendar se je pokazalo načelo, kje naj Slovenci merijo čistost svojega jezika in iščejo izpopolnilo za svoj jezikovni zaklad.

Za domačo višjo družbo je bila književnost „slovenske cerkve" vkljub obstoju „nemške cerkve" most, preko katerega je dobivala intimen kontakt z mlado slovensko jezikovno kulturo.

Slovenska knjiga ni bila samo v rokah meščanov in ljubljanskih šolarjev, ampak njeni čitatelji so bili tudi plemiči in plemkinje, ki so jo čitali sami ali s služinčadjo.[64]

Mecene je imela v „nemški" in „slovenski cerkvi". V seriji naslovljencev, katerim so bile protestantske knjige posvečene,[65] se nahaja poleg splošnih notranjeavstrijskih adres še nad 20 imen oseb in korporacij, ki so slovensko književno produkcijo res tudi gmotno podpirale:[66] kralj Maksimilijan, würtemberška vojvoda Krištof in Ludovik, Janž in Jurij Khisl z ženama, notranjeavstrijski stanovi i. t. d. Višek pomenja vsota nad 6000 gld., ki so jo potrošili notranjeavstrijski stanovi za izdajo slovenske biblije.[67] Kranjski stanovi so bili od prve do zadnje slovenske protestantske knjige njeni podporniki.

V katalogih knjižnic, ki so se nabavile za ljubljansko stanovsko biblioteko, se omenja tudi več slovenik. Četudi se morda ni čuvala tu kompletna serija slovenskih protestantik, je vendar upravičena podmena, da se jih je čuvalo mnogo.

* * *

Še predno je bila izčrpana slovenska protestantska književna zaloga iz 1595, je slovenska protestantska knjiga nenadoma izgubila svojo organsko oporo.

Dne 30. okt. 1598 se je v Ljubljani objavil ukaz, da morajo protestantski pastorji in šolniki še istega dne pred solnčnim zahodom zapustiti Ljubljano, a v teku 3 dni avstrijske dežele.[68] Prihodnjega leta so se začele ustanavljati rekatolizacijske komisije, ki so delovale med kmeti in meščani najprej na Štajerskem[68] in Koroškem,[69] a od konca 1600 tudi na Kranjskem.[70] Knjige pri rekatolizaciji Slovencev niso mogle sodelovati z ono učinkovitostjo kakor pri protestantizaciji, ker jih katoliki še imeli niso. Duhovni voditelji komisij so pač skušali vplivati s pridigo, toda svoj veliki uspeh dolgujejo rekatolizacijske komisije pač drugim sredstvom: spremljala jih je oborožena sila; nalagati so smele denarne kazni, katerih del je ostal njim samim; rušile so protestantske cerkve in protestantska pokopališča; sežigale so protestantske knjige; silile so kmete in meščane, da se ali izjavijo za katolicizem, ali pa prodajo za vsakršno ceno svojo posest, plačajo od izkupička desetek ter se izselijo.

Med onimi, ki so se morali izseliti, so bili tudi slovenski pisatelji: Bohorič, Felicijan Trubar, Kumprecht, Znojlšek, Savinic, Weixler.[16] Ko je izšel ukaz 1. avg. 1628 proti plemstvu,[3] je bilo vničeno zadnje upanje na vzpostavitev „slovenske cerkve" in njene književnosti.

Udarec je tako zadel, da v emigraciji ni nikdo več poskušal obnoviti prizadevanj za slovenski protestantski repertorij. Le Megiser, ki je tudi 1601 moral zapustiti Celovec,[67] je še izpričal svoje zanimanje za Slovence, ko je 1603 izdal mnogojezični slovar „Thesaurus polyglottus", a 1612 „Annales Carinthiae". Iz besednega zaklada slovenščine, ki ga je imel v slovarju 1592, je v novi izdaji semtertje kako besedo izpustil, mnogokaj pa tudi dodal, in sicer iz koroških, vzhodnoštajerskih in celo prekmurskih narečij.[48] V nekritične „Annales" je sicer sprejel Lazijevo teorijo o spojitvi Nemcev in Slovencev v „eno telo", a s simpatijo je govoril o začetkih slovenstva na Koroškem, o akciji solunskih bratov ter o slovenskem ustoličenju vojvod.

Spomenikov književne aktivnosti slovenskih protestantov je bilo vedno manj.

Ungnadovo tiskarno so rekatolizatorji pred 1626 v Waldensteinu ugrabili ter jo spravili v Gradec, od koder je prišla kot dar Ferdinanda II. v last propagandnega kolegija v Rimu.[54]

Stanovska ljubljanska biblioteka se je izročila ljubljanskim jezuitom, toda iz 16 slovenskih protestantskih del, ki se nahajajo danes v Ljubljani deloma v študijski, deloma v muzejski knjižnici, deloma v privatnih rokah,[24] se ni očuvalo nobeno po zaslugi jezuitov ali škofa.[61] Dopolnila ljubljanski seriji mora znanstvenik iskati v Zagrebu, na Dunaju, v Gradcu, v Pragi, v Stuttgartu, v Dresdenu, v Berlinu, v Göttingenu, v Regensburgu, v Londonu, v Kopenhagnu in drugod.[24]

Matrika ljubljanskih protestantov je v odlomkih ohranjena, del je je po nebrižnosti odgovornega činitelja propal.[23]

Dejstvo, da so protestanti nehali biti glavni predstavniki slovenskih jezikovnokulturnih energij, je za slovenski kulturni razvoj gotovo zelo pomembno. O tem, kake razmere za narodnostni obračun in literarni nastop bi se bile pripravile, če bi se bili „nemška" in „slovenska cerkev" v Notranji Avstriji ohranili, se da samo ugibati, ker vse primere tu še posebno šepajo.[54] Nedvomno bi bilo mnogo odvisno od tega, ali bi bila imela „slovenska cerkev" v bližnji bodočnosti še več takih mož, kakor so bili Trubar, Krelj, Dalmatin in Bohorič.[2]

Delo katolikov izza srede 16. stoletja.

Pod vplivom protestantskega primera in obrambnih potreb so začeli zlasti nemški katoliki, ki so imeli že pred reformacijo bogato cerkvenoknjižno pismenstvo, svoj odnos do narodnojezičnih tekstov v službi cerkve polagoma usmerjati tako, da to ni moglo trajno ostati brez pomena za take nenemške skupine v njihovem kulturnem območju, kakor so bili Slovenci.

Odmev okoliščine, da so protestantske pesmarice od 1524 preplavljale nemški književni trg, je bila pač tudi prva tiskana nemška katoliška pesmarica z notami, ki jo je izdal 1537 Mihael Vehe,[47] prošt v Halle ob Saali, na ozemlju nadškofa v Mainzu. Vpliv protestantskih pesmaric se sicer še ne kaže v vlogi, ki je pripadala po Veheju ljudski pesmi v cerkvi, pač pa v redakciji starejših tekstov, ki jih je Vehe sprejel v svojo pesmarico. Vloga, ki jo pripisuje nemški cerkveni pesmi, je približno ista, kakor jo je imela nemška pesem že pred reformatorji: Vehe jih določa namreč samo za petje pred pridigo in po njej in pa za petje pri procesijah.

Pod vplivom protestantov se je razvijalo tudi nemško in latinsko književno pomagalo za katehetični pouk, ki je dobilo sedaj tudi pri katolikih obliko vprašanj in odgovorov ter se začelo imenovati „katekizem". Tak je na pr. že Witzelov katekizem iz 1535. S silno brzino so se širili nemški in latinski katekizmi, ki jih je izdal 1555—60 jezuit Canisius, 1552—56 profesor, pridigar in katehet na Dunaju:[47] Kleiner Catechismus für die gemeine Leien und junge Kinder (47 vprašanj), Parvus catechismus catholicorum (124 vprašanj), Summa doctrinae christianae. Za Avstrijo je govoril o uvedbi katoliškega katekizma prvič Ferdinandov patent z dne 14. avg. 1554.[51]

Zdi se tudi, da je potreba tekme z reformacijo vplivala pri Nemcih na konsolidacijo in posplošenje običaja, čitati v narodnem jeziku lekcijo pred pridigo, in pa na povečanje skrbi za tisk nemških lekcionarjev, bodisi škofijskooficielnih, bodisi privatnih.[89]

Tridentinski cerkveni zbor je dajal tudi v svojem 2. in 3. razdobju, ki sta trajali od 1. maja 1551 do 28. apr. 1552 ter od

18. jan. 1562 do 4. dec. 1563, o vlogi narodnojezičnih tekstov v službi cerkve sicer le splošna navodila, vendar so nekatera bila sposobna, da začnejo vplivati na pomnožitev narodnojezičnega repertorija tudi pri takih skupinah, kakor je bila slovenska.

Splošne dovolitve čitanja biblije v narodnih jezikih protestantski primer katolikom sicer ni naklonil, pač pa novo formulacijo pogojne dovolitve. Medtem ko je namreč odlok z dne 8. apr. 1546, ki je proglasil avtentičnost vulgate, ostavil vprašanje prevodov v žive jezike nerešeno, je določil „indeks prepovedanih knjig", ki ga je izdal 1559 papež Pavel IV., da je za rabo biblije v narodnih jezikih potrebno dovoljenje rimske inkvizicije. Na cerkvenem zboru se o problemu ni več sklepalo, a nova izdaja indeksa iz 1564 je določila, da dovoljuje laikom čitanje biblije v vsakem individualnem slučaju škof po predlogu pristojnega župnika.[47]

Za koncesijo, naj bi Rim dovolil, da bi postal narodni jezik tudi pri katolikih liturgični jezik, sta se v Tridentu 1562 do 1563 potezala dva mogočna vladarja, ki sta iskala kompromisne formule za sporazum: nemški cesar in francoski kralj, prvi računajoč z nemščino, drugi misleč na francoščino.[52] V Tridentu se je od 19. jul. 1562 dalje o problemu v raznih zvezah govorilo. V 4. poglavju načrta o obredih in ceremonijah se je naglašalo, da je primerno, pridržati latinski jezik, poudarilo se pa obenem, da je v maši marsikaj, kar bi naj razumeli vsi, kakor epistole in evangeliji, ki bi jih naj dušni pastirji vsaj ob nedeljah in praznikih narodu pojasnjevali. Zadrski nadškof je opozoril 11. avg. na običaj, da se v Dalmaciji po latinskem poje evangelij v narodnem jeziku, ter ga označil za „zelo neprimernega". Prvotni načrt se je v zadnji redakciji, ki je bila sprejeta v seji 17. sept., izdatno predrugačil: načelo, da bi se maša vobče čitala v narodnem jeziku, se je zavrnilo kot neprikladno; o lokalnih običajih, kakršnega je omenjal zadrski nadškof, se ni ničesar odločilo; stavek, kjer se je govorilo o pojasnjevanju nedeljskih evangelijev in epistol, je dobil povsem splošno obliko, tako da je ostalo odprto celo vprašanje načina, kako naj se napravita narodu razumljiva nedeljska evangelij in epistola.[59]

O jezikih, v katerih se naj tiska katekizem, se ni govorilo, pač pa se je s sklepi z dne 11. nov. in 3.—4. dec. 1563 prepustilo papežu, da izda rimski katekizem, ki je pod naslovom „Cate-

chismus romanus" izšel 1566. Kaka določila o jeziku tega katekizma so se zdela pač tem manj potrebna, ker je bil namenjen duhovščini, ki je, izvzemši morda hrvaške glagolite, itak morala umeti knjigo, ki se je objavila v latinskem jeziku. Canisijevi katekizmi so ostali neoficielno izdanje, kakršno je bila tudi Bellarminova „Christianae doctrinae explicatio" iz 1598.

O jeziku cerkvenega petja se ni posebej govorilo, pač ker se je mislilo, da je dovolj, če se reče, da je liturgični jezik rimske cerkve latinščina.

Prilagoditev zametkov za katoliški narodnojezični repertorij je bila torej tudi po zaključitvi tridentinskega cerkvenega zbora odvisna le od dobre volje in uvidevnosti voditeljev v posameznih cerkvenoadministrativnih okoliših. A prepričanje o potrebi katoliških cerkvenoknjižnih fiksacij v narodnih jezikih je še vedno počasi prodiralo povsod, kjer je šlo za nove ali mlade literarne jezike. Poljak Stanislav Hozyjusz, škof warminjski, ki je 1558 natisnil v Kölnu knjigo proti protestantskima teologoma Vergeriju in Brenzu, izhaja sploh s stališča, da so „prinesli prevodi svetih knjig v narodne jezike cerkvi božji mnogo škode." Ob številu Slovanov, ki so mu znani: Čehih, Moravljanih, Kašubih, Rusih, Moskovitih, „Svetiih", Dalmatincih, Hrvatih, „Rascijanih" in Srbih vzklika: „Ako hočemo prirediti tako mnogo in tako različnih prevodov svetega pisma, da bi zadovoljili vse te narode, se bode moglo komaj vse v redu poskrbeti. Kdo pa naj skrbi zato, da se ne vrine v prevode nobena pomota, če bo imelo vsako pleme (gens) v svojem narečju svete molitve in branja?" Temu škofu so se zdeli še 1558 celo prevodi najvsakdanjejših molitev v narodne jezike nepotrebni, ker piše: „Očenaš imamo preveden v narodni jezik (poljski), toda koliko jih boš našel, ki bi razumeli v njem vsako tretjo besedo, vsaj po črki?"[52]

A Hozyusz s takimi nazori ni bil osamljen. Somišljenike je imel tudi med duhovščino, ki so ji bili izročeni Slovenci.

Problem slovenskega tiska v službi katoliške cerkve pa je zorel silno počasi tudi po začetku protestantskega slovenskega tiska, po otvoritvi tridentinskega cerkvenega zbora in po agitaciji za Canisijev ali Bellarminov katekizem, momentov, katerih vsak bi bil moral katolikom ob normalnem gledanju na situacijo vsiljevati misel na posnemanje protestantskega primera ter jih opozarjati na potrebo literarne tekme. Vzrok počasnosti ne tiči niti v kakem versko-ideološkem oklevanju

škofov, ki niso več iskali sporazuma, niti v odpadanju duhovnikov in menihov, ki so jih imeli katoliki po številu za literarno delo še vedno dovolj, in zato tudi ne v dejstvu, da so bili ob smrti Ferdinanda I. (25. jul. 1564) in ob nastopu Maksimilijana v cesarstvu, a Karla v Notranji Avstriji katoliki v Notranji Avstriji in na Slovenskem vsaj med plemstvom in meščanstvom že v veliki manjšini,[50] ampak predvsem v sili stare tradicije, da zadošča prevajanje sproti, v pomanjkanju vneme in požrtvovalnosti, ki se ob nedostajanju narodnostne versko-ideološke osnove nista dali preko noči vzbuditi in usmeriti na slovensko literarno aktivnost, a nekoliko morda celo v ugibanju, da morejo nekatere knjige slovenskih protestantov služiti tudi slovenskim katoliškim duhovnikom.

1551—1595: V dobi 1551—74, ko so natisnili protestantje 18 slovenskih knjig,[1] so nastajale v službi katoliške cerkve še vedno samo redke beležke,[2] ki ne pričajo niti o tem, da bi se bili pisci zamislili ob novem protestantskem literarnem jeziku, niti o tem, da bi se bili odločili za ustvaritev lastne slovenske literarne tradicije: okoli 1551—58 si je zabeležil duhovnik goriškega okoliša v latinsko knjigo pridigarskih pomagal razne kratke tekste za rabo na pridižnici, kakor uvod v čitanje lekcije in v pridigo ter odlomke molitvenih obrazcev; za nagrobni napis ljubljanskemu kanoniku Juriju Latomu[3] je napravil nekdo 1572 tudi slovenski rek; Boltažar Radlic,[3] ljubljanski stolni dekan in generalni vikar, si je napisal 1573 za Miklavževo nedeljo slovensko evangeljsko perikopo; novomašnik Janez Latomus[3] je opremil 1574 misal iz 1519 s slovenskim rekom.

Ideologija vodilnih katoliških krogov na Kranjskem o slovenski knjigi je bila 10 let po začetku protestantskega tiska še vedno ista kakor prej: da je namreč slovenski tisk sploh nepotreben, ker lahko duhovniki v slučaju potrebe sproti prevajajo v slovenščino. Ljubljanski škof Seebach je osvetljeval svojo averzijo do slovenskega tiska sploh še 1562 z motivacijo, da se vendar „nahajajo na Kranjskem še vedno duhovniki, ki prevajajo pridige iz latinščine v nemščino, iz nemščine v slovenščino".[4] Ti „prevodi sproti" pa so bili prečesto še vedno slični onemu na Planini, kjer se je prevedel stavek „Invenietis asinam alligatam et pullum cum ea" z „bodete našli eno oslico pervezano, inu eno pišče per nje"[5] (pullus pomeni mladiča, a k oslici spada žrebe, ne pišče).

Končno, 23 let po začetku protestantskega slovenskega tiska, so poslali tudi slovenski katoliki med rojake prvo[1] katoliško slovensko knjigo.[2] Avtor ji je bil slovenski cistercijan iz Vetrinja, najbrž tudi po rodu Korošec, Leonhard Pachernecker,[3] a knjiga je spadala v isto kategorijo cerkvenega pismenstva kakor njena protestantska prednica, namreč med katekizme. Ker se primerek Pacherneckerjevega spisa doslej ni našel,[4] mora ostati odprto vprašanje, ali ni šlo Pacherneckerju morda za prireditev katerega iz Canisijevih katekizmov, in kakšen je bil odnos prve katoliške slovenske knjige do jezikovne in pravopisne usmerjenosti slovenskih protestantskih pisateljev.

Morebiti je bila sicer slovenska tudi antiprotestantska „disertacija", ki jo je objavil 1575 v Gradcu neki jezuit,[1] vendar ni mogoče reči, da bi leti 1574—75 pomenjali zametek ravni razvojni črti slovenskih prizadevanj za katoliški repertorij. V dobi naslednjih 20 let, ko so pomnožili protestantje svoj slovenski repertorij za novih 27 knjig,[1] med njimi za celotno biblijo, slovnico in slovar, so nastajale v katoliškem taboru zopet samo beležke, ki sicer pričajo, kakšen kulturni činitelj je že bila Dalmatinova biblija, a še vedno ne tvorijo trdne osnove za katoliško literarno tradicijo: po 1584 je napisal v misalu iz 1519 nekdo, ki je poznal Dalmatina, morda posestnik misala Janez Latomus,[5] slovenske glose k dvanajstorici nedeljskih evangelijev in eni epistoli; po 1584 in morda še v 16. stoletju je glosiral duhovnik v misalu iz 1517 pasijon po Lukežu, po 1591 in morda še v 16. stol. je prevedel slovenski dušni pastir, ki je bil po poreklu in narečju Gorenjec, redovnik ali posvetni duhovnik, evangelistar po Stapletonovem latinskem promptuariju, naslanjajoč se pri tem na Dalmatina; morebiti še v 16. stol. si je napisal nepoznan slovenski pridigar, ki je poznal protestantsko slovensko pisavo iz 1584—95, oziroma Dalmatina, v zbirki „Sermones dormi secure", v izdaji iz 1486 in 1489, za 17 latinskih pridig slovenske posnetke in glose. Zastoj katoliške literarne delavnosti po 1575 preseneča tembolj, ker so se 1575—80 protestantske slovenske knjige tiskale tudi v Ljubljani sami, na ljubljanski stolici pa odločali Glušič, Radlic in Tavčar, torej ves čas slovenski domačini.

Katoliki, ki so v cerkvene namene neprimerno manj slovenskega pisali nego protestantje, so mogli o literarni rabi slovenščine izven cerkve tem manj imeti bistveno drugačne nazore kakor njihovi nasprotniki, ker za kako upoštevanje narodnega

jezika v šoli niso imeli slične ideološke podlage kakor oni. Med malobrojnimi izslejenimi slovenskimi jezikovnimi spomeniki katoliške provenience iz necerkvenega področja prevladujejo tudi v 2. pol. 16. stol. malenkostne in slučajne beležke. Čitatelj rokopisnega latinskega Cassiodorovega dela „Variae" si je okoli 1564 zabeležil nekaj slovenskih izrazov; furlanski pesnik Nicolo Morlupino je pred 1570 v furlanskem sonetu opozoril na frazo, s katero Slovenci naročajo vino.[2]

Višji pomen nego sličnim protestantskim in katoliškim beležkarjem gre Andreju Recelju,[3] župniku na Raki, menda pristašu katoliške stranke, ki je priredil 1582 prvi slovenski prevod vinogradskega zakona: edina institucija na Slovenskem, katere sodniki niso morali umeti in govoriti tudi nemški, je tu dobila svoj tekst, ki je v rokopisih krožil med člani gorskih zborov.

Verjetno je, da je katoliška stranka vračala milo za drago ter tudi sama pošiljala v svet zabavljivke o nasprotnikih, na pr. o Juričiču — Juriju Kobili. Bila je to pač neknjižna produkcija. O tem, kaj so slične katoliške zabavljice obravnavale, bi se dalo samo ugibati. Gotovo se vzdevek Jurij Kobila za Juričičevega življenja še ni mogel spravljati v zvezo s plačilom za prevod biblije, ki je izšla 6 let po Juričičevi smrti.[7]

Iz starih narodnih pesmi so imele po vsej priliki tudi posvetne epske med katoliki več prijateljev nego med protestanti, kjer so jih izpodrivali teksti cerkvene pesmarice. Pač v prvi vrsti za katoliške Slovence velja sodobno poročilo: „Navado imajo opevati v verzih na razne načine v svojem jeziku slavo Kristusovo in svetnikov kakor tudi slavo ogrskega kralja Matjaža in drugih odličnih mož svojega naroda".[8] Morda so nastale pri katolikih tudi take nove pesmi te dobe, kakor pesem o povodnjem možu, če sloni res na kakem dogodku iz 1547,[9] ali o Ravbarju pri Sisku 1593 i. t. d.

Nedvomno so segali mnogi katoliški duhovniki, ki so protestantska gesla sicer odklanjali, že od početka protestantskega tiska iz potrebe pridno po slovenskih spisih protestantskih avtorjev, izmed katerih je bil v rimskem indeksu prepovedanih knjig le „Primož Trubar Kranjec" imenoma naveden, a tudi on šele 1596.[10] Pavel Bizancij, generalni vikar oglejskega patrijarha, je pisal o tej ugotovitvi v vizitacijskem poročilu nadvojvodi Karlu med dr. tudi sledeče: „Mnogo duhovnikov namreč, ko sem jih izpraševal in hotel ž njimi latinski govoriti, me ni niti razumelo niti mi moglo odgovoriti. Ko sem jim pa uka-

zal razlagati evangelij, so ga razložili po tekstu. Temu sem se zelo čudil, dokler nisem zvedel, da imajo navado, posluževati se prestave svetega pisma. To sem prepovedal v neki konstituciji, kakor bo mogla izprevideti Vaša prevzvišenost. In da bi v bodoče ne mogli se posluževati tega načina, sem uničil knjige Martina Luthra, T r u b a r j a in drugih heretikov, ki so mi prišle v roke na tej vizitaciji. Uničil sem jih več kot dvatisoč in rešil duše teh revežev, ki so čitali te prestave in razlage po dnevu in po noči brez strahu in ozira na papeško izobčenje." Med zaplenjenimi knjigami so bile na pr. Trubarjeve knjige novega zakona (v Šmarijah, Št. Rupertu na Koroškem), Dalmatinove izdaje (v Št. Rupertu) i. t. d.[11] Ko je izšla biblija, so poklonili škofu Tavčarju[3] na njegovo prošnjo posebno lepo okrašen primerek.

Toda niti priložnostne slovenske beležke niti neknjižna slovenska verzifikacija niti raba protestantskih slovenskih tiskov ne morejo biti izgovor za malomarnost katoliške duhovščine do lastnega repertorija. Predstavniki višje hierarhije so se dobro zavedali, da manjka nižji katoliški duhovščini le prečesto vneme in izobrazbe, ki sta odlikovali predikante, saj je Bizancij 1581 poročal patrijarhu: „Tu (v Ljubljani) je pet heretiških predikantov (to so bili Spindler, Dalmatin, Felicijan Trubar, Janž Schweiger in Tulščak), ki so marljivi v svoji službi, da če bi katoliški duhovniki kazali le en del te pridnosti, bi bilo krivoverstvo kmalu povsod iztrebljeno." A nadvojvodi Karlu je poročal Bizancij o tej točki še jasneje: „Ako bi se naši duhovniki tako marljivo učili in s tako vnemo trudili za pouk ljudstva, kakor se trudijo krivoverci, bi verske razmere ne bile tako žalostne."[11] V svoji zaverovanosti v tradicijo je oglejski generalni vikar prezrl, da je napisal s temi besedami predvsem tudi obsodbo voditeljem katoliške verske politike, ki niso opazili, v kaki tesni zvezi s slovensko knjigo so bili uspehi predikantov in kako posebno potrebna je postajala slovenska knjiga tudi vsakemu katoliškemu duhovniku na Slovenskem, ki je resno hotel služiti ideji svoje cerkve.

Tako je torej prva generacija onih Trubarjevih katoliških sodobnikov, ki so sploh delali slovenske literarne poskuse, legla prej v grob, nego se je dokopala do jasne zavesti o potrebi, da se katoliško literarno delo iz 1574—75 nadaljuje (Radlic je umrl 1579, Pachernecker 30. sept. 1580 v Kostanjevici, Janez Latomus 1591, Recelj 1600). Tomaž H r e n , ki je že od 1588 imel v svojem rojstnem mestu bivši Trubarjev kanonikat,[3] je živel baje tako,

da je bilo to pozneje dve leti v oviro njegovi potrditvi za škofa,[13] za slovenski katoliški literarni pokret pa se ni še prav nič brigal.

Slovenska knjiga ni imela v brambi katolikov in v gojencih jezuitskih univerz (od 1554 na Dunaju, od 1585 v Gradcu) niti približno tako važne vloge kakor v napadanju protestantov.

1596—1630: Boljši temelji katoliškemu slovenskemu pismenstvu so se začeli polagati šele po zatoru protestantske cerkvene in šolske organizacije (1598) v *dobi rekatolizacijskih komisij* (izza 1600) in uveljavljenja novih cerkvenih in šolskih institucij. Med prvimi sistematičnimi posnemovalci protestantske literarne vneme so bili: jezuitje, organizatorji nove latinske šole med Slovenci, koj od prihoda v Ljubljano (1596); H r e n po imenovanju za ljubljanskega škofa (predlagan je bil 18. okt. 1597, potrjen 29. marca 1599); devinski s e r v i t j e od ureditve (1601).

Med motivi jezuitov za upoštevanje slovenščine je bilo menda močnejše uvidevanje, da je slovenska katoliška knjiga potrebna za paralelizacijo protestantske, kakor pa prepričanje, da bi bila potrebna sama ob sebi. Zanimanje jezuitov za slovensko knjigo je pač od početka trpelo pod ugotovitvijo, da gre za jezik majhnega jezikovnega okoliša, ki ne bo odpiral nikoli takih misijonarskih nad, kakor n. pr. srbohrvaški. Pri Hrenu je sodelovala najbrž tudi zavest dolžnosti do „domovinskega jezika", ki je bila morda še dediščina iz protestantskega ozračja očetove hiše. Ker se miselnost katolikov o odnosu laikov do biblije in cerkvenega jezika še ni bila bistveno izpremenila, se tudi iz nove katoliške šole slovenski knjigi ni obetala posebna opora. Za čitanje Dalmatinove biblije je dobil dovoljenje svoji duhovščini 1602 sam Hren. Za čuvanje literarno-jezikovne kontinuitete je bilo ugodno, da sta bila v protestantskih knjigah jezik in pravopis tako normirana, da se nista mogla prezreti.

Za začetek delovanja ljubljanskih j e z u i t o v[14] so v jezikovnem oziru značilne nemške pridige (1597—1615), slovenski popoldanski krščanski nauk (prvič v adventu 1597) in dijaške deklamacije v zvezi z božičnimi cerkvenimi slavnostmi (prvič 1599) ter procesijo na praznik sv. Rešnjega Telesa (prvič 1600), katerih besedilo je bilo latinsko, nemško in slovensko (tako je bilo o božiču 1599) ali latinsko in slovensko (na pr. na praznik Rešnjega Telesa 1600 ali o božiču 1606 in 1607). Tudi pri celovških jezuitih[15] so bile poleg slovenskih in nemških pridig v letih po otvoritvi tudi slovenske deklamacije (o božiču in Rešnjem Telesu 1605). Nedvomno za slovenske deklamacije, a morebiti tudi za

katehezo so bili teksti literarno prirejeni, a rokopisi so se poizgubili.

Hren se je začel sprijaznjevati s slovenskim literarnim programom najbrž šele pod vplivom ljubljanskih jezuitov in sporazumno ž njimi. Slovenska prisega, ki jo je priredil proti koncu 1600 za verske osumljence svoji rekatolizacijski komisiji,[16] še ne spada v tak novi program, ker so slovenske prisege že imele tradicijo. Prvi odmev nove jezikovnokulturne uvidevnosti se je pokazal 1604: rokopisni dekret, s katerim razglaša sinoda v Gornjem gradu dne 6. febr. 1604 odlok tridentinskega koncila, da so skrivne poroke odpravljene, se je izdal namreč v latinskem in slovenskem jeziku.[17] Tudi v sklepih te sinode je mogla imeti duhovščina ljubljanske škofije marsikatero pobudo za književno prirejanje slovenskih tekstov v službi cerkve, četudi se je o katekizmu „za župnike", t. j. o novem rimskem katekizmu reklo le toliko, naj ga pridno študirajo, ne pa, naj ga prevedejo ali pa napišejo kaj drugega podobnega v slovenskem jeziku. Med take pobude spada predvsem način katehiziranja, ki ga sinoda predpisuje. Ta je namreč povsem sličen staremu „pronaos": po pridigi naj molijo duhovniki na glas in počasi molitev za krščansko cerkev, dekalog, pet cerkvenih zapovedi, sedem sv. zakramentov, sedem poglavitnih grehov ter sedem del telesnega in duhovnega usmiljenja, da se bodo na ta način mogli polagoma naučiti teh najpotrebnejših reči tudi neuki ljudje. Sinoda sicer ni logično nadaljevala, naj bi se ti teksti v enotni redakciji priredili in natisnili, vendar se zdi, da je začel Hren sedaj resno misliti na prireditev lekcionarja, pesmarice in katekizma,[18] kjer bi bil mogel uvrstiti tudi molitvene obrazce za „pronaos". V instrukciji za teološke kandidate v gornjegrajskem semenišču,[19] ki jo je napisal pač kmalu po reformi gornjegrajskega kolegiatnega kapitlja v semenišče 1605, govori tudi izrečno o rabi slovenskih tekstov: o čitanju evangelija in njega kranjski razlagi; o slovenskih pesmih in molitvah ter malem slovenskem katekizmu, ki jih je že sestavil in s pomočjo katerih naj poučujejo narod; o slovenski pesmi o rožnem vencu, ki je že objavljena," a se naj poje obenem z drugimi pesmimi pri procesijah in romarskih obhodih v Gornjem gradu in drugod. Gre pač le za rokopisne „objave" molitvenika, katekizma in posameznih pesemskih tekstov.

Hren v času hudih „bojev in naporov"[18] po 1607, ko ga je graški papeški nuncij preganjal radi očitkov moralnega in admi-

nistrativno - disciplinskega značaja,[17] problemom slovenskega katoliškega repertorija ni mogel posvečati več iste pazljivosti kakor prej. Njegovo slovensko gradivo, kar ga je sploh takrat že bilo prirejenega, se je menda res „po krivdi in neskrbnosti prepisujočih duhovnikov razpršilo",[18] a z delno realizacijo slovenskega katoliškega programa je prehitel ljubljanskega škofa vneti italijanski servit fra Gregorio Alasia iz Sommarive del Bosco v Piemontu, ki je prišel 1601 v Devin.

A l a s i a ,[20] čigar naloga v Devinu je bila dušno pastirstvo in zgradba naselbine, se je začel učiti slovenščine šele v Devinu pod pritiskom dušnopastirskih potreb. Rešitev problema je pospešilo znanje s sinom devinskega glavarja Raimondinom della Torre, ki je „obvladoval vkljub nežni starosti nemščino v isti meri kakor materinščino (t. j. laščino), radi svojega (duhovniškega) poklica latinščino in tudi precej slovenščine." Iz gole verske vneme si je izoblikoval ambiciozni[20] Italijan slovenski literarni program ter 1607 izdal drugi (ali 3.) katoliški slovenski tisk, po preteku 33 let izza 1574 prvi novi tiskani dokaz katoliške aktivnosti za slovensko književnost: Vocabolario Italiano e Schiavo. V mislih je imel predvsem koristi redovnikov v novem servitskem samostanu, posebej morda pa korist in smotreni napredek njihove stanovske šole v Devinu. Alasia je bil prvi katoliški duhovnik med Slovenci, ki je poskusil v tisku in v celoti rešiti problem, kateri teksti v narodnem jeziku so katoliškemu dušnemu pastirju med Slovenci neobhodno potrebni: za teoretično spoznavanje jezika, ki je bilo za tujerodnega duhovnika še posebno važno, je podal italijansko izvestje o slovenski konjugaciji, deklinaciji in številnikih, latinsko - slovenske primere za spregatev in sklanjatev, prvo zbirko slovenskih razgovorov ter italijansko-slovenski slovar, obsegajoč za 2633 italijanskih terminov slovenski izraz; pridigarju je dal uvod za čitanje nedeljskega slovenskega evangelija ter slovenski obrazec za začetek in konec pridige (pri nedeljski perikopi je pač tudi on mislil, naj jo pridigar sproti prevaja iz misala, pri pridigi, naj si jo napiše laški ali latinski, oziroma naj jo sproti prevaja iz laščine ali latinščine); katehetu je odločil najvažnejše obrazce, ki jih je na pridižnici ponavljal vsako nedeljo, da so se jih naučili otroci naizust, odrasli pa ne jih pozabili (očenaš, češčenamarijo, vero, dekalog v verzih, pet cerkvenih zapovedi, očitno spoved za spovednico); nadzorniku cerkvenega petja je zabeležil petorico iz-

med tistih cerkvenih pesmi, ki so se že izza zadnjih stoletij srednjega veka pele v cerkvi zlasti pred pridigo ali po njej.[21]

Alasia je imel v evidenci menda predvsem one molitvene obrazce, ki so se v devinskem okraju ali sploh na Primorskem v zvezi s pridigo javno molili. V primeri s tem, kar je zahtevala gornjegrajska sinoda 1604 od duhovnikov ljubljanske škofije, manjka le troje tekstov, več seveda v primeri s celotnim obsegom potreb. Vendar za prvi poskus je bila zbirka precej smotrena. Pomen knjige pa je deloma tudi radi italijanskega pravopisa ostal omejen na Devinščino, v ostalih pokrajinah zanjo menda sploh niso zvedeli. A tudi v devinskem samostanu, ki ga je Alasia pred 1612 zapustil, se literarno delo ni nadaljevalo.

Izmed Kranjcev je uvidel medtem važnost katoliškega slovenskega repertorija mladi jezuit Janez Čandik[3] ter se 1610—12, ko je bil slušatelj bogoslovja ter živel v graškem kolegiju, v pravilnem razumevanju potreb resno lotil dela, da priredi slovenski lekcionar. Vršilo se je to pač na željo reda in ob stikih z ljubljanskim kolegijem. Spomladi 1612 je poslal Čandik[18] svoj tekst Hrenu v odobritev, goječ obenem pač tudi željo, da dobi v škofu založnika. Hren, ki je bil glede najtežjega očitka medtem 22. novembra pripuščen h „kanoničnemu očiščenju,[22] t. j. onemu procesu privilegirancev, v katerem so prisegli obtoženec in dva pomagača, da je obtoženec nedolžen[23] („pomagača" sta bila Hrenu dva graška kapucina), je s pismom Čandiku z 10. aprila 1612 lekcionar sprejel v svojo zalogo ter obenem obnovil svoj ostali literarni program.

Da so izšli „Evangelia inu listuvi", tretja (ali četrta) katoliška slovenska knjiga in obenem prvo oficialno izdanje ljubljanske škofije za katoliški slovenski repertorij, 1613 z navedbo Hrenove založbe, a brez navedbe Čandikovega imena, spada pač med dokaze Hrenove častihlepnosti: Hren in neki o. Mali sta pri pregledovanju Čandikovega rokopisa le nekatere tujke nadomestila z domačimi izrazi,[18] sicer je ostala prireditev Čandikova, ki je v Gradcu, kjer se je knjiga tiskala, opravil tudi tiskovno korekturo. Lekcionarju niso bili dodani vsi teksti, ki je merila nanje gornjegrajska sinoda iz 1604, ampak le dva molitvena obrazca, ki sta se molila po pridigi: molitev „za vsega krščanstva nadloge in reve" ter krščanska izpoved. Kažipot za uredbo lekcij je ostal oglejski obred, čeravno se je v patrijarhatu samem že propagiral rimski.[37]

Tako Hren kakor tudi Čandik in ljubljanski jezuitje, med katerimi je prireditelj lekcionarja po ordinaciji 1612 ali 1613 navadno deloval, so po tisku lekcionarja resno mislili na izvršitev še drugih literarnih načrtov.

Hren je pač začel obračati pozornost zopet katekizmu in molitveniku, a zlasti pesmarici. V to smer kaže tudi njegov načrt iz 1613,[24] da bi v Ljubljani po primeru protestantov[22] ustanovil tiskarno ter jo izročil jezuitom. Naročil je takoj nekaj stotov črk ter jih ukazal prepeljati v Ljubljano.[25] Pri škofijski sinodi febr. 1614 so se posvetovali tudi o tem, koliko bi za nameravano podjetje prispevali.[24] Vsaj deloma bi naj glavnica za to tiskarno izvirala tudi iz posojilnice,[22] ki je bila istotako v njegovem načrtu. Vsi ti načrti so prišli v ozadje, ko je bival Hren stalno v Gradcu. Bilo je usodno za slovensko katoliško pismenstvo, da je isti Hren, ki papežu ni hotel ustreči in „ad limina apostolorum" v Rim ni nikdar utegnil iti, že 4 leta po „kanoničnem očiščenju" utegnil posvetnemu vladarju na ljubo svojo škofijo po slabem vzgledu raznih prejšnjih ljubljanskih škofov za nedogleden čas ostaviti ter oditi za cesarskega namestnika (imenovan je bil 24. okt. 1614, v Gradec je dospel 21. dec. 1614[8]). Naravna posledica njegove nove zaposlenosti in odsotnosti iz vladikovine je bila, da načrtov o slovenskih tiskih in tiskarni ni več s prejšnjo vnemo obravnaval.

Čandik je iz Hrenovega pisma z dne 10. aprila 1612[18] sicer vedel, da je v Hrenovih načrtih tudi katekizem, vendar je začel tudi sam prirejati prevod malega Canisijevega katekizma, ki ga je izdal ljubljanski kolegij 1615 na stroške stolnega dekana Mikca.[26] Med jezuiti, ki so pa delali po vsej priliki sporazumno s Hrenom, je treba najbrž iskati tudi prevodilca velikega Canisijevega katekizma, čigar rokopis se omenja 1620—27.[27] Da so jezuitje, ko so se prepričali, da hodi k nemškim pridigam zelo malo poslušalcev, 1615 na jezo Hrenovo nemške pridige odpravili ter jih nadomestili s slovenskimi, ki so bile „bolj obiskane, nego kdaj koli nemške",[14] na pomnožitev slovenskega repertorija ni vplivalo.

Častihlepni Hren se je spomnil svojih načrtov zopet, ko je vizitiral 1620 njegovo škofijo papežev delegat Sikst Carcanus. Zdi se, da je šlo Hrenu bolj zato, da se z načrti pred delegatom poveliča, nego pa za resno namero, da jih iz Gradca realizira. V dekretih z dne 5. dec. 1620[27] si je dal po delegatu potrditi, da sme izdati: 1. „vnovič mali katekizem, katerega je že davno sam

sestavil, da bi po njem v domačem jeziku učili duhovniki otroke krščanskega nauka v cerkvi ob nedeljah in praznikih" (ako pomeni „vnovič" drugo izdajo katekizma iz 1613, si prilašča Hren Čandikovo delo); 2. „veliki katekizem Petra Canisija, katerega je preložil na slovenski jezik" (tudi tu si najbrž prilašča Čandikovo delo); 3. „svoje slovenske evangelije in liste" (a Čandik bi ga bil lahko z njegovim lastnim pismom z dne 10. apr. 1612 opozoril, da ti evangeliji niso „njegovi", namreč Hrenovi, temveč Čandikovi); 4. „Hymnologium slavicum, to je svete himne, katere se pojo v cerkvi pri službi božji, in druge pesmi, ki se pojo pri procesijah i. t. d., preložene iz sv. očetov, deloma pa zložene od Hrena samega". Najmanj osporljivo je tu po vsej priliki izvestje o himnologiju. Hren je bil namreč osebno menda aktivno še najbolj udeležen pri zlaganju, oziroma zbiranju gradiva za pesmarico, za katero[18] se omenja med viri poleg rimskega brevirja in svetih očetov tudi molitvenik „Hortulus animae".[28]

V Gradcu Hren na praktično uporabo dekretov iz 1620 ni mislil, čeprav so mu dajali tudi dovoljenje, da sme duhovščino svoje škofije k nakupu označenih knjig siliti. Ko se je pa z 11. avg. 1621[3] od namestniške službe poslovil ter se vrnil v škofijo, je začel zopet intenzivneje obravnavati zlasti idejo tiskarne in pesmarice: 1625 je pri jezuitskem generalu v Rimu dosegel, da se je stvar priporočila avstrijskemu provincialu,[29] 1627 je dobil iz Rima poročilo, da nuncij Caraffa tisk „slovenske pesmarice... od svoje strani z apostolskim pooblastilom priporoča in iskreno priganja, da se naj takoj izvrši."[30]

Sedaj se je stvar razbila ob oklevanju ljubljanskega jezuitskega kolegija, da bi ustanovil tiskarno, čeravno je bil v ta namen baje že celo dobil „veliko vsoto denarja".[25] Motivi niso povsem jasni. Oficialno so jezuitje menda trdili, da se „dela ne upajo lotiti".[25] Globlji in pravi vzrok pa je tičal najbrž drugje. Kakor se zdi, jezuitom Hrenov pogoj za poklonitev črk: da bi morali natisniti slovensko pesmarico,[29] ni bil po volji. A njihov odpor proti Hrenovi pesmarici, ki je bila morda slaba, je jačila še okoliščina, da je zanimanje slovenskih jezuitov za slovenski repertorij pojemalo v isti meri, v kateri je bledela svežost protestantskega primera ter se odmikala protestantska nevarnost. Ostale so v slovenskem jeziku jezuitske institucije, kjer je smotrenost brezpogojno zahtevala splošno razumljivost: za katehezo v Ljubljani, za pridige v Ljubljani in Celovcu, od 1620 tudi v Trstu.[15] Toda slovenski dialogi se 1607 pri jezuitih zadnjič

omenjajo ter so nedvomno kmalu nato prenehali. A ko se je po dolgem času v Ljubljani zopet deklamiralo v narodnem jeziku, je bila to nemščina, ki je odslej pri predstavah edina delala konkurenco latinščini. Ker je tudi v Trstu tiskarna le kratek čas delovala (okoli 1624 ali 1627), je ostal slovenski teritorij zopet brez te važne institucije.

Raznoliki drobiž iz dobe 1596—1630[16] opozarja, da je brstelo vendarle precej novega razpoloženja za literarno rabo slovenščine, saj se nahaja med tem drobižem tudi prvi ohranjeni slovenski posvetno-uradni razglas (iz 1611 za ljubljansko ulico), dolžni list (iz 1613 iz Drašic nad Metliko), stenski napis v cerkvi (iz 1619 v Grižah v vipavski dolini, iz 1621 v Martinjaku) in prevod papeževega dekreta (1621).

Gre za dobo, ko se je sicer že manifestirala v Ljubljani premoč nemščine tudi v tekstu k novi kapucinski pasijonski procesiji[33] (prvič se je vršil ta obhod na dan velikega petka 24. marca 1617), vendar je bilo število nemških in latinskih del, ki so jih Kranjci v tisku objavili,[34] še vedno le malo višje od števila slovenskih.

Velika in izrazita zasluga tretje generacije slovenskih Trubarjevih protivnikov je v tem, da se je zavedala potrebe slovenske knjige in da je sklenila, nadaljevati slovensko literarno delo na osnovi protestantskih jezikovnih in pravopisnih norm. Prezreti se pa ne sme, da je izpričala v primeri z ogromno množino ugonobljenih protestantskih knjig, pri oficialnem sežiganju katerih je sodelovala,[35] za ustvarjanje novih, katoliških nadomestkov več dobre volje nego tvorne sile (Čandik je umrl 1624, Alasia 1626, Hren 1630).

Ob svoji 50 letnici je bil katoliški repertorij neprimerno šibkejši od protestantskega po preteku istega števila let.

1631—1677: Po prihodu Hrenovega naslednika Scarlichija se je zdelo, da ostane skrb za slovenski katoliški repertorij v rokah ljubljanskega škofa in da se bode problem reševal eventualno tudi brez jezuitov.

Scarlichi,[36] ki je bil na Kranjskem po poreklu tujec, se je menda že kot tržaški škof naučil slovenščine, četudi ji za slovenskega pisatelja najbrž ni bil dovolj kos. Koncept za slovenski pastirski list, s katerim je 1631 oglasil generalno vizitacijo škofije, pač ni njegov. Problem tiskarne mu je potisnila v ospredje gotovo najdba Hrenovega gradiva za tiskarno. Tiskarja je hotel poklicati v Ljubljano na svoj strošek, a do magistrata

se je obrnil s prošnjo,[25] naj mu za prvi čas priskrbi stanovanje. Magistrat je v seji 14. jul. 1636[25] odklonil škofovo prošnjo s pozivom na stroške preko skrbi za tiskarjevo stanovanje, nedostatek papirnice in oklevanje jezuitov v Hrenovih časih, torej z utemeljitvijo, ki ne izključuje možnosti, da je tičala za odklonitvijo zopet averzija jezuitov. O tem, kaj slovenskega bi bil Scarlichi dal natisniti, se more samo ugibati. Računati je treba z okoliščino, da se je bližala zaloga prvega slovenskega lekcionarja in prvega slovenskega jezuitskega katekizma po 20 do 24 letih nedvomno že h koncu in da so krožili med duhovščino ljubljanske škofije najbrž rokopisi, ki so bili v zvezi s Hrenovo pesmarico. Služba namestnika v Gradcu je ovirala najbrž tudi Scarlichija, da za slovenski katoliški tisk ni mogel več storiti.

Po izjalovljenju Scarlichijevega načrta se ni obetala katoliški knjigi dolga desetletja nobena nova opora več, dočim so zorele poziciji nemščine tudi v Ljubljani vedno nove kulturne okrepitve: 1635 je bila na jezuitskem odru poleg latinske tudi nemška predstava; 1662 so prišli prvič v Ljubljano nemški potujoči komedijanti;[26] poleg latinske je tudi nemška literarna produkcija[24] Kranjcev že nenavadno naraščala (glavni predstavnik obeh je bil od 1643 Janez Ludvik Schönleben,[3] sin priseljenega Würtemberžana, do 1653 jezuit, potem posvetni cerkveni dostojanstvenik). Za slovenski repertorij je bila neinteresiranost slovenske posvetne in redovne duhovščine z novimi ali obnovljenimi naselbinami jezuitov, frančiškanov, kapucinov, bosonogih avguštincev, servitov i. t. d. vred tako izrazita, da tudi še 32 let po Scarlichijevi smrti, torej v celem 57 let, ni prišla na svetlo nobena nova tiskana pomnožitev katoliškega slovenskega repertorija.[16]

Prispevki onih redkih interesentov za ta repertorij, ki so sploh kaj slovenskega napisali, so morali ostati v rokopisu: „Šula tiga premišluvana",[16] prvi asketični spis slovenski, ki ga je priredil 1643 po nemški in latinski predlogi Adam Skalar,[3] kaplan v Šmartnem pri Kranju; rokopis iz 1651 z molitvami, nekakim katekizmom in cerkveno pesmarico, ki je obsegala[26] med drugim „kratko narodno balado o sv. Uršuli", pesem o „Sveti ženi Magdaleni", Marijini „Češčena si roža Marija" in „Zdrava si morska zvezda" ter velikonočno „Jezus je od smrti vstal"; prevod Kempčanove knjige „Hoja za Kristom",[16] ki si ga je omislil med 1659—64 najbrž Andrej Jankovič,[3] po dolgem času prvi kranjski jezuit, ki je izpričal svoje zanimanje

za slovenski tekst; „P r i d i g e na Nedele in Praznike" iz 1667;[16] in morda še kaj, kar se je brez sledu izgubilo.

V zvezi s problemom nekaterih slovenskih tekstov: lekcionarja, katekizma, molitvenika in cerkvene pesmarice se je medtem razvilo stanje, ki je bilo za odgovorne činitelje že prava sramota.

Tudi oni redki duhovniki ljubljanske škofije ali oglejskega patrijarhata, ki so še imeli prvo izdajo lekcionarja, so bili često v zadregi: oglejski obred, na katerem je slonela uredba Hrenove izdaje, se je v patrijarhatu in v ljubljanski škofiji umaknil rimskemu;[17] zaloga katekizma z molitvenimi obrazci, ki se je dajal tudi otrokom v roke, je pošla gotovo še prej nego zaloge lekcionarja; vrzel s cerkveno pesmarico je postajala ob porastu števila in obsega nemških cerkvenih pesmaric,[18] ki so prihajale tudi med Slovence, vedno občutnejša. Svedoki teh zadreg so razna rokopisna izpopolnila v ohranjenih primerkih Čandikovega lekcionarja,[20] ki obsegajo nove evangeljske tekste, nove molitvene obrazce (med dr. prvi ohranjeni zapis lavretanskih litanij), a zlasti tudi cerkvene pesmi (med dr. stare pesemske prireditve, kakor „Eno je dete rojeno", „Jezus je od smrti vstal" ali „Jager na lovu šraja", in novejše prevode, kakor „Božja moč se bo srdila", t. j. „Dies irae", „Moja duša vsak dan sluša", t. j. „Omni die dic Mariae" i. t. d. Zdi se, da se je tako izpopolnjevanje vršilo deloma s pomočjo tiskanega katekizma iz 1615, deloma ob uporabi rokopisov iz Hrenovega gradiva.

Še hujše je bilo, da je tudi v ljubljanski škofiji in v patrijarhatu bilo več slovenskih cerkva in duhovnikov sploh brez lekcionarja, ki ga gotovo že dlje časa ni bilo več v zalogi. Pomagali so si tako, kakor je bila pri beneških Slovencih ter mnogokje na Koroškem in Štajerskem še vedno neprekinjena tradicija: prevajali so lekcijo sproti. Hrvaško-kajkavski lekcionar iz 1651 se je rabil pač le semtertje v Prekmurju in na vzhodnjem Štajerskem.[19]

Posledice skrajne malomarnosti raznih odgovornih činiteljev: ljubljanskega škofa, oglejskega patrijarha, solnograškega nadškofa, slovenskih jezuitov i. t. d. je deloma zajezil 1672 ljubljanski knjigar Helm, ki je založil 5. (ali 6.) knjigo v 100 letni seriji slovenskega katoliškega repertorija, drugo izdajo k oni prvi, za katero je bilo izkupilo po Hrenovem določilu menda v jezuitskem „kolegiju ljubljanskem za druga podobna dela."[18] Prireditelj S c h ö n l e b e n, takrat arhidiakon v Ribnici, torej

v patrijarhatu, je upošteval rimski obred, a obenem skušal v dodatnih tekstih rešiti problem slovenskega katekizma in molitvenika ter slovenske pesmarice.

Vsaj že 1657 dne 22. januarja so predstavljali ljubljanski jezuitski dijaki v večernem času po mestnih in okoliških hišah v slovenskem jeziku „Paradiž".[40] Iniciatorji, režiserji in predstavljalci so bili revni dijaki, ki so apelirali na radodarnost dobrih src. Šlo je za „hojo s paradižem", torej za primitivno predstavo, pri kateri so nosili „paradiž", ne pa morda za predstavo drame, kakršne so igrali na jezuitskem odru v latinskem ali semtertje tudi v nemškem jeziku pod vodstvom katerega izmed patrov, ki je bil često tudi avtor. Odločilen za slovensko besedilo je bil ozir na sloje, ki so umeli samo slovenski. Slovenski tekst, ki morda literarno niti prirejen ni bil, je bil pač odmev kake stare nemške ljudske igre o usodi Adama in Eve v raju. Dovoljenje za „hojo s paradižem" so si izprosili dijaki zadnjič 6. febr. 1670, brez oficialnega dovoljenja pa so predstavljali „Raj" menda še tudi pozneje.

Povsem brez zveze s slovenskim literarnim pokretom je bila literarna raba slovenščine pri Franju Krstu Frankopanu,[3] zarotniškem drugu Zrinjskega in Tattenbacha. Ta hrvaški pesnik, ki se je pač že v mladosti naučil slovenski, ker je bil oče lastnik brežiške graščine, a mati Kranjica, se je iz lokalne nagajivosti v literarnem oblikovanju dvakrat zatekel k slovenščini: s pesmijo „Fratri putnici" je hotel označiti slovenski milje; ko je začel prevajati Moliérovo komedijo „George Dandin", najbrž v dunajski ječi v dobi od 17. apr. do 7. sept. 1670, je dejanje lokaliziral v svojih krajih, a tako, da je tekst goljufanega starca in njegovih sobesednikov začel pisati v slovenščini, medtem ko bi bil pisal tekst zapeljivca, ki ga je namenil „žlahtnen gospodu z hrvackoga ursaga", gotovo v svoji običajni hrvaščini. Oba teksta sta ostala v dvornem in državnem arhivu na Dunaju.

Med drobnimi jezikovnimi spomeniki te dobe[16] so poleg koroških fevdnih priseg iz 1637—42, fevdne prisege krškemu škofu iz 1653, nagrobnega spomenika s prvo slovensko prireditvijo v celjski četrti iz 1653 i. t. d. tudi predstavniki nekaterih vrst, ki so se v tej zvezi prvič izsledile: razglas zemljiške gosposke (1642), deželnoknežji razglas (1675), pogodba (1642 v Prekmurju), pismo (1658 ormoški graščak), zastavni list (1677 v kranjskem deželnem arhivu).

Avtorjem in iniciatorjem rokopisnih doneskov za katoliški repertorij te generacije ni bilo usojeno, da bi bili izdatno vplivali na razvoj problema (Scarlichi je umrl 1640, Skalar okoli 1658, Jankovič 1674).

1678—1750: Uvod v novo razdobje slovenske tiskane besede v službi katoliške cerkve tvorita dva dogodka iz 1678: začetek literarnega dela novomeškega kanonika Matije Kastelca, ki je prvi spis 1678 še moral tiskati v Gradcu, in pa ustanovitev tiskarne v Ljubljani, ki je postala šele s tem zopet središče slovenske literarne aktivnosti.

Da je prišel iz Solnograda 1678 v Ljubljano tiskar Janez Baptist Tadej Mayer,[3] je nedvomno zasluga Schönlebnova;[13] ni pa izključeno, da se je tudi Kastelic, ki je bil kanonik že od 1658, z 58 leti pod osebnim vplivom ribniškega arhidiakona odločil za objavo prve svoje knjige. Kako uslugo je storil slovenski literarni kulturi brez zavestne namere iniciator za končno uveljavljenje slovenske knjige v službi katoliške cerkve, mora priznati vsak, kdor hoče upoštevati, kak razmah se je obetal ravno v tej dobi na Kranjskem poleg latinske tudi nemški domači literarni produkciji:[34] med mnogobrojnimi novimi množitelji kranjske literature v teh dveh jezikih je dobil Schönleben,[3] ki je obravnaval zgodovinske stvari latinski, nabožne nemški, nadaljevalca v Valvasorju,[5] potomcu priseljene italijanske plemiške rodbine, ki je zlasti glavno svoje delo: „Die Ehre des Herzogthums Krain" 1689 objavil v nemščini in se tudi štel za Nemca;[13] člani ljubljanske učene družbe „Academia operosorum", ki se je po italijanskem vzorcu ustanovila 1693,[41] med njimi lokalni zgodovinar Janez Gregor Thalnitscher[8] (slovenski Dolničar), ljubljanski mestni sindik, so pisali o znanstvenih problemih sicer le v latinščini, toda nemških predstav je bilo v Ljubljani poleg jezuitskih latinskih vedno več, odkar so potujoči nemški komedijanti igrali v rotovški dvorani;[34] v nemškem jeziku so začeli igrati tudi drugje na Kranjskem, na pr. v Novem mestu, kjer je bilo besedilo pasijonske procesije najbrž nemško kakor v Ljubljani, ali v Kranju, kjer so 1730 na glavnem trgu predstavljali nemški pasijon;[43] italijanske potujoče operne družine, ki so od 1740 prihajale redno tudi v Ljubljano,[36] so pele sicer italijanski tekst, toda kratki posnetki vsebine so se tiskali v nemščini,[36] kakor tudi za ljubljanske jezuitske predstave in ljubljansko kapucinsko pasijonsko procesijo;[38] 1708 se je tiskal

v Ljubljani prvi časopis, in sicer nemški, 1725 je izšel na Dunaju prvi nemški prevod latinske slovnice za jezuitske gimnazije, ki se je rabil najbrž tudi v Ljubljani.

Kastelic je bil po dolgem času prvi slovenski duhovnik, ki je imel zopet nekak program za izpopolnjevanje slovenskega katoliškega repertorija. Neposredno izhodišče njegovega dela tvorijo potrebe bratovščine rožnega venca v Novem mestu, katere beneficiat je bil. Ta program, ki je bil za sistematični začetek izredno bogat, se je v tisku 1678—88 le deloma izvršil, medtem ko so važni teksti ostali v rokopisu (objavil je prve slovenske bratovske bukvice z običajnimi molitvenimi obrazci, molitvami za umirajoče, navodilom za spoved in pesnimi, dalje pobožna premišljevanja s pomenljivimi izreki in končno katekizme, v rokopisu je ostavil med drugim prvo katoliško prireditev celotnega sv. pisma, drugi slovenski prevod Kempenzarja ter bogat latinsko-slovenski slovar).

Zdi se, da je Kastelic iniciativno vplival na zametek slovensko-literarnih prizadevanj pri kapucinih. Novomeški kapucini, ki so šteli med svoje Kastelčevega brata in prejemali od kanonika razne dobrote, so dobili menda tudi del njegovih rokopisov (ta domneva se vsiljuje zlasti glede slovarja, ako nista bila med temi rokopisi tudi biblija in Kempenzar). Da bi bil kateri iz obeh anonimnih slovenskih slovarjev kapucinske provenience[44] starejši od možnosti Kastelčevega literarnega vpliva, se ne zdi verjetno. A o. Janez Svetokriški,[3] prvi izpričani kapucin med slovenskimi pisatelji, je bival opetovano tudi v Ljubljani (n. pr. 1684—86) in v Novem mestu (na pr. 1688—90 kot gvardijan), tako da sta se mogla s Kastelcem tudi osebno poznati. Ni torej izključeno, da je bil tudi Kastelic, v čigar programu pridig ni bilo, med onimi, ki so Svetokriškemu prigovarjali, naj izda svoje pridige v tisku (1691—1707). Izdaja pomenja začetek slovenske homiletike.

Pod vplivom knjig Kastelčevih in Svetokriškega se je začelo oblikovati zanimanje za katoliški repertorij v samostanu bosonogih avguštincev ali diskalceatov v Ljubljani, kjer si je začel p. Franciscus Xaverius a Sancto Ignatio[45] (prej Gregor Vorenc) okoli 1691[44] v Dasypodijevem slovarju zapisovati slovenske besede. Neposredno pobudo je dala menda okoliščina, da je bil nekaj časa najbrž oficialni pridigar v diskalceatski cerkvi v Ljubljani, kjer je bila slovenska pridiga v bratovščini sv. Jožefa kakor tudi v mrtvaški bratovščini enakopravna z

nemško. Da je Vorenc poznal izdajo Svetokriškega, je nedvomno, ker so v njegovi rokopisni nemško-slovenski zbirki pridig slovenske pridige (1697—1706) v glavnem vzete iz Janeza Svetokriškega. Poznal je pa tudi Kastelčeve knjige,[44] a iz Kastelčeve rokopisne ostaline je dobil v svojo posest vsaj biblijo.[45] Po 12-letnem zbiranju se je odločil Vorenc 1703 za novi prepis latinsko-slovenskega slovarja, ki ga je končal 1706 ter hotel izdati v tisku. Z rokopisom se je bavil še 1710, a do tiska ni prišlo.

Do 1706, ko je dobila pod Kuenburgom[3] ljubljanska škofija končno svoj tiskani obrednik,[16] je bila pozicija slovenščine v katoliškem repertoriju že tako utrjena, da se je v obrednik za slovensko ozemlje prvič sprejelo tudi slovensko besedilo v onem skromnem obsegu, ki ga je takratni rimski obrednik živim jezikom sploh dovoljeval. Pomnoževanje katoliškega repertorija se je že vršilo v ravni razvojni liniji.

Dočim pri diskalceatih Vorenc sodobnih samostanskih bratov menda ni vzbudil na slovensko literarno udejstvovanje, so ostali slovenski kapucini za več desetletij glavni oskrbniki tega dela, a v 4. deceniju 18. stol. so se jim pridružili še frančiškani in jezuiti.

Med kapucini se je z največjo vnemo lotil dela Novomeščan o. Hipolit,[3] ki je bil v 2. deceniju 18. stol. sploh najaktivnejši predstavnik slovenskih pismenstvenih prizadevanj. Vnel se je za delo pač ob čitanju Kastelca in Svetokriškega. Njegovo literarno delo je merilo od početka na slovar, torej na zamašitev najobčutnejše vrzeli, ki je zadrževala uspešni razvoj. Delo je hotel v rokopisih dati kapucinom na službo. Ko se je udal prigovarjanju redovnikov in priredil 1711 trojezični slovar v 2 delih za tisk, ki se je pri Mayrju že bil začel, se je lotil sestavljanja kratke slovnice, ki jo je hotel priključiti slovarju. A ker je bil slab poznavatelj ne le slovenskih tiskov 16. stol., ampak tudi Valvasorja, ga je Mayer povsem zmedel, ko mu je 1711 prinesel Bohoričevo slovnico, katere obstoj kapucinu prej ni bil znan. Jel je slovar v zmislu Bohoričeve ortografije popravljati, toda dela ni dovršil, tisk se ni nadaljeval, pač pa je izšlo v tisku več drugih stvari, ki so z o. Hipolitom v zvezi (druga izdaja Bohoričeve slovnice 1715, tretja izdaja lekcionarja 1715, Kastelčev prevod Kempenzarja 1719).

Kmalu za o. Hipolitom sta se začela vbadati vsaj še dva kapucina: o. Rogerij[3] iz Ljubljane, ki je vsaj že 1709 pa do

1728 zapisoval vzorce pridig, a menda brez izdateljske ambicije (kapucini so izdali pridige 1731), ter o. Romuald iz Št. Andraža pri Gorici,[46] ki je uredil 1721 škofjeloško pasijonsko procesijo.[33]

Frančiškane je pridružila množiteljem katoliškega slovenskega repertorija ljudska pobožnost križevega pota, ko je postajala v drugem deceniju 18. stol., a še bolj v četrtem pod vplivom papeževega dovoljenja z dne 16. jan. 1731[47] in agitacije Italijana o. Leonarda da Porto Maurizio[47] domača tudi med Slovenci: 1731—36[16] so izdali knjižico za križev pot in nato morda še kak nabožen tekst.

Ljubljanski jezuitje so začeli vnovič resno ugibati o potrebi tiskanega slovenskega repertorija menda okoli 1726, ko je prišel v ljubljanski kolegij Škofjeločan Jernej Basar. Basar[3] je bil v tej dobi prvi jezuit, kateremu je bilo zopet „od vikših naloženo v kranjskim jeziku ene bukve popisati". Izdal je zbirko pridig (1734), s katero je hotel dati slovenske obrazce za nedeljske govore ter omisliti obenem razumljiv kažipot tistim, ki so želeli delati duhovne vaje, a umeli samo slovenščino (mislil je zlasti na bratovščino sv. Ignacija za duhovne vaje v Dobrli vasi na Koroškem, kjer je nekaj časa deloval). Basar[3] je deloval sicer nekaj časa tudi v Celovcu,[3] kjer je založniška rodbina Kleinmayr[3] že od 1692 izvrševala tudi tiskarsko obrt, vendar so v celovškem kolegiju zelo pozno izpričali svojo skrb za slovensko knjigo: 1744 neimenovani člani kolegija, deloma koroški rojaki, ki so priredili novo izdajo Megiserjevega slovarja[16] ter prvič izza protestantov založili knjižni trg s filološkim pomagalom, ki je bilo dušnemu pastirju med Slovenci absolutno potrebno; 1748 Vrhpoljčan Primož Lavrenčič,[48] ki si je pod vplivom novega razmaha nemške katehetične in misijonske pesmi ter Steržinarjevega primera priredil rokopisno pesmarico, za katero je tekste deloma vzel iz Steržinarja, deloma zložil in preložil sam.

Najvažnejše je bilo, da so se vzgojili končno med posvetno slovensko duhovščino raznih škofij Kastelcu nasledniki, ki so imeli za potrebno, kreniti med aktivne interesente za slovenska dušnobrižna literarna pomagala. Izmed zunanjih pobud so pri tem najučinkoviteje vplivale: razvoj nemške cerkvene pesmarice,[48] širjenje križevega pota[47] in določba cerkvenega zbora v Rimu 1725, naj se Bellarminov katekizem povsod prevaja v narodne jezike.[49]

Porast pisateljev iz vrst posvetnih duhovnikov je postal sedaj res viden: v prevodu neznanega prevajalca je izšel Bellarminov katekizem za ljubljansko škofijo[16] (1728) in pa kopersko[16] (1730); Škofjeločan Ahac Steržinar,[3] vikar in komisar v Gornjem gradu, je verzificiral katehetične tekste in še pred frančiškani križev pot ter jih dal v tisk (1729, 1730); Frančišek Paglovec,[3] vikar v Tuhinju, je začel zbirati in zlagati cerkvene pesmi, ki so ostale v prepisu iz 1733,[26] in prirejati vrsto tekstov, ki so izšli 1733—47 v tisku (med temi so bili pobožni nauki za življenje, katekizmi, nove izdaje lekcionarja, Kempenzar, prevod Scupolijeve „Svete vojske", navodila za čitanje i. t. d.); v petem deceniju 18. stol. so nadaljevali tomajski župnik Pavel Frančišek Klapše[3] in štanjelski župnik Jožef Cusani[3] s katekizmi, ambiciozni anonimni pesnik s „Tremi duhovnimi pesmimi" iz 1749 za blejske romarje.[26] Izmed laiških pomočnikov se je že pripravljal z rokopisi romarskih pesmi Filip Jakob Repež,[3] organist v Ložu. Največje in najpomembnejše delo je opravil Paglovec.

O vplivu pomnožbe katoliškega repertorija na razpoloženje do slovenščine v tej dobi pričajo razni zanimivi znaki: Valvasor[3] je bil prvi topograf, ki je upošteval v celoti tudi slovenska krajevna imena ter jim dajal mesta poleg nemških v svoji „Ehre";[13] Valvasorjev znanec in čestilec Jožef Sisentshelli[3] je prvi znani Slovenec, ki je napisal slovensko literarno poslanico, a Valvasor prvi adresat, ki je poleg nemške, latinske in hrvaške to prvo znano posvetno umetno slovensko verzifikacijo tudi objavil; v nizu dijaških predstav z latinskim ali nemškim besedilom, ki jih je župnik Luka Jamnik[3] 1688 uvel po jezuitskem zgledu na svoji latinski šoli v Rušah, je prišla dne 13. jun. 1700 za nemško na red tudi slovenska deklamacija, izza 1607 prva, ki je zopet izpričana; kapucin o. Romuald je za škofjeloški posnetek ljubljanske pasijonske procesije prelil 1721 nemško besedilo v slovenščino,[33] a slovensko besedilo se je rabilo najbrž tudi pri slični procesiji v Tržiču;[13] nemška kmetiška pratika, ki je krožila tudi med Slovenci,[18] je dobila končno 1725, 143 let po tisku zadnjega protestantskega koledarja, tudi slovenskega konkurenta,[16] ki so ga izdali katoliki; med „starimi in novimi" cerkvenimi pesnimi, ki jih je prepisoval prvošolec Anton Wider 1733 v Tuhinju za Paglovca, je bil tudi „Cantus de vanitate mundi",[26] slo-

venski dialog v verzih o minljivosti sveta, ki ga je tudi mogoče šteti med prve znane poskuse posvetne umetne verzifikacije.

Tudi v seriji ohranjenih drobnih anonimnih jezikovnih spomenikov[10] so nekatere novosti: apokrifni „Antikrist" (menda[11] 1720), oporoka (1713 pri Veliki nedelji), posamezni spisi in določila v nemških urbarjih (1737 za orteneško graščino, 1738 za bolško glavarstvo).

Gradec in Dunaj sta za slovensko jezikovno kulturo začela dobivati nekaj pozitivnega pomena šele v zvezi z delom Popovičevim.

Janez Žiga Valentin Popovič,[12] prvi izpričani štajerski Slovenec z literarnimi interesi za slovenščino, ki se je v 3. deceniju 18. stol. začel razvijati v slavista v pravem pomenu besede, se je usmerjal brez vsakršne zveze s prizadevanji za pomnožitev ali uporabljanje katoliške serije, zgolj ob sodelovanju znanstvenih interesov.

Popovič je živel sicer v tej dobi navadno v onih avstrijsko-nemških središčih, ki so pritegovala tudi Slovence: 1717 do 1728 je bil v Gradcu študent, potem domači učitelj nekako od 1732 pa preko 1736 na Dunaju, nekaj let do 1741 v Gradcu, 1741—44 zopet na Dunaju. Vsaj do 1735 je imel tudi precej živahne stike s slovenskim ozemljem: kot dijak je prihajal na počitnice k svojim sorodnikom v rojstno vas Arclin pri Vojniku ali na Zaloški grad pri Žalcu; ko je po završitvi šolanja v študijske namene potoval po južnoavstrijskih deželah in Italiji, je bil pač tudi na Kranjskem, Goriškem in Koroškem; okoli 1731—32 je bil domači učitelj pri neki plemiški rodbini na ptujskem polju v bližini Borla; ko se je s to rodbino na Dunaju sprl in zbolel, je bil 1735 pri svojcih, a po ozdravljenju je nekaj časa brez pravega cilja pohajkoval po celjski četrti ter bil med drugim v Studenicah. Toda četudi je med narodom zbiral slovensko slovarsko gradivo in četudi je bil sam absolviran teolog (ordinirati se ni dal), vendar s sodobnimi slovenskimi pisatelji po vsej priliki ni imel ali iskal zvez. A s svojim slavističnim zanimanjem je bil v 4. in 5. desetletju 18. stol. tudi v Gradcu in na Dunaju povsem osamljen. Bilo je tam pač več Slovencev, ki so mogli povedati, kako se naroča v slovenščini „kruh, meso ali vino", a razen Popoviča ni bilo po njegovih lastnih besedah tam še nikogar, „ki bi se bil posvečal raziskovanju in zlasti zgodovini slovanskih jezikov, čemur je naklanjal on toliko ur", ko je zbiral po ozemlju raznih narečij slovarsko gradivo, se ob

pomoči knjig in ljudi seznanjal z raznimi slovanskimi jeziki (izvzemši ruskega), se bavil ob posebnem oziru na lastnosti slovanskih jezikov z idejo evropskega standart-alfabeta, razmišljal o vlogi slovanskih jezikov pri etimologiziranju in pri določanju pisave krajevnih imen ter se sploh zavestno usposabljal za pisanje slovanskih slovarjev in slovnic in za ocenjevanje sličnih del.

Popovič na Dunaju in v Gradcu tudi ni pridobival sointeresentov. Ko je 1744 zapustil Dunaj ter bil profesor na plemiški akademiji v Kremsmünstru, od začetka 1747 gost nemških učenjakov v Regensburgu, Nürnbergu in Leipzigu, je bila avstrijska prestolnica zopet brez predstavnika slavističnih zanimanj, kakor je bil brez takega tudi Gradec. Ako je hotel Gottsched s soprogo 1748 res tudi radi tega potovati na Dunaj, „da dobi tu nekaj pojma o slovanskih jezikih", je bil Popovičev dvom v uspeh povsem upravičen. Popovič sam je ostal svojim slavističnim problemom tudi v Nemčiji zvest, kjer je na pr. v Regensburgu 9. maja 1748 razmišljal o korekturi slovanskih alfabetov, medtem ko je na Saškem morda že ekscerpiral Bohoričevo slovnico, dobil stike z Lužičani in nove informacije o ostankih polabskih Slovanov, ki jih je iz Eccarda in Leibnitza poznal pač že prej.

Šele šesti in sedmi generaciji izza prve slovenske katoliške knjige je pripadla zgodovinska naloga, da je oni cerkveni slovenski repertorij, ki ji je bil že davno potreben, vsaj približno dopolnila (Schönleben je umrl 1681, Kastelec 1688, Svetokriški 1714, o. Hipolit 1722, o. Rogerij 1728, Vorenc 1730, Basar 1738, Steržinar 1741, o. Romuald 1748).

Knjižna pomagala protestantov 1598–1750.

Slovenski protestantje, ki so po zatoru notranje-avstrijskega protestantizma nehali biti glavni predstavitelji slovenskih jezikovno-kulturnih energij, so životarili po 1598 v dveh skupinah s povsem različnimi možnostmi za odnos do cerkvene literature.

Ostanki slovenskih protestantov na K o r o š k e m[1] v okolici Podkloštra, na zapadnih delih Dobrača, pri Osojah i. t. d. in drugod po slovenskih predelih Notranje Avstrije, kjer je bila rekatolizacija geslo vladarjevo in njegovih pomagačev, so bili obsojeni na dvojno versko življenje, ki je dajalo znamko tudi njihovemu razmerju do slovenske knjige: na videz so morali živeti kakor brez pastorjev in protestantskih cerkva tudi brez interesa za protestantska literarna pomagala, hoditi v katoliško cerkev in k izpovedi; na skrivaj so bili vneti čitatelji protestantskih slovenskih tiskov 16. stol., ki so jih skrbno čuvali,[1] prepisovali[2] in najbrž tudi iskali.[1] Kakor kažejo ohranjeni prepisi postilskih tekstov, pesmi in molitev[2] iz 17.—18. stol., so se morali vršiti pri koroških slovenskih protestantih napori za ohranitev aktualnosti protestantskih tekstov še s precejšnjo delovno živahnostjo.

Slovenski protestanti v Prekmurju v 17. stol. še niso začeli v tisku pomnoževati svojega repertorija, čeravno so bili proti katolikom v večini tudi še po prestopu nekaterih velikašev izza 1622, imeli od 1610 posebno cerkveno in šolsko organizacijo, versko svobodo pa dobili plemiči in meščani po mirovnih določbah iz 1606, 1608 in 1622, po določbi iz 1645 pa tudi vaščani.[3] Kriva je temu v prvi vrsti pač jezikovna nesposobnost pastorjev, med katerimi je bilo več Madjarov.[4] Semtertje so si še mogli pomagati s starim repertorijem iz 16. stol., bodisi slovenskim, bodisi hrvaškim, vendar je na splošno za 17. stol. komaj točna prekmurska tradicija,[5] da „vsaki farar je predgao z krajnske knige... predgara lutheranskoga" pod naslovom „Postila to je karščanske evangelske predige",[5] t. j. iz Krelj-Juričičevega prevoda Spangenbergove postile. Vsaj že okoli srede 17. stol.[3] so bili v šoli in cerkvi v rabi rokopisi s pesemskimi teksti v domačem narečju, ki nimajo s pesmaricami kranjskega protestantskega repertorija v 16. stol. menda nobene zveze. Ob takratni verski

in politični osamljenosti prekmurskih Slovencev je naravna njihova separacija od jezika Krelj-Juričičeve postile, Dalmatinove biblije in kranjskih protestantskih pesmaric, vendar po svoje tudi priča, da je bila raba kranjskih protestantskih knjig v Prekmurju najbrž precej sporadična.

Tisk literarnih pomagal za Prekmurce, in sicer na isti jezikovni osnovi, ki jo kaže že rokopisna pesmarica s teksti iz 17. stol., se je začel šele v prvi polovici 18. stol., torej v dobi, ko so protestanti pač obdržali pravico do čitanja protestantskih knjig, postajali pa že polagoma manjšina, ki na svojem ozemlju v zmislu določb iz 1681 in 1735 ni imela več pravice do pastorjev in šolnikov, izvzemši od 1719 novo, ločeno naselbino v Šurdu v šomodski županiji, ampak bila prisiljena, da potuje k obhajilu po enkrat na leto v „artikulirana mesta" na madjarskem ozemlju, namreč luteranci v Železni stolici v Nemes-Csó med Szombathellyjem in Kisekom in v Dömölk pri Kis-Czell na zapadu od Vasvara, kalvinci v Ör na sever od Körmend - Güssinga. Po 1719 so romali prekmurski protestanti pač tudi v Šurd.

Vrsto znanih protestantskih prekmurskih pisateljev je otvoril 1715 Ferenc Temlin,[5] pač pastor ali učitelj, s prevodom györskega katekizma, toda v teku nadaljnih 37 let je izšlo le še dvoje tiskov: abecedar (1725) in „Red zveličanstva", t. j. zbirka raznih cerkvenih tekstov, ki jo je 1747 izdal Mihael Sever.[6] Vsaj prva in tretja knjiga sta se tiskali v Halle, kjer so prekmurski teologi navadno študirali. Küzmič[6] se je šele pripravljal.

Ob dvestoletnici slovenske knjige.

V oceni tvi katoliškega repertorija do 1750 ter v primerjanju rezultatov literarne aktivnosti slovenskih katolikov do 1750 z rezultati literarnih prizadevanj slovenskih protestantov v 16. stol. bo le oni pravičen, ki obenem upošteva, da se je teža momentov, ki so ovirali literarnost slovenske besede že izza srednjega veka, izvzemši preorientacijo cerkve, v tej dobi še ojačila, a novega zaveznika dobila v kulturni zaostalosti Avstrije.[1]

Izmed prvih momentov so bili glavni: redno prihajanje nemških gledaliških družb, porast nemške literarne aktivnosti, večje upoštevanje nemščine izza 1725 na latinskih šolah pač tudi v Ljubljani, Celovcu in Novem mestu, medtem ko se je v Gorici in Trstu upoštevala bolj menda laščina. V drugo vrsto se morajo šteti: nizko število „nemških šol", t. j. osnovnih šol, ki jih je bilo na Slovenskem komaj okoli 70—80, a vsaj na Kranjskem ne mnogo več nego že v 16. stol.; zaostalost gimnazij, zlasti v pouku retorike, kjer se ni upoštevala nobena literatura kakega živega jezika, tudi nemška ne; borniranost cenzure, bodisi cerkvene, bodisi posvetne, ki je pa bila šele v začetkih; pomanjkanje tiskaren na domačih tleh, ker sta bili še vedno samo dve, v Ljubljani in v Celovcu; pomanjkanje vsakršnega domačega časopisa po 1708; razpad učene družbe „Accademia operosorum" okoli 1725; primitivna oprema in uredba domačih bibliotek.

Družba slovenskih pisateljev je bila sicer precej enolična: razen humanistično izobraženega, a meščansko-parvenijsko častihlepnega, brezobzirnega in preveč na socialni dvig sorodnikov usmerjenega Hrena so bili to skoraj sami skromni in običajni meniški in duhovniški tipi. Precej močno zavest dolžnosti do slovenskega jezika sta imela vsaj dva: Hren, ki je hotel ustanoviti tiskarno „za povečanje časti očetnemu jeziku", in Hipolit, ki se je povzpel skoraj do bližine narodne borbenosti. Gotovo pa je, da tudi nobeden iz katoliških slovenskih pisateljev s svojim delom ni resno meril na kako bistveno izpremembo domače jezikovno-kulturne prakse. Kakor Alasiju, Schönlebnu in Valvasorju, ki niso bili slovenskega porekla, se je zdelo tudi

rojenim Slovencem še vedno naravno, neosporljivo in samo ob sebi umljivo, da bodi na slovenskem ozemlju le latinščina, laščina ali nemščina znanstveni jezik tudi za slovensko-narodne predmete, n. pr. razpravljanje o slovenskem jeziku in pravopisu, ali obravnavanje raznih domačih panog politične in kulturne zgodovine, topografije ali etnografije.

Slično so povečini gledali na nemščino kot literarni jezik administracije, sodišč, komercijskih poslov i. t. d.

Pismenstvo slovenskega teritorija je kazalo po preteku 150 let izza zatora protestantskih organizacij marsikak viden napredek, a tudi marsikak opazljiv nazadek.

Obseg in cena posamičnih repertorijev nista bila nikjer izdatno nad protestantskim v 16. stoletju.

Katoliški verskoknjižni repertorij se je v teku 200 let pač bil tako dopolnil, da je obsegal sedaj večino izmed tekstov, ki so bili dušnemu pastirju med Slovenci potrebni, a dobrodošli tudi slovenskemu vernemu laiku, ki je znal čitati: razne tipe katekizmov, lekcionar, vzorce za pridige, obredna besedila, nujna poglavja iz cerkvenega prava. Krožilo je tudi več tekstov, ki so dobili slovensko obliko v prvi vrsti iz ozirov do laikov: cerkvene pesmi, navodila za spoved in obhajilo, asketična premišljevanja, prevod svetopisemskih Tobijevih bukev in teksti za religiozno udejstvovanje v bratovščinah, na božjih potih in pri ljudski pobožnosti križevega pota.

Potrebne pač niso bile več posebne zbirke molitvenih obrazcev in tekstov za recitiranje s pridižnice, na kakršne sta mislila Alasia ali ljubljanska tiskarna, ki je objavila pozneje v posebni brošuri slično zbirko, a brez pesmi. Medtem so se bili ti teksti v slovenskem verskoknjižnem repertoriju namreč že opetovano natisnili. Raztresene v označenih serijah tekstov sta mogla duhovnik in laik najti vse najobičajnejše molitvene obrazce, tako stalne kakor tudi izpremenljive za razne potrebe.

Vendar je katoliškemu repertoriju do razsežnosti, ki bi bila vsaj približno taka, kakor je bila značilna za protestantovski repertorij, še mnogočesa manjkalo, ker marsikaj potrebnega ali sploh ni dobilo slovenske oblike ali pa ostalo sporadičen pojav, ki ni tvoril zametka organskemu razvoju. Manjkali so: celotna biblija, ker se je Kastelčeva prireditev v rokopisu čuvala v samostanu ljubljanskih diskalceatov; postni evangeliji, ki so se slično ostalim lekcionarskim perikopam

menda tudi že marsikje čitali v narodnem jeziku; Juditina in Esterina knjiga, ki so jo dajali preprostemu človeku poleg Tobijevih bukev radi v roke tudi strogi razlagalci dotičnih sklepov tridentinskega zbora; posebni molitveniki, kjer bi bili zbrani razni molitveni formularji, a zlasti tudi obrazci za specialne molitve k posameznim mašnim delom; posebna življenja svetnikov, ker so se legende in njihovi čudeži le semtertje v zvezah z drugimi teksti omenjali; tiskani pastirski listi, ker je za dobo do 1750 zadnji rokopisni eruirani prevod pastirskega lista v ljubljanski škofiji iz 1685, medtem ko drugi škofje še menda sploh niti poskusili niso skrbeti za to, da bi bile njihove poslanice Slovencu razumljive, ampak prepuščali to skrb duhovščini, ki si je pomagala s prevajanjem sproti.

Poučno je primerjanje katoliške slovenske serije z istodobno protestantsko. Prekmurski protestanti so imeli poleg pesmaric in morda še drugih stvari v rokopisu že tudi svoj novi tiskani repertorij, ki je štel važne elemente, namreč katekizem, nekaj pesmi in molitev, jedro sv. pisma in glavne verske artikule ali dogme, medtem ko prekmurski katoliki še niso imeli niti začetkov svojega cerkvenoknjižnega repertorija niti priznavali za svojega ali splošno rabili kajkavskega ali kranjsko-slovenskega (več je bilo pri duhovnikih pač kajkavskih nego kranjsko-slovenskih lekcionarjev in katekizmov).

Neposredni tekstovni kontakt „kranjske" katoliške cerkvenoknjižne produkcije s protestantsko 16. stol. je glede nebiblijskih tekstov zadnjič izpričan v Kastelcu,[8] ki ima več protestantskih pesemskih tekstov in molitvenih obrazcev, bodisi da je rabil protestantske vire sam, bodisi da so bili ti teksti že v katekizmu iz 1615. Na Dalmatinovi bibliji, za čitanje katere so dovoljenja iz 1679, 1688 in 1733 še tudi izpričana,[9] ne sloni le Kastelčeva prireditev, ampak zlasti tudi lekcionar, čigar biblijsko besedilo je bilo v glavnem še vedno tako, kakor so ga določili v 16. stoletju pretestantje.

„Protireformacijsko" v ožjem pomenu besede „kranjsko" cerkveno pismenstvo v sredini 18. stoletja ni bilo, ker za aktualnost antiprotestantske polemike ni bilo vzroka: že skoro 100 let kranjska „versko-reformacijska komisija" ni več poslovala, a Kastelčev prevod Spiesovega katekizma „z enim lepim pomenkovanjem eniga katoliš inu lutriš človeka" je bil v tem pogledu najbrž že anahronizem. V katoliških slovenskih tiskih zadnjega razdobja pred 1750 se pač semtertje

omenjajo: „kecarji", Luther, Calvin, Trubar, Jurij Kobila in njihova protivnika Textor in Hren, toda katoliškim piscem je šlo tu le še za pojasnitev preteklosti in za katehetično informacijo.

Janzenizem, in zlasti rigorizem je bil med slovensko duhovščino pač že nekoliko znan,[2] a v slovenskem tisku še ni bilo sledov o tej francosko-nizozemski cerkveno-reformni struji, ki je slonela na spisih Kornelija Jansenija (u. 1638), Antonija Arnaulda (u. 1694), Pashazija Quesnela (u. 1719) i. t. d., propagirala poleg skrajne strogosti za zakrament pokore in obhajila tudi reformo liturgije v smeri preprostih oblik prvotne cerkve, ponotranje molitve in odpravo ljudskih pobožnosti, bila v ostri opoziciji proti jezuitom, o milosti, odrešenju in svobodni volji širila stavke, ki so po raznih obsodbah dobili tudi v konstituciji Unigenitus z dne 8. sept. 1713 oznako dogmatičnih zmot, a za narodno-jezične kulture imela poseben pomen, ker je zahtevala prevajanje in čitanje biblije, uvajala narodni jezik v liturgijo in ritual ter sprejela v program svojih latinskih šol tudi gramatiko francoskega jezika in čitanje francoskih klasikov.

A tudi sledovi apokrifne in pietistično-mistične smeri so bili okoli srede 18. stoletja v slovenskem pismenstvu še redki. V nesoglasju s cerkvenimi predpisi o litanijah je bila zabeležena mimo priznanih lavretanskih in litanij vseh svetnikov še vrsta drugih, toda vsi ti teksti pričajo le o tem, da slovenski duhovniki-pisatelji ali dotičnih odlokov rimske stolice niso poznali ali so jih pa premalo upoštevali. Tudi med drugimi molitvenimi obrazci so poleg očenaša, češčenamarije, apostolske vere i. t. d. le navadne katoliške molitve za razne prilike in potrebe. Z odpustki se operira le na običajen katoliški način brez fantastično visokih številk. Tako je med sledove mistike v slovenskem pismenstvu do 1750 mogoče šteti le sporadično Rogerijevo štetje, „kolk kapelc je Jezus preliu za nas" ali „kaj je ran prejeu", in pa prerokovanje o Antikristu iz 1720, ki je pa ostalo v rokopisu, če je sploh iz te dobe in ni letnica 1720 morda izmišljena. Vzrok tej odsotnosti mistične in zlasti primitivne apokrifne literature v tej dobi bi mogel tičati tudi v nepismenosti onega slovenskega človeka, ki bi bil prihajal za tako literaturo v poštev kot konsument in producent.

Najpomembnejša knjiga katoliškega cerkvenega repertorija je bil v sredini 18. stoletja lekcijonar, ki se je 1741 natisnil v peti izdaji ter prinašal poleg perikop še vrsto do-

datnih tekstov: molitvene obrazce, pesmi, katekizem in določbe o zakonskih zadržkih. Obe višji literarni formi: pridiga in cerkvena pesem sta prekašali svoji protestantski predhodnici nekoliko po številu, a le neznatno po umetniški vrednosti. Na vzorcih za p r i d i g e, ki jih je bilo tiskanih 467, so se odražali vplivi raznih tipov onodobne stoične in tematične pridige. Med 145 cerkvenimi p e s m i m i, ki so zabeležene v dobi od 1607 do 1750 v 20 tiskih in 5 rokopisih iz okoliša kranjske literarne tradicije, je le malo originalov in malo kitic, ki zaslužijo pažnjo iskatelja estetsko-literarnih vrednot.[6]

O r i g i n a l n e g a je bilo malo tudi v katoliškem cerkvenoknjižnem repertoriju kakor prej v protestantskem: nekaj pridig, kaka pesem, katehetičen tekst, molitveni obrazec, božjepotna knjižica.

Slovenska oficialna š o l s k a knjiga je imela okoli sredine 18. stoletja v verski ideologiji katolicizma vkljub porastu cerkvenoknjižne produkcije še vedno manj zaslombe nego v ideologiji protestantizma. Za kakimi sličnimi poglavji o slovenski šoli, kakor jih je napisal Trubar, bi v katoliški slovenski knjigi do 1750 zaman stikali, a tudi onega teksta, ki opravičuje govor o začetku šolskega repertorija, namreč slovenske začetnice v obliki posebne, šoli namenjene knjige, je slovenskim katolikom v resnici še vedno manjkalo. Celo običaj, nešolskim knjigam priključati skromna navodila za privatni pouk v slovenskem čitanju, je bil komaj šele 8 let star. Nedostatek začetnice je pa obenem tudi opomin, da o taki slovenski šoli, kakor jo je predlagal Trubar, ob 200 letnici Trubarjeve začetnice ni mogoče govoriti. Proti ugibanju, da so vendarle eksistirala literarna pomagala, ki bi bila omogočala primitiven slovenski osnovnošolski pouk, na pr. katekizmi, lekcionarji in pesmarice, stojijo ugotovitve, ki pričajo, kako napačen bi bil tak sklep: Hipolit je 1711 proglašal za enega iz vzrokov splošni germanizaciji slovenskega jezika ravno okoliščino, da se vzgajajo Slovenci tudi na Kranjskem po vseh šolah samo v nemškem jeziku; bizeljski župnik in osterviška gospoščina sta 1751 kratko ugotovila, da „slovenski se nikjer ne poučuje"; a sekovski škof, ki v odporu proti šolam za kmeta pač ni bil osamljen, je 1752 zatrjeval, da „ostaja slovensko in kranjsko ljudstvo katoliški veri radi tega tako zvesto, ker ne zna čitati". Edino za slovenski pouk šolarjev v krščanskem nauku je bilo nekoliko poskrbljeno, ker je obsegal katehetični repertorij poleg katekizmov za katehete in

poleg formulacij v lekcionarju tudi posebne izdaje, ki so mogle biti šolska knjiga. Krščanski nauk je bil po vsej priliki edini šolski predmet, pri katerem se je v začetku upoštevala slovenščina v Ljubljani, ki je imela okoli srede 18. stoletja sploh še vedno pičlo število osnovnih šol. Na tradicijo, da „slovenski se nikjer ne poučuje", in na neeksistenco slovenskega šolskega repertorija tudi oni ne sme pozabiti, ki razlaga predpis učnega reda za šolo pri sv. Miklavžu iz 1679, kjer se pravi, naj se ob treh popoldne „narekuje argumentum pisanja v ljudski govorici, ki pa ne sme biti daljši od štirih besed": ako je „ljudski jezik" tukaj sploh slovenščina, je šlo pač za učenje vokabul s pomočjo slovenščine, bodisi nemških, bodisi latinskih. Z učnim jezikom krščanskega nauka je bilo tu pač tako, kakor pri ljubljanskih uršulinkah, kjer so imele le najmlajše gojenke krščanski nauk v slovenskem jeziku, starejše v nemškem.

Za srednješolsko prepariranje je bila tudi druga izdaja Megiserja, ki je še vedno na prvem mestu imela nemščino, povsem neprikladna ter se najbrž za to tudi ni rabila.

Kako različen je bil odnos protestantske in katoliške verske ideologije do slovenskega osnovnega šolstva, se vidi posebno jasno iz stanja pri prekmurskih protestantih, ki so vkljub maloštevilnosti in vkljub defenzivnemu položaju vendarle imeli svojo cerkveno-šolsko rokopisno pesmarico in tiskano slovensko začetnico ter celo povzročili, da je kaka slovenska šola ostala tudi tam, kjer so protestante izpodrinili katoliki. Koroški protestantje so se pač sami in skrivaj učili umetnosti, ki jih je usposabljala za čitanje slovenskih tekstov.

Edini slovenski predstavnik praktično-poučnega repertorija je bila še vedno skromna kmetiška „Pratika" z imeni mescev in svetnikov in kmetiškimi pravili, ki je imela v primeri s protestanskim koledarjem 16. stol. le to odliko, da se je tiskala za vsako leto.

Slovenske fiksacije iz zvez s potrebami administrativnega in javnega življenja ter privatnih in komercijskih poslov so ostale vkljub posameznim znanilcem nove prakse tako redke, da se je smela še vedno ponoviti informacija Trubarjeva, Valvasorjeva ali Hipolitova, da se rabi za vse take posle le nemščina. Tudi v okviru cerkvene administracije so bile običajne slovenske zabeležke le semtertje v zvezi z bratovščinami, a redke so bile tudi v področju cerkvene epigrafike. V okviru posvetne prakse gre v glav-

nem le za slučaje gole nujnosti: fiksirali so se semtertja priležni obrazci, kakor že izza 15. stol., obstajal je običaj zapisovanja in prepisovanja gorskih pravd, ki se je udomačil že v 16. stol. Vse drugo je ostalo slučajna izjema (slovenska mejna določila v urbarju, slovenska oporoka i. t. d.). A pri tem po vsej priliki ni samo slučaj, ampak znak nove utrditve za nemške jezikovne privilegije, da so razne nove panoge slovenskih fiksacij cerkvene in javne prakse izpričane pač za 17. stoletje, ne pa tudi za prvo polovico 18.: tako uradni razglas, posvetni napis, dolžno pismo, tožilno pismo, zastavni list, privatno pismo, škofijski pastirski list i. t. d.

Mišljenje dobe o primernosti slovenščine za literarno udejstvovanje z višjo ambicijo osvetljuje zelo žarko ugotovitev, da posvetila sedaj niti v onem obsegu kakor prej pri protestantih niso bila slovenska, ampak latinska ali nemška.

O posvetni in o dramatični poeziji je bilo v slovenskih katoliško-cerkvenih in filoloških spisih v sredini 18. stol. pač nekoliko beležk, toda kaka vnema za slovensko aplikacijo se tudi v nobeni teh omenitev ni odražala, v nekaterih pa omalovažujoča misel. V redkih domačih izvestjih o slovenski narodni posvetni pesmi, ki so v sredini 18. stol. mogla biti v evidenci, ni tičal niti najmanjši interes za slovensko verzifikacijo: latinska in nemška omenitev pesmi o Pegamu in Lambergarju je pričala le o interesu za domačo zgodovino; v edini slovenski omenitvi posvetne narodne pesmi je bila slična odklanjajoča tendenca, kakršno je podčrtal tudi Dalmatin.

V Pohlinovi ugotovitvi iz 1768, da „mimo pesmi (namreč narodnih, ki se pojo), najdeš malo kranjskih verzov, razen če ima kdo sam veselje, kaj v verzih zložiti", je imela za sredino 18. stol. veljavo predvsem prva polovica. Valvasorja s Sisentshellijevo poslanico, Pratiko s kmetiškimi regelcami ter Rogerija s teksti, ki so bili na meji cerkvene in posvetne verzifikacije, je poznal v sredini 18. stol. pač marsikateri slovenski inteligent; tudi ni izključeno, da je v rokopisih eksistiralo več sličnih formulacij, kakršna je bila Paglovčeva dialogična pesem o minljivosti sveta. Toda vsi ti maloštevilni poskusi so imeli značaj slučajnosti in sporadičnosti ter niso postali učinkovita vaba za posnemanje, čeprav so pomembna novost.

Iz slovenskih dramatičnih predstav, ki so bile nova vrednota rekatolizacijske dobe, sta bili tudi „Hoja s Paradižem" v Ljubljani in posamična deklamacija v Rušah že pozab-

ljeni, a pasijonska procesija s slovenskim besedilom v Škofji Loki in v Trbižu, ki se je še vršila, ni vzbujala novih posnemovalcev.

Posvetna zabavna proza se tudi še v tej dobi ni razvila niti v oni obliki najnižje stopnje literarnega okusa, katere edini namen je razveseljevati čitatelja.

Omalovaževanje slovenščine v seriji znanstvenih listov je bilo še isto kakor v 16. stol. Redke izjeme ne pričajo niti o najmanjšem razmišljanju, ali ne bi bila slovenščina sposobna tudi za znanstveni jezik; tudi slovenska krajevna imena v Valvasorju, ki so vsebovala sicer nenameravan opomin, da gre tu za teritorialno last, ki jo je treba spoštovati, so ostala osamljen slučaj.

Izmed latinskih, nemških ali laških obravnav onih znanstvenih panog, ki spadajo tudi v področje slovenskih narodnih znanosti, je pomenjala v primeri s protestantskimi prispevki iz 16. stol. večina novih ob sebi izrazit in velik napredek, ki gre na račun splošnega razvoja teh panog.

Najmanj vidnega napredka so kazala pač filološka pomagala. Za razmišljanje o novi formulaciji je bilo tu v sredini 18. stol. pač že marsikaj pripravljeno ali načeto: tako množica novega potrebnega in dobrega besednega zaklada; Hipolitov poskus iz dobe pred 1712, ko še ni poznal Bohoriča, da bi v Kastelčevem pravopisu zamenjal znake za sičnike in šumevce. Toda sistematični uporabi gradiva je bila situacija zelo neugodna. Alasijev slovar, ki je bil precejšnja obogatitev Megiserjevega, je bil izven vsake evidence, rokopisni slovarji so se prašili v knjižnicah kapucinov in diskalceatov v Ljubljani, kapucinov v Krškem, Novem mestu in drugod. Kar se je filoloških pomagal za slovenščino v 18. stol. natisnilo, ni šlo mnogo preko protestantske formulacije v 16. stol.: poročila o načelih grafike in izgovarjave v Schönlebnu (1672), Kastelcu (1678), Valvasorju (1689), Basarju (1714) in Paglovcu (1741), ki niti grafike dotičnega pisca niso izčrpala; anonimno tiskana „Grammatica latino - germanico - slavonica" iz 1715, ker je Hipolit le z neznatnimi izpremembami priredil novo izdanje Bohoriča; nova izdaja nemško-latinsko-slovensko-italijanskega slovarja 1744, ker so celovški jezuitje le v neznatni meri pomnožili besedni zaklad protestanta Megiserja iz 1592 z besedami iz gorenjščine in koroščine.

Filološka pomagala k teoretičnemu in praktičnemu spoznavanju slovenščine so se imela v glavnem še vedno za adneks cerkvenoknjižnega repertorija. Hipolit je pod vplivom Bohoričevega predgovora pač že v naslovu posvetil novo izdajo slovnice „notranje-avstrijski šolski mladini", a tudi on ni mogel računati s sprejemom slovenske slovnice med šolske knjige, pač pa je mogel imeti namen, da nakloni vodnika ambicioznim avtodidaktom in pa slovenskim pisateljem. S slovarjem je hotel Alasia nedvomno v prvi vrsti pridigarje opremiti z literarnim pomagalom za prelivanje laških pridigarskih vzorcev v slovenščino. Vorenc je pač imel tudi namen, dati učiteljem in učencem latinskih šol srednika za učenje latinščine in nemščine s pomočjo slovenščine, toda glavni namen mu je bil sličen Alasijevemu, samo da je usmeril svoje delo na prelivanje latinskih vzorcev. Hipolit je računal prvotno celo le s potrebami svojega najožjega kroga: sestavljal je slovar „na korist sebi in mladim redovnikom, kateri v jezikovnem neznanju potratijo več časa za besedo nego za stvar", a mislil, da je dovolj, če je slovar v rokopisih kapucinom na službo. Tudi celovški jezuiti so hoteli z drugo izdajo Megiserjevega slovarja v prvi vrsti nedvomno dušnim pastirjem priti na pomoč.

Visoko nad zgodovinskimi beležkami in prispevki protestantske dobe je bil že Schönleben, a Valvasor je bil kot zgodovinar, geograf in etnograf v isti višini s prvimi strokovnjaki svoje dobe ter v sredini 18. stol. še vedno brez istovrednega naslednika.

Izmed domačih katoliških osvetljevalcev slovenskih literarno-zgodovinskih problemov je spadal Hren med glosatorje nekaterih sodobnih dogodkov, dočim sta pisala Valvasor in Thalnitscher tudi te prispevke z literarno ambicijo. Oba izpričujeta tudi v teh poglavjih, ki so bila za krepitev slovenske literarne tradicije posebno važna, svojo polihistorsko in pokrajinsko usmerjenost: brez ozira na jezik, v katerem so „Kranjci" pisali, je obravnaval Valvasor v poglavju o „učenih pisateljih, rojenih na Kranjskem", vse znane mu pisatelje-Kranjce v časovni zaporednosti, a Thalnitscher, ki je že v tiskani „Epitome" 1714 imel tudi poglavje o „slavnih pisateljih nemške Avstrije" z odstavkom o kranjskih pisateljih, je v rokopisni „Bibliotheca publica labacensis" iz 1714—19 razporedil po strokah vse znane mu pisatelje kranjskega okoliša do 1719;

oba sta obračala glavno pozornost primitivni bio- in bibliografiji; nobeden ni kazal interesa za anonimne rokopise in tiske.

Doba prvih krščanskih stoletij je dobila pri Valvasorju, ki jo je edini obravnaval, nekoliko nekritično ozadje, ker je navel med „kranjskimi pisatelji" tudi solunska brata ter opremil odstavek sploh s presplošnimi poročili o glagolizmu na Kranjskem.

V Hrenovih prispevkih za literarno in kulturno zgodovino reformacije na Kranjskem, ki so bili le deloma po Rosolenčevi knjigi in po Valvasorju splošno dostopni, je pomenjala obogatitev dotakratnih objav, ki so jim bili avtorji ponajveč nemški protestanti, pač okoliščina, da se v seriji protestantskih kranjskih simpatizerjev večina glavnih imen omenja in z nekaterimi avtentičnimi podrobnostmi pravilno uvršča. Toda Hren ni bil le neroden v eruaciji virov, ampak je bil tudi slab kombinator in strankarski apologet svoje stranke, ki je brez kritike sprejemal in širil pokvarjeno tradicijo. — Tudi Valvasorjevim odstavkom o tej dobi se da mnogokaj očitati (m. dr. tudi dejstvo, da stavi Trubarjev novi testament z raznimi drugimi knjigami vred v dobo „okoli 1553" in da so opisani po avtopsiji pri njem le biblija, Bohoričeva slovnica in postila iz 1595, medtem ko so mu bili Trubarjevi katekizmi, konfesija, formula concordiae, novi testament in psalter znani le iz aktov), toda Valvasor je bil prvi in še vedno zadnji zgodovinar reformacije na Kranjskem, ki se je oslanjal na podroben študij gradiva v arhivu kranjskih deželnih stanov. Novo ali prvo dokumentarično osvetljavo so dobili v njem skoraj vsi prominentni kranjski protestantski kulturni delavci in razni drugi problemi, ki spadajo v to zvezo. A te odlike so se družile s podčrtanim ter izpričanim stremljenjem po objektivnosti. — Thalnitscher ni mogel pomenjati kake izpopolnitve k Valvasorju, ker je momente iz literarne in kulturne zgodovine reformacije po vsej priliki namenoma bagateliziral: v tiskani njegovi publikaciji kaki slovenski protestantski tiski sploh niso omenjeni, v rokopisu iz 1715—19 sloni morda na Valvasorju tudi omenitev slovnice Adama Bohoriča, edinega protestantskega pisatelja, ki se sploh tu omenja.

Iz prizadevanj za katoliški repertorij po tridentinskem zboru je ostala prva faza s Pacherneckerjem in Alasijo nepoznana tako Valvasorju kakor tudi Thalnitscherju (iz prvih tiskov je poznal Valvasor iz avtopsije Hrenov lekcionar iz 1613 in katekizem iz 1615). Od Hrena naprej sloni kranjska serija z biografskimi in bibliografskimi podatki pri Valvasorju deloma na

aktih in tradiciji, deloma na informacijah sodobnikov, dočim je Thalnitscher Valvasorjevo serijo pomnožil le za dva poznejša slovenska pisca. Občutno vrzel v Valvasorju (in Thalnitscherju) tvori molk o Sisentshelliju, v Thalnitscherju molk o Svetokriškem in skopo poročilo o Vorencu in Hipolitu. Kranjska serija po 1719 še ni bila registrirana, Prekmurci niso spadali v kranjsko-pokrajinski okvir.

V formalnem oziru je bil rezultat katoliške literarne tradicije okoli 1750 v primeru s splošnim protestantskim nivojem 16. stol. vidno nazadovanje.

Po okolišu slovensko pismenstvo sicer ni bilo več samo-kranjsko, ker so bili med množitelji repertorija že tudi Primorci, Korošci in Prekmurci, a tudi ni bilo več vseslovensko: Prekmurci so zase kakršenkoli normativen pomen kranjske tradicije sploh odklanjali ter uvajali nov jezikovni tip; Korošci so pač priznavali kranjsko tradicijo, vendar želeli uveljaviti svoj jezikovni zaklad in nekatere glasovne posebnosti.

Normirana protestantska jezikovna osnova se je samo v glavnem očuvala, ker so bili najuglednejši pisatelji po večini iz krajev, ki ne pripadajo dolenjskemu narečju ter so uvajali v literarni jezik brez načrta in doslednosti posebnosti svojega govora.[4] Jezik, ki se mu je itak vedno bolj poznalo, da se ne lika po smernicah višje literarne in konverzacijske ambicije, je bil često tudi v knjigi natrpan z barbarizmi ter gramatično in stilistično nepravilen.

Pravopis[5] katolikov je slonel sicer na protestantski bohoričici, a postal istotako kakor jezik nedosleden, deloma celo nedoslednejši, nego je bil pri začetniku Trubarju.

Besednega umetnika tudi med katoliškimi slovenskimi pisatelji do 1750 ni bilo, pač pa nekaj spretnih verzifikatorjev.

Pomemben napredek je kazala metrika nekaterih cerkvenih in posvetnih verzifikatorjev: poleg verzifikatorjev z anarhično metriko ali svobodno prakso narodne pesmi in poleg verzov, v katerih muzikalni naglas, kakor v 16. stol. pri slovenskih protestantih, često ni bil v skladu z besednim, a se tudi rime često niso ravnale po besednem, ampak po muzikalnem naglasu ali se nadomeščale z asonancami in aliteracijami, je bila že tudi lepa serija kosov, v katerih sta se naglas in število zlogov primerno upoštevala in v katerih se je uveljavljala tudi tendenca, da bodi rima čista. V celoti je predstavljala slovenska cerkvena verzifikacija že tudi precejšnjo izbiro kitic. Tisk Pa-

glovčeve pesmarice bi bil pomenil razširjenje srečnega vzorca, ki bi bil mogel že takrat cerkveno in posvetno verzifikacijo v metrumu pravilno usmeriti.

Odnos do Slovencev in njihovih jezikovnih sorodnikov, kakor se je manifestiral v izjavah katoliških slovenskih pisateljev in kranjskih historiografov, vkljub novim informacijam ni bil več tako jasen, sam po sebi umljiv in naraven, kakor pri protestantih. A to ni bil samo odraz okoliščine, da je šlo še vedno za dobo „dremajoče eksistence narodov", ko so tudi kulturni in državni narodi zavestno narodno voljo izpričavali le v posebnih svetlih momentih, a izraz za „narod", ki je semtertje že imel odličnejši pomen od izraza za „ljudstvo", rabili nele za rodovne in jezikovne enote, ampak tudi za celoto državnih, deželnih ali celo mestnih pripadnikov brez ozira na njihov jezik.

Iz slovenskih leksikografov pozna že Kastelic „narod" v pomenu „Volk", „Nation"; Hipolit tolmači „Natio" z „deželsku ludstvu, narod, zarod", a „populus" za „en folk, enu ludstvu, ena gmajna eniga mesta"; v Megiserju je 1744 za „Volk" k „folk", „puk" dodan le še tretji izraz „množica"; izraz „slovenski narod" se menda ni rabil, pač pa se je Vorenc imenoval „natione lithopolitanus, patria Carniolus", torej po narodnosti Kamničana po očetnjavi Kranjca.

Primerov, da bi se pisec v slovenski knjigi istovetil z Nemci, sicer ni, v rokopisu pa je ostavil Vorenc tudi nemško pridigo s stavkom „mi Nemci".

Manifestacije slovenskih pisateljev o lastni provenienci in o narodni pripadnosti čitateljev so bile sedaj sploh redke in po večini brez žive in neposredne iskrenosti, ki jih je odlikovala v 16. stol. V dobi od prve Trubarjeve take manifestacije so napisali katoliki pač dve, ki sta bili dalekosežnejši od protestatskih, a obe: Hrenova in Hipolitova sta ostali v rokopisu in brez vpliva. Med tiskanimi so bile intimne le Paglovčeve, vse ostalo je bilo ali le medlo podčrtavanje pokrajinskega patriotizma ali pa boječe prerešetano ponavljanje formulacij iz protestantskih časov.

Mnogo opasnejši od teh negativnih momentov pa je bil v Schönlebnu in Valvasorju kompleks misli, ki so ali pomenjale afirmacijo tendenc v smeri pokrajinskega separatizma, ali pa bile naravnost pripravne, da ohranjajo slovenske intelektualce nemški jezikovno-kulturni sferi.

Med prve je treba šteti Schönlebnove in Valvasorjeve nazore o kriteriju za določitev narodnosti. Oba sta spadala med učenjake, ki jim je bila pripadnost k državi ali pokrajini za določitev narodov mnogo izrazitejši kriterij nego pa pripadnost k etično-jezikovni skupini. Schönleben je podčrtal to načelo na primer v beležki, ki označa za nekaj nenavadnega, da „Ogri narodov ne razlikujejo po domovini in pokrajini, ampak po rodu". Valvasorju more le v posebnih slučajih „jezik tvoriti razliko nacij", a samo radi nedostatne terminologije se rabi pri njem izraz „Nation" tudi za etično-jezikovne skupine, govori o slovanskih „Nation-Verwandten" i. t. d. V raznih zvezah se v Valvasorju naglaša, da tvori pojem nacije pripadnost k pokrajini in da „različnost jezika še ne znači različnih ljudstev". V tem zmislu se govori o „splošnem jeziku države" in o posebnih „maternih jezikih", o „deželnem jeziku" i. t. d. V podkrepitev svoje teze, da je pripadnost k pokrajini odločilni moment za določanje narodnosti, se poziva Valvasor na antične zgodovinarje, primer arabščine, perspektivo v Alzaciji, razmerje med Danci in Švedi, a tudi na Slovane sploh in Kranjce posebej, češ, če ne bi obveljal kriterij, da odloča v prvem redu pokrajina, „bi morali Moskovljani, Rusi, Poljaki in Čehi, ki govorijo vsi slovanski jezik, veljati za en narod," a „v naši kranjski deželi bi morale biti razne nacije, ker se govori tu več kakor en jezik."

V drugo kategorijo spada Schönlebnovo in Valvasorjevo sprejetje nazorov o spojitvi dveh jezikovnih skupin na Koroškem in Kranjskem v „eno ljudstvo", v „eno telo" in pa nazor o severni zibelki Slovanov. Zlasti zadnji nazor, ki je bil ob sebi, če odštejemo enačbo Vandali = Vendi, mnogo kritičnejši od nazorov protestantskih avtohtonistov, je postal po kombinaciji s pokrajinskim kriterijem usoden. Oba vplivna kranjska polihistorja sta si namreč osvojila tudi teorijo o nemškosti Slovanov ter otvorila možnost, da je dopustno rabiti za Slovane ali del Slovanov, a zlasti tudi za Slovence in slovenske Kranjce poleg sodobnih pokrajinskih tudi nemško in germansko ime. Za svojo teorijo sta našla formulacijo, da so mogli njuni deli na Kranjca, ki je iskal v označeni smeri kakega odgovora, vplivati naravnost v protislovenskem zmislu, čeprav to ni bilo v njuni tendenci. Schönleben n. pr. je izrazil to svojo misel v stavkih, ki so se mogli zdeti vsakemu slovenskemu „Nemcu" kakor odkritje, napisano nalašč zanj: „In tako je torej več momentov, ki napravljajo Venede ali Vinde ne samo po domovini, ampak tudi po rodu ljud-

stva za Nemce, kakor pa takih, ki bi jih pridruževali Sarmatom. Tako da lahko po pravici rečeš, da so vsi Vindi in Slovani po postanku ljudstva Nemci, da pa dobivajo, ker so raztreseni po raznih pokrajinah, razna poznamenovanja, tako da se po različnosti domovine, kjer stanujejo, imenujejo tukaj Sarmati, kakor na Poljskem, v Liburniji in v Moskoviji, tam Nemci, kakor na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem, drugje Ilirci, kakor na Hrvaškem, v Dalmaciji in Slavoniji, tam zopet Italijani, kakor v Italiji." Valvasor je posnel te stavke skoraj v celoti, a isto misel beležil še v drugih zvezah, češ da prihajajo Slovani iz Germanije, da je bil njihov jezik prvotno menda vendarle nemški in podobno.

Prezreti se pa ne sme, da gre tu za znanstveno miselnost, pri oblikovanju katere ni sodelovala animoznost avtorjev proti Slovencem. Ker sta se štela oba tudi za „Kranjca", sta mogla ravno v zmislu svojih kriterijev o naciji tudi Slovence šteti za „naš narod", slovenski jezik za „naš jezik". Sploh sta izoblikovala tudi marsikaj, kar izpopolnjuje druge slovenske izjave o razmerju do Slovencev in Slovanov in bi bilo moglo ob drugačnih prilikah postati važen preporoditeljski moment.

Medtem ko se v slovenskih tekstih iz peresa slovenskih avtorjev drugi Slovani skoraj ne omenjajo, je bil že Alasia med informatorji o jezikovnih sorodnikih Slovencev, med katere je štel celo tudi Moldavce, Ogre in Litavce. A zlasti v Valvasorju je mogel dobiti slovenski čitatelj o sodobni razprostranitvi svojih jezikovnih slovanskih sorodnikov precej točno predstavo, ker se omenjajo poleg Slovencev še Bolgari, Srbi, Bošnjaki, Hrvati, Dalmatinci, Slavonci = tudi Kajkavci, Istrijanci, Čehi, Rusi v poljski in moskovski državi, Kozaki, Rutenci, Moskovljani, slovanski prebivalci ruskega otoka Novaja zemlja. Medtem ko je teza o slovanskosti turškega dvora pravilno odklonjena, sta iz opazk o sodobnem slovanstvu napačni informacija o slovanskosti Prusov in beležka o slovanskosti Vlahov = Rumunov, ki jo je zagrešil Valvasor na osnovi izvestij o liturgičnem jeziku med pravoslavnimi Rumuni, Francisci pa v delu samem popravil.

Tudi blizka medsebojna sorodnost slovanskih jezikov se na splošno poudarja, češ, vsi so v bistvu eno, četudi kažejo nekatere izpremembe in variacije. Z nekim posebnim interesom je podčrtaval Valvasor sorodstvo kranjščine z ruščino. V ilustra-

cijo teze o blizki sorodnosti slovanskih jezikov je razširil Bohoričevo zbirko očenašev na 13.

O sodobnem kulturnem stanju Slovanov izven Kranjske ter o jezikovno-kulturni praksi pri njih so se mogle tudi v Valvasorju dobiti slične informacije kakor v knjigah južnoslovanskih protestantov: namreč izvestje o glagolici in cirilici, informacija o razširjenosti obeh slovanskih azbuk, poročilo o katoliškem okolišu slovanske liturgije ob naglašanju glagolizma ponekod na Kranjskem, t. j. pač v kranjskem delu Istre, ter opozorilo na glagoliški in cirilski tisk.

Za pravilno in smotreno slovensko terminološko diferencijacijo pojmov Slovan in Slovenec in za udomačenje onih slovanskih oblik, s katerimi so se nazivale posamezne slovanske skupine same, so imeli sicer Slovenci v Schönlebnu in Valvasorju razmeroma slabe pobude.

Pravilno narodno ime slovanske celokupnosti se je zdela tudi Schönlebnu in Valvasorju oblika „Slav", torej oblika, ki ni bila v skladu z domačim etnografskim terminom „Slovenec" — „slovenski", ki ga je v slovenskem tekstu izjemoma tudi Schönleben rabil. To je bil rezultat etimološkega ugibanja. V citatih iz virov in literature so bile zabeležene tudi oblike „Sclavini", „Slavini", „Slavani", „Sclavoni", „Slavoni" i. t. d., a kranjska polihistorja sama sta navadno rabila druge termine, namreč Schönleben „Slavus" — „slavicus" in „Vindus", izjemoma „Sclavus" ali „Vendus", Valvasor pa „Wenden", „Wendisch", „Windisch", „Slavus", „Slave", „Slavonier", „Sclave", „Sclavonier", „Sclavonisch", „Sclaven oder Wenden", „Sclavonisch oder Wendisch", „Wendisch oder Sclavonisch", „Windisch oder Sclavonisch".

Izraz „Sclav" — „Sclavus", ki je imel sankcijo že v delih nekaterih slovenskih protestantov, jo je ohranil tudi v delih Schönlebnovih in Valvasorjevih. Postanek pomena: Sclav = suženj je spravljal Schönleben po primeru Lucićevem v zvezo s podobnostjo med „Serbli" in latinskimi „Servi", a Valvasor se je nagibal k mnenju, da je izvor tega termina v položaju Slovanov v Nemčiji. Četudi pa sta oba vedela, da je ta oblika za Slovane malo laskava, se ji vendar nista izogibala: pri Valvasorju je običajna, Schönleben rabi sicer navadno „Slavus", semtertja pa vendar tudi „Sclavus".

Za posamezne slovanske skupine sta navedla Schönleben in Valvasor le običajni latinski ali nemški naziv, domačega obenem le pri Hrvatih in Srbih, a zadnjega deloma v pokvarjeni obliki.

Kake težave je delala Valvasorju slovansko-etnografska terminologija, priča okoliščina, da našteva med slovanskimi jeziki poleg bolgarskega, dalmatinskega in moskovitskega tudi cirilskega. Navadno je njegova terminologija v skladu s teritorialnim kriterijem za določitev nacije. K uvaževanju teritorialnega kriterija je navajalo tudi naštevanje jezikov, ki jih je Valvasor slišal na Kranjskem, kjer se je po njegovi sodbi poleg slovenščine, običajne in kočevske nemščine ter „italijanščine ali furlanščine" govoril še ilirski, hrvaški, slavonski, dalmatinski, istrijanski in vlaški jezik.

Diferenciacija v terminologiji za slovensko poznamenovanje slovanskih plemen, pa tudi v zvezi s slovenskimi teksti ni niti najmanj napredovala. Če je Slovenec govoril ali pisal latinski ali nemški, je genus označal slično kakor Schönleben ali Valvasor, za slovenščino pa problem sploh niti aktualen ni bil: pisci v slovenskem tekstu niso niti imeli niti iskali prilike za odločitev, kako bi k izrazu „Slovenec" — „slovenski", ki je pomenjal species, dobili primeren izraz za genus (Slovan) ali za dokaz, da poznajo nacionalna imena slovanske familije in da jih umejo rabiti.

Za kako ohranjevanje ali pripravljanje zavesti o slovenski celokupnosti je bilo v knjigah kranjskih polihistorjev in katoliških slovenskih pisateljev mnogo manj gradiva nego v protestantskih časih.

Da so v Valvasorju naglasi ožjega jezikovnega sorodstva notranje-avstrijskih Slovanov tako redki in slabi, je sokriva pač njegova medla predstava o slovanskem jezikovnem sorodstvu sploh. Čeprav zatrjuje, da hoče, ker „se govori skoraj v vsaki petini (kranjske) dežele različno narečje", pri vsaki izmed teritorialnih kranjskih skupin „označiti tudi jezik", se ta oznaka vendar nikjer ne dviga nad splošno frazo.

Znanstveno je točnejše, a v skladu s Schönlebnovim in Valvasorjevim nazorom o severni zibelki južnih Slovanov, da obravnavi Slovencev pod terminom „Ilir" — „ilirski" nasprotujejo vse zveze, v katerih rabita ta termin. Toda tudi domači izraz „Slovenec" — „slovenski" ni imel sankcije v tej latinski in nemški polihistorski produkciji: ni ga v latinskem delu zabeležil niti Schönleben, ki ga je v zvezi s slovenskim tekstom pod vplivom tradicije rabil, niti v nemškem spisu Valvasor, ki je zabeležil poleg mnogih drugih slovenskih krajevnih imen tudi „Gôrensko Stran", „Dolensko Stran", „Dolenze", „Vipauze" i. t. d. Za

oznako jezikovne pripadnosti producentov in konsumentov kranjsko-slovenske književnosti se rabi v Valvasorju le izjemoma izraz „Sclavonisch oder Windisch" sam, sicer pa teritorialni termini, in sicer navadno izraz „Krainer" — „Krainerisch" sam, semtertje pa tudi kombinacije kakor „Krainerisch-sclavonisch", „krainerisch und sclavonisch", „sclavonisch oder krainerisch", „krainerisch oder sclavonisch". Da je ravnal nelogično, ko je proglašal Kranjce za Nemce, a obenem rabil „Krainer" v pomenu „Slovenec", tega se Valvasor po vsej priliki ni vedno zavedal.

Izmed slovenskih pisateljev se je edini Hipolit obrnil z gramatiko direktno na „šolsko mladino Notranje Avstrije", torej skoraj na ves slovenski naraščaj, a je storil to nedvomno pod vplivom Bohoričeve predloge. V terminologiji slovenskih knjig so se rabili za označbo jezika in okoliša čitateljev semtertje pač tudi širši izrazi: domači „slovenski", „Slovenec", latinski „Slavonicus", „sclavonicus", „Slavicus", „Slavus" in nemški „Windisch", prevladovali so pa ožji pokrajinski termini „Kranjec" — „Kranjski" — „Carniolicus", ki so se rabili tudi za omejitev širšega izraza v zvezah kakor: „slovenski krajnski", „slovenski inu krajnski", „Slovenci inu Krajnci", „slovinski ali krajnski", „slovenski ali krajnski", „krajnski ali slovenski", „Krajnci ali Slovenci", „slavonicus Carniolanus", „carniolicus et slavus", „slavus et carniolicus". Pojačenje tendence, rabiti izraze „Slovenec" — „slovenski" — „Winde" — „windisch" za razlikovanje nekranjskega Slovenca od kranjskega, se v terminologiji za jezikovno pripadnost piscev in čitateljev jasno odraža.

Narodno-poveličevalnih elementov, ki so jih imeli Slovenci v protestantski formulaciji, si ni osvojil v celoti niti Schönleben niti Valvasor. Prvi je gledal nanje sploh kritično: narodno ime Slovanov je izvajal od „Sava" ter odklonil Dubravskega etimologijo od „slovo", a zlasti tudi Bohoričevo od „slava"; „privilegije", ki bi jih naj bil dal Slovanom Aleksander Veliki, je proglasil za bajko; pomen dovolitve slovanske liturgije je skušal omejiti, a zametal zlasti misel, da bi bila uvedla Ciril in Metod slovansko liturgijo tudi pri Slovencih na Koroškem in Kranjskem in da bi bilo papeževo dovoljenje veljalo tudi za te kraje. Valvasorju so bili taki „privilegiji" menda simpatični: o „privilegiju" Aleksandra Velikega sicer ni govoril, pač pa sprejel mnenje, da je sv. Hijeronim izumitelj glagolice; razlago narodnega imena iz „slava" je branil ter zatrjeval, da

so bili Slovani „iz davnine slavni" in da je njihov jezik „eden glavnih"; za misijo solunskih bratov je kazal izrazito simpatijo in vneto dokazoval, da sta delovala tudi med Slovenci in da je imel privilegij slovanske liturgije že od početka svojo veljavo tudi za Kranjsko in Koroško; podčrtal je rabo slovenskega jezika pri ustoličenju koroških vojvod.

V zvezi s slovenskim tekstom se je iz tega kompleksa objavilo samo Alasijevo poudarjanje slovanske razširjenosti in pa oni odstavki v uvodu Bohoričeve slovnice, ki jih Hipolit ni črtal.

Oni slovensko-literarni ponos, s katerim so bile ožarjene radi pomnožitve slovenske knjižne produkcije nekatere bibliografske beležke slovenskih protestantov, ne odmeva niti iz ene sličnih katoliških beležk, a tem opazljivejši je bil poudarek, ki je spremljal nekatere tiske 18. stol.: da so dobili slovensko obliko radi tega, ker Slovenci niso znali nemški. Tudi v celokupnem katoliškem registriranju slovenske knjige do 1750 ni bilo mimo baročnih priznanj avtorjem niti enega direktnega opomina za kako posnemanje produktivnih in požrtvovalnih dob.

Bohoričeva serija narodno-obrambnih gesel se ni obogatila, pač pa je v Hipolitovi predelavi marsikak element izgubila. Izmed izjav o jezikovno-kulturni praksi na slovenskem teritoriju je krožila v tisku Valvasorjeva, ki je kakor Trubarjeva mirno ugotavljala, medtem ko se Hipolitova, edina, ki je bila opremljena z indignacijo in željo po odpomoči, ni natisnila ter je mogla vplivati le na odbrance, ki so imeli v evidenci rokopis v ljubljanski frančiškanski ali diskalceatski biblioteki. Isto velja tudi o redkih beležkah o germaniziranju in propadanju slovenskega literarnega jezika, izmed katerih je borbena Hipolitova zopet ostala v rokopisu, a s knjigo se širila le Schönlebnova, ki je načeloma zagovarjal, pač iz teorije o nemškosti Slovanov, nadomestitev koroških in dalmatinskih izrazov z germanskimi, in Valvasorjeva, v kateri se ni odražala nobena želja po protiakciji.

Za kontakt z ostalimi Slovani je bilo v katoliški produkciji le na videz več pobud nego v protestantski. Ob Schönlebnu in Valvasorju je mogla poleg virov za slovensko zgodovino priti v evidenco res še dolga vrsta kronistov in zgodovinarjev, ki so pisali v latinskem ali nemškem jeziku na splošno o slovanstvu ali o posameznih slovanskih narodih mimo

Slovencev: glavni antični, domači, važni dalmatinski, hrvaški, češki, poljski, italijanski in nemški. Toda kontakt z jezikovno kulturo ostalih Slovanov je postal do srede 18. stol. v slovenski produkciji minimalen, ker je bil reduciran na Hipolitovo poznanje Komenskega knjige „Orbis pictus" in na rahlo slovarsko rabo. Ozir na možnost jezikovnih posojil pri drugih Slovanih je bil le v dveh leksikalnih zbirkah, ki sta imeli nekaj novih hrvaških besed, malce širši od sličnih ugibanj slovenskih protestantov.

Zdi se, da v sredini 18. stol. tudi interes domačih višjih slojev za slovensko knjigo na splošno ni bil več tak kakor takrat, ko ga je uravnavala verska ideologija o dogmatični potrebi upoštevanja slovenščine v cerkvi.

V laiških višjih slojih knjiga slovenskega repertorija ni bila več niti domača niti potrebna v oni meri kakor v protestantskih časih. Graščaki kakor borlski grof Frančišek Jožef Sauer in soproga, ki sta se hotela okoli 1735 pri Popoviču „radi koristi podložnikov, ki so bili sami Slovenci, učiti slovenščine, da bi mogla ž njimi brez tolmača govoriti," sicer pač niso bili povsem izjemne prikazni, četudi niso vsi utemeljevali s tako naklonjenostjo do podložnikov svoje namere kakor grof Sauer. Toda seznanjanje plemstva s slovenščino se je vršilo navadno brez knjig ter ni vplivalo niti na likanje knjižnega jezika niti tvorilo kakega mostu za možnost prehajanja višjih slojev v slovensko jezikovno-kulturno sfero.

Sicer se da tudi med katoliškimi domačimi plemiči in dostojanstveniki ugotoviti precejšnje število mož, ki niso bili indiferentni do slovenske cerkvenoknjižne produkcije. Serija 12 katoliških adresatov, katerim so bile posvečene posamezne slovenske knjige do 1750, tvorijo predstavniki znamenitih rodbin in položajev. Toda resnični meceni slovenski knjigi so bili v tej dobi po vsej priliki vendar le samo n. pr. škof Hren, ki je za slovenski lekcionar štel nad 700 gl., a z izkupilom želel omogočiti „druga podobna dela"; stolni dekan Mikec, na čigar strošek se je natisnil 1615 prevod Canisijevega katekizma; koroški deželni glavar grof Jožef Anton Goeß, ki je kumoval novi izdaji Megiserja; in morda še kak samostan. Vsaj Paglovec n. pr. je „Sveto vojsko" in „Kempenzarja" sam založil. V glavnem pa so bile slovenske knjige katoliškega repertorija, med njimi od 1672 naprej tudi lekcionar, že dobršen čas predmet trgovske spekulacije tiskarjev in knjigarjev. V korporaciji katoliških deželnih

stanov bi zaman iskali zagovornikov ideje, naj bi se odločili predstavniki „kranjskega naroda" sami ali skupno s štajerskimi in koroškimi za kako slično akcijo, kakor je bila v 16. stol. na skupne stroške notranje-avstrijskih stanov slovenska biblija.

Do sličnih rezultatov pride tudi iskatelj odgovora na vprašanje, katere slovenske knjige so bile okoli 1750 v domačih bibliotekah.

Kaka usmerjenost za zbiranje in čuvanje spomenikov domače literarne aktivnosti se ne odraža okoli 1750 niti v eni iz domačih knjižnic, še manj kako iskanje po kažipotih slovanske orientacije. Tudi proti podmeni, da bi bili imeli ljubljanski jezuiti v svoji biblioteki okoli 1750 deponiran po en izvod vsakega konfisciranega protestantskega slovenskega dela ali da bi bili ljubljanski škofje čuvali v Gornjem gradu „skoraj sama ‚unica', spise reformatorjev Truberja, Dalmatina, Bohoriča in posvetnih kranjskih pisateljev 16. stol.," govorijo odločno tehtni razlogi. Zdi se, da se v oni Valvasorjevi seriji, ki sloni na avtopsiji, sploh precej točno odraža faktično stanje slovensko-protestantovskega inventarja domačih bibliotek v 2. pol. 17. stol. A tudi okoli 1750 je imelo po vsej priliki 9 domačih bibliotek, ki so obstajale že v Valvasorjevih časih ter se po požaru 28. jun. 1774 strnile v licejski knjižnici: namreč jezuitska, Peerova, avguštinska, diskalceatska, bistrska, kostanjeviška, stiška, devinska in gornjegrajska, samo 4 slovenska protestantika v 9—10 primerkih. V vseh večjih knjižnicah slovenskega teritorija skupaj je bilo okoli 1750 v najboljšem slučaju le 7 slovensko-protestantskih del v 13—19 primerkih, namreč: Trubarjev psalter iz 1566, Dalmatinov Jezus Sirah iz 1575, Dalmatinova biblija iz 1584, Bohoričeva slovnica iz 1584, Trubarjeva postila iz 1595, morda Megiserjev Dictionarium iz 1592 in pa Megiserjev Thesaurus polyglottus iz 1603. Značilno je, da ni v tej seriji niti enega srbohrvaškega protestantskega teksta in da se nahajajo v njej le 3 kategorije slovenskih tekstov: teksti protestantske provenience, za čitanje katerih so katoliki mogli dobiti dovoljenje; tekst, po čigar protestantskem reprezentantu so katoliški slovenski duhovniki že izza 16. stol. radi segali, ker jim je bil nujno potreben, a do konca 17. stol. le v protestantski opremi dostopen; filološka pomagala, v katerih se je avtorjeva protestantska orientacija lahko prezrla ali zabrisala. Kar je bilo na teritoriju slovenskih in kajkavskih protestantik mimo

navedenih, so bila v rabi katoliških ali skrivnih protestantskih verskih interesentov ali se valjala med staro šaro.

Medtem ko tiči glavni vzrok za slabo čuvanje slovenskih protestantik nedvomno v protireformatorski vnemi, ki je zbirala protestantske knjige v prvi vrsti z namenom, da jih uniči, se da odsotnost starejših katoliških slovenskih knjig pojasniti le z veliko nebrižnostjo in neinteresiranostjo. Pachernecker in Alasia niti v evidenci nista bila, lekcionar iz 1612 sta imeli morda 2 izmed naših bibliotek, katekizem iz 1615 menda Valvasorjeva. Tudi primerki iz mlajše serije so v naših bibliotekah redki, a o kakem sistematičnem zbiranju slovenskih nabožnih knjig tudi v samostanskih in škofijskih knjižnicah ni sledu.

Nasprotje med resnično ceno rezultatov slovenske literarne aktivnosti in dolgotrajnim razvojem je bilo ob 200 letnici slovenske knjige le navidezno. Skupinam v slični politični, kulturni in socialni odvisnosti, kakor so bili Slovenci, so mogla gesla protireformacije prinesti še manj kakor gesla reformacije popolno izpremembo vkoreninjene jezikovno-kulturne prakse. Nalogo, da opremijo dušne pastirje in slovenske vernike s potrebnim cerkveno-nabožnim repertorijem, so rekatolizatorji in poznejši mirni katoliki reševali sicer počasneje in slabše od protestantov, vendar pa končno zasidrali slovensko knjigo tako, da opasnost popolnega zastoja ni več pretila. Prizadevanj za posvetno književnost in višjo artistično literaturo katoliška stranka tudi po zatoru protestantizma ni mogla imeti v svojem programu, ker niso bila in niso stvar cerkvene struje. Potrebno je bilo, da se ali razmajejo prilike, ki so še vedno ovirale vsako možnost slovenskega literarnega razmaha, ali pa, da se uveljavijo močni novi idejni valovi, ki rešijo Slovence ozira na tradicijo ter jih osokolijo za drznejši literarni polet.

OPOZORILO

Nadaljevanje „Zgodovine slovenskega slovstva od začetkov do marčne revolucije," ki bo obravnavalo dobo slovenskega preporoda od srede 18. do srede 19. stoletja, izide v prihodnji seriji publikacij Slovenske Matice.

Ker bodeta tvorila snopiča eno knjigo (2. snopič se bo začel s stranjo 137.), bodo vezani primerki, oziroma platnice šele prihodnje leto na razpolago.

Opombe z oznako virov in literature k posameznim problemom bodo na koncu 2. snopiča za celo knjigo. Vsako poglavje ima svojo numeracijo opomb. Oziri na štednjo so odločili, da se navajajo v dokumentacijo le naslovi del, ne pa tudi dotične strani, zato se iste številke često ponavljajo. Pri odstavkih, ki so se dodali med korekturo, se rabi semtertje v začetku poglavja za opombo višja številka, da ni bilo treba vse numeracije izpreminjati.

Izmed **tiskovnih pomot** so se doslej ugotovile: **20**—7: tvorili, (pravilno: tvorili:); **20**—8: augustana,[8], (augustana,[8]); **29**—23: aprl. (apr.); **37**—10: cersarski (cesarski); **45**—14: Lukež Cvekelj, 1561 občinski svetovalec[46]; Lukež **Klinc**[34] najbrž kakor Cvekelj ljubljanski trgovec (občinski svetovalec Lukež Cvekelj[46], najbrž istovetna oseba z Lukežem Klincem[34], ki se tudi omenja v pesmarici); **49**—4: 1573—74, (1573—74); **51**—1: superintendant (superintendent); **52**—5: Notanji (Notranji); **61**—37: garduirancev (graduirancev); **65**—12: znanstveno (književno); **77**—34: gramatkie (gramatike); **106**—31: žlahten gospodu (žlahtnemu gospodu).

11848/20 I

FRANCE • KIDRIČ

ZGODOVINA SLOVENSKEGA SLOVSTVA

OD • ZAČETKOV DO • MARČNE REVOLUCIJE

RAZVOJ • OBSEG IN • CENA • PISMENSTVA KNJIŽEVNOSTI • IN LITERATURE

IZDALA SLOVENSKA • MATICA V • LJUBLJANI
MCMXXXI

2. SNOPIČ

NATISNILI J. BLASNIKA NASL.,
UNIVERZITETNA TISKARNA, LITOGRAFIJA D. D.
V LJUBLJANI.
ODGOVOREN JANEZ VEHAR.

Prve preporodne generacije.

Ugotovitev enostranosti in fragmentarnosti slovenske književne produkcje, zaostalosti slovenske jezikovne kulture in omalovaževanja slovenščine v javnem življenju začne za dobo okoli 1750 takoj izgubljati svojo žalečo ostrino, čim pogledamo slovenski proces s splošnega stališča evropskih literarnih procesov ter pritegnemo v primerjavo s slovenskim stanjem poleg narodov, ki so bili v ugodnejšem političnem, kulturnem in socialnem položaju, tudi take, ki jim je naklonila zgodovina slične razmere kakor Slovencem.

Zaostalost Slovencev v sredi 18. stoletja med evropskimi narodi ni bila osamljen pojav.[1] V sličnem stanju je bila dolga vrsta narodnostnih skupin, ki niso imele lastne države ter so bile izpostavljene privlačni sili tujega državnega ali privilegiranega jezika. Med njimi so pravoslavni, katoliki in protestantje, narodi, ki so poslušali v liturgiji tuj jezik, in narodi, ki so jim peli obrede v razumljivem sorodnem ali živem jeziku.

Za krščanske narode, ki so jim vladali Turki, sta tvorila socialni pritisk in brezpravje večjo oviro pri literarnem udejstvovanju kakor pa turški državni jezik. Celo Grki, ki so imeli poleg literarne tradicije tudi razne privilegije, so bili skorajda brez produkcije v živem jeziku. Še nižji je bil nivo turških Bolgarov, Srbov, Hrvatov, Rumunov in Albancev: knjižna produkcija je komajda ustrezala potrebam njihovih cerkvá; privilegirana grščina je tvorila zlasti pri Bolgarih in Rumunih opasnega tekmeca književni rabi narodnega jezika; cerkvena slovanščina pravoslavnih liturgičnih knjig pri Bolgarih in Srbih ni tvorila zdrave osnove zametku aktualne nove književnosti, ker je bila zanje že stoletja v resnici mrtev jezik; katoliški Albanci so imeli sicer kulturno zaslombo v naselbinah po Italiji, a vendar še niso prišli preko prvih začetkov verskoizpodbudne književnosti.

Skupine v političnem območju Italijanov, Francozov, Špancev, Angležev ali Nemcev, torej narodov s staro literaturo in centralistično jezikovnokulturno tendenco, so kazale slično občudovanje do jezika in literature svojih političnih gospodarjev in slično nebrižnost do produkcije v svojem jeziku kakor Slovenci: Retoromani od Istre do Švice, med katerimi je bilo edino v Graubündenu nekaj literarnega življenja; Provansalci v južni Fran-

ciji in Katalanci v vzhodni Španiji, pri katerih je izginil še skoraj spomin na bujno literarno udejstvovanje v davni dobi politične samostojnosti; Baski v Španiji in Franciji in Kelti v francoski Bretagni, ki niso v novih razmerah niti mislili na odpravo zamud iz dobe politične samostojnosti; Flamci v avstrijski Belgiji, ki jih je prav malo motilo, da je bil jezik njihovih francoskih sožiteljev edini literarni in uradni jezik v deželi; izmed 5 keltskih skupin v območju angleškega jezika protestantje v Cornwallu, ki so se bili skoraj že do zadnjega poangležili, protestantje na otoku Manu, ki so imeli v svojem jeziku v primeri s keltskimi soverniki v Walesu in na Škotskem le skromne začetke cerkvenega repertorija, in katoliki na Irskem, ki so pozabljali tako na zlato dobo svoje književnosti kakor tudi na pomen lastnega jezika v boju za politične pravice vsakega naroda; zadnji ostanki Slovanov v Lüneburgu, za katere niti prevodi protestantskih verskih knjig niso bili potrebni; katoliški in protestantski Slovani v saški Gornji Lužici in protestantski njihovi sorodniki v pruski Dolnji Lužici, ki so le polagoma dopolnjevali svoje cerkvene in filološke repertorije.

Med skupine, ki so v književnem področju zaostale, so spadali tudi severni in vzhodni narodi in narodiči brez lastne neodvisne države, bodisi da so jim bili politični gospodarji Poljaki, Danci ali Švedi, ki so se ubadali že dobršen čas za lastno literaturo, bodisi da so jim vladali Rusi, katerih literatura v živem jeziku se je šele porajala. Ti zamudniki so bili po veliki večini protestantje: Norvežani, ki so spadali pod danskega kralja ter se tudi literarno udejstvovali le v danskem jeziku; Islandci v danski državi, Litvanci na Pruskem in Poljskem, Lotiši in Esti na Ruskem in Finci na Švedskem, ki so pisali pač vsak svoj jezik za potrebe cerkvenega življenja, medtem ko so imeli le Litvanci, Lotiši in Finci obenem že tudi prve začetke umetne posvetne poezije. Zaostalost posebne vrste so predstavljali na vzhodu Belorusi in zlasti Ukrajinci, na Ruskem pravoslavni, na Poljskem deloma unijati, ki so imeli svojo redakcijo mrtve cerkvene slovanščine za primerni splošni literarni jezik, pozabljali razmere 15.—17. stoletja, ko je bil njihov živi jezik oficialni jezik v litvanski državi, a so obenem prehajali v poljsko in velikorusko jezikovnokulturno sfero.

Poudariti je treba, da so bile okoli 1750 obenem s Slovenci med literarnimi zamudniki tudi vse druge nenemške narodnostne skupine, ki jih je usoda potisnila pod isto žezlo Habsbur-

žanov kakor Slovence: Čehi vkljub svoji politični tradiciji in sijajni literarni preteklosti v minuli dobi politične samostojnosti; Slovaki vkljub literarni skupnosti s Čehi, katerih literarni jezik so priznavali tudi oni za svojega, in vkljub posebnim prilikam, ki so dovoljevale na Ogrskem produkcijo in rabo protestantskih cerkvenih tekstov; Hrvatje vkljub avtonomiji, vkljub glagolizmu in vkljub primeru dalmatinske in dubrovniške literature; Srbi vkljub privilegijem in literarnim poskusom v ruski redakciji cerkvenoslovanskega jezika; Madjari vkljub precejšnji politični moči in vkljub lepim literarnim začetkom v bližnji preteklosti; Rumuni vkljub rabi rumunščine ne le v protestantskih, ampak tudi v pravoslavnih cerkvah, kjer jim je nerazumljivo cerkveno slovanščino že pred dobrim časom zamenil razumljivi jezik.

Nekateri teh avstrijskih nenemških jezikov so bili deležni upoštevanja vladnih in šolskih krogov, kakršnega zaman iščeš pri Slovencih. To je povzročila deloma živahnejša literarna produkcija v preteklosti, deloma večja politična vrednost dotičnega naroda. Na Češkem in Moravskem je bila češčina v uradih enakopravna z nemščino, a patenti so se objavljali v obeh jezikih. Češki jezik se je upošteval tudi v šolah, in patent z dne 16. okt. 1747 je jezuitom in piaristom naravnost zaukazal, naj se brigajo v svojih šolah tudi za češčino. Madjarsko in hrvaško plemstvo bi bilo utegnilo za večje uveljavljenje materinščine v javnem življenju v dobi, ko germanizacija še ni bila izrazita točka vladnega programa, marsikaj storiti, da se ni brigalo bolj za mrtvo latinščino kakor za živi jezik svojih seljakov. Tudi na Hrvaškem tiskani prevodi uradnih odlokov že dlje časa niso več bili neznan pojav, a jezuitje so rabili v gimnazijah na Hrvaškem kajkavščino ali štokavščino v isti meri za pomožni jezik kakor med Slovenci nemščino.

Literarnogeografska karta Evrope za dobo okoli 1750 opozarja torej na tesno zvezo med obstojem višje in ambiciozne literature ter političnim položajem naroda. Vse skupine, ki so bile na svoji zemlji ali v delu svojega ozemlja svoj gospod brez nadvlade drugojezičnega naroda in dinasta in ki so imele priliko tudi v področju javnega življenja nemoteno pisati svoj jezik, so se mogle po vrsti ponašati tudi z literaturo v značilnem jeziku svoje zemlje: Dobrovničani, Italijani, Francozi, Španci, Portugalci, Angleži, Nizozemci, Nemci, Poljaki, Rusi, Danci, Švedi in Turki. A jezike narodov, ki niso imeli svoje države, so pisali v glavnem le za potrebe cerkve. Nekako izjemo v vrsti nedržavnih narodov je

tvorilo šest skupin, prva katoliška, ostale protestantske, ki so se vsaka po svoje trudile za skromno literaturo, a jim je nedostajalo podpore iz zavestne dolžnosti, iz ozira na narodno celoto in iz rabe jezika v javnem življenju, deloma pa tudi resne ambicije: Hrvatje v beneški Dalmaciji, Retoromani v švicarskem Engadinu in Oberlandu, zapadni Frizi v Holandiji, keltski Kimri v angleški pokrajini Wales in keltski Škoti.

Medtem ko velika večina nedržavnih narodov ni imela knjižne posvetne literature, so pa imeli mnogi izmed njih neknjižno poezijo, ki je v marsičem prekašala slično neknjižno produkcijo narodov s starejšo knjižno literaturo: Kelti na Irskem in Škotskem z baladami o kralju Finu in njegovem sinu — pesniku Ossianu, ki so nastale morda že v 9.—10. stoletju na južnem Irskem; Srbi; Finci itd. V rokopisih je bilo precej te narodne poezije pač že zabeležene, nekaj narodnopesemskih tekstov je bilo tudi že v knjigah, a globlji pomen so imele le keltske zbirke.

Izpremememba literarnega okusa je bila potrebna tudi narodom s staro literaturo, ki so širili smisel za lepo knjigo po večini tudi že s posebnimi časopisi. Vpliv francoske klasicistične literature, ki je na splošno veljala za najpopolnejši vzor, se je odražal tudi v angleški literaturi, čeprav je pošiljala ta v svet razne vrednote, ki so imele večjo ceno od francoskih, ne samo v vezani besedi, ki je polagoma nehavala biti edina oblika za višjo in ambiciozno literaturo, ampak tudi v umetniški prozi romana, ki si je iz Anglije polagoma utiral pot do splošnega upoštevanja. Še potrebnejša je bila nova usmeritev literarnega okusa pri ostalih državnih narodih, pri katerih je bilo skoraj celokupno literarno udejstvovanje slepo posnemanje Francozov, torej nezdrav epigonski lažiklasicizem.

Toda nedržavnim narodom, ki so bili v sličnem položaju kakor Slovenci in pri obračunu s francoskim vzorcem niso mogli imeti besede, so bile potrebne drugačne tendence: tendence za pritegnitev novih, posvetnih panog v književno obravnavo v zanemarjenem jeziku, in to zlasti tudi z ozirom na ustvarjanje pogojev za novo, višjo in ambiciozno literaturo; tendence za izpremembo jezikovnokulturne prakse v korist neprivilegiranega jezika v področju šole, javnega življenja, sodnih razprav, listin, aktov, medsebojnega občevanja večjezične inteligence, korespondence, pisave priimkov in geografskih imen; tendence za paraliziranje predsodkov v sodbah o omalovaževanem jeziku; tendence za regeneracijo nenormiranega književnega jezika ob

upoštevanju tradicije, živega jezika in novih kulturnih potreb; tendence za zbiranje knjig iz domače in sorodne sodobnosti in preteklosti, ki bi naj bile pripomoček za porast narodnega ponosa in za regeneracijo literarnega jezika. Te tendence pomenijo proces, ki ga imenujemo preporod, dasi je povsem različen od preporoda, ki je znan pod terminom renesansa.

Le pri redkih izmed omenjenih nedržavnih narodov so bili dani pogoji, da se je moglo obrniti preporodno gibanje že v začetku tudi v smer političnih izprememb, medtem ko so dovoljevale veliki večini posebne prilike le prizadevanja za večje upoštevanje „deželnega" jezika poleg privilegiranega v šoli in v oficialni publicistiki ter prizadevanja za jezikovni in literarni preporod.

Novi pokrajinski patriotizem se je začel buditi pri Fincih že po 1640 v zvezi z ustanovitvijo univerze. Toda ta proces se je vršil s pomočjo latinske ali izjemoma tudi švedske tiskane besede in ni meril na preporodno izpremembo jezikovnokulturne prakse. Šele v prvi polovici 18. stoletja so začeli razni momenti napovedovati rahle preporodne procese, in sicer so bili to: pri Katalancih 1747 obnovitev zanimanja za spomenike slavne literarne preteklosti; pri keltskih Kimrih v Walesu pojačeno delo metodistov po 1730 in nove pesniške literarne vrednote; pri keltskih Škotih istotako genialni pesnik, ki ni imel enakovrednega prednika in je opeval tudi lepoto jezika; pri Litvancih, Lotiših in Fincih prvi poskusi umetne posvetne poezije. V drugi polovici 18. stoletja so se stari preporodni procesi silno pojačili, a začela se je tudi oblikovati vrsta novih. Vsekako je 18. stoletje prvo tipično stoletje literarnih preporodov pri nedržavnih narodih. Upoštevati je sicer treba dva pomembna momenta: da so med začetki preporodnih procesov posameznih narodov velike časovne razdalje; da se pri nekaterih zaostalih narodih preporodni procesi niso začeli v 18. stoletju, pri drugih pa tudi pozneje ne. Toda vkljub vsemu se vsiljuje sama ob sebi misel na podmeno o istih osnovnih vzrokih preporodov in o kavzalni zvezi med vrsto preporodnih procesov in duhom stoletja, ki sta mu vtisnila svoj pečat racionalizem in prosvetljenjstvo.[2]

Seveda pa je imel vsak preporodni začetek tudi svoje individualne vzroke, pri iskanju katerih je treba upoštevati dotakratni razvoj in socialni položaj probujajočega se naroda, značaj, kulturno višino in jezikovno politiko političnega gospo-

darja in sosednih narodov ter sposobnosti in posebne namene mož, ki so postajali nositelji preporoda.

Slovenski preporod je vzniknil ob močnem sodelovanju gesel časa in zunanjih momentov, a je dobil kmalu svojo lastno dinamiko. Omejenost na posameznike, torej prešibka popularizacija, je ostala njegova slaba stran. Bil in ostal je dolgo časa jezikovno, literarno in kulturno gibanje, ki za staro državo ni pomenjalo nevarnosti.[3]

1750: V sredini 18. stoletja je bilo med živimi komaj okoli 10—12 mož, 8—10 duhovnikov in 2 laika, ki so že bili kaj slovenskega ali slovenističnega objavili ali imeli kake lastne rokopisne beležke, ki spadajo sem.

Ti možje so bili: v Ljubljani jezuit Andrej Maly, ki je bil 1743—1744 v celovškem kolegiju ter sodeloval morebiti pri novi izdaji Megiserjevega slovarja, in pa najbrž tudi oni neznani duhovnik, ki je prirejal takrat slovensko „Pratiko" za kmete; 71-letni Frančišek Mihael Paglovec, župnik v Spodnjem Tuhinju; Luka Pušar, župnik v Selcih nad Škofjo Loko; anonimni avtor pesmi za blejske romarje iz 1749; Filip Jakob Repež, organist v Ložu; jezuit Primož Lavrenčič, ki je deloval takrat v tržaškem kolegiju; 62-letni Pavel Frančišek Klapše, župnik v Tomaju; Jožef Cusani, župnik v Štanjelu; na Koroškem morebiti kdo izmed jezuitov in duhovnikov, ki so sodelovali 1744 pri drugi izdaji Megiserjevega slovarja; prekmurski protestant Mihal Sever, ki je bil pač učitelj ali pastor, a je deloval po vsej priliki v kakem „artikuliranem mestu", torej najbrž na madjarskem ozemlju; in Janez Sigismund Popovič, ki je bil še vedno gost nemških učenjakov in mecenov v Leipzigu.

Toda med temi možmi še ni bilo okoli 1750 niti enega, ki bi se mu smela pripisovati resna preporodna miselnost.

Paglovec, ki je veljal za „največjega filologa svoje dobe", je nedvomno razmišljal o pravilnih smernicah za slovenski literarni jezik, a misel na potrebo izpremembe v jezikovnokulturni praksi med Slovenci mu je bila tuja.

V sredi stoletja je izdal Popovič v Leipzigu pod naslovom „Untersuchungen vom Meere" nekatere svoje stare in nove razprave. Knjiga, ki je jasen odraz polihistorske metode, nedisciplinranosti in nedostatka koncentracije, obravnava v prvi vrsti sicer antikvarne, botanične in zemljepisne probleme, a ima med tem gradivom tudi nekaj slavističnih odstavkov. Ta

izvajanja sicer pričajo, da jih je napisal genialni Slovenec, ki je v knjigi brez ovinkov priznaval svoje slovensko poreklo, dajal točne informacije o obsegu in sorodstvu slovanske družine ter podčrtaval več momentov, iz katerih se je mogla črpati slovenska in slovanska orientacija. Pisec je predložil poleg ponesrečene etnografske klasifikacije Slovanov in Slovencev na osnovi razlikovanja med „Slaven" (Čehi, Moravci, Slovaki, Poljaki, Rusi, Bolgari, Srbi, Bosnjaki, Hrvati, Slavonci do Drave in Ptuja), „Wenden" (Lužičani in Slovenci) in „Winden" (Slovenci v Notranji Avstriji, zlasti tudi v celjskem okrožju, za katere je zabeležil tudi slovenski termin „Slovenec" — „Slovensko") ter poleg ponesrečene reforme latinsko-slovanskega alfabeta na osnovi uvedbe novih, cirilici podobnih črk za nekatere specialne slovanske glasove, tudi zdrave smernice za regeneracijo slovenskega literarnega jezika. Toda Popovič je delal takrat vse to še iz gole znanstvene ambicije in brez sodelovanja izrazitih preporoditeljskih tendenc. K temu je bila knjiga v dobi svoje sveže aktualnosti med Slovenci po vsej priliki malo razširjena. Vsaj avtor sam je imel med adresati, katerim je hotel knjigo poslati, pač borlskega graščaka grofa Franca Jožefa Sauerja, sinova zaloškega graščaka grofa Schrattenbacha, ženski samostan v Studenicah ter krškega škofa grofa Thuna, toda niti enega slovenskega pisatelja.

1751—1763: V dobi, ki je pridružila k pojačenim prejšnjim 6 preporodnim procesom nedržavnih narodov še prve resne znanilce takega procesa pri Keltih na otoku Manu, pri Islandcih, pri Bolgarih, pri avstrijskih Čehih, pri ogrskih Srbih, pri Slavoncih in Hrvatih, a 1760 opozorila svet z Macphersonovim falzifikatom v obliki angleške prireditve na zaklade škotskokeltskih ossianskih narodnih balad, bi v slovenski in slovenistični produkciji še zaman iskali odmevov zavestne preporodne misli.

Toda nekatere izmed političnih in cerkvenih reform, ki so spremljale izza srede 18. stoletja novo dobo avstrijskega prosvetljenjstva, so vsebovale razne momente, ki so utegnili dobiti sčasoma pomen tudi za slovensko jezikovno kulturo: ustvarjale so nove pogoje za intenzivnejšo produkcijo iz področja cerkvene književnosti in za aktivnost v slovenskih okoliših, ki so bili doslej za književnost jalovi; silile so v ospredje neko oficialno upoštevanje nenemških jezikov iz praktičnih razlogov ter navajale nenemške avstrijske narode k primerjanju.

Oslabljenje stanovske politične organizacije z reformami iz 1747—1748, po katerih so predstavljale osebo vladarjevo in pokrajinsko vlado takozvane reprezentance v Gradcu, Ljubljani in Celovcu,[20] ni imelo za slovensko kulturno življenje posebnega pomena, ker se niso za slovensko knjigo izza 16. stoletja niti kranjski deželni stanovi več zmenili. Za literarne odnošaje med kranjskim in primorskim kulturnim okoliščem pa ni bilo brezpomembno, da se je raztezalo območje ljubljanske „reprezentance" na Kranjsko, Goriško in Gradiščansko ter na avstrijsko Primorje s Trstom. Nova naprava tiskanih uradnih šematizmov in gimnazijskih perioh je postala opora za pačenje slovenskih priimkov.

Ustanovitev okrožnih uradov[18] ni vsebovala na Kranjskem in v Primorju za slovensko literarnojezikovno usmerjenost nobenih posebnih novih razvojnih možnosti, ker je bila zavest o enotnem literarnem jeziku za ta dva okoliša precej utrjena. Nekoliko drugačen pa je že bil pomen beljaškega in celovškega okrožja na Koroškem, a naravnost opasna stremljenjem po enotnem literarnem jeziku za Kranjce in Štajerce je mogla postati razmejitev celjskega in mariborskega okrožja. Meja med celjskim in mariborskim okrožjem se je namreč približno krila z mejami narečij. Tvorili so jo: Drava od koroško-štajerske meje, umetna razmejitev od Brezna na vrh Pohorja in s Pohorja med Framom in Zgornjo Polskavo do Bistrice, potok Polskava in končno vijuge do Maceljske gore, tako da so bile v celjskem okrožju še župnije Sv. Lovrenc nad Mariborom, Sv. Martin na Pohorju, Gornja Polskava, Slovenska Bistrica, Črešnjevec, Laporje, Studenice, Makole, Majšperg, Stoperce, Žetale, Rogatec in Sv. Rok na Sotli.

Slovenske župnije oglejskega patriarhata so pridelili 1751, ko so končno ukinili patriarhat, dvema novima nadškofoma:[21] videmskemu v neposredno razmerje župnije beneških Slovencev, a v posredno župnije Slovencev koprske škofije, ki je bila poleg dveh drugih videmski sufraganat; goriškemu, ki mu je pripadel avstrijski del patriarhata, v neposredno razmerje župnije po Goriškem in Gradiščanskem ter dobršen del župnij po Kranjskem ter Koroškem in Štajerskem do Drave, a v posredno župnije tržaškega škofa, ki je postal poleg treh drugih goriški sufragan. Število Slovencev pod videmskim nadškofom, torej na ozemlju benečanske republike, je bilo prepičlo za izpremembo dušnopastirske jezikovne politike. Toda goriški nadškof, ki je imel

sedež v mestu s slovensko okolico, a med verniki po večini Slovence, je mogel samo ob zanemarjenju izrazitih dušnopastirskih dolžnosti slovensko verskoizpodbudno knjigo tako omalovaževati kakor njegov oglejski prednik.

Ostale škofije na slovenskem ozemlju so ohranile tudi po 1751 svoj položaj in svojo odgovornost za slovensko knjigo v službi cerkve: ljubljanska, katere razkosano ozemlje so tvorile skoraj samo slovenske župnije po Kranjskem, Koroškem in Štajerskem; solnograška, v kateri so bile slovenske župnije v manjšini proti nemškim, dasi ji je pripadala večina slovenskih župnij po Koroškem in Štajerskem severno od Drave; krška s sedežem v Straßburgu na nemškem Koroškem, ki je imela med 40 župnijami in 8 lokalijami le nekaj slovenskih; ozemlje lavantinskega škofa s sedežem v Št. Andražu na nemškem Koroškem, ki je imel med 21 župnijami po Koroškem in Štajerskem samo 5 slovenskih, a je bil generalni vikar za ves solnograški okoliš na Koroškem; ozemlje sekovskega škofa, ki ni imel sicer nobene slovenske župnije, a je bil generalni vikar za solnograški okoliš na Štajerskem; gjurska, vesprimska in zagrebška škofija, kjer so bili prekmurski Slovenci v manjšini proti Madjarom, oziroma proti Hrvatom.

Na bogoslovnih stolicah za Slovence se tudi še sedaj ni začel upoštevati oni jezik, v katerem so morali pozneje pridigati in katehizirati. Glavna bogoslovna učilišča[22] na slovenskem ozemlju so ostali namreč liceji v Ljubljani, v Trstu, v Gorici in v Celovcu, v okviru katerih so predavali jezuitje tudi o moralnem bogoslovju, o kanonskem pravu itd. Mimo tega so študirali slovenski bogoslovci na univerzah v Gradcu in na Dunaju, semtertja tudi v Rimu ali v Solnogradu, kjer se seveda tudi ni nihče brigal za vprašanje, ali bodo bodoči slovenski dušni pastirji sposobni za slovensko pridiganje in katehiziranje ali ne.

Nekoliko drugače so gledali na ta problem menda v nekaterih duhovnih semeniščih ali alumnatih,[22] ki so imeli v prvi vrsti namen, da uvedejo bogoslovce v liturgična opravila in praktično dušno pastirstvo, a so tam, kjer so obstajali liceji ali fakultete, dajali zatočišče izbranim svečeniškim kandidatom že med filozofskimi in bogoslovnimi študijami.

Še iz prejšnjih dob je bilo tako semenišče v Ljubljani za kandidate, ki so pri jezuitih poslušali filozofska in bogoslovna predavanja, v Gornjem gradu za bogoslovce iz ljubljanske škofije, ki so že bili ordinirani, v Kopru v zvezi z lastnim učiliščem

za 8 kandidatov iz neznatne koprske škofije, a v Straßburgu menda za bogoslovce iz krške škofije, ki so dovršili študije v Celovcu ali Gradcu. Sedaj so otvorili take alumnate tudi v onih mestih z bogoslovnim študijem, ki jih doslej še niso imela: 1755 graškega, v katerem so imeli prednost kandidati iz sekovske škofije in iz štajerskih župnij solnograške škofije; 1757 goriškega za kandidate iz goriške nadškofije; 1759 celovškega, ki je bil ustanova solnograškega nadškofa ter določen za kandidate iz krške škofije in iz koroških župnij solnograške nadškofije, a je od 1761 moral sprejemati tudi po 2 kandidata iz koroških župnij goriške nadškofije. Bogoslovci manjših škofij so dovrševali svoje študije tudi odslej v sosednih alumnatih: tržaški menda v Gorici ali v Ljubljani, lavantinski v Gradcu ali v Celovcu.

V Gornjem gradu so pač še bili v veljavi odloki iz 1605, po katerih so se morali svečeniški kandidati vaditi v slovenskem pridiganju, katehiziranju in petju.[22] Tudi kandidatom novega celovškega alumnata je bilo predpisano, naj ob nedeljah in praznikih pridigajo v refektoriju nemški in slovenski.[22] A slovenski župni izpit, ki je izpričan 1755 za tržaško škofijo, morda ni povsem osamljen pojav. Ni izključeno, da so začeli delati sedaj slične koncesije slovenščini tudi v Ljubljani in v Gorici.

Tudi razni drugi momenti cerkvenega življenja so nalagali cerkvenim krogom v Avstriji novo skrb za nenemške verskoizpodbudne tekste.

Koncesije nemškemu cerkvenemu petju[20] na škodo latinskega so se množile, a cerkvene pesmarice, ki so utirale pot nemški „peti maši", med njimi pesmarica, ki je izšla prvič 1726 v Paderbornu pod naslovom „Christ-Catholisches Gesangbuch" ter prinesla tudi „pesmi med sv. mašo", so rabili po vsej priliki tudi v Avstriji. Obenem je prihajalo tudi na avstrijski knjižni trg vedno več nemških mašnih molitvenikov.[24]

Bratovščina krščanskega nauka se je obnovila 1750 na Dunaju ter dobila istega leta svoj tekst v katekizmu jezuita Ignaca Parhammerja, ki je prilagodil svojim potrebam Canisijev mali katekizem ter mu dodal tudi nove molitvene obrazce, pesmi itd. Parhammer je potoval 1754 v misijonske namene tudi po Štajerskem, Kranjskem in Koroškem. Naslednjega leta je uvedel sekovski škof obnovljeno bratovščino v vsem območju svojega generalnega vikariata na Štajerskem, a z dekretom z dne 14. okt. 1755 je predpisal „v rabo vseh župnikov, dušnih pastirjev, učiteljev, otrok, staršev in članov bratovščine krščanskega nauka"

Parhammerjev katekizem, ki ga je izdala 1756 „katehetična biblioteka družbe Jezusove" pod naslovom „Allgemeines Frag-Büchlein über die Fünf Haupt Stück des kleinen Catechismi V. Petri Canissii Societatis Jesu". Na Dolenjskem so uvedli bratovščino 1760, na Gorenjskem in Koroškem 1761.

Reforma knjižne cenzure,[25] ki se je začela z uvedbo strokovne cenzure ter z ustanovitvijo centralne cenzurne komisije na Dunaju in pokrajinskih komisij, je sicer merila na to, da spravi čim več stvari pod kompetenco novih cenzurnih organov na Dunaju ali pri pokrajinskih vladah, vendar ni hotela odpraviti niti antikulturnega ozkosrčnega in netolerančnega jerobstva niti cerkvene cenzure za spise duhovnikov, zato za slovensko produkcijo te dobe še ni imela posebnega pomena.

Novi momenti v slovenski produkciji[4] pričajo le o novih cerkvenih in državnih potrebah in pa o večji uvidevnosti činiteljev, ki jim je bila naložena skrb za te potrebe.[8]

Nekateri so ostali sporadičen pojav: tisk prve slovenske knjige za cerkvene potrebe v Rimu 1756; prvi slovenski tisk 1757 v Trstu, ki je imel od 1752 svojo tiskarno, kakor jo je imela od 1754 tudi Gorica; slovenski zapiski v nemškem bloškem urbarju izza 1762.

Drugi momenti so bili začetek novih tradicij, a v okviru dosedanjega cerkvenega repertorija.

Da je mogla povzročiti nova bratovščina krščanskega nauka že 1758—61 za mariborski, kranjski in koroški kulturni okoliš posebne slovenske izdaje omenjenega katekizma, je bilo vsekako nekaj povsem nenavadnega.

Nova pridobitev cerkvenega repertorija je bil tudi mašni molitvenik, ki je izšel prvič 1762 ter ostal odslej na dnevnem redu.

Istodobno je povzročila začetek nove tradicije vlada, ki je s svojim ukrepom ugled slovenskega jezika celo dvignila, seveda proti svoji volji in nameri. V težnji, da bi bila razumljiva tudi preprostemu možu, je postala nezadovoljna z razglašanjem odlokov in patentov Slovencem, ki niso umeli nemščine, zgolj po pridigarjih in bobnarjih, ki so jih prevajali sproti, ter je dala vsaj že patent z dne 6. jul. 1758 o vojaški službi natisniti tudi v samoslovenski izdaji.

K dosedanjim trem okoliščem, ki so množili poleg kranjskega cerkveni in slovenistični repertorij, bodisi da so dopolnjevali delo Kranjcev, bodisi da so jih vodile separatistične težnje, sta se pridružila polagoma še dva: mariborski in celjski.

V kranjskem okolišu je bilo posebno živahno delo za cerkveno pesmarico. Novi cerkvenopesemski teksti sicer niso bili v lekcionarjih, ki so prinašali v glavnem stari repertorij, pač pa v Parhammerjevih katekizmih in v posebnih izdajah. Izmed množiteljev cerkvenopesemskih tekstov na Kranjskem[12] je v tej dobi po imenu znan le Repež. Do 1757 je imel v rokopisu že veliko zbirko cerkvenih pesmi, obsegajočo tri dele, izmed katerih se je zval prvi „Štima božja". V tisku je izdal 1757 za božjepotnike na Križno goro „Romarske bukvice".

Da je dal v Trstu natisniti ljubljanski jezuit Lovrenc Pogačnik 1757 obrednik, ki zopet upošteva nekoliko tudi slovenščino, je moralo imeti pač svoje vzroke.

Kdo je priredil 1760 prvo ljubljansko izdajo slovenskega prevoda Parhammerjevega katekizma, ni znano. Bil je to pač kak ljubljanski jezuit ali pa stiški cistercijan baron Franc Ksav. Tauffrer.

Tudi prireditelj prvega mašnega molitvenika, ki ga je natisnil 1762 ljubljanski tiskar Heptner pod naslovom „Sveta inu zlo nucna viža sveto mašo slišati", ni ugotovljen, medtem ko je prevedel „Pot svetiga Križa" Leonarda da Porto Maurizio ljubljanski frančiškan p. Sever, čigar prevod se je vkljub slabemu jeziku hitro udomačil.

Na Koroškem so ostali jezuiti zvesti svojemu pravcu: Lavrenčič je objavil v Celovcu 1752 „Misionske katoliš karšanske pesme", a pozneje v Ljubljani „Misionske pesme inu molitve"; 1758 so objavili jezuiti nemški prevod Hipolitove prireditve Bohoričeve slovnice, a brez Hipolitovega ali Bohoričevega uvoda; 1761 so priredili celovško izdajo Parhammerjevega katekizma. Obe Lavrenčičevi pesmarici sta imeli tudi tekst za mašno petje: za pesmarico iz 1752 je Lavrenčič iznova prevel isto nemško peto mašo kakor pred njim Stržinar, v poznejših „Misionskih pesmih" je prevzel Stržinarjev prevod.

O anonimnih piscih se da le ugibati: 1757—1758 ni bilo v celovškem kolegiju nobenega izmed poznejših izpričanih slovenskih pisateljev, pač pa trije drugi Slovenci, namreč profesor matematike Ignac Rasp, profesor fizike Janez Krstnik Popovič, brat Sigismundov, in pa slovenski pridigar Janez Pogrietschnig; 1760—1762 so bili v Celovcu izmed slovenskih jezuitov Rasp (1760), Pogrietschnig (1760—1762) ter brata Matija Gutsman

(1760—1762) in Ožbald Gutsman (od 1761). Ni izključeno, da je pri slovnici 1758 sodeloval Pogrietschnig, Ožbald Gutsman pa vsaj pri katekizmu 1761.

Obenem so sedaj prvič nedvomno izpričana prizadevanja neštudiranih koroških laikov, ki so se začeli zatekati h knjižni samopomoči, ker jim je knjižni trg premalo nudil: rokopis, ki ga je napisal tak „bukovnik" 1757—1761 v Lešah pri Prevaljah, obsega molitve, ljudska zdravila, ženitovanjska vabila, stare in nove pesmi (med cerkvenimi je tudi prvi znani zapis posvetne narodne pesmi) ter razne apokrifne tekste.

O novem zanimanju za slovensko knjigo na Štajerskem pričajo že „Andohtlive pesmi", ki jih je natisnila 1756 Widmanstätterjeva tiskarna v Gradcu. Gre pač za jezuitsko prireditev, a ni izključeno, da je sodeloval na kak način tudi Korošec Ožbald Gutsman, ki je bil 1755—1759 v graškem kolegiju, in sicer 1756 edini Slovenec.

Začetek slovenske književne aktivnosti v mariborskem okrožju je v zvezi z odlokom sekovskega škofa iz 1755, ki se je tikal bratovščine krščanskega nauka. Že tri leta pozneje je izšel namreč v Gradcu prevod graške izdaje Parhammerjevega katekizma. Priredil ga menda ni jezuit, ampak morda dr. Gregor Jožef Plohel, ki je študiral gimnazijo v Varaždinu, bil vešč „slovenskemu, kranjskemu in hrvaškemu jeziku", po ordinaciji 1753 ostal radi študij za doktorat do 1756 še v Gradcu ter bil kaplan od 1756 pri Sv. Marjeti niže Ptuja, od 1758 v Ptuju: prevod je bil namreč z ozirom na one župnije sekovskega generalnega vikariata, „kere več od horvackoga, kak od kranjskoga imajo", v jeziku in pravopisu „napol na horvacko napravlen".

Istega 1758. l. so se naselili jezuitje v Mariboru ter otvorili tu peto svojo gimnazijo na slovenskem ozemlju,[5] medtem ko je gimnazija v Rušah zaključila svoje delovanje. Izmed slovenskih jezuitov so delovali v Mariboru Lavrenčič (1758), Hasl (1758—1759) in drugi, vendar ni izpričano, da bi se bil kateri izmed njih v novi rezidenci tudi književno udejstvoval. Pač pa se je zanimal mariborski kapucin p. Bernard, med svetom Janez Anton Apostel[6], za glagolico in njeno zgodovino ter je sestavil 1760 v rokopisu nemško-slovenski slovar, in sicer z željo, da pripomore do „boljšega spoznavanja ... čistega slovenizma".

Kmalu za prvimi slovenskimi pisatelji v mariborskem okrožju so se pojavili prvi domači množitelji cerkvenoknjižne zaloge tudi v celjskem okolišu: Frančišek Ksaverij Goriup[6],

vikar in komisar v Novi cerkvi pri Vojniku, in Gašpar Rupnik, vikar v Vojniku. Goriupu je dala prvo pobudo „bratovščina Marije od dobrega sveta", ki jo je 1761 ustanovil pri Novi cerkvi: napisal ji je „odpustke inu postave", ki so ostali v rokopisu, a je morda tudi avtor „Pesmi" in „Litanijam", ki so jih nekako istodobno natisnili v Ljubljani za častilce Marije „od dobrega sveta". Rupnika, ki je od 1761 prevajal Hevenesijevo premišljevanje Kristusovega trpljenja za postni čas, je naklonila k temu zapoved goriškega nadškofa, „de mormo mi našim nam čez danim oučicam vsaku lejtu tri dni ob pred- inu popoudanskimu času h' enimu duhovskimu premišluvajnu kej takšniga duhovskiga naprej brati, katiru eno veči moč ima tiste od grehu odverniti, inu na dobru perpelati".

Za cerkveno književnost prekmurskih protestantov so pomenjali nov program prvenci Štefana Küzmiča, ki je bil do 1755 učitelj v Nemes-Csóu, torej v „artikuliranem mestu", kamor so romali prekmurski protestantje po enkrat na leto k obhajilu, a od 1755 pastor v Šurdu, torej v slovenski naselbini. Svoj načrt je začel izvrševati menda že 1752—1755 z izdajo katekizma in abecednika. Predzadnje leto bivanja v Nemes-Csóu je objavil „Vöre krstianske kratki navuk", ki je prinašal tudi molitve in pesmi. Ko je postal pastor, je pač kmalu začel prevajati novi zakon.

Odnosi obrobnih kulturnih okoliščin do središčnega in težave na poti do enotnega literarnega jezika za celokupnost ozemlja brez ozira na pokrajinske in državne meje so postajali jasni: koroški okoliš je hotel ostati zvest primeru preteklosti, oslanjal se je kakor primorski na tradicijo kranjskega, a je zahteval ozir na svoje posebnosti; celjski je kazal slično nagnjenje, a nevarnost je bila radi značaja odnosov med njegovimi in kranjskimi govori še manjša; mariborski in prekmurski nista hotela o oslonu na kranjskega nič čuti, pri čemer se je skušal oni nasloniti na hrvaško - kajkavskega soseda, dočim je afirmiral ta separacijo zgolj na osnovi domače govorice; beneških Slovencev ni niti med producenti niti med konsumenti.

Izmed mož, ki so množili 1751—1763 tradicionalne repertorije za cerkvene in filološke potrebe Slovencev, je bilo malce razpoloženih za sprejem posameznih preporodnih gesel morda

kakih pet: Kranjec Paglovec, Korošec Gutsman,[6] Štajerca Apostel[6] in Plohel in Prekmurec Küzmič.

Toda medtem ko se pri omenjenih predstavnikih starejše generacije to razpoloženje ni moglo razviti do preporodne aktivnosti, so se začele klesati prve slovenske preporodne črte 1755 do 1763 v posameznih predstavnikih generacije, ki se je rodila 1735—1744, a je sedaj dozorevala.

Sodelovala so pri tem razna kulturna središča, kjer so se slovenski inteligenti vzgajali.

Na Dunaj je prispel 1753 Popovič,[7] ki je bil pozvan za profesorja nemškega jezika in govorništva na univerzi. V bližnjem Maria-Brunnu, kjer so diskalceati avstrijske pokrajine opravljali noviciat, je bil 1755—56 diskalceatski novic Ljubljančan Marko Pohlin, ki se je moral 1756 preseliti v diskalceatski samostan na Dunaju, kjer so diskalceati dovrševali drugi noviciat ter študirali bogoslovje. Dve leti pozneje je prišel na Dunaj Korošec jezuit Ožbald Gutsman, ki je bil 1758—1759 prefekt v terezijanski akademiji.

V Ljubljani je študiral Blejčan Blaž Kumerdej do 1757 gimnazijo, menda do 1759 filozofijo, a vsaj 1761—62 bogoslovje. V isti dobi sta bila med ljubljanskimi študenti tudi Kamničan Jurij Japelj in Sigismund pl. Hohenwart, ki sta obiskovala 1755—61 gimnazijo, 1761—63 filozofijo. Menda je študiral v Ljubljani filozofijo 1760—62 tudi Vipavčan Andrej Lavrin, ki je končal 1760 gimnazijo v Novem mestu.

V Gradcu je poslušal Leopold Volkmer,[7] štajerski Slovenec iz mariborskega okrožja, 1759—61 filozofijo, od 1761 bogoslovje.

Do jasnih zahtev se je razvila slovenska preporodna misel najprej pač pri Pohlinu. Zgodilo se je to v času, ko je v Maria-Brunnu in na Dunaju imel priliko občevati s študiranimi češkimi sobrati in čitati češke knjige, torej med 1755 in 1763. Vse kaže, da si je Pohlin že na Dunaju prikrojil nekak preporoditeljski življenjski načrt.

Zdi se, da sta začela sedaj tudi pri Popovičevem znanstvenem zanimanju za slovenski jezik sodelovati čuvstvo narodne pripadnosti ter zavest dolžnosti, čeprav je moral glavno svoje literarno delo usmeriti na skrb za napredek nemškega literarnega jezika. Ako je ta podmena pravilna, potem je to najbrž zasluga Pohlinova. Popovič je namreč Pohlina osebno poznal, a

osebno spoznati sta se mogla le 1755—63, ko je bival Pohlin prvič in zadnjič v Popovičevi bližini.

Kumerdej „je hrepenel že v svojih mladostnih letih", torej pač še pred prejemom prvih redov v ljubljanskem bogoslovju 10. apr. 1762, ko mu je bilo že 24 let, „da bi mogel obravnavati materin jezik". Pač že v tej dobi se je začel zanimati za Ruse ter se učiti glagolice in cirilice.

Japelj, ki je bil 1751—59, od svojega 7. do 15. leta, pod neposrednim vplivom Paglovčevih prizadevanj za množitev ter jezikovno pravilnost slovenskega cerkvenega repertorija, se je že gotovo bolj od svojih šolskih tovarišev zanimal za slovensko knjigo in slovenski književni jezik, čeprav mu za to dobo kakršnekoli literarne aktivnosti še ne moremo pripisovati.

Volkmer je študiral gimnazijo v Varaždinu ter se je že v gimnazijskih letih vneto učil „hrvaško-slovenskega jezika", t. j. v prvi vrsti kajkavščine, ki je bila v varaždinski gimnaziji pomožni šolski jezik, vendar ni v tej dobi po vsej priliki niti delal pesmi niti kaj drugega slovenskega ali hrvaškega pisal.

Slično se je razvijal pač tudi Primorec Lavrin, menda Japljev znanec.

Morda je okoli 1763 včasih že razmišljalo o preporodu tudi nekaj ljudi, ki so mogli poznati namere Pohlinove ali Japljeve, n. pr. Martin Hrovat, ki je bil istih let s Pohlinom in menda njegov dobri znanec; diskalceatska patra Avrelij in Janez Damascen, med svetom Feliks Dev, ki sta bila le nekaj let starejša od svojega delovnega sobrata; iniciatorjev brat Jožef Pohlin; ali Japljev sošolec in prijatelj Sigismund pl. Hohenwart.

Obstoj zavestne preporodne miselnosti v duševni fiziognomiji posameznih predstavnikov mlade slovenske generacije okoli 1763 je izven dvoma, čeprav je verjetno, da je šlo tem redkim mladim inteligentom še bolj za razglabljanje o problemu in za iskanje informacij kakor pa za literarno delo v smislu novega odkritja.

Momentov, ki bi bili mogli do 1763 eventualno vplivati na vznik slovenske preporodne miselnosti, se da nanizati dolga vrsta.

Mogli bi biti to momenti, ki so bili aktualnost Evrope: nauk o suverenosti ljudstva, ki se je odražal n. pr. v Montesquieujevem Esprit des lois iz 1748, Voltaire-ovem Essai sur les moeurs et l' esprit des nations iz 1756 ali v Rousseaujevem Contrat social iz 1762 ter se dal prikrojiti v zahtevo, da pritiče suverenemu ljudstvu tudi veljava njegovega jezika; vedno izrazitejše obli-

kovanje nasprotja med izrazoma „nation" in „peuple", v katerem je dobivala beseda „nation" vedno odličnejšo vsebino, a je tudi izraz „peuple" mogel postati geslo; gesla fiziokratov za povzdigo kmetijstva v smislu Quesnay-jevih naukov iz 1756 in 1757 in Mirabeau-jeve knjige iz 1763, ki so morala imeti za posledico tudi prizadevanja za poljudnostrokovni pouk v razumljivem jeziku; čitanje velike francoske „L' Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences", ki je izhajala izza 1751 ter širila tudi v posnetkih poleg označenih še mnoge druge sem spadajoče nauke; napredovanje v laicizaciji jezika znanstvenih del, ki so bila že večkrat pisana v živih jezikih velikih narodov in ne več v latinščini; primer francoskih janzenistov, ki so imeli v programu svojih latinskih šol tudi slovnico francoskega jezika in čitanje francoskih klasikov; italijanske šole, kjer so tudi že gojili laško retoriko; praktično prosvetljenjstvo, ki je moglo dobiti v program tudi podržavljenje osnovne šole ter širjenje čitanja in izobrazbe tudi v zanemarjenih jezikih, ker so se dala nova gesla le v razumljivih jezikih popularizirati; številčni in vrednostni dvig nemškega slovstva izza sredine 18. stoletja ob živem interesu za oblike, ki jih je, kakor basen, idilo, poučno povestico in vso novo panogo mladinske literature protežiral duh časa, a pesmar brez pesniškega daru utegnil vendarle z uspehom zajeti v neizbrušeno jezikovno posodo zaostalega naroda; nečuveni literarni uspeh Macphersonov, ki je mogel pripomoči k temu, da se vzbudi aktivnost in pojači veljava zaostalih narodov, ki bi jim uspelo s sličnimi pesnitvami izpričati svojo usposobljenost za literarno tekmo.

Misliti je treba tudi na vpliv takih momentov, kakor so bili: zanimanja nemških učenjakov za vprašanja slovanske preteklosti, ki so bila živahna že v 17. stol., a so postajala v 18. kritičnejša ter rodila med drugimi disertacije berlinskega učenjaka Johanna Leonharda Frischa, izmed katerih je ena iz 1729 posvečena celo slovenski literarni zgodovini;[8] nova kritična usmeritev študij sv. pisma, ki so dovedle göttingenskega profesorja Michaelisa do tega, da je zabeležil 1750 v uvodu k novemu zakonu tudi cerkveno slovanščino med starimi jeziki, ki morejo biblicistiki biti v korist.[9]

Izmed posebnih avstrijskih okoliščin, katerih vplivom so bili Slovenci v prvem redu izpostavljeni, jih je moglo priti že do 1763 več v poštev, ker so po individualnem razpoloženju slovenskega motrilca utegnile roditi ne le njegovo željo po prenosu, ampak tudi njegov odpor: splošna nova prosvetljenjska smer izza

srede stoletja: propaganda za janzenizem, ki je dobil na Dunaju zagovornika 1745 v Nizozemcu Gerhardu van Swietenu, cesaričinem telesnem zdravniku in prefektu dvorne knjižnice, 1752 v Simonu Stocku, ravnatelju teološke fakultete, 1754 v Nizozemcu Antonu de Haenu, profesorju medicine, a 1760 v italijanskem dominikancu Petru Gazzanigi, profesorju teologije, ter je očuval zahtevo, naj se biblija prevaja v narodne jezike, a narodni jeziki upoštevajo v liturgiji in ritualu, čeprav se njegove zasluge za francoski jezik in francosko literarno izobrazbo tukaj niso podčrtavale; porast slovstvenih interesov, ki se kaže zlasti tudi v časopisih, v glavnem tipičnih moraličnih tednikih, ki so jih izza 1755 na Dunaju pridruževali Diariju; poizvedovanja vlade o stanju osnovnega šolstva 1751 in 1760, ob katerem se je moralo ugotoviti, da se slovenski nikjer ne poučuje, in je mogla nastajati zavest, da tako ne sme ostati v dobi popularno-prosvetljenjskih gesel; jezikovna politika vlade, ki se je dala tam, kjer je dotakratni razvoj ustvaril potrebne pogoje in tradicije, v glavnem še voditi po praktično-prosvetljenjskih, a ne po ponemčevalnih tendencah.

Že v prvih štadijih preporodnega zanimanja so utegnili na Slovenca vplivati tako vsaka vest o položaju slovanskega jezika v svobodni Poljski in Rusiji kakor tudi vsako poročilo o znanilcih preporoda zaostalih narodov ali o oficialnih koncesijah jeziku narodov, ki so bili v sličnem položaju kakor oni sami. Zlasti opazljivo je utegnilo postati za Slovence novo upoštevanje, ki ga je avstrijska jezikovna politika izkazovala izza srede 18. stoletja češkemu jeziku, čeprav so bile znanilke češkega preporoda še samo nemške ali latinske razprave iz področja češke politične, kulturne ali literarne zgodovine, ki so jih pisali izza prve polovice stoletja priseljeni in domači znanstveniki v smislu novih in kritičnih zahtev racionalistične dobe.

Že nekako od 1750 je bil na Dunaju Čeh Vaclav Pohl učitelj češčine mladim nadvojvodom, odlikovanje, s kakršnim se Slovenci niso mogli ponašati. Dočim se je zdela veljava odloka z dne 25. jun. 1752, naj uporabljajo jezuiti za gimnazijske učitelje le može, ki jih odlikuje poleg „dobre latinščine tudi čist nemški pravopis", za slovensko ozemlje z vsemi posledicami sama ob sebi umljiva, je bil na Češkem še vedno v veljavi patent z dne 16. okt. 1747, ki je ukazoval jezuitom in piaristom, naj se v svojih šolah brigajo tudi za češki jezik, a reskript z dne 9. jun. 1763 je ne le priznaval, da je češčina na Češkem jezik

večine, ampak je roditeljem obenem priporočal, naj bolj skrbe za pouk svojih sinov v češčini, in je zapovedal, naj se v nižjih latinskih šolah pri prevodih rabi češčina. In medtem ko še nihče ni mislil na kako slovensko stolico, je ustanovila vlada stolico češkega jezika 1752 na novi vojaški akademiji v Dunajskem novem mestu, 1754 na vojaški inženjerski šoli na Dunaju, a menda istodobno še na dunajski vojaški pripravnici za novomeško akademijo, in je s to novo institucijo povzročila vrsto novih učnih knjig za češčino (rabili so med drugim do 1756 Rosovo slovnico, od 1756 Pohlovo).

Na Dunaju so mogli Slovenci tem prej zvedeti za razliko v vladnih odnosih do slovenščine in do češčine, ker je del slovenskega inteligenčnega naraščaja imel živahne osebne stike s severnimi brati. Čehi in Slovenci so spadali namreč v isto diskalceatsko pokrajino. Češki diskalceati, ki so morali imeti na Dunaju tudi zato veščake v češčini, ker je diskalceat tu vsako nedeljo češki pridigal, so bili torej tovariši slovenskim, zlasti v mariabrunnskem in dunajskem samostanu med noviciatom in študijami. Po vsej priliki je bilo v Maria-Brunnu in na Dunaju tako v samostanskih kakor tudi v privatnih knjižnicah čeških diskalceatov tudi precej čeških in bohemističnih knjig.

Individualna pripravljenost in usmerjenost pa je bila tudi v tem slučaju pogoj za sprejem zunanjih pobud: smisel za opažanje razlik in naklonjenost k aplikaciji; aktiven odnos nove generacije do dela stare v smer preoblikovanja; razmišljanje ob nekaterih formulacijah v stari produkciji, n. pr. ob Bohoriču ali Valvasorju; spoznanje, da zamenjaj mrtvo besedo tak živ jezik, ki ni za večino naroda zopet mrtev; vsaj taka samozavest, ki je bila lastna premožnemu slovenskemu kmetu in se je mogla pri inteligentu zaostriti v željo, da bi imel v svojem jeziku nekaj predvsem zato, ker imajo to drugi narodi, torej brez ozira na praktično potrebo in smotrnost.

Podoba je, da je učinkovalo le pičlo število navedenih momentov na vznik preporodne misli pri Pohlinu, Kumerdeju, Japlju in Lavrinu, ki so se nekaterih važnih preporodnih gesel 1763 nedvomno že zavedali, ter pri Volkmerju, ki se je menda bolj instinktivno usmerjal.

Pač vse Kranjce sta odlikovala neka posebna samozavest in odpor proti novemu protežiranju nemščine, ki je bila večini naroda prav tako tuja kakor latinščina. Dalje so vplivali na vse menda momenti, kakor: praktično prosvetljenjstvo, dvig nemške

literature, zlasti avstrijsko-nemške; poizvedovanja o šolstvu. Drugi momenti so vplivali le na posameznike: Hauptmannova dolnjelužiška slovnica iz 1761 in kontakt s Čehi, ki ga je spremljalo spoznanje o drugačnem upoštevanju češčine kakor slovenščine na Pohlina; čitanje Valvasorja in uvoda v Bohoričevo slovnico na Pohlina, Kumerdeja in morda tudi Japlja; Rusija s svojo rastočo politično veljavo in novo literaturo na Kumerdeja; kontakt s Paglovčevim programom in želja, da ga razširi, kakor tudi kontakt z janzenizmom na Japlja; hrvaška gimnazija z diktati v narodnem jeziku na Volkmerja.

Več predstavnikov starejše generacije med množitelji tradicionalnega cerkvenega repertorija je umrlo pred prvim javnim nastopom glasnikov preporoda (Lavrenčič 1758, Paglovec 1759, Pušar 1760, in menda tudi Cusani).

1763—1768: V petletju po Pohlinovem odhodu iz avstrijske prestolice, v katerem n. pr. preporodni proces Čehov še vedno ni kazal novih sestavin, je dozorela prva preporodna obogatitev slovenske produkcije z novo panogo in prva javna manifestacija za slovenski preporod. Proti svoji nameri je zopet vlada sama ta razvoj nekoliko pospeševala.

Ko je začel poslovati s 1. nov. 1763 v Gradcu notranjeavstrijski gubernij,[26] so tvorile glavne slovenske pokrajine višjo administrativno enoto, ker so bila guberniju podrejena tudi deželna glavarstva v Celovcu, v Ljubljani in menda tudi v Gorici, ki so imela manjši delokrog od prejšnjih reprezentanc.

Za iskanja in razglabljanja mladih preporoditeljev ni bilo brezpomembno, da je dala vlada v svoji prosvetljenjski in fiziokratični usmerjenosti po prvem slovenskem prevodu oficialnega razglasa prevesti še n. pr. patent o nakladi na meso z dne 16. julija 1764 in ukaz o razdelitvi pašnikov z dne 4. decembra 1768.[4] Takih prevodov je bilo najbrž več. Do 1768 je bila ta novost pač uveljavljena, čeprav niso dali prevesti vseh novih patentov.

Istodobno je vplivala vlada na čuvstvo preporoditeljev z ukrepi, ki so merili po svoji zamisli vprav v nasprotno smer. Čeprav je iz praktičnih razlogov še vedno podpirala n. pr. stolice za učenje češčine, se je začela njena šolsko jezikovna politika vendar tako izpreminjati, da se je obrnila njena ost očitno proti vsem nenemškim jezikom v državi in da je postala opasnost nemščine tudi za slovenščino še večja kakor je bila dotlej. Učni načrt iz 1764, ki je dajal v gimnazijskem pouku nemščini skoraj večje pravice kakor latinščini, menda ni veljal le za slovensko

ozemlje, ampak tudi za češko, a dvorni dekret z dne 23. febr. 1763 je določal za osnovne šole na Češkem, naj „dobe mesta umrlih učiteljev taki, ki so vešči nemščine, in naj se sploh stori vse, kar bi moglo prispevati k razširjenju in splošnemu znanju nemščine."

Težnja, da se pritegnejo v pouk retorike tudi narodni jeziki in njihove literature, je že precej prekoračila program francoskih janzenistov. Že 1763 so določili n. pr. nemški piaristi za poetični in retorični razred svojih šol nemško prozodijo in retoriko po Gottschedovih „Vorübungen der Beredsamkeit", a francoska učna uprava je priporočila 1763 Rollin-ovo in Crévier-jevo francosko retoriko in obdelovanje francoskih avtorjev poleg latinskih. Te tendence je začela upoštevati tudi avstrijska učna oblast, seveda v korist nemščini: v učbenikih, ki jih je povzročil učni red iz 1764 za gimnazije, se je za avstrijsko šolo prvič sprejelo nemško pesništvo s primeri iz Wielanda, Klopstocka, Kleista, Hagedorna in Gellerta.

Medtem ko so vsebovale nove večje pravice nemščine v šoli nov vzrok za nastajanje preporodnega odpora, so dajali novi učbeniki, dasi je avstrijski pouk v retoriki tudi odslej daleč zaostajal za italijanskim ali francoskim, vendarle možnost za skromno spoznavanje modernih nemških literarnih vrednot ter pobudo za preporodno posnemanje in prilagajanje.

Ugodne tako za jačenje starejših preporodnih ideologij in književno delo kakor tudi za pridobivanje novih somišljenikov so bile nekatere selitve preporoditeljev in njihovih znancev.

V Ljubljani je bival od spomladi 1763 v svojem diskalceatskem samostanu p. Marko Pohlin, ki je postal po završitvi študij ljubljanski redovni pridigar, a v istem samostanu je živel takrat najbrž tudi p. Janez Damascen Dev. Kumerdejevo bivališče za dobo od 10. apr. 1762 do 1767 sicer ni ugotovljeno, verjetno pa je, da je tudi on bival še po Pohlinovi vrnitvi v Ljubljani.

V Gradec, kjer je bil do svoje ordinacije 1763 še vedno Volkmer, je prišel vsaj že 1764 Lavrin, ki je bil 1763 med graškimi slušatelji spekulativnega bogoslovja. Najbrž je študiral v tem času v Gradcu tudi bogoslovec Japelj, ki sicer ni bil imatrikuliran, a je utegnil obiskovati predavanja kot privatist.

Na Dunaj se je odpravil Kumerdej, ki se je v jeseni 1767 vpisal na juridični fakulteti. Popovič je šel sicer 1766 v pokoj, toda naselil se je v bližnjem Perchtoldsdorfu, odkoder je mogel vzdrževati zveze z dunajskimi znanci. V tem času je dovrševal

bogoslovne študije na Dunaju menda tudi Lavrin, in sicer kot privatist.

Volkmer je prišel 1765 za kaplana k sv. Ožbaltu v Ptuju ter ostal v svojem zavičaju. Tudi Gutsman je ostal v Celovcu in v svoji Koroški.

V kranjskem kulturnem okolišu so skušali najprej starejši ali anonimni repertorijski množitelji dopolniti nabožnoknjižno zalogo.[4]

Repež je poklonil 1764 križnogorskim romarjem „Nebešku blagu", ki je izšlo v Ljubljani ter prinašalo nove romarske pesmi in molitve. Istega leta je objavil neznan avtor v Ljubljani pod naslovom „Hitra inu gladka pot proti nebesam" nov tip molitvenika, ki se je v kratkem času silno priljubil in začel ponatiskovati. To je bila prva slovenska knjiga, ki je prinašala poleg litanij ter mašnih in drugih molitev tudi mali Marijin oficij s „pesmimi".

Za preporodni proces pa ni imela posebnega pomena niti nova Repeževa pesmarica niti nova molitvena knjiga. Neprimerno pomembnejše je bilo, da je začel novi diskalceatski pridigar tega leta objavljati dela iz književnega načrta, ki si ga je po vsej priliki prikrojeval že dlje časa.

Pohlinovo književno delo iz 1765—1768 kaže jasno, da ga je vršil ves čas pod vtisom misli na novo šolsko politiko.

Že dejstvo, da je začel 1765 svojo publicistiko z abecednikom kot posebno knjigo, priča, da je želel dati slovenščini v novi šoli na Slovenskem pomembnejšo vlogo, nego so ji jo odkazovali slovenski katoliki prejšnje dobe. Njegove izgubljene rokopisne „Te odperte ali odklenene dure, 1768, seu Janua linguae Carniolicae", pač prevod iz Komenskega, pripadajo gotovo šolskemu programu. Sledovi odpora proti novemu položaju nemščine v šoli so tudi v predgovoru slovnice iz 1768, kjer toži: „Mladine v šolah ne priganjajo sedaj toliko k učenju latinščine kolikor izbrane nemščine. O, ko bi se poprijela tudi kranjščine, ker bo morala skrbeti v tem jeziku po završitvi študij tako za lastno korist kakor tudi za korist drugih!"

Važno mesto je zavzemalo v Pohlinovem načrtu dopolnjevanje verskoizpodbudnega repertorija. V teku treh let je priredil in objavil:[4] „Molituvne bukvice", tretji slovenski molitvenik, ki ga je narod kmalu vzljubil, „Limbar med trnjam", prvo

slovensko knjigo v čast sv. Alojziju, in novo izdajo malega Canisijevega katekizma, a obenem je prirejal prevod starega zakona, pri čemer pa je rabil menda posamezne knjige Kastelčevega prevoda. Vsakemu svojemu verskoizpodbudnemu tisku je priključil tudi kako novo cerkveno pesem, in to razmeroma dobro, med drugimi tudi novo prireditev pesmi v malem Marijinem oficiju, ki je bila mnogo bolj uspela od prireditve v „Hitri inu gladki poti" ter je v novih izdajah tega molitvenika tudi izpodrinila starejšo obliko.

Tretjo in glavno točko takratnega Pohlinovega načrta so tvorili filološki pripomočki v obliki, kakršna se je zdela njemu potrebna. Tudi to delo je forsiral: „Krajnsko Grammatiko, das ist: die crainerische Grammatik" v nemškem jeziku je poslal knjigar Bernbacher, ki je ta ljubljanski tisk založil, na knjižni trg v drugi polovici 1768; slovar je bil v rokopisu menda že precej obsežen.

Obenem se je zavedal Pohlin važnosti zbiranja apologetičnega gradiva in preporodne propagande ter je vršil propagando najbrž tudi ustno v svoji okolici.

Kumerdej in Japelj sta še molčala, a delo ostalih kranjskih repertorijskih množiteljev se s Pohlinovim ni dalo primerjati.[4] Kdo je priredil po Paglovčevi smrti izdaji l e k c i o n a r j a iz 1764 in 1768, pri katerih opozarjajo na novo osebo ne le neznatne pravopisne izpremembe, ampak tudi novosti in izpremembe v spremljajočih tekstih, ni znano; mogoče je treba iskati prireditelja v krogu ljubljanskih jezuitov. Pač Kranjec je opisal tudi ž i v l j e n j e s v e t e H e m e, ki je menda iz te dobe in prvi slovenski hagiografski spis. V letu Pohlinove slovnice se je pojavilo med nabožnoizpodbudnimi pisatelji novo ime: Maksimilijan R e d e s k i n i, ki je menda že opravljal službo levita pri ljubljanski stolnici, je hotel širiti med ljudstvom misli Loyolovih Eksercicij v lažji obliki, kot so jo imele Basarjeve pridige. Preporodna misel je vodila pero le neznanim avtorjem p o s v e t n i h p e s e m s k i h p o s k u s o v in prevodov iz Vergila in Ovida, ki so bili Pohlinovi znanci in somišljeniki, ker so mu dali na razpolago svoje stvari za objavo v slovnici.

Izmed ostalih okoliščev sta prispevala le dva malenkosti za cerkvenoknjižne potrebe. Menda na Koroškem je treba iskati prireditelja prvih slovenskih tekstov, ki jih je prinesel končno

1766 tudi solnograški obrednik. V mariborskem okolišu se je prvi ali novi prireditelj Parhammerjeve „Občinske knjižice izpitavanja" odpovedal ideji priključitve vzhodnoštajerskih župnij k hrvaški jezikovnokulturni sferi, ker ima druga izdaja iz 1764 sicer še kajkavski pravopis, a kaže vendar izrazito približevanje k štajersko-slovenskim govorom. „Hitra inu gladka pot", ki so jo natisnili 1767 tudi v Gradcu, sloni menda na ljubljanski izdaji.

Glavna knjiga vsega razdobja in ozemlja je bila Pohlinova slovnica iz 1768.

Pohlinovo filološko delo že sicer od začetka ni bilo tako usmerjeno, da bi bilo moglo kot znanstvena vrednota pospeševalno vplivati na preporod. Oni Pohlin, ki je bil prijatelj molitvic, kakršna je v njegovem molitveniku molitvica za 80.000-letni odpustek, se je dal voditi v področju filologije primitivnim aprioristom, kakor sta bila Čeha Rosa in Pohl, ki sta zanemarjala tradicijo ter bila medel pendant h „grammaires générales et raisonnées", splošnim filozofskim slovnicam, slonečim na Descartes-ovem racionalizmu in iščočim splošnih pravil.

Tudi slovnica iz 1768, prvi filološki spis Pohlinov, je bila nebogljen otrok nekritičnosti in površnega šolanja ob slabih vzorih ter ni mogla tvoriti trajnega znanstvenega temelja za preporod slovenskega književnega jezika.

Oče Marko je hotel veljati za takega kranjskega slovničarja, ki mu pritiče tudi v kronološkem redu prvo mesto, a da bi si smel lastiti pravico do uvajanja vsakršnih samovoljnih novosti, ki jo je reklamiral v svojem filološkem racionalizmu za „prvega slovničarja kakega naroda", se po vsej priliki tudi falzifikata ni ustrašil. Dasi je bil primerek Bohoriča menda v knjižnici ljubljanskega diskalceatskega samostana,[16] a ekskurz o prvi slovenski slovnici tudi v Valvasorju, je Pohlin v svoji slovnici vendar trdil, da daje Kranjcem ž njo stvar, ki jim „je ni dal še nobeden izmed njegovih rojakov", in da propada kranjski jezik radi tega, ker mu „niso na razpolaganje niti pravila niti slovnica". Če je pravilna podmena, da je Pohlin 1768 že poznal Bohoriča in slovnico iz 1758, je računal pač z redkostjo primerka iz 1584, dočim bi bil skušal oslabiti opozorilo na celovško izdajo iz 1758 morda z ugovorom, da tam ne gre za „kranjsko slovnico", ampak za „Windisches Sprachbuch".

Pohlin se je obračal s svojo knjigo izrečno samo na Kranjce, in to ne samo s poznamenovanjem jezika svojih čitateljev v naslovu in v tekstu, ampak je n. pr. pri razgovoru o znaku za „s" poleg Hrvatov tudi „Winde", torej koroške in štajerske Slovence, naravnost odganjal iz one skupine, na katero bi se eventualno še moral ozirati, češ: „... naj ugovarjajo slovenski (die Windischen), hrvaški ali tudi kranjski pisatelji kakor hočejo..." Smisel za slovensko celokupnost in enotni slovenski književni jezik je torej v Pohlinovi slovnici manj naglašen kakor 1584.

V pravopisu njegove slovnice je bilo med smernicami, ki so že imele svojo tradicijo, le nekaj sprejemljivih ali vsaj opravičljivih: razlikovanje, dasi ne dosledno, med „i" in „j" ter med „u" in „v"; raba „j" za izražanje dvoglasnikov; pisava končnega „-l" pri tvornih deležnikih preteklega časa; raba apostrofa pri enozložnih predlogih; pisava -ega, -emu itd.

Toda velika večina Pohlinovih pravopisnih smernic, bodisi takih, ki so imele kako zaslombo v slovenski književni tradiciji, bodisi takih, ki so bile novost, je pričala o omejenih filoloških zmožnostih domišljavega pisca, ki je hotel uveljaviti zdaj nepotrebni ozir na nemško ortografijo, zdaj lokalne posebnosti brez potrebnega ozira na celoto, zdaj domnevne pravice „prvega slovničarja": podvojitev soglasnikov, zlasti „ll"; pisava „koker", „toku", „rez-" namesto „raz-", „iz" namesto „z" in narobe, „na-" namesto „ne-" v sestavah, „e" namesto „i" v primerih kakor „s krajlicame", „lubem" itd.; „ę" za naglašeni „e"; nepotrebni znaki „q", „w", „x", „y"; „w" namesto „b" za razlikovanje „enakoglasnih besed"; zamenjava Bohoričevih znakov za sičnike in šumevce, tako da je postal „s" = „s", „ſ" (za veliko črko ležeči „S") = „z", „sh" = š, „ſh" (za veliko črko ležeči „Sh") = ž; pisava „otshem" namesto „hozhem" itd.

Pohlin je zagovarjal ustno pred prijatelji načelo, da „imej prvi slovničar vsakega naroda pravico prvega jezikovnega izumitelja, ki sme po mili volji ustvarjati nove besede". Tudi v knjigi se je takole bahal z novo slovniško terminologijo: „Iz lastne moči sem ustvaril, priznavam, celo slovniške umetne besede. Toda ali je to kaj slabega, če sem se poslužil pravice, ki sem jo podedoval od našega praočeta Adama: dajati stvarem imena po splošni samovolji in njihovi lastnosti? Zvezdogledi, najditelji novih otokov in umetniki imajo oblast, da poznamenujejo z novim imenom svoje novo delo, novi otok ali novo zvezdo, a novemu slovničarju bi naj bilo prepovedano oblikovanje besed iz korenin,

ki osvetljujejo stvar in naravo stvari ter jih napravljajo razumljive?" Obenem je Pohlin v slovnici tudi izrečno namigaval, da je nepotreben ozir na jezik kmečkega ljudstva, oziroma, kakor se tudi izraža, na jezik „drhali". Spričo teh teorij ne preseneča, da so bili v besednem zakladu nove slovnice bore redki odmevi prisluškovanja pristni narodni govorici, a zelo pogostni elementi, ki jih je moral z ogorčenjem zavrniti vsak slovenski inteligent, ki je imel količkaj smisla za organsko domačo besedo: neologizmi kakor „vekavc" = vokativ, „zmaknik" („Nehmfall"), „spremuvavc" („Gleitsfall" = instrumental) itd.; čehizmi kakor „kniž" = grof, „učirna" = učilnica itd.

K vsemu temu se pridružujejo še razni drugi nedostatki: slaba razporedba gradiva, ponesrečena izbira primerov, pogreški v paradigmah itd. Opazil je pač družilnik, ne pa mestnika, čigar množinske oblike navaja včasih pri genetivu.

Toda medtem ko je bila slovnica očeta Pohlina kot filološko delo pod kritiko, je bila s stališča slovenskih jezikovno-apologetičnih potreb naravnost epohalen spis. Knjiga podčrtuje toliko preporodnih elementov in zahtev, da se začenja ž njo nova doba tega procesa.

Pohlin, ki je sestavljal obrambni aparat s pomočjo obrambe češčine v slovnici Vaclava Rose,[10] s pomočjo Bohoriča in Valvasorja, lastnih opazovanj in lastne užaljenosti, je natrpal s preporodnimi prvki in pobudami tako uvod kakor tudi tekst.

V uvodu spada sem naglašanje momentov, kakor so: poziv, naj se Kranjci svojega jezika ne sramujejo; protest proti ljudem, ki nočejo priznati kranjščini nobene prednosti; starost naroda; razširjenost jezikovnega sorodstva v sedanjosti in preteklosti in poskusi, da se to dokaže z etimologijo krajevnih in drugih imen; sposobnost slovenščine za slovniško pravilnost; spoštovanje slovenskega jezika v preteklosti, ko je papež Hadrijan dovolil slovansko liturgijo, cesar Karl IV. zahteval od princev, naj se učijo slovanskega jezika; korist znanja slovenščine za posvetno in duhovsko gospoščino; želja, naj bi se učila mladina latinskih šol z isto vnemo kranjščine, kakor se mora učiti po novih določbah nemščine; obžalovanje, da živijo na Kranjskem poleg Slovencev tudi Nemci, ki širijo svoj jezik v škodo slovenskega; ogorčen protest proti onim, ki mislijo, „naj se kranjščina med učenimi ljudmi popolnoma opusti in zatre"; nesmisel zahteve, naj bi se Slovenci na ljubo nemškim graščakom in gospodarjem učili nemščine; primer Lužičanov, ki jim je 1761 Hauptmann napisal slov-

nico; proglasitev slovnice in slovarja za „peroti, na katerih se more jezik dvigniti"; obljuba, da izda avtor slovnice tudi slovar; termin „Slavenci", dasi ne za kranjske Slovence.

A v tekstu so služili preporodnemu namenu: slovenska slovniška terminologija; odstavek o začetkih slovenske književnosti; obljuba, da izda biblijo; svaritev pred tujkami; opozoritev na glagolico in cirilico in njuno razširjenost; odstavki o slovenski prozodiji s primeri slovenskega posvetnega pesništva in s slovanskim Olimpom, ki naj bi v poeziji zamenjal grškega (Belin = Apolon, Modrica = Minerva, Marljivka = Musa itd.); narodna imena „Čeh", „Leh" in Pojlak".

Pohlinovo apologijo so sicer spremljali odstavki, ki bi ne bili mogli ohraniti obrambne učinkovitosti pred resno zgodovinsko in filološko kritiko: srednjeveške domislice, kakor podčrtavanje besede „Buh", češ, da je v treh njenih črkah izražena sv. Trojica; bahave in naivne etimologije narodnih in geografskih imen, kakor „Slavenci" = „die Glorreichen", „Sclavonier, Zaklavoni, Sklavoni" = „die Feindwürger", „Moravci" = „die Bezwinger", „Bojemi" = „die Fürchterlichen", „Možkoviti" = „Klopfmänner", „Reussen" = „Rezsajeni" = „die Zänker" itd., ki jih je deloma nekritično ponavljal za Bohoričem; vera v južno provenienco Slovanov ter v tej zvezi tudi istovetenja kranjskega in ilirskega imena; naglašanje, da bi „mogli skoraj ves svet imenovati Ilirijo", češ da govorijo sličen jezik kakor Kranjci in njihovi sorodniki tudi n. pr. Lotiši (Liefland), Prusi, prebivalci „velike Skitije med Parti in Perzijo" itd. Toda vkljub takim slabostim je bila v Pohlinovi slovnici prva slovenska javna preporodna manifestacija, ki je imela življenjsko silo.

Avtor slovnice iz 1768 je pravilno slutil, da spadajo v prvo vrsto aktualnih slovenskih potreb slovnica, slovar in prevod biblije: kažipot za normiranje jezika in pisave; pripomoček, do katerega se utegneš obrniti, če v spominu ne najdeš primerne besede; *nova prireditev teksta, ob katerem so morali krščanski* narodi najprej izpričati izrazno sposobnost svojih jezikov.

Bolj navdušenega širitelja preporodnih gesel in spretnejšega kovača preporodnih manifestov, nego je bil Pohlin v svojem 33. letu, preporodu takrat skoraj ni bilo treba. Toda poleg agitatorja so bili potrebni Slovencem možje, ki bi prevzeli naloge, za kakršne Pohlin ni bil dovolj usposobljen ali ne dovolj vpliven: mecen, ki bi začel skrbeti za sistematično zbiranje spome-

nikov slovenske knjižne preteklosti in za dotok aktualnih spisov; duhovniki, ki bi umeli okoristiti slovensko književno produkcijo z bojem med staro verskokulturno strujo, ki je imela najbolj vnete pristaše med menihi, in janzenisti, katerim je prihajala pomoč tudi z graške univerze, ko je 1767 postal tu janzenist Tomičić profesor moralke; vpliven uradnik ali velikaš, ki bi vsilil vladi misel na upoštevanje slovenščine v novi šoli; gospodar, ki bi prepričal merodajne kroge, zlasti kmetijske družbe, osnovane za pokrajine s Slovenci med 1764 in 1768, da morejo le s slovensko tiskano besedo vplivati na dvig kmetijstva in rokodelstva; literat, ki bi poskusil uveljaviti slovenski časopis, obogatiti preporodno akcijo z literarnimi pridobitvami rastočega zanimanja za narodno pesem, ustvarjati ob poznanju vrhov francoske, angleške in nemške literature nove slovenske literarne vrednote, ne samo v vezani besedi, ampak tudi v prozi; slovenoljub, ki bi utrl pot slovenski besedi na oder v stanovskem gledališču, ki ga je dobila Ljubljana za nemške in laške predstave 1765, dočim so morale šolske predstave 1768 na povelje vlade prenehati; zgodovinar, ki bi s solidnim poznanjem prvih virov in s kriticizmom gradil temelje za poznanje narodne politične in literarne preteklosti; filolog, ki se ne bi dal voditi niti vzorcu modernih „grammaires générales et raisonnées", niti primeru primitivnih aprioristič nih slovničarjev, ki so kakor Pohlinova vzornika Čeha Rosa in Pohl zanemarjali tradicijo ter trpali slovnico s smešnimi novimi tvorbami, ampak bi imel smisel za smernice nove realistične deskriptivne slovnice, sloneče na Lockeovem empirizmu.

1768—1776: V razdobju, v katerem so dobili n. pr. Čehi prvo gledališko predstavo (1771), prvo preporodno apologijo (1773) in 1775 v nemških „Abhandlungen" novega znanstvenega društva v Pragi prvo glasilo za obravnavo domačih znanstvenih problemov, Madjari z dramo začetek preporoda (1772), Lotiši prvo zbirko umetnih pesmi (1774), Finci prvi časopis (1775), Gornji Lužičani prvi prevod moderne aktualne pesnitve in prvo preporodno obrambo (1775), a Srbi prvi prevod modernega romana (1776), so bili že tudi Slovenci, ki so imeli ob tisku Pohlinove slovnice poleg filoloških pripomočkov ter katoliške in protestantske cerkvene književnosti v prozi in verzu še vedno samo osamljeno šolsko knjigo in skromne začetke posvetne verzifikacije, usposobljeni za poskuse iz področja novih repertorijev, dasi je ostala večina teh poskusov v rokopisih.

To je bil tem boljši dokaz za učinkovitost preporodnih gesel, ker je meril avstrijski oficialni kurz vedno očiteje na širjenje nemščine.

Med odloki dunajske vlade je bilo vedno več takih, ob katerih se je moral slovenski preporoditelj v skrbi zamisliti: odlok z dne 26. maja 1770, s katerim se je priobčil gornjeavstrijski šolski red za „nemške šole" tudi notranjeavstrijskim pokrajinam v posnemanje; resolucija z dne 28. sept. 1770, ki je proglasila šolstvo za stvar države; cesaričino pismo za Češko z dne 9. nov. 1770, „naj bi se pazilo na širjenje nemščine z večjo vnemo nego doslej" in naj bi se latinščina po preteku treh let poučevala le s pomočjo nemščine, ne pa češčine (za slovensko ozemlje tako pismo ni bilo potrebno); odlok notranjeavstrijskemu guberniju z dne 11. apr. 1772, naj se začnejo tudi v njegovem okolišu ustanavljati novi gornjeavstrijski šolski tipi „nemške šole", namreč trivialke s poukom osnovnih šolskih predmetov v vsakem večjem kraju, glavne šole s poukom latinščine, zemljepisa, zgodovine, spisja, risanja, geometrije in gospodarstva v vsakem okrožju, a normalke z razširjenim učnim načrtom glavnih šol in s skrbjo za vežbanje učiteljev v glavnem mestu sleherne kronovine; novi šolski red z dne 6. dec. 1774 za osnovne šole in „metodna knjiga" iz 1775, ki sta sicer predpolagala, da se vrši začetni pouk v dotičnem nenemškem narodnem jeziku in vanj prevede več nemških šolskih knjig, a sta vendar imela jasen namen, širiti v nenemških deželah poleg splošne izobrazbe zlasti tudi znanje nemščine.

Za gimnazije, ki so prešle na slovenskem ozemlju po ukinitvi jezuitskega reda 1773 razen novomeške frančiškanske povsem v državno upravo, je sicer določil učni načrt iz 1776, ki je skrčil pouk od 6 na 5 let, tudi redukcijo v upoštevanju nemščine in nemške retorike ter dal latinščini zopet prejšnji položaj. Toda kolikor se je živi jezik sploh pritegoval, je ostala to nemščina, saj je bilo po dvornem dekretu z dne 10. avg. 1776 znanje nemščine pogoj za sprejem v gimnazijo, medtem ko je bil določen tudi na Češkem 1775 zadnjim štirim latinsko-češkim gimnazijam samo še triletni rok.

Nekoliko pomirjenja je moglo dati slovenskim preporoditeljem opazovanje, da so vodili vsaj odločilne avstrijske činitelje te dobe pri njihovi šolskojezikovni politiki bolj oziri na dozdevne državne potrebe in napačna presoja razvojnih možnosti kakor pa zavestna namera, nenemške jezike sploh zatreti. Isti činitelji

so še vedno skrbeli za prevode razglasov in patentov; tudi so prejšnjim stolicam češkega jezika, na ukinitev katerih ni nikdo mislil, pridružili 1774 še novo, in to na dunajski univerzi. Čehi, ki jim je poverjala vlada stolice, sicer niso bili zadostno kvalificirani znalci jezika, pač pa je mnoge izmed njih odlikovala izrazita preporodna vnema.

Končno so se utegnili tešiti slovenski preporoditelji tudi z ugibanjem, da morejo roditi nova prizadevanja za nemške privilegije le nov odpor in da so tičale tudi v novem osnovnošolskem redu razne možnosti, ki so se dale izrabiti v korist slovenskega preporoda. „Nemška šola" med Slovenci po razvoju zadnjih 170 let ni bila nov pojav, ampak kakor ob začetku protestantskega šolstva v 16. stoletju edini znani tip nelatinske šole. V taki situaciji je pomenil kakor v protestantski šoli vsak slovenski tekst v osnovni šoli novo preporodno pridobitev, pa najsi bi ga dobili slovenski otroci v roke v samoslovenski ali v nemško-slovenski izdaji.

Pohlin s slovnico in njenim uvodom ter z ustnim razbistrovanjem pojmov je nedvomno mnogo pripomogel, da novi privilegiji nemščine slovenskemu preporodu niso tako škodovali kakor bi sicer mogli. Vpliv Pohlinovih preporodnih gesel je bil večji od vpliva njegovih filoloških reform in smernic. V posameznih slovenskih okoliših in v onih avstrijskih središčih, katerih vplivu so bili Slovenci posebno izpostavljeni, je bila reakcija na Pohlinovo slovnico zelo neenakomerna.

Na Dunaju se je udomilo izza Pohlinovega odhoda toliko Nemcev in Čehov, ki so se zanimali za vprašanja slovanske zgodovine, da je bila možnost vplivanja na Slovence že vse drugačna kakor v prvih Pohlinovih časih. Nemški jezuit in pesnik Denis,[11] ki je deloval na terezijanski akademiji ter ostal tu bibliotekar tudi po ukinitvi reda, je objavil 1768 prevod Macphersonovega Ossiana, v katerem je pozival k zbiranju starih pesmi tudi „slovanske narode, zlasti na Češkem, v Dalmaciji in na Hrvaškem". Za slavistična vprašanja sta se zanimala izmed nemških učenjakov na Dunaju zlasti še dva:[8] jezuit Alter,[11] ki je tudi po ukinitvi reda ostal gimnazijski učitelj, in Heyrenbach,[11] ki je 1773 zamenjal profesuro diplomatike za službo kustosa na dvorni biblioteki. Izmed Čehov spadata sem zlasti dva, ki so jih češke stolice privedle v Dunajsko novo mesto, oziroma na Dunaj: piarist

Maksimilijan Šimek,[12] ki je bil rojen češkim staršem v Neudauu na Štajerskem, učil češčino v Dunajskem novem mestu ter priredil za svoje kurze češki posnetek iz zgodovine in naravoslovja; Zlobický,[13] ki je poučeval češčino najprej v Dunajskem novem mestu, potem na dunajski univerzi ter zbiral slovanske knjige brez ozira na narečje.

Med Slovenci na Dunaju se jih je več zanimalo za Pohlinovo slovnico: Popovič[7] v Perchtoldsdorfu, čigar ocena je ostala v rokopisu; jezikovni učitelj Matija Čep,[8] menda Štajerec, čigar ocena je izšla še 1768 v Diariju; Kumerdej, ki je okoli 1771 končal pravoslovne študije, a ostal v prestolici, kjer je imel službo korepetitorja prava v viteški akademiji za vzgojo diplomatov v orientu; morebiti tudi Sigismund Kappus pl. Pichelstein, Ljubljančan, ki je bil le za dve leti mlajši od Kumerdeja in postal 1770 tajnik nižjeavstrijske šolske komisije, ter Anton Spendou, kurat nadškofijske kurije pri Sv. Štefanu, z bratom Jožefom, ki je še študiral. Na preporodno akcijo v posameznih okoliših so utegnili vplivati trije, vendar ne tako, kakor bi človek pričakoval.

Čep je znan sploh samo po svoji oceni Pohlinove slovnice. Pohlinovih pravopisnih reform se ni dotikal, a z odklonitvijo Pohlinovega poglavja o metriki in prozodiji je dokazal sicer svoj desinteresement na poskusih slovenske poezije, kakor je z odklonilnimi beležkami o prevodu biblije dokazal tudi svoje nerazumevanje za jezikovnokulturni pomen takih prevodov. Vendar pa je priporočil izdajo slovarja ter opozoril na nov preporodni moment, katerega neupoštevanje pri Pohlinu kaže, da tudi iniciator slovenskega preporoda ni bil dosleden: svetoval je namreč Pohlinu, naj rabi za gramatikalno obravnavo slovenščine poleg nemščine tudi slovenščino.

Popovič je sicer tudi 1769—1774 v Perchtoldsdorfu posvečal večino časa naravoslovju in germanistiki, vendar dokazuje ocena Pohlinove slovnice, da je ohranil interes za študij svojega jezika. Morebiti je dopolnjeval v zadnjih letih tudi še druge svoje slovenistične spise, če ne ekscerpte iz Bohoriča, pa vsaj slovar in zlasti slovnico. V slovnici sami Pohlina ni ocenjeval, dasi je njegovo ime omenjal. O bistvu njegove kritike o Pohlinovi pravopisni reformi in preporodni borbenosti se da samo ugibati, da je ono odklanjal, to morebiti deloma odobraval. Po učenjakovi smrti so izročili njegovo literarno ostalino v smislu ustne in napisane oporoke dunajski terezijanski akademiji, oziroma slovenistične spise morebiti naravnost njenemu knjižni-

čarju Denisu v last. V dobi svoje aktualnosti torej niti Popovičeva kritika Pohlina niti njegova slovnica nista mogli vplivati na usmerjenost slovenskih preporoditeljev.

K u m e r d e j je svoje slavistične študije tudi na Dunaju nadaljeval. S kom je občeval, o tem se da samo ugibati, tako, da je hodil k Popoviču in da je bil znan s tajnikom Kappusom. Po vsej priliki je bil pozoren na nemške knjige o Slovanih ter se je ustavljal zlasti ob Schlözerju, ki je bil v službi akademije v Petrogradu, preden je postal 1768 profesor za zgodovino v Göttingenu. Že 1768 je mogel v spisu o ruskih letopisih navesti Schlözer 57 kronikarjev, ki so pisali o Slovanih: Bizantince, Nemce, Dance, Čehe, Ruse in Poljake. Še globlji vtis pa je napravila na Kumerdeja Schlözerjeva „Allgemeine nordische Geschichte" iz 1771. Tukaj je namreč Schlözer opozarjal na slavistične beležke v Popovičevih „Untersuchungen", skušal podati klasifikacijo Slovanov na osnovi podmene o 10 slovanskih jezikih s slovnicami ter pozival slovanske jezikoslovce, naj bi kateri izmed njih zabeležil na posameznih tabelah n. pr. sklanjatev vsakega slovanskega naroda, prikljućil splošna pravila o tem, kateri narodi so si v dotični kategoriji najbližji in kako so se drugi medsebojno oddaljevali, ter naj bi obrazložil vse to z duhom vsakega jezika, ustvaril torej nekako slovansko filozofsko „grammaire générale et raisonnée".

Obenem je Kumerdej pazno motril tudi proces avstrijske šolske reforme. Če je pravilna podmena o znanstvu med Kumerdejem in Kappusom, je utegnil imeti Blejčan informacije o šolskih vladnih načrtih iz prvega vira. Na te načrte je začel polagoma gledati skozi prizmo svoje preporodne miselnosti, ki mu jo je poglobil študij Schözerja. A prav šolsko vprašanje je bilo poprišče, kjer so bili tudi kranjskemu okolišu in Pohlinovi akciji novi podporniki še posebno potrebni.

V kranjskem okolišu je bil glavni množitelj duhovne književnosti še vedno P o h l i n, ki je tudi v tej dobi sam poslal med ljudi več nabožnih knjig kakor vsi ostali Kranjci skupaj.[4] Med sedmimi duhovnimi njegovimi spisi iz 1769—1774 so bili tudi: življenji sv. Florijana in sv. Notburge, ki sta skušali obenem z anonimnim življenjem sv. Marjete Kortonske ohraniti naklonjenost slovenskega čitatelja za to panogo nabožnozabavne proze;

prva prireditev postnih evangelijev; nova prireditev lekcionarja, ki je bila v pravopisnem oziru pokvarjena, v stvarnem izdatno popravljena.[18] Tri izmed Pohlinovih knjig so imele tudi pesmi, in sicer dve tudi nove, tako da je naraslo število njegovih cerkvenopesemskih oblikovanj vsaj na 27.

Pohlinovo delo za duhovno književnost je podpiralo na Kranjskem 1769—1776 sedem mož, a vsi brez sodelovanja preporodnih tendenc: s knjigami izmed starejših Repež in Redeskini, izmed začetnikov jezuit Jožef Hasl, po rodu Celjan, stiški cistercijan Franc Ksaverij Tauffrer, jezuit Inocenc Tauffrer in šenklavški beneficiat Andrej Conti, a z rokopisi Jožef Ambrožič, organist in učitelj v Šmarju. Največ njihovega dela je bilo posvečenega cerkvenim pesmim, ki so bile pa po večini manj vredne od Pohlinovih in lekcionarskih: Repež je pridružil 1770 v „Romarskem drugem blagu" k prejšnjim 20 še 24 tekstov za križnogorske božjepotnike; Redeskini je dal natisniti 5 let pozneje „Osem inu šestdeset sveteh pesmi" z melodijami, ki so bile deloma predelane, deloma nove; Ambrožič, ki si je prepisoval Repeža, je tudi sam zlagal cerkvene pesmi, ki so bile pa še slabše od Repeževih in Redeskinijevih. Dočim se je Repež mirno pozival na melodije posvetnih pesmi, celo „te gmajn teh zalublenih pesmi", je imel Redeskini, kakor pred njim že Steržinar in Lavrenčič, zavesten namen, da pomaga s svojo pesmarico zatirati posvetne narodne pesmi.

Pohlinov jezik in pravopis sta imela tudi med kranjskimi nabožnimi pisci manj pristašev, kakor bi človek pričakoval. Izrazit pohlinovec je bil le Redeskini, medtem ko sta se ravnala Hasl in Conti bolj po Paglovcu, zlasti po njegovem lekcionarju. Hasl je v predgovoru k prevodu Hevenesijevega Posta sploh pobijal Pohlinove reforme, čeprav nasprotnika ni imenoma navedel. Namena, da bi se oziral na posebnosti svojega savinjskega narečja, Hasl ni imel: samega sebe imenuje sicer „Slovenca", jezik knjig pa označa po pravici za „kranjski".

Medtem se je začel korenito izpreminjati odnos vodilnih ljubljanskih duhovniških krogov do smeri, ki je bila podčrtana v slovenski duhovni književnosti, zlasti v književnosti iz Pohlinovega peresa. Glavni povzročitelj te izpremembe je bil grof Karel Janez Herberstein, sin lastnika gospoščine Hrastovec na Pesnici zapadno od Št. Lenarta v Slovenskih goricah, bivši korar v Tridentu, ki je bil v Ljubljani od 1770 koadjutor bolnega in starega škofa Petazzija, a je postal novembra 1772 pravi škof.[6]

Portret predstavlja visokointeligentni obraz aristokrata z intenzivnim notranjim doživljanjem, a s trdimi, resnimi in energičnimi potezami. Ko je prispel v svojem 50. letu v Ljubljano, se za svoj poklic ni imel nepripravljenega, a s seboj je prinašal namere, ki so se mu v globočini srca zdele upravičene. Po naravi je bil delaven, resen, vzvišen nad vulgarnostjo, vnet za vse, kar se mu je zdelo čednostno in plemenito, odkrit in nebojazljiv izpovedovalec svojega prepričanja, a neizprosen v odstranjevanju ovir izpred svojih načrtov, trd v zahtevi, da morajo vsi na prvo njegovo besedo sprejeti nazore, do katerih se je sam le polagoma dokopal. Govoril in pisal je latinski, francoski, laški in nemški, a najrajši je čital menda francoski. Bil je vsestranski izobražen, a vsaj že ob prihodu v Ljubljano je veljal glavni njegov interes njegovi stroki, namreč teološkim in cerkvenopolitičnim vprašanjem. Jasno ogledalo njegove miselnosti ob prihodu med Slovence je seznam njegove biblioteke iz te dobe. Jedro Herbersteinove biblioteke tvorijo: cerkveni očetje, zlasti tudi oni, ki so jih reklamirali v svoj prilog janzenisti; razne izdaje biblije; razprave o razvoju misala in brevirja; zgodovina verstev; apologetični spisi, ki se obračajo specialno proti deizmu in brezverstvu ali zagovarjajo neumrjočnost duše; cerkvena retorika; predstavniki janzenizma, specialno tudi skrajne strogosti za zakrament pokore in obhajila, janzenističnega cerkvenega prava in janzenističnih liturgičnih reform; razprave o protijanzenistični buli „Unigenitus", meništvu, dohodkih samostanov, vladarskih pravicah, praznikih itd. Med neteološkimi strokami, ki vse skupaj po številu knjig ne odtehtajo prejšnje skupine, pač opozarjata Puffendorf in Montesquieu - jev Esprit des loix, da je imel novi ljubljanski škof zanimanje za pravoslovnofilozofske spise, vendar se opaža, da je kupoval razmeroma malo čistofilozofskih del. Literarna teorija je zastopana skromno, vendar ne manjka Gottschedov „Versuch" iz 1751. Naravnost revna je zaloga posvetne ambiciozne literature, vendar najdeš stvari, kakor: Tasso, La Gerusalemme liberata; Tassoni, La secchia rapita; Guarini, Pastore fido; Metastasio, Partenope; Fénelon, Télémaque; Haller, Versuch; Gellert, Schriften; Rabener, Satyren. Herberstein je zbral do 1772 v svoji knjižnici dokaj stvari, ki pričajo o interesu za zgodovino, zemljepis in šolo, izjemoma naletiš tudi na spis o dobrodelnosti, prijateljstvu, odmevu fiziokratizma in o praktičnih potrebah življenja. Interes za kranjsko publicistiko je bil v Herbersteinu okoli 1772 še minimalen, ker pričajo v knjižnici o njem izmed slovenskih knjig le

Pohlinova slovnica in zadnja kranjska izdaja Parhammerjevega katekizma. Zaključke, ki jih vsiljuje seznam biblioteke, potrjuje tudi Herbersteinova korespondenca s teologi, ki je je za dobo od 1769 naprej precej ohranjene: čuti se sicer v njej vpliv popularnih gesel dobe na Herbersteina, toda vedno gre samo za teološke in cerkvenopolitične probleme, a nikjer ne dobiš migljaja, da bi bil prišel bivši gojenec Germanika v Rimu ob študiju sodobne filozofije do kakih korektur svojega teološkega naziranja ali da bi sploh bil v filozofiji iskal opore za svojo teologijo. Herberstein je hotel biti samo teolog, in to zvest teolog katoliške cerkve, ker pač ni upošteval mejnikov, do katerih je še mogoče govoriti o reformah obstoječega organizma, a od katerih naprej se začenja že nekaj novega.

V resnici je namreč bil, kar izpričujeta tudi biblioteka in korespondenca, ob nastopu koadjutorstva že izrazit janzenist v najširšem pomenu besede, torej ne samo pristaš rigorizma in sploh praktičnega janzenizma, ampak tudi zagovornik onih stavkov, ki jih je Rim obsodil. Menil je pač, kakor tudi francoski janzenisti in pristaši janzenistične „male cerkve" pod posebnim nadškofom v Utrechtu na Nizozemskem, da je bila obsodba neupravičena. Čeprav so vodili Germanicum jezuitje, ki so pošiljali svoje učence na predavanja k jezuitom v Collegium romanum, je vendar simpatiziral Herberstein, ki je prišel v Rim kot 38-letni kanonik, pač že ob završitvi rimskih študij tudi s strogimi moralnimi sistemi. Bil je torej pač že 1761 bliže dominikancem, zagovornikom probabiliorizma, v smislu katerega se sme sprejeti manj gotovo mnenje le takrat, če je verjetnejše od nasprotnega, kakor pa jezuitom ali frančiškanom: jezuitje so namreč bili v učenju o milosti molinisti, z ozirom na moralni sistem pa kakor frančiškani pristaši probabilizma, v smislu katerega se sme sprejeti manj gotovo mnenje tudi takrat, če je manj verjetno od nasprotnega. Za oblikovanje Herbersteinovih cerkvenopravnih nazorov je bila najbrž merodajna knjiga trierskega pomožnega škofa Hontheima „o stanju cerkve in zakoniti oblasti rimskega papeža", ki je izšla pod psevdonimom Febronius dve leti po Herbersteinovi vrnitvi iz Rima ter širila med drugimi nauki tudi nauk, da je papež proti škofom „prvi med enakimi", da imajo škofje v svojih vladikovinah neomejeno oblast, čeprav morajo sicer ostati s papežem v zvezi ter mu o važnih stvareh poročati, da imajo posvetni vladarji pravico do vmešavanja v cerkvene stvari itd. Ustalila se je Herbersteinova janzenistična usmerje-

nost morda šele po 1769, ko je imel ožje stike z dunajskimi in graškimi janzenističnimi krogi, najprej kot diplomat, pozneje kot koadjutor in škof. Izza 1769 se je namreč tako antiprobabilizem kakor tudi janzenizem in febronianizem v nemških avstrijskih središčih silno razmahnil: avstrijska državna cenzura je dovolila 1769 uvoz Febronija, a tudi uvozu janzenističnih spisov, ki jih je pošiljal v Avstrijo že od 60-ih let utrechtski abbé Bellegarde, ni delala več resnih ovir; 1770 je prišel za profesorja dogmatike na Dunaj italijanski avguštinec Jožef Bertieri, ki je sicer obsojal Janseníja in Quesnela, zagovarjal pa antiprobabilistični nauk svoje šole, a v Gradcu je postal janzenistični profesor Tomičić ravnatelj bogoslovne fakultete; passauski duhovni svetnik Marko Anton Wittola, ki ga je Stock posvetil v literaturo utrechtske cerkve, je mogel 1771 na Dunaju objaviti nemški prevod janzenistično-rigoristične Treuvé-jeve knjige „Le directeur spirituel" ter dati znak za tiskanje nemško-avstrijskih janzenističnih spisov; reakcija proti širjenju janzenizma, ki jo je skušal uveljaviti 1772 dunajski nadškof Migazzi, je ostala brez trajnega vpliva; ukinitvi jezuitskega reda 21. jul. 1773 je sledila reforma teološkega študija v smislu antiprobabilistov Rautenstraucha in Probsta; prizadevanja utrechtskih janzenistov 1773/74 za priznanje v Rimu je podpirala tudi cesarica, a janzenistična propaganda v Avstriji je po kratkem zastoju zopet oživela ter bila posebno živahna 1774, ko je skozi Avstrijo potoval v Rim utrechtski agent Bellegarde; Wittola, ki je postal prisednik študijske komisije, je mogel izdati 1775 na Dunaju prevod novega zakona po Arnauldu, a 1776 zagovor struje, ki jo je ironično nazval „strašilo za otroke". Herberstein je vse te akcije skrbno zasledoval, se eksponiral za utrechtsko „malo cerkev" in bil v dopisovanju skoraj z vsemi uglednejšimi avstrijskimi janzenisti, a tudi z mnogimi drugimi, da uredi v sporazumu ž njimi razmere v svoji škofiji.

V ljubljanski škofiji je zanimanje za janzenizem, zlasti rigorizem že pred Herbersteinom napredovalo, saj je čutil frančiškanski bogoslovni lektor p. Oto Sprug že 1760 potrebo, da je spisal v latinskem jeziku antijanzenistično predavanje o „starem in novem janzenizmu". Posamezni njegovi pristaši so bili gotovo med ono mlajšo duhovščino, ki je študirala v zadnjih letih na Dunaju ali v Gradcu. Toda z izjemami posameznikov so bili 1770 na Kranjskem ne le duhovniki goriške, ampak tudi ljubljanske škofije, ki so dovršili študije po večini pri domačih jezuitih, ne-

dvomno probabilisti in molinisti, a tudi ostale točke janzenističnega in febronijanističnega programa so odklanjali, če so se zanje sploh menili.

Herberstein ni bil sposoben za prehod v slovensko jezikovnokulturno sfero in za aktivno udeležbo pri preporodni akciji. S slovenščino se je seznanil morda še za mladih let v Hrastovcu, vendar ji ni bil nikoli v tej meri kos, da bi mogel slovenski pridigati. Tudi misel na paraliziranje tradicionalne slovenske duhovne književnosti z janzenistično protiprodukcijo mu je ostala tuja še dolgo po prihodu v Ljubljano. Toda osebnopolitična stran njegovega janzenističnega delovanja je postala kmalu taka, da je mogla preporodu zelo koristiti.

Glavne smeri janzenistične miselnosti so se kazale že v njegovem delovanju in ukrepanju 1772—1776: širil je janzenistično literaturo; pazil je na uveljavljenje strogosti pri deljenju zakramenta pokore; preprečeval je kritiko vladnih naredb, ki bi posegale v „zunanjosti vere"; zabranjeval je uvajanje novih bratovščin, omejeval marsikaj iz udomačenih religioznih udejstvovanj, n. pr. blagoslavljanje sveč, rož in rožnih vencev, a zatrl 1773 n. pr. dramatične pasijonske procesije v Ljubljani, Novem mestu, Škofji Loki in Tržiču; skušal je spraviti v Ljubljano in na vplivna mesta čim več duhovnikov, ki so bili pristaši nove smeri.

V dobi Herbersteinovega koadjutorstva, ko je Petazzi še ljubosumno pazil na svoje pravice, je bil med novimi kanoniki janzenist morda Goričan Janez Anton de Ricci, ki je prišel menda z Dunaja. Toda čim je dobil Herberstein po smrti svojega prednika škofijo v formalno posest, je postalo osredotočevanje janzenistov v Ljubljani sistem. Med drugimi so dobili do srede 1775 službe v Ljubljani: bivši dolski župnik Ljubljančan Franc Paradiso, ki je postal škofijski bibliotekar; Japelj, ki je bil 1769 ordiniran v Trstu na račun gospostva v Dolu, torej barona Erberga, ostal še dve leti domači učitelj, morda tudi pri Erbergovih, od 1771 bil v dušnopastirski službi v Trstu, torej v vladikovini Herbersteinovega sorodnika Antona Janeza Nepomuka Herbersteina iz starejše avstrijske loze, a se je pod jesen 1773 odzval vabilu ljubljanskega škofa ter postal njegov tajnik in notar; Franc Andrej Ziegler, ki je bil menda tujerodec ter prišel z Dunaja, ko je bil imenovan za profesorja moralke; Jakob Sorčan, dunajski dijak, ki mu je naklonil Herberstein teološko profesuro orientalskih jezikov in hermenevtike; Franc Tomaž Pogačnik, tudi bivši dunajski dijak, ki je dobil na liceju profesuro kanoničnega

prava; Sevničan Anton Lubi, učenec Tomičićev, na liceju 1774 do 1775 profesor dogmatike; Rečan Jožef Gregor Lenaz, bivši dekan in generalni vikar pičanski, ki je postal Lubijev naslednik; bivša dunajska dijaka Janez Krstnik Rodè, ki je dobil službo dvornega kaplana in ceremonijarja, in Anton Klementini, ki je postal Schillingov beneficiat pri Sv. Petru. Orientacija Janeza Goličnika, ljubljanskega diecezana s Štajerskega, ki je postal spovednik pri ljubljanskih uršulinkah, ni osvetljena, a izmed starejših ljubljanskih duhovnikov je krenil morda že v tej dobi za škofom šenklavški zakristan Sebastijan Zupan.

Koncentracija slovenskih janzenistov v kranjski prestolici je bila prva usluga, ki jo je izkazal Herberstein, seveda nehoté, slovenskemu preporodu, življenjski nalogi onega Pohlina, ki je to koncentracijo sicer morda z mešanimi občutki opazoval, ker se mu je utegnila zdeti opasna za njegovo verskokulturno strujo.

Kakor je Pohlin v tej dobi največ delal za dopolnitev slovenske duhovne književnosti, tako je tudi največ razmišljal o potrebi slovenske obravnave novih panog. Že 1770 je začel pisati „Kranjsko kroniko", ki je na škodo preporodnega procesa ostala v rokopisu, da ni mogla vplivati. Kako poglobljena je bila v tej dobi že njegova preporodna miselnost, o tem ne priča samo dejstvo, da je začel pisati prvi slovenski spis iz področja posvetne zgodovine, ampak zlasti še ideje, ki jih je podčrtal istega leta v predgovoru k temu spisu, kjer pravi „poštenim Kranjcem": „Kolkerkratkol sem jest kakeršnega Krajnskega Pisarja bukve, katire niso ble Krajnsku pisane, v' roke dobil, sem uselej milu sdihnel rekoč: zakaj nek ne po Krajnsku? Ste si le vi Kranjci! cel toku zlo med sabo navošlivi, de dela svoje glave, inu učenuste rajši Nemcam, inu Latincam, katirem se takeh bukev namanka, ked svojem zemljakam, katiri šafti drugega jezika, koker Krajnskega nazastopeja, pervošete? ... O de be Krajnci drugeh bel, koker sami svojeh načislali! de be cel toku zlo po ležki hvali, samuč, inu za tolkajn več po pridu, inu slavi svoje rojstne dužele nehrepeneli." Termin „Slavenec" — slavenski" je rabil tukaj tudi za poznamenovanje Kranjcev in njihovega jezika, ker je govoril o „slavensko kranjski zemlji" in o „Kranjcih ali Slavencih."

Tri leta pozneje je pripravil kranjskim preporoditeljem nepričakovano pomoč Kumerdej, ki se je bil razvil v prvega Slovenca s točnim načrtom, kako bi se naj izpremenila v novi „nemški šoli" na Kranjskem jezikovna praksa v korist slovenščini.

Spomladi 1773 je izdelal Kumerdej na Dunaju „domoljubni načrt, kako bi se dalo kranjsko stanovalstvo najuspešneje poučevati v pisanju in čitanju", ki ga je nenaprošen predložil dunajski vladi. Kar se tiče jezikovnokulturne prakse v osnovni šoli, se Kumerdej sicer ni povzpel do popolnega preloma s preteklostjo. Toda medtem ko ni bilo nič novega, da Kumerdej nemščine iz osnovne šole ni hotel odpraviti, so bile ostale točke, za katere je hotel pridobiti vlado, nečuvena novost: priredi naj se slovenski abecednik ter naj se poslovenijo šolske knjige, oziroma sestavijo in izdajo nove slovenske izdaje; Slovenci naj se učijo v šoli tudi v slovenskem jeziku čitati in pisati; vlada naj „spravi domači jezik v sklad s hrvaščino, dalmatinščino in drugimi sorodnimi jeziki", češ, naloga nove šole na Kranjskem bi morala biti, da bi se naučili kmetje poleg materinščine tudi „nemščine in nekaterih (slovenščini) najsorodnejših narečij, n. pr. hrvaščine, dalmatinščine in poljščine".

Bila je to prva slovenska preporodna manifestacija, ki je bila naslovljena naravnost na vlado. Vlado je opozarjala na obstoj nove slovenske miselnosti, a obenem je prisilila tudi mnoge Slovence, da si napravijo sodbo o važni točki preporodnega programa.

Reforma osnovnih in latinskih šol je imela za slovenski preporod najprej sličen pomen kakor prva leta Herbersteinovega janzenističnega udejstvovanja v Ljubljani: tudi ona je namreč pomagala koncentrirati v Ljubljani duševne delavce, ki so utegnili postati pomembni za preporod, in sicer tudi laike. V letu „domoljubnega načrta" sta prišla dva: Bretonec Hacquet je prišel po izgonu jezuitov za profesorja anatomije, fiziologije, kirurgije in porodništva na licej, a Kumerdeju je pripomogel njegov načrt do ravnateljstva ljubljanske normalke, ki jo je v jeseni 1775 otvoril, potem ko je že nad leto dni obstajala tudi na Kranjskem šolska komisija, katere član je bil.

Nekaj uspeha je Kumerdej imel. Odgovori šolskih činiteljev na Kranjskem, ki so 1773 na zahtevo vlade načrt obravnavali, so sicer dokaz, da je imela stara generacija za slične predloge malo smisla. Toda uspeh je bil že v tem, da se je problem aktualiziral. Tudi na Dunaju onega dela načrta, ki je meril na učenje „hrvaščine, dalmatinščine in poljščine" v kranjski šoli, niso vzeli resno v pretres. Da so pa nekoliko upoštevali one odstavke, ki se tičejo slovenskih šolskih knjig, izpričuje nalog z dne 26. maja 1776, ki je določal, naj se posloveni novi šolski red. Za preva-

jalca je bil določen Kumerdej, ki pa dela iz neznanih vzrokov ni dovršil.

Da je bil avtor „domoljubnega načrta" ob prihodu v Ljubljano s Pohlinom že osebno znan, je verjetno, a da je bila njegova preporodna miselnost Pohlinovi zelo sorodna, je gotovo. Vsiljuje se domneva, da sta se tako Pohlin kakor tudi Kumerdej vsaj že tedaj seznanila z Japljem, da so ti trije možje 1773—1775 v Ljubljani medsebojno občevali in tudi v preporodnem oziru drug na drugega vplivali.

Menda ni slučaj, da je začel Pohlin vprav 1773—1775 iskati med mladino ljubljanskih latinskih šol študente, ki bi se dali pridobiti za preporodne namere.

Izpričano je, da se je Valentin Vodnik iz Šiške, ki je bil v Ljubljani od jeseni 1773 petošolec, že 1773 seznanil z očetom Markom ter pod njegovim vplivom začel pisati slovenske verze ter zložil med drugimi 1775 „Milo pesem" za p. Marka.

S precejšnjo verjetnostjo pa se da obenem tudi dokazati, da so se istodobno „vžgali" po Pohlinovem prizadevanju še drugi mladi Kranjci: bogoslovec Janez Mihelič iz Mošenj, ki sam priznava, da je na Pohlinovo izpodbudo, torej pač pred 1775, začel zbirati slovenske pregovore; Jožef Zakotnik iz Šiške, torej Vodnikov rojak, ki je moral svoje „zelo stare slovenske pesmi med ljudstvom na kmetih zbrati" pač še pred 1776, ko je menda odšel k diskalceatom ter postal frater Dismas a S. Elisabetha; in morebiti tudi bogoslovec Franc Herbic z Jesenic, ki se je sam imenoval „starega Pohlinovega prijatelja", tako da ni izključeno, da sta se Pohlin in Herbic že v tej dobi v Ljubljani sprijateljila.

Pohlinu, ki je kazal v slovnici do narodne poezije še veliko rezerviranost, gre torej po vsej priliki zasluga, da je nastala okoli 1775 prva zbirka slovenskih narodnih pesmi. Obsegala je 5 tekstov: o Pegamu in Lambergarju, o Juriju Kobili, o kralju Matjažu, o „lipi na starem trgu" v Ljubljani ter o „lepi Vidi" z začetkom „Ljubček se na rajžo spravlja", t. j. pesem o nesrečnem lovcu.

Glavni pisci, ki so izza Macphersona utirali pot upoštevanju narodne pesmi, so ostali Pohlinu in njegovim mladim prijateljem pač neznani: tako anglikanski škof Percy, ki je izdal 1765 „ostanke stare angleške poezije" ter še doživel, da so izdali zbirko 1766 na Irskem, a 1767 in 1775 v novih angleških izdajah; nemški pastor Herder, ki je posvetil 1767—1774 novemu pro-

blemu 3 članke, ustvaril za novi predmet literarnega zanimanja 1773 termin „Volkslied" ter začel to „ljudsko poezijo" v smislu Rousseau-jevih idej o čistejšem in naravnem prastanju človeštva proglašati za naravno poezijo, za prapoezijo in za originalno pesništvo, ki je vredno, da tvori temelj obnovi moderne poezije; italijanski abbate Fortis, ki je objavil 1771—1773 v spisih potovanja po Dalmaciji in otokih poleg prevodov iz Kačića tudi prevod pristne narodne pesmi o Hasan - aginici. Teh publikacij najbrž Pohlin in njegovi mladi sotrudniki niso čitali. Pač pa je Pohlin poznal dunajskega jezuita Denisa prevod Ossiana iz 1768 in njegov poziv. Denisov poziv je pač vplival na Pohlina in kumoval posredno ali neposredno tudi Zakotnikovemu zbiranju. Do tiska zbirke se pa Zakotnik in Pohlin še nista mogla povzpeti.

Verjetno je, da Pohlinova preporodna vnema 1773—1775 ni imela v evidenci samo Herbica, Miheliča in Zakotnika, temveč tudi druge predstavnike mladine. A med višjimi ljubljanskimi študenti te dobe so bili n. pr. tudi: Jernej Bastiančič, Janez Debevec, Jožef Ignac Fanton de Brunn, Jurij Gollmayer, Mihael Hofman, Jožef Jakomini, Anton Linhart, Jožef Martinc, Jožef Piller, Franc Repič, Vodnikova sošolca Anton Rudež in Jožef Stroj, Jožef Škrinar, Šraj, Anton Traven in Matevž Wolf.

Iz iste generacije so bili v Ljubljani, a ne več študentje, n. pr. še: jezuit Martin Naglič, ki je že učil v gimnaziji; tovarnar Jožef pl. Desselbrunner, ki je okoli 1770 v Ljubljani dovršil gimnazijo; baron Sigismund Zois, sin laškega očeta in kranjske matere, bivši učenec italijanske šole v Reggiu, a izza 1769 gojenec dveh realistov med ljubljanskimi jezuiti, namreč mehanika Gruberja in matematika Maffeija, vkljub svojim 24 letom že lastnik plavžev v Starih Fužinah in Bohinjski Bistrici, revirjev v Gorjušah, na Jelovci, za Javornikom in v Rudni dolini, lastnik hiše v Ljubljani in principal v železni trgovini, ki sta jo imela s stricem Bernardom Zoisom.

Tako ostane za dobo okoli 1773—1775 izmed mlade kranjske generacije, ki jo imej v evidenci zgodovinar slovenskega preporoda, izven območja osebne Pohlinove agitacije le majhno število mož: Martin Kuralt, čigar študijski itinerar ni znan; Anton Makovic, Jakob Sorčan, Jožef Spendou in Jurij Zupan iz Doslovič, ki so študirali na Dunaju; Jurij Miklaučič, ki je študiral menda v Celovcu; Goričan grof Janez Nepomuk Edling,[8] ki je postal med 1772—1774 že administrator freisingenškega škofa v Škofji Loki.

O nobenem teh mož ni znano, da bi se udejstvoval že v tej dobi tako kakor Vodnik, Mihelič ali Zakotnik, pač pa je znano n. pr. o Linhartu, da je pozdravil z nemško odo Herbersteinovo instalacijo za ljubljanskega škofa. Nemški Muzi je ostal Linhart zvest najbrž tudi v Stični, katere novic je bil od jeseni 1776, ko je dovršil filozofijo. Tudi baron Zois, ki je zlagal v Reggiu italijanske madrigale, je čutil še nekaj let po vrnitvi v Ljubljano pač dolžnosti do jezika svojega laškega očeta, ne pa tudi do onega jezika, ki se ga je naučil od slovenskih očetovih podložnikov ter od matere Johane, hčerke ljubljanskega rudarskega nadzornika Franca Sigismunda Kappusa pl. Pichelsteina, sestre Sigismunda Kappusa na Dunaju. A Edling je 1775 pač poskrbel za ljubljanski ponatis šolske naredbe v nemškem jeziku, ne pa tudi v slovenskem. Toda računati je vendar treba z možnostjo, da je utegnila ošiniti v Pohlinovem ozračju preporodna iskra vsaj mimogrede in površno tega ali onega izmed navedenih predstavnikov mlade generacije ter ustvariti dispozicijo za sprejem novih preporodnih pobud.

Izrazitih novih preporodnih akcij je bilo 1773—1776 tudi na Kranjskem mimo akcij ožjega Pohlinovega kroga še malo.

J a p e l j je napisal v teh letih dva slovenska teksta, prva, ki sta zanj izpričana: osnutek za pridigo ter prevod prvega dejanja ter prvih desetih prizorov drugega dejanja iz Metastasijeve opere „Artaxerxes". Vplivov Pohlinovih filoloških načel v njih ni, a prevod iz Metastasija je prvi slovenski preporodni poskus za uvedbo dramatičnega repertorija, ki pa ni mogel začeti ustvarjati tradicije, ker je ostal fragment in v rokopisu. Ako pripada osnutek za pridigo morebiti še tržaški dobi, je nastal prevod iz Artakserksa pač že v Ljubljani. Povod je dala morebiti kaka predstava te opere v stanovskem gledališču, a odprto mora ostati vprašanje, ali je šlo Japlju samo za tekst ali pa tudi za slovensko predstavo. Njegov odnos do ideje za izdajo Hipolitovega slovarja vsekako opozarja, da je njegova preporodna ideologija izza vrnitve v Ljubljano močno napredovala, tako da tudi podmena o misli na predstavo ne bi bila nedopustna.

Pobudo za izdajo Hipolitovega slovarja je dal 1776 Japelj, a prirediti so hoteli izdajo menda k a p u c i n i, torej člani Hipolitovega reda. Preporodnih namer nista izpričala pri tem le ta dva činitelja, ampak tudi N a g l i č, čigar prvo književno delo je bilo, da je s kritiko v ljubljanskem nemškem listu preprečil izdajo spisa, ki se mu je zdel prešibek. Ni izključeno, da je so-

delovala pri Japlju averzija proti Pohlinu, pri Nagliču pa ozir na Pohlina in njegovo napoved slovarja.

Istega leta je izpričal neko priznanje do upravičenosti Pohlinove preporodne agitacije tudi Peter Pavel Glavar,[5] graščak lanšpreški in bivši župnik komendski, ki je prevel Janšev[6] spis o čebelnih rojih iz 1771. Storil je to, ker je upošteval „prošnjo nekterih iz gmajn lestva", češ, „kir v naši deželi to nemštvo na kmetih navadno ni", naklanjali so ga pa morda tudi še kaki globlji razlogi, da je postal prvi Slovenec, ki je hotel s pomočjo slovenske tiskane besede širiti gospodarski pouk. Pohlinovo pravopisno reformo je odklanjal menda tudi Glavar.

Večina obmejnih okoliščev je pač kazala intenzivnejšo književno aktivnost nego prej, toda brez preporodnih namer in brez tendenc, da bi aktualizirali preporodno slovensko obravnavo novih repertorijev.

Na Primorskem ni povzročila kakega preokreta niti Japljeva služba v Trstu 1771—1773, niti Lavrinova v rodni Vipavi. Slovenski knjigi, ki so ju natisnili v Trstu,[4] sta bili najbrž naročeni s Kranjskega: kompendij ljubljanskega škofijskega obrednika iz 1771, in prevod dedinskih določil iz 1737, ki je izšel v nemško-slovenski izdaji 1775. Prevod dedinskih določil je naročila pač ista oblast, ki je dajala prevajati tudi patente.

Korošec Matija Žegar, ki je prevedel 1769 Lizenburgovega „Antikrista", da se je začel v rokopisih širiti med koroškimi Slovenci, je bil zopet pismen laik, ki se je zatekel h knjižni samopomoči. S preporodnim procesom nima neposrednih stikov, a širjenje veselja do slovenskega čitanja je proces pospeševalo.

Slovenski tisk na Koroškem je dobil novo oporo v celovškem knjigarju Jožefu Janezu Šoterju, ki je prišel menda iz Zagreba. Za Šoterja je natisnil Kleinmayr 1770—1773 vsaj dve nabožni slovenski knjigi.[4] Prva izmed njih so „Kristianske resnice skuz premišluvanje naprejnešene inu za pridige tudi naraunane", katerim je priključil pisec Gutsman tudi nemške „opombe o slovenskem in kranjskem pravopisu".

Gutsman ni opremil knjige s svojim imenom, ampak je samo omenil, da je „mešnik iz tovarštva Jezusovega". Toda Pohlinu pač ni ostalo dolgo neznano, kdo je jezuit, ki je upošteval i nadaljnjo nemoteno rabo predpohlinskih kranjskih knjig i ozir

na ostale Slovane, ki pišejo z latinico, ter postal že 1770 resna opasnost za njegove reforme.

Gutsman[6] je hotel pisati tako, da bi ga dobro razumeli ne samo koroški Slovenci (Vindi Carinthiaci jim pravi v latinskem predgovoru za dušne pastirje), ampak tudi štajerski Slovenci (Styro-Vindi) in Kranjci (Carnioli). Medtem ko se je oziral Pohlin le na potrebe kranjskega okoliša, je imel Gutsman v mislih vse tri glavne pokrajine s Slovenci, torej vseslovenski književni jezik.

Pohlina Gutsman sicer tudi v „Opombah o slovenskem in nemškem pravopisu" ni označil s polnim imenom, vendar pa tako, da ni bilo težko uganiti, kdo je „novi kranjski jezikovni učitelj", proti kateremu se je obračala tako praksa kakor tudi teorija koroškega jezuita. A odklanjal je Gutsman vse glavne značilnosti Pohlinovega pisanja ter zahteval v sporazumu z „ljudmi, ki so dovolj poznali slavski (Slavisch ga imenuje v nemških „opombah"), češki, hrvaški, kranjski in slovenski (Windisch) jezik", za slovensko grafiko in slovenski pravopis: opustitev nepotrebnih črk „q", „w", „x" in „y"; opustitev posebnih znakov, izvzemši apostrof pri enozložnih predlogih; pažnjo na dosledno rabo Bohoričevih diferenciranih znakov za „s" in „z" ter za „š" in „ž", in sicer tudi pri velikih črkah, katerih vrsto je dopolnil z znakom Ş za „z"; razlikovanje med „i" in „j", „u" in „v", „iz" in „z", „na" in „ne" ter rabo „i" v diftongih „oi", „ai" itd.; ozir na upoštevanje „pravilnosti" brez ozira na lokalne govore, torej „lubim" namesto „lubem", „brumnejſhi" namesto „brumnejſhe", „s' kralizami" namesto „s' kralizame", „vuzhi" namesto „uzhe", „dober" namesto „dobr", „piſhe" namesto „pſhe", „prau" namesto „prou", „raunati" namesto „rounati", „lubiu" namesto lubou", „gledau" namesto „gledou" itd.

Pokrajinski koroški „slovenizem" Gutsmanove[6] knjižice je bil sličen „slovenizmu" prejšnjih koroških tiskov in torej ustvarjanju pogojev za slovensko literarnokulturno celokupnost malo opasen: slonel je na rožanskih in podjunskih govorih ter se od literarnega jezika kranjske tradicije bolj razlikoval v besednem zakladu nego glasoslovju in v oblikah. Najopazljivejše za Kranjca je bilo, da je pisal Gutsman „ie" namesto „e" v besedah kakor „smeh", dočim je končnice „-ega" namesto „-iga", „-emu" namesto „-imu" itd. pisal tudi Pohlin.

Gutsmanova knjiga ni nastala iz preporodnih ugibanj, ampak iz sličnega razpoloženja, ki je vodilo pero množiteljem

nabožnoknjižne zaloge že izza 16. stoletja. Avtor sam pravi v slovenskem „predgovoru": „Več reči je meni pried prišlu, katire so mene na tu perpravile, da sim lete bukve pod vtisk dau. 1. Je skori enu cielu pomenkanje slovenjeh takeh buku, v' katireh bi te jimenitnejše božje resnice obiuneiši bile rezložene. Od tega je prišlu enu veliku pruti meni, inu drugem na znanje danu želenje visoku vredneh gospudou duhounikou, katiri bi radi takešne reči skuz vtisk na svetlobo dane imeli." A v latinskem predgovoru za dušne pastirje dostavlja: „Sicer se pa morejo premišljevanja, ki jih vsebuje to delce, brez težave preoblikovati v kratke pridige." Taka knjižica se Gutsmanu za namestitev neposrednih jezikovnoobrambnih gesel pač ni zdela primerna. Vendar je tudi v njej nekaj izjav, ki so utegnile dobiti neposreden preporodnoizpodbudni pomen: naglašanje slovenske celokupnosti; opozarjanje na jezikovno sorodstvo Slovencev, čeprav se omenjajo v tej zvezi poleg Čehov, Hrvatov in „Ilirov" tudi „Švabi"; priznanje, da ima „novi kranjski jezikovni učitelj" (t. j. Pohlin) vkljub napakam „za svoj jezik velike zasluge".

Pohlin je pač že v dobi aktualnosti Gutsmanovih „Resnic" odklanjal njegove „opombe", češ, da se ravnajo po „plebejskem koroško-slovanskem jeziku".[14]

Celjsko okrožje je utrdilo 1770—1773 svoje sodelovanje pri slovenski cerkvenoknjižni zalogi. Zgodilo se je to še v tesnejšem oslonu na kranjsko književno tradicijo, kakor jo izpričujejo Korošci, in sicer zopet brez upoštevanja Pohlinovih smernic. Zunanjo pobudo je dal tudi Goriupu[6] goriški nadškof. Ta je namreč duhovščini opetovano naročil, naj napravi ob nedeljah in praznikih tudi pri prvi maši, zlasti še, ako drugo opravilo ni pri farni cerkvi, kratko pridigo, ki se govori izpred oltarja. Goriup je mislil ob teh naročilih tudi na okoliščino, da duhovniki „iz katirih nekteri za voljo drugih notišnih opravil, nekteri tudi za voljo pomankajna naše gmein šprahe, posebnu aku so šele oni iz šole, ali iz drugih dežel inu krajev k nam peršli, v leti njim gori naloženi dolžnosti obeno majheno težavo naobčutijo". V zamašitev te vrzeli je napisal „Cirkounu lejtu ali Evangelske navuke za use nedele inu praznike celiga lejta". Goriupu ni šlo za kako novo jezikovno prireditev teksta, ki bi v „kranjskem jeziku" že bil prirejen, ampak za oblikovanje posebnih pridigarskih tekstov, kratkih homiletičnih razlag dotičnega evangelija s posebnim poudarkom nauka. Pisec, ki je imenoval svoj jezik „slovenski", je hotel pisati „večtal toku, koker se v' tem kraju

Cela govori", a vpliv kranjskega lekcionarja, ki ga je imel pri oblikovanju pridig neprestano pred sabo, je očiten. Globlji vpliv Pohlinove slovnice je bil že radi tega izključen, ker je bil spis še istega leta v cenzuri, ko je slovnica izšla. Hasl[8] je bil sicer tudi Celjan, a ni niti deloval v svojem domačem okrožju niti pisal s posebnim ozirom na njegove potrebe. Kako malo so poznali njegov „Post" v celjskem okrožju, dokazuje dejstvo, da Rupnik za „kranjski" prevod po vsej priliki ni vedel, ko je dal 1773 v tiskarno svoj „slovenski" prevod iste Hevenesijeve knjige. Tudi Rupnik ni čutil potrebe, da bi jezik in pravopis svojega prevoda iz 1761 izpreminjal v smislu Pohlinovih zahtev.

Ker Celje še vedno ni imelo tiskarja, a najbrž niti podjetnega knjigarja ne, sta izročila tudi Goriup in Rupnik svoji knjigi ljubljanskemu tiskarju in založniku. Pohlin je torej knjigi dobil v roke pač še v Ljubljani. Povsem zadovoljen menda ni bil z nobenim štajerskim „Vindom", a posebno se je jezil na Rupnika.[14]

Medtem ko nista kazala mariborsko okrožje in Gradec v tem razdobju nobene aktivnosti za slovensko knjigo, je šurdski pastor Štefan Küzmič definitivno uveljavil za protestantske Prekmurce z „Nouvim zakonom" iz 1771 separacijo na osnovi domačih prekmurskih govorov in madjarskega pravopisa. Mihal Torkoš,[15] „prednejši farar šopronjski", ki je za Küzmičev prevod napisal predgovor, je vedel za delo južnoslovanskih protestantov v 16. stoletju, čital morda Frischeve disertacije o literarni preteklosti Slovanov, imel protestantski cirilski novi zakon v svoji biblioteki ter videl morda tudi Dalmatinovo biblijo. Toda misel, da bi nadaljevala na jezikovni osnovi kranjskih protestantov 16. stoletja, je ostala tuja tako Küzmiču kakor tudi Torkošu. Predogovor, ki je v ohranjeni obliki pač Küzmičev prevod, podčrtava sicer marsikaj, kar bi utegnilo biti v drugih razmerah odmev preporodnega razpoloženja: razširjenost Slovanov („slovenski narod" jih s skupnim imenom naziva knjiga), katerim prišteva prebivalce zemelj „od srednjega morja notri do bejloga", prebivalce „Dalmacije, Istre, Slavonije, Bosnije, Bulgarije, horvačkoga, kranjskoga, štajerskoga, vogrskoga, morskoga, češkoga, poljskoga i moškovitanskoga orsaga", torej skoraj vse posamezne skupine; ožje sorodstvo med „Kranjci in zdolnjimi Štajerci" ter „njegovimi vogrskimi vu Železnoj, Sala i Šomockoj stolici budučimi Sloveni", ki jih prišteva v smislu nekaterih takratnih polihistorjev vse skupaj k „ostankom Vandalušev"; pre-

vode biblijskih knjig, ki so jih napravili za južne Slovane v 16. stol. protestantje, za Lužičane 1670—1728 Frencel in drugi. A vse to je bilo usmerjeno na zagovor misli, da prekmurski protestantje ne morejo imeti verske koristi „ni s Truberovoga, ni Dalmatinovoga, ni Frencelovoga, niti znikakšnega drügoga obračanja", ampak da jim je bil potreben novi prevod Küzmičev, češ, da „vogrski Slovenov jezik od vsej drügi dosta tühoga i sebi lastivnoga má".

Pohlin je ostal Küzmiču neznan kakor tudi Pohlinu Küzmič.

Izmed obmejnih okolišev je pomenil izrazito oporo preporodni akciji na Kranjskem le koroški okoliš s Gutsmanom, dasi je ostal v tradicionalnih mejah.

Slaba pomoč, ki so jo dajali preporodu na Kranjskem obmejni okoliši, pa ni bilo edino opozorilo, da novo gibanje med Slovenci še nima globokih korenin.

Vsi poskusi za slovensko obravnavo novih posvetnih panog so ostajali še v rokopisih.

Obe ustanovitvi periodičnih izdanj v Ljubljani sta bili nemški, torej nova okrepitev tradicionalne jezikovnokulturne prakse: razprave, ki jih je izdajala pod naslovom „Sammlung nützlicher Unterrichte" (1770—1779) ona Kmetijska družba za Kranjsko, katere člana sta bila tudi baron Sigismund Zois in Glavar; poskus tednika za narodno gospodarstvo in politiko, ki ga je tiskal pod naslovom „Das wöchentliche Kundschaftsblatt im Herzogthume Krain" ljubljanski tiskar in založnik Janez Friderik Eger (1775—1776). Tudi Gradec je dobil 1775 prvi nemški časopis.

Novi položaji važnih ljubljanskih bibliotek so pač bili ugodni za razvoj ljubljanskega intelektualnega življenja. Semeniški ali alumnatski biblioteki se je obetala nova bodočnost, ko je dobila po Herbersteinovi zaslugi v Paradisu posebnega knjižničarja. Biblioteko ukinjenega jezuitskega reda je veliki požar z dne 28. jun. 1774 oškodoval, a je ni uničil.[15] Ko jo je prevzela še istega leta država v svojo upravo, se je kmalu pomnožila z dvema bogatima privatnima bibliotekama: obiteljsko biblioteko baronov Raigersfeldov,[16] ki jo je daroval novi instituciji deželnoglavarski svetnik baron Mihael Raigersfeld,[16] ter z biblioteko umrlega generalnega vikarja Peera.[16] Novo, a smotrno strokovno knjižnico je že imela Kmetijska družba za Kranjsko. Biblioteko rajnega kanonika Janeza Jakoba Schillinga[16] so

sicer upravitelji njegove ustanove pri Sv. Petru slabo čuvali,[16] toda lepe privatne biblioteke so imeli n. pr. škof Herberstein,[6] Japelj, baron Zois, deželnoglavarski svetnik baron Buseti[17] in pač tudi Pohlin[8] in Kumerdej[9] v Ljubljani ter grof Edling v Škofji Loki.[17] Več teh bibliotek je imelo svoj posebni cilj in bilo v tem oziru pomembnih: Herbersteinova in semeniška za iskatelja nove in aktualne janzenistične francoske in nemške literature; Zoisova za vse, ki so se posebno zanimali za mineralogijo in botaniko; v Kmetijski družbi za stroke, ki so spadale v njen program. Toda Pohlin, Japelj in Kumerdej so bili še edini, ki so pomnoževali svoje biblioteke s preporodno tendenco, seveda le v onem skromnem obsegu, ki so jim ga dovoljevale gmotne prilike. Iskatelj starih slovenskih protestantskih in katoliških knjig bi v teh bibliotekah ne bil našel mnogo več nego je bilo v kranjskih bibliotekah četrt stoletja prej. Nekaj knjig ostalih slovanskih narodov so imeli menda Pohlin, Kumerdej in Japelj: med drugimi Pohlin morda Rosovo in Pohlovo češko slovnico, Japelj morebiti že moskovski bukvar iz 1701.

Vsaj Herberstein[6] in Zois[8] sta že čuvala svojo korespondenco. Dočim so bili med Zoisovimi dopisniki samo še možje, ki se za slovensko knjigo ali slovenski preporod niso nikoli brigali, so bili med Herbersteinovimi korespondenti poleg italijanskih, nemških in nizozemskih janzenistov tudi Kranjci Franc Tauffrer, Paradiso, Anton Spendou, Sorčan, Klementini in Zois. Toda za odnos do preporoda ni v tej korespondenci nobenega migljaja.

Šibkost mladega preporodnega gibanja na Kranjskem je dokazovala tudi počasnost, s katero je zorel problem slovenskih tekstov za osnovne šole v času, ko je poslovala izza jeseni 1775 že ljubljanska normalka, ko so že ustanavljali prve nove trivialke in ko je izza 1776 goriški šolski referent grof Emanuel Torres s posebnim nalogom nadzoroval kranjsko šolstvo. Niti nalog, ki ga je dobil Kumerdej, da prevede šolski red v slovenščino, se ni izvršil.

Toda vkljub vsej žilavosti tradicije je imel preporodni proces na Kranjskem vendarle že svojo dinamiko: Pohlinovo prizadevanje je bilo v njej glavno gibalo, a pobude, ki so jih dajali Schlözer, šolski problem, fiziokratizem itd., so pospeševale ali na novo usmerjale le to, kar tudi Pohlinu ni bilo tuje.

Vrzeli radi smrti nekaterih starejših pisateljev niso bile posebno občutne (med 1766 in 1772 je umrl Lovrenc Pogačnik, Klapše 1772, Repež 1773, Popovič 1774). Bolj so zadele preporodni

proces na Kranjskem nekatere izpremembe bivališča, ker je odšlo iz Ljubljane več pomembnih sejalcev preporodne misli: spomladi 1775 Pohlin, ki je postal v dunajskem samostanu učitelj diskalceatskih klerikov; v jeseni 1775 Vodnik, ki se je odločil po završitvi gimnazijskih študij za frančiškanski red ter je delal 1775—1776 noviciat v Nazaretu pri Mozirju, a od jeseni 1776 obiskoval modroslovni redovni kurz v Novem mestu; 1776 Zakotnik, ki se je napotil z 21 leti v Maria-Brunn, da postane diskalceat; 1777 Mihelič, ki je odšel za kaplana v Rogatec na Štajerskem.

1777—1779: Duh razdobja, ki je naklonilo raznim avstrijskim nenemškim narodom prireditev novih šolskih tekstov v njihovem jeziku, a češkemu preporodu novo oporo v prvih plodovih slavistične publicistike pavlanca Vaclava Fortunata Durycha in razjezuita Jožefa Dobrovskega, je pripomogel tudi Slovencem do prvih oficialnih šolskih tekstov v slovenščini, do prvih poskusov za organizacijo slovenističnega dela in do raznih drugih preporodnih pridobitev.

Da je vlada bolj upoštevala češčino kakor slovenščino, se je iznova pokazalo 1777, ko so uvedli v Pragi češčino za predavanja iz pastoralnega bogoslovja.

V notranji avstrijski politiki teh let je važna za slovensko knjižno produkcijo poleg osnovnošolske tudi cenzurna politika. Vsaj pri deželnem glavarstvu v Ljubljani so preosnovali menda sedaj „knjižnorevizijsko komisijo“: ohranjeni kranjski uradni šematizmi[3] do 1777 te institucije namreč še ne poznajo, pač jo pa pozna šematizem iz 1780. Komisijo v Ljubljani so tvorili: škof kot predsednik, trije deželnoglavarski svetovalci kot prisedniki, „vsi učitelji liceja kot cenzorji“ in aktuar.

Časovno je v začetku razdobja tak filološki nešolski tekst, ki ga nobeden izmed prvih prirediteljev slovenskih šolskih tekstov ne bi bil smel prezreti: namreč Gutsmanova[5] nemška slovnica slovenščine pod naslovom „Windische Sprachlehre“, ki je „bila dokončana v' leti 1777. na 3. den miesenca štertnika“, t. j. aprila, a je izšla pri Kleinmayrju v Celovcu.

Gutsman sicer ni naslavljal svoje slovnice na „Kranjce in Slovence“, kakor je storil to pri „beležkah o slovenskem in

kranjskem pravopisu", ampak samo na „Slovence" (Winden-Windisch), torej v smislu takratne terminološke rabe na izvenkranjske Slovane v Notranji Avstriji, v kolikor mu ni šlo sploh samo za slovenske Korošce. Vkljub temu pa predstavlja delo le novo stopnjo Gutsmanovih teženj, da obračuna s Pohlinom ter paralizira posamezne skupine njegovih spisov. Vsak pazljivi čitatelj je moral opaziti, da merijo na Pohlina besede Gutsmanovega uvoda o „nesreči, da so hoteli dati oni, (ki jim ni bilo do posnemanja vseh napak pokvarjene kmetiške izreke), jeziku drugi okret in drugo obliko le po svoji samovolji".

Nova slovnica pa je utegnila biti dobrodošla onim kranjskim preporoditeljem, ki s Pohlinovimi reformami niso bili zadovoljni, radi poudarkov, ki so se dali izrabiti v preporodnem smislu.

Gutsman je sicer opustil marsikateri preporodni element Pohlinove slovnice, katere zapovrstnost je na splošno upošteval. Manjkajo n. pr.: izvajanja o prozodiji, primeri slovenske posvetne verzifikacije, migljaji o slovanskem Olimpu, opozoritve na slovensko književno preteklost itd. Zanemarjenje teh momentov je morda odmev okoliščine, da Gutsman ni imel preporodne miselnosti v širjem pomenu besede, in da mu zlasti tudi ni bilo mar, da bi dobili Slovenci posvetno poezijo.

Toda knjiga je vendarle vsebovala vrsto preporodnih pobud. Tudi kot filološko delo je bila Gutsmanova slovnica izrazita preporodna pridobitev s svojo opisovalno tendenco namesto samovolje, z novo brambo pravopisnih smernic iz 1770, z opustitvijo „vekavca" (vokativa) in „zmaknika" (genetiva z „od"), s točnejšo opredelitvijo 6. sklona (Pohlinovega „spremuvavca" = instrumentala), z odkritjem mestnika ter s smotrnejšo izbiro paradigem, pravilnejšo določitvijo izjem in jasnejšo razlago nego jo je mogel najti Pohlin. K temu pa ima še predgovor, ki je prava apologija slovenščine. Nekateri izmed Gutsmanovih momentov spominjajo na Pohlinov predgovor, čigar misli poglabljajo ali razširjajo. Sem spadajo n. pr.: pozivanje na sorodstvo slovenščine s Slovani „od skrajnega ledenega do jadranskega morja"; obžalovanje, da se govori slovenščina le med najnižjimi sloji; nasprotovanje onim, ki mislijo, da je slovenščina pokvarjen, nekoristen, za slovniška pravila neprimeren jezik, ki se „naj pozabi in iz dežele spravi". Druge obrambne momente za slovenščino je Gutsman prvi predložil v razmišljanje: podčrtavanje slovanske večine v Avstriji proti nemški manjšini in naglašanje, da ima torej tudi slovenščina tu „domovinsko pravico";

obžalovanje, da so Slovani prepustili svoj alfabet, to je cirilico, „Ilircem in Rusom"; dokazovanje, da ceni tudi kmet pri pridigarju ali sploh govorniku „finejši ton in pravilnejšo jezikovno tvorbo"; pritegovanje nemškega primera, češ, tudi nemški jezik „ni mogel dobiti sedanje čistoče in enotne oblike, dokler niso slovnice dežel preplavile in dokler niso iž njih sprejeli večino najboljših stavkov".

Pri tem je bila Gutsmanova opozoritev na slovanski svet točnejša od Pohlinove. Raztezala se je namreč na sledeče zemlje: „Koroško, Štajersko, Kranjsko, (hrvaško) Primorje, Dalmacijo, Hrvaško, Slavonijo (Sklavonien), pokrajine Slovencev (Winden = Prekmurci), Hrvatov (Bosnerkroaten), Srbov (Raizen), Slovakov (Slowaken) in Rusinov (Rußniaken) na Ogrskem, Galicijo, Lodomerijo, Moravsko, Češko itd." Semtertja so tudi v tekstu stavki, ki so utegnili čitatelja preporodno usmerjati: pravi n. pr., da svojega „h" namesto „g" zato ni uvedel, ker izgovarjajo „g" tudi koroški sosedje Štajerci, Kranjci, Hrvati, Ilirci, Poljaki in Rusi; pisavo „besieda" itd. zagovarja tudi s pozivom na „ilirsko" pisavo „besjeda" itd.

Ni izključeno, da je mislil Gutsman ob pisanju slovnice tudi na morebitne potrebe šolnikov, ki bi sestavljali slovenske tekste za osnovno šolo: problem takih tekstov je bil namreč že v odločilnem štadiju.

Za maksimum upoštevanja nemščine v šolah nenemških krajev je bil po „metodni knjigi" iz 1775 določen v višjih razredih glavnih in normalnih šol samo nemški učni jezik, za minimum pa „prevladovanje nemščine v zadnjem polletju na normalkah in glavnih šolah". Vladne smernice za jezikovno politiko v osnovni šoli je dopolnil dekret z dne 25. jan. 1777, ki je določal, da morata biti 3. in 4. razred osnovne šole izključno nemška, da bi bila tako srednja šola zvezana z osnovno.

Za slovensko prilagoditev so prihajale torej v poštev le one knjige, ki sta jih rabila šolar in učitelj ali katehet v 1. in 2. razredu osnovne šole.

Za odgovor na vprašanje, kako je prilagodil kak nenemški avstrijski narod nove prilike v svojo korist, je treba upoštevati tudi okoliščino, da so bile nekatere knjige določene samo za učitelje in katehete in da poleg oficialnih niso bile izključene privatne izdaje.

Tipe nekaterih oficialnih avstrijskih šolskih in polušolskih knjig so okoli 1777 šele določali.[27] Iz „metodne knjige" so napravili 1777 „jedro metodne knjige" (Kern des Methodenbuches), a praktični del „jedra", namreč „zahteve do šolmaštrov in učiteljev trivialk", so tiskali od 1778 „v olajšavo dela vizitatorjev" tudi posebej. Definitivni tekst katekizma je delal težave in šele avgusta 1777 so objavili razne nemške izdaje novega avstrijskega katekizma.

Ureditev šolske pesmarice[20] je bila v zvezi z delom za splošno nemško cerkveno pesmarico v Avstriji, kjer so objavili 1774 Denisove „Geistliche Lieder zum Gebrauche der hohen Metropolitankirche bei St. Stefan u. des ganzen Wiener Erzbisthums" ter „Katholisches Gesangbuch auf allerhöchsten Befehl Ihrer k. k. apostolischen Majestät Marien Theresiens zum Druck befördert". Šolska pesmarica je izšla šele 1778 po končni ureditvi katekizma: „Verbesserte katechetische Gesänge, welche nun nach der Ordnung und dem Inhalte des für die k. k. Staaten vorgeschriebenen Katechismus sind abgeändert worden, nebst einem Anhang von Liedern zur heiligen Messe und zum Segen". Dočim Denisova dunajska pesmarica ni imela melodij, je bila terezijanska pesmarica opremljena tudi z napevi, a k šolski pesmarici iz 1778 so natisnili 1779 melodije posebej: „Melodien zu den katechetischen und andern Gesängen für die Jugend in den kaiserl. königl. Staaten". Tako terezijanska cerkvena kakor tudi šolska pesmarica je imela med drugimi tudi tekste, ki so se oslanjali po razporedu in vsebini na glavne dele maše, torej osnovo za liturgično cerkveno petje v narodnem jeziku, ki ni bilo v skladu s cerkvenimi predpisi. Nemška peta maša „Wir werfen uns darnieder / Vor dir, Gott Sabaoth", ki jo prinašata terezijanski pesmarici, je izšla prvič menda v pesmarici „Catholisches Gesangbuch", ki so jo natisnili 1770 v Bruchsalu po nalogu speierskega škofa. Nemške pete maše „Hier liegt vor Deiner Majestät / im Staub die Christenschaar", ki jo je prvič objavila landshutska nemška pesmarica iz 1777, avstrijska pesmarica sicer ni ponatisnila, toda landshutska pesmarica, katero je opremil z aprobacijo tudi solnograški nadškof, se je širila po vsej priliki tudi med Slovenci.

Med knjige, ki jih je učenec prvih dveh osnovnošolskih razredov moral imeti, so spadale pač sledeče: „abecedna tablica"; abecednik, ki je izšel pod naslovom „ABC oder Namenbüchlein" v različnih izdajah za mesto in deželo ter obsegal poleg abecede,

zlogovanja in številk tudi berivo, čigar nabožno smer so predstavljali molitveni obrazci, a posvetno nauki o vedenju ter moralnovzgojne povesti in pesmi; „mali katekizem" za začetek katehetičnega pouka, ki je pa utegnil biti tudi v začetnici; prvi del „male čitanke" („Kleines Lesebuch"), ki je obsegal zgolj „izvleček velikega katekizma" brez vprašanj, a z uvodom in tekstovnimi izpričbami, ali pa „izvleček velikega katekizma" z vprašanji in odgovori, a brez tekstovnih izpričb, ki so ga dajali šolarjem višjega razreda namesto prvega dela „male čitanke"; drugi del „male čitanke", obsegajoč v izdaji za deželo med drugimi odstavki „šolske zakone" in „vaje v čitanju različnih pisem z nauki in primeri (= povesticami) za kmetiške otroke", ki so jih ponatiskovali tudi v posebnih izdajah.

Novi šolski teksti, ki so jih pač pogrešali, a vendar tudi brez njih nekako izhajali, so bili: „navodilo za računanje"; „navodilo za lepopisje"; „navodilo za pravopis", ki se je pa rabilo samo v mestih; „navodilo za slovnico", ki je pa bilo določeno le za glavne šole in normalko; pesmarica; lekcionar.

Le katehetu, oziroma učitelju so bile poleg drugih pomožnih knjig določene: „veliki katekizem" z vprašanji in odgovori ter z uvodom in tekstovnimi izpričbami; „veliki katekizem" z vprašanji in odgovori, a brez uvoda in izpričb; „metodna knjiga", oziroma „jedro metodne knjige".

Problem slovenske prilagoditve novih šolskih smernic se je končno aktualiziral spomladi 1777, in sicer po zaslugi opata Felbigerja, ki je bil od sept. 1774 voditelj vseh del za ureditev osnovnega šolstva v Avstriji, a si je napravil o težavah kranjskega šolstva svojo sodbo tudi na osnovi Torresovih poročil: na Dunaju so 10. marca 1777 govorili o Felbigerjevem predlogu, napraviti pri ljubljanski normalki za slovenske šolarje osnovni razred, učbenike pa za Kranjsko posloveniti ter izdajati v istih knjigah nemški in slovenski tekst; a goriški šolski komisiji so 9. apr. 1777 svetovali, naj da Kumerdeju posloveniti knjige za šole na kmetih.

Grofu E d l i n g u[6] gre zasluga, da je izrabil to situacijo v prid slovenskemu preporodu na Kranjskem.

Loški administrator, ki je skušal že 1775—1776 uveriti odločilne kroge o svoji gorečnosti za šolstvo, je svoja prizadevanja sedaj s točnim namenom podvojil. Ko je zvedel, da so na Du-

naju z referentom ljubljanske šolske komisije Gallenbergom nezadovoljni, je vložil spomladi 1777 prošnjo za to mesto. Na priporočilo Torresovo in najbrž tudi Felbigerjevo je mesto vkljub nenaklonjenosti kranjskega deželnega glavarja grofa Marije Jožefa Auersperga maja 1777 res dobil. V poletju 1777 je bil menda nekaj mesecev na Dunaju, da se za novo službo še posebej usposobi, a je prevzel posle še istega leta.

Edlinga je štel n. pr. Dev za Nemca, in po vsej priliki se je čutil za Nemca tudi sam, kakor sploh večina takratnih goriških plemenitašev. Slovenščino pa je znal že ob prihodu v Ljubljano, ker se je je naučil doma v Ajdovščini, a je v Škofji Loki svoje znanje izpopolnil. Po vsej priliki ga je predvsem pedagoška uvidevnost utrjala v nazoru, da bodi ljudska šola tudi med Kranjci v prvi vrsti zavod za širjenje splošne izobrazbe na narodni jezikovni osnovi, ne pa ustanova za učenje nemškega jezika v škodo glavnega namena.

S smotrno in vztrajno delavnostjo je Edling kmalu dosegel, da je vprašanje šole na Kranjskem „prišlo v pravi tir" in da se je začelo reševati tudi vprašanje šolskih knjig v smislu Felbigerjevega predloga. Sicer se ne sme prezreti, da je računal Edling s takratnim nivojem slovenske književnosti še bolj nego je bilo neizogibno. Tudi njemu ni šlo za slovenjenje cele serije novih šolskih knjig, ki bi ob širokem tolmačenju jezikovnih določil „metodne knjige" mogle priti v poštev. Vendar je bila njegova želja, oskrbeti prevode knjig, ki bi naj omogočile na Kranjskem kmetijsko ljudsko šolo, zlasti pa tudi prevode takih knjig, ki so se mu zdele primerne, da se iz njih „kmet na lastne oči uveri o koristi nove metode in začne po njej sam poučevati svojo še blebetajočo deco".

Dobršen del problema je bil rešen, ko je Edling pregovoril tiskarja Egerja, da je prevzel 1777 zalogo šolskih knjig v območju ljubljanske komisije. Ako je hotel na ta način olajšati tisk slovenskih, oziroma nemško-slovenskih učbenikov, je bil račun nedvomno pravilen.

Koliko mu je bilo do slovenskih tekstov v šoli, opozarja dejstvo, da se je lotil dela tudi sam. Prevod „Izvleček tega velikiga katehizma z' uprašajnami inu odgovorami" je nastal še 1777, in sicer najbrž na Dunaju, prevod „zahtev do šolmaštrov" pa je priredil menda že v Ljubljani. Oba prevoda je Eger tudi natisnil, in sicer „zahteve" 1778, katekizem 1779. Pravopis Edlingov je precej nedosleden: bil je pač pod Pohlinovim vplivom,

ni pa umel razbrati razlik med starim in Pohlinovim. Tudi jezik za šolsko knjigo ni bil primeren, in Herberstein mu je po pravici očital, da ni dovolj „jasen in čist", v izrazih ne dovolj „prikladen pojmom preprostega človeka". Odvisnost od nemške predloge je često suženjska, Edling rabi nepotrebne germanizme, spolnik itd. Toda knjigo je priredil grof, in to je bil za preporod zelo važen moment.

Obenem je iskal referent ljubljanske šolske komisije sodelavcev za prirejanje šolskih knjig.

Da ni pritegnil Pohlina, dasi ga je utegnil na Dunaju videti, pač dokazuje, da z diskalceatom vsaj v ožjih stikih še ni bil.

Za prevod „jedra metodne knjige" je pridobil 1777 na Dunaju nižjeavstrijskega poročevalca Sigismunda Kappusa pl. Pichelsteina, nečaka Zoisovega. Da Kappusov „Zern ali vonuzetek teh metodneh bukvi" ni izšel v Ljubljani pri Egerju, ampak na Dunaju pri „kraljevem ilirskem dvorskem bukvestiskavcu" Kurzböcku, je morebiti v zvezi s prevajalčevim bivališčem. Po jeziku in pravopisu je knjiga na isti višini kakor Edlingova.

Edling je najbrž tudi nekoliko pripomogel, da je natisnil Eger 1778 pod naslovom „Vadenje" v nemško-slovenski izdaji Kumerdejev prevod drugega dela „male čitanke"[4]. Tudi ta prevod je bil natrpan z nepotrebnimi germanizmi in ponesrečenimi skovankami, toda njegov pravopis je opozarjal, da ravnatelj ljubljanske normalke noče biti pod takim Pohlinovim vplivom, kakor je bil n. pr. Edling. Kumerdej je pač prevzel od Pohlina „ę", sicer pa se je, kakor n. pr. pri sičnikih in šumevcih, držal Bohoriča, ali pa je ubiral svojo posebno pot.[18]

Verjetno je, da je pokrenil Edling že v tej dobi tudi slovensko-nemško izdajo „abecedne tablice" in „abecednika", saj sta bila ta teksta osnova za rabo nemško-slovenske čitanke in nemško-slovenskega katekizma. Prireditev bi bila v prvi vrsti stvar Kumerdejeva, vendar se da tako o eksistenci tekstov kakor tudi o piscu le ugibati.

Edling je tičal še v sredi dela za opremo kranjskih šol s slovensko-nemškimi šolskimi knjigami, ko sta mu pripravila Herberstein in Japelj bridko razočaranje z novo akcijo za slovenski prevod katekizma.

Novi avstrijski katekizem iz avg. 1777 sicer ni bil specialna knjiga Herbersteinove[6] janzenistične smeri, vendar je postal ljubljanski vladika ljubosumen, da bi ga izdala vlada v

slovenskem prevodu laika Edlinga. Javil je torej cesarici, da hoče knjigo prevesti sam in prevod posvetiti njej.

Prijava ni bila povsem točna: Herberstein pač ni mislil, da je sam sposoben za tako delo, ampak je imel v mislih svojega notarja Japlja. Kako je prišel Japelj v kombinacijo, mora ostati odprto vprašanje: morebiti je škof sam opazil notarjevo *jezikovno sposobnost, morebiti ga je nanjo opozoril kak* Japljev prijatelj, morebiti se je ponudil Japelj sam.

Herbersteinova ponudba je bila sprejeta nov. 1777,[19] torej v času, ko je bil Edlingov prevod že gotov. Z Dunaja so referentu ljubljanske šolske komisije naročili, naj s tiskom svojega katekizma počaka, in šele potem, ko ni bil Japelj gotov v določenem roku, je dobil 19. jun. 1778 tudi Edling dovoljenje, da sme svoj prevod posvetiti vladarici in ga natisniti. Ko je bil Edlingov prevod že tiskan, je dobil 2. jun. 1779 tudi Herberstein dovoljenje za tisk rokopisa, ki ga je Japelj šele sedaj izgotovil, in šele v drugi polovici 1779 je izšel Japljev „Ta veliki katekizmus s' prašanjami inu odgovormi" brez uvoda in izpričb v nemško-slovenski izdaji, ki jo je opremil Herberstein tudi z nemškim posvetilom cesarici, ter v samoslovenski izdaji, ki je bila brez posvetila.

Japljev prevod je bil v formalnem oziru vkljub raznim nedoslednostim prva pripravna slovenska šolska knjiga.

Ne samo v jeziku, ampak tudi v pravopisu priča marsikaj, da se je redakcija hotela ravnati po Bohoriču, Dalmatinu in njunih najboljših naslednikih, a tiho pobijati Pohlina: tradicionalno poznamenovanje sičnikov in šumevcev, akut za dolgonaglašeni samoglasnik, zlasti tudi „é" za „ě", gravis za poluglasnik; apostrof pri enozložnih predlogih; itd. V knjigi se ne upoštevajo niti Pohlinove jezikovne in pravopisne novosti niti Gutsmanovi oziri na koroške govore. Prevzet je Gutsmanov „Ş" za veliki „s", a skladnosti med pisavo koroškega jezuita in ljubljanskega katekizma iz 1779 je mimo sičnikov in šumevcev še več, dasi je imel Japelj zanje najbrž še druge opore: razlikovanje med „i" in „j", raba „i" za pisavo dvoglasnikov, razlikovanje med „u" in „v", med „iz" in „z", med „na" in „ne", pisava „taku", itd. Pohlinovega „ę" iščeš zaman, a skladnosti s Pohlinom so zopet odmev drugih vplivov: pisava „koker", raba dvojnega „ll" n. pr. v „dellu", pisava končnega „-l" itd. Včasih se vsi trije skladajo, n. pr. v pisavi „rez-". Japelj se je odločil za „de", „per", „sedaj", „kadar", „y" = „í", „-iga", „-imur", „-io" itd., a je nedosleden v poznamenovanju „s".

Z nekaterimi opazkami je bila knjiga tudi neposredno pomembna za preporod. Škof Herberstein[8] je dokazal, da zre brez predsodkov na prizadevanja za regeneracijo slovenskega jezika, ter je govoril v nemškem posvetilu z umevanjem o „Slavische oder krainerische Sprache" in o veselju, ki ga ima nad prevodom „die slavische Nation". Japelj je začel za slovensko *poznamenovanje čitateljev in njihovega jezika v šolski knjigi* za Kranjce prvi uvajati narodno ime namesto pokrajinskega, a obenem je opozarjal v nemškem dodatku ne samo na posebnosti svojega pravopisa, ampak tudi na stare katoliške slovenske knjige, po vzgledu katerih se je ravnal, n. pr. na lekcionar 1612, katekizem 1615, slovnico 1715.

Proti koncu 1779 sta bila torej v ljubljanski šolski zalogi dva slovenska prevoda avstrijskega katekizma, izmed katerih je bil tip, ki ga je prevedel Edling, določen za šolarje, a tip, ki ga je ponašil Japelj, za katehete. Dasi ni šlo za isti tip, se je moral Edlingov prevod na Kranjskem vendar le umakniti Japljevemu ter tudi preiti iz ljubljanske v dunajsko šolsko zalogo. Na prvotni namen posameznih katehetičnih tekstov se torej že 1779 ni strogo pazilo, ker so nedvomno dobivali Japljev katekizem v roke tudi šolarji.

Pomen novih slovenskih tekstov za šolstvo na Kranjskem je bil kmalu opazljiv.[10] V Schlözerjevem „Briefwechslu", ki ga je imel n. pr. Zois v svoji biblioteki, je poročal nekdo že 1778: „Naši surovi kmetiški otroci se ne uče več samo nemški, krščanskega nauka, vljudnosti itd., temveč tudi svoje materinščine bolje nego prej. Če pojde tako naprej, bo v 30 letih vsa dežela prestvarjena." A Edling je 3. marca naslednjega leta pravilno poročal vladarici, da so prevodi najvažnejših knjig izdatno ugladili pot novi šoli na Kranjskem.

Ugodni vpliv dela za slovenski šolski repertorij in potrebe razgljabljanja o jeziku in pravopisu šolskih knjig pa je segal že v tej dobi v kranjskem preporodnem okolišu daleč preko šolskega področja.

Morda ni slučaj, da je začel simpatizirati s preporodom po vsej priliki prav v teh letih oni baron Sigismund Zois, ki je imel iz plavžev v Starih Fužinah, Bohinjski Bistrici itd. že prej bogate dohodke, a je postal sedaj prvi bogataš med kranjskimi plemiči. Smrt očeta Michelangela Zoisa 27. avg. 1777 ga je napravila namreč za univerzalnega dediča ter je pridružila k starejši njegovi posesti še kompleks hiš v Ljubljani, fidejkomisno gra-

ščino Brdo pri Kranju ter razne fužine in rudnike, kakor so bili Javornik z graščino, Plavž nad Jesenicami, Radova na Gorenjskem in Mislinje pri Celju. Zanimanje za novo šolo je izpričal že 1777, ko je poslal v pripravniški tečaj na ljubljanski normalki dva kandidata, izmed katerih je bil spomladi 1778 eden že učitelj na Jesenicah, drugi v Bohinju. Glavno zaslugo za pritegnitev Sigismunda Zoisa v slovensko preporodno sfero ima najbrž Kumerdej.

Pravo ognjišče za poglabljanje in izžarevanje preporodne misli so postale jezikovne komisije, ki jih je povzročilo jezikovno revidiranje slovenskih tekstov za šolo.

Edling[6] se je prvi sprijaznil z mislijo, da bi naj več ljudi povedalo svojo sodbo o jeziku njegovega katekizma. Na njegovo prošnjo je storilo to 5 Kranjcev: njegov brat grof Rudolf Edling, nadškof goriški; Anton Spendou, kurat pri Sv. Štefanu na Dunaju, ki je bil na glasu, da je „zmožen duhovnik, v bogoslovju izveden, vešč mnogih jezikov"; oba barona Tauffrerja, ki sta že bila med množitelji slovenskega cerkvenega repertorija, namreč ljubljanski eksjezuit Inocenc Tauffrer in stiški cistercijan Franc Ksaver Tauffrer; Sigismund Kappus pl. Pichelstein, tajnik šolske komisije na Dunaju. Značilno je zopet za Edlinga, da se ni obrnil na Dunaju tudi do Pohlina. Prava „komisija" to menda ni bila, ker ni verjetno, da bi bili vsi ti ljudje istodobno na Dunaju.

Najbrž kmalu potem, ko je začel Japelj na Herbersteinovo željo prevajati veliki katekizem, je sestavil škof za pregled prevoda posebno komisijo, ki je delovala vsaj že v prvi polovici 1779. Imena članov te komisije niso znana, a verjetno je, da je bila večina njenih članov tudi v naslednjih sličnih udruženjih.

Pač iz potreb, ki jih je ustvarilo aktualiziranje slovenskih šolskih knjig, se je rodila Kumerdeju misel, da obnovi in pridobi za slovenistiko ono „akademijo operozov", ki že nad 50 let ni več delovala.

Vsaj 28. maja 1779 je v Ljubljani obnovljena in prenovljena „akademija delavnih mož" v obliki Kumerdejevega privatnega društva res že obstajala ter štela 15 članov. O napredku Kumerdejeve preporodne ideologije in o duhu, ki ga je skušal vdahniti tej družbi, priča nemški nagovor, ki ga je dne 28. maja 1779 pripravil za sejo svojih slovenskih filologov, kjer pravi med drugim tudi: „Gospodje: Prišel je ugoden trenutek, ko ni-

mamo več vzroka, da bi se sramovali, ako govorimo kranjski. Vsakršen napor se upotrebljа, da se pomakne ta skriti jezik iz svoje temote v svetlobo... Ne sme se prezreti, gospodje! mi, katerih število je naraslo že na 15 mož, smo se iz lastne marljivosti lotili dela, da svoj kranjski jezik spravimo v pravila ter ga popravimo; trudili smo se torej in iskali v kranjskem pravopisu povsod vzrok in osnovo, kjer so ravnali naši predniki na slepo srečo po svoji volji... Mi Kranjci potrebujemo komunikacije z drugimi narodi bolj kakor katerikoli drug narod, ker nam to razni vzroki od dne do dne otežkočajo v našo veliko škodo in v decimiranje naroda. Kaj bi šele bilo, če bi imeli v svojem pismu poseben alfabet, kakor smo ga imeli prej (glagolico)? Naša deželica je že tako majhna, da se ne more ponašati na svetu. Narod, iz katerega izhajamo, je najbolj zaničevan v takozvanem olikanem svetu; le presijajna dela naših rodnih bratov Rusov morejo to zaničevanje nekoliko zadrževati."

Namen, iz katerega je zbiral Kumerdej „akademike", je bil zgolj pospeševanje slovenskega preporoda, ker je meril na prireditev slovnice in slovarja in na ureditev pravopisa.

Imena 15 članov, ki jih je zbral Kumerdej do 28. maja 1779, se dajo določiti le s približno gotovostjo. V prvi vrsti je treba misliti na Slovence, ki so bili maja 1779 v Ljubljani ter so prej ali pa kmalu pozneje izpričali svoje zanimanje za slovensko pisanje. Morebiti je bilo 1779 med Kumerdejevimi akademiki, ki so hoteli spadati med „delavce" za slovensko knjigo, sledečih 15 Kranjcev: Kumerdej; Edling; Zois; Japelj; Sorčan; Paradiso; Sebastijan Zupan; Inocenc Tauffrer; Naglič; Redeskini; Vodnik, ki se je 1778 zopet vrnil v ljubljanski frančiškanski samostan; Dev; Anton Makovec, magister kirurgije in porodništva; frančiškanski generalni lektor p. Jordan Zierer; avguštinec p. Modest Šraj.

V zvezi s Kumerdejevo slovensko filološko akademijo iz 1779 je porast števila ljudi s preporodno miselnostjo in pač tudi marsikaj v novih Kumerdejevih in Japljevih načrtih. Najvidnejši plod, ki bi brez akademije najbrž ne bil vzklil, je Kumerdejev rokopis, ki mu je predgovor napisan dne 28. maja 1779: „Versuch Uiber die Krainerische Rechtschreibung. Den Mitgliedern der Academie der Operosorum Labacensium zur Beurtheilung vorgelegt." Razprava, ki otvarja vrsto Kumerdejevih filološkokritičnih del, je že kazala racionalistično iskanje prirodne preprostosti in pravil brez izjem, tipične znake novega sloven-

skega filologa, ki je bil sicer mnogo solidnejši od Pohlina, pa vendar bližji slovničarju starega nego novega tipa, kakršen se je napovedoval n. pr. Čehom istodobno v Dobrovskem.[13] Izmed Pohlinovih novosti je sprejel samo „ę", medtem ko je Gutsmanov „S" nadomestil z „S'" in zagovarjal tudi razne druge nepotrebne svoje novosti.[18]

V dobi najživahnejšega dela za slovensko šolsko zalogo se je pojavilo na Kranjskem toliko novih prizadevanj tudi za razne druge preporodne repertorije, da se nehote vsiljuje misel na zvezo med šolsko akcijo in drugimi preporodnimi akcijami.

Posvetna verzifikacija, ki je ostajala izza Pohlinove slovnice v rokopisih, je začela ne le naraščati, ampak se uveljavljati tudi v tisku.

Pač že proti koncu 1778 je sestavil D e v,[14] ki mu je pomagal z Dunaja Pohlin,[28] „Skupspravlanje Krajnskeh Pisanic od Lepeh Umetnost" za 1779, prvi slovenski almanah. Vzorec je dal almanah, ki je po francoskem primeru izhajal na Dunaju, tiskar in menda tudi založnik je bil Eger v Ljubljani. Sodelovali so pri prvem zvezku Dev, Pohlin, Mihelič in Vodnik. Že v naslovu se čuti mentorstvo očeta Marka, v čigar slovarju je „Pisanica = Eine Schrift, Scriptum, literae". Sploh sta jezik in pravopis v „Pisanicah" tako pohlinska kakor v malokateri drugi knjigi te dobe.

Glavno vsebino „Pisanic" za 1779 tvorijo: epigram v slogu Martiala in Lessinga in prigodnice, med katerimi je tudi Vodnikova „Mila Pejsm pejta P. Marku A. D. za odhodno, kader je v' lejtu 1775. iz Lublane na Dunaj šl". Metrični princip je v glavnem zdrav, ker upošteva naglas. Izbira oblik je majhna, ker gre le za šestomer in aleksandrinec, vendar je dosegel Dev z variiranjem v rimah neko pestrost. Urednika sta imela po vsej priliki le namen, da dokažeta sposobnost slovenščine za posvetno verzifikacijo. In ta namera se jima je že s prvim zvezkom posrečila.

Poezija „Pisaničarjev" je bila sicer zgolj jecljajoč poskus in zgolj nebogljeno posnemanje slabega baročnega vzorca, toda preporodni tolkač že sama ob sebi. Širila pa je med čitatelji tudi vrsto neposrednih preporodnih izjav: radost nad vznikom domačega pesništva in nad zbiranjem pregovorov; poziv na delo za enotnost v pravopisu, za slovar in za čistočo jezika, da se Nemcem dokaže, kako je „kranjski jezik ob sebi dovolj bogat in kako po krivici ga tadu imenujejo".

Značilno je za razmerje med krogom „Pisaničarjev" in krogi ostalih ljubljanskih preporoditeljev, da ni sodeloval pri

„Pisanicah" tudi Japelj, ki bi bil mogel prispevati izmed vseh najzrelejše doneske, kakor priča v goriški „Raccolti" 1779 njegova oda „na povikšanje tiga visoku rojeniga gospoda... Filipa kneza Cobenzelna etc. etc. k' nar vikši službi vunanjih opravil".

Tudi Hacquet je segel v spisu „Oryctographia carniolica", ki je začel izhajati 1778, preporoditeljem pod roko z metodo, ki je bila izza Valvasorja skoraj pozabljena; dosledno je začel namreč rabiti slovensko obliko geografskih imen ne samo za kompaktno, ampak tudi za obmejno slovensko ozemlje.

Maestrazzi, kaplan ljubljanske meščanske bolnice, je ekscerpiral iz Scopolija slovenska rastlinska imena ter zbirko dopolnjeval.[84]

Končno se je spomnil lanšpreški Glavar svojega „Pogovora od čebelnih rojov" ter se je ob misli nanj preporodni tendenci še bolj približal. Postal je prvi Slovenec, ki se je dokopal do resnega sklepa, da bi morala izdajati kranjska „Kmetijska družba" tudi slovenske spise. Poslal je namreč 27. julija 1779 prevod iz Janše družbinemu kanclerju grofu Dionizu Barbu, „da bi družba razsodila, ali zasluži, da se natisne". Uspel ni.

Za nabožno vrsto sta prispevala izmed kranjskih pisateljev po en tisk Conti in menda Franc Tauffrer, najmarljivejši na tem področju pa je bil vkljub bivanju na Dunaju še vedno Pohlin, ki ni oskrbel le nove izdaje lekcionarja in molitvenika, ampak je priredil tudi nov molitvenik, a prevod pentatevha je dovršil, da je dobil zanj 27. apr. 1778 na Dunaju imprimatur.

Če se primerja z delom, ki so ga vršili 1777—1779 na Kranjskem za šolski repertorij in druge preporodne panoge, istodobno delo v obmejnih okoliših, se še posebno vidi, kaj je pomenil za Slovence tako uvideven referent šolske komisije, kakor je bil Edling.

Približno tako kakor na Kranjskem se je uredilo novo šolstvo samo še na Primorskem.

Poročevalec goriške šolske komisije grof Emanuel Torres je spadal sicer med uradnike, ki so komaj čakali, kdaj začne končno germanizacija kazati svoje uspehe. Toda obenem je tudi on mislil, da so začasno slovenske knjige v primorskih šolah potrebne. Po njegovi iniciativi je prevedel nekdo katekizem, a učitelj Matej Leban, ki je deloval v Gorici in Bovcu, je pač mislil, da ustreže tudi Torresu, če priredi slovensko začetnico, ki jo je 1777 poslal goriški šolski komisiji. Da se po vsej pri-

liki ni natisnila, je morda v zvezi tudi s tendenco, naj se uvajajo kranjske knjige. Nadškof Edling[6] je naročil katekizme iz Ljubljane, a tudi Torres je podpiral uvajanje kranjskih knjig. Kdo je oni „dobri prijatelj goriške škofije", ki je izdal 1777 v Ljubljani „Kerščanski nauk za te manjhine v' 62 prašajnah",[4] in v kaki zvezi je ta katekizem s Torresom ali z nadškofom Edlingom, mora ostati odprto vprašanje.

Tudi slovensko posvetno poezijo so pomagali Primorci istodobno uvajati v tisku. Ko se je sklenil 13. maja 1779 tešinski mir, pri katerem je sodeloval grof Janez Filip Cobenzl,[6] ki je imel posestva na Goriškem in Kranjskem, so izdali še 1779 mirovnemu delegatu na čast v Gorici zbirko prigodnic pod naslovom: „Raccolta" (itd.). Poleg mnogih drugih sta bili v zbirki tudi dve slovenski odi: Japljeva brez avtorjevega imena, Lavrinova s podpisom. Lavrin je dal svoji odi izrečno preporodno dikcijo: poudarja v imenu „Slavencev", da „mi se le časti vesel'mo visoke naš'ga Slavenca", in prosi slavljenca, „per tolkajn delih nikar pozabit Tvojih Slavencev".

Sporadična novost se je pojavila v beneški republiki: 1777 do 1778 so izpričani prvi slovenski prevodi patentov, ki so jih natisnili skupaj z italijanskimi.[4]

Na Koroškem, kjer je bil referent šolske komisije Adam Dioniz Gröller,[19] bi bila mogla dobiti vlada v Gutsmanu, ki je vprav izdal slovnico, izvrstnega pomočnika za pripravo onih tekstov, ki bi prišli v novi šoli v poštev. Toda tu je bila nova šola že od početka zamišljena kot prava „nemška šola", tako da je bila a priori določena n. pr. slovenskemu katekizmu vloga pripomočka za kateheta, slovenskemu abecedarju vloga privatnega izdanja. Gutsman je dobil le nalog, da prevede „Ta veliki katekizem s' prašanjami inu odgovormi", in sicer, kakor je ugibala vlada 1777, „da se olajša trud veroučiteljev v tistih krajih te dežele, ki so zvečine slovenski". Prevod so menda natisnili.[4]

Na Štajerskem je bilo le nekaj časa ugodnejše razpoloženje za rešitev šolskega problema v kranjskem smislu kakor na Koroškem.

Widmanstätterjevi dediči v Gradcu so natisnili v teh letih tri slovenske knjige: tretjo štajersko izdajo „Knjižice spitavanja", t. j. Parhammerjevega katekizma, nabožni tekst s „pripravljanjem k enoj srečnoj smerti" in začetnico. Medtem ko Parhammerjev katekizem ni več spadal v novo šolo, a je tudi štajersko-slovenska začetnica bila neoficialno izdanje, čigar

uvedbe šolska komisija ni vzela v evidenco, so imeli na Dunaju namero, da uvedejo na Štajerskem vsaj katekizem tudi v slovenskem prevodu, in to v kranjskem.[19] Opozorili so torej graško komisijo na Edlingov katekizem, češ, „Kranjci in Štajerci razumejo menda kranjski jezik". V drugi polovici 1779 je sicer res pisala graška komisija po Edlingov prevod, toda radi Herbersteinove akcije za Japljev prevod Edlingova knjiga v tej zvezi pri graškem ordinariatu ni prišla v presojo.

Dasi so uvajali v novo osnovno šolo na Štajerskem samo nemške oficialne šolske knjige, je vendar aktualiziranje šolskega problema že tudi tukaj vplivalo na slovensko produkcijo.

V jezikovnem in pravopisnem oziru je bila zadnja štajerskoslovenska izdaja Parhammerja pomemben kažipot, ker je značila prelom z oslanjanjem na hrvaško soseščino: pravopis je neurejena bohoričica, jezik skoraj vzhodnoštajerska slovenščina z zapadnoslovenskimi vplivi.

Za 1778 je tudi obstoj Volkmerjevega pisateljevanja nedvomno izpričan, ker ne spada sem le najstarejša njegova pridiga, ampak menda tudi nekaj prevodov iz cerkvene pesmarice. Ni izključeno, da se je šele sedaj in v tej zvezi izoblikovala v njem želja, da bi tudi s posvetno pesmijo vplival na svoje rojake. Zdi se pa, da je pesmaril Volkmer vsaj v teh letih bolj iz veselja ljudskega pesmarja nad oblikovanjem in iz nagnjenja duhovnika k poučevanju kakor pa iz misli na kako potrebo dokazov o novi usposobljenosti slovenskega jezika. Prvi izobraženi verzifikator Slovenskih goric se sicer ni brigal niti za Pohlina niti za njegove nasprotnike, ampak je pisal v svojem narečju, vendar menda ni imel namena, da bi tudi z novo grafiko pokazal razliko med „Kranjci" in vzhodnoštajerskimi Slovenci.

Med prispevki iz obmejnih okolišev je bila torej samo Gutsmanova slovnica pomembno dopolnilo kranjske produkcije.

Poseben odmev napredovanja slovenske preporodne orientacije 1777—1779 je oblika narodnega imena, ki sta jo skušala uveljaviti 1779 tudi Lavrin in Japelj, oni v odi „Na povikšanje (itd.) Filipa kneza Kobencelna", ta v tiskanem katekizmu ter v rokopisni zbirki slovenskih prevodov. Ko sta se namreč zavedela, da je smotrneje rabiti tudi na Kranjskem narodno ime namesto pokrajinskega, se nista odločila za običajno obliko „Slovenec" — „slovenski", ki jo je zabeležil n. pr. tudi Popovič v svoji nemški

knjigi iz 1750, a so jo rabili tudi sodobni obmejni pisci, ampak sta izbrala obliko „Slavenec" — „slavenski". Ni verjetno, da bi si bila izposodila Lavrin in Japelj to obliko pri Pohlinu; našla sta jo pač tako kakor Pohlin, namreč po poti krivega etimologiziranja, da je „slava" osnova imenu „Slovenec".

Število prič o šibkosti slovenskega preporoda se je s prireditvijo prvih oficialnih slovenskih šolskih tekstov le začasno zmanjšalo, ker so se pojavili zopet novi odmevi šibkosti.

Med šolskimi teksti, ki jih še niso priredili, so bili tudi teksti kakor računica, slovnica in pesmarica.

Število izobražencev, ki so mislili, da so potrebni slovenski šolski teksti le začasno, do splošnega razširjenja nemščine, se je v času aktualnosti novih šolskih knjig menda množilo. Nedvomno je spadal med nje Edlingov goriški kolega grof Emanuel Tores, a šteti je treba v to vrsto najbrž tudi take pomnoževatelje slovenskih repertorijev, kakor sta bila oba Tauffrerja na Kranjskem, Leban na Goriškem ali Sigismund Kappus na Dunaju, in take Edlingove cenzorje, kakor je bil dunajski Anton Spendou.

Nov. 1778 se je začelo dopisovanje med Linhartom, ki je zapustil Stično in prispel dec. 1778 na Dunaj, menda z namenom, da bi poslušal kot privatist juridična predavanja, in Kuraltom, ki je bil ob Linhartovem odhodu tudi v Stični, a je decembra 1779 ostavil samostan ter se odločil za poklic posvetnega duhovnika. Linhartova pisma Kuraltu so pač prva ohranjena pisma iz dobe preporoda, ki jih je pisal slovenski inteligent izobraženemu rojaku, a so nemška ali francoska. Odmevov preporodne orientacije bi iskali tudi v Linhartovih pismih iz 1778—1779 še zaman. Sploh se je pripravljal Linhart na Dunaju z veliko smotrnostjo za nemškega literata ter je pomagal krepiti vero onih Kranjcev, ki jim je bil sloves nemškega pisatelja najvišji ideal.

Nemški časopis je dobil sedaj tudi Celovec, kjer je ustanovil Ignac Alojzij pl. Kleinmayr 1777 „Klagenfurter Zeitung".

Ne sme se pa prezreti, kako pomoč je imel preporoditeljski proces na Kranjskem izza 1777 vendarle v novi šoli, ki se je po zaslugi preporoditeljev bližala šolskemu tipu slovenskih protestantov ter bila „nemška šola" le po imenu, v resnici pa „slovensko-nemška" ali semtertja celo „slovenska". Ako je pravilna Vodnikova sodba, da je Pohlin „spet branje med ljudmi razširil, da sta se skoro vsaki pastir inu pastarica brati naučila", ji je treba gotovo dostaviti, da je imel Pohlin izza 1777 pomoč-

nika v šoli. Za preporod ni brezpomembno, da je slovenski kranjski inteligent, ki se je začel po 1777 šolati na kmetih, imel v rokah tudi šolsko knjigo s slovenskim tekstom. Preporodu v obmejnih okoliših je utegnila nova šola zlasti koristiti, ako je hotel učitelj privatno uvajati kranjske šolske knjige ali kakorkoli usposabljati slovenske otroke tudi za čitanje slovenskih knjig. Obenem je treba računati še z okoliščino, da Slovenec, ki se je v mladih letih naučil čitati nemški, ni imel posebne težave, ako je hotel začeti čitati tudi slovenske knjige. Končno so bili v novih šolskih knjigah tudi prvi slovenski prozaični pripovedni sestavki, dasi je bil od moralnovzgojnih povestic pa do prave umetne posvetne proze še dolg korak.

V drugi polovici 1779, ko se je odpravljal Zois na daljše potovanje, je bila slika sodobne slovenske književne aktivnosti povsem drugačna kakor pa četrt stoletja poprej.

Mož, ki so že bili kaj slovenskega ali slovenističnega napisali, je bilo 1779 med živimi okoli 30, torej več ko 3 krat toliko kakor 1750. V Ljubljani sami jih je bilo več kakor 1750 v Avstriji sploh: diskalceat Dev; frančiškana pater Branka in fraterteolog Vodnik; razjezuita Inocenc Tauffrer, ki je bil gimnazijski prefekt in član gimnazijske in normalnošolske komisije, ter Naglič, ki je še vedno poučeval v 4. gimnazijskem razredu; stolniška duhovnika Conti in Redeskini; Japelj, novi vodja Schillingovega beneficija pri Sv. Petru; grof Edling, svetnik pri deželnem glavarstvu, poročevalec komisije za normalno šolstvo ter član še dveh, za licej in gimnazije ter za knjižno revizijo; Kumerdej, ravnatelj normalke ter član gimnazijske in normalnošolske komisije; licejski profesor Hacquet. Izven Ljubljane so bivali: Glavar na lanšpreški graščini; opat Franc Tauffrer v Stični; učitelj Ambrožič v Dobrepoljah; frančiškan Sever v Jaski pri Karlovcu; novi župnik Lavrin v Št. Petru pri Gorici; učitelj Leban v Bovcu; razjezuit Gutsman v Celovcu; Matija Žegar, če je bil še živ, nekje na Koroškem; kaplan Mihelič v Rogatcu; razjezuit Hasl v Laškem; župnik Goriup v Novi cerkvi pri Celju; župnik Rupnik v Vojniku; kapucin Apostel v Mariboru; beneficiat Volkmer in župnik Plohel v Ptuju; diskalceata Pohlin in Zakotnik, tajnik Kappus ter jezikovni učitelj Čep na Dunaju; med Prekmurci v Šurdu pastor Štefan Küzmič, ki je pa še 1779 umrl.

O uspehu dela zadnjih let so pričale tako izdatne pomnožitve in okrepitve tradicionalnih repertorijev kakor tudi začetki novih, preporodnih panog: posvetna verzifikacija in šolski teksti so se tudi tiskali, v rokopisih so bili poskusi iz področja zgodovine in narodnega gospodarstva ter prve zbirke narodnih pesmi in pregovorov. Posebno opozorilo na izpremembo je bila vrsta preporodnih manifestacij.

Med sabo so se 1779 živi predstavniki slovenskih književnih prizadevanj razlikovali ne le po odnosu do izrazite preporodne miselnosti, ampak tudi po svetovnem in verskem nazoru.

Med pisci je bilo poleg repertorijskih množiteljev, ki so delali brez vsakršne preporodne tendence, vsaj 9 takih, ki jim je vodila pero živa preporodna misel: Dev, Japelj, Kumerdej, Lavrin, Mihelič, Naglič, Pohlin, Vodnik in Zakotnik. Gutsman sicer ni imel v svojem načrtu posvetnih preporodnih panog, a je bil energičen borec za preporod jezika. Glavar in Volkmer sta vsaj instinktivno podpirala preporod, ker sta gojila novi panogi, ki jima je šlo v procesu važno mesto. Edling je vršil posel referenta šolske komisije skoraj tako, kakor bi ga bil vršil kak izrazit slovenski preporoditelj. A k možem z živo preporodno mislijo je treba šteti že tudi Zoisa in več članov Kumerdejeve akademije, ki niso bili pisatelji. Izraziti preporoditelji so bili 1779 skoraj sami slovenski kmetiški in malomeščanski sinovi, ki so s preporodnim svojim prizadevanjem delali obenem za dvig slojev, iz katerih so sami izšli. Izjemo tvori le baron Zois.

Veliko večino med pisci so imeli menihi in duhovniki.

Ti duhovniki so pripadali po večini stari verskokulturni smeri, tako diskalceati Pohlin, Dev in Zakotnik, frančiškan Vodnik, razjezuita Naglič in Gutsman, posvetna duhovnika Glavar in Volkmer ter vsi ostali množitelji cerkvenega repertorija. Pri Pohlinu in somišljenikih je teža zahtev, ki so bile posledica ojačene zavesti skupnosti s slovenskim ljudstvom, že paralizirala versko orientacijo. Gesla praktičnega prosvetljenjstva so jim obetala za preporod toliko koristi, da se niso ozirali na njihovo opasno družbo ter se vedno bolj odmikali od nazorov sekovskega škofa iz 1752 ali onih duhovnikov iz 1773, ki so se bali slabih posledic za vero, ako bo slovenski kmet znal čitati.

Na nekatere posvetne duhovnike med preporoditelji, kakor na Japlja, Lavrina in Miheliča, sta pač že vplivala janzenistična avstrijska bogoslovna šola in škof Herberstein, toda odločen janzenist je bil med njimi menda le Japelj.

Laika sta bila 1779 med izrazitimi preporoditelji samo dva, namreč Kumerdej in Zois, a tudi s pritegnitvijo Edlinga, Ambrožiča in Žegarja tvori število laikov v novi družbi neznatno manjšino.

Grof Edling je bil na glasu edinega „prosvetljenega moža med svetniki kranjskega deželnega glavarstva". Tudi Kumerdej je bil pristaš racionalistične filozofije in one nove avstrijske cerkvenopolitične struje, ki je dobivala v cesaričinem najstarejšem sinu vedno večjo oporo.

Najbolj izobražen je bil pač Zois, a izrazit filozofski mislec tudi on ni bil.

Na prvi znani njegovi sliki, kjer nosi še kito, presenečajo mehke poteze in radostne oči. Prirojeni sta mu bili velikodušnost, ki hoče podpirati vsakršen blag podvig, in skromnost, ki udušuje vsakršno kal častihlepja, a vzgoja mu je vcepila smisel za trgovski red, močno zavest fevdalca in čut hvaležnosti do dinastije, ki je dvignila njegovega očeta, podjetnega trgovca iz okraja Bergamo na ozemlju benečanske republike, med kranjske plemiče.

Mladi baron je bil pod vplivom Voltaire-jevega deizma in lastne mlade krvi, toda v dnu srca mu je brlelo spoštovanje pred vero najbližjega sorodstva, a vpliv humanizma in prirojeni takt sta ga čuvala pred skrajnostmi in mu dajala gesto širokogrudne tolerance. Ker ni razglabljal o potrebi, da bi gradil svojo osebnost na osnovi enotnega nazora, so mogla različna načela določati smer posameznim njegovim interesom: empirizem,[29] ko je šlo za naravoslovne panoge; racionalizem, ko je šlo za poetiko ali filologijo itd. Od tistih dob, ko je opustil italijansko verzifikacijo, ni bil v nobenem področju več publicistično aktiven. Neproduktiven pa ni bil iz komodnosti, ampak iz zavesti, da je gourmand, ki je sposobnejši za mentorja nego izvrševatelja. V bistvu je bil praktična narava in s praktičnega stališča je zrl tudi na poezijo, ki že 1779 ni bila zanj na enakopravnem mestu z naravoslovjem. Ker se je zelo močno čutil fevdalca, ki mora braniti svoje pravice tudi z nedemokratičnimi sredstvi, ga je sprijaznila s preporodom pač le okoliščina, da je meril novi proces obenem na prosvetljenje kmetiških podložnikov. A za kranjskega fevdalca z italijanskim očetom je bil prehod med izrazite preporoditelje sploh lažji kakor za Edlinga in nemške tovariše.

Janzenistični rigorizem za laike med preporoditelji pač ni imel posebne privlačne sile. Ako so bili laikom bojevniki za reformo kulta in za novo cerkveno pravo tudi na torišču pre-

porodnih prizadevanj simpatičnejši zavezniki nego pristaši meniške stranke, je povzročila to pač vrsta tendenc, ki je bila skupna janzenističnim duhovnikom in prosvetljenim laikom, kakor n. pr. mržnja do jezuitov, težnja, dvigniti ljudstvo iz vsestranske zaostalosti, vera v moč razuma itd. Največ smisla za bogoslovna vprašanja je imel med laiki pač Kumerdej, bivši bogoslovec, ki se je učil tudi hebrejščine.

Posledica stoletne jezikovne prakse je bila, da so prvi slovenski preporoditelji razne druge jezike še laže govorili in pisali kakor slovenščino, čeprav so jo umeli vsi že izza mladih let, tudi Zois.

Njihovo znanje „tujih" neslovanskih jezikov je bilo sploh precejšnje ter je usposabljalo večino predstavnikov te generacije za intenzivno upotrebljanje tujih izvirnikov. Nemške knjige so mogli čitati vsi, tudi koroški kmet Žegar. Grške tekste so umeli vsi absolventi domačih srednjih šol, latinske poleg njih tudi Zois. A še razne druge jezike z velikimi literaturami so pobliže poznali: francoščino, čeprav v šoli še ni imela oficialnega mesta, Zois, Japelj, Vodnik, Linhart, Kuralt itd.; italijanščino in angleščino Zois in Japelj. Zois se je zanimal tudi za švedščino, pač radi trgovine z železom, a nekoliko še za jezika Laponcev in Lotišev.

Kumerdej, Zois in Apostel so že umeli čitati glagolico in cirilico, vsaj cirilico najbrž tudi Gutsman in Japelj, a večina in zlasti tudi Pohlin, je bila sposobna za čitanje knjig onih Slovanov, ki so pisali z latinico. Nekateri so imeli tudi globlje znanje posameznih slovanskih jezikov, n. pr. Pohlin in morda tudi Kumerdej češčine, Volkmer hrvaščine, Kumerdej ruščine itd. Na splošno so pač vsi vedeli, kdo spada med jezikovne sorodnike Slovencev, toda podoba je, da o literarnem pomenu onih slovanskih jezikov, ki so bili obenem, kakor poljščina in ruščina, tudi državni jeziki, še niso imeli pravega pojma.

Nemščina je bila sicer tudi preporoditeljem samim glavni razgovorni, korespondenčni in znanstveni jezik. Tudi Zois, ki je začel pisati 1769 „libro maestro" v jeziku očeta Michelangela, je prešel pozneje k nemščini, ki je bila nedvomno tudi običajni razgovorni jezik med njim in materjo, čeprav se je menda že sedaj začel imeti za Slovenca, ki zanj ni sramotno, ako ne govori dobre nemščine. Presenetljivo je, da ono nemško poznamenovanje Slovanov, ki je postalo ime za sužnja, ni motilo niti Pohlina niti Gutsmana. Za vidnejše preporodno usmerjanje slo-

vansko-etnografske terminologije, pisave priimkov, zbiranja knjig itd. je bilo prvo desetletje izza objave prve preporodne manifestacije še prekratka doba. Nekateri momenti pa so oznanjali tudi tukaj možnost preokreta: nasvet o jeziku za pisanje slovenske slovnice; prvi poskusi, da se rabi slovenščina za obravnavo zgodovinskih snovi; prva razglabljanja o narodnem imenu; posamezne slavistične knjige v bibliotekah preporoditeljev.

Bližnjega sorodstva med Slovenci na Kranjskem, Primorskem, Koroškem in Štajerskem so se pač vsi zavedali. Dočim beneških Slovencev še niso imeli v evidenci, je vedel za Prekmurce vsaj Gutsman, četudi ni imel o njihovem jeziku take predstave kakor morda rajni Popovič, v čigar biblioteki je bil tudi Küzmičev Nouvi zakon. Tako kranjski preporoditelji s Pohlinom in Zoisom vred kakor tudi repertorijski množitelji med Dravo in Muro in med Prekmurci so bili sicer pokrajinski ekskluzivisti, toda vsaj v Gutsmanu je imel tudi ozir na potrebo skupnega literarnega jezika za vse notranje-avstrijske Slovane svojega glasnika.

Kake določene misli na potrebo političnih izprememb za očuvanje uspehov preporoda okoli 1779 v načrtu preporoditeljev ni bilo, a vera v možnost kulturnega napredka je bila v prvih letih slovenskega preporodnega razvoja važnejša od nove politične orientacije.

Več Pohlinovih neumestnih reform je bilo že paraliziranih, a razmerje med njegovim ljubljanskim krožkom in ostalimi preporoditelji še ni bilo napeto.

1779—1789: Desetletje, v katerem pričajo o napredku preporoda pri Čehih bohemistična dela Dobrovskega v nemškem jeziku, nove izdaje starejših čeških knjig, nova prireditev biblije, prvi češki časopis, prvi češki pesniški almanah, začetek stalnih čeških gledaliških predstav in aktualiziranje zabavne proze, pri protestantskih Slovakih poseben časopis v češkem jeziku, pri katoliških Slovakih didaktični roman in filološkokritična razprava, ki tvorita zavestno osnovo za uveljavljenje posebnega slovaškega literarnega jezika, pri Madjarih prvi časopis, pri Kajkavcih domača drama, a pri ogrskih Srbih prevod priznane komedije, je tudi slovenski preporod tako pospešilo, da se je mogel meriti z vsemi onimi ostalimi sličnimi procesi, ki niso imeli tako močne opore v politični tradiciji, kakor n. pr. Čehi ali Madjari.

Jožefinske reforme so vsebovale tudi za slovenski preporod več pospeševalnih momentov, nego bi sodil oni, ki bi videl samo centralistično usmerjenost jožefinske jezikovne politike.

Namera Jožefa II., da završi delo svoje matere ter opremi nemščino z vsemi atributi edinega priznanega državnega in uradnega jezika v habsburških deželah, je postajala sicer vedno očitnejša. Že 1780 je cesar odločil, da ne smejo nikogar sprejeti v gimnazije, ki ne bi bil vešč nemščine, a zadnje ostanke češčine so trpeli v gimnazijah samo še do 1784. Dvorni dekret z dne 1. febr. 1782 je proglasil nemški tekst splošnega zakonika za edinega avtentičnega, torej nemščino za uradni jezik. Drugi odloki so bili naperjeni proti latinskemu predavateljskemu jeziku na licejih in univerzah. Že dvorni dekret z dne 4. dec 1782 je določil nemščino za splošni učni jezik licejev in univerz. Odlok z dne 12. jul. 1784 je bil še določnejši: predpisoval je nemščino za vsa predavanja na univerzah, izvzemši latinska predavanja na bogoslovni fakulteti in latinska predavanja o cerkvenem pravu na pravoslovni; uvel jo je v pouk na licejih za vse filozofske študije in za pastoralno teologijo. Učitelj je smel rabiti sicer tudi latinske učne knjige, a predpisane so bile nemške. Te odloke so morali začeti izvajati v jeseni 1785. Tudi obrtniki so smeli sprejemati po naredbah iz 1786 in 1787 samo take učence, ki so obiskovali normalke, torej šole, ki so bile skoraj izključno nemške.

Toda taki privilegiji nemščine so bili pač sposobni, da vzgoje slovenskemu preporodu nove načelne nasprotnike, niso pa bili na Slovenskem novost kakor v čeških pokrajinah, kjer so okrnjevali češčini stare pravice, na Ogrskem, kjer so izpodrivali latinščino z importiranim jezikom namesto z domačim, ali v Galiciji, katere Poljaki in Ukrajinci so bili šele 10 let pod avstrijsko upravo. Pravcu za „začasno" upoštevanje nenemških jezikov iz praktičnoprosvetljenjskih razlogov se sicer vlada tudi sedaj ni izneverila: skrbela je še nadalje n. pr. za delovanje čeških stolic na Dunaju in v Dunajskem novem mestu; še vedno je dajala tiskati nenemške šolske tekste v obsegu šolske prakse iz 1777—1779, in še vedno je dajala prevajati v nenemške jezike one svoje patente in odloke, ki jih je posebno želela vtisniti v zavest nenemških narodov. A zlasti usodna za avstrijski jezikovni centralizem je bila možnost, da učinki drugih jožefinskih reform paralizirajo, čeprav šele sčasoma, opasnost, ki je tičala za preporodne procese v oficialni jezikovni politiki.

V zakonu o reformi cenzure[25] z dne 11. jun. 1781, ki je odpravil pokrajinske cenzurne komisije ter ustanovil „cenzurno glavno komisijo" na Dunaju, je bilo za književno aktivnost v pokrajinah, torej tudi za književno produkcijo vseh nenemških skupin neugodno le določilo, da sme svetnik pokrajinske vlade, ki je nekako nadomeščal prejšnjo komisijo, dajati dovoljenje le za tisk „letakov, molitvenikov in časopisov", dočim je bilo treba vse druge stvari pošiljati na Dunaj, zlasti „pomembnejša dela, ki utegnejo vplivati na učenost, na študije in na vero". Toda druge določbe so bila izdatna odškodnina za ta nedostatek: odstranitev vsakršnega hierarhičnega vpliva, ako se ni obrnil do ordinarija avtor sam ali pa deželni glavar; pravica avtorja do lastne izbire cenzorja, z mnenjem katerega je poslal potem spis pokrajinski vladi, oziroma na Dunaj; pravica avtorja do priziva pri komisiji na Dunaju oziroma pri vladarju. K temu je treba upoštevati še tolerantnost mož, ki jih je izbral Jožef II. za člane „glavne cenzurne komisije" na Dunaju, in okoliščino, da je zadoščal tudi pri pošiljkah na Dunaj samo en primerek rokopisa.

Toleranční patent iz 1781 je dovoljeval protestantom šole in za zasebno bogoslužje tudi molilnice, torej tudi ostankom slovenskih protestantov pastorje, šolnike in knjige.

Za tiskarstvo in knjigarstvo je pomenil že tiskovni zakon iz 1781 začetek takega razmaha, da se je utegnil okoristiti ž njim tudi preporod, a še bolj pospešila je ta razvoj naredba iz 1788, ki je proglasila tiskarstvo za svobodno umetnost.

Zakoni iz 1782 o novi ureditvi razmerja med kmetom in gospoščino so odpravili robstvo in nesvojnost ter pomenjali novi vir tako za večanje kmetiškega blagostanja in ponosa, torej dve važni komponenti pri popularizaciji preporodnih procesov, kakor tudi za porast števila študirancev med kmetiškimi sinovi, katerim ni bilo več potrebno za študiranje dovoljenje gospoščine.

Naravnost pomnožitev nenemških književnosti so morale imeti za posledico one točke jožefinskega bogoslužnega reda, ki so se tikale cerkvenega petja. Janzenistično pojmovanje liturgičnega jezika je dobivalo tudi v Avstriji vedno več pristašev. Morebiti je v kaki zvezi s tem tudi nemški „slavospev svetima nadškofoma Cirilu in Metodiju", ki ga je izdal 1780 na Dunaju slovenski razjezuit iz Idrije Anton Kaučič,[8] takrat levit v kuriji dunajskega nadškofa. Ko je aktualiziral cesar v jeseni 1781 reformo bogoslužnega reda na Dunaju, je predlagala dvorna pi-

sarna 1. dec. 1782, naj bi čitali v dunajskih cerkvah mašo v nemškem jeziku, a pri petih mašah nadomestili instrumentalno godbo s petjem normalnošolskih pesmi. Tudi pastirski list solnograškega nadškofa iz 1782 je opozarjal duhovščino in vernike, torej tudi dobršen del slovenskih duhovnikov in vernikov, naj bi dvignili izpodbudnost službe božje z „dobrimi pesmimi v materinem jeziku". Cesar, ki je že 1. dec. 1781 predpisal „Katechetische Gesänge" za šolo in cerkev, je upošteval nasvet dvorne pisarne vsaj v toliko, da je predpisal v „bogoslužnem redu za Dunaj" z dne 25. febr. 1783, ki se je „objavil za vzorec ostalim dednim deželam", petje „predpisanih normalnih mašnih pesmi", torej „nemške pete maše", ki so bile v pesmaricah za normalne šole. Prilagoditev teh predpisov v posameznih škofijah je bila stvar ordinarijev, a nenemški prevodi „normalnih mašnih pesmi" so postali nujna potreba, zlasti prevodi nemške pete maše „Wir werfen uns darnieder", ki je bila tako v terezijanski cerkveni kakor tudi v oficialni šolski pesmarici.[20]

Tudi večina ostalih jožefinskih reform je imela za tako gibanje, kakor je bil slovenski preporod, svoj posebni pomen, zdaj v pospeševalnem, zdaj v ovirajočem smislu.

Ukinili so med drugimi samostani na slovenskem ozemlju 14. apr. 1784 tudi ljubljanski samostan obutih avguštincev in 19. apr. 1786 ljubljanski samostan bosonogih avguštincev ali diskalceatov, izmed katerih je bil vsaj drugi izza 1763 izrazito preporodno ognjišče, toda ukinitev samostanov je bila slično v prilog nameram za ustanovitev centralne državne knjižnice v Ljubljani in v Celovcu kakor 1787 ukinitev Kmetijske družbe za Kranjsko.

Ukinitev posebnih glavarstev 1783 za Kranjsko, Goriško-Gradiščansko in Koroško ter podreditev Kranjske in Koroške pod gubernij v Gradcu, a Goriško-Gradiščanske pod gubernij v Trstu je pomenjala sicer oslabitev kulturnih središč, ki so bila važna tudi za slovenski preporod, na drugi strani pa ni bila združitev treh pokrajin s Slovenci v eno celoto brezpomembna za razvoj misli o slovenski celokupnosti.

Negativen in pozitiven pomen za slovenski preporod je bil tudi v odlokih iz 1783, ki so ukinili bogoslovne študije v posameznih škofijah ter ustanovili za vse bogoslovce iz Notranje Avstrije generalno semenišče v Gradcu. Izgubo za preporod, ki je nedvomno tičala v odstranitvi slovenskih bogoslovcev z domačega ozemlja, zlasti iz Ljubljane, je utegnilo izravnati sožitje Slo-

vencev iz raznih okoliščev v istem domu in sožitje Slovencev s Hrvati. Seveda pa je veljal germanizatorični kurz tudi za generalna semenišča: le v generalnih semeniščih v Lvovu se je upošteval tudi slovanski narodni jezik,[39] dočim se je morala v Pragi 1785 umakniti češčina nemščini tudi v predavanjih iz pastoralnega bogoslovja.

Da Ljubljana od jeseni 1785 do jeseni 1788 ni imela filozofskih študij, to je bila zgolj posledica nesoglasij med profesorji, a v preporodnem pogledu pač negativen moment.

Ugodna za širjenje preporodne misli je mogla postati nova ureditev nadzorstva za osnovne šole. „Okrožne komisarje", nove uradnike za osnovnošolsko nadzorstvo, ki so začeli poslovati nov. 1786, so dobili na slovenskem ozemlju Ljubljana, Novo mesto, Postojna, Trst, Gorica, Beljak, Celovec, Celje in Maribor.

Ukinitev goriške nadškofije ter ustanovitev nadškofije v Ljubljani 1788 bi bila mogla vplivati sčasoma pač tudi v preporodnem smislu, toda važnejša je bila nova ureditev škofijskih mej, ki je dobila veljavo 1788: odpravila je tržaško škofijo ter odkazala novemu gradiščanskemu škofu vse Primorje in nekaj župnij na Notranjskem, novemu ljubljanskemu nadškofu skoraj vso Kranjsko, krškemu škofu beljaško okrožje in zapadni del celovškega, lavantinskemu vzhodni del celovškega in celjsko okrožje, a sekovskemu na slovenskem ozemlju mariborsko okrožje. Za preporodni razvoj je bilo ugodno, da je pripadla pod enega vladiko ona pokrajina, ki je bila skoraj povsem slovenska, in da so imeli odslej tudi krški, lavantinski in sekovski škofje toliko slovenskih župnij, da bi se bila morala tudi vsakemu izmed njih vsiljevati skrb za najnujnejše slovenske verskopoučne in nabožnoizpodbudne knjige in za slovenski svečeniški naraščaj. Bili pa so v novi cerkveni administraciji za preporod tudi negativni momenti: kranjski duhovniki niso več prihajali v prejšnjem številu na Štajersko in Koroško, a štajerski in koroški ne v Ljubljano; možnost za jezikovno separacijo se je povečala; združitev janzenističnih duhovnikov ljubljanske in nejanzenističnih goriške nadškofije v isti škofiji je pomenila osnovo sporom.[40]

Ugodno je bilo za preporod tudi ustanavljanje novih župnij, ker je nova župnija utegnila dobiti tudi novo šolo.

Pri katoliških Prekmurcih, ki so prišli 1777 vsi pod soboteljskega škofa, združitev v isti škofiji ni mogla ostati brez vpliva na odnos do slovenske knjige v službi cerkve .

Da bo vodil slovenski preporod kranjski kulturni okoliš, v katerem je dozorel Zois za mentorja, je bilo že v začetku tega razdobja povsem jasno.

Pozimi 1779—1780, ko je bil Zois na potovanju, da se opremi za konkurenčni boj s švedskim železom, so razmišljali kranjski preporoditelji menda samo o starih svojih načrtih.

D e v[6] je prirejal „Pisanice" za 1780. Poleg slovenskih tekstov, katerim je menda vsem oče urednik sam, je bil v drugi knjigi Devovega almanaha tudi prvi prevod slovenske verzifikacije v nemščino, namreč Edlingov nemški prevod urednikove „Lubezni Jožefa II. rimskega cesarja pruti svojemu bližnemu", katere slovenski izvirnik je objavila prejšnja knjiga „Pisanic". O Devovem smislu za sodobnost pričata vošilo za novo leto 1780 in pozdrav novemu kranjskemu deželnemu glavarju grofu Francu Adamu Lambergu,[30] a njegov odnos do vladnih tendenc osvetljuje proslavljanje nove šole in vojaške službe. Knjiga vsebuje tudi prvo slovensko genre-sliko, prevode iz Denisa in Hankeja, a največja obogatitev preporodnega repertorija v zvezku za 1780 je bil prvi slovenski izvirni tekst za opero: Devov „Belin" v slogu italijanskega sodobnega pesnika Metastasija, ki je živel na Dunaju ter vplival po vsej Evropi. Knjiga je imela tudi več neposrednih preporodnih manifestacij: „Krajnskeh Modric žaluvanje čez tu predolgu gorideržanje svojega Bellina v' laškeh duželah"; „Vesele Krajnskeh Modric na prihod njeh Bellina"; „Spevorečnost (pesem) na krajnske spevorečnike, katiri kake zvezane govorjenja narejene imajo, de be njeh med ludi dali"; opozorilo na pesmi o kralju Matjažu.

Čeprav so bile Devove manifestacije često zavite v meglo narodne simbolike, so vendar utegnile marsikoga opozoriti na novi nazor o važnosti in aktualnosti slovenskega pesništva.

„Modrica" je že v „Pisanicah" za 1779 izpodrinila „Marljivko" ter postala termin za „Muzo". „Belin" je v Pohlinovi slovnici „Apollo, Gott des Lichtes, Jazon, Sonce", a za „Sonce" ga predstavlja tudi Dev v seznamu „pojočih peršon" svoje „prepevne preže" (besedo „preža" je rabil Pohlin za „Schauspiel"). Toda obenem kažejo v drugi knjigi „Pisanic" vse tri pesnitve, v katerih nastopa Belin, da je mislil Dev pri njem zlasti na isto funkcijo boga Apolona, ki jo ima Jazon tudi v prvi knjigi slovenskega almanaha: Belin mu je v prvi vrsti vodja kranjskih Modric, bog pesniškega navdušenja za oblikovanje v kranjskem jeziku, ki je bilo Pohlinovo preporodno geslo. S temnimi bar-

vami slikajo Modrice stanje kranjskega pesništva v dobi, ko se je njihov Belin še mudil „v' laškeh duželah":

Kader škerjanci so na kviškem žvergolęli:
Kader so šinkovci veseļe pęsme pęjli;
Smo v' eni lukni me sedęle vse blede,
Al' mutaste [navęm] al' žive, al' mertvę.
In' če smo v' časeh lih pišale v' roke vzęle:
Če smo na citrah lih strune v' časeh napęle,
O! koku pust je bil takrat obojeh glas.
Tice motile smo; motile tice nas.
Vse, kar piskâle smo, je le strašnu tulilu:
Vse, kar me godle smo, je zupernu cvililu:
Vse, kar me pejle smo, je kisl jôk le bil,
Jok, mile jok! ne jok; vęk, vęk! je bridke bil.
Ah jôk je tudi zdej še vse naše piskanje...

A zlati vek obetajo Modrice kranjskemu pesništvu od Belinove vrnitve:

O lube nas Belin! goreče me lubile
Te vselej bodemo. Ovide, in' Virgile
Me bomo dâle ti. Vs Kranjc bode vesel
Pel v' kratkem o Bellin! Tvojo lubezn pęjl.
Z' njim vsa Lublana bo čast, hvalo Tebi pęjla,
De zlate čase je skuz Te ona prejęla.
Nje tu ti boš, kar je bil Rimu en Avgust;
En oče teh Modric, vsa čast nje, nje svitlust.
Nje pozni nučeci bodo Tebe častili,
De skoz Tebe oni so jezik čist dobili.

Opozoritev na slovensko narodno pesem je vrinil Dev v prevod Denisovega speva „Der Zwist der Fürsten" iz 1778. Denis govori namreč tukaj tudi o „junaških prebivalcih Hrvaškega", o hrvaških „bardih" (pevcih junaških pesmi):

Zwar ist euch fremd der deutsche Gesang;
Doch habt ihr auch Barden und liebet das Lied.
Ich hab' euch behorcht. Es quoll euch herauf
Tieflangsam und fürchterlich ernst.

Dev je poslovenil te verze po svoje:

Vam petje teh Nemcov scer znanu še ni.
Al viteške pęsme tud' lubete vi
Od krajla Matjaža sem slišal na glas
Veseļu prêpęvat jest mersikrat vas.

V času, ko je Dev prirejal in objavil drugo knjigo „Pisanic", v kateri je največ tekstov posvečenih pozivanju k delu za uveljavljenje slovenske pesmi, je pripravljal menda tudi J a -

pelj zbirko pesmi. Zimi in spomladi po tisku katekizma pripada najbrž njegova zbirka „Slavensko prestavlenje, ode, hvaležne inu druge pesmi", ki obsega poleg prevoda „Pejsmi od Kristusoviga terplejna" iz nemškega molitvenika za vojaško akademijo v Dunajskem novem mestu in poleg novega prevoda himne „Stabat mater" še prevode duhovnih tekstov iz Gellerta, Kleista, Mendelssohna, Racine-a in Zachariaeja. Razvoju slovenske verzifikacije je bilo v škodo, da so te Japljeve prireditve ostale v rokopisu.

Pohlin je mogel z Dunaja z ljubljanskimi preporoditelji še vedno samo pismeno občevati. Vendar je podoba, da so se Kumerdej, Japelj in oče Marko že sedaj domenili o skupnem delu za določitev slovenske slovnice in slovenskega pravopisa. Ta akcija je bila pač neko nadaljevanje dela, ki ga je nameraval izvršiti Kumerdej v prvi polovici 1779 s pomočjo 15-članske akademije.

Zois se na svojem potovanju po Švici, Nemčiji, Nizozemskem, Franciji in Italiji v zimi 1779—1780 ni omejeval na študij zunanjih momentov železne trgovine, ampak je segal mnogo globlje: iskal je stikov z naravoslovci, ki so prihajali za njegovo stroko in sorodne stroke v poštev; nabiral je prispevkov za svoj ljubljanski naravoslovni kabinet, ki ga je zlasti z lavami že dobro založil; a obenem je mislil na sistematično dopolnjevanje svoje biblioteke.

Za slavistiko se je zanimal pač na vsem potovanju, izpričano pa je to zanimanje samo za Italijo, kjer si je zabeležil: v Parmi lotiške tekste; v Bologni starorusko evangelije; v Rimu in drugod celo vrsto slovanskih knjig v latinici, glagolici in cirilici in nekaj rokopisov. Podpirala ga je v tej smeri tudi okoliščina, da se je v Rimu seznanil z grofom Karlom Camuzijem, bivšim koprskim škofom. Ta si je prilastil namreč iz ostaline Mateja Sovića, bivšega osorskega arhidiakona, ki se je zanimal za reformo glagolskih cerkvenih knjig, med drugimi rokopisi tudi latinski prevod cerkvenoslovanske gramatike Smotrickega, ki je imel v uvodu bogate podatke o starih južnoslovanskih tiskih, zlasti cerkvenih. Tudi slavistične knjige je začel sistematično kupovati menda šele na tem potovanju.

Najbrž po vrnitvi na Kranjsko, kjer je bil vsaj že 11. marca 1780, je dal Zois svojo knjižnico katalogizirati. Katalog, v katerega je dal vpisovati še knjige z letnico 1782, kaže prav nazorno, kaj je takrat spadalo v območje njegovega zanimanja,

kajti brdski graščak ni bil mož, ki bi knjige samo zbiral, ampak jih je tudi čital.

Najbolje je bila založena njegova biblioteka že okoli 1780 za področje naravoslovja, zlasti za mineralogijo in botaniko. To je bila stroka, za katero je želel po vsej priliki imeti po možnosti vso pomembno literaturo.

Izmed knjig za splošno izobrazbo so predstavljali v njegovi biblioteki: filozofijo francoska izdaja Pope-a iz 1763, Voltaire iz 1771 in priročni posnetek enciklopedije, ki je izšel 1769 v Genèvi pod naslovom „L' Esprit de l' Encyclopédie, ou choix des articles les plus curieux, les plus agréables etc. de ce grand Dictionnaire"; poetično teorijo Boileau-jeva dela iz 1729, Batteux-jeve „Les quatre poëtiques" iz 1771, Gottschedov „Versuch" iz 1751 in nemška izdaja Marmontela iz 1766; izbrano beletrijo Sofokles v Ducier-jevem francoskem prevodu, latinski klasiki v starih in novejših izdajah, Shakespeare v Wielandovem nemškem prevodu, Goldoni, Voltaire v zbranih delih, Swift, Fielding, Young v francoskem prevodu, Hagedorn, Kleist, Klopstock, Lessing, Lichtwehr, Uz, Wieland itd.; zanimanje za glasbo Rousseau-jev „Dictionnaire de musiques" v amsterdamski izdaji iz 1768, a zanimanje za opero 192 tekstov, med katerimi so tudi Metastasijeva dela; opozoritev na narodno pesem Macphersonov Ossian v Denisovem nemškem prevodu in Fortisovi knjigi iz 1771 in 1774; a kažipot za informacijo o literarnih aktualnostih „Deutscher Merkur".

Obenem je bilo ob Zoisovi vrnitvi v njegovi knjižnici že tudi okoli 100 del, ki so imela specialen pomen za slovenskega preporoditelja. Med 5 slovenskimi in slovenističnimi knjigami sta bili tudi dve aktualni: Pohlinova slovnica in Gutsmanove Resnice. Ostale slovenske in slavistične knjige so bile po večini pač pridobitev zadnjega potovanja. Med deli, ki so utegnila pospeševati študij slovanskih jezikov ter posredovati poznanje slovanskih književnosti, so bili tudi: Frischevi programi; Sovićev rokopisni uvod v slovnico Smotrickega; Durychova razprava o češkem prevodu sv. pisma ter vsaj po ena slovnica in po en slovar skoraj za vsak slovanski literarni jezik. Več del je moglo opozarjati Slovence na obseg književne rabe drugih slovanskih jezikov ter jih navajati k primerjanju in posnemanju, med drugimi: šolski teksti za Srbe, za glagoljaše in ostale Hrvate ter za lužiške Srbe; pedagoška knjiga za Srbe; knjige iz področja zgodovine za Srbe; predstavniki starejše dubrovniške in dalmatin-

ske poezije ter novejše verzifikacije za Srbe; prvi srbski prevod romana in prvi srbski časopis.

Za Zoisa okoli 1780 so značilne tudi vrzeli v njegovi biblioteki, v kateri bi človek pričakoval: več beletrističnih del; več filozofskih spisov; veliko francosko „L' Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des scienses"; Schlözerja; Herderja, zlasti tudi njegove narodne pesmi; Nemca Fr. K. Fulde „Sammlung und Abstammung germanischer Wurzelwörter" iz 1776, ki je pridobil Dobrovskega za korenoslovje, a se po svoji „filozofičnosti" od češkega abéja vendar diametralno razlikuje; Michaelerjeve „Tabulae parallelae antiquissimarum Teutonicae linguae dialectorum" v insbruškem tisku iz 1776, ki so izvabile dunajskemu bibliotekarju Heyrenbachu vzklik, da bi si pridobil nesmrtno slavo, kdor bi napisal po istem primeru primerjajoče tabele za slovanske jezike;[9] „Universalhistorie" Nemca Gattererja, ki je bil sicer velik sovražnik Slovanov, a vendar podal 1771 prvi načrt slovanske zgodovine.

Interesantni neoženjeni aristokrat je po vrnitvi iz Rima za silo zaščitil svoje blagostanje ter si definitivno utrdil sloves „človekoljuba, pospeševatelja znanosti in moža, ki ima tudi sam mnogo znanosti". Tudi sedaj je hotel ostati zvest staremu programu ter ni mislil na nikakršno publicistično udejstvovanje, ampak se je nameraval zadovoljiti z vlogo znanstvenega informatorja ter preporoditeljskega mecena. Neka omejitev je bila potrebna, ker je osebno nadzorovanje fužin in posestev zahtevalo mnogo časa.

Zoisov preporodni krožek se je začel po vsej priliki sedaj pač ustvarjati, vendar mecenu menda ni šlo toliko za povečanje števila preporoditeljev kolikor za posameznike, ki bi bili sposobni za uresničenje preporodnih načrtov. Prva „slavista" njegovega omizja sta bila pač Kumerdej in Japelj. Tudi z urednikom „Pisanic" je bil v osebnih stikih, a ker so priklepale Deva putika in druge bolezni na dom,[14] je prihajal menda baron v diskalceatski samostan. Med Zoisom in Edlingom menda ni bilo posebnih simpatij.

Proti koncu jun. 1780 je prispel na Kranjsko nemškoavstrijski tehnolog Benedikt Franc Hermann. Zoisa ni našel v Ljubljani, pač pa je govoril z nekaterimi drugimi preporoditelji.

Zoisov delež pri preporodnih akcijah 1780 menda še ni bil obsežen.

Kumerdejeve nove filološke načrte je Zois morebiti že 1780 nekoliko pomagal usmerjati, a iniciative zanje pač ni dal. Kumerdej je res okoli 1780 začel pisati v nemškem jeziku slovensko, oziroma kranjsko slovnico, toda ta slovnica je mogla biti le razširjenje starejših načrtov. Istodobno je moral neki nov moment povečati Kumerdejevo pozornost za Rusijo: v drugi polovici 1780 je namreč poslal ravnatelj ljubljanske normalke ruski akademiji „spis o jezikoznanstvu Slovanov in Rusov".

Kumerdej se sicer ni otresel vpliva racionalističnih slovničarskih metod pretekle dobe ter je vplival s svojim iskanjem splošnih pravil menda tudi na Zoisovo racionalistično pojmovanje „filozofsko-kritične slovnice", vendar so bili že prvi zametki njegove slovenske slovnice preporodna pridobitev, ker je bil nasproten Pohlinovemu smešenju „jezika drhali" ter je slutil za marsikatero vprašanje pravilnejši odgovor kakor Pohlin. Tudi njegovo iskanje zvez z ruskimi slavisti bi bilo utegnilo slovenskemu preporodu koristiti, če bi bil čutil kak ruski akademik potrebo, da odgovori vnetemu Kranjcu ali kakorkoli upošteva njegovo pobudo.

Japelj je posvečal tudi 1780 menda največ časa posvetni pesmi, ako je pravilna podmena,[4] da pripadajo dobi od 1780 do srede 1781 izmed njegovih vsaj trije rokopisov prevodi iz Hagedorna: To po rèdu obèrnemu gospodinstvu, Opravlanje in Marjana.

Dev je pripravljal tretji zvezek „Pisanic", ki ga je poslal tiskar Eger pač zopet za novo leto (1781) na knjižni trg. Poleg urednika so sodelovali: Vodnik, a prvič Naglič in neki B. E. Tudi ta knjiga je vsebovala nove dokaze o sposobnosti slovenščine za posvetno verzifikacijo, ker je prinesla poleg epigramov in prigodnic še meditacijo ob tuji pesmi, moralično pripovest, odo, ljubavno pesem v pastoralnem kostumu, narodno pripovedko, basen in prvi slovenski prevod hrvaške pesnitve. Izbira metričnih oblik je postajala bogatejša.

Vodnikov „Zadovolne Krajnc" je bila prva slovenska umetna pesnitev, ki se je obračala naravnost do slovenskega ljudstva ter imela v sebi življenjsko silo. Direktna preporodna manifestacija je bila Vodnikova „Prošna na Krajnsko Modrino":

Druži se k' men' Krajnske Modrina d'žêle,
Jen' zapejt prou čverstu men' daj povele;
Stur' sê vrędna v' meni zažgati žêle,
Pęsem pejt Krajnsko.

Drugače je utegnilo vplivati Devovo „Občutenje tega starca nad (Bürgerjevo) pesmejo od Lenore", ki se zaključuje z zagotovilom:

Al oh! Kar grize me
Še več, oh! jest spoznam
Je tu, je tu! de je
Me moj'ga pętja sram.

Vabljiva domneva, da je treba podpis „B. E." razrešiti v „Baron Edelstein" in da bi bil Zois avtor ljubavne pesmi „Amint na oči svoje Elmire", se sicer ne da dokazati, čeprav je nedvomno, da se je Zois za tretji zvezek „Pisanic" posebno zanimal, ker je vzbudil „Zadovolne Krajnc" njegovo pozornost. Ker je Zois od Deva zvedel, kdo se skriva pod šifro „V.", bi bil morda že pod svežim vtisom „Zadovoljnega Kranjca" pritegnil Vodnika v svoj krog, da ni odšel mladi frater medtem v neki samostan izven Ljubljane, kjer je čakal na slovesne obljube in mašniško posvečenje.

H e r m a n n je objavil opis potovanja po Kranjskem z dne 29. jun. 1780 proti koncu 1780 ali v začetku 1781 v drugem zvezku svojih „Reisen durch Oesterreich, Steiermark, Kärnten, Krain, Italien ...". Preporoditelji so utegnili razmišljati o raznih Hermannovih očitkih na račun Kranjcev: da je „preprostemu narodu prepovedano čitati biblijo, ki jo tudi pri odličnejših ljudeh redko najdeš"; da tudi mnogo kranjskih staršev „ne more prenašati, da bi čitali njihovi otroci kaj drugega kakor katekizem ali evangelistar"; itd. Toda Hermannova knjiga je prinesla obenem tudi prvo javno priznanje preporodnih prizadevanj na Kranjskem, in sicer v obliki, ki je vsebovala tako pohvalo kakor tudi izpodbudo: poleg Kumerdeja je imenoval tudi p. Marka, p. Damascena in p. Marcelina (Vodnika) „nacionalne pisatelje", ker so „napisali nekaj pesmi v kranjskem jeziku, ki imajo svoje zasluge"; s pohvalo je omenjal tako Kumerdejevo filološko delo in njegovo pošiljko petrograjski akademiji kakor tudi namero, da bi Kumerdej, Japelj in Pohlin skupno določali pravila slovenskemu jeziku in pravopisu; beležki o Japljevi „odlični zbirki starih rokopisov in nekaterih prevodov, ki jih je iz njih (davon) sam napravil", je dostavil željo „poznavalcev, naj jih izroči tisku"; o zbirki „glagolskih, cirilskih in drugih rokopisov, ki jih je nabral baron Zois na svojih mnogoterih potovanjih", je menil, da „utegnejo biti za kranjsko literaturo in sploh za jezikoslovca zelo važni"; ko je omenjal staro akademijo operozov, je

naglašal željo, naj se obnovi; o bibliotekah je menil med drugim, da imajo „semtertja izvrstne rokopise v slovanskem (slavisch) ali kranjskem jeziku", a posebej je omenjal med temi rokopisi pesem „das Turnier zwischen Ritter Lamberg und Pegam", češ, da jo „odlikuje visok pesniški polet"; v zvezi s „Turnirjem" je imenoval Linharta, ki je pesem „od tistih mal" (izza 29. jun. 1780) prevel, „mladega ognjevitega pesnika".

V Zoisovi biblioteki je bilo Hermannovo poročilo, ki je imelo za ljubljansko osredje tem več učinkovitosti, ker ga je napisal tujec, na razpolaganje že kmalu po objavi.

Tudi pri Zoisu je dobivala preporodna miselnost le počasi svojo logiko, in vsaj še 5. aprila 1781 je menil kranjski preporodni mecen, da ima mecenatske dolžnosti tudi do onih Kranjcev, ki hočejo množiti nemško poezijo. Tak je bil n. pr. še vedno tudi Radovljičan Anton Tomaž L i n h a r t, ki je avg. 1780 prispel v Ljubljano, kjer si ga je izbral njegov pokrovitelj Edling za nekakega zasebnega tajnika, Zois pa kmalu za najintimnejšega prijatelja.

Linhart se je vrnil v domovino z velikimi ambicijami za nemškega literata: tik pred odhodom z Dunaja je objavil pri Stageju v Augsburgu nemško tragedijo „Miss Jenny Love", ki je bila zgrajena v Shakespeare-jevem duhu in posvečena Edlingu; seboj je prinesel večino gradiva za almanah „Blumen aus Krain", nemški pendant k „Pisanicam", ki ga je hotel izdati v Ljubljani. Šele v Ljubljani in po Zoisovi zaslugi se je „vžgal" ter si začel prisvajati preporoditeljsko miselnost. A tudi pri njem se je vršil razvoj počasi in stopoma.

O prvih interesih za slovenstvo priča v njegovih „Blumen aus Krain" prevod treh slovenskih tekstov: 1. Die Menschenliebe Josephs II. = prevod Devove „Lubezni Jožefa II. Rimskega cesarja pruti svojemu bližnemu" v Pisanicah za 1779, ki jo je prevedel že tudi Edling; 2. Der Turnir zwischen Ritter Lamberg und Pegam, Nach dem uralten Slavischen = prevod slovenske narodne pesmi; 3. Jasmin und seine Braut, Nach einem alten Slavischen Liede = prevod slovenske narodne pesmi. Zveza med Linhartovima prevodoma in Zakotnikovo zbirko je več ko verjetna, saj sta izpričani tudi za Zakotnikovo zbirko obe narodni pesmi, ki ju je Linhart prevedel. Še pomembnejša bi pa bila točna ugotovitev, kje je Linhart prevajal: ali še na Dunaju, t. j. pred avg. 1780, ali že v Ljubljani, t. j. 1780 med avg., ko je prispel, in 11. nov., ko je poslal oglas za „Blumen" že Kuraltu, ozi-

roma 15. dec., ko je podpisal predgovor svojemu almanahu. Možno bi bilo tako eno kakor drugo: na Dunaju je bival Zakotnik, ki je bil le poldrugo leto starejši od Linharta, v Ljubljani je bila v neki biblioteki že 28. jun. 1780, torej 2 meseca pred Linhartovim prihodom, zbirka slovenskih narodnih pesmi, v kateri je bil sličen „turnir med vitezom Lambergom in Pegamom" kakor v Zakotnikovi zbirki. Nekaj migljajev govori za domnevo, da je prevajal Linhart šele v Ljubljani, in sicer najbrž po Zakotnikovi zbirki, ki je mogla biti v rokah urednika Deva.

Toda Linhartovi prevodi slovenskih pesmi, poleg Edlingovega prvi izpričani prevodi slovenskih književnih oblikovanj, še ne pomenijo popolne jezikovnokulturne preorientacije, kakor tudi istodobna Zoisova ubadanja ne. Vsaj še 8 mesecev izza prihoda v Ljubljano je Linhart mislil, da ima dolžnosti do nemške literature: ko je pošiljal 15. nov. 1780 Kuraltu v Florenco oglas za svoj almanah, je še računal z dnem, „ki združi nemški okus z italijanskim"; 15. dec. 1780 je v predgovoru še podčrtal „namero, dokazati sosedom proti severu, da poganja v naši nenemški gorati domovini semtertja med trnjem tudi kaka cvetka", t. j. pač nemška poetična vrednota; a še 5. apr. 1781 se je sam ponašal z upanjem, da mu založi Zois novo nemško dramo o smrti angleškega majorja Andréja, ki je bil obešen na ukaz Washingtonov.

Linhartova preorientacija se je izvršila najbrž 1781 po omenjenem 5. apr. Neko Linhartovo slovensko pesem je pel ljubljanski kanonik Ricci na Dunaju pred Metastasijem, torej pred 2. apr. 1782, ko je bil ta italijanski dramatik in glasbenik že mrtev. Preorientacija je bila, najbrž zopet po Zoisovi zaslugi, tako korenita, da Linhart ni samo opustil misli na novo nemško dramo, ampak je tudi tiskane plodove svoje nemške Muze zbiral in sežigal, ker sta s Zoisom pač začela misliti, da sme rabiti slovenski preporoditelj le v znanstveni knjigi nemščino.

Po veliki noči, torej po 15. apr. 1781, se je vrnil v kranjsko prestolnico tudi P o h l i n, ki ga je izbral redovni kapitel za subpriorja ljubljanskemu diskalceatskemu samostanu.[14] V domovino se je vračal tem rajši, ker je bil medtem postal član nove akademije operozov.

A k a d e m i j a se je oficialno obnovila spomladi 1781: prvi akt, namreč sklep za obnovitev in imenovanja prvih članov, se je izvršil menda 5. marca 1781, prva znanstvena seja je bila 5. aprila, druga 15. maja. Kumerdej, ki je dal iniciativo že z usta-

novitvijo filološke akademije 1779 ter si zaslužil priimek „vzbudnika", je vabil Japlja in druge tudi k oficialni obnovitvi ter upal, da v obnovljenem društvu uresniči svoje načrte. Česar Kumerdej ni mogel doseči, je dosegel grof Edling, čigar neposredna zasluga je menda, da je baron Seifrid Gusič, prezident kranjskega stanovskega odbora, bivši posestnik gradu Prežeka na Dolenjskem, prevzel predsedstvo in da se je akademija oficialno „obudila k novemu življenju".

Za zaključeno preporoditeljsko družbo kakor 1779 sicer ni več šlo, vendar je imel preporod v akademiji toliko predstavnikov, da mu je mogla biti organizacija znanstvenega dela samo v korist. Med 23 znanimi člani je bilo 18 Kranjcev. Med temi Kranjci so imeli Dev, Japelj (tajnik akademije), Kumerdej, Naglič in Pohlin že izrazito preporodno ideologijo, Edling (vodja akademije) je s preporoditelji nedvomno simpatiziral, Linhart je že bil v štadiju preorientacije, a tudi Kuralt in Makovec sta si osvojila preporoditeljsko miselnost vsaj kmalu nato. Izmed ostalih Kranjcev-akademikov so trije izpričali interes za slovensko knjigo: predsednik Gusič je naslednjega leta sprejel posvetilo Makovčevega dela, Inocenc Tauffrer je bil že 10 let med množitelji slov. repertorija, a Paradiso je postal revizor biblije. Zdravniku Jugovicu, razjezuitu Ambschlu, licejskemu profesorju fizike, ter Lenazu in Pogačniku, licejskima profesorjema bogoslovja, se ne morejo pripisovati kake nakane proti preporodu, a istotako tudi trem kranjskim akademikom ne, ki so živeli v tujini: dunajskemu zdravniku dr. Tomažu Christanu, insbruškemu univ. profesorju Francu Ks. Jelencu ali olomouškemu profesorju Francu Samuelu Karpeju. Sej sta se udeleževala le 2 Nemca: gimnazijski profesor razjezuit Janez Jakob Knauer iz Straßfrieda na Koroškem, ki je bil med Kranjci že povsem udomačen, in licejski profesor moralke Franc Andrej Ziegler. Ostali Nemci niso stanovali v Ljubljani in so bili bolj v dekoracijo: Ignac de Luca, profesor političnih in finančnih ved v Innsbrucku, Tobija Filip Gebler, državni svetnik na Dunaju, in „svetnik Le Bret", pač Johann Friedrich Le Bret, konzistorialni svetnik in bibliotekar v Tübingenu, isti, ki je izdajal izza 1771 „Magazin zum Gebrauch der Staaten- und Kirchengeschichte", kjer je v 2. in 3. zvezku izšlo tudi nekaj pisem iz korespondence med wirtemberškim vojvodom Krištofom in bivšim koprskim škofom Vergerijem s podatki o Trubarjevem delu.

V program akademije iz 1781 so spadali tudi vsi načrti Kumerdejevega društva iz 1779, saj je našteval Japelj v uvodnem govoru 5. apr. 1781 med društveniki, katerih „dela bo treba objavljati", tudi akademike, ki „poznajo nadrobno domači jezik in sorodna narečja", ki „negujejo pesništvo in govorništvo", ali „so se posvetili domači zgodovini": v prvo skupino je utegnil šteti Kumerdeja in Pohlina, v drugo Deva.

Podoba je, da pri ustanovitvi akademije ni bilo vse v redu. Predvsem manjkata dva moža, ki sta bila za delo v akademiji vsaj tako usposobljena kakor n. pr. Jugovic ali Lenaz: tajnik Kmetijske družbe za Kranjsko, oni profesor Hacquet, ki ga je imel v mislih Hermann, ko je pisal, da bi „želel vsaki deželi tako marljivega in veščega naravoslovca"; baron Zois, ki je že imel tudi v inozemstvu tak sloves, da ga je društvo prijateljev naravoslovja v Berlinu 22. okt. 1782 izvolilo za svojega člana. O vzroku presenetljivega dejstva, da Zois, ki bi bil v akademiji mnogo prej spadal na predsedniški sedež kakor brezpomembni birokrat Gusič, niti njen član ni bil, se da samo ugibati: mecenova priznana skromnost, češ da v akademijo ne spada? nezaupanje v delovno zmožnost takega društva v Ljubljani? nesoglasje med Zoisom in Edlingom?

Če Zois ni verjel v trajni obstoj akademije, je pravilno ugibal. Akademija je menda že rano nehala delovati, dasi so zapisniki zadnjih sej morda izgubljeni (15. maja 1781 je zadnjič izpričana seja akademije, 17. jul. 1781 predsednikova funkcija). Toda upoštevati je treba, da je računal Pohlin z obstojem društva še 1785, ko se je še zadnjič podpisal z dostavkom svojega akademskega imena. Z neko rezervo se sme računati obdobje akademije od spomladi 1781 pa do 1785.

Tudi o momentih, ki so povzročili, da obnovljena akademija operozov ni izpolnila nad svojih vzbudnikov, se ne da reči nič določenega: nedostajanje pripomočkov za izdajanje del, okoliščina, ki jo je predvideval Japelj že 5. apr. 1781? naraščanje filološkega spora med Pohlinom in Kumerdejem? averzija Zoisova, ki bi bil odvračal tudi Kumerdeja, Japlja in Linharta? Gotovo je le toliko, da ni šlo za preporodno orientacijo ali proti njej, kajti Pohlin bi gotovo ne bil ostal v družbi, ki bi bila izrinila koga radi njegovih simpatij za preporod.

Dobršen del preporodnih akcij 1781—1785 so izvršili vprav akademiki. Nekaj opore je dobil preporod tudi v trgovski podjetnosti Kleinmayrjeve tiskarne, ki jo je novi tiskovni zakon

1782 pridružil Egerjevi. Moralno oporo je dajal preporodu tudi narast veljave slovenskega jezika v nemški javnosti. Da je bila ta veljava vkljub oficialnemu protežiranju nemščine že precejšnja, dokazuje prizor, ki se je odigral na Dunaju med ljubljanskim kanonikom Riccijem in Metastasijem, in sicer menda v drugi polovici 1781. Metastasio je rekel kanoniku: „O kranjskem jeziku sem čul toliko lepega, da bi rad slišal kako kranjsko pesem". Ricci mu zapoje neko Linhartovo, Metastasio posluša ves zamaknjen in reče: „Noben glas vaše pesmice ni bil neprijeten mojim ušesom."

Snovanje ločenih preporodnih krožkov je mogla akademija tem manj zajeziti, ker Zois ni postal njen član. Idejno osnovo za ločitev duhov so tvorile poleg osebnih simpatij menda razlike v svetovnem nazoru ter v odnosih do jožefinizma in do janzenizma, a zlasti tudi razlike nazorov o načelih za regeneracijo slovenskega literarnega jezika in za reformo pravopisa.

Najpomembnejši je bil Z o i s o v krožek.

Zoisu sta dovoljevala blagostanje in položaj, da je utegnil nakloniti svojemu preporodnemu krožku poleg slavistične biblioteke tudi „pojedine", „kratkočasnosti" in „igre". Njegove domače razmere so se polagoma ustalile. Mati se mu je sicer 1782 v drugič poročila, a sin je hotel ostati samec.

Krožek je bil po vsej priliki precej ekskluziven, ker so ostali glavni Zoisovi sobesedniki o preporodu normalnošolski ravnatelj Kumerdej, vodja Schillingove ustanove Japelj ter Linhart, ki je od druge polovice 1781 urejal v Herbersteinovi službi škofijski arhiv, a je postal v jeseni 1783 protokolist pri ljubljanskem okrožnem uradu. Odprto mora ostati vprašanje, v kakem odnosu so bili do Zoisa kanonik Ricci in pa dva Kranjca, ki jih je pridobil za preporod menda Linhart: kirurg Makovic, ki ga je posečal Linhart morda že radi njegove svakinje, svoje bodoče žene, in Kuralt, Linhartov mladostni drug, ki se je vrnil proti koncu 1781 na Kranjsko ter bil 1782—1783 Herbersteinov dvorni kaplan. Plemič Franc Anton Breckerfeld, ki ga je zainteresiral za svoje preporodne načrte Zois, je bival navadno v svojem Starem gradu pri Novem mestu.

Najvidnejše obeležje so dajale Zoisovemu krožku prosvetljenjske tendence. Pod vplivom prijatelja Linharta, izrazitega svobodomisleca, se je navzel začasno menda tudi Zois v verskih vprašanjih radikalnejših nazorov, medtem ko si v sodbi o demokratičnih geslih, ki so prihajala s Francoskega, prijatelja pač

nista bila edina, saj je dovoljeval brdski graščak v obrambo svojih fevdalnih pravic vsa ta leta, da so silili njegove renitentne podložnike k tlaki tudi z vojaškimi eksekucijami in batinami. Odpor proti menihom, zlasti jezuitom, je bil v Zoisovem krožku pač splošen, saj ga je netil najbrž tudi Japelj, a janzenizem je moral laikom v krožku postati simpatičnejši, ko se je pokazal na obzorju njegov bogati slovenski literarni program. Glavno nalogo je videl krožek v paraliziranju Pohlinovih reform, torej v dovršitvi Kumerdejevih filoloških pripomočkov in v uveljavljenju onih „filozofsko-kritičnih" filoloških načel, ki so bila mnogo solidnejša od Pohlinovih, dasi so tičala še precej globoko v sličnem racionalizmu kakor Pohlinova. Izmed beletrističnih panog je imel tudi Zoisov krožek v preporodnem načrtu še samo poezijo, a preporodni namen te poezije je bil soroden namenu pisaničarjev: tudi Zois in Linhart sta mislila na tekste, ki bi bili, kakor arije iz Devovega „Belina", prikladni za petje.

Toda tudi P o h l i n je imel svojo ožjo preporodno družbo. Oče Marko je našel 1781 v Ljubljani izmed literarnih prijateljev, ki so pred 6 leti obžalovali njegov odhod, še n. pr. bolnega Deva in Nagliča, ne pa tudi svojih mladih somišljenikov Miheliča, Vodnika in Zakotnika. Diskalceat p. Fidelis, med svetom Ignacij Žerovic, je sicer imel v rokopisu prevod nekega Bellarminovega asketičnega delca, a se za preporod *ni menil*. Med akademiki se je zbližal o. Marko menda zlasti z Edlingom, a polagoma se je tudi izven akademije množilo število znancev, ki so verovali v pravilnost njegovih filoloških prizadevanj: okoli 1781 se je nastanil v Ljubljani zdravnik Jožef Ignac Fanton de Brunn, ki je bil zaradi medicinskih študij istočasno s Pohlinom na Dunaju; med 1782—1784 se je Vodnik vrnil v ljubljanski frančiškanski samostan. Tudi s p. Modestom Šrajem, ki se je nekako istočasno z Vodnikom vrnil v Ljubljano, sta morala biti prijatelja, ker je izročil diskalceat avguštincu rokopisno Popovičevo slovniško in slovarsko gradivo.

Po svetovnem nazoru in odnosu do jožefinskih cerkvenih reform pisaničarji in drugi pohlinovci menda niso predstavljali enotne fronte, zlasti ne, če je treba k ožji Pohlinovi družbi šteti tudi Edlinga. Knjižni načrt, ki ga je imel takrat Pohlin sam, je bil sicer širji od Zoisovega, vendar bistvene razlike med njima ni bilo. Glavni skupni namen je bila krožku pač obramba Pohlinovih filoloških smernic, a Pohlina in Edlinga je družil morda še kak poseben odpor proti Zoisu in njegovemu krožku.

Tretji ljubljanski preporodni vpliv se je začel polagoma oblikovati v janzenističnem okolju Japljevem. Tvorili so ga oni ljubljanski duhovniki, ki so bili določeni, da napišejo Slovencem cerkveni repertorij po zahtevah praktičnega janzenizma.

Vsaj nekateri izmed njih so bili že 1779 v Herbersteinovi komisiji za revizijo Japljevega katekizma. Ko je zavrnil Herberstein 14. nov. 1781 Pohlinovo prireditev pentatevha, je že obstajal načrt, da se pokrene drugačna, janzenistična slovenska prireditev sv. pisma. Glavni priganjač za akcijo, da se izda po janzenističnih načelih slovenski prevod biblije in da se začne prirejati Slovencem tudi ostali janzenistični repertorij, je bil Jurij Zupan, od jul. 1779 naslednik Japljev v škofijskem notariatu, najbrž najglasnejši med bogoslovci, ki so svetovali Herbersteinu zavrnitev Pohlinovega pentatevha. Za preporodno usmeritev krožka je bilo odločilno, da se je poverilo prevajanje biblije Japlju in Kumerdeju, torej dvema Zoisovima in Linhartovima preporodnima sobesednikoma. Prvo komisijo za revizijo prevoda, ki jo je imenoval Herberstein 1783, so tvorili: škofijski notar Jurij Zupan, šenklavški zakristan Sebastijan Zupan, alumnatski bibliotekar Paradiso, licejski profesor Sorčan, in patra Jevnikar in Zierer, janzenistični izjemi med ljubljanskimi frančiškani. V ozkih stikih z delavci za slovensko biblijo so bili novi Herbersteinovi domači kaplani, ki so jim naložili 1783 delo za nebiblijske janzenistične tekste: Jernej Bastiančič, Janez Debevec, Jurij Gollmayer in Janez Stroj.

Janzenistični krožek je imel svojo posebno verskoizpodbudno nalogo, v okvir katere je spadala k večjemu še šolska književnost. Da pa je utegnil imeti slovenski delavec za janzenističnorigorozno književnost obenem ravnotako tudi smisel za posvetno literaturo kakor francoski port-royalist, ki je v pouk retorike na Francoskem prvi uvedel tudi francoske klasike, kažejo Japljevi poskusi v posvetni pesmi. Obenem pa opozarjajo nekateri Japljevi ohranjeni rokopisi v zvezi z vestjo o njegovih erotičnih „vižah" tudi na pravilnost teze, da je utegnil še tako vnet slovenski janzenist dopuščati tudi erotično poezijo. Že ob začetku janzenistične verskoizpodbudne književnosti so si bili v presojanju literarne umetnosti tudi na Slovenskem janzenisti in pristaši milejše spovedne prakse precej enaki. V vsakem taboru so bili v veliki večini duhovniki, ki so presojali umetnost samo po tem, kak vpliv bi utegnila po njihovi sodbi imeti na čitateljeve nravi. Kakor niso vsi janzenisti erotične poezije brez-

pogojno obsojali, tako je niso vsi protivniki janzenistov brezpogojno dopuščali.

Zbiranje slovanskih in slavističnih knjig je postalo v tej dobi sistematičnejše, kakor je bilo poprej.

Zois je začel s patriotično vnemo upoštevati pri dopolnjevanju svoje biblioteke potrebe svojih slavistov: filologa Kumerdeja in zgodovinarja Linharta.

Tako je kupil mecen na primer 1784 od Camuzija kopijo Sovićevega prevoda cerkvenoslovanske slovnice Smotrickega. Tudi več drugih slavističnih in lingvističnih knjig iz 1781 do 1785 ali iz starejše dobe, ki jih 1780 še ni imel, a so že zabeležene v njegovem katalogu iz 1798, je spravil v svojo biblioteko morda že 1781—1785, n. pr. Bohoričevo slovnico, Dalmatinovo Biblijo, drugo in tretjo knjigo „Pisanic", Popovičeve „Untersuchungen", Pelclovo „Geschichte der Böhmen" iz 1782, slovnice in slovarje slovanskih jezikov, slovanske biblijske tekste, glagolske listine, Barakovićevo svetopisemsko „Jarulo" v beneškem izdanju iz 1618, Držićevo pastirsko igro „Tireno" v beneškem izdanju iz 1630 itd. Že sedaj, torej takoj po izidu, je Zois najbrž nabavil za svojo biblioteko tudi take knjige, kakor so bile n. pr.: Adelungovi „Geschichte der deutschen Sprache" iz 1781 in „Umständliches Lehrgebäude der deutschen Sprache" iz 1782, kjer je razglašal ta realist med filologi nova načela o jezikovnih pravilih, češ da so samo skušnja in da se ne dajo dokazati; nova izdaja Denisovega Ossiana iz 1783 itd. Izmed Zoisovih nabav starejših knjig spada v to dobo morda tudi nabava Gattererjeve knjige „Handbuch der Universalgeschichte" iz 1765.

Zois je že imel v evidenci razne možnosti za dopolnjevanje one svoje slavistične biblioteke, ki bi naj omogočala njegovim preporoditeljskim filologom, kakor je bil Kumerdej, da bi se mogli „v miru posvetiti študiju narave slovanskih jezikov in vseh njihovih slovniških posebnosti". Njegovi knjigarji in antikvarji so bili gotovo že opozorjeni tudi na slavistično smer njegovega zbiranja, a pomagali so mu tudi znanci in prijatelji, kakor Camuzi, Linhart, Kuralt in zlasti tudi Kumerdej, ki je ostal do 1786 njegov „slovanski amanuensis" ter prejemal od mecena za to po 100 gld. na leto. Linhart je pisal n. pr. Kuraltu na Dunaj 26. maja 1784 v zvezi z omenitvijo Zoisovega iskanja slavističnih knjig: „Poizvedujte nekoliko, kakšni pripomočki za slovanske literature so v dunajskih knjižnicah." Šlo je Zoisu

pač za to, da točno zve, kaj bi naj še nabavil. Ko je dobil Zois Sovićev latinski prevod cerkvenoslovanske slovnice, je podvojil iskanje originalnega Smotrickega, a Linhart je sporočil te želje Kuraltu 18. febr. 1785 v Lvov.

Ob taki Zoisovi vnemi in požrtvovalnosti morejo biti vrzeli v njegovi biblioteki le odmev slabih knjigotržnih prilik ali pa posledica slabih informacij o znanstveni vrednosti nekaterih novih knjig. A v Zoisovi biblioteki niso samo ostale vrzeli, ki so bile značilne za njenega zbiratelja že okoli 1780, ampak manjkale so ji tudi razne važne slavistične publikacije iz dobe po 1780. Tako je imel Zois v svoji biblioteki izmed spisov velikega Čeha Dobrovskega, ki je sicer s skepso zrl v češko bodočnost in pisal le nemški, a polagal z epohalnim znanstvenim delom iz vseh področij bohemistike in slavistike najtrdnejši temelj ne samo za okrepitev češkega preporodnega gibanja, ampak tudi za zdravo znanstveno usmerjanje preporodnih procesov pri ostalih slovanskih zamudnikih, le ono razpravo o izvoru imena „Čeh", ki jo je napisal patriarh slavistike 1782 za Pelclovo češko zgodovino. Zoisovi slavisti torej v tej dobi v knjižnici svojega mentorja niso imeli na razpolago prvih spisov Dobrovskega, kakor so n. pr.: „Corrigenda in Bohemia docta Balbini" iz 1779; časopis „Böhmische Litteratur", oziroma „Böhmische und Mährische Litteratur" in „Litterarisches Magazin von Böhmen und Mähren" iz 1780—1786; dolga vrsta razprav v praških „Abhandlungen" o tiskarstvu na Češkem, o najstarejšem češkem prevodu biblije, o narodnem imenu Slovanov itd.

Toda ostale ljubljanske knjižne zbirke so že nekoliko paralizirale nedostatke Zoisove biblioteke. Biblioteka Kmetijske družbe za Kranjsko je imela vsaj one spise Dobrovskega, ki so izšli do 1784 v razpravah znanstvenega društva v Pragi. Kumerdej je rabil ter imel menda v lastni biblioteki n. pr. Schlözerja, Grubišićevo latinsko razpravo o vzniku in zgodovini glagolskega alfabeta iz 1766 in Šimkovo češko slovnico iz 1785, a Linhart je menda že mogel postreči s Hauptmannovo dolnjelužiško slovnico iz 1761, z Michaelerjevemi „Tabulami" nemškega jezika iz 1776, Pohlovo češko slovnico iz 1783,[8] s knjigo „Erste Linien eines Versuches über der alten Slaven Ursprung, Sitten, Gebräuche, Meinungen und Kenntnisse",[35] ki jo je objavil 1783 v Leipzigu Nemec Karel Gottlob Anton, ter s prvim delom Thumannovih „Untersuchengen über die Geschichte der östlichen europäischen Völker" iz 1774, kjer je dokazano, da so Albanci edini pravi po-

tomci starih Ilirov, a da albanščina ni slovanski jezik. Da je imel po vsej priliki že tudi Pohlin precejšnjo slavistično biblioteko, na to opozarjajo že one maloštevilne knjige, ki so ugotovljene za njegovo last: slovenski Jezus Sirah iz 1575; poljski prevod Gellertovih pisem iz 1774; Pisanice; Popovičevo rokopisno gradivo za slovenski slovar in slovensko slovnico, ki mu ga je iz ostaline skupnega njunega znanca v času bivanja na Dunaju naklonil razjezuit Denis, knjižničar Terezijanske akademije, kateri je sporočil bivši dunajski profesor večino svojih rokopisov.[3] V ljubljanski alumnatski knjižnici je bila cerkvenoslovanska biblija, ki so jo natisnili v Ostrogu 1581, a Herbersteinu je bil dostopen Hutterjev 12-jezični novi testament iz 1599, ki je obsegal tudi češki in poljski prevod.

Veliko spoštovanje ljubljanskih slavistov pred Zoisovo biblioteko se odraža v dveh izjavah njegovih sobesednikov iz srede desetletja. Linhart je pisal Kuraltu na Dunaj 18. avg. 1784: „Za poročilo, da so na razpolago Bielefeldove Institutions politiques v ruskem prevodu, Vas morem samo zahvaliti. Zame, ki jih želim imeti, so predrage; a nekdo drugi, za katerega ne bi bile predrage, jih že ima... (Šimkovo) naznanilo (primerjajoče slovanske slovnice) imam, a se prav nič ne čudim, da se ni v Ljubljani na knjigo nihče naročil. Saj veste, kdo bi se utegnil na tako delo naročiti (= Zois). Toda ta ne prenumerira nič, a kupuje vse."[35] Istodobno je pisal Kumerdej v načrtu za uvod k svoji slovnici: „Obenem sem našel patriota (= Zoisa), čigar velikodušje ni poznalo ovir in se ni strašilo pred stroški, če je šlo za nabavo (literarnega) pripomočka, samo da se je dal dobiti. Zato sem dobil na razpolaganje vse slovnice in slovarje, ki obravnavajo slovanske jezike, dobil sem tudi najstarejše rokopise v našem slovanskem narečju in v drugih slovanskih narečjih..."

Tako Linhart kakor tudi Kumerdej sta rabila malce presvetle barve, ker sta bila še premalo obveščena o slavistični literaturi, da bi bila mogla opaziti vrzeli v Zoisovi biblioteki. A nedvomno je, da je bilo v Ljubljani zbranih že toliko slavističnih del in spisov v raznih slovanskih narečjih kakor v malokaterem drugem kraju, izvzemši Prago. Res je bila predvsem zasluga Zoisovega zbiranja, da je bilo slavistično delo v Ljubljani sploh omogočeno.

V kranjski slovenski in slovenistični produkciji naslednjih let[4] je vpliv ločitve v krožke, a tudi medsebojnega izposojevanja knjig precej viden.

Zois je nekoliko razširil svoj skromni program. Okoli 1781 do 1782 je vzniknil po vsej priliki običaj, ki je postal zelo pomembno preporodno agitacijsko sredstvo: da so prevajali gostujočim operistom v slovenščino laške arije, ki so se pele potem na radost obiskovalcev med laško predstavo v stanovskem gledališču. Če Zois sam morda ni bil prvi prevajalec, je pa dal iniciativo Linhartu. Tem letom pripada najbrž tudi začetek njegovega zanimanja za erotične in druge „viže", kratke poskočnice, bodisi stare, ki jih je zbiral med Gorenjci v okolici svojih revirjev in graščin, bodisi nove, kakršne je delal Japelj, a tudi Zois sam. Ko je 1782 že zopet potoval, in sicer po Nemčiji in Holandskem, si je zabeležil v Tübingenu tudi južnoslovanska protestantika. Tübingenske arhivalije za zgodovino južnoslovanske protestantske književnosti so ostale sicer tudi njemu neznane, a bil je prvi Slovenec in za Nemcem Nastom sploh prvi bibliograf, ki je iskal Trubarjeve knjige v mestu, kjer so jih največ natisnili. Vsaj že 1784 se je bavil z mislijo, da priredi slovenski „Landwörterbuch", t. j. da zbere slovenska rastlinska in živalska imena. Pobudo za leksikografsko njegovo iskanje so dale najbrž vrzeli, ki jih je opazil v Pohlinovem slovarju iz 1781.

Do 1783 se je razvil Zois v glavno „gibalno in dejstvujočo silo" vsega preporodnega dela na Kranjskem.

Kumerdej je okoli 1781 končal prvo redakcijo prvega dela svoje „kranjsko - slovanske slovnice" (Krainisch - Slavische Grammatik). Pod terminom „besedoslovje" (Wortbildung) je razumel pisavo, izpremembo besed in skladnjo, a omejeval se je samo na kranjščino ter ni dajal nobenih osnov, ki bi naj čitatelju omogočale, da se seznani tudi s sorodnimi slovanskimi jeziki. Ravnatelj ljubljanske normalke sam torej ob začetku dela za slovensko slovnico ni upošteval smernic, ki jih je 1773 priporočal vladi za upoštevanje v osnovni šoli. Na isti osnovi je ostal še tudi v drugi redakciji svoje slovnice, ki jo je priredil 1781 do 1783, a šele v tretji redakciji iz 1783—1784 se je odločil, da bo poleg izčrpnih pravil kranjsko-slovanskega jezika podajal tudi glavna pravila ostalih slovanskih jezikov, pisal torej nekako vseslovansko slovnico ali primerjalno slovnico slovanskih jezikov. Tako je usmeril Kumerdej tudi končno redakcijo prvega dela.[6] V tej redakciji je bil prvi del do 28. jun. 1784 že pripravljen za tisk, a avtor se ni mogel odločiti, da bi poslal rokopis na Dunaj v cenzuro.[35] Obenem je začel 1784 pripravljati za tisk Sovićev prevod Smotrickega.[6]

Kaj je napotilo Kumerdeja, da se je povrnil v tretji redakciji svoje slovnice k ideji „domoljubnega načrta" iz 1773, se ne da točno ugotoviti: ponovna poglobitev v študij Schlözerja? Michaelerjeve „Tabulae" iz 1776 ali vesti o Heyrenbachovem navdušenju za slovansko prilagoditev? Kake vesti o pripravah češkega piarista Šimka, ki je imel sličen načrt že 1780, pridobil na Dunaju do 4. jun. 1781 tudi kranjskega diskalceata p. Avrelijana za prevzem naloge, da mu „kranjski delež prečita in popravi", ter poslal oglas za svojo „Slavische Sprachforschung in tabellarischer Darstellung des Gegenverhältnisses verschiedener Mundarten nach den besten Sprachlehren eingerichtet" 1784 pred 28. jun. tudi v Ljubljano? Linhart, ki se je začel pravkar poglabljati v Antonovo zgodovino Slovanov? Zanimivo vzporednico h Kumerdeju tvori Zlobický, ki je pridobil za omenjeno delo Šimka, a navaja Dobrovskemu v pismu z dne 13. marca 1781 one, ki so mu dali to idejo. Imenuje „Schlözerjeve opombe v njegovi Allgemeine nordische Geschichte, Gattererjevo predstavo sinkronistične univerzalne zgodovine, Michaelisa in druge."

V rokopisu Kumerdejeve slovnice so se nabrali polagoma močni preporodni elementi. Končna redakcija, ki je navajala k razumevanju ostalih slovanskih jezikov, je bila že ob sebi nov preporodni instrument, dasi ni imel takega praktičnega pomena, kakršnega mu je morda avtor pripisoval. V uvodu iz 1784 se je dvignil Kumerdej nad ozko kranjsko stališče vsaj s trditvijo, da hoče primerjati deželni jezik Kranjske, Slovenske krajine, Krasa, in Istre s slovenskim jezikom (windische Sprache), kakor se govori na spodnjem Koroškem in na spodnjem Štajerskem. Mimo tega je naglašal uvod, da so Korošci „naši vedno zvesti jezikovni drugovi", da se Kranjci in Rusi med sabo dobro razumejo in da je kranjski jezik najprimernejši za univerzalno slovansko narečje, ter je izražal željo, da bi se zopet izoblikoval vseslovanski jezik. Slovenska jezikovna preteklost se v tekstu opetovano z uvaževanjem omenja. Aktualen pomen za preporod jezika je imelo tudi Kumerdejevo obračunavanje s Pohlinom.

Praktično je skušal uveljaviti Kumerdej svoja filološka načela v okviru janzenističnega krožka in v družbi z Japljem, s katerim sta prevzela prevajanje sv. pisma.

Japelj je priredil do 1781 menda „Ta mali katekizem s' prašanjami inu odgovormi za te nar majnši otroke v ces. deželah",[4] medtem ko je rokopisna „Pridiga na dan Jezusoviga v Nebuhojenja 1781" pač slučajni zapis, ki ni spadal v določeni knji-

ževni program. Pravopis „Pridige" kaže v primeri s pravopisom katekizma iz 1779 izpremembo, za katero se je odločil torej 1781 pred 24. majem: „ę" namesto prejšnjega „é". Živo so zanimali ravnatelja Schillingove ustanove tudi v dobi akademije štirje problemi: posvetna verzifikacija, cerkvena pesem, prevod sv. pisma in ustaljenje slovenskega pravopisa, ki je bilo spričo priprav za tisk biblije nujna potreba.

V času, ko se je že bil odločil za „ę", je dovršil Japelj prevod Hagedornove „Doris", ki jo je prekrstil v „Marjano", prevel je Hagedornov „Der Zorn eines Verliebten" („Jeza"), ponašil iz Pope-ovih „Letters" kvantarski rondeau „Vže vejš, kej si mi" ter napisal tri izvirne slovenske pesmi: idili „Otročja postela na kmetih" in „Kaku se na Kranjskim prosu mane", kjer mu je vzor Gesner, ter „Odo na god ene mlade gospodične".[4] V teh tekstih je pisal dosledno „raz-", „ę", „taku" itd. kakor v tiskih 1784.

Značilni za odnos janzenista Japlja do posvetne pesmi so prevodi z erotično vsebino. Gre pač za dobo, kateri pripadajo tudi njegove erotične „viže". Direktnih preporodnih manifestacij Japljeve posvetne pesmi sicer ne vsebujejo, a avtor sam je pozneje naglašal, da so vznikle iz preporodne misli: „Gesnerjev klicar je bil, da se poskusi slovenska Muza (slavica musa) tudi z idilo"; „nekaj liričnih pesmi je napisal, da se podvržejo slovenske besede raznim ritmom"; „odlične pesnike je prevajal iz raznih jezikov, ki bi naj domačemu jeziku kazali stezo, po kateri bi mogel hoditi, da se ne bi bal radi revščine besed ali se strašil radi neobičajnosti potov." Za preporodni proces je bila izguba, da se pesmi niso natisnile, ker bi bile tako z vsebino in variacijo kitic kakor tudi z verzifikacijo in jezikom bolje dokazovale sposobnost slovenščine za posvetno pesem kakor pa večina pisaničarske produkcije.

Že izza 1779 se je mnogo bavil Japelj tudi z duhovno pesmijo. Rokopis „Slavensko prestavlenje, ode, hvaležne inu druge pesmi" obsega sploh samo prevode duhovnih tekstov: „Pejsem od Kristusoviga terplejna" iz nemškega molitvenika za terezijansko vojaško akademijo v Dunajskem novem mestu; „Jutrajno pejsem" in „Večerno pejsem" iz Gellerta; „Hvalo božjo" iz Kleista; „Odo k božji hvali to po germenju v lejtu 1777" iz Mosesa Mendelsohna; „Na angela varha" iz Zachariaeja; Racine-ovo „Cantique sur le bonheur des Justes et sur le malheur des Reprouvés" („Blagor temu, komèr dojde") in „Stabat mater". Prvi in zadnji teh tekstov sta se pela tudi v cerkvi. Obstoj teh prevo-

dov je bil, kakor opozarja tudi Hermannova beležka, njegovim prijateljem dobro znan.

Ko je izšel novi cerkveni red Jožefa II., je pripadla Japlju naloga, da priredi tekste, ki bi naj pomagali petje po slovenskih cerkvah spraviti v sklad z novimi predpisi. Šlo je samò za prevode. V dobi 1783—1786 je priredil, izvzemši katehetične pesmi, vse tekste, ki so prihajali v poštev: „Pred tabo na kolenih" („Pesm k' sveti maši"), t. j. prevod nemške „Wir werfen uns darnieder"; vojaško mašo „Prid'te Jezusa moliti"; „O Jezus, duša moja" („Pred pridigo") in 12 himn.[4] A podoba je, da je okoli 1785 prevel še „Dies irae" in peto mašo „Pred tronom tvoje milosti", t. j. prevod nemške „Hier liegt vor Deiner Majestät", ki je bila namenjena za „Pesm k' sveti maši inu žegnu... za farmane te mestne fare s. Jakob v Lublani",[4] kjer se je začela služba božja 6. jun. 1785.[36] Objavil je v „Cerkvenih pesmih" 1784 najprej le mašno pesem „Pred tabo na kolenih" in pa novi tekst za petje pred pridigo.

Japelj je bil na Kranjskem prvi, ki je prevedel mašno pesem iz terezijanske pesmarice, a tudi izmed ostalih Slovencev ga je prehitel le Volkmer. Med himnami, ki jih je prevajal, so štiri, katerih prevode so si zabeležili že drugi pred njim: „Dies irae" („Da ta dan bó srd in' sila") že lastnik Erbergovega lekcionarja iz 1612 („Božja moč se bo srdila");[37] „Lauda Sion" („Sion hval' Odrešenika") že Paglovec[37] („Hvali, o Sion, Gospoda"); „Pange lingua" („Vi jeziki govorite" in „Vi kristjani prepevajte") že prireditelj lekcionarja 1764 („Hvalimo inu molimo"); „Stabat mater" („Glejte mater žaluvati") že lastnik Erbergovega lekcionarja iz 1612 in Kastelic;[37] „Te Deum laudamus" („O Gospod Bog, k' tvoji hvali") že Krelj, Kastelic, Steržinar, Lavrenčič, prireditelji Parhammerjevega katekizma in Pohlin („Tebe Boga hvalimo"); „Veni sancte spiritus" („Pridi o presveti Duh") že Trubar, Alasia in prireditelji lekcionarja 1672—1730 („Pridi k nam Bog sveti duh"). Japelj tudi takih starejših prevodov, ki jih je gotovo poznal, ni upošteval, a več himn je on prvi prevel ali priredil: „Creator alde siderum" („O stvarnik teh nebes"); „Hymnus ali hvaležna pejsem k sv. Rešnjemu Telesu" („Beseda zgórna je vùn šla"); „Kaj jokaš duša žalostna"; „Pejsem od božje volje"; „Pejsem od Kristusovega terpljenja" iz nemščine („Glejte to nedolžno jagnje"); psalm 50 („Vsmili se čez me iz dobrote tvoje"); „Sacris solemnis" („Praznika svetega veseli bodimo").

Avtor, ki je sprejel pozneje v svoje „Liste inu Evangelije" skoraj v celoti tradicionalno cerkvenopesemsko zalogo starega lekcionarja, dobrim starim slovenskim pesmim pač ni bil nasproten, če niso bile ž njegovimi modernimi bogoslovnimi in estetskimi nazori v preočitni opreki. Iz novejših cerkvenopesemskih tekstov je po vsej priliki odklanjal Repeževe, Redeskinijeve in Pohlinove, in to ne samo radi vsebine, ampak tudi radi oblike. Repeževi in Redeskinijevi verzi so bili v primeri z Japljevimi ter njihovo jasno racionalistično dikcijo in metrično pravilnostjo prave čenče, a tudi Pohlin je za njim daleč zaostajal. Teksti so morali biti prevedeni, a Japljeva prireditev je bila taka, da so mogli biti Kranjci nanjo ponosni in da se tudi periferni okoliši njenemu vplivu niso mogli odtegniti.

Sv. pismo sta začela prevajati Japelj in Kumerdej menda že kmalu po zavrnitvi Pohlinovega prevoda, torej proti koncu 1781 ali v začetku 1782. S prvim delom novega testamenta, namreč z evangeliji, sta bila spomladi 1784 gotova: cenzorji Jurij Zupan, Sebastijan Zupan, Paradiso, Sorčan, Jevnikar in Zierer so dali svoj imprimatur še pred 13. apr. 1784, založnik je bil menda škofijski ordinariat, a Egerjeva tiskarna je knjigo še istega leta natisnila.

Japelj in Kumerdej sta bila ob začetku akcije za novi prevod sv. pisma na Kranjskem najspretnejša slovenska stilista in z znanjem tujih jezikov za delo usposobljena, a tudi onadva za tako nalogo še nista bila zadostno pripravljena. Predvsem se nista zavedala, da mora dober prevajalec vedno prevajati, ne pa samo prirejati prejšnjih prevodov istega teksta, pa najsi gre tudi za tako monumentalno delo, kakor je Dalmatinova Biblija. Bila sta pač že usposobljena, da opazita marsikak germanizem v Dalmatinovem besednem zakladu, a imela sta še premalo čuta za narodno dikcijo in opažanje sintaktičnih germanizmov. V izbiri slovanskih filoloških pripomočkov je za njiju značilno, da menda nista segla po slovarjih Zoisove biblioteke, kjer sta že bila tudi Delabella in Belostenec. V rabi biblicističnih pripomočkov sta bila povsem odvisna od navodil škofa Herbersteina, ki jima je določil za „merilo" nemški prevod dunajskega janzenista Rosalina iz 1781, za „oporo" pa Himenesovo poliglotno biblijo iz 1514, Hutterjevo 12-jezično izdajo iz 1599 in ostroško cerkvenoslovansko sv. pismo iz 1581.

Herbersteinova biblicista nista iznova prevajala, ampak le Dalmatinov prevod iznova prirejala. Njun namen je bila prire-

ditev slovenskega besedila, ki bi bilo v skladu z latinsko vulgato, opozarjalo na posebnosti grškega teksta, kazalo stremljenje po jezikovni čistoči in po odpravi grobih Dalmatinovih tujk, a bilo umljivo tudi manj olikanim ljudem, ki bi ga naj po janzenističnih naukih brez cerkvenega komentarja s slično vnemo čitali kakor duhovniki sami. Vkljub nezadostni pripravljenosti se jima je posrečilo namen doseči. Prevod novega zakona je bil še slab,[36] a vendar začetek v prvem zrelem delu preporodne dobe.

Vodja in tudi glavni delavec je bil Japelj, medtem ko je pripadala Kumerdeju pač že od početka bolj postranska vloga. Predvsem Japlju gre zasluga, da je postala že prva knjiga novega podjetja mejnik v razvoju literarne slovenščine, ki ni le ob dvanajsti uri podčrtal z vsem poudarkom potrebe povratka k temeljem slovenske književnojezikovne tradicije, ampak je obenem začel v preporodnem smislu bogatiti slovenski jezikovni zaklad. Delo za to bogatitev so omogočali Japlju razni viri:[36] ostroška cerkvenoslovanska biblija iz 1581, ki jo je dobil iz semeniške knjižnice; Paglovčeva in Pohlinova prireditev lekcionarja, a zlasti Kastelčev prevod sv. pisma, ki so mu ga dali menda v diskalceatski biblioteki[37] na razpolago; Hutterjev „Novum testamentum" iz 1599[38] s češkim in poljskim tekstom; lastni spomin na ljudske izraze, med drugimi tudi na nekatere mornarske strokovne izraze, na katere je postal pozoren morda že v času bivanja v Trstu;[77] in končno študij novega Pohlinovega slovarja iz 1781, ki ga je rabil Japelj že s poostrenim čutom za ljudske izraze.[37]

Pravopis prvega dela novega testamenta iz 1784 se od pravopisa v Japljevem katekizmu iz 1779 v nekaterih opazljivih točkah razlikuje: Japelj in Kumerdej se sedaj izogibata dvojnemu „-ll", rabita Pohlinov „ę", pritegujeta „j" v zvezi s samoglasniki za izražanje dvoglasnikov ter pišeta „raz-", „kakor", „vžę", „vsaj" i. t. d.

Prireditelja se obračata tako v naslovnem listu kakor tudi v uvodu, ki sta oba latinska, le do „Kranjcev", ne do „Slovencev", kakor pred 200 leti Dalmatin: vsak se imenuje „Kranjca", a jezik svojega prevoda imenujeta „Slavo-carniolicum idioma". Vendar vsebuje predgovor tudi obvestila, ki so utegnila širiti preporodno obzorje: o vzglednih slovenskih pisateljih od Trubarja, Dalmatina, Bohoriča in Hrena do Kastelca in Hipolita; o ostroški bibliji ter češkem in poljskem tekstu v Hutterjevi 12-jezični iz-

daji; o nepotrebnih germanizmih v slovenskem jezikovnem zakladu itd.

Zois in Linhart pri delu za tisk biblije nista sodelovala. Zoisovo mecenatstvo ob živem zanimanju škofa Herbersteina za to akcijo ni bilo potrebno. A Linhart, ki tudi ni bil dovolj teološki naobražen, da bi prišel v poštev za prevajalca, včasih s svojega svobodomiselnega stališča sploh ni želel, da bi se delo završilo. Tako je pisal 18. febr. 1785 Kuraltu: „Kar se mene tiče, Vam moram reči, da kot človek želim, naj bi se (biblija) nikoli ne dovršila, dasi imam kot Kranjec in ljubitelj jezikov nasprotno mnenje. Dvomim, ali more čitanje biblije človeka osrečiti." Normativnega pomena nove prireditve biblije so se morali koj od začetka zavedati vsi, ki niso slepo prisegali na Pohlina in njegovo slovnico: ker ni bilo drugega filološkega pripomočka na razpolago, so se morali ravnati po pravopisu in drugih navodilih Japljeve biblije.

Linhart se je po preorientaciji menda večkrat poskusil s slovensko verzifikacijo. Ni izključeno, da spada Linhartova pesem, ki jo je pel Ricci 1781—1782 pred Metastasijem na Dunaju, k prevodom za laške operiste na stanovskem gledališču v Ljubljani, in da je Linhart, pač po Zoisovi izpodbudi, prvi prireditelj teh tekstov.

Že v akademiji je čital Linhart svojo razpravo o Likurgovi zakonodaji, a se je začel polagoma poglabljati v probleme domače in ostale slovanske zgodovine. Gradivo za zgodovino Kranjske je moral začeti zbirati že kmalu po preorientaciji, ker je mogel 26. maja 1784 Kuraltu že pisati: „Prvi del moje zgodovine postane kmalu resna stvar. Morda pošljem, če ostanete dotle še na Dunaju, rokopis Vam, in Vi bodete tako prijazni, da prevzamete namesto mene sekature (dunajske) cenzure." Menda šele sedaj je dobil v roke Antonovo delo o stari slovanski zgodovini ter začel tudi sam študirati slovanske jezike, da bi jih mogel rabiti po Antonovem primeru za zgodovinski vir. Vsaj že 18. avg. 1784 je bil odločen, da bo v svojem spisu posnemal Antona. Bil je pred ogromnimi novimi nalogami in po pravici je tožil 18. avg. 1784 Kuraltu: „Zelo sem zaposljen, svoj živ dan nisem bil tako..."

Linhart, ki je bil med preporoditelji najkritičnejši ter imel zelo široko obzorje in izredne sposobnosti za razna področja preporodnih nalog, je bil v sredini desetletja že tudi po svoji preporodni vnemi na isti višini z najbolj gorečimi zagovorniki

slovenskih preporodnih gesel. Na dunajsko pismo prijatelja Kuralta, ki je govorilo o lepši bodočnosti slovanske literature, je odgovoril 26. maja 1784: „Zelo prijetno mi je bilo lepo jutro, ki ga napovedujete naši slovanski literaturi. Tako sem mislil jaz in so mislili moji prijatelji, ko smo čitali Vaše pismo ... Ne smem Vam imenovati moža, ki ste mu napravili s tem izredno veselje." A o Šimkovem proglasu je pisal 18. avg. 1784 istemu prijatelju: „Vendar bodite uverjeni, da bo njegovo delo dobrodošlo, zelo dobrodošlo (dasi se nihče ni prenumeriral). Entuziastične čitatelje najde, če nam bo povedalo, kaj smo Kranjci, kakor je pravkar dr. Gottlieb Anton v Leipzigu povedal Slovanom."[35]

K u r a l t se je preorientiral pač po Linhartovi ustni izpodbudi. Ko je prevajal 1782—1783 iz simpatije za versko toleranco prvo pridigo koroškega pastorja Hagena, je že rabil za poznamenovanje svojega jezika izraz „slovenski". Po odhodu iz Ljubljane se je v korespondenci z Linhartom prvič menda šele maja 1784 dotaknil tudi preporodnega problema, ker reagira Linhart v to smer šele v pismu z dne 26. maja 1784.

M a k o v i c, ki ga je 4letna kirurgična praksa v Ljubljani dobro seznanila z nedostatki babiške službe med Slovenci, je posnel po priznani nemški knjigi Rafaela Janeza Steidela „Prašanja inu odgovore čez všegarstvu", ki jih je poslal kmalu po 31. jun. 1781 obenem z nemškim tekstom za založbo knjigarja Mihaela Prombergerja v tiskarno.

„ K' dakončajnu teh bukvic" o babištvu ga „je opominala" tudi „duhovnska inu deževska oblast". Pobudo za slovenitev je dala ugotovitev, kako zanemarjena je skrb za babištvo „v' naši krajnski dęželi, v' vseh zravn ležjočeh slavenskih straneh" (windischer Bezirk), v' Istriji, nejkej v' Friavlu, nasploh na vsakimu kraju, v' katerimu je ta slovęnski jezik ta gmejn deželni jezik", a znanje nemščine, v kateri so napisane knjige kakor Steidelova, pomanjkljivo. O čitateljih je menil: „Jest nisim za vučene, ampak le za babice na dęžel, inu za človęštvu pisal. Ręs je, de so tud na dęžel babice, katere še brati ne znajo: sej so pak tudi vsmilene oblasti, nemejstniki (Verwalter), vučeniki, inu ranocelci, so tudi duhovni, katęri dapolnejne kristianske lubezni za to narsvętejši dolžnost spoznajo, inu taistim, katęri si pustę všegarstvu posębnu k' sercu jiti, ta majhen dopadek (Gefallen), eniga perložniga (gelegenheitlich) naprejbranja gvišnu ne bodo odpovędali."

Knjiga je s samonemškim besedilom posvečena baronu Gusiču, o katerem avtor naglaša, da je prezident stanov in „predsednik družbe, ki se trudi, da postane z razširjenjem vsakršnih znanosti koristna človečanstvu".

Preporodni pomen Makovčevih „Prašanj" se odraža predvsem v mestu, ki ga zavzemajo v razvojni črti pritegovanja novih panog v slovensko obravnavo: Makovic je drugi slovenski inteligent, ki je priredil slovenski poljudno-strokovni spis, prvi, ki si je izbral poglavje iz medicinskega področja, in prvi, ki ga je dal v tisk. Pravopis je v glavnem pohlinovski, prevzel pa je ljubljanski „všegarstva magister" Pohlinov „ę" itd. Makovic je imel malo čuta za preporodno čiščenje jezika. Trudil se je, da bi bil razumljiv preprosti babici. Dasi ga je odvisnost od nemške predloge v stremljenju k temu cilju občutno ovirala, vendar pomenja njegova strokovna terminologija semtertje posrečeno dopolnjevanje Pohlinovega slovarja, ki je bil ranocelniku po vsej priliki v neki obliki na razpolago, čeprav so ga istodobno tiskali. Avtor se je te prednosti svojega dela tudi zavedal, ker je v predgovoru poudarjal, da podeželski inteligenti nepismenim babicam „majhen dopadik eniga perložniga naprejbranja gvišnu ne bodo odpovędali, za tu, kjer sim njem to mujo tę deželni šprahi lestne izrečenja, inu govorne viže od všegarstva jiskati, skuz moje perstavlejne že peršparal". „Predgovor" je vseboval tudi elemente za vzbujanje zavesti o slovenski celokupnosti.

B r e c k e r f e l d je postal pomemben znašalec gradiva za Zoisovo dopolnjevanje Pohlinovega slovarja: 10. sept. 1784 je poslal baronu za „deželni slovar" seznam slovenskih rastlinskih imen,[42] 12. jan. 1785 je pridružil prvi pošiljki seznam slovenskih imen za ptiče, žuželke in ribe. Pismi, ki spremljata ti Breckerfeldovi pošiljki, sta dokaz, da si je posestnik Starega gradu osvojil vsaj nekatere sestavine preporodne miselnosti: Zoisa prosi, naj ga opozori, „ali bo to leto epoha, v kateri izide deželni slovar, ki ga vsi tako željno pričakujejo"; adresata zagotavlja o „svoji želji in o svojem upanju, naj bi njegov slovar doživel mnogo priznanja", in sicer „tudi pri onih, ki se za naš deželni jezik bogvekaj ne menijo".

Medtem ko so se Zoisovi sobesedniki in njihovi somišljeniki utrjali v novih nalogah, so kazali 1781—1784 tudi Pohlin in njegovi somišljeniki izredno delavnost.

P o h l i n sam je prirejal v dobi svojega zopetnega bivanja v ljubljanskem samostanu naravnost z neko mrzlično naglico rokopise za tisk. Samo v leto ustanovitve akademije jih spada vsaj 9: računica; „Sv. Avrelijana Avguština Enchiridion, za eno skušno, koku se puste nauki visokeh šol po krajnsku dopovedati"; najbrž prevod grških avtorjev za šolsko rabo in prevod Gellertovih pisem; kranjsko-nemško-latinski slovar; prevod Schoenbergovega verskoizpodbudnega „Opravka tega človeka"; zgodovina akademije operozov v latinskem jeziku pod naslovom „Memoria Academiae Operosorum Labacensium a. 1781 die 5. Martii renovata"; „Svetega Pisma starega Testamenta perve Moyzesove Bugve iz rezlaganjam S. Texta", ki so že imele imprimatur dunajske cenzure z dne 27. apr. 1778; „Orthographia pure elementaris linguae carniolicae", obramba avtorjevega pravopisa v aleksandrincih, ki so bili namenjeni za novi zvezek „Pisanic". Izmed teh prireditev je mogel 3 objaviti v tisku: „Bukuvce za rajtengo, ali kratko podučenje v' rajtengi za fantiče inu dekleta gmajn krajnskeh ludi" pri Egerju, založniku šolskih knjig; „Tu malu besediše treh jezikov — Das ist das kleine Wörterbuch in dreyen Sprachen — Quod est Parvum dictionarium trilingue" tudi pri Egerju; prevod iz Schoenberga „na utrato Mihelna Prombergerja, gmajnmejstnega buklarja". V naslednjih svojih ljubljanskih letih je objavil še tri nove slovenske prireditve: drugo izdajo slovnice, ki jo je založil Bernbacher, a tiskal Eger; tretjo izdajo postnih evangelijev, ki jih je založil in tiskal Kleinmayr; novo izdajo „Molitvenih bukvic".[4] Obenem je začel Pohlin 1782 objavljati v koledarju „Laybacher Schreibkalender" nemški prevod svoje „Kranjske kronike".[58]

Za preporod slovenskega literarnega jezika je bila velika škoda, da se Pohlin v dobi 1781—1784, ko je tudi ustno mnogo debatiral s svojimi nasprotniki, zlasti s Kumerdejem,[18] a morda tudi z Japljem, jezikovno ni čistil, ker je bil vsakršnim protirazlogom nedostopen. Pomembno stališče v preporodnem razvoju mu ustvarjajo tudi v teh letih samo izbrani momenti: preporodna vnema, ki je iskala vedno novih panog za slovensko obravnavo; nekateri srečni hipi njegovih leksikografskih iskanj, ko ni bil v sponah apriorizma, kakršnemu se je sicer prepuščal samoljubni „jezikovni najditelj".

Iniciator slovenskega preporoda je s spisi teh let zopet dokazal, kako izrazit smisel je imel za izbiro novih preporodnih

panog. Prva slovenska računica je bila važno dopolnilo osnovnošolskega repertorija, a je prišla na knjižni trg pač v sporazumu z Edlingom. Obenem je bil Pohlin prvi slovenski inteligent, ki je s prevodi grških in latinskih pisateljev izpričal smisel za upoštevanje slovenščine v latinski šoli in s prevodi Gellertovih pisem smisel za utiranje pota slovenski korespondenci. Za preporodni razvoj je bila izguba, da so tudi ti poskusi navdušenega diskalceata ostali v rokopisu.

Prispevki o. Marka iz 1781—1784 za cerkveni repertorij niso bili nobena preporodna bogatitev. Jezik je bil slab pač tudi v njegovem pentatevhu, dasi je šlo najbrž za predelavo Kastelčeve prireditve. Ko je vložil rokopis v cenzuro, se je zanašal menda na določila novega tiskovnega zakona in ni mislil, da dobi odločilno besedo škof Herberstein. Škof je zavrnil rokopis najbrž bolj radi usmerjenosti opomb kakor pa radi jezika. Na Dunaj se Pohlin ni pritožil, ker je vedel, kako zaslombo ima tam ljubljanski vladika. Za preporod slovenskega literarnega jezika je bila prava sreča, da ni začel izhajati Pohlinov prevod, ki bi bil delal le napotje epohalnemu Japljevemu podjetju.

Pohlinovo filološko delo teh let priča o poznanju številnejših pripomočkov kakor pa slovnica iz 1768. Opombe k zagovoru pravopisa v aleksandrincih[45] kažejo, da je čital na Dunaju ali v Ljubljani poleg Kumerdejevih, Japljevih in Contijevih stvari še: neke Trubarjeve tekste z latinico, morda psalter, ki je bil v Ljubljani; cirilski Novi testament II s Trubarjevim uvodom iz 1563 ter glagolsko Spovid Antona Dalmatina in Stipana Istrijana iz 1564, pač po primerkih, ki jih je imel dunajski diskalceatski samostan; neki hrvaški lekcionar iz novejše dobe; Anđelićevo slavonsko slovnico iz 1774; neki „Synod. Illyr."; Hauptmannovo lužiškosrbsko slovnico iz 1761; Roddejevo rusko slovnico. Pri sestavljanju slovarja[46] so mu bili na razpolaganje: izmed slovenskih slovarjev obe izdaji Megiserja, Hipolit, krškokapucinski slovar in Popovičevo slovarsko in slovnično gradivo; izmed hrvaških slovarjev Belostenec in še neki drug vir; izmed pripomočkov za češčino[47] Pohlova in Rosova slovnica, Megiserjev „Thesaurus", Vusinov „Lexicon tripartitum" in Wiedemannov „Neuverfasstes Deutsch - Böhmisches Wörterbuch" iz 1768; izmed avtorjev s seznami slovanskih bogov Valvasor[48] in „Moravia sacra" Středovskega.[47]

V Pohlinovem slovarju, ki je prišel na knjižni trg pač kmalu po 24. avg. 1781, ko mu je podpisal avtor predgovor, so sicer pomnoženi vsi življi, ki so kazili že 13 let njegovo slovnico, a obenem, dasi v manjši meri, tudi ostale njegove spise: spotikljivi germanizmi (afèna, aftra itd.); slovanske, zlasti češke izposojenke, ki so bile nepotrebne ali v nasprotju z zakoni slovenskega jezika („kniž" namesto slovenskega „knez", „učirna" za „Lehrstube" itd.); potvorbe, ki si jih je mogel dovoljevati le tak apriorist, kakršen je bil Pohlin („dimljujem" za „zweifeln" po češkem „dím", „díti"; „čitam" za „aufmerken" po Megiserjevem „prečitati" v pomenu „prešteti"); ponesrečene skovanke („arreč" za „Ursache" itd.).[46]

Tudi za ugovore proti svojemu pravopisu je ostal Pohlin gluh; samo ležeči *S*, ki ga je pisal prej za veliki „z" in v *Sh* za veliki „ž", je nadomestil sedaj s prečrtanim „*Ꙁ*".

Uredba slovarja ni bila povsem v skladu s potrebami pisateljev, kateri so bolj rabili nemško-slovenski ali latinsko-slovenski del kakor pa slovensko-nemško-latinskega, ki je zahteval od začetnika takorekoč pregled vsega gradiva, ker mu je šlo v večini slučajev vprav za slovenski izraz.

Ozir na terminologijo realnih ved je bil nezadosten, dasi so bile nekatere izmed njih tudi za preporoditelje aktualne. Da je štela Pohlinova botanična nomenklatura okoli 430 imen, je menda v precejšnji meri zasluga Popovičeve ostaline.[54] Geografska imena upošteva, a nedosledno in brez ozira na potrebe preporodne terminologije: „Slovenca" ali „Slavenca" iščeš v knjigi zaman, izmed njegovih sorodnikov najdeš le „Bošnjaka", „Bulgarina" in „Hrovata"; med udomačenimi imeni tujih mest manjka n. pr. Gradec; uvajajo se nemške oblike: Egre-Erlau, Englendar, Estria-Estreihar, Prag itd.

Toda vkljub tem in raznim drugim nedostatkom je imel Pohlinov slovar vendarle velik preporodni pomen. Končno je bil na razpolaganje filološki pripomoček, ki se je oziral na večino terminov, katerih slovensko poznamenovanje je moral imeti slovenski pisatelj v evidenci spričo aktualnih repertorijskih potreb. Pohlin ni predložil le vsega gradiva, ki so ga zabeležili prejšnji slovenski leksikografi, izvzemši Alasio, ampak je tudi marsikak lep ljudski izraz prvi zabeležil in iskal često z uspehom tudi drugih poti, da zamaši vrzeli v slovenskem jezikovnem zakladu. Med take potrebne bogatitve slovenskega slo-

varja, ki jih je slovenski literarni jezik iz Pohlinovega „Besediša" sprejel in ohranil, spadajo hrvaške besede, izrazi iz češkega vira in avtorjeve uspele nove tvorbe, n. pr.: bakr, baržun, biluš, blagajnik, boja, bolest, budalost, duhan, glumač, imenik, nadkolenica, orjak, top; črt, davica, geslo, nadeja, pisarna, zvezdarna, važen; bodalo, budilo, dvomim, nastropje, (o)krožnik, posiniti, preproga, ranocelnik, svetišče, testenina, umetnost.

Pohlinov slovar iz 1781 ni bila idealna rešitev važne preporodne naloge, a bilo je to delo, s pomočjo katerega je bilo za one, ki bi umeli ločiti plevel od zrna, nadaljevanje v smer idealnejše rešitve izdatno olajšano.

Mnogo manjši pomen pritiče drugi izdaji Pohlinove slovnice iz 1783. „Druga, popravljena izdaja" prinaša v primeri s prvo sicer mnogo izprememb v uvodu in v tekstu, polemiko s filološkimi protivniki, prvi slovenski prevod Isokratovega „Govora k' Demonikusu, od dolžnust", ponatis Čepove nemške kritike z dne 26. okt. 1768 in avtorjev odgovor z dne 26. nov. 1768 ter izrečno opozorilo, da je pisec čital Dalmatinovo Biblijo, razne novejše nabožne slovenske knjige in Klopstocka, toda med Pohlinovimi izpremembami v filološkem tekstu je bore malo takih, ki zaslužijo oznako „popravkov". Niti Gutsmanove opozoritve na eksistenco lokala ni upošteval. Preporodnoborbeni uvod je nadomestil o. Marko sedaj z zagovorom svojih „popravkov", v katerem ni podčrtavanj preporodnih gesel, pač pa so taka podčrtavanja tudi v izpremembah teksta, n. pr. v zatrdilu, da se sedaj „že več Kranjcev posveča čiščenju materinskega jezika".

Vkljub Pohlinovemu razsežnemu načrtu za otvarjanje novih preporodnih panog je bila njegova misel o novem pritegovanju leposlovnih vrst po vsej verjetnosti zelo skromna. Tudi v Besedišču je le malo izrazov za leposlovne vrste: bajsen, fabela — Fabel; pesm — das Lied — Cantilena; preža — das Schauspiel — Comoedia; pripuvist — das Sprichwort — Parabola.

Tudi za Herderjev „Volkslied" Pohlin še nima izraza, dasi je poznal izraze, s katerimi bi bil mogel „pęsm" v Herderjevem smislu terminirati: ludstvu — das Volk — populus; ludvina — die Nation — natio; ludske — fremd, eines anderen — alienus; narôd — die Nation — natio, gens. Čeprav pa sam tudi sedaj ni zbiral narodnih pesmi, je bil vendar njegov odnos do njih precej drugačen kakor 1768. Bila je pač njegova ideja, naj bi prinesel četrti zvezek Pisanic tudi Denisov poziv za zbiranje starih

slovanskih narodnih pesmi, in to celo s falzificiranim vrinkom Kranjcev, tako da se glasi dotični stavek Denisovega Ossiana iz 1768 v rokopisu s četrtim zvezkom Pisanic: „Sollte man nicht unter unseren slavischen Nationen, besonders aber in Böhmen, Dalmatien und Croatien o d e r i n K r a i n auf eben diese Art aufbehaltene Überbleibsel des dichterischen Alterthums finden können?" Tudi v slovnici iz 1783 najdeš odmeve te izpremembe. V prvi izdaji govori namreč o „pesmi" v zvezi s stikom: „Der Reimlaut... ist eine Übereinstimmung des Klanges in der letzten Sylbe der Verse; weswegen denn auch auf crainerisch ein Vers peffem, das ist: ein Lied heißet. Außer den Liedern giebt es wenige crainerische Verse". V drugi izdaji pa govori že tudi o „starih pesmih": „... Alle a l t e n und neuen kraynerischen Lieder haben diesen Reimlaut..."

Izmed pisaničarjev je bil 1781—1782 poleg Pohlina aktiven še samo D e v. Vkljub bolezni je pazno spremljal sodobne dogodke, kakor pričajo v gradivu za četrto knjigo Pisanic prigodnice: Na vhod lublanskih žovnirjov v' ležiše ta 19 dan velkega travna 1781; Na muštro lublanskih žovnirjev pod Šmarno goro v lejti 1781 po eni turški viži; Na novega lejta dan: v' lejtu 1782; Na prihod vikšega moškovitarskega vajvoda v Lublano, ta 12 dan prosenca v' lejtu 1782; Na vesele prihod Piusa VI rimske(ga) papeža v Lublano ta 16 dan sušeca anno 1782. Poleg tega sta hotela o. Damascen in o. Marko sprejeti v knjigo Pohlinovo „Orthographijo", več Devovih basni in epigramov, Devovo ljubavno „Stanovitnost"[48] in pač tudi ponatis Denisovega poziva za zbiranje narodnih pesmi iz 1768. „Stanovitnost" obravnava ljubavni razgovor med Elmiro in Amintom, katerima je posvetil v prejšnjem zvezku tudi zagonetni B. E. svoje verze: opozorilo, da se je pod B. E. skrival bolni diskalceat in ne baron Zois, ki je bil v drugi polovici 1781 že hudo sprt s Pohlinom.

Tudi gradivo za četrti zvezek Pisanic nima več takih neposrednih preporodnih manifestacij kakor jih imata prvi dve knjigi. Niti v odi na ruskega „vajvoda" ne najdeš opozoritve, da gre za gosta iz najsilnejše slovanske države. Zvest pa je ostal Dev običaju, da je vplel izraz vdanosti do cesarja Jožefa.

Četrti zvezek Pisanic je bil zadnji. Ostal je rokopis, ker ni bilo mecena, da bi ga založil.[14]

Ostali kranjski pristaši o. Marka ali meniške struje so 1781 do 1784 daleč zaostajali za Pohlinovim slovenskim in sloveni-

stičnim delom: Jožef Pohlin je z Dunaja pozdravil bratovo imenovanje za akademika z latinskimi distihi, ki jih je objavil v slovarju častihlepni „academicus operosus labacensis dictus: Novus" obenem s svojim akademskim geslom in znakom; Pohlinov prijatelj Fanton je pozdravljal z latinskimi verzi novo izdajo prijateljeve slovnice, priredil po Wolsteinu „Bukuvce od žvinskih bolezni" ter upal svoj latinski pozdrav videti v slovnici iz 1783, kar je pa cenzor Scheel preprečil; p. Ecehiel Sullak, frančiškanski pridigar in generalni lektor v Ljubljani, je izdal v „kranjski sprahi" prevod molitev, ki jih je papež Pij VI. „rezsvetlil in rezložil"; Conti je priredil novo izdajo Paglovčeve „Svete vojske"; bivši stiški cistercijan je iskal tolažbe v „Pesmi od gorvzdignejna setiškega kloštra", ki je ostala rokopis. Obenem je struja mnogo ponatiskovala: Repeževo „Romarsku drugu blagu", molitvenik „Hitru inu gladku pot", „Spokorjenje" sv. Marjete Kortonske, Redeskinijevo pesmarico itd.[4]

V jeziku je odvisnost teh pisateljev od Pohlina večja kakor v pravopisu, ker so po večini pač sprejeli Pohlinov „ę", sicer se pa ravnali po dopohlinovski tradiciji.

Preporodne pobude sta vsebovali obe latinski poslanici: Jožef Pohlin je slavil brata radi velikega števila knjig v materinem jeziku, češ, „svet se divi Muzam, ki pojejo s Tvojimi usti v kranjskem jeziku"; Fanton je pozdravljal „novi dar, ki ga je Novus naklonil domovini". Velik preporodni uspeh se je obetal pisaničarjem, ko je skomponiral kamniški učitelj Jakob Zupan 1782 za prvo slovensko operno besedilo prvo slovensko operno godbo, vendar se zdi, da „Belina" niso igrali. Fanton je bil tretji Slovenec, ki se je lotil dela za poljudnostrokovni slovenski repertorij. Njegove „Bukuvce" so prva slovenska knjiga iz živinozdravniške stroke.

Šele enajsto leto vladikovanja janzenista Herbersteina je postalo prvo leto tiskanih slovenskih doneskov za novi janzenistični repertorij, ki bi naj izpodrinil nabožne knjige meniške struje. Še preden sta Japelj in Kumerdej dovršila priprave za tisk prve knjige nove prireditve sv. pisma, so podprli janzenistično strujo 1783 s tiski štirje somišljeniki: Bastiančič[6] s „Katholškim podvučenjem od tih pervih dveh sakramentov, s kersta inu s firme", kjer ni zabeležena le slovenska formula za sodelovanje pri krščevanju, ki jo je prinašal ljubljanski obrednik že od 1706 naprej, ampak je preveden prvič v

slovenščino ves liturgični tekst za krščevanje in birmovanje; Gollmayer[6] z molitvenikom „Sveta maša", ki ga je v glavnem posnel po knjigi francoskega janzenista Mesenguy-ja Exercises de piété, tirées de l'écriture sainte et des pères de l'église"; Debevec[6] s „Kratkimi nauki, regelcami inu molitvami za sakrament te pokore", ki so posnetek janzenistične knjige „Directeur des âmes pénitents" ter so imeli namen, ljudi prepričati, da je nova stroga spovedna praksa edino prava; Stroj[3] s „Keršanskim premišluvánjem k' podvučenju inu k' troštu za vbožne inu take ludi, katéri se morejo za svoj živež térdu truditi", ki je tudi prevod iz neke francoske predloge, kakor slična nemška prireditev istega prevodilca.

Odnos Herbersteinovih štirih kaplanov do aktualnih jezikovnih in pravopisnih predlogov je bil precej sličen odnosu meniške struje: smernic, ki sta si jih za prevod sv. pisma že določila Japelj in Kumerdej, niso upoštevali; jezikovno so bili vsi, zlasti tudi Debevec in Gollmayr, močno pod Pohlinovim vplivom; njihov pravopis se ne more imenovati pohlinovski,[52] ker mu manjkajo, izvzemši „ę" in semtertja kak „w", glavne značilne Pohlinove novosti, ampak je posnemanje dopohlinovske tradicije.

Najpomembnejša izmed omenjenih knjig je bila Gollmayerjeva. Njen namen je bil, da izpodrine molitvenike meniškega tipa, kakršni so bili Pohlinovi, „Hitra inu gladka pot" itd. Namen se je posrečil, ker je postala knjiga tipični molitvenik kranjskih janzenistov. Janzenističnih naukov, ki bi bili v nasprotju z dogmo, tudi v tej slovenski janzenistični knjigi ni, a prilike, uveljavljati striktno janzenistični rigorizem, avtor ni imel. Upoštevajo se v novem slovenskem molitveniku: le ena maša iz misala; „branja iz svetiga pisma za vsak dan tiga mesca"; torej besedilo, ki bi naj v smislu janzenistov navadilo ljudi na svetopisemsko duševno hrano; molitveni formularji prejemanja zakramentov pokore in obhajila, za papeža, škofa, župnika in cesarja; spokorni psalmi, torej tekst, ki so ga janzenisti posebno ljubili; priprava na smrt; litanije vseh svetnikov, torej edini izmed množine litanijskih tekstov, ki so ga imeli janzenisti za sprejemljivega.[6]

Svetopisemske odlomke[38] je prevzel Gollmayer, izvzemši par mest, ki so posneta po Pohlinovem lekcionarju ali prevedena po Rosalinu, iz Dalmatina,[38] a Debevec iz Gollmayerja,[6] iz katerega je vzel tudi Japelj nekaj posameznih izrazov.[38]

Ko so začeli tiskati novo prireditev sv. pisma ter so natisnili tudi Japljevo pesmarico, so pogrešali janzenisti v svojem slovenskem repertoriju samo še zbirko pridig in križev pot, ki bi bila v skladu z njihovo miselnostjo.

O boju med obema cerkvenima strujama so mogli čitatelji slovenskih in slovenističnih knjig iz 1781—1785 malo zvedeti.

Pohlin je v predgovoru k slovarju le mimogrede namignil, da bi mogli njegovi filološki nasprotniki iz odpora „pruti njegovemu stanu tudi resnico in provvednost sovražiti".

Herbersteinova zavrnitev Pohlinovega pentatevha je ostala v aktih,[49] istotako tudi zabrana nove izdaje molitvenika „Hitra inu gladka pot", ki je naklonila ljubljanskega knjigoveza Alojzija Raaba, da je dal 1783 zadnjo kranjsko zalogo te knjige natisniti v Gradcu.[14]

Ljubljanski škof,[6] ki je imel v tem času za svojo historično nalogo, da ogrne jožefinske reforme s cerkveno sankcijo, je storil to s samonemškim besedilom, dasi je bilo pastirsko pismo, ki je nastalo po objavi tolerančnega patenta z dne 27. nov. 1781, naslovljeno „na duhovščino in ljudstvo ljubljanske škofije". Herberstein se je v tem pismu, ki ga je dal 1782 natisniti, odkrito priznal h glavnim črtam celotne svoje teološke fiziognomije, izvzemši rigorizem in čitanje biblije, o katerih ni imel prilike govoriti, a izmed vseh točk jožefinskega programa je najbolj jarko podčrtal toleranco. Ni hotel biti sicer „izdajica resnice" in branil se je očitka, da bi bilo „po njegovem isto, ali se priznava kdo h katoliški ali h kateri toleriranih ver", toda branil je stavek, ki mu dela čast: da „ima vsakdo prirojeno pravico, držati se one verske stranke, ki se mu po njegovi uvidevnosti in vestnem proučavanju zdi prava".

Tudi frančiškanski pater Kastul Weibl, ki je objavil 1782—1783 proti Herbersteinovi cerkveni politiki anonimno ali pod izmišljenim imenom tri brošure in polemiziral v eni tudi proti zabrani Pohlinove prireditve sv. pisma, je rabil za svojo polemiko v tisku le nemščino.

Japljeve „Cerkvene pesmi" niso vsebovale nič polemičnega in nič specialno janzenističnega, saj je kumoval sprejemu originalov v terezijansko pesmarico Denis, ki je tudi po razpustu svojega reda ohranil jezuitsko miselnost. Slovensko ljudstvo jih je slišalo tako v cerkvah janzenističnih dušnih pa-

stirjev kakor tudi v cerkvah „manj učenih frančiškanov" in njihovih somišljenikov. Ker meniška struja ni imela vzroka, da bi se protivila petju predpisanih pesmi, je Hrovat že 1785 sprejel Japljevo „Pred tabo na kolenih" v svoj prevod Pohlinovega nemškega molitvenika, a isto so storili z Japljevo „Pred stolom tvoje milosti" pozneje tudi Hofman, Pohlin in Radeskini.[50]

Mnogo očitnejše je bilo 1781—1785 v slovenski in slovenistični produkciji filološko nasprotstvo med Pohlinom in Zoisovim krožkom, dasi tudi tu nasprotnikovega imena navadno niso navajali.

K u m e r d e j se je obračal proti Pohlinu v raznih redakcijah svoje slovnice[18] in pač tudi ustno. Zabeležil je med drugim, da je rabil o. Marko Popovičevo gradivo, a opazil je tudi hrvaško provenienco nekaterih Pohlinovih besed.

P o h l i n, ki je s Kumerdejem po vsej verjetnosti precej občeval, imel na razpolago ravnateljevo razpravo o pravopisu iz 1779[18] in morda še kake druge Kumerdejeve rokopise ter poznal ugovore, se je odločil v drugi polovici 1781 za obračun.

Prvo priliko je dobil, ko je pisal 24. avg. 1781 predgovor za slovar.[18] Nekatere momente je še dokaj spretno izrabil: da so nekateri „že poprej, prędn so te bukve videli, veliku čez leta Dikcijonarium, čez njega besęde, čez tehisteh zastopnost, inu branje veliku govoriti imeli"; da mu more spričo kranjskega besednega zaklada tatvino „hrovaških", „koroških" ali „bezjaških" besed očitati samo „en tak, katir nazna nekar hrovašku, nekar krajnsku"; da mu ustvarjajo protivnike morebiti „grenke nalubnosti pruti njegovi peršoni ali pruti njegovemu stanu". Slab dokaz o Pohlinovi preporodni uvidevnosti pa so puščice, ki jih je nameril na Zoisa. Na Zoisa in njegov krog lete namreč po vsej priliki norčevanja, kakor: da „kratkočasnoste, jègre, pojedne, sprehajanje, dolgočasnu pogovarjanje inu obyskanje merski enem taiste čas, katir njim poleg dolžnust svojega stanu prestâja, tęmu dęlu, v' katirega so scer zalubleni, oduzamejo"; da njegovo „serce niblu nigdar na hvalo teh ludy, katira scer druge pergajna take rečy dęlati katireh be scer nigdar nabli drugači pred se uzęli, natvezenu".

Tudi Pohlinova „Orthographia" iz 1781 ima marsikatero polemično ost, zlasti v opombah, kjer se avtor med drugim pritožuje, da vprav njemu pri reformi pravopisa „nič ni dovoljeno".

V novi izdaji slovnice se izživlja Markova polemična narava zlasti v naglašanju, da je potrebna razlika med jezikom učenjakov, ki poznajo pravila, in jezikom „drhali" brez pravil.

Doba 1783—1786 je prinesla vsem ljubljanskim preporodnim krožkom občutne oslabitve, ker so zaporedoma odhajali: Sorčan 1783 po ukinitvi bogoslovnega študija obenem z drugimi bogoslovnimi profesorji v Inomost; Edling okoli 1783 v Postojno za okrožnega glavarja; Kuralt, ki se je radi presvobodomiselne pridige sprl z ordinarijem, 1783 na Dunaj; Vodnik jan. 1784 v Soro za dušnega pastirja; Pohlin spomladi 1784 na Dunaj; Kumerdej nov. 1786 v Celje za okrožnega komisarja; a Dev nov. 1786 v smrt.

Pomnožilo pa se je število tiskarjev 1786 s prihodom Merkovim in število knjigarjev s prihodom protestanta Henrika Viljema Korna iz Celovca.

Z o i s u je moral postati Linhart po Kumerdejevem odhodu še dražji, imel pa je Radovljičan, ki je dobil nov. 1786 službo okrožnega šolskega komisarja v Ljubljani ter si naslednjega leta ustvaril domače ognjišče, tudi domačo družbo, kjer se je govorilo istotako o preporodu. V Linhartovo družbo je spadal poleg drugih tudi Hacquet. Bil je pač odmev drugovanja z Linhartom, da je Zois za duhovniško družbo, izvzemši preporoditeljske sotrudnike, menda manj maral kakor prej. Ta njegova averzija tudi njegovim uslužbencem ni bila neznana, ker mu je javorniški oskrbnik Koller 6. avg. 1789 pisal, da je v Bohinju nadškof Brigido in da torej „pač ne smejo upati, da bi videli tam, dokler ne odide duhovščina", tudi Zoisa.[51]

Na Dunaju so bili 1784 ob P o h l i n o v i vrnitvi poleg patra Avrelija in Jožefa Pohlina sicer še vedno tudi n. pr. Sigismund Kappus, tajnik apelacijskega sodišča; Anton Spendou, dekan teološke fakultete; Jožef Spendou, katehet pri Sv. Ani; Martin Kuralt, domači učitelj do 1785, ko je odšel v Lvov za knjižničarja. Toda podoba je, da je skušal novi tajnik avstrijske diskalceatske province predvsem obnoviti stike z Denisom, Alterjem, Zlobickim in zlasti tudi s Šimkom, ki je bil 1784 na Dunaju profesor v redovni šoli, a je okoli 1786 izstopil iz reda ter ostal v prestolici kot abbé. Z Dobrovskim, ki je bil maja 1784 na Dunaju, se Pohlin menda ni sestal, pač pa morebiti z Durychom, ki je živel od 1785 na Dunaju ter študiral slovanske knjige in rokopise dvorne knjižnice. Če bi bil Pohlin vedel, koliko južnoslovanskih prote-

stantskih tiskov so obravnavala že pisma med Dobrovskim in Durychom v tej dobi,[3] bi bil prisotnost Durychovo bolje izrabil.

Zois je dobil za svojo knjižnico pač še v tem desetletju „primerjajoči slovar jezikov vsega sveta", ki ga je izdelal po nalogu cesarice Katarine II. nesposobni ruski akademik Pallas. Razočaranje v Zoisovem krožku je utegnilo biti veliko, ko so se prepričali, da Kumerdejeva pošiljka ruski akademiji niti slovarju ni koristila: „Glossarium comparativum" iz 1787—1789 med 200 jeziki slovenščine sploh ni upošteval.

Delo kranjskih preporoditeljev je kazalo v novih razmerah le začasno neko negotovost.

Zois je menda transkribiral svoje glagolske listine, a je odložil izdajo rastlinske in živalske nomenklature.

Linhart je dovršil do maja 1786 prvi del svoje zgodovine, ki ga je založnik Korn poslal 1788 na knjižni trg. Zvezek, ki obsega doslovensko dobo, je pričal, da so dobili Kranjci zgodovinarja, kakršnega še niso imeli, kajti po kritičnosti in problemskosti delo ni zaostajalo za sodobnimi spisi avstrijskih in čeških zgodovinarjev. Na avtorjevo preporodno orientacijo sta opozarjala že v prvem zvezku zasnova in naslov: Versuch einer Geschichte von Krain und den übrigen Ländern der südlichen Slaven Oestereichs. V predgovoru se je spomnil avtor tudi akademije, a s stavkom, ki je vseboval misel, da so že minili časi, ko je akademija nekaj pomenila, češ le „zdelo se je..."

Kumerdejevo delo je v prvih celjskih letih zaradi novega delokroga in oddaljenosti od Zoisove biblioteke menda nekoliko zastajalo.

Hacquetu je postajala slovanska filologija „za fizikalično zgodovino najbolj priljubljen študij," dasi je imel Linhart prav, ko je sodil, da prijatelj tej panogi ni kos.

Makovic je skušal v jeseni 1788 zopet dokazati svojo skrb za slovensko-nemške knjige, ki bi naj pomagale odpraviti velike nedostatke v babištvu. V Kornovi založbi je izdal 2 knjigi: novo pomnoženo izdajo „Prašanj" in „Podvučenje za babice", ki je obsegalo tudi „Povęle ljubljanskega nadškofa „vsim babicam, inu perdružnicam, inu tudi temistim, katęri se v' eni sili per enim nevarnim porodi znajdejo".

V naslovih govori Makovic le o „kranjskem jeziku", toda v predgovoru k „Prašanjem" z dne 20. okt. 1788 rabi izraza „krajnski slavenski jezik" (krainerisch - slavische Sprache) in

„viža slovenskiga pisanja" (slavische Rechtschreibung). Slovenske pisatelje je Makovic prvi javno opozoril na normativni pomen Japljevega sv. pisma: „Kar to vižo slovenskega pisanja amtiče, sim se jest po šegi našiga prestavlavca svetiga pisma deržal, katęriga imę je povsod taku spoštuvanu, de od mene nobene hvale ne potrebuje."

Verjetno je, da je Makovčeva vnema bila v kaki zvezi z zopetno otvoritvijo filozofskih študij v Ljubljani. Morda je „posebni (= privatni) vučenik tiga všegarstva" že računal z zmago misli, da spadajo k prizadevanjem za zboljšanje babištva na Kranjskem predvsem tudi slovenska predavanja o tem predmetu na kirurgičnem oddelku ljubljanskega liceja.

J a p e l j se je polagoma povsem omejeval na delo v okviru književnega programa slovenskih praktičnih janzenistov ter je priredil za tisk: 1786 drugi del novega zakona, a iz nemščine „Zbrane molitve", 1787 „Liste inu Evangelije", in 1788 novo izdajo „Cerkvenih pesmi". Menda 1788—1789 so dali v tisk tudi „Pesm k' sveti maši inu žegnu ... za farmane te mestne fare s. Jakob v Lublani" z Japljevim prevodom nemške „Hier liegt vor Deiner Majestät" (Pred stolom Tvoje milosti).

V drugem delu novega zakona, za katerega je v revizijski komisiji nadomestil Sorčana Naglič, sta ostala Japelj in Kumerdej na isti višini kakor 1784.

V lekcionarju biblijski teksti še niso spravljeni v sklad z novo prireditvijo sv. pisma, med spremljajočimi teksti pa je tudi Japljev prevod malega katekizma.

Izmed cerkvenih pesmi je sprejel Japelj 1786 v molitvenik 5 tekstov: Glejte mater žalovati (Stabat mater), Glejte to nedolžno jagnje, O Stvarnik teh nebes (Creator alve siderum), Praznika svetega (Sacris solemnis) in Vsmili se čez me (psalm 50). V lekcionarju ima le tradicionalni cerkvenopesemski repertorij, nova izdaja pesmarice je ponatis prve. Pete maše „Pred stolom Tvoje milosti" še ni niti v lekcionarju iz 1787 niti v novi izdaji pesmarice iz 1788, prve ponatise so prinesli šele 1791—1792 Hofmanov in Pohlinov molitvenik in pa lekcionar.

Ostali janzenisti kakor da so se zanašali na Japlja; tudi D e b e v e c je priredil le novo izdajo „Kratkih naukov".

Dočim je bil pristašem meniške struje po dogodkih iz 1783 v Ljubljani tisk zelo otežkočen, je imel P o h l i n , ki je pridobil

koj po prihodu na Dunaj za svoje namene tudi dunajsko tiskarno Krištofa Grosserja, z glavno cenzuro v prestolnici lažji posel.

Do jun. 1784 je prispel v Ljubljano glas, da hoče izdati Šimek, ki slovenski niti umel ni, na Dunaju slovenski prevod sv. pisma. Novico je povzročil pač Pohlin, da se maščuje za usodo svojega pentatevha, a problem, gre li za zamenjavo Šimka s Pohlinom ali pa za Pohlinovo namero, da bi izdal svoj prevod pod Šimkovim imenom, mora ostati odprto vprašanje. Medtem ko se o tej nameri kmalu ni več govorilo, je dal Pohlin v naslednjih petih letih pri Grosserju v tisk vrsto slovenskih stvari: 1785 prevod Tschupikovih pridig in pa prevod svojega novega nemškega molitvenika „Bild und Wahrheit", ki ga je prevel Martin Hrovat; 1788 pod imenom Petra Kumrasa „Kratkočasne uganke inu čudne kunšte węle šole"; 1789 pod naslovom „Kmetam za potrebo inu pomoč ali ukapólne vesele inu žalostne pergodbe te vasi Mildhajm" prevod iz priljubljenega nemškega prostonarodnega pisatelja Rudolfa Caharije Beckerja. Na Dunaju je začel pisati 1788 Pohlin tudi drugi del svoje „Krajnske kroneke": dobo „od Kristusovega rojstva notri do sedaneh časov".

Pohlin je bil zopet prvi, ki je priredil slovensko knjigo za kratkočasje in prvi, ki je poklonil slovenskemu kmetu poljedelski, živinorejski, medicinski in še marsikak drugačen pouk v zabavni obliki pripovesti. A njegovi prireditvi Beckerjeve knjige pritiče v razvojni liniji slovenskega preporoda še drugo prvenstvo: bila je prva knjiga s tiskanimi slovenskimi prispevki iz področja geografije in zgodovine, a to slovanskih narodov. Zlasti ti odstavki so v Pohlinovi prireditvi uspela prilagoditev za slovensko obzorje. „Popisovanje Denkove rajže" je usmerjeno namreč v Pohlinovi ponašitvi v prvi vrsti na Avstrijo ter na slovenske in slovanske dežele, a avtor tudi vestno beleži, kje gre za kraje in narode s „slavenskim" (= slovanskim) jezikom.

Pohlin je sicer ostal tako v prevodu Beckerja kakor tudi v „Kroniki" slab zgodovinar, čigar izvajanja so spričo Linharta često pravi anahronizmi. Tudi njegovi narodopisni terminologiji se da zopet mnogokaj oporekati, ker ustvarja na eni strani za neslovanske narode in države nemogoča imena kakor „Votlinsko" za „Holand" ali „Vojskijsko" za „England", na drugi strani pa često ne upošteva niti slovanskih narodnih imen, ki se dajo uvrstiti v slovenski jezikovni zaklad, niti zahteve, da se morajo tuja zemljepisna imena, ki morejo radi česte rabe postati

splošna jezikovna last, prilagajati jezikovnemu čutu. Dežele in narodi s „slavenskim" jezikom, koder potuje Denk, se imenujejo v Pohlinovi knjigi: Koratan in Koroško, kakor že v slovarju; Štajersko; „Ogresku krajlevstvu"; „Sklavonija" in Širminsku vajvodstvu"; „Estrija" ali „Estrijansku"; Moravsko; „Bojemsku" s „Pemci"; „Lužinsku" ali „Lužnica"; „Šlezenge"; „Borušija" ali „Poljska" s „Pojlaki"; Erdelje; Bukovina; „Rusijansku"; Moldava; „Vulašku"; „Volgarsku"; „Serpsku ... od Serplarjov"; „Bosnijasku kraljestvu" z „Raci ali Razcijani"; Hrvaška zemlja, Kranjsko, Friulska zemla, Goriško, Gradiška in Tržaška gubernija. Slična je bila terminologija tudi v Pohlinovi „Kranjski kroniki", kjer v drugem delu često govori o „Slavencih".[53]

Toda vkljub raznim slabostim je bila to vendar prva informacija o celoti slovanskih sorodnikov, ki se je obračala do slovenskega kmeta v razumljivem jeziku.

V prevodu Beckerjeve knjige je zabeležil Pohlin tudi nekaj rastlinskih imen, ki jih v slovarju še ni.

Pohlinova molitvenika „Limbar med ternjem" in „Molituvne bukuvce" so medtem tudi v Ljubljani ponatiskovali. Tudi ljubljanska izdaja „Abecedike ali Plateltofa za tiste, katiri se otte krajnsku brati navučiti", je morebiti prireditev Pohlinove „Abecedike". Novo pomnožitev nejanzenističnega repertorija tvori v tej dobi na Kranjskem samo prevod Bonove „Kratke viže k' Bogu skuz znotrejne inu zvunanje molituvce se povzdigniti", ki jo je Redeskini „v' krajnsko spraho prestavil".

V perifernih slovenskih preporodnih okoliših je postajal odnos repertorijskih množiteljev do kranjske literarne tradicije vse rahlejši, čim dalje na vzhod je okoliš.

V Primorju so imeli sicer še vedno semtertja slovenskonemško ali morebiti celo samoslovensko šolo kakor na Kranjskem. Kako so čutili v Trstu sorodnost med primorsko in kranjsko slovenščino, dokazujejo „Cerkovne pesmi", ki jih je natisnila brez navedbe avtorja, a pač po oficialnem naročilu 1785 „poglavarska tiskarna" v Trstu: to je bil edini obmejni okoliš, ki predpisanih cerkvenih pesmi ni dal iznova prevesti, ampak je dal kar ponatisniti Japljevo pesmarico. Vkljub temu pa se preporodno gibanje v Primorju ni širilo. Lavrin o germanizaciji sicer ni gojil sličnih želj kakor Torres, a je bil po vsej priliki neborbena narava. Akademija arkadijcev, ki sta jo ustanovila

grof Gvidon Cobenzl in goriški deželni glavar Raimund Thurn ter ji 1780 izposlovala značaj kolonije rimskih arkadijcev, je bila za naš preporod brez pomena, a „Cerkovne pesmi" so ostale edini obsežnejši primorski tisk te dobe. Latinska poslanica z dne 21. apr. 1789, v kateri je obrazložil Japelj goriški akademiji preporodne motive svojega slovenskega pesnikovanja, ni imela nobenega vpliva.

Za koroške Slovence sta natisnila Kleinmayr in Schotter v Celovcu 1780—1789 vsaj 7 slovenskih nabožnih knjig in 1 nemško s slovenistično vsebino. Izvzemši 2 je napisal vse te knjige G u t s m a n ,[6] ki je postal tudi za oblast avtoritativni predstavitelj slovenske koroške književnosti za cerkvene in filološke potrebe ter dal v tiskarno: 1780 nedeljske in postne evangelije; okoli 1780—1781 menda veliki katekizem v slovensko nemški izdaji; 1784 predpisano cerkveno pesmarico; 1786 v Celju drugo izdajo slovnice; 1788 molitvenik; 1789 nemško-slovenski slovar, kateremu je dodal z „zbirko slovenskih korenskih besed, tudi ogrodje za slovensko-nemški del.

Gutsman je ostal oni simpatični koroški repertorijski množitelj, ki ni zametaval kranjske literarne tradicije, ampak je le skušal doseči, da bi upošteval kranjski literarni jezik tudi nekatere koroške jezikovne posebnosti.

S prevodom velikega katekizma in cerkvene pesmarice je omogočil začetek upoštevanja slovenščine v koroški šoli, in to morebiti po nekaterih krajih že sedaj v večji meri, kakor so nameravali krogi, ki so prevoda naročili. O tem, da merodajnim koroškim krogom ni šlo niti za slovensko - nemško šolo z onim skromnim upoštevanjem slovenščine, ki ga srečamo istodobno v nemško-slovenski šoli na Kranjskem ali Primorskem, priča dovolj glasno dejstvo, da koroškim šolam vse to desetletje ni bila na razpolago domača izdaja slovenske začetnice.

Lekcionarja Gutsman ni prevajal iznova, ampak je vzel za osnovo kranjskega, in sicer ponatis Paglovčeve prireditve iz 1768, ne pa Pohlinove iz 1777, ki mu je bila časovno najbližja. V dodatnih tekstih je šel deloma svojo pot ter izpustil n. pr. tudi katekizem in pesmarico. V lekcionarskem tekstu se besedila samega ni dotikal, a vpeljal je vanj koroško narečje in nekaj nemških besed, medtem ko je v dodatnih tekstih nemčizme iztrebljal.

Za prirejanje „Mešnega petja" še ni mogel rabiti Japljeve pesmarice iz istega leta, a tudi njegov prevod nemške pete maše „Wir werfen uns darnieder" (Mi pred tebo klečimo) je dokaj spreten. Med 25 cerkvenopesemskimi besedili Gutsmanovega molitvenika sta poleg prevoda nemške pete maše „Nimm an, o Herr, die Gaben" (Naj Bog, tebi dopade ta ofer, prosimo) tudi prevoda himne „Pange lingua" (Hvali jezik Rešnje telo) in sekvence „Stabat mater" (Žalostna je mati stala, tam souzena zdihuvala), a vsak v novi prireditvi.

Da Gutsman ni bil janzenist, se opaža v raznih njegovih zbirkah molitvenih obrazcev, dasi se je oziral na jožefinske predpise. V molitveniku je hotel nakloniti koroškim Slovencem Pohlinov tip nabožne knjige, čigar „Molituvne bukuvce" je imel pred sabo, a se je od njih često odstranjeval.

Medtem ko imajo Gutsmanove verskoizpodbudne in šolske knjige samo lokalen pomen, je bil njegov slovar, kakor je bila to že prej tudi slovnica, pomembna preporodna pridobitev za celokupno notranje-avstrijsko slovenstvo.

Pri prvem prevajanju nemških besed za slovar, katerega je obljubljal že v slovnici 1777, so mu pomagali nekateri samostanci, zlasti pa tudi posvetni duhovniki iz podjunske doline, a potrebni denar je prispeval za tisk grof Janez Karl Anton Goës, „temeljit poznavalec slovenščine", sin onega grofa Goësa, ki je omogočil tudi celovško izdajo Megiserjevega slovarja in Hipolitove slovnice.[6]

V besednem zakladu novega slovarja se srečujejo 4 vrste virov: Pohlinov slovar; Megiser 1744; izrazi koroškega govora in nove tvorbe, ki jih v dotakratnih slovarjih ni bilo; hrvaški in slovaški element, ki ga je posredovalo ustno občevanje. Na nobenega svojih virov ni imenoma opozoril, a anonimna obsodba Pohlinovega dela je tičala v njegovem opravičilu, zakaj izdaja nemško-slovenski del: pravi namreč, da se slovensko-nemškega dela v širšem obsegu zato ni lotil, „ker ga je malokdo zahteval in ker pričakuje popolno tako delo" od Kumerdeja. Dasi pa je ostal Gutsmanov odnos do Pohlina v teoriji isti, kakor je bil 1770—1777, je bil koroški razjezuit za pravilno rabo Pohlinovega slovarja vendar preslabo podkovan. Gutsman je v resnici sankcioniral veliko večino Pohlinovega besednega zaklada, tudi slabega: od kraja je Pohlina malo rabil, polagoma pa vedno bolj; močno se odraža vpliv Pohlinovega slovarja že v nemško-

slovenskem delu, slovensko - nemški dodatek pa je skoraj neizpremenjeno posojilo iz Pohlina.[46]

Vkljub tem slabostim, ki so zagotovile tudi dobršnemu delu Pohlinovega gradiva daljše življenje v slovenskih slovarjih, kakor jim je šlo, pa je novi slovar v primeri s Pohlinovim vendar izrazit napredek. Preporodni pisatelji, ki so še vedno nemški mislili, so dobili v njem ono delo, ki jim je omogočalo iskanje slovenskega izraza ob vodstvu nemškega slovarja. A tudi večje število lepih koroških izrazov, uspelih novih tvorb in potrebnih slovanskih izposojenk je postalo s pomočjo novega slovarja last slovenskega pismenega jezika, n. pr. bogoslovje, bogoznanstvo, brezpetnik = Pantoffel, hrvaški čarovnik, delavnica, dnevnik, gostilnica, izrek, izvrsten, ladjevje, hrvaška luka, napredek, novice = Zeitung, odbor, hrvaški odmetnik, odsebnost = Sinnlosigkeit, oporoka, oseben, hrvaški osvetnik, plunka, pooblastiti, predilnica, hrvaški samostan, hrvaški samokres, sredstvo, sklopnica = Schachtel, slanik, stanica = Stube, šalec, učlovečiti se, slovaški urad, vosi = brki, zadostiti, zaseben, zobobol, zvezdoznanec.[46]

Čeprav si Gutsman ni osvojil razsežnega Pohlinovega preporodnega načrta, je v njegovem slovarju vendar več terminov iz področja poetike kakor v Pohlinovem, n. pr.: Dichten — izmisliti, zmišljevati; Dichter — zmislenik, zmišljevauc; Dichtkunst — zmišljevanska znanost, vmetalnost zmišljevanja; Reim — rim, zložik, besedni spadek, besedozložnost; Liebeslied — zalubleна pesem: Erzählung — praulenje, poviedanje; Roman — rezveseleči zmisliki; Schauspiel — očitnu jigranje, goderska skaza, skaznutje, nagledalu, preža; Bühne — goder; itd. O slabem poznanju slovenske produkcije pa priča dejstvo, da ni sprejel terminov, kakor so: oda, elegija in epigram.

Tudi Gutsmanova zemljepisna imena so preporodnim potrebam deloma bližja kakor Pohlinova. Gutsman je med slovenskimi leksikografi prvi natisnil izraz „Slovenec", in sicer mu pomeni „Slovenc", „Slovienc", „Slovenka", „Slovienka" in „Slovenski" ali „Slavenski" tako „Slav", „Slavin", „Slavisch" itd., torej genus, kakor tudi „Windisch", „Windischer" (Slavenc, slovenski, slovenji, slavenski), torej species. Tudi do narodnih imen posameznih slovanskih skupin ima pravilnejši odnos od Pohlina: pri „Böhme" je zabeležil poleg „Pema" in „Pegama" tudi „Čeha"; za „Rußländer" predlaga „Rusijanca" ali „Rusjaka",

za „Russisch" pa „ruski", „rusianski" in „rutenski" itd. „Österreich" mu je „Ostrousku", „Dunaustvu", „Ostrouska", „Dunauska dežela", „Österreicher" pa „Ostrouskodeželnik", itd.

Predgovor je sicer nemški, a ima nekaj stavkov, ki so bili uporabni za krepitev preporodne apologetike. Proti morebitnemu očitku, da je sprejel v slovar „kranjske besede, ki zvenijo finejše kakor pri nas (koroških) Slovencih", je naglašal: „Dobro, oba jezika sta potomca splošne slovanske materinščine. Ako že Kranjci nekoliko bolje govorijo kakor nekateri Slovenci, zakaj bi naj vsi Slovenci imeli do pristnih slovanskih besed in njih pristnega oblikovanja manj pravice kakor Kranjci." Proti očitku, da ima slovenščina mnogo tujk, opozarja na dejstvo, da ima tujke tudi nemščina, a vkljub vprašanju, zakaj bi potem tudi slovenščina tujk ne smela imeti, svari rojake vendar pred „strahopetnim in afektiranim omalovaževanjem lastnih besed".

Dokaz, da so vplivale nove razmere tudi na koroške cerkvene kroge, so prva slovenska besedila v solnograškem obredniku, ki jih je prinesla 1785 celovška izdaja.

Ponatis Dalmatinovega molitvenika 1784 za slovenske koroške protestante je bil pač odmev novih razmer v dobi tolerance, toda je ostal zgolj osamljen spomin na preteklost.

Na Štajerskem je bila predvsem krivda štajerskih Slovencev samih, zlasti onih, ki so jih v Gradcu upoštevali, da je preporod napredoval počasneje nego na Kranjskem in da je ostajal le v celjskem okrožju v stiku s kranjskim, dočim se je razvijal v mariborskem zopet vse bolj v separatistično smer.

Vladna iniciativa iz 1779 za uvedbo kranjskega katekizma na Štajerskem je že bila v Gradcu, ko je prišel začasno na Štajersko kot izredni komisar grof Edling, da spravi tudi ondotno šolstvo v drugi tir. Edling je šel 1780 v poročilu o vizitaciji štajerskih šol dalje od dunajske vlade, ki je mislila samo na uvedbo slovenskega katekizma za pomoč katehetu: grajal je, da ni našel v štajerskih šolah sploh nič slovenskih knjig; priložil je vse svoje knjige — a k svojim je štel morda tudi prireditve, ki so izšle pod njegovo patronanco, dasi iz drugega peresa — ter jih je priporočal za mariborsko in celjsko okrožje z motivacijo, da je „tamošnji jezik jeziku na Kranjskem tako soroden, da se razlikujeta le v narečju in izgovoru". Uresničenje Edlingove namere so zavrli štajerski Slovenci sami: ko je prispel namreč v Gradec Japljev prevod, sta ga dobila v pre-

sojo ptujski župnik Plohel in cmureški župnik Jakob Kampust, ki sta izjavila, da je radi jezika za slovenske župnije na Štajerskem nerabljiv.

Morda je v zvezi s temi dogodki še druga pomembna iniciativa vlade, ki bi bila utegnila na razvoj preporoda na Štajerskem močno vplivati. Vlada je namreč 1780 sprožila vprašanje, ali ne bi kazalo na graški univerzi ustanoviti stolice za slovenski jezik, torej nekaj takega, kar je za češki jezik v Nižji Avstriji že več let obstajalo. Toda tudi ta namera je padla v vodo, čeprav je bil v profesorskem zboru graške univerze poleg Kočevarja Janeza Wolfa tudi štajerski Slovenec Royko.

Ko je graški ravnatelj normalke Frick malo časa pozneje predlagal, naj neki Peršič, pač Jernej, ki je bil menda domači učitelj v Gradcu, prevede v slovenščino katekizem, je najbrž imel v mislih samo štajersko slovenščino brez ozira na kranjsko literarno tradicijo, dasi Peršič menda ni bil Štajerec.

Slovenski književni produkciji v vsakem izmed slovenskih štajerskih okrožij je bila torej še vedno odkazana posebna pot.

Ko je izšel Jožefov novi tiskovni zakon, Celje še ni imelo tiskarja, pač pa se je nastanil v mestu kmalu nato „novi bukvar" Franc Jožef Jenko,[6] ki je dajal stvari svoje založbe tiskati navadno v Ljubljani, odkoder je pa po vsej priliki že od početka svojega poslovanja naročal tudi „kranjskih" knjig.

Prva slovenska knjiga v Jenkovi založbi so bile menda R u p n i k o v e „Peisne od keršanskiga vuka po versti tega katekizma, kateri je na povelo cesarske svetlusti na dežele vun poslan, zraunu eniga Perdauka teh pejsem per sv. maši inu žegnu", ki jih je tiskal Kleinmayr v Ljubljani 1784. Rupnik je ustregel novemu cerkvenemu redu izmed vseh slovenskih pomnoževateljev cerkvenopesemskih besedil v največjem obsegu, ker je prevedel 5 kompleksov: „Wir werfen uns darnieder" (Pred Tvojim tronom, večni Bog); „Hier liegt vor Deiner Majestät" (Pred tabo mi klečimo); še tretjo peto mašo „Gospod večne visokosti"; vseh 13 katehetičnih pesmi predpisane šolske pesmarice; himno „Te Deum". Rupnik ni rabil niti Japljeve, niti Gutsmanove ali Volkmerjeve pesmarice, a je slab verzifikator.

O novih interesih priča 1786 Jenkova založba Gutsmanove slovnice.

S K u m e r d e j e m je prišel 1786 v celjsko okrožje kranjski preporoditelj, ki je mogel za preporod v novem bivališču marsikaj storiti. Da je založil Jenko že naslednjega leta poleg

prevoda Prennerjevega „Dobrega opominejna na bounike" tudi veliki katekizem in da je ustanovil faktor Schütz 1788 za neko ljubljansko firmo v Celju prvo tiskarno, je morebiti v zvezi s Kumerdejevim vplivom. Morda tudi ni slučaj, da se je odločil za prvi književni poskus šele sedaj tudi žalski beneficiat Anton Breznik[6] iz Kamnika, ki je bil z novim okrožnim šolskim komisarjem že odprej znan, saj sta bila vrstnika ter sta istodobno obiskovala ljubljansko gimnazijo.

Breznikova „Večna pratika", ki jo je prvič natisnil, a najbrž tudi založil ljubljanski tiskar Eger z letnico 1789, je prva prava gospodarska pratika v slovenskem jeziku. Obsegala je: v 1. delu Morica Knauerja opis 7 letnih razredov; v 2. delu mesečni kažipot za dela na polju in doma, ki sloni posredno ali neposredno na nemškem nürnberškem gospodarskem koledarju; v zadnjem delu sredstva proti živinskim in človeškim boleznim, ki so bila deloma še čisto vražarska. V knjižici, ki je pisana v običajnem literarnem jeziku kranjskih pisateljev te dobe, ki niso imeli Pohlina za edini merodajni vzor, je precej elementov gorenjščine in tudi nekaj štajerščine.

Maribor 1781 še ni imel tiskarja, a še nekaj časa tudi knjigarja ne, ki bi hotel zalagati slovenske knjige, tako da je bilo okrožje povsem odvisno od graških tiskarjev in založnikov, kar je moglo separatistična nagnjenja le podpirati.

Učitelji nove šole, ki so si pisali cerkvene pesmarice, kakršen je rokopis, ki je nastal 1781 pri Sv. Barbari v Halozah, se tudi v tem okrožju še niso posebno menili za jezikovna in pravopisna pravila.

Volkmer je tudi v tiskanih svojih pesmaricah iz 1783 in 1789 pisal jezik, ki so ga priznavali le med Dravo in Muro.

Neki J. K. V., morebiti kaplan Veršič, ki je služboval nekaj časa tudi v celjskem okrožju, je 1783 namesto Peršiča prevel isti posnetek velikega katekizma kakor na Kranjskem 4 leta pred njim Edling. V svojem prevodu, ki so ga natisnili v Gradcu v slovensko-nemški in samoslovenski izdaji, je skušal rešiti jezikovni problem s poskusom kontaminacije vzhodnega in zapadnega štajerskega govora, a ni dobil posnemalcev.

Tudi anonimni avtor „Peismi k' sveti meši inu pred predigo", ki so jih natisnili v Gradcu 1784, je menda slabo upošteval kranjsko literarno tradicijo.[55]

Nove pomnožitve preporodnega kadra v mariborskem okrožju so se vršile ob upoštevanju Volkmerjevih smernic:

Povoden, ki je prišel 1777 za kaplana v Št. Janž nad Arvežem, se je seznanil s preporodno miselnostjo pač v bližini Volkmerjevi, torej ali v Št. Lovrencu v Slov. goricah, kjer je bil kaplan od febr. 1784, ali v Ptuju, kjer je služil od okt. 1784; a tudi Andreju Kaučiču, ki je postal 1785 mariborski mestni župnik in gimnazijski ravnatelj ter je bil po smrti Apostelovi v glavnem mestu okrožja edini pravi simpatizer preporoda, je šlo v prvi vrsti pač za rodni govor.

Zaposlitve nekaterih Kranjcev na odgovornih mestih v Mariboru ali Gradcu niso za ta problem mnogo pomenile. Matija Košir, ki je bil od 1786 okrožni šolski komisar v Mariboru, se za preporodni problem menda ni menil, dasi je bil vrstnik Linhartov in Vodnikov. A grof Edling,[6] ki je postal 1787 gubernialni svetnik v Gradcu, se je v odnosih do slovenščine in slovenskega preporoda vsaj začasno menda izpremenil, ker ni o kaki njegovi akciji proti samonemškim knjigam v šolah med Slovenci nič več čuti.

Tudi nemško-slovensko „Enu malu besediše, nemrič slovenskiga inu nemškiga jezika" iz 1789, prva slovenska knjiga, ki jo je založil mariborski knjigar Jožef Mercinger, ne priča o volji za resno naslonitev na kranjsko tradicijo: anonimni avtor, ki je bil morda doma v celjskem okrožju,[56] je pač poznal in rabil Pohlinov slovar ter si izposodil semtertja tudi kak „w" za „b", sicer pa hodil svoja pota.

Glavni prireditelj predpisanih cerkvenih pesmi za Slovence med Muro in Dravo je bil Volkmer, ki je objavil: 1783 „Pesme k tem opravili te svete meše", 1789 pa knjižico „Der Messgesang — Mešna pesem". Volkmer je priredil „Wir werfen uns darnieder" (Mi padnemo na kolna), „Hier liegt vor Deiner Majestät" (Pred tabo božja visokost), peto mašo za šolarje (Jezus je poklical k sebi), a med drugimi je še prevel „Stabat mater" in „Dies irae". Med štajerskimi prireditelji predpisanih pesmi je Volkmer najspretnejši.

Mariborsko „Besediše" ni slovar, ampak prva knjiga, ki vsebuje tudi nazorni nauk v slovenskem jeziku. Njen namen je, da pripomore kmetom do umetnosti čitanja in do znanja nemščine, a zlasti tudi, da jih vnema proti vražam ter jih pridobi za nove nauke o gospodarstvu. Dasi je to prva knjiga, ki prinaša prevod Rousseau-jevega „Contrat social", naglaša vendar potrebo, da bodi kmetiški stan miren in vdan v božjo voljo.[56]

V Prekmurju se je sedaj separatna književnost za cerkvenošolske potrebe definitivno uveljavila, ker jo je v smislu jezikovnih smernic Štefana Küzmiča pri protestantih nadaljeval Bakoš,[6] pri katolikih s smotrnostjo in domorodno vnemo uvel župnik Miklož Küzmič ob podpori iz novega cerkvenega središča. V kratki dobi 1780—1783 je izdal Miklož Küzmič one najnujnejše tekste, ki so jih rabili prekmurski katoliki za šolo in cerkev: lekcionar, pesmarico, molitvenik, svetopisemske zgodbe in menda tudi abecednik.

Glavno oporo kranjskemu preporodnemu razvoju iz obmejnih okolišev je prinesel nedvomno Gutsmanov slovar.

Zopet govorijo razni novi momenti o šibkosti preporodne akcije: za nadaljevanje Pisanic ni bilo mecena; 1782 je začel Kleinmayr izdajati v Ljubljani „Wöchentlicher Auszug aus Zeitungen", kateremu je dal 1784 naslov „Laibacher Zeitung"; nemški je bil tudi časopis, ki ga je 1786 začel izdajati Merk; itd.

Toda vkljub vsemu je bil napredek zadnjih 10 let tak, da je mogel imponirati vsakemu objektivnemu motrilcu. A četa preporoditeljev ob začetku francoske revolucije ni bila le po številu močnejša nego pred 10 leti, ampak tudi za delo tako zavzeta, da se ji je obetal nov napredek.

Proti koncu desetletja so se zgodile nekatere važne osebne izpremembe, ki so se tikale ljubljanskih krožkov.

Hacquet je sprejel 1787 mesto v Lvovu. Japelj je prejel tik pred 14. avg. 1787 „povsem nepričakovano dekret", da mora oditi na novo lokalijo na Ježico, čeprav je imel tako mesto „za žaljivo in škodljivo".

Kmalu po Japljevem odhodu je umrl Herberstein, katerega papež ni hotel imenovati za nadškofa, ker mu ni mogel odpustiti stavka o toleranci. Zaradi sporov z bivšimi pristaši je imel ob smrti mnogo nasprotnikov tudi v krogih, ki niso bili za jožefinske reforme nič manj vneti od njega. Tudi Linhart, ki je rabil o škofu v korespondenci s Kuraltom že 1783—1787 izraze kakor „apostolska norost", „apostol, ki raste v neumnostih", „infulirani norec" itd., je poročal o njegovi smrti s trdo besedo, da „osovraženega, strašnega Herbersteina ni več, ali je tam, kjer ne more nikomur škodovati".[46]

Herbersteinov naslednik baron Mihael Brigido,[6] ki so ga umestili 8. jun. 1788, ni bil janzenist, s čimer je morala računati tudi ljubljanska janzenistična preporodna družba.

Za pisaničarje je bila bridka izguba smrt Devova (umrli so: 1781 Goriup, 1783 p. Sever in Conti, 1784 Glavar in Apostel, 1784 bivši goriški nadškof Rudolf Edling, 1786 Dev, 1787 Herberstein, 1789 p. Branka in Franc Tauffrer).

1789—1799: V desetletju velike francoske revolucije, v katerem so značilni za evropske preporodne procese momenti, kakor je n. pr. pri Čehih poleg številnih novih znanstvenih del v nemškem jeziku zlasti tudi narast romanov, iger in pesmi v češkem jeziku, pri Ukrajincih pesnitev, ki je začetek narodne literature v živem jeziku, pri Srbih bogat program izrazitega prosvetljenjskega kulturnega delavca, pri Kajkavcih ustanovitev škofijske tiskarne kot kulturne institucije „za podpiranje ilirskega jezika", pri Madjarih začetek borbe za madjarski jezik proti latinskemu, pri Grkih prvi pesniki politične svobode, a pri nepremišljenih keltskih Ircih prostovoljno protežiranje importiranega državnega jezika v svečeniškem semenišču, se je slovenski preporod pač poglobil in opremil z novimi potrebnimi atributi, a zopet je izostala adekvatna popularizacija.

Radi izpremembe političnega kurza po smrti Jožefa II. se ni bilo treba slovenskim preporoditeljem niti posebno veseliti niti preveč žalostiti. Vrnitev stanovskih ustav plemstva slovenskih pokrajin ni tako približala narodnemu jeziku kakor na Češkem, kjer so stanovi zahtevali uvedbo češčine v nekaterih gimnazijah ter 1791 pripomogli do uresničenja vladnemu načrtu, da se ustanovi tudi na praški univerzi stolica za češki jezik. Ugodnosti tiskovnega zakona z dne 11. jun. 1781, kakor pravica do volitve cenzorja, do rekurza itd. so se sicer polagoma odpravljale,[25] toda slovenska produkcija še ni imela takih ambicij, da bi jo bile utegnile te omejitve že občutno ovirati. Novih odlokov, ki bi vznemirjali preporoditelje s protežiranjem nemščine, ni bilo, pač pa je vlada končno uvidela, da so potrebna slovenska predavanja o babištvu, ter je napravila pred 16. jul. 1792 Makovca za izrednega licejskega profesorja, ki je predaval o babištvu v slovenskem jeziku.

Glasovi o začetku velike francoske revolucije, o njeni zahtevi po soudeležbi širših plasti naroda pri vladanju države, o delovanju ustavne narodne skupščine (od 17. jun. 1789), o porušenju bastilje (14. julija 1789), o ukinitvi fevdalnih bremen, o proglasitvi človeških pravic (4. avg. 1789) itd. niso niti starejših

preporoditeljskih vrst tako razdvojili niti toliko slovenskih inteligentov za novo gojenje preporodne misli pridobili, da bi bilo moglo to na proces že v desetletju revolucije izrazito vplivati.

Krožki, v katerih so bili tudi Slovenci, ki so simpatizirali z idejami francoske revolucije, so bili v raznih mestih, ki so prihajala za kulturno življenje Slovencev v poštev.

V Ljubljani, kjer je 1789 še več inteligentov znalo francoski in čitalo francoske knjige in časopise nego 10 let prej, je štela revolucija že v začetku toliko pristašev, da je mogel ob padcu bastilje iziti v Merkovem nemškem časopisu nemškega pesnika Kristjana Friderika Schubarta navdušeni pozdrav reveluciji in Voltaire-ju v ponatisu. Verjetno je, da je imela revolucija več pristašev tudi med ljubljanskimi člani prostozidarskih lož, ki so bile izza časov Jožefa II. nekaj let dovoljene. Izmed pristašev slovenske preporodne misli sta bila framazona na pr. Ricci, ki je bil član neke zunanje lože, in pa dosledni svobodomislec Linhart, ki je nosil framazonski predpasnik menda v ljubljanski loži „zur Wohltätigkeit und Standhaftigkeit" 1792—1795. Okrepitev svobodomiselnih prijateljev francoske revolucije je pomenil prihod Bavarca Franca Peeseneggerja, ki je postal decembra 1792 profesor retorike v Ljubljani. Da bi bil simpatiziral z revolucijo tudi Parižan Chaurag, ki je poučeval od 1791 na ljubljanski gimnaziji francoščino kot neobvezni predmet,[41] ni posebno verjetno. Fevdalec Zois vsaj s socialnimi tendencami revolucije gotovo ni simpatiziral.

V Celovcu so imeli pristaši svobodomiselnosti in pač tudi revolucije svoje središče v domu fabrikanta Fr. Pavla pl. Herberta, ki je okoli 1790 prišel na sum, da je „nevaren državi". Radi Kanta in njegove filozofije je potoval Herbert naravnost v Jeno ter si vzel odtam seboj nekega mladega filozofa. Še važnejše je za preporod, da so bila v Herbertovem celovškem krogu morebiti poleg Kantovih že sedaj tudi Herderjeva dela v ospredju zanimanja. Izmed Slovencev je bil morda Franc Grundtner, ki je bil 1790 okoli 23 let star in menda že uradnik grofa Eggerja, v območju Herbertovega vpliva.

Najmočnejša postojanka slovenskih simpatizerjev revolucije je bila med visokošolci v Gradcu, kjer so se zbirali obenem z nemškimi tovariši pri štajerskem Nemcu Wastlu v hiši njegove matere. Ker je prišel Wastl menda 1791 v filozofijo, je treba začetek shodov pomakniti bliže k 1791, slovenske udeležence pa

iskati v generaciji, ki je takrat poslušala v Gradcu filozofijo ali višje kurze. A to so bili izmed južnih Štajercev: Ignac Franc Zimmermann, bivši Volkmerjev gojenec in Wastlov sošolec; Perger, ki je bil v šolskem letu 1791—92 menda slušatelj filozofije v 1. letniku, torej menda tudi Wastlov sošolec; Janez Kupertin Naveršnik, ki je bil v šolskem l. 1791—92 poet, torej 1792 do 1794 filozof in menda sošolec Nemcu Wartingerju, ki je tudi pripadal krožku; sošolci Modrinjak, Andrej Poljanec, Gottweis in Narat, ki so prišli v šolskem letu 1795—96 v filozofijo. Izmed Kranjcev je študiral v Gradcu takrat Ljubljančan Harman, ki je bil filozof 1797—99. Ugotovljeno je, da so pripadali Wastlovemu krožku, kjer so debatirali o literaturi in politiki, zlasti o poteku revolucije, o Kantovi filozofiji in o naravnem pravu, poleg Wastla in Wartingerja tudi Zimmermann, Perger in oni Naveršnik, ki je potoval, pač 1792—93, iz navdušenja za revolucijo v Pariz, a verjetno je, da so bili v njem tudi Modrinjak Poljanec, Gottweis in Narat, ki so bili po študijah le 4 leta mlajši od Pergerja, oziroma 3 od Naveršnika.

Rezultat iskanja zvez med preporoditelji in izpričanimi simpatijami za francosko revolucijo torej ne dovoljuje dalekosežnih sklepov. Morda so bili med pristaši revolucije izmed mož, ki prihajajo za zgodovinarja slovenskega preporoda v poštev: 2 Kranjca, ki sta že bila preporoditelja, ter 1 Kranjec, 1 Korošec in 4 Štajerci, katerih preporodno udejstvovanje je izpričano za poznejšo dobo. Pri presoji vprašanja o pomenu francoske revolucije za slovenski preporod se sploh ne sme prezreti, da ni povzročila velika revolucija v dobi svoje aktualnosti na domačih tleh preporodnega gibanja pri nobeni onih nefrancoskih narodnostnih skupin, ki so pripadale radi francoskega političnega in kulturnega centralizma k sličnim zaostalim narodom kakor Slovenci radi položaja nemščine v Avstriji. Zato ne more iznenaditi ugotovitev, da mnogo Slovencev, ki so pozdravljali ideje francoske revolucije, ni bilo prepojenih s preporodnim duhom in narobe: da so razni izraziti slovenski preporoditelji revolucijo odklanjali. Nedvomno so se dala prilagoditi revolucionarna gesla potrebam naroda, ki je moral v jezikovni praksi rušiti stoletne tradicije in stoletne privilegije. Toda pot od navdušenja za „nation" pa do te prilagoditve je bila zelo vijugasta.

Predvsem se pa ne sme prezreti, da je imel slovenski preporod ob pariški proglasitvi človeških pravic že svojo dinamiko

ter se razvijal tudi v desetletju revolucije v smereh, ki mu jih je začrtala 20letna tradicija.

Najjasnejši je bil preporodni značaj gibanja še vedno v kranjskem preporodnem okolišu in v njegovih krožkih.

Zoisov krog je postal v baronovi bolezni še intimnejši. Mecenu se je začel podgrom po 10letnem prenehljaju ponavljati. Jesen za jesenjo je postajala bolezen akutnejša ter Zoisa že često silila, da je moral ostajati v sobi ali celo v postelji. Že 1789 je opustil osebno nadzorovanje Fužin, a 1793 je Bohinj zadnjič obiskal. Le na Brdo se je semtertja za nekaj dni še vozil in tudi gledališče je po vsej priliki še obiskoval. Mati, prijatelji in knjige so dobili sedaj za trpina poseben pomen.

Preskušena trojica je tvorila še vedno Zoisovo slavistično družbo. Vsi trije so bili poklicno zelo zaposljeni: Linhart, ki je posvečal pozornost problemu javne biblioteke v Ljubljani, bil oficialni prelagatelj uradnih spisov, sestavil 1790 na željo stanov spomenico o vrnitvi stanovskih svoboščin in spomenico o uravnavi davkov, moral 1791 začasno k poslom okrožnega šolskega komisarja sprejeti še tajništvo deželnih stanov, ter bil 1792 imenovan za gubernialnega tajnika; Kumerdej, ki je postal Linhartov naslednik v službi ljubljanskega okrožnega šolskega komisarja ter se 1792 vrnil v kranjsko prestolnico; Japelj, ki je na bližnji Ježici bil samoedin dušni pastir, poučeval mladino, povečal cerkev ter se ukvarjal s sadjerejo. Prihajal je pač tudi Breckerfeld.

Linhart, že nekaj let Makovčev svak, je bil še vedno v korespondenci z lvovskim bibliotekarjem Kuraltom, a ko je bil Kuralt pred 26. jan. 1790 v Ljubljani,[35] je dobil Zoisov krog pač tudi kaka nova obvestila o slovanski knjigi v Galiciji.

Spomladi 1793 je dobila Zoisova slavistična družba prirastek, ki je tudi utegnil prinesti kake nove informacije o slovanskem vzhodu. Iz Krakovega se je preselil v Ljubljano Abraham Jakob Penzel, Nemec iz Dessua, ki ga je dvorni dekret z dne 21. febr. 1793 napravil za ljubljanskega profesorja poetike. Bil je že verziran filolog, veljal je za „višek učenosti, humorja in ciničnega življenjskega načina" ter bil na glasu dobrega nemškega prevodilca Strabona in Dia Cassija. Začel je zahajati v Zoisovo hišo ter se zanimati za slavistiko in slovenski preporod.

Nov mejnik v slovenskem preporodnem razvoju je pomenila pridobitev, ki se je posrečila Zoisu menda še 1793 v Bohinju. V Koprivniku - Gorjušah, kjer so bili Zoisovi bohinjski revirji, je bil od 1792 za lokalista Valentin Vodnik, ki je bil za slovensko književnost že 13 let povsem jalov. Zois, ki se je z Vodnikom osebno spoznal, menda ob enem zadnjih svojih obiskov Bohinja, ga je 1793[39] navdušil za mineralogijo, a se je spomnil sedaj tudi vtisa onega „Zadovoljnega Kranjca", za čigar avtorja mu je Dev označil o. Marcela. Na osnovi te pesmi je baron pravilno sklepal, da bi mu mogel postati koprivniški lokalist odličen sotrudnik, če bi se dal zopet pridobiti za prekinjeno literarno delo. Prizadevanja so mu uspela: prvo izpričano Vodnikovo literarno pismo Zoisu je bilo napisano 8. marca 1794, prvo ohranjeno Zoisovo Vodniku 12 dni pozneje, med tem časom je obiskal Vodnik Zoisa že tudi v Ljubljani. Z Linhartom sta se tem laže sprijateljila, ker je bil lokalist po študijah le dve leti mlajši od tajnika.

Linhart je imel tudi svojo družbo, saj je še bilo v Ljubljani več njegovih vrstnikov, kakor tovarnar Desselbrunner ter advokati dr. Mrak, dr. Piller in dr. Franc Repič. Opozorilo na preporoditeljsko Linhartovo družbo je pač v seznamu diletantov, ki so igrali 28. dec. 1789 „Županovo Micko". Širja Linhartova družba je izpričana v pismu brdskega oskrbnika Urbančiča Zoisu z dne 10. jun. 1791, ko je bil Linhart v mecenovi odsotnosti že več tednov njegov gost na Brdu. Linhartove so takrat obiskali: tiskar Kleinmayr; knjigar Korn; Anton Podobnik, poznejši „izborni župan ljubljanski, prijatelj Linhartu in znanostim";[44] „stari in mladi Repič", menda ona advokata, izmed katerih je bil starejši, Franc, po študijah eno leto za Linhartom,[3] mlajši, Janez, štiri leta; advokat Janez Gollmayer,[6] po študijah za eno leto starejši od Linharta; gospa Garzarolli, pač žena kanclista Franca pl. Garzarollija; gospa Makovic, Linhartova svakinja; Jožef Pinhak, nemški pridigar v stolnici,[45] ki so ga družile z Linhartom prosvetljenjske namere; nadporočnik Pasquali; knjigovez in založnik Bernbacher.

Janzenističnih književnikov in revizorjev je bilo v Ljubljani tudi po odhodu Strojevem, Japljevem in Bastiančičevem še vedno 8, mimo tega so bili janzenisti med ljubljanskimi duhovniki 1789—1795 n. pr. tudi: Ljubljančan Škrinar, župnik frančiškanske župnije; Anton Traven, Schillingov be-

neficiat pri Sv. Petru; Jurij Miklaučič, gojitelj znanosti in priznan latinist, ki je postal 1787 stolni vikar; Franc Tomaž Pogačnik, bivši član akademije operozov, ki se je vrnil 1791 za bogoslovnega profesorja v Ljubljano, bil 1792 izvoljen za prvega rektorja ljubljanskemu liceju, a odšel še istega leta za župnika v Moravčah; Martin Koben s Kamna pri Vetrinju na Koroškem, ki je postal 1791 po ukinitvi generalnega semenišča redni učitelj za orientalske jezike in hebrejsko arheologijo v Ljubljani. Stike med janzenističnim in Zoisovim krožkom sta pomagala poleg Japlja vzdrževati tudi Linhart in Kumerdej: Linhart se je Pogačnikove vrnitve iskreno veselil,[3] a Kumerdej je začel o pravopisu razpravljati z Debevcem, dobrim znancem Kornovim.[44] Toda v krogu ljubljanskih janzenistov 1789—1795 ni bilo močne vodilne osebnosti, ki bi bila umela duševne zmožnosti slovenskih somišljenikov organizirati za preporod.

Pohlinovski krožek na Kranjskem 1789—1795 ni obstajal v taki obliki, ki bi mu dajala pomen za preporod. Izmed Pohlinovih prejšnjih prijateljev so nekateri izgubili zanimanje za stvar, n. pr. Fanton de Brunn, ki je bil rudniški fizik v Idriji, ali Mihelič, ki je bil 1788—1790 župnik v Svibnem, a živel potem kot beneficiat menda v Ljubljani. Drugi so zanimanje za preporod pač ohranili ali obnovili, a so se „meniški" cerkveni struji vsaj deloma izneverili, kakor n. pr.: Vodnik, ki je postal Zoisov sobesednik; Naglič, ki se je začasno sprijateljil z janzenisti; ali Šraj, ki je bil lokalist 1788—1794 v Vranji peči, od 1794 pri Sv. Jakobu ob Savi. Mihael Hofman, Linhartov in Vodnikov vrstnik, do 1795 kaplan v Kranju, od 1795 korar v Novem mestu, je sicer že predstavljal med množitelji nabožnih knjig idejnega naslednika pohlinovske cerkvene struje, a ni imel Pohlinove preporodne miselnosti.

Pohlin sam, ki je bil v dunajskem samostanu do 1791 še pokrajinski tajnik in do 1794 superior, a od 1794 v Maria-Brunnu učitelj novicev, je imel v svoji okolici vsa ta leta le malo rojakov z izrazito preporodno miselnostjo. Njegov sobrat Zakotnik je bil vsaj že 1788 v střelinskem samostanu pod Wrócławom, oziroma na župniji v bližnjem Praußu v pruski Šleziji. Ostali dunajski Kranjci so bili s svojim odnosom do preporoda daleč za Pohlinom. To velja za antijožefinca Jožefa Pohlina, ki je bil kurat pri sv. Štefanu, ali razjezuita Kaučiča, ki je bil škofijski kancelar v Št. Pöltenu, a tudi za jožefince,

kakor so bili na pr.: sodni svetnik Sigismund pl. Kappus, brata Spendou, izmed katerih je bil Anton kurat nadškofijske kurije, Jožef višji šolski nadzornik za nemške šole, prof. Karpe, ki je bil od 1792 nadzornik filozofskega študija, in pa grof Edling, ki je bil imenovan 1791 za pravega dvornega svetnika in referenta Notranje Avstrije v češkoavstrijski dvorni pisarni.

Nemški polihistor Henrik Jurij Hoff, ki je prišel 1794 v Ljubljano za protokolista pri administraciji tobačnih in kolkovnih davščin ter se začel zanimati tudi za preporod, je pač občeval z Breckerfeldom, sicer pa bil menda osamljen.

Za osebne stike med slovenskimi preporoditelji in češkimi slavisti so se končno začeli oblikovati prvi pogoji, dasi še brez posebnih posledic.

Da je Pohlin na Dunaju v teh letih imel stike z Zlobickim, je izpričano, da se je še vedno družil z Denisom ter da je občeval z abéjem Šimkom, je skoraj gotovo, a da je besedoval tudi z Durychom, Alterjem in Pohlom, je zelo verjetno.

Med onimi, ki jim je pokazal Zlobický članek o cerkvenoslovanskem prevodu biblije, ki ga je objavil Dobrovský 1790 v Michaelisovi „Neue orientalische und exegetische Bibliothek", je bil tudi o. Marko. Zlobický je pač že 20. okt. 1790 obvestil Dobrovskega, da je z drugimi vred tudi Pohlin spis silno hvalil, vendar se iniciator slovenskega preporoda in češki utemeljitelj slavistike tudi okt. 1791, ko je bil Dobrovský zopet na Dunaju, po vsej priliki nista sestala.

V osebnih odnosih Dobrovskega do Slovencev niti njegovo potovanje po slovenskih deželah in obisk Ljubljane v aprilu 1794 ni prineslo opazljivega napredka. Edini slovenski preporoditelj, ki ga je hotel Dobrovský v Ljubljani obiskati, je bil namreč Kumerdej, bodisi da mu je bilo v spominu Hermannovo poročilo iz 1781, da je Kumerdej po 29. jun. 1780 poslal ruski akademiji „spis o jezikoznanstvu Slovanov in Rusov", bodisi da so ga prejšnje leto v Petrogradu opozorili na pošiljko ljubljanskega šolnika ali da ga je zanimal Japljev sotrudnik pri sv. pismu. Obisk pa je ostal brezuspešen, ker Kumerdeja slučajno ni bilo doma. Ime kranjskega kateheta, čigar krščanskemu nauku je Dobrovský prisostvoval, ni znano. Edini rezultat potovanja v odnosu do Slovencev je bila ugotovitev Dobrovskega, da ta slovanski jezik težko razume, kakor so tudi Slovenci trdili, da laže razumejo Ruse nego Čehe.

Dopolnjevanje ljubljanskih slavističnih bibliotek se je vršilo po prejšnjih smernicah.

Število knjig v Zoisovi biblioteki, ki so imele za slavista specialen pomen, se je v dobi 1780—1798 skoraj potrojilo, ker jih je bilo že nad 240. Posebno pažnjo je posvečal sedaj starim slovenskim in slovenističnim knjigam, a tudi ostale panoge, zlasti one, s katerimi sta se posebno bavila Kumerdej in Linhart, so dobile marsikak pomemben prirastek. Po ukinitvi Kmetijske družbe za Kranjsko 1787 je naročil praške „Abhandlungen", toda še le od letnika za 1791 naprej. S praškimi „Abhandlungen" za 1791—1795 je dobil tudi dve pomembni razpravi Dobrovskega: 1791 „Geschichte der böhmischen Sprache", 1795 „Literarische Nachrichten von einer auf Veranlassung der Königlichen böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften im Jahre 1792 unternommenen Reise nach Schweden." Tretji članek Dobrovskega je dobil s Tomsovim češkim slovarjem, kateremu je Dobrovský napisal uvod „Ueber den Ursprung und die Bildung der slavischen, insbesondere der böhmischen Sprache".

Nove vrzeli v Zoisovi slavistični biblioteki so bile sicer 1795 občutne. Izmed aktualnih novih spisov Dobrovskega so manjkale n. pr. razprave v „Abhandlungen" 1785—90, torej tudi „Ueber die ältesten Sitze der Slawen in Europa und ihre Verbreitung seit dem sechsten Jahrhundert", ter trije drugi spisi, ki so bili važni za preporodnega slovenista: „Bemerkungen über die slawische Uebersetzung des neuen Testaments" v 7. zvezku Michaelisove „Neue orientalische und exegetische Bibliothek" iz 1790; „Ueber die Ergebenheit und Anhänglichkeit der slavischen Völker an das Erzhaus Oesterreich" iz 1791, kjer govori češki slavist tudi o stolici češkega jezika v Pragi; „Böhmische Prosodie", ki jo je napisal Dobrovský za Pelclovo slovnico češkega jezika iz 1795. Da še ni Zois imel Durychove „Bibliotheca slavica" iz 1795, ki je branila slovanske jezike pred predsodki inozemcev, razpravljala o slovanskem narodnem imenu, se dotikala raznih problemov iz slovanske kulturne zgodovine, prinašala ponatis Herderjevega slavospeva o Slovanih itd., ne more iznenaditi, ker je knjiga šele izšla ter se dobivala po ovinkih iz Budimpešte. Značilno pa je, da Zois še vedno ni imel smisla za Herderja in da si ni nabavil niti onega četrtega dela Herderjevih „Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit" s 16. knjigo iz 1791, ki razpravlja o zatiranju Slovanov, o potrebi, da se zberejo njihovi

„običaji, pesmi in povesti", a zlasti tudi o njihovi srečni bodočnosti, ki nastane, ko se „tudi ti propadli, nekdaj marljivi in srečni narodi predramijo iz svojega dolgega, lenega spanja ter otresejo svojih suženjskih verig".

Nekoliko se je utegnil zanašati Zois tudi na nabavke svojih slavistov, a zlasti še nove ljubljanske državne biblioteke, ki je dobila posebne naloge, ko so proglasili 1791 za napravo ljubljanskega liceja vse biblioteke, ki so prišle izza 1774 z jezuitsko knjižnico vred v državno upravo. Ker je dobila ljubljanska Licejka tudi biblioteko ukinjene Kmetijske družbe za Kranjsko, je dobila s praškimi „Abhandlungen" tudi več spisov Dobrovskega iz dobe do 1784. Licejski profesor Wilde, pruski Nemec, ki je bil v Licejki prvi knjižničar, se za potrebe ljubljanskih slavistov sicer ni mnogo menil, a vendar je menda po njegovi iniciativi dobila Licejka, in to menda že v tej dobi, prva svoja Herderiana: „Lieder der Liebe aus dem Morgenlande" iz 1778, „Das Buch von der Zukunft des Herrn" iz 1779, „Abhandlung über den Ursprung der Sprache" iz 1789 ter končno „Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit" iz 1785—1792 s pozivom Slovanom in njihovim zatiralcem.

Zoisovo mentorstvo je postajalo v delu slavistov iz njegovega ožjega krožka vse vidnejše.

V bolezni je imel Zois več časa nego doslej, da je razglabljal o preporodu ter si skušal najti področje za naravnostno poseganje v razvoj: slavistična knjiga in preporodno slavistično delo sta mu postala potreba in uteha.

Njegova ideja o slovenskem preporodu je ostala v bistvu ista, a načrt je širši, točnost formulacije kaže, da je o stvari mnogo razmišljal. Program mu je narekovalo prepričanje, da so „za prosvetljenje ljudstva" in „za dokaz, da je sposoben (slovenski) jezik tudi za druge panoge mimo cerkvene", potrebna, ako hočejo preporoditelji vplivati „na pouk ter na profinjenje okusa in nravov", „dela iz področja zemljepisja, naravoslovja in poezije, a da se temu nedostatku ne bo odpomoglo prej, dokler ne dobijo filozofsko kritične slovnice in slovarja, ki bi ustrezal današnjemu stanju umetnosti in znanosti". Tudi poezija ima torej po njegovi sodbi povsem utilitaristično nalogo: „da vpliva na pouk ter na profinjenje okusa in nravov".

Pripravne knjižne oblike „za prosvetljevanje ljudstva" so iskali tudi Kumerdej, Japelj in Linhart, ki so se začeli ustav-

ljati ob misli na reformo stare „Kmetiške pratike". To misel si je osvojil tudi Zois, ki je sklepal s povsem pravilnim ocenjevanjem razmer: „Najboljše sredstvo, da se dá našim ljudem predokus o zemljeznanstvu, bi bil koledar ali takozvana Prat'ka. Vsakdo jo ima, vsak gospodar se posvetuje ž njo... Radi ji pustimo stare (svetniške) znake... Šlo bi samo za to, da se mršava Prat'ka obogati z... nekaterimi kratkimi članki, za kar bi bilo prikladno tudi marsikaj iz zemljepisja. Mimogrede bi se mogli priključiti nravnostni reki, poljedelska pravila, kratke pesmi itd. V začetku malo, pozneje vsako leto več in važnejših stvari."

Zois sam se tudi sedaj ni čutil poklicanega za izvrševanje svojega načrta, dasi pričajo tako njegova literarna ostalina kakor tudi drugi momenti, da je prav v teh letih marsikaj poskušal: napravil si je seznam alpskih semen, a brez slovenskih imen; dopisoval si je s sorodniki in drugimi ljudmi na Benečanskem radi gradiva za zgodovino svojih prednikov; zbiral je „viže"; prevajal je Bürgerjevo „Lenoro"; zbiral je gradivo za seznam slovenskih rastlinskih in živalskih imen; po glagolskih in slovenskih knjigah in rokopisih je iskal prevodov latinske „Dies irae" ter jih med sabo primerjal; itd.

Da je Zois še zbiral „viže" vsaj tako dolgo, dokler je hodil na Gorenjsko, je gotovo, čeprav se izvirni zapisi niso ohranili.

Bürgerjevo znamenito balado iz 1773 je Zois res ponašil: Lenoro in Vilhelma je podomačil v Lenko in Jurija; dejanje, ki se vrši v izvirniku po končani 7-letni vojni, je prestavil v dobo, ko se je Lavdon 1789 boril s Turki pred Beogradom, a je „novi cesar", torej pač Leopold II. napravil kraj krvavemu boju. Ponašitev je torej nastala pod svežim vtisom vesti o miru, ki ga je sklenil Leopold II. s Turki 14. avg. 1791 v Svištovem. V prevodu kaže marsikaj, kako pravilno je ravnal Zois, ko je iskal spretnejših slovenskih verzifikatorjev: ritmični pogreški; namigavanje, da je „revščina jezika" kriva prevodilčevih težkoč pri iskanju rim; trditev, da Bürgerjev refren ni prevedljiv; nedosledna raba naglasnih znamenj; itd.

Za dela iz področja poezije se je zdel Zoisu okoli 1789 po pravici najprikladnejši sotrudnik Linhart, dasi je bil ne le literarno s pripravami za nadaljevanje zgodovine, ampak tudi poklicno z novimi posli zelo zavzet.

Linhart se je lotil gotovo v sporazumu s Zoisom prireditve Beaumarchais-jevega „Figaroja" v slovenskega „Matička" in

Richterjeve „Feldmühle" v slovensko „Županovo Micko". Začetek v prirejanju obeh komedij spada morda še v dobo pred začetkom revolucije. V tisku je izšla najprej „Županova Micka", ki jo je ponujal knjigar Korn v Merkovem nemškem listu že 19. dec. 1789, kjer je tudi opozarjal na bližnjo predstavo „v korist ubožnega zavoda". V „Matička" je vrinil Linhart tudi satirični stavek o nemškem aktovnem jeziku sodišč.

Pač le s Zoisovo pomočjo je prišlo 28. dec. 1789 do prve, 1790 do druge diletantske predstave „Županove Micke". Diletanti so bili: prireditelj Linhart sam, njegov svak profesor Makovic, tovarnar Desselbrunner, advokati dr. Mrak, dr. Piller in dr. Fr. Repič, gospa pl. Garzarolli, žena uradnika pri stanovskem knjigovodstvu, in gospa Linhart, a pri ponovitvi mimo teh še grof Hohenwart, pač Frančišek. Družbo so torej tvorili v glavnem predstavniki Linhartove generacije, ki so bili 1774—1776 kot dijaki morda v območju Pohlinovih idej.

Težko si je misliti, da bi bil šel 1789—90 s slovenskim besedilom na oder kranjski inteligent, ki ne bi bil imel preporodne ideologije. A za občinstvo je bila prva slovenska predstava na ljubljanskem stanovskem odru preporodni tolkač prvega reda, saj je kakor malokaj drugega opozarjala, da se slovenščine ni treba sramovati.

Z „Županovo Micko" in „Matičkom", ki sta bila oba srečno izbrana in spretno ponašena, so dobili Slovenci prve dramatske tekste s trajno vrednostjo.

Ni izključeno, da je prevajal Linhart v sporazumu s Zoisom še vedno laškim operistom arije v slovenščino. O spretni Linhartovi verzifikaciji pričajo pesemski teksti v „Matičku". Tudi pri benefični predstavi igralke Deimerjeve se je deklamirala 8. febr. 1791 Linhartova pesem „Fantje en lęp cvęt je tu", ki so jo širili tudi s tiskanimi letaki.

Proti koncu 1791 je izšel ob Zoisovi denarni pomoči drugi zvezek Linhartove zgodovine. Zvezek predstavlja prvo zgodovino slovenskega ozemlja, ki se je vkljub nemškemu razpravnemu jeziku in raznim slabostim dala izrabiti za preporodno sredstvo. Linhart je sicer opustil bahaške etimologije za „Slavus" iz „slava", „slovo" ali „sluti" kakor tudi istovetenje Slovencev in Ilirov, toda podčrtal je momente, ki so bili za jačenje preporoda mnogo važnejši: naglasil je razširjenost Slovanov, češ, da zavzemajo polovico Evrope; branil je njihov značaj ter proglasil

njihove slabe strani za posledico krivičnega ravnanja ž njimi; „zaščito" Nemcev nad Slovani je imenoval „lästig", rabo njihovega narodnega imena za sužnja (Sclave) je označil za evropsko sramoto; grajal je zgodovinarje, kot je n. pr. Gebhardi, ki so pomakali pero v žolč, ko so pisali o Slovanih; opozarjal je notranje avstrijske Slovane na njihovo skupno narodno ime, ko je omenjal „Slovence" in „slovenski jezik" na Kranjskem, „Slovence" in „Slovensko" na Štajerskem, „Selauce" v Ziljski dolini; povedal je notranjeavstrijskim Slovanom, da bi se morala imenovati Avstrija kakor Rusija slovanska država, ker imajo večino Slovani; spravljal je v evidenco znamenite nove slaviste, med drugimi tudi Dobrovskega.

Ob Linhartovi zgodovini je začel pač marsikateri Kranjec drugače gledati na preporodna prizadevanja, nego je gledal doslej. Med 134 subskribenti so imeli večino župniki, graščaki in graščinski oskrbniki, a izmed onih, ki so že simpatizirali s slovenskim preporodom, so bili med naročniki: Breckerfeld, Desselbrunner, Edling, Gollmayer, Hacquet, Kuralt, Makovic, Franc Repič, Rodè, Stroj in Zois.

Skoraj gotovo v sporazumu s Zoisom je pospeševal Linhart akcijo za ustanovitev licejske knjižnice, ki mu je 1791 tudi uspela.

Izza 1789 je Zois neprenehoma nagovarjal K u m e r d e j a in Japlja k delu za slovnico in slovar. Vsaj deloma je uspel pri Kumerdeju, medtem ko mu Japelj ni mogel ustreči, ker je zahtevalo delo za prevod biblije večino njegovih sil.

K u m e r d e j , ki je že v Celju končal prvi del slovenskega slovarja ter začel pisati tretji del slovnice (Wortableitung), je napisal sedaj za slovnico nov obširen predgovor z dne 19. jan. 1791. Medtem so se cenzurne razmere izpremenile in v Ljubljani se je Kumerdej končno sprijaznil z mislijo, da predloži delo cenzuri: za I. del redakcije iz 1784 je dobil 6. marca 1793 imprimatur, a 15. marca istega leta je tisk tudi javno napovedal. Toda Zois in Linhart sta mislila, da je govoril Kumerdej premalo obširno o „odkritjih v razčlenjenju jezikovnih elementov" ter sta ga pregovorila, naj začne z njuno pomočjo predelovati delo v smeri, da „ne bi dalo le nam Kranjcem stalnih jezikovnih analitičnih pravil, ampak služilo obenem pregledu literarnega (= cerkveno-slovanskega) jezika in vseh slovanskih narečij, ki izvirajo iz tega". Kumerdej je ubogal (sem spada pač obširni tretji

uvod „Von der allgemeinen slavischen Sprachlehre. Einleitung"). toda prekinil je delo radi prošnje, naj objavi najprej „ekstrakt iz svoje univerzalne slovnice, namreč nauk o kranjščini" brez ozira na druge slovanske jezike. Tudi za ta kranjski posnetek je mogel 29. avg. 1795 že podpisati predgovor. Obenem je novi ljubljanski šolski nadzornik delal za slovar, ki ga je po 1787 razširil v vseslovanskega. Kumerdejev slovar je bil do 20. marca 1794 že precej obsežen: seznam kranjskih besed je obsegal črke A—R, seznam sinonimov iz drugih slovanskih jezikov črke A—G. V začetku prihodnjega meseca je imel Kumerdej že tudi namero, da hoče sprejeti v predgovor svoje slovnice nov odstavek, v katerem bi „epoho o. Marka filozofski obravnaval, a sicer izkazoval marljivemu možu zasluženo pravičnost."[47]

Četudi Kumerdejeva slovnica in slovar nista ustrezala zdravim filološkim načelom, ki jih je že zagovarjal takrat na pr. Dobrovský, ker se njen avtor vkljub Linhartovemu nasvetu, naj bi upošteval spise Adelunga in Dobrovskega, tudi v zadnjih redakcijah svojih filoloških del še ni mogel povzpeti do popolnega preloma z racionalističnimi metodami pretekle dobe, je s preporodnega stališča vendar velika škoda, da jih niso natisnili.

Naravnost preporodnoborben je Kumerdejev predgovor iz 1791. H „kranjsko-slovanski naciji" šteje tukaj izrečno tudi slovanske Štajerce in Korošce in meni, da je vseh približno en milijon. Sicer omenja, da je to „neznaten narod" z „nevažnim jezikom", tem izraziteje pa podčrtava, da so Kranjci Slovani, ki jim gre vsa veljava velikih narodov radi sorodstva z ostalimi Slovani. Na splošno hvali: njihovo slavno zgodovino; njihovo razširjenost; njihov jezik, ki se mu zdi prikladen za rimo in petje ter važen za trgovca, a radi slovanske liturgije in starega prevoda biblije tudi za bogoslovca. S prozornim namenom opozarja na krutost, s katero so postopali proti Slovanom severni germanizatorji, in na sovražno razpoloženje do Slovanov, ki ga kažejo stari zgodovinarji, a govori tudi o tem, da je slovanski jezik pri Rusih in Poljakih še v vsej veljavi, dočim sta ga na Češkem, kjer je istotako bil dvorni, državni in diplomatski jezik, izrinila s te pozicije šele Ferdinand II. in jezuitski red, prvi iz sovraštva do upornikov, drugi iz vladoželjnosti, ker ni imel za šole dovolj čeških moči. Da reši slovansko in lepšo preteklost Kranjcev v dobi pred Ferdinandom II. in prihodom jezuitov, piše, da so bili do 791 in tudi še pod Habsburžani neodvisni, precenjuje ostanke

glagolizma na Kranjskem ter opozarja na gorsko pravdo iz Stične in na književno aktivnost slovenskih protestantov, a ogorčeno zavrača prakso, da se na pr. zmaga pri Sisku in vse, kar storijo Kranjci znamenitega, pripisuje Nemcem. Nekatere opombe delajo njegovemu zgodovinskemu instinktu vso čast, na pr. opombe o opasnosti, ki tiči za Slovence v nemškosti vladarja, dvora in prestolnice in v nemški šoli.

Pri prevodu biblije je sodeloval Kumerdej le še do četrte pole Mojzesovih bukev. Menda mu je začelo presedati, da je imel poleg Japlja le malo besede, zato se je v sredi dela za pentatevh „iz družbe umaknil". Zveza med Zoisovim krogom in akcijo za novi prevod sv. pisma je postala tako še rahlejša kakor je bila že prej.

Vodniku je razložil Zois že v pismu z dne 20. marca 1794 načrt o preosnovi „Kmetiške pratike" ter mu naprtil že v začetku vse točke svojega novega programa: Koprivniški lokalist bi naj Kumerdeju pomagal iskati besede za slovar, a obenem bi naj poskusil še pred završitvijo filoloških pripomočkov pripravljati Pratiko ter pisati članke iz področja zemljepisja, naravoslovja, poezije itd.

Nasveti, ki jih je pošiljal Zois Vodniku v pismih od dne 20. marca 1794 do 30. nov. 1795, so bili uravnani: z ozirom na regeneracijo jezika proti Pohlinovemu bagateliziranju „naših starih klasikov Trubarja in Bohoriča" in proti germanizmom, z ozirom na svetovni nazor proti Pohlinovim „biuel- und Fabelgeschichten" in proti praznim veram in predsodkom, ki so jih širile nekatere Pohlinove stvari in Breznikova Pratika; z ozirom na poetiko za aplikacijo klasicističnih smernic v okviru posebnih slovenskih prilik in nalog prosvetljenca. Zois je darovitost, ki se mu je za pesnika zdela potrebna, pri Vodniku predpolagal, a svaril ga je pred vsakršno mitologijo, bodisi staro ali Pohlinovo slovensko, pred tragičnostjo, ponavljanjem in prenašanjem period iz verza v verz, posebno mu je pa priporočal ozir na potrebe naroda, „ljudski ton", t. j. pisanje, ki bi bilo ljudstvu razumljivo, „ljudski okus", originalnost, ozir na značaj kraja, iskanje tona, ki je prikladen panogi, upoštevanje enote časa in dejanja, akcentualni sistem ter rabo enajsterca. V skladu s temi nazori je okoliščina, da mu je priporočal študij Horaca, mu poslal poetiki Batteux-jevo in Rammlerjevo in menda svojo

zbirko „viž", a da je pošiljko Denisovega Ossiana opremil z opozoritvijo, naj „nikoli ne posnema njegovega nabreklega, z metaforami in slikami preobloženega tona".

Doslednosti, da bi moral slovenski preporoditelj slovenskemu učencu pisati tudi slovenska pisma, Zois sicer še ni poznal, vendar se je moral Vodniku zdeti nekaj novega tudi opomin, ki ga je prejel od Zoisa v pismu z dne 4. oktobra 1793: naj ga pri pisanju pisem ne tesnijo eventualni pogreški proti nemščini, ker naj gre slovenskim inteligentom le za medsebojno razumevanje, saj „sicer smo pa samo Slovani ter se trudimo za svoj materin jezik."

V Vodniku so dobili Kranjci izza Japljevih in Linhartovih poskusov prvič zopet verzifikatorja, čigar spretnost je mogla vsakega skeptika prepričati o sposobnosti slovenščine za poezijo ter dajati kranjski preporodni literaturi premoč nad ostalimi, a Zois je dobil v njem pomočnika, ki se ni otresal nobene naloge.

Z vso vnemo se je lotil koprivniški lokalist dela za novo „Veliko pratiko". Že drugo Zoisovo pismo Vodniku z dne 4. apr. 1794 dokazuje,[44] da je želel dobiti novi baronov sotrudnik čim več del iz področja zemljepisja in narodnega gospodarstva, a da se je poskušal obenem zopet tudi z verzifikacijo. Do 24. jul. 1794[44] je napovedal Vodnik za pratiko 11 prispevkov ter poslal mentorju med drugim v oceno: neko „rudarsko pesem" (Knappenlied); članek „od vremena"; neke „pergodbe od stare" (Ljubljane?) iz onega področja kakor so bile Pohlinove „Bibel- und Fabelgeschichten"; „Popisuvanje te zemlje"; „Podvučenje od rajtanja"; članek „od arcnij"; napis v spomin zidanja cerkve v Koprivniku; pesem „Krajnc, tvoja dežela je zdrava". Obenem je sprožil misel, naj bi imela „Velika pratika" namesto ugank, kakršne je prinašala v novejšem času Merkova mala pratika, k vsakemu mesecu kako moralično pesem.

Založbo je prevzel Korn, koledarski del je prevel Debevec, korekturo Vodnikovih stvari sta opravila Zois in Linhart, ki sta Vodnikove stvari tudi skupno kritikovala. „Velika pratika" za 1795, ki so jo dotiskali menda pred koncem okt. 1794, je prinesla poleg običajnih koledarskih prispevkov le nekatere izmed stvari, ki jih je poslal Vodnik Zoisu: Hišne opravila za vsaki mejsic; Popisuvanje krajnske dežele; Od spoznanja tiga vremena; pesem „Krajnc, tvoja zemlja je zdrava".

11848/II.
10

I. FINK

FRANCE • KIDRIČ

ZGODOVINA SLOVENSKEGA SLOVSTVA

OD • ZAČETKOV DO • MARČNE REVOLUCIJE

RAZVOJ • OBSEG IN • CENA • PISMENSTVA KNJIŽEVNOSTI • IN LITERATURE

IZDALA SLOVENSKA • MATICA V • LJUBLJANI
MCMXXXII

3. SNOPIČ

NATISNILI J. BLASNIKA NASL.,
UNIVERZITETNA TISKARNA IN LITOGRAFIJA D. D.
V LJUBLJANI
ODGOVOREN JANEZ VEHAR

Vodnikova „Velika pratika" za 1795, nekak pendant k Egerjevemu „Schreibkalendru", je bila viden napredek v primeri s starimi „Krajnskimi pratikami", katerim sta dajali nekaj književnega pomena Egerjeva izdaja samo do 1786 s kmetiškimi „regelcami" v vezani besedi, a Merkova šele v novejšem času z ugankami. Vodniku je prvi poskus slovenskega gospodarsko-poučnega koledarja izredno uspel. Breznikovo „Večno pratiko" je prvenec koprivniškega lokalista daleč prekašal tako po jeziku kakor tudi po smotrnem izboru vsebine. Z „Dramilom" in s „Popisuvanjem Krajnske dežele" je dal Vodnik tudi že prvemu letniku jasno preporodno tendenco.

Breckerfeld,[3] ki je 1789—1795 pač še zbiral prispevke za Zoisovo nomenklaturo in najbrž že tudi gradivo za nemške biografije znamenitih Kranjcev[70], je obenem pomagal Linhartu: kranjski zgodovinar se namreč opetovano poziva v svoji knjigi tudi na nemške rokopise Zoisovega prijatelja s Starega gradu.

Med j a n z e n i s t i sta bila 1789—1795 glavna repertorijska množitelja še vedno Japelj in Debevec.

Japelj[3] Zoisovemu vabilu za slovniško in slovarsko delo ni mogel ustreči, ker je zahteval prevod biblije večino njegovih sil. Mojzesove bukve so še izšle 1791 pod imenom Japljevim in Kumerdejevim, in sicer ob dovoljenju cenzorjev Jevnikarja, Paradisa, Ziererja ter Jurija in Sebastijana Zupana, torej istih mož, ki so revidirali z Nagličem tudi prejšnji zvezek. Po Kumerdejevem odstopu je Japelj nekaj časa menda mislil, da bi delo sam nadaljeval. Obenem je izdal Japelj 1792 nov natis lekcionarja, 1793 nov natis katekizma, 1794 prvi del svojih pridig, a v rokopisu je dovršil prevod Fleuryjevega historičnega katekizma.[4]

Že v prvem zvezku Japljevega starega testamenta iz 1791 je viden velik napredek, a tiče se bolj prevoda nego jezika.[88] Japelj se ni več omejeval na prepisovanje, oziroma zunanje popravljanje Dalmatinovega ali Kastelčevega besedila, ampak je iznova prevajal. Poleg Dalmatinovega in Kastelčevega prevoda je rabil še okoli 100 drugih pripomočkov, med njimi janzeniste Albertija, Wittolo in Sacyja. Toda razvoj Japljevega jezikovnega čiščenja ni napredoval tako kakor njegova tekstovna osamosvojitev. Več Dalmatinovih nedomačih sintaktičnih posebnosti je sicer zboljšal, a je uvedel obenem tudi veliko novih sintaktičnih germanizmov. Izmed slovanskih slovarjev je izpričana raba Pohlina, Jambrešića in Della Belle, a sam pravi,

da je rabil „slovarje moskovitske, poljske in ilirske", torej knjige, ki jih je mogel dobiti tudi v Zoisovi knjižnici.

Nova izdaja lekcionarja je prinesla prvič tudi obe Japljevi ponašitvi pete maše.

Debevec[6] je objavil 1791 dva spisa: „Govorjenje od branja s. pisma", ki je dodano prvemu delu starega testamenta iz 1791, je priredil na željo Japljevo, a „Krajnski plateltof, v' katerimu se najdejo navuki od krajnskiga branja za te, kateri se brati vuče", je napisal najbrž na željo knjigoveza Andreja Klemensa, ki je to začetnico založil.

Obe publikaciji sta vršili tudi preporodno nalogo. „Govorjenje", posnetek Arnaulde-ovega spisa „De la lecture de l' Écriture Sainte", se obrača proti duhovnikom, ki so izražali pomisleke, ali se naj prepusti novo sv. pismo brez omejitve čitanju lajikov; pomagalo je širiti knjigo, ki je veljala za jezikovno in pravopisno normo.[44] Plateltof je nova samoslovenska začetnica, ki je izšla sicer v zasebni založbi ter je bila namenjena privatnemu pouku, a so jo rabili radi nedostajanja nemško-slovenskih izdaj semtertja pač tudi v šoli.

Izmed knjig ostalih janzenistov so ponatiskovali Gollmayrjevo „Sveto mašo" in Strojevo „Premišljuvanje". Odnos „Svete maše" do Japljevega sv. pisma in pravopisa[88] je ostal tudi v novih izdajah isti kakor je bil v prvi izdaji; nekaj tujk v svetopisemskem tekstu je Gollmayr ali Debevec v 4. izdaji iz 1795 pač nadomestil z Japljevimi boljšimi izrazi, Japljevega besedila samega pa ni sprejel.

Kranjski protijanzenisti 1789—1795 niso množili svoje knjižne zaloge tako, da bi bil viden v njihovem delu poseben vpliv sprememb na ljubljanskem škofijskem sedežu ali na dunajskem vladarskem prestolu.

Pohlin je prispeval za verskoizpodbudno zalogo menda samo dva tiska. „Molituvne bukuvce", ki jih je dal natisniti 1792 pri Grosserju na Dunaju za ljubljanskega knjigoveza Ruczizko, predstavljajo, če upoštevamo pri štetju tudi izdaje s fingiranimi letnicami, menda že deseto izdajo tega priljubljenega molitvenika. Po vsej priliki je Pohlinov[4] tudi slovenski prevod, ki ga je natisnil Grosser 1795 pod naslovom: „Drevu francoske svojbodšene v' eni pridegi čez evangelium od ženovega zerna na 25. nedelo po winkuštah iz očitne prižnece v lejtu 1792. naprejnesenu

inu k' lepemu poduku cesarskeh podložnekov v' notrejni Estrii po Slavenskemu jeziku na dan danu v' lejtu 1793.[80] Pohlin je bil torej prvi izmed slovenskih preporoditeljev, ki je v slovenskem tisku obravnaval gesla francoske revolucije, in to povsem v smislu avstrijskih oficialnih nazorov in v zvezi s cerkvijo. Brošura je obenem prvi slovenski tekst, ki je naslovljen na celokupnost notranje-avstrijskih Slovencev.

V drugih področjih je Pohlin z nezlomljeno vztrajnostjo nadaljeval.

Nemški prevod svoje kranjske kronike, ki ga je prinesel Egerjev ljubljanski „Schreibkalender" prvič že 1782, je objavljal še vse do 1794, medtem ko slovenskega izvirnika po 1788 menda ni več pisal.[83] V dobi politične borbe med Avstrijo in Ogrsko je hotel Pohlin najbrž podpirati namere dunajske vlade, ki je odredila 20. febr. 1791, da ustanovijo za Srbe Ilirsko dvorsko kancelarijo[7] in da nanjo prenesejo vse stvari ogrskih Srbov, katere naj odvzamejo ogrski dvorski kancelariji. Pohlin in neki Schweighofer, ki je bil ilirski dvorni agent, t. j. odvetnik, sta napravila še 1791 načrt za izdajo „ilirske enciklopedije". Načrt so si odločilni krogi osvojili ter ustanovili za njega uresničenje menda tudi posebno dvorno komisijo z grofom Edlingom na čelu. Edling je poslal tik pred 31. avg. 1791 „načrt za ilirsko enciklopedijo" tudi Linhartu, in to s prošnjo, „naj mu pove o njem svoje mnenje".[85] Naslednjega leta je objavil Pohlin pri Grosserju na Dunaju dopolnilo k „Besedišu" pod naslovom „Glossarium slavicum in supplementum ad primam partem Dictionarii Carniolici". Obenem je pač že zbiral gradivo za „Bibliotheko Carnioliae", prvi slovenski biografski leksikon, ki ga je sestavljal v latinskem jeziku.

Tragično je bilo, da je mogel objavljati Pohlin le v nemškem prevodu ono svojo kranjsko kroniko, v uvodu katere je 1770 tako ogorčeno oštel kranjske pisatelje, ki ne pišejo — slovenski.[23] A istotako tragična je bila tudi znanstvena zaostalost, ki jo je moral opaziti v zgodovinskih izvajanjih začetnika slovenske preporodne miselnosti sleherni Kranjec z zdravo osnovo za zgodovinsko šolanje, ako je primerjal s Pohlinovim delom n. pr. Linhartovo. Zois je objavljene odstavke Pohlinove kronike dne 25. jun. 1794 v pismu Vodniku kategorično obsodil: „Drugi (Vaš) članek: »Pergodbe od stvarje(nja do Kr.)[87]« nam ne ugaja. Take natrpane zgodovinske periode s področja biblije in bajke so v vseh slabih nemških pokrajinskih koledarjih, a zlasti

tudi v Egerjevem ljubljanskem, katerega avtor je jezikovni krivoverec Marko. Linhart je prevzel nalogo, da posname iz svoje kranjske zgodovine in priključi tisku (Velike pratike?) najznamenitejše periode izza prve naselitve Slovanov v deželi — in vsak kmet mu bo za to bolj hvaležen kakor pa Marku za Salamonov tempelj in trojanske razvaline."[44] Nedvomno so bili torej Zois, Linhart in pa Vodnikova „Velika pratika" krivi, da v Egerjevem „Schreibkalendru" za 1795 zaman iščeš nadaljevanja Pohlinovega prispevka.[45] Rojaku v Maria-Brunnu so izkazali s tem samo uslugo. Tiste odstavke „Krajnske kronike", ki jih Pohlin še ni prevedel, so kazila namreč slična anahronistična izvajanja kakor ona, ki jih je že objavil: istovetenje Kranjcev in „Slavencev" z Iliri, Skiti, „Zaklabi... v polnočni duželi" itd.; zmedeno poznamenovanje rimskih božanstev s slovanskimi imeni, deloma istimi, ki jih ima že v slovnici in slovarju; etimologije, kakor Krajnci = Karanci, Slavenci = Zaklabi, Senožeče = Senoharjev sedež; itd. Za nekatere folkloristične beležke „Krajnske kronike"[53] je bilo pač škoda, da so ostale v rokopisu, tako beležke o narodni noši, koledovanju itd. Sicer so pa utegnila tudi ta izvajanja napraviti zmedo. Tako spravlja slovansko epsko narodno pesem v zvezo s keltskimi bardi: „Od njeh (bardov) se taista stara navada lesem piše, velikeh inu imenitneh ludi hvale uredne dela v pesme skladati, inu prepevati, kar se po slavenskeh duželah koleduvati prave." Omenitev Anakreontovih in slovenskih liričnih narodnih pesmi kaže, da je bil tudi o. Marko, torej predstavnik najpristnejšega protijanzenizma, v presojanju umetnostne in narodne lirike zelo ozkosrčen. O Anakreontovih pesmih namreč naglaša, da niso bile „cel toku poštene", temveč navadno „pijaške", a slično sodi tudi o domači narodni liriki: „Krajnski godci štemajo zlasti per pijačah, inu na svatovščinah, veliku take pesme."[53]

Kaj si je predstavljal Pohlin pod „Ilirsko enciklopedijo", ni prav jasno. Pripravljal je rokopis „Encyclopedia scientiarum et artium tradendarum et addiscentarum, Systema systematum",[54] toda izpričano ni, da bi bil ta rokopis v zvezi z „Ilirsko enciklopedijo". Podoba je, da je hotel o. Marko, ki je ostal zvest istovetbi Kranjcev in Ilirov, pritegniti v obravnavo mimo ogrskih Srbov tudi druge „Ilire", zlasti tudi svoje Kranjce. V Zoisovem krogu so načrt menda bolj omalovaževali kakor je zaslužil, in Linhart je pisal o njem 31. avg. 1791 Kuraltu, ki se je mudil mimogrede na Dunaju: „O to učenjaško mazaštvo! Poskusite

zvedeti, kaki možje sedijo pravzaprav v tej komisiji."[55] Ukinitev Ilirske dvorske kancelarije 3. jun. 1792[7] in priznanje Srbov za državljane Ogrske sta pomenila obenem pač tudi konec Pohlinovega dela za „Ilirsko enciklopedijo".

„Glossarium slavicum" iz 1792 za preporodno dopolnjevanje slovenskega jezikovnega zaklada ni imel takega pomena kakor „Besediše" iz 1781. Slovar[59] sploh ni bil za praktično uporabo, ker je šlo Pohlinu sedaj mnogo bolj za etimologijo in za primerjanje slovenskih besed z besedami iz drugih jezikov kakor pa za ugotovitev točnega njihovega pomena. Veliko večino slovarja je o. Marko od drugod prepisal. Rabil je več slovarjev: poleg filološkega gradiva v Popovičevih „Untersuchungen" iz 1750 tudi njegov rokopisni „Specimen vocabularii vindo-carniolici"; Adelunga iz 1774—1786; Wachterja iz 1737 in Frischa iz 1741; madjarski slovar iz 1554; Lodereckerja itd. To gradivo je uporabljal v različnem obsegu: podlago Pohlinovega dela tvori Popovičev „Specimen", iz katerega je prepisal vse gradivo, izvzemši nekaj redkih besed, ki jih Popovič ni opremil z razlago; skoraj polovico glosarija je prepisal iz Adelunga; iz ostalih je vzel le nekaj gradiva. Pohlin je ostal tudi v zadnjem svojem tiskanem jezikoslovnem delu tak filolog kakršen je bil v prejšnjih: precej nemških besed je svojevoljno naredil za slovenske tujke, da se je mogel bahati z etimologijami, ki so bile Adelungova last; predlagal je etimologije, kakor „šepast — še oče pasti" itd. Vendar je treba priznati, da so „pohlinske" etimologije v knjigi razmeroma redke in da se mu je več etimologij tudi posrečilo. Popoviča je v knjigi imenoval, a dotično mesto se nanaša na „Untersuchungen", medtem ko je o rabi rajnikovega rokopisnega gradiva diskalceat previdno molčal. Pri „Perla" je omenil tudi Bohoričevo slovnico,[59] toda izpustil je vse podatke, ki bi utegnili čitatelja opozoriti na čudno dejstvo, da je Bohorič že 184 let pred Pohlinom napisal prvo slovnico slovenskega jezika, a da je Pohlin iz prozornih namenov to v slovnici zamolčeval ter se predstavljal za „prvega" kranjskega slovničarja.

Oni pristaši protijanzenistične struje, ki so ostali na Kranjskem, 1789—1795 niso skušali situacije po Herbersteinovi smrti tako izrabiti, kakor bi človek pričakoval. Hofman[6] je priredil 1791 „Vižo sv. mašo slišati", ki je bližja Pohlinovemu nego Gollmayrjevemu tipu molitvenika. Ko je proglasil papež sveto leto, za katero se janzenisti niso vnemali, je priredil neki protijanzenist „Branje za fare na deželi, od Jubileuma ali svetiga lejta,

dovoleniga od njegove papežove svitlosti Piusa tiga VI. usem cesarskim dežellam na tu lejtu 1795".[4]

Novemu besedilu za pete maše: „Pred stolom tvoje milosti" in „Pred tabo na kolenih" so pomagali v teh letih do splošne razširjenosti na Kranjskem poleg janzenistov krepko tudi protijanzenisti. Hofman[6], ki je sprejel v svoj molitvenik peto mašo z opombo, naj „se ponižno poje ali tiho moli", je bil eklektik: 5 besedil za posamezne dele maše je sprejel iz Japljeve „Pred stolom tvoje milosti", a jih je nekoliko izpremenil; besedilo za darovanje (Bog oče, pusti tebi) je vzel iz Japljeve „Pred tabo na kolenih"; tri besedila je iznova priredil. Odločilna za popularizacijo Japljevih prireditev so bila leta 1792—1795: 1792 je sprejel Pohlin v Molituvne bukvice „Pred stolom tvoje milosti", a istega leta, ko je Japljev lekcionar prinesel obe predpisani pesmi, sta bili obe Japljevi prireditvi tudi v novi izdaji Redeskinijeve pesmarice, ki jo je poslal na knjižni trg Ivan Baptist Mayer, poštar in knjigar v Kranju.

Ljudski pesniki in bukovniki so začeli dobivati 1789—1795 na Kranjskem sveže predstavnike, ki jih je deloma pač že nova šola usposobila za pisanje. Proti koncu vlade cesarja Jožefa II. je napisal ljudski pesnik „Pesem od teh sedaineh novih caitov",[82] a 17. jun. 1791 „Peisem od tega razsvetlenga sveta"[82]. „Razsvetleni svet" je prvi izpričani slovenski termin za nemškega „Aufklärer", a institucije, ki jih pesmi v prvi vrsti napadata, so sledeče: gubernium; generalni semenišči na Dunaju in v Gradcu; „potenti"; spovedniški „škruplanti" t. j. rigoristi, „jansenski brat", ki odpravlja ljudske pobožnosti, sploh duhovnik, ki „nima plate zbrite, usak ima lase zavite, guante use nafarbane, lase pa use bel nakraužane"; „rihtarji", ki „so jih na usaka vas postauli" itd. Kmalu po padcu Beograda dne 9. okt. 1789 je zložil nekdo na Dolenjskem pesem o Laudonu.[83] Največ novih takih pesmi so pošiljali med ljudi pač cerkovniki, ki so bili obenem učitelji.[65]

Tiskar Merk je izkazal 1789—1795 preporodu uslugo z dvema novostima, ki sta bili blizki nameram Zoisovega krožka, dasi med Zoisovim načrtom in Merkovim postopkom ni neposredne zveze. Prva Merkova novost je bila, da je 21. nov. 1789 opremil svojo nemško „Laibacher Zeitung" s slovenskim geslom, namesto z nemškim, kakršno je bilo običajno. Ta štirivrstna

kitica, ki je proslavljala Laudonovo zmago pri Beogradu, je bila prvi slovenski tekst v nemškem pokrajinskem listu, kjer si čital do tega dne slovensko besedo le v naslovih knjig, ki so jih ponujali knjigarji.[81] Vendar Merku ni šlo za to, da bi dal slovenščini v svojem nemškem listu stalni kotiček, zato je bila važnejša druga njegova novost: bil je prvi ljubljanski založnik, ki je opremil „Krajnsko pratiko" z ugankami, torej drugim tekstom, ki je imel v slovenskih koledarjih nekaj literarne vrednosti.[70] Pisec teh ugank Zoisu vsaj do 20. marca 1794 ni bil znan.[44] Da Zois ž njim ni bil zadovoljen, priča pismo Vodniku z dne 25. jun. 1794: „Vaša misel, nadomestiti neokusne uganke pod mesecem z majhno moralično pesmijo, je izvrstna."[44]

Oficialna publicistika je 1789—1795 ohranila stare smernice za upoštevanje slovenščine na Kranjskem.

Šolskih knjig so natisnili morda več kakor jih je s primerki izpričanih. Med izpričanimi oficialnimi je nova izdaja Japljevega „Velikega katekizma" iz 1793 samoslovenska, „Nov popravleni plateltaf" ima kakor že 1784 slovensko in nemško abecedo in poleg slovenskega tudi nemški berilni sestavek,[84] neoficialno Debevčevo izdanje „Kranjskega plateltofa" iz 1791 je samoslovensko.

Prevodov uradnih razglasov, ki jih je prirejal vsaj 1791 poleg Kumerdeja[75] tudi Linhart,[3] je znanih iz 1789—1795 samo troje, a jih je bilo nedvomno mnogo več, saj gre v bukovniški „Pesmi od teh sedaineh novih caitov" pač za slovenske prevode: „Mašnikam so čast oduzeli, glih tem vahtarjem jih sturili, kir morejo na vahti stat ino te potente oznanovat... Zdei ni druziga kaker potenti, na usih vratih so nabiti."[82] Podoba pa je, da se vlada s proklamacijami o vojski s Francozi do Slovencev še ni obračala v njihovem jeziku.

Stanje slovenskega preporoda okoli srede 1795 je obetalo iz sodelovanja Vodnika in Linharta pod Zoisovim okriljem za bližnjo bodočnost nov razmah. Linhart je bil 1794 do 1795 vsestranski delaven: zbiral je gradivo za nadaljevanje svoje zgodovine; čital je s Zoisom Vodnikove stvari; ukvarjal se je s slovnico prijatelja Kumerdeja, katerega je opozarjal na dela Adelungova in Dobrovskega; korigiral je Vodnikovo „Veliko pratiko"; pripravljal je posnetek svoje zgodovine za Veliko pratiko[44]; mislil je, da izdasta z Egerjem „Malo pratiko" itd.

Linhartova smrt 14. jul. 1795 je mnogo računov prekrižala ter položaj precej izpremenila.

Linhart je umrl sicer na mrtvoudu,[62] vendar ne nanagloma, ampak ob zdravniški asistenci, ki je dala osnovo za trditev, da smrti ni povzročil niti „kak pogrešek niti nedostatek človeške pomoči".[43] Da je umrl brez zadnjih verskih tolažil,[62] utegne torej biti nameravana manifestacija framazona,[8] ki je hotel do konca ostati zvest svojemu svobodnomiselnemu prepričanju.

Svoj odnos do bridke izgube so določili predstavniki vseh treh kranjskih književnih krožkov in še razni drugi Kranjci.

Zois se je pod prvim vtisom strašnega dejstva ves zmedel. Odraz poraznega učinka je v prvem pismu, ki ga je pisal po Linhartovi smrti Vodniku: „S katerimi besedami naj Vam razglasim žalostno vest? Linharta ni več. Jaz bom žrtvoval nepozabnemu prijatelju (namesto epitafa) solze ter ga kmalu v grobu obiskal... Izza Linhartove smrti me nič ne veseli, bolan sem, zlovoljen, melanholičen, nemiren itd."[44] Le realistična narava je preskušanega trpina zopet uravnovesila, da je mogel napisati še v istem pismu tudi stavek: „Bog nam daj nekoliko suhih toplih dni za zdravje, sejo ajde in senokošnjo." Stavke z žalostnimi spomini radi bridke izgube že prepletajo stavki z novimi načrti za pospeševanje preporodne akcije na Kranjskem,[44] ki je morala kljub vsem nepričakovanim izgubam napredovati.

Ostali člani Zoisovega krožka so pisali epitafe: Breckerfeld v nemščini, Penzel v latinščini, medtem ko je imel Vodnik namero, da prijatelju v spomin spesni slovensko elegijo ter prenese posnetek njegove zgodovine v slovenske verze.[44]

Med raznimi drugimi Linhartovimi prijatelji, ki so se oglašali s predlogi o nagrobnem napisu,[44] je bil poleg razcistercijana Wilhelma[44] pač tudi Japelj ali sploh kdo izmed slovenskih janzenistov, dasi Linhart v ožjem njihovem krogu menda ni občeval.

Celo Pohlin je zabeležil Linhartovo smrt v „Bibliotheki Carnioliae" s priznanjem njegovi stanovitnosti: „Agilis (to je bilo Linhartovo akademsko ime) je izdihnil z blagomiselnim ter nepremenljivo stanovitnim duhom svoje vesti in prepričanja l. 1795. v Ljubljani, ne da bi ga bili njegovi bratje in zvesti prijatelji količkaj pregovorili k boljšemu."[64]

Pač zato, ker je šlo za framazona, je posegla končno vmes oblast ter prepovedala vse manifestacije Linhartu v spomin. Spričo tega nenadnega preokreta je Zois 4. avg. 1795 povsem pravilno menil: „Najprimerneje bi bilo, da napiše kdo kratko

biografijo ter jo pošlje znanemu Nekrologu v Nemčiji."[44] Pač čudno postopanje vlade je povzročilo, da je ostala večina načrtov na papirju in da se tudi Zoisov predlog še ni uresničil.

o O o

Pomen izgube, ki jo je zadala slovenskemu preporodu Linhartova smrt, je bil tem večji, ker smrt ni prekinila samo nadaljevanja in završitve prve kritične zgodovine Slovencev, ampak je onemogočila najbrže tudi zasnovo in izvršitev raznih novih slovenskih literarnih načrtov.

Vse komponente, ki so prihajale v poštev za preporod na Kranjskem, so delovale 1795—1799 drugače, kakor bi bile, da ni 14. julij 1795 izbil Linhartu peresa iz rok.

Aktivni krožki.

V sestavi in razpoloženju kranjskih krožkov se je 1795 do 1799 sploh marsikaj izpremenilo.

Zlasti Zoisov krožek, ki je občutil Linhartovo smrt najbridkeje, je moral računati še z drugimi izpremembami.

Zois je bil med 4. sept. in 4. okt. 1795 zadnjič na Brdu, ker ga je bolezen vedno huje napadala. Ko je pisal 4. okt. 1795 Vodniku o bolezni, je še imel rahlo upanje: „Izza dveh dni, ki sem jih preživel na Brdu, me muči protin, ki me često ovira, da ne morem izvršiti toliko dela, kolikor se ga dnevno nabere. Vendar upam, hvala bodi brinovemu prevretku, da ostanem letos brez resnega podgroma, ker me doslej ni položil."[44] Toda bolezen je napredovala, in izza 1797 je bil Zois priklenjen na prvo nadstropje v svoji ljubljanski hiši, kjer mu je omogočil premikanje od sobe do sobe umetni voziček, ki si ga je sam izumil.[3] Po 1797 torej tudi v gledališče ni mogel več hoditi.

Izmed njegovih sorodnikov jih je pač več še bilo v bližini 50 letnega trpina: 70 letna mati; očim grof Aichenburg;[8] brat Karl, znameniti botanik,[10] ki je živel deloma na Brdu deloma v Ljubljani[85]; sestra Johana, ki je bila poročena z Ivanom pl. Bonazzo ter bivala v lastni hiši v Ljubljani[3]; njeni otroci, med katerimi je bilo 1795 Francu Antonu 10, Mariji Jožefi 9, Mariji Johani 6, Kletu 5 let.[86] Česti gostje so bili menda tudi brat Jožef, ki je živel v gradu Turnu na Dolenjskem, izmed njegovih otrok pa 21 letna Cecilija in 20 letni Karl,[86] bodoči majoratni gospodar. Hud udarec je prineslo mecenu leto 1798., ko je izgubil

mater, ki je umrla kmalu za drugim svojim možem.[3] Vsaj ob smrti očim in mati nista bivala v Žigovi hiši.[62]

V novih razmerah je moralo biti Zoisu še več kakor prej do rednih znanstvenih sobesednikov.

Morda ni slučaj, da je bilo njegovo razmerje do okrožnega komisarja grofa Franca Hohenwarta[6] in pa do Jožefa Pinhaka,[45] ravnatelja v ljubljanski bogoslovnici,[67] ki sta imela oba velik interes za naravoslovje, zlasti tudi rudninstvo,[44] ljubila gore, a simpatizirala tudi s slovenskim preporodom,[66] v drugi polovici 1795 še posebno intimno. Zanimanje za njuna prizadevanja se je pokazalo v posebno žarki luči avg. 1795, ko jima je ugladil Zois s prav knežjo darežljivostjo turo v svoje revirje v Bohinju, k slapu Savice in na gore v bližini Vršaca[66] ter navdušil tudi Vodnika, da ju je spremljal.[44] Prisotnost Francozov v Ljubljani od 31. marca do 8. maja 1797, ko je bil mimogrede 28. apr. v Ljubljani tudi general Bonaparte, menda Zoisu ni naklonila posebno simpatičnih sobesednikov. Kmalu na to, vsaj že 28. jul. 1797 je bil Zois v dopisovanju s posestnikom dolske graščine pri Ljubljani, 26 letnim baronom Jožefom Kalasancem Erbergom, ki je bil v službi deželnih stanov, se odlikoval po obsežnem znanju, finem okusu in plemenitosti, začenjal s simpatijo gledati na prizadevanje domačih slovenistov ter se loteval s izredno ljubeznijo zbiranja vseh spomenikov kranjske preteklosti in sedanjosti ter iskanja zvez z osebami, ki bi ga v tej smeri podpirale.[6]

Glavna Zoisova skrb pa je bila po Linhartovi smrti posvečena okrepitvi ljubljanskega slavističnega krožka, katerega sta tvorila po Linhartovi smrti redno samo mentor in Kumerdej, kajti Vodnik in Breckerfeld sta bivala daleč od Ljubljane, a Hohenwart, Erberg in tudi Penzel vkljub vsem svojim simpatijam za preporod niso mnogo pomenili.

Že 4. avg. 1795 je pisal Zois Vodniku: „ Vi in Vaši prijatelji se morate predvsem za to potegovati, da si pridete (krajevno) bliže, kajti s Koprivnikom nimamo odtukaj takorekoč nobenih zvez.“ V tem smislu je opozarjal koprivniškega lokalista na primerna izpraznjena dušnopastirska mesta ter ga končno tudi spravil v Ljubljano, kjer je nastopil Vodnik kmalu po 1. avg. 1796 kaplansko službo pri Sv. Jakobu. Tu je bil za župnika do 12. sept. 1796 Janez Kristian, pozneje Jožef Pinhak.[57] Okoli 1796 se je zainteresiral Zois za filozofa Jožefa Šobra, ki je bil 1796—1797 nekak baronov amanuensis, se površno seznanil z glagolico in cirilico ter bil kmalu domač v mecenovi hiši.[3]

Vodnik je bil pač večkrat Zoisov gost, ni pa imel stalno pri mecenu hrane,[81] ker je imel že od prihoda v Ljubljano lastno stanovanje[87] in gospodinjstvo.[75]

Tudi janzenistični krožek v Ljubljani je doživel 1795—1799 marsikatero izpremembo. Japlja so mu razmere še bolj odmaknile, ker je okt. 1795 postal župnik v Naklem. Debevec je ostal v pokoju le dve leti, od 1797 je služil v uršulinskem samostanu.[6] Izmed novih Japljevih sotrudnikov je bil Rihar kaplan pri Sv. Jakobu[5], torej Vodnikov tovariš, Škrinar je ostal župnik v frančiškanski župniji,[3] Traven[3] je zapustil Ljubljano, ko je postal 1795 Japljev naslednik na Ježici.

Protijanzenisti med kranjskimi književniki tudi 1795 do 1799 niso imeli nikakega skupnega načrta, da bi bilo mogoče govoriti o krožku. Pohlin, ki je ostal v Maria-Brunnu,[14] s frančiškanskimi repertorijskimi množitelji v domovini, izmed katerih je po imenu znan o. Gilbert Martinic, ni imel posebnih stikov. Da ni iskal Pohlinove družbe Zoisov sobesednik Šober, ki je prišel v jeseni 1797 na Dunaj študirat pravo,[3] je naravno; pač pa so obstajali tesni stiki med Pohlinom in Frančiškom Herbicem, ki se je zanimal za zemljepisje, botaniko in literarno zgodovino ter je postal okoli 1797 kustos v terezijanski akademiji na Dunaju.[7]

Tiskarji in založniki v Ljubljani so ostali tudi 1795—1799 do preporoda v splošnem indiferentni, dasi je dobilo več podjetij nove vodilne osebe: Kleinmayrjevo[6] tiskarno je prevzel 1795 Andrej Gaßler, Merkovo okoli 1797 Anton Degotardi,[88] Egerjevo[6] po 8. okt. 1799, ko je umrl Janez Friderik, vdova Terezija Eger;[6] knjigarno in knjigoveznico Alojzija Raaba je prevzela okoli 1795 vdova Ana Marija, a okoli 1797 so dobile knjigarne novega tekmeca v Juriju Lichtu, tako da je bilo poleg Kleinmayrja odslej v Ljubljani še 6 knjigarjev: Andrej Klemens, Vincenc Ruczizka, Henrik Viljem Korn, Jožefa Bernbacher, Ana Marija Raab in Licht.[88] Največ smisla za preporod sta kazala še tudi sedaj Egerjeva tiskarna in Kornovo založništvo.

Fiziognomije.

Za oblikovanje duševnih fiziognomij v Zoisovem krožku večni molk tako izrazitega svobodnomisleca, kakor je bil framazon Linhart, ni mogel ostati brez vpliva.

Verjetno je, da se je humanist in stoik Zois, ki Linharta tudi v prostozidarsko ložo ni spremljal, po smrti svobodnomiselnega prijatelja zopet tesneje približal pozitivnemu katoličanstvu. Toda prejkoslej je bil gorek jezuitom, saj bi se mu drugače mladi Šober ne bil upal pisati o tem redu tako, kakor mu je pisal 6. okt. 1797 iz Celovca in 31. okt. z Dunaja. V prvem pismu je Šober namreč omenil: „Obiskal sem p. Wulffena, ki utegne biti sicer zelo učen mož, a ostaja vendarle vedno član one zloglasne družbe (jezuitskega reda)." A v dunajskem pismu je govoril Šober še izraziteje: „Najprej sem obiskal dvorno biblioteko ter se seznanil z njenimi nastavljenci. Denis je deloma z učenim delom zaposljen, deloma pa razmišlja o tem, kako bi se dali oni polipovski člani zelo razširjene sekte, ki jih je Klemens oddelil, zopet združiti v rodnem telesu. Pred dvema mesecema so predložili Denis, Bergsträßer in Saurau, ki tvorijo v ta namen zelo delaven triumvirat, cesarju načrt za obnovitev tega redu. Seveda je cesar njihov načrt pohvalil ter ga imel za vrednega natančne preiskave. Slučaj je hotel, da je prišel kmalu na to (grof Sigmund Anton) Hohenwart, škof v St. Pöltnu (sam bivši jezuit) k cesarju, ki ga je vprašal za mnenje o tej stvari. Mislec je imel toliko odločnosti, da je odgovoril cesarju: »Obnovitev tega redu je politično nemogoča, ker naše finance ne morejo biti brez fondov, ki bi bili za obnovitev potrebni, a je tudi nepotrebna, ker je ignatizem iz splošnega načina mišljenja že davno izginil«. Vendar je Franc pismeno prosil papeža, naj z bulo družbo obnovi. Toda papež je prosil španskega kralja za svet, in ta se je glasil povsem negativno. Tako se je žalostni umetni poskus v korist znanosti ponesrečil."[87]

Zois, ki je bil radi informacijskih uslug nemškim znanstvenikom iz področja mineralogije že od 1782 član „Društva prijateljev mineralogije" v Berlinu, a od 1793 član „Karolinske akademije" v Erlangenu,[89] se je v praznoti po izgubi najintimnejšega prijatelja pač namenoma poglobil v študij problemov, ki so ga zanimali menda že prej. Kritiko nazorov sedmograškega geologa Fichtela,[111] ki je učil, da obstajata Vršac in Triglav iz masivnega prvotnega apnenca, je omenil Zois v pismih Vodniku prvič 5. sept. 1795 in nato še 4. okt., a otročje ga je veselil vsak novi realistični dokaz o nepravilnosti Fichtelove podmene, ki mu ga je sporočil na osnovi opazovanja Vodnik.[44] Istodobno je Zois že vneto študiral človeško ribico, katere študij je začel pravkar iznova postajati aktualen. Baronovo pažnjo je krenil na ta

predmet menda mladi dunajski geolog[66] pl. Schreibers,[11] ki je dobil preko Jordana,[66] profesorja specialnega naravoslovja na Dunajski univerzi[11] in starega Zoisovega prijatelja in dopisnika, stike z ljubljanskim mecenom ter si je začel z njim dopisovati. Zois, ki je takoj poslal Schreibersu več živih primerkov človeške ribice, je imel od 1795 vedno tudi sam po dva živa primerka v svoji sobi za opazovanja ter je okoli 1798 opazil važne svari o prebavi zanimive živalice.[66]

Kakih Zoisovih beležk o teh dveh panogah znanstvenega zanimanja zaman iščeš v njegovi ostalini, a ohranjene so skromne nemške beležke, ki pričajo o nadaljevanju empiričnega dela prejšnjih let: ornitološki dnevnik, seznami ptičev in botanični katalog[57] pripadajo pač tej dobi.

Z empirično smerjo Zoisovih naravoslovnih študij pa tudi sedaj ni bila v skladu smer njegovih filoloških in literarnoestetskih vzorov, ki jih je iskal še vedno med racionalisti. V dobi preoblikovanja Vodnikove duševne fiziognomije pod Zoisovim vodstvom je bil ta mentorjev dualizem prav posebno važen.

Vodnik, ki se je 1784 od veselja jokal, ko ga je volja škofa Herbersteina poslala v dušno pastirstvo, je bil ob preselitvi v Ljubljano za kaplana pri Sv. Jakobu v cerkvenopravnem oziru še vedno frančiškan, ki ni bil niti dispendiran, še manj sekulariziran.[72] Imel je pač pravico, da sme bivati izven samostana, da sme imeti denar za vzdrževanje in da sme začasno nositi obleko posvetnega duhovnika. Toda vrsta samostanskih dolžnosti mu je ostala: da nadomešča posvetnega „Valentina" s samostanskim „o. Marcelijanom"; da predloži vsak svoj spis samostanskemu starešinstvu v cenzuro; da opravi za vsakim umrlim sobratom po eno tiho mašo itd. Seveda tudi ni imel pravice do privatnega premoženja in testiranja.

Da v Ljubljani ni bilo več Linharta in lože, je morebiti očuvalo Vodnika pred radikaliziranjem nazorov, ki bi ga bilo moglo spraviti v konflikt z vestjo. Ljubljanski duhovniki izza jožefinske dobe, ki so kakor Ricci,[3] Pinhak itd. tudi bili framazoni,[90] so bili v verskih ozirih po vsej priliki mnogo zmernejši od rajnega Zoisovega prijatelja.

Temperament in značaj sta novega Zoisovega sodelavca odlično usposabljala za izvrševatelja naročene misije. Bil je veder, šaljiv, dostopen navdušenju, skromen, uvideven, prilagodljiv,[91] a brez lastnega sloga. Ljudem, kakor je bil 1795 grof Franc

Hohenwart,[66] ga je posebno približevala sposobnost, da je utegnilo njegovo „tiho, radostno razpoloženje dati v neprisiljenih, veselih besedah izraza prekipevajočim toplim čuvstvom v navdušenju za lepe pokrajine in divna mesta stvarstva".

Poleg materinega jezika je znal še latinski, nemški, laški in francoski ter razumel „sploh slovenski",[39] t. j. slovanske jezike. Izmed slovanskih jezikov mu je bila najbližja hrvaščina, ker je „preveč med Hrovati bil, imel preširoko vest inu rad hrovatal"[92], bodisi da je bil v kakem samostanu na Hrvaškem, bodisi da je bilo več Hrvatov med frančiškani na Slovenskem. Muzikalično je bil toliko izobražen,[72] da bi mu utegnilo pri verzifikaciji koristiti. V mineralogijo, torej deskriptivno znanstveno panogo, se je kmalu toliko vživel,[39] da je 1795 s svojo zdravo sodbo o Fichtelu še Zoisa presenečal,[44] vendar to ni moglo paralizirati v njem slabe zgodovinske šole ter napraviti iz njega znanstvenika, ki bi umel kritično kombinirati.

Ordinariat je bil ž njim zadovoljen,[87] ni pa bilo samostansko predstojništvo z njim vedno zadovoljno.[72] Ni bil niti janzenistični rigonist,[44] niti zagovornik janzenističnih stavkov, ki jih je Rim obsodil, niti brezpogojen nasprotnik samostanom, ljudskim pobožnostim itd.,[72] toda imel je čitanje biblije v janzenističnem smislu za priporočljivo[93] ter je gojil po vsej priliki o nekaterih točkah vere nekoliko svobodnejše nazore, nego so bili običajni, dasi dogmatične osnove ni zapuščal. V samostan se ni nameraval vrniti, a spominov na samostansko dobo svojega življenja se je otresal: podpisoval se je s civilnim, ne s samostanskim imenom;[67] spisov ni predlagal samostanski cenzuri; običajnih molitev za umrle sobrate ni opravljal, a ko je provincial 6. sept. 1795 od frančiškanskih ekspozitov zahteval reverz, ali sami reflektirajo po smrti na ta sufragija, je bil med onimi, ki se niso odzvali.[72] Edina ohranjena pridiga, ki jo je govoril kot kooperator ribniški,[60] torej 1788—1793, je prava homilija: mirna razlaga nedeljskega evangelija z naglasom na ljubezni do Boga in do bližnjega in z opozoritvijo, da je o tej temi že pridigal.

Vnema za slovenski preporod je bila v novem Zoisovem sotrudniku tem pristnejša, ker je tlela že nad 20 let in tudi 1781 do 1794 ni bila mrtva, čeprav si Vodnik po razhodu pisaničarskega krožka ni umel najti novega torišča za delovanje. Dasi mu je bil jezik v prvi dobi obnovljenega literarnega dela še slab, vendar čutiš celo v ribniški njegovi pridigi[69] moža, ki je „vselej (t. j. od 1773) želel kranjski jezik čeden (t. j. čist) narediti".[39] Bila

je pač tudi posledica prisluškovanja hrvaški govorici, da je imel Vodnik večji smisel za čistočo jezika od Pohlina. Posvetna poezija in sploh posvetne panoge Zoisovega načrta so frančiškanskega ekspozita tem manj motile, ker je videl že pri pisaničarjih dokaz o sposobnosti slovenščine za posvetno poezijo v ospredju preporodnih potreb in ker je moral tudi uvideti potrebo, da si slovenski književniki delo po svojih zmožnostih razdele. Usmerjenost dušnega pastirja, ki mu je bilo po vsej priliki važnejše, da vpliva pridiga na nravi, kakor pa, da navaja k razglabljanju o dogmi, je bila ugodna za gojitev basni in epigrama, ki sta zavzemala v prosvetljenjski književnosti poleg romana najodličnejše mesto.[94] Vodnikovo poglabljanje v mineralogijo, torej deskriptivno znanstveno panogo, je pomagalo ustvarjati v njem nove osnove tako za gledanje na naloge slovničarja in leksikografa kakor tudi za oblikovanje prosvetljenjskega sloga z njegovo težnjo po preprostosti, jasnosti in nazornosti.[94] A tendence prosvetljenjskega pridigarja, ki mu je šlo za moralni učinek, so pripravljale tla smislu za nerealistično kombiniranje pri opisih narave in za potvarjanje zgodovine v dosego večjega poetičnega efekta.[95]

Stiki z zunanjo slavistiko.

Stiki kranjskih preporoditeljev s tujimi slavisti[5] so ostali zopet omejeni na Dunaj, ker je Linhartova smrt prekinila zveze z Lužičanom Antonom. Ko je 1796 zapustil Dunaj Durych in 1797 Šimek, sta ostala tudi Pohlinu izmed neslovenskih dunajskih slavistov samo še Denis in Zlobický, ker s poljskim grofom Ossolińskim, ki je bival na Dunaju od 1793, in poljskim filologom Lindejem, ki je bil od 1794 bibliotekar pri Ossolińskem, o. Marko menda sploh ni občeval. Pač pa je bil Pohlin med slovenskimi preporoditelji prvi, ki se je osebno seznanil z Dobrovskim. Dobrovský si je zapomnil poročilo Zlobickega, kako je sprejel Pohlin njegov članek o cerkvenoslovanskem prevodu biblije, a v dobi od konca 1796 do febr. 1797, ko je bival na Dunaju, je obiskal Slovenca v Maria-Brunnu. Naslednje leto je poslal Pohlin novemu znancu svoj „Adjumentum Poeseos Carniolicae" iz 1798 ter prejel v zahvalo Dobrovskega „Slovo czechicum" ter poziv, naj napiše za nameravani časopis češkega slavista seznam kranjskih oblik, ki so pri Čehih redke ali jih sploh ne rabijo. Da bi se bila razvila med Pohlinom in Dobrovskim v tej zvezi trajna korespondenca, ni izpričano. Šober se je seznanil pri

iskanju slavističnih knjig v dvorni biblioteki na Dunaju z Alterjem, ki se je hotel okoristiti z njegovim znanjem glagolice. Alter je bivšemu Zoisovemu amanuensisu tudi obljubil, da ga seznani z Dobrovskim, ki se je nameraval vrniti v prestolico. Toda Dobrovskega so na Dunaju zaman čakali.

Slavistične biblioteke.

Tudi za dotok slavistične književnosti[3] med slovenske preporoditelje je bila Linhartova smrt občuten udarec.

Zois, ki je kupil na dražbi Linhartove biblioteke morda Hauptmannovo dolnjelužiško slovnico iz 1761, Pohlovo češko slovnico iz 1783 in Antonovo nemško zgodovino iz 1793, je pomnožil sicer 1796—1799 svojo slavistično biblioteko z nekaterimi važnimi rokopisi in starejšimi tiski: Šober[3] mu je poslal 1797 z Dunaja Kohlovo „Introductio in historiam et rem litterariam Slavorum" iz 1729, ki govori o slovanskih prevodih sv. pisma itd.; grof Jakob Hohenwart mu je naklonil naslednjega leta dva rokopisna glagolska misala, ki sta bila prej dolgo vrsto let v Bermu pri Pazinu;[42] v teh letih je dobil glagolski tiskani brevir iz 1688, razna starejša slovenika itd. Izmed novitet spadajo med Zoisove pridobitve 1795—99 poleg slovenik n. pr. Kornova hrvaška slovnica iz 1795; Durychova „Bibliotheca Slavica" iz 1796; praške „Abhandlungen" iz 1795—1799 z razpravo Dobrovskega iz 1798 „Über den ersten Tekst der böhmischen Bibelübersetzung". O nekaterih važnih slavističnih novih publikacijah se da vsaj domnevati, da jih je spravil Zois v svojo knjižnico še pred koncem 1799. To so n. pr.: separatna izdaja zgodovine češkega jezika, ki jo je priredil Dobrovský 1792; druga izdaja Pelclove češke slovnice iz 1798 s prispevkom Dobrovskega o prozodiji;[3] dunajskega tiskarja Novakovića katalog cirilskih tiskov iz 1794 in 1798;[42] „Sonnabends-Anhang der Graetzer Zeitung" z dne 3. jan. 1797, kjer je bil referat o Gebhardijevi knjigi „Geschichte aller Wendisch-Slavischen Staaten" iz 1790—1797, in pa z dne 13. jan. 1798, kjer je graški list poročal o Raićevi srbski zgodovini iz 1793; tübingenskega cerkvenega zgodovinarja Kristijana Friderika Schnurrerja knjiga „Der slavische Bücherdruck in Würtemberg im 16. Jahrh." iz 1799, ki pomenja začetek nove epohe v raziskovanju književne aktivnosti južnoslovanskih protestantov, ker uporablja rokopisno gradivo Würtemberžana Nasta iz srede 18. stol., skoraj vso tiskano literaturo ter tübingen-

ske in stuttgartske arhivalije ter prinaša avtentične popise večine južnoslovanskih protestantskih tiskov, izmed katerih jih je mnogo v tej knjižici šele prvič opisanih. Tudi na dražbi Penzelove biblioteke 1798 je Zois nekaj kupil.[70]

Okoli 1798 je napravil Zois tudi nov katalog svoje slavistične biblioteke, ki sicer ni bil točen, a je vendar utegnil biti njegovim sotrudnikom v izdatno olajšavo.

Toda Zois se je pri pomnoževanju svoje slavistične biblioteke 1795—1799 vendar opazljivo omejeval, dasi ni bil v denarni stiski: iz Linhartove biblioteke n. pr. ni kupil Schlagove poljske slovnice iz 1768 ali Michaelerjevih „Tabul" iz 1776; ko mu je ponudil Šober v pismu z dne 11. nov. 1797 med drugim tudi Thamovo češko in Monetovo poljsko slovnico iz 1794, ni porabil prilike, dasi teh knjig ni imel; o Raićevi srbski zgodovini je čital v Novakovićevem katalogu in v graškem nemškem oznanilu, a je vendar ni kupil.

Med vrzelmi, ki jih je pustil Zois v svoji biblioteki 1795 do 1799, zopet preseneča veliko nedostajanje spisov Dobrovskega. Izmed novih spisov slavističnega prvoborca so manjkali v Zoisovi slavistični biblioteki: popis potovanja na Švedsko in v Rusijo v popravljenem in pomnoženem separatnem natisu iz 1796; „Slovo Slavenicum, in specie Czechicum" iz 1799; „Neues Hilfsmittel die russische Sprache leichter zu verstehen" iz 1799; „Die Bildsamkeit der slawischen Sprache an der Bildung der Substantiva und Adjectiva in der böhmischen Sprache dargestellt" iz 1799.

Nezadostna oprema Zoisove biblioteke z deli Dobrovskega je bila za usmerjanje znanstvenega slavističnega dela slovenskih preporoditeljev tem opasnejša ovira, ker jih tudi v drugih bibliotekah ni bilo, ki so prihajale za Slovence v poštev: Penzel v Ljubljani, čigar biblioteka je bila 1798 na dražbi prodana ter postala deloma last Vodnikova, ter Herbic na Dunaju, čigar knjižnica s 3000 izbranimi deli je prešla 1797 v last terezijanske akademije na Dunaju, omenjenih del Dobrovskega nista imela, a tudi Pohlin je imel morda le „Slovo Slavenicum", ki mu ga je poklonil avtor sam.

Za literarne ostaline umrlih somišljenikov se preporoditelji niso brigali tako, kakor bi bilo potrebno. Gutsmanova ostalina je propadla. Tudi Pohlin, ki je menda čuval Devovo ostalino,[44] ostalin drugih svojih sotrudnikov menda ni iskal. Po zlu sta šla med drugimi dva važna rokopisa: zbirka pregovorov

Janeza Miheliča,[3] in pa zbirka narodnih pesmi diskalceata Dizme Zakotnika.[3]

Resna skrb za literarno ostalino umrlega sotrudnika se je pojavila menda ob Linhartovi smrti. Vodnik, ki je vprašal med 20. marcem in 4. apr. 1794 Zoisa o usodi Devove ostaline, je naslovil tudi sedaj na Zoisa slično vprašanje. Zois je 4. avg. 1795 pomirjevalno odgovoril: „Prerano je še, poizvedovati o Linhartovih knjigah, rokopisih in nedovršenih delih. Treba je počakati na politični inventurni operat, na voljo vdovino in licitacijo, ki se bo nedvomno vršila. Medtem je vse v dobrih rokah in nedvomno je, da bodo vsak listič papirja skrbno čuvali. Porok pred javnostjo za to je odlični župan gospod J. Podobnigg, prijatelj moža in znanosti." Tik pred 5. sept. 1795 je videl Zois knjižni inventar, licitacija se je vršila po začetku novega šolskega leta, torej po 1. nov. 1795.[44] Toda Zoisovo prerokovanje se ni izpolnilo in Podobnik, ki je menda kmalu po spomladi 1797 umrl, Linhartove ostaline ni čuval tako, kakor bi jo bil čuval Zois. Ohranilo se je le onih 15 naslovov Linhartovih slavističnih knjig, ki jih je zabeležil Zois v svojem katalogu iz 1798.

Književno delo.

Preporodno delo na Kranjskem 1795—1799 je v mnogočem drugačno, kakor je bilo v prvi polovici desetletja.

V Zoisovem krogu, ki je izgubil v Linhartu svetovalca, kakršnega tudi mentor ni mogel vedno nadomeščati, je postal Vodnik rešitelj razvoja v ravni črti.

Načrt, ki ga je javil Zois 4. avg. 1795 tudi Vodniku, je bil po Linhartovi smrti: „Sedaj je potrebnejše, da podpiramo Kumerdejevo delo, kakor pa da mislimo na nadaljevanje Linhartovega... Predvsem je treba dovršiti filološke stvari, da se združijo vsa mnenja."

Zois sam je menda hotel prav v tej dobi urediti svoje slovarsko gradivo v označeni namen.

Njegova je po vsej priliki osnova rokopisa, ki ima v Vodnikovem zapisu naslov: „Krainische Berg- und Hüttensprache, Slovenſki rudni inu fushinſski jesik. 1796 den 16 ten Jänner."[57] Gradivo je urejeno alfabetski po nemških pomenih, a obsega samo črke A in B do „Brand" in pa poseben seznam po skupinah, kakor so: jama, osobje, orodje itd. Med nemškimi fužinskimi

termini, ki jim ni poznal slovenskega izraza niti Zois niti Vodnik, so n. pr. Abbrand, Abfall, Abhangen, Bindeisen in mnogo drugih.

Pač v tej dobi je hotel podpreti Zois Kumerdejevo slovarsko delo z botanično nomenklaturo. V predgovoru k rokopisu „Botanische Nomenklatur"[57] pravi sam, da ga hoče „priobčiti v obogatitev Kumerdejevega slovarja". Rokopis ni nastal pred 1792, ker navaja Zois v njem še Pohlinov „Glossarium slavicum". Drugi mejnik je prestanek aktualnosti Kumerdejevega slovarskega dela, oziroma začetek Vodnikovega. Podoba je, da pripada rokopis, pri katerem je sodeloval pač tudi botanik Karel Zois, isti dobi kakor Zoisove ornitološke beležke[128] in „Catalogus botanicus secundum Linneum",[57] t. j. dobi okoli 1796—1798.

Isti dobi pripada morda tudi redakcija zvezka z nadpisom: Slavische Nomenklatur der in Krain bekannten Fische nach Bloch's Eintheilung der Fische Deutschlands.[57] Gre za slovensko-nemško-latinski slovar, ki obsega nad 40 slovenskih imen za ribe in opise nekaterih rib, n. pr. klina, v katerem citira Jordanovo pismo z dne 30. sept. 1793[120] itd.

Če pritegnemo sem še ostale Zoisove rokopise s slovenskimi izrazi iz področja naravoslovja, Maestrazzijevo zbirko, Breckerfeldove sezname rastlin, ptičev, žuželk in rib[57] ter Zoisove ornitološke beležke,[128] je umljivo, zakaj so govorili o slovenski prirodoslovni terminologiji bratov Zoisov.[92]

O Zoisovi verzifikaciji so 1795—1799 sledovi ne le v korekturah Vodnikovih pesmi, ampak tudi v mecenovih lastnih poskusih, ki so se pa le deloma ohranili.

Laške arije za ljubljansko gledališče je prevajal Zois, kakor je izpričano,[3] tudi še v dobi, ko sam ni več hodil k predstavam, torej še v letih po Linhartovi smrti. Zakaj ni prepuščal teh slovenskih oblikovanj sedaj Vodniku, ni prav jasno. Tudi iz let 1795—1799 nam menda ni ohranjena nobena teh Zoisovih prireditev,[3] ki jih Zois po vsej priliki ni čuval.

O neki svoji pesniški zbirki je poročal Vodniku v prvem svojem pismu po Linhartovi smrti, torej neposredno po 14. jul. 1795[44]: „Danes prevzame Kos za Vas knjige — pogrešali pa bodete še glagolski alfabet, čitanko in mojo zbirko pesmi. Za prvo (t. j. glagolski alfabet) še nisem dobil primernega prepisovalca, druge (t. j. pesniške zbirke) še nisem utegnil dovršiti." Gre pač za rokopis Zoisove roke,[131] ki se je ohranil med Vodnikovo ostalino ter obsega 16 „viž" o Mini.

Baron je pisal 1795—1799 še marsikaj drugega slavističnega, toda tudi vsi ti poskusi so bile zopet le skromne beležke, ki so ostale v njegovi miznici:[57] nekak latinski priročnik o stari slovanski zgodovini; notice o ljubljanskih tiskih; tabele z glagolskimi in cirilskimi črkami; seznam znane mu slavistične literature, ki si ga je priredil okoli 1798, ko je tudi svojo slavistično knjižnico iznova katalogiziral; opisovanje obeh glagolskih misalov, ki jih je dobil 1798, in transkribcije njunih beležk; novi prispevki za zbirko slovenskih in cerkvenoslovanskih prevodov sekvence „Dies irae", ki se jih je bilo že precej nabralo.

Posebna pažnja gre rokopisom z „vižami", z nemško-slovensko-latinsko botanično nomenklaturo in s knjižniškim katalogom.

„Viže", ki jih je Zois poslal Vodniku, so monolog zaljubljenega planšarja, ki brezuspešno vasuje pri Mini. Gre pač za novejšo redakcijo starejših Zoisovih poskusov. Njihov stil je nejasen in do suhoparnosti oskoden.

Za slovar slovenskih rastlin je uporabil Zois večino tiskanega in rokopisnega gradiva, ki je bilo na razpolago: Hipolitov rokopisni slovar, slovenska imena v Scopolijevi „Flori" iz 1756, Maestrazzijeve in Breckerfeldove rokopisne beležke, imena v Hacquetovih spisih ter oba Pohlinova slovarja. Njegovo načelo je bilo zdrav odraz njegove empiristične usmerjenosti v naravoslovju: po samovolji se ne sme nobena rastlina krstiti. Lekcija, ki jo je namenil v nemškem predgovoru dati Pohlinu, je bila povsem zaslužena: „Svarimo one med rojaki, ki imajo p. Marka Parvum Dictionarium iz 1781 ali Glossarium slavicum in supplementum iz 1792, pred neskončno množico pogreškov, ki so se vrinili v to kompilacijo, ker avtor ni naravoslovec ter zamenjuje često ne samo varietete in vrste, ampak tudi rodove, n. pr. bor, Achorn, Acer, Pinus, izmed katerih spada Bor-Pinus k rodu iglastih dreves, Achorn-Acer k listnatim vrstam. V dodatku priključimo seznam sličnih in drugih pomot, da se zajezi njih razširjenje. Poppowitsch, ki je bil tako učen naravoslovec kakor tudi jezikoslovec, ni odgovoren za ponesrečene sestave svojega epigona. Znano je, da je Poppowitschev dedič, učeni jezuit Denis, njegova Collectanea poklonil o. Marku, in jasno opažaš, da tvori izvleček iz njih osnovo Glossarija in da je dal zlasti gradivo za primerjanje s koreni iz starih mrtvih in pa severnih jezikov, ki jih je rajni Poppowitsch dobro poznal, medtem ko je vneti kompilator iz nedostatka potrebnih znanosti in filozofskega okusa marsikaj pokvaril." Tako je mogel zreti na slovar le naravoslovec.

O odnosu svoje terminologije do ostalih virov, ki jih je rabil, pravi Zois v predgovoru pravilno: „Določila smo priredili po 2. izd. Scopolija iz 1772 in obenem po 13. izdaji Linnéja v Houtuinovem (Houttuyn?) prevodu, tiskanem v Nürnbergu 1776—178.. Nemškim imenom, ki smo jih prevzeli iz omenjenega prevoda, smo priključili po možnosti še avstrijsko-nemška poznamenovanja. Zbirko Scopolijevih kranjskih imen smo popravili po Maestrazzijevih korekturah, sicer pa v njej le odpravili pogoste tiskovne pogreške ter vzpostavili pravopis. Sezname g. pl. Brekkerfelda in obeh menihov (t. j. Hipolita in Pohlina) smo popravili deloma tako, da smo poiskali v registru 12. latinske Linnéjeve izdaje stara apotekarska, materialistovska (t. j. naravoslovna) in slovarska imena, kranjska imena privedli nazaj na Ritterjeva določila, potem pa zopet poiskali rastlino samo in njeno ime. Ako bi se nam bil ta poskus vedno posrečil, bi imeli popolen popravljen kranjski register. Kdor pozna iz lastne skušnje take poskuse, ta ve, kako težavno je ob raznolični zlorabi imen in ob sinonimih v raznih krajih iste dežele, pa bodisi še tako majhna, vse izčrpati. Skoraj 150 kranjskih imen Breckerfeldovega seznama, ki smo jih dobili brez nemških ali latinskih sinonimov, je ostalo neuporabljenih, ker nam ni bilo mogoče, da jim določimo botanični subjekt. Še več je takih, ki so brez ozira na priključena določila po Scopoliju in Linnéju deloma negotova, deloma malo znana in v različni rabi. Te in druge slične popravke utegnejo bodoči ljubitelji jezika po našem načrtu brez težave dostaviti." Zois je imel v svojem zvezku okoli 550 slovenskih imen, ki jim je skušal v smislu svojih smernic dati terminološki pomen.

Medtem ko je Zois udomačene tujke za domače rastline obdržal, tujih imen za tuje rastline ni sprejel. Postopek, ki je prekonservativen, je opravičeval takole: „Več je takih imen, ki niso kranjska, ampak so latinska ali nemška, ki jih je naš jezik prikrojil po svojih pravilih, ali celo sestavljena določila, ki so jih iz tujih jezikov prevedli v kranjščino; vse te smo, ako gre za naše domače rastline, skrbno obdržali, čeprav jih rabijo le lekarnarji in redki posamezni kramarji z rastlinami. Svojevoljno nismo niti ene same rastline krstili ali celo prekrstili. Opustili pa smo precejšnje število imen za eksotične rastline, kakršne ima zlasti Hipolitov slovar, a jih naš kmet ni mogel nikoli poznati. To smo storili radi tega, ker take tujke naš jezik nič ne brigajo in ker je treba tudi rabo onih imen, ki bi se dala s prevodom grških ali latinskih korenov dobro po kranjsko povedati, kratkomalo

zajeziti, saj bi bilo treba drugače celokupno botanično nomenklaturo prevesti v kranjščino, kar bi bilo smešno."

Značilno je za Zoisa, da je umel nemškemu predgovoru za svojo botanično nomenklaturo dati preporodno noto. Tako-le govori o stanju kranjščine in njenega odnosa do drugih Slovanov: „Da mora biti jezik kranjskih Slovanov ubog na praslovanskih korenskih imenih (za botaniko), na to opozarja tako zgodovina tega naroda kakor tudi zgodovina botanike same. Vendar imamo v svojem narečju razna poznamenovanja, ki so tudi v ostroški biliji iz 1581, in so v rabi tudi pri Rusih, naših severnih jezikovnih sorodnikih, n. pr. rož, pelin, čmerika itd. Druge, ki so jih izoblikovali naši kmetje izza svoje pokristjanitve, priporočata jezikovni okus in lokalna starost, n. pr. ajdovsko selo, divice Marije oči itd."

Seznam slavistične literature obsega: izpiske iz potnega dnevnika za 1779—80 in 1782; izpiske iz Šobrovih pisem 1797; beležke o sestavinah Linhartove biblioteke; nepopolne serije slovanskih, zlasti cirilskih tiskov na Dunaju, v Benetkah, v Rimu in drugod; prepis slavik v Vogtovem katalogu iz 1793, ki mu ga je poslal Šober 1797; serijo tiskov in rokopisov, ki jo je našel v Sovićevem predgovoru iz 1773 ter izpopolnil iz lastnega potnega dnevnika za 1779—80; prepis beležk o slovanskih tiskih v Denisovi „Einleitung" iz 1777; in končno katalog Zoisove slavistične biblioteke. Toda značilno je, da Zois v svojem seznamu Dobrovskega niti imenoval ni.

Mnogo pomembnejše od mecenovega lastnega literarnega dela je bilo zlasti v petletju izza Linhartove smrti mentorstvo, s katerim je usmerjal Zois Vodnikovo pero.

Vodnik je bil glavna delovna sila za več odličnih književnih podjetij Egerjeve založbe 1795—1799.

„Veliki pratiki" so Vodnik, Zois in založnik program razširili, ko so pridružili v letnikih za 1796 in 1797 člankom, kakršni so bili v prvem letniku koledarski del, odstavki o hišnih opravilih, razprave iz zemljepisja, poglavja o vremenu, prosvetno-izpodbudne pesmi in seznami sejmov, sedaj še novoletna voščila v verzih, epigrame v verzih za posamezne mesece, uganke v prozi ali v verzih za posamezne mesece, „kratkočasne pergodbe", „podvučenje od rajtanja" itd. Založništvo je prevzel nemški tiskar Eger,[93] prodajal pa je „Veliko pratiko" še vedno knjigar Korn. Načrt je bil dober in smotrn, a je imel to napako, da je

bila tako obsežna pratika za takratne kmetiške odjemalce „Krajnske pratike" nedvomno predraga, dočim je bilo inteligentov, ki bi iz preporodne misli iskali slovensko tako knjigo, še mnogo premalo.

„Mala pratika", ki sta jo imela Linhart in Zois že v jeseni 1794 v načrtu,[44] še tudi za 1797 ni izšla, a „Kranjska pratika", ki jo je izdajal poleg Merkove tiskarne še vedno tudi Eger, v izdaji za 1797 še ni prinesla nobene reforme.[57]

Nadaljna usoda „Velike pratike" še ni bila odločena, ko si je osvojil tiskar Janez Friderik Eger misel o izdajanju prvega slovenskega časopisa, za kar ga je opogumilo pač Vodnikovo delo. „Lublanske novice Jann. Fridr. Egera" so izhajale od 4. jan. 1797 po 2krat na teden v obsegu 4 listov male osmerke pod anonimnim uredništvom Vodnikovim,[150] ki jih je od prve do zadnje strani tudi sam pisal, oziroma prirejal. Šlo je za slovensko konkurenco Kleinmayrjevi nemški „Laibacher Zeitung". Poleg političnih vesti iz tujih držav, ki so polnile večino strani v vsaki številki, je imelo v „Lublanskih novicah" še več stvari nekako stalnost, dasi jih ne nahajaš v vsaki številki: vladni, cerkveni in graščinski razglasi; žitne cene; prodaje hiš in posestev; liste umrlih v Ljubljani; loterija. Semtertja je opozarjal Vodnik tudi na razpise štipendij in na ostaline mašnikov in drugih oseb ter skušal napraviti časopis pestrejši z vrinki nepolitičnih domačih in tujih novic, izjemoma tudi gospodarskih člankov, anekdot in pesmi.

Vodnik se je z optimizmom lotil časnikarskega posla, misleč, da so Kranjci „že siti" odgovorov na vprašanja kakor: „je kaša zavrela, se trga kaj nit, moj sosed kaj dela" in podobna, ponosen, da na Kranjskem „za nov lejt potice še take ni blo" kakor so bile njegove „Novice".

Tudi javnost je prvi slovenski časopis simpatično sprejela. Vsaj „Graetzer Zeitung" je dne 21. jan. 1797 o novem podjetju pisala: „Spričo tako tveganega podjetja (list) lepo napreduje, a blagodejni vpliv skromnega pisca na lahkoverno podeželsko ljudstvo pač ne izostane."[70]

Toda doba je bila varnemu in pravilnemu zasidranju prvega časopisa pri književnem zamudniku v avstrijski pokrajini skrajno neugodna. Vodnik v državi ni imel poštenega vzorca, ker je izšla prav v zadnjem 5 letju vrsta odredb, ki so bile za razvoj avstrijskega časopisja v dobi velike revolucije usodni:[25] uvedba preventivne cenzure 1. sept. 1790; poostritev cenzurnih predpisov 11. marca 1791 z ozirom „na sedanje težke okoliščine"

in na nove „francoske dogodivščine in revolucije"; zator vsake svobodne kritike izza srede 1794 in „generalna cenzurna odredba" iz 1795, ki je k prejšnjim odlokom za utesnitev svobodne besede dodala še nove. Že uradna „Wiener Zeitung" je bila zelo slab vzorec, a ljubljanski nemški listič, ki je bil Vodniku najbližji vzorec, je spadal med najmedlejše trabante dunajskega uradnega lista in med najsuhoparnejše pokrajinske liste.

Vodnik je pa svoje časnikarske sposobnosti tudi prav tako precenjeval, kakor je podcenjeval zahteve čitateljev, ki so čitali poleg nemških listov semtertja tudi kakega italijanskega ali francoskega. Njegove „Novice" so bile v resnici slabši začetek, nego je bilo radi cenzure ter nedostajanja sredstev in vzorcev itak neizogibno. Pač radi cenzure sta sklenila založnik in urednik poročati o političnih dogodkih le to, kar je že bilo v dunajskem uradnem listu. Toda urednik ni bil dovolj ekspeditiven, in le prečesto se je dogajalo, da je mogel čitati Kranjec novico ne samo v dunajskih listih, ampak tudi v ljubljanskem nemškem, oziroma v tržaškem ali benečanskem italijanskem časopisu mnogo prej nego v Vodnikovem slovenskem. Zanimivih domačih novic je bilo gotovo mnogo premalo, če izvzamemo vesti o prihodu Francozov. Sploh pa Vodnik ni umel na malem prostoru interesantno kramljati. Presenetljivo je tudi, kako malo so se v prvem slovenskem časopisu upoštevale Zoisove stare misli o potrebi slovenskih „del iz področja zemljepisja, naravoslovja in poezije".

Ne sme se pa prezreti, da se pritožbe čitateljev pravzaprav niso obračale proti omenjenim nedostatkom.

Program je Vodnik v založnikovem imenu šele 14. jan. 1797 z nekoliko stavki predložil: „Pričeoče novice govore od takeh reči, za katere se dobro ve, de so se res pergodile. Tudi ne poberajo vsako kvanto od vojske; temuč rajši povedô, kaj se po drugih krajih tudi kej godi. Perporočim taistim, kateri jeh jemlo, nej še drugim pergovore, de jeh bodo jemali, inu de bom mogel shajat." Da je nizko število naročnikov založnika in urednika že v prvem polletju strašilo, kaže vabilo, ki sta ga objavila 10., 13. in 17. jun. 1797: „Lublanske novice so pol leta doživele, inu mislio še dalej svojo srečo skusit. Doslej se muja komaj plača; vender bolši je nekaj, kakor nič."

Pritožb proti „Novicam" prvo leto menda ni bilo, ker jih Eger ni omenil, ko je vabil 6. dec. 1797 na naročbo. Toda že 10. jan. 1798 je moral Vodnik odgovarjati onim, ki „bi radi imeli, de bi se več v' teh novicah pisalo inu zraven posebni listi per-

kladali". Vodnikov zagovor je bil zelo odkrit: „... naj (pritožniki) ne zamerijo; zakaj delo se ne plača zadosti, inu do sedaj grede vse na upanje, de s' časam bode več jemalcev. En sleherni lehko prevdari, de za dva sto rajnš se ne more dva inu petdeset pognov natiskovat; brez tiga, de je po verhi treba vunanje novice kupovat, papir za pokrove dajat, inu dosti stopín sturiti." Založnik je skušal rešiti situacijo na ta način, da so stale Novice od jul. 1798 dalje po pošti poslane 4 gld., drugače samo 2 gld., a izhajale le po 1 krat na teden ter prinašale uradna oznanila in mrliške sezname le po potrebi v prilogah. Toda že 1. sept. 1798 je moral zagovarjati urednik svoj list proti novim očitkom: „de od Bonaparte nič ne piše, ker vender Lublanske nemške novice, Teržaške inu Beneške novice dosti vedo povedati"; de prazne reči piše"; „de malo pove, kako naši soldatje maršírajo, de piše, kar so drugi ljudje že pozabili; de od Basvan Oglu nič ne ve" itd. Vodnikov odgovor je bil precej klavern, češ, da „neče v naših krajnskih novicah nič drugiga od unajneh dežel pisati zunaj tiga, kar dvorne dunejske novice pišejo, katire so narbol resnične, inu narveč res pisati vedo." Ko je založnik 8. okt. 1799 umrl,[6] je 23. nov. 1799 njegova vdova Terezija Egerca skušala potolažiti kritike s slovesno obljubo: „Jest podpisana oblubim, de bodo moji bravci (1800) bol postreženi kakor zadne dva leta. Začela sem perstavke (= priloge) dajati, katira so bila tulkokrat obetana, sturila bom kar bo narveč mogoče narbol nove inu resnične pergodbe oznanvati." A že 14. dec. 1799 se je moral Vodnik zopet braniti proti očitkom, da „te novice niso resnične, one so prepozne, inu lažnive". Urednik je zavračal sedaj pritožbe z jezno, a odkrito besedo: „De pa krajnske (novice) pozniši prideo, ku nemške, ni drugači mogoče, ker Nemec precej lahko iz nemških pism natiskuje; jes pa morem popred iz nemškiga prestavlati, pisati, inu še li potle čerke za natiskvanje staviti. Delo je veči, plača majhina." Vzroki pritožb so ostali, in število naročnikov je stalno padalo.

Medtem so odločili tudi usodo „Velike pratike". Razprodaja tretjega letnika je založnika končno prepričala, da so bili računi s tem podjetjem napačni. Vzrok, ki ga je navedel založnik 25. nov. 1797 v „Novicah" za dejstvo, da „Velika pratika" ne bo več izhajala, je bil točen: založnik „ni mogel izhajati", Velika pratika „je bila ludem predraga".

Eger je hotel sedaj uresničiti, pač na prigovarjanje Zoisovo in Vodnikovo, stari Linhartov načrt[28] ter je sklenil 1797 izdajati

pod Vodnikovim uredništvom „Malo pratiko“,[78] ki je imela za slovensko poezijo sličen pomen kakor „Velika pratika“. O letniku za 1798, torej o prvem letniku,[79] je poročal založnik 25. nov. 1797 v „Novicah“: „... zatorej bodem eno majhino pratiko pod imenam Mala pratika namesti une velike vundal. Ona je tako majhina, de se lahko v' aržati nosi, na sledni dan stoji en svetnik, ima uganke, inu nekatere perstavke...“. „Mala pratika“ za 1799 je bila še bogatejša,[79] ker opozarja „vendajave teh novic“ 15. sept. 1798, da je „zraven več lepiga branja, inu ena pesem ali pravlovca“. V Novicah z dne 9. nov. 1799 opozarja Terezija Egerca zopet na nove sestavine v „Mali pratiki“:[79] „Notri je za sledni dan en svetnik, lepe branja od zvezd inu druge kratkočasne, ena nova pesem, vganke i. t. n.“. Vse kaže, da je bila ta nova slovenska pratika namenjena inteligenci. Prireditelj in pesnik te Egerjeve „Male pratike“ v žepnem formatu je ostal Vodnik.[65] Uganke, ki jih je objavil v izgubljeni „Mali pratiki“ za 1799, so v rokopisu ohranjene.[70]

Obenem je sklenil Eger v jeseni 1797, da opremi svojo „Krajnsko pratiko“ z ugankami, kakor jih je imela do takrat le Merkova izdaja. Njihov urednik je bil skoraj gotovo Vodnik. Uganke Egerjeve „Krajnske pratike“ so po večini v nevezani besedi, in sicer so v izdaji za 1798 iste kakor v zadnjem letniku „Velike pratike“, pozneje nove.

Vodnik, ki je imel izrazite sposobnosti za spretnega verzifikatorja ob tujem vodstvu, se je Zoisovemu pozivu k obnovitvi pesnikovanja pač brez težkih pomislekov vdal, dasi se je nekoliko branil.

V dobi svoje obvezne koledarske in časnikarske zaposljenosti, ki se je začela 1794 po Zoisovi in Linhartovi zaslugi ter trajala še nad 4 leta izza Linhartove smrti, je Vodnik definitivno vzljubil slovensko verzifikacijo. A vrnitev k verzifikaciji mu je pomagala oblikovati tudi novi odnos do narodne pesmi.

Verz „Zadovoljnega Kranjca“ v „Pisanicah“[93] priča, da je Vodnik že 1781 poznal vsaj narodne poskočnice. Verjetno je, da je poznal že tudi „Pegama“,[23] medtem ko se z Zakotnikovo zbirko[23] menda ni seznanil.

Po pristanku na Zoisov načrt je začel iznovo prisluškovati narodni pesmi, a ni imel v Zoisu voditelja, ki bi ga bil hotel usmeriti na zbiranje in vrednočenje v Herderjevem širokem smislu, ali ga mogel navdušiti za tako oploditev umetne

pesmi po narodni, ki bi spominjala vsaj od daleč na slične odnose v Goethejevi, Claudiusovi ali Bürgerjevi onodobni pesmi.

Mentor, ki je rabil v pismu Vodniku z dne 4. apr. 1794 izraz „Volks-Poesie" v pomenu nove umetne pesmi za prosvetljenje naroda,[44] je imel za narodno pesem še vedno samo omalovažujoči pogled racionalističnega kritika, ki mu je šlo v najboljšem slučaju, kakor n. pr. tudi Denisu, za vprašanje, ali je pesem „stara". Tudi je Zois slovensko narodno pesem še zelo slabo poznal: izmed epskih pesmi menda le „Pegama in Lambergerja", izmed liričnih le poskočne „viže". Prvo je imel za plod cerkovnika iz novejše dobe,[65] izmed liričnih so mu bile „prav anakreontiške najstarejše, vzete iz ust naroda, ostanki (starih) pesmi".[96] „Viže" je zbiral pač že več let,[23] toda le s tendenco ljubitelja erotičnih pesmi, ki ni pri zapisovanju niti označil, gre li za narodno „vižo" ali pa za umetni poskus, ki mu je bil oče on sam ali pa njegov prijatelj.[96]

Vodnik je spoznal do konca stoletja morda nekaj tekstov, na katere je Zoisa šele on opozoril. Vsaj že po drugi polovici jul. 1795, ko je od Zoisa prejel „zbirko pesmi", je začel tudi sam med narodom zapisovati „viže", dasi ni mogoče določiti, kateri zapisi njegovih „okroglih" pripadajo tej dobi. Izmed epskih narodnih pesmi je poznal mimo „Pegama" vsaj še „staro pesem od Marka kneza", ki jo navaja v „Novicah" dne 17. jan. 1798. O narodni pesmi je mislil pač še povsem tako kakor Zois.

Ako je Zois opozoril Vodnika na „viže", ga je vsaj neposredno opozoril tudi na verz in kitico teh štirivrstičnih ali tudi dvovrstičnih pesmi, ki so jih peli k plesu ter imenovali radi tega tudi poskočnice ter poskočne ali okrogle pesmi. Mentor in učenec menda nista opazila, da opominja že izraz „poskočna pesem" ali „poskočnica" na drugi del nemškega izraza „Schnadahüpfl", in da je pesniška mera in pa rimanje v slovenskih poskočnicah isto kakor v nemških. Toda tudi eventualna taka ugotovitev bi jih utegnila od posnemanja poskočne kitice, ki je zanesena k nam od drugod, tem manj odvračati, ker sta mogla čutiti, da je vsebina večine okroglih pesmi zrasla na domačih tleh.[135] Gräterjeve knjige iz 1794 o nemških poskočnicah[94] pač nista poznala.

Vsaj že po preselitvi v Ljubljano je tudi sam pesnil „viže". Pač tej dobi Vodnikovih „nerodnih let" pripada njegova „okrogla", ki se nam je ohranila samo v Zoisovem izporočilu:[96] „Je kuhar'ca stara, ne mara za del, da ogenj ne vgasne, mehljajva pepel..."

Posvetnih Vodnikovih pesmi in načrtov je nastalo poleg „viž" izza „rudarske pesmi" in „Dramila", ki jih je poslal koprivniški kurat Zoisu že 1794 kot prve dokaze svoje nove usmerjenosti, do 1799 še toliko, da njih število naravnost preseneča, če upoštevaš celokupno delo, katerega je opravljal novi Zoisov sodelavec istodobno za pratike in časopis. V petletju od srede 1795 naprej pripadajo namreč po približnem kronološkem redu: letu 1795.: voščilo za novo leto 1796,[44] 12 napisov za mesece (Kratek je pust), 12 „vganovavk" s tremi v vezani besedi (Brez vust govorim itd.), napis o zalogah v zemlji, epigram o „preroku kislega zelja",[136] „pesem o jezikoslovcih",[44] „Natura je lepa", „Tožljivci kvartajo", „Pijane betice",[57] poskusna kitica za didaktično-zgodovinsko pesem,[44] „alegorija čebel",[44] „pridiga za gostovanjskega goslača",[44] „kranjska pesem 3 kitic v hvalo Stvarniku", stance o domnevani nezgodi s provijantom[68] in drugi „odlični poskusi triglavske Muze",[44] načrt za elegijo v Linhartov spomin, načrt „koledniške pesmi",[44] ideja o zgodovinski pesnitvi[44] in „pravljica o petelinčkih"[44]; letu 1796.: novi mesečni napisi (Ak Vincenca sonce peče), nove „vganovalke" (Kaj je per jedi narbol potrebno), nova prireditev „Zadovolnega Krajnca",[136] uganka „Ni v Španiji"[70] in predgovor „Novicam" v novo leto 1797;[136] letu 1797.: prevod „Pesmi za cesarjov god", ki je nastal med 12. in 15. febr. 1797, in novoletno voščilo „Novicam" za 1798;[136] letu 1798.: prevod Denisovega epigrama o Nelsonu tik pred 10. nov. 1798,[136] epigram na „Novice" ob koncu 1798,[57] različna voščila za novo leto 1799 („Se noviga lejta" za „Novice" 1799, „Zdravim fantičem" 1799 in najbrž tudi „Za novo let' ne vem"[57] za nepoznani namen); letu 1799.: 3 epigrami v proslavo padca Mantove dne 30. jul. 1799, ki so nastali pred 24. avg. 1799.

O „alegoriji čebel" je pisal Zois Vodniku 4. avg. 1795:[44] „Po teh načelih je treba posvetiti še precej truda pesmi o jezikoslovcih in pa alegoriji čebel, zlasti njenemu prehodu, marsikateremu posameznemu verzu, mnogokateri podrejeni frazi itd. Vendar danes ne morem še ničesar reči o tem delu (t. j. o alegoriji), ki je resno in popolnosti precej blizu..." Tudi še po dveh mesecih se Zois alegorije ni lotil, ker je pisal 4. okt. 1795 prijatelju:[44] „Čebel pa še nisem študiral. Prosim, da me o priliki nanje opozorite. Volja je dobra, a časi in prilike so žalostni." Po vsej priliki je ta „alegorija čebel" istovetna z alegorijo, ki je dobila pozneje naslov „Star pévic ne boj se péti" ter ima tudi „prehod", o katerem govori Zois v svojem pismu.

O „odličnih poskusih triglavske Muze", ki so bili plod ture, katero je napravil Vodnik avg. 1795 v spremstvu grofa Franca Hohenwarta in kanonika Pinhaka k slapu Savice, k Jezerom, na Triglav in na Vršac, Triglavovega vzhodnega soseda[132], si je zabeležil Hohenwart v svoj dnevnik:[66] „Sedeli smo (po prihodu od Savice in z Voučarije) pred kočo (pri Jezerih) kot gostje barona Karla Zoisa ter se veselili čudovite igre barv, katero je proizvajalo zapadajoče solnce na vrhovih gor ob naši levi in desni (Vršac, Triglav itd.). Gospod Vodnik, ki ga je ta pogled navdušil, je spesnil 3 kitice kranjske pesmice, ki nas je vse prevzela; še od tam sem jih poslal... svojemu neprecenljivemu prijatelju baronu Sigismundu Zoisu... Vsebovale so hvalo Stvarniku, a napravile so na nas vtis, ki ga napravljajo pesmi Klopstockove Mesijade na vsakogar, kdor toplo čuti." Po opisu hoje na Vršac, „katerega vrh jim ni nudil prav nobenega razgleda, ker je njegova lega podrejena vsem sosednjim goram", na Kanjavec, ki jih je odškodoval s „čudovitim razgledom", in na Mali in Veliki Triglav, kamor sta se povzpela samo Vodnik in Pinhak, omenja Hohenwart v zvezi z obiskom Zoisove koče na Velem polju in v zvezi s fingirano vestjo o izgubi provijantne košare zopet novo Vodnikovo pesem: „Kdor je nosil v duši tako krasne užitke, kakor danes mi, ne misli na jed. Brezskrbno smo sprejeli Hiobovo vest... Gospod Vodnik je o tej dogodivščini takoj spesnil nekaj stanc, potem smo se posvetovali, kako bi odškodovali nositeljico košare..."

Sama ob sebi se vsiljuje misel, da je pesem, ki je nastala pri Jezerih ob pogledu na Vršac in Triglav in ob eventualnem pripovedovanju vodnikov o razgledu z Vršaca in s Triglava, istovetna z onim „Vršacem", kjer govori Vodnik o želji, bivati „brez-telesen pod velikim Bogam", t. j. pod Velikim Triglavom. Dokaz za pravilnost domneve tiči v Zoisovem pismu Vodniku z dne 4. okt. 1795. V pohvali Vodniku, ki je vnovič obiskal Triglav, rabi namreč Zois frazo o „velikem Bogu", ki jo je prevzel iz pesmi:[44] „Res sem se čudil, ko sem slišal, da ste vnovič poromali k Velikemu Bogu in k Malemu Triglavu..."

Za domnevo, da spada med „odlične poskuse triglavske Muze" iz 1795 tudi epigram „Na sebe", poznejši „Napitik", ni takih dokazov kakor za časovno lokalizacijo „Vršaca". Vendar je verjetno, da je odkazal Vodnik Savici vlogo grške Kastalije že v prvi dobi po svoji vrnitvi k pesništvu in v času največjega navdušenja za turistiko in Savico.

Tudi edini dve duhovni pesmi Vodnikovi pripadata tem letom: prevod sekvence „Dies irae",[67] ki ga je priredil pač v pomnožitev Zoisove zbirke, in pa „Pesem od zveličanega Leonarda iz Porto Maurizio Mašnika inu mogočniga Pridigarja ordna F. Franciska".[72]

Načrta za elegijo in zgodovinsko pesem v Linhartov spomin je Vodnik po vsej priliki opustil, a koncepte rudarske pesmi, pesmi o jezikoslovcih, koledniške pesmi, pridige za goslača in stance izpod Triglava je najbrž zavrgel. Več pesmi je obdržal v svoji miznici, bodisi da jih ni imel za primerne, da bi jih objavil, bodisi da je čakal ugodne prilike. Med poslednje spadajo iz 1795—1799 najbrž „Stari pevec", „Vršac", „Napitek", nekaj „viž", bodisi da si jih je zapisal med narodom, bodisi da jih je spesnil sam, epilog Novicam za 1798, ki si ga je zabeležil v svoj primerek tega letnika, in končno novoletna voščila „Zdravim fantičem za 1799" in „Za nov' let ne vem".

Za Vodnikov odnos do pesniškega izživljanja je zelo značilna okoliščina, da pripada največ njegovih pesmi te dobe letu 1795, dočim v naslednjih letih število pesmi stalno pada. Verzifikator, ki ga ni gonila notranja sila, je pesnil le, če je bila potreba in če je utegnil.

Nad dve tretjini svojih pesniških poskusov iz prvega razdobja svojega obnovljenega razmerja do pesniškega ustvarjanja pa je mogel Vodnik v dobi aktualnosti že tudi objaviti. Izvrševatelj Zoisovih načrtov je obelodanil izmed poskusov v vezani besedi za „Dramilom", ki ga je prinesla v jeseni 1794 „Velika pratika" za 1795, še sledeče verze: v jeseni 1795 v „Veliki pratiki" za 1796 „Novu letu se voši", 12 epigramov za mesece z napisom „Kratek je pust" na čelu, med 12 „vganovavkami" 3 rimane, v članku o hišnih opravilih epigram o „Bogatih zalogah v zemlji", a v članku „Od vremena" epigram „K'ter je po sili prerok kisliga zelja"; v jeseni 1796 v „Veliki pratiki" za 1797, kjer med „vganovalkami" ni bilo rimanih, novih 12 napisov za mesece z epigramom „Ak' Vincenca sonce peče" na čelu in pa karakterizacijo „Zadovoljnega Krajnca"; v „Novicah" 4. jan. 1797 predgovor, 15. febr. „Pesem za cesarjov god", 22. febr. k cesarski pesmi „perstavek od princ Karlna" z začetkom „Terka nam Francoz na vrata", 3. jan. 1798 voščilo „za novo leto", 10. nov. epigram o Nelsonu, 3. jan. 1799 voščilo za novo leto, 12. jan. 1799 popravljeno „Vošenje noviga leta", 24. avg. 1799 tri epigrame „na dobleno Mantovo". Gotovo so bile Vodnikove tudi „uganke",

„pesmi" in „pravlica" v Egerjevi „Mali pratiki" za 1798—1799, vendar se teksti po večini ne dajo ugotoviti, ker niso izsledili iz označene dobe doslej nobenega primerka „Male pratike", a so v ostalini izpričane le uganke za 1799.[70] Upoštevati je treba, da je imel Vodnik izmed svojih „pravlic", to je basni, 1798—1799 na razpolaganje vsaj že basen o dveh „Petelinčkih". Za tisk pesmi o blaženem Leonardu so poskrbeli 1798 najbrž frančiškani.

Vodnik je pač utegnil iznenaditi znance s pesmijo, ki jo je v hipnem navdušenju šele pravkar spočel in jo že tudi vlil v zunanjo obliko, toda nemogoče se je sprijazniti z mislijo, da bi bil 13 let molčal, če bi ga bil silil k pesniškemu oblikovanju notranji ogenj, ki si dela pot do sproščenja. Za Vodnikovo pesnikovanje je bila med Pohlinovim mentorstvom 1773—1781 in Zoisovim vodstvom izza 1794 le ta razlika, da je Zois imel širše literarno obzorje, zagovarjal drugačen, dasi ne moderen slog, odkazoval pesništvu utilitaristično vlogo, ki je bila z onodobno moderno evropsko poezijo prav tako v nasprotju kakor vloga, ki jo je Pohlin imel za pravilno, ter dajal sploh glede vsebine točnejša naročila od Pohlina. Tako odvisen od naročil in navodil je mogel biti le oblikovatelj konvencionalnih misli in stilističen epigon, ne pa močna literarna osebnost.

Ker Vodnik ni bil pozitivno ustvarjajoči duh, s stališča svetovne literature njegovo pesniško oblikovanje tudi po 1794, ko ga je usmerjal novi mentor, ni prišlo v poštev. Če pritiče splošna veljava načelu, da je pesnik samo človek s povečano emocionalnostjo in z izrazito sposobnostjo za ustvarjanje simbolov,[132] potem so bliže pogoditvi oni, ki Vodniku pesniški značaj odrekajo, kakor pa tisti, ki ga priznavajo.

Relativna veljava nove Vodnikove pesmi je odvisna od momentov, s katerimi je dokazovala sposobnost slovenščine za posvetno pesem, in od privlačne sile, ki jo je imela za ustvarjanje tradicije, za smotrno podomačitev snovi in za šolanje naraščaja. Priznati je treba, da je bil uspeh Vodnikove pesmi že 1794—1799 v vseh označenih smereh večji od uspeha katerekoli starejše publikacije s posvetno slovensko pesmijo. In če je pravilna sodba, da je „pesnik ta, kdor je mogel dati širšemu krogu ljudi jezikovno-umetniške vrednote" in da „izpričuješ nehistorično in nefilozofsko mišljenje, če imaš za odločilen svoj umetniški nazor, a na vrednočenja drugih časov gledaš s prezirom",[133] tedaj smemo z neko rezervo tudi Vodnika imenovati pesnika.

Zois, ki je imel med slovenskimi preporoditelji po Linhartovi smrti nedvomno najrazsežnejšo literarno izobrazbo, je bil s pesniškim razvojem svojega novega sodelavca zadovoljen.

Že v prvi dobi poznanstva z Vodnikom, ko je koprivniškega kurata še pridobival za vrnitev k pesništvu, mu je prav iz njegovega obotavljanja prerokoval lepo pesniško bodočnost ter mu 20. marca 1794 pisal: „Dvomi in pomisleki, ki jih izražate nad skušnjavo, v katero sem pripravil Vašo Muzo, samo dokazujejo, da bodete delali ali dobre verze ali pa nobenih ..."[44] A k prvemu zapisu „Dramila" je Zois 25. jun. 1794 opomnil, da je „več ko polovica njegovih verzov zelo dobrih".[44] Vodnikovo voščilo za novo leto 1796 je Zoisu 14. jun. 1795 „popolno delo, ki se mu tudi nastopa pred vsem slovanskim svetom ni treba bati",[44] a o „pridigi gostovanjskega goslača" je mentor 4. avg. 1795 prepričan, da „bode mogla iziti v zbirki Vodnikovih del".[44] Vsaj novoletno voščilo za 1796 je bilo Zoisu tudi prikladno za uglasbitev, ker je 4. okt. 1795 Vodniku pisal: „Morebiti preide novoletno voščilo tudi v glasbo, in če se zgodi to na kmetih, bode najboljši dokaz priznanja in vpliva."[44]

Poleg Zoisa sta se navduševala za Vodnikovo pesem že 1795 tudi grof Hohenwart in kanonik Pinhak, a pač še tudi marsikdo drugi. Sicer je res, da Zois in Hohenwart nista bila na višku evropske literarne kritike, ker nista upoštevala poti, ki so jih kazali z novimi literarnimi gesli 1760—1785 nemški „Sturm und Drang",[94] izza 1780 novi nemški klasicizem,[94] že dlje časa razni občudovalci narodne poezije in končno še angleški pesniki, kakor je bil genialni škotski kmet Burns. A istotako je res, da Romani, katerih literarni kulturi je pripadal Zois, teh gesel še davno niso splošno upoštevali. Vsekakor je obstajal na Kranjskem že 1794—1799 krog izobraženih ljudi, katerim je veljal Vodnik za pesnika, ker jim je dajal jezikovno-umetniške vrednote.

Osnovne črte pesniškega ustvarjanja, ki so tičale v Vodnikovem odnosu do realnosti, v njegovem temperamentu, v njegovi izobrazbi, v njegovem razmerju do sodobnih gesel in v njegovi nadarjenosti, so bile vidne že v njegovih prispevkih za „Pisanice", dasi jih Pohlin ni umel spraviti v tak tir, kakor je bilo za verzifikatorja brez notranjega ognja potrebno. Zlasti oda o „Zadovoljnem Kranjcu" kaže razne črte, izmed katerih je utegnil nekatere s pridom izrabiti slovenski preporoditeljski mentor s sodobnejšim in smotrenejšim prosvetljenjskim načrtom, kakor je bil Pohlinov: praktično prosvetljenjstvo, ki tako upošteva kmeta,

da ga brez pomislekov napravi za predmet pesmi; milo sodbo bogoslovca, ki privošči kmetiškemu fantu Špelo in ples; racionalni tip, ki ima več sposobnosti za oblikovanje razmišljanj in konvencionalno anakreontiško podoživljanje kakor pa za izražanje lastnih čuvstev in pradoživetij; optimizem, ki je videl samo solnčne strani kmetiškega življenja in mišljenja ter pač veroval tudi v napredek človeštva; stilni idealizem, ki je utegnil prikrojiti snov za svoje idejne potrebe brez ozira na vprašanje, ali je eksperimentalno možna ali ne; dobrodušnost, katere nositelj je užival, ako je mogel osoliti stavek s šaljivim obratom: smisel za pregledno kompozicijo; širokost stila, ki je pač hotel biti ob pomoči figur, ki so že bile v jeziku udomačene, vsakomur razumljiv, ni pa imel tendence, da opremi dikcijo s težkimi stilističnimi sredstvi; precej spretna verzifikacija. Poklic pridigarja in spovednika, kakor ga je vršil Vodnik v dobi molka, po vsej priliki nobene teh osnovnih črt ni dušil.

Prosvetljenjsko tendenco je pritisnil Vodnik tudi „Kleku": „Al je Klek neč, jen' slepota; al če je kej, tok slepi."

Zois je mogel pozdravljati v novem pesniku pač tudi uresničenje lastnih idej, saj je sporočil svoje kritične opombe ustno ali pismeno skoraj k vsaki novi Vodnikovi pesnitvi.

Iz dobe 1794—1799 je znanih 6 Vodnikovih pesniških poskusov z rokopisnimi varijantami, izmed katerih predstavljajo nekatere prve zapise s korekturami: „Dramilo",[68] novoletno voščilo za 1796,[57] „Bogate zaloge",[57] prerok kislega zelja,[57] slavospev o poznanju nature[57] in prvi štirje epigrami iz „Stare pratike".[70] Mimo tega ima „Zadovoljni Kranjc" k tisku iz 1797 še tiskano varijanto iz 1781.[187]

Študij varijant v zvezi s Zoisovimi pismi Vodniku ti utegne nazorno pokazati, kako je postajal Vodnikov stil ob Zoisovem vodstvu polagoma skladnejši z novo, prosvetljenjsko tendenco in kako je izginjalo mnogokaj, kar je značilno za verzifikacijo mladega frančiškana v dobi Pohlinovega mentorstva: bagateliziranje prozodije, ponavljanje iste rime, baročna natrpanost in izumetničenost, patetična retoričnost z učeno navlako, abstraktnimi metaforami, mitološkimi metonimijami in malo naravnimi perzonifikacijami, nejasnost, prenizek ton itd.[68]

Toda Zois je bil takten kritik, ki je pač dajal tako splošna navodila kakor tudi podrobne ocene od vrste do vrste in od besede do besede, a je odločitev prepuščal navadno le avtorju, ki je za obliko v glavnem sam odgovoren.

Rokopisne varijante Vodnikovih pesmi iz 1794—1799 pa obenem tudi s poudarkom opozarjajo, da se je pesnik vživljal v zahteve poetike, ki mu jo je priporočal Zois, da je tudi sam iskal novega sloga, da je imel trdno voljo, postati v težki borbi z neizbrušenim jezikom zmagovalec, a zlasti tudi, da je verze in kitice navadno le počasi gradil in mnogo popravljal, preden je bil zadovoljen.

Epigram o naravi si je zabeležil v 4 varijantah: 1. Naturo zahvalio modri možje, Otroci jen' babe se bavca boje; 2. Naturi se čudijo modri možje, Otroci jen babe pred bavcem bejže; 3. Natura je lepa za modre može, Otroci nu babe se bavca boje; 4. Sterme pred naturo zastopni možje, Otroci 'nu babe pred bavcam bejže. A še le potem, ko je roka neznanega kritika k št. 3 v nemščini zapisala, da „ta ima prednost", je avtor ostale varijante prečrtal.

Varijante k „Vošenju noviga lejta"[57] za 1796 so dokaz, kako je šlo pesniku sedaj za metrično pravilnost, za amocijo konkretnih namigavanj ter za izrazno jasnost, razumljivost, smiselnost in zafrkljivost, dasi namena ni mogel vedno doseči.

Prvo kitico je zapisal v obliki, ki je pa že najbrž plod napornih poskusov:

K' novimu lejt je navada srečo vošiti,
Jest za veliku je n' hočem rad opustiti,
Delovcam nese bogate darí,
Tud' nas pisarje kaj v' čas dolejti.

Njeno prvo vrsto je izpremenil najprej v: Stara navada je, novu lejtu vošiti, a v tisku se je odločil za: Navada je... Drugo vrstico je hotel začeti z: Greh bi bil pratkarjem...; to je nadomestil s: Pratkarjem škoda, 'nu greh je, njo opustiti; tudi to je izpremenil: Škoda 'nu greh bi bil tako reč opustiti; a v tisku ima povsem novo obliko: Al res, al z jezikam; more se st'riti. V četrti vrsti je nadomestil osebne: Tud' nas pisarje... s: Pratkarje v'časih tud' kaj doleti.

Druga kitica se je prvotno glasila:

Dobre karví, prav obilnu vošim bolnikam,
Činže 'nu šume poplačat starim dolžnikam,
Arcatam enkrat se obogatít,
Dohtarjem srečnu vse pravde dobit.

Korektura te kitice ni bila srečna, ker je obremenila pesem z grobostmi in banalnostmi. Prvo vrstico je popravil namreč

v tisku v grobo: En srečen konc vošim starim bolnikom. V drugi vrstici je hotel imeti najprej: Plačat dolgove z' obrestjo starim dolžnikam; „z' obrestjo" je nadomestil z „'nu cinže"; v tisku se je odločil za novo: Nerodne dolgove plačat dolžnikam. Najslabši okus je izpričal z banalno korekturo tretje vrstice, v kateri vošči sedaj „Arcatam britofe dobru gnojit".

Slične so tudi korekture v ostalih kiticah. V tretji kitici je prvo vrstico: Vošim kup'vavcam gotovo vsako reč plačat — izpremenil v: Vošim golufam brez d'narjov vsako reč plačat, a v tisk je sprejel: Golufam vsaj nekaj vrednosti plačat. V četrti kitici je prvo vrstico: Kar je poštenih, naj dobro obdarže volo — na domestil s: Poštenim obderžat njih dobro volo. V drugi vrstici je prvotno imel slepce in Vrhniko: Slepcam enajsto pervošim Verhniško šolo, oziroma v novih redakcijah: Slepcam enajsto želim na Verhniki šolo. V tisku je „slepce" nadomestil s „sleparji", a Vrhniko je izpustil: Sleparjem pometat enajsto šolo.

Da se Vodnik izraznih grobosti in nizkega tona tudi ob popravljanju še ni vedno zavedal, priča epigram, s katerim je zaključil članek o vremenskih prerokih. Njegova prvotna oblika je namreč bila: K'ter je po sili prerok kislega zela, Ta se naturi vselej v' kramo podela. Druga vrstica ga je pač nekoliko motila, a grobe figure ni povsem odstranil, ampak je dal vrstici le obliko: Ta se naturi lahko v' krošno podela. Tudi Zois se po vsej priliki ob epigramu ni zgrozil, ker ga je mogla „Velika pratika" za 1796 tudi objaviti. Rešila ga je pač njegova rahla prosvetljenjska tendenca, dasi je ostal v rokopisu epigram o čudesih narave, ki je imel istotako tendenco, a je bil dostojen in antitetično zaostren.

Menda je odmev Vodnikove avtokritičnosti, da so poleg „viž" v njegovem načrtu ostale le one pesniške vrste, ki so jim skromnejši pesmarji prosvetljenjske dobe sploh dajali prednost, ker so imele jasno tradicijo in ustaljene vzorce ter niso prizadevale izrednih težkoč: oda, šaljivo novoletno voščilo, basen, epigram in uganka. Še lažja naloga je bila pobožna biografija.

Velika večina Vodnikovih pesniških izdelkov iz 1794—1799 je odmev ozirov na potrebe periodičnih publikacij.

Dobršen del izmed njih ima otipljivo tendenco praktičnega prosvetljenca, ki hoče po Zoisovem naročilu v resni obliki poučno vplivati na nravi, gospodarstvo in nazore kranjskega kmeta v pravcu, za katerega je rabil tudi Vodnik v „Novicah" 6. dec. 1797 izraz „razsvitliti". „Dramilo" opominja rojake, naj ne bodo „zaspani" in „leni". V enem izmed neobjavljenih dvovrstičnih

epigramov se obrača proti kvartopircem in pijancem, v drugem vnema Kranjce za spoznavanje narave, izmed objavljenih opozarja prvi na zaloge rud, drugi svari pred nepremišljenim vremenskim prerokovanjem. Mesečni epigrami so posrečen dokaz Vodnikovega smisla za variiranje tradicionalnega motiva. „Epigrami" za 1796 niso imeli prave vsebinske zveze z „vremenskimi regelcami", ki jih je prinašala do 1786 Egerjeva „Krajnska pratika", a so predstavljali s proslavljanjem zakona, kmetiške pridnosti in dalekovidnosti ter mladeniške nedolžnosti res „Novo pratiko", kakor je imenoval Vodnik pozneje to skupino. „Napisi" za 1797 so bili le prepesnitev starih „vremenskih regelc", tako da so pozneje po pravici dobili ime „Stare pratike". Med resno-poučne tekste po Zoisovem okusu spada zagovor ustanovitve „Novic", ki bi naj odpirale čitatelju okno v svet.

Zoisovi želji, naj skuša tudi s poezijo vplivati na nravi kranjskega kmeta v prosvetljenjskem smislu, je Vodnik tem laže ustregel, ker mentor tudi pouku v šaljivem ali hudomušnem osnovnem tonu, ki je v prvi vrsti odgovarjal pesnikovemu temperamentu, ni bil protiven. V to skupino spada nekaj napisov „Nove pratike", novoletno voščilo za 1796 in večina ostalih voščil, basen o prepiru zaljubljenih petelinčkov, opozorilo na kratkotrajno vrednost časopisa itd. Hudomušni obračun s slabostmi Kranjcev v voščilu za 1796 je zvezan z vabilom na naročbo, da ne bo treba urednikovemu trebuhu „iti k hrbtu vasvat".

Povsem v skladu s Zoisovimi idejami so bili politični teksti: o Nelsonu, prevod cesarske pesmi in epigrami o Mantovi. Izven Zoisovega programa pa je bila po vsej priliki biografija blaženega Leonarda da Porto Maurizio, ki jo je povzročila pač želja frančiškanskega reda.

Med teksti v vezani besedi, ki so bili namenjeni goli zabavi kranjskega kmeta, uganke menda niso bile Zoisu po godu, saj je uganke Merkove pratike še 25. jun. 1794 imenoval „neokusne"." Posebnega veselja pač tudi z napisi in voščili, ki spadajo sem, ni imel, saj so precej glasne priče, da je pesnikova invencija često slabo delovala.

Mimo namigavanj o prosvetljenjski ter oficialni politični in verski orientaciji je v Vodnikovi poeziji iz 1794—1799, ki je bila namenjena javnosti, malo konfesij. „Jaz" in prva oseba glagolske oblike, ki se nanašata na avtorja, le zato nista opazljivo redka, ker je med teksti skoraj tretjina voščil. Mimo voščil govori Vodnik v prvi osebi le še v „Vršacu" in v epigramu

„Na sebe", dočim v poskočnici „Je kuhar'ca stara" prva oseba menda ne velja pesniku.

Navdušenje za triglavske planine in za slap Savice je bila posledica vneme za mineralogijo, ki jo je vzbudil v Vodniku Zois. Ko je začel proglašati v „Vršacu" Savo, ki pod njim izvira, za „mater pevske umnosti", a v epigramu „Na sebe" Savico za „lepih pesmi hladni vir", je mislil pač tudi na potrebo, ustvariti kranjskim pesnikom simbol po vzorcu Kastalije, ki je bila vrelec Muz ob Parnasu. Vodnik je hotel menda reči, da ga je lepota slapa za pesnikovanje definitivno navdušila, kar je združljivo tudi z ugotovitvijo, da ga je za prve poskuse pridobil Zois. Odgovor na vprašanje, kateremu „mojstru pevcev na zdravico naj mu teče ta požir", je prepustil v veliki slutnji bodočnosti.

Svoj odgovor tistemu, kdor bi se hotel morebiti izpodtikati nad Vodnikom, ki je začel s 46 leti po 13 letnem molku zopet delati pesmi, je zavil pesnik v alegorijo, ki je vsaj pozneje imela nadpis: „Star pevic, ne boj se peti": čebelica (t. j. Vodnik) razlaga, da si more upati „gori v' planine perletna", ker jo „matica (t. j. Zois) pošle v goličave". „Alegorija o čebelah", s katero je bil Zois že 4. avg. 1795 v splošnem zadovoljen,[44] je torej oseben obračun in ne zgolj anakreontiška konvencionalnost,[134] čeprav se poziva Vodnik vsaj v poznejši redakciji zadnje kitice na „Anakreonta sivčka", ki „na gosli poje" in „med lasce rumene" (t. j. laske dekličje) zapleta svoje."

Vodnik je poznal pač še izza dijaških let ne le glavne predstavnike nemške anakreontike iz dobe nekako od 1740 do 1770,[94] ampak tudi „Anakreonteia", t. j. zbirko 60 neglobokih, a elegantnih pesmi o vinu in ljubezni, o katerih ni takrat še nikdo mislil, da jih le po zmoti pripisujejo znamenitemu grškemu Anakreontu. Zois je omenil Anakreonta v pismu Vodniku z dne 4. avg. 1795, kjer je opozarjal pesnika na vlogo kratkih zlogov v „lirskih in anakreontiških pesmih".[44] Po vsej priliki je spadala anakreontiška poezija tako za mentorja kakor za učenca med panoge, ki jih utegneš brez težav posnemati.

Vinska anakreontika menda Vodniku samemu ni bila posebno po duši, dasi vsaj pozneje ni zametaval zmernega vživanja dobre kapljice.[78] Rahel migljaj za pravilnost te podmene je morda karakteristika Kranjca, ki je že 1781 zadovoljen brez vina, dočim dobro jed zelo čisla. Podoba je, da je Zois, ki je imel pred pijanim človekom „konvulzivno antipatijo",[99] Vodnika v odklanjanju vinske anakreontike še potrdil. Značilno je, da

omenja Vodnik v svojih „okroglih" vino menda le dvakrat in še to med vrstami, namreč v poskočnicah „Ni d'narja, ni znanca" in „So me vpijanili". Tudi v ostalih njegovih pesmih iz 1794 do 1799 omenjajo vino le tri poučne kitice: gospodarska epigrama za marec in oktober v „Novi pratiki"[136] in pa svarilne „Pijane betice",[57] ki so ostale v rokopisu.

Za gojitev ljubezenske anakreontike je izpodbujala Vodnika tudi pošiljka Zoisovih „viž" o Mini, ki jih je menda že imel v rokah, ko je prejel Zoisovo omenitev Anakreonta v pismu z dne 4. avg. 1795. Vrstice, ki omenjajo v Vodnikovih pesmih iz 1794—1799 žensko ali ljubezen, se ali nanašajo na dovoljeno ljubezen ali merijo na svarilo: za 1796 vošči Vodnik dekletu „k'tera že dolgu zdihuje, moža," a „en zaročeni ne več ku engá"; v „Novi pratiki" gre v januarskem epigramu za izrabo „kratkega pusta" in za opozorilo na „kvatre zakonske dolge", a v junijskem za lepoto mladeniške nedolžnosti; z „Vršaca" opazuje pesnik, kako je „planšar z Mino po domače"; v „pravljici" o petelinčkih opozarja na nevarnost, ki mora nastati, ako je dva mladeniča do istega dekleta „ljubezen opekla"; „Zadovoljni Kranjec" se baha z Minco, ki ž njim „se v' kroge vrti". Med Vodnikovimi „vižami" jih je že bilo več kosmatih,[57] toda tudi v njih se ne odraža individualna strast, ampak literarna domislica, konvencionalni anakreontski motiv ali pa dušena erotika moža, ki je v intimni družbi rad malce pokvantal, a na objavo takih stvari ni mislil. A Minca-Mina, v katero je prekrstil Vodnik pod vplivom Zoisovih „viž" 1796 Špelo „Zadovoljnega Kranjca" iz 1781, mu je ostalo tipično ime slovenskega dekleta.

Izrazit primer idealističnega odnosa do realnosti v Vodnikovem stilu iz 1794—1799 je „Vršac". Razgleda, ki ga pripisuje pesnik vrhu Vršaca, ta „narviši snežnik za Triglavam" Vodniku, Hohenwartu in Pinhaku v avgustu 1795 v resnici ni nudil,[66] dasi nudi očem menda več, nego je mislil Hohenwart.[132] Vodnikov opis je plod kombinacije, in sicer je strnil pesnik v razgled z enega vrha razglede z raznih točk: pogled od Bohinjskega jezera na „sklade", s katerimi vabi tudi slika v izdaji iz 1806 zidarja, da „pridi se les(em) učit"; pogled od Zoisove botanične koče pri Jezerih pod Vršacem, kjer je Vodnik spesnil prve kitice, a med njimi tudi kitico z željo, „pod velikim tuki Bogam" (t. j. pod Triglavom) bit breztelesen"[23]; razgled s Triglava samega; razgled s Kanjevca, ki je tudi Hohenwarta navdušil; razgled z Vršaca, ki je prispeval najmanj. Kdor je hotel kombi-

nirati te sestavine, je moral prenesti svoj kombinirani razgled na vrh, ki je nižji od Triglava. Storiti pa je mogel to le oblikovatelj, ki mu je bil učinek več od realnosti.

Z nazori o obliki besedne umetnine sta tako mentor kakor učenec daleč zaostajala za nazori sodobnih literarnih teoretikov in prvakov. Niti Zois niti Vodnik ni vedel, kako se je razvijalo pod vplivom Plotinove filozofije in starogrške ideje o logosu pojmovanje oblikovnega problema v nazorih Shaftesburyjevih, Herderjevih in zlasti tudi Goethejevih, kateremu ni zunanja oblika umetnine niti slučajna niti samovoljna, ampak individualen organizem, mikrokozmični odraz makrokozma, velikega sveta, nujen izraz dinamične napetosti.[94]

Ritmično-metrična oblika je bila za Vodnika po vsej priliki zgolj problem zunanje sheme, nova pa je v primeri s pisaniško dobo tendenca, dati nekaterim skupinam obliko, ki bi bila prikladna za petje: skoraj polovica kitic, ki jih je zložil bivši frančiškanski organist[72] 1794—1799, priča o taki nameri.

Naglasno metrično načelo novejše nemške poezije, v kateri so ritmična težišča razdeljena po akcentu,[94] je bilo 1794 tudi v slovenski verzifikaciji preporodne dobe že sankcionirano, a Vodnik sam ga je pomagal v „Pisanicah" uveljavljati. Svarila, kakršnega je poslal Zois n. pr. v pismu z dne 4. avg. 1795, so pač utegnila Vodnika ostrašiti pred poskusi po antičnem kvantitetnem načelu, niso ga pa mogla izneveriti strogemu naglasnemu principu ter ga pridobiti za križanko zlogoštevnega in naglasnega načela romanske metrike, dasi so navajala tehtovite razloge: „Da se delajo verzi po tej metodi, za to ni treba kočljivo pedantične, ampak le umetniške prozodije; če vpraša uho za svet jezikovni okus, more o vsem odločevati."[44] Vzrok je bil deloma pač tudi v Vodnikovem pravilnem ocenjevanju lastnih skromnih sil, ki so zadostovale komaj za izhojena pota.

Vodnik tudi take ambicije ni upal imeti, da bi dokazal sposobnost slovenščine za razne težke tuje kitice. Zadoščali sta mu pravzaprav le dve vrsti kitic: kitica slovenskih poskočnic, ki jo je variiral in rabil tudi v kombinacijah, in pa kitica s 4 štiristopnimi trohejskimi vrsticami, izmed katerih sta prva in tretja popolni z žensko rimo, druga in četrta katalektični z moško rimo. Izbiral je tudi po subjektivnem kriteriju.

Bila je pač individualna črta Vodnikove prirojene veselosti in muzikaličnosti, da mu je ostal v ušesih ritem narodne po-

skočnice, zlasti enajsterca, ki je razpadel v dve polovici ter dajal razne možnosti za variiranje. Že v tisku „Zadovoljnega Kranjca" iz 1781 moreš vsako kitico razkrojiti v dve kitici z obliko poskočnic, ki jih utegneš peti k taktu valčka. Vodnikova zbirka poskočnic je obsegala 9 metričnih tipov.[57] Katere je imel zabeležene že 1795—1799, ni ugotovljivo, verjetno pa je, da je poznal že več tipov. A čim več „viž" je spoznal, tem bolj se je po vsej priliki utrjala v njem misel, da sta kitica in verz poskočnice, zlasti njen enajsterec, tipična za slovensko narodno pesem sploh in edini domači metrični vzorec za slovenskega pesnika. Prezrl je, da je poskočnica tipična enokitična pesem z erotično ali šaljivo glavno mislijo in torej neprikladna oblika za resno pesnitev, zlasti za daljšo od ene kitice.

„Dramilo" iz 1794 ima obliko poskočnice le v drugi polovici, voščilo iz 1795 v obeh polovicah kitice, epigram o naturi in nekaj napisov za mesece so poskočnice z enajstercem, epigram o zalogah je varijanta v desetercu , epigram o preroku v dvanajstercu. Prejem Zoisovih poskočnic o Mini po 14. jul. 1795 je mogel pesnika v tej njegovi enostranski usmerjenosti le potrditi, a obliko poskočnic sta imeli menda obe Vodnikovi pesmi, ki govori o njima Zois 4. avg. 1795. Zois je sicer Vodnika v pismu z dne 4. avg. 1795 odvračal od te oblike,[44] toda ker se je mentorjevo svarilo tikalo pravzaprav le didaktičnih in dolgih pesmi, ne pa rabe poskočnega enajsterca sploh, je mogel Vodnik tudi po 8. avg. 1795 predložiti v obliki poskočnic novo redakcijo „Zadovoljnega Kranjca", epigrame o „Novicah", epigram o Nelsonu itd.

Vendar je imel Vodnik še ves ta čas čut za spoznanje, kje bi bila poskočna kitica povsem neprimerna. Med pesnitvami s poskočnim ritmom ni nobene, kjer bi to posebno motilo, medtem ko je izbral trohejsko kitico med drugim za vzvišene teme: za odo „Vršac" in pesniško napitnico. Za basen je še okleval med obema kiticama, poskočno in trohejsko. Basen o petelinčkih je predložil do 30. nov. 1795 Zoisu v več varijantah, izmed katerih je bila ena „brez ritma", druga štirivrstična trohejska kitica. Zoisu je prav ta najbolj ugajala.[44] Vodnik je pozneje pri vseh novih basnih upošteval Zoisov migljaj, le basen o petelinčkih je iz trohejske kitice prelil v dve poskočni kitici.[156] In res je treba priznati, da sta bila, če je že hotel imeti Vodnik v basnih tudi poskočno kitico, po snovi in antitetični zaostrenosti edino „Petelinčka" zanjo prikladna. Prevajanje pesmi za cesarjev god je

Vodniku trohejsko kitico še bolj približalo, ker jo je izbral tudi za pesem o blaženem Leonardu da Porto Maurizio.

Vodnik, ki mu je pripomogla pač muzikalična izobrazba, da je kazal že v prvi svoji pesniški dobi precej smisla za čistočo rime, je bil v tem oziru sedaj še tenkočutnejši. Drugih zvočnih iger zavestno ni pritegoval: nameravanih aliteracij in asonanc v njegovi verzifikaciji ni, a posamezni redki Vodnikovi verzi te dobe, ki spominjajo Zoisovega opozorila na svobodnejšo romansko metriko,[68] so morda le slučajni, ne pa nameravani. Zoisov nasvet, naj se izogiblje enjambementu,[44] t. j., naj ne završuje ali začenja stavka v notranjosti verza, je Vodnik v splošnem upošteval,[130] dasi sta ga istodobno rabila tudi Schiller in Goethe.[94]

Kompozicija večjih Vodnikovih pesnitev iz 1794—1799 pač kaže, da je hotel vplivati pesnik tudi z jasno zgradbo in nazorno razčlenjenostjo racionalistične poetike in da je imel nekaj smisla tudi za simetrijo in matematično arhitektoniko, ki sta bili posledica racionalistične poetike in idealističnega odnosa do realnosti. Toda nedostajanje asociacij, težave z verzom in jezikom in primitivno pojmovanje so povzročili, da ima Vodnikova kompozicija često pečat okornosti, nelogičnosti ali neenotnosti.

V pesmi, s katero je hotel Vodnik dramiti svoje rojake, obravnava po ena kitica izmed treh hvalo dežele, hvalo ljudi in hvalo „stvarnice, ki vse ti ponudi". Že ta razdelitev tudi s stališča racionalistične poetike ne ustvarja neskaljenega ugodja: ali pričakuješ v tretji kitici stopnjevanje namesto mehaničnega zajetja vsebine prejšnjih kitic, ali pogrešaš uvoda, ki bi bil v skladu z zadnjo kitico. Simpatično vpliva zgraditev posameznih kitic: prvi dve daktilični 9zložni vrstici z zaporedno rimo podčrtujeta tezo, tretja in četrta 9zložna z zaporedno rimo, ki se pa dasta razkrojiti v 4vrstično poskočno kitico, prinašata razpravo o tezi. Pesem kot celota pa tudi v tem pogledu ni enotna: tako druga kakor tretja kitica vsebuje v drugi polovici grožnjo, a vsebini teh groženj sta si skoraj enaki, ker sloni prva na grožnji posledic zaspanosti, druga na grožnji posledic lenobe.

Voščilo za 1796 je na prvi pogled v smislu racionalistične poetike logično zgrajeno in že začenjaš povzdigovati šolo mentorja Zoisa, ki je pesem zelo hvalil: v uvodni kitici je sploš ia misel, da utegne iz novoletnih voščil ne samo delavcem, ampak tudi pratikarju „kaj doleti"; v sklepni kitici imaš pozoren opomin za kupovanje „Velike pratike", ki je zabeljen s šaljivo grožnjo, češ, „aku pa ima per vlanskim obstát, more jit trebuh

moj k' herbtu vasvat"; 5 osrednjih kitic niza v dolgi vrsti Kranjce, na katere je hotel pesnik nasloviti svoja novoletna voščila. Toda prav teh pet osrednjih kitic je tak šolski primer nelogične zgradbe in stilistične neenotnosti, da začne rešpekt pred Zoisovo sposobnostjo za pesniškega mentorja kmalu bledeti: v zapovrstnosti iščeč zaman logike; vrsto 12 umestnih želj, kakršna je n. pr. želja „Narodne dolgove plačat dolžnikom", prekinjajo želje, ki so neverjetno grobe, kakor želja „En srečen konec vošim starim bolnikam", ali grobo-zafrkljive, kakor želja „Arcatam britof pogostu gnojit"; dočim zadostuje običajno za vsako željo po ena vrstica, ima želja devici, „ktera že dolgu zdihuje, možá", še tovarišico „En' zaročeni ne več, kar engá", a tudi „Raztrganim norcem" sta posvečeni dve vrstici; v peti kitici je želja za „celi svet", a v sklepni kitici zopet za „gospode 'nu kmete"; z denarjem operira šest želj, dve izrečno s „peticami".

Med nedostatki „alegorije o čebelah" omenja Zois tudi njen prehod.[44] „Star pevic ne boj se peti" je imel torej že 4. avg. 1795 po vsej priliki slično zgradbo, v kakršni se nam je ohranil. A ohranjena oblika ima dva dela, ki predstavljata skupaj pleonazem kot odmev prevelikega stremljenja, biti razumljiv: tri kitice z alegorijo in dve kitici z obrazložbo alegorije, medtem ko bi v zvezi z nadpisom zadostovalo ali prvo ali drugo.

Obe skupini epigramov za mesece delata pač le radi tega vtis večje enotnosti, ker družijo značilnosti mesecev dele vsake skupine v višjo celoto.

Izraznim vrednotam[138] mimo lepe domače fraze[93] Vodnik v svojem pojmovanju prevzete pesniške naloge ni pripisoval take važnosti, da bi se bil v tem oziru tako uril, kakor bi bilo za njegovo skromno pesniško potenco potrebno. Še tistim vrednotam, ki bi mu bile na razpolago, če bi imel njegov materni jezik za sabo močnejšo besedno-umetniško tradicijo, je dušila polet stilska neokretnost takratne slovenščine.

Zois se je težav, ki jih je moral grmaditi pred Vodnikom ob iskanju pesniškega izraza neizbrušeni jezik, prav dobro zavedal ter je sodelavcu 30. nov. 1795 pisal:[68] „Sicer pa se boste morali boriti z vsemi tistimi neskončnimi zaprekami, ki jih povzroča uboštvo našega jezika: čim više boste napeli ton, toliko teže boste premagali zapreke, ali pa jih morda sploh ne boste mogli spraviti s poti... Vse, se zdi, bi svetovalo, da strun ne smete uglasiti previsoko."[44]

Vsaka vrstica Vodnikovih pesmi iz 1794—1799 dokazuje, kako pravilno je sodil v tem oziru njegov mentor. Vodnikov izrazni stil teh let bi morali imenovati skromen, če bi obstajala le najrahlejša osnova za domnevo, da gre za nameravano skromnost. Toda vse govori za mnenje, da bi ta domneva bila napačna.

Med stilska sredstva, ki jih Vodnik 1794—1799 ne uporablja, spadajo tudi anafora, epifora, paralelizem ter kopičenje in ponavljanje izrazov, dočim je vzljubil antitezo. Metaforičnega pomena njegovih metafor in metonimij navadno ne čutiš več, n. pr., če mu petica rožlja, Petra stol zmrzuje, veter buči itd. ali če Mina „stopince pobira". Druge so plastične, a odbijajo z nizkotno predstavo: britof gnojiti, se v krošnjo podelati itd. In le malo jih je, ki se odlikujejo z ugodnim subjektivnim barvanjem: trte se jokajo, trebuh okoli nositi itd. Tudi pridevnik rabi Vodnik navadno v splošnem pomenu. Besedni zaklad mu hoče sploh biti domač in razumljiv, kar je kumovalo pač tudi rabi tujk, kakor so: arcat, birt, britof, natora. Stavek Vodnikove pesmi te dobe trpi pod strahom pred enjambementom in pod pritiskom kratkih vrstic v poskočnici: pesnik se ne more v stavku razmahniti ter ustvarja skoraj same kratke glavne stavke.

Vodnik se je v svoji pesmi iz 1794—1799 pač mogel otresti razne priučene navlake prve svoje pesniške dobe, ni pa mogel opremiti svojega sloga z bogastvom izraznih vrednot, ker mu za slovensko pesem tako bogastvo ni bilo na razpolago.

Za pričetek moderne umetne slovenske proze je bilo v sredini revolucijskega desetletja manj socialnih pogojev kakor za reformo slovenske preporodne pesmi, saj je imel pisatelj, ki bi iskal slovenski govoreče osebe za roman, novelo ali dramo, na razpolaganje še vedno samo kmeta, medtem ko so tudi oni duhovniki, ki so razlagali samoslovenskemu človeku verske nauke, med sabo govorili le nemški ali latinski. Filološki pogoj so začeli pač ustvarjati janzenistični prevajalci in revizorji sv. pisma. Toda pristni kmetiški besedni zaklad, ki je bil vkljub večstoletnemu nemškemu pritisku še vedno izredno bogat, dasi mu je za pojme višje kulture manjkalo primernih ali ustaljenih izrazov, še niti približno ni bil v evidenci preporodnih književnikov in leksikografov.

Vodnik, ki je instinktivno čutil, kakšne so najnujnejše potrebe slovenske proze in kaj mu dovoljujejo njegove sposobnosti, se je omejil od začetka na prozaične tekste s praktično

prosvetljenjsko tendenco, ki so mu oprtovali izmed stilističnih nalog v prvi vrsti pažnjo na jezik.

Taki so vsi prozaični njegovi članki v „Veliki pratiki" in v „Novicah", obširno neuporabljeno prozaično gradivo iz ohranjenih priprav za „Veliko pratiko" na 1795,[75] 1796[97] in 1797[70] ter oba avtobiografska prispevka, katerih obširnejšega si je zabeležil 1. jun. 1796 „na Gorjušah v' bohinskeh gorah" v primerek „Velike pratike" za 1795,[44] drugega v Ljubljani 30. jun. 1798 v primerek „Lublanskih novic" za 1797.[130] Slično tendenco je imel in za pratiko je bil določen pač tudi izgubljeni članek o didaktični poeziji, ki ga omenja Zois 4. okt. 1795.[44]

V Ljubljani se je začel Vodnik polagoma zavedati, da je reforma slovenske proze nujno potrebna, a da mora najprej samega sebe jezikovno očistiti, ako hoče reformno vplivati na druge. Medtem ko je v avtobiografiji z dne 1. jun. 1796 govoril še samo v splošnem o tem, da je „vselej želel kranjski jezik čeden narediti," kaže njegov avtobiografski prispevek z dne 30. jun. 1798 ta reformna prizadevanja povsem v drugi luči in omogoča obenem tudi datiranje njihovega začetka: „Oče Marka Pohlin me je kranjsko pisati učil 1773; al od takrat sim iz lupine zlezel, inu se v' teh novicah drugači iz vseh dosedajnih krajnskih pisalcov norca delati začnem..."

V teh Vodnikovih prizadevanjih za reformo slovenske proze je tudi obrazložba, da spada prav v dobo od 1797 do 1799 mimo Vodnikovih prispevkov za periodične publikacije še vrsta drugih prozaičnih slovenskih del in pa vrsta nemških in latinskih filoloških prispevkov o slovenskem jeziku.

Že kot urednik „Novic" je izpričal Vodnik veliko pripravljenost, da sodeluje pri brošurah s praktično vsebino, ki so mu dajale priliko, da vpliva v širših krogih obenem s primerom čistejše slovenske besede v tisku, nego je bilo do takrat običajno. Kot prilogi „Novicam"[57] so izšle vsaj tri brošure: 1798 „Zvesto popisanje hrupa, katerimu je francoski poslanik skuzi vunobešenje eniga trifarbniga bandera 13. mali travna 1798 na Dunaju perložnost dal" in „Turskiga cara vojskna napoved Francozam" z dne 12. sept. 1798, a 1799 „Nauk od koze stavljenja", ki ga je spisal Vincenc Kern, „cesarski učenik ranocelništva v Ljubljani". Če ni Kernov „Nauk" izšel sploh v Vodnikovem prevodu, je Vodnik nedvomno zelo popravil njegov jezik.

Kako pripravljen je bil Vodnik, prevzeti vsakršno delo v prozi, ki je zahtevalo jezikovnega veščaka, dokazuje njegova

prireditev „Kuharskih bukev", ki jih je za Gaßlerja prevel iz nemščine, a v „Novicah" 4. apr. 1799 prvič oznanil. Vodnikove „Kuharske bukve" so prva knjiga svoje vrste v slovenskem jeziku. Delo je bilo radi potujčenega slovenskega jedilnega lista v oni dobi za kuhinjskega nestrokovnjaka težje od katerega-koli drugega. Edini Vodnik je imel takrat med Slovenci tako izbrušen jezikovni čut in tako razsežno malho pristnega slovenskega jezikovnega blaga, da se je mogel z mirno vestjo dela lotiti in ga v svojo zadovoljnost dovršiti.

Slično nalogo je videl Vodnik tudi v svojem sodelovanju pri naporih za dopolnitev duhovnega repertorija v prozi. Razlogi, ki so ga 1798 naklonili, da je slavil v pesmi blaženega Leonarda da Porto Maurizio,[28] so pač odločili, da je prevedel iz laščine tudi Leonardovo življenje,[72] ki so ga objavili frančiškani 1798 kot prevod „eniga mašnika franciskanske provincie na Krainskim". Sloves izrednega poznavalca slovenskega jezika, ki se je začel širiti o uredniku pratik in „Novic", je naklonil Vodniku tudi neposredni vpliv na prevod sv. pisma, največji prozaični tekst cerkvenih krogov na Kranjskem v tej dobi. 1799 je postal član revizijske komisije, v kateri so mu drugovali: frančiškana Jevnikar in Vadlau ter posvetni duhovniki Jurij Zupan, Miklaučič, Debevec in Škrinar.

O tem, kako resno je mislil Vodnik 1797—1799 na reformo slovenske proze, priča tudi njegovo filološko delo teh let.

Vodnik ni povsem pozabil Zoisovega navodila z dne 4. avg. 1795, naj podpre Kumerdejeva filološka prizadevanja. V prvih treh letih nove zaposljenosti je sicer menda filološko delo odlagal: da bi bil že prve ture po Zoisovih revirjih uporabljal tudi za nabiranje slovarskega gradiva, ni zanesljivo izpričano; v ostalini je sicer začetek slovenskega fužinskega slovarja z datumom 16. jan. 1796, toda vse kaže, da gre le za Vodnikov prepis gradiva, ki ga je imel in datiral Zois.[73]

Nedvomno pa je Vodnik 1798 zapisoval besede na izletu v Škofji Loki.[73] „Kuharske bukve" iz 1799 kažejo, koliko gradiva za slovenski jedilni list je novi profesor poetike takrat že imel, a s pismom z dne 23. jun. 1799 je prejel z Gorjuš od kmeta Jamerja popis „fajfarskega orodja".[67] Mnogokaj govori tudi za podmeno, da je začel misliti Vodnik kmalu po preselitvi v Ljubljano tudi na pisanje slovenske slovnice. Novo pobudo v to smer mu je dala menda Debevčeva rokopisna slovnica iz 1795 do 1797. Pač še pred 1800 je napisal Vodnik „Unmaßgebliche Be-

merkungen als Beiträge zur krainischen Grammatik", ki jih je vdel Debevec v rokopis svoje slovnice.[71] Morebiti je dobil Debevec že v tej dobi tudi Vodnikovo razpravo o slovenskem pisanju in Vodnikov načrt uvoda k slovenski sklanji, ki sta tudi ostala med njegovimi rokopisi.[71] Blizu tej dobi sta tudi še dva druga fragmenta iz Vodnikovih priprav za slovensko slovnico: načrt latinski pisane in odlomek nemški pisane slovenske slovnice.[72]

Podoba je torej, da so imela namigavanja Vodnikovega „Povedanja' z dne 4. apr. 1798 o slovenski slovnici in slovenskem slovarju čisto konkretno osnovo v Vodnikovem filološkem delu te dobe. Polagoma je postajal Vodnik tudi v filološkem oziru to, kar je obetal postati Linhart: filolog deskriptivne smeri, kateri sta pripadala Adelung in Dobrovský. Ni mu šlo toliko za raisonement, kolikor za ugotovitev pristnega narodnega izraza in narodne dikcije. Za Zoisa preorientacija v tem pogledu pač ni bila težavna, ker je bil po naravoslovju bolj empiristično usmerjen kakor racionalistično.

Izpovedovalec osebnih doživetij Vodnik tudi v prozi ni bil, a da so tudi izpovedi nazorov o aktualnih problemih v njegovi prozi mimo preporodnih manifestacij redke, so krivi pač predvsem oziri na cenzuro.

Njegov prijazni odnos do praktičnega, a primitivnega prosvetljenjstva se zrcali menda v terminu, ki ga je rabil 6. dec. 1797 v ‚Novicah' za nemški „aufgeklärt": razsvitlen.

Svoj svobodnejši verski nazor izpoveduje 1794—1799 zelo previdno. Svoje prepričanje o potrebi verske strpljivosti je izpovedal zelo spretno 25. febr. 1797, ko je poročal v „Novicah", da je španski kralj ovrgel obsodbo vseučiliškega profesorja Ramona de Salas, ki jo je izrekla španska inkvizicija. Vodnik namreč dostavlja: „To kaže, de bo morebit' v' kratkim te sorte duhovna gosposka inu zalazvanje ludske vere odstavleno. V' cesarskeh deželah ni bilo nikol take duhovne sodne gosposke, temuč škofje, duhovni inu klošterski z' lubeznio vsakiga podvuče, inu če je v' veri kriv, ga brez krivave sodbe na pravo pot napelejo; vera ne vela nič, ako je persilena."[69] V priporočilu „Modrostnih bukev" z dne 1. dec. 1798 „vsem Slovencam",[69] torej tudi laikom, je pač nekoliko janzenističnega pojmovanja, kako vlogo imej biblija med laiki. Na drugi strani pa kažejo razni momenti Vodnikovo jasno namero, da najde izraz, s katerim bi mogel biti pristaš rimskega nauka zadovoljen: hugenoti so mu 11. febr. 1797 „krivoverci"; ko govori v „Povedanju" 17. marca 1798 o prepo-

vedi Dalmatinove biblije, dostavlja, da „Biblia na strani take napise ima, kateri so rimskimu papežu inu katoliškim naukam zuperni" in da „ta Biblia tudi ni taka, kakoršna ima biti po sklepih cerkveniga zbora v' Tridenti";[69] ko razpravlja v isti zvezi o prepovedi Bohoričeve slovnice, zopet pojasnjuje, da „ona nekaj katoliškimu uku zupernih podučenjov ima v' predgovori".[69]

V Vodnikovih neprijaznih osvetljavah velike francoske revolucije in njenih političnih gesel in namer tiči pač več od gole želje, da ostane v skladu z oficialno dunajsko žurnalistiko ter se čuva pred spori s cenzuro: 21. jun. 1797 je Francozom očital, da hočejo Modencem „z' mečam inu strelam to novo prostost inu svojbodnost v' glavo zasaditi", 1. jul. 1797 je objavil zafrkljivo „smešno pismo", v katerem „eden zbranih mož v Parizi" svoji ženi poroča, da se vrne domov, ker „ni več tako uren, de bi v' enim sedenji po stokrat gori vstal in spet doli sedel" in ker si je že „en malo denarcov zaslužil"; 5. jul. 1797 pripoveduje „eno staro" z Vrhnike o hudiču, ki hoče Francozom samo še do 1. majnika pomagati; 15. jun. 1799 govori o zmotah Italijanov, ki so „na en čas Francozom verjeli, mislili skuz Francoze dobiti nebesa na zemlji", a se začenjajo prepričevati, da „sleparija le en čas vela" in da so „pod težkim jarmam požrešnih generalov inu francoskih komisarjov zdihvali".[69] V člankih o razvoju političnih odnošajev med Francozi in papežem kaže Vodnik simpatije za sv. očeta. Napoleona je slikal sicer 3. marca 1797 kot ošabneža, vendar ni skrival nekih simpatij zanj: 5. avg. 1797 meni, da je „globoko zamišljen inu bistrovid" človek, ki „vselej derži, kar je oblubil"; 27. sept. 1797 naglaša v zvezi s poročilom o markiju de Rosselle, da je Napoleon „hvaležen".[69] Vkljub temu pa je bil Korzičan Vodniku tudi še po vojni v Italiji, zasedbi Kranjske, zmagi pri Abukirju 25. jul. 1799 in dosegi prvega konzulata v dec. 1799 pač le spreten in srečen vojskovodja.

Osvetljav, ki bi jih mogli porabiti za dokaz, da bi bil Vodnik v tej dobi pristaš kakih radikalnejših političnih teorij ali da bi bil oslanjal preporod na potrebo kake nove politične koncepcije, iščemo v njegovih člankih iz 1794—1799 zaman. Tudi njegova obrazložba angleškega parlamenta v „Novicah" z dne 11. nov. 1797, prva, ki so jo dobili Slovenci v svojem jeziku o tej instituciji, ni taka, čeprav je utegnila netiti razmišljanje: „Parlament je zbiralše, v' katerim se postave delajo, davki pervolio, inu vse te narimenitniši opravila v' englandskim krajlestvi sklepajo deržat. Parlament je v' dve hiše razdejlen, ena je zgorna, druga

spodna. V' zgorni naprej sedi krajl, inu okol sede ta vikši gospoda, vajvodi, markezi, grofi inu baroni. V' spodni imajo sedež ta mala gospoda inu purgarji. Kader je kej posebniga sklenit, piše krajl povele, de imajo gospoda inu zbrani purgarji vkup priti, parlament, to je pogovor deržat; kader pak sklepe dokončajo, gredo vudje tiga parlamenta vsak na svoj dom, dokler jih krajl spet vkup poklicat za potrebno znajde."

Značilne konfesije v Vodnikovi prozi 1794—1799 so preporodne manifestacije; večina jih meri na potrebo jezikovnega čiščenja, več pa tudi na širjenje slovanske miselnosti.

Že „Popisuvanje krajnske deželе", ki ga je objavil v „Veliki pratiki" za 1795, ima več takih momentov: naglaša, da kranjska „gospoda je večdejl nemške rodovine, kmetje pak slovenske"; opozarja, da „Krajnci imajo svoj lastni jezik, kateri od slovenskiga (= slovanskega) izvira, inu je v' žlahti s' hrovaškim, pemskim, polskim, inu moškovitarskim"; beleži, da „veliku Krajncov zna krajnsku brati", a opaža „škodo, de nimajo več dobrih krajnskih bukuv". Tudi v „Popisuvanju te zemle" v „Veliki pratiki" za 1797 uči Kranjce, da so del velike slovanske obitelji, ko pravi: „Slovensko (t. j.: slovenski jezik) se razdejli v' moškovitarsko, severško, polsko, pemsko, hrovaško, slavonsko, vlaško, pomorsko, lužiško, krajnsko." Tako v „Popisuvanjih" kakor tudi v seznamih sejmov rabi za domače kraje slovenska imena, le tuje, med njimi tudi slovanske kraje in narode poznamenuje često z neprikladno obliko.

Še češče je kazal Vodnik v „Novicah", da se dobro zaveda potrebe, iskati tekstov in izrazov, ki bi naravnost merili na vzbujanje čuta za čistejši jezik in na utrjanje preporodne misli.

Iz preporodne misli se je odločil, da objavi 15. marca 1797 v „Novicah" prevod cesarske pesmi, češ, da so „v' lublanskim theatri eno pesem po nemško peli", ki „je po krajnsko taka". A 4. sušca 1797 Vodnik najbrž ni brez namena poročal, v kakih jezikih so peli „po vseh cesarskeh deželah" pesem „Bog obvari Cesar Franca", namreč: „na nemškim po nemško, Lahi laško, Pemci pemsko". Podoba je, da je med vrstami treba čitati: zakaj ne tudi po kranjsko? Ko je 17. jun. 1797 priporočal Eger „Novice", je prosil „perjatle slovenskiga jezika, de nej pomagajo te novice perporočuvati".

Zelo spretno je izrabljal Vodnik za preporodno agitacijo v „Novicah" že od začetka poročila o književnih akcijah in novo-

stih. Ko je dal Napoleon odpeljati iz Rima v Pariz med drugimi tudi glagolsko in cirilsko tiskarno, je vrinil Vodnik v poročilo o tem z dne 5. avg. 1797 tudi ta-le poziv kranjskim pisateljem: „... zdej so dobili (Francozi) med drugemi tudi slovenske čerke, kakor so jeh Krajnci tukej v' Lublani pred 200 letmi imeli, od teh čerk inu pisanja pride en drugikrat več govorjenja. Za zdej bodem kratko rekel, de s' pomočjo nekidanih bukev slovenskih se bode našimu krajnskimu jeziku kaj več pomagalo. Le škoda je, de je malo perjatlov, katere bi veselilo, se kej s slovensku vučenostjo pečat". Dne 20. sept. 1797 je naznanil Vodnik „Pesm S. Maše, Iz maše uzeto", namreč peto mašo „Pred tabo na kolenih", ki jo je neimenovani prireditelj ponatisnil iz 5. izd. Gollmayrjeve „Svete maše". V poročilu kaže več stavkov, kako iskreno je urednik želel, da se število slovenskih pisateljev pomnoži in da se vzbuja potrebni čut za čistočo pismenega jezika: „Te dni je eden pesem naredil, katera je iz Maše vzeta. To je znamine, de sem ter kje se eni mujajo, krajnski učenosti na noge pomagat. Sploh kaže, da ta pevic je v' stanu kej dobriga narediti, kateri je to pesem zložil. Je vošit, da bi jo en malo popravil, nepotrebne zaplete ven spustil, inu z' duha polnemi besedami namestil... Ne vem, zakaj tolkokrat s' perstam kaže, ker piše postavim: ta evangelium, na dan t' ga vmeranja; mar bi rekel: Ven gre iz božjih ust svet evangelium; inu: na dan umeranja."

Dne 18. okt. 1797 je začel objavljati Vodnik v svojem listu „Povedanje od slovenskiga jezika", članek, ki ga je nadaljeval v dolgi vrsti številk do 4. apr. 1798. To je bil prvi veliki tekst slovenske preporodne manifestacije.

Reševanje naloge, ki si jo je urednik „Novic" v „Pripovedanju" določil, je bilo tudi kranjskim Slovencem še vedno zelo potrebno: hotel je namreč predočiti kratko slovensko zgodovino in „popisovati, od kod krajnski jezik inu zarod pride".

Namenjen je bil članek sicer le kranjskemu kulturnemu okolišu: izraza „Slovenec" in „slovenski jezik" rabi ponovno in jasno za oznako slovanske jezikovne celokupnosti, torej za nemški „Slave" in „slavisch"; oni kulturni okoliš, do katerega se obrača, nagovarja najčešče z izrazoma „Krajnci" in „krajnski jezik"; izmed pokrajin s Slovenci navaja imenoma mimo Kranjske še samo Koroško (Koratan, Gorošci ali Korošci), a še to le mimogrede, ne v vrsti slovanskih skupin. Toda semtertja je po vsej priliki imel v mislih tudi Slovane na Koroškem in Štajerskem ter rabil zanje izraz „Slovenec" v specialnem po-

menu, n. pr. ko govori o „unajnih Slovencih", ki se je nanje Pohlin premalo oziral.

Medtem ko Vodnik nedvomno ni imel namena, da podčrta v tem članku slovensko celokupnost, sta tem očitejša dva druga naglasa: namreč, da dokaže pripadnost Kranjcev k slovanskemu plemenu in da dokaže zanje isto etnografsko provenienco z Nemci, „Greki", Latinci itd. Opetovano poudarja, da so Kranjci otroci „ene same matere" z ostalimi „Slovenci" (t. j. Slovani) in da ni pravilno, če so nekateri „slovenski" rodovi že „davno pozabili, da so otroci ene matere od nekidaj". Temu iskanju slovanskih sorodnikov je kumovala pač tudi pri Vodniku zavest slovenske neznatnosti in slična želja, dobiti osnovo za domorodno ponašanje, kakršna je vodila že pero slovenskih protestantov. A ko je Vodnik dokazoval, da „je neumno jezikam tatvino očitat" in da so „učeni možje davno pred nami skazali, de Latinci, Nemci, inu Slovenci ne kradejo eden drugimu besede, temuč da so med seboj bratje ene silno stare matere", in da „same koreninske besede imajo še nekaj stare podobnosti", je hotel pač predvsem oslabiti očitke, ki so leteli na rovaš tujk v slovenščini.

Ko je neborbeni Vodnik učil, da Slovenci in Nemci „nesmemo prepira imeti, sebi lastiti, inu si oponašati v tem, kar je mati obema za delež pustila", je mislil predvsem na očitek jezikovnih tatvin; tudi drugi momenti opozarjajo, da Zoisov novi sodelavec proti nemškemu življu niti tako ni hotel biti borben, kakor sta bila Kumerdej in Linhart, kaj šele tako, kakor je bil Pohlin. Samo pri krajevnih imenih naglaša, da „nekatere so od Nemcov prevernene". Vzrok te rezerviranosti bi mogel biti tudi ozir na cenzuro. Toda preporodnih pobud je bilo vkljub temu v „Povedanju" mnogo. Vodnik je pač menil, da ima poleg širjenja vseslovanske in indoevropske orientacije prepričevalno silo poudarjanje manj opasnih momentov. Prvi tak moment mu je hvala dobrih slovanskih lastnosti, n. pr. srčnosti, gostoljubja, a posebej pri Kranjcih ljubezni do domovine in veselja do vojaške službe. V zvezi s tem momentom mu je pojasnitev in zagovor slabih slovanskih lastnosti, n. pr. nezaupljivosti ali pa krutosti, ki je po Vodnikovi sodbi povzročila tudi enačbo: Sclave = suženj. Pomemben moment se mu zdi razširjenost slovanskih narodov v sedanjosti, ko jih išče „na enim prostori od pol milliona na štiri vogle mil", ker prišteva k njim ne samo „Vende, Vandale" (Prekmurce?), „Slovake", „Moravce", „Pemce", „Lu-

žice", „Polce", „Pomorjane", „Moškovitarje" „po Moškoviji, Severiji inu na meji Tartarije", „Srbce", „Bosnjake", „Dalmatine", „Hrvate", „Slavonce" ter Kranjce in Korošce, torej kompletno slovansko obitelj izvzemši Ukrajince in Bolgare, ampak pomotoma tudi „Litavce" in „Lete". Važna mu je bila tudi še večja razprostranjenost slovanskega elementa v preteklosti, ki jo je dokazoval s pozivom na geografska imena. Opozorilo na literarno aktivnost Slovanov je imel pač za tehten preporoden moment, vendar je vrsta dogodkov in imen, ki jih je nanizal v tej zvezi, sumljivo revna: „pisanje s podobami" v času, ko Kranjci še niso prestopili Donave, sv. Ciril, izum glagolice in cirilice, Trubar, Dalmatin, Bohorič, Ostroška biblija ruske provenience iz 1581, Hipolit, Pohlin in sodobni prevod sv. pisma. Dobro je pogodil Vodnik z ugotovitvijo, da sta se „od trideset let skoro vsaki pastir inu pastarica brati naučila", ker je stavek utegnil vzbujati željo po posnemanju, istotako z naglašanjem podobnosti med kranjščino ter cerkveno slovanščino in ruščino, ker je rabil pritegnitev teh dveh jezikov za uresničenje svojega književnega načrta.

Kritika bližnje književne preteklosti, ki jo je predložil Vodnik v „Povedanju", je priostrena povsem po filoloških potrebah kranjskega preporoda. Obsodba, da so „pisarji ... v' sedanjim (= 18.) stoletji rili naprej inu z' krajnskim pisanjem delali, kakor prešič z' meham", je presplošna, ker bi se morala ustaviti n. pr. ob Paglovcu. Ocena Pohlina se objektivno ozira na dobro in slabo stran. V dobro mu šteje po pravici: da je „dosti bukv med ludi dal", „spet branje med ludmi raširal", „jezik semtarkje v' bukvah očistil, omečil, inu lepši perrezal" in tudi „enega svojih jogrov", t. j. Vodnika „dosti" stvari „naučil". Medtem ko je utegnil pogrešati dober poznavatelj preporoda v tej Vodnikovi sodbi beležke, da je bil o. Marko iniciator vsega preporodnega gibanja, ki je prvi pritegnil posvetne panoge v slovensko književno obravnavo, se Vodnikovi zbirki slabih Pohlinovih plati ni dalo očitati, da bi v njej kaj bistvenega manjkalo. Na rovaš Pohlinovih pogrešk beleži Vodnik v „Povedanju": da je Bohoričevo in Hipolitovo slovnico vedoma zatajil; da je od „stareh grammatik odstopil"; da je „stare mejnike brez vzroka prestavil", t. j. napravil zmešnjavo v pravopisu; da je „pisal, kakor lublanski predmestnani govore", „namesto da bi gledal na čistiši jezik Polancov, inu daleč od Nemcov stoječih starih krajnskih zarodov"; da „je preveč nemšoval"; da je

„v' enkaterih besedah brez potrebe hravatil, v' drugeh premalo unajne Slovence (na Štajerskem in Koroškem?) čislal, kar je lahko inu treba". Spretno je naglasil Vodnik na koncu „Povedanja" še okoliščino, da je bil Pohlin takrat že povsem osamljen in da mu je zlasti usmerjenost prevajalcev sv. pisma zadala hud udarec: „Od tod pride, de oče Marka per nas nobeniga nima, kir bi se po njemu popolnem držal; prestavlavci svetiga pisma inu drugi učeni od njegove viže odstopajo inu se bližajo staršim pisarjem v jeziki inu v pisanji."

Za prvo in najnujnejšo nalogo je predložil Vodnik na koncu svojega „Povedanja" dne 4. apr. 1798 slovnico in slovar. Pisal je namreč, „de bi dobro bilo, skoro eno gramatiko inu Besediše viditi, v' katerih bi se krajnski jezik v' svoji čistosti najdel, stari mejnik le iz potrebe prestavil, govor po tih naukih perrezal, kakor so ga drugih jezikov učeni lepotili, inu se nič ne zapletalo, temuč izrekovanje za ušesa, pismo, inu za pesem perlično naredilo". Za dosego jezikovne čistosti je bilo določenih v isti številki v oceni Pohlina in pa v številkah z dne 15. in 25. nov. 1797 več dobrih smernic: upoštevanje starejših slovnic in čistejših govorov, nego je bil ljubljanski, in sicer menda tudi štajerskih in koroških; pritegovanje ruščine, zlasti za razlago krajevnih imen, a pač tudi za izpopolnjevanje praktičnega slovarja, vse v smislu Vodnikovega prepričanja, da „Moškovitarji so dosti besed ohranili, katere so se per nas pozabile, inu so iz navade peršle"; pritegovanje „bukviskega jezika", t. j. cerkvene slovanščine, ker je Vodnik pravilno slutil, da bi mogel semtertje s pomočjo cerkvene slovanščine „naše kranjsko pomanjkanje bogatiti, inu po bukviškim popravlati", češ da „smo od stare korenine na stran zašli". V tem Vodnikovem oznanilu se zrcalijo le deloma misli Zoisovega pisma z dne 8. marca 1794 o „filozofsko-kritični" slovnici in o adekvatnem slovarju. Ideje, ki jih je tu razvijal Vodnik, pač ne merijo na dela po Zoisovem kriteriju, ampak na dela Adelungove smeri. Skoraj gotovo Vodnik ni imel v mislih Kumerdejeve „filozofsko-kritične" slovnice in Kumerderjevega slovarja, ampak dela, ki jih je sam pripravljal, namreč inventar pristnega živega jezika s potrebnimi dopolnili iz sorodnih jezikov in pa realistično deskriptivno slovnico.

V znanstvenem oziru sta bili v Vodnikovem „Povedanju" pomembni poleg načela o potrebi deskriptivne filološke metode še dve naziranji: zahteva, da upoštevaj pri razlaganju krajevnih imen „lastnost, katero ta ali uni kraj v' sebi ima", in pa na-

ziranje, da so prišli Slovenci iz Azije do Donave, potem se pa pomaknili 334—551 do italijanske meje. Pod Linhartovim vplivom je mislil torej vsaj že 1797 tudi on, da so bili Slovani v Evropi nov narod, ki ni istoveten z Iliri. Več stvari v „Povedanju" ne govori v prilog Vodnikove znanstvene kvalitete. Etimologije „Slovenec" iz „slova" = „slava" ni mogel povsem zavreči, obenem koketira s „slovesom" in „selenjem inu preselovanjem". Nekaj njegovih filoloških in zgodovinskih trditev je bilo že naravnost anahronističnih, kakor nekatera jezikovna sorodstva, razne etimologije itd. Iz znanstvenih problemov se sploh često norčuje: o izvoru imena „Slovenec" meni, da ne more nič trdnega reči, „zakaj ni bil takrat zraven, kader so začeli to ime sebi djat"; k sporu o vprašnju, ali je starejša glagolica ali cirilica, meni, „de na tim ni dosti ležeče"; ali je beseda „malati" vzeta iz nemščine, mu „ni mogoče skazat", ker „priče so pomerle". Rabil je pri spisovanju članka mimo Linhartove zgodovine le še malo virov in literature; citira samo Helmoldovo slovansko kroniko.

Vso dobo od 18. nov. 1797 do 4. apr. 1798, ko so prinašale „Novice" znamenito „Povedanje", pa je netil urednik preporodno žerjavico še z drugimi članki in člančiči. Dne 8. nov. 1797 se je norčeval iz onih, ki „nemšujejo".[69] V številki z dne 16. dec. 1799 je vzel na muho nekoga, ki je „rekel, da krajnskimu jeziku besedi manka", češ, da izrazi „augenscheinliche Klarheit", „ich meine", „ich wähne", „ich halte dafür" niso prevedljivi v slovenščino. Vodnik ga je zavrnil s „košem bogastva v' krajnskim" jeziku za te nemške izraze ter sklenil to polemiko z ugotovitvijo, da „krajnski jezik je sam na sebi bogat, le ludje so revni na besedah, zato, ker premalo spomina imajo na to, kar jih je mati učila".[69] Slično je ožigosal 6. jan. 1798 one, ki rabijo nemški izraz „ajfranje". V naslednji številki z dne 10. jan. 1798 je branil ime svojega lista in dokazoval, da so „novice" star gorenjski izraz. Dne 13. jan. 1798 mu je dalo pismo nekega Kranjca, ki mu je pisal, „da krajnski jezik je vbog, zato ker nekateri ljudje dosti nemških besedi namesti krajnskeh govore", zopet povod za brambo slovenskega jezikovnega bogastva in za utrjanje načela, da „bukve se morejo v' čistim jeziku pisati".[69]

Ko je Vodnik zaključil „Povedanje od slovenskiga jezika", o preporodni temi ni več tako često govoril, vendar spada sem še tudi nekaj njegovih poznejših beležk v „Novicah". Dne 12. maja 1798 je dokazoval skrb gosposke za „take reči, ketere nih podložnim k' oskerblenju inu zdravju pomagajo", s pozivom na

ustanovitev ljubljanske „očitne šole ... v' krajnskim jeziku za podučenje všegarc na deželi". Ko je oznanil 1. dec. 1798 Šrajev prevod „Modrostnih bukev", je s tehtno besedo opozarjal na Šrajev jezik in na potrebo jezikovnega purizma v slovenskem pisanju: „Zdaj se te bukve vsim Slovencem perporoče, ne le, ker so polne dobrih svetih naukov, temuč tudi, ker so v' lepim čistim slovenskim jeziki pisane; v' takim jeziki, kakor ga Krajnci po deželi govore, koder še niso spačeni od nemščine. Prestavlavec teh bukv ne kaže zmirej s' perstam inu ne govori, kakor postavim nekatiri, kir očejo enako Nemcam reči: ta hlapec je vzel to sekiro ..."[68]

O Rusih, ki so bili postali zavezniki cesarjevi v vojski proti Francozom ter marširali tudi po slovenskem ozemlju, je Vodnik med političnimi in vojaškimi novicami svojega lista seveda večkrat govoril. Izrečno preporodno dikcijo ima za omenitvijo v „Povedanju" še članek o Rusih v „Novicah" z dne 29. jun. 1799: tu je Vodnik prvi za Kumerdejem zopet naglasil, „de so Rusi naši stari bratje"; podčrtaval je, da „zdaj vidimo z očmi, kakišne mogočne inu velike brate mi po sveti imamo, katiri so naš slovenski (= slovanski) jezik vselej čist ohranili"; in učil je, da „proti letim se imamo bližati, kaderkol očemo jezik čistiti".[69]

Zelo važen je bil vzgled, ki ga je dajal Vodnik za pisavo slovenskih rodbinskih imen. Pravilno po Bohoriču je namrec pisal vsa slovenska imena: Podobnik, Mihelizh, Mezhko, Shupan, Saverſhnik, Kasteliz. Včasih je ponašil celo tuje ime: Golmajer, Şhneider, Şhmidovk itd.

Medtem ko tudi n. pr. Zois na plošči pri slapu Savice v spomin obiska nadvojvode Ivana[66] menda ni upošteval slovenščine, je bil Vodnik prvi slovenski preporoditelj, ki je opozarjal, da spada na Kranjskem med napise ob slavnostnih dneh tudi slovenska beseda. Najprej je storil to v Koprivniku, kjer je vpisal v krstno knjigo slovensko besedilo, ki ga je pripravil v spomin ustanovitve koprivniške župnije in cerkve[69] ter ga pred 15. jun. 1794 poslal Zoisu v odobritev." Na to preporodno misel se je oziral med vrstami tudi v „Novicah". Prva izpričana slavnost v Ljubljani z „latinskimi, nemškimi inu tudi krajnskimi" napisi na oknih je bila 18. avg. 1799, ko so Avstrijci slavili padec Mantove. Slovenska napisa, ki so jih prinesle „Novice" 24. avg. 1799 v opisu slavnosti, sta pač Vodnikova. Že 14. sept. 1799 je mogel Vodnik v „Novicah" poročati, da je bila „drugi dan tega mesca" radi Mantove v Višnji gori slavnost, pri kateri „mesto inu grad

so na večer razsvetlili, inu krajnske napise inu pesme načerkali". Značilno je Vodnikovo zagotovilo, da bi višnjegorske slovenske tekste „rad Krajncam tukaj (t. j.: v „Novicah") popisal, ako bi mu jih bil kdo k' rokam poslal".

Vodnik pa ni širil preporodnih misli samo z „Veliko pratiko" in „Novicami", ampak tudi s takimi teksti, kakor so bile „Kuharske bukve" iz 1799. Predgovor vsebuje obilico pametnih misli za slovenski jezikovni preporod, in zgodovinar mora obžalovati, da je ostala knjiga predvsem le v rokah kuharic. Že opozorilo na avtorjev purizem je bilo velevažno in potrebno: „Jes sim gledal na narbol znane med Slovenci najdene besede, de bi vsim zastopen biti mogel... Moje besede v' teh bukvah so skoro vse krajnskiga, slovenskiga rôda z' tim samim razločkam, de se povsot v' naši deželi ne govore." Tudi predstavniki drugih strok so se mogli ob čitanju Vodnikovega predgovora spomniti svoje dolžnosti do enojezičnega Slovenca, saj je Vodnikovo opozorilo na težave slovenskih kuharic naravnost genljivo: „Posebna nadloga je po deželi zunaj mesta, tam ga ni človeka, kir bi skrivno zastopne (francoske, anglejske, laške inu nemške besede) razložil nevájenim slovenkam." Glavne misli „Predgovora" merijo na vzbujo čuta za čisto slovenščino in na zdravo usmerjanje slovenskega leksikografskega dela. Kolekcija grdih tujk je spretno zbrana, a skeptikom glede potrebe purizma kliče Vodnik: „Čemu besede krasti? Ali ni slovenski jezik zadosti premožen?... Bom li drugàm hodil imena beračit, kader jih doma najdem? Ne bomo li nikoli naš govor popravili?" Vodnikov načrt je bil zopet pravilen, ker je meril v realistično deskriptivno metodo: „Mi moremo krajnske slovenske besede poiskati semtertje po deželi raztrésene, inu na to vižo skup nabrati čisto slovenščino. Skušna me uči, de ni lahko stvari najditi, katira bi se v' enim ali saj drugim kôti prav po slovenski ne imenvala; če je pa kaj novič znajdeneh inu starim Slovencem neznaneh reči, se znajo te po unajnih jezikih imenvati, ako bi jih mi ne mogli iz ene slovenske korenine kerstiti." Umestna je bila tudi prošnja „gospodinjam na deželi", naj s popravki pomagajo „slovensko kúhino v' en stanovitni red inu versto djati".

Dasi je imel Vodnik v splošnem v mislih le potrebe svojega kranjskega okoliša, dokazujejo poleg nekaterih nagovorov v „Povedanju" zlasti še fragmenti njegove slovnice iz Debevčeve ostaline,[71] da je že začenjal čutiti neke dolžnosti tudi do izvenkranjskih Slovencev. Fragmenti namreč kažejo, da je iskal za

naslov termin, ki bi zajemal slovensko celokupnost, kolikor mu je bila znana. Iskanje mu je delalo težave: stilizaciji „die Krainische Sprache" in „die Sprache der Slaven in Innerösterreich" mu nista bili povšeči, končno se je odločil za zvezo „Die Sprache der Krainer und Winden", v kateri so že slovenskim protestantom pomenili „Winden" nekranjske Slovence, torej isto kar so pomenili Vodniku včasih „unanji Slovenci".

Z Vodnikovo puristično teorijo je bila v splošnem v skladu tudi njegova praksa. Vodnik je bil že 1798—1799 bolj kakor kdorkoli drugi med Slovenci upravičen pozivati rojake, naj ne „pozabijo tega, kar jih je mati naučila", kajti on sam ne le da ni pozabil besed in fraz, ki se jih je naučil v mladosti, ampak je z vztrajnim iskanjem med narodom materino besedno zakladnico tako dopolnil, da je mogel predložiti 1794—1799 za večino potreb svoje produkcije porabne domače izraze. Besede, ki jih je dal na pot svojim „Kuharskim bukvam", veljajo tudi o besednem zakladu njegovih pratik in „Novic", dasi za pratike opazljivo manj kakor za mlajši časopis. Ob mnogostranskem delu v dobi 1794—1799 se je Vodnik sam jezikovno postopoma čistil, a njegova publicistika je bila obenem prva velika šola za jezikovno čiščenje slovenskega književnega občana. Postal je prvi veliki reformator slovenske proze. Preporodni pomen njegovega jezikovnega čiščenja pa je večji v slovarju nego v sintaksi.

Poseben vtis domačnosti so poleg domačih mesečnih imen, ki jih je pa prinašala že stara „Krajnska pratika", utegnile napravljati 1795—1799 Vodnikove domače fraze. V njegovi ribniški pridigi jih iščeš zaman, a v precejšnjem številu jih opažaš v pratikah in v časopisu, zlasti v samostojnih sestavkih: Sava „ludem tekne"; voda „začne hahlati"; čebele kmetu „veržejo"; žena, ki je umrla, „je sklenila"; Vodnik skuša „norce briti"; krogle iz rimske puntarske puške „niso mehke hruške" itd.

Za vzorno preporodno očiščenje slovenskega jezikovnega zaklada pa bi bilo vse življenje enega človeka prekratko, kaj šele doba 5 let. Ocenjevatelj Vodnikovih puristčnih prizadevanj ne sme prezreti, kako je večstoletno sožitje z Nemci jezikovni zaklad podrejenega Slovenca onesnažilo in koliko nesnažnega blaga je bilo še v Japljevem sv. pismu.

Nemških tujk je v Vodnikovem prozaičnem književnem jeziku iz 1794—1799 še mnogo. Važno pa je, da je med njimi malo novih, ki bi jih začel uvajati še le Vodnik. Po večini so tujke, ki jih je rabil Vodnik, že stare izposojenke, ki si jih mogel slišati

iz narodnih ust tudi tam, kjer so sicer lepo govorili: arcat, cimprati, col, cuker, erb, fajn, fara, farba, firar, flanela, frišen, galge, glažar, glihenga, gmajna, gsel (poleg: tovariš), kamra, kanclija, kelder, kvartir, licitirenga, luft, mujati se, oberstar, oficir, pogmerati, purgar, purgermaster, puter, rajtanje, rajtoficir, soldat, šildkrota, šlosar (poleg: ključavenski mojster), špital, štokfiš, štrafenga, štriglat, šuster, taht, tavžent, tinta, tišler (poleg: mizarski mojster), velbati, vohernik, žajfa, žnidar itd. Gotovo so med temi besedami tudi take, ki jih Vodnik ni imel za izposojenke, ampak za „staro podobnost koreninskih besed".

Med izrazi za nove ali Slovencem neznane pojme, ki jih je rabil Vodnik v publicistiki 1794—1799, so pač tudi porabni izrazi, kakor n. pr. „poslanik", ki ga je prevzel urednik „Novic" iz Pohlina, ali „minister očitne varnosti" za „Polizeiminister" itd. Prevladujejo pa nerabne tvorbe. Nekatere predlaga v nasprotju z rabo sorodne besede v narodu v novem pomenu, n. pr. „kervomočnika" za „tirana". Druge pojme premalo točno označuje, n. pr. „oblast imajoči mož" za „komesarja", „seliše" za „kolonijo" itd. Najhujša pega v književni praksi Vodnikovi pa so doslovni in duhu slovenščine nasprotni prevodi nemških sestavljenk in fraz, posledica neprevidnosti ali nezadostne filološke podkovanosti: amgredoč od: geht an; denardelanje; kupitželjni = kauflustig; naprejsedeti = vorsitzen; notripotegnenje = das Einziehen; notrijemanje = das Einnehmen; novicpisar = Zeitungsschreiber; vojskopelanje = Kriegsführung; venskleniti = ausschließen itd. Ob tej seriji ne more presenečati raba suženjskih prevodov nemških besed in fraz, ki jih je utegnil slišati tudi med narodom: sejm deržati = Markt halten; snažno deržati = rein halten; kakor postavim = gesetzt; sliši = gehört; zna = kann itd. Sila navade je dušila jezikovni čut.

Vodnikova raba krajevnih in etnografskih imen je vzorna le pri domačih krajevnih imenih, za katera piše dosledno domače oblike, med drugimi tudi „Korotan", „permorske strani" = Küstenland. Tudi za tuje kraje ima nekaj imen, ki so prikladna slovenskemu jeziku: Benečan, Dalmatin, Francoz — Francosko — francoska dežela, Hrovaško, Laško — laška dežela, Lombardija, Lužiško, Moravci, napolski, Nemci — Nemško, Ogersko, Pomorjani, Polsko — polska dežela, Portugalec, Slavonec, slavonsko, Slovak, Španec — Španija, Švedsko, Vlaško itd. Vse preveč imen tujih krajev pa spominja, da se je Vodnik oklepal proti duhu slovenskega jezika nemške oblike, oziroma da pri slovanskih naro-

dih ni upošteval dovolj njihove domače oblike: Amerikaner, Belgien, benedski, Bosnjak, Dänemark poleg „Dansko", England — englandski, Estrajh — Estrajhar, Genuezar, Holender — holendarski, Hravat, Irland, Koppenhagen, Lužic, Mailand, Moškovitar, Nemški rajh, Polec, Portugal, Prajs, Raguza, Rajna, Srbec, srededeželno morje, Tirole, Vandal, Vend itd.

Sintaksa Vodnikove publicistike iz 1794—1799 je sicer še manj v skladu z njegovo teorijo o potrebi purizma, kakor besedni zaklad, vendar kaže tudi ona izrazito stremljenje, da ostane na osnovah narodne govorice.

Vodniku je bilo samo ob sebi umljivo, da imej slovenski priimek v zvezi s krstnimi imeni žen in deklet brez ozira na rabo ostalih Slovanov ali Nemcev, in sicer tako v podpisih kakor tudi aktih, dosledno ono obliko, ki jo je napravljal narod, torej Jera Kraljica, Marija Tratnica, Jera Pogovca, Terezija Egerca, Marija Lenčnica, Neža Grumerka, Barba Pavšinka, Urša Mališka, Lizbet Vidka, Mina Županja, a ne Mina Župan ali Županova.

Nekaterim sintaktičnim germanizmom, ki niso bili redkost v slovenski knjigi, se skuša Vodnik pač zavestno izogibati: tožilniku namesto rodilnika v nikalnih stavkih; napačni stavi zaimka, ki je odvisen od infinitiva; rabi predloga „od" z rodilnikom namesto rodilnika samega; rabi osebnih zaimkov, kjer je izražena oseba že v dopovedku. Radi opuščanja nepotrebnih osebnih zaimkov je stavil 1. dec. 1798 za vzgled „Modrostne bukve": „Dolaj so dostikrat besede jest, je, ón, ti, mi venpušene, kirkol niso potrebne, inu med čistimi Slovenci nenavadne."

Za nemški določni spolnik je sam rabil slovenski kazalni zaimek še v naslovnem listu „Velike pratike za tu lejtu 1795" pa naprej še dolgo časa. Končno se je zavedel, da gre za germanizem, a 20. sept. 1797 v oznanilu „Pesmi S. Maše" in 1. dec. 1798 v oznanilu „Modrostnih bukev" je postavil rabo spolnika na sramotni oder, češ, zakaj „kažejo pisatelji s prstom". A semtertja ga je še prezrl, n. pr. 20. sept. 1797, ko piše „na tim gradi".

Razne panoge Vodnikovih germanizmov presenečajo: nedoločni člen „en", ki ga rabi tudi med bojem za odpravo določnega člena „ta" in pozneje; sporadično „kaj za en" namesto „kateri" za „was für ein"; doslovni prevodi nemških „hinauf", „hinaus" itd. v odnosih, kjer bi moral rabiti predlog in osebni zaimek ali si drugače pomagati, n. pr. „gori gre" namesto „vzhaja", „doli pada" namesto „pada", „ven vidi" namesto „podoba je" itd.; raba trpnih oblik, kakor „(knjiga) se najde" namesto „knjigo

najdete", „(loterije) so vzdignene" namesto „bodo izžrebali" itd.; nedoločnik z „za" ali brez predloga namesto velelnika ali indikativa, n. pr. „dreva za celit"; „pustiti" v pomenu francoskega „faire". „imeti" za nemški „sollen"; „od" z rodilnikom namesto „o" z mestnikom; „od" z rodilnikom za nemški „von" pri pasivnih stavkih in sličnih dokazih sintaktične odvisnosti.

Ti madeži na Vodnikovem stremljenju po čistejšem jeziku 1794—1799 pa samo opozarjajo, kako hrapavo pot je imel pred sabo slovenski preporodni purist, ako ni hotel, da mu postavi praksa teorijo na laž. Vodniku pritiče vkljub takim madežem v razvoju slovenskega purizma, ki je bil med prvimi pogoji slovenskega preporoda, izredno odlično mesto: nikdo do njega ni pisal tako domače slovenščine kakor on, kakor do Vodnika tudi za propagando slovenskega purizma ni nikdo našel toliko in tako vnetih besed kakor novi Zoisov sodelavec.

Stilističnih ambicij mimo jasnih puristične stremljenj Vodnik v svojih prozaičnih člankih in spisih iz 1794—1799 skoraj ni imel. Redke anekdote, ki jih je sprejel v „Novice",[69] ne pričajo, da bi bil hotel avtor vplivati tudi z obliko, ker se omejuje na goli opis objektivnega dogodka in na vsiljivo naglašanje politične ali moralne pointe. „Povedanje od slovenskiga jezika" je primer poljudno-znanstvenega članka, ki ga odlikujejo razne lastnosti prosvetljenjskega[94] sloga: stremljenje po dikciji, ki naj napravi članek razumljiv tudi navadnemu človeku, prozorna arhitektonika in pregledna razčlenitev. Odstavki so kratki, kakor jih ustvarja pisec, ki se ume osredotočiti. Manj ugodno utegne vplivati Vodnikov dobrodušni humor, ker zasmehovanje znanstvenih metod in izsledkov ruši ubranost članka, ki sam sloni na takih metodah. Stavki so tudi v Vodnikovi nevezani besedi pregledni, vendar mnogo svobodnejši in pestrejši kakor v vezani, dokaz, da je stavke Vodnikove vezane besede utesnjeval ozir na poetiko. Ako pisatelj ni vezan po predlogi ali stvari, a obdeluje v prozi predmet, za katerega ima na izbiro besedni zaklad, postaja njegov slog skladen z njegovim temperamentom in nazorom. V kratki avtobiografiji iz 1798 n. pr. je njegov slog širok, bogat, primikajoč predmet v intimno čitateljevo bližino. Članek 5 stavkov ima več figur kakor katerakoli Vodnikova pesem te dobe, a ugodje povzroča zlasti po avtorjevem subjektivnem odnosu do prenesenih pomenov, dasi so figure vse vzete iz vsakdanjega življenja: Vodnik je „iz lupine zlezel" (= se razvil); iz pisateljev „se norca dela" (= graja jih radi nedomačega

pisanja); pero je Egerju „v štero posodil" (= v Egerjevi službi piše); njegovo pero je „tumpasto" (= obrabljeno ali še nevajeno); pisatelj „se kremži, se pači" (nevoljen je, ko čita slabo slovenščino, in trudi se, da bi sam pisal boljšo).

Pravopisu novi Zoisov sotrudnik 1794—1799 ni posvečal toliko pažnje kakor jeziku.

Vodnik, ki je bil v svoji pisanični dobi tudi v pravopisnem oziru pohlinovec, je upošteval pri pisanju pridig vsaj že v Ribnici, torej 1788—1793, deloma pravopisne norme Japljevega sv. pisma, dasi ne dosledno: sičnike in šumevce izraža po starem, rabi „ę", „y" za „í", „v"", „j" za izražanje dvoglasnikov itd., piše „raz-", „per", „kakor", „vže", „-io", „svoj", „sim", „tiga", „-am" namesto „-om" itd., a še podvojuje „l", piše „kader", ne rabi „Ş", izogiblje se akcentom itd.

Zoisovo pismo z dne 4. apr. 1794[44] je moglo Vodnika z Japljevim pravopisom le še bolj sprijazniti.

Za pravopis prvih dveh letnikov „Velike pratike" ni odgovoren sam Vodnik: poleg Zoisa je popravljal prvi letnik Linhart,[44] drugega Debevec in za njim še Kumerdej.[44] Pravopis „Velike pratike" za 1797, „Novic" in drugih tiskov je določil pač Vodnik v sporazumu s Zoisom. Pravopisne smernice Japljevega sv. pisma so postale v „Pratiki" v primeri s prejšnjo Vodnikovo rabo še očitejše: dvojnega „ll" ne nahajaš več, pač pa „kadar", semtretja tudi nadvrstna znamenja, kakor „tèrden", „mègla", „pèrst" itd. Medtem ko je v prvem letniku še dosti „y"-jev za „í", se je odločil pač že Vodnik sam do druge polovice 1795 v vseh podobnih primerih za „í"; Debevec je hotel sicer pri korekturi „Pratike" za 1796 zopet uveljaviti „y", a Zois in Kumerdej sta namero preprečila. O površnosti pričajo v „Pratiki" oblike, kakor: koker (1795), vender (1795, 1796) vonder (1796), kuliku, tuliku (1796), dones (1797), a o iskanju posebnosti n. pr. oblika „moštovati".

V „Novicah" je začel rabiti Vodnik tudi „Ş" in „Şh", a ni ostal dosleden. Pri oceni „Pesmi S. Maše" je priporočil dvoje pravopisnih smernic, izmed katerih je doslej sam le eno upošteval: „V' pisanji je (avtor „Pesmi S. Maše") znamina nad čerkami opustil, to je prav; kdo bode s' takemi pisanje vse pomavtal, ker navada sama uči, kateri sklad je dolg, kateri pa kratek, inu po celi Evropi drugih jezikov pisarji le v' sili eno kluko na dolge sklade postavljajo. Besedo: tvoj je pisal: toj; menim, de ima tudi prav; čemu bomo pisali, kar se ne izreče?

sej so tudi Lahi, Francozi inu Nemci dosti takeh stareh nepotreb doli djali, inu iztrebili." Res je tudi sam začel pisati „toj", „soj", a se je še v „Novicah" vrnil k prejšnji pisavi „tvoj", „svoj".

Vodnika je napravilo uredništvo pratik in časopisa za glavnega slovenskega pisatelja in preporodnega propagatorja na Kranjskem. Nekoliko neugodno pa je bilo za preporod, da je pošiljal Vodnik svoje stvari anonimno na knjižni trg in da onih šegavih avtobiografij z dne 1. jun. 1796 in z dne 30. junija 1798 ni dal v tisk: marsikdo bi bil postal morda pozornejši na Vodnikovo delo, če bi bil v avtobiografiji o Vodniku čital stvari kakor: da se je s Pohlinom seznanil 1773, „zaokrožil nekitere pesme, med katirimi je od zadovolnega Krajnca komaj enmalo branja vredna"; da je „vselej želel krajnski jezik čeden narediti"; da sta mu „baron Žiga Zois inu Anton Linhart v' leti 1794 naročila, kalender pisati";[44] da ga je Eger „nagovoril" za pisanje lista; da si v „Novicah" iz kranjskih pisateljev „norca dela".

Delo laiških Zoisovih pomočnikov iz 1795—1799 ni Vodnikovega niti približno dosegalo.

Kumerdej je obetal tudi še po Linhartovi smrti, in sicer še v začetku okt. 1795, da izroči tiskarni „ekstrakt iz svoje univerzalne slovnice, namreč nauk o kranjščini", kjer je hotel v uvodu prositi rojake prispevkov. A avtor je namero menda kmalu nato opustil, dasi je naročil Zois radi njega že tudi posebni črki za „lj" in „nj".[44] Za slovar je pač še delal vsaj do 1798, a tudi to delo je opustil. Nova izdaja „Vadenj" 1796 in pa prevodi patentov so bili v tej dobi edine tiskane stvari izpod Kumerdejevega peresa. Vodniku je nasvetoval 1795 za elegijo izraz „mila pesem".[44] Sodelovanje pri Vodnikovih tiskih Kumerdeja pač ni oviralo, saj je trajalo menda samo do Vodnikove preselitve v Ljubljano. Podoba je, da je bila smrt agilnega in verziranega Linharta za Kumerdejevo delo usodna izguba. Vprašanje, kako je vplivala na Kumerdeja Penzelova kritika njegove slovnice, mora ostati odprto. Kmalu po Linhartovi smrti je dobil namreč Penzel od Zoisa „posnetek Kumerdejevega metafizičnega uvoda v oceno jezika in raisonnementa",[44] a je napisal oceno celotnega Kumerdejevega dela.[75] O vsebini te izgubljene kritike se da samo ugibati. Ni izključeno, da je opuščal Kumerdej svoje delo tudi pod vplivom Vodnikovih filoloških začetkov, ki so se bližali črti, za kakršno je Linhart Kumerdeja zaman vnemal.

Breckerfeld je nadaljeval svoje skromno delo, ki je ostajalo v rokopisu. Pisal je gotovo že tudi nemške biografije znamenitih Kranjcev,[76] izmed katerih je nastala v tej dobi morda biografija Linhartova; sestavljal je pač tudi seznam portretov za kranjsko galerijo, kjer je pogrešal n. pr. Kobna, Penzela in Zoisa.[76] Na objavo gradiva še menda ni mislil.

Šobrovo sodelovanje je imelo bolj postranski značaj ter je trajalo le do 1797: v Ljubljani je dopolnil po semeniškem primerku defektni Zoisov primerek psalterja iz 1566; s Kranjskega in na Dunaju je iskal za Zoisa slovenske knjige; opisal je Zoisu v pismu z dne 31. okt. 1797 dunajska primerka Trubarjevega Novega testamenta iz 1557 in Dalmatinove Biblije; poslal je z Dunaja za Zoisovo zbirko alfabet iz Maura Orbinija[3] itd.

Kranjski j a n z e n i s t i so opravili 1795—1799 za svoj repertorij pomembnejše delo kakor pa laiški sotrudniki Zoisovega krožka za svojega.

V novi izdaji Japljevih „Listov inu evangelijev" iz 1796[57] preseneča pesmarica. V njej namreč ni Japljevih poslovenitev obeh najobičajnejših petih maš, ki jih je imela prešnja izdaja,[23] ampak so samo stare „katholške pesmi, katire se po stari navadi katholške cerkve pred pridigo pojo: Poslan je angel Gabriel, Ta dan je vsega veselja, Eno je dete rojeno, Jezusa pozibljimo, Žalostna je mati stala, Jezus je od smrti vstal, Jezus je šel gori v nebo, Prid' sveti Duh s tvoj'mi darmi, Tavžentkrat si ti češčena, Hvalimo ino molimo (Pange), Tebe Boga mi hvalimo (Te Deum laudamus), pesem pred krščanskim naukom, pred blagoslovom in po blagoslovu.

Japelj se je polagoma sprijaznil z mislijo, da prevodu biblije sam ne bo kos. Začel je iskati novih pomočnikov: Šraja je pridobil najprej, ker ga v knjigi Jozue, Sodniki in Ruth iz 1795 že omenja, za njim je pritegnil še Travna, Škrinarja in Riharja. Delo si je predstavljal tako, da sam obdrži končno redakcijo s pravico, popravljati prevode sotrudnikov.

Traven in Škrinar sta 1798 predložila svoji nalogi, prvi psalme, drugi modrostne bukve. Že površno pregledovanje njunih del je utegnilo Japlja prepričati, da pripada njegovi jezikovni šoli pač Traven, ne pa tudi Škrinar. A Vodnikovo oznanilo Škrinarjevega prevoda v Novicah z dne 1. dec. 1798 je bilo dokaz, da Škrinar ni osamljen. Vendar ni prišlo do očitnega spora, dokler so bili revizorji le Jevnikar, Jurij Zupan, Zierer, Miklav-

čič, Vadlau, Škrinar (za Travnov prevod) in Traven (za Škrinarjev prevod): dne 12. sept. 1798 je poslal Japelj izvod za drugo izdajo novega zakona v pregled z vprašanjem, ali bo ordinariat prevzel založništvo; ordinariat je pritrdil s pristavkom, da bo čisti dobiček Japljev, a da mora posebna komisija prevod popraviti; Japelj se je za sklep zahvalil in poslal oklic za naročbo; 20. okt. i. l. je Japelj sporočil, da je našel založnika-mecena; 16. nov. i. l. je podpisal pomožni škof Raigersfeld okrožnico, kjer poziva duhovščino, naj vsakdo, kdor misli, da je treba v prvi izdaji novega zakona kaj popraviti, to v šestih tednih ordinariatu uradno naznani. A obenem ordinariat javlja, da je Travnov prevod psalmov in Škrinarjev prevod modrostnih bukev že izšel, dočim „začnejo Japljev prevod bukev Kraljev kmalu tiskati".

Toda med revizorji za vse knjige, ki so bile gotove po 25. jun. 1798, sta bila poleg prejšnjih še Debevec in Vodnik, ki sta povzročila zaostritev situacije: „Debevec se je jezil nad (Japljevimi) germanizmi, Vodnik in Škrinar sta mu pritrdila, a potem (so mu pritrdili) še ostali revidenti",[44] torej Jevnikar, Miklaučič, Traven, Vadlau in Jurij Zupan.

Vsaj z Debevcem je imel Japelj radi opozicije revizorjev sestanek, a Debevec mu je 27. avg. 1799 rajši pismeno javil svoje razloge. Malo jih je: Debevec graja, da piše Japelj „oča", da rabi „kaj za en" in da sklanja „čudež" v množini „čudesa" namesto „čudeži". Japelj je pač že prej slutil, da gre Vodniku in Škrinarju za drugačne stvari, ter je skušal svoje prevode rešiti s pomočjo nove in poslušnejše komisije. Novo njegovo komisijo so tvorili: Jože Gollmayr, župnik in dekan v Kranju, njegova kaplana dr. Luka Burger in Martin Stergulc ter Janez Rode, dekan v Šmartnu pri Kranju. Ta komisija je dala Japlju 12. apr. in 3. okt. 1799 dovoljenje za tisk novih njegovih prevodov. Toda tudi to nakelskemu župniku ni pomoglo, ker je vodstvo dobil in ohranil Škrinar. V oceni „Malih prerokov" z dne 3. dec. 1799, ki sta jih prevedla Škrinar in Rihar, sta med revizorji prvič podpisana tudi Debevec in Vodnik.[3]

Traven[38] je rabil za prevod psalmov izmed slovenskih virov semtertja Trubarja, močno Dalmatina in pa Gollmayrja, iz čigar „Svete maše" je vzel prevod spokornih psalmov, ki ga je le malo popravil. Tujih biblicističnih virov navaja več nego jih je rabil: za prevajanje je rabil največ Rosalina, za razlage pod črto Du Hamela, za hebrejske razlike pod črto Bellarmina. Njegova slovenščina je v splošnem ista kakor Japljeva, v pravopisu

se je ravnal semtertja po Debevčevih smernicah, s katerim je po vsej priliki mnogo občeval.

Škrinarjev prevod „Modrostnih bukev"[38] je pričal, da ubira ta novi Japljev sotrudnik povsem nove steze. Dalmatina je pač vztrajno odpiral, toda svoje naloge ni videl v popravljanju protestantskega teksta, ampak v prireditvi novega prevoda, pri ustvarjanju katerega mu je šlo bolj za misel kakor za črko. Vulgate se je pač držal, prevajal pa je navadno po Rosalinu, a težja mesta včasih tudi po Wittoli, Albertiniju in janzenistični francoski bibliji. Tudi po jeziku se od svojih prednikov zelo razlikuje, dasi je bil Ljubljančan: Vodnikovo očiščeno pisanje zadnjih let mu je postalo vzor za besedni zaklad, za skladnjo in za črkopis. Preseneča pa, da je rabil Debevčev pravopis.

Debevcu[6] gre pač izključno zasluga, da je dobil 1795 prvič v Ljubljani del one inteligence, ki je bila določena za delovanje na slovenskem ozemlju, sistematični pouk o slovenski slovnici. Debevec je namreč začel 1795 predavati slovensko slovnico bodočim duhovnikom v ljubljanskem bogoslovnem semenišču, in to menda brezplačno. Za predavanja si je pisal slovnico, a najbrž v isti zvezi je sestavljal tudi nemško-slovenski slovar. Debevčeva iniciativa je bila pomembna, dasi njegova predavanja niso bila niti korenita niti posebno praktična. Slabo izpričevalo je zanj, da ni upošteval Gutsmanove slovnice, ki je že bila v 3. izdaji na knjižnem trgu. Rabil je pač Pohlinovo slovnico, a je hodil svoja pota, niti paradigem nima istih kakor o. Marko. Važnost je dajal trem smernicam: zbujal je smisel za etimološki pravopis, ki bodi obenem sposoben za poznamenovanje „vsakega glasu, ki pride iz narodovih ust"; naglašal je problem književnega jezika, vpraševal sebe in druge, po katerem narečju naj bi se v dvomljivih slučajih ravnali, in poudarjal, da je treba upoštevati tudi druga slovanska narečja; prinašal je obilico primerov. Sklonov je 8 razlikoval, med njimi mestnik in orodnik, a tudi nepotrebna vokativ in ablativ. Glagol je delil po sedanjikovi končnici, poznal je deležnike na „-e" in „-č", ne pa deležnikov na „-ši". Nekatera poglavja je presnoval, o samoglasnikih n. pr. je govoril petkrat. Pohlinu očita svojevoljno zamenjavanje sičnikov, zagovarja „à" za poludolgi „a", „á" za dolgi „a", „â" za dvojni a = áà, „ā" za poluglasni „a", a za „zelo kratki a", in „y" za „zategnjeni i, zlasti v poslednjem zlogu", piše večinoma „ae" za „ę" itd. Podoba je, da so slišali bogoslovci iz Debevčevih ust tudi marsikatero preporodno misel, ker

govori v skriptih n. pr. tudi o tem, da je slovniški pouk slovenščine prav tako potreben kakor nemščine, ali da bi slovenščina ne bila tako pokvarjen jezik, če bi jo poučevali po šolah že tako dolgo kakor druge slovanske jezike itd. Zgodovinskih anahronizmov je bilo v Debevčevih predavanjih razmeroma malo, vendar uči, da je „ilirščina materin jezik" ne le vsem slovanskim jezikom, ampak tudi litavščini, tatarščini itd.

Ko so začeli Francozi 23. febr. 1797 prodirati na Kranjsko ter zasedli 31. marca Ljubljano, je moral Debevec predavanja prekiniti. Toda predavanj tudi po 8. maju 1797, ko so Francozi zapustili Ljubljano, ni več obnovil. Odločilnih krogov torej ni prepričal o potrebi obnovitve zasebnih predavanj o slovenščini, a še manj o potrebi, da bi pretvorili zasebne kurze v državno ustanovo. Na pravopis slovenskih biblicistov je Debevec ustno vplival, in sicer od 1799 tudi kot član revizijske komisije.

Peta izdaja Golmayrjeve „Maše" iz 1797 je imela še vedno le eno peto mašo, namreč „Pred tabo na kolenih", in le to je izdal nekdo kot „Pesem sv. Maše" tudi posebej.

Kranjski protijanzenisti so 1795—1799 deloma precej pisali, dasi je Pohlin, ki je nadaljevanje nemškega prevoda svoje kronike v Egerjevem nemškem „Laibacher Schreibkalender" po 1794 najbrž moral ustaviti, imel v drugi polovici desetletja z domovino menda že zelo slabe stike. „Adjumentum poeseos", zbirka primerov rim, ki jo je objavil 1798 na Dunaju pri Trattnerju, sicer spričo nedavne Zoisove tožbe v zvezi s prevajanjem „Lenore" nad težavami slovenskega verzifikatorja vkljub Vodnikovim objavam ne bi bila anahrostičen pripomoček, da je imel 64 letni diskalceat v teoriji vsaj toliko čuta za čistočo rime kakor v praksi. Naslednjega leta je natisnil Kristijan Grosser, ki je prej opetovano tiskal tudi Pohlinove stvari, „Buque za brati, inu moliti Slavenskem žovnirjem na Štajerskemu, Koroškemu inu Krajnskemu omišlene". Ni izključeno, da je Pohlin pisec knjižice, ki je naslovljena na vojake vseh glavnih slovenskih pokrajin. Istega leta je bila tiskana tudi najmlajša kranjska brošura, ki jo je še zabeležil Pohlin v rokopisu svoje literarne zgodovine, t. j. v „Bibliotheki Carnioliae", namreč Pinhakova nemška pridiga, ki jo je govoril ta Vodnikov prijatelj v proslavo zavzetja Mantove. Prav radi te letnice preseneča, da Pohlin Vodnikovega dela iz 1794—1799 v svoji literarni zgodovini ni omenil niti z besedico, ampak da govori samo o sodelo-

vanju p. Marcelijana pri „Pisanicah". Skoraj neverjetno je, da bi o. Marko o tem Vodnikovem delu ne bil nič slišal, zato se vsiljuje misel, da njegov molk ni slučajen, ampak da je bil Pohlin bivšemu učencu gorak ali radi bega v svet ali radi izpadov proti učitelju. Bil je pač znak starostne oslabelosti, da se ni odzval Pohlin pozivu Dobrovskega iz 1798, naj napiše za nameravani slavistični časopis seznam kranjskih besed, ki jih Čehi redko ali sploh ne rabijo.

Avtor molitvenika za „slavenske žovnirje" se je oziral tudi na cerkveno pesem, a je predložil le nove tekste: Bog teb' na visokosti, Kraljica, mat' te milosti. Prvi je prevod nemške „Gott Vater dir gehöret".

V splošnem pa se je za pomnoževanje duhovne književnosti starejše smeri 1795—1799 precej storilo. Važne nove izdaje starejših prireditev te dobe so bile: „Premišluvajna na vsaki dan tiga tedna"; Manova „Ta srečna in nesrečna večnost"; križev pot Leonarda da Porto Maurizio; Kempčanova „Hoja za Kristom" itd. Za nove prireditve sta skrbela oba frančiškanska redova. Novo pobudo je dal Rim, ki je pravkar prištel med blažene kapucina Bernarda iz Offide in pa frančiškana Leonarda da Porto Maurizio. Pač slovenski kapucin je priredil 1796 „Kratki zapopadik" Bernardovega življenja. Frančiškani, ki so pridobili za prispevke v čast Leonardu Vodnika, so bili sploh marljivi: križev pot, ki ga je priredil frančiškan Martinic,[3] je ostal v rokopisu, istotako tudi razlaga psalmov, ki jo je spisal neimenovani frančiškan[38] ob rabi Travnovih in Škrinarjevih prevodov iz sv. pisma. Za slovenski jezikovni preporod so vse te stvari brezpomembne, izvzemši prispevke Vodnikovega peresa.

Med kranjske ljudske pesmarje sta 1795—1799 morda že spadala dva dolenjska učiteljska kandidata: Matija Kračman[5] iz Šmarja, ki je bil v začetku tega razdobja 25 let star, in Andrej Kačnik,[8] ki mu je bilo istodobno 20 let. Med bukovnike je treba šteti tudi Ljubljančana, ki si je priredil 1799 rokopis z „Abšreftom al prepesom nekaterih domačeh arcnij".[68]

Oficialna publicistika je kazala le v enem področju rahlo izpremembo v prilog slovenščini.

Za osnovnošolske potrebe je v kranjskem okolišu izpričanih v dobi 1795—1799 le dvoje tiskov, namreč Kumerdejeva „Vadenja" iz 1796 in pa „Abacedika ali Plateltof za tiste, katiri

se otte krajnsku brati naučiti" iz 1798, verjetno pa je da so jih natisnili več. Samoslovenska „Abecedika" iz 1798 je ponatis izdaje iz 1789, torej najbrž nova izdaja Pohlinove „Abecedike". Bilo je to pač zopet privatno izdanje, ki je bilo v vsebinskem oziru nazadovanje tako v primeri z nemško-slovenskim tipom iz 1784 in 1794, kakor tudi z Debevčevim.

Med redkimi ohranjenimi slovenskimi razglasi[75] iz teh let so posebnost francosko-nemško-slovenski iz 1797 z geslom: prostost — enakost, ki jih je izdala francoska vojska, ko je zasedla Kranjsko. Francozi so bili menda vendarle prvi, ki so dali za Kranjce prevesti v slovenščino vojaško proklamacijo. Ime prevodilca ni znano. Vodnik je objavil dva izmed teh razglasov v „Novicah", a njihov jezik je slabši od jezika, ki ga je Vodnik navadno pisal v svojem listu. Leobenski mir so tudi Avstrijci 22. apr. 1797 v „Novicah" razglasili.

Javna raba slovenščine iz privatne iniciative je obetala mnogo več, in 1795—1799 je začelo opozarjati mnogokaj, kako je polagoma rastla na Kranjskem zavest, da morajo Slovenci rabiti pisano svojo besedo tudi v področjih, kjer bi bili imeli pred desetletji to za nekaj absurdnega.

Patriotično-politične brošure so spadale morda k privatnim odrazom patriotizma, ki jih je vlada podpirala. Poleg obeh brošuric, ki sta izšli kot prilogi Vodnikovih „Novic", zasluži pažnjo tudi tisk, ki je izšel po kampoformijskem miru: „Opominanje eniga zvestiga Esterajca na Krajnce". Brošura, ki se je ohranila menda med Japljevimi stvarmi,[76] pozna tudi „Slovence".

Slovenski slavnostni napisi, ki so prav 1794—1799 izpričani v raznih zvezah, so le eden izmed teh novih pojavov.

Prvi slovenski dopis uradu je izpričan za dobo okoli 1795. Dovolil si je to posebnost oni ožji rojak kmetov iz Potoka pri Ribnici, ki je znal sicer nemški in latinski, a je vendar napisal Potočanom slovensko pritožbo do ljubljanskega škofa proti loškemu vikarju.[77]

Tudi prvi slovenski pismi preporoditeljem, ki sta ohranjeni, sta iz te dobe, in sicer je prvo z dne 2. marca 1798 za Zoisa,[78] drugo z dne 23. jun. 1799 za Vodnika.[67] Pismi še sicer nista znak preporodne miselnosti, ker je pisal slovenski Zoisu bohinjski rudar, Vodniku gorjuški kmet, torej najbrž človeka, ki bi nemškega pisma sama ne bila niti mogla napisati. Toda že dejstvo, da je rudar upal slovenski pisati graščaku, a kmet pro-

fesorju, in da sta naslovljenca pismi čuvala, priča o novih časih. Preporoditelji sami so si dopisovali še samo v nemškem jeziku, kakor kažejo ohranjena pisma, ki so jih pisali n. pr. Vodnik Rudežu,[57] Zois Vodniku,[44] Šober Zoisu.[57]

Silno počasi pa je napredovalo še tudi na Kranjskem domačenje v pisavi rodbinskih priimkov. Kranjski zgodovinar, ki je pisal vsaj že od leta 1788 svoje ime dosledno „Linhart" namesto prejšnjega „Linhard", in Vodnik, ki je predložil v „Novicah" pravilno rešitev problema,[23] sta imela 1795—1799 še malo posnemovalcev. Vodnik je prednjačil tudi v praksi: sam je namreč pisal svoj priimek dosledno „Vodnik" ali „Vodník",[44] medtem ko so ga drugi Kranjci često pisali „Vodnig",[44] „Wodnig" ali tudi „Wodnigg". Med tistimi Kranjci, ki še niso imeli smisla za to preporodno geslo, so bili n. pr. tudi: „Kumerdey", „Schrey" in „Schkriner". Tudi imena bodočih preporodnih sotrudnikov, ki so 1795 že obiskovali ljubljansko gimnazijo ali vstopili 1795 do 1799, so zabeležena v periohah v nedomači obliki: Matevž Raunicher iz Vač 1792—1797; Andrej Kopiter iz Repenj v vodiški fari 1793—1798; Jurij Allitsch iz Poljan na Gorenjskem 1796—1798 v 3. in 4. razredu; Jakob Suppan s Prevoj v kamniškem okraju izza 2. razreda v šolskem letu 1796—1797; Anton Suppantschitsch iz Ljubljane 1797—1802; Janez Primitz iz Zaloga in Frančišek Wilz iz Bistrice pri Trnovem izza 1. razreda v šolskem letu 1800—1801.

Osebne izpremembe so na Kranjskem proti koncu desetletja preporodne oslone precej premeknile.

Penzel, ki je s pijanostjo tudi Zoisa tako ogorčil, da ni več mogel zahajati v mecenovo hišo,[99] je moral radi pijanosti in drugih nerednosti 3. marca 1798 tudi v gimnaziji službo zapustiti.[58] Ko mu je prošnjo, da bi smel ostati 6 mesecev na Brdu, Zois odbil,[70] je odšel še tega leta iz Ljubljane,[74] medtem ko so mu v Ljubljani tudi knjižnico na dražbi prodali.[70]

Za Vodnika in slovenski preporod je imela Penzelova nesreča posledice, ki so izgubo hitro paralizirale. Konkurza za Penzelovo mesto dne 4. apr. 1798 se je udeležil namreč tudi Vodnik. Čeprav je šentjakobski kaplan razmeroma slabo pisal in odgovarjal, je vendar mesto dobil, ker je bil edini kompetent. Z novim šolskim letom, namreč s 1. nov. 1798 je nastopil Vodnik novo službo ter poučeval v „poeziji", t. j. v petem ali najvišjem gimnazijskem razredu vse predmete razen veronauka, torej zlasti:

osnove nemškega in latinskega pesništva, grščine, mitologije, enciklopedijo, zemljepisje, zgodovino ter matematiko.[58]

Nova Vodnikova služba je bila na dve strani pomembna: pesnika je prisilila, da je začel urejevati svoje znanje, iznova razmišljati o pesniški teoriji ter se baviti zopet tudi z grščino; a ljubljanski gimnazijci so dobili v zadnjem razredu pred prestopom na filozofijo učitelja, ki je utegnil že s samim svojim literarnim slovesom obračati njihovo pozornost na slovenski preporod in njegovo produkcijo, čeprav v šoli o tej temi ni govoril.

Tretja izpremememba se je tikala kranjskega janzenističnega krožka, kateremu je prinesla izgubo. Nakelski župnik in dekan Japelj, ki so ga ozlovoljili izpadi ljubljanske revizijske komisije in pa sramota, da so mu dali radi slabega gospodarstva kmeta za kuratorja,[60] je prosil v vlogi z dne 12. nov. 1799[3] krškega škofa kneza Salma za kanonikat, pač na pobudo kanonika Hohenwarta, ki je želel pomoči prijatelju in sošolcu ter ga dobiti za tovariša. Prošnjo je utemeljeval prosilec s kratkim, a značilnim stavkom: „Sejal sem v slovenskem jeziku seme besede božje ter sem že dosedaj koristil krški skofiji, a to obljubljam tudi za bodočnost." Prošnja je imela uspeh in Japelj je zapustil svojo Kranjsko.

o O o

Perifernih okolišev je čakala težka naloga, ako so hoteli opazljivo manjšati razdaljo med sabo in kranjskim okolišem, ki je dobil v drugem desetletju Zoisovega mentorstva že okoli 50 tiskov ter imel najprej v Linhartu, a po zgodovinarjevi smrti v Vodniku že svojega predstavnika za skromno literarno tekmo.

V Primorju[3] so poznali 1789—1799 samo one slovenske knjige, ki so jih naročili s Kranjskega, medtem ko tržaške in goriške tiskarne[5] niso imele za slovenske potrebe nikakršnega posla, ker se Lavrin[3] tudi ob novih pobudah s Kranjske ni mogel povzpeti do nobenega preporodnega dela.

Neki P. B., ki je vsaj 1793—1796 služil v Devinu za kooperatorja, si je napisal zvezek propovedi.[100] Rokopis kaže, da je pisec poznal tradicijo kranjskega lekcionarja, čeprav je pisal često tako, kakor je govoril. Brezposelni Penzel, ki se je nastanil v drugi polovici 1798 v Trstu,[74] je v svojem delu pač še hotel upoštevati vsaj cerkveno slovanščino, ker je dne 5. nov. 1798 iz Trsta sporočil Zoisu, da ima posebne učitelje ne samo za armenščino in turščino, ampak tudi za „staro slavonščino", t. j. pač

cerkveno slovanščino.[70] Toda ta študij je pozneje menda opustil, ker v pismu Zoisu 1. maja 1800 slovanščine ne omenja več: „Namen, radi katerega sem prišel sem: da bi se namreč učil armenščine ter se izpopolnil v arabščini, sem precej dosegel..."[70]

Pomembnejše od Penzelove tržaške slavistike je bilo za Primorce dozorevanje njihovega rojaka Valentina Staniča[3] iz Bodreža na Goriškem, ki je začel okoli 1791 v Celovcu hoditi v gimnazijo, a se je preselil okoli 1793 v Solnograd, kjer je dovršil tudi filozofijo in 1798 začel študirati bogoslovje. V Solnogradu je nastala 1797 tudi prva njegova slovenska pesem: „Večerna pesem fantiča". O tem, kaj je naklonilo 23 letnega bogoslovca in turista, da je začel pisati poleg nemških tudi slovenske pesmi, se da samo ugibati: vest o pokretu na Koroškem ali na Kranjskem?

Šolske knjige so za Primorce pač še vedno narčali s Kranjskega, a prevodi razglasov v slovenščino iz 1789—1799, ki bi jih bila oskrbela 1789—1799 tržaški gubernij, oziroma od 1791 tudi goriško glavarstvo,[26] doslej niso izpričani.

V Celovcu sta natisnila Ignac Alojz Kleinmayr,[6] čigar tiskarno sta vzela 1794 v najem Gelb in Kümmel, in pa Schotter 1790—1799 vsaj 9 slovenskih knjig.[4]

Dosedanji samoedini slovenski koroški književnik Gutsman[6] je 1790 menda še pridno delal, ker je podoba, da je še sam priredil ne le nove izdaje nemško-slovenskega velikega katekizma iz 1790 in tretje izdaje slovnice, ampak tudi „ABC ali Bukvice teh čerk inu besed za šularje inu druge, katiri očejo se navučiti prau slovensku brati". Gutsman je menda res prav do smrti 1790, dasi nehoté, ustvarjal pogoje za nastop koroških slovenskih književnikov z novim, posvetnejšim načrtom, nego je bil njegov. Da so ob smrti 63 letnega razjezuita že bili med koroškimi duhovniškimi in posvetnimi izobraženci možje, ki so mislili na dopolnjevanje Gutsmanovega dela, pričajo celovški tiski iz 1792—1799, kakor: novi prevod Wolsteinove knjige o boleznih goveda; Te dober dušni pastir per svojem kmeteskemu ali purouskemu bouniku; knjigi s postnimi evangeliji in s križevim potom Leonarda da Porto Maurizio, ki sta posneti menda po ljubljanskih izdajah. Tudi novi izdaji velikega katekizma iz 1792 in Gutsmanove slovnice iz 1799 pričata, da je krog odjemalcev in interesentov postajal na Koroškem vse večji.

Da je pa postajala med koroškimi Slovenci prav tedaj tudi tradicija ljudskih bukovnikov[3] izredno močna, je bila vsaj de-

loma tudi posledica nove šole, ki je širila znanje pisanja in čitanja. To tradicijo je nadaljeval učitelj, ki je 1790 prepisal in pomnožil Žagarjev prevod Antikrista. Vsaj že 1793 je bil med pesmarji Miha Andreaš,[6] 30letni tkalec iz Bistrice v Gornjem Rožu, a še v tem razdobju morda tudi Schuster p. d. Drabosnjak,[7] ki je prevzel 1793, ko mu je bilo 25 let, od očeta posestvo vzhodno od Št. Jurja na Strmcu. V Rožu in drugje po Koroškem je bilo takih bukovnikov med kmeti po vsej priliki še več.[8] V Rožu jih je mogel rano spoznati tudi Matija Ahacel[9] iz Gorenč, ki je začel 1794 obiskovati celovško gimnazijo. Morda so že začenjali prirejati in igrati tudi pasijonske igre, dasi nam iz te dobe še nobena taka prireditev ni izpričana.[10] Med koroškimi bukovniki je bil vsaj Andreaš izrazit protivnik revolucije: že 1793 se je obregnil ob „Paris mestó hudó", ki je „svojega kralja umorilo kakor volk jagne mlado".[11] To rokopisno bukovniško pismenstvo pač tudi sedaj ni bilo nositelj naravnostnih preporodnih idej, dobivalo pa je vse večji pomen za ohranitev slovenščine na Koroškem.

Vsaj že 1790 je mislil torej Gutsman, da je treba dati slovenskim otrokom na Koroškem v roke tudi slovensko začetnico. Res so menda že uvajali nekateri učitelji na svojo roko v „nemške šole" na Koroškem tudi nemško-slovenske ali celo samoslovenske knjige, in to deloma kranjske izdaje,[12] kar je utegnila od 1791 pospeševati tudi politično-administrativna združitev obeh pokrajin. Morda so povzročili tudi kaki oziri do novih krških ali lavantinskih škofljanov, da je izdal Gutsman 1790 poleg katekizma še abecednik.

Dočim je dobivala Koroška slovenske prevode patentov izza 1783 iz Gradca, kjer je bil do 1791 skupni gubernij za notranjeavstrijske pokrajine, so prihajali od 1791 radi kranjsko-koroškega gubernija ljubljanski prevodi tudi na Koroško.

Proti koncu desetletja so obetale osebne izpremembe novo usmeritev preporodnega gibanja na Koroškem. Jožef Winter[13] iz Slovenjega Šmihela v tinjski dekaniji, ki je prejel z 49 leti 1798 mašniško posvečenje ter začel kaplanovati v domači dekaniji, je bil menda že nekoliko prebujen. Martin Koben[14] s Kamna pri Vetrinju, ki je prišel 1799 k Sv. Štefanu v Ziljski dolini župnikovat, je dobro poznal preporodna prizadevanja na Kranjskem, ker je bil 1791—1798 v Ljubljani profesor na bogoslovni fakulteti,[15] član študijskega konsenza[15a] itd. A najvažnejša pridobitev za koroške Slovence je bil Japelj, ki je prispel na svoje kanoniško mesto v Celovec še pred koncem 1799.[16] Z Japljem se je udo-

mil na Koroškem prvič mož z izrazito kranjsko preporodno ideologijo, in to v kulturnem središču dežele in v položaju, od koder je mogel imeti vpliv na razne ljudi. Tudi krški generalni vikar[11] grof Sigismund Hohenwart, ki sicer ni bil Vodnikov znanec kakor njegov bratranec Frančišek,[74] pač pa prijatelj domačega naravoslovja,[6] se je začel v občevanju z bivšim sošolcem[5] menda že kmalu bolj zanimati za napredek preporoda na Kranjskem.

V Celju je natisnil Franc Jožef Jenko,[6] ki je po Schützovi osamosvojitvi menda kupil tamošnjo podružnico neke ljubljanske tiskarne, 1790—1799 vsaj 6 slovenskih knjig, med katerimi je bil ponatis le tretja izdaja Breznikove „Večne pratike".

Medtem ko je Rupnik 1790 umrl, a Breznik ostal zadovoljen z edino „Večno pratiko", je začelo v celjskem okrožju v zadnjih letih Kumerdejevega službovanja na Štajerskem več domačinov snovati nove književne načrte: 40 letni Simon Blatnik,[3] 1790 do 1791 kaplan pri Sv. Petru na Medvedovem selu;[101] 53letni Mihael Zagajšek[3] s Ponikve, župnik na Kalobju; 53letni Janez Goličnik iz Mozirja, ki je gimnazijo študiral v Ljubljani, a bil župnik v Grižah. Možje so bili pač preveč drug od drugega oddaljeni, da bi bili tvorili kak krožek. Pod Kumerdejevim vplivom je bil nedvomno Goličnik, a najbrž tudi ostala dva.

Blatnik[3] se je začel truditi, da bi vse jezikovne pojave prav razumel, da bi primerjal druga okoliška narečja s svojim rodnim celjsko-dolnjekranjskim narečjem ter jih spravil v sklad.

Zagajšek[3] je izdelal in 1791 pod imenom Jurija Zelenka objavil pri Francu Jožefu Jenku v Celju „Slovennsko grammatiko oder Georg Selenko's Wendische Sprachlehre in deutsch und wendischen Vortrag", a v rokopisu je imel še več drugih stvari: nemško-slovenski slovar; prevod knjige „Grundzüge christlicher Sittenlehre", ki jo je napisal stiški arhivar p. Fabiani; prevod Christove knjige o vrtnarstvu, in morebiti še abecedar.[3]

Zagajšek sam, ki svojega psevdonima nikoli ni hotel razkriti, je imel o svojih filoloških delih in o njihovem pravopisu zelo visoko mnenje, ker je pisal v zvezi s svojim slovarjem: „Njegov pravopis je po večini isti kakor v Sellenkovi slovnici. Ta Sellenkova slovnica mi mnogo bolj ugaja kakor pa stara Gutsmannova ali pa ljubljanska izdaja slovnice diskalceata Marka a S. Antonio iz 1783. Ta Sellenkova slovnica, ki je izšla pri Jenku v Celju 1791, je narejena po načelih našega ilirskega materinega jezika, vendar ima mnogo tiskovnih napak, ker je do-

živela samo eno izdajo, a odstranitev teh napak ne bi bila nobena težka reč za njenega avtorja, ki še živi, a njegovega bivališča ne smem izdati; po tej Sellenkovi slovnici more čitatelj prikrojiti vse ostale slovanske jezike in se jih učiti." O slovarju sodi: „Narejen je bil po staronemškem slovarju (altdeutsches Dictionarium)..., a besede najdete v njem, ki jih prej, čeprav sem rojen Slovenec (Windischer), nisem niti čital niti v svojem rojstnem kraju blizu Celja (t. j. na Ponikvi) slišal. Ko sem pa prišel visoko v gore na Kalobje, sem jih slišal in si jih zapisal."[57]

V tej samohvali ni naivno le podčrtavanje nove slovenske slovnice kot tobožnjega posebno prikladnega izhodišča za učenje drugih slovanskih jezikov, ampak je pretirano v njej še marsikaj drugega. Posebna filološka preporodna pridobitev ni bil namreč niti Zagajškov pravopis niti njegova slovnica. Zagajškovo delo tudi nobenega filološkega vpliva ni imelo, dasi je pomagalo širiti preporodne misli v celjskem okrožju.

Pravopis Zagajškove slovnice je pohlinovski prav v oni točki, s katero je vzbudil diskalceat največji odpor: Bohoričevo rabo sičnikov in šumevcev je namreč tudi kalobski župnik zamenjal. Od Pohlinove pisave se loči Zagajšek zlasti z dvema posebnostima: da ne piše „ę" in da ima neko strast za podvajanje samoglasnikov. Piše n. pr. slovennska, Sellenko, rav'nnu, nobeñe, fastopplive itd. „Reforma" je bila 1791 že anahronizem.

Nova slovnica je posnetek Pohlinove, ki je natrpan s slabimi Zagajškovimi domislicami. Pri o. Marku si je izposodil zapovrstnost in razdelitev gradiva, spolnik, vokativ, del razlage, del paradigem itd. Opazljiv je pa tudi vpliv Gutsmanove slovnice, in to ne samo v paradigmah itd., ampak tudi v opredelitvi orodnika in mestnika. „U" v končnici srednjega spola, oblike „tiga" itd. pričajo pač, da je bil včasih vpliv kranjskega lekcionarja močnejši od Pohlinovega. A vmes srečuješ samovoljnosti kakor deležnik od „biti": „bitijoč" ali štajerske lokalizme: „mara" za „mora", „v' genni se" za „umakni se", „tutu" itd.

Zagajšek je opustil sicer iste Pohlinove preporodne elemente kakor Gutsman,[23] vendar je utegnil v preporodnem smislu vplivati še z drugimi stvarmi nego z izrazom „Slovenski"-„Wendisch" v naslovu in s „Slovenci" v nagovorih v tekstu. Knjiga je bila z nemškim tekstom posvečena „ljubim rojakom, prebivalcem južne Štajerske", torej Slovencem. A medtem ko je imel Pohlin v samonemškem razpravljalnem jeziku le za slovniško terminologijo tudi slovenske izraze, je bil Zagajšek prvi Slovenec, ki

je dodal za slovensko slovnico k nemškemu razpravljalnemu jeziku še slovenskega. Slab pa ni bil njegov jezik samo v splošnem, ampak slaba je bila še posebno njegova slovniška terminologija, pa naj si je vzel izraze iz Pohlina, kakor n. pr. „imensko besedo", „časno besedo" itd., ali jih ustvarjal iznova, kakor n. pr. „besedevejdnost" namesto Pohlinove „besedne začetnosti".

Čistopis nemško-slovenskega slovarja je izročil Zagajšek istemu celjskemu tiskarju Jenku kakor slovnico, toda Jenko ga ni natisnil, ampak izgubil.[5] Starejša redakcija, ki je ostala v Zagajškovih rokah in se ohranila,[57] kaže, da je moral Zagajšek na prvo roko izgotoviti slovar kmalu po prihodu na Kalobje: iz Pohlinovega slovarja si je namreč ekscerpiral izraze, ki so mu manjkali, šele na dodatnih dveh polah izmed 58, a o Gutsmanovem slovarju menda sploh ni sledu v Zagajškovih pripravah. Pravopis ni povsem isti kakor v slovnici. Prvopis Zagajškovega slovarja šteje v nemškem alfabetarju kakih 37.000 besed, ki so vse opremljene s slovenskim izrazom, često tudi z več sinonimi. V njegovem slovenskem besednem zakladu je poleg izrazov, ki so jih poznali tudi drugi slovenski slovarji, in poleg ponesrečenih neologizmov res tudi več štajerskih izrazov, radi katerih bi bila objava slovarja pomenila obogatitev slovenskega jezikovnega inventarja.

Goličnik[6] je pod vplivom dobe vneto gojil čebelorejo ter imel do 102 panja. Zato Kumerdeju pač ni bilo težko, da ga je pridobil za slovenski prevod dela o čebeloreji, katerega je izdal Kranjec Janša 1775 na Dunaju. Njegov prevod je izšel 1792 pod naslovom „Popolnoma podvučenje za vse čebelarje". Goličnik je bil za Glavarjem prvi, ki je prevajal Janšo v slovenščino, a prvi, ki je izdal slovensko čebelarstvo v tisku. Enako Haslu imenuje tudi Goličnik jezik svoje knjige „kranjski", čeprav piše v bistvu savinjsko narečje, torej jezik, ki so ga imenovali doma in drugod slovenskega, in dasi ima to, kar je v jeziku knjige kranjskega, le značaj poprav v smislu književne kranjščine. Za preporodnega slovenskega leksikografa je bila v Goličnikovi knjigi le skromna bera. V pravopisu ni hotel biti propagator Pohlinove šole, vendar je precej nedosleden, a mnogi „ę" in često pohlinovsko izražanje sičnikov in šumevcev pričajo o vplivu Markovih knjig.

Mimo Zagajškove in Goličnikove knjige je natisnil Jenko v Celju še Šimončevo knjigo iz mariborskega in pa dva teksta anonimnih piscev iz domačega okrožja: Življenje sv. Marjete Kortonske 1794 in pa Molitve inu hvale pesmi 1796.

Učitelji osnovnih šol v celjskem okrožju, ki je bilo z delom Koroškega v lavantinski škofiji, so uvajali semtertja pač na sličen način kranjske knjige kakor nekateri njihovi koroški tovariši,[3] dasi celjsko okrožje ni bilo v slični administrativni zvezi s Kranjsko kakor od nov. 1791[26] koroška okrožja.

Patente je razglašal graški gubernij v celjskem okrožju pač v istih prevodih kakor v mariborskem. Jezik ohranjenih njegovih 3 prevodov te dobe, namreč patenta o odpravi navade svetiti s treskami z dne 21. nov. 1789, kurende „na podložne tiga Krasa" z dne 11. sept. 1790 in „Rezglasenja" s poveljem o vojaških vozatajih z dne 12. jul. 1797[76] je isti kakor v istodobnih ljubljanskih prevodih, dasi se graškemu guberniju po nov. 1791 ni bilo več treba ozirati tudi na kranjske ali koroške Slovence.[26]

Maribor do 1795 še vedno ni imel tiskarne, a tudi sosedne tiskarne so 1790—1799 za mariborsko okrožje menda le malo tiskale: Schütz[3] v Ptuju, kjer je imel tiskarno 1792—1795, samo 2 knjigi, med njimi novo izdajo molitvenika „Hitra inu gladka pot", Jenko v Celju eno, graške tiskarne nobene, istotako tudi Schütz po preselitvi v Maribor 1795 menda nobene.[4]

Izmed novih pesmi Leopolda Volkmerja,[5] ki je prišel jun. 1789 za kaplana k sv. Martinu pod Vurbergom, pripadajo dobi 1790—1799 vsaj nabožne „Razkri, jezik, čudovito mesa no krvi skrivnost" in pa več posvetnih, kakor „Hvala kuhne", „Klaguvanje enga vencerla" itd. Morebiti je iz desetletja francoske revolucije tudi basen „Sivec ali srečna podložnost", ki je ponašitev Gleimove predelave basni Angleža Johna Gaya. Volkmer, ki je bil nasprotnik vsem izpadom proti veri in staremu družabnemu redu, uči v zadnji kitici svoje kmete: „Podložnik, v srce si zapiši, kaj stari sivec te vuči: prost biti ti nigdar ne iši; či iščeš, tak nesrečni si. Gospodi ne je samo vola, da njemi k dobrem služa bi: On ve, da Bog ga je izvola, za tvojo dobro da skrbi." Primerjanje Volkmerjevih pesmi teh let z istobnimi Vodnikovimi te hitro prepriča, kaj bi bil utegnil napraviti mentor, kakor ga je v Zoisu imel Vodnik, iz pevca Slovenskih goric, ki je ostal sicer gostobeseden, banalen in nedisciplinirаn, pa vendar imel tudi dve važni odliki: lahkoto verzifikacije in smisel za vsakdanje življenje in trud domačega človeka. Medtem ko je vse take stvari Volkmer ustno ali v prepisih dajal med ljudi svoje okolice, je menda njegov tudi prevod himne „Te Deum laudamus", ki ga je Schütz natisnil v Ptuju.

Janez Šimonc, beneficiat v Rušah, je dal natisniti 1794 v Celju pri Jenku „To terpleine inu smert našiga gospoda Jezusa Kristusa" s pesmijo „Premisli, človek grešni", ki jo je prevzel menda iz ljubljanskega Parhamerjevega katekizma ali pa lekcionarja 1772. Knjižica spada med zanimive poskuse mož, ki so hoteli v mariborskem okrožju uveljaviti kranjski književni jezik, a je sicer tudi za jezikovni preporod brezpomembna.

Medtem ko so pošiljali v mariborsko okrožje iz Gradca iste prevode patentov kakor v celjsko,[23] pa je bila osnovna šola tam po vsej priliki bolj nemška kakor tu, ker raba kranjskih šolskih knjig v mariborskem okrožju ni izpričana.

Za klesanje izrazite preporodne misli v mariborskem okrožju so bile 1789—1799 mnogo važnejše kakor slovenski tiski razne akcije, ki so jih pripravljali v Mariboru in Gradcu.

V Mariboru samem je bil gibalna sila pač mestni župnik in gimnazijski ravnatelj Andrej Kavčič.[3] Prvi odmev njegovih prizadevanj se je odrazil v jeseni 1791, ko je govoril prvošolec Emenc, po rojstvu menda Slovenjegradčan, ob sklepu šolskega leta o koristi slovenskega jezika. Tri leta pozneje je že obstajalo 20 štipendij po 15 gld., katere so podeljevali od 1794 naprej onim gimnazijcem, ki so se izkazali pred ravnateljem Kavčičem s posebnim znanjem slovenščine.

Pokret v mariborskem okrožju je vplival tudi na slovenske študente v Gradcu, ki so jih uravnavali v preporodno strujo še drugi momenti: Jaklin je študiral prej v Varaždinu; Perger je bil doma pri Sv. Urbanu, kjer je bival do 1789 Volkmer; Modrinjak je bil bivši varaždinski dijak; Gottweis je bil gojenec Kavčičev; a Harman je bil Kranjec, ki je gimnazijo študiral v Ljubljani. Bolj iz teh razlogov nego radi zanimanja za revolucijo je verjetno, da sta zapuščala Jaklin, ki je postal 1793 kaplan pri Sv. Miklavžu, in Perger, ki se je menda še v tem desetletju odločil, da postane graščinski uradnik, Gradec že s preporodno ideologijo, in da je bilo med slovensko mladino v Gradcu okoli 1798 že precej preporodnega duha.[3] Z izvestji o preporodnem gibanju na Kranjskem je utegnil jačiti miselnost graškega krožka Jurij Alič iz Poljan na Gorenjskem, ki je po dovršeni četrti gimnaziji v Ljubljani od 1798 študiral v Gradcu.[77]

Med P r e k m u r c i sta skušali obe verski stranki mašiti najočitejše vrzeli. Za protestantsko manjšino, ki je v smislu tolerančnega patenta mogla zopet imeti na domačem ozemlju

dušne pastirje in šolnike, je izdal neimenovani šolnik „Slovenski abecedar", a Šijarto,[5] učitelj v Pučoncih, jim je „Mrtvečne pesmi... so starih pism vküp pobral" in 1796 objavil. Repertorij katolikov je istega leta pomnožil Mikloš Küzmič[6] z novo „Knigo molitveno".

Pomembno dopolnjevanje kranjskih preporodnih uspehov so tvorile 1790—1799 tri panoge v obrobnih okoliših: pomnoževanje pesmarstva s prispevki izobražencev in preprostih bukovnikov; slovenska obravnava slovnice; zbiranje za slovar.

▫ ○ ▫

Razvoj slovenskega preporoda v desetletju francoske revolucije opozarja, kako malo novih zunanjih pobud je bilo za nadaljevanje 20letnega procesa potrebnih in kako moraš biti previden, preden se odločiš za naglašanje vpliva kake importirane ideje.

Nedvomno je, da se preporod ni nadaljeval v znamenju gesel velike revolucije, saj med aktivnimi preporodnimi delavci te dobe niti svobodnomiselni Linhart ni bil brezkompromisni revolucionar. Spomenica, ki jo je sestavil kranjskim stanovom, ko so 1790 zahtevali vzpostavitev ukinjene ustave,[152] dokazuje to prav nazorno, čeprav obenem tudi priča, da je avtor poznal Rousseaujev „Contrat social". Bori se za glavne stvari, ki jih je francoska revolucija odpravila, namreč za dolgo vrsto plemiških predpravic fevdalne dobe.

Neznatnost revolucionarnega vpliva na slovenski preporod ni samo odmev slovenske konservativnosti ali pa prepričevalnosti Burke-a,[142] de Maistre-a,[142] Bonalda[142] in drugih protirevolucionarnih ideologov, ampak je tudi opozorilo, da velika revolucija sploh ni bila sposobna, da neposredno pospešuje preporod skupin, ki niso zahtevale obenem tudi političnih svoboščin. Prezreti se ne sme dejstvo, da je bila tudi francoskemu revolucionarju „nation" le državni narod, da je v „francosko nacijo" pač pritegoval tudi Baske, Bretonce itd., torej skupine, ki jim ni bila francoščina materin jezik, a da tem skupinam s „suverenostjo" in „človeškimi pravicami" ni mislil dati pobud za gojenje posebne „nationalité".

Tudi Herder še ni posebno vplival. Njegove zbirke narodnih pesmi vsaj Zois in Vodnik nista imela,[3] a poglavje o

Slovanih iz 1791, ki ga je imela v originalu iz 1791 menda že licejka, v Durychovem latinskem prevodu iz 1795 pa tudi Zois,[3] pa niti toliko pozornosti ni vzbudilo, da bi ga bil Vodnik omenil v „Novicah", kjer je imel lepo priliko.

Preporodi zamudnikov in napredek slavistike sta bila v slabi evidenci, nedvomno je pa vplival prihod Rusov, ki so bili 1799 cesarjevi zavezniki.

Bila je pač predvsem posledica intenzitete, ki jo je gibanje že imelo, da je bila bilanca ob koncu drugega desetletja Zoisovega mentorstva razveseljivo pozitivna.

Novih znakov, da napreduje preporodni razvoj hitreje v globino nego pa v širino, je bilo sicer več: Linhartovi diletantski predstavi „Županove Micke" sta ostali epizodi, a „Matička" sploh niso igrali; „Velika pratika" je prihajala med Kranjce samo tri leta; „Novice" so radi premajhnega števila naročnikov hirale, a Vodnik je ostal njihov urednik menda samo še do konca 1799[78]; Debevec slovenskih kurzov po odhodu Francozov ni obnovil; slovenjenje korespondence in pisave priimkov je bilo šele v začetkih, in to samo na Kranjskem; na obmejne Slovence se kranjski preporoditelji še vedno niso resno ozirali ali jih pozivali v enoten kulturni okoliš; na zapadu slovenskega ozemlja je poznanje kranjske knjige in razpoloženje za oblikovanje skupnega slovenskega književnega jezika za vse slovenske pokrajine le slabo napredovalo.

Toda tehtnejši od vseh migljajev o počasnosti je bil velik napredek v desetletju, ki je na Kranjskem zaneslo preporodne manifestacije med čitatelje časopisov, v obmejnih pokrajinah privabilo na plan prve znanilce zavestne preporodne misli ter dalo Slovencem prve literarne vrednote trajne cene in prvega književnika take sposobnosti, da je utegnil okreniti nase pažnjo sosedov, a zlasti tudi vseh slovenskih kulturnih okolišev, izvzemši prekmurskega.

Med izgubami, ki jih je povzročila 1790—1799 slovenskemu preporodu smrtna kosa, ni bilo drugih tako težkih, kakor je bila za koroški okoliš smrt Gutsmanova 1790 in za kranjskega smrt Linhartova 1795. (Umrli so: Rupnik 1790, Paradiso, Sebastijan Zupan in Desselbrunner 1792, Mihelič okoli 1793, Edling, Branka, Zakotnik in Kappus 1793, Inocenc Tauffrer 1794, Naglič in Fanton 1795, Jožef Pohlin 1796).

1799—1809: Tretje desetletje Zoisovega mentorstva je bilo obenem prvo desetletje dveh mogočnih svetovnih dogajanj, ki sta obe vsebovali za položaj literarnih zamudnikov velike nove razvojne možnosti: nemške romantike in Napoleonovega diktatorskega poleta.

Napoleonu sta primikala genialnost in sreča, ki sta mu naklonila 1799 prvo besedo v vladi, 1802 dosmrtni konzulat in 1804 cesarski škrlat, mu pomagala štirikrat zaporedoma pokoriti družbo sovražnikov ter mu dovoljevala po mili volji izpreminjati Evropi lice, v dosegljivo bližino sanje o univerzalni monarhiji za združitev sadov velike revolucije in osebnih teženj.

V Korzičanu, ki je bil Italijan, a je hotel veljati za Francoza, literani zamudniki iz njegovega političnega območja niso mogli gledati idejnega zaščitnika svojih preporodnih namer, ako so hoteli upoštevati, da so njihove namere v okviru njegovih grandioznih načrtov malenkosti, ki jim more posvečati diktator malce pažnje le tedaj, če tvorijo kamenček v njegovi politični zgradbi, in le tako dolgo, dokler ga tvorijo.

Na Francoskem samem je upoštevala Napoleonova kulturna politika prav tako le državno, t. j. francosko nacijo, kakor je zajemal izraz „nation" tudi v ustih voditeljev revolucije le Francoze - državljane. Nefrancoskim zamudnikom na francoskih tleh tudi Napoleonova diktatura ni dala nobene pomoči za preporod, ki bi bil v skladu z njihovim posebnim narodnim značajem. Jezik Bretoncov ali Baskov v šoli tudi sedaj niti toliko ni bil upoštevan kakor 20—30 let sem n. pr. jezik Slovencev.

Mimo tega je mogel opaziti motrilec izmed zunanjih zamudnikov, da Napoleon francoskim kulturnim institucijam ni dovoljeval onega svobodnega razmaha, kakršnega si je utegnil želeti preporoditelj za svoj okoliš.

Z ureditvijo šolstva je še nekako mogel biti zadovoljen, ako ga ni motil francoski učni jezik na nefrancoskem ozemlju. Šolstvo je bilo centralizirano že z zakonom z dne 25. okt. 1795, ki je predpisoval visokim šolam ureditev po sistemu specialnih šol ter določal, da imej vsak departement centralno, t. j. srednjo, vsak kanton ljudsko šolo. Zakon konzularne vlade z dne 1. maja 1802 pozna državne primarne, t. j. osnovne šole, občinske ali zasebne ustanove pod imenom sekundarnih, t. j. srednjih šol s poukom latinščine, francoščine, zgodovine, zemljepisja in matematike, državne liceje z internati ter s poukom klasičnih in

realnih predmetov in pa devetero specialnih šol. Še bolj je centraliziral šolstvo zakon z dne 10. maja 1806, ki je ustanovil Napoleonovo „Université de France" ali „Université Imperiale", ki ni bila srednjevropsko vseučilišče, ampak skupek vseh učnih oblastev in vseh učnih zavodov v državi, medtem ko so podrejene oblasti v okrožjih imenovali akademije.[139]

Za literarno vzgojo je bilo važno, da je prevzela cesarska univerja od janzenistov[23] skrb za čitanje francoskih avtorjev v pouku retorike ter predpisala poleg drugih tudi čitanje posameznih del Corneille-evih, Racine-ovih, Molière-ovih, Voltaire-ovih La Bruyère-ovih, Fénelonovih in Pascalovih.[41]

Mnogo manj simpatično je bilo Napoleonovo pojmovanje tiskovne svobode, ki se je n. pr. od avstrijskega le v tem razlikovalo, da se je francoski cesar zavedal važnosti časopisja za pripravljanje javnega mnenja in da ni ozkosrčno oviral produkcije, dokler je imela zgolj literarne namene. Da pa politične kritike tudi on ne misli dovoljevati, je pokazal takoj po državnem udaru, ko je najprej ukinil okoli 60 časopisov, v dekretu z dne 17. jan. 1800 pa dovolil življenje sploh samo še 13 listom.[41]

V novopriklopljenih pokrajinah Napoleonova jezikovna in narodnostna politika ni bila povsod enaka, čeprav mu je bilo nekaj samo ob sebi umljivega, naj Francozi povsod uvajajo svoj jezik in zabranjujejo knjige, ki bi napadale njihovo vlado. Najmilejše je postopal po vsej priliki v Italiji, ki je prave politične novice sploh šele sedaj dobila. V Italiji so knjižno cenzuro 1805 menda sploh ukinili, ker je cesar menil, da „je ta dežela duhovno tako uboga, da je ne smejo še bolj pritiskati."[41] Neprimerno strože je postopal v nemških pokrajinah,[140] kjer so zatrli Francozi radi protirežimskih namigavanj zaporedoma več listov, a nürnberškega knjigarja Palma 1806 ustrelili radi prodajanja brošure „Deutschland in seiner tiefen Erniedrigung".[140] Ko so dobili Francozi v požunskem miru z dne 26. dec. 1805 Dalmacijo ter zasedli maja naslednjega leta še ozemlje dubrovniške republike, so bili pred bolj kompliciranim jezikovnim problemom nego v Italiji ali Nemčiji. A da so že od početka izdajali list „Il Regio Dalmata-Kraljski Dalmatin" ne le v italijanskem, ampak tudi v „hrvatskem jeziku", ki ga imenujejo v italijanščini „illirica lingua",[141] ter da so dajali nekaj mesta „ilirskemu jeziku" menda tudi v novi šoli, je pač moglo v pazljivih preporoditeljih sosednjih zamudnikov vzbujati simpatije za Napoleonovo univerzalno monarhijo. Da se Napoleon ni tesno oklepal misli, da bi

moralo biti v novih pokrajinah šolstvo povsem v skladu z veljavno francosko uredbo, je kazala „osnova općena općenoga nauka v Dalmaciji" v Kraljskem Dalmatinu" z dne 20. junija 1807. Osnova, ki Napoleonove „Université" sploh ne omenja, določa ustanovitev osnovnih šol po vseh važnejših krajih, 7 gimnazij in zadrskega liceja.[141] A licej je bil urejen v smislu načrtov francoske centralne šole izpred 1802, torej naredbe, ki na Francoskem samem ni imela več veljave.[139]

V vojvodini warszawski, ki jo je ustanovil Napoleon 1807, so imeli Poljaki v jezikovnokulturnem oziru sploh proste roke, čeprav so dobili za vojvodo saškega kralja, torej Nemca.

V Napoleonovi osebnosti in politiki pa je bilo še mnogo drugih črt, ki so morale voditelje zamudnikov, ko so razglabljali v imenu svoje skupine o avspicijah njegove univerzalne monarhije, zavajati v nasprotne tabore.

Cerkvena politika pristaša prosvetljene razumske religije,[142] čigar namestnik v Dalmaciji veronauka za šole sploh ni predpisoval[141] in protežiral ustanovitev framazonskih lož,[114] ter misel na Napoleonov katekizem iz 1807, ki je imel poleg splošnih verskih naukov tudi pouk o zemljedelstvu in o lepem vedenju,[149] v glavnem pa meril na utrditev Napoleonove dinastije,[142] sta utegnili pač z velikimi nadami navdajati svobodnomisleca, a sta morali plašiti marsikaterega tankovestnega katolika.

Pomen Napoleonovega rušenja plemiških predpravic za preporod zamudnikov so utegnili pravilno ocenjevati pač razumni kmečki in meščanski sinovi, ki so mogli imeti od uresničenja tega revolucionarnega gesla le koristi, mnogo teže pa fevdalci, ki so morali računati z velikimi gmotnimi izgubami. A če prištejemo k sličnim razmišljanjem še take momente, kakor je bila hvaležnost nekaterih starim dinastijam, nezaupnost drugih v trajnost Napoleonovih tvorb ali gmotna škoda tretjih ob francoskih okupacijah, je umljivo, da so morali imeti tudi voditelji zamudnikov o Napoleonu različne predstave:[142] tem je bil genij dejanj in vladarskih sposobnosti, prinašalec prosvetljenjske kulture, nedosežni vladar, ki uveljavljavi konstitucijo, moderno sodstvo, versko toleranco itd.; oni so zrli v njem tirana, sebičneža in Antikrista.

Odločilno bi bilo moralo biti za zamudnike n. pr. v Avstriji ugibanje, da pomenja francoska vlada edinstveno možnost za politično rešitev problema in za porušitev stoletne opasnosti od strani nemškega jezika in nemške kulture, medtem ko je ne-

izogibni privilegirani položaj francoščine mogel biti začasen in je bil radi oddaljenosti francoskega ozemlja sploh neprimerno manj opasen od privilegijev nemščine. Toda taka ugibanja je mogla brzo paralizirati nezaupnost v trajnost zgradb, kakršen je bil Napoleonov imperij.

Od nove nemške literarne struje je ločilo Napoleona tudi njegovo pojmovanje literature. Cenzurne odredbe diktatorja kažejo, da za individualistično literarno izživljanje ni imel smisla.[142] Obenem je klasicistično smer z naglašanjem osebne avtoritete in posnemanjem rimskih imperatorjev še bolj podpiral, nego je morda nameraval. A v nemških romantikih in njihovih francoskih prijateljih je videl samo politične nasprotnike.

Vplivom nekaterih gesel nemške romantike so bili izpostavljeni tudi literarni zamudniki že več desetletij pred 1800, a so imeli od njih za svoj preporod še malo vidne koristi.

Klici za uveljavljenje novih gesel, ki so pomenila zavestni ali podzavestni odpor proti kulturi racionalizma in prosvetljenjstva in zlasti tudi odpor proti klasicistični literaturi, so odmevali izza prve polovice 18. stoletja že od raznih strani. Gibanje so pokrenili Angleži, ki so imeli od Thomsonove „Zime" sem vedno izrazitejše lirično-muzikalično, na iskrenost čuvstva in naravo usmerjeno, k mistiki, religiji in sentimentalnosti se nagibajoče pesništvo ter dobili v Macphersonovih falzifikatih keltsko-škotskih pesmi izza 1761 ter v Percyjevi zbirki angleško-škotskih balad 1765 odlično oporo za novo smer.[142] Na Francoskem, v svojem glavnem zatočišču, je dobil klasicizem v drugi polovici 18. stoletja zlasti dva velika rušilca: Rousseau, ki je v raznih delih variiral svojo misel, da je človek po naravi dober, a po družbi pokvarjen, je v romanu „La nouvelle Héloïse" 1761 naglasil pravice srca proti konvencionalnosti in dokazal, da ima v literaturi tudi lirično čuvstvovanje in naravno čuvstvo eksistenčno pravo; Saint-Pierre je v romanu „Paul et Virginie" iz 1784 prvi med francoskimi pisatelji združil lirsko in elegično občutje z močnim katoliškim čuvstvovanjem.[142] Nemci, ki so novo orientacijo že s švicarskim časopisom „Discurse der Maler" 1721 napovedali, a izza Klopstockovega nastopa 1748 vedno iznova dokazovali, so imeli že 1760—1798 dve skupini, izmed katerih je vsaka velepomembna tudi za svetovno literaturo: 1760—1785 „Sturm und Drang",[94] a po 1786 novega Goetheja in Schillerja. Pokret udarnikov je zahteval pravice za fantazijo nebrzdanega

genija, a za teoretičnega svojega pokretača je imel Herderja, ki je ustvaril 1778—1779 s prvo zbirko narodnih pesmi raznih narodov dostojno vzporednico Macphersonovi in Percyjevi zbirki, s teorijo o narodni pesmi kot prapoeziji narodnega genija pa odkazal liriki odnos do tega vira. Goethe izza potovanja v Italijo 1786 in Schiller v 90tih letih sta gledala na antiko povsem drugače od klasicistov ter ustvarila v grandioznem poletu nemško klasiko[94] kot višek nemške renesanse.

Tudi v prvem desetletju Napoleonove diktature so imeli Francozi in Angleži pisatelje, ki so pomagali rušiti klasicističnega malika: ti Walterja Scotta, ki je 1802 izdal komentirano zbirko narodnih balad, in pa demoničnega Byrona, ki se je 1807 predstavil s prvo knjigo pesmi; Francozi Chateaubrianda in Madame de Staël, ki sta v povestih utirala pot čuvstvu in katoliškemu sentimentalizmu.[142] Toda niti angleški niti francoski predstavniki nove smeri sami svoje poezije niso imenovali „romantične" ter niso nastopali s teoretično razlago „šole" kakor nemški romantiki izza 1798. Tudi ni dosezalo novo gibanje niti na Angleškem niti na Francoskem one svetovnonazorne globine in one kulturne učinkovitosti, kakršno so dali novi nemški „šoli" v idejni zvezi s teologom Schleiermacherjem[142] in s predstavniki nemške idealistične filozofije[142] Kantom, Fichtejem, Schellingom in Hegelom že v prvem desetletju izza ustanovitve lastnega glasila romantični literarni teoretiki in pisatelji Avgust Viljem Schlegel, Friderik Schlegel, Friderik von Hardenberg (Novalis), Tieck, Ahim von Arnim, Klemens Brentano, Kleist in Caharija Werner[94] ter antirevolucionarni politični pisatelji[143] kakor Friderik Gentz, Adam Müller in drugi.

Zavestnim „romantikom" iz nemške generacije, ki se je rodila med 1767—1781, je šlo za preoblikovanje celokupne kulture. Novo vsebino in stil bi naj dobilo vse: poezija, upodabljajoča umetnost, godba, etika, religija, državna in družabna teorija, življenje. V ospredju pa je bila poezija, kateri so tudi veljale prve teoretične razprave o izrazu „romantisch", ki je bil star, „die Romantik", ki ga je prvi rabil Novalis, in „der Romantiker", ki so si ga prikrojili v prvih letih novega stoletja. Izraz „die Romantik" je bil istoveten z izrazom „das Romantische". Izraz „romantisch", čigar oblika kaže angleški vpliv, ker je „romantisch" in starejše „romanisch" istovetno, pa je imel razne pomene, ko ga je skušal Herder v sporazumu z Wielandom omejiti za novo vsebino: bil bi naj protivesje pojmu „antikisch" ter

označal bi naj posebnost severne germanske in južne romanske kulture srednjega veka v primeri z antično.[94]

Preporoditelji zamudnikov so mogli prispeti do oploditve svojih gibanj s teorijami nemških romantikov le po precejšnjih ovinkih in z duhovitim prenašanjem in prelaganjem gesel, ki so bila namenjena čisto drugačnim prilikam.

Nemški romantik, fantazijski in emocionalni človek, razdražljiv, občutljiv za polnoto fenomenov, uglašen za beg v iracionalnost, transcedentalnost, magičnost in mistiko, za mešanje sanj in resničnosti, objektivnosti in subjektivnosti in za stremljenje po neskončnem in nedosegljivem[94] pač ni lasten samo Nemcem, ampak je splošen človeški pojav.[142] Možen je v vseh časih, čeprav so ga spoznali šele proti koncu 18. stol.[133] Gre pa za kompliciran pojav, ki ne samo da je spremenljiv in proteičen in da „blesti v zelo različnih barvah",[133] ampak je tudi odmev komponent daljšega kulturnega razvoja. Mentor ga je pač utegnil najti tudi med zamudniki in nanj vplivati, ni ga pa mogel „ustvariti", kakor je mogel ustvariti racionalni tip.

Osebni stiki z nemškimi romantiki so bili n. pr. avstrijskim zamudnikom 1798—1808 še zelo otežkočeni. Običajni bivališči starejše romantične generacije, ki so jo tvorili Viljem in Friderik Schlegel, Hardenberg, Tieck itd., sta bili namreč ob ustanovitvi glasila in še nekaj let mesti Jena in Berlin, a bivališče mlajše generacije z Arnimom in Brentanom je bil Heidelberg.

Razširjanje romantičnih gesel med avstrijskimi zamudniki je bilo torej do 1808 odvisno od poznanja prvih romantičnih publikacij, ki so ta gesla teoretično obravnavala. Medtem ko je pošiljal Viljem Schlegel svoje stvari več let Schillerju za „Hore" in „Musenalmanach" ali pa v list „Allgemeine Literaturzeitung" v Jeni, njegov brat pa sodeloval n. pr. 1797 v Reichardtovem listu „Lyceum der schönen Künste" v Berlinu, sta razvijala brata novo romantično estetsko-literarno teorijo od 1798 naprej v lastnih žurnalih in knjigah. Predvsem prihajajo v poštev sledeče publikacije: časopis „Athenaeum", ki sta ga izdajala ob sodelovanju Novalisovem utemeljitelja romantične teorije 1798, 1799 in 1800 v Berlinu, in pa časopis „Europa", ki ga je izdajal Friderik sam 1803 iz Pariza v Frankfurtu.

Beletristična romantična produkcija je izhajala 1798 do 1809 deloma v navedenih in drugih žurnalih, povečini pa separatno, kakor Friderika Schlegela roman „Lucinde".

Državne in družabne teorije so obravnavali 1799—1809 izmed romantikov in njihovih približnih političnih somišljenikov:[143] Novalis 1799 v članku „Die Christenheit oder Europa", ki je bil določen za „Athenaeum", a je izšel šele po avtorjevi smrti 1802 v njegovih zbranih delih; Fichte 1800 v knjigi „Der geschlossene Handelsstaat", 1806 v delu „Die Grundzüge des gegenwärtigen Zeitalters", 1807—1808 v zbirki „Reden an die deutsche Nation";[143] Gentz[124] v vrsti del, kakor so bili „Fragmente aus der neuesten Geschichte des politischen Gleichgewichtes von Europa" iz 1806 itd.; Friderik Schlegel 1803 v časopisu „Europa", 1804—1806 v Kölnu v političnih predavanjih, ki jih pa takrat ni objavil; Viljem Schlegel 1807 v zagovoru nemško-patriotične poezije;[144] Adam Müller 1809 v knjigi „Die Elemente der Staatskunst".[143]

Z nedoločnimi definicijami „romantične poezije" si pesmar zaostale skupine, ki je v potu obraza iskal rime, da dokaže sposobnost svojega jezika za literarno posodo, ni mogel veliko pomagati, ker jih je bilo treba bolj čutiti kakor razumeti. Friderik Schlegel n. pr. je razlagal 1798 v „Athenaeumu": „Romantična poezija je progresivna univerzalna poezija. Njen namen ni samo ta, da zopet združi vse ločene panoge poezije ter spravi poezijo v stik s filozofijo in retoriko. Hoče in mora obenem tudi poezijo in prozo, genialnost in kritiko, umetno poezijo in naravno poezijo sedaj mešati, sedaj spajati, napravljati poezijo živo in družabno, življenje in družbo poetično, poetizirati dovtip..." Dve leti pozneje je pisal isti romantik v svojem listu v programnem članku pod naslovom „Gespräch über die Poesie": „Še nekaj je v pomenu sentimentalne (t. j. idealistične) poezije, kar se nanaša prav posebno na tendence romantične poezije v nasprotju z antično. Prav nič se namreč ne ozira na razliko med videzom in resničnostjo, med igro in resnostjo. V tem tiči velika razlika. Stara poezija se oslanja vseskozi na mitologijo ter se celo izogiba pravi zgodovinski snovi... Romantična poezija pa temelji mnogo bolj na zgodovinski snovi, kakor ljudje navadno mislijo in verujejo... Določil sem neki znak nasprotja med antično in romantično poezijo. Vendar Vas prosim, nikar takoj ne mislite, da mi je romantična in moderna poezija povsem isto..." V sličnih proteičnih stavkih je razlagal teorije romantike tudi Novalis in 1808 na Dunaju Viljem Schlegel.

Umetniško-teoretični problemi, ki so jih predložili nemški romantiki, so mogli mentorje in verzifikatorje zamudnikov po

veliki večini le plašiti. V poštev prihajajo namreč predvsem problemi, kakršni so:[94] absolutnost umetnosti; univerzalnost poezije; magična misija poezije; produkcijsko občutje; genialnost; elementarnost, pomen individualnosti in cena doživetja, ker literatura bodi po vsebini le izpoved, po obliki arabeska in igra; „poezija poezije", t. j. pesnjenje o poeziji; romantična ironija, „najsvobodnejša vseh licenc"; transcedentalna, religiozna, mistična poezija; simbol in mitologija; fantazija in posnemanje narave; čudežni element, srednji vek, orient, ljudski in domoljubni element, narodna pesem; sovraštvo proti sistemu in pravilom; muzikalične vrednote; pojmovanje umetnine kot organizma v Herderjevem in Goethejevem smislu in pesnika kot osebnosti, ki je v sebi zaključena, „organični duh, ki ima določeno „središče" (jedro) ter ustvarja iz „kaosa" (prasile).

Teoretiki, kakor Jean Paul Richter, ki se pojmovanju romantikov v knjigi „Vorschule der Ästhetik" iz 1804 semtertja odmika, in Bouterwek, ki v „Ästhetiki" iz 1806 romantično poetiko ostro napada,[94] so govorili jezik, ki je bil za pesmarje zamudnikov mnogo razumljivejši od romantičnega.

Tuje oblike, kakor sonet,[94] tercino,[94] španski trohej,[94] gazelo[94] itd., ki so jih začeli romantiki v svojem teženju po univerzalni svetovni poeziji z vnemo gojiti, je mogel vsaj shematično tudi pesnik tretje vrste posnemati, teže je bilo doumeti smisel razkroja oblike in atektonično zgradbo, ki je za romantično poezijo tako često značilna. V splošnem je bila romantična poezija zamudnikom prav tako težko dosegljiv vzorec kakor dela pisateljev, ki so jih proglašali romantiki poleg svojih za romantične: Goethe, Calderon, Shakespeare, Dante itd.

Razvoj odnosa nemških romantikov do krščanstva[144] večine zamudnikov ni mogel motiti, ker je mogel med romantiki sleherni vernik dobiti pristaša. Čeprav so kazali voditelji romantikov, dasi so bili protestanti, že od začetka mnogo smisla za katolicizem in katoliški srednji vek, sta vendar do 1808 menjala vero le Müller in Friderik Schlegel.

Za politično in kulturno usodo zamudnikov se romantiki 1808—1809 menda še niso zanimali, kakor da je pomenila 1803 Viljemova obsodba Herderjevih „Idej"[144] tudi zavrnitev njegovega entuziazma za Slovane. Kdor pa ni videl v novem nemškem nacionalizmu strašila in tudi idejam velike revolucije ni bil prijatelj, je utegnil že takrat biti zadovoljen z njihovimi državnimi in družabnimi teorijami. Tudi oni romantiki, ki so se v mlajših

letih navduševali za revolucijo,[94] kakor Friderik Schlegel in Novalis, so se že pred dobršnim časom preorientirali ter so bili z ostalimi istih misli. Napoleonov pritisk, porazi na bojiščih in zaton nemškega cesarstva 1806 so preobrazili duhove ter jim vdahnili nove pojme o nemštvu: pojem domovine, ki je veljal do takrat le nemški partikularni državici ali celo samo domači pokrajini v okviru te državice, so širili na celoto ozemlja, kjer so bivali Nemci; razglašali so potrebo nemške politične enote in neodvisnosti; propagirali so sicer misel univerzalne evropske federacije, a brez Napoleonove diktature; govorili so o „narodnem duhu", „narodnem značaju" in „narodnem ponosu";[143] zahtevali in producirali so patriotično, na aktualnost narodne nevarnosti usmerjeno poezijo.[144] Obenem so pa pod vplivom antirevolucionarnih pisateljev, kakor so bili Anglež Burke in Francoza Bonald in de Maistre sedaj soglasno zagovarjali staro fevdalno državo, katere vzorna predstavnica je postajala zlasti v mislih konvertitov Avstrija.[149]

V političnih izjavah nemških romantikov iz 1799—1808 je za literarne zamudnike ne glede na tuji nacionalizem marsikateri moment, ob katerem so se mogli zamisliti, če so se zavedali posledic eventualne njegove logične prilagoditve na svoje ozemlje. Kakor že v prejšnjem desetletju Humbold in Schiller so širili tudi Novalis, Friderik Schlegel in Fichte sedaj predstavo, da so Nemci izvoljeni narod z univerzalnim poklicem. Arndt je zagovarjal nazor, da mora tvoriti v vsaki narodni državi naravno mejo poleg jezika še morje, čeprav na škodo nedržavnega naroda. Fichte je prisojal vsakemu narodu ekspanzivno pravico, a o zvezi med državnostjo in literaturo kakega naroda je pisal tako, da bi bilo moralo več zamudnikov misel na lastno literaturo sploh opustiti, če bi bili hoteli dosledno upoštevati njegove besede: „Kakšna pa bodi ta literatura, literatura naroda brez politične samostojnosti? Kaj pa hoče razumni pisatelj in kaj more hoteti? Nič drugega, kakor posegati v splošno in javno življenje ter ga po svoji misli oblikovati. Pisati more torej samo v jeziku, v katerem se vlada, v jeziku naroda, ki tvori samostojno državo..."[148]

Aktualiziranje pomena nemških romantičnih gesel iz 1798 do 1808 za slovanske zamudnike je bilo možno iz dveh izhodišč: da se nemški teoretiki sami spomnijo poglavja o Slovanih v Herderjevih „Idejah" iz 1791 ter svojo narodno teorijo posplošijo; da zamudniki nemška gesla prilagodijo svojim potrebam.

Prilagoditi se je dal predvsem novi nemški nacionalizem po ovinku: kar velja za nemške odnošaje do Francozov in do francoske kulture, velja tudi za naše odnošaje do Nemcev in do nemške kulture. Zamudniki pa so mogli izrabiti še druge momente nemške romantične ideologije, n. pr.: naglašanje, da je jezik kriterij za določitev državnih mej,[142] načelo, ki je moglo dobiti v pritegnitvi Herderjevega stavka o „enem narodu z enim narodnim značajem kot najnaravnejši državi" povsem drugo podobo nego v Fichtejevih ali Gentzovih izjavah; podčrtavanje pravice, da se smeš odvrniti od države, ki je propadla, ter se obrniti tja, kjer je „sonce in pravica", načelo, ki ga je zagovarjal Fichte 1804, torej v dobi svojega kozmopolitizma;[143] upoštevanje narodne poezije v Herderjevem smislu, o čemer sta pričali dve pomembni publikaciji, namreč prva izdaja nemških narodnih pesmi, ki sta jo priredila pod naslovom „Des Knaben Wunderhorn" 1806—1808 Arnim in Brentano, in druga izdaja Herderjevih prevodov, ki jo je priredil po zbiralčevi smrti Johanes von Müller 1807 pod naslovom „Stimmen der Völker in Liedern". Izrabiti se je dalo tudi romantično nagnjenje za srednji vek, ki je nudil tudi zamudnikom obilo gradiva za trivialno romantiko „domoljubnih" povesti v prozi in verzih.

Najlažja je bila prilagoditev takih migljajev zamudnikom v Avstriji, ki jih je imela med vsemi državami največ.

V avstrijski prestolnici so ustanovili 1802 po daljšem presledku zopet literarni časopis: Annalen der Literatur und Kunst in den österreichischen Staaten. Urejeval jih je štiri leta ustanovitelj Jožef Avgust Schultes,[143] zdravnik in profesor botanike v terezijanski akademiji,[11] od 1806 pa Franc Sartori, doktor medicine, pred prihodom na Dunaj v Gradcu urednik lista „Zeitung für Innerösterreich,[11] od 1808 obenem urednik knjižnorevizijskega urada. Oba urednika sta bila prosvetljenca, ki sta v listu jasno kazala, da imata klasicistično literaturo 18. stoletja za višek prave poezije in za večno veljaven vzorec.[124]

Toda razni momenti so kazali, da prihaja tudi v Avstriji za marsikoga doba preorientacij, ki so se bližale miselnosti romantiških konvertitov.

„Državna ideja" Jožefa II. se sicer v mnogonarodnostni državi ni mogla strniti z narodno idejo v en program, vendar so vojne proti Napoleonu dokazovale, da „skupnostni duh" obstaja, a z ustanovitvijo avstrijskega cesarstva 1804 je dobila za-

vest skupnosti tudi politični izraz.[94] Izpremembe na jugu države porasta te zavesti niso posebno motile, ker je šlo ali le za kratkotrajno posest novih pridobitev, kakor je bila posest Beneškega in Dalmacije 1797—1806, ali pa le za administrativne izpremembe, kakor je bila 1803 podreditev goriške grofije deželnemu glavarstvu v Ljubljani in 1804 odcepitev Koroške od ljubljanskega gubernija ter združitev s Štajersko v skupnem guberniju v nemškem Gradcu.

Antirevolucionarne državne in družabne teorije sta pomagala preplašenemu avstrijskemu vladarju še izza časov revolucije gojiti[94] zgodovinarja Hormayr[11] in Johanes Müller,[11] a 1802 je dobil tudi Gentz[11] službo v tajni državni pisarni na Dunaju. Protirevolucionarni borci so mogli biti z raznimi ukrepi vladarja zadovoljni: 1801 so ustanovili recenzurno komisijo;[94] odlok z dne 27. apr. 1801, ki je predpisal vsem državnim uradnikom prisego in reverz, da ne bodo nikdar člani kakega tajnega društva, in dekret z dne 29. dec. i. l., ki je zahteval prisego, da uradniki tudi nikdar niso bili člani kakega takega društva, je bil naperjen predvsem proti framazonom;[90] 1807 so predpisali tako prisego še posebej za ravnatelje licejskih in univerzitetnih knjižnic. Tesni cenzurni predpisi so omejevali tudi rabo državnih knjižnic: 1802 so določili, da smejo spričo „nevarnih načel rastočega revolucijskega duha" dobiti dela Voltaire-ova, Rousseaujeva in Helvetiusova le ljudje, ki jih rabijo uradno za obrambo „vere in države"; 1804 so raztegnili to prepoved tudi na veliko enciklopedijo.[158]

Katoliška cerkev, ki je imela korist že od širjenja protirevolucionarne literature in od protirevolucionarnih vladnih ukrepov, je imela še druge vzroke za zadovoljnost. Cesarska odredba z dne 25. marca 1802 je podeljevanje beneficijev redovni duhovščini za bodočnost sploh prepovedala, a oni redovniki, ki so že bili izza Jožefovih časov v posesti beneficijev in živeli izven samostanov, so morali v teku treh mesecev naznaniti, ali so se odločili za vrnitev v samostan ali za življenje posvetnega duhovnika.[72] Tudi šolske reforme so dajale cerkvi večjo oblast. V gimnazije so uvedli 1800 duhovne vaje, a 1804 poseben verski pouk. Ta predmet je ostal tudi v novi šolski naredbi iz 1805, ki je uvedla zopet 6 razredov, uveljavila sistem strokovnih učiteljev, pritegnila med predmete tudi naravoslovje, a študij skušala omogočiti tudi nadarjenim sinovom neprivilegiranih očetov. Nadzorstvo nad osnovnimi šolami je izročil dekret z dne 10. febr.

1804 povsem duhovščini, ker so tvorili odslej prve tri nadzorstvene instance župnik, dekan in škofijski nadzornik, a so imeli duhovniki važno besedo tudi v naslednjih dveh instancah, namreč v gubernijih in od 1808 v novi inštituciji dvorne študijske komisije.[146]

Številni viteški in roparski romani sicer niso imeli nobene literarne cene,[124] a so pripravljali duhove za ljubezen do srednjega veka.

Kritični narodopis[147] je imel izza Taubeja[11] v avstrijskih znanstvenikih Engelu,[11] Hacquetu[6] in zlasti Dobrovskem[147] svoje predstavnike, ki so vsi pisali v nemškem jeziku. Ni slučaj, da so se tikali njihovi prispevki predvsem avstrijskih Slovanov: ti so tvorili etnografsko posebnost v „državah", ki so bile do 1806 del nemškega cesarstva. Pogojev za prehod od samokritičnega narodopisa do romantičnega, ki je zrl v ljudskih starožitnostih svetinje narodne samobitnosti in dokaze njegove eksistenčne upravičenosti,[147] je bilo v etnografsko pestri Avstriji menda več kakor v Nemčiji, čeprav so bili zaostreni pogledi v Nemčiji bolj v iskanje estetskih vrednot, v Avstriji predvsem v zunanje opisovanje, za kakršnega je pokazal smisel že Valvasor. Tudi Franc Sartori, drugi klasicistični urednik „Annalov", je bil tak etnografski amater, ki je 1808 z očesom primitivnega narodopisca potoval tudi po Štajerskem in Koroškem ter pripravljal o tem knjigo, a v listu dajal prostora tudi takim prispevkom.

Za nekatera romantična gesla so bila torej v Avstriji tla že zrahljana, ko je dobil Dunaj dva lista, ki sta se lotila tudi reševanja umetniško-teoretičnih problemov nemške romantike: 1807—1809 je izhajal „Sonntagsblatt", ki ga je urejal prosvetljenec in klasicist Schreyvogel, 1808 pa „Prometheus", ki sta ga izdajala zagovornika romantike baron Seckendorf in Stoll. V romantičnem glasilu so sodelovali: Goethe, teoretična prvoborca Friderik in Viljem Schlegel, a izmed avstrijskih romantikov pesnik Collin in drugi. Povod za glavno polemiko med nasprotnikoma je dal Viljem Schlegel, ki je predaval spomladi 1808 na Dunaju „sijajni družbi skoraj 300 slušateljev in slušateljic... o dramatični umetnosti in literaturi" ter v prvem predavanju na popularen način obrazložil tudi romantično umetniško teorijo.[124] Predavanje je izšlo v tisku sicer šele naslednjega leta v Heidelbergu,[148] toda polemika se je začela takoj po predavanju, a še istega leta so dobili dunajski romantiki novo oporo v Vilje-

movem bratu Frideriku, ki se je po javnem priznanju h katoličanstvu nastanil na Dunaju.[94]

Prav l. 1808. pa je bil še v raznih drugih ozirih pomemben mejnik v razvoju dunajske romantike.

Roman „Agathokles" iz dobe mučenikov, ki ga je objavila 1808 Karolina Pichler, je v dunajski literaturi prvi dokaz o prelomu v verskem čuvstvovanju.[94]

Redemptorist Klemens Marija Hoffbauer, ki je prispel 1808 na Dunaj, je postal Frideriku Schlegelu in ostalim prvoborcem za restavracijo kmalu voditelj in učitelj.[94]

Poleg „Prometheja" so dobili na Dunaju 1808 še en list, ki je bil bliže romantikom kakor „Annali". „Vaterländische Blätter", ki jih je urejal od maja 1808[124] Mihel Armbruster iz Wirtemberga, sekretar v dvornem policijskem in cenzurnem uradu,[11] je bil sicer političen list, ki se v prepire o novi literarni teoriji naravnost ni vmešaval, a je podpiral romantike s tendenco svoje politike,[124] z objavljenjem narodopisnih prispevkov itd. Bili so pač tudi romantiki med onimi, ki so spomladi 1809 „označali kliko annalistov za fantaline" ter povzročili, da so se „starejši člani, kakor Tomaž Dolliner, Engel itd. umeknili".[96]

Novi avstrijski cenzurni odlok iz 1808, ki je prepovedal vse inozemske beletristične liste,[94] pač ni bil naperjen proti širjenju romantičnih gesel. Romantiki so imeli med pripravami Avstrije za novo vojno 1809 v smislu tendenc ministra Stadiona zelo vplivno besedo:[94] Collin je napisal 1808 ognjevite brambovske „Wehrmannslieder", kjer se je naslonil na staro vojaško pesem;[94] Gentz, ki je bival po požunskem miru navadno v čeških kopališčih, da ne bi kompromitiral vlade pred Napoleonom, se je vrnil, dobil delo v dvorni pisarni ter sestavil vojni manifest;[124] Friderik Schlegel je postal dvorni sekretar, bival v glavnem stanu poveljstva ter sestavljal proklamacije.[124]

Odnos žurnalistike in vlade do nenemških narodov v državi je dobival že pred prihodom romantikov na Dunaj neke nove črte popuščanja.

Oficialni krogi tudi sedaj narodnega preporoda nenemških skupin zavestno niso pospeševali, vendar kaže zlata svetinja, s katero je odlikoval cesar 1796 Durycha po objavi knjige „Bibliotheca slavica", dodatek 200 gl., ki jih je nakazal istemu učenjaku 1797 k penziji,[12] ter podpora, s katero so omogočili cesarji Jožef II., Leopold I. in Franc II. dubrovniškemu redovniku Stulliju zbiranje leksikografskega gradiva ter izdajo la-

tinsko-italijansko-ilirskega slovarja 1801, da znanstveno preporodno delo ni bilo načelno izključeno od vladarjeve podpore. Čeprav sta vladar in vlada tiho germanizacijo v praksi tudi sedaj nedvomno rada videla, vendar je nista skušala pospeševati z novimi odloki. Preporodne procese zaostalih skupin je pač dušil isti reakcionarni sistem kakor razvoj nemško-avstrijske literarne izobrazbe in literarne produkcije, ne pa kake nove specijalne odredbe.

Vzrokov za popuščanje vlade je bilo več: uvidevanje, da je Jožefova zamisel germanizacije neizvedljiva; prepričanje, da je za zmago nad Francozi in Napoleonom potrebno državnoverno razpoloženje vseh narodov v državi, ki jih ne sme noben nov akt vznemirjati; strah pred eventualnostjo simpatij za Francoze in za Ruse. Da obstajajo take simpatije n. pr. med ogrskimi Srbi, je opozoril dunajske politike tudi anonimus, ki je izdal 1802 stari Bartensteinov[7] memorial o ilirskem narodu.[150] Kakšen vpliv sta imela tudi za katoliške avstrijske Slovane prihod ruskih vojakov 1797—1799 in 1805—1806 ter ugotovitev medsebojne jezikovne sorodnosti, so mogli merodajni krogi sklepati tako iz časopisov[23] kakor tudi iz drugih ugotovitev.[93] Tudi poročila o upoštevanju slovanskega jezika v francoski Dalmaciji izza 1806 so morale dunajske diplomate dramiti k razmišljanju.[93]

Nova smer avstrijske jezikovne politike se je kazala predvsem v številnejših prevodih manifestacij in odlokov, ki bi naj popularizirali vojno in njene cilje med narodom. Na kako dalekosežnejše upoštevanje nenemških jezikov izven Ogrske v šoli in uradih vlada sama ni hotela misliti, to bi ji morali zamudniki izsiliti. Novi učni red iz 1805, ki je dobil veljavo z začetkom šolskega leta 1807—1808, naglaša sicer bolj od prejšnjih potrebo pažnje na stil, a upošteva le latinščino in nemščino, dočim vse slovanske jezike molče bagatelizira.[58] Edina koncesija, ki je spravljala v gimnazijski pouk tudi nenemške narode, je bilo določilo, da se začni zgodovinski pouk povsod z domačo zgodovino.[113] Novi red za ljudske šole je bil preporodu le v toliko ugodnejši, da je imela med inteligenco duhovščina največ poklicnega stika z nenemško jezikovno kulturo. Značilno je pa, da začnejo v graškem guberniju 1807 prvič misliti na možnost slovenskih knjig kot šolskih daril in da v tej zvezi poizvedujejo, katere slovenske knjige sploh rabijo v šolah njegove pokrajine.[3]

V oni dunajski žurnalistiki, ki je hotela biti „avstrijska", je v istem času prodiralo načelo, da se mora ozirati v opravičbo

svojega političnega gesla nekoliko tudi na produkcijo nenemških narodov v državi ter prinašati poročila o njej. Nekako tako načelo so upoštevali n. pr. uredniki Schultes, Sartori in Armbruster.

Na narodopis avstrijskih Slovanov sta jih mogla iznova opozoriti Hacquet in Dobrovský: prvi z „Abbildung und Beschreibung der südwest- und östlichen Wenden, Illyrer und Slaven" 1801—1808; patriarh slavistike z listom „Slavin".

Ob prihodu romantikov na Dunaj je bil torej tudi novi nazor o Slovanih že pripravljen. O tem, pod katerimi teh vplivov je bil Friderik Schlegel na Dunaju 1808—1809, bi se dalo samo ugibati. Izključeno ni, da si je že sedaj osvojil generalno mnenje proti zatiranju katerekoli narodne literature[98] ter vplival v tem oziru tudi na oficialne kroge, ki so rabili njegov svet.

Vsekako je vlada ob začetku nove vojne 1809 že tako računala z nenemškimi narodi, kakor še nikoli doslej: ob novem letu 1809 je cesar ministru Stadionu naročil, naj pove svoje mnenje o vprašanju, kako bi se dalo vplivati na ljudstvo s poljudnimi spisi; menda febr. 1809 so dobili guberniji nalog, naj poskrbijo za prevode Collinovih brambovskih pesmi.[3] Zlasti nadvojvoda Ivan, 1809 poveljnik notranje-avstrijske armade, je pravilno računal, kako bi utegnili dvigati odporno silo nemških čet oziri na njihov materin jezik.

Ko je prispel maja 1809 Napoleon zopet na Dunaj, je bila zmaga romantike v Avstriji že odločena, in sicer v koncepciji, ki je bila pomembna tudi za zamudnike.

Med evropskimi zamudniki izven Avstrije so 1799—1809 vidno napredovali Rumuni in Grki, a prvi ob izdatni pomoči od sonarodnjakov na Sedmograškem. Naravnost presenetljiv pa je preporodni polet maloštevilne gornjelužiške skupine, katero je po vsej priliki dražil novi nemški nacionalizem: 1806 je objavil Avgust Teodor Rudolf Möhn v Budišinu prevod odlomkov Klopstockove Mesijade in temperametno obrambo srbstva, ki jih je že pred 34 leti napisal njegov oče[3]; 1809 je začel tesarski mojster Dejka izdajati časopis, ki je bil po pavzi 19 let drugi lužiško-srbski časopis, a je prvega tudi po preporodni vnemi in napadalnosti prekašal.

Na avstrijskem severu in vzhodu sta dokazovala dva zamudnika že s pomnoževanjem vseh literarnih panog, da je njun preporod na trdnem temelju: Čehi in Madjari.

Madjari niso samo napredovali v kakovosti literarne produkcije in v uveljavljenju svojega jezika v javnem življenju, ampak so dobili po zaslugi grofa Franca Széchényi-ja 1802 tudi prvi narodni muzej v Avstriji in pokazali pot romantičnim entuzijastom za priče narodne samobitnosti.

Za napredovanje češkega preporoda v letih 1799—1809 je značilnih več momentov: znanstveno delo racionalista in prosvetljenca Dobrovskega; nastop smotrnih predstavnikov mlade generacije, izmed katerih je izpričal Jungman s prevodom Miltonovega „Izgubljenega raja" in Chateaubriandove „Atale" smisel za moderne literarne toke; ustanovitev „Hlasatela" 1806, prvega češkega literarnega časopisa, kateremu je bil urednik Jan Nejedlý, ki je postal po Pelclovi smrti s 25 leti 1801 profesor češkega jezika in češke literature na praški univerzi.

Dela Dobrovskega,[6] ki je sicer še vedno pisal nemški ali latinski ter zrl s skepso v bodočnost češkega naroda, a je obenem o vsaki priliki razodeval svoj srd nad povzročitelji propada češke slave, so postajala vedno očitnejši vzorec za vse slovanske zamudnike, ki so hoteli preporod svojega jezika pravilno usmeriti. Vrsta spisov iz 1799—1809, ki so se ozirali sicer v prvi vrsti na češčino, je bila obenem slovničarjem in leksikografom ostalih slovanskih narodov kažipot za sistem ter jih je v smislu Nemca Adelunga opozarjala, naj bodo v prvi vrsti realistični zbiratelji, ne pa tvoritelji neologizmov. Taki spisi Dobrovskega so bili: „Slovo slavenicum in specie czechicum" 1799; „Die Bildsamkeit der slavischen Sprache" 1799; „Deutsch-böhmisches Wörterbuch", katerega prvi del s črkami A—K je izšel 1802; „Entwurf der böhmischen Deklination" 1803; „Ausführliches Lehrgebäude der böhmischen Sprache" 1809. Druge knjige češkega slavista so opozarjale na prazna področja v slovanskem narodopisu: 1804 je objavil „Českých přísloví zbírko"; 1806—1808 je izdajal pod imenom „Slavin" prvi slavistični časopis, ki je imel na vidnem mestu Herderjevo mnenje o Slovanih ter zbral zlasti o južnih Slovanih obilo narodopisnega gradiva.[151]

Med južnoslovanskimi sosedi Slovencev je kazala večina okolišev 1799—1809 vidno preporodno napredovanje.

V kajkavskem okolišu je bil nositelj preporodne misli prosvetljeni mecen nadškof Vrhovac,[7] ki sta mu pomagala poleg prigodničarjev zlasti Brezovački s socialnimi komedijami,[7] a Matijević z nabožnimi spisi, med katerimi je bilo 1808 tudi življe-

nje sv. Genovefe.[155] Istro je predstavljal na Dunaju živeči leksikograf Voltiggi.[7]

Avstrijski Srbi so imeli odličnega mecena v metropolitu Stratimiroviću,[7] a glavni njihovi nositelji književnega dela so bili izmed starejših generacij svetnjaki Obradović, Muškatirović, Trlarić, Tekeli itd. ter menih Rakić, izmed mlajših svetnjaki Vujić, Stojković in Vidaković ter menih Mušicki.[156] Po pestrosti panog je bila njihova produkcija, ki je obsegala že skoraj vse literarne vrste in tudi razna znanstvena področja, precej slična češki in madjarski, a dušil jo je mrtvi „slavenosrbski" jezik, ki se ga tudi Obradović ni mogel povsem otresti. Oporo in novo nalogo je dobila v uspehih srbske ustaje, ki so 1808 naklonili tudi Obradoviću v Beogradu službo.

Nazadovanje je kazal le oni okoliš, ki je doživljal in doživel tudi zadnje dni politične samostojnosti: okoliš stare dubrovniške republike, kjer so ohranjevali tradicijo le priseljeni prigodničar Bruerović-Bruère Desriveaux,[7] fabulist Ferić Gvozdenica[154] ter filologa Stulli[7] in Appendini[7]. Kakor v nadomestilo je dobila Dalmacija 1806 s „Kraljskim Dalmatinom" prvi uradni list na jugu, ki je izhajal tudi v slovanskem jeziku.

Slovencem se svojega kulturnega uspeha pred ostalimi južnimi Slovani ni bilo treba sramovati.

° ○ °

V kranjskem kulturnem okolišu preseneča 1799—1809 splošen napredek preporodnega gibanja, dasi so njegove zveze z novimi sodobnimi zunanjimi pobudami še zelo redke.

Aktivni krožki in njihove fiziognomije.

Prvo mesto med skupinami je imela še vedno Zoisova skupina, katere mentor ni bil samo priznano središče vse kulture na Kranjskem,[98] ampak obenem tudi glavni zagovornik političnih pogojev, na katere so preporoditelji vseh skupin še vezali svojo akcijo. A mentorjevemu razpoloženju in značilnim črtam njegove duševne fiziognomije iz 1799—1809 gre izredna pažnja, ker osvetljujeta ta dva momenta s posebnimi žarki usmerjenost preporodnega dela Zoisovih sodelavcev.

Zoisa iz prve polovice 1809 predstavljata dva portreta izpod čopiča slikarja Herrleina: prvega je narisal ljubljanski učitelj risanja[8] za licejsko knjižnico, drugega za novo dvorano

streliškega društva.[117] Trpljenje in čas značilnosti prve znane slike[23] nista bivstveno izpremenila: pametne rjave oči, ki umejo bolečino skrivati; čelo, ki je razmeroma nizko ter govori o solidni bistrosti, dasi nima pečata genialnosti; dolgi, gladko nazaj počesani beli lasje, ki dajejo mirnemu obrazu videz častitljivosti ter paralizirajo podbradek, pregloboko udrtino med čelom in nosom ter nosek, ki nekam poredno stremi v višino.

Portreta sama ne bi opozorila, da je doživljal mentor preporoda prav 1799—1809 izredno težke dni in bil že starec, dasi mu je bilo ob začetku novega razdobja šele 52 let.

V prvi polovici desetletja ga je mučila bolezen po vsej priliki še huje kot običajno. Vsaj 1801—1804 je bil menda čisto hrom.[70] Prav v tej dobi ga je vznemirjala često tudi usoda sorodnikov: 1800 mu je umrl nekje izven domovine brat Karl, botanik,[11] a nečakinja Ana Johana, hčerka brata Jožefa, se je poročila z Jožefom pl. Goldom,[86] ki je imel menda v Trstu veletrgovino; 1801 mu je umrl svak Janez pl. Bonazza[86] ter zapustil vdovo s tremi otroki,[3] a stric Žiga je postal varuh vsaj najstarejšemu,[96] namreč 16 letnemu Antonu. Proizvodnja sirovega železa v Bohinju je bila sicer približno ista kakor v prejšnjih letih, prodaja pa je silno nazadovala, saj je bilo n. pr. v Italiji 1801 samo še 11 podjetij v trgovski zvezi s Zoisom proti 13 v 1799. in proti 126 v 1791. letu.[102]

V javnih akcijah, kjer je šlo v prvi vrsti za denarno podporo, je Zois še primerno svojemu premoženju sodeloval: n. pr. v drugi koalicijski vojni proti Francozom je vračajočo se avstrijsko vojsko tako pogostil, da sta prinesla lista „Oberpostamtszeitung" v Pragi 1801 in pa brnski „Patriotisches Tagblatt" 1802 javni zahvali;[103] akcijo za novo stavbo streliškega društva je podprl z 2000 gld.[104]

Zoisovo zanimanje za naravoslovje je bolezen 1801—1804 po vsej priliki bolj ovirala kakor pa njegovo vnemo za slavistiko.[93] Že izza 1797 ni več ornitologiziral,[96] po 1801 menda nekaj let ni imel več človeških ribic v svoji sobi.[66] Odličnim posameznikom, n. pr. 1802 nadvojvodu Ivanu,[66] je pač pošiljal žive človeške ribice ali posebno kamenje, po pravici pa je mogel 1804 tožiti, da je v poslednjih treh letih „povsem brez zvez s podjetji, zlasti podjetji mineraloške stroke."[105]

V drugi polovici desetletja pa se mu je zdravje menda nekoliko popravilo, dasi ga je bolezen tudi sedaj,[106] zlasti v hlad-

nem letnem času[105] in ob deževnih poletnih dneh, dneve[96] in tedne priklepala na posteljo.

Drugačnih skrbi je imel pač tudi 1804—1809 dovolj, in to gmotnih in duševnih.

Zoisov delež za odplačilo vojne kontribucije v znesku 3 milijonov gl., ki so jih naložili Francozi nov. 1805 zasedeni Kranjski, in 50000 gl., ki jih je zahteval francoski general Massena za svojo osebo, preden je 4. jan. 1806 zapustil Ljubljano,[107] je bil gotovo v skladu z njegovim premoženjem, a vsiljeni obedi za francoske častnike in njihovo spremstvo, včasih za družbo 20 ali tudi 30 ljudi, so praznili njegove zaloge, tako da je n. pr. 2. jan. 1806 tožil o primanjkovanju perutnine, divjačine, rib, jajc, sirovega masla[106] in drugih potrebščin.

Komaj so febr. 1806 odšli zadnji Francozi, že so bila na redu nova pereča rodbinska vprašanja. Baron Jožef Zois, ki je za Žigom imel pravico do fidejkomisa, je že avg. 1806 pregovoril brata, da je odstopil 1807 užitek Brda njegovemu najstarejšemu sinu Karlu,[70] in ta Zoisov nečak, ki je 1804 dopolnjeval svoje fužinarsko znanje na stričev trošek v Nemčiji,[51] se je v jeseni 1807 poročil z grofico Serafino Aichelburg ter se nastanil na fidejkomisni graščini Brdu.[70] Medtem ko se je baron Jožef Zois okoli 1808 preselil na Dunaj,[96] je prevzel upravo bratove graščine Turen 1808 Zois,[70] ki je sam imel po odstopu Brda tudi še posestvo na Rožniku.[51] Tudi izmed ostalih rodbinskih dogodkov te dobe so se nekateri Zoisa zelo tikali: njegov varovanec in nečak Anton pl. Bonazza, ki je, menda od jeseni 1803,[96] študiral na Dunaju,[99] se je 1807 ali 1808[96] poročil z nečakinjo zagrebškega škofa Vrhovca[3] ter je živel na Hrvaškem, deloma pa tudi v Ljubljani;[100] mecenov polubrat baron Avguštin Zois v Gradcu je 27. marca 1808 umrl. Dogodek za dogodkom je vznemirjal bolnika.

Zoisovi dohodki so do spomladi 1809 še sicer bili toliki, da je mogel brez vznemirjenj plačevati številno uslužbenstvo[51] z osebnim tajnikom Kopitarjem,[93] kopistom Karnofom[51] itd., biti radodaren mecen svojim klijentom,[93] množiti svojo mineraloško zbirko ter kupovati nove instrumente in važne nove knjige iz področja naravoslovja[96] in slavistike,[93] toda so se stalno krčili. Stari notranji vzroki, ki so bili že 1805 tudi oblastem dobro znani,[51] in nove politične prilike doma in v soseščini, so bili krivi, da sta Zoisovo fužinarstvo in njegova železna trgovina že zelo vidno propadala. V Bohinju je padla produkcija sirovega železa 1804—1809 od 5097 na 2239 centov.[51] Nezgode, kakor žetev

1808, ki je bila za Zoisa slabša nego katerakoli v teku poslednjih 40 let,[105] so v takih razmerah Zoisa še posebno občutno zadevale. Proti koncu 1808 je Zois, ki je bil sicer rezerviran, svoje težko gospodarsko stanje že odkrito priznaval.[96]

Vojaška zasedba, ki se je začela s prihodom Francozov maja 1809,[107] je tvorila novo stopnjo za končno porušitev mecenovega blagostanja.

Vodnikov račun, da znaša Zoisov delež za odplačilo nove vojne kontribucije v znesku 15 milijonov[107] celih 240000 gl.,[92] sicer menda ni bil točen: Zoisu so odmerili vsoto 120701 gl., od katere je plačal do srede sept. 1809 okoli 30000.[106] Toda tudi ta vsota je razmajala Zoisovo gospodarstvo tako, da je 10. sept. 1809 tožil: „Ako Napoleon ne popusti, smo na kantu in posestvo bo treba prodati."[96] Za odplačilo prvih kvot je moral najeti denar po 12%. Pozneje so mu znesek zopet znižali, in to na 49807 gl., a vendar je imel 24. sept. 1809 eksekutorja v hiši.[106]

Tudi druge okoliščine, ki so bile v zvezi s francosko okupacijo, so pomagale manjšati Zoisovo gospodarsko samozavest: ponovno je moral zopet skrbeti za goste, ki jih ni sam povabil, 23. maja 1809 celo za 150 lačnih želodcev; na Rožniku so mu uničili francoski vojaki vse žito;[106] prodaja železa je iznova silno nazadovala,[102] a rudarje, ki so se vračali z vojske, je hotel zaposlovati, ker so se mu smilili.

A prav 1804—1809 je Zois dokazal, kako vneto utegne vkljub novim gospodarskim skrbem misliti na splošno korist in znanstvene probleme, ako mu dovoljuje bolezen vsaj kratke oddihe za problemsko osredotočitev.

Kmetijski družbi za Kranjsko, ki so jo začeli obnavljati 1804,[108] je posvečal vso pažnjo. Ko se je spominjal 10. dec. 1808 dunajskega profesorja Jordana in njegove ekonomske stolice,[105] je molil k Bogu, da bi ustanovili tako stolico tudi na Kranjskem, a 20. jan. 1809 je kazal veliko vero v napredek poljedelstva, ekonomije in umetnosti.[105] Ko pa ni videl pri članih dovolj resnobe, je odklonil spomladi 1809 čast družbenega ravnatelja, ki so mu jo ponudili.[96]

O poživljenem Zoisovem zanimanju za naravoslovje 1804 do 1809 pričajo tako nova poznanstva in obnovitev starih zvez z naravoslovci, zlasti mineralogi in metalurgi, kakor tudi nova imenovanja za člana znanstvenih društev. Skoraj z vsemi glavnimi naravoslovci na Dunaju je imel Zois v tej dobi stike: Jordan, profesor specialnega naravoslovja in ekonomije[112], ter

Schreibers, ki je supliral Jordana v predavanjih iz zoologije, a 1806 postal ravnatelj naravoslovnega muzeja,[111] sta mu zopet dopisovala,[90] bankir Friderik Van der Nüll,[11] ki je imel veliko mineraloško zbirko, in mladi Friderik Mohs, ki mu je poveril Van der Nüll 1802 opisovanje svoje zbirke, sta ga obiskala.[90] Okoli 1804 je obiskal Zoisa[122] berlinski kemik Klaproth,[109] ki mu je pisal 16. sept. 1805 tudi v imenu[89] mineraloga in geologa Wernerja[109] z rudarske akademije v saškem Freibergu in v imenu mladega pruskošlezijskega mineraloga Karstena.[109] Klaproth in Karsten sta zalagala Zoisa v zameno tudi z norveškimi rudninami.[96] V francoski vojski na Kranjskem je bilo 1805—1806 več oficirjev in uradnikov, ki so se zanimali tudi za Zoisove naravoslovne študije, tako general Tirlet in vojni komisar Siauve, član pariške „Académie céltique", ki sta iskala informacij o človeški ribici, in stotnik Fruilhier, ki si je napravil posnetek nekega Zoisovega pihalnika, da ga uvede na Francoskem.[96] Pač Siauve je izposloval Zoisu diplomo z dne 29. okt. 1806, s katero ga je imenovala „Académie céltique" za svojega člana.[89] Naslednjega leta je Klaproth javno proglasil priznanje, ki ga je obljubil Zoisu že pred 2 letoma. Že 16. sept. 1805 mu je namreč pisal, da se je z Wernerjem in Karstenom odločil, imenovati po Zoisu neko kamenino s Sinje planine na Koroškem,[89] ki do takrat ni bila določena. V 4. zvezku svojih „Beiträge zur chemischen Kenntnis der Mineralkörper" iz 1807 je res naznanil, da so dali kamenini s Sinje planine, ki jo imenujejo „tamošnji mineralogi saualpit", „v čast gospodu baronu Zoisu v Ljubljani, ki ima za oblikovanje naravoslovja velike zasluge, ime Zoïsit". Prvi, ki jo je našel na Sinji planini ter jo po najdišču imenoval „saualpit", je bil baje neki trgovec z mineralijami, ki je na Zoisove troške potoval po Kranjskem, Štajerskem in Koroškem.[110] Ta trgovski mineralog je po vsej priliki Simon Prešeren, ki je bil tako Zoisu kakor tudi dunajskim mineralogom dobro znan ter je 1809 umrl na Dunaju.[96] Da zoisita ni našel na Sinji planini hromi Zois, je gotovo. Vendar je podoba, da kamenina ni dobila po krivem po njem imena, ker je pač on prvi ugotovil, da gre za novo species.

S Klaprothovo razglasitvijo so morebiti nekoliko v zvezi tudi nova priznanja Zoisu: diploma za člana vojvodsko-mineraloškega društva v Jeni nosi datum 27. sept. 1807, za člana kmetijske družbe na Dunaju datum 8. marca 1808, za člana wetterauovske družbe celokupnega naravoslovja v mestu Hanau datum 30. nov. 1808,[89] a proti koncu 1808 ga je imenoval avstrijski

cesar za komanderja Leopoldovega reda, kar so 8. jan. 1809 na Dunaju slavnostno razglasili.[96]

Tudi tuji naravoslovci so iskali 1808 s posebno vnemo stikov s Zoisom: neki Türkenheim, prijatelj[98] rajnega solnograškega mineraloga Fichtela,[111] ga je obiskal;[98] neki Lenz iz Hanaua mu je pisal ter mu hotel posvetiti svoj spis;[98] Leonhard,[109] urednik „Taschenbucha für Mineralogie", se je želel ž njim seznaniti iz sličnih razlogov;[98] Schneider iz Bayreutha mu je pisal,[98] pač radi zoisita, ki so ga našli tudi tam;[110] neki Kulnik, menda iz Baňske Štiavnice, ga je obiskal.[98] Vilibald Schmid, novi ljubljanski profesor anatomije,[41] je bil že 1808[98] njegov gost.

S 5. nov. 1808, ko je prišel na Dunaj mecenov bivši tajnik Kopitar, se je začela za Zoisa nova doba svežih informacij o mineralogiji in tehniki, o dunajskih glavnih naravoslovcih, o novih mineraloških knjigah in o dunajskih trgovcih z rudninami, kakor sta bila Dussolt in Prešeren.[98] Ko so se začele marca 1809 zopet vojne operacije, so obiskovali Zoisa naravoslovni diletanti, kakor so bili: nadvojvoda Ivan, ki je prišel v Ljubljano 1. jul. 1808 in apr. 1809[107] in pač tudi Zoisa posetil; francoski general Privat in komisar Siauve, ki se je s francosko vojsko zopet pojavil v Ljubljani.[106]

Zois je tudi v svojih ohranjenih mineraloških izjavah iz 1805—1809 dokazal, da je moderen naravoslovni empirist, ki ima svojo misel o glavnih smereh iskanja. Med mineralogi uživajo njegovo občudovanje tri kapacitete:[98] Werner, ki je naglašal važnost zunanjih znakov pri razlikovanju rudnin ter določil geognozijo za empirično vedo; Hauy, ki je utemeljil kristalografijo; Mohs, ki je pomagal izpopolniti matematično obravnavo kristalografije. Posebno nesimpatične so mu bile Fichtelove in Karstenove kombinacije. V pismu Kopitarju z dne 10. dec. 1808 se izpoveduje o mineralogiji takole: „Mohsu vse dobro, kar si morem izmisliti. Njegova razprava o beljaški planini ostane klasična za Avstrijo. Kaj pač misli o meteorjih? In kaj o Moserjevi analizi meteorjev? ... Kaj o kristalografiji profesorja Bernardija? Kaj je končno odločil v epidotu in zoisitu? S hrepenenjem bom pričakoval Karstenov poraz in triumf čistega Wernerjevega nauka. Mohs Vas pač spremi k Van der Nüllu — šele tam bodete spoznali, kakšne morajo biti prave zbirke, in razumeli, da sem napravil šele prvo osnovo, ki naj omogoči začetek študija." A 14. jan. 1809 je pisal istemu dopisniku: „Vse, kar mi še poročate o Mohsu, me neskončno veseli ... Velika

ideja, ki jo je zasnoval o meteorjih, kaže globokega misleca. Ta spis bodem pričakoval z neskončnim hrepenenjem, in sem nanj v nekem oziru čisto pripravljen. Ako bode pisal o Hauyjevih dekrescenčnih zakonih ali o Bernardijevi metodi, obžalujem naprej, da ne bom mogel preštudirati matematičnega toka dokazov. Veselim se pa na brambo čistega Wernerjevega nauka. Pravkar čitam v Karstenovem predgovoru k novi izdaji njegovih tabel mesto, ki je menda poziv našemu prijatelju."[96]

Bil je pač odmev povečanega zanimanja za naravoslovje, da je objavil Zois 1807 v „Laibacher Wochenblattu" anonimno članek o človeški ribici.[96] Širših znanstveno-publicističnih ambicij pa tudi sedaj ni imel, ampak je prejkoslej videl svojo praktično naravoslovno-znanstveno nalogo v dopolnjevanju svoje rudninske zbirke in v poklanjanju iskanih rudnin in živali interesentom med svojimi znanci.[96] V njegovi korespondenci te dobe se omenjajo zlasti često amonit, epidot, mejonit, meteor, saualpit, titanit, zirkon in zoisit, izmed živali pa človeška ribica, medved in sova.[96]

Med ostalimi črtami Zoisove fiziognomije sta 1799—1809 opazljiva strah pred reprezentanco in resnost v pojmovanju vsake akcije, ki se ji ni mogel izogniti. Ko je dobil prvo vest o podelitvi Leopoldovega reda, je pisal 24. jan. 1809 svojemu bivšemu tajniku: „Godilo se mi je kakor človeku, ki je prišel z dežja pod kap. Moj strah pred vsakršnim reprezentiranjem in mojo resnost za vsako stvar, h kateri me kdo pozove, poznate — a kako težavno je kombinirati. Končno se moraš sprijazniti s tem, kar hočejo bogovi."[96] Člana cerkve se je čutil po vsej priliki vedno bolj, dasi menda ni rad o tem govoril. Imel je pač že v teh letih svojega spovednika, saj bi mu Kopitar pozneje ne bil upal priporočati nove osebe,[96] če bi institucija ne bila obstajala že 1804—1808, ko je bival v mecenovi hiši. Vkljub temu pa je čital še vedno tudi versko-skeptične knjige, n. pr. med boleznijo 1806 Montaigne-jeve „Essais".[106] Nasprotja do janzenističnega rigorizma pač tudi sedaj ni skrival,[96] ohranil pa je smisel za filološki pomen janzenističnega prevoda biblije.[96] Spekulativni filozofiji je ostal sovražen, da je mogel Kopitarju, ki je moral študirati Kanta, 20. dec. 1808 pisati, „naj mu pomore nebo, da prebavi filozofsko šaro".[96] Pogled na rodbinsko srečo med sorodniki, otroški smeh ali lepo rastlino je imel zanj še vedno milino božajoče roke: o svoji hortenziji je pisal Erbergu 10. dec. 1808, da mu je „delala skozi 14 tednov neskončno veselje";[70] o

ženi nečaka Karla in njenem prvorojencu pravi v dnevniku dne 2. jun. 1809, da „sta zdrava in da ga neizmerno razveseljujeta".[106]

Zoisov odpor proti Francozom, Napoleonu in pač tudi proti idejam francoske revolucije je pod pritiskom težkih kontribucij stalno rastel. Njegovo razpoloženje je jasno že v dnevniku iz 1805—1806. Moralo svojih francoskih gostov je označil s pregovorom: „Kakršen gospod takšen hlapec". K beležki o napitnini štirih tolarjev za vse služabništvo je dostavil: „Dodal sem še devet tolarjev, da dobi vsak posel enega — ad honores." Okupacijsko politiko Francozov je odpravil s pikro opazko: „Ne morem razumeti vseh teh neumnosti, niti pravega načela, po katerem se ravnajo." Ob tretji okupaciji si je dobro zapomnil svet, ki mu ga je dal 27. majnika 1809 francoski general Macdonald: „Molčite k vsemu in predstavljajte samo naturalista in fabrikanta."[106] Radi kontribucije zatrjuje, da „noče prosjačiti, ampak najti le pravico". V beležki, da se Vodnik sprehaja s Siauve-om,[106] kakor da že tiči rahel očitek...

Izmed Zoisovih slavističnih sotrudnikov tudi 1799—1808 ni gojil nobeden poleg slavistike še toliko in tako različnih drugačnih panog, kakor jih je družil s slavistiko njihov hromi mentor. V svoji lastni smeri pa se je Zoisov slavistični krožek 1799—1809 vkljub občutljivim izgubam zelo okrepil. Ob času, ko je izgubil Zois Kumerdeja, ki je že dlje časa bolehal, a 1806 še Breckerfelda, je štel med svoje „domače slaviste" poleg Vodnika že tudi Kopitarja.

Vodnikov portret, ki ga je naslikal 21. sept. 1804 neki J. J. Grund,[115] v originalu sicer ni ohranjen, a v posnetku, ki ga je napravil 45 let pozneje Pustavrh, se glavne črte originala pač točno odražajo: dobrodušen a razumen obraz zadovoljnega Kranjca z iskrenim, vedrim, srčno dobroto izražajočim modrim očesom; mehke črte, ki pričajo, da v notranjosti ni bilo večjih problemskih bojev; ustnice, ki opozarjajo na potrebo borbe z erotičnim nagnjenjem; ležerno na čelo počesani lasje moža, ki toaleti ni hotel posvečati mnogo časa.

Vodnik je bil večkrat Zoisov gost, čeprav Kopitarjevih besed, da je imel pri mecenu „kot slavist prosto mizo",[65] ne smemo razumeti tako, kakor da bi bil stalno pri njem na hrani, ker je imel tudi v Ljubljani menda že od preselitve večje stanovanje[87] in lastno gospodinjstvo. Vse predmete v najvišjem, t. j. petem razredu je učil samo še do jeseni 1807. Ko je dobil

1807 veljavo novi šolski red s 6 razredi in predmetnimi profesorji, je učil Vodnik v šolskem letu 1807—1808 veronauk, od jeseni 1808 pa zgodovino.[113] Po smrti prefekta Thanhäusera je postal 21. jul. 1806 začasen prefekt zavoda ter je opravljal to službo do 7. apr. 1807,[107] ko jo je prevzel botanik Franc Hladnik iz Idrije,[6] duhovnik z jožefinsko miselnostjo.

Novi profesor je ostal tip duhovnika iz jožefinske dobe, ki je imel nekoliko svobodne nazore, a ni dajal ordinariatu vzroka za nezadovoljstvo[67] niti z življenjem niti z izpovedanjem kakih naukov, ki bi bili v očitnem nasprotju z dogmo. Kakor je tudi kot profesor pomagal duhovščini v dušnem pastirstvu,[87] tako je pač tudi maševal in opravljal brevir. Ko je moral v smislu odlokov z dne 27. apr. 1801 in z dne 29. dec. 1802 priseči in podpisati reverz, da ne bo, oziroma da ni bil nikoli član kakega tajnega društva,[114] torej tudi framazonske lože ne, pač ni mislil, da bi utegnil na osnovi teh odlokov imeti kedaj kake sitnosti.

Le ozirov na samostan se je še nadalje otresal.[72] V smislu cesarske odredbe z dne 25. marca 1802 je bil tudi Vodnik odvezan dolžnosti, služiti izven samostana, in pozvan, da se v teku treh mesecev izjavi, ali se še misli vrniti kedaj v samostan ali ne. Na poziv škofijstva, ki ga je prejel 9. jun. 1802, je odgovoril pač v tem smislu, da ostane izven samostana. Ker mu je pa šlo za to, da se iznebi tudi „bistvenih" redovnih dolžnosti ter dobi n. pr. tudi pravico, da sme testamentarično razpolagati s svojim premoženjem, po vsej priliki ni bil zadovoljen z običajnim obrazcem sekularizacijskih odlokov ter je 1803 vložil pri deželni vladi prošnjo „za izposlovanje sekularizacijske dispenzacije". Pač tudi radi Vodnika je izdalo deželno glavarstvo odlok z dne 2. nov. 1803, ki naroča škofom, naj redovnikom, ki se nočejo več vrniti v samostan, sekularizacijsko dispenzacijo ali sami dajo ali izposlujejo pri papežu.[72] Kako odločen je bil Vodnik, da se ne vrne več v samostan, priča tudi okoliščina, da se je dal 21. sept. 1804[115] v neredovniški obleki slikati, dasi je prejel dispenzacijo iz Rima ljubljanski škof šele 4. okt. 1804,[72] a pesnik sam šele 10. dec. 1804.[113] V dekretu je bilo Vodniku s papeževim dovoljenjem sicer menda[116] rečeno, „da sme ostati med sekularnimi duhovniki, oblačiti se kakor oni itd., da pa mora tista bistvena redovna pravila, katera ne motijo stanovskih dolžnosti, izpolnjevati".[72] Toda redovnik je nehal biti sedaj Vodnik tudi v cerkvenopravnem oziru. Med drugimi pravicami je imel sedaj tudi to, da je mogel svoji gospodinji, ki ji je sproti plačeval

vedno samo tretjino izgovorjene letne plače, obljubljati, da bo glavna in edina dedinja njegovega premoženja.[75] Novo cerkvenopravno situacijo potrjuje frančiškanski provincialat v okrožnici z dne 18. jan. 1805, v kateri naznanja pokrajini imena 16 bivših frančiškanov, med njimi Vodnikovega: z žalostjo se spominja provincial sinov provincije, ki so redu za vedno dali slovo, in z neprikrito trpkostjo nareja, naj se begunci „tudi v redovni knjigi ne imenujejo, ker so se sami črtali iz imenika naših".[72] Vendar je treba naglasiti, da se je razvijal Vodnikov odnos do frančiškanskega reda v ravni črti: uporabil je le priliko, ko se je mogel v sporazumu s posvetno in cerkveno oblastjo otresti zadnjih neprijetnih vezi z redom, a v njegovem postopku ni momenta, ki bi omadeževal njegov značaj.[119]

Vodnikova preporodna vnema je sicer pač že bila kriterij za njegovo politično usmerjenost, a misel, da bi mogel kak nov političen okvir biti ugodnejši slovenskemu prerodu od avstrijskega, mu je bila tuja vsaj še do druge polovice 1809. Na Francoze in na Napoleona je gledal še vedno tako odklonilno kakor prej in kakor Zois, čeprav se je že med drugo okupacijo vsaj z onim sprijateljil, ki mu je pisal iz Pordenone 10. maja 1806.[70] Tudi Vodniku so bile po vsej priliki še važnejše tožbe Nemcev proti Napoleonu kakor pa možnosti, ki jih je otvarjala francoska jezikovna politika izza 1806 za razvoj slovanske kulture v Dalmaciji, ali pa jezikovnokulturni pomen, ki je tičal za Poljake v njihovem vojvodstvu, dasi so vsaj prvi moment v Zoisovem krogu dobro poznali in cenili.[96]

Vsekako ni bila niti neiskrena niti sebična poteza,[119] ako je bil Vodnik od 1805 kaplan velepatriotičnih meščanskih grenadirjev,[120] prirejal za šolo v avstrijsko patriotičnem smislu zgodovino Kranjske ter prevzel prevod brambovskih pesmi. Vodnika tudi komandni jezik ljubljanskih grenadirjev ni motil, ki je bil tak, kakršen bi smel biti le v glavnem mestu enojezično nemške pokrajine. Med kmečkimi nemiri proti Francozom so bile Vodnikove simpatije na strani avstrofilskih kmetov. Še 19. okt. 1809, torej 5 dni po podpisu schönbrunnskega miru, vsebine katerega v Ljubljani še niso poznali, je spontano pisal Kopitarju: „Si kaj zvedel, kako so Krajnci domalubni? Kak so se bíli?"[92] Tudi prijateljstvo s francoskim komisarjem Siauve-om, ki je učil profesorja zgodovine „starine spoznavat",[92] Vodnika še ni bilo odmaknilo od Zoisove politične smernice, čeprav si je mentor že 12. sept. 1809 za-

beležil v dnevnik, kar je opazoval skozi okno: „Včeraj si je ogledal Siauve v družbi S. Paula in Vodnika radi Emone alejski vrt (t. j. takozvano „Zoisovo alejo") in sedaj se hodijo vsako uro tje sprehajat ali jahat."[106]

S svojo politično usmerjenostjo Vodnik in Zois nista bila osamljena, kajti samo ena izjema je bila med slovenskimi preporoditelji in književniki, a ta edini frankofil med slovenskimi preporoditelji je služil na poljskem ozemlju.

Kopitar, ki je v Ljubljani dovršil 1798 gimnazijo, a 1800 filozofijo, je bil sirota, ker mu je očeta in mater že avg. 1795 pobrala kuga.[8] Da se to ni zgodilo, bi bil šel po završitvi filozofije najbrž v bogoslovje, ker ga je veselil študij cerkvene zgodovine in jezikov, ki jih predavajo bogoslovcem.[99] Iskanje službe, ki je prišlo na red po sklepu, da ne bo študiral teologije, ga je spravilo v stike s Zoisom: 1800—1803 je bil pri Bonazzovih domači učitelj sinu Antonu, 1804 se je preselil v hišo Žige Zoisa, kjer je bil mecenov zasebni tajnik ter je nadzoroval obenem baronovo mineraloško zbirko in knjižnico.[3] Bil je takrat že v 24. letu, za 33 let mlajši od svojega gospodarja.

V Zoisovi hiši je spoznal Kopitar dolgo vrsto ljudij, ki jih je sprejemal njegov gospodar: mecenove sorodnike, cerkvene, vojaške in civilne veljake, grajščake, razmenihe, profesorje, knjigarje, trgovce z mineralijami, mineraloge, slaviste. Izmed „slavistov" je srečal tu poleg Vodnika vsaj še Debevca, a morebiti tudi še Kumerdeja in Japlja, izmed slavističnih prisluškovalcev Erberga in pač še Breckerfelda. Ker se je zavedal, da mu knjigarje, trgovce z mineralijami, mineraloge, slaviste. Izmed baronovih uslužbencev od kopista Karnofa[96] do „družinske mize",[92] se je počutil v gostoljubni hiši povsem domačega.[96] K družbi, ki jo je imel izven Zoisove hiše, so spadali n. pr.:[96] fiskalni adjunkt Franc Repič, bivši Linhartov slovenski diletant;[3] Jean Repič, do 1805 advokat v Ljubljani, ki je imel v svoji knjižnici filozofske knjige[96] ter pripadal[106] z ženo Barbaro, vdovo po Linhartovem prijatelju Podobniku, in s pastorko Ernestino tudi med intimne Zoisove prijatelje. Osebno znani pa so bili Kopitarju pač tudi nekateri predstavniki mlajše generacije, ki niso bili njegovi sošolci, n. pr. Matevž Ravnikar, ki je študiral eno leto pred njim, Jakob Zupan, ki je bil po študijah dve leti mlajši od njega, in pa najbrž tudi oni „slavisti" izmed Vodnikovih dijakov, ki so bili, kakor Zupančič, Primic in Bilc, po študi-

jah še mlajši. Prostega časa je imel že pri Bonazzovih več nego navadno domači učitelji, pri Zoisu pa toliko, da se je mogel nemoteno posvečati svojim študijam.[94]

Zois je utegnil vzljubiti ambicioznega in temperametnega Gorenjca, ki je moral po cele ure presedeti ob njegovi postelji v pisanju pisem, čitanju in razgovorih, tako radi njegove filološke nadarjenosti kakor tudi radi njegove sposobnosti, da se vživi še v mineraloško stroko,[96] ki je Vodnik po vsej priliki ni več tako vneto gojil kakor prej.

Za preporod Kopitar v dobi gimnazijskih in filozofskih študij še ni imel smisla, dasi je imel v zadnjem gimnazijskem razredu Penzela za učitelja.[8] Osvojil pa si je preporodno miselnost vsaj že 1803, in to pod vplivom Zoisovim, s katerim je občeval že 1800—1803, ko je vodil pouk mecenovega nečaka in varovanca.[8] Bivanje v mentorjevi hiši, občevanje z Vodnikom in drugimi „slavisti" ter prebiranje Zoisovih slavističnih knjig je njegovo ljubezen do slovenskega jezika kmalu tako poglobilo in podprlo, da je prišel v isto vrsto z najbolj vnetimi preporoditelji. Zois svojemu tajniku ni le govoril o dotakratnem teku preporoda,[96] ampak je njegovo novo zanimanje tudi sam usmerjal.

Z odnosi med svojim tajnikom in svojim glavnim „domačim slavistom" je mogel biti Zois le kaki dve leti zadovoljen. V Kopitarju se je razvilo namreč že rano izrazito nerazpoloženje do Vodnika. Vzrok je bila deloma Kopitarjeva nevoščljivost in prevelika samozavest, deloma njegovo enostransko pojmovanje preporodnih potreb, ki mu je branilo, da bi Vodnikovo delo cenil tako, kakor je zaslužilo.

V sredi prerekanj z Vodnikom se je spomnil Kopitar tudi svoje življenjske pozicije. Vsaj že 30. marca 1808 je imel namen, ponuditi se stanovom in študijskemu ravnateljstvu proti honorarju 800 gl. za učitelja grščine, francoščine, italijanščine in kranjščine na liceju.[95] Za povzročitelja neuspeha je proglašal barona Buseta,[96] pač Janeza Nepomuka, ki je bil svetnik deželnega glavarstva ter je imel menda študijski referat. Ko je videl, da ne more uspeti, se je odločil z 28 leti za študij prava ter je z 31. nov. 1808 zapustil službo.[96]

Medtem so oblikovale prilike iz Vodnikovih dijakov že nove „slaviste", ki sicer niso tvorili skupine z enotnim načrtom, a so bili nedvomno pod vplivom svojega učitelja. Že 1800—1805 je prišlo z gimnazije na filozofijo več dijakov, ki so

po vsej priliki prinesli seboj rahlo preporodno zanimanje:[3] 1800 Jakob Zupan, ki je bil 1802—1806 slušatelj bogoslovja;[3] 1802 Anton Zupančič, ki je bil po 2letnem študiju bogoslovja 1806 do 1807 informator pri Francu Karlu Hallerju baronu Hallersteinu, na dolenjski graščini Raki,[70] 1807—1808 suplent za zgodovino in zemljepis na ljubljanski gimnaziji, torej Vodnikov kolega;[3] 1805 Janez Primic, ki se je po filozofiji odločil za pravo,[3] in Bilc, ki je po prvem letniku filozofije bil menda dlje časa bolan.[6] V prevajanje je priporočal Vodnik menda Ezopa.[158]

Le pri Jakobu Zupanu je treba misliti tudi na vpliv njegovega strica Jurija Zupana,[3] glavnega priganjača za janzenistični prevod sv. pisma in vplivnega člana revizijske komisije, ki je bil takrat stolni župnik in dekan, medtem ko so Zupančič, Bilc in Primic pristni učenci Vodnikovih preporodnih prizadevanj. Vsaj Primic je Vodniku tudi sam priznaval, da je on njegov učitelj, ki ga je že v šoli navdušil za dobro, t. j. preporodno stvar.[3] Imeli so stike z učiteljem tudi po završitvi gimnazije, čeprav niso zahajali v Zoisovo hišo. Zupančič si je z Vodnikom vsaj že v jeseni 1807 dopisoval, ko je pisal bivšemu učitelju 4. novembra dolgo nemško pismo.[70]

Kranjskim janzenističnim književnikom je dajala tudi po Japljevem odhodu odlično mesto v okviru preporoda okoliščina, da je bilo med njimi več mož, ki jim ni šlo samo za pomnoževanje duhovne knjižne zaloge, ampak tudi za preporod.

V jožefinski usmerjenosti ljubljanskih škofov so imeli janzenisti še vedno delno zaslombo, dasi ni bil izrazit janzenist niti nadškof Brigido,[6] niti škof Anton Kaučič, ki je vzel za Brigidom škofijo v posest 11. okt. 1807.[3] Brigido je izdal 1804 pastirsko pismo, ki je značilno za njegovo omahovanje: janzenistično cerkveno pravo zagovarja; o križevem potu v tiskani poslanici molči, v osnutku pa pravi, da se mora podoba strinjati s sv. pismom, a da verniki ne smejo hoditi od postaje do postaje. Idrijčan Kaučič je bil sicer jezuit, vendar ni pozabil, da je opozoril 1780 v zvezi s stremljenji Jožefa II. po nadomestitvi latinske maše z nemško na pridobitev, ki sta jo naklonila Slovanom solunska brata Ciril in Metod.

V Ljubljani, kjer so bila še vedno vsa glavna hierarhična mesta v rokah janzenistov, so bili v tej dobi izmed starejših janzenističnih književnikov razen Jurija Zupana: Jurij Gollmayr, do 1802 vodja škofijske pisarne, od 1802 kanonik, od 1804 gene-

ralni vikar, obenem od 1801 semeniški ravnatelj;[6] župnik frančiškanske župnije Škrinar, ki je pa odšel 1804 za župnika v Dol, 1808 v Gorje; Debevec, beneficiat, a od 1806 katehet v uršulinskem samostanu; Luka Burger, ki je 1800 dobil na bogoslovni fakulteti profesuro hermenevtike. Precejšnjo oporo ljubljanskim janzenistom so predstavljali trije novi možje, ki so se močno zanimali za janzenistično knjigo: Jožef Balant, ki je študiral še v graškem centralnem semenišču, a je še v prejšnjem deceniju prišel v Ljubljano, kjer je postal 1798 profesor moralke in pastoralke, 1805 pa kanonik in nadzornik ljudskih šol;[6] Matevž Ravnikar, ki je dobil takoj po ordinaciji 1802 profesuro dogmatike na bogoslovni fakulteti;[3] dr. Jakob Zupan, ki je po vrnitvi z Dunaja[93] v drugi polovici sept. 1809 dobil službo kaplana pri Sv. Petru[3] ter bil že tudi Zoisu napovedan.[96]

Izmed ostalih janzenističnih književnikov iz 1799—1809 je bil najbliže Ljubljani Traven, župnik na Ježici,[3] medtem ko so vsi ostali pač redkeje prihajali v glavno mesto: Modest Šraj, župnik pri Sv. Jakobu ob Savi, a od 1806 pri Sv. Duhu;[3] Rihar, župnik v Komendi;[3] Wolf, kaplan v Bohinjski Beli, od 1800 v Horjulu, od 1805 na Igu;[3] Anton Klementini, župnik v Polju.[6]

Kranjski janzenisti so ostali praktični janzenisti. Vprašanje spovedne prakse je obravnavala tudi latinska disertacija, ki jo je napisal janzenist Traven proti kranjskemu župniku, torej razcistercijanu Avguštinu Slugi,[45] pod naslovom: De vera conversione ad percipiendam absolutionem contra unum laxum parochum. Pisec, ki je hotel izdati spis v tisku, je čital delo somišljeniku Gollmayrju in Šraju, in vsaj Šraj je sodil, da je „čudovito lepo in pisano v dobri latinščini". Po Traunovi smrti je pisal Šraj 8. febr. 1808 Vodniku, naj skuša spis dobiti in prepisati:[70] „Poskusite dobite v roke disertacijo, ki je vredna, da jo natisnemo, in prepišite jo od besede do besede ... Storite vse, da dobite disertacijo v roke. Delajte vse to v čast naše domovine, da bodo zanamci vedeli, da je imela tudi Kranjska može, ki so bili sposobni, da napišejo kaj za tisk ..." Vodnik mu je rigorist.

Dobro podkovan in idejen soborec je doraščal kranjskim janzenistom v mladem Jakobu Zupanu.

P r o t i j a n z e n i s t i so izgubili 1801 s Pohlinovo[7] smrtjo edinega množitelja svojega duhovnega repertorija, ki je bil obenem zaveden širitelj preporodnih misli. Ob nedelavnosti novo-

meškega prefekta Hofmana[6] je bilo glavno zatočišče pomnoževanju njihove knjižne zaloge v frančiškanskih samostanih.

Osamljen je ostal Nemec Hoff, dasi je občeval z Breckerfeldom; 1808 je postal tajnik pri administraciji tobačnih in kolkovnih davščin, a so ga kmalu prestavili v Celovec.[6]

Izmed kranjskih učiteljev-cerkovnikov, ki so spadali v tej dobi med slovenske bukovnike in pesmarje, ni bilo nobenega v Ljubljani, ker so učiteljevali: Pavel Knobel iz Oreška pod Nanosom v Kranju, od 1808 v Višnji gori,[6] Kančnik v Dobrepolju, od 1801 v Velikih Laščah,[3] Kračman v svojem rojstnem Šmarju.[3] „Bukovnika" sta bila pač tudi Gubanc in Korbič.

Kranjci med obmejnimi Slovenci in v političnih središčih na neslovenskem ozemlju so končno začeli postajati pomembna vez za ustvarjanje skupne preporodne fronte glavnih slovenskih preporodnih okolišev.

S Trstom je tvoril rahlo zvezo Penzel, a pismo z dne 1. maja 1800 je najbrž zadnji njegov poskus, da ostane v stiku s Zoisom,[70] ki menda ni želel zveze ohraniti.

Iz Celovca si je Japelj pač dopisoval s svojimi kranjskimi janzenističnimi prijatelji in morda tudi s Zoisom.[79]

V Gradcu kranjski preporoditelji v prvi polovici desetletja menda niso imeli rojaka, ki bi jih bil obveščal o tamošnjih stremljenjih: Gašpar Harman,[6] ki je študiral 1797—1801 za sekovsko škofijo v Gradcu bogoslovje, z ljubljanskimi preporodnimi krogi po vsej priliki ni imel zvez; Jurij Alič,[6] ki je 1798 v Ljubljani dovršil 4. razred gimnazije in menda v Gradcu[77] študiral poslednji razred gimnazije in filozofijo, a 1801—1805 za lavantinsko škofijo tudi bogoslovje, si je dopisoval najbrž le z Zupančičem.[96] Nov pomen je dobil Gradec tudi za Kranjce v jeseni 1807, ko je prišel Primic[3] tja študirat pravo. Zveza med preporoditelji v Ljubljani in v Gradcu je bila ustvarjena s prvim Primčevim pismom Vodniku z dne 3. sept. 1808.[70] Zois je imel istodobno v Gradcu nekega jurista Kovača, ki je bil najbrž tudi nekoliko interesiran za preporod.[3] Končno ni bilo brezpomembno, da je živela v Gradcu tudi Zoisova nečakinja baronesa Cecilija Zois,[96] hčerka barona Jožefa Zoisa.[88] Menda ni slučaj, da sta kazala prav sedaj neko zanimanje za preporod še dva Zoisova sorodnika, ki sta živela v Gradcu:[96] baron Franc Zois,[96]

sin mecenovega polubrata Avguština,[86] in Lehmann,[96] gotovo Jožef pl. Lehmann, finančni ravnatelj, ki je bil poročen z baronico Johano Zois,[86] pač Avguštinovo hčerko.

Primčevo pismo Vodniku z dne 3. sept. 1808 ima še poseben preporodni pomen: v ohranjeni korespondenci je to prvo pismo, ki ga je pisal preporoditelj somišljeniku v slovenskem jeziku, in sicer iz preporodnih nagibov. Verjetno je, da je tudi Vodnik odgovoril v svojem materinem jeziku.

V mariborskem okrožju je deloval Kranjec s preporodno miselnostjo izza Harmanove[6] ordinacije 1801, v celjskem izza Aličeve[6] 1805. Medtem ko z Ljubljančanom Harmanom ljubljanski preporodni krogi pač še niso imeli zveze, so obstajali ožji stiki med Aličem iz Poljan na Gorenjskem in Vodnikom vsaj že od jeseni 1808: med počitnicami 1808 je namreč obiskal Vodnik kaplana Aliča v Laškem, a Alič je pisal Vodniku dne 26. dec. 1808 prvo ohranjeno pismo.[70]

Na Dunaju so imeli kranjski preporoditelji prva leta po Pohlinovi smrti malo izrazitih predstavnikov. Jurist Šober, ki je bil od 1807 skriptor dvorne bilioteke, a ni v slavistiki in preporodni miselnosti nič napredoval, in bibliotekar terezijanske akademije Herbic,[3] ki mu je izročil prijatelj Pohlin pred smrtjo rokopis svoje „Bibliotheca Carnioliae", sta imela s kranjskimi preporodnimi krožki po vsej priliki zelo slabe zveze.

Precej interesa je moral imeti za slavistiko in preporod južni Štajerec Lenz, pač Feliks, ki je bil na Dunaju v prejšnjih letih profesor matematike na terezijanski akademiji, vsaj že 1804 pa imel službo uradnika pri knjigovodstvu,[112] a vsaj že 1807 tudi cenzorja za filozofske in slovenske stvari.[70] Toda podoba je, da do 1807 s Kranjci ni občeval.

V drugi polovici desetletja je prispela na Dunaj vrsta Kranjcev iz Vodnikovega in Zoisovega preporodnega območja: v jeseni 1806 je prišel Jakob Zupan,[3] ki se je pripravljal za doktorat bogoslovja ter je ostal na Dunaju do ordinacije in promocije 1809; v drugi polovici 1808 se je nastanil na Dunaju baron Jožef Kalasanc Erberg,[6] ki je postal prihodnje spomladi vzgojitelj cesarjeviča Ferdinanda; 5. nov. 1808 je že bil na Dunaju Zoisov bivši tajnik jurist Kopitar, ki je naredil marca 1809 izpit iz državnega prava ter dobival od Zoisa tako izdatno podporo, da je izhajal skoraj leto dni brez inštrukcij, s katerimi si je šele od srede avg. 1809 skušal množiti dohodke;[98] tik pred 30. nov. 1808 je prispel Anton Zupančič,[3] ki je menda hotel postati škot-

ski menih, se preživljal z instrukcijami ter Erbergovimi in Zoisovimi podporami, a mislil nekako aprila 1809 že na profesuro v Celju.[96] S kranjskim učenjakom Tomažem Dolinarjem,[6] univerzitetnim profesorjem cerkvenega prava, ki je nameraval nadaljevati Linhartovo zgodovino[96] ter si po vsej priliki osvojil nekatera preporodna gesla, sta občevala vsaj Erberg[70] in Kopitar.[96]

Takega središča kakor je bil v Ljubljani Zoisov dom, dunajski „slavistični" krožek ni imel, ker je bil Erberg le zbiratelj domačih starin, ki ni imel preporodnega procesa za svojo stvar. Toda izvzemši menda Erberga in Zupana so bili vsi ti ljudje v medsebojnih stikih, čeprav so bili stiki med mladino in Erbergom zelo oficialni. Za preporodno gibanje je bila izguba, da dva ugledna kranjska plemiča, ki sta prispela na Dunaj v drugi polovici desetletja, do preporoda niti takega odnosa nista imela kakor Erberg: grof Janez Filip Cobenzl,[6] Lavrinov „Slavenc" iz 1779,[23] ki je prišel 1805 po završitvi svoje diplomatske karijere iz Pariza na Dunaj uživat pokoj, in pa mecenov brat baron Jožef Zois, ki ga je našel Kopitar že na Dunaju.[96]

Vsi dunajski kranjski „slavisti" so si s somišljeniki v domovini dopisovali tudi o preporodnih ali vsaj slavističnih problemih: Zupan s stricem,[96] Erberg s Zoisom,[70] Kopitar s Zoisom[96] in Vodnikom,[92] Zupančič z Vodnikom.[70]

Na Dunaju je imel Primic že v prvem letu svojih vseučiliških študij dopisnika, ki mu je še pred 3. sept. 1808 sporočil mnenje dunajskega cenzorja o Vodnikovi zgodovini.[70] Verjetno je, da je bil to Lenz, a gotovo je, da ni bil Jakob Zupan;[121] tudi Kopitar ni mogel biti, ki ga še ni bilo na Dunaju. Da je Primic Zoisovega tajnika poznal še iz Ljubljane, priča sicer njegovo pismo Vodniku z dne 3. sept. 1808, kjer Kopitarja ponovno omenja in pozdravlja.[70] Toda značilno je, da Kopitar med potovanjem na Dunaj v Gradcu, kjer se je ustavil 2. nov. 1808, menda ni poiskal Primca, ampak le baroneso Cecilijo Zois, ravnatelja pl. Lehmanna in morda še barona Franca Zoisa.[96] Izpričan je obstoj korespondence med Kopitarjem in Primcem šele v Kopitarjevem pismu Zoisu z dne 11. okt. 1809.[96]

Vodnikovo prvo pismo Kopitarju z dne 7.—9. dec. 1808 je drugo izpričano slovensko pismo preporoditelja somišljeniku. V odgovoru je tudi Kopitar rabil slovenščino, istotako v pismu Vodniku z dne 21. avg. 1808 Zupančič, ki je pisal doslej svojemu bivšemu učitelju le nemška pisma.[70]

V avstrijski Galiciji, kjer so pričakovali Poljaki od evropskih političnih izprememb vzpostavitev svoje narodne države, je našlo prvo desetletje Napoleonove diktature dva prisluškovalca kranjske preporodne misli: francoskega Bretonca Hacqueta, ki je bil profesor naravoslovja v Lvovu, a od 1803 v Krakovu,[4] in Kranjca Kuralta, ki je vodil vseučiliško knjižnico v Lvovu.[5]

Hacquet je ostal tudi v Galiciji botanik, mineralog in etnograf, ki je mogel slovenskemu preporodu le mimogrede koristiti.

Kuralt, ki je že spomladi 1793 z navdušenjem za francosko konstitucijo vzbudil pozornost gališkega guvernerja, je ostal frankofil, dasi ni ravnal v vsem dosledno.

Izmed Kuraltovih[6] rokopisov in tiskov so za dobo 1799—1809 nedvomno izpričane le nemške in latinske stvari: prigodnice, epigrami, napisi, prevod pesmi Bogusławskega „Świat srogi", prireditev nove izdaje Janševe nemške čebeloreje itd. V nemški in latinski vezani besedi je proslavljal 1798—1801 lvovskega nadškofa, guvernerja in člane habsburške vladarske hiše. Pod vtisom političnih dogodkov iz 1806 in 1807 pa je začel poveličevati Napoleonovo idejo univerzalne monarhije ter hvaliti njegov razum, njegovo ravnanje z ujetniki itd. Izrazito Kuraltovo navdušenje za Napoleona se odraža tudi v dveh nemških epigramih, ki sta nastala okoli 1807: v prvem zasmehuje Nemce, ki ne morejo uvideti, da je Napoleon „največji, največji mož"; v drugem primerja Napoleona s soncem in naglaša njegov pomen za Poljsko. Preiskava je povzročila Kuraltovo internacijo na Moravskem: od 17. maja 1809 so ga čuvali kapucini v Olomoucu, od 30. sept. 1809 benediktinci v Broumovu.

Kuralt je med Kranjci in sploh Slovenci iz dobe do schönbrunnskega miru edini izpričani entuziast za Napoleonovo misijo. Podoba je, da je sodelovala pri oblikovanju te Kuraltove miselnosti bolj ljubezen do Poljakov kakor pa ugibanje, da bi utegnila Napoleonova univerzalna monarhija koristiti tudi slovenskemu preporodu. Kuralt kakor tudi Hacquet sta imela namreč s kranjskimi preporodnimi krogi izza Linhartove smrti po vsej priliki le rahle stike, ako so taki stiki sploh še obstajali. Tudi Hacquetovih geoloških in etnografskih objav v Zoisovem krogu niso spremljali s posebno simpatijo.[98]

Voditelji ljubljanskih t i s k a r n in k n j i g a r n so se 1799—1809 brzo menjali, a pomen za preporodno akcijo je imelo le malo teh osebnih izprememb.

Andrej Gassler,[6] ki je imel v najemu Kleinmayrjevo tiskarno, je kupil od Egerjeve vdove 10. okt. 1801 pravico izdajati za Kranjsko šolske knjige, ter je prevzel obenem po vsej priliki tudi njeno tiskarno, medtem ko je postal Egerjev sin Leopold Eger[6] po poroki z Regino Degotardi že 1800 lastnik bivše Merkove tiskarne. Gasslerjev naslednik je postal 1804 v posesti Egerjeve tiskarne Janez Retzer, a v najemu Kleinmayrjeve Jurij Stadelmann,[8] po čigar smrti 1807 so upravljali tiskarno Kleinmayrjevi dediči sami. Knjigarn je bilo 1799—1809 v Ljubljani obenem z onima dvema, ki sta bili v zvezi s Kleinmayrjevo in Egerjevo tiskarno, navadno 12, med njimi izza 1807 nova Skerbinova.[88] V Kranju je bil knjigar Nace Kremžar, ki se je v teku desetletja preselil v Ljubljano.[6]

Medtem ko je izdajala Egerjeva vdova slovenske „Novice" še samo 1800, sta izhajala v Ljubljani še vedno dva nemška časopisa, n. pr. 1803 „Kleinmayersche Laibacher Zeitung" in „Egerische Laibacher Zeitung". Oba lista sta ostala slabe avstrijske pokrajinske „politične" novice z golimi poročili o nekaterih sodobnih dogodkih.[70] Nov tip nemškega lista v Ljubljani je ustvaril šele Stadelmann, ki je začel s 1. marcem 1804 kot dodatek h Kleinmayrjevi „Laibacher Zeitung" urejati in izdajati „Laibacher Wochenblatt", list „za korist in zabavo".

Stadelmann je bil Bregenčan ter praktikant vseučiliške knjižnice v Gradcu in urednik neke nemške časopisne priloge, preden je prevzel Kleinmayrjevo tiskarno in knjigarno v Ljubljani.[8] Ni izključeno, da je poznal in imel tudi kaka dela romantikov, ko se je preselil v novo bivališče. Poleg literarne ambicije je imel tudi znanstveno ter je zbiral inkunabule,[96] sestavljal seznam ljubljanskih tiskov[57] itd. Z Zupančičem sta bila kmalu iskrena prijatelja,[8] in ker je občeval tudi v Zoisovem krogu,[96] je vzljubil toliko preporodnih gesel, da je mogel njegov list biti preporodu na Kranjskem v novo oporo.

V „Laibacher Wochenblattu" je hotel imeti po vsej priliki nekak „moralični tednik". Od ostalih nemških ljubljanskih časopisov se je novi list bistveno razlikoval: „političnih" situacijskih poročil ni prinašal, pač pa redno pesmi, zgodovinsko-topografske članke ali biografije; semtertja je vrinil tudi anekdoto, poročilo o književnih novostih, člančič o gledališču, gospodarstvu, iznajdbah, zdravstvu, modi in o etimologiji, „misli" itd. Pogrešamo povest in zlasti tudi smotren izbor knjižnih novosti, o katerih je razpravljal brez vsakega reda.

Stadelmann v svojem listu ni skrival, da je Nemec, ki je bil pod močnim vplivom sodobnega naraščanja nemške narodne zavesti. Predlog lista „Prager Zeitung", da bi se prebivalci novih francosko-nemških pokrajin najlaže pobratili s svojimi francoskimi sosedi, ako bi radi priučenja jezika izmenjavali otroke, je Stadelmann koj v prvi številki odločno zavrnil, in sicer s pozivom ne samo na „filozofsko-moralni", ampak tudi na nemško-nacionalni moment: „Takega predloga za one nemške pokrajine ne more vdahniti Nemcu duh Hermannov... Vsaj nemškemu očetu ne more biti vseeno, ali mu vrnejo francoskega otroka ali nemškega." Tudi v drugih zvezah je kazal svojo nemško usmerjenost: s prozornim namenom je opozoril v 15. štev. iz 1804 na poročilo „Journala de Paris", da „dvigajo v Nemčiji vedno bolj francoščino na stopnjo univerzalnega jezika"; ponovno se je istovetil z nemštvom in nemškim jezikom; v 33.—34. štev. iz 1806 je branil Nemce pred očitkom, da propadajo itd. Svojo antipatijo do francoske revolucije je večkrat naglašal, o Napoleonu pa je govoril brez invektiv.

Toda Stadelmannov nemški nacionalizem ni bil tak, da bi mu bil kalil oko za posebni jezikovni značaj dežele, za katero je hotel urejevati novi časopis. Že v članku o zamenjavi otrok je namignil, da zahteva narodno vzgojo za vsak narod, ne samo za Nemce: „Mislim, da naj dobi slehern narod čisti značaj svojega porekla..." A v drugi številki je objavil svoje posebne misli o nalogah ljubljanskega tednika, češ, da hoče objavljati v njem beležke „iz pokrajinske zgodovine", torej iz zgodovine Kranjske, in življenjepise zaslužnih Kranjcev. V smislu te obljube se nanaša res večina topografsko-zgodovinskih opisov in življenjepisov Stadelmannovega lista na kranjske kraje in ljudi. Obenem je objavljal semtertja izvestja o Slovanih, zlasti tudi o Rusih in Poljakih, o ruskem jeziku, o zanimanju tujih mineralogov za Kranjsko ter o kranjski literarni preteklosti in sedanjosti. Med njegovimi sotrudniki so bili Zupančič, Breckerfeld in Kopitar, a vsaj posredno tudi Zois in Vodnik, nekaj informativnih člankov, ki so imeli pomen tudi za preporod, je pa napisal menda tudi sam. Misli, na katero je opozoril 21. nov. 1789 tiskar Merk, ko je izjemoma opremil svoj nemški list s slovenskim geslom, Stadelmann sicer ni obnovil, vendar najbrž ni urednikova krivda, da ni podpiral „Laibacher Wochenblatt" slovenskega preporoda tudi s sporadičnim objavljanjem slovenskih pesmi.

Ko je Stadelmann 15. jan. 1807 umrl,[3] je dobil uredništvo „Laibacher Wochenblatta" Wurzbach,[96] pač Maksimilijan, ki je bil promoviran na Dunaju 1806 za doktorja prava, a je apr. 1809 postal advokat v Ljubljani.[126] Novi urednik je 1807 list[70] še obdržal nekako na prejšnji višini: pesniških prispevkov štajerskega častnika Fellingerja[11] je bilo v listu vse več; kratke povesti, aforizmi in Zoisov članek o človeški ribici so dajali letniku pečat novih stremljenj; Zupančič[127] je pomagal skrbeti Wurzbachu za tako biografsko in topografsko gradivo, da je smel list še z neko pravico nositi ime po glavnem mestu slovenske pokrajine. Letnik 1808[70] pa je že bil tak, da je mogel Kopitar 23. dec. 1808 Zoisu o njem pisati: „Primerek Laibacher Wochenblatta je tudi med (Vašimi) slovanskimi knjigami, in sicer do 1808, ko ni dobil Wurzbach nič več kranjskega, ampak je ponatiskoval le severnonemške zabavne liste."[96] Zois torej lista 1808 menda sploh ni več prejemal. Medtem ko iščeš v ohranjenih številkah,[70] izmed katerih je izšla zadnja 15. apr. 1809, zaman članka, ki bi izpričaval kako idejno zvezo s preporodom, pa te semtertja iznenadi tako istovetenje z novim nemškim nacionalizmom, da je utegnilo biti to v Ljubljani za ljudi s slovensko preporodno miselnostjo že naravnost izzivanje. Pesmi iz področja nemške brambovske lirike je bilo v listu več: 5. nov. 1808 „Lied der Landwehr im Herzogtum Krain"; 4. febr. 1809 „Germania"; 8. apr. 1809 „Empfindungen des ersten Steyermärkischen Bataillons bey seiner Fahnenweihe in der Kreisstadt Marburg am 2. April 1809"; 15. apr. 1809 „Aufruf an Karnioliens Heldensöhne" s podpisom „v. K...r" in pesem „An Se. Königl. Hoheit den Erzherzog Ferdinand", ki so jo peli na muzikalični akademiji v Krakovu 16. marca 1809. Preporoditelji so se utegnili zamisliti ob drugi in zadnji: „Germania" je pozivala Nemce, „naj ne obupajo nad nemško domovino", češ, „nemška moč ji bo dala sijajno bodočnost"; a Poljake je vnemala pesem za mišljenje, da imajo avstrijski narodi „enaka srca, čeprav sta različna jezik in obleka", in da so „avstrijska ljudstva še ponosneje ena nacija, ako sovražniki v svojem ponosu in v svoji visokosti samo ločijo, zmerjajo, grozijo". Dne 4. marca 1809 je posvetil „Laibacher Wochenblatt" poseben članek Napoleonovi ideji univerzalne monarhije, ki jo je pobijal s pozivom na usodo zemelj, katere so združili Aleksander Veliki, Rim in Karel Veliki.

Vsaj v prvi polovici 1807 je imel tudi Leopold Eger v zvezi s svojimi nemškimi novicami še literarni „Anhang der Laiba-

cher-Zeitung",[70] ki je bil tako po obliki kakor tudi po vsebini podoben konkurentu iz Kleinmayrjeve tiskarne. Urednik in sotrudnik, ki sta dajala listu semterja kranjsko-domoljubni značaj, nista znana. Ko so združili Kleinmayrjeve in Egerjeve novice z 2. jul 1807 zopet v „Vereinigte Edel von Kleinmayr'sche und Leopold Eger'sche Laibacher Zeitung", ki jo je zalagala in tiskala Kleinmayrjeva tiskarna,[70] urejeval pa menda že Vodnikov svobodnomiselni kolega Peesenegger,[8] je „Anhang" prenehal izhajati ter ni več doživel obnovitve.

Stiki s tujino.

V desetletju 1799—1809 si je končno utrl slovenski preporod pot do takih stikov s slovansko in neslovansko tujino, katerih vpliv na tempo in vsebino gibanja ni mogel izostati. Nove zveze so paralizirale smrt Šimkovo 1798,[3] Denisovo 1800,[10] Pohlinovo 1801[7] in Durychovo 1802.[12]

Neki G.[127] na Dunaju, ki je bil Kranjec ali vsaj dober poznavalec književnih načrtov Zoisovega krožka, je čutil že 1802 tako potrebo po zbližanju slavistov, da je v brnskem listu „Patriotisches Tagblatt" 11. avg. javno pozval poljskega leksikografa Lindeja, naj se obrne do Vodnika po pomoč za svoj slovar. Linde je sicer objavil v brnskem listu z dne 30. okt. 1802 svoj naslov,[123] toda iz njegovega slovarja ni razvidno, da bi se bil Vodnik pozivu odzval.

Do nov. 1802 je imel že tudi nekdo izmed slovenskih janzenistov za oceno slovenskih književnih novosti iz svojega področja dostop v novi dunajski list „Annalen der Literatur und Kunst". Kdo bi utegnil biti v „Annalih" ocenjevatelj nove izdaje Debevčevih „Kratkih naukov" iz 1801, o tem se da samo ugibati: Šraj?[93] Kranjskim janzenistom je mogel koristiti pri iskanju zvez z „Annali" rojak Tomaž Dolinar, če je spadal že v tej dobi med sotrudnike lista.[96]

Naslednje leto 1803 se je napovedalo več novih stikov. Alter,[11] ugledni literat in kustos univerzitetne knjižnice na Dunaju, je otvoril v „Annalih" rubriko za nekrologe slovenskim književnikom,[8] ki je mogla postati zelo važna. Jožef pl. Sartori, knjižničar v terezijanski akademiji,[11] torej Herbičev predstojnik in Dolinarjev tovariš, je izpričal z objavo Pohlinove „Bibliotheca Carnioliae" v katalogu terezijanske biblioteke nedvomno zelo visoko pojmovanje ozirov do nenemške avstrijske pokrajine. Japelj, ki je iskal 1803 na Dunaju slovanskih filo-

loških pripomočkov,[93] se je seznanil z Lindejem in menda tudi ž njegovim mecenom grofom Ossolińskim. Ob tej priliki je Lindeju obljubil, da jima priskrbi iz celovške kapiteljske knjižnice na posodo Megiserjev slovar „Thesaurus polyglottus", kar je s pismom z dne 24. sept. 1803 tudi storil.[3] Končno je izvedel ljubljanski nadškof Brigido,[6] da se zanima njegov zagrebški tovariš Vrhovac[7] tudi za slovenske knjige, ter mu je poslal 29. dec. 1803 obenem z Japljevim prevodom biblije tudi dve slovenski slovnici in dva slovenska slovarja.[8]

Mnogokaj izmed teh zametkov je sicer brez ploda propadlo. Linde je že 1803 ostavil Dunaj ter odšel v Warszawo,[8] a dopisovanja z Japljem menda nista nadaljevala. Brigido je imel sam premalo stikov s preporodom, da bi bil ustvaril trajne zveze med preporoditelji in Vrhovcem, ki si s Zoisom menda tudi še po poroki svoje nečakinje z Bonazzom ni dopisoval. Alter je 29. marca 1804 umrl.[11] Dober nauk iz 1803 pa so si utegnili kranjski preporoditelji zapomniti: da morejo nekrologi slovenskih preporoditeljev v tujih literarnih glasilih na domače skeptike bodrilno vplivati ter jačiti preporodno misel.

Medtem ko pričajo podatki n. pr. o Japlju, ki jih je objavil 1804 sedmi dodatek k Meuselovemu biografskemu leksikonu „Gelehrtes Deutschland", še vedno o zelo slabih zvezah uredništva s Kranjsko, je imel ob Kumerdejevi smrti mnogo boljše stike s Kranjsko upoštevani časopis „Allgemeine Literaturzeitung" v Jeni. O tem, kateri izmed Kumerdejevih znancev je imel tak ugled pri tem listu, da je mogel objaviti v njem nekrolog kranjskega šolnika, bi se dalo zopet samo ugibati.

Med Francozi, ki so bili v Ljubljani 1805—1806, sta imela nekaj smisla za preporod vsaj Etienne Maria Siauve, ki je občeval s Zoisom ter vsaj 20. marca 1806 pisal tudi Erbergu,[6] in pa oni Vodnikov znanec, ki je pisal ljubljanskemu profesorju poetike 10. maja 1806 iz furlanskega mesta Pordenone.[70] Med avstrijskimi častniki, ki so prišli v Ljubljano 12. febr. 1806 z generalom Bellegarde-om in pozneje, pač ni bilo takih interesentov za slovenski jezik, a ne smemo prezreti Bellegardove 16letne kontese[99] Eugénie,[96] ki je postala po Zoisovem posredovanju še tega leta Kopitarjeva učenka v slovenščini.[99]

Medtem ko je Dobrovský v „Slavinu" iz 1806, prvem slavističnem glasilu za vse Slovane, izmed živih slovenskih preporoditeljev vsaj Japlja omenjal, čeprav mimogrede, so že tudi v Ljubljani mislili na zvezo s slavnim sodobnim slavistom.

Oglas Vodnikovega slovarja, ki ga je prinesel „Laibacher Wochenblatt" prve dni jul. 1806, imenuje 5 živih slovanskih leksikografov, katerih dela je uporabljal kranjski pisec: Dubrovničana Stullija, Rusa Heyma ter Čehe Thama, Tomso in Dobrovskega. Med temi pa je imel Vodnik menda samo Dobrovskega za tako pomembnega, da je iskal korespondenčne zveze ž njim. Kopitarjevo namigavanje, da je on nagovarjal k iskanju stikov z zunanjimi slavisti in dal torej tudi za prvo Vodnikovo pismo Dobrovskemu pobudo,[3] najbrž ni povsem točno.[74] Kopitar se je zatekal že takrat tudi k neresnicam, ako je videl priliko, da more Vodnika potlačiti.[119] Povsem prirodno ozadje za Vodnikovo pismo Dobrovskemu z dne 6. jul. 1806 moreta tvoriti oglas slovarja, ki ga Vodnik obenem s pismom pošilja Čehu, in pa želja, da bi mu Dobrovský nabiral naročnikov. Vsekako je Vodnikovo pismo patriarhu slavistike iz Zoisovega kroga in odgovor Dobrovskega z dne 8. nov. 1806 začetek korespondence Dobrovskega s tem krogom.[3] Šele v oglasu „Slavina", ki ga je prinesel „Laibacher Wochenblatt" 1806 v skupni številki proti koncu novembra, naglaša Kopitar momente, ki so merili na potrebo dopisovanja z zunanjimi slavisti: pravi, da je Dobrovský najznamenitejše slovanske dežele prepotoval in da ima v vseh teh deželah korespondenčne zveze; poziva rojake, naj ustrežejo „Slavinu", ki pričakuje odziva tudi s Kranjskega.

Ob Japeljevi smrti 11. okt. 1807 se je še posebno jasno videlo, da more tudi delo za preporod slovenskega jezika človeka narediti slavnega in znanega: celovški priložnostni poet Jožef pl. Cerfogli ga je slavil v latinskem jeziku,[70] nekrologe sta mu posvetila v nemškem mestu Halle „Der Biograph, Darstellung der merkwürdigen Menschen der drei letzten Jahrhunderte", na Dunaju pa „Annali".

Z dunajskimi „Annali" so dobili ljubljanski krogi novo zvezo šele 1807, ko je imel redakcijo že Fr. Sartori.[11] Urednik lista „Laibacher Wochenblatt" in pa Sartori, ki je živel do 1808 v Gradcu,[11] sta se najbrž osebno poznala. Za poročilo o prvih dveh letnikih ljubljanskega tednika v februarski številki „Annalov" 1807, ki pohvalno omenja tudi rajnega Breckerfelda in zlasti Zupančiča, je dal Sartoriju podatke pač še Stadelmann sam. Najbrž ta obvestila so pripravila pot v „Annale" Zupančiču: vsaj že 4. nov. 1807, ko je pisal Zupančič z Rake prvo pismo Vodniku, je bila učenčeva ocena učiteljevih „Pesmi za poskušino" že v Sartorijevih rokah.[70]

V jeseni 1807 je zveze kranjskih književnikov z „Annali" nepričakovano poglobil Štajerec Lenz, sotrudnik „Annalov". Lenz je obiskal 1807 svoj spodnještajerski zavičaj ter je hodil od tukaj na izlete po sosednjih dolenjskih krajih. Med onimi Kranjci, ki so prišli ž njim v stik, so bili Zupančič, Vodnik in najbrž tudi Šraj.

Lenčev obisk pri Hallerjevem domačem učitelju Zupančiču na Raki po Vodnikovem obisku okt. in pred 4. nov. 1807 je po Zupančičevem pismu Vodniku z dne 4. nov. 1807 izpričan.[70] Odnošaji med Lenzem in Zupančičem, na katerega je napravil gost vtis učenega in literarno izobraženega moža, ki spremlja z veliko simpatijo tudi Vodnikovo poezijo, so postali zelo iskreni: Lenz je obžaloval, da Vodnika ni več dobil na Raki, in govoril o tem, da ga obišče v Ljubljani; s silo je odnesel gostitelju primerek Vodnikovih „Pesmi" ter obljubil, da „si izprosi od Sartorija Zupančičevo recenzijo (Pesmi), če še ni natiskana, in da bode pesmi ž njo primerjal."[70] Podoba je, da je članek „Übersicht der krainischen Literatur", ki govori med drugimi stvarmi tudi o Kopitarjevi slovnici in ki je izšel v „Intelligenz-Blattu" dunajskih „Annalov" v novemberski številki iz 1807, vsaj deloma plod informacij, katere sta dala Lenzu Zupančič in Vodnik sama, dasi sta si Lenčev obisk in objava članka časovno zelo blizu. Lenz je torej pač oni „soudeležnik instituta Annalov", s katerim se je po Kopitarjevem izvestju marca 1808 Vodnik med počitnicami 1807 „sešel na Dolenjskem" ter mu dal za „Annale" informacije o Kopitarjevi slovnici, s katerimi Kopitar ni bil zadovoljen.[74] V Zupančičevi oceni Vodnikovih „Pesmi", ki so jo prinesli „Annali" v marčni številki iz 1808, je pač tudi nekaj Lenčevega.

Verjetna je podmena, da je obiskal Lenz v jeseni 1807 tudi Trn, ki je še bliže štajerski meji kakor Raka, ter da je govoril tu s svetoduškim župnikom Šrajem. Štajerec Lenz ali Kranjec Dolinar je utrl najbrž tudi pot, po kateri je dobil od „Annalov" prošnjo za članke o kranjski literaturi Šraj, ki poroča Vodniku 2. febr. 1808, da so ga „Annali prosili za prispevke pred dobršnim časom", torej vsaj že 1807.

Medtem ko so si utrjali 1807 in 1808 Zupančič, Vodnik in Šraj zveze z dunajsko žurnalistiko, sta dobila Kopitar in Zois novo zvezo s slovanskim severom in prvo s slovanskim jugom.

Kopitarju po vsej priliki ni bila prijetna niti misel na Vodnikovo dopisovanje z Dobrovskim niti misel na Vodnikove zveze z „Annali". Ko je prispel okoli srede marca 1808

v Ljubljano odgovor Dobrovskega na drugo Vodnikovo pismo,[92] a kmalu na to še zvezek „Annalov" za marec 1808 s pohvalo Vodnikovih „Pesmi", je sklenil Kopitar, kateremu je zaupni Vodnik pokazal praško pismo, izpodriniti tekmeca ter postati namesto njega slavistični dopisnik Dobrovskega: za mecenovim in Vodnikovim hrbtom je napisal Dobrovskemu dolgo pismo z dne 30. marca 1808,[65] kateremu je priključil med drugim „pragmatično zgodovino prepirov med Vodnikom in Kopitarjem" in pa odlomek avtobiografije".[121] S pošiljko je Zoisov tajnik pač izpričal svojo izredno sposobnost in pripravnost za slavističnega dopisnika, a je obenem tudi razgalil več svojih nesimpatičnih strani[28], kajti blatil je Vodnikov značaj, in to s pretiravanji in izmišljotinami,[23] ki bi jih ne bil mogel dokazati.

Vodnik na ljubeznivo in dolgo pismo Dobrovskega z dne 3. marca 1808,[3] ki je vsebovalo tudi več vprašanj, menda ni nikoli odgovoril, kakor da je slutil Kopitarjev zahrbtni korak. Zois pa je zvedel za prvo Kopitarjevo pismo Dobrovskemu na način, ki ga Kopitar ni predvideval. Dobrovskega odgovor, napisan okoli 15.—20. jan. 1809, je prispel namreč na staro Kopitarjevo adreso v Ljubljano, a Zois ga je odprl, medtem ko ga je prejel Kopitar še le tik pred 1. febr. 1809.[3]

Ko je pisal Kopitar prvo pismo za Dobrovskega, je Zois že imel v rokah pismo, ki mu ga je poslal po posredovanju kontese Bellegarde Fran Marija Appendini,[65] dubrovniški šolnik in slavist.[7] Zois je nameraval poslati Appendinijevo pismo Dobrovskemu,[65] a bolezen in drugi posli so povzročili, da še po preteku leta dni niti ni poslal pisma v Prago niti napisal odgovora. Šele v konceptu za odgovor na Kopitarjevo pismo z dne 9.—12. febr. 1809 si je Zois radi urgenc svojega bivšega tajnika zabeležil: „Za Appendinija mi je treba po Becku nabaviti vse knjige in pripomočke ter priključiti literarno pismo — to odpremim v Dubrovnik ter se ponudim za srednika med Vami, Dobrovskim in Schlözerjem."[96] Vse to se je menda zgodilo, a Appendinijev odgovor do srede okt. 1809 še ni prispel.[96]

Zois je bil 1809 poučen tudi o stikih med svojim sorodnikom Lehmannom in Čehom Jüstelom, referentom za verske in študijske stvari v Gradcu.[6] V konceptu za odgovor na Kopitarjevo pismo z dne 9.—12. febr. 1809 je namreč tudi stavek: „Odgovor Jüstelov Lehmannu. Gojiti hočejo slovenščino (das Windische) ob Dravi?"[96]

Kopitarjevo bivanje na Dunaju je otvorilo za stike kranjskih preporoditeljev s tujimi slavisti in vplivnimi časnikarji prav tako nove možnosti kakor za Zoisove stike z naravoslovci.

Med novimi osebnimi Kopitarjevimi znanci v dobi od 5. nov. 1808 do konca apr. 1809 so izpričani: 12. nov. 1808 Ivan Krstijan Engel,[90] ogrsko-nemški protestant, koncipist pri sedmograški dvorni pisarni na Dunaju, cenzor[11] in zgodovinar slovanskih zemelj;[8] 13. nov. Franc Inocenc pl. Lang,[96] rektor dunajskega mestnega konvikta in vplivni stalni referent za gimnazijske stvari v novi študijski dvorni komisiji;[11] 20. nov. dr. Suntiger iz Celovca, pisec notranjeavstrijske zgodovine; 20. nov. Čeh Zlobický,[96] profesor češčine na univerzi, slovanski cenzor in lastnik velike slavistične biblioteke; 27. nov. neki gališki bogoslovec;[96] 16. jan. 1809 grof Ossoliński,[90] zbiratelj slovenskih knjig, ki je mesec dni pozneje že bil prefekt dvorne knjižnice;[11] 3. febr. urednik „Annalov" Franc Sartori;[96] 6. febr.[55] štirje sojuristi z Ogrskega, Rumun[92] in trije Srbi,[65] med njimi neki Ranković;[125] 12. marca Ivan Mihael Armbruster,[96] urednik lista „Vaterländische Blätter";[11] 29. apr. L. Kuhn, „saški slavist, ki je že napisal marsikatero filološko stvar ter želel pozneje dobiti tudi slovenski novi zakon iz 1804".[96]

Kopitarjevi odnosi do novih znancev, ki so bili na družabni lestvici više od bivšega Zoisovega tajnika, so bili že od začetka opazljivo bolj domači,[96] kakor bi pričakoval človek, ki upošteva stanovsko razliko. Vendar tudi Kopitar sam pred natiskom slovnice, ki bi mu naj dala znanstveno slavistično legitimacijo, še ni mislil na to, da bi sodeloval pri dunajskih listih, ki sta jih urejevala dva izmed njegovih novih znancev. Franc Sartori in „Annali" mu sploh niso bili simpatični, ker je izvedel, da „označujejo vso kliko annalistov za fantaline" in da so se „starejši člani kakor (Tomaž) Dolliner, Engel itd. umeknili". Kako je 5. febr. 1809 Kopitar še milil o bodočem svojem razmerju do „Annalov", kaže pismo Zoisu, kjer pravi o Sartoriju: „S tem sem in hočem biti le toliko znan, da ne izgubim njegove milosti."[96] Drugačen je bil že sedaj njegov odnos do Armbrusterja. Tudi uredniku lista „Vaterländische Blätter", ki med Kranjci še niso imeli sotrudnika, se sicer ni sam ponujal, pač pa je posredoval za sprejem članka iz peresa ljubljanskega dr. Schmida, ki ga je prejel preko Zoisa. Posredovanje je imelo uspeh, da je mogel pisati 12. marca 1809 mecenu: „Porabil sem spis drja. Schmida, da se z g. pl. Armbrusterjem osebno seznanim... Izročil sem

spis v presojo, ali bi mogel dobiti mesto v P. Bl. (= Vaterländische Blätter) in sicer z opombo, da ste mi ga Vi poslali. Rekel je: saj itak v Ljubljani nimam za P. Bl. nobenega dopisnika, tem prijetnejše mi je, ako morem dobiti nenaprošene velikodušne sodelavce."[96]

Srbske svoje tovariše je Kopitar upošteval radi narodnih pesmi, izvestij o srbskih piscih in iz drugih slavističnih razlogov menda še le po prejemu prvega pisma Dobrovskega, ki sicer ne govori o Srbih, pač pa daje polno migljajev o vrzelih v slavistiki.[65] Ne sme se prezreti, da se začne odražati to novo Kopitarjevo zanimanje v pismih šele več dni in tednov po 1. febr. 1809, ko je bilo pismo Dobrovskega že v njegovih rokah: v pismu Dobrovskemu 6. febr.,[65] v pismih Vodniku 9. febr.,[92] a v pismih Zoisu šele 2. maja 1809.[96] Ko je Dobrovský 13. marca 1809 v odgovor na Kopitarjevo omenitev Obradovića naglasil potrebo popolne bibliografije Orfelinovih in Obradovićevih spisov,[65] torej pregled dela onih dveh Srbov iz novejše dobe,[7] ki sta prva poskušala nadomestiti v posvetni književnosti cerkveni jezik s „prostim srbskim", je pisal Ranković po informacije pesniku Lukianu Mušickemu,[65] knjižničarju metropolita Stratimirovića v Karlovcih.[7] Arhidiakonov odgovor je prinesel na Dunaj tudi željo, naj mu pošljejo Kopitarjev naslov, ker bi rad dobil izvestja o kranjski bibliji. Kopitar je prošnji 7. apr. 1809 sicer ustregel,[65] a srbski dijaki so menda že prihodnji mesec pred Francozi pobegnili z Dunaja v domovino in tudi pismo Mušickega je izostalo.[12b]

Na kako pestrost zvez s tujci je Kopitar spomladi 1809 že mislil, kaže njegov seznam za Zoisa z dne 14. apr. 1809 z imeni oseb, katerim bi naj poslali iz Ljubljane v dar novo slovnico slovenskega jezika. V seznamu so poleg drugih:[96] Dobrovský, Linde, Stratimirović, sekretar ogrske dvorne pisarne in srbski književnik Tekeli, Ossoliński, Zlobický, Engel, Lang, hallejski jezikolovec Vater in göttingenski zgodovinar in slavist Schlözer. Vendar ni izpričano, da bi se bila začela že v teku naslednjih šestih mesecev s katerim teh naslovljencev kaka nova Kopitarjeva korespondenca.

Medtem ko tudi Ranković vkljub obljubi svojemu kranjskemu prijatelju na Dunaj ni pisal,[125] je postalo dopisovanje med Kopitarjem in Dobrovskim s 6. febr. 1809, ko je pisal Kopitar patriarhu slavistike drugo svoje pismo,[65] redno in iskreno ter tvori že od začetka važen vir zlasti tudi za poznavanje slovenskega preporoda. S pismi Kopitarjevimi je dobival Dobrovský

pomembne osvetljave že rajnih slovenskih preporoditeljev Japlja, Kumerdeja, Linharta in Pohlina, a izmed živih so prišli v njegovo evidenco poleg Zoisa in Vodnika, ki jih omenja od začetka skoraj vsako pismo, do okt. 1809 še: Debevec, Škrinar, Jakob Zupan in Jurij Zupan. Tudi dela in rokopise slovenskih preporoditeljev je prejemal Dobrovský po posredovanju svojega novega dopisnika.[8] Slovenci so dobivali s patriarhovimi pismi naloge, vprašanja in često tudi migljaje za važne problemske rešitve,[9] kakršnih jim nikdo drugi ni mogel dati.

Zois si sicer ni začel z Dobrovskim sam dopisovati, pač pa se je važnosti nove zveze zavedal ter pisal Kopitarju 24. jan. 1809: „... o zdravju Dobrovskega morate dobiti pozitivnih podatkov. S tem možem bi izgubili svojo največjo oporo in nado".[9]

Le dopisovanje med Dobrovskim in Vodnikom se izza spomladi 1808 radi Kopitarjeve intrige ni razvijalo tako, kakor je prej kazalo[8] in kakor je bilo potrebno.

Desetletje 1799—1809 je storilo za stike slovenskih preporoditeljev z zunanjimi slavisti več kakor vsa prejšnja razdobja skupaj ter ustvarilo slovenskemu pokretu nov vir pobud.

Biblioteke in ostaline.

Utemeljitelj peštanskega narodnega muzeja med kranjskimi preporoditelji sicer še ni dobil posnemovalca z istim širokim namenom, kakor je bil njegov, vendar pa je začelo zbiranje slovenskih in slavističnih knjig na Kranjskem 1799—1809 polagoma dobivati videz večje sistematičnosti. Obenem je rastlo število zbirateljev, ki so iskali prič slovenske književne aktivnosti in pa slavističnih filozofskih pripomočkov tudi iz prave slovenske preporodne vneme, ne pa samo iz znanstvenih ali narodnostno nediferenciranih pokrajinsko-patriotičnih ozirov.

Zois je dal neslavistični del svoje biblioteke iznova katalogizirati. Katalog je napravil, kakor kaže rokopis, po vsej priliki Kopitar, in sicer proti koncu 1803 ali v začetku 1804: najmlajša vpisana dela so namreč iz 1803.[10]

Seznam ima sledeče nadpise: Philosophia, Ethica, Politica, Physica, Historia naturalis, Zoologia, Botanica, Mineralogia (z dodatki: Mineralogische Geographie & Geognosie, Vulcani, Petrefacta), Oeconomia, Mercatura, Metallurgia, Chymia, Mathesis, Mathesis applicata, Musica, Artes imitatrices, Architectura, Ge-

ographia, Strategica, Historia, Miscellanea historica, Statistica, Philologia, Historia litteraria, Bibliologia, Archaeologia, Critica, Auctores classici, Linguistica, Litterae elegantiores, Zeitschriften, Jurisprudentia, Medicina, Theologia, Spiele, Technologie ter Sammlung von Opern (1689—1779). Ker slavistike v ta seznam ni sprejel, dasi prirastek v katalogu iz 1778 ni točno zabeležen, ni mogoče ugotoviti, katera nova slavistična dela si je nabavil 1798—1803, torej v petletju pred Kopitarjevim prihodom.

V dobi od začetka 1804 je Kopitar na dotok novih slavističnih del v Zoisovo knjižnico nedvomno močno vplival.

Predvsem je opozarjal Kopitar mecena na važnost del Dobrovskega. Opazljivo je, da sta v katalogu iz 1803—1804 samo 2 letnika praških „Abhandlungen", namreč 1775 in 1791,[70] medtem ko je imel Zois 30. marca 1808 tudi letnike od 1792 naprej.[65] Letnik 1793 s poročilom Dobrovskega o potovanju na Švedsko in v Rusijo 1792 ter letnik 1803 s kritičnim pretresom Dobrovskega o problemu Boživojevega krsta si je nabavil torej Zois šele v času Kopitarjevega tajništva. Ni izključeno, da je dobil Zois šele v tej dobi tudi sešitek nemško-češkega slovarja Dobrovskega s črkami A—F iz 1802. Ko je našel proti koncu 1806 pri Kornu prvih 5 zvezkov „Slavina", ga je takoj kupil za Zoisovo biblioteko ter „ga v triumfu nesel v hišo tega znanega prijatelja znanosti in umetnosti". A patriarhu slavistike je sporočil že v prvem pismu iz Ljubljane, katera njegova dela je prečital, ter ga prosil, naj ukrene, da pošljejo Kornu za Zoisa vse one njegove spise, ki jih še ni prečital, torej knjige, ki jih Zois še ni imel.[3] Do konca okt. 1809 je dobil Zois izmed spisov Dobrovskega po Kopitarjevi skrbi, ki je imel to smer v evidenci tudi na Dunaju, k „Slavinu" res še: „Slovo slavenicum" iz 1799, češko slovnico iz 1809 in pa prispevke v praških „Abhandlungen" iz 1785 do 1790.[3]

V dobi 1804—1808 si je nabavil Zois mimo spisov Dobrovskega še razna druga slavistična dela, ki opozarjajo na vpliv Kopitarjev, n. pr. Hacquetovo „Abbildung u. Beschreibung der südwest- und östlichen Wenden, Illyrer und Slaven" iz 1801.

Po Kopitarjevem posredovanju z Dunaja je dobil Zois mimo spisov Dobrovskega do okt. 1809 vsaj dve slavistični knjigi: Lindejev poljski slovar iz 1807 med 20. nov. in 10. dec. 1808;[96] Vaterjevo „Praktische Grammatik der russischen Sprache" iz 1808 kmalu po 1. febr. 1809.[96] Kopitar je najbrž tudi po-

vzročil, da je Franc Sartori poslal Zoisu pred 4. apr. 1809 Voltiggijev „Ričoslovnik iliričkoga, talijanskoga i nimačkoga jezika" iz 1802,[96] ki so ga natisnili na Dunaju.

Na Japljevo slavistično biblioteko Zoisa po smrti njenega lastnika dne 11. oktobra 1807 sicer ni bilo treba opozarjati šele Kopitarju. Pač po posredovanju grofa Sigismunda Hohenwarta so poslali Zoisu slavistično biblioteko bivšega sodelavca menda še v prvem četrtletju izza Japljeve smrti. V poslani biblioteki niso bila vsa slavistična dela, ki jih je Japelj imel, in Zois je vključil svoji biblioteki iz pošiljke le tri slovarje: poljsko-latinskega v izdaji iz 1741, ki mu je bil avtor G. Knapski-Cnapius; Thamovega nemško-češkega v 2. izdaji iz 1799; Heymovega rusko-nemškega in nemško-ruskega v 2. izdaji iz 1801. Vse druge Japljeve slavistične knjige je namreč Zois že imel, zato jih je poklonil tik pred 16. febr. 1808 ljubljanski licejki.[3]

Vendar je veljala specialna pažnja Kopitarjevega poslovanja v Zoisovi biblioteki težnji, da doseže mecenova biblioteka čim večjo popolnost v vrsti svojih slovenskih in slovenističnih knjig in rokopisov ter drugih tiskanih ali rokopisnih stvari, ki so se tikale Kranjske. Zois je imel sicer v svoji knjižnici poleg novejših tiskov iz omenjenih skupin že 1780[3] tudi Hrenov lekcionar iz 1612 in Hipolitovo prireditev Bohoričeve slovnice iz 1714, a 1798[3] Trubarjev psalter iz 1566, Juričićevo Postilo iz 1578, Dalmatinovo Biblijo iz 1584, Bohoričevo slovnico iz 1584 ter Hipolitov rokopisni slovar iz 1711. Verjetno je torej, da si je pridobil po 1798 Zois sam tudi Dalmatinov molitvenik iz 1584 in Dalmatinovo prireditev protestantske pesmarice iz istega leta še pred 1804 ali vsaj brez Kopitarjevega sodelovanja po 1804. Toda nedvomno je, da so imela vsa ta mecenova prizadevanja zlasti 1806—1808, ko je njegov tajnik pisal slovensko slovnico, kakor tudi po nov. 1808, ko je študiral na Dunaju, v Kopitarju smotrnega podpornika.

Kopitar je še bival v mecenovi hiši, ko je pripravil Zois Gubancu, prijatelju slovenskih knjig med okoliškimi kmeti, tako „sijajen sprejem", da so začeli kmetje o tem govoriti. Mož je spadal menda med „bukovnike": imel je stare bukve, poznal je Japljevo in Kumerdejevo prireditev sv. pisma ter pomagal kmetom kritizirati njun jezik in pravopis,[96] a morda si je tekste tudi prepisoval. Zois, ki ga je menda ob Kopitarjevi prisotnosti pridobil za obljubo, da mu bo zbiral stare slovenske knjige, je poročal o njem svojemu bivšemu tajniku 21. nov. 1808 na Dunaj:

„Gubanc mi je prinesel Kempčana iz 1745, a obljubil tudi izdajo iz 1719. Morebiti ga pošljem prihodnjo pomlad k protestantskim Slovencem (Windische) na Koroško, da poišče, kar nam še manjka."[96] Po Kopitarjevem odhodu se je javil pri Zoisu še drugi bukovnik, Anton Korbič iz vodiške župnije. Mecen ga je predstavil Kopitarju v pismu z dne 20. dec. 1808: „... poročam, da sem medtem spoznal nekega starega moža iz Vodic, Antona Korbiča, ki tudi citira Kumerdeja, Japlja in Hohenwarta ter je prav tako kakor Gubanc načitan in posestnik bogate zaloge knjig. Obljubil je, da mi v kratkem pokaže vse svoje zaklade."[96] Kopitarjevo pismo z dne 27. dec. 1808 svedoči, da je bivši tajnik vedel, kako je Zois sprejel Gubanca: „Zelo me veseli, da je privedel sijajni sprejem Gubančev Vaši milosti še boljšega zbiratelja."[96]

Kopitarju je bilo Zoisovo nadaljevanje zbirateljskega dela tem bolj dobrodošlo, ker je že imel v evidenci možnost, da pomnoži Zois svojo zbirko po zameni iz zalog dublet v dvorni biblioteki na Dunaju.

V pismu z dne 30. nov. 1808 je prvič opozoril Zoisa na svoje najdbe v dvorni biblioteki, ki so tvorile izdatno dopolnilo Schnurrerja, in pa na pomen Gubančevega iskanja za eventualno zamenjavo: „Danes sem videl Trubarjev evangelij Matevža 1556 (in duplo!), njegov novi testament (tudi in duplo!) kakor tudi njegova cirilika in glagolitika (in duplo, nekatere komade celo in triplo) — toda nobenega psalterja... Šober meni, da je dovoljeno zamenjati dublete proti drugim redkostim; kaj ko bi našli na Kranjskem psalter ali kaj drugega? Gubanc naj pridno išče."[96] Zois, ki je čutil odpor proti Šobru, a je hotel izrabiti situacijo, je odgovoril 10. dec. 1808: „Poslednjemu (t. j. Šobru) ne bom dal nikoli lepe besede, čeprav iskreno želim, da bi pridobil za domovino kaj izmed duplikatov in triplikatov, o katerih govorite. Toda za to sta potrebna čas in denar. Stari Gubanc mora iti na Gorenjsko, da najde kaj za zamenjavanje."[96] Kopitar je v pismu z dne 22. in 23. dec. 1808 diferenciral 12 slovenskih, 5 cirilskih in 5 glagolskih protestantskih tiskov, ki jih je našel v dunajski dvorni biblioteki, a o zameni dublet je dostavil: „Kar se tiče duplikatov kranjskih stvari v dvorni biblioteki, je podoba, da bi ji najbolj ustregli z inkunabulami tipografije izpred 1500. Fatalna je samo okoliščina, da imamo posla z rojakom, ki nima nobene vesti. Ali niste znani s Stefaneom (ravnateljem dvorne biblioteke)? V tem slučaju in sploh bi bilo najboljše, da

bi pogledal kdo Stadelmannovo zapuščino, kjer je mnogo inkunabul."[90] Zois se je resno trudil, da izsledi inkunabule za zamenjavo, toda pismo Kopitarju z dne 14. jan. 1809 kaže, da ni imel uspeha niti si ga obetal: „Težko da bomo mogli nabrati za zamenjavo zadostno število komadov. Stadelmannove, Hohenwarthove in Wallensbergove[70] kataloge sem te dni sam skrbno pregledal, a zasledil sem komaj 26 komadov iz dobe pred 1500 — namreč iz dobe po 1480. Korn ima tudi samo nekaj turnirskih knjig. Z B. Stefaneom bi lahko dobil stik ter se ognil vsem ponudnikom, toda s praznimi rokami ne moreš ničesar napraviti." Ker se Gubanc in Korbič nista več oglasila, se je zanašal le še na Vodnikovo pomoč: Vodnik bi naj po Veliki noči pregledal „ostanke kapucinov v Škofji Loki in v Kranju," „počitnice v jeseni 1809 pa preživel na slovenskem Koroškem".[90]

Načrti se niso uresničili: Gubanca in Korbiča korespondenca med Kopitarjem in Zoisom po 14. jan. 1809 ne omenja več, Vodnik ni posetil slovenskih koroških protestantov, a Zois ni mogel začeti akcije za zameno dublet v dvorni knjižnici. O obsegu uspeha iskanj, kakor je bilo Gubančevo in Korbičevo, sploh ni mogoče dobiti prave slike, opazljivo pa je, da je mogel pokloniti Zois po en primerek Dalmatinove Biblije tudi svojim prijateljem, n. pr. Vodniku in Kopitarju.[8]

Zoisu je bila važna rešitev vsakega novega primerka stare slovenske knjige. Ko je od Kopitarja izvedel, da ima neki češki oskrbnik Bohoričevo slovnico, je bivšemu tajniku 10. dec. 1808 naročil, naj se o Veliki noči pelje v St. Pölten in knjigo „reši". Ko je Kopitar 7. dec. 1808 odgovoril, da oskrbi stvar Zupan s pomočjo nekega sošolca,[96] ga mecen ni več nagovarjal k potovanju radi knjige, ki jo je imel sam v več primerkih.[75]

V tej dobi se je pač še redko zgodilo, da Zois ne bi bil kupil slovenističnega dela, na katerega ga je opozoril Kopitar, zato nekoliko preseneča mecenov postopek ob opozorilu na Pohlinovo „Bibliotheko Carnioliae", ki jo je objavil Jožef pl. Sartori 1803 v četrtem zvezku kataloga terezijanske biblioteke. Ko je obvestil Kopitar mecena 5. dec. 1808 o tisku dela, je Zois 14. jan. 1809 pač vprašal za ceno celokupnega Sartorijevega kataloga, a kupil ga še ni, čeprav so v Ljubljani tudi na Kopitarjevo pošiljko prepisa šele čakali[157] in čeprav je imela Pohlinova književna zgodovina za zbiratelja slovenskih knjig še poseben pomen.

Izmed ostalin preporoditeljev,[93] ki so umrli 1799—1809,[93] je imel Kopitar v mecenovi biblioteki na razpolago pač že Kumer-

dejeve filološke rokopise, ne pa tudi Japljevih,[3] ki jih je dobil Zois po vsej priliki šele po tajnikovem odhodu na Dunaj.[96]

V prirastku Zoisove slavistične biblioteke iz 1799—1809 je tudi več knjig, o katerih ni mogoče določiti, ali si jih je nabavil mecen iz lastne iniciative, oziroma nekatere že pred 1804, ali po tajnikovem opozorilu. Med take Zoisove pridobitve v tem razdobju spadajo n. pr.: Lomonosovljeva ruska zgodovina iz 1766; Anton, Erste Linien eines Versuches über der alten Slaven Ursprung, 1783; Engel, Geschichte der Nebenländer des Ungarischen Reiches, 1797—1798;; Avg. Schlözer, Nestor, Russische Annalen iz 1802—1804; Appendini, De praestantia et vetustate linguae illyricae, 1806; isti, Gramatica della lingua illyrica 1808; slovnice češkega jezika, ki so jih izdali Pohl 1783, Pelcl 1798, Tham 1801, Nejedly 1804; Heymova slovnica ruskega jezika iz 1804; Stulli, Lexicon Latino-italico-illyricum, 1801; Puchmeyerjev češki pravopis iz 1805; Hanke, Empfehlung der böhmischen Sprache und Literatur, 1783; itd.[3]

Poleg slavističnih[23] in naravoslovnih[96] knjig je kupoval Zois v tem razdobju samo semtertja tudi belestristične in druge zabavne knjige.

Da Zois teh panog ni pomnoževal z isto skrbjo kakor ostale, kaže katalog njegove biblioteke iz dobe okoli 1803: pod „Litterae elegantiores" je zabeleženih v primeri s katalogom iz 1780 namreč le neznatno število novih del.

Število beletrističnih knjig, ki bi jih bil Zois mogel imeti že 1782, a so zabeležene še le v katalogu iz 1804, je neznatno. Med tak knjige spadajo n. pr. v francoskem jeziku: Joseph Andrews iz 1775, t. j. francoski prevod Fieldingovega romana; Jean François la Harpe, Oeuvres iz 1777; itd. Še izraziteje priča o pojemanju Zoisovega interesa za beletrijo v katalogu iz 1804 pičlo število knjig, ki so jih natisnili po l. 1782., s katerim je zaključil mecen prvi katalog svoje knjižnice.[23] V to vrsto spadajo namreč le sledeče knjige: Casanova, Nè amore nè donne iz 1782; Arteaga, Teatro musicale Ital. iz 1785; Alfieri, Tragédie iz 1785; angleški David Simple iz 1787; Tom Jones iz 1788, t. j. novi natis Fieldingovega romana; Ossian's und Sineds Lieder iz 1784, t. j. nova izdaja Denisovih prevodov.

Med beletristi, katerih dela je Zois 1782 imel v biblioteki, 1804 pa ne, je največ Nemcev: Hagedorn, Klein, Klopstock, Lichtwehr, Uz. Verjetno je, da je ta in še kaka druga dela izročil sorodnikom. Tudi Kopitar je zabeležil 29. jan. 1807 v katalogu iz

1804, da so pri Bonazzovih: 16 zvezkov Voltaire-ja, Marmontelovi deli „Bélisaire" in „Contes moraux" ter Wielandovi spisi.

Po vsej priliki je kupoval Zois zabavne knjige zlasti le za darila, kakor dokazuje njegovo naročilo Kopitarju na Dunaj z dne 10. dec. 1808, ki je obenem zgovorna priča njegovega okusa: „Izmed letošnjih dunajskih almanahov sem mogel izbrati le almanah iz Degu . . .-ove založbe, ki prinaša slikovit opis potovanja na Grško, vsi ostali so pod povprečnostjo. Pri Becku izberite zame lovski koledar, ako je tudi letos izšel, potem zunanjenemškega in francoskega, in sicer take, ki jih odlikujejo lepa oblika ali lepi bakrorezi in modni ovoji, poslednje kot darila za dame v familiji, kakor običajno kakih 8—12 komadov. Izmed dunajskih almanahov vendar tudi gledališkega, ki menda obstaja, dasi ga Korn nima. Istotako nekaj zvezkov nadaljevanj iz zbirke „Magazin der Reisebeschreibungen, Berlin, bei Voss", če so na razpolago, moj poslednji zvezek ima št. 27. Grofica Lamberg-Salm, ki se je vrnila iz Pise, hoče čitati potopise . . ."[90]

Slično sliko zaostalosti nudi v Zoisovi biblioteki 1804 tudi področje literarne kritike in teorije ter literarne zgodovine. Izmed del, ki so izšla po 1782, so zabeležena v katalogu iz 1804 le brezpomembna: Andre, Stato d'ogni letteratura iz 1783; Lione Allacci, Dramaturgia iz 1785; Heeren, Geschichte des griechischen und lateinischen Sprachstudiums iz 1797.

Slabo je skrbel Zois po 1782 tudi za dotok literarnih časopisov. Izmed publikacij, ki so zabeležene pod „Historia litteraria", „Polymathia" iz „Zeitschriften", so prinašali literarna izvestja le: Briefe eines Eipeldauers iz 1785, Teutscher Merkur, ki ga je prejemal Zois tudi po 1782 pa do 1798, in „Ephemeriden der Italiänischen Literatur" iz 1800. Tudi dunajske „Annale" si je naročil torej Zois šele po Kopitarjevem prihodu, a od 1802 naprej. L. 1804. je naročil „Laibacher Wochenblatt", ki ga je dobival vsaj še 1807,[23] dasi so se ohranili v njegovi biblioteki le letniki 1804—1806,[3] ne pa tudi letnika 1808 in 1809.

Sicer pa Zois 1782—1804 še raznim drugim panogam ni posvečal toliko pažnje kakor slavistiki in naravoslovju. Iz produkcije filozofskih knjig po 1782 je imel 1804 le dve: Enfield, History of philosophy 1791; Weiller, Über Erziehung 1798. Pod nadpisom „Theologia" nima novi njegov katalog niti enega dela iz iste dobe. Zgodovinska, gospodarska, zemljepisna in strategična literatura ga je zanimala po vsej priliki bolj od političnih

teorij, vendar ni prezrl Burke-ovih „Reflections on the revolution in France" in pa zbranih del istega ideologa.

Vodnikova biblioteka je postajala polagoma druga izrazita slovenska preporodna biblioteka.

Kako biblioteko je imel Vodnik ob vrnitvi h književnim poslom in kako jo je množil 1794—1799, se ne da ugotoviti. „Pisanic" 1794 ni imel,[44] a tudi pozneje si je nabavil samo letnik 1781.[159]

Pomembno stopnjo v zbiranju za njegovo knjižnico tvori razprodaja Penzelove knjižne zbirke, ki jo je povzročil z vlogo z dne 6. marca 1798 duhovnik Štefan Pregl,[70] bivši župnik v Dolenji vasi,[45] ki je takrat menda živel v Ljubljani ter spadal pač med upnike nepremišljenega profesorja. Vodnik je plačal dne 20. jul. 1799 za 254 del iz Penzelove biblioteke,[70] ki je štela nad 770 del,[70] 68 gl. 38 kr., toda nekateri stari in redki tiski, ki so tako v Vodnikovem zapuščinskem katalogu[159] kakor tudi v katalogu Penzelove biblioteke,[70] opozarjajo na možnost, da bi si bil nabavil Vodnik iz licitacije Penzelove biblioteke kakšne knjige že med 12. jun. 1798, ko je bila završena cenitev,[70] in pa 20. jul. 1799, ko je izpričano plačilo ene kupljene skupine. V skupini 254 del, ki jih je Vodnik 20. jul. 1799 plačal,[70] je komaj kakšnih 14 del s posebnim pomenom za novega posestnika, ki je bil slovenski literat in filolog. Važen vir za pomnožitev Vodnikove biblioteke je bil tudi Zois, ki mu je dajal svoje dvojnice.[96]

O nekaterih knjigah Vodnikove biblioteke,[159] ki so bile tiskane pred 1809, se da torej na osnovi Penzelovega kataloga[70] z gotovostjo reči, da jih je dobil 1798—1799, o drugih je verjetno, da jih je 1809 že imel.

Vodnikova knjižnica je pristen odraz onih njegovih zanimanj, ki so mu po Zoisovih navodilih usmerjala slovensko književno delo, ter tipična biblioteka skromnega literata, kateremu je bil klasicizem še vedno glavni vzorec.

Izmed literarnoteoretičnih del je imel le štiri, a ta so bila povsem klasicistično usmerjena: peti zvezek Boileaujevih Oeuvres v amsterdamski izdaji iz 1775 (iz Penzelove); Marmontela v nemški prireditvi pod naslovom „Dichtkunst" iz 1766 (iz Penzelove); Gottschedov „Versuch" iz 1751 (iz Penzelove); Guldenbergovo razpravo „Über schöne Wissenschaften", 1766.

Zbirka njegovih latinskih in grških klasikov je dokaj bogata, a značilni so v njej: Horac; Anakreon v leipziški izdaji

iz 1782, v Peeseneggerjevi ljubljanski izdaji iz 1803 in italijanskem prevodu iz 1766; Martialovi epigrami v izdaji iz 1672 in Claudianovi epigrami; Fedrova zbirka basni v izdaji iz 1784.

Število beletrističnih avtorjev iz novejše dobe je za človeka, ki je sam pisal pesmi in prevajal dramatične spise, sumljivo nizko, a obenem priča izbor o enostranski usmerjenosti. Komaj 22 del nas v Vodnikovi biblioteki opozarja, katere beletristične knjige iz dobe pred 1809 je imel pesnik vedno pri roki: Petrarca 1561 (iz Penzalove); Sansovino, L' Arcadia, Benetke 1662; Maffei, Poemata, Benetke 1728; 2 zvezka „različnih italijanskih komedij"; Ermes Colloredo, Poesie in lingua friulana, Tom 2; Fénelonov Telemaque v angleškem prevodu iz 1763; Cervantes, Novelas exemplares, 1655; Pope-ova celokupna dela v nemškem prevodu iz 1758; Ivain, Tom 2; Weichmann, Poesie der Nieder-Sachsen, Hamburg 1725 (iz Penzelove); Uz, Sämmtliche poetische Werke, Wien 1790; Ramler, Lyrische Gedichte, Wien 1783; Klopstock, Oden, 1776; četvero Wielandovih del, namreč Musarion iz 1769, Goldener Spiegel iz 1777, Prozeß um des Esels Schatten iz 1778, Hirtenlieder iz 1779; Voß, Idyllen, 1801 in prevod Homerja; Schiller, Gedichte, Wien 1801; Wiener Musenalmanach 1777 (iz Penzelove) in 1805; Linhart, Blumen 1781; Perinet, Poetische Versuche, Wien 1799; Moeser, Sinngedichte, Wien 1801. Značilno je, da so bila v Penzelovi biblioteki še razna beletristična dela, ki jih Vodnik ni izlicitiral: v italijanskem jeziku poleg de la Motte-ovih „Ode anakreontiche et pindariche" iz 1741 in poleg prevoda Klopstockove Mesijade iz 1771 še n. pr. Tasso in Sannazaro; v francoskem Marmontelov „Bélisaire" in Perraultove „Contes"; v nemškem „Sammlung der besten feinen Gedichte der deutschen Poeten" iz 1766, Hagedornova poetična dela, „Der russische Robinson" itd.

Oblikovatelj slovenskih ugank v vezani in nevezani besedi je mogel rabiti zbirko: Sammlung von Räthsäln, 1781.

Filozofija ga je pač malo zanimala, ker ima le Bacona v francoski izdaji iz 1766. Zelo malo je v biblioteki bivšega frančiškana in dušnega pastirja tudi bogoslovnih del, vendar so med njimi spisi: „Compendium moralis theologiae, Paris 1684: L' écriture sainte 1703; Pierra Corneille-a francoski prevod Kempčanove „Imitatio Christi" iz 1704; Principes de la pénitence et de la conversion, Paris 1764, menda janzenistično delo: Berti, De theologica disciplina, Roma 1767; Jansenius Commentarium in 4 Euangelia, Ljubljana 1792.

Medtem ko je kupoval Vodnik iz področja zgodovine in zemljepisja razmeroma precej, si je nabavil izmed kritikov „starega režima" le Montesquieu-jeve „Lettres persanes", a izmed teoretikov naravnega prava le Puffendorfa v francoski izdaji iz 1712 (iz Penzelove). Knjig, ki so bile sumljive 1819 avstrijski cenzuri, je imel sploh le petero: Fürstlich Anhaltische Gehaimbe Cantzley, 1623 (iz Penzelove); Varilas, La politique de la maison d' Autriche alla Haye, 1689 (iz Penzelove); Hunnius, Apostasia Romanae Ecclesiae, Lubecae 1732 (iz Penzelove); Fo-ka ou les Metamorphoses, Paris 1777; Gibbon, Istoria della Decadenza e rovina dell' imperio romano. Pisa 1779 (brez 6. zvezka).

Izmed gospodarsko-poučnih knjig je imel: Abilgaard, Von Pferden, Kühen, Schafen etc., 1771; Störk, Unterricht für Feld- und Landwundärzte, Wien, 1786; Schubartovo lotiško razpravo o gojitvi detelje iz 1789.

O Vodnikovem zanimanju za mineralogijo je pričalo dvoje del: Grundlinien der salzburgischen Mineralogie iz 1786; Wiedemann, Handbuch der Mineralogie, Leipzig 1794.

Iz filoloških interesov je kupoval Vodnik poleg slovanskih, latinskih, grških, nemških, italijanskih in francoskih slovnic, slovarjev in tekstov tudi španske, holandske, danske, laponske, madjarske, sirske, hebrejske in etiopske filološke pripomočke. Zbirka alfabetov, ki jih je izdala kongregacija vere pod naslovom „Alfabeta veria", ter kažipoti za poznavanje literarne preteklosti Turkov, Islandcev in Peržanov pričajo o sličnem zanimanju.

Izmed pomembnih filoloških del, ki niso bila posvečena posebnim slavističnim problemom, je imel Vodnik le tri: Michaelerjeve „Tabulae parallelae antiquissimorum teutonicae linguae dialectorum" iz 1776 (iz Penzelove); zvezek Adelungovega slovarja „Wörterbuch der hochdeutschen Mundart" iz 1801; prvi zvezek Adelungove publikacije „Mithridates oder allgemeine Sprachkunde" iz 1806.

Izmed Penzelovih slovenskih in slovenističnih knjig in drugih karniolik, ki jih je bilo skupaj nad 60, je kupil Vodnik vsaj jul. 1799 le dve: celovško izdajo Bohoričeve slovnice iz 1758 in Gutsmanovo slovnico. Med knjigami, ki jih ni kupil, je bila tudi „Erbrechtsordnung krainerisch und deutsch" iz 1775.[79] Okoli 1809 je bilo slovenskih in slovenističnih knjig v Vodnikovi biblioteki že precejšnje število, dasi ni Zoisovega niti približno dosegalo. Za Zoisovo slovensko in slovenistično biblioteko je zaostajala Vodnikova zlasti radi nedostajanja starih tiskov: iz protestantske

dobe je imel le nepopolno biblijo, iz katoliške do Kastelca le lekcionar iz 1612. V zbirki tiskanih slovnic in slovarjev slovenskega jezika so mu manjkali Bohorič, Megiser in seveda Alasia, ki takrat še ni bil v evidenci. Izmed rokopisnih slovenističnih pripomočkov je imel sploh samo Popovičevo slovnico in Popovičev slovar, ki mu jih je naklonil prijatelj Šraj.[3]

Za poznavanje zgodovine, jezikov in prizadevanj ostalih slovanskih narodov je kupil Vodnik 1799 iz Penzelove biblioteke le 11 del. Če odštejemo „Handbuch beim Erlernen der deutschen und böhmischen Sprache" iz 1775, je postalo Vodnikova last pravzaprav vse, kar je bilo iz tega področja v Penzelovi knjižnici: Helmold, Chronica Slavorum v Bangertovi izdaji iz 1659; J. K. Jordan, De originibus slavicis iz 1745; Acta societatis Jablonovianae iz 1771; Hajkova češka kronika v nemški izdaji; Kromer, De origine Polonorum; Engel, Geschichte von Halisch und Wladimir, 1792; Blašković, Historia universalis Illyrici, Zagreb 1794; Krčelićevi knjigi o zagrebški stolnici in o kraljestvih Dalmacija, Hrvaška in Slavonija iz 1770; novi testament z dolnjelužiškim in nemškim tekstom, pač Fabricijeva prireditev iz 1728 ali 1788; Hankejeva obrana češkega jezika iz 1784.

Vodnik je menda nekatere teh stvari odstopil drugim interesentom, n. pr. Zoisu.[70] Izmed knjig, ki jih ni imel Penzel, so postali Vodnikova last morda še pred 1806:[159] ruska slovnica iz 1755, pač Lomonosovljeva; Roddejev rusko-nemški in nemško-ruski slovar iz 1784; 3 srbohrvaške slovnice, namreč Anđelićeva iz 1775, Kornigova iz 1795 in Lanosovićeva iz 1795. Dveh slovarjev, ki jih v oznanilu svojega slovarja iz 1806 še ne navaja,[93] 1806 še ni imel: to sta nemško-latinsko-ruski iz 1731[159] in Voltiggijev.[159] Appendinija[159] je dobil pač istodobno kakor Zois.[22]

Da spisom Dobrovskega Vodnik ni posvečal one pažnje, ki so jo zaslužili, kaže njegova biblioteka precej nazorno. Sešitek nemško-češkega slovarja iz 1802 s črkami A—F, ki ga omenja v oznanilu slovarja, si je izposodil iz Zoisove biblioteke. Prvih pet zvezkov „Slavina" je pač kupil takoj, ko so proti koncu 1808 dospeli v Ljubljano, istotako v začetku 1808 tudi zadnji sešitek. Toda „Slavin" je ostal izmed knjig, ki jih je objavil Dobrovský do 1809, edini spis patriarha slavistike v Vodnikovi biblioteki, dasi je Dobrovský sam opozarjal svojega slovenskega dopisnika še na druge, a je Kopitar s češko slovnico iz 1809, ki je bila tudi Vodniku za njegovo slovniško delo nujno potreben kažipot, z Dunaja opremil Zoisovo knjižnico.[8]

Vodnik je pač kupil semtertja kakšno slavistično knjigo, ki jo je Zois že imel, a često se je zanašal tudi na mecenovo.

Mladi Kopitar si je nabavil le izjemoma kako knjigo, n. pr. iz Breckerfeldove ostaline Pohlinov slovar, ki ga je lastnik Starega gradu opremil z obrobnimi opazkami in dodatki. Tudi na Dunaju do 17. jan. 1809 še ni nič kupil; 21. sept. 1809 je bridko tožil, da nima dvojnic, ki jih je iz Zoisove biblioteke dajal Vodniku, 11. okt. 1809 je prosil Vodnika za dvojnice.[90]

Erbergova biblioteka, ki je bila v Ljubljani, a od 1808 vsaj deloma tudi na Dunaju, je okoli 1808 menda že imela n. pr. Dalmatinovo Biblijo iz 1584, Trubarjev prevod Luthrove postile iz 1595 ali Recljev prevod „Gornih bukvi" itd., vendar je niti Kopitar ni toliko poznal, da bi jo bil zabeležil kot knjižno hranilišče v svoji slovnici.[93] V evidenco preporodne mlajše generacije je prihajala biblioteka dolskega graščaka šele po 1808, ko je bil Erberg na Dunaju v stikih z Zupančičem in s Kopitarjem.[6] Erberg je bil prvi zbiratelj karniolik, ki je imel tiskano Pohlinovo „Biblioteko Carnioliae".

O Stadelmannovi biblioteki je znano le toliko, da je imela nekaj inkunabil.[23] Morda je dobil Stadelmanu semtertja kakšno aktualno književno novost ter prejemal dunajske časopise.

Repič,[92] pač Jean,[23] je posvečal pažnjo tudi novejši filozofski literaturi ter imel n. pr. Kanta.[92]

Ljubljanska licejka je sicer dobivala že od 1792 naprej 300 gld. letne dotacije za kupovanje knjig,[153] vendar je izpričanih v prvem njenem katalogu iz 1803[57] še bore malo pripomočkov za študij slavistike ali tudi samo slovenistike[3] in bore malo jezikovnoobrambnih vzorcev: nekaj slovenskih knjig iz protestantske in rekatolizacijske dobe, ki jih je dobila licejka iz ukinjenih samostanov in slučajnih naklonil;[16] Herderjeve „Ideen" s poglavjem o Slovanih;[3] Goethejev prevod Asan Aginice in morda še kakšna drobtinica.

Večji pomen za slovenski preporod v kranjskem kulturnem okolišu sta dali ljubljanski licejki šele leti 1807. in 1808.

Leta 1807. so odločili, da morajo kranjski tiskarji dajati ljubljanski licejki po en primerek vsakega svojega tiska kot dolžnostni eksemplar.[153] Vladni ukrep je dajal biblioteškemu

vodstvu možnost, paziti na redni dotok vsaj onih slovenskih del, ki so jih pošiljale na knjižni trg kranjske tiskarne, a to so bile skoraj tri četrtine celokupne slovenske književne produkcije. Če bi se bil bibliotekar Wilde[153] zavedal dolžnosti svojega zavoda do slovenskega preporoda, bi bil mogel od 1807 naprej s pazljivostjo in uporabo malenkostnega dela biblioteške dotacije ustvarjati Slovencem pravo narodno biblioteko, ki bi bila imela od te dobe dalje popolno vrsto slovenskih tiskov, vrzeli v starejši zalogi pa polagoma odpravljala ...

V začetku 1808 je naklonil Zois licejki prvo večje darilo. Seznam je napisal še Kopitar.[70] V Zoisovem daru, ki je obsegal tudi Wielandov časopis „Deutscher Merkur" iz 1773—1789, njegovo nadaljevanje pod naslovom „Neuer deutscher Merkur" iz 1790—1794 ter več naravoslovnih in zgodovinskih del, so bila s preporodnega stališča najpomembnejša ona dela Japljeve slavistične biblioteke, ki so bila za Zoisa dvojnice:[70] Peršićev hrvaški katekizem iz 1789; 6 slovnic, namreč slovenska Gutsmanova iz 1777 in Zagajškova iz 1792, srbohrvaška Lanosovićeva iz 1778, poljska Monetova iz 1798 ter ruska Lomonosovljeva iz 1764 in Roddejeva iz 1773; 8 slovarjev, namreč Gutsmanov in oba Pohlinova, srbohrvaški Della Bellin iz 1728, Belostenčev iz 1740, Jambrešićev iz 1742, Stullijev iz 1801 in Voltiggijev iz 1803 ter češki Tomsov iz 1791.[3] Če bi bil Wilde Slovenec s preporodno miselnostjo, bi bil utegnil videti v Zoisovem daru opomin za smotrno zbiranje take tuje slavistične literature, ki je vsebovala posebne kali tudi za znanstveno usmeritev ali idejno okrepitev slovenskega preporoda ...

Toda Wilde se takih dolžnosti svojega zavoda ni zavedal: izmed del Dobrovskega, ki so v prvi vrsti prihajala v poštev, je imela ljubljanska licejka 1809 le prispevke v praških „Abhandlungen" iz 1782, prispevek o slovanskih prevodih biblije v Michaelisovi „Neue orientalische und exegetische Bibliotek" iz 1790 in pa morda še „Slavina" iz 1806.[3]

Pomen t u j i h bibliotek za slovenistiko je bil do 1808 še vedno v slabi evidenci kranjskih preporoditeljev.

Tudi Zois je imel do 1808 le malo virov za poznanje onih tujih knjižnic, ki so hranila tudi slovenske knjige: lastni popotni dnevnik iz 1792, kjer so bila zabeležena slovenika v Tübingenski univerzitetni knjižnici;[23] pisma Šoberjeva, ki ga je

1797 opozoril na 4 slovenske knjige v celovški licejski in na 2 v dunajski dvorni biblioteki;[8] Frischeve programe iz 1727—1736; Dobrovskega opis potovanja na Švedsko in v Rusijo 1792;[3] Schnurrerjevo knjigo iz 1799 o južnoslovanskem tisku na Württemberškem; časopis „Slavin".

Ko je izšla sredi marca 1809 Kopitarjeva slovnica,[93] je dobila tudi evidenca hranilišč starih slovenskih knjig nov temelj. Kopitar ni opozoril le na pomen Zoisove in drugih ljubljanskih bibliotek, ampak tudi na pomen dunajske dvorne in graške univerzitetne biblioteke: v dvorni knjižnici je sam odkril važna dopolnila k Schnurrerju; podatek o Trubarjevi knjigi v Gradcu mu je poslal Zois, ki ga je dobil od Kovača.

V r z e l i v ljubljanskih bibliotekah so bile okoli 1809 občutnejše za iskatelja literarnih užitkov kakor pa za filologa.

Med literarnimi aktualnostmi, ki jih ni bilo mogoče dobiti niti v licejski, niti v Zoisovi, Vodnikovi ali kaki drugi znani ljubljanski knjižnici, so zelo važne stvari: obe izdaji Herderjevih narodnih pesmi; zbirka nemških narodnih pesmi, ki sta jo izdala Arnim in Brentano; romantični časopisi in vse publikacije, ki so obravnavale romantično teorijo; večina moderne beletrije. Spisov nemških romantikov tudi v licejki ni bilo, pač pa so bila tam poleg Haroldovega „Ossiana" iz 1785 posamezna dela pisateljev, kakor so bili v drugi polovici 18. stol. Rabener, Ramler, Gellert, Klopstock in Bürger, ter zbrana dela Lessingova in Goethejeva iz 1801.

Nekoliko sta paralizirali te vrzeli dve kulturni ljubljanski instituciji: v kazinu, ki ga je otvoril 1800 ljubljanski kavarnar,[107] so bili pač na razpolago tudi nekateri literarni časopisi; v nemškem stanovskem gledališču so mogli tudi slovenski preporoditelji videti semtertja kak moderen komad.[160]

Smisel za čuvanje preporodnih o s t a l i n je pač rastel: Zois je rešil Kumerdejevo in del Japljeve, Erberg del Breckerfeldove. Korespondenca pa menda tudi Zoisu ni bila tako važna kakor drugi rokopisi, ker se ni pobrigal za ohranitev pisem, ki so bila v Kumerdejevi in Japljevi ostalini. Ostaline ostalih 17 preporoditeljev in repertorijskih množiteljev, ki so umrli 1799—1809,[93] so raznesli: tudi Pohlinova se je le v fragmentih ohranila.

V delu iz 1799—1808 se istodobno stanje ljubljanskih knjižnic precej točno odraža.

8642/I 371

FRANCE • KIDRIČ

ZGODOVINA SLOVENSKEGA SLOVSTVA

OD • ZAČETKOV DO • MARČNE REVOLUCIJE

RAZVOJ • OBSEG IN • CENA • PISMENSTVA KNJIŽEVNOSTI • IN LITERATURE

IZDALA SLOVENSKA • MATICA V • LJUBLJANI
MCMXXXV

4. SNOPIČ

NATISNILI J. BLASNIKA NASL.,
UNIVERZITETNA TISKARNA IN LITOGRAFIJA D. D.
V LJUBLJANI
ODGOVOREN L. MIKUŠ

Književno preporodno delo.

Med najbridkejše skušnje kranjskih preporoditeljev 1799 do 1809 je spadalo pač spoznanje, da tudi njihova pokrajina, kjer je velika večina meščanov in intelektualcev bila slovenskega pokolenja ter znala slovenski, za vzdrževanje periodičnih slovenskih izdanj še ni štela zadostne množine prebujenih prisluškovalcev, da torej slovenski časopis še ni smel računati na tako število naročnikov, ki bi mu obstoj zagotovilo.

Od uredništva Egerjevih Novic se je Vodnik z novim letom 1800 poslovil. Janezu Sušniku, novemu uredniku edinega slovenskega časopisa, je nedostajalo vseh tistih črt, ki so Vodnika nekoliko usposabljale za urednika: šegavosti in poznanja narodovega jezika. List je postajal še dolgočasnejši, a obenem je vidno padala tudi njegova jezikovna redakcija. V zadnji številki iz 1800 sta se urednik in založnik lakonično poslovila: „V prihodnim leto ne bodo krainske novice več vendajane."[61] Da je vzrok pomanjkanje naročnikov, se jima ni zdelo potrebno naglašati.

Tudi Egerjeva „Mala pratika", ki jo je urejal Vodnik, je samo 5 let dalje živela. Primerek za 1803, ki je edini ohranjen,[70] kaže, da je imela za literarno ambicijo tudi naslednica Velike pratike le skromen kotiček: v mali dvanajsterki je prinesla koledarski del, navodila za kmetiška opravila, podatke o vladarjih in 24 kitic mesečnih napisov. Letnik 1806 je bil menda poslednji, vsaj v Vodnikovem uredništvu.[78] Izdaja je bila vkljub gospodarskim navodilom namenjena inteligenci, a med inteligenti je imela po vsej priliki nemška tekmovalka več odjemalcev od slovenske.

Kmetiška „Nova kranjska pratika" je ostala zvesta skromnemu načrtu, po katerem je smel urednik h koledarskemu delu sprejeti le še 12 ugank. Uganke v verzih so tvorile izjemo med njimi. Urednik ni znan. Da Vodnik vsaj letnika 1803 ni uredil, pričata različni redakciji tekstov, ki jih je moral prirediti urednik tako za Novo kranjsko kakor tudi za Malo pratiko.

Od novega leta 1801 dalje je imela Ljubljana za „politiko" zopet samo nemški list, kateremu je pridružil Stadelmann 1804 še nemški dodatek za „korist in zabavo".[23]

Da je Zoisov krožek časopis prepustil drugim rokam, temu je bila vsaj deloma vzrok tudi njegova izprememba delovnega načrta. V ospredje so prišli zopet filološki načrti, ki so

zahtevali posebno osredotočenost in pazljivost. Poezija jim je pač ostala važno sredstvo za „razsvetljevanje" ljudstva, toda pesmi so mogli tudi v Novicah le izjemoma objavljati.

Zois je po vsej priliki opustil misel, da bi sam dopolnjeval svoj „deželni slovar", ker je celokupno delo za slovar prevzel Vodnik, vendar se je vbadal še nadalje v nekaterih drugih smereh, dasi ne več z isto vztrajnostjo kakor v prejšnjih razdobjih.

Arije za gledališče je prevajal iz italijanščine v slovenščino pač še tudi nekaj let po 1804, ker je poznal Kopitar iz avtopsije te mentorjeve prevode.[99] Temu razdobju pripada po vsej priliki Zoisov prevod arije „O care donette, se foste sincere" — „Preljube ženice, ko b' vam b'lo verjeti,"[161] a morebiti je Zoisova in iz 1799—1808 tudi popevka „Joj dekleta, mlada leta hitro zginio", ki si jo je prepisal pozneje „Čbeličin" urednik Kastelic nekako istočasno ko Zoisov prevod „Lenore".[162] Verzifikacija je spretnejša kakor v „Lenori"[23] ali v „Planšarju".[23] Nekaj let pred koncem marca 1808 je Zois nehal prevajati za laške operiste.[65]

Zoisovo slavistično vbadanje v področju cerkvenoslovanske tekstovne kritike je bilo tudi 1799—1809 v zvezi s takimi zunanjimi pobudami, kakor so bile n. pr. nove pridobitve za biblioteko ali želje znancev, ki so rabili kakšna izvestja.

Prevodom sekvence „Dies irae" je še vedno posvečal mnogo pozornosti. Še pred nov. 1808 je cerkvenoslovanske prevode svoje zbirke med sabo primerjal ter ugotovil v njih „precejšnje variante".[163] Pač sedaj je pomnožil zbirko s tekstom iz glagolskega misala iz 1631, ki ga je pridobil za svojo biblioteko v tem razdobju,[96] a 1809 je vso zbirko zopet revidiral.[42]

Ko je dobil, in sicer pač po 1798, dva rokopisna glagolska brevirja, ki sta bila nekdaj last iste bermske cerkve[164] kakor misal, katerega mu je 1798 poslal grof Jakob Hohenwart,[23] si je prepisal vse glagolske zapise:[42] v nekaterih prepisih je ohranil glagolico, druge je transkribiral v latinico, in sicer ob upoštevanju ruskega izgovora cerkvenoslovanskih glasov, kar je bil pač odmev cerkvenoslovanske slovnice Smotrickega,[23] ki jo je vedno zopet jemal v roke.

V prepisu liturgičnega teksta, ki ima nadpis „Svjati Jeronim, Prislovje", a je delo tuje roke,[42] je komentiral Zois nekatere besede, ki bi utegnile biti po njegovi sodbi neveščemu čita-

telju neumljive. V teh beležkah omenja ljubljanski mentor časopis „Slavin" iz 1806, tako da so morale beležke nastati 1807—1809, ako niso sploh še mlajše.

Okoli 1809 je Zois menda že imel novo slično zbirko, kakor je bila zbirka prevodov sekvence „Dies irae", namreč zbirko očenašev. Tekste sta mu dala 2 rokopisa in 2 tiska: rokopisna glagolska misala, ki mu jih je 1798 poslal Hohenwart;[25] tiskani glagolski misal iz 1531,[165] ki mu ga je poslal med 1798 in 1808 „iz Bosne frančiškan-misijonar";[163] Dobrovskega „Glagolitica" iz 1807, ki jih je dobil že pred 1810,[57] dasi jih je 1814 še enkrat naročil.[3] Verjetno je, da je Zois v času, ko je tiskal Kopitar v svoji slovnici iz starega tiskanega mentorjevega glagolskega misala očenaš,[163] že imel svojo zbirko. Vzorec za take zbirke je mogel opaziti v Bohoriču in Valvasorju,[23] ki jih je imel oba v svoji biblioteki.

Zoisove slovenistične beležke in namere iz 1808—1809 so po večini v zvezi s Kopitarjevimi pismi z Dunaja.

Ko je prosil Kopitar 12. nov. 1808 v pismu do Zoisa Vodnika v Engelovem imenu, da bi mu poslal nekaj podatkov o dolenjskem gradu Mehovu,[92] o katerem je pisal Breckerfeld v Stadelmannovem listu, se je Zois iznova oklenil misli, ki jo je gojil že prej: da izda v ponatisu članke o Kranjski, ki so jih prinesli zadnja leta ljubljanski listi. O nameri in pripravah je poročal 10. dec. 1808 Kopitarju: „Vodnik je našel nekoga, ki ima vso zbirko ter mi jo hoče posoditi. Za pregled malenkosti, pa naj bodo kakršnekoli že, bo ta ponatis vendarle pripraven."[96] Zakaj je Zois to namero opustil, ni znano.

Po Kopitarjevem naročilu si je oskrbel Zois Stadelmannov seznam starih tiskov iz 1480—1520 ter beležil v njem primerke, ki jih je imel v lastni biblioteki.[42]

Ko je Dobrovský v prvem svojem pismu Kopitarju vprašal, ali imajo Slovenci „izpričano stare narodne pesmi", želel vedeti, ali so te narodne pesmi „4 ali 8 složne" ter prosil Slovenca, naj mu jih pošlje „nekaj za majhno poskušnjo",[65] je prosil Kopitar Zoisa 1. febr. 1809 v ta namen za „više".[96] Pismo je prisililo mentorja, da se je nekaj časa iznova bavil s to edino svojo zbirko narodnih pesmi. Poslal je Kopitarju vso zbirko brez ozira na provenienco, vendar mu je 9.—12. febr. 1809 pisal, da „sme videti mojster (= Dobrovský) le 20 anakreontičnih, dočim so ostale obsojene".[96] Okoliščina, da so bile v tej njegovi zbirki poleg

pristnih starih narodnih pesmi tudi plodovi Japljeve, Vodnikove ter njegove lastne Muze, ni Zoisa prav nič motila. Ko ga je namreč Kopitar 3. marca 1809 vprašal, ali so doposlane „više res vse narodne više, in ali ni viža »Si kuharca stara, pa pridna za del...« morebiti iz Japljeve ali Vodnikove delavnice",[96] je mentor 8. marca 1809 mirno pritrdil: „Više mi morate vrniti (ker jih nisem prepisal). Med njimi je »Mahljajmo pepel (= Si kuhar'ca stara)« povsem Vodnikova originalna last. Med erotičnimi jih je več njegovih (= Vodnikovih) in mojih, tudi Japljevih. Prav anakreontične so zelo stare, iz narodovih ust, in po moji sodbi le ostanki pesmi itd. O priliki mi zabeležite komade, ki jih pošljete Dobrovskemu..."[96] Dobrovskemu je poslal Kopitar 7. apr. 1809 več, nego je Zois dovolil, namreč 27 „viž".[65] Zbirka se ni ohranila med Zoisovo ostalino[42] niti med Kopitarjevimi stvarmi[42] ali med rokopisi Dobrovskega. Po kakem vidiku je zbiral Zois „više", ne vemo. „Viž", ki bi jih bil zložil Zois 1799—1809, v pošiljki po vsej priliki ni bilo, po vsej verjetnosti pa je bilo vsaj v zbirki, kakor jo je prejel Kopitar, poleg „više" „Si kuhar'ca stara" še več Vodnikovih stvari, ki spadajo med poskuse neosebne erotične lirike.

Kopitar, ki je čital v prvem pismu Dobrovskega vprašanje, ali imajo Kranjci „tiskano zbirko pregovorov",[65] je 1. febr. 1809 s tem večjim poudarkom prosil mentorja, naj išče Miheličevo[3] zbirko, za katero je zvedel šele iz Pohlinove „Bibliotheke". Prošnja kaže, da sta bila Kopitar kakor Zois o Miheličevi življenjski usodi slabo poučena. Glasi se namreč: „Po Bibliotheki p. Marka ima baje neki župnik Mihelič na Dolenjskem v rokopisu zbirko kranjskih pregovorov, na katere polaga Dobrovský tako važnost. Ako je že umrl, bi se dalo pač še zvedeti, kam so spravili rokopis."[96] Zois je začel o Miheliču poizvedovati ter dobil menda poročilo, da živi ali da je živel v Kropi: v Kopitarjevem pismu z dne 3. febr. 1809 je popravil „Unterkrain" v „in Kropp", a v konceptu pisma Kopitarju z dne 9.—12. febr. 1809 si je zabeležil: „item Sprichwörter des Pf. Mihelizh nach Kropp schreiben".[96] Ker pa je Mihelič iz Mošenj v Kropi po vsej priliki le mimogrede živel,[3] čeprav ga tudi Pohlin imenuje Kroparja,[14] a je bil 1809 že več let med mrtvimi, Zoisovo iskanje ni imelo uspeha, kar je sporočil mecen 8. marca 1809 tudi Kopitarju.[96] Kopitar je mentorju 16. marca 1809 pač še poslal točen prepis Pohlinove beležke o prvem zbiratelju slovenskih pregovorov, toda Zois tudi na tej osnovi problema ni mogel rešiti, a o Miheliču ohranjena

pisma med Kopitarjem in Zoisom ne govorijo več. Problem je postajal nerešljiv.

Kopitar in Dobrovský sta 1809 Zoisa tudi naklonila, da je zbral svoje spomine o stikih svojega krožka z rusko akademijo v začetku 80ih let. Dobrovský, ki je o Kumerdejevi pošiljki ali čital v 2. knjigi Hermannovega[28] potopisa iz 1781 ali slišal v Rusiji sami, je namreč vprašal v prvem pismu Kopitarja: „Kumerdej je vendar poslal akademiji znanosti v Petrogradu načrt splošne slovanske slovnice; ali je to le napačna govorica?" Kopitar, ki je Hermanna menda slabo poznal ter o stvari ničesar ni vedel, je iskal 1. febr. 1809 pomoči pri mentorju: „Kaj naj pišem Dobrovskemu radi Kumerdejevega predloga ruski akademiji, ki se je tikal splošnega slovanskega literarnega jezika ali slovnice? O tem nisem nikoli nič slišal. Morebiti ve kaj Vaša milost ali Vodnik."[96] Zoisa je spomin po vsej priliki varal, ko je v odgovoru Kopitarju z dne 9.—12. febr. 1809[98] poleg Kumerdeja spravil tudi Japlja v zvezo s to brezuspešno akcijo: „Dobrovskemu morete sporočiti, da sta poslala v dobi, ko je zahtevala cesarica Katarina II. univerzalni slovar (če se ne motim pod firmo profesorja Bacmeisterja) in ko so pošiljali radi tega iz Petrograda oglase vsem jezikoslovcem, tudi Kumerdej in Japelj svoje doneske, katerim sta priključila, kolikor se spominjam, marsikaj izmed važnih svojih slavističnih beležk (predrznosti), ki so bile takrat šele v povojih. Ni mi znano, da bi bila dobila kedaj kak odgovor, in mislim, da odgovor sploh nikoli ni prispel; ni verjetno, da bi mi bila prijatelja to zamolčala, a tudi v njuni ostalini nismo kaj takega našli."[65] Glavni argument proti domnevi, da bi bili v Petrogradu ljubljanske doneske upoštevali, je torej Zois prezrl, dasi je imel pričo v svoji knjižnici: da v onem komparativnem slovarju jezikov vsega sveta v Pallasovi redakciji iz 1787—1789, oziroma v Jankovičevi iz 1790—1797, za katerega je začel Bacmeister po nalogu Katarine II. 1773 zbirati gradivo,[8] o Kumerdejevi pošiljki ni nobenega sledu in da ta slovar slovenskega jezika sploh ne omenja.

V dnevnikih iz 1805—1806 in iz 1809,[106] ki sta jih povzročili druga in tretja francoska okupacija Kranjske, beleži Zois na kratko v nemškem ali francoskem jeziku dnevne strategične, administrativne in osebne dogodke. Beležke sicer ne posvečajo naravnost pažnje onim momentom novih situacij, ki so utegnili pospeševalno ali ovirajoče vplivati na preporod, vsebujejo pa

mnogo važnih osvetljav avtorjeve osebnosti, zlasti kar se tiče njegovih odnosov do Francozov.

Tudi v tej dobi je cena Zoisovemu slavističnemu delu bolj relativna ko absolutna. Zois je sicer mogel grajati Lindejev slovar[96] ter pritrjevati 24. jan. 1809 Kopitarjevemu karantanizmu,[96] za samostojno reševanje globljih slavističnih problemov pa tudi sedaj ni bil sposoben.

Izredno važna je bila tudi v tem razdobju Zoisova mentorska in posredovalna misija. Kot mentor in posredovalec je zlasti od 1805 odločilno vplival na slovenski preporod, dasi ni umel vseh sobesednikov v enaki stopnji pridobiti za sodelovanje, izravnati vseh osebnih nasprotij ter uveljaviti smotrno razdelitev dela, ker so ovirale njegove sobesednike tudi osebne razmere.

Bolehni Kumerdej svojih filoloških del po 1798 ni več dogotavljal. „Vodenja" so pač še vsaj dvakrat izšla: izdaja Marije Terezije Egerice ima letnico 1800;[166] izdaja brez letnice[57] pripada dobi 1801—1803, ker jo je Andrej Gassler[6] natisnil in založil. Množica tiskovnih napak opravičuje skoraj sklep, da tiska ni nadzoroval prireditelj sam.[18] Uradne razglase pa je prevajal Kumerdej tik do svoje smrti 10. marca 1805.[75] Med zadnjimi patenti,[76] ki jih je prevedel še Kumerdej, je patent proti „vuherniji" z dne 2. dec. 1803.[167]

Jezik in pravopis tudi v poslednjih izdajah za Kumerdejevega življenja nista popravljena, ker bolehni šolnik ni več korakal s časom in razvojem slovenskega jezika.

Vsi filološki Kumerdejevi rokopisi so postali po avtorjevi smrti Zoisova last: razprava o kranjskem pravopisu s predgovorom z dne 28. maja 1779; prvi del njegove filozofsko-kritične slovnice s poglavji o glasoslovju, oblikoslovju in skladnji v prvi redakciji iz 1780—1781, v drugi redakciji iz 1781—1783, v tretji in v četrti, poslednji redakciji iz dobe do 26. maja 1784; drugi del slovnice z „ortografijo"; tretji del slovnice z nedovršenim besedotvorjem; nova, a nedovršena redakcija univerzalne slovnice iz 1793—1795; Kranjska slovnica, kolikor je posnel iz nedovršene univerzalne 1795; predgovori iz 1784, 1791 in 1795; prvi del slovensko-nemškega slovarja s črkami A—F iz 1787; drugi del s črkami G— Lib iz 1798; začetek nemško-slovenskega slovarja do Aderbinde; razne druge zbirke besedi; priprave za tisk Sovičevega prevoda slovnice Smotrickega.[18]

Kakor bi bil imel natisk Kumerdejevih predgovorov iz 1784 in 1791 za poglobitev in utrditev preporodne misli še vedno svoj pomen, tako bi bil spričo Vodnikovih in Kopitarjevih del že anahronizem, če bi bili 1805 ali v naslednjih letih natisnili Kumerdejevo slovnico ali slovar v obliki, kakršno je tem svojim delom dal ali hotel dati avtor. Bilo pa ni le v korist preporodu, ampak tudi v pravično počaščenje avtorja, da so mogli rabiti preporoditelji v Zoisovi knjižnici zlasti tudi Kumerdejeve predgovore in slovarsko gradivo.

Kumerdej je bil mož, ki mu pritiče vkljub negativnim momentom, kakršni so bili n. pr. zaostalost filološke metode, nedostajanje smotrne preporodne borbenosti izza službovanja v domovini ali preslab čut za čistočo materinega jezika in doslednost pravopisa, vendarle častno mesto v zgodovini slovenskega preporoda: bil je med prvimi Slovenci, ki so želeli iz izrazite preporodne misli obravnavati materin jezik; prvi je opozoril šolske oblasti na slovenski problem; bil je spreten oblikovatelj preporodnih manifestacij, ki je vsaj 20 let širil v svoji okolici preporodno zanimanje; pomagal je prirejati prve oficialne slovenske osnovnošolske tekste; pospeševal je preporod z organizacijo prve preporodne družbe in z usmeritvijo obnovljene akademije operozov; prvi je opozarjal na potrebo komunikacije z ostalimi Slovani; trudil se je za ustaljenje literarnega jezika in pravopisa na naprednejši osnovi, nego je bila osnova njegovega kranjskega predhodnika Pohlina.

Breckerfeld je ostal zvest prejšnjemu pravcu svojega književnega dela. Bil je med prvimi Stadelmannovimi sodelavci v listu „Laibacher Wochenblatt", v katerem je objavil 1804 med drugimi zgodovinskimi in topografskimi članki tudi črtice o dolenjskem gradu Mehovu, o Kočevju in o Istri.

Ko je Breckerfeld 30. jan. 1806 umrl, so bile v bogati njegovi rokopisni ostalini, ki jo je prejel Erberg, tudi take-le stvari: slovensko slovarsko gradivo, kakor poznamenovanja za zemljo, vinsko trto in druge rastline, za ribe in ptiče ter za razna orodja; biografije znamenitih Kranjcev,[6] med njimi tudi preporoditeljev Linharta in Pohlina[70]; opozorilo, da mu manjkajo v „kranjski galeriji" poleg drugih še portreti grofa Franca Hohenwarta, profesorja Kobna, profesorja Penzela, kanonika Riccija in ribniškega najemnika Rudeža;[70] opis istrskih razmer. Število Bre-

ckerfeldovih rokopisov, ki jih ni dobil Erberg, je bilo po vsej priliki neznatno: dodatki k Valvasorjevim historično-topografičnim črticam za Dolenjsko; monografija o župniji Šenpetru pri Novem mestu.[6]

Z Breckerfeldom se je poslovil skromen, a zelo simpatičen kranjski nemško-fevdalni znanstvenik, ki sicer ni delal iz preporodne vneme ali iz zavesti skupnosti s slovenskim ljudstvom, a je bil preporodu s simpatijami v moralno oporo ter do smrti zbiral gradivo, ki je bilo s potrebami preporoda v tesni zvezi. Zlasti filološkemu delu preporoditeljev bi bilo moglo biti njegovo gradivo v korist, če bi jim bil Erbergov arhiv tako dostopen kakor Zoisova biblioteka.

Erberg je sicer opremil ali vsaj hotel opremiti 1802 neki most s slovenskim napisom, a notranji smisel njegovega dela je ostal podobnejši Breckerfeldovemu kakor pa Zoisovemu. Izmed njegovih literarnih poslov razdobja 1799—1809 je bilo preporodnim akcijam najbliže zbiranje gradiva za literarno zgodovino Kranjske. Vendar je bilo njegovo delo v splošnem še omejeno na iskanje sodelavcev: od konca 1808 je dajal Zupančiču na Dunaju mesečnih 15 gld., da mu je beležil vesti o Kranjski in njenih odličnih rojakih, a Kopitar mu je moral obljubiti, „da mu bo pomagal pri zbiranju ljubljanskih tiskov in naslovov".[157]

Nositelja glavne slovenske in slovenistične književne dejanstvenosti pa sta bila v Zoisovem krožku 1799—1809 novi ljubljanski profesor poetike in Zoisov tajnik.

Vodnik si je dokončno utrdil sloves prvega predstavnika slovenskega književnega preporodnega dela, dasi je svoj načrt bistveno izpremenil.

Novi Zoisov sodelavec je tudi 1799—1809 delal več kakor kateri koli izmed ostalih preporoditeljev, čeprav je z začetkom 1800 opustil urejevanje „Novic": tovariš janzenističnim članom komisije za revizijo biblije je ostal do 1804, ko so posel končali; „Malo pratiko" je urejal vsaj še do letnika za 1806,[78] a istodobno je bil menda urednik tudi „Kranjski pratiki";[65] 1800—1803 je bilo v ospredju delo za prvo redakcijo slovarja, vendar je posvečal precej časa tudi slovnici in verzifikaciji;[188] proti koncu

1804 je zelo intenzivno razglabljal o reformi pravopisa,[168] a po Kumerdejevi smrti, torej po 15. marcu 1805,[9] je prevzel prevajanje vladnih razglasov;[75] 1805—1806 sta bila v vrsti njegovih načrtov na prvem mestu slovar ter ureditev in tisk zbirke pesmi,[168] a obenem je menda v tem času po višjem nalogu prirejal prevod malega katekizma[75] in priredil Branja;[176] od jeseni 1806 do sept. 1807 je pisal prvo nemško redakcijo kranjske zgodovine za gimnazije, na prošnjo Antona Zupančiča pa je iz inačic narodne pesmi o Pegamu in Lambergarju prirejal za tisk enoten slovenski tekst; ni še predložil zgodovine v potrdilo, ko se je okt. 1807 že začel intenzivno baviti z izdelovanjem slovnice[73] ter je nadaljeval ta posel vsaj do 28. jan. 1808,[170] ko so tiskali menda že tudi Kopitarjevo slovnico; ko mu je vrnila vlada 11. jan. 1808 zgodovino Kranjske z naročilom, naj ji doda še zgodovino Trsta in Goriške,[75] je iskal v arhivih ter imel nov posel do 24. sept. 1808,[75] a istega leta je mislil tudi na pomnožitev slovenskega dramskega repertorija ter je zopet več delal za slovar;[168] od Kopitarja je prevzel z nov. 1808 korekturo njegove slovnice, s katero je imel posla do srede marca 1809;[92] tik pred 3. marcem 1809 je dobil uradni nalog, da prevede za kranjske brambovce Collinove „Währmannslieder",[161] a po prejemu obvestila z dne 15. apr. 1809 o odobritvi zgodovine Kranjske, Trsta in Goriške[75] je imel posla s korekturo te šolske knjige; že delo za zgodovino je budilo njegovo zanimanje za rimske napise, a Siauve ga je v ta posel tako vpregel, da je Vodnik 17. sept. 1809 že po pravici tožil,[92] kako trpe zaradi tega druga dela.

Sožitje tako heterogenih prizadevanj je utegnil brez notranjega odpora in brez posebne škode za to ali drugo plat dela uravnavati le človek Vodnikovega tipa, ki se je tudi kot verzifikator dal voditi umu, ker ni iz notranjih potreb niti pesniško oblikoval niti iskal znanstvenih rezultatov, pač pa bil vedno pripravljen, dati svojo spretnost in svoj prosti čas v službo preporodnim potrebam. To ugotovitev nam pojasnjuje še drug neobičajen pojav: da je vztrajal Vodnik tudi pri književnih poslih, do katerih ni imel veselja, ako sta mu jih narekovala praktična potreba in sloves, ki ga je že imel.

Težave je delal Vodniku, ki je prav v tej dobi odkril tudi dvojni naglas v slovenščini, pravopis.

Z Bohoričevim poznamenovanjem e iz ъ z é in nenaglašenih samoglasnikov z gravom ni bil zadovoljen, in sicer naj-

brž iz istih razlogov ne kakor Kumerdej, ki se je pozival na okoliščino, da pomenja ` v drugih jezikih, n. pr. v italijanski besedi „verità" dolg zlog. Kumerdejeve „ideje o dolgih, spredaj in zadaj elidiranih poluglasnih in sličnih samoglasnikih" pa Vodnik „nikoli ni mogel prav umeti". Že „zelo dolgo" pred 1808,[170] torej pač tudi pred Kumerdejem in 1800—1804 v komisiji za revizijo biblije,[23] je predlagal Vodnik uzakonitev načela, ki je čisto racionalistično: da „imej polni naglas glavni korenski zlog", češ, „tako se skoraj vedno govori, izjem bi preostalo le zelo malo". Toda dva momenta sta preprečila uzakonitev tega načela. Predvsem ni hotela soglašati „Gorenjska",[170] torej pač Kumerdej, Kopitar in biblijska komisija, v kateri so bili poleg Ljubljančanov Vodnika in Škrinarja sami Gorenjci.[3] Vzrok odpora je videl Vodnik v okoliščini, da Gorenjska „se preveč z naglasom igra". Obenem je začel Vodnik polagoma uvidevati, da je v slovenščini „polni naglas vedno ali zategnjen (gedehnt) ali zaostren (geschärft)." Na osnovi takih razglabljanj se je odločil za poznamenovanje naglasa z akcentom, in sicer je začel poznamenovati, in to deloma v drugem pomenu kakor prej, z akutom „zategnjeni" (naš dolgi rastoči), a z gravom „zaostreni" (naš padajoči) naglas: mislil je namreč, da si more predstavljati dolgi vokal kot podvojenega, ki se izgovarja potem ali kot á = aá[171] zategnjeno ali kot à = áa zaostreno. V tem sistemu sta bila „ę" in „ô" nepotrebna in bilo je povsem logično, da jima je Vodnik dal slovo.

Za novi pravopis se je odločil Vodnik proti koncu 1804 ali v začetku 1805. Da je bil v prvih mesecih 1805 že trdno odločen za novo pisavo, priča z vso gotovostjo nova redakcija nemško-slovenskega slovarja,[188] v kateri je nova usmerjenost že dosledno izvedena. Izmed znanih tiskov so opozarjali na novi pravopis najprej: „Nova kranjska pratika" za 1806; primeri iz Vodnikovega slovarja, ki jih je prinesel „Laibacher Wochenblatt" okoli 1. jul. 1806;[188] Vodnikove „Pesmi za pokušino", ki so izšle okoli sept. 1806.[188] Urednik kmetiške pratike je še kolebal, ker je pisal v tekstih, ki so prevzeti iz prejšnjega letnika, tudi ę.

Podoba je, da je imel Vodnik okoli 1800 namen, največ svojih sil posvetiti slovarju.

Sistematično redakcijo slovarja je začel 1800 z „zbirko korenov", a vsaj že jun. 1803 je imel za zbirko ime „Etymologicon Vindicum",[57] torej slovenski etimološki slovar. Poleg tiskanih

slovarjev je hotel že sedaj dobiti tudi čim več rokopisnih: Šraj, ki mu je v drugi zvezi poslal 20. febr. 1802 sorodniško terminologijo,[93] mu je izročil tudi Popovičevo slovarsko gradivo, katerega je dobil od Pohlina,[23] a tudi Debevec in Kumerdej sta mu že dala svoje zbirke na uslugo. Vodnik je že bil tako kritičen, da je pri vsaki besedi pripisal, ali jo je vzel iz Pohlina, Gutsmana, Debevca, Kumerdeja ali iz Popoviča.[46] Njegov odnos do Pohlinovih neologizmov in drugih slabih izrazov pa priča, da je bila njegova volja še boljša od filološke izobrazbe: v zbirki je mnogo več Pohlinovih in drugih slabih izrazov,[46] nego bi jih prisojali leksikografu, ki je že nekaj let sem govoril tako pravilne besede o potrebi, da se rabijo živi domači izrazi. Tudi je tičal Vodnik 1800—1803 še zelo globoko v sponah Kumerdejevega filološkega racionalizma. Že v naslovu „Etymologika" opozarja, da mu gre za „izvajanja od najpreprostejših korenov", in sicer „po sintetični metodi": kakor pod Fuldovim vplivom Kumerdej[6] skuša tudi Vodnik določiti posameznim črkam in skupinam pomen.[57]

Nekoliko pozneje kakor „Etymologicon" je začel sestavljati Vodnik „Alphabeticum Vindicum". Dovršil je to prvo svojo redakcijo slovensko-nemškega besednjaka nedvomno pred „Adversariji" zanj,[129] torej pred 27. nov. 1803.[168] Da je redakcija res mlajša od „Etymologika", kažejo pomembni momenti: racionalistično etimologiziranje je v „Alphabetiku" opustil;[57] Pohlinovi in drugi slabi izrazi so v njem že redki.[46]

Vodnikovo prizadevanje za slovenski slovar je bilo torej že zelo resno, ko je objavil zagonetni G. z Dunaja v brnskem listu „Patriotisches Tagblatt" z dne 11. avg. 1802 članek, v katerem je naglašal tri momente: da živi v Ljubljani leksikograf Vodnik, ki pripravlja slično delo za kranjščino, kakor Linde po Adelungu za poljščino; da bi mogel dati ljubljanski leksikograf Lindeju, „ki se ozira v komparativnem smislu na vse slovanske jezike", o kranjščini „nekaj resničnega in pravilnega", medtem ko „je napačno vse, kar so doslej o tem jeziku pisali"; da Vodnik ni le pripravljen, biti Lindeju v pomoč, ampak da si takega poziva naravnost želi.[23] Vodnikovo delo je imelo od članka vsaj to korist, da je dobil ljubljanski leksikograf novo pobudo za upoštevanje Adelunga, katerega je imel v izdaji iz 1801 tudi v lastni biblioteki.[23]

Ko je bil tudi „Alphabeticum" v glavnem že gotov, je začel pisati Vodnik 27. nov. 1803[57] opombe zanj: Adversaria ad Alphabeticum Vindicum.[169] Rokopis vsebuje deloma beležke nesistema-

tičnega gradiva, ki so mu ga dale za slovar žive priče in knjige, deloma začetke nemško-slovenskega slovarja po Adelungu. Beležke se raztezajo na več let.

Medtem je dopolnil Vodnik svoje slavistično znanje ob takih novih Zoisovih pridobitvah,[23] kakor sta bila Hipolitov rokopisni slovar[25] in pa prvi sešitek nemško-češkega slovarja Dobrovskega s črkami A—F.[170] Vsaj že sedaj je dobil od svojega mentorja tudi gradivo za botanično in tehnično nomenklaturo. Hipolit in Zois sta pomenila važno dopolnilo Vodnikovega slovenskega besednega zaklada, v delu Dobrovskega je mogel imeti vzorec in kažipot, saj je dajal patriarh slavistike v predgovoru med drugim tudi nauke, kakor so: „ne jemlji v nemški alfabetar nenemških besed, a njegov izbor prikrajaj z ozirom na češčino; sprejmi v češko razlago tudi fraze in pregovore; rabi perifrastične opise namesto dobesednih prevodov; izogiblji se novim tvorbam, ki jih nikdo ne razume razen iznajditelja." Važne smernice je utegnil najti Vodnik tudi v članku o tvorbi besed, ki ga je dodal Dobrovský 1802 svojemu slovarju pod naslovom „Von der Bildung der Nennwörter in der slavischen, insbesondere in der böhmischen Sprache".

Po štiriletnih temeljitih pripravah se je lotil Vodnik končne redakcije svojega slovarja. Nova posebna zunanja pobuda za tako odločitev ni bila potrebna, saj je šlo za zamašitev občutne vrzeli in za završitev dela, ki ga je nemški časopis že pred tremi leti javno napovedal. Delo za to redakcijo nemško-slovenskega slovarja je trajalo od januarja ali februarja 1805 pa do konca 1806,[73] torej dve leti.

Ko je bil Vodnik gotov s črko S, je prinesel Stadelmannov „Laibacher Wochenblatt" v skupni 25. in 26. štev. iz 1806 poročilo o napredovanju dela: Vorläufige Nachricht von dem krainerischen Wörterbuche des Herrn Professors Valentin Vodnik in Laibach. Članek je izšel okoli 1. jul. 1806, ker ga je mogel Vodnik 7. jul.[170] že poslati Dobrovskemu. Večji del članka je napisal pač Vodnik sam,[121] le postranske stvari, kakor uvod ali opombo z Vodnikovimi biografskimi podatki je priredil morebiti kdo drugi, n. pr. Stadelmann ali Zupančič. Kopitarjevo poročilo, da bi bil naznanil Vodnik slovar zaradi napačnih izvestij, kakor da tudi Japelj pripravlja slovar,[121] ni posebno verjetno: Vodnikov slovar je bil toliko dodelan, da je bilo javno oznanilo umestno. do srede 1806, ampak je v marsikaterem oziru pomemben tudi za Vodnikov značaj.

Opozoril je članek, da izide v tisku najprej nemško-slovenski del in šele pozneje slovensko-nemški. To zapovrstnost so narekovale preporodne potrebe, na katere se je moral slovenski leksikograf prav tako v prvi vrsti ozirati, kakor se je oziral nanje tudi Dobrovský: slovensko-nemški del je bil važen za redke filologe, nemško-slovenski del pa ne le za vse slovenske književnike, ampak za celokupno slovensko inteligenco, ki je hotela v kakršnikoli zvezi prenašati svojo nemško misel v materino slovenščino.

Vodnik je pravilno napovedal, da ima njegov nemško-slovenski slovar dva dela: glavni del, ki je nudil gradivo ob vodstvu nemškega alfabetarja, in dodatke, v katerih je bil besedni zaklad urejen po strokah ter je obsegal nomenklaturo nekaterih rokodelstev, fužinstva, naravoslovnih panog itd.

Podatek o kažipotu za nemški alfabetarij je v glavnem točen. Glavni oslon je imel Vodnik v „Adelungovem velikem slovarju", torej v slovarju „Grammatisch-kritisches Wörterbuch der hochdeutschen Mundart", in sicer v 2. izdanju iz 1793—1802, a „za primerjanje je pritegoval Schellerjev slovar", torej pač „Deutsch-lateinisches Wörterbuch" iz 1783. Ljubljanski leksikograf je prepisoval v alfabetski zapovrstnosti Adelungov nemški alfabetarij, iskal za nemški izraz primernega slovenskega ter vpraševal radi točnosti pomena tudi Schellerja za svet. Omeniti bi pa bil moral tudi okoliščino, da je izpopolnil Adelungov seznam še z nekaterimi izrazi avstrijskega idiotikona, na katerega ga je opozorila Zoisova botanična nomenklatura. Izbor Adelungovega vodstva je bil posrečen, ker spada to delo med najboljše slovarje dobe, vendar bi bil moral avtor nemško-slovenskega besednjaka upoštevati tudi očitek v slovarju Dobrovskega na račun nekaterih češkili leksikografov, ki so se pri sestavljanju nemškega alfabetarja premalo ozirali na stanje češkega jezika in njegovih potreb.

V izvestjih o dodatkih manjka omenitev pobude in smotrnosti. Misel na obdelavo nekaterih imenstev v dodatkih se je vsilila Vodniku pač ob Zoisovih pripravah[23] in ob Hipolitovem primeru,[24] a ni bila dobra, ker je tak sistem na škodo praktičnosti: Vodnik je moral sprejeti besedo tudi v nemški alfabetarij, kjer je opozarjal, da išči druge podatke v dodatkih.

Pravilno je obvestil Vodnik javnost 1806 o obsegu dovršenega dela: res je imel že „vsaj za 30000 nemških besed" sloven-

ski izraz, čeprav ne vedno tako točnega, kakor je domneval in kakor je tudi drugim zatrjeval.

V Vodnikovi navedbi knjig in rokopisov, iz katerih je zajemal do 1806 svoje slovensko slovarsko gradivo, so sama slovarska dela: Hipolitov rokopis pod naslovom „Dictionarium trilingue"; rokopisna „Popovičeva slovnica"; „pomanjkljiva dela, ki sta jih napisala njegova prednika p. Markus in Gutsmann"; imena „skoraj vseh rastlin, tičev in rib", ki so jih nabrali „kranjski naravoslovci", torej Zois, Breckerfeld in drugi; fužinsko imenstvo, torej pač zbirka s „fužinskim jezikom" iz 1796;[23] gradivo, ki ga je dobil pri rokodelcih na deželi, torej tudi imena za „fajfarsko orodje", ki mu jih je poslal 1799 z Gorjuš kmet Jamar.[67] Da ni navedel Vodnik v tej zvezi neslovarskih del, je umljivo: med slabosti njegovih priprav za slovar spada namreč tudi ta, da je ekscerpiral le slovarje, ne pa tudi drugih slovenskih tiskov in rokopisov. Težji je odgovor na vprašanje, zakaj ni navedel slovarskih del, ki jih je poznal in do 1806 rabil. Leksikografi, ki jih je zamolčal, so namreč: Megiser, in sicer v izdaji iz 1603 in 1744,[170] Debevec, Kumerdej in drugi.[46]

Vodnik je hotel imenovati 1806 delo „kranjski" slovar.[3] Sicer je v teoriji, kakor kaže oznanilo, do 1806 že bil povsem premagal ozko kranjsko stališče ter predstavljal zagovornika napredne vseslovenske usmerjenosti, dasi brez beneških in prekmurskih Slovencev. Toda v praksi je bil še zelo daleč od vseslovenskega slovarja, ker je bilo v njegovih besedah še precej gole bahavosti. V preteklost je postavljal stvari, ki jih je mogel šele v bodočnosti storiti: pravi, da „vsebuje njegov slovar čistoslovanski besedni zaklad narečij vseh Slovanov, ki prebivajo med Gornjo Dravo, Savo, Kolpo, tržaškim zalivom in Sočo"; podčrtuje v zvezi, kakor da gre za vse slovenske pokrajine, da je zbiranju slovarskega gradiva med kmeti na deželi, katerih jezik je spoznal za mnogo manj potujčenega od jezika mestjanov, „žrtvoval velik del svojega življenja"; zatrjuje, da „je spravil na svetlo vsak izraz, pa naj je živel še v takem skritem kotu označenega ozemlja." V resnici pa je zbiral Vodnik do 1806 živi slovenski besedni zaklad le „po kotih" svojega kranjskega kulturnega okoliša, dočim ni nobenih migljajev za domnevo, da bi že bil potoval po Koroškem in Štajerskem ali dobival iz teh pokrajin kake zbirke. Še 28. jan. 1808 naglaša v pismu Dobrovskemu, da se zanaša glede koroškega in štajerskega gradiva na Megiserja, Popoviča in Gutsmana in

da s Koroškega in Štajerskega tudi ne pričakuje bogvekaj posebno pomembnega novega gradiva.

Značilen je Vodnikov odnos do Dobrovskega. Dobrovskega je Vodnik v prvem pismu z dne 6. jul. 1806 izrečno zahvalil za pomoč, ki jo je imel v njegovem slovarju.[170] Nedvomno je Vodnik pod vplivom Dobrovskega dobival še večji smisel za iskanje pristnih slovenskih besed, nego ga je imel že prej, a tudi v ureditvi posameznih člankov je viden patrijarhov vpliv. Toda na drugi strani priča marsikak moment, da se Slovenec v delo in smernice Dobrovskega ni tako poglobil, kakor bi bilo koristno in spričo slovenskega razvoja potrebno.

O svojem odnosu do tujk pravi isto, kar je po pravici priporočal v raznih svojih spisih že prej: da se jih je izogibal ter iskal izrazov na deželi, ako so v mestu rabili tujega. Toda slovenitve izrazov, kakor so n. pr. avdienca, bankrot, barometer, baron itd.[73] opozarjajo, da je šel Vodnik v svojem stremljenju, dobiti za vsako tujko slovensko besedo, mnogo dalje, nego bi bil smel iti, če bi si bil povsem osvojil smotrno in realistično postopanje Dobrovskega.

Svarilo Dobrovskega pred novimi besednimi tvorbami je Vodnik le deloma upošteval. Pozoren je pač postal, ker je bilo 23. dec. 1806, ko je na grobo dovršil svoj nemško-slovenski slovar, v njem okoli 4000 nemških „umetnih besed" brez slovenskega poznamenovanja.[170] Vendar je pač že med spisovanjem slovarja koval nove izraze, kakor so n. pr.:[73] sapna vaga za barometer; svojic za baron; zasliš za avdienca; raven vedež za kontrolor; skuzigor za Durchtrieb; nazajglas za Wiederfall; pametuhva za Rationalismus; preostroba za Rigorismus itd. Izrazi ne pričajo samo, da se Vodnik ni izogibal neologizmov, dasi v izvestju 1806 o njih ne govori, ampak tudi, da ni doumel in znal prilagoditi naukov, ki jih je predložil Dobrovský.

Tudi za to, kar poroča Vodnik 1806 o pomoči besednega zaklada ostalih slovanskih jezikov, ni mogel dobiti pobude v Dobrovskem, ki o tem sredstvu sploh ne govori. Izvestje pa tudi ni bilo v skladu z Vodnikovim slovarjem samim. O problemu razvija namreč zdrave nazore, ko pravi: „...ako se je (izraz) iz (slovenske) dežele povsem izgubil, se je zatekel avtor k drugemu viru, namreč k ostalim slovanskim narečjem. V takih primerih je iskal besede, s katero poznamenujejo ostali Slovani ta ali drugi izraz, nikoli pa ni pri tem pozabil preudariti, ali je beseda lahko umljiva tudi kranjskemu Slovenu in njegovim (sloven-

skim) sosedom, in šele potem, ako je bila v skladu s tó zahtevo, jo je presadil na naša tla." V praksi pa je bil Vodnikov odnos do slovanskih izposojenk le nekoliko drugačen.

Slovanskih slovarjev, ki jih je Vodnik v tej zvezi navedel, je res precejšnje število: Belostenčev latinsko-kajkavski iz 1740; Jambrešičev latinsko-hrvaško-nemško-madjarski iz 1742; Della Bellin italijansko-latinsko-ilirski iz 1728; Stullijev latinsko-italijansko-ilirski iz 1801; Thamov nemško-češki, pač iz 1788; Tomsov, pač češko-nemški; nemško-češki Dobrovskega iz 1802; Trocov francosko-poljsko-nemški; Rodde-jev rusko-nemški in nemško-ruski iz 1784; Heymov rusko-nemški in nemško-ruski, pač iz 1795; cerkvenoslovanski „Dictionarium trilingue" v moskovski izdaji iz 1704. Mimo tega je navedel Vodnik med svojimi slavističnimi viri še Frencela, pač „De originibus linguae sorabicae" iz 1693—1696, Sovićev prevod cerkvenoslovanske slovnice Smotrickega, Šimkov načrt vseslovanske slovnice ter Herbinijev zgodovinski ekskurz iz 1675. Vse te knjige so bile Vodniku v Ljubljani res tudi na uslugo: v njegovi lastni biblioteki je bil sicer izmed njih le Rodde, toda v Zoisovi so bile poleg Roddeja tudi vse ostale.[3] Medtem ko v Vodnikovih nefiloloških delih te dobe še ni slovanskih izposojenk,[172] si je pomagal v slovarju res že tudi s češkimi, ruskimi in poljskimi izrazi,[250] toda razni izrazi pričajo, da ni dosledno upošteval svojih načel. Morebiti je hotel prav omenjenih manjkajočih 4000 vrzeli zamašiti v prvi vrsti s slovenskimi izposojenkami.

Nekoliko preseneča, da ni dal Vodnik 1806 nobenih pojasnil o svojem novem pravopisu. Ker je 3 odstavke, namreč „Auf", „Schlange" in „Stock" svojega dela v celoti objavil, je računal pač s tem, da ta primer tudi v tem oziru zadošča in da posebno izvestje ni potrebno.

Vsekako je bil Vodnik v sredini 1806 upravičen javiti svetu, da je njegov „kranjski slovar", kakor pravi dopisnik v naslovu članka, oziroma „slovanski slovar" (Slavisches Wörterbuch), kakor ga imenuje poročilo v tekstu, „blizu svoji završitvi", torej tak, da bi ga v doglednem času mogel prirediti za tiskarno. Vodnik je bil tudi upravičen, da je bil na svoje delo ponosen. Njegov slovar je bil bogatejši kakor vsi ostali slovenski slovarji skupaj, a pristnega narodnega blaga je nabral Vodnik več kakor katerikoli izmed njegovih prednikov, dočim je bilo število ponesrečenih skovank vendarle nizko.

Delo za slovnico je Vodnik v dobi 1800—1806, ko je zahtevala redakcija slovarskega gradiva vso njegovo energijo, nekoliko zanemarjal.

Dobi 1800—1804[129] pripadajo pač nekatere izmed Vodnikovih rokopisnih priprav za slovnico,[23] v katerih še rabi „ô in ę", čeprav ne dosledno.[93] Najstarejša sta po vsej priliki dva nemška odlomka z „ę", ki obenem že pričata, da se je Vodnik polagoma dokopaval do odkritja dvojnega dolgega slovenskega naglasa:[72] odlomek, v katerem meni, da se godi podaljšanje zlogov na dvojen način, namreč ali z daljšim zatezanjem, n. pr. v „govorím", ali pa z neko pezo, ki pada na samoglasnik, kakor n. pr. v „letà";[73] odlomek, v katerem je razlikovanje naglasa v dolgih zlogih že povsem jasno izoblikovano.[73] Odlomki, ki so nastali pred definitivnim sprejemom novih pravopisnih načel, jasno kažejo, da je imel Vodnik za posamezna poglavja svoje slovnice poznejšo koncepcijo prikrojeno že 1804, ko Kopitar na pisanje slovnice še ni mislil. Da pa slovnica za Vodnika v sredini 1806 še ni bila tako aktualen problem kakor slovar, priča prvo njegovo pismo Dobrovskemu z dne 1. jul. 1806:[170] pismo sicer ni ohranjeno v celoti, toda v zvezi z odgovorom Dobrovskega[170] dovoljujejo ohranjeni fragmenti sklep, da Vodnik o svojem delu za slovnico v pismu ni govoril, dasi je kritiziral Pohlina in Gutsmanna ter vprašal, ali bi mogel dobiti cerkvenoslovansko slovnico Smotrickega.

Izza konca 1806 je imel Vodnik v pismih Dobrovskega vir filološkega pouka, kakršnega mu na Kranjskem ni mogel nikdo dajati. Že v prvem pismu Dobrovskega, s katerim je reagiral patrijarh na pošiljko oglasa Vodnikovega slovarja, je bilo več pomembnih nasvetov, opozoril in vprašanj: Dobrovský je Vodniku namignil, da nima pozivanje na Herbinija ali Šimka nobene znanstvene vrednosti in da je tudi Thána treba zelo previdno rabiti; opozarjal je ljubljanskega profesorja, katere nove publikacije bi mu utegnile biti pri sestavljanju slovenskega slovarja v posebno korist, a navedel je v tej zvezi zlasti svoje publikacije, kakor so bile „Bildsamkeit der slavischen Sprache", „Slovo slavenicum in specie czechicum", črke G, H, I in K v nemško-češkem slovarju ter „Entwurf der böhmischen Deklination"; naglašal je potrebo, da Vodnik obrazloži, kako naj prevajamo „auf" v nemških sestavljankah z glagoli, češ, „tako bi si prihranil morda mnogo sestavljenk"; poizvedoval je

o slovenskem supinu in o naglasu ter o takih razlikah med „kranjščino" in „koroško slovenščino", kakor so n. pr. „jest" in „jaz"; pohvalil je Vodnikovo določitev dveh glavnih virov, in to pritegnitev jezika ostalih Slovanov s pripombo, da „si moramo medsebojno pomagati", in z željo, naj opremi Vodnik slovanske izposojenke z vprašajem. Končno je Dobrovský predlagal še dve važni stvari: naj objavi v predgovoru pretres slovenskih slovarjev, torej obvestilo, kakršnega je imel tudi nemško-češki slovar iz 1802; naj po vzorcu v „Slavinu" napravi tabelo konjugacij in deklinacij, torej ogrodje slovenske slovnice. Ta odstavek patrijarhovega pisma, ki je prispelo v Ljubljano morda v sredi dec. 1806, je vseboval naravnost pobudo za obnovitev slovniškega dela. Pravi namreč: „Naj bi vendar kranjski slovničarji končno pravilno določili lokal in instrumental ter omejili število končnic za genetiv pluralis. Saj me razumete. Ne bi bilo odveč, ako bi dobil Vaš slovar tabelo deklinacij (n. pr. po vzorcu slovanske deklinacije v Slavinu). V tabelo konjugacij bi bilo treba sprejeti še četrti vzorec za glagole na em, ki imajo n pred em. Ako pa hočete radi izpeljave ostalih časov vzeti za oslon vseh 6 glagolskih oblik: -ti, -uti (po n), -iti, -eti, -ati, -ovati, tem bolje. Slovanska konjugacija v Slavinu ni dovolj popolna, kakor sem pripomnil že v reviziji Mrazovićeve slovnice. Zelo bi pač bilo potrebno, da pišemo vsi Slovani svoje slovnice po istem vzorcu."[170]

Pošiljka je dala učenemu Čehu tudi priliko, da je sprožil povsem novo črkopisno vprašanje: ali ne bi bilo umestno reformirati vsaj sičnike v slovenskem pravopisu po češkem vzorcu. Obenem je opozoril Dobrovský, ki je opazil v primerih iz Vodnikovega slovarja nestalnost slovenskega naglasa, na poljski in ruski poudarek ter na kvantitetni pomen akuta v češčini.[170] Nasveti, ki jih je Dobrovský dal Vodniku v pismu z dne 28. nov. 1806 v zvezi z migljaji in vprašanji o slovanskem naglasu, so bili sprejemljivi ter so merili na zbližanje necirilskih slovanskih narodov v črkopisu.

Vodnikov odgovor z dne 28. jan. 1808 z izvestjem o različnih mnenjih glede normiranja slovenskega naglasa in akcentuacijskih znakov je Dobrovskega sicer poučil, da Slovenec njegovih namigavanj za reformo črkopisa ne misli upoštevati, a nasvete, ki so se tikali slovarja, le deloma sprejeti. Toda obenem je utegnil Čeh iz ljubljanskega pisma razbrati, da je vnel Vodnika za intenzivno zbiranje gradiva za slovensko slov-

nico. Umestno je namreč Slovenec Čeha opozoril, da še ni bilo v Ljubljani stvari, kakor so nadaljevanje nemško-češkega slovarja od G do K, „Slovo" in „Biegungen", t. j. „Entwurf der böhmischen Deklination", saj je bil temu nedostatku kriv deloma tudi Dobrovský. Da ni Vodnik njegovih migljajev o neologizmih dobro razumel, je utegnil uvideti Dobrovský tako iz Vodnikovega zadovoljstva s skovankami kakor tudi iz opozorila, da hoče po vzorcu Dobrovskega „neofite poznamenovati z vprašajem, štajerske in koroške izraze pa s Str. in Kor".

Odgovor Dobrovskega z dne 3. marca 1808 je prinašal zopet opombe, ob katerih bi se bil moral Vodnik globoko zamisliti. Predlog o izpopolnitvi slovenskega črkopisa s češkimi znaki je Dobrovský sicer umaknil, a dal je take nasvete o izpopolnitvi latinice in o poznamenovanju dolžine v slovenščini, ki so bili vredni vsega upoštevanja: „Ohranite torej svojo pisavo, dasi sem na pritegovanje cirilskih potez že tudi sam večkrat mislil; toda morali bi jih prilagoditi bolj latinskim potezam — tako odobravam dalmatinski x za (slovenski) sh (ж). Vendar bodete Vi laže presojali, kaj se da pri Vas narediti ali ne. Ali je treba vse reformirati ali pa vse pustiti, kakor je bilo. Gorenjci se torej igrajo z naglasom, kakor Rusi ... Kako bi ga naj poznamenovali, je težko svetovati ... Vendar bi naj dolžino samoglasnikov poznamenovali z akutom ali cirkumfleksom. Ne morem ugeniti, ali imate tudi dolge vokale brez naglasa kakor često mi ... Zakon, da imej naglas korenski zlog, bo komajda mogel obveljati, ker ga imate tudi na ám in ím."[170] Tudi druge opombe Dobrovskega o črko- in pravopisu so bile vredne vsega uvaževanja: opozorilo, da pomenjata ´ in ` v ruščini ali cerkvenoslovanščini le naglas, ne pa tudi kvantitete, in da poznamenjujejo Rusi akcent le v slovarjih, ne pa tudi v drugih knjigah; pritegnitev češke paralele za slovensko razlikovanje med u—v ter med iz—z; pohvala, da je pisal Vodnik končnico srednjega spola z o namesto z u; skepsa proti Pohlinovi pisavi kakor kozl, tręte, kmeteca, wogat, zlobnust itd. Povsem nesprejemljiv je bil v pismu Dobrovskega le predlog o pojavu, ki spada med glavne znake slovenskega jezika: ali ne bi pisal Vodnik prut namesto prôt, kut namesto kôt. Med ostalimi filološkimi nasveti Dobrovskega v pismu z dne 3. marca 1808 je bilo najpomembnejše moderno opozorilo, da slovničar „ni zakonodajavec, ampak referent in urednik." Izmed slavističnih pripomočkov je Dobrovský Vodniku svoje stvari zopet obljubil, Nejedlega pohvalil, Heymovo

rusko slovnico ter novi poljski slovar Lindejev priporočil. Med opombami Dobrovskega o etimologijah je najvažnejša opozoritev na pomen predloga vz.

Vpliv pisem Dobrovskega na Vodnikovo filološko delo ni bil takšen, kakršen bi bil v interesu slovenistike moral biti in kakršnega je pisec pač pričakoval.

Željo, naj bi se necirilski Slovani v črkopisu približali drug drugemu, si je pod vplivom pisma iz Prage sicer tudi Vodnik do 28. jan. 1808 osvojil,[170] toda za propagiranje predlagane reforme pravopisa je bil res, kakor Dobrovskemu odkrito priznava,[170] veliko preplašna in neborbena narava. Izbil pa je Dobrovský Slovencu misel, naj bi v slovenščini imel naglas vedno debelski zlog.

O slovenski slovnici je začel Vodnik izza konca 1806 mnogo razmišljati. Dobršen del leta 1807. je posvetil študiju starih slovnic, a obenem je prirejal svoje staro gradivo, dokler se ni odločil za končno redakcijo v velikih počitnicah 1807, torej v dobi, ko mu je že Kopitar grozil, da ga prehiti: okt. 1807 „je zbiral gradivo za besedno skladnjo" (Wortfügung), dec. je napisal raziskovanje besed (Wortforschung, t. j. oblikoslovje)", jan. 1808 je na čisto prepisoval poslednji del (torej Wortforschung).

Rokopisi slovenske slovnice v nemškem jeziku v Vodnikovi ostalini se dajo spraviti v sklad s to kronologijo.

Med Vodnikovimi rokopisi[87] v novem njegovem pravopisu so tudi 4 slovniški rokopisi v nemškem jeziku, ki obsegajo poleg načrtov za celotno slovnico in poleg posameznih poglavij tudi izdelano slovnico s poglavjem o pravopisu, oblikoslovju in skladnji. Datiran ni nobeden izmed teh rokopisov.[73] Da ni nastal nobeden pred zadnjimi meseci 1804, kaže novi pravopis.[23] A da je bila sintaksa celotne slovnice do 1808 vsaj že prepisana, kažejo njeni zgledi za števnike, kjer se enkrat omenja letnica 1808, drugič trdi, da je avtor „v' devet in štiri desetimu letu".[73] Drugi rokopisi v ostalini kažejo, da je imel Vodnik že gradivo tudi za besedotvorje,[250] „glasovo mero" in pa „dostavek o slovenskih narečjih".[170]

Vodnik se je ob pisanju slovenske slovnice v nemškem jeziku le malo oslanjal na starejše slovenske in slovanske slovničarje. Opazljiv je vpliv slovenske Pohlinove in pa češke slovnice

Nejedlega: Vodnik je n. pr. v besedotvorju prevzel iz Pohlina nekatere vzglede, ki jih je razporedil po primeru Nejedlega.[250]

Da slovnice Dobrovskega 1806—1808 ni mogel upoštevati, je jasno, ker je takrat še ni bilo na književnem trgu. A vprašanje je, ali bi jo bil upošteval, če bi jo tudi že bili dotiskali: marsikaj kaže, da je ne bi bil.

Vodnik sam je Dobrovskega v pismu z dne 28. jun. 1808 opozoril, da v svoji slovnici ni upošteval njegovih nasvetov za razdelitev slovenskega glagola: „Imamo samo formas verborum in samo 3 konjugacije. Njihovi glavni tipi so končnice za 1. edninsko osebo prezenta v indikativu na -am, -em in -im. Glagoli na -àm in -ìm se razlikujejo med sabo le po mestu polnega naglasa, ne po spregatvenih končnicah. Končnica v -njem ali -ovam spada k 1. obliki na -am."[170]

Pod vplivom nasveta Dobrovskega z dne 8. marca 1808,[170] naj počaka z izdajo slovenske slovnice do objave nove češke, pa je Vodnik spomladi 1808 odložil delo za slovnico ter začel menda zopet bolj misliti na slovar.

Vodnikovemu delu za slovar je napravil Dobrovský slabo uslugo, da je v pismih z avtorjevimi filološkimi načeli presplošno soglašal.[170]

L. 1807. je iskal Vodnik po vsej priliki v prvi vrsti slovenskih izrazov za onih 4000 mest, ki so bila 23. dec. 1806 še prazna, kajti Dobrovskemu je mogel 28. jan. 1808 že poročati, da mu manjka le še okoli 900 izrazov, s katerimi bi bil zadovoljen.[170] Ako je to poročilo pravilno, potem pripada temu letu v Vodnikovem slovarju okoli 3000 neologizmov, torej velika večina sploh vseh Vodnikovih novih besednih tvorb.

Nedvomno je nabiral Vodnik tudi besedni zaklad, ko je potoval med velikimi počitnicami 1807 po Dolenjskem in bil tudi na Raki.[23] O izletih po ljubljanski okolici v dobi od 5. do 14. apr. 1808 pričajo v njegovem dnevniku sicer le naravoslovne beležke,[173] toda za slovar je imel po vsej priliki drugi zvezek. Tudi v Ljubljani sami je prisluškoval govorici s pozornostjo leksikografa, ter si zabeležil na pr. 18. avg. 1808 izraz „plúta".[73] Zlasti bogato žetev za slovar je pomenilo Vodnikovo potovanje po Štajerskem in Dolenjskem v velikih počitnicah 1808.[23] Največ je dobil za slovar menda pri Aliču, ker je imel posebne „izpeljanke, ki jih je primerjal z Aličem na Laškem"[73] 1808. Alič je bil navdušen sodelavec ter vabil Vodnika 26. dec.

1808 zopet za drugo leto: „Ali ste nabrali veliko besed na potovanju po Slovenskem? Pridite prihodnje leto zopet, kakor nora bova študirala ter premagala vse težkoče."[70]

Presenetljivo je, da je Vodnik tudi v slovarju še vedno upošteval Dobrovskega manj, nego bi človek pričakoval. Slovanskih izrazov je sedaj več jemal, z neologizmi se je od „patrijarhovega" svarila vedno bolj odmikal, kajti v tem številu je večina njegovih ponesrečenih tvorb.[78] Toda bilo bi zelo krivično, če bi presojali ceno Vodnikovega slovarskega dela 1807—1809 samo po njegovih ponesrečenih neologizmih. Zoisov in Kopitarjev sobesednik se je obenem še ves čas pošteno trudil, da pomnoži tudi svojo zbirko pristnih narodnih izrazov in rekel.

Kako važnega posla se je lotil, so kazali Vodniku drezljaji v pismih mladih slovenskih preporoditeljev, ki so po dveletnem čakanju skušali pospešiti oddajo slovarja v tiskarno. Primic je vprašal bivšega učitelja 3. nov. 1808: „Kaj kej besediše začne? Ga bomo skoraj natisneniga brati mogli?"[176] Kopitar je hotel s pismom z dne 7.—9. dec. 1808 dobiti odgovor na vprašanje: „Kaj Lexicon dela?"[92] Dne 8. febr. 1809 je pisal zopet Kopitar: „Spravite se sedaj nad leksikon, a v prvi vrsti nad kranjski del; ta je jezikoslovcu mnogo potrebnejši kakor nemški."[92] Ališ je drezal 26. dec. 1808, a tudi Zupančič je 21. avg. 1809 z Dunaja priganjal: „Gospod! Kaj pa besediše dela? Kaj ne, zdaj sim Vam na nogo stopil? Delajte, Gospod Tinče, delajte pridno, da bote poprej želi, de bodo petice pod pavcam rožlale, sicer kaj bo? Bo na zadne kdo drugi še besediše namest Vas naredil. Tukaj je dosti ludi, ki se na Vaše delo vesele, na Kranjskim ga pa vse potrebuje."[70]

Toda Kopitar, ki je hotel odvrniti v svojem nerazumevanju praktičnih preporodnih potreb Vodnika od nemško-slovenskega dela ter ga pridobiti za slovensko-nemškega, je skušal vplivati v zadnji četrti 1809 na tempo prijateljevega dela že tudi z neprijateljskimi sredstvi, namreč z organiziranjem novega dela za slovar: Primic v Gradcu[176] in Zupan v Ljubljani[121] bi naj začela ekscerpirati za slovar stare slovenske pisatelje, Zupan bi si naj napravil tudi prepis Vodnikovega slovenskega alfabetarja.[92] Ideja je bila ob sebi dobra, toda koristiti je moglo tako delo samo v zvezi in v sporazumu z Vodnikom, ki je imel s svojo dragoceno zbirko pristnega narodnega blaga tako prednost, da ga v doglednem času ni mogel dohiteti noben leksikografski za-

četnik. A misel, naj bi Vodnik prepustil svojo zbirko, v kateri je tičalo 14 let poštenega dela, v izrabo še Zupanu ali komu drugemu, kakor jo je v svoji prostodušni zaupljivosti prepustil že Kopitarju,[92] je bila res prenaivna. Da mu je še šlo predvsem za to, da draži požrtvovalnega korektorja svoje slovnice, kaže pismo Zoisu z dne 11. okt. 1809, kjer zaključuje poročilo o namerah z Zupanom in s Primcem s stavkom: „Ako se Vodnik s slovarjem ne poživi, ga bo zopet kdo prehitel."[92]

Vodniku je postajala stvar res polagoma zelo nerodna, zlasti radi Kopitarjevih drezljajev.

Med korekturo Kopitarjeve slovnice, za katero je sestavil Vodnik v smislu piščevih navodil skupine vseh nepregibnih besednih vrst, namreč skupine adverbov, prepozicij, konjunkcij in interjekcij, mu je nasvetoval Zois za dodatek še nekakšen etimološki slovarček. Poročila o Vodnikovem delu za ta slovarček kažejo, da je tičal prvi ljubljanski dopisnik Dobrovskega še vedno zelo globoko v racionalističnem filologiziranju: v prvi redakciji je obravnaval besede iz korenov dr in tr, pozneje je tabele trikrat predelal ter se ustavljal ob korenih pu, pr in f. Pač to je bil vzrok, da je Kopitar želel, naj Vodnikov etimološki slovarček izostane,[92] kar se je tudi zgodilo, in sicer brez posebne škode za Kopitarjevo delo.

Pismo iz druge polovice jan. 1809, s katerim je javil Vodnik Kopitarju, da je ustregel njegovi želji glede slovarčka, vsebuje obenem opozorilo, kako je mučila pisca misel na slovar: „(Slovarček) izostane ter bo čakal mojega slovarja: čas, ki sem ga v to porabil, ni izgubljen. Sedaj se vračam k slovarju z vsem hrepenenjem, kakor Jakob k izgubljenemu Jožefu."[95] Okoli 10. sept. 1809 je začel zopet delati za slovar. Ko se je bližal koncu tisk zgodovine, je označil Vodnik Kopitarju v pismu z dne 12. sept. 1809 prav to zgodovino za glavni vzrok, da v zadnjem letu slovarju ni posvečal več toliko časa kakor prej: „Skozi lejto sim same zemljine popise delal inu pergodbe bral, zdaj sim ves nabrušen za besediše." Tudi o oviri, ki jo je za slovar pomenilo Siauvovo bivanje v Ljubljani, se je pritožil 19. okt. 1809 Vodnik Kopitarju: „Besediše rado vidi, de Siauve proč gre: ni miru pred napisi, starmi dnarmi inu zgodbami — imam že 91 srebernih inu 30 kuprenih monet v' mojimu zboru."[92] Oktobra 1809 je bil prepričan, da se mu posreči, slovar še tega leta dodelati. V pismu z dne 19. okt. 1809, s katerim je javil Kopitarju to svojo nado, pa je našel tudi prvič pravo besedo za rdeče-

laščeve intrige: „Kaj se mi vedno rugaš?... to rečem po pivško... Kaj meniš, de bo kdo drugi mojih štirdeset sto besedi našel? 40 dni delam, pa se komaj eno mervo pozna; ta reč ni, ko bi pihnil: ...vuner letas bom dodelal."[92]

Glavni vzroki, da Vodnik slovarja 1806—1809 ni priredil za tiskarno, kakor bi ga v zmislu članka iz srede 1806 moral, so pač bili: prefektovstvo 1806/7; delo za slovnico 1806—1808; popravljanje in dopolnjevanje zgodovine; uvidevanje, da so vrzeli še prevelike. Služba vezani besedi ga vsaj v tem razdobju po objavi Pesmi ni skoraj nič ovirala.

Zbirke narodnih pesmi Vodnik 1799—1809 po vsej priliki ni izdatno pomnožil. Zapisal si je morda pesem o Ravbarju in Sisku,[117] kako novo poskočno kitico in kako novo redakcijo za Pegama in Lambergarja, ni pa še imel n. pr. Neveste kralja Matjaža[121] in najbrž tudi drugih epskih ne. Podoba pa je, da je po nekem posredovalcu, morda Zupančiču, prehajal pod vpliv nemških romantičnih nazorov o narodni pesmi, dasi je mentor Zois prej ko slej epsko slovensko narodno pesem malo cenil.

Razlika med Zoisovimi in Vodnikovimi nazori o epski slovenski narodni pesmi je postala v mentorjevem krogu očita zlasti okoli 1805, ko je obiskal svoje kranjske sorodnike češki vlastelin iz rodu kranjskih Lambergov, grof Janez Nepomuk Lamberg,[11] čigar sestra je bila poročena z baronom Antonom Rosettijem.[11] Vodnik je hotel takrat pesem o Pegamu in Lambergarju pod svojim imenom dati v tisk, toda zadel je ob odpor barona Zoisa, ki je menil, da namera Vodnika „ni dostojna".[65] Nedostojna Vodnikovega imena je bila Zoisu gotovo pesem, ki jo je imel za novejši plod cerkovnika,[23] dočim za misel, da bi hotel Vodnik nase obrniti pozornost moravskega Lamberga, pač ni bilo vzroka. Težko bi bilo dokazati, da je šlo Vodniku, ki še tudi ni mogel vedeti, da postane Bernhard Rosetti pozneje kranjski guverner,[178] za osebni dobiček, ne pa za izrabo lepe prilike, da se opozori javnost na „stari" tekst.[179] Mentorju se je prireditelj udal ter prepustil novo redakcijo Zupančiču v prevod in objavo (1806—1807). V javnosti pa je ostal tekst prve objavljene slovenske posvetne epske narodne pesmi vkljub Zoisovemu odporu zvezan z Vodnikovim imenom, ker je Zupančič povedal, da ga ima od svojega bivšega učitelja.

Da je Vodnik Pegama in Lambergarja po svojem osebnem okusu priredil za tisk, je nedvomno, ker je Zupančič že 1807

izporočil, da je Vodnik „zbral več prepisov, jih primerjal med sabo, odbral boljše varijante (Lesearten) in tako dal tekstu obliko, ki jo ima sedaj."[185] Kake inačice je imel pred sabo in po kakih načelih je odbiral „boljša branja", ni ugotovljivo, ker se redakcije niso ohranile.[185] Morda je Vodnikova last tudi 3 vrstična jambska kitica z moško rimo, ki veže vse vrstice. Vodnikovo postopanje ni bilo nikaka izjema. Geslo, da je treba čuvati izporočeno narodovo redakcijo, še ni bilo splošno priznano in prav v istem času kakor Vodnik sta obravnavala tudi Arnim in Brentano za zbirko „Des Knaben Wunderhorn" tekst nemških narodnih pesmi z veliko samovoljo.[94]

V svojem pesnikovanju je Vodnik ostal skromen, utilitaristično epigonski klasicist,[251] ki je sicer mislil, da za pesnika zadostuje volja in vaja, a je v razvojni črti slovenskega pesništva ustvarjal vendar epoho, ker je hotel biti domač v vsebini in izrazu ter se otresal banalnosti in drugih slabosti večine svojih prednikov in sodobnikov.

Število novih Vodnikovih pesmi iz 1799—1809 je razmeroma nizko, zlasti, če ga primerjamo s plodovitostjo leta 1795.

V nesporno kronološko vrsto se jih da za 1799—1806 le malo ukleniti: predgovori k Novicam za 1800 (dva), 1801 in 1802 (tudi ta dva morata biti najkesneje iz 1800, ko je časopis še izhajal); napis za Knobljeve pesmi, ki je nastal pač pod svežim vtisom Knobljevih „Štirih parov kratkočasnih novih pesmi" iz 1801; prevod sklepnih verzov iz Kotzebujeve komedije „Der Hahnenschlag" z naslovom „Petelinček" iz 1802. Menda šele po 1800, vsekako pa pred 1806 so dobile prvo ohranjeno obliko tri pesnitve, katerih prva, neohranjena oblika pripada po vsej verjetnosti dobi okoli 1795: Vršac; Na sebe; Stari pevic ne boj se péti. Novo, definitivno obliko sta dobila sedaj tudi Petelinčka iz 1795, medtem ko so ostale basni ali „pravlice", kakor jim pravi Vodnik, menda plod šestletja 1800—1805: Kôs inu sušic, Sráka inu mláde, Némški inu krajnski kojn. Šestletju 1800—1805 pripadajo končno tudi nekaj ugank in „Plesár".

O nekaterih izmed Vodnikovih verzifikacij se da le ugibati, da jih je izoblikoval bivši menih še pred 1806. To so predvsem prevodi pesmi z erotično vsebino: „Anakreonta, grškega pevca, nekatere pesni iz grškega po slovenski;" „Iskrice", ki jih je prevedel, kakor sam pravi, „iz laškiga". Vsaj že v jeseni 1807 je bilo Vodnikovim prijateljem dobro znano, da hrani avtor Vršaca

v svoji miznici tudi take erotične in anakreontične pesmi, katerih objava bi mu na Kranjskem utegnila nakopati sitnosti.[178]

Objavljal je Vodnik 1799—1805 komaj po eno ali dve pesnitvi na leto. Za vso dobo se dajo kontrolirati le objave v Novicah in v Novi krajnski pratiki: v časopisu je objavil 1. jan. 1800 obe novoletni voščili, eno na čelu, drugo na koncu številke; kmetiška pratika je prinesla 1801 Vodnikovo uganko o sadnem drevesu, 1802 poleg te uganke še uganko o bukvah. Ker sta uganki ponatisa iz Velike pratike za 1796, sta mogli dobiti mesto v Novi krajnski pratiki tudi brez avtorjevega sodelovanja. Težko je odgovoriti na vprašanje, katere pesmi je objavljal Vodnik v Mali pratiki za 1800—1806; v letniku 1803 je namreč objavil le ponatis obeh epigramskih skupin za posamezne mesece, ki jih je prinesla že Velika pratika, a drugi letniki se niso ohranili. Verjetno pa je, da niso vsi letniki prinašali ponatisov. Nič presenetljivega ne bi bilo, če bi se izkazalo, da je prinesel izmed 8 izgubljenih letnikov Male pratike, namreč letnik 1798, 1799, 1800, 1801, 1802, 1804, 1805 in 1806 vsak po eno izmed 8 novih Vodnikovih pesmi, kakor so: Vršac; Na sebe; Stari pevic ne boj se peti; Petelinčka; Kôs inu sušic; Sráka inu mláde; Némški inu krajnski kojn; Plesar. To bi bilo približno tudi s tem v skladu, na kar so glede odnosa do prejšnjih tiskov opozarjali kritiki Vodnikove zbirke iz 1806: Zupančič je menil v listu „Laibacher Wochenblatt" 1806, da je Vodnik „zbral pesmi, ki so izhajale doslej v kranjskih koledarjih in časopisih"; a kritik v dunajskih „Annalih" je 1808 trdil, da je pesmi Vodnikove zbirke „občinstvo po večini že bralo".

Okoli 1804 ali 1805 so prijatelji Vodnika pregovorili, da se je odločil, prirediti „popolno izdajo vseh svojih pesmi".[180] Založbo prve take slovenske izdaje je prevzel pač Zois. Toda Vodnikove „Pésme za pokúšino", ki jih je Recer brez avtorjevega imena z letnico 1806 v Ljubljani natisnil, niso bile „popolna izdaja", ker manjkajo v njih cele skupine: vse uganke, tudi uganke v verzih; vsi aktualno-patriotični teksti, kakor prevod cesarske pesmi ter epigrami o Nelsonu in o zavzetju Mantove; vse erotične pesmi, kakor erotične originalne „viže", prevodi iz Anakreonta itd.; vse prireditve narodnih pesmi; a izmed noviških novoletnih voščil drugo za 1800.

Vodnik je imel namen, da opremi izdajo s svojo sliko, ki mu jo je J. J. Grund že 21. sept. 1804 narisal.[180] Da je to misel opustil, k temu ga je pregovoril pač Zois. Namesto Vodnikovega

portreta pa vidiš na čelu knjižice kranjske znamenitosti, o katerih se v knjižici posebno govori: Vršac, Triglav, „visoko Savico", Bohinjsko jezero in „sklad na skladu" nad njim. Slika, ki je pač delo Vincenca Dorfmeistra, risarskega učitelja na ljubljanski normalki in Vodnikovega prijatelja,[50] sicer nima nič umetniškega, pač pa nazorno kaže, do katerih svojih pesmi je imel avtor posebno intimen odnos.

Pesmi za pokušino, ki so prišle iz tiskarne menda okoli srede febr. 1806, ker je mogel celovški Hohenwart 27. febr. potrditi že prejem primerka,[70] kakor da so hotele biti za nekaj časa nekako Vodnikovo slovo od ustvarjanja v vezani besedi. V naslednjih letih je namreč iz lastnega nagiba po vsej priliki zelo malo pesnikoval. Tudi izmed ugank v verzih so izpričane v teh letih le tri nove uganke: o čebeli, metli in polžu, ki jih je prinesla Nova krajnska pratika za 1808, oziroma za 1809. Šele uradni nalog, da prevede nekaj Collinovih „Währmanns Lieder", ki ga je prejel tik pred 8. marcem 1809,[161] torej v času, ko so bile priprave za novo vojno z Napoleonom že v polnem razmahu, ga je prisilil, da je posvečal zopet več časa verzifikaciji. Prevedel je 6 Collinovih pesmi, ki so izšle brez navedbe prevajalčevega imena pač v oficialni založbi, obenem s prevajalčevim predgovorom pod naslovom „Pesmi za brambovce" proti koncu marca 1809, ker je bila 4. apr. knjižica že v Kopitarjevih rokah na Dunaju.[161]

Za krajevno razširjanje definitivnega dokaza, da je tudi slovenščina sposobna za posvetno pesniško izražanje, je bilo velepomembno, da so že prvi primerki Pesmi za pokušino romali tudi izven kranjskih mej. Na Koroškem so jih prejeli vsaj trije Kranjci v Celovcu od avtorja samega še pred 27. febr. 1806: generalni vikar Sigismund Hohenwart, kanonik Japelj in pa apelacijski svetnik Kasteliz,[70] menda pesnikov sošolec.[87] Štajerce so utegnili že 1806 seznanjati z novo knjigo možje kakor Alič, kaplan v Laškem, in Harman, kaplan v Mariboru, ki sta se pač zanimala za knjižne novosti svojega rodnega okoliša, ali Štajerec Lipold, ki je bil 1806 v Ljubljani slušatelj bogoslovja. Tudi Primic najbrž ni prispel v Gradec v jeseni 1807[176] brez Vodnikovih Pesmi, a na Dunaj je prinesel istodobno Lenz primerek, ki ga je na Dolenjskem Zupančiču s silo vzel.[23] Do jan. 1809 je dobil „Pesme" tudi Dobrovský.[65] Vsaj prve stotine primerkov so bile menda kmalu v rokah čitateljev, dasi je bilo 1819 iz na-

klade, ki gotovo ni bila velika, še vedno 156 primerkov na pesnikovem domu.[75]

Osnovne črte Vodnikovega ustvarjanja v vezani besedi so dobile 1799—1809 samo izjemoma kako novo pot.

Velika večina novih izvirnih Vodnikovih verzov je pomenjala zgolj ponovne prispevke za panoge, ki so opozarjale na spretnost novega Zoisovega sodelavca že v preteklem petletju. Slej ko prej je dajal prednost zvrstim, kjer tvorcu verzov še najprej pomagata razum in domislica.

Medtem ko epigrami za Novice 1800—1802 le preglasno pričajo o zadregi pisca, ki je zaman iskal primernega novega motiva, je napis za Knobljevo zbirko sicer grob, vendar pristen odmev ogorčenja, s katerim je odklanjal Zoisov krog banalnosti učiteljsko-organistovskega pesmarstva, ki vsaj v tisku ni imelo več med Slovenci domovinske pravice.

Novi kuplet s karakterizacijo plesnega mojstra zaostaja daleč za svojo prednico: Plesar, ki se more hvaliti le z mislijo na jed, pijačo in ples, nam ne postane niti približno tako simpatičen kakor Zadovolni Krajnc. Tudi je zadovoljni Kranjec tip iz pestre množice, dočim je imel v Ljubljani Franc Jožef Fayenz, plesni mojster in gledališki inšpektor deželnih stanov,[88] le še dva- tri konkurente.

Nauk Vodnikove basni je le v Kosu inu sušcu otipljiv: ne udajaj se svoji sli. V Sraki inu mladih ni prav jasno, gre li pesniku v prvem redu za potrebo previdnosti, pravice mladosti ali ogorčenje nad uzurpiranjem takih pravic. V Nemškem inu krajnskem kojnu gre Vodniku pač za slovensko literaturo. Če je razlaga pravilna, potem očitek ni napisan na rovaš nemških oblasti in politikov, ampak je naperjen proti Slovencem samim, zlasti literarnim občanom: oni, ki so s svojo nebrižnostjo in krivično kritiko povzročili, da je moral založnik ustaviti izdajanje Velike pratike in Novic, dajejo slovenskemu „konju" prepičlo hrano in preveč kritičnih udarcev, da ne more kakor nemški „vratu nositi ko labud".

Vinski anakreontiki je napravil sedaj Vodnik koncesijo v Plesarju, ki mu dišijo razne sorte vin, katere so takrat točili v Ljubljani: marvin, t. j. Dolenjec,[181] kapljica iz neke Drage[182] in pikolit.

Če pripada tej dobi tudi vseh 14 Vodnikovih prevodov iz Anakreonta, „grškega pevca",[183] je to še vedno samo četrtina zbirke, katero je imel v raznih izdajah v privatni biblioteki.[23]

Kazno je, da Vodnik ni odbiral teh tekstov samo po kriteriju, da bi mu delalo prevajanje čim manj težkoč: večina jih je posvečena Ladi (= Veneri) in Ljubeznu (= Amorju), 3 obravnavajo vino, 3 slike iz narave. Ker ga ni mučilo iskanje rime, se je mnogo tesneje oklepal izvirnika kakor običajno. Lado je našel klasicist v Pohlinovi slovnici, Ljubezna za Amorja si je sam prikrojil.

Politično liriko je množil Vodnik sedaj sicer samo s prevodi in po višjem nalogu, ki ga ni mogel zavrniti, vendar pa nedvomno v skladu s svojo takratno usmerjenostjo. Na tekst Collinovih „Lieder Oesterreichischer Wehrmänner", katerih prvi oddelek je prejel od vlade v prevajanje, se ni čutil tesno vezanega: izmed 8 tekstov, ki jih vsebuje prvi Collinov zvezek, je prevel samo 4; „Oesterreichs Landwehre", ki zavzema prvo mesto v Collinovi zbirki, je nadomestil s prevodom pesmi „Lied auf die Landwehr", ki jo je že 1808 kmalu po ustanovitvi deželne brambe objavil dunajski žurnalist Josef Richter; tako Collinove pesemske tekste kakor tudi njegov predgovor v prozi je semtertja izdatno krajšal; tako v uvodu kakor tudi v pesmih si je dovolil izdatne izpremembe in več svojih formulacij.[184]

Ugotovitev, da je Pesem brambovska iz Richterja opazljivo gladkejše in vernejše prevedena od pesmi iz Collinove zbirke, opozarja na verjetnost domneve, da je ta prevod že bil gotov, ko mu je vlada poslala Collina. Izbor iz Collinove zbirke dela vtis smotrne omejitve na najnujnejše tekste, ki jih je narekovala naglica: poleg prve pesmi je dal Vodnik ob stran sentimentalno meditacijo starčkovo, ženinovo in kmetovo ter se zadovoljil z Molitvo brambovsko, Persego, Estrajhom za vse in Brambovsko dobro voljo.

Iz Collinovega uvoda je izpustil Vodnik poleg več drugih odstavkov tudi zatrdilo, da Avstrijec „ve: nobena druga vlada ne bi ustave, jezika, nravi in posebnosti vsakega samobitnega naroda tako prizanesljivo spoštovala (kakor avstrijska)". Ako je ta izpustitev zavedna zafrkacija, dela avtorju basni o nemškem in slovenskem konju vso čast. V novih odstavkih predgovora se obrača tudi izrečno do „ljubih Slovencev" ter jih bodri, naj se „vnemajo s petjam k pravimu junaštvu, k brambi našiga svetiga cesarstva", češ: „Peli so nekidaj naši očaki, inu Turke pobíali, peli so, inu pod Sisek tekli Hasan Bašo v Savo potopit; inu če je Turk do nas perdèrel, so ga pognali, de so komaj nektiri razbojniki svoje pete vnesli."

V pesmih so nekatere izpremembe Collinovega smisla značilne za Vodnikovo takratno mišljenje. V Brambovski molitvi n. pr. je prevedel Collinova verza „Frech dringt der Feind in unsre Lande, hält schon bereit für uns die Bande": Sovražnik nas če pòdse spravit, posilit, ropat in podavit." Tendenco, približati brambovske tekste slovenskemu ljudstvu, osvetljuje še bolj Vodnikova prireditev Brambovske dobre volje, kjer je vsa splošna in bleda namigavanja za Slovence konkretiziral: „das ganze Land" je nadomestil z vrstama „Drava čigáva je, Soča čigáva je, jih bomo varvali, kdo jih če pít"; „Nachbarn von nah' und fern" so izpodrinili „Polci, Estrajhari, Čèhi, nu Madžjari"; a namesto Collinovega ponavljanja v poslednjih treh kiticah čitaš v Vodnikovi prireditvi zdravico „ženicam, materam, starim možém" ter „nevestam (in) lubicam".

Ko so „Pesmi za Brámbovce" že zapustile tiskarno, je priredil Vodnik iz druge Collinove zbirke na svoj svobodni način še „Napítik",[184] toda v tisku ni nobene brambovske pesmi več objavil, ker je letak s „Pesmijo Krajnskih Brambovcev per Banderskimu Žegnanji v Lublani 30. dan maliga Trauna 1809"[185] last drugega avtorja, ki je pisal y za í, dushela itd.[186]

Vodnikov odnos do oblike besedne umetnine je ostal 1799 do 1809 isti, kakor ga je že prej usmerilo Zoisovo mentorstvo.

Večina tekstov v Pesmih za pokušino je bila že v prejšnji dobi pod Zoisovo pilo. Ta moment je poleg drugih povzročil, da ni mislil niti avtor niti mentor na potrebo bistvenih izpremembi pri novem tisku tekstov, kakor so bili n. pr.: basen o dveh petelinčkih, ki je ohranjena tudi v prvotni obliki;[44] vrsta stvari, ki so bile tiskane že v prejšnjem razdobju;[28] oda „Na moje rojake", ki je ohranjena v tisku iz 1794,[23] a tudi v rokopisu, ki pripada po vsej priliki med priprave za izdajo v zbirki.[187]

Razne izpremembe pričajo, da je mnogo razmišljal o pravopisu: é za ę; raba akcenta, kakor petíca namesto petica; polje namesto pojle; hladni namesto hladn; pesmi namesto pesni; opuščanje apostrofa, n. pr. gor; o v nominativu srednjega spola; dosledna raba sičnikov; sušic namesto sušec in podobno; predno namesto preden; natvora namesto natura; listugnoj namesto listovgnoj; približuje namestu perbližuje, dasi rabi drugače per-; toj namesto tvoj.[23]

Tudi druge korekture pričajo, da je proučeval slovensko slovnico: opustitev artikla „ta"; pravilna raba supina; pravilna raba nedoločne pridevnikove oblike v povednem določilu; kir za

kter; pravilno razlikovanje med „iz" in „s" (so); s kom namesto s česa (oboje je napačno, ker gre za instrumental s čim). Med novimi izrazi je opazljivo stremljenje, da iztrebi nepotrebne tujke: stvarnica za natura; zdravnik za arcat; grobi za britof; napis za epigram; pogača za strukl; oštir za birt. Mnogo izprememb je prosto ugibanje: zemlja za dežela; jemat za vzet; bode pridna za: bo bol pridna; mrazi za zmerzuje; sledna za vsaka; drug lét za: K' let; na dalje za: po verhu; Preteklo sto let za: Preteklo je lét. Izpremembe, kjer gre za drugačen smisel, so silno redke, a se nikjer ne tičejo smisla vse pesmi: v odi „Na moje rojake" je v 1. kitici črtal „gojzde", ker je isto pač že v „gori"; v vošilu za „Novo leto" je v 4. kitici „sleparja" nadomestil s „hinavcem", a v 7. kitici „Gospodo nu kmete" z „Bogatim sromakom"; v kimovcu v prvi vrsti „Napisov za mesce" so „Krajnce" izpodrinili „Slovenci". Semtertja odloča ozir na verz: v prvi vrsti „Napisov za mesec" gruden: Kir po zim klobase hráni, se po letu muham brani namesto: Če boš pozim klobas suhih hranil, se boš po lejtu muham lehku branil; v drugi vrsti „Napisov za mesec" gruden: Gruden bliska nu gromi za: Nebo v grudnu germi. Tudi tu srečaš samo ugibanja, n. pr. v „Novem letu v' Lublanskih Novicah 1799": Se noviga leta vsak veselí: Si več let obeta, vesel naj živí za: Ob novimu letu se vsak veselí, Dolgo če živeti, vesel...

Le malo izprememb je mogoče uvrstiti med nazornejše metafore in metonimije.[188]

Izmed kitic sta zadoščali Vodniku za izvirno ustvarjanje tudi 1799—1809: poskočnica (vsi napisi za Novice, Plesar, definitivna oblika Petelinčkov) in 4vrstična trohejska kitica z rimo a b a b (Vršac, Na sebe, Stari pevec, vse nove basni). Da se je odločil Vodnik za poskočniški enajsterec tudi v Petelinčkih, njegove simpatije za to kitico še posebej podčrtuje, ker je bil Zois 1794 za varijanto v trohejski kitici.[44]

V prevodih Vodnik s kitico izvirnika ni postopal vedno enako: sklepu iz Kotzebuejevega Hahnenschlaga se je povsem odmaknil od izvirnika ter se odločil za dve 4vrstični trohejski kitici in neko poskočno arijo; v prevodih brambovskih pesmi se je držal, kar se tiče kitice, tesno originala.

Tudi misli na prelitje narodne pesmi v nove kitice se ni branil. Tako je kitica v njegovi redakciji Pegama in Lambergarja morda njegova last, pri čemer je na število vrstic in način rimanja utegnila vplivati sekvenca Dies irae.

Kompozicija se tudi sedaj le v Vodnikovih enokitičnicah približuje racionalističnemu pojmovanju logičnosti in enotnosti.

Enokitični epigrami očitno kažejo stremljenje po jasni antitezi, ki jo označa tudi odmor med prvo in drugo polovico kitice. „Na sebe" je najneposrednejši odraz tega stremljenja: prvi dve vrstici obračata pozornost na slap Savice kot vir pesnikovih občutkov, naslednji dve se z apostrofiranjem „mojstra pevcev" dvigata v simbolno višino.

Deset kitic ode „Vršac" je po kompoziciji le deloma v skladu z racionalistično poetiko. Moti že nesorazmerna zgradba uvoda in sklepa: čitatelja, ki mu hoče pesnik pokazati „razgled" s Triglavovega nižjega soseda, pripravlja na „neznani svet" le polovica kitice, medtem ko je pesnikovi želji, ki jo je rodilo razgledovanje in razmišljanje, posvečena cela deseta kitica. A kar je vmes v 8 in polovici kitice, še celo ni posrečen poskus logične in neosporljive razporedbe. Na red prihajajo namreč po vrsti: cvetlice med skalami; goli vrhovi s „skladom na skladu"; divja koza, govedo na paši, planšar in lovec; nevihta; sonce po nevihti; izvir Savice; Triglav; pokrajine na jugozapadu in vzhodu; razgled na sever in jug.

Logična je zgradba basni, samo da so jim začetki skoraj vedno enaki: ... Nasmeóči (Sušic) kôsa praša; Sraka mlade je svarila; Nemški konj slovénmu reče. Vodnik, ki si je vzel za vzor basen v vezani besedi, kakršno so gojili po Lafontaineovem zgledu Hagedorn, Gellert, Gleim in drugi Nemci pred 1759, ko je izdal Lessing v zvezi s svojimi basnimi v prozi tudi razpravo o predmetu, se je učil pri svojih vzornikih s pridom tudi kompozicije.

Po logičnosti zgradbe prekaša Plesar Zadovoljnega Kranjca, za katerim sicer zelo zaostaja.

Razvrstitev „Pesmi za pokušino" ne priča, da bi bila vodila razporejevalca, ki mu ni šlo za kronološko razvrstitev, vseskozi logika rdeče niti. Brez odpora razumeš prvo in zadnje, osemindvajseto mesto: tam „Pesma na moje Rojáke", ki naj čitatelja že na prvi strani opozori, da je dramilo rojakov namen pesnikovega dela; tu „Stari pevic, ne boj se peti", ki naj pred istimi rojaki opraviči njegov poizkus. A razvrstitev ostalih 16 tekstov je često zagonetna; zakaj je karakterizacija „Zadovolnega Krajnca" na 3., karakterizacija „Plesarja" na 17. mestu? zakaj je „Novo leto" na 4. mestu in pred skupinama z napisi za mesece, ne pa pred ostalimi voščili, ki zavzemajo 8.—12. mesto? zakaj je „Vr-

šac" na 7. mestu in med drugo skupino napisov za mesece ter „Predgovori na Lublanske Novice"? zakaj so noviška voščila razvrščena po redu 1797, 1799, 1800, 1798, 1799, 1801, 1802?

V „Pesmih za Brámbovce" je Vodnik v škodo logiki zamenjal Collinovo razvrstitev: Persega, Molitva brambovska.

Potrebo intimnejšega odnosa do izraznih vrednot in stilskih sredstev je začenjal Vodnik polagoma pač čutiti, a resnična pomoč ob njegovi pesniški potenci ni bila v okviru možnosti.

Med uspele korekture metafor spadajo v novih redakcijah tekstov n. pr. Za vuk si prebrisane glave za: Imaš za vuk zbrisano glavo; Pojde moj trebuh pod rebra vasvat za: More jit trebuh moj k herbtu vasvat; huda zima za: velika zima. Isto velja glede metonomij v novih varijantah: raba ednine namesto množine v „Novem letu", n. pr. Delavca za: delovcem itd.; pred zoram za: zgodaj.

V novih izvirnih tekstih so pa tropi, ki so količkaj značilni, zopet sumljivo redki: mojster pevcev, mati pevske umnosti; šola zdrave treznosti; veliki Bog = Triglav;[265] sušic ima rep zavit; vrat nositi ko labud. Raba pridevnika priča le o poznavalcu narodnega jezika: hladni vir, visoka Savica, lepa pesem, lepi sušic, sive pleše, žlahtne rože, kamni zid, bistra Sava, ravna Furlanija, globoka Hravatija, bele glavé. Opazljivo prednost je dajal Vodnik personifikaciji: svet se odpre, vihar drevi, glas stresa, grom maje, sla kaže.

Odmevi poznanja tujih literatur, ki so vidni v prvi zbirki z uspelim dokazom o sposobnosti slovenščine za pesniško izražanje, so bili po vrsti vsi daleč za aktualno sodobno evropsko literaturo. V prvem redu so bili to: anakreontiki od grške zbirke do nemških posnemovalcev; basnopisci od Grka Ezopa do Nemcev predlessingovske dobe. Ob iskanju ogrodja za obračun s slovenskim čitajočim občinstvom se je spomnil Vodnik Gellertove basni o prerekanju med gosposkim in kmetiškim konjem ter Gleimove, ki obravnava nacionalno nasprotje med nemškim in francoskim konjem[189], ter uporabil oba momenta.

Dasi pa Vodnikove „Pesmi za pokušino" mimo dveh, treh basni niso imele literarnih vrednot po evropskem merilu, je bila s preporodnega stališča njihova cena ogromna.

Vesela sta utegnila biti Vodnikove zbirke tako slovenski kmet brez preporodne miselnosti kakor tudi slovenski inteligent s preporodno tradicijo: kmet, ker je bila to prva zbirka posvetnih pesmi, ki je bila tudi zanj primerna tako zaradi narodne dikcije

kakor deloma tudi zaradi snovi; preporoditelj, ker je s knjigo dobil nepobiten dokaz, da je tudi slovenščina sposobna za posodo višji literarni ambiciji, vzorec, s katerim je mogel vnemati mladino za nadaljevanje poskusov voditelja, pesniški jezik, s pomočjo katerega se je dala utirati nadaljnja pot. V zbirki je bilo več tekstov, ki jim je odkazovala objava v posebni knjigi v razvojni vrsti slovenske umetne verzifikacije še za dolgo časa pomembno mesto: Na moje rojake, Na sebe, Zadovolni Krajnc, Veršac, Predgovor za Lublanske Novice 1797, Kos inu sušic, Sraka inu mlade, Nemški inu krajnski kojn in Stari pevic.

Pač tako je pojmovala pomen zbirke tudi vsa interesirana javnost. Mentor Zois svoje ugodne sodbe o Vodnikovih pesmih[23] pač še ni izpremenil. Celovški Hohenwart je pesniku v zahvali za primerek 27. febr. 1806 pravilno naglašal: „V čast Vam je, da nastopate v področju, ki je bilo doslej tako malo obdelano. In Vaši rojaki so Vam dolžni hvale za dokaz, da se more tudi kranjski jezik meriti s svojimi tekmeci."[70] Zupančič imenuje zbirko v oceni, ki jo je prinesel „Laibacher Wochenblatt" v drugi polovici 1806, „vredno čitanja" ter hvali zlasti tri stvari: „pravilno slikanje narodovega občutja in značaja ter čisto slovenski naravni izraz". Dunajski „Annali" so objavili marca 1808 oceno, ki jo je Zupančič napisal, a Lenz menda popravil.[23] Kritika imenuje zbirko po pravici „prvi pomembni plod kranjske Muze". Momenti, ki jih šteje zbirki v posebno odliko, so deloma razširitev formulacije v prvi oceni: „narodni duh"; poznanje narodovega „mišljenja in ravnanja", „občutja" in „značaja"; „lirični polet" n. pr. v Veršacu; izrazna pregnantnost posameznih verzov, ki so „skoraj kakor pregovori" in zato neprevedljivi; poznanje jezika. Pesmi, katerih ceno je posebej naglasil, niso slabo izbrane: predgovor Novicam za 1797, Star pevic in Veršac, ki ga je objavil tudi v doslovnem prevodu. Le malo momentov je po sodbi kritike zaslužilo grajo: nekatere nove redakcije; odmevi prevelike licencije poetike; Plesar, ki je kritiku bolj glumač kakor pa predstavnik plemenite umetnosti plesa. Po lastni sodbi, ki jo je sporočil 1809 Erbergu, je hotel dati Zupančič v „Annalih" Vodnikovi zbirki „klasično ceno".[190] Tudi Dobrovský je v prvem pismu Kopitarju v drugi polovici jan. 1809 omenil, da „Vodnikove pesmi vendar niso slabe".[65]

Kopitar je bil 1806—1809 gotovo precej osamljen, ako je že takrat skušal nasprotovati navdušenju za Vodnikove „Pesmi za poskušino".[65]

Naloge, da prevede Collinove pesmi, Vodnik, kakor je podoba, menda ni bil posebno vesel. Vsaj za mentorja Zoisa je bilo to „strašno delo": „prelagati vedno iste redke ideje pri pomnoževanju najbolj obrabljenih fraz," češ, da „ima naš neobdelani jezik za to po večini komaj en sam izraz". Tudi Kopitar je menil: „Collinove pesmi bodo dale Vodniku pač mnogo dela: in če jih tudi kot prelagatelj dobro preloži, je s tem šele malo storjenega. Drugače je veljalo: poezija naj deluje na čutnega človeka, sedaj velja narobe: na abstraktnega." Vendar je bil Zois s prevodi samimi zadovoljen ter je pisal 8. marca 1809 Kopitarju: „Doslej je dogotovil (Vodnik) pet komadov, katerim sicer manjka pile, ki bi pa utegnile vseeno biti prikladne našemu ljudskemu okusu."[161] Navdušenega občudovalca so imele „Brambovske pesmi" tudi v grofu Francu Hohenwartu[66] in pač še v raznih patriotih, dasi so jih vojni dogodki kmalu povsem razaktualizirali.

Vodnik je smel biti zadovoljen tudi z vplivom, ki ga je dobila njegova zbirka že 1806—1809 na velik del slovenskih verzifikatorjev. Pod vplivom one zbirke, ki je obdala avtorja z glorijolo velikega upanja slovenske poezije, niso bili že v prvih letih po objavi le Vodnikovi učenci, kakor Primic, Bilc itd., ampak tudi Jarnik, Schneider in Grundtner na Koroškem ter Ilič in morda tudi Lipold v celjskem okrožju na Štajerskem.

Vsaj že 1802 je bila Vodnikova verzifikacija v zvezi z gledališkimi teksti.

Njegov „Petelinček, komedija igrana v Ljubljani 1802", ki obsega samo 3 kitice,[183] a je ostala rokopis,[137] je prevod „sklepa" iz Kotzbuejeve igre: Der Hahnenschlag, Ein Schauspiel in einem Aufzuge, torej iz teksta, v katerem se v vezani besedi prepleta dvoje dejanj: dogodivščine, v ozadju katerih je ljubezen brihtnega fantička do petelina; težava in srečna združitev zaljubljene dvojice, katere moška polovica je fantičkov brat.[191] V „sklepu", ki ga je prevedel Vodnik, sta se brata že spoznala, a vsa družba se odpravlja po „pogorelko", njuno mater, kateri je pred kratkim pogorel dom. O zvezi, h kateri spada prevod, ki pač nikoli ni obsegal več teksta,[137] se da samo ugibati: prevod arije za družbo, ki je ostalo govorila v nemščini? efekten konec za prevod drugega avtorja, n. pr. Kopitarja, ki bi bil ostale Kotzebuejeve verze prelil v slovensko prozo? Vodnik ni izpremenil le kitice[23] ter se odločil v dveh kiticah za 4stopni trohej in v tretji za va-

rijanto poskočnice, ampak je obenem 20 vrstic originala v prevodu skrčil na 16 vrstic ter sploh zelo svobodno prevajal.

Po 1802 Vodnik menda več let ni uvaževal potrebe slovenskih gledaliških komadov, kar spričo dejstva, da tudi Linhartovih komedij niso več igrali, ne more iznenaditi. Preseneča pa dejstvo, da je Vodnik po letu 1808 zopet začel prevajati nemški komad. Tudi tokrat je bil na redu komad Avgusta Kotzebueja,[190] a v prozi: Die deutschen Kleinstädter, Ein Lustspiel in vier Aufzügen iz 1802, burka brez umetniške ambicije, v kateri predstavlja slavni, a plehki nemški Vodnikov sodobnik župane in druge osebnosti mesteca Krähwinkel z edinim namenom, da vzbuja smeh.[191] Vodnikovi „Malomeščani" so bili travestija Kotzebuejevih,[176] torej menda nekaka ponašitev. Prevedel pa je bržčas samo še drugi akt, potem pa stvar odložil.[190]

Prevajanje razglasov je dalo Vodniku mnogo več posla kakor pa Kumerdeju: razglasov, ki jih je hotela oblast napraviti razumljive samoslovenskemu človeku, je za dobo od 15. marca 1805 do 14. okt. 1809 izpričanih že 18.[192] Za slovenske prevode se je potegoval pač tudi Vodnik sam, in sicer radi tega, da z nagradami zviša svoje dohodke: za prevajanje razglasov iz 1805 je dobil 108 gld.,[75] slično vsoto pač tudi za 1806 in 1807, ker je za dobo od 1. nov. 1807 do 30. apr. 1808 izpričanih zopet 150 gld. nagrade;[75] da bi bila ostala njegova prošnja, naj mu nakažejo remuneracijo za prevod malega katekizma,[75] 1807 brezuspešna, tudi ni verjetno.

Misel na nagrado je pač soodločala tudi pri njegovi ponudbi iz sept. 1806,[75] da napiše v nemškem jeziku zgodovino Kranjske za srednje šole, ki bi ustrezala novemu učnemu načrtu iz 1805.[23] Toda nedvomno je mikalo tudi delo samo profesorja poetike, ki je poučeval po starem učnem redu v najvišjem razredu vse predmete, torej tudi zgodovino, a se po uvedbi predmetnega sistema hotel po vsej priliki potegovati prav za ta predmet. Spis, za katerega je bil pač slabo pripravljen, mu je dajal mnogo dela, vendar je posel zmagoval: kakor je obljubil, je mogel po preteku leta dni, namreč 28. okt. 1807 rokopis predložiti;[180] ko so mu 11. jan. 1808 vrnile ljubljanske oblasti odločitev dunajskih krogov z dne 10. dec. 1807, naj doda še zgodovino Trsta in Goriške, je zbiral novo gradivo, delal od jun. do sept. 1808 v stanovskem arhivu[75] ter do 24. sept. 1808, torej zopet v dobi leta dni, zaključil novo redakcijo.[113] Ko je prejel Vodnik poročilo

študijske dvorne komisije z dne 15. apr. 1809, da je cesar potrdil njegov spis ter mu dovolil iz študijskega fonda 300 gl. nagrade,[75] je bil rokopis najbrž že v tiskarni: njegovo „Geschichte des Herzogthums Krain, des Gebietes von Triest und der Grafschaft Görz," ki je izšla z letnico 1809, a brez avtorjevega imena na Dunaju v zalogi šolskih knjig, so najbrž tiskali v državni prestolici.

Znanstveno vrednost knjižice tvorijo le posamezni novi podatki, ki slonijo na novem arhivalnem in drugem gradivu. S stališča šolske knjige je treba Vodnika pohvaliti, da se ni omejeval na politično zgodovino, ampak rahlo opozarjal tudi na sožitje raznih jezikov ter na nekatere momente v razvoju družbe, trgovine, šolstva, književnosti in kulturnih ustanov. Med spornimi vprašanji, ki se jih Vodnik dotika, preseneča obravnavanje prihoda Slovencev v novo domovino: pisec stavi njihov prihod v 2. pol. 6. stol., o avtohtonosti Slovencev ali o istovetenju s starimi Iliri ni v knjigi sledu. O zgodovini slovenskega preporoda bi bil avtor pač rad govoril, a si ni upal: omenja, da se je izza druge polovice 18. stol. širila med priprostim ljudstvom umetnost slovenskega čitanja in pisanja, o Pohlinu, Pisanicah, prvih zbirkah narodnih pesmi itd. pa molči; navaja Japljevo in Kumerdejevo delo za prevod sv. pisma, a izmed Linhartovih del imenuje samo zgodovino. Za širjenje preporodnega gibanja ni bilo brezpomembno naglašanje načela, da govorijo „vsi Slovenci v ... notranji Avstriji le eno slovansko narečje, slovensko" in da je hrvaščina slovenščini „zelo sorodna". Za nemško poznamenovanje „Slovencev" rabi Vodnik v tej šolski knjigi ali „Wenden" — „Winden" ali „Slowenz" — „Slowenzen" — „Slowenzisch". Sicer priznava tudi Vodnik, da imenujejo „Winde" — „Slovence" v ožjem pomenu le koroške in štajerske Slovence, vendar naglaša, da „se spozna v tem skupnem imenu tudi še Kranjec, če se govori o njegovem poreklu in jeziku v nasprotju z Nemci".

Jernej Kopitar, poleg Vodnika 1799—1809 v Zoisovem preporodnem krožku drugi glavni nositelj književne dejanstvenosti, je kazal precej manj podjetnosti nego v isti dobi novi ljubljanski profesor poetike, na katerega je Gorenjec iz Repenj po vsej priliki že zelo zgodaj začel naperjati svoje puščice.

Počasnost, s katero je stopal Kopitar vkljub občevanju s Zoisom med aktivne književne preporoditelje, in veliki presle-

dek, ki zeva med prvima odmevoma njegove literarne aktivnosti,[194] sta skoraj že sumljiva.

Prvi njegov slovenski literarni poskus je izpričan šele v dobi, ko je bil že zadnje leto domači učitelj pri pl. Bonazzovih v Ljubljani: to je priložnostni prevod Kotzebuejeve igre „Der Hahnenschlag", torej dramskega komada, iz katerega je vsaj „sklep" prevel tudi Vodnik. Ker so igrali igro otroci,[3] med njimi pač tudi Bonazzovi malčki, 1803 na ljubljanskem stanovskem odru,[3] je nastal prevod pač 1802 ali 1803. Kopitar je hotel s prevodom predvsem svojim gojencem napraviti veselje, na tisk komada ni mislil.

Po tem skromnem poskusu 23 letnega Kopitarja so pretekla tri leta, preden je zopet začel kazati aktivnost. Zelo različni motivi so ga pridružili v drugi polovici 1806 med aktivne sloveniste: potreba, da razmišlja o sistematiki slovenske slovnice, ko je po 12. febr. 1806 začel poučevati konteso Eugénie Bellegarde v slovenskem jeziku; ljubosumje, ki se je budilo v njem ob misli na Vodnikovo delo, a zlasti tudi na začetek profesorjeve korespondence z Dobrovskim; prigovarjanje Zoisovo, ki je hotel svojega nadarjenega tajnika izrabiti za svoj načrt.

Kopitar je pač že pripravljal lekcije za konteso Bellegarde, ko je proti koncu 1806 napisal za „Laibacher Wochenblatt" svoj prvi članek, ki je pričal o slavistični ambiciji: Nachricht an die Freunde der slavischen Literatur. V tem opozorilu na prvih pet sešitkov „Slavina", drugi izjavi Slovenca o slavističnih delih genialnega Čeha Dobrovskega,[3] je podčrtal Kopitar lastnosti, ki bi jih po njegovi sodbi moral imeti slavist: zanimanje Dobrovskega se razteza na vse slovanske literature, prepotoval je najznamenitejše slovanske dežele, dopisnike ima po vseh slovanskih deželah.[3]

Priprave lekcij za konteso so Kopitarja vedno bolj mikale. Ako je Vodnika 1806 še samo dražil, da ga s slovensko slovnico prehiti, si je misel polagoma osvojil ter začel delo pripravljati za tisk: nekako v začetku 1808 so šli rokopisi za prve pole v tiskarno; marca 1808 je bilo dotiskanih prvih 30 strani, ob avtorjevem odhodu na Dunaj proti koncu okt. 1808 nadaljnih 270 strani, sredi marca 1809 je knjiga 460 strani v založbi knjigarja Korna izšla:[92] Grammatik der slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark.

Slovnica, ki so jo dobili Slovenci o 40 letnici Pohlinove, pomenja v prizadevanjih za regeneracijo slovenskega literarnega jezika epoho.

Kopitar je mislil na drugačen čitateljski krog kakor njegovi predniki: na „ljudske učitelje", to je predvsem duhovnike, ki bi hoteli zboljšati jezik svojih pridig in nabožnih spisov, in pa na „slovanske slaviste", torej ljudi, ki bi segali po knjigi iz znanstvenih razlogov. Nasvete za znanstveno pojmovanje problemov je zajemal iz Adelungove nemške slovnice in pa tistih slavističnih del Dobrovskega, ki jih je hranila Zoisova knjižnica, pogled v kritično presojo gradiva in razporedbe mu je bistril sistematični študij dotakratnih tiskanih in rokopisnih slovnic slovenskega jezika do Vodnikove, izvzemši Japljevo rokopisno, a rabil je v ta namen tudi češko slovnico, ki jo je napisal Nejedlý.[195]

Gre za prvo znanstveno in obenem prvo deskriptivno slovnico slovenskega jezika v smislu zahtev Nemca Adelunga in Čeha Dobrovskega. Kopitar se je omejil na slovnico v ožjem pomenu besede: na izgovor, glasoslovje in oblikoslovje. Slovenski jezik je obravnaval po analitični metodi kot živ organizem, prvi dobro podal njegovo oblikoslovje, prvi razdelil njegove glagole v dovršne in nedovršne. Tedanje stanje slovenskega jezika je precej točno podano, gorenjsko in dolenjsko kranjsko narečje je s primeri precej dobro osvetljeno. Strogo upoštevanje načela, da je slovničar le statistik in ne zakonodajavec jezika, dajejo slovnici v razvojni črti slovanskih slovnic tako vrednost, da se manj čutijo nedostatki, kakor: pomanjkanje poglavij o tvorbi besed in o skladnji; neskladnost med naslovom in vsebino, ker avtor za upoštevanje koroških in štajerskih slovenskih narečij ni imel gradiva;[6] nekaj ponesrečenih etimologij; itd.

Kopitar je samostojen slovničar. Izmed starejših slovenskih gramatikov sta mu sicer z gradivom in razporedbo večkrat pomagala zlasti Gutsmann in Vodnik. Da je Kopitar ob pisanju svojega dela res rabil tudi Vodnikovo rokopisno gradivo in da je skladnosti med njegovo in Vodnikovo slovnico[195] treba iskati prav v tej okoliščini, se zdi nedvomno: Vodnik je dolgo pred Kopitarjem začel tako delo sestavljati in le on je imel besedni zaklad, ki je bil potreben za tako zbirko primerov.[252] Tudi Vodnikov črko- in pravopis je vplival na novi Kopitarjev pravopis bolj[252] od druge izdaje Japljevega Novega testamenta,[253] dasi Kopitar ni hotel upoštevati Vodnikovega odkritja dvojnega dol-

gega naglasa. Toda vsi ti momenti, h katerim je treba prišteti še Zoisovo in Vodnikovo pomoč pri korekturi knjige,[23] ne morejo zmanjšati dejstva, da pritiče Kopitarju samemu zasluga za načrt in izvedbo epohalnega dela.

S Kopitarjevo slovnico je slovenski pisatelj 1809 dobil kažipot za zunanje uravnavanje jezika in pisave. Smernice za kranjske pisatelje niso bile vse nove, a so dobile tako avtoritativno zaslombo, da so morale tudi pisatelje v obmejnih pokrajinah siliti k razmišljanju: bohoričica brez ę in y, (tudi Ş in Sh Kopitar nima) akut za naglašene dolge, gravis za naglašene kratke zloge, razlikovanje med f = s in s = z brez ozira na mesto; k', v', s'; per- in pri; de; lepo namesto lepu, Bog namesto Bug; -e v imenovalniku pri pridevnikih množine srednjega spola; -am v orodniku ednine in v dajalniku množine moškega in srednjega spola; dobriga, -imu; Nemic, pevic poleg Korošec, lonec; sim; tim, vsiga; ptuj; lepši za vse tri spole; narlepši poleg najlepši; serce; tvoj nam. toj, soj; boj členu ta; itd. Normativni vpliv nekaterih knjig prevoda biblije iz 1789—1804, proti kateremu hoče uveljaviti novi črko- in pravopis, u za srednji spol itd., skuša umrtvičiti tudi z naravnostnimi izpadi, a v isti namen je naprosil pač tudi Vodnika, da je mogel v knjigi objaviti kot vzorce njegove prevode nekaterih Katonovih izrekov in nekaterih odstavkov iz knjige Komenskega „Orbis pictus". Neizmerno pa bi bil kažipot za slovenske pisatelje še pridobil, če bi jim bil Kopitar predložil še besedotvorje in sintakso, in to poslednjo s posebnim opozorilom na germanizme v slovenski skladnji.

Obenem je predstavljala Kopitarjeva slovnica pomemben prinos k slovenski bibliografiji, ker je avtor v zvezi s prvim orisom razvoja slovenske slovnice in slovenskega pravopisa opisal vrsto del, a v dodatku, kjer je opozoril na slovenske protestantske knjige v dunajskih, ljubljanskih in graških bibliotekah, dal prvo sistematično dopolnilo k opisu, ki ga je objavil Schnurrer 1799 na osnovi nemških bibliotek in arhivalij. Ostankom glagoljaštva med Slovenci je odkazal pravilno mesto. Da je nemški učenjak odkril v Freisingenu star „karantanski ali ilirski spomenik" ter 1807 v monakovskem „Neuer literarischer Anzeiger" nanj opozoril, tega 1809 še niti Dobrovský ni vedel, nikar da bi bili opazili odkritje že v Ljubljani.

Kopitarjeva slovnica pa je epohalna tudi zaradi dolge vrste preporodnih isker, ki jih vsebuje: točen pregled slovanskega sveta, oprt na „Schlözerjeve milijone", podaja, in sicer v zvezi z

opozoritvami na slovanske črkopise, na slovanske knjige, na slovanske slaviste, zlasti Dobrovskega, in na tuje avtorje, ki so prijazni Slovanom, kakor Schlözer, Fortis, Goethe s prevodom Asanaginice, Herder z odstavkom o Slovanih v „Ideen" itd.; slovenske provincializme, zlasti tudi kranjskega, ruši, ko druži i v naslovu i v uvodu vse notranjeavstrijske Slovane od Rezijanov, Soče in morja do zgornje Drave in hrvaških Kajkavcev v isti slovenski jezikovno kulturni okoliš, v katerem manjkajo še samo Prekmurci izpod krone sv. Štefana; na opasnost nemškega višjega šolstva kaže, ki sili slovenskega študenta izza osmega leta starosti, da ga „v nemškem mestu Nemci v nemškem jeziku pripravljajo za nemškega državnega služabnika", ki je moral že v dijaških letih „pozabiti svoj slovanski materin jezik, da mu postane naklonjena gospodarica Tevtonija"; ko poveličuje slovenski jezik, kaže semtertje, da nemški ni v vsakem oziru popoln; ne prikriva mnenja, da odtujevanje materinemu jeziku zasluži grajo; kopo pripomočkov ima za širjenje „tistega entuziazma za lepo slovensko govorico, ki je navduševal doslej le posamezne ljubitelje."

Preporodna sredstva, ki jih je predložil Kopitar, so načrt prepričevalne učinkovitosti: „občevanje piscev s kmetom; prevajanje latinskih del namesto nemških; čitanje spisov v takih slovanskih narečjih, ki ne morejo o Nemčiji nič vedeti; popoln, toda kritičen in zlasti zvest slovar, in — namesto vsega tega stalna stolica kranjskega jezika pri bogoslovnem študiju." Mladi mož je o sredstvih pač često premišljal, a z mentorjem o njih često govoril.

Kopitarjevo pojmovanje terminov „Winde" in „Slovenec" je v primeri z Vodnikovim sicer preozko, ko trdi, da izraza „Winde" — „Slovenec" ne pritičeta Kranjcem: „Le štajerske in koroške Slovane imenujejo nemški sodržavljani Vinde, t. j. Slovane...; prav zato se imenujejo tudi sami Slovence, to je ljudi slovanskega, ne nemškega pokolenja: celokupno ime za nacijo je postalo ime za species. A na Kranjskem, kjer obdelujejo vso zemljo Slovani, ni bilo tega vzroka in specialno ime Kranjec ima od pamtiveka izključno veljavo... Nikoli ne imenujejo Kranjca v specialnem pomenu Slovenca, nikoli Slovenca Kranjca." Toda Kopitar obenem tudi poudarja, da govorijo štajerski, koroški in kranjski Slovenci isti jezik, a v naslovu knjige kaže, da s poznamenovanjem „Winde" ni zadovoljen in da išče termin za celokupnost.

Tudi med ostalimi problemi in namigavanji v knjigi je mnogo takih, ki so se dali izrabiti v preporodnem smislu: univerzalni alfabet za vse Slovane, ki so se oprijeli latinice, misel, za katero je dobil pobudo v Dobrovskem in Schlözerju, a oporo našel tudi v Popoviču; upoštevanje narečij po grškem vzorcu; iskanje domovine cerkvenoslovanskemu jeziku pri Slovencih na ozemlju stare Panonije; avstroslavizem na temelju ugotovitve, da je Avstrija po večini prebivalstva slovanska država; literarni panslavizem; enoten nov vseslovanski literarni jezik. Marsikaj sicer človek v Kopitarjevi knjigi pogreša ali opaža v drugačni osvetljavi, nego pričakuje. Dočim je Zoisov tajnik slabo plat maloštevilnosti preporoditeljev pravilno naglasil, je Pohlinu naravnost krivičen, ker vidi samo slabe njegove strani, a ne pove, da je iniciator vsega gibanja. Ne zna enega hvaliti, da ne bi drugega žalil: Linhartovi komediji imenuje „edini spomenik naše literature, ki je vreden spomina", a o Vodnikovih Pesmah molči prav tako kakor o njegovi slovnici. Navdušuje se za srbsko narodno pesem o Asanaginici in za Goethejev prevod, a ne porabi prilike, da bi zapisal besedo tudi o slovenski narodni pesmi — dokaz, da jo je še prav tako malo cenil kakor Zois. Slovensko umetno pesem omenja le v zvezi z upanjem, da bodo mogli Slovenci v antičnih metrih, torej po kvantitetnem načelu bolje pesniti kakor Nemci. Krivdo za germanizme v slovenskem jeziku zvrača na protestante itd.

Toda vse to so malenkosti v primeri s plamenečim preporodnim entuziazmom knjige, ki odmika avtorja od racionalistično-utilitarističnega preporodnega gledanja starejše generacije ter ga približuje mladim romantikom.

Posebno osvetljavo Vodnikovemu delu v dobi 1799—1809 daje istodobno delo treh predstavnikov mlade generacije, ki so bili v zadnjem gimnazijskem razredu njegovi učenci. Ti trije omladinci so bili: Janez Anton Zupančič, sin ljubljanskega urarja;[193] Janez Nepomuk Primic, sin posestnika četrtinske kmecije v Zalogu pri Škofljici v šmarski župniji;[176] Franc Bilc, kmečki sin iz Bistrice pri Trnovem.[6]

V Zupančiču, po študiju najstarejšem izmed omenjene trojice, se je javljalo slovensko preporodno delo že od začetka v družbi, ki za smotrno usmeritev preporodnega procesa ni bila brez opasnosti. Zupančič je imel namreč po vsej priliki močno

ambicijo za nemškega literata že v času, ko se slovenskih preporodnih dolžnosti še ni zavedal. In posrečilo se mu je, da je mogel tudi zelo rano svoje nemške stvari videti tiskane, kar je utegnilo le večati nemško njegovo literarno ambicijo: že 1. maja 1803 je mogel objaviti prigodniško pesem na posamičnem listu in v taki obliki jih je objavil še več; a Stadelmannov „Laibacher Wochenblatt" je že izza 1804 prinašal njegove nemške stvari.[198]

Zupančičevo izvirno nemško poezijo iz 1803—1809 tvorijo v glavnem prigodnice z naglašanjem prijateljstva, pietizma ali avstrijskega patriotizma brez slovenskodomoljubnih elementov.

Med Zupančičevimi članki iz 1804—9 jih je pa več, ki za preporodni razvoj niso bili brez pomena. Taki so n. pr. članki o Schönlebnu, Kastelcu, Hrenu, tisku slovenskih protestantskih knjig in o akademiji operozov, a zlasti še sledečih pet člankov: Historische Charakterzüge der Slaven (1803 po Linhartu); Historische Fragmente über die krainische Poesie (1806: ocena slovenske narodne in umetne poezije do 1806); Übersetzung des krainerischen Volksliedes von dem Turniere zwischen dem Ritter Lamberg und Pegam (1806 v drugi polovici z uvodom); Gesuch an die Obrigkeit, Güter-Besitzer, Die Geistlichkeit und alle die übrigen Freunde der Vaterlands Kunde im Herzogtum Krain (1807: prošnja za narodne pesmi in druge etnografske prispevke). Med take tekste spada tudi knjiga „Der Turnier zwischen den beyden Rittern Lamberg und Pegam, Ein krainerisches Volkslied mit einer deutschen Übersetzung, Laibach 1807" z uvodom z dne 10. febr. 1807, in pa ocena Vodnikovih „Pesmi za pokušino", ki jo je odposlal Zupančič Sartoriju tik pred 4. nov. 1807, a so jo „Annali" prinesli v marčni številki 1808.

Vsi ti članki so bili sicer le informativni, a vendar sposobni, da budijo na Kranjskem zanimanje za politično in literarno domačo preteklost. „Historische Fragmente" vsebujejo že v natisnjeni redakciji važne migljaje za pravilno ocenjevanje posameznih razdobij v razvoju slovenske umetne poezije. Še važnejša pa je v tem pogledu nova redakcija, ki je ostala v rokopisu:[199] to je redakcija, ki jo je priredil Zupančič okoli 1809 za Erberga.[3] Dasi njeno naštevanje Zoisa med pisaničarji po vsej priliki ni pravilno,[3] so pa važne druge njene opozoritve: na Kopitarjev prevod Kotzebuejevega „Hahnenschlaga" in njegovo usodo, Vodnikovo poslovenitev Kotzebuejevih „Die deutschen Kleinstädter", Primčev prevod Claudiusovih „Die Poststationen des Lebens" itd. Kot kritik sodobne preporodne proizvodnje je kazal Zupan-

čič ono uvidevnost, ki jo je stanje mladega preporodnega gibanja zahtevalo. Le kjer je bilo umestno, je znal najti primerno trdo besedo, s katero je odklonil n. pr. Knobljevo pesmarstvo, drugače se je pa zavedal, da potrebuje vsak izmed malôštevilnih preporodnih delavcev v javnosti predvsem izpodbude.

Najvažnejše je zgodnje Zupančičevo zanimanje za narodno poezijo. Že okoli 1804 je z zanimanjem prisluškoval, ko je slišal med potovanjem s tovariši v okolici Stične pesem o prvih stiških menihih.[103] Zakaj si pesmi takrat ni zapisal, ne vemo; pozneje se je zaman trudil, da bi jo še slišal. V „historičnih fragmentih o kranjski poeziji" je govoril precej tudi o narodni poeziji: da so slovenske narodne pesmi iz poganske dobe propadle; da bi pesmi iz te stare dobe danes bile za uho trde, ker je postal slovenski jezik izza priselitve Slovencev v današnje kraje za petje mnogo prikladnejši; da spada pesem o Pegamu in Lambergarju med najstarejše; da pojejo Kranjci tudi o „knezu Marku" itd. Ko je v drugi polovici 1806 Zupančič to pisal, je že imel pripravljen prevod „Pegama in Lambergarja", ki ga je približno 3 tedne pozneje prinesel „Laibacher Wochenblatt". V uvodu k temu prevodu naglaša glede Pegama in Lambergarja stvari, ki so bile tem važnejše, ker so se razlikovale od Zoisove misli: da se more pesem o Pegamu uspešno meriti z narodnimi pesmimi pokrajin, ki so bile mnogo prej kultivirane; da je stara; da ni niti približno tako „neokretna in prismojena, kakor večina starih pesmi, ki jih še pozna priprosti mož v južni Nemčiji".[103]

Ko je svoj prevod ponatisnil febr. 1807 v posebni knjižici, je priredil nov uvod, ki ga je dogotovil 10. febr. 1807, a sestavil iz uvoda k „zgodovinskim fragmentom" in uvoda k objavi v „Laibacher Wochenblattu". Nova je tu opozoritev na pesem o stiških menihih. Slovensko redakcijo je dal Zupančiču Vodnik, a novi prevod je mnogo boljši od Linhartove prireditve, ker je bližji slovenskemu izvirniku. V zvezi s to publikacijo je moral vzbujati Zupančičev poziv v „Laibacher Wochenblattu" z dne 8. avg. 1807, naj mu „oblasti, graščaki, duhovniki in vsi drugi prijatelji domovinoznanstva v vojvodini Kranjski" pošiljajo narodne pesmi in drugo etnografsko gradivo, v interesentih prepričanje, da dorašča Kranjcem literat, ki hoče uresničiti dobršen del Herderjevega programa. Take misli je utegnil vzbujati tem bolj, ker je prevajal 1806 v slovenščino Salzmannovo, 1807 Seibtovo izpodbudno čitanko,[109] a je Vodniku pisal poleg nemških tudi slovenska pisma n. pr. 21. avg., 12. sept., 17. okt. 1809.[3]

Primic je prevedel do 27. marca 1805, torej v času, ko je bil v Ljubljani retorik in Vodnikov učenec, izbor Ezopovih basni v slovenščino.[176] Morda je šlo za domačo nalogo, s katero je hotel Vodnik preskusiti „slavistične" sposobnosti svojih učencev. Vsekako je rokopis ostal pri ljubljanskem profesorju retorike, da ga „revidira".[176] Toda Primic še ni bil tako pridobljen za preporod, da bi se bil po Ezopu takoj lotil novih literarnih poskusov: 1805/7, ko je bil v ljubljanski filozofiji, ni storil za preporod nič, istotako do spomladi 1808 tudi v Gradcu ne,[176] tako da pripada vrnitev k dejanstvenosti že povsem njegovi graški dobi.

Tudi Bilc, Primčev sošolec, je začel zlagati pesmi menda 1805, ko je bil še v zadnjem gimnazijskem razredu in Vodnikov učenec. Iz te dobe je po imenu znana pesem,[244] ki jo je priredil po nemški „Ihren Hirten zu erwarten", znani v graški okolici. Njegov namen je bil, da pokaže „genija naše poezije", vendar je pesem tudi še pred prijateljem Primcem skrival.[176] Obenem je Bilc, ki se je menda že učil hrvaščine, češčine in ruščine, že nabiral besede za Vodnikov slovar.[6]

Stara generacija j a n z e n i s t o v na Kranjskem po odhodu Jurija Japlja v celovški okoliš s Zoisovim krožkom ni mogla več tako tekmovati kakor še v razdobju 1789—1799.

Na področju šolskih knjig je nekaj pomenil samo še stari Debevec, ki je doživel novo izdajo „Plateltafa", in priredil v smislu odloka z dne 14. dec. 1807 tudi slovenski tekst za prvo nemško-slovensko oficialno izdajo osnovnošolske čitanke pod naslovom: Kleine Erzählungen — Majhina perpovedanja 1809.[6]

V prispevkih janzenistov za cerkveni repertorij je bilo 1799 do 1809 najpomembnejše delo skupine pisateljev, ki so si določili nalogo, da dovršijo tisto slovensko izdajo svetega pisma, za katero sta priredila prvo knjigo Japelj in Kumerdej že 1784. Prevod starega zakona je Škrinar s pomočjo Riharjevo, Šrajevo, Wolfovo in Debevčevo ter v soglasju z istimi revizorji, ki so mu 1799 pomagali onemogočiti Japlja, nadaljeval in 1802 tudi srečno zaključil. Novi zakon je izšel 1800—1804 v drugi izdaji. Komisija je ostala ista, kakor se je izpopolnila 1798, le 1804 sta bila med revizorji poleg Jurija Zupana, Miklaučiča, Vodnika in Debevca še tudi Luka Burgar in Balant.[8]

Delo so dovrševali med srditimi boji. Izmed knjig, ki jih je imel Japelj 1799 že za tisk pripravljene, je izdal v začetku 1800 prvi del Novega testamenta v drugi izdaji. Japelj dela ni iznova prevedel, kakor je zahteval ozir na stari zakon, ampak je le stari prevod popravljal, predvsem jezikovno, in to površno in nedosledno. Ta okoliščina, kakor tudi jeza, s katero je celovški kanonik sprejel izpremembe, ki so si jih v njegovem tekstu dovolili revizorji, je Škrinarja prepričala, da je z Japljem kompromis nemogoč. Da uveljavi svoje stališče ne le pri novih prevodih, ampak tudi pri knjigah, ki so že bile v Japljevem pravcu prirejene, kakor Japljevi prevodi Paralipomenon, Tobijevih in Jobovih bukev ter prve in tretje knjige Kraljev, Riharjev prevod Ezdre in pa Šrajevi prevodi Judite in Estere ter drugih in četrtih bukev Kraljev, se je zatekal k nasilnosti in nedostojnosti: kar sta prevedla Rihar in Šraj, so popravili samo jezikovno, kar je prevedel Japelj, tudi stvarno; Kralji so izšli samo pod Šrajevim, ostale bukve pod Riharjevim in Šrajevim imenom, Japljevo ime je izginilo z naslovnih strani. Japelj se je seveda užaljeno od podjetja umaknil, a Škrinar je preostalo delo razdelil po lastni volji: Male preroke je prevedel z Riharjevo pomočjo, Izaijo in Jeremijo sam; Baruha, Ezehiela in Daniela je prevedel Wolf, novo izdajo drugega dela Novega testamenta Debevec.[38]

Poslednjih sedem knjig „Japljevega" Svetega pisma, izvzemši Novi testament, ima izrazit pečat novega voditelja Škrinarja, ki se je skušal tako kot samostojen prevajalec kakor tudi kot Riharjev, Šrajev in Wolfov popravljalec tekstovno in jezikovno dvigniti še nad višino Modrostnih bukev.[38] Slab pa je ostal pravopis s svojimi nedosledno rabljenimi ę, ô, y za í ter akuti in gravi, z -io v tretji množine, -u za srednji spol itd. Že zaradi nedosledne rabe naglasnih znamenj so ljudje mrmrali, ko so pa dobili v roke drugi del Novega testamenta v Debevčevi prireditvi, so si začeli želeti nazaj starih bukev, čeprav so bile nove v jezikovnem oziru mnogo boljše. Debevec je namreč na osnovi umišljenih etimologij pisal: karęg nam. kreg; fèkóplenèz nam. fkloplenèz; púzhati se nam. pezháti; hlinavſki nam. hinavſki;[168] itd.

Nekateri drugi novi prispevki so za borbenost kranjskega janzenizma še značilni: v Škrinarjevi „Molitvi grešnika per vsakimu sedmih psalmov" (1804, 1807) se odraža izrazit rigorizem; Klementinijev „Sveti križovi pot" (1804, 1806, 1808) je namenjen zasebni pobožnosti ter ima v smislu jožefinskih odredb

le take postaje, ki imajo oporo v besedilu sv. pisma (1. Jezusov krvavi pot, 2. Jezusa ujamejo itd.);[6] obrednik, ki ga je izdala ljubljanska škofija 1808 pod novim škofom Antonom Kaučičem, je upošteval janzenistična gesla o rabi narodnega jezika v cerkvi.[7] S preporodnega stališča najpomembnejši med temi teksti je ljubljanski obrednik, ki ima neprimerno več slovenskega besedila kakor prejšnja ljubljanska obrednika iz 1706 in 1767, namreč tudi: za pokriževanje na čelu in na prsih, maziljenje s sv. oljem, podajanje soli, križevnika in sveče pri krstu otrok; za 18 molitev pri krstu odraslih; za obhajanje vernikov v cerkvi; za kropitev bolnika pred poslednjim oljem; za pogreb in obred, ki je razen „Libera me Domine" ves slovenski.

Mnogo so kranjski janzenisti 1799—1809 ponatiskovali: Japljeve Liste inu evangelije (1803, 1806, 1809), Gollmayrjevo Mašo (6 krat 1801—1808), Debevčeve Kratke nauke (1801, 1807).

Književno delo kranjskih protijanzenistov in menihov je 1799—1809 skoraj brezpomembno, če izvzamemo objavo enega samega spisa, ki je pa že dolgo in v tujini nastajal.

Pristaši te struje na Kranjskem so dali v tisk anonimno „Bližno pot v' nebesa", sicer se pa zanašali na ponatise, ki jih je precej: Redeskinijeva pesmarica (1800), Severjev prevod Leonardovega Križevega pota (1802), Manova „Ta srečna ino nesrečna večnost"; Tauffrov „Zapopadik" (1805), Kempčan (1807) itd.

Da je Pohlin, iniciator slovenskega preporoda in glavni množitelj nejanzenističnega dušnopastirskega in nabožnega repertorija v dobi dolgih 40 let, dne 4. febr. 1801 v diskalceatskem samostanu Mariabrunnu pri Dunaju umrl, bi bili njegovi cerkvenostrujni pristaši na Kranjskem komaj opazili, da mu ni napisal Alter za dunajske Annale 1803 nekrologa.

Predstavnik slovenskega šolmašterskega pesmarstva je 1801 izza Repeža prvič nastopil s knjigo, a tokrat s posvetno.

Pavel Knobel, avtor Novih pesmi, ki jih je založil Ig. Kremžar, knjigovez v Kranju, se za Vodnikovo šolo ni brigal. Več njegovih pesmi je prevedenih iz nemščine. Polne so banalnosti, puhlih domislekov in neslanih razposajenosti, brez ambicije. Za isto založbo je prevedel Knobel v tej dobi tudi „Genovefo" nemškega kapucina Martina Cochema. Prevod hoče biti dosloven: prevajalec ni izpreminjal niti obsega niti sloga. Knjižici

pritiče pažnja zaradi tega, ker ima vidno mesto v kronologiji slovenske zabavne proze: je to prvi slovenski prevod daljše moralistične povesti.[222]

Vodnik je Knobljeve pesmi zaradi njihove banalnosti po pravici rezko odklonil, toda narod si je pesmi osvajal[6] in tudi „Genovefo" rad čital. Tem bolj je škoda, da Knobel tudi za najprimitivnejši jezikovni purizem ni imel smisla.

Izmed t u j c e v, ki so se nastanili med Kranjci, je Stadelmann sam za svoj nemški tednik „Laibacher Wochenblatt" napisal marsikaj, kar je imelo pomen tudi za preporod, dasi ni poteklo iz misli na to gibanje.[223]

Tudi mnogopisec Hoff se je okoristil z okoliščino, da je dobil iz ostaline nekega kranjskega učenjaka iz dobre, a nesrečne hiše, umrlega kratko pred 1808, torej pač Franca Antona Breckerfelda, beležke „o Kranjski in Istri", ter objavil 1808 pri Kornu v Ljubljani v treh zvezkih: Historisch-statistisch-topographisches Gemälde vom Herzogthume Krain und demselben einverleibten Istrien. Dasi primanjkuje piscu kriticizma, je njegovo delo vendar v marsičem dobrodošel pripomoček za dobo po Valvasorju, a v njegovih opazovanjih sodobnih razmer tiči marsikak važen migljaj, ki daje semtertje kako osvetljavo izvajanjem v Vodnikovi šolski zgodovini. Ker obravnava tudi pisatelje, tvori tudi nekak pendant k Pohlinovemu delu. Važne so deloma beležke o neslovenskih kranjskih pisateljih, ki slonijo v glavnem pač na Breckerfeldovem gradivu. Spričo Pohlinovega dela je treba omeniti, da Hoff ne navaja nobenega pisatelja, ki ne bi spadal v okvir njegovega naslova.[6]

Skrb oblasti za slovenske tekste v okviru o f i c i a l n e p u b l i c i s t i k e je 1799—1809 na Kranjskem najprej slična kakor v prejšnjem razdobju,[223] proti koncu pa začne pod vplivom novih političnih računov vlade in novih njenih pogledov na nemške narode[223] vidno rasti.

Za osnovne šole na Kranjskem (in Primorskem) so 1799 do 1809 ponatiskovali menda vse prejšnje slovenske in nemško-slovenske šolske tekste:[84] bržčas slovensko Abecediko ali plateltof,[23] ki je imela za berilo samo molitve;[84] slovenski novi popravljeni „Plateltof ali bukve čerk inu besedi", ki je imel za berilo tudi nauke o lepem vedenju, vzgojne kratke povesti in moralizujoče pesmi;[84] najbrž Debevčev Kranjski plateltof,[23] ki

spada po berilu k prvemu tipu abecednikov;[84] Japljev „Veliki katekizem";[80] Kumerdejeva nemško-slovenska „Vodenja za brati",[176] t. j. zbirko moralizujočih pripovedk;[84] Japljeve „Cerkvene pesmi".[70] A na novo so dale oblasti prevesti in natisniti: 1805 mali katekizem, ki ga je prevedel Vodnik,[75] v nemško-slovenski izdaji;[3] 1806 abecednik novega tipa z obilico nazornega pouka v nemško-slovenski izdaji;[3] bržčas Branja v Vodnikovem prevodu[176] namesto Kumerdejevih Vodenj; 1809 Majhina perpovedvanja, ki jih je za nemško-slovensko izdajo prevedel Debevec.[6] Manjkala je med drugim računica, če niso ponatiskovali Pohlinove, ki so jo istočasno rabili tudi v lavantiški škofiji.[3]

Podoba je, da je obstajala vsaj že 1805 namera, izriniti tudi iz učnih knjig tekste stare Japljeve in Kumerdejeve šole ter jih nadomestiti z boljšimi. Kar se tiče jezika, se je to nedvomno posrečilo. A vendar so ostale te knjige mačehinski kruh za slovensko deco, ker se v njih ni odražal slovenski tvorni duh. Šolske knjige so pač prinašale prve posvetne povestice v slovenskem jeziku, a vse so bile le prevodi. A v prevodu naprednejšega tipa felbigerijanskih abecednikov, ki so imeli tudi verze, so morali ostati goli doslovni prevodi, ker si oblikovalec prvih slovenskih mladinskih verzov niti slovenskih rim ni upal iti iskat.

Slovenskih razglasov, za katere so skrbeli v Ljubljani, je izpričanih za dobo 1799—1809 že okoli 20, a jih je bilo veliko več,[192] saj so Vodnikovi prevodi iz druge polovice 1807 in 1808 znašali že 33 pol.[75] O novem gledanju vlade na problem govorijo zlasti taki tiski, kakor so: ogovor na vojake, ki ga je govoril 31. maja 1808 vojaški kaplan J. K. Bourda,[255] in pa brambovske pesmi.

Verjetno je, da je bilo v tej dobi tudi še več drugih takih javnih priznanj slovenskega jezika, kakor je slovenski napis na mostu, ki ga je 1802 dal v Dolu pri Ljubljani napraviti baron Erberg.

Šlo je vendar že za prve odseve romantičnega gledanja tudi na zamudniški narod, zato ni slučaj, da so prva slovenska pisma iz korespondence inteligentov izpričana prav iz te dobe.

o O o

Nepričakovan napredek preporodnega razvoja so kazali 1799—1809 slovenski obrobni okoliši, kjer so izvršili tudi razne administrativne izpremembe: Goriško in Gradiščansko so pridružili 1. nov. 1803 kranjskemu dež. glavarstvu, Koroško 1. avg. 1804 graškemu guberniju.[3]

Primorje se je začelo bolj uveljavljati. To kažeta dva slovenska tiska v Trstu: Debevčev Plateltaf 1803 in anonimni Pasijon 1805, še bolj pa Stanič, ki se je 1802 vrnil na Goriško ter imel v Banjščicah celo tiskarno za razmnoževanje svojih nabožnih pesmi. Izmed teh njegovih tiskov je ohranjena „Pesm per predomislovajnu Jezusoviga terplenja" 1807.[3]

Za Slovence na Štajerskem in Koroškem je začel dobivati Gradec še večji pomen, nego ga je imel v dobi entuziastov za ideje velike francoske revolucije. Poleg Zoisovih sorodnikov in znancev[23] je bila med letoma 1799—1809 v Gradcu še cela vrsta mož, po večini Štajercev, nekaj Kranjcev in Koroščev, ki jih mora zgodovinar slovenskega preporoda imeti v evidenci.

Izmed starejših bogoslovcev so bili tudi od 1799 v Gradcu: do 1800 Modrinjak[8] in Poljanec,[3] do 1801 Narat,[6] Kranjec Harman[6] in Kosi.[6] Poleg teh je treba za dobo do 1803 imenovati še Gottweisa,[6] a za dobo 1801/3 modroslovca Lipolda,[6] za šolsko leto 1804/5 koroškega bogoslovca Jarnika.[6] Izmed mlajše generacije so študirali v tej dobi v Gradcu: Šmigoc[3] 1801/7 gimnazijo, 1807/9 filozofijo; Krempl[6] 1805—9 gimnazijo; Pen,[6] Cvetko[6] in Koren[3] od 1806—1808 filozofijo, potem bogoslovje; Primic[176] od 1807 pravo; Kvas[6] od 1809 filozofijo.

Obenem je dobilo polagoma vplivno besedo v Gradcu nekaj mož, kar je utegnilo preporodnemu gibanju tudi uradno koristiti: prelat Jožef Alojzij Jüstel,[6] ki je bil zaveden Čeh, je postal 1803 gubernijski svetnik ter referent za verske in študijske stvari; mariborski župnik Andrej Kavčič[6] je dobil 1807 v Gradcu kanonikat; Korošec Franc Lušin,[3] ki je študiral bogoslovje v Celovcu pod Japljevim vodstvom, je prišel jan. 1808 v Gradec za bogoslovnega profesorja. A v nekem graškem samostanu je živel izza 1805 slavist p. Kazimir, bivši župnik v Lučah Simon Tadej Blatnik.[101]

Gradec je začel polagoma tvoriti ozadje za preporodno delo ne samo na Štajerskem, ampak tudi na Koroškem. In to vkljub temu, da je graška licejska knjižnica mimo Trubarjevega Novega testamenta in Dalmatinove Biblije slovenistu le malo nudila.[8]

V Celovcu so natisnili 1799—1809 Kümmel in Gelb, ki sta še vedno imela v najemu Kleinmayrjevo tiskarno, in Leon, ki je prevzel okoli 1800 Schotterjevo tiskarno in zalogo, okoli

10 knjig.[3] A dinamika preporodnega gibanja je obetala za bodočnost mnogo več.

Zelo važno je bilo, da so 1801 vzpostavili celovško bogoslovje. Namenjeno je bilo sicer še samo teološkemu naraščaju krške škofije,[22] toda kot eksternisti so ga že začeli posečati tudi bogoslovci iz lavantinske soseščine.

Osebne izpremembe preporoditeljev iz 1798—1799[23] so zelo ugodno vplivale. Zlasti važno je bilo, da je Japelj dobil vpliv na bogoslovce in na osnovno šolstvo: 1801 je postal podravnatelj bogoslovja, 1805 škofijski višji šolski nadzornik.[3] Pomen je dobila tudi premestitev Kobna 1804 od Sv. Štefana v Ziljski dolini v Čajniče.

Japelj je postal v Celovcu zopet delaven, kakor da bi se rad maščeval za izgubo vpliva na prevajanje biblije. Že dva meseca po prihodu, namreč 20. dec. 1799, je napisal za grofa Wurmbranda, deželnega glavarja Kranjske in Koroške, „odgovor na vprašanje, katerega iz raznih slovanskih jezikov se naj uči mladina, da bo laže razumela ruščino, poljščino, češčino, dalmatinščino, hrvaščino ter ostala slovanska narečja".[3] Okoli 1801 se je odločil, da sestavi splošno ali univerzalno slovansko slovnico v smislu Schlözerjevih smernic.[3] Ko je prispel v svojem delu do glagola, se mu je začelo muditi. Ker je v svoji ljubezni do slovanskih jezikov zlasti teologom krške škofije in ostali slovenski duhovščini želel nakloniti slovensko slovnico, je delo za univerzalno slovnico prekinil ter v kratkem času priredil za tisk po svojem sistemu z nemškimi pravili slovensko slovnico, ki jo je posvetil Hohenwartu, ter dobil zanjo 27. febr. 1807 že tudi cenzurno dovoljenje. Ko je tičal sredi dela za slovnico, se je lotil zopet poezije ter je prevedel latinsko pesem „Piscatores hominum", obenem je prevajal dva Galurova katehetična spisa.[3]

Cena Japljevega književnega celovškega dela ni prav v skladu z njegovim naporom.[3]

Japelj je postajal sicer vedno bolj vnet ljubitelj svojega jezika, a je ostal racionalistični jezikoslovec. Seveda je grofu Wurmbrandu odgovoril, da je slovenščina tisti ključ, ki odpira vrata v razumevanje drugih slovanskih jezikov. Na tej osnovi je svetoval, naj ustvarijo vladarji po zgledu akademije Della Crusca učeno družbo, ki bi naj dognala vsem Slovanom umljive skupne besede, izdala univerzalni slovanski slovar in splošno analitično slovnico slovanskih jezikov, priredila za vse Slovane

poraben, enoten črkopis ter poskrbela za diferencialne slovnice slovanskih jezikov, pisane za Slovane.[6]

Japelj je skušal rešiti svojo slovniško nalogo precej podobno kakor Kumerdej. Ker v Celovcu ni imel tako bogato založenega slavističnega mentorja kakor Kumerdej v Zoisu, si je moral potrebno slavistično biblioteko sam oskrbeti. Zaradi nabave slovanskih slovnic in slovarjev je potoval v spremstvu bogoslovcev Harnischa tudi trikrat na Dunaj, kjer se je seznanil s poljskim grofom Ossolińskim in njegovim bibliotekarjem Lindejem.[3] Res se mu je posrečilo, da je zbral lepo število slovanskih filoloških pripomočkov.[3]

Smer Japljevega celovškega filologiziranja je bila že davno anahronizem, ker so pisca kakor Kumerdeja prehitela dela Adelunga in Dobrovskega. Da slovnice niso natisnili, ni bila posebna izguba.

Japljevo „Prestavlanje ene latinske pejsmi imenovane Ribči tih ludy," ki ga je objavil 1803 obenem z nemškim prevodom ter namenil duhovščini, je upoštevanja vredna poslednja njegova pomnožitev slovenskih utilitaričnih pietističnih verzov za štivo,[251] ne za petje.

Japelj je pač poznal in citiral Herderja,[8] odmevov romantike pa v njegovem delu ni.

Nedvomno pa je bila Japljeva smrt dne 11. okt. 1807[6] za preporodno gibanje na Koroškem velik udarec, ki ga le deloma paralizirajo preporodni valovi, katere je na Koroškem razgibal. Po vsej verjetnosti gre celovškemu semeniškemu podravnatelju precej zasluge, da so prišli v tem razdobju iz celovškega bogoslovja zaporedoma štirje gojenci z interesi za preporod: 1804 Franc Lušin[3] iz Tinj; 1806 Urban Jarnik s Potoka pri Štebnju v Ziljski dolini, ki je postal Kobnov kaplan v Čajničah; 1808 Nemec Simon Harnisch, ki so ga poslali v beljaško okrožje, in Matija Schneider iz Št. Ilja v Gornjem Rožu, ki je prišel za kaplana v Štebenj v Ziljski dolini. Ni izključeno, da je segal Japljev vpliv tudi na dva laika: graščinskega uradnika Grundtnerja[6] in licejskega profesorja Ahaclja.[6]

Grundtner je že mislil na prevod Geigerjevega nemškega Sadjarstva ter se je zaradi terminologije obrnil tudi do Japlja in Vodnika, a dela ni nadaljeval preko kataloga, ker je bil preveč zaposlen. Pač že sedaj se je začel opremljati tudi s filološkimi slavističnimi pomagali, s katerimi je bil kmalu menda slično založen kakor Japelj.[8]

Trije izmed omenjenih novih koroških proselitov so že poskušali delati tudi slovenske pesmi: Jarnik, Grundtner in Schneider.[3] Vse pa kaže, da pobude za te koroške prvence v umetnem slovenskem posvetnem pesništvu niso dali Japljevi Ribči teh ludy, ampak Vodnikove Pésme za pokúšino iz 1806.

Grundtner je najbrž že 1806—1809 izoblikoval v vezani besedi kake stvari, ki so izgubljene. Pač zaradi tega, ker je že imel sloves slovenskega pesmarja, ga je naprosil med 27. februarjem in 4. marcem 1809 celovški okrožni glavar, da je prevedel dve pesmi iz Collinovih Wehrmannslieder, ki jih je oblast za koroške brambovce tudi dala natisniti v 500 primerkih. Šlo je samo za besedilo, za katero bi se naj izposodila kakšna znana narodna melodija. Ker se je Grundtner omejil na pesmi Deželski bran in Ženin, ki jih Vodnik nima, ni izključeno, da je bil z Vodnikom zaradi pesmi v zvezi ter sodil, da se morejo ostali teksti tudi na Koroškem rabiti v Vodnikovem „kranjskem" prevodu.[6] Kot prevajalec je kazal nekaj daru, a ne takega, da bi na tej osnovi izgubljenim njegovim pesmim smeli pripisovati poseben pomen.[251] Jezik mu je napol literaren.[3]

Neprimerno pomembnejša tvorca slovenskih verzov, kakor sta bila Japelj in Grundtner, sta obetala postati mlada Jarnik in Schneider. A medtem ko se da o Schneiderjevih pesniških začetkih samo ugibati,[3] so nam Jarnikovi precej znani.[176]

Izmed Jarnikovih pesmi jih pripada dobi od 1807 do pozne jeseni 1809 vsaj 23: Pomlad, V pomladi, Damon na Melito, Arfe, Rodovita, Mina, Deklica, Materna ljubezen, Spoznanje, Mož ino žena, Potok, Gromite gromači, Minijoči čas, V vigredi, Zila, Hejda cveti, Strah, Mertovski raj, Zvezdišče, Bučelca, Od žolda, Od pravde.[176] Za nadaljnji razvoj slovenskega pesništva je bila velika izguba, da dobri kritiki dostopni Jarnik v teh letih ni imel niti mentorja, ki bi ga opozarjal na nekatere ohlapnosti v njegovih pesniških začetkih, niti prilike za objavljanje, ki bi bilo Slovencem dokazalo sposobnost njihovega jezika za vsako, tudi novodobno vsebino. Jarnik je bil bolj nadarjen pesnik od Vodnika in prvi tvorec slovenskih verzov, v katerih se klasicistični in romantični elementi prepletajo. Osnova z vzgojno tendenco, pastoralno maniro in mnogimi drugimi rekviziti je klasicistična, a vidni so že v prvih Jarnikovih pesmih tudi odsevi nove dobe: pietizem, sentimentalna čuvstvenost, intimen odnos do narave, osebna erotika itd.[251] Njegovo apostrofiranje vojne in sovraštvo

do Napoleona in naročeno avstrijsko navdušenje, ampak odsev osebnega miroljubja in skrbi za lastno deželo. Njegova verzifikacija je spretna, Vodnikova poskočna kitica ga ni pohujšala. Jezik je sicer močno prepleten s koroškim besednim zakladom ter se odmika od Vodnikovega tudi z „ie" za „e" itd., a hoče biti literaren.

Na zanimanje koroških bukovnikov Japelj naravnost pač ni vplival. Delo Andreaševo[6] v razdobju 1799—1809 je krožilo le v rokopisih, ubadanje drugega glavnega koroškega bukovnika Schusterja-Drabosnjaka pa je postalo bolj znano, ko je izdal 1808 v tisku „Latanijo od tah hudah žien".[3] Andreaš je imel pesniški dar, ki bi bil utegnil presenetiti, če bi mož ne bil ostal tkalec, ampak dobil višjo izobrazbo. Njegova šola je bila slovenska nabožna pesem[6] in njeno je klasicistično okrasje, kar tvori morda pojasnilo za njegovo nagnjenje k moraliziranju, resnobi in strogosti.[251] Polet njegovih verzov je zadivljal že sodobno koroško inteligenco, ki jih je poznala.[176] Ker je bil dober cerkven pevec ter je za svoje pesmi tudi sam komponiral arije, so se njegovi teksti hitro širili med narodom.[6] Mlajši kmet Schuster-Drabosnjak je kazal sicer več kmečkega ponosa, a je bil v primeri z Andreašem le diletant z vso ohlapnostjo ter oblikovno in izrazno primitivnostjo ljudskih pevcev.[251]

Presenetljivo prijazno lice kaže preporodu proti koncu razdobja 1799—1809 na Koroškem v osnovnih šolah izbira šolskih knjig, ki je glede jezika skoraj taka kakor na Kranjskem. Mnogokje so rabili v šolah nemško-slovenske ali celo samoslovenske knjige, in sicer ne samo katekizme, evangelije, molitvenike in pesmarice, ampak tudi abecednike in računice. Izmed teh knjig so natisnili po prenosu šolskega nadzorstva na škofijske konzistorije le nemško-slovenski mali katekizem v Celovcu 1806 na zahtevo ordinariata, in sicer lavantinskega, vse druge knjige so pa starejši celovški, celjski, graški in ljubljanski tiski. Gre torej najbrž za starejšo prakso, ki je dobila v novih škofijskih nadzornikih: Celjanu Auhmanu za lavantinsko in Japlju za krško škofijo le tihe podpornike: nemško-slovenske ali samoslovenske knjige so uvajali po lastni uvidevnosti učitelji.[3]

V Celju je natisnil 1799—1809 Sebastijan Kaiser, ki je prevzel Jenkovo tiskarno, vsaj tri ali štiri slovenske stvari.[3]

V začetku stoletja je živelo v celjskem okrožju le nekaj malo aktivnih starih „slavistov" in množiteljev: Zagajšek[3] v

Kalobju, Goličnik[6] v Grižah, Blatnik[3] v Belih vodah.[101] V drugi polovici desetletja je zavzelo postaje nekaj mladih duhovnikov, ki so imeli zveze s kranjskim okoliščem ter utegnili vplivati tudi na starejše stanovske tovariše: Jurij Alič iz Poljan na Gorenjskem je prišel 1805 za kaplana na Laško,[6] kjer je začel nekako istodobno kazati črte preporodne fiziognomije tudi župnik dr. Simon Jožef Firpass;[176] Jožef Lipold iz Mozirja, nečak Goličnikov, je študiral bogoslovje 1804/8 v Ljubljani ter bil v celjskem okrožju kaplan v Šmartnem pri Slovenjem gradcu, od 1809 vojni kurat celjskega domobranskega bataljona.[6]

Izrazita predstavnika preporodnega dela sta že bila Alič in Firpass. Alič je bil vsaj že 1807—1808 v stikih z Vodnikom, prebiral je njegove Novice in Pesmi ter pričakoval nestrpno njegovega slovarja in slovnice. Spomladi 1809 je bil po svoji „ljubezni do kranjskega jezika" znan ne le Zupančiču, ampak tudi celjskemu okrožnemu uradu, od katerega je dobil okoli 7. marca 1809 nalog, da mu v 5 dneh izgotovi prevod Collinovih pesmi. Da bi bili pesmi tudi natisnili, ni izpričano.[3] Firpass je v svoji dekaniji pač že sedaj tudi tam, kjer ni bilo šole, skušal otroke tako usmeriti, da bi se naučili slovenski čitati: ob vizitacijah jim je delil slovenske začetnice, evangelije in molitvenike.[176] Lipold sicer ni bil v stikih z Vodnikom, vendar je verjetno, da je bil tudi on pod vplivom Pesmi za pokušino in že med tvorci slovenskih verzov.[6]

V osnovne šole so posamezni učitelji pač tudi v štajerskem delu lavantinske škofije uvajali samoslovenske in nemško-slovenske knjige. Kako udomačene so bile kranjske knjige v celjskem okrožju, kaže dejstvo, da jih je celjski knjigar prodal 20 do 30 na leto.[3]

V Mariboru je natisnil tiskar Schütz 1799—1809 menda 3 slovenske knjige, a mariborskemu okrožju so bili v prvi vrsti namenjeni tudi graški 3 slovenski tiski te dobe.[3]

Tudi v mariborskem okrožju, kjer so predstavljali okoli 1800 zavestne ali nezavestne podpornike preporoda med starejšo generacijo le duhovniki, kakor župnik Andrej Kavčič v Mariboru,[6] kaplan Mihael Jaklin pri Sv. Miklavžu v ljutomerskih goricah,[6] kaplan Volkmer pri sv. Martinu pod Vurbergom,[3] nadžupnik Plohel[3] in beneficiat Povoden[3] v Ptuju, se je v novem desetletju preporodni živelj številčno pomnožil in idejno okrepil.

Številčno pomnožitev je pomenila nastanitev tistih bivših graških študentov, ki so v glavnem mestu prisluškovali geslom francoske revolucije, a se obenem rahlo navzeli preporodne miselnosti: v mariborsko okrožje kaplanovat so prišli 1800 Modrinjak in Poljanec, 1801 Narat, Kosi in Harman; 1803 je prišel za profesorja na mariborsko gimnazijo jurist Gottweis.[4]

O ideološki okrepitvi priča predvsem nova preporodna akcija. Vznikla je najbrž pod vplivom vesti o Vodnikovem slovarju v brnskem „Patriotisches Tagblatt" z dne 11. avg. 1802 in morda še pod vplivom vesti o začetku Japljevega dela za slovnico: je namreč leto dni mlajša od njih.[5]

Akcija je v marsičem podobna Kumerdejevi akademiji. Dne 30. novembra 1803 se je sešlo pri Sv. Urbanu nad Ptujem z okrožnouradnim dovoljenjem 9 mašnikov, da „organizirajo naš jezik". Nedvomno 3 so bili v tem številu kaplani: Narat[6] iz Maribora, Modrinjak[6] od Velike Nedelje in Harman[6] iz Selnice. O ostalih se da samo ugibati:[5] urbanski župnik Mravljak?[6] ljutomerski kaplan Kosi?[5] svetinjski kaplan Poljanec?[3] Volkmer?[3] Povoden?[3] svetinjski župnik Čiolič?[6] Glavni osebi na shodu sta bila Narat in Modrinjak. Sprejeli so Modrinjakov predlog, da pride prvo na dnevni red vprašanje „nacionalnega pravopisa in slovnice", obenem so mislili na slovar. Težave jim je delalo tako nemško poznamenovanje jezika, za katerega je šlo, kakor tudi vprašanje pravopisa: Modrinjak, bivši varaždinski dijak, je bil za „Slavisch" in za kajkavsko-hrvaški pravopis,[6] Narat za „Windisch" ali „Wendisch", prvotno morda tudi za kranjski pravopis. Narat je zagovarjal tudi slovensko dvojino.[223] S predlogom o pravopisu je Modrinjak zmagal,[6] glede imena se pa Narat ni udal.[223] Delo za nemško-slovenski slovar so si razdelili po alfabetu, ostali glavni nalogi sta prevzela Modrinjak in Narat: prvi, da na prihodnjem sestanku predloži in utemelji svoja pravopisna pravila, drugi, da izdela po svojem „obširnem in kritičnem načrtu" slovnico. Do septembra 1804 bi morale vse naloge biti gotove,[5] da jih pretresejo na novem sestanku.

Med 30. novembrom 1803 in septembrom 1804 je dobilo to prvo štajersko „slovensko društvo" novega, desetega člana:[5] Jaklina, ki je bil ob prvem sestanku kaplan v Jarenini, od 1804 v Limbušu pri Mariboru.[6] Novi član je prevzel posle društvenega sindika-predsednika in podpiral kajkavsko Modrinjakovo smer. Udeleženci so se dela resno lotili ter rabili „različne slovanske slovnice in slovarje: poljske, češke, hrvaške in celo ruske". Toda

novi sindik je sestanek za Ptuj 1804 tako netočno razpisal, da so prišli nekateri 9., drugi 10., 11. in celo 12. septembra.

Ta zmeda in pa Naratova smrt 1806 sta načrte v okviru društva pokopali.[3] Po zlu pa delo ni šlo, ker je večina pripravljenih rokopisov ostala pri Jaklinu,[121] ki je pač tudi prevzel nekaj črk za nameravani nemško-slovenski slovar, a po zaniku društva s pomočjo izročenega mu gradiva morda še v tej dobi začel izdelovati svoj nemško-slovenski slovar po Schellerju.[6] Ohranjenih je le nekaj odlomkov dela, ki ga je izvršila Naratova „societas slovenica": Harmanovi doneski za nemško-slovenski slovar, ki obsegajo črke K, L, M in S ter so pisani v kajkavsko-hrvaškem pravopisu;[8] del besedotvorja iz Naratove nemški pisane slovnice, kjer se rabi za jezik oznaka „Wendische Sprache", a za slovenske besede kajkavski pravopis.[223] Oba prispevka sta poskusa, ki pričata o resnem prizadevanju.

Ideološko okrepitev preporodnega gibanja v mariborskem okrožju je pomenjalo tudi Volkmerjevo delo te dobe. Ne gre toliko za nove tekste, čeprav ne pripadajo tem letom le nabožne pesmi, kakor pesem za vmeščanje župnika pri Sv. Lovrencu na Goričkem, več pesmi v rokopisu iz 1805 pod naslovom „Pesmi k božji službi v rimski katoliški cerkvi vekši tal iz nemškega in latinskega na slovensko prestavlene" ali „Pesem pred naj svetešem sakramenti iz Tomaža Akvina prestavlena (Ti velki strahoviti Bog)" iz 1809, ampak tudi za posvetne.

Izmed pesmi, ki jih je Volkmer kot pevec širil v svoji okolici, pripada 1801. letu „Sodba krez dekle pri domlatkih": šaljiv kuplet, ki je preprostim poslušalcem vkljub izumetničeni kitici zaradi domačih konkretnosti ugajal, sicer pa bil kakor večina Volkmerjevih verzov poln banalnosti in neokusnosti.

Leto dni pozneje kakor Vodnik je poslal tudi Volkmer knjižico z natisnjenimi slovenskimi posvetnimi verzi med ljudi, prvo za štajerske Slovence: Hvala kmetičkega stana in tobačie trave v dveh pesmah zapojene 1807. Ob tej knjižici se čitatelj dodobra zave, kaj je pomenila za Vodnika starejša kranjska tradicija, Zoisovo mentorstvo in mestno preporodno okolje. Vodnik in Volkmer sta bila po naravi za verzifikacijo približno enako nadarjena, a kako porazno je primerjanje za Štajerca. „Hvala kmetičkega stana" je vsaj užiten, dasi gostobeseden in neurejen ter z germanizmi natrpan poskus, ohraniti kmeta v zadovoljnosti s pozivom na izbranost njegovega stanu, pesem „Od tobaka" pa spada med najtrivialnejše primere slabega ljudskega okusa![251]

Leta 1809. je pridružilo tudi Volkmerja med brambovske pesmarje, kakor kažeta dve pesmi, ki jih niso natisnili in najbrž tudi ne naročili: Hvala landverov, Zaničevanja landverov, morda še „Špartanca ali slovenska mati". Pesmi se obračajo sicer izrečno na „Slovence", a so le odraz oficialnega navdušenja za vojno proti Napoleonu.

Modrinjak je morda že v tej dobi začel tudi s prepevi Volkmerjevih verzifikacij.[6]

V osnovnih šolah mariborskega okrožja nedvomno niso rabili niti toliko nemško-slovenskih ali samoslovenskih knjig kakor v celjskem okrožju. Vendar kaže to in ono, da se je semtertje na to nenormalnost vendar kdo spomnil: nova graška izdaja nemško-slovenskega katekizma iz 1804;[8] prva poizvedovanja v graškem guberniju 1807, katere slovenske knjige v šolah njegove pokrajine sploh rabijo ali poklanjajo za šolska darila.[23]

Tudi odmevi preporodnih prizadevanj v Gradcu so mogli vplivati predvsem na Slovence v mariborskem okrožju.

Primic, ki ga je navdušenje za Avstrijo pridružilo štajerskim brambovcem[176] kakor Krempla,[6] še tudi v Gradcu približno leto dni ni resno mislil na nadaljevanje slovenskih književnih poskusov. K slovenistiki so obrnili njegovo misel šele članki o kranjskih literatih v dunajskih Annalih 1807—1808,[23] vendar ga to štivo samo še ni vrnilo oblikovanju v slovenskem jeziku: v jeseni istega 1808. leta, v katerem si je že delal iz Annalov posnetke in prepise slovenističnih člankov, je svoje potovanje na Solnograško namreč še nemški popisal. Za slovensko oblikovanje je pridobila Primca menda šele aktualnost brambovske ideje, za katero je hotela vlada pridobiti februarja in marca 1809 vsa ljudstva, torej tudi slovensko.[23] Šele v tej zvezi je začel tudi lastne doživljaje slovenski oblikovati. V nadaljnjo kronološko vrsto njegovih literarnih poskusov namreč spadajo: prevodi štirih Collinovih brambovskih pesmi, to je Bramba estrajhskiga cesarstva, Sivi starčik, Ženin in Veseli brambovic; izvirna pesem „Mars z Belono"; tri izvirne brambovske, namreč Slovenec v brambi za cesarja inu rojstno deželo, Misli brambovca, Estrajh terdna skala v viharji; prevod „Listov, pisanih med rimskim ino francoskim dvoram"; izvirna pesem „Misli name"; izgubljeni prevod Claudiusovih „Die Poststationen des Lebens".[176]

Oficialne Collinove brambovske pesmi je prevajal Primic pač brez uradnega naročila. Značilno je za njegovo izvirno verzi-

fikacijo, da si je napravil vedno najprej slovenski osnutek v nevezani besedi, potem slovensko verzifikacijo, potem doslovni nemški prevod. Preporodnomanifestacijskih odrazov je tudi v izvirnih malo. V pesmi „Slovenec v brambi za cesarja in rojstno deželo" je „Štajerca" nadomestil s „Slovencem"; a v pesmi „Estrajh terdna skala v viharju" zdihuje nad tem, da „Nemci dneve britkočasne živé v težavni sužnosti" in da „Nadloge Nemca zdaj terejo, k' je vprežen v' jarmu ptujimu", a slovenskega jarma ne omenja.[196] Končna oblika Primčevih verzov je še kaj gladka, dasi je v vseh le malo pesniškega. Le „Mars z Belono", ki ga je poslal v pismu Vodniku,[176] ima posebnosti, ki pričajo o bližini nove dobe: obravnava, dasi primitivno, narodno prerokovanje o sestanku kraljev pod smreko na Sorškem polju, in to celo v desetercih, prvih znanih slovenskih.[251]

Jezik, zlasti s sintaktičnimi germanizmi, opozarja, da Primic ni mogel slediti jezikovnemu razvoju svojega učitelja.

Brambovske pesmi je Primic pač mislil dati graškemu guberniju v objavo, a je moral namero opustiti, ker rokopisa od Vodnika, kateremu ga je poslal v objavo, ni dobil nazaj. V tisku pa je izšel morda prevod „Listov", ki ga je izročil guberniju.[176]

Kako izrazito preporoditeljsko miselnost je Primic v jeseni 1808 že imel, dokazuje prvo ohranjeno njegovo pismo Vodniku: slovensko je; željo naglaša, „kmalu kakšniga otroka slovenske matere viditi"; obžaluje, „de perložnosti nima, v slavenčanju se bolj vaditi"; povprašuje po Vodnikovem slovarju in Kopitarjevi slovnici; namiguje, naj bi Vodnik ali Kopitar za brambovce „vojskne vadbe preslavenila".[176]

Istočasno s Primcem je prirejal v Gradcu pesemske tekste za slovenske brambovce tudi filozof Cvetko, čigar prireditev je izšla v tisku: Nasleduvanje nemških pesmi za obvarnike slovenske.[226] Cvetko je že sicer v gimnaziji pod vplivom učiteljske besede Gottweisove vzljubil pesništvo ter si morda že v tej dobi prepisoval tudi Volkmerjeve pesmi, a je vendar pisal verze, ki so brez okretnosti in cene.[6]

O dejavnosti p r e k m u r s k i h piscev priča 1799—1809 le nova izdaja katoliških Küzmičevih „Svetih Evangeliomov" 1804.[6]

Na D u n a j u slovenski „slavisti"[23] v prvem petletju novega stoletja niso bili posebno aktivni.

V ostalini tistega o. Marka Pohlina, ki je 1765—1779 poslal med ljudi 21 del v slovenskem jeziku, in to nekatera tudi večkrat, v nemščini pa pet spisov, med njimi tri slovenistične, je bilo ob njegovi smrti 1801 še okoli 14 neobjavljenih rokopisov.[14] Nekaj jih je dobil pokojnikov prijatelj Herbic[6] v dar menda še za Pohlinovega življenja, nekateri so prišli v neznane roke.

Slovenski Pohlinovi rokopisi so imeli samo še zgodovinsko vrednost: Te odperte ali odklenene duri 1768;[244] Krajnska kroneka,[167] ki jo je pisal od 1770 dalje; Psalmov Davidoveh Bugkve k' usehčihernemu špoganju;[244] Svetega Pisma starega Testamenta perve Mojzesove bugve[244] 1778; prevod grških avtorjev za šolsko rabo[244] okoli 1781; sv. Avrelijana Avguština Enhiridion[244] 1781; prevod Gellertovih pisem[57] okoli 1781; Orthographia pure elementaris linguae carniolicae[57] okoli 1781. Smernice, ki jih je določil začetnik slovenskega preporoda za regeneracijo slovenskega jezika, so bile tako racionalistično izumetničene, da bi bil spričo slovenskega jezikovnega razvoja zagrešil velik anahronizem, kdor bi jih bil hotel v novem stoletju kot aktualne tekste objaviti. Kakor je zaslužil o. Marko hvaležnost Slovencev zaradi mnogostranskih pobud, ki jih je dal, tako je bilo že nedvomno, da so njegovi slovenski teksti mrtvi, in to predvsem zaradi jezika.

Med ostalimi rokopisi sta bila vsaj dva brezpomembna: Encyclopedia scientiarum et artium tradendarum et addiscendarum, systema systematum;[244] nemški prevod dela „Petnajst pergajnajočih arreči, ali premislekov, zakaj se more katoliška vira usem sedanem viram naprej uleči".[244] Drugačen pomen je imel pač „veliki latinsko-nemško-kranjski slovar" s črkami A, B in C[244] in pa štirje zgodovinski spisi v latinskem jeziku: kronika avguštinskega reda,[244] zgodovina ljubljanskega diskalceatskega samostana,[244] „zgodovina akademije ljubljanskih operozov, obnovljene 5. marca"[244] in pa „Bibliotheca Carnioliae", kranjska literarna zgodovina.[244] Sodba je možna le o Bibliotheki.

Željo, da bi Pohlinovo Bibliotheko Carnioliae natisnili, je javno naglasil Alter 1803 v nekrologu o prijatelju. Želji je ustregel še istega leta Herbčev uradni predstojnik Jožef pl. Sartori ter nadopolnil s Pohlinovim tekstom 4. zvezek kataloga biblioteke v terezijanski akademiji,[14] in sicer proti volji lastnika Herbca,[167] ki se mu tekst v izporočeni obliki pač ni zdel goden za tisk.

Zgodovinar slovenskega preporoda Nemcu Sartoriju ne more odreči priznanja za uslugo, dasi je imel Slovenec Herbic prav. Delo, za katerega je zbiral Pohlin gradivo menda od 1763 dalje, ko se je prvič vrnil v Ljubljano, je bilo nedvomno nujno potrebno, kajti po 1719, ko je Gregorju Thalnitscherju smrt preprečila dogotavljanje rokopisa „Bibliotheca Labacensis publica,"[256] se je samo še Franc Anton Breckerfeld, a nesistematično, brigal za inventariziranje književnega dela na Kranjskem, ki je bila dolgo časa edina predstavnica slovenske knjige.

Mnogokaj se mora Pohlinovi Bibliotheki odpustiti spričo dobe in razmer: latinščina, dasi bi bil moral rabiti slovenščino, če bi bil hotel ostati zvest besedam iz 1770; ozir na proizvodnjo v vseh jezikih; pokrajinska ekskluzivnost, ker bi ga bil narodnostni kriterij spričo proizvodnje v raznih jezikih spravil v prevelike težkoče; primitivna biografska in bibliografska metoda z razporeditvijo po alfabetu; itd.

Toda v delu so vidne tudi slabosti, zaradi katerih je avtorju težko dati odvezo: nekritična pritegnitev imen, ki po nobenem sprejemljivem kriteriju v knjigo ne spadajo;[257] površno in fragmentarno poznanje gradiva, ne samo iz preteklih dob, ampak tudi iz sodobnosti,[257] in to po lastni krivdi zaradi nedoganljivosti in nepazljivosti; pristranost, ki se kaže zlasti v omalovaževanju ali tudi popolnem zamolčevanju dela literarnih nasprotnikov; pogosto nekritično sprejemanje ali celo oblikovanje napačnih bio- in bibliografskih podatkov.

Vendar so v knjigi tudi podatki, ki dajejo posameznim odstavkom trajno ceno. V splošnem spadajo sem imena iz dobe po 1719, zlasti iz 1763—1775 in iz 1781—1784, ko je živel pisec v Ljubljani.[257] Posebno ceno imajo pa imena piscev pri knjigah, ki so izšle anonimno, ter podatki o rokopisih in tiskih, ki so danes izgubljeni. Dobrodošli so tudi podatki o ljubljanskih operozih,[3] pa le za drugo dobo, dočim so za prvo dobo nezanesljivi.

Medtem ko so dunajski Annali 1802 in 1807—1808 dobivali slovenistične članke po večini s Kranjskega,[25] je Kopitarju pripomogel Dunaj do bibliografskega zaključka v slovnici. Na Dunaju je zvedel Kopitar tudi za tisk Pohlinove literarne zgodovine ter ga v slovnici omenil. Ko je Herbic dal idejo, da bi kranjski znanstveniki Pohlinovo delo v kritično očiščeni ter povečani obliki vnovič izdali, se je Kopitar ideje poprijel, pridobil zanjo Zoisa ter dal za mentorja natisk prepisati.[137]

o O o

Odsevi nemške romantike so se 1799—1809 pač že začeli javljati v delu mlajših predstavnikov slovenskega preporoda, zlasti v njihovih pesniških poskusih, toda da bi romantika že bila dala preporodu tak tempo, kakršnega bi brez teh romantičnih vplivov ne mogel imeti, ni mogoče priznati. Zois, ki prej ni kupil nobenega Herderjevega dela,[3] tudi na Athenaeum ni bil naročen, a filološki načrt Naratovega slovenskega društva se je mogel prav tako izcimiti brez romantičnih gesel, kakor se je izoblikoval 20 let prej v Ljubljani.[3]

Tudi od Napoleona si glavni slovenski preporoditelji za svoje gibanje nič ne obetajo. Vsi po vrsti so njegovi nasprotniki, in sicer večina njih tudi v pesmi. A edini znani njegov slovenski oboževatelj Kuralt — ni izbral slovenske besede, ko je v Lvovu proslavljal mogočnega Korzičana.[23]

Jasno pa je, da so v tej dobi, posredno in neposredno, zunanji momenti slovenski preporod bolj krepili nego v prejšnji, čeprav se jim pot ne da vedno točno ugotoviti. Taki zunanji momenti so: Herderjevi spisi in dela Dobrovskega; novi protinapoleonovski nemški nacionalizem; izpremenjena taktika prestrašenih avstrijskih oficialnih krogov.[8]

Nacionalizem slovenskih preporoditeljev še tudi v drugem desetletju po veliki revoluciji ni postal politično, ampak je ostal civilizatorno in kulturno gibanje. Preporoditelji tudi niso opazili, da je napovedalo na slovanskem jugu že marsikaj novi politični slovanski nacionalizem, kakršnega je mogel utrditi le vpliv revolucije: v Dalmaciji, Boki Kotorski in Dubrovniku se je jačil v miselnosti „slavistov" ilirski nacionalizem na osnovi predstave, da so stari Iliri bili Slovani; Stratico, rezident Dalmacije pri vladi kraljestva Italije, je predlagal 1808 za ustanovitev Jadranskega kraljestva okupacijo dela zemelj, ki so tvorile Ilirijo v dobi cesarja Avgusta, ter je omenil mimogrede tudi ilirizem „Dalmatincev, Hrvatov in Bosancev" kot „duha nacionalne edinosti"; turški Srbi so upali dobiti v Napoleonu protektorja za borbo proti tlačitelju.[259] Le nove politične prilike so mogle dati tudi slovenskemu prosvetljenskemu in literarnokonkurenčnemu nacionalizmu politično smer.

Medtem so vrste starejšega pokolenja postajale že redke: Plohl je umrl 1800, Pohlin 1801, Bakoš 1803, Markovic okoli 1803, Küzmič Miklož, Šimonc, Hasl in Sorčan 1804, Hrovat in Kumerdej 1805, Breckerfeld 1806, Goličnik, Stroj, Traun, Japelj in Rihar 1807, Laurin 1808. Izmed mladih je odšel 1809 Šober.

1809—1813: Prišla je tista prva polovica četrtega desetletja Zoisovega mentorstva, ki je slovenske preporoditelje prvič resno silila k razmišljanju, ali ne bi moralo njihovo gibanje, ki ga je netil le prosvetljenski in literarnokonkurenčni nacionalizem, dobiti tudi političen pomen.

Evropski in državni okvir.

Važne literarne novosti so bile: Scott, The Lady of the Lacke (1810); Zacharias Werner, Der 24. Februar (1810); Kleist, Käthchen von Heilbronn (1810); Fouqué, Undine (1811); Byron, Childe Harold's Pilgrimage; Eichendorff, Ahnung der Gegenwart (1812); Tieck, Phantassus (1812); Grimm, Kinder- und Hausmärchen (1812); Müllner, Die Schuld (1813); Fouqué, Der Zauberring (1813); Chamisso, Peter Schlemihl (1813); Scott, Rokeby (1813).

Nemška romantična šola se je utrjevala v svetu in doma. Najznamenitejšo francosko knjigo te dobe je napisala Madame de Staël pod naslovom „De l'Allemagne" (1810), kjer opozarja s posebno vnemo na moderno nemško literaturo. Napoleon, ki procesu otresanja psevdoklasicizma še vedno ni bil prijazen, a je Staël sovražil, je dal sicer knjigo pregnane pisateljice takoj uničiti, toda razvoja zavreti ni mogel. V Berlinu sta ustanovila 1811 Adam Müller in Achim von Arnim „Cristlich deutsche Tischgesellschaft", a k temu omizju „berlinske romantike" so pripadali poleg ustanoviteljev še: Fichte, Kleist, Brentano, Fouqué, Chamisso, Savigny, Clausewitz itd.

Toda slovenske preporoditelje so utegnila zanimati politična vprašanja, ki so se tikala njihovega ozemlja, mnogo bolj kakor tekma z evropskimi literarnimi prvoborci.

Schönbrunnski mir z dne 14. okt. 1809, ki so zvedeli v Ljubljani zanj že 22. okt.,[107] dasi je izšel v uradni „Wiener Zeitung" šele 25., a v pariškem „Moniteurju" šele 29. okt.,[161] je razdelil Slovence v dve skupini: Slovence v beljaškem okrožju, na Primorskem in Kranjskem je obdržal Napoleon ter jih združil z dekretom z dne 14. okt., ki je izšel v milanskem oficialnem listu 21. okt. 1809,[161] obenem s Hrvati in Srbi v Civilni Hrvaški, Vojni Hrvaški, Dalmaciji, Dubrovniku in Boki Kotorski v posebno skupino sedmih „Ilirskih dežel",[197] ki so imele značaj dežele-pritikline, a vsaka zase predstavljale po francoskem pojmovanju nekak departement;[198] Slovenci na Štajerskem in v celovškem

okrožju so ostali v območju avstrijskega cesarstva, kjer je bil graški gubernij njihova glavna upravna instanca.

Preporoditelju, ki je mislil na bodočnost enotnega slovenskega jezikovno-kulturnega tipa, se je v novi ureditvi sicer marsikaj utegnilo zdeti opasno: novo drobljenje že itak majhnega slovenskega ozemlja, ki je pripadalo odslej štirim državam: Ogrski, Avstriji, Italiji in Iliriji; možnost povsem različnih kulturnih vplivov; številčna slabitev avstrijskih Slovencev. Toda tekma med ilirsko in avstrijsko jezikovno politiko je bila tako neizogibna, da je korist utegnila mrtvičiti škodo.

Ilirije Napoleon 14. okt. 1809 sicer ni ustvaril iz kakšnih ozirov na narodnostno usodo njenih Slovanov.[161]

O Slovencih je Napoleon 14. oktobra 1809 pač še malo vedel, a slovansko-nacionalni pomen ilirizma je ob podpisu mirovne pogodbe menda poznal in bržčas tudi verjel v slovanstvo starih Ilirov. Straticove spomenice sicer po vsej priliki ni bral, pač pa memorial iz avgusta 1809, v katerem je tajni agent Pellenc prvič v aktu poznamenoval z izrazom „illyrien" enoto jezika in naroda Srbov in Hrvatov, čeprav je obenem odklanjal teorijo o avtohtonosti Slovanov.[259]

Do podpisa mirovne listine in dekreta o Ilirskih provincah je bil njegov glavni izvestitelj o narodnostnih razmerah v Iliriji menda maršal Marmont, ki je kot vojaški poveljnik 1806—1809 imel priliko spoznati razmere in literarne nazore v Dalmaciji, a zlasti še v Dubrovniku, ter je bil že med pogajanji določen za guvernerja novi ilirski skupini.[6] Dasi govori Marmont v memorialu z dne 3. oktobra 1809 Napoleonu pač večkrat o „Iliriji", „Ilirskih provincah" ter o zvezi s „staro Ilirijo", ne pa o narodnosti Ilircev,[259] vendar ne more biti izključeno, da je dajal ustno vladarju tudi obvestila o tem.[6]

Kljub vsemu pa je skoraj gotovo, da Napoleon novih pokrajin od Avstrije ni zahteval zato, da bi podpiral ilirski nacionalizem, ampak iz strategičnih in gospodarskih razlogov. A motiv za poznamenovanje „Les provinces illyriennes" je bil klasicistični oslon na antično Ilirijo.[259]

Čeprav pa Napoleon na kako podpiranje slovenskega preporoda naravnost niti mislil ni, je zdrava politična uvidevnost tako cesarju kakor tudi njegovim organom v Ilirskih deželah narekovala ozir na slovanski živelj.

Razni momenti so že v prvem letu obstoja nove državne tvorbe kazali Francozom važnost političnega ilirskega nacionalizma ter jih opozarjali na „ilirski jezik" kot primerno sredstvo za ekspanzijo na vzhod.[259] Francozi niso smeli ostati gluhi za glasove hvaležnosti, ki so slavili Napoleona, „prvega med junaki in knezi, edinstvenega, ki je sedaj gospodar nad usodo narodov, ustvarja in vnovič oživlja narode", ter je poklical v „novo, slavno življenje" tudi staro Ilirijo, slavno v davnini, ponižano pod Rimljani, spečo „smrtno spanje" dolga stoletja. A take glasove so mogli čitati novi oblastniki že v prospektu, ki ga je podpisalo 20. dec. 1809 v Trstu založništvo nameravanega novega italijansko-nemškega časopisa „Il corriere illirico".[211]

O Slovencih, s katerimi je imel Marmont do oktobra 1809 le rahle stike,[6] je dobil Napoleon točnejše informacije šele po 14. okt. 1809. V noči od 15. do 16. okt. 1809 je na Dunaju konferiral z ribniškim graščakom in bivšim diplomatom grofom Janezom Fil. Cobenzlom.[6] Dočim pa Cobenzl vsaj v pismenem memorialu ne govori niti o narodnosti krajev niti o ilirizmu,[259] je utegnil Napoleon v Parizu zvedeti to, kar je sporočil na Dunaju o Slovencih in južnih Slovanih v dneh od 18. do 24. oktobra 1809 Kopitar Marcelu de Serres, nadzorniku za umetnosti in tovarne, ki je bil med učenjaki, katerim je novi vladar Ilirije zaukazal iskanje informacij.[161] Francozi so utegnili sicer ugibati, da pride za ekspanzijo na vzhod v poštev le „pravi ilirski", t. j. srbskohrvatski jezik. Tudi so utegnili opaziti, da so med slovenskimi preporoditelji Linhart 1788, Kopitar 1809 in Vodnik 1809 teorijo o avtohtonosti Slovencev in s tem teorijo o istovetnosti Slovencev s starimi Iliri prav tako odklonili kakor Nemca Taube 1777 in Hassel 1807.[259] Toda vsa taka ugibanja niso mogla realnega francoskega politika prepričati, da bi bilo n. pr. čuvanje nemških privilegijev v prid njegovi politiki.

Napoleonova razmejitev Ilirije[199] je bila za račune preporoditelja pač nekoliko neugodna, ker so na eni strani beneški Slovenci, desni breg Soče ter Kanalska dolina s Trbižem in Višarjami pripadli kraljestvu Italiji, na drugi strani pa je prišlo k Iliriji veliko koroških in tirolskih Nemcev. Preporodu med koroškimi Slovenci pa je mogla pritegnitev k Iliriji le koristiti. Sožitje z ostalimi slovanskimi Iliri v isti državi je vsebovalo sicer precejšnjo opasnost za uradno upoštevanje slovenščine, toda nadvlada ilirščine v slovenskih Ilirskih deželah ni bila neobhodno potrebna:

Ljubljana, glavno mesto nove države, je bila na Slovenskem, a o napredovanju slovenskega preporoda so pričala že razna dela.

Da je bil prvi predstavnik nove državne oblasti v Ljubljani maršal Marmont,[6] je bilo za preporod zelo srečno naključje, kajti prvi guverner Ilirskih dežel že ob prihodu v Ljubljano do slovanskega življa nove politične tvorbe ni bil tako ravnodušen kakor njegov suveren, ker je imel za sabo triletno bivanje v Dalmaciji ter je tamošnja slovanska literarna prizadevanja dobro poznal. Ob obiskih Dubrovnika se je seznanjal s tamošnjo „ilirsko"družbo literatov, a ti stiki so postali intimni zlasti po 1. marcu 1808, ko se je novoimenovani vojvoda dubrovniški vrnil v Dubrovnik ter so ga 30. maja na „literarni akademiji" slavili s prispevki v raznih jezikih, tudi ilirskem. Menda ni slučaj, da je Marmont podpisal dan po omenjeni akademiji odlok o ustanovitvi liceja v Dubrovniku, v čigar učnem redu je bila med jeziki tudi „ilirščina". Precejšnjo besedo pri seznanjanju Marmonta z dubrovniško literaturo in z „ilirščino" je imel po vsej priliki dubrovniški literarni zgodovinar in filolog Appendini, ki je smel spomladi 1808 posvetiti vojvodi svojo „Grammatica della lingua illirica". O jezikovnih razmerah ilirskih Slovanov je imel Marmont v pozni jeseni 1808 pač slične nazore, kakršne je razvijal Appendini v uvodu v slovnico: da so stari Ilirci bili Slovani; da je dubrovniško narečje za „sloveno-ilirski jezik to, kar je bilo atiško za grščino ali toskansko za italijanščino; da je treba pri javnem pouku mladine obračati pažnjo tudi na učenje ilirskega jezika".[6] Poprava teh nazorov v smeri slovenskih interesov pa je bila tem lažja, ker je guverner, kadar je bival v Ljubljani, Zoisa redno po enkrat na teden obiskoval.[201]

Odloki, ki jih je Marmont v Iliriji pokrenil, popravil ali odobril, vpliv, ki ga je imel tudi še po odhodu iz Ilirije na definitivni cesarski organizacijski dekret za Ilirijo s 15. apr. 1811, in tradicija, ki jo je ustvaril,[6] so tem pomembnejši, ker so njegovi nasledniki Bertrand, Junot in Fouché, ki niso imeli takega intimnega kontakta s slovanskim življem svoje pokrajine kakor prvi guverner, vendar le ohranili njegovo črto.

Uradniška politika cesarja Napoleona in ilirskih guvernerjev preporodu ni bila neugodna, čeprav je bil import neizogiben. Res je dobilo v slovenski Iliriji tehtno besedo mnogo Francozov ter več Italijanov in južnih Ilirov.[202] Toda prav oni prišleci, katerih položaj so morali preporoditelji posebno upoštevati, so zrli, kakor Marmont, na slovenski živelj dobrohotno ter bili dostopni

razlogom preporoditeljev: generalni intendant d'Auchy, ki se z Marmontom sicer ni razumel,[203] a stanoval pri Zoisu[161] menda do odhoda v avg. 1810;[107] italijanski abbé Rafael Zelli, ki je bil že v Zadru Marmontov učitelj v kemiji,[107] a v Ljubljani dobil apr. 1810 važno službo vrhovnega prosvetnega nadzornika;[41] Italijan Benincasa, bivši urednik za italijanski izvirnik Kraljskega Dalmatina, v Ljubljani glavni cenzor, ki je prispel okoli jun. 1810, ostal blizu leto dni ter imel kot cenzor obenem nalogo, da utemelji in ureja novi uradni list za Ilirijo, a Zelliju pomaga pri organiziranju tiska novih šolskih knjig;[41] Benincasovi nasledniki v urejevanju uradnega lista, kakor Paris, ki je bil obenem glavni tajnik ljubljanske intendance, a list urejeval od jul. 1811 dalje, in pisatelj Charles Nodier, ki mu je bilo izročeno uredništvo 7. jan. 1813;[201] starinoslovec Etienne Marie Siauve, že iz 1806 znanec Zoisov in Vodnikov, ki je prišel tudi 1809 s francosko vojsko za nekaj časa v Ljubljano kot vojni komisar.[161]

Domači uradniki in zlasti tudi taki s preporodno miselnostjo so mogli polagoma pomen tujerodnega uradništva oslabiti, ker so Francozi proglasili načelo, po katerem so mogli ostati v službah vsi domačini, ki so novemu vladarju hoteli priseči zvestobo. Čeprav so Kopitar,[6] Primic[176] in Zupančič[3] rajši ostali v Avstriji, kakor da bi se vrnili v francosko Ilirijo, se vendar ne sme prezreti, da se zaradi Francozov noben izrazit preporoditelj ni izselil. Deželo je ostavilo le: nekaj brezpomembnih duhovnikov,[205] izmed uradnikov pa predvsem le nekateri tujci, kakor licejski bibliotekar Wilde.[153] Pozneje so šli isto pot le uradniki, ki so se zbali zakona, kakor policijski komisar Simon Kremnitzer, ki je imel tajne zveze z avstrijskimi oblastmi.[204]

O nobenem področju udejstvovanja francoske vlade v Iliriji se ne da trditi, da bi bilo v primeri z avstrijsko dobo predstavljalo novo ali večjo nevarnost za slovenski preporod.

V novi gospodarski politiki z odpravo graščinske sodne oblasti nad kmeti ter zadnjih sledov kmetovega osebnega nevoljništva, z zmanjšanjem ostalih fevdnih dajatev za petino, deljivostjo kmečkih posestev, ustanovitvijo trgovske zbornice in trgovskega sodišča,[207] skrbjo za pota, naravnavanjem tranzitne trgovine, proklamacijo obrtne svobode,[197] odličnim položajem Ljubljane kot glavnim mestom nove tvorbe itd. so tičale kali za popolno odpravo fevdalnih bremen z ramen kmeta, ki je že bil slovenski, ter za okrepitev meščanstva, ki je ob novi jezikovni politiki moralo postajati slovensko. Čeprav je izselitev rudarjev škodovala

itak slabi industriji, celinska zapora imela slabe gospodarske posledice ter teža davkov bila huda,[197] je označena razvojna črta vendar le postajala vidna.

Cerkvena politika Francozov v Iliriji, ki so na osnovi konkordata[198] odpravili semenišče in cerkvene patronate, razpuščali bratovščine in samostane, omejevali procesije in druge pobožnosti, se skušali polastiti cerkvenega premoženja, uvajali civilno poroko, revolucionarni koledar in pisanje matrik po županih[207] itd., je bila za preporod le toliko pomembna, da je tvorila oviro za sprijaznitev širjih slojev z novimi gospodarji. Nova ureditev škofijskih mej[200] je odpirala slične vidike kakor nova politična razmejitev: koroški Slovenci so prišli pod ljubljanskega škofa, torej pod slovenski vpliv, desni breg Soče ter Kanalska dolina z Belo pečjo pod videmsko, torej italijansko škofijo. Število duhovnikov, ki so se izselili, je bilo neznatno[205] v primeri s številom onih, ki so s škofom Kavčičem vred ostali.[50] Da je duhovščina izgubila nadzorstvo nad osnovnimi šolami,[207] je bilo spričo nove jezikovne politike brezpomembno.

Družabne ustanove, tako stare kakor nove, so začele tvoriti oporo za postopno likvidacijo stare jezikovne prakse: gledališče, kjer so dajali prednost italijanskim operam ter odrivali nemške predstave;[41] staro streliško in novo kazinsko društvo, kjer so se srečavali domači sloji s francoskimi;[107] framasonska loža „prijateljev kralja rimskega in Napoleona", otvorjena 1. febr. 1812, v kateri je po pravilih moralo biti med 60 pravimi člani vsaj 12 Ilircev;[90] oficialne slavnosti,[107] ki so dajale priliko, da se jezikovni značaj tudi v napisih[176] ali pesmih pokaže. Nemško filharmonično društvo[107] pa je prenehalo delovati.

Absolutizem in cezarizem, ki ga je Napoleon tudi v Franciji z ostanki ustave le prikrival, sta pač bila v Iliriji, ki še ni imela nikakega višjega samoupravnega zastopstva, nikakih volitev v zakonodajni zbor itd.,[198] še očitnejša nego v Franciji.

Nove Napoleonove cenzurne odredbe so veljale tudi za Ilirijo: dekret z dne 5. febr. 1810, s katerim je uvedel Napoleon v svojem cesarstvu formalno cenzuro; edikt z dne 3. avg. 1810, ki je odrejal, da sme v francoskem cesarstvu vsak departement imeti samo po en list.[41] V smislu dekreta z dne 5. febr. 1810 je ustanovil Marmont tudi za Ilirske dežele z naredbo z dne 30. jun. 1810 glavno cenzuro.[201] Ilirska cenzura pa je bila v mnogočem različna od avstrijske. Da je zadostoval za vlogo samo en rokopis, je bila velika olajšava, a do leposlovja, ki ni imelo politične tendence,

je bila francoska cenzura sploh zelo benevolentna. Cenzuro je vršil glavni cenzor, a po imenovanju Benincase za bibliotekarja, oziroma po njegovem odhodu v Italijo sredi 1811 v svojem okraju menda intendant in glavni policijski komisar v sporazumu z glavnim cenzorjem. Naloge glavnega cenzorja so zahtevale moža z obsežno literarno in jezikovno naobrazbo: nadzoroval ni le tiska in importa „vsake knjige in tiskovine z literarno snovjo", ampak tudi gledališče; skrbeti je moral za uredništvo uradnega lista, katerega ustanovitev je bila tudi njegova naloga; podpirati je moral generalnega nadzornika šol v vsem, kar se je tikalo usmeritve literarnega dela v korist javnega pouka, torej v skrbi za šolske knjige; poročati je moral, „kakšna je sploh kakovost predloženega dela, ali je delo posebno vredno in koristno in ali zasluži nagrado in priznanje"; njegova skrb je bila, da dobi licejska knjižnica dolžnostne primerke,[201] a skrbeti je moral morda celo tudi za gledališke igralce.[41] Na cenzuro teoloških del je imela cerkev večji vpliv, kakor bi človek pričakoval: škof je mogel dati izpričevalo, da sme cenzura knjigo dovoliti;[208] stolni župnik Jurij Zupan[3] je kot poseben teološki cenzor smel tudi črtati ali siliti avtorja h korekturam.[208]

Šolska in jezikovna politika Francozov je vsebovala za uveljavljenje preporodnih gesel take možnosti, kakršnih v avstrijski politiki do takrat nikoli ni bilo.

Za dviganje kulture v slovenskih pokrajinah je bila ugodna že namera, da se poveča število nižjih in višjih gimnazij.[107] Najpomembnejša nova šolska ustanova je bila za Slovence univerza v Ljubljani, ki je omogočala mladini, da na domačih tleh dovrši življenjski študij.[139] Novo literarno izobrazbo mlade generacije in novo usmeritev preporodnega dela iz področja lepe literature je pripravljala povečana pažnja za pouk retorike na univerzi in v višji gimnaziji ter ustanova knjižnih nagrad: osnovo pouka retorike so tvorili Boileau, Batteux in Racine, a med knjižnimi nagradami so bila klasična dela francoske literature.[41]

Vse nevarnosti francoske jezikovne politike za preporod so bile samo navidezno tako velike kakor opasnosti, ki jih je v avstrijski dobi vsebovalo protežiranje nemščine.

Da so imeli Marmont[6] in njegovi nasledniki in pomočniki francoščino za „vladni in armadni jezik",[41] jo uvajali v urade[161] ter skrbeli, da se je nauči v višjih šolah ves domači inteligenčni naraščaj,[41] je bilo res in pač naravno, a za Slovence ni vsebovalo niti približno iste raznarodovalne namere in za preporod ne

iste ovire, ki sta tičali prej v predpravicah nemščine: kompaktno francosko ozemlje ni mejilo na slovenskega, zato širjenje francoščine nikoli ni moglo pomeniti obenem oporo za potiskanje jezikovne meje proti slovenskemu jedru.

Pri zamudnikih na ozemlju stare Francije, kakor pri Provensalcih, Baskih in Bretoncih, se tudi 1809—1813 ni nič izpremenilo, zanje je ostala francoščina edini priznani literarni in kulturni jezik. Španski Katalonci in Baski v Francozih, ki so prišli na Špansko le malo prej kakor med Slovence, niso videli nobenih osvoboditeljev; Napoleon tudi ni skušal pridobiti Kataloncev s kakimi posebnimi simpatijami za katalonščino.

Toda Napoleonova politična in slovenska živa preporodna korist sta bili na istem tiru. Uspeh slovenskih preporoditeljev je bil v tej zvezi odvisen predvsem od njih samih, njihovega števila, njihove logike in smotrnosti.

Med avstrijskimi Nemci so pač bili načelni nasprotniki Slovanov. Josef August Schultes, ki je 1809 v knjigi „Reisen durch Oberösterreich" imenoval Slovane pse, ki jih je treba zatreti, je bil Dunajčan in 1809 še profesor v Inomostu. Mnogi Nemci so mu pritrjevali, n. pr. Franz Julius Schneller, profesor zgodovine na graškem liceju, ki se je često nanj pozival.[178] Toda nemški romantiki niso mislili tako, a tudi vladni krogi Schultesu niso pritrjevali.

Tudi v Avstriji je postajal 1809—1813 odnos vladnih krogov do nenemških narodov zopet za spoznanje prijaznejši. Med glavnimi novimi vzroki za ta pojav sta bila: uvidevanje, da je treba tekmovati s politiko Francozov v Iliriji; nazori dunajskih romantikov, ki so se obračali semtertje tudi proti zatiranju kateregakoli jezika in katerekoli literature.

Romantiki, ki so bili v Avstriji ob Napoleonovem odhodu z Dunaja dne 16. okt. 1809,[161] kakor Friderik Schlegel, Hofbauer, Gentz itd., so dobili v naslednjih letih nova ojačenja. Na Dunaju so bili:[124] Justinus Kerner 1809—1810; Bettina Brentano 1810 do 1814; Josef Anton von Pilat od 1810; Eichendorff 1811—1812; Adam Müller 1811—1814; Friedrich August von Klinkowström od 1811; Theodor Körner 1811—1813.

Dočim so klasicistični „Annali" izhajali samo še do konca 1811, so zagovarjali romantično smer poleg starejših „Vaterländische Blätter" tudi nekateri novi listi: „Der oesterreichische

Beobachter" od marca 1810 dalje, prvo avstrijsko politično glasilo, ki ga je urejal 1810 Friedrich Schlegel, od 1811 dalje Pilat; Schleglov „Deutsches Museum" 1812—1813; Sartorijeva „Wiener allgemeine Literaturzeitung" od 1813 dalje. Še važnejši za slovenske preporoditelje so bili novi nemški literarni listi z delno romantično usmerjenostjo v glavnih mestih tistih avstrijskih pokrajin, v katerih so bivali tudi Slovenci: celovška „Carinthia", ki je začela izhajati 1. jul. 1811 pod uredništvom zdravnika Gottfrieda Kumpfa, ali graški „Der Aufmerksame", ki ga je od 1812 urejal Ignaz Kollmann.[124]

V romantiki, kakor se je kazala na Dunaju, gre za razne plati: versko, politično, literarno, etnografsko romantiko. Gesla literarne romantike so stopala polagoma v ozadje, naglas je prehajal na versko in politično romantiko, etnografska romantika je bila indiferentno področje. Pojma romantik in reakcionar sta v resnici v Avstriji že mogla veljati za istovetna, toda avstrijskih zamudnikov to ni smelo motiti. V dobršni meri so bili odvisni od naklonjenosti nemških urednikov. A prvak romantikov Friedrich Schlegel je imel 1812 na Dunaju predavanje, ki je bilo po Herderjevih „Ideen" najmočnejši nemški glas v prilog zatiranih narodov. Predavatelj je namreč naglasil: „nič ni tako velikega, človeku svojstvenega in človeka razlikujočega kakor jezik"; „vsak znaten in samostojen narod ima, če se sme tako reči, pravico do lastne in posebne literature"; „največjega barbarstva si kriv, ako zatiraš narod in deželo ter ju izključuješ od vsakršne višje duhovne izobrazbe"; „samo predsodek je, ako misliš, da je zanemarjen ali neznan jezik nesposoben za višjo izpopolnitev"; „duševna izobrazba v inozemskem jeziku vsebuje vedno nekaj barbarskega; raba tujega jezika v poslovnem in višjem družabnem življenju mora biti omejena na najpotrebnejše".[125]

Obe glavni osebi dunajske politike sta imeli smisel pravzaprav samo za politično reakcionarno in deloma še za tisto versko romantiko, ki je bila v oporo politični. Cesar Franc je bil ozkosrčen mož skromnih zmožnosti, a vsaj pobožen in prepričan o tem, da mu je božja milost naklonila pravico, misliti za svoje „podanike". Tudi Metternich, ki je vodil od srede 1810 poleg zunanje tudi notranjo politiko, je bil vse drugo prej kakor romantik.[126] Z romantiko ga je vezala samo državna filozofija. Da avstrijskim narodom nista mislila olajšati izmenjavanja misli, kaže instrukcija o tisku, ki je stopila v veljavo 1. novembra 1810. Ni verjetno, da bi se bila ob besedah, kakor so bile Schleglove iz

1812, posebno zamislila. Toda svojih misli, kako si predstavljata vlogo avstrijskih narodov v bodočnosti, še nista kazala.

Pod vplivom vesti iz Ilirije in navodil z Dunaja so postali v Gradcu tudi na slovensko zaostalost še pozornejši možje, kakor štajersko-koroški guverner grof Bissingen, svetnik stanovskega odbora in nemški pisatelj Kalchberg, predstojnik finančne prokurature Jožef Varena[176], prosvetni referent Čeh Jüstel itd.

Preporodno gibanje avstrijskih zamudnikov je v takih razmerah moglo ohraniti svojo dinamiko ali uživati uradno podporo.

Madjarski preporod se je vsestransko krepil ter napovedoval borbenost za ustavo in jezik.[263]

O intenziteti gibanja med Čehi in Slovaki pričata poleg bogate produkcije v vseh področjih dva dogodka iz 1812: ponovni začetek čeških iger; ustanovitev lista v Bratislavi po zaslugi protestantov; ustanovitev lista z literarno prilogo na Dunaju. Izmed del Dobrovskega v tej dobi je bilo najvplivnejše: Entwurf zu einem allgemeinen Etymologikon der slavischen Sprachen (1813).[9]

Za pravoslavne vernike na Ogrskem, v Banatu, v Sremu, v Slavoniji in na Hrvaškem je postavil cesar 1810, kmalu po schönbrunnskem miru, v osebi Srba Uroša Nestorovića posebnega nadzornika, da je obiskoval in urejal šole.[99] Politični razglasi v dunajskem uradnem listu so bili polni priznanja za „ilirsko", t. j. srbsko narodnost. Sem spada tudi nova dovolitev srbskega časopisa: Новине Сербске, ki sta ga izdajala od 1. avg. 1813 dalje na Dunaju srbska študenta medicine Dim. Davidović in Dim. Frušić. Srbska produkcija je bila v tistem tempu kakor prej, najpomembnejše objave so bile posamezne ode Mušickega in Vidakovićevi romani.

V kajkavskem okolišu, ki je 1809 z Zagrebom vred ves ostal pri Avstriji, je skušala vlada 1810 kot protiutež Kraljskemu Dalmatinu ustanoviti hrvaško-kajkavski časopis, a ji ni uspelo.[228] Proizvodnja v tem okolišu ni bila tako živahna kakor pri ogrskih Srbih iste dobe, vendar pripadajo tej dobi poleg Karnerjevih pesmi, ki so ostale v rokopisu, tiski pesniških prigodnic iz Mikloušićevega peresa ali peresa neznanih avtorjev, objave koledarjev, prevodi obširnih naredb. Škof Vrhovac je poslal 1813 duhovščini cirkular, ki je v dveh ozirih pomemben: v cirkularju hvali bogastvo in lepoto „ilirskega jezika", ki ga hoče dvigniti na ono stopnjo, na kateri so drugi nelatinski jeziki (to je vpliv glasov iz Ilirije); poziva duhovščino, naj zbira in mu pošilja doneske za hrvaški slovar, stare knjige, pregovore in narodne pesmi.[228]

Krožki in rast preporoda.

Schönbrunnski mir je razdelil slovenske preporoditelje tako, da jih je prišlo okoli 50 pod Napoleona in le nekaj več pod Avstrijo.

Dalje časa je mogla govoriti marsikatera okoliščina za upanje, da postane vodja slovenskega preporodnega gibanja v obeh skupinah tisti dunajski jurist Kopitar, ki je tik po schönbrunnskem miru pomagal obveščati o Slovencih Francoze, bil 1810 pripravljen sprejeti službo v Iliriji,[161] a je vsako tako misel opustil, ko je dobil na Dunaju 7. septembra 1810 službo cenzorja za slovanske in novogrške knjige, 10. decembra 1810 pa mesto skriptorja v dvorni knjižnici.[195]

Med Kopitarjevimi dopisniki so sicer tujci po številu že prekašali Slovence, vendar je izmenjaval pisma z mnogimi odličnimi slovenskimi preporoditelji.[6] Ko se je vračal s potovanja, ki ga je napravil v prvih svojih počitnicah kot spremljevalec mladega Jožefa Rudeža po Nemčiji, se je ustavil tudi v Ljubljani in Gradcu.[6] Med novimi njegovimi znanci ali dopisniki so bili n. pr.: orientalist Hammer; lastnik „Archiva" Hormayer; Čeh Nejedlý;[6] zagrebški škof Vrhovac;[65] ruski akademik Novosilcov; Friedrich Schlegel; pruski državnik in jezikoslovec K. W. von Humboldt; srbska medicinca Frušić in Davidović[6] itd.

V njegovi duševni fiziognomiji je bilo pod konec 1809 nedvomno mnogo črt, ki so bile voditelju slovenskega preporoda potrebne: iniciativnost; ostroumje;[149] temeljita filološka izobraženost, ki sta jo pospeševali nadarjenost in pridnost; obsežno znanje jezikov; iskreno navdušenje za slovenstvo in slovanstvo;[149] pripravljenost, podpreti vsako preporodno prizadevanje, ki ga je upošteval; uvidevanje nevarnosti, ki je pretila Slovencem od tradicionalne jezikovno-kulturne prakse; smisel za upravičenost majhnega jezikovno-kulturnega okoliša po vzorcu gojitve grških narečij, a vendar v spremstvu izrazite namere, združiti vsa slovenska narečja, h katerim je prišteval tudi hrvaške Kajkavce, v enotnem slovenskem literarnem jeziku;[149] želja, osloniti literarni jezik na pristni ljudski jezik; toleranten odnos stoično uravnovešenega humanista do obeh glavnih cerkvenih struj na Kranjskem, janzenistov in protijanzenistov; pripravljenost, širiti med Slovenci spise Dobrovskega[3] in drugih slavistov.

Panslovenska teorija, da bi bil pred 640 bival od izvirov Drave do Črnega morja enoten rod Slovenov, ki bi ga bili Hrvatje in Srbi razbili, ter panonska, oziroma karantanska teorija, da bi bila slovenska Panonija, oziroma Karantanija domovina cerkvenoslovanskega jezika, sta sicer napačni, a za porast slovenske preporodne misli sta bili vsaj tako živi kakor teorija o istovetnosti Slovencev s starimi Iliri, ki jo je Kopitar zametal.

Toda v sangviničnem temperametu ter v znanstveni in politični usmerjenosti neoženjenega bivšega Zoisovega tajnika ne prav normalne rasti, rdečih las, bledega obraza, izredno živahnih plavih oči in tenkih,[6] sarkastično stisnjenih ustnic je bilo tudi mnogo črt, ki so mogle preporodno gibanje ter odnose med preporoditelji le ovirati: bolestna samozavest; trma; jezovitost;[149] zadirčnost; maščevalnost; nevoščljivost; oblastnost;[149] brezobzirnost; pristranost; malenkostno iskanje tujih napak; dostopnost neznanstvenim vplivom ob iskanju in oblikovanju znanstvenih problemov; enostransko pojmovanje preporodnih potreb; slabo praktično obvladovanje slovenskega jezika v pisavi; precenjevanje postranskih problemov, kakor je n. pr. ideja o novem črkopisu za Slovane, ki pišejo latinico; izoženost političnega horiconta, ki mu ni dala nepristransko gledati na avstrijski problem in na položaj Slovanov v družbi avstrijskih Nemcev; mnogostranost interesov, ki so ambicioznemu, a žurnalistično interesiranemu znanstveniku morali nalagati probleme, ki so bili za slovenski preporod brezpomembni.

Kopitar je mogel že ob začetku svoje dunajske publicistike čitati knjige v toliko jezikih kakor malokateri njegovih tovarišev: ne samo v slovenščini in cerkveni slovanščini,[6] ampak tudi v vseh ostalih slovanskih jezikih, dalje[6] v grščini, latinščini, francoščini, italijanščini, angleščini[6] in pač tudi novogrščini, a 1812 se je učil še arabščine in rumunščine. Jezikov se ni učil radi literarnih vrednot, ampak iz filoloških interesov. V bistvu je bil pristaš klasicizma: dobro je poznal latinske in grške klasike ter imel Horaca za največjo pesniško avtoriteto; več ko enkrat je čital Danteja, Boccaccia, Petrarco, Machiavellija, Ariosta, Tassa in Metastasija;[6] Chateaubrianda in poezije nemških romantikov ni ljubil ter čital poleg nekaj Wernerja samo še Fouquéjeve romane.[149] Tudi Wielanda je rad čital, a njegov najljubši pisatelj je bil Goethe.[149] Ljubezenske poezije torej ni načeloma zametal. Najbrž pa je že sedaj mislil, da pritiče Slovencem po njegovem pojmovanju naroda le utilitarna poezija za kmeta, ne pa poezija

po okusu meščanov, ki jih je bilo treba za jezikovno-kulturno skupnost s slovenskim narodom šele pridobiti.

Dunajska romantika je sicer poglobila Kopitarjevo ljubezen do slovenstva in slovanstva, vendar je Dunaj s svojim političnim katoličanstvom in s svojimi prizadevanji, oslabiti na pravoslavnem Balkanu ruski vpliv, na Slovenca slabo vplival.

Ker sploh ni bil filozofsko-teoretski tip človeka, je n. pr. Kanta[140] čital le z notranjim odporom. Humanist s stoično osnovo, kakršen je prišel iz Zoisove hiše, se je izpreobrnil na Dunaju polagoma v pristaša državnega katoličanstva.[140] „Frajgajste" je vsaj že 1812 sovražil.[140] Prave vere v obstoj Napoleonove Ilirije ni menda nikoli imel, a tem lahkoverneje se je udajal fatamorgani optimističnega avstroslavizma. Ni samo opozarjal, naj bi se Avstrija ozirala na kulturne potrebe svojih Slovanov, ampak je bil res tudi prepričan, da je n. pr. za južne Slovane koristno, če jih pride čim več pod avstrijskega orla. V svojem lahkovernem optimizmu je na začudenje jasnoglednega Dobrovskega sanjal celo o slovanski akademiji na Dunaju, kateri bi se morala podrediti tudi ruska.[140] Protestante kakor tudi žide je sovražil,[140] njegovo protirusko usmerjenost[140] pa je določal bolj avstrijski patriotizem kakor odpor proti pravoslavju. Vendar je bilo njegovo sovraštvo do Rusije že utrjen nazor, in le redki so bili pri njem nastroji, v kakršnih je pisal n. pr. 26. dec. 1812 Mušickemu: „Nemci pravijo: »Ker ne moremo vlade nad svetom imeti mi, naj jo ima Napoleon, samo ne Aleksander«. Jaz pa pravim: »Aleksander naj odpravi nevoljništvo in vlada nad svetom mu mora pripasti, na srečo našo in vsega sveta. Slovani smo najmočnejši narod (= 50 milijonov) in po naravi humani, le nevoljništvo nam je semtertje škodovalo«".

Vsaj že proti koncu 1811 je zbiral Kopitar knjige za lastno slavistično biblioteko ter bil odločen, da porabi v ta namen svoje prihranke.[121] Ko je dobil obvestilo, da Zois Schnurrerjeve kolekcije protestantskih tiskov, na katero je opozoril Dobrovský, iz gmotnih razlogov ne more kupiti, je sklenil, da jo kupi sam.[3] Seveda je posvečal pažnjo tudi spisom Dobrovskega.[3]

Še 15. febr. 1812 je Primic v Gradcu menil, da bi mogli delati za slovenski preporod ramo ob rami: Kopitar „v Beči, in centro slavitatis", Vodnik v Ljubljani, torej v glavnem mestu Napoleonove Ilirije, profesor slovenščine „v nemškem Gradci", torej najpomembnejšem pokrajinskem središču za avstrijske Slovence.[176] Toda Kopitar je v sporih z Vodnikom in Primcem že

dokazal, da ne ume ceniti velikega pomena, ki ga imajo za maloštevilni narod štirideset let po začetku preporoda še vedno tudi skromni pesniki, kakršen je bil Vodnik, in entuziasti brez prave znanstvene žilice, kakršen je bil Primic. Vse jasneje je postajalo, da ne postane vodja slovenskemu preporodu Kopitar.

Za preporoditelje in njihovo gibanje v Iliriji je bilo važno načelo novih gospodarjev, da more vsakdo ostati v službi, ki hoče priseči novemu vladarju. Posamezniki izmed preporoditeljev so dobili višje službe in ž njimi večji ugled.

V Zoisovem krožku se je marsikaj izpremenilo, da ni bilo več videza enotne skupine.

Zoisa je mučil podgrom vse huje: spomladi 1810 je bil nenavadno dolgo bolan;[92] po zimi 1811—12 ga je mučila bolezen 2 meseca.[96] A še huje ga je tiščala zavest, da njegovo blagostanje hiti z nevzdržljivo brzino v prepad, iz katerega bi mogla le mlada in sveža moč najti izhod.

Trpel je še pod kontribucijami. Kopitar mu je govoril pač povsem iz srca, ko mu je 13. marca 1810 pisal: „S komurkoli izmed Kranjcev sem govoril, vsak je obžaloval V. M. radi velikih bremen, ki so Vam jih naložili, ne zato, kakor da bi V. M. radi tega utegnila obubožati, ampak da so in bodo požrle Harpije, kar bi se bilo drugače tako plemenito uporabilo."[96]

A obubožanje mu je grozilo zares, in sicer radi stagnacije v železni trgovini, za kar je moral krivdo zopet pripisovati Francozom, oziroma vojski, ki so jo povzročili. Ni zastonj tožil 28. jan. 1812 Kopitarju, da ima „kubično težo skrbi in poslov na srcu".[96] Železa je prodajal vedno manj, a s težkim srcem je mislil na odpuščanje delavcev in na znižanje njihovih dohodkov, a vendar se ni mogel izogniti niti enemu niti drugemu. Poleti 1812 je mislil, da bi bilo najboljše, da vse fužine proda, češ, obitelj se mora s tem zadovoljiti, ako plača vse svoje dolgove in ostavi premoženje v stanju, da ga bo lahko deliti.[102] Neizmerna bolečina tiči v priznanju z 10. avg. 1812, da ne more naprej, da je izmenjal svoj poslednji zlat in da je do smrti utrujen.[102] V tej dobi je prodal tudi Meslinje.[96]

Izmed sorodnikov je postala Zoisu posebno draga nečakinja Lujiza, menda hčerka Jožefova. V to smer kaže pismo Kopitarjevo s 13. marca 1810: „Čestitam V. M. k veselju, ki Vam ga bo delala gdčna. Lujiza, tako s svojo godbo kakor tudi s svojim ne-

ženiranim in neženirajočim bistvom."[96] Njegov bivši varovanec Anton Bonazza, ki je bil od 23. nov. 1809 poročen s Frančiško Vrhovac, nečakinjo zagrebškega škofa Vrhovca, je bil menda bolj redko v Zoisovi bližini, a harmonija med njim in nečakom Karlom, bodočim posestnikom Brda, oziroma med Zoisom in Karlovo ženo Serafino, se je menda že krhala.[70] Pač hudo je Zoisa zadelo, ko mu je 18. apr. 1813 na Dunaju umrl brat Jožef.

Izmed tujcev, ki so jih nove politične razmere privedle sedaj v deželo, so spadali h krogu, s katerim je Zois večkrat govoril: izmed guvernerjev vsaj Marmont, ki ga je vsaj enkrat na teden obiskoval;[201] D'Auchy, ki je pri Zoisu stanoval; šolski nadzornik Zelli, s katerim ga je družil tudi interes za kemijo; Sivrić, h kateremu ga je privlačevalo zanimanje za dubrovniško literaturo; komisar Siauve, ki se je tudi interesiral za slavistiko; in gotovo še mnogo drugih.

Zoisovo domačo slavistično družbo sta tvorila sedaj poleg Vodnika dva duhovnika-janzenista, ki ju je baronu oba priporočil Kopitar: dr. Jakob Zupan in Matevž Ravnikar. V isti meri, kakor se je Zois od Vodnika zaradi njegove politične preorientacije menda odmikal, se je na Ravnikarja, ki je na Kopitarjevo priporočilo postal tudi njegov izpovednik, navezaval. Podoba je, da je Zois v Ravnikarju res našel moža, ki se je z razumevanjem vživel v dušo finega, a izmučenega trpina.[149] Manj je Zoisu prijal Zupan, ki je po vsej priliki bil tudi redkejši baronov gost od ostalih dveh.

Stalno tako korespondenco, ki je obravnavala tudi preporodne misli, je imel Zois tudi v teh letih le s Kopitarjem in deloma z Erbergom, dočim so bili drugod le sporadični zametki, ki niso rodili sadu, tako s Primcem in Dobrovskim 1812. Le bolezen je povzročila, da si je dopisoval tudi z ljudmi, ki so bivali v Ljubljani, n. pr.: 1810 s Zellijem, a iz istega vzroka 1812—1813 z Vodnikom. Preporodni akciji ni bilo v korist, da Zois potrebe, iskati preporodnih korespondenčnih zvez, ni prav uvideval in da ga je tudi bolezen pri pisanju ovirala. Tudi z naravoslovci si ni več dopisoval toliko ko prej, dasi je glavne zveze še vzdrževal. Kako veselje mu je utegnil napraviti dopisnik, ki se je oglasil po dolgem molku, kaže začetek pisma neznanemu naravoslovcu, menda iz januarja 1813: „Neizmerno me veseli, da sem imel še enkrat pred smrtjo srečo, zagledati Vaš cenjeni rokopis ..."[96]

Kako je Zoisa bolelo, da mu premoženjske prilike niso več dovoljevale množiti drage biblioteke, zlasti njenega slavističnega

dela, z isto grand-seigneursko širokopoteznostjo kakor prej, priča v njegovem pismu Kopitarju z 28. jan. 1812 ta-le odstavek: „Med vsemi Vašimi novimi znanstvi Vam čestitam zlasti k Novosilcevu in upam, da bo imelo dobre posledice. Dajte, napravite, naj bom tudi jaz vključen v molitev, da bi mogel dobiti kedaj tudi za svojo zbirko akademični slovar in slovnico. Kakor ohromel je tudi moj položaj, mislim vendar vedno s strastjo na svojega konjička.[8]" Toda črtati je moral na vseh koncih ter se omejevati le na nakup najnujnejših stvari.

Obenem se je zelo jezil nad Francozi radi tega, da so Ilirijo od literarnega sveta odrezali, kakor kaže pismo Kopitarju 6. apr. 1812: „Strašno smo odrezani od velikega literarnega sveta. Zelli in več drugih si je hotelo naročiti La bibliothèque britannique de Genève in Journal de physique de Paris, toda poštna direkcija naročila ni sprejela. Hotel je zvezke kupiti v Milanu iz druge roke, toda zopet so zavrnili pošiljatev po poštnih kurirjih. Čez Ture ne prihaja k nam noben poštni voz, noben sel z vozom, noben veliki voznik, zato tudi ne morem iz Solnograda ali Monakovega ničesar dobiti. Kako dolgo bo to še trajalo?"[96]

Marsikateri knjigi se je moral Zois pač že v prvih letih francoske vlade odreči, a tudi pomnoževanje slavistične biblioteke mu je delalo vse večje težave. Ko je opozoril Dobrovský 1812 Kopitarja na Schnurrerjevo zbirko južnoslovanskih protestantskih tiskov, je Zois 26. septembra z bolestjo ugotavljal, da mora prepustiti iz gmotnih razlogov to lepo kolekcijo dvorni biblioteki ali grofu Ossolińskemu na Dunaju.[3] Pač iz ozirov na Zoisovo gmotno stanje je javil tudi Kopitar 2. decembra 1812 mecenu, da je sicer plačal Gilbertove Annale, ki so bili zanj naročeni, mu pa prizanesel z dunajskimi „Vaterländische Blätter" in „Annalen", ki so po sodobnem kurzu silno dragi.[96] Vendar je prispelo v Zoisovo biblioteko 1809—1813 poleg slovenskih sodobnih tiskov po vsej priliki še nekaj drugih knjig, ki so jih poslali na knjižni trg v tej dobi:[264] Appendinijevi Dell' analogia in pa Memoire storico-critiche; tretji, italijansko-ilirsko-latinski del Stullijevega slovarja; Solarićev Pominak; lužiško-srbska biblija. Nekatere stvari je dobil Zois v poklon: najbrž Appendinijeva dela, ki mu jih je utegnil poslati avtor; gornjelužiški Möhnov prevod odlomka Klopstockove Messiade (Sserskeje Recźje Samoźenje a Kwalba 1806), ki mu ga je poslal Dobrovský;[3] Štefana Küzmiča Nouvi zakon je 1810 poslal Kopitar za Zoisa.[3] Ko je zvedel Zois iz Kopitarjevega pisma z dne 31. marca

1810 za željo Dobrovskega, da bi rad dobil seznamek njegove slavistične biblioteke,[3] je pridobil za delo Zupana,[238] ki je izgotovil katalog do začetka 1811. Ohranjeni prepis v Ljubljani obsega brez glagolskih spisov okoli 400 del.[3]

V tej dobi se je Zois pod težo let in skrbi definitivno otresel vplivov Linhartovega svobodomiselstva, k čemur je mnogo pripomogel pač tudi novi njegov izpovednik Ravnikar. Odmev tega mišljenja je priznanje Zupanu, da „bogoslovje, ne prav šolsko bogoslovje, ampak neko srčno bogoslovje, neko življenjsko bogoslovje, je vsakomur, premišljujočemu o sebi in svoji okolici, radi notranjega pomirjenja in reševanja vedno iznova se nudečih fenomenov na pozorišču sveta potrebno"; da „religija je in ostane vsekdar najvišja in najsvetejša vrednota človeštva".[149]

Da mož v tej zagrenjenosti ni mogel postati frankofil ter z dopadenjem jemati na znanje imena Ilircev, ki so postali 1812 člani framasonske lože „prijateljev kralja rimskega in Napoleona", je umljivo. Vendar je znal svojo orientacijo tako dobro skrivati, da so istodobno Avstrijci razmišljali o tem, ali se ne bi dal porabiti[3] za njihovega vohuna, a Francozi ga imeli za prijatelja.

Za V o d n i k a je pomenila ista Napoleonova Ilirija, ki je pomenila za starega Zoisa gospodarski propad, viden socialni dvig. Dočim je učil v prvem šolskem letu nove vlade, 1809/10 še v vseh razredih zgodovino in zemljepis, a začasno oskrboval tudi pouk francoščine na gimnaziji, je postal s šolskim letom 1810/11 ravnatelj gimnazije ter nadzornik obrtne in ljubljanskih osnovnih šol, a učil je še zgodovino in zemljepis ter kot novi neobvezni predmet italijanščino. Ko je z novim učnim redom od jeseni 1811 rektor univerze vršil obenem vodstvo liceja, to je prejšnje gimnazije, je Vodnik, ki je poučeval odslej v 2. humanitetnem, t. j. 4. in zadnjem gimnazijskem razredu, sicer izgubil dostojanstvo ravnatelja, a obdržal je nadzorništvo nad obrtno in osnovnimi šolami.[118]

Dasi ni redno dobival plače, se je pod vtisom šolske uredbe z dne 5. jul. 1810 tako vnel za Francoze in Napoleona, da je mogel postati 1812 član lože „prijateljev kralja rimskega in Napoleona".[114] V svoji pesniški naravi je tudi laže verjel v trajnost Napoleonove zvezde in Ilirskih dežel kakor pa realni računar Zois. Podpiralo ga je v tej smeri gotovo občevanje ne le s člani lože, ampak tudi s Zellijem, Benincaso in morda celo z Marmontom. Že v sredini 1810 je bil Vodnik na avstrijski vohunski listi Ilircev,

ki bi jih morale, če bi prestopili avstrijsko mejo, avstrijske oblasti aretirati.[229] V isti meri, v kateri se je razvijal v slavitelja Francozov, je menda pojemala intimnost odnošajev med njim in Zoisom, ki sodelavčevega navdušenja ni mogel odobravati.

Kazno je, da je postajal frankofil Vodnik v ljubljanski slovenski družbi nekoliko osamljen.

Vodnik je imel še iz prejšnje dobe 5 pomembnih korespondenc s preporoditelji: z Antonom Rudežem, Kopitarjem, Zupančičem, Primcem in Aličem. Med novimi njegovimi korespondenti so bili: Franz Sartori,[70] Franul pl. Weissenthurn,[6] Siauve,[4] Benincasa,[41] Zelli.[41] Tudi Vodnik po vsej priliki ni bil iskatelj korespondenčnih zvez, kakršne je preporod potreboval.

Dočim je bil Vodnik Kopitarju lojalen pomočnik, se o Kopitarjevih izjavah o Vodniku kaj takega ne more trditi. Njegova pisma Zoisu[96] in Dobrovskemu,[85] a tudi drugim Vodnikovim znancem so polna pristnih odmevov trajnega nerazpoloženja do starejšega mecenovega sobesednika, kateremu je bil dunajski slavist dolžen mnogo več hvaležnosti kakor Vodnik njemu. Brez ozira na škodo, ki jo je utegnilo imeti tako ravnanje za preporod, ni Kopitar samo povečeval Vodnikovih resničnih slabosti in napak, ampak si je osnove za očitke tudi prosto izmišljal. O Vodniku stvarno in objektivno soditi Kopitar skoraj ni mogel, ker je bil ves srečen, ako mu je uspelo korektorju svoje slovnice naprtiti vznemirjenje ter mu nahujskati znanca za konkurenčno delo. Vse to preseneča tembolj, ker je Kopitar moral uvideti in si priznati, da opravlja Vodnik velevažne jezikovno-kulturne posle, za katere je bil on sam povsem nesposoben. Posledica Kopitarjevih intrig in zbadanj je bila, da je bila korespondenca med znancema od marca 1810 do septembra 1812 prekinjena.[92] Kopitar je sicer prvi zopet pisal, a bistveno svojega ravnanja ni izpremenil.

Pomnoževanje Vodnikove biblioteke se 1809—1813 ni vršilo v skladu s prejšnjo dobo. Po vsej priliki si je nabavljal samo sodobne knjige,[266] a le malo panog je bilo v ospredju: novejša zgodovina in Napoleon (Scelta di lettere familiari, Milano 1810; Schütz, Das Zeitalter Napoleons, Leipzig 1810); knjige, ki jih je rabil za prirejanje učbenikov (L' Homond, Éléments de la grammaire française, Trieste 1811; Mozin, Nova ricsoslovica ilirsko-franceska, Trst 1812; Starcsevich, Nova Ricsoslovica Ilirska; Guillard, L' aritmetica delle prime scuole 1808); spisi novih sodržavljanov (Ivelich, Poesie, Capodistria 1810; Souve, Ele-

mentär-Traktat über die Pflichten des Menschen, Triest 1810; Maffei, Italienische Anthologie 1813); slovenistika (Primic, Branja 1813; Šmigoc).

Bilc, edini izmed preorientiranih Vodnikovih učencev, ki je bil 1809—1813 v domovini, je bil po daljši bolezni 1810 do 1811 bogoslovec v Ljubljani.[176] Ker je z Vodnikom mnogo občeval, je verjetno, da je bil obenem z njim frankofil, dasi o tem ne govori nobeden akt.

Krožek literarnih kranjskih janzenistov je bil v tej dobi tesneje prislonjen k Zoisu kakor prej, ker sta tvorila vez Zupan in Ravnikar.

Nekatere janzeniste je dvignila Ilirija visoko: profesorja in kanonika Jožefa Balanta, ki je postal 1810 rektor univerze, profesorja bogoslovja Matevža Ravnikarja, ki je postal njen kancler. Drugi so ostali v svoji črti: beneficiat Debevec; ljubljanski stolni župnik in dekan Jurij Zupan, župnik v Gorjah Škrinar.

Nova pridobitev za janzeniste je bil dr. Jakob Zupan, kaplan pri Sv. Petru, od jun. 1811 v Šmarju na Dolenjskem.

Izmed novih je Zupan že imel izrazito preporodno miselnost, a pač njegova zasluga je bila, da je bil pridobljen za preporodno aktivnost okoli 1810—11 Ravnikar, medtem ko se Balant preporodu ni udal z vsem srcem.

Korespondirala sta Zupan in Ravnikar s Kopitarjem[121] in Primcem,[176] dočim se za nove korespondente nista dala pridobiti.

Za lastno knjižnico je skrbel izmed vseh janzenistov sistematično menda le Zupan, in sicer s Kopitarjevo pomočjo. Skoraj v slehernem pismu, ki ga je pisal Kopitar Zupanu, se govori o knjigah, ki mu jih je poslal ali jih zanj naročil.[121] Bogoslovno zanimanje je pri Zupanovem iskanju knjig prevladovalo: predvsem je šlo za biblije v raznih jezikih, razprave janzenističnih, jožefinskih in protestantskih pisateljev, molitvenike, cerkveno zgodovino itd. Filozofsko delo se omenja v tej korespondenci le izjemoma, na slavistične interese opozarjata poleg slovanskih prevodov biblije Dobrovský s češko slovnico in Slavinom ter lužiški Srb Möhn. Tudi pesniških del je Kopitar Zupanu le malo poslal: Ezopa, Anakreonta, Horaca in druge antične pisce; Lessingove basni. Morda je naročil Zupan tudi zbirko švabskih pregovorov iz 1812, ki mu jo je Kopitar priporočal.

Preseneča, da tak frankofil, kakršen je bil Martin Kuralt,[6] ki se je 1812 vrnil v Ilirijo, ni iskal ali dobil službe.

Izrazitih frankofilov je bilo menda tudi med janzenisti sploh malo. Morda je treba šteti med nje dr. Jakoba Zupana.

Kranjska meniška struja je dobila nekaj več veljave, ker je bil Marmont prijatelj frančiškanom.[98] Voditelj struje je postajal frančiškanski pater Paskal Skerbinc, v Ljubljani 1809 župnikov pomočnik, od 1810 gvardijan in župnik.[3] Bil je tudi preporoditelj, ne samo množitelj cerkvenega repertorija. Francoze je vkljub Marmontu sovražil tako Skerbinc kakor tudi ostali predstavniki meniške struje.

V Trstu je nova doba pridružila preporoditeljem Vincenca Franula pl. Weissenthurna z Reke, ki je svojo mladost preživel pri svojcih v Ajdovščini, a bil ob prihodu nove vlade v Trstu javni notar in mestni svetovalec. Hrvaščino je poznal z Reke, v Ajdovščini in v Trstu se je pobliže seznanil s slovenščino. Vsaj že v času Ilirije se je začel istovetiti s Slovani, „Iliri" in „kranjskim jezikom".[6] Bil je v tesnih stikih z Vodnikom.

Preporodna prizadevanja na Goriškem je predstavljal tudi 1809—1813 edini Valentin Stanič, ki je prišel 1809 za kaplana v Ročinj.[3] Ostal je osamljen delavec; niti ni on iskal stikov z drugimi preporoditelji, niti drugi ž njim.

Izmed preporodnoaktivnih Korošcev je prišel 1809 pod Napoleona Matija Schneider, ki je bil ob rojstvu Ilirije še v Štebnju v Ziljski dolini, na koncu 1810 ali v začetku 1811 pa bil poslan za provizorja v Žabnico, torej v kraj, ki je pripadel 1812 pod videmskega nadškofa.[200] Njegova preporodna miselnost se je prav v teh letih zelo poglobila ter ga uvrstila med najentuziastičnejše „slaviste". Trdno je veroval v slovansko bodočnost. Preseneča, da je pač bil v zvezi z Jarnikom,[176] Primcem,[176] Kopitarjem[3] in Dobrovskim,[3] ne pa tudi z Vodnikom. Ako se je v prvih letih Ilirije morda navduševal za Napoleona tako kakor za Zoisa, Dobrovskega ali Trubarja, je 1812 po zmagi Rusov nad Korzičanom slovanska orientacija potisnila drugo ob stran.[3]

Izmed koroških bukovnikov sta postala „Ilira" Schuster-Drabosnjak[3] in Andreaš.[6]

Ob prihodu Francozov je imela Ljubljana štiri tiskarne:[41] Egerjevo,[6] Kleinmayrjevo,[6] Retzerjevo in Sasenbergovo. Ker se je 1810 iz Trsta preselil v Ljubljano še tiskar Sardi, a je tudi Trst imel še štiri tiskarne,[41] so preporoditelji mogli izbirati. Vendar so ostali tiskarji na ilirski slovenski zemlji tudi v tej dobi pridobitniki brez notranjega stika s slovensko proizvodnjo.

Tudi nekateri slovenski preporoditelji v Avstriji so 1809—1813 smeli upati, da bodo oficialni krogi spričo novih razmer imeli nekoliko smisla za njihove osebne želje.

V celovškem okrožju na Koroškem je bilo dosti vneme, a brez takega središča in avtoritativne volje, da bi se smelo govoriti o koroškem krožku.

Gospoščinski inšpektor Grundtner[6] je imel sicer marsikateri pogoj za voditelja: bival je navadno v Celovcu; bil je ugledna oseba; veljal je ne samo za ljubitelja Slovenije, ampak tudi za „najkorenitejšega poznavalca našega narečja"; imel je slavistično biblioteko, ki je bila večja od Jarnikove. Toda bil je kabinetni slavist, ki mu je nedostajalo smisla za propagando in organizacijo.

Licejski profesor Ahacel,[6] ki je bil vsa ta leta v koroškem glavnem mestu, se do prave aktivnosti še ni bil dokopal.

Smisel za organizacijo in propagando je širil v Celovcu šele Jarnik,[6] ki je bil od okt. 1809 kaplan v Podkrnosu ob Glini vzhodno od Celovca, a je apr. 1811 postal kaplan v stolni župniji sv. Petra in Pavla v Celovcu. Ustno govoriti o preporodnih jezikovnih problemih je utegnil Jarnik menda samo z Grundtnerjem, toda njegovi korespondentje so postali v tej dobi po Primčevi zaslugi nele razni aktivni preporoditelji, ampak tudi dva Korošca, ki sta sicer že bila „ljubitelja lepe Slovenije", a jih je bilo treba za delo šele pridobiti: Koben, župnik v Čajničah, zapadno od Celovca, in Jožef Winter, kanonik v kolegiatnem kapitlju pri Gospe Sveti.[176] Jarnik je imel za Grundtnerjem po Japljevi smrti tudi največjo slavistično biblioteko na Koroškem: Kopitarjevo slovnico, Gutsmannov in Megiserjev slovar, Japljevo sveto pismo, Lanosovićevo slavonsko slovnico, Adelungov veliki „Grammat.-krit. Wörterbuch d. hochdeutschen Mundart", Dobrovskega Slavina ter Etymologikon itd. Na posodo je dobil Dalmatinovo Biblijo, a od Grundtnerja slavistične knjige, ki so njemu manjkale.[176] Jarnik je bil romantična narava in duhovnik, ki mu vedrega pogleda

na življenje ni tesnil niti janzenistični rigorizem niti meniška ozkosrčnost. Bil je sprejemljiv za vsa ugibanja o možnostih preporodne akcije, tudi za ugibanje o možnosti, da se ustvari umetni vseslovanski ali vsaj južnoslovanski jezik. Imel je odprto oko za dejstvo, da se ustvarjajo v Iliriji nove osnove za slovenski preporod, toda Napoleonu in Francozom je ostal vkljub temu sovražen kakor Schneider ter se kot Slovan otročje veselil ruske zmage nad Napoleonom 1812.[176] V Celovcu se je sprijateljil z nemškimi literati, zlasti Kumpfom, Fellingerjem in M. S. Mayerjem.

Na raznih vplivnih mestih v celovškem okrožju so bili ljudje, ki sicer niso bili tako prepojeni s preporodno ideologijo kakor Jarnik, a so vendar z neko simpatijo gledali na pokret. Morda velja to tudi za Jakoba Ortnerja, krškega kanonika in šolskega referenta, ki je postal po Japljevi smrti tudi škofijski šolski nadzornik. Nedvomno velja to za dva moža v Št. Andražu, sedežu lavantinske škofije: Ješenak,[6] množitelj cerkvenega in gospodarskega repertorija, ki se je zavedal svoje narodnosti, je bil vodja konzistorialne pisarne; Ignac Franc Zimmermann,[3] bivši Volkmerjev gojenec in pripadnik graškega Wastlovega krožka prijateljev velike revolucije, je bil od 25. nov. 1809 lavantinski škofijski šolski nadzornik.[230]

Še mirneje bi pa bili mogli koroški preporoditelji zreti v bodočnost, če bi bili imeli med celovškimi bogoslovnimi profesorji ali v vodstvu celovškega semenišča takega somišljenika, kakršen je bil Japelj. To bi bilo tem važnejše, ker je bilo celovško semenišče od 1811 skupna ustanova krške in lavantinske škofije, kar je bilo vidno tudi v sestavi vodstva:[22] špirituala je dajala namreč lavantinska škofija.

V celjskem okrožju, ki je imelo od 1808 svojo gimnazijo, a bogoslovce pošiljalo od 1811 praviloma v Celovec, je število aktivnih preporoditeljev raslo.

V okrožnem mestu sta bila le dva, a se menda nista posebno veliko družila: Jožef Lipold je ostal tu kot vojaški kurat do 1812, ko je marca odšel za kaplana v Vitanje;[6] a od nov. 1809 je bil profesor na celjski gimnaziji Zupančič, ki je ostal edini slovenski učitelj na novem zavodu.[176]

Zupančič je bil še ves na strani preporoditeljev, čeprav se je silil vedno bolj med nemške literate.[193] Dopisoval si je še vedno z Vodnikom,[70] 1813 tudi s Primcem, imel stike z Zagajškom,[176] a med 3 pismi Vodniku je bilo eno slovensko. V prepo-

rodni miselnosti ga je utrjeval tudi Primčev graški krog, katerega je obiskal 1812 pred 3. febr.[231] Iz poročila Vodniku s 3. febr. 1812, da „v slovenskem delu Štajerske pridno študirajo slovenščino", veje še radost,[231] dasi je 4. febr. 1813 Primcu svetoval, naj v tekstu nastopnega predavanja, če ga natisne, „slovanskega jezika, ki ga tudi sam časti, ne kuje v zvezde, češ, eksistirajo recenzenti in popadljivi psi".[176] Slavistične biblioteke zase ni zbiral, pač pa je hotel stare slovenske knjige obenem z drugimi predmeti zbirati za novi graški muzej Joanneum. Svojo avstrofilsko miselnost je demonstrativno kazal.[193]

Ostali aktivni preporoditelji so bili raztreseni po raznih manjših krajih: v Laškem dekan dr. Simon Jožef Firpaß[176] in do 1810 tudi Vodnikov dopisnik kaplan Alič,[6] ki je odšel potem za provizorja v Gornji grad; na Kalobju stari župnik Zagajšek;[3] v Brežicah župnik Janez Alvian,[3] ki so ga v 50. letu napravile prilike za aktivnega preporodnega delavca. Bolj repertorijska množitelja kakor preporoditelja sta bila: Jurij Verdinek,[3] kaplan pri Sv. Martinu na Pohorju, in Mihael Kušovic, pač Žalčan, ki je bil v šolskem letu 1783/84 v prvem gimnazijskem razredu v Ljubljani,[282] potem pa učiteljeval v celjskem okrožju.

Sadovi Firpaßove šolske politike so bili v laški dekaniji že zelo vidni: „ob dekanskih vizitacijah je razdeljeval med veselo vedoželjno slovensko mladino slovenske abecednike, evangelije in druge molitvenike, darove, s katerimi vzbuja njihovo vedoželjnost... V svojem dekanatu že ima okoli 600 otrok, ki znajo brati in pisati, čeprav niso nikoli obiskovali šole. Njihova šola je pod prostim nebom, na polju, na paši, kjer otroci med sabo tekmujejo, da se nauče osnov čitanja od onih večjih soigralcev, ki to že umejo... Fantje na vaseh si pišejo slovenska pisma..."[176]

Mariborsko okrožje je imelo izmed vseh periferijskih okolišev največ aktivnih preporoditeljev.

Tu je bilo predvsem 9 duhovnikov, ki so bili najbrž člani Naratovega slovenskega društva, a so preživeli svojega voditelja: kaplan Harman v Mariboru; Matija Čiolič, župnik v Cirkovcah; Volkmer, do 1812 kaplan pri Sv. Martinu pri Vurbergu, od 1812 pri Sv. Urbanu nad Ptujem; Mravljak, župnik pri Sv. Urbanu; Povoden, beneficiat v Ptuju; Kosi, župnik v Leskovcu; Modrinjak, župnik pri Sv. Tomažu pri Veliki Nedelji; Jaklin, župnik pri Svetinjah; Poljanec, kaplan

pri Sv. Križu pri Ljutomeru. Nekoliko aktivna sta bila najbrž tudi dva graščinska uradnika: Gottweis na Braneku pri Ljutomeru in Perger na Naričkem vrhu blizu Radgone. Med velikimi počitnicami je bila slika še pestrejša, ko so prihajali domov dijaki Primčevega krožka: Dajnko k Sv. Petru pri Radgoni; Krempl na Polički vrh pri Radgoni; Kvas na Rožički vrh v župniji Sv. Jurija na Ščavnici; Cvetko v Dornovo v župniji Sv. Petra in Pavla v Ptuju; Pen k Sv. Vidu pri Ptuju; Šmigoc k Sv. Barbari v Halozah.

Najbrihtnejša med mlajšimi aktivnimi duhovniki sta bila nedvomno Jaklin in Modrinjak: prvi filolog, ki je strogo pazil na ugled svojega stanu, drugi pesnik in svobodni duh, ki se je otresal vsakršnih utesnjenj.

Medtem ko je bila vsa ta raztresena družba v mariborskem okrožju ob sklepu miru med Avstrijo in Napoleonom precej nedelavna, jo je začela kmalu nato razgibavati agitacijska spretnost, ki jo je nepričakovano pokazal v Gradcu Vodnikov učenec in dopisnik Primic.

Primic, bivši vneti avstrijski brambovec, je od jeseni 1809—1811 dovrševal na graškem liceju pravniške nauke. Stanoval je pri gubernijskem svetniku pl. Aicherauu, kateremu je poučeval sina, a stike je imel še z raznimi drugimi odličnimi osebami, med katere so spadali n. pr.: grof Saurau, s čigar pastorkom grofom Chorinskim sta bila sošolca ter se skupno učila angleški; Marija Izabela Langer, graščakinja s Poganc pri Novem mestu, ki je živela v Gradcu s pastorkom Francem Ksaverijem, katerega je tudi štel Primic med svoje „rejce", t. j. gojence; rodbina rajnega stanovskega odbornika Ferdinanda pl. Schicka, v kateri je Primic v prvih graških časih menda poučeval ter se silno sprijateljil s hčerko Marijano, a jo moral prepustiti svojemu gojencu Karlu pl. Aicherauu. Njegova preporodna vnema ga je spravila v zvezo še z raznimi drugimi odličnimi Gradčani, kakor so bili n. pr.: prosvetni referent Jüstel, prokurator Jožef Varena iz Maribora, Janez N. pl. Kalchberg.[178]

Za predstavo Primčeve zunanje podobe manjka vsak določen migljaj. Ob možnostih ugibanj se vsiljuje domneva, da je bil visok, suh mladenič bledega obraza in sanjavih oči. Pač nikdo izmed onih, ki so ga poznali, ko je začel organizirati graško preporodno družbo, ni slutil, da nosi simpatični mladenič v sebi menda močno dispozicijo za zavratno duševno bolezen. Bil je po

vsej priliki shicoidni tip, ki sta mu utegnili pretiti shicofrenija in otopelost.[176]

Glavne črte Primčeve duševne podobe z elementi racionalistične in odsevi nove romantične dobe so bile 1809—1810 že vse vidne: osnova za vnemo in za romantično entuziastično pojmovanje problemov, a obenem tudi za precenjevanje lastnih sil, ki jim je nedostajalo solidne znanstvene doganljivosti; smisel za gesla humanitete in površno filozofiranje; vera v silo vzgoje; tako pojmovanje religije, ljubezni, prijateljstva in politike, kakršnega so propagirale tudi gesla nemške romantične šole; spravljivost, zlasti če je šlo za stvari, za katere se je ves vnel; entuziastično preporodno zanimanje, ki je raslo iz dneva v dan.

Izmed modernih jezikov je obvladal poleg nemščine menda že precej tudi francoščino, a učil se je še angleščine, italijanščine ter slovanskih jezikov, zlasti ruščine in češčine. Značilen je njegov odnos do literature. V ospredju njegovega štiva so Nemci. Goethejevega Wilhelma Meistra rad citira, toda njegov ljubljenec je Schiller. Prijateljici priporoča poleg teh dveh velikanov iz beletrije le še Lessinga, Höltyja, Claudiusa in roman „Rosaliens Vermächtnis", vendar ljubi tudi Klopstocka, Herderja in Collinovega Mäona, a v pismih omenja še Kosegartena, Jeana Paula in Wielanda. Mnogo manj je poznal ali vsaj upošteval literature drugih narodov: izpričani so v tem pogledu le Homer, Dante in Pierre Brentôme. Ne sme se prezreti, da manjka vsak migljaj o tem, da bi se bil Primic navduševal za leposlovje nemških romantikov. Od nekdaj je Primca privlačevala pedagogika in podoba je, da je čital rajši pedagoška ko leposlovna dela. Pedagoških pisateljev, ki jih je priporočal prijateljici, je precej: Campe, Niemayer, Salzmann, Rousseau z Emilom, Meißner, Knigge, Ewald, a poznal je mimo tega tudi Pestalozzija, Vierthalerja, Glatza, kantovca Heydenreicha in Mildeja.

Primčevo preporodno miselnost so medtem nekateri zunanji vplivi tako preoblikovali in okrepili, da je začela utirati nove poti, ki so bile usmerjene na organiziranje preporodnih sil v Gradcu, na pridobitev oficialnih krogov za večje upoštevanje slovenščine, na sistematično iskanje korespondenc s preporoditelji ter na borbo za tako lastno pozicijo, kjer bi mogel svoje preporodne cilje posebno pospeševati.

V ozadju sta dve Kopitarjevi akciji: prva pisma Primcu, in sicer iz dobe med 11. okt. in 10. dec. 1809, in pa članek v dunajskih „Vaterländische Blätter" z dne 10. apr. 1810, kjer je Ko-

pitar v obračunu s člankarjem o „bivši in bodoči Iliriji" v „Minervi" iz dec. 1809 prvič, a samo v nadpisu, javno govoril o „bodoči slovanski akademiji". Kopitar, ki je hotel graškega slavista nahujskati za konkurenco Vodnikovemu slovarskemu delu, je svetoval Primcu dalekosežne stvari: naj v dopolnilo Gutsmannovega slovarja in kot prvo pripravo za slovensko-nemško-latinski slovar ekscerpira graški primerek Trubarjevega Novega testamenta in pa Dalmatinovo Biblijo; naj v svojem slovarskem delu posveča posebno pozornost frazam ter rabi elementarno ortografijo Kopitarjeve slovnice; naj ne pozabi, da je za jezik, ki ni državni jezik, slovar posebne važnosti; naj čita dela Nemca Schlözerja in Čeha Dobrovskega; naj zbira narodno blago; naj izpodbuja za slično delo tudi „ljudske učitelje", t. j. duhovščino. Ob razglabljanju ob teh nalogah je Primic še kritičneje kakor doslej razmišljal o indolenci štajerske duhovščine za svoj materinski jezik ter je začel še intenzivneje kakor doslej misliti na to, kako „bi pripomogel k odpravi te indolence in k obuditvi spoštovanja do našega narečja". In pač ob čitanju Kopitarjevega članka z 10. apr. 1810 se mu je zazdelo, kako „bi mogel položiti temeljni kamen za „Accadémie des inscriptions slavonnes", t. j. za zgodovinsko-arheološko-literarni oddelek, kakršnega je imel Institut de France izza 1806. „Pridobil je za stvar nekatere izmed graških bogoslovcev, katerim je skušal dopovedati, da spada naš jezik med najodličnejše, da so ga le radi brezskrbnosti naših prednikov jezikovne neznalice izmed padarskih pomočnikov v inozemstvu tako razkričali, a da so predvsem oni poklicani, da rešijo čast našega obrekovanega narečja." S takimi gesli je pridobil „nad 15 bogoslovcev", s katerimi je ustanovil 13. maja 1810, torej 17 dni pred Zellijevim predlogom za reorganizacijo ilirskega šolstva, graško „slovensko društvo".[176]

Izmed članov Primčevega „slovenskega društva" so le trije ugotovljeni: Primic; Franc Cvetko,[6] 1809—13 bogoslovec; Šmigoc,[3] 1809—13 jurist. Toda verjetno je, da so bili med člani društva tudi oni štajerski omladinci mariborskega okrožja, ki so iz bližnje poznejše dobe izpričani kot preporoditelji: Dajnko[6] in Pen,[6] 1809—10 filozofa v drugem letu, od jeseni 1810 bogoslovca; Krempl[6] in Kvas,[6] 1809—11 filozofa, od jeseni 1811 prvi bogoslovec, drugi jurist. Izmed omladincev celjskega okrožja bi utegnil pripadati prvim članom graškega društva Tomaž Koren,[3] 1808—11 bogoslovec v Gradcu, izmed kranjskih Primčev sošolec jurist Krivic.[176] Izmed tistih Slovencev v Gradcu, ki niso bili več dijaki,

sta bila pasivna člana društva morda bogoslovni profesor Lušin[176] in privatnik baron Franc Zois.[176] Pač le simpatizirali so z društvom taki štajerski Slovenci v Gradcu, kakor kanonik Kavčič,[6] kaznilniški kurat Koloman Jožef Veršič,[3] p. Kazimir (Simon Tadej) Blatnik[101] ali Mariborčan Jožef pl. Varena,[176] taki Kranjci kakor Zoisov sorodnik Jožef pl. Lehmann, finančni ravnatelj.[23]

Namen, ki ga je Primic hotel dati graškemu društvu, je bil čisto kopitarjanski: Trubarja in Dalmatina je hotel z društveniki ekscerpirati za slovar. Toda Primčevi tovariši, katerim ni ekscerpiranje prav nič dišalo, so ta načrt bistveno izpremenili že na prvi seji, na kateri so določili Primca za lektorja in 3 sestanke na teden: delo za slovar so odložili ter se domenili, da bodo na sestankih skupno študirali Kopitarjevo slovnico ter se vežbali v izdelovanju slovenskih nalog, kar je pa kmalu pomenilo toliko, kakor prevajanje lekcionarja, torej teksta, o katerem so bogoslovci vedeli, da ga bodo v dušnem pastirstvu rabili. V novem šolskem letu so čitali tudi Slavina, ki jim ga je oskrbel medtem Kopitar.[176]

Šolske oblasti, torej pač predvsem referent Jüstel, so vzele obstoj in namen „slovenskega društva" z odobravanjem na znanje, k čemur so pripomogle pač tudi vesti o reorganizaciji šolstva v Iliriji. Ko je Primic to videl, je okoli 5. avg. 1810 prosil ali vsaj hotel prositi, naj dovolijo društvu za „literarne sestanke" v gornjih prostorih redutnega poslopja posebno sobo: v načrtu prošnje naglaša, da so taki sestanki „zlasti sposobni, pospeševati ljubezen do domovine ter širiti koristne znanosti"; z ozirom na § 38. kaz. zak. je obljubljal, da predloži oblastim štatute in seznam članov. Namen, ki ga daje Primic svojemu društvu v tem načrtu, je od namena, ki ga je društvo v resnici imelo, precej različen: Primic namreč pravi, da hoče društvo priskrbeti opis slovenskega dela Štajerske in njenih prebivalcev, a k temu šteje tudi zbiranje pregovorov, narodnih pesmi in ugank. Prošnji so oblasti po vsej priliki ustregle.

Notranji uspeh društva ni bil posebno velik. Število članov je padalo, a 18. febr. 1811, torej v drugem šolskem letu izza ustanovitve, so bili med delavnimi člani poleg Primca le še 4: Šmigoc in Cvetko ter 2 „diletanta", morda Kvas in Dajnko. Primic, Cvetko in Šmigoc so pozimi 1810—11 „vsak zase delali ino brali, besede poberali, prestavlali", a febr. 1811 je Primic upal, da „na léto (v poletju 1811) pak bomo zopet v' kaki šolski

hiši se vkup shájali, ino posébno za slovensko besedíše robo zbérali".[121]

Toda čeprav se je število delavnih članov graškega „slovenskega društva" skrčilo na 4—5, s tem še ni rečeno, da se je ostalih 10 izneverilo preporodni miselnosti. O takem društvu v širjem pomenu besede, ki ima tudi zunanje člane, govori še Primic v pismu Zupanu 14. jun. 1811, a Jarnik v pismu Primcu 9. nov. 1811.[176] V ohlapni obliki je obstajalo Primčevo „slovensko društvo" po vsej priliki vsaj še do spomladi 1812, ko je prevzela del njegovih nalog slovenska stolica v Gradcu, torej državna ustanova, katere ustanovitev je pa Primčeva zasluga.

Primčeva „societas slovenica" pa preporodnih žarkov ni metala samo med graške bogoslovce in filozofe, ampak po vsem ozemlju, ki je takrat prvič v dobi preporoda dobilo naziv: Slovenija.

Predvsem se vidi to v porastu Primčeve korespondence in novih stikih s preporoditelji. Do ustanovitve društva 13. maja 1810 si je dopisoval Primic o preporodnih stvareh le z Vodnikom in Kopitarjem: prvo korespondenco je začel on, drugo Kopitar. Po 13. maju 1810 pa je začel Primic sistematično iskati zvez s predstavniki preporoda.[176]

Okoli 11. avg. 1810 je pisal prvo pismo Bilcu. Ta je odgovor sicer odlagal, vendar sta izmenjala sošolca več pisem. Kopitarju se je Primic medtem prvič silno zameril, ker je hotel vplivati v nekem pismu iz dobe med 13. jul. in 18. avg. 1810[121] nanj radi njegovega spora z Vodnikom. Po vsej priliki je pisal na Dunaj nekaj sličnega kakor 4. sept. 1810 Vodniku: „Sim slišal, da se s Kopitarjem nékaj na križam gledata. Pokaj neki? bodita, bodita pametna. »Concordia res parvae« etc. sej vedó; sicer bode slabo za slovenske vumétnosti. Jaz ne morem trpéti, da se pisárji inu lépi vumétniki zmeraj prepírajo. Vošem, de bi se hitro spet spravila." Ta opomin je bil spričo potreb slovenskega preporodnega procesa povsem upravičen, toda ošabni Kopitar je gledal odslej na svojega graškega dopisnika s predsodkom ter ga v pismu Zupanu 18. avg. 1810 imenoval „sitneža".[121] Ko je bil Primic v prvi polovici okt. 1810 na Dunaju in obiskoval Kopitarja, je nesoglasje le malo ugladil, ker se je Kopitar, ki je spoznal slabosti „posredovalčeve" slovenščine, začel iz njih norčevati, namesto da bi najbolj vnetemu graškemu „slavistu" z dobrohotnim nasvetom segel pod pazduho. Naslednja Kopitarjeva pisma Primcu so bila pač prav tako natrpana z namigavanji o Prim-

čevem „marciziranju", t. j. posnemanju Marka Pohlina, kakor istodobna pisma Zupanu,[121] zato je pač le zasluga Primčeve potrpežljivosti, da ni prišlo do resnejšega preloma.[176]

V velikih počitnicah 1810 se je odpravil Primic s svojim gojencem Karlom pl. Aicherauom 10. sept. na daljše potovanje, ki ga je v brzem tempu privedlo v Celovec, Št. Vid, St. Lambrecht, Admont, Aussee, Hallstatt, Ischl, Gmunden, Kremsmünster, Linz in na Dunaj. Na Dunaj je prišel okoli srede okt., ostal v prestolici celih 14 dni ter se proti koncu okt. vrnil v Gradec.[121] Velik vtis je napravilo nanj Gmundsko jezero, ki ga je po vrnitvi v Gradec 8. nov. 1810 slovenski popisal. Slovanskim knjigam je posvečal pažnjo v admontski samostanski knjižnici[121] in pač tudi na Dunaju. Potovanje po slovenski Koroški mu ni naklonilo nobenega novega dopisnika, ker še ni prav nič poznal Koroščev, ki bi jih moral iskati. Brezplodno za oblikovanje novih korespondenčnih stikov pa potovanje le ni bilo: Zupan, ki je na neki način zvedel za Primčevo bivanje na Dunaju, je pozdravil v pismu Kopitarju tudi graškega slavista, a Primic je pisal 13. nov. 1810 šentpeterskemu kaplanu prvo pismo. Nova korespondenčna zveza je ostala trajna in bila, vsaj kar se Primca tiče, zelo iskrena.

Za nekatere važne nove zveze so poskrbeli Primčevi somišljeniki v Gradcu.

Na Koroško je pisal o „slovenskem društvu" menda med Primčevim potovanjem Lušin, in sicer nekemu Stutzinu, pač duhovniku v bližini Urbana Jarnika, katerega je obvestil o pismu. Na Jarnikovo pismo Lušinu z dne 14. okt. 1810 je odgovoril 20. nov. 1810 Primic. Z Jarnikovim odgovorom iz jan. 1811 si je utrla pot korespondenca, ki je je bil Primic po pravici izredno vesel. Njen propagandni preporodni pomen je bil tem večji, ker sta pošiljala odlomke prejetih pisem oba dopisnika svojim znancem: Primic Kopitarju in Zupanu, Jarnik Schneiderju, Grundtnerju itd. Kopitarju je pisal Primic o Jarniku takoj po prejemu prvega pisma s Koroškega, ker je pisal pod vplivom teh informacij Kopitar Jarniku direktno ali po Primcu še pred 20. febr. 1811, ko omenja koroškega entuziasta prvič v pismih Dobrovskemu. Korespondenca med Jarnikom in Kopitarjem je torej posledica Primčevih zvez. Ni se pa posrečilo Primcu, da bi pridobil za korespondenco z Jarnikom Zupana ali Vodnika, dasi je pisal v tem smislu prvemu 13. nov. 1810 in 14. jun. 1811, drugemu 29. nov. 1811 in 15. marca 1812.[176]

O preporoditeljih v Slovenskih goricah je bil Primic že davno poučen, ker ga je obveščal o tem Cvetko. O Jaklinu, Modrinjaku in Volkmerju je moral pisati Kopitarju vsaj že dec. 1810 ali v začetku jan. 1811, torej še prej, nego je imel v rokah pisma iz Slovenskih goric: Kopitar je pisal namreč Dobrovskemu o teh treh možeh vsaj že jan. 1811, ker se Dobrovský v pismu z dne 30. jan. 1811 na tako informacijo že oslanja.[65] S slično tendenco kakor Lušin Stutzïnu in Primic Jarniku je pisal Cvetko v Slovenske gorice 22. nov. 1810 in sicer Modrinjaku. Modrinjakov odgovor z dne 3. jan. 1811 je prispel v Gradec 21. jan. 1811.[121]

Ta in naslednja korespondenca med Cvetkom in Modrinjakom, ki je imela za posledico najbrž tudi korespondenco med Cvetkom in Jaklinom, je tvorila važno dopolnilo Primčeve ter imela še druge važne posledice. O Modrinjakovem pismu je namreč Primic obvestil Kopitarja, in to z namenom, da bi dunajski slavist pisal Modrinjaku in Jaklinu. Vsaj z Jaklinom si je Kopitar nato res dopisoval, junija 1811 pa na Dunaju tudi osebno seznanil.[65]

Da bi pridobila za dopisovanje z Jaklinom tudi kakšnega ljubljanskega preporoditelja, sta se trudila tako Kopitar kakor tudi Primic: Kopitar je pisal Zoisu 7. jun. 1811, da je dal Jaklinu, ki želi sam stopiti v zvezo z ljubljanskimi slavisti, naslova Ravnikarja in Zupana, ki naj vljudno odgovorita,[161] a Primic je pisal Zupanu 14. jun. 1811, naj začne korespondirati s svetinjskim župnikom. Namera se ni posrečila, kakor tudi do korespondence med Modrinjakom in kakim Ljubljančanom ni prišlo, čeprav je Primic tako Zupana kakor tudi Vodnika opozarjal n[a] nj in njegovo poezijo.[176]

Vsaj že okoli maja 1811 je dobil Primic po Jarniku direktno zveze s Koroščem Schneiderjem, ki si je že dopisoval z Jarnikom, a iskal odslej stikov menda tudi s Kopitarjem in Dobrovskim.

Tik pred 14. jun. 1811 je odpremil Primic bodrilno pismo p. Paskalu Skerbincu, 26. avg. 1811 je pisal Matevžu Ravnikarju. Ravnikar sicer menda ni imel volje za izmenjavo pisem z graškim entuziastom, a zveza je ostala.[176]

Medtem ko je nameraval Primic 14. jun. 1811 v naslednjih velikih počitnicah potovati na Kranjsko, je pozneje namero izpremenil ter potoval v slovenske „prekrasne kraje južne Štajerske", t. j. Slovenske gorice. Vsiljuje se misel, da je med drugimi obiskal Harmana v Mariboru, Volkmerja pri Sv. Martinu

pri Vurbergu, Kvasa pri Sv. Juriju na Ščavnici, Modrinjaka pri Sv. Tomažu pri Veliki Nedelji, Jaklina v Svetinjah, Cvetka v Ptuju, Šmigoca pri Sv. Barbari itd. Njegova pot je bila preporodno-agitatorična, a med sredstvi je bila tudi Vodnikova Ilirija oživljena, ki jo je bil pravkar s Pismenostjo dobil ter si jo prikrojil za petje. Rezultat je bil povoljen: Vodnikovo preporodno manifestacijo so poslušalci povsod navdušeno sprejemali; agitator se je prepričal, da je med Muro in Dravo mnogo duhovnikov, ki bi za slovanstvo radi kaj storili, a da ne morejo, ker jim manjka navodil. Novih korespondentov mu pa to potovanje menda ni naklonilo.[176]

Medtem se je zgodilo v življenjski Primčevi poziciji marsikaj, kar je bilo važno tudi za razvoj njegove korespondence s preporoditelji in za sejanje preporodnih gesel. Ko se je Jüstel, ki je imel poleg prosvetnega referata in drugih funkcij tudi ravnateljstvo graške licejske biblioteke, zainteresiral za Primčevo „slovensko društvo" in njegova prizadevanja za ustanovitev slovenske stolice, je bil kmalu pripravljen, podpirati kranjskega jurista, ki je 4. sept. 1810 postal „exstudiosus", torej dovršil pravo, tudi pri iskanju službe. Možnost mu je dal odlok z dne 27. marca 1811, ki je dovolil pomnožitev osobja na graški licejski biblioteki za skriptorja s plačo letnih 400 gld. A ko je bil skriptor Primic 12. febr. 1812 imenovan še za profesorja slovenščine na liceju s plačo letnih 300 gld., je imel s 27 leti rednih dohodkov 700 gld. na leto.[176]

Primic je postal v Gradcu tako pomemben sejavec preporodnih misli, da je zaslužil uvidevne podpore vseh jasnovidnih preporoditeljev. Toda Kopitar je ostal med tistimi, ki take uvidevnosti niso imeli.

Podoba je, da je Primic zvedel za Kopitarjeve intrige proti njegovemu imenovanju za profesorja ter ga okoli jan. 1812 pismeno pozval na odgovor. Drugače si je težko razložiti presenetljivo okoliščino, zakaj je Kopitar prav v času, ko je moral pod pritiskom silnih razlogov svoje lastne intrige proti imenovanju graškega slavista desavuirati, privlekel iz ropotarnice očitek iz velikih počitnic 1811, da mu je Primic „uropal" knjigo, ko se je z vrnitvijo Franulove slovnice zakesnil. Kopitar je v skupnih pismih znancem, kakor Zoisu 5. febr. 1812 in 9. sept. 1812, Zupanu 19. febr. 1812 in Dobrovskemu 14. jun. 1812 in 2. avg. 1812, obkladal Primca s „šuftom", „nepoboljšljivim domišljavcem", „dedičem talentov p. Marka" itd. ter mu grozil, da prekine vsako

zvezo ž njim. Tik pred 5. febr. 1812 je Kopitar menda res prekinil dopisovanje s Primcem[96] in grozil tudi še 19. febr. 1812, da ne mara imeti z graškim profesorjem „nobenih stikov več".[121] Vsaj že 6. apr. 1812 je bil sicer po Zoisovi zaslugi ž njim zopet „spravljen",[96] toda sprava je bila, kakor kažejo poznejša Kopitarjeva pisma Zoisu, Dobrovskemu in Zupanu, od Kopitarjeve strani malo iskrena, a Kopitarjeva pisma prej ovira za Primca kakor izpodbuda. Ako je Primic Kopitarja kaj vprašal, je dobil odgovor, da je začetnik in da se naj sam uči. Obenem je čital v dunajskih pismih ljubeznivosti kakor: da je nepoštenjak, ki ni vreden Kopitarjevega prijateljstva.[121] Le človek, ki mu je res šlo v prvi vrsti za stvar, je mogel ob takih okoliščinah Kopitarju še pisati in poskušati, da nesoglasja izgladi, čeprav je mogel slutiti, da daje ošabnežu v roke orožje za govorico, da „prosi milosti",[96] kakor se je Kopitar izražal.

Več sreče je imel Primic z drugimi starimi korespondenti in z iskanjem novih preporodnih zvez.

Pri Debevcu, kateremu je pisal tik pred 15. marcem 1812, mu poskus sicer po vsej priliki ni uspel, pač pa pri Aliču: Primic mu je pisal kmalu po 15. marcu 1812, imel vsaj že 26. jul. 1812 v rokah njegov odgovor, a jih dobil po vsej priliki še več. Vsaj delen uspeh je imel tudi pri Zoisu: pisal mu je kmalu po 24. apr. 1812 ter prejel od njega vsaj eno pismo.

Zelo pomembno je bilo v propagandnem oziru Primčevo potovanje v Ilirijo med velikimi počitnicami 1812, in sicer ne samo za preporodno propagando po južnem Štajerskem, ampak tudi v Iliriji, zlasti v Ljubljani.

Za namen svojega potovanja je označil Primic v prošnji na gubernij 7. sept. 1812 med drugim, da si želi nabaviti nekatere filološke pripomočke, ki jih rabi kot profesor slovenskega jezika, a jih v Gradcu ne more dobiti. Iz Gradca je odrinil nekaj dni po 7. sept. 1812. Kopitar mu ni šel na roko. Ko je iz Primčevih pisem zvedel, da hoče v Ljubljani škofa, Zoisa in druge osebno pozvati k pospeševanju slavizma, je profesorja grobo zavrnil: „Ali ste blazni?"[140] Kopitar je opozarjal z zafrkljivostjo na njegov obisk tudi Ljubljančane: Zupanu je 1. avg. 1812 svetoval, naj bo previden v razgovoru s Primcem;[121] tudi Zoisu je v pismu z dne 9. sept. 1812 dal izraza svoji mržnji do Primca, vendar je menil, naj ga vzame Zois „v šolo, češ, morda se pa le še da kaj iž njega narediti."[176]

V Ljubljani je govoril Primic med drugimi z Vodnikom,[175] z Ravnikarjem, s škofom Kavčičem in v svojem Šmarju z Zupanom. Škofa je vpričo kanonikov Gollmayerja in Prelesnika prosil, naj dela na to, da dobijo tudi ljubljanski bogoslovci svojo slovensko stolico.[121] Na povratku, za katerega si je določil progo čez Celje, Gornji grad in Dunaj, je iskal zlasti 2 znanca z izrazito preporodno ideologijo: Zupančiča v Celju ni našel doma, pri Aliču v Gornjem gradu je ostal 4 dni ter razpravljal ž njim o slavistiki.[176] Vsaj že 12. nov. 1812 je bil zopet v Gradcu, ker je tega dne začel iznova predavati.

Izmed novih Primčevih korespondenc sta v zvezi s tem potovanjem vsaj dve: s pismom z dne 4. febr. 1813 se je pridružil Primčevim korespondentom Zupančič; okoli 11. febr. 1813 je vnemal Primic v pismu že mladega ribniškega Jožefa Rudeža.

V odgovor na poziv za zbiranje slovarskega gradiva je napisal 10. nov. 1812 Primcu pismo še stari župnik Zagajšek, predposlednji med pomembnimi novimi njegovimi korespondenti.

Ko je šlo sept. 1813 šolsko leto 1812/13 h koncu, je štel Primic med svoje korespondente večino odličnejših predstavnikov slovenskega preporoda. Značaj njegove korespondence je vkljub raznim vrzelim[176] izrazito vseslovenski, kakor hoče biti vseslovensko njegovo delo. A skoraj sleherni izmed problemov, ki je 1808/13 razglabljala o njih slovenska preporodna generacija, je dobil v tej korespondenci kako novo ali celo prvo osvetljavo: napredovanje preporodnega procesa, in to zlasti tudi med koroškimi in štajerskimi Slovenci; narodnostno razmerje v posameznih pokrajinah; odnos ilirskih in avstrijskih oblasti do slovenskih preporodnih prizadevanj; osebne razmere preporoditeljev; odnos preporoditeljev do glavnih evropskih literatur, zlasti do nemške in do nemško-avstrijskega časopisja; njihova politična, obrambna, slovenska, verska, filozofska, socialna in pedagoška usmerjenost; literarna produkcija preporoditeljev, v prvem redu Primca, Vodnika in Jarnika; slovenska znanstvena društva in stolica za slovenski jezik; napori za ustvaritev vseslovenskega literarnega jezika in njegov pravopis, za poznanje njegovih narečij in njegovega naglasa, za izgotovitev slovenske slovnice in slovenskega slovarja z neologizmi in slovanskimi izposojenkami; novi termini „Slovan", „Slowene", „Slovenija"; terminologija za slovensko obravnavo slovnice; reklamacije Kajkavcev in Prekmurcev za slovenski literarni okoliš; razmišljanje o zajezitvi ger-

manizacije, o državnem jeziku, o potrebi slovanske vzgoje, o preporodni vlogi „narodnih učiteljev", zlasti duhovščine, o vseslovanskem jeziku, o načinu jezikovno-kulturnega sožitja južnih Slovanov v Iliriji, o problemu slovenskega časopisa, o pomenu razumljivega liturgičnega jezika, o potrebi, da začnejo preporoditelji med sabo slovenski korespondirati, a svoje priimke beležiti po pravilih slovenskega pravopisa itd.[175]

Nedvomno so naklonile preporodu več novih proselitov tudi Primčeva predavanja o slovenščini na graškem vseučilišču od 30. apr. 1812 dalje. Ob Primčevi agitatorični vnemi je verjetno, da je tudi pri iskanju domačih učiteljev za znane graške rodbine dajal prednost mladim rojakom, ki so bili prepričani o potrebi slovenskega preporoda. A število kranjskih domačih učiteljev v Gradcu je bilo do 10. jun. 1813 že opazljivo: „Večina in najboljših rodbin ima Kranjce za informatorje, reči se sme, da vzgajajo graško mladino Kranjci." Uspeh Primčeve ustne in publicistične agitacije, zlasti v nastopnem predavanju in v članku o Herderju, ki jo je podpirala na eni strani jezikovna politika v Iliriji, na drugi še zmaga Rusov nad Napoleonom, je bil do 10. jun. 1813 zelo velik: „Ideje o dobrem in resničnem so prekipele iz notranjega v zunanji svet — čuvstva so se preobrazila, veliki gospodje so postali pozorni na predmet, ki je bil doslej povsem nezanimiv... Naši rojaki, zlasti tisti, ki tukaj študirajo, so postali nekam predrzni, da povejo Nemcem resnico naravnost in odkrito po nemško, a ti morajo s tem biti zadovoljni in molčati. Tudi znani profesor (zgodovine na graškem liceju) Schneller, ki se je često pozival na nesramnega Schultesa, se je moral začeti izpreminjati."[176]

Dunaj je poleg Kopitarja[23] imel še samo barona Jožefa Kalasanca Erberga: Zupančič je novembra 1809 odšel; Lenz[28] se v korespondenci med Kopitarjem in Zoisom[96] sploh nikoli ne omenja, a v tej dobi tudi Herbic ne več.[157] Erberg je ostal v stikih s Kopitarjem,[6] zveze z Zupančičem pa je 1810 prekinil, ko je zvedel, da je lahkomiselni mladenič prodal dve njegovi knjigi.[157]

Medsebojno primerjanje obeh slovenskih skupin iz 1809 do 1813 kaže čudno sliko: v Iliriji je bilo več zmožnosti za uveljavljanje, med avstrijskimi Slovenci več mladega navdušenja.

Preporoditelji in splošne tendence v Iliriji.

Da na potrebo gospodarskega in socialnega preporoda slovenski preporoditelji tudi v dobi sožitja s sinovi francoske revolucije niso začeli resno misliti, kaže že dejstvo, da se jih je le malo preoblikovalo v izrazite frankofile.

Za konservativno in nesocialno gledanje peščice slovenskih preporoditeljev, ki so svoj preporodni načrt bolj posnemali nego gradili na svojih posebnih socialnih in gospodarskih skušnjah, je veleznačilno, da je ostal njihov program tudi v bližini možnosti, da prenehajo na Slovenskem fevdalna bremena, zgolj jezikoven in literaren. Tudi aktualnost problema ni med preporoditelji vzgojila moža, ki bi se bil začel jasno zavedati, da spadajo v slovenski preporodni program kot nujne in bistvene tudi točke o osvoboditvi slovenskega kmeta in izboljšanju življenjskih pogojev slovenskega delavca.

Splošni tendenci Marmontove jezikovne politike so se preporoditelji le malo upirali.

Odpora proti uvajanju francoščine na priviligirane postojanke prejšnje nemščine ni nobeden izmed njih pokazal.

Marmont je imel opazljivo tendenco, vzeti kranjskim mladeničem „vsako priliko, da se nauče nemščine in prevajajo iz nje“,[212] a ni uspel. Podoba je, da so ga v njegovi nameri tudi preporoditelji premalo podpirali. Vendar je bilo toleriranje nemščine v šoli in uradu v večjem obsegu, nego ji je šlo[161] tudi pod Marmontovimi nasledniki, le začasna koncesija dotedanji tradiciji in pa vzgoji slovenskih Ilircev.

Proti dvema novima poskusoma v jezikovni praksi pa so se preporoditelji uprli in dosegli uspeh.

Protežiranje italijanščine[161] je bilo z ozirom na dotedanji položaj v obmorskih krajih Ilirskih dežel neizogibno, vendar sta Zois in Vodnik nove oblastnike prepričala o pravilnosti teze, ki jo je podčrtal Vodnik za Bertranda v spomenici dne 23. jul. 1811: da italijanščina med Slovenci ne more postati splošni jezik.[161]

Resno opasnost za bodočnost slovenskega literarnega jezika je tvorila nekaj časa Marmontova protekcijska vnema za „ilirščino“, t. j. Appendinijevo dubrovniščino. Vse kaže, da je obstajala nekaj časa namera, napraviti ilirščino tudi med Slovenci za splošni slovanski državni in literarni jezik.[213] Dubrovniškega literata Sivrića,[161] ki je prispel v Ljubljano apr. 1810 obenem s Zellijem, je poklical Marmont komajda samo v ta namen, da mu

poučuje častnike v ilirščini,[213] saj je Benincasa še 10. jul. 1810 zatrjeval samo o italijanščini in ilirščini, da jih „vlada priznava in protežira".[41] Vse kaže, da vest o nameri, napraviti Sivrića za profesorja ilirskega jezika v Ljubljani, ki jo je prejel Kopitar pred 21. apr. 1810,[65] ni bila povsem iz trte izvita, dasi ni šlo za izvršeno dejstvo, kakor je menil Kopitar. Šele v drugi polovici 1810 in ob izvrševanju šolske uredbe z dne 4. jul. 1810 se je Marmont[6] že nekako sprijaznil z nazorom, da je treba upoštevati v Ilirskih deželah dva slovanska literarna jezika, namreč na jugu ilirščino, na severu slovenščino. Toda, dasi je Sivrić jeseni 1810 ostavil Ljubljano[41] in čeprav niso ustanovili ilirske stolice niti pod Marmontom niti pozneje, se ideje, naj bi ilirščina izpodrinila slovenščino, Francozi vendarle še niso povsem otresli: Benincasa je 1. dec. 1810 vedel, da so se pojavila različna mnenja glede jezikov, ki se naj upoštevajo za prevajanje bodi Télégrapha bodi učnih knjig;[41] do 20. dec. 1810 je dobil Kopitar zopet informacijo, da „mislijo v Ljubljani napraviti ilirščino, ne kranjščine za jezik nižje šole in za pismeni deželni jezik";[65] do 14. jun. 1811 je dobil Primic v Gradec izvestje, da Francozi „Raguzejsko ino Dalmatinsko bolj čislajo kakor Kranjsko";[176] še 23. jul. 1811 je čutil Vodnik potrebo, da brani v posebni spomenici guvernerju Bertrandu načelo, „naj se ali prevajajo akti v obe narečji (ilirščino in slovenščino) ..., ali se pa najde spretna roka, ki bi si mogla upati, prirediti prevode tako, da bodo razumljivi obema."[161] Šele izza druge polovice 1811 so ti glasovi utihnili. Bil je to pač uspeh tistega Vodnika, ki je govoril o umetni prireditvi za „oba", t. j. za Hrvate in Srbe na eni, Slovence na drugi strani le iz zavesti, da je taka prireditev nemogoča.

Avstrijskim Slovencem se s takimi novimi problemi ni bilo treba baviti, ker jih bilo ni.

Preporoditelji in šola.

Uspehi v smeri upoštevanja slovenščine v šoli so bili preporoditeljem obeh skupin tudi 1809—1813 glavna naloga.

Položaj, v katerem so našli Francozi slovenščino v šoli v Iliriji, jim je dajal vsaj neko pobudo za upoštevanje tega „deželnega jezika".

Na Kranjskem in Primorskem so bile v osnovnih šolah na kmetih oficialno uvedene slovensko-nemške knjige, vendar pa je

imela ta šola, ki so jo tudi uradni šematizmi imenovali „nemško šolo“,[88] germanizatorične tendence in le od dobre volje učiteljev ali nadzornikov je bilo odvisno, ako je zaslužila semtertje res tudi ime: slovenska šola.[216] Za osnovne šole med Slovenci v beljaškem okrožju so bile uradno določene le nemške knjige, slovensko-nemške so uvajali le posamezni učitelji na lastno odgovornost.[8] V ljubljanski normalki so se ozirali na slovenščino menda v prvem razredu,[217] kjer pa seveda še niso imeli slovniškega pouka, dočim je drugi razred dobil za učni jezik menda že nemščino,[217] a med predmete tudi „osnove nemškega jezika“ in „osnove nemškega pravopisa“.[214] Za srednjo šolo slovenščina kakor da ni eksistirala. Na liceju je imela slovenščina nekoliko opore samo v teološki fakulteti, kjer je Balant pastoralno bogoslovje predaval slovenski,[207] in sicer menda na osnovi aplikacije določil, ki jih je dal Jožef II. glede nemških predavanj tega predmeta v generalnih semeniščih.[22] V strokovnem šolstvu so upoštevali slovenščino menda v pouku babic, ako je imel Franc Melzer[6] zanje nemške in slovenske kurze.

Francozi so ta skromni obseg razširili povsod, kjer se ni bilo treba ozirati na slovensko literarno zamudništvo.

Prva sled nove šolsko-jezikovne politike je v Zellijevem načrtu za reorganizacijo šolstva z dne 30. maja 1810, kjer pravi vrhovni šolski nadzornik, naj omogoči pouk vsakemu mlademu Ilircu, da se izobrazuje in izpopolnjuje v materinščini, ki je instrument človeškega duha, a se obenem nauči francoščine in italijanščine, ki mu odpreta pot do znanosti in umetnosti.[41] To načelo so uveljavili v glavnem tudi poznejši odloki in načrti: arrêté generalnega guverneja o reorganizaciji vsega šolstva z dne 4. jul. 1810;[139] pravilnik o pouku na centralni šoli s 1. avg. 1810;[139] predpis o pouku in disciplini na gimnazijah z 18. avg. 1810;[215] osnovni organizacijski dekret s 15. apr. 1811;[107] naredba o novi preureditvi šolstva z 12. nov. 1811.[139]

Teorija francoske jezikovno-šolske politike je pomenila prelom s preteklostjo, ki so ga mogli zakrknjeni starokopitneži brez preporodne miselnosti le srepo gledati.

V določilih za osnovno šolo je bila novost Zellijevo načelo o upoštevanju materinščine in odstranitev ozira na kakršenkoli tuj jezik. Čim so zmagali Zois, Vodnik in Ravnikar z nazorom, da v slovenskih Ilirskih deželah ni ilirščina materinščina, je bila oblika nove osnovnošolske knjige za severno Ilirijo jasna: nemško-slovenska knjiga je postala nepotrebna, samoslovenska ne le

cenejša, ampak tudi smotrna. Izvajanje ni moglo zadeti na posebne težkoče: večina tekstov je bila že prirejenih, učitelji so bili Slovenci.

V načelu, naj bode učni jezik v nižji srednji šoli slovenščina, je tičal še vidnejši prelom s preteklostjo. O čemer tudi slovenski pisatelj izza časov ljubljanske protestantske gimnazije niti razmišljati ni več upal, je postalo aktualno: slovenščina, ki naj postane učni jezik tudi za pouk francoščine, italijanščine in latinščine, je morala postati v nižji srednji šoli tudi predmet. Momentov, ki so ovirali brzo slovenizacijo nižje srednje šole, pa je bilo mnogo več nego ob slovenizaciji osnovne šole: Kdo naj nadomesti profesorje, ki so bili tujci ali svojemu slovenskemu rodu že tako odtujeni domačini, da jim je bilo poučevanje kateregakoli predmeta v slovenščini nemogoče? In kdo naj takorekoč čez noč napiše slovenske učbenike za pouk slovenske slovnice, veronauka, francoščine, italijanščine, latinščine, aritmetike, nauka o merah in utežih, zgodovine in zemljepisa?

V učnih redih za višjo srednjo šolo in za univerzo Francozi slovenščini niso prisodili mesta, ampak določili, da bi tu učni jezik naj bila francoščina, oziroma italijanščina, in le pod pritiskom posebnih razmer tudi latinščina. Odločilen za to načelo je bil pač ozir, ki ga je Zelli že v predlogu z dne 30. maja 1810 naglasil: na odpiranje poti do znanosti in umetnosti.[41] Te poti ni odpirala niti ilirščina, nikar šele slovenščina, saj je tudi za pouk retorike bilo slovenskih primerov komaj toliko na službo, kolikor jih obdelaš v dveh ali treh urah. Šele položaj, ki ga je dobila slovenščina v osnovni in nižji srednji šoli, je utegnil v doglednem času roditi upravičeno zahtevo po uvedbi tega jezika tudi v druge ustanove.

Jezikovna praksa v šolah slovenskih Ilirskih dežel za preporod daleč ni bila tako ugodna kakor teorija.

Po kmečkih osnovnih šolah so pač že v šolskem letu 1810/11 začeli opuščati ozir na nemščino, dasi se je slovenizacija vršila bolj na odgovornost posameznih učiteljev in nadzornikov kakor pa po točnem načrtu vlade, ki je še do konca tega šolskega leta omahovala med ilirščino in slovenščino. Predvsem tem šolam je bila namenjena Vodnikova samoslovenska „Abeceda za perve šole", ki je izšla 1811, menda[41] julija. Obračun z nemščino po mestnih osnovnih šolah pa ni bil tako enostaven, a ljubljanska normalka ima prav čudno razvojno črto. Najbližji preporoditeljskim težnjam je bil njen ustroj v šolskem letu 1810/11, ko je

imela za dečke, ki so hoteli še dalje študirati,[113] le dva, in to povsem slovenska razreda s slovensko slovnico v vsakem razredu[142] („grammaire carniolienne" v prvem, „grammaire slave" v drugem), medtem ko so samo v tretjem razredu, nekaki meščanski šoli za dečke, ki niso bili določeni za daljnje študije,[113] poučevali tudi dva tuja jezika, namreč francoščino in nemščino,[214] ki jo je dovolil Marmont le pod pogojem, da uvedejo tudi francoščino.[113] V šolskem letu 1811/12, ko je imela ljubljanska normalka štiri razrede, so sicer poučevali tudi še v drugem razredu „kranjsko čitanje" in „kranjsko slovnico", a v tretjem in četrtem francoščino, toda nemščina je že imela zopet precej stare pozicije: v prvem razredu nemško čitanje, v drugem nemško čitanje, nemški rokopis in nemško slovnico, v tretjem nemško lepopisje in nemško slovnico, v četrtem nemški slog.[214] Temu ustroju normalke je bila namenjena Vodnikova slovensko-nemško-francoska „Abecéda ali Azbuka", ki ima predgovor z dne 24. dec. 1811[69] ter je izšla menda v začetku 1812. Najmanj so se ozirali v ljubljanski normalki na slovenščino kot predmet v šolskem letu 1812/13, ko je imela tri razrede: slovenske slovnice njeni katalogi sploh ne poznajo več, pač pa nemško in francosko v drugem in tretjem, osnove latinščine v tretjem razredu.[214] Čeprav pa so obravnavali slovensko slovnico končno morda samo v prvem razredu, kjer je bilo predpisano „znanje glavnih delov govora",[214] s tem še ni rečeno, da slovenščina ni bila učni jezik za predmete, za katere so bili slovenski učbeniki na službo.

Slovenizaciji nižje gimnazije v šolskem letu 1810/11 je poleg nedostajanja profesorjev, ki bi bili sposobni slovenski poučevati, škodovala zlasti tudi neodločnost novih činiteljev, naj li uvedejo slovenščino ali ilirščino. To omahovanje je bilo pač sokrivo, da so bile tudi one tri Vodnikove knjige za gimnazije, ki so bile odobrene že nekaj mesecev po razglasitvi novega učnega reda, dotiskane šele junija in julija 1811,[41] a oficialno uvedene šele z začetkom novega šolskega leta 1811/12: Keršanski nauk, Pismenost ali gramatika in Početki gramatike to je pismenosti francoske. Le te tri slovenske učne knjige so bile v rokah nižjih gimnazijcev — in deloma tudi normalčanov — še tudi ob koncu šolskega leta 1812/13, ker je računstvo, italijansko slovnico[57] in „slovenska zemljepisna skripta"[176] imel Vodnik še samo v rokopisu, medtem ko so trije predmeti nižje gimnazije še čakali na slovenskega prireditelja: latinščina, zgodovina in mere.

Čeprav ni izključeno,[23] da so v Iliriji pred Marmontovo šolsko reformo mislili na ustanovitev stolice za „dubrovniško narečje",[8] je bil po tej reformi odnos novih oblastnikov do problema slovenske stolice povsem drugačen. Za ustanovitev slovenske stolice v ljubljanski teologiji se je potezal Primic, ki je vnemal Zupana[234] za idejo v pismu z dne 14. jun. 1811, škofa pa 1812 osebno vpričo dekana Gollmayrja in kaplana Prelesnika. Vzrok dejstvu, da ljubljanski preporoditelji problema niso skušali uresničiti, pač ni malomarnost: utegnili so upravičeno misliti, da doseže isti namen upoštevanje, ki sta ga odkazala Zelli in Marmont slovenščini v osnovni in srednji šoli.[176]

Upravičena je domneva, da so predavanja iz pastoralke tudi pod Francozi ves čas, torej tudi po preoblikovanju avstrijskega liceja v univerzo, ostala slovenska.

Pred težek problem je postavila Vodnika menda nova šola za umetnost in obrt v Ljubljani, ki je začela delovati v smislu Marmontove šolske uredbe iz 1810. Izmed treh njenih strokovnih učiteljev je bil le učitelj zidarstva Ljubljančan, dočim je bil učitelj mizarstva Nemec iz Würzburga, a učitelj ključavničarstva Čeh z Moravskega.[235] Človek se težko sprijazni z mislijo, da bi se ta šola, kateri je bil Vodnik ravnatelj, ne bila nič ozirala na samoslovenske učence.

Domnevi, da so se tudi pod Francozi samoslovenske kandidatinje mogle udeleževati babiških kurzov, da so bila torej za babice tudi slovenska predavanja, se da težko oporekati.

V avstrijskih zemljah s Slovenci je bilo ob času, ko so v Iliriji šolstvo za Slovence reformirali s Zellijevim predlogom z dne 30. maja in Marmontovim odlokom z dne 4. jul. 1810, uveljavljenih v šolski politiki le malo momentov, ki so v Ljubljani kot tradicija pretekle dobe utegnili opozarjati na potrebo upoštevanja slovenščine: uradnega priznanja o potrebi slovenskih tekstov za osnovne šole celovškega, celjskega, mariborskega in graškega okrožja ni bilo; slovenskim bogoslovcem pastoralke niti v Gradcu niti v Celovcu niso po slovensko predavali; Slovenka, ki je hotela postati babica, a ni znala nemški, ni niti v Gradcu niti v Celovcu v razumljivem jeziku imela predavanj. Kar je bilo v osnovnih šolah nemško-slovenskih ali samoslovenskih knjig, so jih na svojo odgovornost uvedli učitelji in nadzorniki.

Izpremembi te prakse so kumovali: primer Ilirije, Jüstel, Slovenci in uvidevni Nemci v škofijskih konsistorijih ter Pri-

mic.[176] Precej besede so imeli gotovo škofijski šolski nadzorniki, zlasti lavantinski Zimmermann in graški Hasenhüttl.[230] A šlo je le za dve stvari: za knjige v osnovnih šolah in za stolico slovenskega jezika.

Da je vzrok slabih šolskih uspehov med avstrijskimi Slovenci nedostatek slovenskih šolskih knjig, se je prvič poudarilo v prvi polovici 1810 v poročilu sekovskega ordinariata o stanju šolstva za 1809. Ta akt je povzročil v zvezi z odgovorom lavantinskega ordinariata z dne 19. sept. 1810 in Jüstlovega poročila študijski komisiji z dne 6. okt. 1810 najprej poizvedovanje o dotedanji rabi kranjskih šolskih knjig v Avstriji, a nato oficialno rešitev z dne 21. jun. 1811, da je treba prirediti v nemško-slovenskih izdajah izmed knjig za prvi in drugi razred osnovnih šol abecedno tablo, začetnico, mali katekizem, prvi del čitanke in male pripovesti.[3]

Spisovanja šolskih knjig pod vplivom ugotovitev iz 1810 se je Primic prvi lotil. Njegova „Abeceda za Slovénce, katéri se hočejo slovénsko brati naučiti", je bila februarja 1811 že gotova, 9. novembra 1811 že cenzurirana, do 30. aprila 1812 pri Alojziju Tušu v Gradcu natisnjena.[176] Začetnica ni bila tiskana za oficalno zalogo šolskih knjig, ampak kot privatna izdaja,[84] ki je bila namenjena samoukom. Čeprav pa ta samoslovenski abecednik tudi po vsebini ni bil v skladu z oficialno izdajo Rottenhannove dobe,[84] je vendar verjetno, da so jo rabili semtertje tudi v šoli. Novembra 1811 pa je pripravljal Primic že tudi „Novi némško-slovénski bukvar, al A. B. C. otrokom lehko zastoplen".[176] Ta učbenik je Primic uravnal po oficialnih začetnicah,[84] a mu pod črto in na koncu prikljućil dodatke, ki kažejo, da je hotel dati obenem tudi osnovnošolskim učiteljem pripomoček v roke.[176] Vendar je šlo to delo menda šele v drugi polovici 1813 v tiskarno ter izšlo pri Jožefi Miller, torej zopet v privatni založbi, z letnico 1814.[176]

Dočim je začel Primic šolske tekste iz lastnega nagiba prirejati, je dobil Alič okoli srede 1811 od lavantinskega ordinariata nalog, da prevede mali katekizem, a menda gubernij mu je poveril nato še prireditev ostalih slovenskih šolskih tekstov. Aličev prevod začetnice je dobil v cenzuro Jaklin ter ga 29. maja 1812 odklonil in predlagal za nove knjige hrvaški črkopis. Obrambo Aliča sta napisala 9. sept. 1812 Ješenak in Zimmermann, a končna odločitev je pripadla najbrž Primcu.[3] Ni izključeno, da so kakšno nemško-slovensko oficialno izdajo z Aličevim prevodom kate-

kizma, začetnice in morda še česa 1812—1813 v Gradcu tudi natisnili,[6] čeprav se to s primerki ne da izpričati.[244]

Neosvetljeni morate ostati dve začetnici iz dobe okoli 1813:[244] eni, ki so jo vsaj v celjskem okrožju malo rabili, in to pač zaradi jezika, niti avtor ni znan; drugo je napisal Kušovic z namenom, da v celjskem okrožju izpodrine prvo.[3] Neznano je tudi ime slovenskega prireditelja oficialnega nemško-slovenskega „Bukvarja", ki ga je 1813 natisnil Leon v Celovcu.[84]

Priča o povsem novih pogledih na osnovno šolo je tudi prvo posebno slovensko knjižno šolsko darilo: Alvianova[3] razlaga očenaša pod naslovom „Praemium za male otročičke perviga klasa breške šule" 1810.[80]

Idejo slovenskih stolic je našel Janez Primic v Kopitarjevi slovnici, a da je postala aktualna v Gradcu, kjer je 30 let poprej propadla, je samo njegova zasluga.[176]

Ko je Primic opazil, kako ugoden vtis je napravil pri „višjih" namen „slovenskega društva", si je začel takoj prizadevati za ustanovitev slovenske stolice na graškem liceju. Položaj za tako akcijo je bil v tednih po 13. maju 1810 res ugoden: o nameri, „da hočejo ob Dravi gojiti slovenščino", je govoril Jüstel Lehmannu že pred 9. febr. 1809; tudi Kalchberg je „že davno mislil, da je slovenska stolica potrebnejša od angleške, italijanske in francoske";[121] a medtem ko Štajerska ni mogla več dobivati potrebnega slovenskega naraščaja za duhovnike in uradnike s Kranjskega, so izza 30. maja 1810 utegnile prihajati iz Ilirije v Gradec vesti o Zellijevem predlogu za upoštevanje materinščine v osnovni in srednji šoli, ki je dovedel do Marmontove uredbe z dne 4. jul. 1810. Primic torej ni našel gluhih ušes, ko je okoli jun. 1810 posredoval pri odločilnih osebah za ustanovitev stolice: gubernijski šolski referent Jüstel ga je poslal z dobrohotnim namenom k stanovskemu odborniku Kalchbergu, ker je vlada stroške za stolico hotela naprtiti stanovom; Kalchberg ga je poslal z dobrohotnim odgovorom nazaj k Jüstelu; na potrebo take stolice je opozoril Jüstela tudi Varena, a ni znano, ali iz lastnega nagiba ali na Primčevo pobudo. Da so glavni činitelji pridobljeni, je vedel Primic že 28. jun. 1810.[176] Na pravo uradno pot je prispela akcija 4. jul. 1810, torej na dan Marmontove šolske uredbe, ko je Jüstel oficialno vprašal stanove za mnenje.[236]

Med oficialnim obravnavanjem stvari, ki je trajalo leto dni, je ostal Primic v ozadju kakor tudi Kopitar, ki je na Dunaju le po prijateljstvu znanega aktuarja dobil nekaj vpogleda v po-

tek pogajanj med vlado in stanovi. Svoje mnenje je položila na tehtnico vrsta graških činiteljev: referent Jüstel; stanovski odbornik Kalchberg; ravnatelj bogoslovnega študija Simon De Pretis; ravnatelj juridičnega študija baron Friderik Spiegelfeld; ravnatelj filozofskega študija Franc Ksav. Gmeiner; gimnazijski ravnatelj Rainer; škofijski šolski nadzornik kanonik Hasenhüttel.[235] Med odločujočimi graškimi faktorji je bil torej en Čeh: Jüstel, in en sin slovenskih staršev: Gmeiner[6] iz Studenic pri Poljčanah. Edini Slovenec se je glavnemu vprašanju ognil ter priporočal le ustanovitev filozofije v Mariboru. Za slično rešitev sta bila sicer tudi Neslovenca De Pretis in Rainer, ki sta govorila za ustanovitev filozofije v Mariboru in Celju, vendar sta po vsej priliki oba menila, naj bi novi filozofiji imeli tudi slovensko stolico: vsaj Rainer je bil namreč tudi za ustanovitev slovenske stolice v Gradcu, a ne na filozofski, temveč na juridični fakulteti. Najbliže ilirski rešitvi problema je bil Hasenhüttel, ki je predlagal, naj se namesto slovenske stolice v Gradcu naloži kakemu slovenskemu profesorju mariborske in celjske gimnazije, da vežba prideljene mu učence v slovenščini tako, kakor jih vadijo v nemškem jeziku. Povsem nasproten kakršnemukoli intenzivnejšemu upoštevanju slovenščine je bil le baron Spiegelfeld, ki je menil, „naj bi se namesto za slovenski jezik, ki ni nikakor razvit, skrbelo za to, da se znanje nemškega jezika s pomočjo narodnih šol širi po slovenskih predelih dežele".[236]

Za ustanovitev slovenske stolice v Gradcu so bili torej Čeh Jüstel ter rojeni Nemci Kalchberg, Rainer in De Pretis.[236]

Med razlogi, ki jih navajajo v utemeljevanje svojega stališča, so tudi ti-le: za dve petini štajerskih prebivalcev je slovenski jezik materinščina; duhovnik med Slovenci mora, gospodarstveni in politični uradnik, ki služi med Slovenci, bi moral znati njihov jezik; slovenščina je sorodna z ostalimi slovanskimi narečji, a slovanski je velik del avstrijskih narodov; slovenščina je zanemarjen jezik in radi tega so tudi štajerski Slovenci v razvitku zaostali (Jüstel); pritok duhovnikov in uradnikov s Kranjskega bo izostal (Jüstel, Kalchberg); Slovence je treba bolj izobraževati kakor doslej (Rainer); glavne šole v Mariboru in Celju vsaj deloma zaradi tega ne morejo izkazati zaželenega napredka, ker znajo tamošnji učitelji le nemški; učitelji osnovnih šol med Slovenci morajo poleg nemščine temeljito znati tudi slovenščino (Jüstel). Čudovito je, kako je skušal Jüstel pretentati dalekovidnejše germanizatorje, kakor je bil n. pr. Spiegelfeld, ki bi

videli, in to povsem pravilno, v slovenski stolici nevarnost za napredovanje germanizacije. Dasi je gotovo sodil, da bode služila stolica v prvi vrsti Slovencem samim in da pomeni vsakršno novo šolsko vežbanje slovenskega inteligenčnega naraščaja v materinem jeziku novo oviro germanizaciji, je vendar podpiral predlog za stolico tudi s trditvijo, da bi prav slovenska stolica bila sredstvo za širjenje nemščine, češ, kdor hoče Slovence učiti nemščine, mora znati slovenski.[234]

Mnenje, da bi tudi v druga kulturna središča, ki pridejo za Slovence v poštev, spadale take ustanove, kakršno je predlagal za Gradec, si je graški gubernij le deloma osvojil: predlagal je pač dvorni študijski komisiji, naj imenuje v Mariboru in Celovcu kako osebo za učenje slovenščine, medtem ko je menil, pač v prepričanju, da gre le za slovenski pouk Neslovencev, da v Celju, „kjer skoro vsi učenci slovenski govoré", tak učitelj ni potreben.[235]

Rešitev je prispela jul. 1811 s cesarjevo odločitvijo, da dobi filozofski študij graškega liceja slovensko stolico. Glavne točke dunajske rešitve s preporodnega stališča niso bile simpatične: stolico so ustanovili samo za poskušnjo na tri leta, ker so se hoteli šele prepričati, ali bo dovolj učencev; pouk slovenščine ni bil za nikogar obvezen, niti za bogoslovce ne; plačo za profesorja so naprtili stanovom, a odmerjenih mu je bilo samo 250 gld. na leto, torej za 50 gld. manj kakor ostalim profesorjem živih jezikov.[236]

Primic pa je vkljub vsemu mogel z rešitvijo biti zadovoljen; upanje je smel gojiti, da dobi novo stolico, a vedel je, da bi utegnil na tej stolici tako radi literarnega svojega dela, ki ga je usmerjal že dobršen čas povsem v smislu stikov s preporoditelji, ki jih je medtem zasnoval, prav on celokupnemu slovenskemu preporodu neizmerno koristiti.[176]

Jüstlov kandidat za slovensko stolico je bil Primic po vsej priliki že od časa, ko je postala ustanovitev stolice aktualna. Kopitar je tudi s tako možnostjo računal že 20. dec. 1810,[65] a 24. apr. 1811 je vedel, da ima Primic upanje na profesuro,[65] 27. okt. 1811, da kompetira. Na to imenovanje pa Jüstel ni imel take ingerence kakor na prejšnje, ker so stanovi, ki so razpisali natečaj, imeli tudi pravico predloga.[236] A še opasnejše je bilo za Primca, da so se bili njegovi odnosi do Kopitarja medtem zopet izdatno poslabšali.

To poslabšanje je v zvezi s Kopitarjevim bivanjem v Gradcu okoli srede okt. 1811, ko je potoval iz Ljubljane na Dunaj.[195] Moment, ki ga začne navajati Kopitar 3—4 mesece pozneje za vzrok novega razdora, preseneča: Kopitar se namreč pritožuje, da mu je Primic neko slovensko slovnico, ki jo je imel s seboj za Ossolińskega — on navaja Vodnikovo,[65] Primic Franulovo[121] — „siloma odnesel", „uropal", a je ni v določenem roku treh dni vrnil. Podoba je, da je ta vzrok iz trte izvit in da je šlo za nekaj globljega. Pravi vzrok nove Kopitarjeve besnosti bi utegnile biti takele Primčeve teme razgovora s Kopitarjem: naj Kopitar kot cenzor ne dovoli natiska Šmigočeve slovnice, ki jo je imel Primic za „embrio", o katerem je trdil, da „bi bilo bolši za Slovence, da bi bila na porodu poginila"[176] — torej tema, o kateri je pisal Primic 9. nov. 1811 tudi Vodniku; naj končno neha imenovati Pohlina zavestnega „sleparja", ker je potrebno, na eni strani p. Marku priznati, da je „s' svojmi sleparíjami druge iz spanja zbúdil", na drugi strani pa njegove zmote „bolj z delom ko s psovanjem pobijati" — torej tema, o kateri je pisal Primic 14. jun. 1811 že Zupanu.[121] Dočim je narekovala Primcu obsodbo Šmigočeve slovnice poleg skrbi za enotni slovenski literarni jezik morda tudi bojazen pred Šmigočevo konkurenco za stolico, je bila njegova obramba Pohlina iskrena in povsem upravičena, a Kopitarju morda prav zato še posebno zoprna.

Kopitar, ki je še 24. apr. 1811 imel „veliko veselje" nad Primčevimi službenimi avspicijami,[65] je začel o njem zopet slabo govoriti, čim se je po srečanju ž njim vrnil 21. okt. 1811 na Dunaj. Dobrovskemu je n. pr. zdaj 27. okt. 1811 pisal: „Nad Primcem, ki ima glavo šolmeštra, skoraj obupujem."[65] A Primic je Vodniku 29. nov. 1811 pisal, da bo, „ako ne dobi graške stolice, to deloma Kopitarjeva krivda".[176]

Primic je zdravo slutil, odkod preti nevarnost njegovemu potezanju za slovensko stolico.

Imel je dva opasna konkurenta: Cvetka,[6] ki je bil prav po njegovih opisih Kopitarju tako dobro znan, da je imel ta že 13. jun. 1811 namen, ga prositi poleg Jaklina prispevkov o štajerskih Slovencih za „Vaterländische Blätter",[65] kar se je najbrž tudi zgodilo; Šmigoca, ki je vkljub Primčevemu odporu že imel dovoljenje cenzorja Kopitarja za tisk svoje slovnice ter užival obenem po vsej priliki protekcijo neke plemiške rodbine, pri kateri je bil za domačega učitelja, najbrž ptujskih Attemsov.[3]

Odločilno besedo sta imela v Gradcu dva činitelja: deželni stanovski odbor, ki je oddal o kandidatih mnenje brez poznanja njihovih pismenih izdelkov, in gubernij, ki je nadzoroval konkurz ter pač imel tudi nalogo, da določi in ocenjuje teme.[236] Kopitar je imel besedo predvsem zaradi tega, ker se je obrnil gubernij menda nanj, da določi teme. Med šestimi temami za pismeni konkurz govorijo za Kopitarjevo sodelovanje zlasti sledeče: „Kedaj so začeli slovanski jezik pisati in kakšen alfabet, t. j. kake črke so rabili za to v začetku in kake pozneje"; slovenska prošnja za slovensko stolico na gubernij; slovenski prevod nekega mesta v knjigi: Freundschaftliche Briefe an den Herrn von S.-t. über den Entwurf zur Errichtung der Gymnasien in den k. k. Erblanden 1776; nemški prevod člankov o poljskem delu in živinski reji v Kopitarjevi slovnici.[121] Hotel pa je vplivati bivši Zoisov tajnik na rešitev še v Gradcu tudi v tem pravcu, da stolice ne dobi Primic: pisal je Zoisu, naj da Lehmannu ukaz, da deluje proti Primcu. Ako je interveniral Lehmann pri deželnem odboru, je Kopitarjeva intriga deloma uspela: stanovski odbor je namreč priporočil na prvem mestu Šmigoca, domačina in pisatelje štajersko-slovenske slovnice, odklonil pa ne le Cvetka, ki je stavil pogoj, da bi smel dovršiti bogoslovje, ampak tudi Primca, češ da kot Kranjec ne pozna raznih narečij štajerske slovenščine.[236]

Konkurz se je vršil v dneh od 23. do 27. dec. 1811 pod nadzorstvom gubernijskih svetnikov barona Janeza Nep. Buseta in barona Franca Juritscha. Cvetko, ki je bil menda tih Kopitarjev kandidat, se konkurza radi odločitve deželnega odbora ni udeležil. Podoba je, da je dobil jan. 1812 tudi Kopitar naloge v oceno, kajti le tako si je mogoče razlagati obupno njegovo prošnjo Zoisu z dne 5. febr. 1812, naj ukaz proti Primcu čimprej pri Lehmannu prekliče. Razlogi, ki jih navaja v opravičilo svoje izpremembe, mu delajo vso čast ter dokazujejo, da je utegnil imeti trenutke velike poštenosti in iskrenosti. Pravi namreč: Primic bo vzbudil dobre glave, pri Šmigocu bi se stvar po prvem kurzu reducirala v nič; velikim načrtom Zoisovega krožka bo Primic tem manj škodoval, ker je v glavnem ž njim ene misli ter bi se le v specialnostih rad postavljal kot lasten mislec. Najbrž je napisal Kopitar tudi za Gradec oficialno oceno z naglasom, da je Primic daleč prekosil Šmigoca, ker je bil gubernij že v začetku 1812 tega mnenja, a ni bilo v Gradcu nikogar, ki bi o teh izdelkih mogel tako avtoritativno soditi.

Primic je bil spomladi 1812 rešen skrbi za stolico: 19. febr. 1812 je bil imenovan, 1. aprila je naznanil predavanje, 30. aprila je imel nastopno predavanje.[170] Učencev je imel izprva 60,[65] na koncu 5.[236]

Primic je hotel dati svojim slušateljem čimprej tudi učno knjigo. Že od začetka 1811 je imel pripravljen „bravnik", menda samoslovensko čitanko, ki sicer ni bila doslovni prevod oficialne čitanke, a jo je vendar namenil „slovenski šolski mladini na deželi". Ta rokopis je po imenovanju za profesorja predelal in pomnožil, da dobi knjigo, ki bi mogla služiti „tudi odraslim za zanimive jezikovne vaje". Proti koncu 1812 je mogla biti knjiga že v rokah slušateljev: „Némško-slovénska branja, v katerih se znajdejo razne právlice (= povesti), basnje ali fábule v zvezanim ino prostim govóru, pogóvori, pripovísti véstniga zaderžánja, pésmi, vgánke, kratek obraz histórije starih Slovánov, prigóvori (= pregovori), mnogitere koristne vade v govorjênju, ino zgodbe svéte na kratkim...". 1813. Knjigo je poslala na trg privatna založba „Jozéfe Milerce".

Preporoditelji in uradni jezik.

Za uradni jezik so se brigali preporoditelji obeh skupin mnogo manj kakor za šolskega, ker so prepuščali vse odločitve oblastniku.

V Iliriji je dobivalo upoštevanje slovenščine le nekaj novih črt, čeprav je opazljiva sila domače tradicije in Napoleonove centralizacije.

V področju armadnega jezika tudi Marmont Slovencem ni dal one koncesije kakor hrvaškim graničarjem, za katere je dal prevesti v ilirščino francosko naredbo o manevriranju.[203] Da bodi za Slovence armadni jezik zdaj francoščina,[41] kakor je bila prej nemščina, se je zdelo tudi preporoditeljem umljivo samo ob sebi. Pri novem urejevanju notranjega uradnega jezika je ostala slovenščina ob strani, kakor je bila prej: Francozi so uvajali francoščino, a kjer to radi neznanja ni bilo mogoče, so tolerirali nemščino, oziroma na zapadu in jugu italijanščino. Radi tradicije so bili Slovenci zopet v slabšem položaju od sosedov v obeh ilirskih Hrvaških, kjer so še nadalje uradovali ne le latinski, ampak tudi hrvaški, in to menda celo francoski intendanti.[198] Dočim so tudi novi uradni pečati imeli samo francosko besedilo,[207] sta v področju napisov vendar napovedala dva momenta izpremembo v

korist slovenščini: slovenski napisi na oblekah postiljonov in pismonoš, ki jih je naročil d'Auchy, ter slovenski transparenti ob slavnostih, n. pr. 17. maja 1810[176] na rotovških oknih v čast Marmontovi soprogi, 15. avg. 1810 v čast guvernerjevemu povratku.[207] V pravosodstvu so poznali slovenščino tudi sedaj kakor prej le sporadično za zapisovanje priseg,[161] dočim sta nemščino z njenega privilegiranega položaja izpodrivali v prvi vrsti francoščina, deloma pa tudi italijanščina.

Da so v objavah važnih odlokov in razglasov dodajali francoskemu izvirniku mimo nemških, italijanskih in ilirskih prevodov tudi slovenskega, to za kranjske Slovence ni bilo nič novega, ker so zanje tudi avstrijske oblasti že izza druge polovice 18. stoletja objavljale take prevode. Polagoma so postajali slovenski prevodi redkejši ter je prevod razglasa z datumom 4. dec. 1812 menda poslednji, a to bi utegnilo biti v zvezi s štedljivostjo Marmontovega naslednika.[6] Uradni prevajalec je ostal pač Vodnik.

V Avstriji so se šele pozno zavedli, da morajo slovenščini v svojih okrožjih dati v uradni publicistiki vsaj tisto mesto, ki so ji ga dajali že pred Francozi na Kranjskem, a semtertje pač tudi drugod: tik pred 10. jun. 1813 je dobil Primic od graškega gubernija naročilo, da bo „odslej odloke in cirkularje prevajal v slovenščino za mariborsko, celjsko in celovško okrožje".[176]

Preporoditelji in časopisje.

Ob novem uradnem listu so Francozi pač razmišljali, ali bi dali mesto v njem tudi slovenščini.

Ko je prispel v Ljubljano dekret z dne 3. avg. 1810, po katerem je smel imeti vsak departement, torej v Iliriji menda vsaka izmed 7 dežel,[198] po en list, sta izhajala v Iliriji, kjer je italijansko-ilirski Kraljski Dalmatin s 1. apr. 1810 prenehal živeti,[209] menda dva uradna lista in en neuradni: v Ljubljani pod uredništvom gimnazijskega profesorja Peeseneggerja[6] stari uradni list „Laibacher Zeitung,[107] a že brez literarne priloge „Laibacher Wochenblatt;[210] v Trstu uradni „L'Osservatore Triestino",[197] a menda[207] še oni neuradni „Il corriere illirico", ki ga je napovedal prospekt z dne 20. dec. 1809 za 1. febr. 1810.[211] Ko je 3. okt. 1810 začel izhajati novi uradni list „Télégraphe Officiel des Provinces

Illyriennes",[41] je imela Ljubljana četrt leta, namreč do 2. jan. 1811, ko so „Laibacher Zeitung" združili s Télégraphom,[41] dva lista. Določitev o enem listu za departement se je torej v Iliriji dala obiti, dokler je bilo dovolj naročnikov. V smislu Marmontovega odloka z dne 27. jul. 1810 je iskal cenzor in urednik Benincasa pač ilirskega urednika,[41] ne pa tudi slovenskega. Poleg francoske izdaje od 3. okt. 1810 do 26. sept. 1813 je imel „Télégraphe Officiel des Provinces Illyriennes" gotovo še italijansko in nemško izdajo.[267]

Slovanske izdaje „Télégrapha" doslej sicer niso našli,[267] vendar ta ugotovitev še ne pomeni končnega odgovora v negativnem smislu.[268] K pričevanju guvernerja Marmonta, ki govori o „prevajanju v štiri jezike",[269] in urednika Nodier-ja, ki trdi, da je list izhajal dva meseca tudi „en slave vindique",[267] je treba pridružiti namreč še tretje pričevanje: tudi dr. Jakob Zupan meni, da je pod Marmontom izhajal v Ljubljani „slovanski časopis" (eine slavische Zeitung).[269] A Zupan je bil bibliofil, ki je spremljal te dogodke iz neposredne bližine ter z budnostjo entuziastičnega preporoditelja. Ni torej izključeno, da je Nodier 1813 pred 26. avgustom, ko je bil z listom že v Trstu,[267] vendarle napravil kratkotrajen, in celo slovenski poskus, Zupan pa po 18 letih zamenjal ime Francoza, ki je bil takrat ilirski guverner.

„Télégraphe" je bil bližji staremu nemškemu uradnemu listu kakor pa Stadelmannovemu literarnemu tedniku: tudi njegov namen je bil, da prinaša vladne odredbe in da pomaga oblikovati javno mnenje, seveda v Napoleonovem smislu. Na literaturo opozarjajo v letnikih 1810—1812 sploh le redke njegove objave. Literaturi so se začeli na njegovih straneh odpirati novi vidiki šele 1813, ko je prevzel uredništvo nadarjeni literat Nodier ter uvel feljton.[41] Vendar so bili že prvi Télégraphovi uredniki pripravljeni, prinašati v francoski izdaji iz literarne proizvodnje preporoditeljev več, nego je prinašal „Wochenblatt": ne samo namreč slovenističnih člankov v francoskem jeziku, kakor je prinašal „Wochenblatt" nemške, ampak tudi slovenske pesniške izdelke, kar se v nemškem ljubljanskem listu izza prvega poskusa dne 21. novembra 1789 ni več zgodilo.

Benincasa je imel že ob pripravah za novi list v avgustu 1810 namero, ne glede na jezik izdaje, torej pač tudi v francosko izdajo sprejemati tudi slovenske patriotične „pesniške sestavke".[41] Nedvomno mu je šlo predvsem za sredstvo, ki naj bi pomagalo utrjevati navdušenje za Napoleona, medtem ko pač ni zvedel,

kakšen pomen bi utegnil tak precedenčni primer dobiti za preporod. Da bi se bili uredniki drugačnih slovenskih „pesniških sestavkov" branili, ni verjetno. Krivda za dejstvo, da je Vodnikova „Ilirija oživljena" v „Télégraphu" z dne 31. julija 1811 osamljen slučaj, ki ni ustvaril tradicije, tiči gotovo le v nepripravljenosti slovenskih pesmotvorcev v Iliriji.

Za pisanje člankov, ki bi imeli za preporod poseben pomen, prvi trije uredniki novega uradnega lista niso bili sposobni,[41] vendar pričajo pohvalne besede, s katerimi je urednik Paris 31. julija 1811 opremil objavo Vodnikove „Ilirije oživljene",[161] da so imeli dobro voljo in da bi bili marsikaj sprejeli, če bi jim bil kdo ponudil. In zopet so krivi le preporoditelji sami, da je prospekt Vodnikovega slovarja kot priloga listu z dne 27. junija 1813 osamljen primer in da je v številnih Nodier-jevih člankih o „ilirski statistiki"[201] govor skoraj vedno le o srbskohrvatskih temah.

Potrebo neuradnega slovenskega časopisa v Iliriji je čutil Primic. Njegov vzor je bil bogoslovni mesečnik, ki so ga izdajali v linški škofiji.[176] Dne 14. jun. 1811 je vnemal za to idejo Zupana: „Kako lahko bi imela Kranjska sedaj že slovensko-teološki mesečnik po vzorcu lista, ki napravlja linški škofiji toliko časti. Toda dobro vem, kje tiči usodna napaka, da imajo kranjski učenjaki tako malo veselja do pisanja: opravljivost in netolerantnost, ti dve peklenski pošasti sta činitelja, ki toliko boljših talentov ali v kali zamorita ali v brezdelno plesnivost potlačita.[121]

Vsaj za dobo Napoleonove Ilirije je bila Primčeva sodba o vzrokih le deloma pravilna. Čeprav bi se bil dal Napoleonov edikt z dne 3. avg. 1810 na osnovi nazora, da predstavlja Ilirija več departementov, še nekako obiti, je bilo vendar težko, prav v Ljubljani, kjer je že izhajal Télégraphe, ustanavljati še drugi, čeprav neuradni list.

Tudi v Avstriji so neki graški krogi v prvih mesecih 1811 govorili o ustanovitvi slovenskega časopisa,[176] kakor da bi hoteli prehiteti Francoze v Iliriji. Primic, ki je veroval, da se ideja uresniči, je poročal 18. februarja Zupanu: „Govorijo tudi o slovenskem časopisu. Ako dobimo stolico, bomo pisali tudi časopis."[176] Nade optimističnega Primca se sicer niso uresničile, pač pa so dobili slovenski preporoditelji v Avstriji možnost, da objavljajo neke svoje stvari v obeh pokrajinskih romantičnih literarnih glasilih.

Posebno uvidevnost za potrebe Slovencev so pokazali tisti nemški celovški literarni krogi, ki so 1810—1811 ustanavljali „Carinthijo" z namenom, „koristiti in zabavati". „Carinthijin" krog, torej Kumpf, Simon M. Mayer, Jenull, Fellinger in drugi[124] „so bili tako dobri, da so se hoteli ozirati tudi na Slovence ter naprosili Jarnika, naj sodeluje s slovenskimi članki. Jarnik je vabilo sprejel ter obljubil, da jim nakloni semtertje kakšno pesem". Hotel pa je Jarnik ostati skromen, češ: slovenska pesem „ne sme zavzemati preveč prostora, ker je nemški Korošec ne razume ter bi utegnil godrnjati, če bi ostalo za nemški članek premalo prostora".[175] Uvidevnost celovških nemških literatov je pač odsev romantičnih nazorov o narodnosti in pa Jarnikovega prijateljstva ž njimi. Prva Jarnikova pesem v celovškem tedniku je izšla v 5. številki,[6] torej 29. julija 1811, dva dni prej nego Vodnikova v „Télégraphu". „Carinthia" je ostala zvesta začetnemu razpoloženju ter bila tisti nemški literarni list, ki je utemeljil in utrdil tradicijo za gostovanje slovenskih pesmotvorcev v tujejezičnih glasilih. Seveda je njen urednik že od začetka rad sprejemal tudi slovenistične članke v nemškem jeziku. Celovška cenzura ustvarjanju teh tradicij po vsej priliki ni delala nobenih ovir.

V Gradcu, kjer uradni list o slovenskem književnem napredovanju izza 21. januarja 1797 ni več pisal, v uredništvu tednika „Der Aufmerksame" najprej na slovenska preporodna prizadevanja niso gledali tako prijazno kakor v Celovcu. Cenzor listu je bil sicer Čeh Jüstel, ki se ga ni bilo treba bati, toda urednik Kollmann, res „enostransko izobražen in aroganten Nemec,"[176] ki je mislil o Slovanih menda približno tako kakor Schultes[176] in Schneller,[176] ne samo da ni povabil Slovencev, naj bi sodelovali s slovenskimi verzi, ampak je bil nasproten tudi takim odmevom preporodnega navdušenja, ki jih je odobrila cenzura. Toda Primic je z objavo svojih člankov 1812—1813 ta led prebil.[176]

Na Dunaju, kjer so imeli preporoditelji sistematične zveze z „Annali" že od začetka stoletja, je postal najpomembnejši posredovalec za nove stike s časopisi Kopitar, ki je sodeloval od decembra 1809 pri „Annalih", od aprila 1811 pri Armbrusterjevih „Vaterländische Blätter", od maja 1811 pri Hormayerjevem „Archivu", od jeseni 1812 pri Schleglovem „Deutsches Museum", a od začetka 1813 pri novem listu „Wiener Allgemeine Literaturzeitung".[194] Zlasti važno je bilo, da je bil Kopitar med

souredniki novega literarnega lista ter urejal slovenski in splošno filološki del.[195] Po njegovem posredovanju je sodeloval 1813 Jarnik pri listu „Vaterländische Blätter",[6] a Zupan pri novem glasilu.[8] Vabil pa je kot sourednik k sodelovanju še druge Slovence: Primca, Cvetka[195] itd.

Tudi avstrijski Slovenci torej niso mogli tožiti, da ne bi imeli prilike za objavljanje svojih misli v listih: nemške članke o stanju preporoda so mogli objavljati v Celovcu, v Gradcu in na Dunaju, a vsaj v Celovcu tudi slovenske verze. Toda isti nedostatek se odraža pri njih kakor v Iliriji: premalo je bilo med njimi mož, ki bi jih sililo zrelo ali smotrno delo, da stopijo ž njim pred javnost.

Preporoditelji in gledališke predstave.

Tudi v dobi Napoleonove Ilirije se je zavedal po vsej priliki le malokdo med preporoditelji, kako skrb bi morali posvečati delu za uveljavljenje slovenske besede na gledališkem odru. Kopitar je v članku „Adresse der künftigen slavischen Akademie" v dunajskih „Vaterländische Blätter" z dne 10. aprila 1810 pač govoril o tem, kako se bo „slovanski jezik" zaradi svoje pevnosti kosal z italijanskim, „čim dobijo Slovani slovansko gledališče",[99] v ohranjeni korespondenci na pr. med Kopitarjem in Zoisom[96] ali med Primcem in njegovimi dopisniki[176] pa ni nobenega migljaja, da bi bili dopisniki o problemu slovenskih predstav posebno razmišljali.

V Ljubljani je Vodnik pač še hranil rokopis „Malomeščanov"[176] in prav sedaj popravljal za Franula[6] tudi Linhartovega „Matička", toda ni poskusil, spraviti s pomočjo francoskih prijateljev katerega teh komadov na oder, kakor se tudi tega ni domislil, kako umestno in lahko bi v novih razmerah bilo, obnoviti prekinjene Zoisove poskuse ter zopet za operiste prevajati v slovenščino italijanske arije. Gotovo je tudi Franul sprejel „Matička" v slovnico samo kot štivo, a ne iz misli na predstavo slovenskega komada v Trstu. Nobenega migljaja ni, da bi se bila v Napoleonovi Iliriji raz oder slišala slovenska beseda.

Med avstrijskimi Slovenci je mislil morebiti Primic, ki je postavil Linhartovega „Matička" na grad „pod Ptujam" ter želel dobiti tudi Vodnikov rokopis „Malomeščanov",[176] na možnost predstav v Slovenskih goricah, vendar do uresničenja ni prišlo.

Le eden kraj na Slovenskem je po vsej priliki že imel slovenske predstave: v Železni Kapli na Koroškem so kmečki diletanti najbrž že igrali na veliki četrtek in na velikonočni ponedeljek „Komödijo od Kristusoviga terplinja". Na Koroškem ni šlo za obnovitev kranjskih dramatskih pasijonskih procesij, ki jih je kako četrtstoletje poprej zatrl škof Herberstein,[23] ampak za zakesnelo prilagoditev primera, ki so ga svojim slovenskim sodeželanom dajali koroški Nemci z odrskimi verskimi igrami že vsaj tri sto let.

Preporoditelji in javne knjižnice.

Le počasi je dozorevala misel, da potrebujejo preporoditelji za okrepitev in širjenje svojih prizadevanj v Ljubljani javne biblioteke, ki bi posvečala posebno pažnjo slovenskim in drugim slovenskemu „slavistu" potrebnim tekstom.

Zois je 1811 tožil, da ne ve, komu bi izročil svojo biblioteko, da se ne raznese, a Kopitar je pod vtisom te tožbe sklenil, da zapusti svojo biblioteko v testamentu dunajski dvorni knjižnici. Za slično volilo v korist dunajskega zavoda je želel skriptor dvorne biblioteke pridobiti menda tudi Zoisa. Toda oglasil se je Dobrovský, ki je Kopitarjevo preveliko skrb za dunajski zavod rahlo ironiziral, a Zoisovo misel v pismu Kopitarju z dne 22. februarja 1812 krenil v pravilno smer: „Baron Zois naj živi tako dolgo, da se Ilirija zopet priključi k drugim (= avstrijskim) Slovanom. Potem se bo pač dal ustanoviti zavod, kakor ga imajo Slovaki na Gornjem Ogrskem, kateremu bodo mogli baron in drugi izročati svoje zbirke."[8] Tudi Dobrovský je sicer prezrl, da je za deponiranje knjižnih zbirk ljubljanska licejska knjižnica že predstavljala tak zavod, a ironija, s katero je skušal odvrniti darežljivost Slovencev od dunajskega zavoda, ki je bil dostopen le peščici Slovencev, je bila zelo umestna in je prišla ob pravem času.

Na žalost tudi v ljubljanski licejski biblioteki razmere v prvih letih Napoleonove vlade niso bile za domače bibliofile prav vabljive. Ko se je Wilde službi 24. decembra 1809 odpovedal, so bili njegovi nasledniki v vodstvu biblioteke: 1810 profesor zgodovine Nemec Mihael Lieb, od 16. novembra 1810 profesor retorike in zgodovine Italijan Hieronim Agapito. Zaradi načrta, poslati duplikate iz licejske biblioteke v Zadar,[153] se preporoditeljem ni bilo treba vznemirjati, pač pa je pomenjal po-

skus kulturnega ropa Benincasov in Marmontov načrt iz januarja 1811, poslati iz ljubljanske licejke v Pariz inkunabule ter druge bibliografske znamenitosti in dragocene rokopise.[153] Toda ta nevarnost je minila in tudi osebne razmere so se zboljšale: oktobra 1811 je prišel v licejko za biblioteškega pomočnika Matija Kalister, ki je spadal med Kranjce s preporodno miselnostjo,[4] a za Agapitovega naslednika je bil januarja 1813 imenovan Charles Nodier.[6]

V Gradcu je imela univerzitetna knjižnica od 1811 v Primcu posredovalca za potrebe preporoditeljev. Muzej „Joanneum", za katerega je nadvojvoda Janez 1810 s svojimi zbirkami položil temelj,[176] je od začetka pazil tudi na pridobivanje in čuvanje gradiva s slovenskega ozemlja, kar je pa poleg dobre utegnilo imeti tudi slabo stran: da izgubi slovensko ozemlje za vedno marsikak kulturni spomenik, ki bi moral ostati v slovenskem okolišu. Na Dunaju v dvorni biblioteki Kopitar ni le skrbel za sistematično dopolnjevanje zaloge slovenskih in slovenističnih knjig,[5] ampak je predstavljal tudi posredovalca, do katerega so se slovenski obiskovalci mogli obračati.

Književnost.

Le posamezniki med preporoditelji, kakor Vodnik v Iliriji ali Kopitar, Primic, Jarnik v Avstriji, so se dobro zavedali, kaj bi Ilirija utegnila pomeniti za preporod. Najlepše je izrazil to upanje, a tudi pogoje Primic v pismu Vodniku 11. avg. 1810:[176] „Od nove šolske uredbe v Iliriji si nekateri za kulturo naroda mnogo obetajo. Sam menim, da more naša literatura ob strani petelinje neskončno mnogo pridobiti, seveda pod določenimi pogoji, kakor so vnema, sloga, vztrajnost;[233] če se pa bomo prepírali, kakor Némci, ne bo dobru za naše vumétnosti.[233] Mir, sloga naj bodo geslo vseh slovenskih skribentov. Vzhičeno gledam v duhu, kako se bori naša literatura s ponosno, a vendar v glavnem po petelinji posneto literaturo prepirljivih Germanov za prvo mesto. O, che gusto! Moji slovenski továrši so čèz tó grózno veséli."[233]

Med pogoji, od katerih je bil po Primčevi misli odvisen razplet in uspeh, jih več manjka. A komaj da so bili Primcu jasni tudi vsi vzroki, zaradi katerih je bil uspeh v kratkem času tako težak. Predvsem se ni zavedal, kako moč ima stoletna tradicija.

Po knjižni proizvodnji sta 1809—1813 obe skupini skoraj enako močni, če odštejemo razglase: v Iliriji so natisnili vsaj

32 slovenskih del in 34 razglasov, v Avstriji vsaj 25 del in 3 razglase. V obeh skupinah je ostalo mnogo in važnih stvari v rokopisu. Po usmerjenosti in namenu si je književno delo obeh skupin zelo podobno.

Ilirija prednjači po smotrnosti in pomembnosti svojega šolskega in filološkega dela.

Prič o Zoisovem slavističnem delu v dobi Napoleonove Ilirije je zelo malo: katalog slavističnih knjig iz 1810; listič z nadpisom, ki pravi, da je treba zbrati kranjska imena zvezd. Pri novem katalogu svojih slavik, ki ga je v zvezi s prošnjo Dobrovskega, je mentor preporoda le z nasveti sodeloval; sestavil ga je do 19. jan. 1811 Župan.[3] Iskanje zvezdnih imen je v zvezi s prošnjo Dobrovskega Kopitarju z dne 30. jan. 1811.[65]

Vodnik je bil v Napoleonovi Iliriji najdelavnejši slovenski literat, ki je opravljal obilico oficialnih in privatnih književnih poslov.

Da se s pesništvom vsaj v prvi dobi po schönbrunnskem miru ni toliko bavil ko prej, je bilo v ravni razvojni črti prejšnje dobe, ko je po objavi Pesmi za pokušino filološko delo potisnilo pesnikovanje v ozadje.

V šolskem letu 1809/10 se je ob neprestanih vznemirljivih vesteh o Kopitarjevem in Primčevem konkurenčnem slovarskem delu solidno vbadal za nemško-slovenski slovar ter mogel rabiti tudi Bilčevo gradivo. Pač iz ozirov do slovarja je bil nekaj časa celo pripravljen, na jesen 1810 pustiti službo in vse dodelati, „kar je svoje dni perčel."[92] Lotil se je tudi reforme črkopisa: študiral je Popovičev črkopis ter poslal Kopitarju za Dobrovskega predlog z dne 1. marca 1810, v katerem rabi e in é ter o in ó, a za sičnike in šumevce dotične znake iz cirilice.

Marmontova šolska uredba je Vodnikove načrte povsem izpremenila.

Predvsem ga je navdušila za tistega Napoleona, ki je po Marmontu dal slovenskemu preporodu povsem nove pogoje. A to navdušenje mu je potisnilo zopet liro v roke: med 4. jul. 1810, ko je izšla Marmontova šolska uredba, in med 11. avg. 1810, ko je imel Benincasa za Napoleonov rojstni dan pripravljen tudi poetični sestavek v kranjščini,[41] je najbrž rojstni dan Vodnikove Ilirije oživljene. Morda je bila tudi čestitka, ki jo je Vodnik

med 20. marcem in 24. aprilom 1811 zaradi Napoleonovega sina poslal v Pariz,[161] napisana v slovenščini.[244]

Marmontova šolska uredba pa je imela za Vodnika še drug literarni učinek. Z nenavadno energijo se je lotil pisanja in prevajanja šolskih knjig za osnovne šole in gimnazije, ki so bile potrebne v smislu uredbe. Ozadje tega posla ni jasno: utegnil je Zois opozoriti nanj Zellija ali Marmonta, utegnil pa se je ponuditi tudi sam. Izvzemši učbenike za latinščino, zgodovino in mere je priredil Vodnik od 4. jul. 1810 do 1813 vse potrebne tekste: slovnico francoskega jezika dobršen čas pred 18. okt. 1810; Napoleonov katekizem dobršen čas pred 18. okt. 1810; slovensko slovnico do kresnega dne 1811; slovensko-nemško-francoski abecednik do 24. dec. 1811; računico; slovnico italijanskega jezika. Dokler knjige niso bile tiskane, so jih rabili v rokopisu.[41] Natisnili so štiri: do jun. 1811 katekizem,[41] v drugi pol. jun. 1811 slovensko slovnico,[237] do jul.—avg. 1811 abecedo.[237] Nekaterim primerkom slovenske slovnice je dodal Vodnik predgovor in „Ilirijo oživljeno", ki jo je objavil 31. julija 1810 tudi Télégraphe. Ni izključeno, da je natisk nadaljnjih Vodnikovih šolskih knjig preprečila Bertrandova štedljivost.

Na delo za slovar so zbadali Vodnika tudi v dobi njegovega nujnega dela za šolske knjige razni ljudje in momenti. Primic se je dotikal te kočljive točke v pismih Vodniku, Zupanu in Bilcu, a tudi v njegovem javnem pozivu za slovarske prispevke je utegnil videti Vodnik opasen opomin.[176] Kopitar je pošiljal svoje zafrkacije za ljubljanskega leksikografa v pismih Zupanu[121] in Zoisu, a od 1. okt. 1812 zopet naravnost Vodniku,[92] katerega je drezal tudi javno v dunajskih listih, n. pr. 14. avg. 1811 in 7. okt. 1812 v „Vaterländische Blätter".[99] Tudi Zupančič je spadal med Slovence, ki so čutili potrebo radi slovarja Vodnika zbadati.[176]

Važnejše kakor razna zbadanja je bila za Vodnikovo delo pomoč v obliki dopolnil, zlasti, če je šlo za prinose iz slovenskih okolišev, katerih jezikovni zaklad je bil v njegovih pripravah slabo predstavljen. Na gradivo, ki so ga imeli Modrinjak, Jaklin, Cvetko in tovariši, je opozarjal Vodnika Primic, a iz Primčevih pisem Zupanu je utegnil zvedeti Vodnik tudi za gradivo Koroščev Jarnika, Schneiderja itd.[176] Imel je obljubo Primčevo, da dobi na službo vse slovarsko gradivo graškega slavista, neke „jezikovne zaklade" mu je obetal tudi Zupančič iz Celja.[70] Toda le neznaten del Primčevih pridobitev je prispel že sedaj do Vodnikovih rok: pač ob obisku Ljubljane 1812 mu je izročil Primic

dva zvezka Harmanovega slovarskega dela za Naratovo društvo (črke K, L, M in S).[176] Da se je Vodnik važnosti prispevkov iz obmejnih slovenskih okolišev dobro zavedal, dokazujejo prizadevanja iz jeseni 1812, da dobi rokopis Zagajškovega slovarja, kar je pa preprečil Zupančič, ki je Zagajška pregovoril, da je smel njegov rokopis 4. febr. 1813 poslati Primcu,[176] ki ga je pa dal Vodniku.

Čim je glavno delo za šolske knjige opravil, je začel Vodnik zopet resno misliti, da pripravi za tiskarno še slovar. Ob Kopitarjevem obisku Ljubljane sept. 1811 je menil, da izroči slovar tiskarni o veliki noči 1812,[65] pozneje je sodil, da se zgodi to o novem letu 1813.[121] Kopitar[65] in Zupančič[176] sta jemala take obljube s skepso na znanje, toda Vodnik je mislil resno,[176] kakor kaže zlasti nemški oglas za prenumeracijo slovarja z dne 15. jun. 1813, v katerem pravi, da morejo delo po preteku dveh mesecev, torej okoli 15. avg., začeti tiskati. Ves ta čas je dopolnjeval slovar iz lastne zbirke, iz Hipolita in zlasti tudi iz Zagajška.[92]

Vodnik z obljubami v oznanilu, ki ga je prinesel 27. jun. 1813 tudi Télégraphe, in s pismom Zoisu z dne 27. jun. 1813,[92] ni lagal: njegov „Deutsch - Slowenisch - Lateinisches Wörterbuch-Slovar némško-slovénsko-latinski" je bil okoli srede 1813 toliko dogotovljen, da bi bil mogel Vodnik v 2—3 mesecih prirediti prvih 5—6 pol za oddajo tiskarni, nadaljevanje pa potem polagoma tako prirejati, da bi bil v 1—2 letih tisk dovršen. Tisk so pa že kmalu po objavi oglasa ovirali trije momenti: malo število prenumerantov;[70] nove politične prilike; Kopitar, ki ni sestavil novega latinsko-slovanskega pravopisa, v katerem bi naj tiskali tudi novi slovar.

Ves ta čas je Vodnik tudi za nove politične gospodarje prevajal razglase v slovenščino.[92]

Cena Vodnikovega književnega dela v dobi Napoleonove Ilirije je izredno velika, čeprav je dobršen del, zlasti tudi slovar, ostal v rokopisu.

„Ilirija oživljena" je pomembnejša kot politična manifestacija nego kot umetnina. Navduševati je mogla le mladino, ki je bila dostopna svobodoumnim frankofilskim geslom, in pa take preporoditelje, ki so bili prepričani občudovalci Napoleonovi ali pa tako prežeti s preporodnim stremljenjem, da so ob iskreni preporodni manifestaciji pozabili ne samo nedostatke v obliki, ampak tudi ime naslovljenca, ki jim sicer ni bil simpatičen.

Ko se je pesnik vdajal navdušenju zaradi novega položaja slovenščine ter iskal z očesom klasicista za svoj entuzijazen alegoričen okvir, se je spomnil oglasa za nameravani „Il corriere illirico" iz decembra 1809:[23] okvir tvori za „Ilirijo oživljeno" poosebljena „Ilirija", ki se na Napoleonov klic prebuja. A to izposojeno predstavo je dopolnil pesnik z lastno iznajdbo: z govorom, ki ga govori začudena „Ilirija" Napoleonu.

Pesnik ali ni znal ali ni hotel namigniti, ob čem se je prav za prav razživelo njegovo navdušenje, ki je v takem nasprotju s prejšnjimi njegovimi izjavami. Vzrok je utegnil biti tudi v uvidevanju, da bi zaradi nove jezikovne politike v Iliriji moral slaviti druge činitelje bolj nego Napoleona: Marmonta in Zellija. A ker je hotel govoriti o Napoleonu, so ostale v ospredju v njegovi odi samo okoliščine, ki so bile z novo šolsko uredbo le v zvezi: zavest, da je Napoleon „vitez dobrotni" z „mogočno roko" poseben človek velikega „duha"; da je šele Korzičan obudil staro „Ilirijo" iz 1400-letnega spanja: naglašanje, da pritiče njegovim „Primorcem" in „Gorenjcem" kakor „Dubrovčanom" „Kotoranom" in „Pokopjanom" ime „Slovenec", da so vsi ti na današnjem ozemlju avtohtoni in da se namesto „Ilirsko" utegneta rabiti tudi izraza „Slovensko", kakor piše v slovenskem izvirniku, oziroma „Slovenia", kakor pravi v latinskem prevodu; vera, da postane Napoleon vladar Evrope in da se mu posreči napraviti iz Ilirije dragoceno vez med Francijo in Grčijo, mladim Ilircem pa napolniti dušo s svojimi političnimi idejami.

Toda medtem ko se je kritik, ki je kakor Vodnik prisegal na klasicistično poetiko, mogel sprijazniti s personifikacijo „Ilirije" in drugimi dokazi Vodnikove racionalistične ideologije, je utegnil opaziti v odi vendar tudi več momentov, ki jih ni bilo mogoče hvaliti. Zaradi nove politične situacije in pod vplivom nazorov, ki so prihajali iz Dubrovnika in Dalmacije, se je pesnik odrekel svojim prejšnjim nazorom o naselitvi Slovencev ter v nasprotju s svojo zgodovino iz 1809 skoraj izzivajoče podčrtaval nazor, da so južni Slovani avtohtoni in istovetni z Iliri. Poskus, vzporejati usodi Ilircev — južnih Slovanov in Galcev — Francozov, se mu je klavrno ponesrečil. Plastičen[161] je samo začetek z začudeno „Ilirijo" v prvih dveh kiticah, naslednjih dvajset kitic odbija tudi zaradi skokov in ponavljanj: retorično vprašanje, kaj naj „Ilirija" Napoleonu v zahvalo da; propast ilirskih mest in junakov v rimski dobi; snežniki = Alpes — čast Galcev in Ilircev; Galci kakor Ilirci — strah Rima; zmaga Rima

nad Galci kakor Ilirci; Rimljani in germanski narodi; „Ilirci v temnici" 2 krat 700 let; Napoleonov klic; ime za „Ilirijo"; avtohtonost južnih Slovanov; upanje. Metafor mimo personifikacij v dolgem in enoličnem[251] zgodovinskem naštevanju skoraj ni, a poskočna Vodnikova kitica je za odo povsem neprimerna.

O preporodni manifestaciji v verzih brez izrazitih pesniških vrednot, a z izrazito politično miselnostjo sodobni kritiki niso mogli enako soditi: urednik Télégrapha je nekritično naglašal „izvirnost", „energičnost", „živahnost" in „ogenj" njenega sloga, a po pravici domovinsko ljubezen, ki veje iz nje;[161] ljubljanski avstrofili in pač tudi Zois so videli v njej „žalitev svojih čuvstev";[161] Vodnikovi učenci so jo občudovali in posnemali;[41] štajerski preporoditelji so pač čutili predvsem pesnikovo navdušenje za novo veljavo slovenskega jezika;[176] Kopitar ji je po pravici očital igračkanje brez prave duhovitosti, pomanjkanje „srca", t. j. čuvstva in poskočno kitico.[161]

Vodnikove šolske knjige so omogočile slovensko aplikacijo Marmontove šolske uredbe, in sicer tako, da so bili Slovenci v Iliriji pred Hrvati.

Predpisano besedilo je Vodnika utesnjevalo samo pri „Keršanskem nauku za Ilirske dežele", kjer je šlo za krajšanje Napoleonovega katekizma iz 1804. V primeri z italijanskim prevodom iz 1806 in 1807 ima Vodnikov samo slovenski očenaš, ne pa tudi latinskega in francoskega, a več o sosednem in poljskem nauku.[279] Seveda ima tudi slovenski prevod posebno poglavje, ki govori o dolžnostih „proti Napoleonu, našimu cesarju".

Vodnikova začetnica ne priča samo, da je pisec poznal ureditev teh učbenikov po avstrijski Rotterhannovi „politiški šolski ustavi" iz 1805, ampak tudi, da je nekoliko prebiral Komenskega in morda tudi Pestalozzija. „Abeceda za perve šole" iz 1811 sloni v glavnem na predpisanem avstrijskem vzorcu, a je samoslovenska ter ima še druge posebnosti: šumevci so po zgledu abecede iz 1807 sprejeti v abecedni red; „kratki navuki k' lepimu ino čednimu vèdenju" ki jih ima za berilo poleg molitev, povestic in pesmi že abeceda iz 1808, so pomnoženi s prevodi tistih Katonovih rekov, ki jih je izročil Vodnik Kopitarju za slovnico; prevodi pesmi so nadomeščeni s prevodi tistih odstavkov iz Komenskega dela „Orbis pictus", ki jih je tudi že Kopitar objavil. Vodnik se je torej prvi emancipiral od nemškega zgleda ter hotel dati slovenskim otrokom posebno berilo, in sicer realistično.[84] Vendar je bila slovenska proizvodnja še prešibka, da bi

si bil mogel prikrojiti edino pravilno načelo: da spadajo v čitanke vsakega naroda predvsem izvirni teksti, ne prevodi.

„Abecéda ali azbuka" iz 1812 ima sicer tudi namen, ki bi moral osnovnošolskim knjigam biti tuj: usposabljati otroka za učenje tujega jezika, in to celo dveh. Toda: na prvem mestu so stolpci slovenskih zlogov; zlogujejo se le slovenske besede, v nemščini in francoščini so dodani samo prevodi;[84] glavni motiv trojezičnosti je ozir na tuje otroke. Ker je učbenik zaradi treh jezikov narastel, je mogel za berilo sprejeti Vodnik samo očenaš.

Ob spisovanju slovenske slovnice v slovenskem jeziku je moral Vodnik veliko preveč hiteti in ni utegnil razmišljati o tem, kako bi se mogel okoristiti z zgledom češke slovnice Dobrovskega, medtem ko mu Kopitarjeva slovnica v primeri z lastnim gradivom za šolo ni prinašala nič posebno novega. Odločil se je torej, da prevede tista poglavja, ki jih je nemški napisal že 1807: „Čerke", t. j. pravopis; „Beséde", t. j. tudi sklanjatev in spregatev; „Vézanje", t. j. sklanjo; „Izobràzenje besed", t. j. besedotvorje; „Glasovo mero". Temu je dodal dva nova odstavka: „Prepóne", t. j. nauk o ločilih in „Pomén pismenjih beséd po abecednem rédu", medtem ko je poglavje o narečjih izpustil. Tako je dobil porabno šolsko slovnico, ki je imela tudi sintakso.

Prva slovenski pisana slovnica francoskega jezika je menda precej dosloven prevod Lhomondovega izvirnika.

Za tri učbenike je Vodnik napisal predgovore, izmed katerih sta dva utegnila na preporod uspešno vplivati.

Proti ukoreninjenemu nazoru, da se materinega jezika ni treba učiti, se je uprl najprej v slovenski slovnici:[84] „Dosti po némško in latinsko pisanih gramatik je med ludi danih, ktiri Némcam in drugim Europejcam kažejo slovénski jezik pisati in govoriti; slovensko pisanih pa za domačo potrébo nič več ne poznam, ko sami dvé, Smotrickovo in Lomonosovo za Ruse in Serbliane. Ptujce smo tedaj vučili našo besedo znati, sebe pa ne. Od tód pride, de nimamo skoro nič vučeniga perdélka. Zatórej je prav prišla zapoved našim mladenčam dati v' roke pismenji navuk, kir jim bo kazal svojo domačo besédo izrekvati in na pismo dévati. Porečeš: čemu pa mi bo? saj znam po naše govorit. — Govorit znaš, al spravno govoriti in pisati morebit ne. Nemci, Lahi, Francozi, dajo svojim otrokam napred svojo domačo pismenost za pervi vuk, čezlih znajo nemško, laško, francosko. Za kaj? — za to ki je treba začeti vse navuke s' tisto besédo, ktiro nas je mati vučila. V'ti se otroci lahko in hitro navádijo pisme-

nje znadnosti ... Pismenji navuk bo našo slovénšino zbudil, zlikal in obogátil; vas mladenče pa perpravil, de se bote drugih jezikov ročno navučili; zatorej glejte narpréd svojiga dobro poznati. Ne sméte méniti, da že znate, kar še ne znate." Slične misli je ponovil tudi v predgovoru trojezične „Abecede" z dne 24. decembra 1811: „Starši bi radi, de b' otroci berž znali némško, francosko, laško in vse druge navuke. Tudi ... vučeniki bi radi tó. Al ... kdor hoče perhtévati, začne per znanih rečeh, ktirih se otroci hitro navádio: iz tih jim potlej kaže druge neznane; in tako pridejo od stopne do stopne v' kratkim daleč. Materna beseda je otroku narbol znana; perva stopnja tedej je ga v' domačimu jeziku vučiti pisat in brat. Ker pa v' naše šole ne hodio sami Krajnci, dam otrokam v' roke trojo abecédo, slovensko, némško in francosko, de bomo vsakiga v' svoji besedi nar préd zvúrili. Potlej pojde dalje; in Krajnc se bo iz francoskiga lahko navadil latinsko, laško, španso; iz nemškiga dansko, švedsko, anglejsko; is krajnskiga hrovatsko, serbsko in vse slovensko (= slovansko). Tako bodo naši mladénči, če bodo pridni, v' kratkim znali po vsimu svetu pisma pisati, in povsod po opravkih hoditi."

Vodnik torej ni mislil, da bi utegnila trojezična abeceda na pouk slovenščine slabo vplivati, gledanje, ki priča o prevelikem optimizmu in o prevelikih ozirih na druge. Preseneča tudi slika uspeha, ki si ga je Vodnik od take abecede za jezikovno izobrazbo Slovencev obetal.

Predgovor k francoski slovnici je v glavnem le prevod Lhomondovih besed.

Jezik šolskih knjig skuša biti domač, vendar je začel Vodnik sedaj tudi v praksi bogatiti slovenščino z ruskimi, hrvaškimi in češkimi izrazi. Slovniško terminologijo si je izposodil iz srbske Nenadovićeve prireditve cerkvenoslovanske slovnice Smotrickega in Lomonosova ruske slovnice, a tako, da se je tam, kjer je med Nenadovićevo in Lomonosova terminologijo razlika, oklepal srbskega termina.[84] To je bila, kolikor ni šlo za tvorbe, ki niso v duhu slovenskega jezika povsem pravilna ugotovitev sožitja Slovencev z „Iliri". Vodnik sam pojasnjuje to tako, da „bomo eden k drugim brez težave v šolo hodili."

Pravopis je ostal v Vodnikovih šolskih knjigah ilirske dobe isti, kakor si ga je priredil že prej.

Slovar Vodnikov bi bil dal, če bi ga bil Vodnik res dal avg. 1813 v tiskarno, slovenskemu preporodu v kritični dobi osnovo, katere potrebo so preporoditelji vedno bolj čutili.

Bilc se je udejstvoval kot pesnik in kot filolog. Izmed njegovih pesmi te dobe sta ohranjeni dve iz 1811: An die schöne Slavina (slovanska boginja, prijateljica) in Na toj (= Primčev) god. Nova „pesem od Petelincev" je znana po imenu. Svojo glavno preporodno nalogo je videl v zbiranju slovarskega gradiva in v reformi slovenskega pravopisa.[170] Iz njegovega pravopisnega načrta se dasta ugotoviti dve črti: da bi se sorodne črke približale druga drugi tudi v obliki; da bi se rabil „y" za „oster" in „eufoničen" (poluglasen) vokal.[6] Imel je namero, da svoj črkopisni načrt s pomočjo bakroreza razmnoži,[176] toda je namero tokrat opustil. Slovarskega gradiva je moral imeti zelo mnogo: Vodniku ga je dal do 1. maja 1810 baje 20 pol,[6] a pisma, ki jih je 1811 pisal Primcu, so skoraj goli seznami slovarskega gradiva.[176]

Janzenisti so imeli nov načrt, ki ga je zasnoval Kopitar, a v Ljubljani prvi predstavljal Zupan.

To je bil prevod sv. pisma po hebrejskem originalu, ne po latinski vulgati. Za glavnega sotrudnika si je pridobil Zupan Ravnikarja, a pomočnikov in sodnikov je bilo še 9, med njimi Jurij Zupan, Debevec, Balant in Škrinar. Do nov. 1812 je bil preveden Pentatevh.[238] Za ta Kopitarjev načrt je bil zavzet tudi Zois.[161] Prevod, ki bi bil pomenil v tisku, sodeč po ohranjenem Pentatevhu, novo fazo za reformo jezika slovenske pripovedne proze, se omenja zadnjič v Kopitarjevem pismu Zupanu z dne 13. okt. 1813.[238] Ovira, ki je pokopala načrt, da začnejo tiskati Vodnikov slovar, je tudi branila, da bi natisnili začetek novega prevoda biblije in delo nadaljevali: čakanje na Kopitarjev črkopis.

Izmed mladih janzenistov med aktivnimi preporoditelji je bil veliko upanje Kopitarjevo,[149] a tudi Primčevo,[176] dr. Jakob Zupan, ki pa je rojake razočaral.

Mladi duhovnik se je vsega predajal janzenističnemu dušnemu pastirstvu, a večina načrtov, ki sta mu jih predložila Kopitar[238] ali Primic[176] ali ki si jih je sam določil, je ostala ob strani: delo za novi prevod sv. pisma, zbiranje narodnega blaga, zbiranje jezikovnega zaklada, komentiranje freisingenskih spomenikov, prevod Kempčanove „Hoje za Kristusom", prevod Komenskega „Orbis pictus". Le precejšnje število pregovorov je zbral[238] in dve stvari dovršil: za Dobrovskega je popisal Zoisovo slavistično knjižnico,[176] a pač na Kopitarjev poziv je napisal

oceno Primčevih „Branj“,[99] ki jo je prinašala „Wiener Allgemeine Zeitung“ proti koncu avg. 1813.[239] Verjetno je tudi, da se je Zupan že v tej dobi lotil pesmarskih poskusov, čeprav se ni nič ohranilo.[240] Ocena priča, da je sodil Kopitar pravilno, ko je cenil Zupanovo poznanje jezika više od Primčevega:[65] Zupan je s spretno roko zbral precej dolgo vrsto Primčevih sintaktičnih germanizmov. Obenem je pa anonimna ocena tudi dokaz, da je bil Zupan kakor Kopitar Primcu neiskren prijatelj: namesto da bi prišel prijatelju, ki ga je 11. febr. 1813 prosil „dolgih opominov“, v pismu na pomoč, ga je postavil na javni sramotni oder, in to v času, ko je graški profesor radi stvari krvavo rabil — ugleda.

Sijajno je Ravnikar opravičil nade, ki so jih začeli staviti vanj.

Ko je vnema za novi prevod biblije ponehavala, se je posvetil prireditvi dveh drugačnih nabožnih spisov: priredil je novo, 12. izdajo Mézanguy-Gollmayerjeve „Svete maše“ in prevel je „Anleitung zur Kenntniß und Verehrung Gottes für Kinder auf dem Lande“ izpod peresa rajnega linškega škofa Jožefa Antona Galla. Najprej je šla v tisk „Sveta maša“, katere prvo polo je dobil Primic od Vodnika že med 22. dec. 1812 in 11. febr. 1813. Do 10. jun. 1813 sta bila dotiskana „Sveta maša“ in „Perpomočik Bogá prav spoznati“.[176]

Ravnikar si je ohranil nenavadno intimen kontakt z gorenjščino svojega rojstnega kraja Vač, a pod vplivom Kopitarjeve slovnice in Kopitarjevih pisem Zupanu in morda tudi njemu je začel ta kontakt sistematično gojiti. Podoba je, kakor da je z Zupanom sistematično študiral prav Primčeve sintaktične in druge germanizme in skušal pisati drugače, to je bolj domače.

Književni jezik že prvih Ravnikarjevih tiskov,[250] je v splošnem takratni tradicionalni slovenski književni jezik, ki ga prepletajo mnogi, predvsem glasotvorni gorenjski provincializmi, kakor sekundarna palatalizacija in gorenjski akcent, ter nekateri gramatični in leksikalni neologizmi. Kdor pa hoče govoriti o Ravnikarjevi reformi slovenske proze, si mora odgovoriti na vprašanje, kakšna je ta reforma v primeri z Vodnikovo.

Na vsebino in barvo izraza je Vodnik že radi tega bolj pazil, ker je več samostojno oblikoval in tudi sistematično zbiral besedni zaklad. Ravnikarju njegovo delo sploh ni stavilo takih stilističnih nalog, da bi bil moral obstoječim besedam dajati novo

vsebino, ker se je bavil s prevajanjem ali prirejanjem tekstov, katerih besedni zaklad je deloma že bil v evidenci. Zaradi tega je v Ravnikarjevem jeziku tudi manj neologizmov.

Zavestna preporodna purista, ki o germanizmih v slovenskem besednem zakladu nista hotela nič slišati, sta bila oba. Toda ker sta oba želela biti vsem razumljiva, sta se oba uklanjala takim germanizmom v besednem zakladu, ki so postali splošna narodova last, vendar je pri Ravnikarju število takih germanizmov manjše. Zlasti opazljiv napredek pa kaže Ravnikarjev besedni zaklad v primeri z Vodnikovim v stremljenju, se dosledno izogibati „doslovnim in duhu slovenščine nasprotnim prevodom nemških sestavljenk in fraz."[258]

Med sintaktične germanizme, proti katerim se oba enako borita, spadata n. pr. nedoločni člen in nepotrebni osebni zaimek.[258]

Vrsto sintaktičnih germanizmov, katerih se je Ravnikar bolj zavedal od Vodnika ter se z večjo doslednostjo proti njim boril, tvorijo: določni člen; ortotonirana in enklitična pronominalna oblika; povratni svojilni zaimek; „imeti" za „sollen", „können", „mögen", „pustiti", „sturiti" in podobni izrazi v pomenu „lassen", „znati" za „können"; zveza prislova z glagolom; neslovensko vezanje glagolov, n. pr. „skozi" za „durch" namesto „po"; „za" z nedoločnikom.[258]

Nekaterih slovniških področij ni obvladal niti Vodnik niti Ravnikar: genetiva v nikalnih stavkih; pravilne rabe pasiva.[258]

Pravopisno se Ravnikar bistveno ni dvignil nad tradicionalni, po Vodniku reformirani nivo.[258]

Ravnikarjev jezik je bil nekaj tako novega, da so opazili to vsi, ki so sploh razmišljali o problemu. Primic je poslal Vodniku 10. jun. 1813 sicer dolg seznam svojih kritičnih opomb o „Perpomočku", a je v istem pismu glasno priznaval epohalni pomen Ravnikarjevega nastopa: „Kar sem prebral ta dva delca, sem še bolj prepričan, kako se da v našem jeziku bolje kakor v vsakem drugem novoevropskem filozofirati. Kommt Zeit kommt Rat — še strmel bo svet, kaj zmore velika slovanska nacija, kateri pritiče ta predikat po pravici v vsakem oziru".[176] Kopitar, ki je imenoval Ravnikarja že 13. febr. 1813 „moje upanje",[121] je bil z jezikom „Svete maše" še mnogo bolj zadovoljen kakor z novo izdajo Novega testamenta, izvzemši nekatere „madeže, ki mu jih je hotel, če bi bila potreba, privatno na dveh polah obrazložiti".[65] Tudi Jarnik, ki je poslal 10. jun. 1814 Kopitarju precejšen se-

znam mest v Ravnikarjevem „Perpomočku", s katerimi ni bil zadovoljen, je obenem odkrito priznal, da Ravnikar „piše, kakor na Kranjskem še nikdo ni pisal".[241] Za javnost je kritik Primčevih „Branj", torej Zupan, v dunajski „Wiener Allgemeine Literaturzeitung" še 1813 ugotovil, da pozna v slovenščini le dva spisa, „ki ne germanizirata, izvzemši nekatere pravopisne posebnosti in druge malenkosti."

K u r a l t se ni mogel povzpeti do poštenega dela, ampak objavil le latinsko prigodnico 15. avg. 1813 v Télégraphu: Die XV. Augusti, Elatae ad coelos Mariae sacro, Napoleonis natali.

Mnogo slabši jezikovno-preporodni uspeh je mogla izpričati m e n i š k a s t r u j a.

Primic je pisal Zupanu že 14. jun. 1811, naj pregovori S k e r b i n c a, da „izda svoje lepe pridige v tisku", ter je 15. marca 1812 to prošnjo ponovil.[176] Toda Primic je s to prošnjo le dokazal, da slabo pozna ali Skerbinčeve pridige ali slovenski jezik, kajti frančiškanski gvardijan je tako v jeziku kakor tudi v pravopisu daleč zaostajal za glavnimi pisatelji, ki so pripravljali novo izdajo biblije. Čeprav Zupan Primčevi prošnji gotovo ni ugodil, se je p. Paškal v prvi polovici 1813 le odločil, da izroči svoje pridige tiskarni. Čim so to doznali janzenistični prevajalci biblije, torej predvsem Zupan in Ravnikar, so začeli ropotati ne le proti germanizmom in ortografiji, ampak še bolj proti ortodoksiji Skerbinčevih pridig. Toda pater je umel izvabiti škofu Kavčiču, ki pridig ni čital, lastnoročno izpričevalo, da sme cenzura pridige aprobirati. S tem izpričevalom je res dobil v intendanci avtorizacijo. Sedaj so janzenisti nagovorili Jurija Zupana, ki je vršil teološko cenzuro, da ni le sam popravljal rokopisa, ampak prisilil Skerbinca, da je začel tekst izpreminjati in pravopis popravljati. V pismu Zoisu se je Vodnik 1. jul. 1813 tolažil z nado, da ima Hohn za pridige šele 24 prenumerantov in da „izobraženejši dušni pastirji knjige niti sami ne bodo kupovali niti za kupovanje drugih iskali in vnemali".[92] Toda že 21. jul. 1813 je Skerbinc knjigo posvetil škofu Kavčiču[130] ter jo dal v tiskarno.

V posvetilu priznava odkrito, da je hotel biti le splošno razumljiv in da se ni izogibal germanizmov in da prepušča „čiščenje jezika in pravopis slovničarjem", dočim gre njemu le za čiščenje nravov. Knjiga, ki je bila dotiskana šele po odhodu

Francozov, je torej tudi v jezikovnem oziru pravo nasprotje Ravnikarjevima knjigama.

V Trstu je Franul pl. Weissenthurn[6] iz novega ilirskega navdušenja ter radi pravilne sodbe o faktični potrebi slovenske slovnice za Italijane spomladi 1810 sklenil, da priredi slovensko slovnico z italijansko razlago. Ker „ni utegnil ustvariti kaj novega", je sklenil držati se Kopitarja, a za vaje v čitanju dodati ponatis Linhartovega „Matička" z odgovarjajočim slovensko-italijanskim slovarjem. A tudi tega načrta si brez tuje pomoči ni upal izvršiti, ter se je obrnil 1810 v Ljubljano osebno do Vodnika. Vodnik mu je res prečital in popravil ves slovniški tekst, priredil „Matička", pregledal slovar in dal navodila za uvod. „Saggio grammaticale italiano-cragnolino", ki je bil 7. avg. 1811 v Trstu v 2000 primerkih dotiskan, ter povzročil avtorju kot založniku 600 gld. stroškov, ni imel niti enega uspeha, ki ga je zaradi izboljšanega jezika v Matičku nedvomno zaslužil. Kako je v pismih Dobrovskemu delo obsojal Kopitar, ki je bil užaljen, da avtor ni imenoval njegove gramatike izrečno kot vir, Franul najbrž ni izvedel, a posledice slabe prodaje je prenašal tem teže, ker za gmotne žrtve ni imel dovolj intimnega kontakta s preporodom. Ves razočaran je bil, da je do 13. sept. 1812 prodal šele 250 primerkov in imel kritje šele za tretjino izdatkov.[6]

Stanič v Ročinju ni izrabljal novih možnosti v smislu izrazitega preporoditelja: o njegovem delu v tej dobi priča le slovenski „Sacris solemniis", a to je ponatis Japljevega prevoda.[6]

Izmed ilirskih Koroščev je največ delal Schneider, pesnik in filolog.[3] Nekaj slovarskega gradiva je poslal do srede 1811 po Jarniku Primcu.[176] Najbrž je avtor pesmi,[3] ki jih poznamo le s poznejšega opisa rokopisa iz 1817.[242] V tem rokopisu iz Vrat pripadata dobi Napoleonove Ilirije vsaj dve: „En Wivat Illyry" in pa pesem, ki prišteva Napoleona obenem s Trubarjem, Valvasorjem, Zoisom in Dobrovskim med največje dobrotnike Slovencev.[242]

Izmed pesnitev koroškega bukovnika Andreaša je iz te dobe znana vsaj ena: „Mir", ki jo je Jarnik poslal Primcu 6. avg. 1812. Pesem je prevod nemške „Der Friede", ki ji je avtor Andreašev rojak Slovenec — duhovnik Jerantschnigg.[176] Prevod je izredno gladek in spreten. Andreaš je bil v evidenci koroških

preporoditeljev po pravici kot mož, „ki bi bil mnogo dosegel, ko bi mu bila usoda naklonila ugodnejši položaj".[176]

Andreašev sosed z druge strani Drave: Schuster-Drabosnjak je izdal za svoje kmetiške bralce 1811 po Cohenu Marijin „Pasijon", a je prirejal v teh letih najbrž tudi „Ahasverja", „Boukelce od kralja Matjaža" in druge stvari, ki so se v rokopisih širile med njegovimi rojaki.[3] Tudi prireditev Marijinega „Pasijona" brez rim in dialoga ni boljša od starejših Schusterjevih pisanj.

Podoba je, da so bile cenzurne razmere v Iliriji ugodne tudi za tisk takih stvari kakor je Duhovna Bramba,[282] Kolomonov žegen itd.

Izmed Francozov, ki so delovali v Iliriji, je bil pravi literat le zadnji Télégraphov urednik Nodier,[8] vendar je njegova publicistika bila pomembnejša za ostale Ilire kakor pa Slovence.[8]

Dela avstrijskih Slovencev so zaostajala 1809—1813 za ilirskimi le zaradi tega, ker so ali pisali slabšo slovenščino ali pa oblikovali tudi o slovenističnih problemih samo po nemško.

Književno delo v celovškem okrožju je sicer nadaljevanje prejšnjega, a nosi viden pečat vpliva, ki je prihajal iz Gradca in z Dunaja. Jarnik in Grundtner sta začela uvidevati, da ima njuno osamljeno delo smisel in ceno.

Nositelj glavnega dela je bil kaplan Jarnik, ki si je pod vplivom sveže sape iz Primčevega ozračja kar zavihal rokave.

Še vedno ga je mikala poezija. Tem letom pripada okoli 24 njegovih pesmi:[176] Čajniška gmajna; Moj sedanji kraj; Na mojo domovino; Mir; Post nubila Phoebus;[244] Donec eris felix;[244] Sedajno stoletje; Prilike; Vučinik; Blizo proti zimi; Čudna viža v nebese priti;[244] Na Slovence; Koleda; Ulice vozke; Denica; Kres; Boj z drakonom (prevod iz Fellingerja: Der Kampf mit dem Lindwurm); Jesen; Bližnjava ljube (prevod Erminove = Kumpfove: Die Nähe der Geliebten); Življenja iskra (prevod iz Fellingerja: Lebensfunken); morda „Herkul na razpotju" (prevod iz M. G. Lichtwera: Herkules auf dem Scheidewege); morda „Fridolin ali hod k fužini" (prevod iz Schillerja: Der Gang nach dem Eisenhammer). Zložil pa je Jarnik 1809—1813 še mnogo več pesmi, ker jih je izgubljenih do 1811 okoli sto.[176]

Vsaj izza zveze s Primcem in morda prav na Primčev poziv iz prve polovice 1811 je zbiral tudi narodne pesmi.[176]

Obenem je mislil še pred stiki s Primcem na poljudnogospodarske stvari: 1810 je dal v cenzuro razgovor o toči; nekako istodobno je dogotovil prevod Geigerjeve sadjereje.[3]

Stiki s Primcem so ga pridobili za filologijo in za zbiranje slovarskega in etnografskega gradiva. Pisma Primcu so včasih cele razprave iz teh področij.[176] Ko je dobil od Primca Hacquetov članek o Ziljanih, ki ga je prinesel tudi Slavin, je prijatelja najprej maja 1811 v kratki beležki, potem pa v obširnem opisu opozoril na napake.[176] Bil je torej pripravljen, ko se je vnela na Koroškem zaradi istega predmeta polemika proti Sartorijevi knjigi „Neueste Reise" iz 1811. Ob ustanovitvi slovenske stolice v Gradcu se je spomnil Herderjevih besed o Slovanih ter jim dodal nekaj borbenih opomb.

Proti koncu te dobe je prirejal že tudi „Zbér", ki ga je dal Wintru v pregled.

Jarnik je priliko za objavo svojih spisov hotel pošteno izrabiti. Precejšnja vrsta njegovih stvari je že v tej dobi svoje aktualnosti izšla v tisku.[176]

Najprej je objavljal pesmi, ki jih je v „Carinthiji" 1811—1813 izšlo 9: Na Slovence (1811 št. 5 okoli 29. julija); Zvezdišče (1812 št. 25 obenem z Jarnikovim nemškim prevodom); Kres (1812 št. 28 obenem s Fellingerjevim nemškim prevodom); Denica (1812 št. 32 obenem s Fellingerjevim prevodom); Jesen (1812 št. 47 obenem z Jarnikovim nemškim prevodom); Damon na Melito (1813 št. 13 obenem s Fellingerjevim[176] prevodom); Arfe (1813 št. 21 obenem s Fellingerjevim prevodom); Bližava ljube (1813 št. 22 obenem s Fellingerjevim izvirnikom); Življenja iskre (1813 št. 52 obenem s Fellingerjevim izvirnikom). Pod „Arfo" in „Bližavo ljube" je skušal prikriti svoje avtorstvo ter se podpisal z „Rajnki".

Jarnik se je dobro zavedal, da potrebuje pesniškega mentorja, ter se oklenil misli, da bi mu tak mentor mogel biti Primic, kateremu je začel pošiljati svoje pesmi: najprej protinapoleonovski „Gromite gromači" in „Čudna viža v nebese priti", okoli maja ali junija 1811 zbirko 22 pesmi, ki jih je posebno cenil, v poznejših pismih še „Koledo", „Ulice vozke", „Denico"[176] in vse, kar je prinesla „Carinthia". V Primčevih glosah k pošiljkam je bilo sicer po vsej priliki več slabe filologije nego estetike, vendar je Primic obenem bržčas tudi omenil, naj bi Jarnik pesmi

izdal v posebni zbirki. Česa se je ob misli na objavo zbirke bal in kaj je od Primca želel, to je povedal graškemu prijatelju v pismu z dne 14. septembra 1811: „Ako se kedaj odločim, da izdam pesmi, Vam jih pošljem ter Vas prijazno poprosim, da ločite pleve od pšenice ter oskrbite izdajo. Začetnik je ob objavljanju plodov svojega duha previden, da, preboječ in deloma strahopeten, ker se boji biča kritike. Sam ne morem presojati, to more opravljati le družba slavistov; družba vidi bolje kakor posameznik, zato hočem svoje dobre in slabe otroke zaupati Vam, ki ste kot predsednik vključeni v večji in ožji krožek družbe". In ni se sramoval povedati, da so mu bile Primčeve bodrilne besede v veliko izpodbudo: „... posvečali ste pažnjo mojim neznatnim pesniškim poskusom in sodili, da imam dar za to; dobro, hočem torej še naprej služiti blagim Muzam ter nakloniti našim Slovencem v tej literarni panogi še marsikak majhen donesek."[176]

Ideja se na veliko škodo slovenskega pesništva ni uresničila, pač pa je objavil Primic tri Jarnikove pesmi, ki so izšle v „Carinthiji", tudi v „Branjih": Zvezdišče, Denico in Kres.

S Herderjevim člankom je hotel Jarnik pač vplivati na miselnost koroških inteligentov slovenskega rodu, a značilno je za takratne razmere v Celovcu, da je mogel članek brez vsakršnih ovir iziti (Car. 1812 št. 23).

Za objavljanje narodopisnih člankov sta pridobila Jarnika polemika proti Sartoriju[6] in Kopitar,[241] a prvi članki so izšli šele 1813: Züge aus den Sitten der Gailthaler (Car. št. 2, Vaterl. Blätter št. 12); Über die Gailthaler in Kärnten (Vaterl. Blätter št. 44—70); Die slovenischen Sibyllen (Car. št. 21). Tudi razprave o krajevnih imenih je začel priobčevati (Car. 1813 št. 44—45).[6]

Jarnikovim verzom gre med slovenskimi pesniškimi poskusi te dobe zaradi njihove pesniške cene prvo mesto. Klasicističnega vpliva se je mogel sicer tem manj otresti, ker je pridno hodil k Vodniku v šolo. Klasičen primer je „Moj zadnji kraj" (= Podkrnos): Krnos mu je Parnas; na njem kraljuje Apolon z Muzami, pod njim izvira „Hipokrene, čisti zvirk za pevce vse". Vpliv nemške pietistične miselne poezije prejšnjega stoletja se odraža n. pr. v „Denici" ali „Zvezdišču".[251] Toda poleg tujih glasov brnijo iz njegove pesmi včasih že zelo novi in iskreni glasovi. „Čajniška gmajna" je osebna izpoved, kakršne slovenska poezija do takrat ni premogla. Tudi oda „Na Slovence", ki je izšla skoro istočasno z Vodnikovo „Ilirijo oživljeno", se vkljub nekaterim starim rekvizitom po primernem izrazu za toplo čuvstvo ugodno

razlikuje od kranjske sodobnice. Jarnikovi prevodi so često svobodni, a prve res pesniške presaditve v slovenščino.[251]

Jarnik je bil dober prirodopisni opazovalec, a slab filolog, ker se je prerad uklanjal romantičnim nagibom.

Delo ostalih Koroščev celovškega okrožja je bilo v primeri z Jarnikovim neznatno, a v okviru preporodnega gibanja na Koroškem ne brezpomembno.

Grundtner je za Jarnikov prevod Geigerjeve sadjereje[244] vsaj hotel napisati uvod,[3] dasi ni izpričano, ali ga je res že tudi začel pisati.

Winter je v svoji oceni[244] Jarnikovega Zbéra po Jarnikovi sodbi zopet dokazal, da jezik temeljito razume.[3]

Koben je dal nekaj informacij o koroških bukovnikih,[3] katere je tudi Ahacel že pomagal spravljati v evidenco.[3]

V celjskem okrožju je Zupančič menda le nemški oblikoval,[193] a Kušovic[23] prišel med književnike le zaradi šolskih potreb, medtem ko ostaja Lipoldovo[6] pesmarstvo v tej dobi še neosvetljeno. V evidenco veselih družb sta prišli menda dve novi zdravici, ki jima avtor ni znan: „En hribček bom kupil" in „Preljubi sveti Urban".[281]

Alič ni pisal le osnovnošolskih knjig,[23] ampak je izročil Primcu tudi „Spisk nekaterih posebnih besed slovenskega jezika", a med velikimi počitnicami 1812 dal prepisati zanj tudi „več pesmi", ki jih po Primčevi sodbi „ne bi smeli zavreči." Primic je hotel pesmi izdati, vendar bi utegnile to biti narodne.[176]

Zanimiv delavec je postal v tej dobi Alvian, edini, ki je verzifikacijo mogel objaviti. Prvi je bil, ki je priredil in objavil specialno slovensko knjigo za šolsko darilo: „Praemium za male otročičke perviga klasa breške šule" 1810. Ko se je 20. marca 1811 rodil Napoleonu sin, je baje sestavil Alvian uspel kronogram ter dobil zato od cesarja Napoleona „bogat honorar".[101] Ako je vest pravilna, potem je to edini primer, da se je avstrijski Slovenec poklonil Napoleonu. Razlagati bi se dalo to le iz navdušenja za bivšo avstrijsko princeso, ki je postala mati Napoleonovemu sinu. Da mu pa tako navdušenje sicer ni pomenilo sovraštva do Habsburga, je dokazal Alvian 1811 s pesmijo „Hvala Svetlih cesarjov estrajherskiga rodu", ki jo je objavil 1811 v Celju. Ta verzifikacija, ki je, kar se tiče znanja slovenskega jezika in verzifikacije, pod vsako kritiko, ima namreč izrazito avstrijsko tendenco. Posvečena je zagrebškemu škofu Vrhovcu.[178]

V mariborskem okrožju sta filolog Jaklin in pesnik Modrinjak pisala v smislu Primčevega krožka, medtem ko je Volkmer ostal zvest svoji stari smeri, a je Verdinek hotel biti le množitelj nabožnih tekstov.

Jaklin je dopolnjeval rokopis svojega slovarja in pa lekcionarja v domačem narečju, ki ga je pač prirejal že v prejšnji dobi. Ko je dobil v oceno Aličevo začetnico, jo je odklonil 29. maja 1812 z motivacijo, da v mariborskem okrožju ni razumljiva, a obenem je branil še vedno hrvaški pravopis Naratove slovenske družbe.[6]

Modrinjak je[6] spesnil v teh letih svoji močni preporodni manifestaciji, katerih postanek je umljiv le v zvezi s Primčevo agitacijo: „Molitvo na božico Slovenko"[196] in „Amico Cvetkoni" za primicijo 18. sept. 1813.[243] Ker je poslal Primic Zupanu „Molitvo" že 14. junija 1811, pač ni nastala pod vplivom Vodnikove „Ilirije oživljene",[77] ki jo je prinesel Primic v Slovenske gorice šele v naslednjih velikih počitnicah. Gre torej za izviren odmev močne preporodne borbenosti.[176] Izmed Modrinjakovih pesmi z erotično vsebino spada v dobo med obe preporodni manifestaciji gotovo „Pripovest od goloba",[6] a pač še tudi marsikatera druga.

Osnovna misel „Molitve za božico Slovenko" je preporodna želja, naj se zatiranim Slovencem vrnejo zlati časi slave, obenem vsebuje pesem tudi obtožbo malomarne duhovščine. Preporodna misel je rodila tudi večino njenih ponesrečenih etimologij. Slična preporodna borbenost se odraža v poslanici Cvetku, prvi znani borbeni slovenski obsodbi odpadništva: „Zadni človek je na sveti, ki svoj rod za nič derži ... Erjav kakti Judaš bodi! Naj te pes za plotom jé; med Slovence naj ne hodi, ki je prav Slovenec ne." Modrinjak je imel mnogo več pesniškega daru kakor njegov prednik Volkmer, a kakor 10 let mlajši Jarnik se je razvijal brez potrebnega mentorja ter ostal v izrazu ohlapen in nedisciplíniran. Tudi v njem so se prepletali odsevi klasicizma in romantike. „V „Molitvi" n. pr. je moderno borbeno narodno čuvstvo vtisnjeno v pristni klasicistični okvir, ki si ga je izposodil pesnik pri Hrvatih.[251] O romantičnih odsevih pričajo predvsem njegovi erotični verzi, ki so bolj odkriti od Jarnikovih. Preporodno službo so verzi vršili, dasi so krožili le v rokopisih.

Za Volkmerjevo verzifikacijo te dobe sta značilni: Čujež ali najeti pes (4. maja 1813), Kruh ali človeška nevoščljivost (15. jun. 1813.)[224]

V Verdinkovem[3] molitveniku „Vsakdanji kruh" iz 1810 so važne cerkvene pesmi: nekaj jih je vzel iz Rupnika, nekaj iz Redeskinija, nekaj iz lekcionarja 1800, nekaj je pa tudi njegovih. Natisnili so le Verdinkov molitvenik, vse drugo je ostalo v rokopisu.

Najmarljivejši književni slovenski in slovenistični delavec v Avstriji je bil od jeseni 1809 do jeseni 1813 tisti Primic, ki je bil obenem najbolj goreč preporodni agitator.

Zapovrstnost Primčevih poskusov kaže jasno, kaj ga je naklanjalo k literarnemu vbadanju v dobi po ustvaritvi Napoleonove Ilirije: vabljivost Vodnikovih pesmi kakor že 1808—1809; filološke naloge, ki mu jih je dal v zadnjih mesecih 1809 Kopitar; potrebe slovenskega društva od 13. maja 1810 dalje; glasovi o novi jezikovnošolski politiki tudi v Avstriji od srede 1810 dalje; ozir na potrebe njegovih slušateljev od spomladi 1812 dalje. Kronološka vrsta glavnih njegovih literarnih poskusov v tej dobi je namreč nekako tale: slovarsko ekscerpiranje Trubarjevega Novega testamenta (prve tedne 1810); pesem „Žalostni lubčik" (2. maja 1810); delo za prireditev „Branj, listov in evangelijev" (jun. in jul. 1810); delo za slovensko-nemški slovar (od nov. 1810 do marca 1811); Popisuvanje Gmundskiga jezera (8. nov. 1810 po vrnitvi s potovanja); prevod iz Ilijade (17. nov. 1810); Abeceda za Slovénce, katéri se hòčejo slovensko brati naučiti (v prvi polovici 1811); Kratka slovénska pismenost ali gramatika za šole na kmetih (v prvih mescih 1811); prireditev Linhartovih „Micke" in „Matička" (1811); prevod Franklinove „Prave poti" s pesmima „Ako češ vesel živeti" in „Katir v terplénji no težavi" (1811); „Nemško-slovénske branja" s prevodi pesmi „Marnja od koze", „Otroci, dobro zastopite", „Hrepenenje otrok po pomladi" in „Pesem veseliga fantiča" (1811—1812); delo za nemško-slovenski slovar v treh redakcijah (od marca 1811 do 1812); prevod odlomka iz Goethejevega „Werthers Leiden" (17. maja 1811); Novi némško-slovensko bukvar, al A. B. C. otrokom léhko zastoplen (v zadnjih mesecih 1811 in 1812); pesmi „Šumi bol počasno mali zdenec", „Na njo", „Po ločitvi" in „Ob polnoči", (okoli nov. 1811); članek „Vorlesungen über die slovenische (oder windische) Sprache (apr. 1812); nemška predavanja o slovenskem jeziku na graškem liceju (od spomladi 1812 do poletja 1813); članek po Herderju „Historische Betrachtung" (maja 1813); prevodi razglasov (od jun. 1813 dalje).[176]

Več Primčevih stvari je izšlo tudi v tisku: Abeceda 1811; Prava pot k dobrimu stanu 1812; Vorlesungen über die slovenische (oder windische) Sprache (Der Aufmerksame 25. apr. 1812; Carinthia in drugi listi); Nemško-slovénske branja 1813; Historische Betrachtung (po Herderju: Der Aufmerksame 13. in 22. maja 1813); morda prevod „Oznanilo" z dne 5. junija 1813; Novi nemško-slovénski bukvar 1814.[176]

Največ daru je imel Primic za pisanje šolskih knjig. Pod Vodnikovim vplivom se je tudi on emancipiral od nazora, da je treba za slovenske otroke le suženjsko prevajati nemške tekste:[84] „Abeceda" je malodane enaka Vodnikovi, samo da ima na koncu nekaj več tekstov, med njimi Vodnikove „Napise za mésce"; „Branja" so nov tip čitanke, v katero je sprejel poleg Jarnikovih pesmi tudi Vodnikovi „Dramilo" (pod naslovom „Na Slovénce") in „Veršàc", odstavek „iz historije starih Slovanov ali Slovéncov"; „Novi némško-slovénski bukvar" ima vrsto izvirnih opomb.

Kot filolog Primic ni pomenil kdovekaj: glavna osnova za slovensko-nemški slovar mu je Pohlin, a za nemško-slovenskega Gutsmann, oba pa uporablja nekritično; slovniško gradivo in skripta za predavanja pričajo o človeku, ki je mnogo prečital, a se ni mogel dvigniti nad nivo kompilatorja. Slovarja, ki bi bil v primeri s Pohlinom ali Gutsmannom pomenil napredek, ali slovnice, ki bi bila boljša od Kopitarjeve ali Vodnikove, ne bi bil nikoli mogel ustvariti,[223] dasi je imel na službo razne rokopise sodobnikov,[167] razviti bi se pa bil utegnil v dobrega učitelja slovenščine.[223]

Pesniških poskusov iz Primčevega peresa te dobe je več, nego se jih da uvrstiti v kronološko vrsto.[176] Pesnik ni bil, vendar zaslužijo pozornost odsevi nove dobe v njegovih prevodih mladinskih pesmi ter v njegovih izvirnih ljubezenskih verzih.[251] Zbiral je tudi narodne pesmi.[176]

Primic je bil vedno in povsod entuziastičen preporodni agitator, tudi v šolski knjigi, na katedri graškega liceja, kot glosator Herderja v graškem listu. Za marsikak načrt je skušal znance vneti.[176]

Njegov jezik kaže vse slabosti, ki se jim je Ravnikar izogibal. Za vseslovenski jezik je delal bolj v teoriji ko praksi.[176]

V Primčevem društvu je prvotna navdušenost za delo sicer kmalu pojenjavala, toda vsaj dva graška študenta sta začela zelo pridno delati, in sicer oba v filološki smeri.

Bogoslovec Cvetko, ki je poznal Naratovo slovnico, a najbrž tudi slovarsko gradivo, ki je bilo pri Jaklinu,[176] je napisal tri stvari: opombe k drugemu delu Kopitarjeve slovnice[178] in oceno Šmigočeve gramatike. Prvi spis je izročil Primcu,[176] drugega je poslal Kopitarju. Obenem je 1811 začel zbirati gradivo za slovenski slovar, a Kopitarju je obljubil pred 27. nov. 1812 tudi etnografski opis svojih ljutomerskih Slovencev. Edini ostanek tega Cvetkovega dela: opombe h Kopitarjevi slovnici so prispevek razboritega mladeniča.

Jurist Šmigoc je na sličen način postal slovničar kakor Kopitar: poučeval je v slovenščini, a iz teh lekcij je nastala prva slovnica vzhodno-štajerskega narečja. Po zasnovi je prilagoditev Kopitarjevega slovniškega sistema na živo avtorjevo domače narečje.[195] Dobrovský in Kopitar sta ji bila precej naklonjena,[195] ker sta menila, da je poznanje živih narečij za ustvarjanje enotnega literarnega jezika potrebno. Primic pa je videl v delu tekmečevem menda predvsem tudi nevarnost jezikovnega separatizma ter ga pikro obsojal.[176] Slovnica je pisana nemški.

Skoraj vse delo mlajše generacije preporoditeljev v avstrijskih okrožjih je v zvezi s Primčevimi prizadevanji.

Velika škoda je bila, da je bil Kopitar, ki je bil daleč najsposobnejši slovenski slavist ter postajal učenjak svetovnega pomena, za oblikovanje v slovenski besedi izgubljen. Postajal je znanstveni žurnalist v najširšem pomenu besede, ki je sicer posvečal največ pozornosti informacijam o slavističnih problemih, a pritegoval tudi dolgo vrsto drugih.

Imel je Kopitar pač še razne slovenistične načrte, kakor so: slovenska slovnica za Francoze;[161] slovarček z ozirom na potrebe Francozov v Iliriji[161] ali celo slovensko-nemški slovar, ki bi naj napravil Vodnikovega nepotrebnega;[176] monografija o Popoviču, za katero ga je vnemal Dobrovski;[96] izdaja freisingenskih spomenikov, o katerih je imel poročilo od Dobrovskega že 21. avg. 1811, jih hotel prepustiti pozneje v komentirano objavo Dobrovskemu s pomočjo Vodnikovo in Zupanovo, a jih končno vzel v lastni program.[96] Toda vse to so bili načrti, ki jih Kopitar ali sploh ni resno jemal, kakor n. pr. slovensko-nemškega slovarja, ali jih radi svoje žurnalistične zaposlenosti odlagal.

Kopitarjevih člankov v dunajskih listih v dobi od dec. 1809 do konca 1813 je nad 80.[194] Večina izmed njih je imela tudi za Slovence kako preporodno pobudo, pa naj si je hotel govoriti

pisec tudi predvsem o drugih Slovanih, Grkih ali Madjarih. Glavni izmed člankov, ki imajo pomen tudi za slovenski preporod, so sledeči: ocena „Slavina", časopisa Dobrovskega (Annali marca in maja 1810); Adresse der künftigen slavischen Akademie, an den Verfasser des Aufsatzes: „Das vormalige und das künftige Illyrien" im Dezemberhefte der von Archenholzischen Minerva 1809 (Vaterl. Blätter 10. apr. 1810); Patriotische Phantasien eines Slaven (Vaterl. Blätter 5. jun. 1810); Slavische Sprachkunde (Annalen apr. 1811: ocena čeških slovnic Dobrovskega in Nejedlega ter hrv. slovnice iz 1810); Slavische Völkerkunde (Annalen avg. 1811: ocena Hacquetove knjige iz 1801 o južnih Slovanih); Windische Sprachkanzel in Gräz (Vaterl. Blätter 7. okt. 1812); Professor Hromadko's böhmische Sprachkanzel und Zeitung in Wien (Vaterl. Blätter 14. okt. 1812); Blick auf die slavischen Mundarten, ihre Literatur und die Hilfsmittel sie zu studieren (Wiener allgem. Literaturzeitung 27. u. 30. apr. 1813); Koller, Eine Geistesstimme an Herrn Schultes (tam jun. 1813).[194]

Slično važnost za slovenski preporod so imele znanstvene naloge, ki jih je predlagal Kopitar svojim znancem in dopisnikom tako v Iliriji kakor tudi Avstriji. Glavne izmed teh nalog so bile: novi prevod biblije — Zupanu in drugim;[238] delo za slovar — Primcu[176] in Zupanu;[121] etnografski opisi — Jaklinu, Cvetku, Zupanu, Jarniku[65] in Rudežu; zbiranje narodnih pesmi — Primcu,[176] Zupanu;[121] komentiranje freisingenskih spomenikov — Vodniku, Zupanu.[96]

V časopisih in pismih je opozarjal 1809—1813 Kopitar na potrebo splošnega alfabeta za Slovane, ki pišejo z latinico, torej tudi Slovence. Najprej ga je pričakoval od Dobrovskega,[195] nekako od marca 1812 ga je hotel ustvariti sam.[3] Mnogo važnejši s stališča slovenskega preporoda so bili drugi momenti njegovih člankov in pisem: reklamiranje vsega slovenskega ozemlja za enoten kulturni okoliš in opozarjanje na potrebo enotnega literarnega jezika; iskanje slovenističnih delavcev; podčrtavanje raznih okoliščin, ki bi utegnile doma netiti samozavest, pri tujcih dvigati ugled, n. pr. tudi številnosti Slovanov, in to s pozivom na „Schlözerjeve milijone".

Nekaj posebnih odsevov preporoda.

Poleg porasta agitacije in pojačenega dela za uveljavljenje slovenskega jezika v šoli, uradu in knjigi so napovedovali novo dobo še razni drugi momenti.

Klic po reformi pravopisa med Slovenci ni hotel več utihniti, kar jo je Kopitar v slovnici zanetil.[3] Ljudje, ki so se tako vneli za to reč, niso opazili važnih momentov: da v takem obsegu, od katerega bi imeli korist tudi Slovenci, ni izvedljiva; da taka reforma, ki bi se tikala samo Slovencev, ne samo, da ni koristna, ampak da je škodljiva.

Važnejši in pomembnejši je bil klic po vseslovenskem literarnem jeziku, ki je prihajal zlasti s Kopitarjevimi[3] in Primčevimi[176] pismi.

Novo orientacijo so izpričali preporoditelji tudi s propagiranjem nove etnografske terminologije, izrazov, kakor: Slovan, Slovenija, Slowene, Čeh, itd.[3]

Slovenizacija medsebojne korespondence preporoditeljev je izza začetkov v prejšnjem razdobju močno napredovala.[3]

Tudi prepričanje, da je treba slovenske priimke pisati v slovenskem pravopisu, krajevna imena slovenskih krajev tudi v tujem tekstu beležiti v slovenski obliki, je polagoma dobivalo pristaše, dasi je malokdo bil dosleden.[3]

o O o

Razdobje Napoleonove Ilirije je Slovence tako v Iliriji kakor tudi v Avstriji razgibalo kakor še nobena druga doba.

Glavno zunanje gibalo je bila politična uvidevnost oblastnikov: Francozom je pomagala najti formulo, ki je koristila njim in njihovim novim sodržavljanom; Avstrijcem je dopovedala, da ne smejo imeti povsem drugačne jezikovne politike.

Glavno notranje gibalo je bila navdušenost naraščaja, ki je videl nove možnosti in cilje.

Romantika je že močno vplivala, ne samo pri Nemcih v smeri tolerance, pri preporoditeljih v smeri večje borbenosti, ampak zlasti tudi na pesništvo.

Glavna ovira, da bi se nove možnosti zlasti v Iliriji bolj in smotrneje izrabile, je bila maloštevilnost ljudi s preporodno miselnostjo med starejšo generacijo.

Smrt je ugrabila 1809—1813 le neznatnejše ljudi: umrl je Kampust[3] 1810, p. Sullak[3] 15. maja 1812, Franc Repič[3] 7. sept. 1812, Anton Spendou[3] 1813. Hujše udarce je dobil preporod pod jesen 1813, a zadala mu jih ni smrtna kosa: v Iliriji so se morali Francozi umakniti Avstrijcem, a v Gradcu je Primic duševno obolel.

1814—1819: Restavracijsko petletje četrtega decenija Zoisovega mentorstva je pomenilo za slovenski preporod povratek k smernicam in ozirom, ki jih je vsaj nekaj preporoditeljev, in to zelo aktivnih, že bilo potisnilo ob stran: slovenski politični nacionalizem, kolikor ga je bilo, je hitro izginil, a ostalo je samo gibanje za regeneracijo literarnega jezika in večji obseg.

Evropski in državni okvir.

Najtehtovitejše literarne vrednote so pošiljali 1814—19 na knjižni trg Angleži: Byron, Manfred; Scott, Waverley, Ivanhoe; Wordsworth, The excursion; Thomas Moore, Lalla Rookh; Keats svoje verze. Tudi Nemci so uspešno tekmovali: Goethe, Italienische Reise, West-östlicher Diwan; E. T. A. Hoffmann s povestmi; Uhland, Gedichte; Rückert, Geharnischte Sonette; Grillparzer, Die Ahnfrau, Sappho. Med Francozi so napovedovali obračun s preteklostjo in reakcionarno sedanjostjo: Pierre Jean de Béranger, Chansons; Hugo z odami.[260] Estetski nazor romantikov je pač zmagoval, toda kdor primerja angleške in nemške romantike te dobe, mora kmalu opaziti, da je med njimi velika razlika. Še večja je razlika med politično usmerjenostjo vodilnih nemških romantikov in mnogimi med mladimi pisatelji, ki so pripravljali pot za zmago nove poezije v Franciji: nemški romantiki so bili po večini v službi politične reakcije, mnogi francoski mladi pisatelji so zagovarjali nasprotno politično smer, dasi so imeli tudi oni smisel za religiozno življenje.[260]

Znanstvena literatura, ki je bila pomembna tudi za oblikovanje preporodnih ideologij zamudnikov, je dobila pod vplivom romantika Friedricha Schlegla in romantičnih univerzalnih idej novega predstavnika. To je bil Nemec Franz Bopp s spisom iz 1816: Über das Conjugationssystem der Sanskritsprache in Vergleichung mit jenem der griechischen, lateinischen, persischen und germanischen Sprache.[260] Bopp je bil utemeljitelj primerjalne slovnice indoevropskih jezikov, a Slovani so se morali ob prvem njegovem spisu vprašati, zakaj slovanskega predstavnika v njegovi knjigi zaman iščejo.

Med etnografske spise, ki so utegnili zelo vplivati zlasti na preporodno miselnost avstrijskih Slovanov, spada spis, pri katerem je ob rojstvu Napoleonove Ilirije sodeloval Kopitar. To je delo v 4 knjigah p. n. „Voyage en Autriche, ou essai statistique

et géographique sur cet empire", ki jih je dal 1814 v Parizu natisniti Marcel de Serres, pariški univerzitetni profesor geologije in mineralogije, bivši Napoleonov nadzornik za umetnost in tovarne, ki je o avstrijskih Slovanih razpravljal 1809 na Dunaju tudi s Kopitarjem.[161] Avtor sam pravi, da so ga na potovanjih po Avstriji posebno zanimali Slovani. Kdor izmed slovanskih preporoditeljev v Avstriji je delo čital, se je mogel ustaviti ob marsikateri strani, saj je Serres naglašal n. pr. tudi: da so Slovani najštevilnejši narod v Evropi; da se preveč dele na plemena, jezike in narečja, ki imajo žal tudi različne pravopise; da ima avstrijski cesar med svojimi podaniki več kot polovico Slovanov; da se slovenski jezik na Kranjskem „zlasti odlikuje po svoji harmoniji", tako, da „se zdi sposoben onih različnih tonov, ki delajo italijanski jezik tako čaroben"; da so Slovani pod najrazličnejšimi vladami ohranili enotnost običajev; da je slovanski jezik povsem konformen z grškim, latinskim in nemškim tako glede korenin kakor glede slovnice.

Novih takih apologij slovanskih preporodnih prizadevanj, kakor je bila v Herderjevem članku „Ideen", ali takih obsodb vsakršnega kulturnega zatiranja zaostalih narodov, kakršnega je izrekel 1812 pred dunajskim občinstvom romantik Friedrich Schlegel, nemški romantiki 1814—1819 niso izoblikovali, pač pa je Friedrich Schlegel svoje dunajsko predavanje, v katerem je omenjena obsodba vsakršne raznarodovalne politike, 1815 objavil v tisku.[148] S tem je dobil marsikdo, ki 1812 ni bil na Dunaju in ni poslušal Schleglovega predavanja, priliko, da se prepriča, kako je sodil o raznarodovalni politiki legacijski svetnik pri avstrijskem zveznem poslaništvu v Frankfurtu.

Med nemške vseučiliške profesorje, ki so utegnili vplivati na miselnost zamudnikov, je spadal H. Luden, profesor zgodovine v Jeni, kjer je študiralo tudi več slovaških protestantov, n. pr. 1815/17 Šafařík, 1817/19 Kollár. Luden je pojmoval zgodovino kot sredstvo za vzbujanje dejanstvene ljubezni do domovine in naroda, ter ni skrival misli, da veljajo njegovi nacionalni nazori tudi nenemškim tlačenim narodom, n. pr. Čehom.[228]

Med zamudniki pa še ni bilo nobenega, ki bi bil smel misliti na uspešno tekmo z vrhovi evropskih literatur.

Vsi evropski književni zamudniki na sličnem mestu v razvojni črti svojega preporoda kakor Slovenci so smeli in morali

računati z obljubami in ovirami, ki so jih vsebovale listine, kakor: proklamacije Napoleonovih nasprotnikov izza 1813[25] in med dunajskim kongresom od sept. 1814 do jan. 1815;[161] listina nemške zveze z 8. jun. 1815; dunajska sklepna listina z dne 9. jun. 1815; dogovor med ruskim, pruskim in avstrijskim vladarjem z dne 26. sept. 1815, znan pod imenom svete alijanse, ki so se ji pridružile pozneje vse države, izvzemši Anglijo, Turčijo in papeževe zemlje.[260]

Bila je pač posledica političnih nacionalizmov, ki so se razvili ob geslih francoske revolucije in ob novih gospodarskih prilikah,[259] da je vera v zmago svobode rasla, čeprav je mnogokaj opozarjalo na drugačno možnost razvoja.[261]

Izmed teritorialnih določil jih je bilo za pojačenje nacionalizmov, ob katerih so se utegnili osveščati tudi zamudniki, le nekaj še precej ugodnih. Nemcem je dunajski kongres vrnil neko državno skupnost in neke skupne naprave, čeprav je bila „nemška zveza", v kateri je predsedovala Avstrija, le ohlapna združitev, ki je vsiljevala dolžnosti tudi Slovanom habsburških dednih dežel.[260] Poljaki so dobili svoje „poljsko kraljestvo", ki je imelo za vladarja sicer ruskega carja, a obsegalo vendar skoraj 82 odstotkov stare poljske države.[260] Norvežani, ki so se morali ločiti od Dancev ter prišli v zvezo s Švedi, so bili povsem v novem položaju, ker so morali namesto danščine sprejeti za literarni jezik sedaj švedščino ali pa začeti polagoma zopet misliti na uvedbo svojega jezika v knjigo. V sličnem položaju so bili tudi Finci, pri katerih je švedska kulturna orientacija postajala anahronizem, ker so že od 1809 bili združeni z Rusijo ter ostali carjevi podaniki.[1] Nacionalizmu naravnost v posmeh so bila določila o Iliriji, Italiji in Nizozemski: z Belgijo so povečali Nizozemsko brez ozira na belgijski francoski življ;[260] italijanski narod, ki se je pokoril v Napoleonovi dobi samo eni volji, čeprav raznim njenim organom, so podredili zopet vrsti vladarskih volj, med drugimi tudi volji nemškega avstrijskega cesarja, ki sta mu pripadli Venecija in Lombardija;[260] Ilirce so spravili zopet v zvezo z nemškimi avstrijskimi deželami in nemškimi Habsburgovci.[207] Za prizadevanja Grkov in Srbov, da se otresejo turškega jarma, se kongres ni brigal. Bilo je že 1815 jasno, da hoče sveta alijansa postati čuvarica politične „zakonitosti" in nasprotnica vsakršnim prizadevanjem za politično osvoboditev narodnih ozemelj, ki so bila pod oblastjo tuje skupine.[260]

Mnogi so si obetali hasek od obljubljenih političnih svoboščin, dasi so bile tudi te obljube zelo splošne.

Že cesar Franc je v vojnih oglasih obetal, da bo storil vse za dvig duhov, a oglas združenih sil s 25. februarja 1813 je naglašal, kako se je nemški narod vedno boril za svobodo duha, ter obetal, da se vrne nemška država v moderni obliki. A zvezna listina je obljubljala v čl. 18. podanikom nemških zveznih držav vrsto pravic, med njimi tudi „enakomerna določila o tiskovni svobodi."[25] Tudi car Aleksander je obetal svojemu poljskemu kraljestvu liberalno ustavo. A 22. maja 1815 je obljubil ustavo tudi pruski kralj.[260]

Spričo dejstva, da so imele ustavo, važno napravo, ki je za popularizacijo vsakršnega preporoda zamudnikov skoraj neobhodno potrebna, n. pr. Anglija, Nizozemska, Severna Amerika, Francija itd. že od prej, je mogel marsikdo prezreti, da je novi francoski vladar vkljub konstituciji izvajal krvavi režim restavracije, da se je na Španskem vladar takoj po vrnitvi otresel vseh ozirov na ustavo in da so bile na dunajskem kongresu tudi besede o „pravicah" podanikov zelo splošne. Res so dali ustavo nekateri vladarji, ki so pripadali „nemški zvezi": 1816 saško-weimarski; 1818 bavarski in badenski; 1819 württemberški. Drugod so se svobodoljubni elementi za ustavo krepko borili: na Španskem, na Portugalskem, v Neaplju, na Siciliji in tudi v nekaterih nemških državicah. V raznih deželah so snovali društva, ki so imela namen, da mimo sklepov dunajskega kongresa izvojujejo ali ustavo ali tudi izpremembo dotakratne pripadnosti dotičnega ozemlja. „Hetairija filikov", tajno grško društvo s političnimi cilji za osvoboditev Grkov, ki je nastalo 1814 v grški koloniji v Odesi, je preneslo 1818 svoj sedež v Carigrad ter imelo precej zaslombe v Rusiji, kjer je bil Grk Kapodistrias od 1816 zunanji minister. Karbonarji v Italiji, tajno društvo, ki je menda že v prejšnjem razdobju nastalo v neapoljski kraljevini, si je po 1815 razširilo cilj v smer neodvisnosti in ujedinjenja vseh Italijanov ter se je bliskovito širilo po vseh italijanskih zemljah. Burševska in Jahnova telovadna društva v Nemčiji, prva stara, druga nova, so vedno glasneje širila klic po nemškem ujedinjenju ter po uveljavljenju svobodoumnih političnih načel.[260]

Da je tudi še po 1815, torej vkljub čuvanju dunajskega kongresa nad legitimnostjo, bilo mogoče z uspehom delati za politično svobodo podjarmljenega naroda, je kazala druga srbska vstaja pod Milošem Obrenovićem.[7]

Klic po ustavi je bil vedno tudi klic po liberalni cenzuri, ki je bila za preporodno gibanje zamudnikov silno pomemben pogoj. Ljudje, ki niso poznali pravih tendenc avstrijskih vodilnih osebnosti, so se res še nekaj let po dunajskem kongresu utegnili udajati optimizmu in misliti, da dobi nemška zveza v doglednem času liberalen tiskovni zakon, kajti 1817 so uglednemu članu zveznega zbora naročili, naj zbere vsa določila posameznih zveznih držav o tisku, a predavanje o tem predmetu dne 18. okt. 1818 je skušalo pokazati knjižno policijo Avstrije v čim ugodnejši luči.[225]

Luden v Jeni je svojim dijakom naravnost govoril, kako so vladarji po francoskih vojskah svoje narode ogoljufali, ker so jim v stiskah vse obetali, a jim sedaj ničesar ne dado.[226]

Avstrija je dajala najmanj upanja na zmago prizadevanj za politične svoboščine. Toda tistim preporodnim gibanjem, ki so ostala na osnovi kulturnega nacionalizma ali se tje vrnila, to še ni bilo mnogo večja ovira kakor nemško-avstrijski književni proizvodnji.

Glavno zatočišče onih romantikov, ki so s svojo politično ideologijo povzročili, da je dobival izraz romantik in romantika vkljub zmagoslavnemu poletu romantične estetike vse slabši glas, je bila tudi 1814—1819 avstrijska prestolica. A prav okoliščina, da se je romantika na Dunaju pod protekcijo cesarja Franca in ministra Metternicha, ki sta jo rabila, da z njeno pomočjo zatreta klice po svobodi, še vedno utrjevala, je bila ugodna tako za notranji razvoj preporodov kakor tudi za odnos dunajske vlade do nenemških narodov.

Izmed onih romantikov, ki so že v prejšnjem razdobju delovali na Dunaju, so bili tam tudi sedaj n. pr.: Friedrich Schlegel, med kongresom do odhoda v Frankfurt; Gentz, prvi tajnik dunajskega kongresa, ki je bil pozneje mnogo odsoten, ker je na večini evropskih diplomatskih konferenc vodil zapisnik; redemptorist Hofbauer, ki je ostal spiritual pri uršulinkah; žurnalist Pilat; predstavnik romantične državne in socialne teorije Adam Müller mimogrede 1815 in 1819; Klinkowström, ki je 1814 postal katolik, a 1818 otvoril glasoviti svoj penzionat za vzgojo mladih plemičev strogo v duhu politične in cerkvene romantike. Novo in važno pridobitev za dunajsko romantiko so pomenili: Zacharias Werner, poleg Kleista največji dramatični talent nemške romantike, ki je 1814 kot konvertit in 46letni novomašnik

prišel na Dunaj ter si kot pridigar kmalu dobil priimek „pozavna sodnega dne"; Jakob Grimm, znameniti prijatelj romantikov, ki je bil ob kongresu na Dunaju kot westfalski legacijski svetnik; avtor asketičnih in mističnih pesmi Johann Peter Silbert, ki je od 1817 živel deloma na Dunaju.[125]

Poseben značaj sta dajala dunajski verski romantiki te dobe redemptorist Hofbauer in njegov ožji krog, ki sta že umela svojemu namenu udinjati v precejšnji meri tudi državno politiko in literaturo. Hofbauerjevo religiozno stremljenje je bilo v rezkem nasprotju z racionalističnim in janzenističnim verskim idealom, a v delnem nasprotju tudi z religioznim pojmovanjem prvih romantikov. Ako so pridigali avstrijski janzenisti umovalno razglabljanje o prvotnem krščanstvu in versko strogost, ki se je pri epigonih izprevrgavala v mrkost, a se prvi romantiki izživljali v estetični verski ekstazi, je polagal Hofbauer naglas na sočutje in dobrodelnost ter pridigal veselo, socialno katoličanstvo, ki ne „sedi v glavi, marveč v srcu človeškem." Pojmovanje ni bilo nič povsem novega, ker je imela slična miselnost v avstrijskih menihih vedno svoje predstavnike. Toda Hofbauerju se je posrečilo to miselnost poživiti, pridobiti zanjo tudi ugledne laike ter jo potisniti v ospredje.[149]

V početju Hofbauerjevega kroga je bilo mnogokaj fantastičnega, morebiti tudi pozerskega. Racionalist, kakor je ostal vkljub vsemu n. pr. Kopitar, je le z nekim občutkom sramu mislil na Schlegla, ki kleči v Hofbauerjevi spovednici, drži rožni venec v roki in se križa na kmetiški način, na pisma lepe grofice Stolberg lepi Schleglovi ženi o neki čudodelni nuni pri Mainzu in na podobne nove pojave.[149] Janzenisti so utegnili čutiti, da tiči za njihovo miselnost v novem gibanju velika nevarnost; da bi pa bila v teh stremljenjih direktno kaka nova opasnost za preporodne akcije, ni mogoče reči, dasi se je s slabljenjem janzenizma slabil tudi pomen, ki ga je njihova miselnost imela za jezikovno kulturo zamudnikov.[16]

Izmed romantičnih dunajskih časopisov[125] so še izhajali n. pr.: Vaterländische Blätter, katerih uredništvo je po Armbrusterjevi smrti 1814 prevzel Fr. Sartori; Der oesterreichische Beobachter, historični organ Metternichov, čigar uredniku Pilatu se na stroge cenzurne predpise ni bilo treba ozirati; Wiener allgemeine Literaturzeitung, ki je imela od 1814 romantika Collina za urednika, a je pešala in 1816 prenehala izhajati; Hormayerjev Archiv itd. Z letom 1818. so dobili dunajski romantiki

nov list: Wiener Jahrbücher der Literatur, ki so bili oficiozen organ za namene državne pisarne; urejeval jih je v začetku Collin. Vsi ti listi so stali na avstrijskem stališču ter imeli odprte predale tudi za poročila o slovanskih literaturah in za etnografske prispevke o slovanskih narodih.

Slično so ostali usmerjeni do nenemških narodnosti tudi nemški listi v pokrajinah:[125] Der Aufmerksame v Gradcu; Carinthia in nova Kärntnerische Zeitschrift v Celovcu; v Ljubljani Laibacher Wochenblatt, ki so ga obnovili 1814, in njegov naslednik Illyrisches Blatt od začetka 1819 dalje. Še pomembnejši za preporodne akcije so bili članki, ki so jih napisali Nemci tako,[228] da so jih zamudniki utegnili prilagajati ali videti v njih naravnostno izpodbudo: tako je Der Aufmerksame 1815 pisal o narodnem ponosu; v Hormayerjevem Archivu je predstavljal Millauer 21. avg. 1818 kot nekaj povsem naravnega, da je treba na Češkem vplivati na „narodnega duha, oliko in jezik" Čehov.

Cenzurno prakso so pač neprestano poostrovali, toda utesnitve so veljale prav tako za nemško proizvodnjo kakor za knjige zamudnikov. Opazljiva je tendenca, zagotoviti škofom vpliv na cenzuro verskih in nabožnih knjig: odlok z dne 10. jul. 1814 je namreč zaukazal, da morajo škofje dobiti v izjavo vse bogoslovne in nabožne knjige, a cenzurne oblasti vse pripombe škofov, s katerimi bi spričo obstoječih navodil ne mogli soglašati, predložiti v odločitev vladarju. Dvorni dekret z dne 14. novembra 1815 je izrečno zahteval, da je treba predložiti rokopis v dveh primerkih, tako da prošnja za oprostitev drugega primerka ni bila več smotrna. Z mrzlično nervoznostjo so začeli zopet prepovedovati knjige, tako da je „Neues durchgesehenes Verzeichnis der verbotenen deutschen Bücher", ki so ga končno 1816 zopet natisnili, samo za dobo od 1. julija 1814 obsegal 350 strani. Na čelo najvišjega dvornega policijskega in cenzurnega urada je prišel 1817 šlezijski grof Jožef Sedlnitzky,[11] mož z izrednimi detektivskimi talenti, a brez vsakega smisla za kulturo in za človeško dostojanstvo, že z zunanjo podobo opozarjajoč na človeka brez kulturnih potreb.

Odnosi med državo in cerkvijo[149] so ostali v Avstriji pač povsem drugačni, nego so bili n. pr. v Napoleonovi Iliriji, vendar je bilo v tem še malo takega, kar bi bilo utegnilo preporoditelje posebno vznemirjati. Cesar Franc in Metternich sta ostala, kar se tiče teh odnosov, prava jožefinca. Njun cilj ni bila svobodna cerkev, niti na misel jima ni prihajalo, da bi za-

čela odstranjevati nadzorstvo države nad cerkvijo. Oba sta bila prepričana, da moreta doseči svoj glavni cilj, t. j. zator vsake želje po omejitvi absolutizma in uvedbi konstitucije, v Avstriji le s pomočjo cerkve in šole, zato sta se trudila, da ne dovolita rimski kuriji glede avstrijskih katolikov odločilne besede in da obdržita cerkev in vero v taki službi države, v kakršni sta bili doslej. In ker je bila med pristaši avstrijske državne namesto papeške cerkve tudi večina cerkvene hierarhije in višjega uradništva, so romantiki nekatere svoje cerkvenopolitične namene le počasi dosezali, a drugih sploh niso mogli doseči. Zelo značilen je v tem oziru cesarjev odnos do ukinjenega reda jezuitov in do novega reda redemptoristov ali ligvorijancev: dasi so se smeli jezuitje, katerih red je papež z bulo 7. jul. 1814 v celoti obnovil, še 1815 naseliti v državah Italije, na Francoskem, na Španskem, v Belgiji itd., jim avstrijski cesar vendar še ni dal takega dovoljenja; in čeprav je spadal redemptorist Hofbauer med najuglednejše in najvplivnejše osebnosti cesarske prestolice, vendar ni mogel dočakati, da bi si smel njegov red ustanoviti svoj dom tudi v Avstriji. Pač tako si je treba razlagati tudi okoliščino, da je režim v tej dobi pri imenovanjih duhovnikov za vplivna mesta le še redko odklanjal janzeniste radi njihove orientacije.

Dobrohotna toleranca, ki jo je kazala že prej vlada do tistih preporodnih teženj nenemških avstrijskih narodov, ki niso kazale političnih namenov, se je v teh letih morda zopet nekoliko okrepila. Gotovo je pripomogla k temu tudi miselnost, ki so jo širili romantiki. Sicer pa noben uviden državnik ni mogel priporočati v tem oziru izpremembe kurza, ker je bila možnost nove nevarnosti še preblizu. Zato se preporodni proces tudi pri nobenem avstrijskem zamudniku ni zaustavil. Obseg koncesij režima pa se je ravnal tudi v dobi restavracije po preteklosti dotičnega naroda in po sili, s katero so preporoditelji zagovarjali nove zahteve.

Madjari so si v jezi, da cesar po 1812 njihovega državnega zbora ni več sklical, tem vneteje prizadevali, da v vseh panogah književnega udejstvovanja nadoknadijo, kar so v preteklosti zamudili.[263]

Češki politični uradni list je imel vsa ta leta tudi češko beletristično prilogo. Čehi so govorili tudi že o ustanovitvi „Matice češke" za izdajanje češkili knjig ter že imeli tudi idejo za

ustanovitev „Museuma Království Českého". Hanka in tovariši so skušali podpreti preporodno gibanje s kraljedvorskim rokopisom in drugimi falzifikati, ki so bili tako spretno narejene umetnine, da so dosegle svoj namen, ker je velika večina naroda verovala v njihovo pristnost. „Počátkové českého básnictví, obzvláště prozodye", ki sta jih 1818 ob Jungmannovi pomoči izdala omladinca Palacký in Šafařík, so prinašali z zagovorom kvantitetnega prozodičnega načela namesto naglasnega v češko pesmotvorstvo sicer zmedo, vsebovali so pa obenem obsežen načrt borbenega preporodnega dela. Dobrovský je poklonil slavistom znameniti „Entwurf zu einem allgemeinen Etymologikon der slavischen Sprache" (1813), izdajal zopet slavistični časopis v nemškem jeziku (Slovanka 1814 in 1815) ter priredil novi izdaji zgodovine češkega jezika in češke slovnice.[9]

Upoštevanje češčine v šoli je moglo biti slovenskim preporoditeljem vzgled, na katerega bi se smeli pozivati. Na Češkem so prej ko slej obstajale osnovne šole, kjer se češki otroci niso učili nemščine ter imeli samo češke knjige. K prejšnjim stolicam češkega jezika so moravski stanovi 1815 pridružili še novo olomuško, dasi samo v teoriji, ker ji še niso imenovali predavatelja. Položaj češčine v gimnazijah, kjer je že od 1805 bilo dovoljeno predavati o češčini, a grške in latinske klasike poljubno prevajati v nemščino ali v češčino, je dobil z odlokom dvorne študijske komisije z dne 23. avg. 1816 novo in še širjo osnovo. Odlok je določil namreč stvari, od katerih so si obetali češki preporoditelji novo zlato dobo češkega jezika in češke literature: da naj predlagajo za prefekte in profesorje na čeških in takozvanih utrakvističnih gimnazijah samo take ljudi, ki so vešči češčine; da naj vežbajo učence, ki znajo češki, tudi v prevajanju v češčino in v pisanju čeških sestavkov; da se naj v filozofskih in juridičnih predavalnicah v začetku vsakega leta slušateljem naznani, da pritiče ob zasedbi političnih mest v čeških deželah prednost, če so druge okoliščine enake, prošnjikom, ki znajo češki. Dekret z dne 20. dec. 1816 je imel slične določbe tudi za bogoslovce in medicince. Za odnos vlade do češčine je vztrajanje pri teh odlokih tem značilnejše, ker so imeli med češkimi Nemci tudi hude nasprotnike.[9]

Srbi so ohranili svoj časopis, a od 1815 so imeli v Davidovićevem Zabavniku tudi svoj prvi almanah, ki je izhajal na Dunaju kakor Novine. V Vuku Karadžiću so po zaslugi Slovenca Kopitarja dobili izrednega kulturnega delavca, ki je že s prvimi

deli, kakor „Malo prostonarodnjo sloveno-serbsko pesnarico" (1814), „Pismenico serbskoga jezika" (1814), „Narodno srbsko pjesnarico" (1815) ter „Srpskim Rječnikom" (1818) postal pomembnejši od vseh svojih slaveno-serbskih sodobnikov, dasi mu je bila nasprotna skoraj vsa srbska javnost tako v ogrski kakor tudi v turški Srbiji: z omenjenimi deli je namreč položil temelj, da izpodrine mrtvi „sloveno-serbski" književni jezik z živim srbskim, neokretni stari črkopis s spretno reformiranim in dopolnjenim.[156]

Tudi pri Hrvatih bi bili mogli Slovenci 1814—1819 opaziti marsikako okoliščino, ob kateri se je zamudnik utegnil pomuditi. Ker se je vladalo brez državnega zbora, je bilo v dobi političnega mrtvila tem pomembnejše, da so književni poskusi netili prestrašeno hrvaško narodno zavest.[141] Zagrebčan Antun Mihanović je izdal 1815, ko je bil jurist na Dunaju, na kajkavskem jeziku „Reč domovini od hasnovitosti pisanja vu domorodnom jeziku". Pisec je razvijal prosvetljensko in romantično teorijo o narodnem jeziku ter šel v svojih zahtevah dalje od katerekoli slovenske sodobne preporodne manifestacije: zahteval je namreč, in to prvi tudi med Hrvati, da se na Hrvaškem latinski uradni jezik povsod v javnem življenju umakne narodnemu.[7] Toda taki zahtevi je nudila tako hrvaška sodobna književna proizvodnja s posameznimi pesmimi, prevodom pobožne igre, stoletnim koledarjem, juridičnimi traktati itd.,[155] kakor tudi nebrižnost hrvaškega občinstva še slabo oporo. Zato 1818 tudi poskus Karlovčana Djura Šporerja, ki je bil takrat medicinec na Dunaju, ni uspel: ko je prosil za dovoljenje, da sme izdajati „Oglasnik ilirski", ki bi bil postal prvi hrvaški časopis na tej strani Velebita, mu je Metternich, ki je upal s takim listom „ilirske" Srbe izneveriti simpatijam za Rusijo, pač dovolil,[141] toda naročnikov se ni nabralo toliko, da bi se načrt bil dal uresničiti.[7]

Za Slovence sta pomenila vrnitev Avstrijcev v Ilirijo v jeseni 1813 ter končni zaton Napoleonove zvezde izjalovljenje upravičenih nad.

V novi politični ureditvi Ilirskih dežel je marsikaj spominjalo na francosko dobo, dasi bolj na videz. Cesarski patent z dne 3. avgusta 1816 je določil, da ohranijo Kranjska, beljaško okrožje, Goriška, Primorska, nekdanje ogrsko Primorje in k civilni Hrvatski pripadajoči deli še nadalje skupno ime Ilirija, a k Iliriji, ki je postala s 1. septembrom 1816 kraljestvo, so pridružili še distrikta Goriško in Čedad z beneškimi Slovenci ter

celovško okrožje, ki je pa ostalo začasno še pod graškim gubernijem.[202] Za Slovence so prihajali odslej v poštev trije guberniji: graški za štajerske in začasno še za koroške v celovški kresiji, tržaški za primorske ter ljubljanski za kranjske in koroške v beljaškem okrožju. V preporodnem smislu je utegnila prinašati ta razdelitev korist le Slovencem beljaškega okrožja, ki so ostali pod kranjskim vplivom.

Nova ureditev škofijskih mej je bila za slovensko preporodno akcijo škodljiva, ker so koroške slovenske župnije v beljaškem okrožju prišle zopet pod krško škofijo, kjer so Nemci imeli večino.[200] Važno je bilo, da je ostalo celovško bogoslovje skupna ustanova za krško in lavantinsko škofijo in da je bilo skupno bogoslovje v Kopru 1814—18 za vse štiri istrske škofije, a od 1818 v Gorici skupno bogoslovje za Istro, Trst in Gorico,[22] dočim so bogoslovci goriške nadškofije prej študirali v Ljubljani.

Škodo za preporod, ki je tičala že v razcepljenosti Slovencev na vrsto pokrajin in gubernijev, so povečale še razlike med guberniji: Štajerska in Koroška je imela svojo staro fevdalno stanovsko ustavo, Kranjska jo je dobila šele 1818 zopet, a v zelo okrnjeni obliki, področje tržaškega gubernija je sploh ni dobilo; na Štajerskem in v celovškem okrožju so še imele fevdalne zemljiške gosposke nad podložnimi kmeti tudi sodno oblast, v ilirskih deželah, kjer so jo v francoski dobi izgubile, so jo morale tudi sedaj prepustiti novim okrajnim gosposkam.[207]

Jezikovno-kulturna praksa je dobila takoj po vrnitvi Avstrijcev tudi v uradih in šolah kraljestva Ilirije iste tendence, kakršne je že imela v območju graškega gubernija, a pred Napoleonovo Ilirijo tudi v območju ljubljanskega in tržaškega.

Takoj so postale vidne izpremembe na šolskem področju. Ljubljana je izgubila univerzo ter dobila nazaj prejšnji šolski ustroj: licej z 2letnim filozofskim, 4letnim bogoslovskim ter 2letnim medicinsko-kirurgičnim študijem, kjer so se predavali vsi predmeti v latinskem jeziku; 6 razredne gimnazije, kjer je bil učni jezik najprej nemščina, pozneje tudi latinščina; osnovne šole, ki so že z imenom „nemške šole" opozarjale na svoj namen.

Nekaj novega so bile ponavljalne nedeljske šole, ki jih je morala obiskovati vsa mladina od dopolnjenega 12. do končanega 15. leta starosti, ki je hodila prej v osnovno šolo. Tudi za vajence so organizirali Avstrijci v Ljubljani neko „mehanično šolo", o kateri govori Vodnik v pismu Rudežu 24. marca 1815.[248] To je

bila menda nedeljska šola za vajence s poukom v mehaniki, geometriji, aritmetiki, kemiji in stavbarstvu, a od neke dobe sem tudi v risanju, ker so združili ž njo tudi nedeljsko risarsko šolo, ki so jo ustanovili 1814. Položaj te šole ni povsem jasen ker se govori o raznih odnosih: da jo je vzdrževal magistrat;[207] da jo je vlada potrdila, v začetku 1815 menda začasno in pod starim imenom mehanično-tehnične šole;[207] da je bila v nekem odnosu do 4. razreda normalka;[235] da so profesorja Kersnika, ki je od febr. 1815 poučeval tudi na tej šoli ter 1818 izdelal zanjo tudi učni načrt,[207] v njegovem postranskem zaslužku kot „učitelja obrtne industrije" plačevali stanovi.[88]

Gospodarske prilike same so bile za razvoj slovenske meščanske literature mnogo nepovoljnejše nego pred francoskimi vojskami, ker je blagostanje trajno pojemalo, a so v Iliriji k vsemu čutili še nekaj drugega: Avstrija je ravnala z Iliri še dolgo kot s sovražniki, se malo brigala za propadanje industrije, nalagala colnine in druge takse, zapirala mejo proti Štajerski itd.

Med zakoni, ki so jih Avstrijci v Iliriji iznova uvedli, je bil seveda tudi avstrijski cenzurni zakon, ki je bil beletriji mnogo večja ovira od Napoleonovega. Brez cenzure se ni smela tiskati nobena drobtinica, niti vizitke ali formularji za menice. Kdor je hotel tiskati kako posvetilo, se je moral izkazati s pismenim dovoljenjem naslovljenca. Cenzorjeva naloga je bila, da črta vse, kar smatra naravnost, a še bolj, kar smatra za prikrito nasprotujoče veri, nravnosti ter spoštovanja do vladajoče dinastije in obstoječe državne oblike. Cenzurna centrala je bil najvišji policijski in cenzurni dvorni urad na Dunaju, poleg njega so obstajali pokrajinski cenzurni uradi. Ti pa so mogli odločevati le pri spisih, ki so bili neznatni po obsegu in vsebini, vse drugo, in zlasti vse prošnje za dovoljenje časopisa, so morali romati na Dunaj. Rokopis je moral biti vezan, paginiran, imeti rob ter se predložiti v dveh primerkih.[283] V Ljubljani je bila cenzura le nekaj časa po vrnitvi Avstrijcev pri okrožnem uradu,[6] potem pa združena z deželno vlado in v rokah kolegija gubernijskih svetnikov, izmed katerih je imel prosvetni referent navadno tudi cenzurni referat in cenzuro lokalnih časopisov. Semtertje, zlasti iz jezikovnih ozirov so dajali iz pokrajinskih uradov spise tudi drugim primernim osebam v cenzuro. Posebni knjižni revizor je po cenzuri čuval en rokopis ter pazil, da je avtor cenzuro upošteval.[283]

Krožki in narast preporodne misli.

Povsem očitno je postajalo, da se poslavljajo zadnji predstavniki stare preporodne generacije in da prehaja vodstvo v roke pokolenj, ki so se rodila 1774—1790, torej v dobi, ko je bil Zois že 27—40 let star.

Med najvišjimi nedomačimi predstavniki državne oblasti v ljubljanskem guberniju, ki je bil za slovenski preporod odločilen, ni bilo nobenega, ki bi bil s preporodom imel tako intimen stik kakor Marmont.

Guvernerji in njihovi nemški uradniki so postajali nervozni, če se je pojavil poskus kake radikalnejše izpremembe na področju jezikovno-kulturne prakse. In vendar so znali ali se hoteli naučiti slovenski, zrli na kulturni preporod po večini dobrohotno ter bili domačemu prebivalstvu naklonjeni najbrž vsi po vrsti: baron Krištof Lattermann, provizorični civilni in vojaški guverner, po rodu Olomučan, ki je bil v Ljubljani od 13. okt. 1813 do 18. marca 1815; ilirski dvorni organizacijski komisar grof Franz Jožef Saura, visoko naobražen mož z interesi za materialno in umstveno kulturo, ki se je zanimal za Primca in Kopitarja ter zelo čislal Zoisa, a v Ljubljani deloval od 30. maja 1814 do 22. maja 1815; grof Julij Strassoldo, od 1. sept. 1816 do 21. marca 1818, prvi guverner definitivnega ljubljanskega gubernija, izrazit nasprotnik mestom in njihovemu zastopstvu v stanovskem odboru; Franc Ks. pl. Fradeneck, bivši celovški okrožni glavar, ki je bil upravitelj ljubljanskega gubernija pred Strassoldom in za njim.[262]

Velika izjema med prišleci z ozirom na odnose do preporoda pa je bil Primčev prijatelj Čeh Jüstel, izrazit prijatelj Slovencev, ki je prispel v Ljubljano 9. marca 1814 reorganizirat šolstvo, a je po reorganizaciji šolstva na Kranjskem deloval od jun. 1814 pa do srede 1815 v istem pravcu tudi še na Primorskem.[6]

Vsaj že za guvernerstva Strassoldovega je začel pihati iz vladne palače proti kranjskim janzenistom neprijazen veter, ki bi bil postal še ostrejši, če bi ga bil škof borbeno podpiral.

Za obračunavanje med obema glavnima cerkvenima strujama na Kranjskem je bilo važno imenovanje naslednika škofu Antonu Kaučiču, ki je umrl 17. marca 1814. Avguštin Gruber, ki je bil vmeščen 10. novembra 1816, je bil Dunajčan, ki do pre-

porodnega gibanja nikoli ni mogel dobiti tistega osebnega odnosa, kakor ga je imel njegov prednik. V Ljubljano je prišel s slovesom dobrega šolnika in latinika, a brez znanja splošnega jezika svoje vladikovine, ki se ga je pa začel učiti ter si ga toliko osvojil, da se je mogel z vsakim Slovencem sporazumeti. Demokratizacija stolnega kapitlja je pod njim napredovala, toda menda bolj avtomatično nego iz njegove namere. Stranke janzenistov, ki ji je tudi ilirski guverner odmikal svojo podporo, ni ljubil. Konfliktov ž njo kot prilagodljivec ni iskal, a semtertje se je v njegovih ukrepih že odražal rahel odmev nejanzenistične miselnosti. Ko so se še 1816 obrnili nanj ljubljanski šentpeterski meščani s prošnjo za nadaljnjo dovolitev šmarnogorske procesije, katero sta jim izpodbijala janzenista župnik Bedenčič in kaplan Traun, so bili uslišani.[271] Ponovno borbo zaradi te procesije je končal 2. julija 1819 sicer z odlokom, naj v prihodnje na binkoštni torek na Šmarni gori pridiga izostane, a vendar dovolil, da se procesija sme vršiti.[272] Na sličen način, ki bi naj zadovoljil obe stranki, je skušal rešiti tudi vprašanje križevega pota.[6] Predlogu, da bi Ravnikarja imenovali za prosvetnega referenta na guberniju, se je uprl Gruber s sličnimi pomisleki kakor gubernij.[207]

Krožki na Slovenskem in v Gradcu so dobivali precej drugačno lice nego so ga imeli v prejšnji dobi.

Zois je imel sicer tudi še v tem razdobju omizje svojih literarnih slavističnih sobesednikov, vendar je moral svoje mentorske dolžnosti že često zanemarjati. Vedno huje so pritiskale nanj njegove stare nadloge, da je bila včasih že podoba, da jim podleže tudi njegov duh. Njegova bolezen je postajala neznosna. Napad, ki se je začel menda avgusta 1813, ga je priklepal na posteljo še 18. februarja 1814, torej že 18 mesecev, a od marca 1815 dalje je bil že zopet štiri in pol meseca bolan.[96]

Politična izprememba je Zoisa veselila in tolažil se je z ugotovitvijo, da Avstrijci in Ilirci niso več sovražniki. Toda obenem ga je strašno jezilo, kako je ravnala Avstrija z Ilirci še 18. februarja 1814, torej skoraj pol leta po reokupaciji.[96] Seveda se ob takih prilikah njegove gmotne razmere niso mogle popraviti. Že 18. februarja 1814 ni smel na naklonjenost nadvojvode Janeza in drugih velikašev več upati, ker jim „iz fizične nebogljenosti in iz pozitivne osirotelosti ni več mogel pošiljati

doneskov in izvrševati njihovih naročil." Do 24. junija 1814 so se sicer razmere toliko izpremenile, da je zopet dobival denar iz svojih rudnikov,[65] vendar to ni pomenilo trajne odprave stiske, ker sta prišla na boben svaka Gold in Bonazza.[92] Dne 1. avgusta 1817 je moral Erberga prositi hipotečnega posojila 5000 gld., toda dobil je samo 3000 gld.[70] V stiski je začel ponujati nekdanji prvi bogataš Kranjske na prodaj svojo knjižnico in mineraloško zbirko. Do 29. aprila 1818 je naprosil Kopitarja, da je iskal kupcev, ponudil je vse tudi državi za licej za 8000 gld in dosegel do 8. oktobra 1818 vsaj toliko, da so mu naročili, naj pošlje na Dunaj svoje kataloge.[96] To se je zgodilo, a rešitve ni dočakal. Mislil je tudi na prodajo plavžev in posestev, ki niso spadali k fidejkomisu, toda vsi poskusi so se izjalovili. Šele 27. oktobra 1819 je prodal Zois nečaku Karlu Zoisu vso svojo posest obenem z mineraloško zbirko, a brez slovenskih del in rokopisov, ki so bili v glavnem katalogu.[270] Največja želja, ki jo je vedno zopet poudarjal, se mu ni izpolnila: da bi ostavil dediščino naslednikom nezadolženo.

Poleg bolezni in gmotnih skrbi so ga mučile še druge stvari. Misel, da bi se utegnile njegove mineraloške in knjižne zbirke raztepsti, mu je bila že 18. februarja 1814 neznosna. Izza 1816 mu je pobrala smrt večino „hišnih veteranov", tako da sta mu izmed starih uslužbencev do 8. oktobra 1818 ostala še samo neki Černič, ki mu je bilo 75 let, in lovec Friderik, ki jih je štel 56. Začel se je čutiti polagoma osamljenega in nepotrebnega. Bolelo ga je, da mu je Kopitar le poredko pisal in mnogo krajša pisma nego v prvih svojih dunajskih letih. Pogosto je mislil na smrt, ki si jo je želel, se ž njo tolažil.[96] Polagoma je postajal res pobožen. Izmed sorodnikov ga je pač razumela nečakinja Cécile, medtem ko je njen brat Karl, naslednik v posesti fidejkomisa, menda mislil, da ni tako bolan, kakor se dela.[70]

Preseneča pa, da je Zois vendarle zopet naročal nove knjige, čim je čutil nekaj več denarja v blagajni. Po 1813 so obogatile njegovo knjižnico tudi stvari, kakor: nadaljevanje Lindejevega slovarja; Vuk, Pesnarica 1814; Vuk, Pismenica 1814; Vuk, Pjesnarica 1815; Solarić, Serbie plačevno 1815; Solarić, Objasnenie snimku podlinnago diploma Stefana Dabiše 1815; Vaterländische Blätter 1808—1811; Annalen 1810 in 1811; Deutsches Museum 1812; in pač še marsikatero slovansko ali slavistično delo,[96] ki je zabeleženo v poslednjem katalogu mecenovih knjig,[264] ne pa v prejšnjih.

Spričo težkih razmer se je Zois moral polagoma odtegovati tudi tisti družbi, ki jo je doslej še imel, dasi se ji ni mogel povsem odtegniti.

Ko so Avstrijci obnovili Kmetijsko družbo, je Zois postal njen predsednik,[96] toda proti volji. Kakor je še vzdrževal zveze in še korespondiral z nekaterimi znamenitimi mineralogi in drugimi pomembnimi osebnostmi, tako je moral sprejeti še marsikatero znamenito osebnost, ki jo je usoda privedla v Ljubljano.[96] Med drugimi so bili pri njem: 25. maja 1816 neki knez M., pač Metternich;[96] septembra 1818 je spoznal poleg drugih tudi znamenitega angleškega naravoslovca in kemika sira Humphry Davyja, ki je zaradi zdravja potoval po Evropi.[96]

V o d n i k je ostal pač Zoisov vsakdanji gost, dasi je njegovo frankofilstvo pesnika Zoisu-fevdalcu menda nekoliko odtujilo. Pri nasprotnikih francoskega režima je bil zelo slabo zapisan, in to ne samo zaradi „Ilirije oživljene" in zaradi framasonstva. Še tik pred reokupacijo ga je tista vera v trajno luč Napoleonove zvezde, ki sveti tudi iz ode, zavedla po vsej priliki k neprevidnostim. Še oktobra 1813 je baje na Gorenjskem[220] „kot misijonar"[161] navduševal kmete proti Avstriji in za Napoleona.[220] A nekako istodobno je baje govoril v ljubljanski gimnaziji pred učenci: „Prej bo tekla Ljubljanica nazaj proti Vrhniki in čez gore, nego se Avstrijci vrnili v Ljubljano".[161]

Pesnika, ki je postal po vrnitvi Avstrijcev oktobra 1813 profesor 2. humanitetnega razreda, ostal ravnatelj rokodelske šole in nadzornik ljubljanskih osnovnih šol, a provizorično učil še tudi italijanščino, je sicer Lattermann z dekretom s 6. novembra 1813 začasno potrdil tako v glavni službi kakor tudi v postranskih zaposlitvah.[113] Toda kljub temu je moral od vrnitve Avstrijcev trepetati za svojo usodo, kajti zavedati se je moral, da že kot bivši član francosko-ilirske framazonske lože ni mogel postati avstrijski uradnik, ker ni mogel priseči v smislu dekreta z dne 29. decembra 1801,[23] da ni bil nikoli član tajnega društva. Vedeti je tudi moral, da je imela Avstrija vohune v Ljubljani še med prisotnostjo francoskih oblasti. Policijskega komisarja Kremnitzerja[220] je najbrž poznal, a morda je tudi slutil, kakšne posle opravlja provizorični finančni prokurator Scheuchenstuel.[161] Toda gotovost je dobil šele 18. marca 1815 ali kmalu potem.[113] Takrat je namreč zvedel, kaj je odločil o njem na osnovi obvestil, da je bil framazon, torej član tajnega društva, cesar

Franc dne 26. dec. 1814: da „na svojem mestu", torej gimnazijski profesor poetike ali zgodovine, „ne more ostati, ampak da se naj ali po obstoječih predpisih upokoji, ako ni več za službo sposoben, a ima pravico do penzije, ali pa (če mu penzija ne pritiče) predloži za tako primerno službo izven Ilirije, kjer ne bi imel posla z vzgojo mladine".[220]

Dne 18. marca 1815 ali kake dni pozneje je mogel biti Vodnik že uverjen, da mora svoje življenjske načrte izpremeniti, ker je bilo jasno, da je medtem zaman vložil dve prošnji za novo službo: za stolico splošne zgodovine na liceju, v zvezi s katero je hotel poučevati tudi slovenščino, in za novoustanovljeno stolico italijanskega jezika.[75] Toda Vodnik tudi še po 18. marcu 1815 situacije ni prav pojmoval, bodisi da je v njem preveč deloval pristni slovenski „bo že šlo", bodisi da se je preveč zanašal na svoje zagovornike. Napravil je nove korake in nove prošnje, da bi ostal v stalni službi v Ljubljani: za italijansko stolico in za mesto knjižničarja v licejki; za novoustanovljeno slovensko stolico na liceju; zopet za italijansko stolico (konkurz 11. decembra 1817).[75] Da svoj položaj reši, je bil proti koncu septembra 1815 tudi na Dunaju.[92]

Toda vse ni nič pomagalo, dasi je res imel mnogo prijateljev in slišal mnogo lepih besed in priznanj in dasi je šolska uprava bila v zadregi: od 16. januarja 1816 so ga šteli za upokojenca in to je ostal. Z mladino je imel posla tudi še po 18. marcu 1815: kot profesor humanitete do 16. januarja 1816, ko je njegovo mesto prevzel Elija Rebič;[113] kot provizorični profesor italijanščine ves čas.[113] Obenem je ostal oficialni prevajatelj razglasov.[75]

Materialni učinek težav, ki mu jih je povzročilo članstvo v loži, se je začel kazati šele po 16. januarju 1816, ko je bil kot profesor humanitete službe razrešen ter je dobival kot upokojenec in pa kot provizorični profesor italijanščine skoraj le polovico svojih prejšnjih dohodkov. K temu mu je državno knjigovodstvo 19. decembra 1816 še sporočilo, da mu je bilo za dobo od 1. novembra 1814 pa do konca januarja 1816 preveč izplačanih nad 511 gld., ki jih mora vrniti. Tik pred 27. majem 1817 je dobil sicer odlok centralne organizacijske komisije, da so mu vsoto, ki jo mora vrniti, znižali, a 378 gld. je še vedno ostalo.[75]

Razni momenti pa opozarjajo, da Vodnik tudi po 16. januarju 1816 ni živel v bedi: svoje primerno stanovanje 2 sob, shrambe in kuhinje v Kerschbaumovi hiši vis-à-vis frančiškanski cerkvi

v pritličju — je ohranil (na Dežmanovem zemljevidu št. 12, danes nova hiša na Miklošičevi cesti št. 4); imel je prihranke; imel je doma vedno večjo zalogo vina, n. pr. 1819 v 3 sodčkih 280 bokalov in poleg tega še 17 butiljk posebno finega vina; dolgov ni imel, razen pri svoji gospodinji Evici Bučar, ki ji je obljubljal, da jo napravi za glavno dedinjo ter ji zato ni odšteval plače.[75]

Vodnik je sicer tožil, da ga „muči pičlost kraljevega denarja, razširjenost trebuha in neka nevšečnost",[92] vendar je n. pr. 17. marca 1817, torej v 60. letu, upal, da bo vegetiral vsaj še 5 let.[96] To in še marsikaj drugega dokazuje, da si svojega vedrega, optimističnega življenjskega nazora ni dal ubiti. Dvigala ga je tudi zavest, da so se razni ljudje obračali nanj kot glavnega predstavnika slovenskih literarnih prizadevanj,[67] kakor Zupančič, Alič, Kunitsch, Kumpf, Jarnik, Franul, Jungmann in Bilc. Tudi s Kopitarjem si je še dopisoval.[92]

Zois Vodnika sedaj, ko se je začelo nad njim maščevati, da se je odmaknil od mentorjevega političnega koncepta, ni zapustil, kakor marsikdo drugi. Najbolj je pokazal 69 letni mecen to 25. maja 1816, ko je knezu M., torej pač Metternichu, skušal Vodnikovo „Ilirijo oživljeno" tako osvetliti, da bi za pesnika izgubila čim več opasnosti, ter je tudi dobil dovoljenje, da mu pošlje izvirnik obenem z latinskim prevodom. Seveda je bil Vodnik s tem mecenovim posredovanjem zadovoljen: 12. julija 1816 je Zupan prinesel Vodnikov avtograf „Ilirije oživljene" in obenem pesnikovo obljubo, da napiše sedaj „Ilirijo zveličano".[96]

Poleg Vodnika je Zois izmed ljubljanskih slavistov v tej dobi menda najrajši sprejemal obiske Matevža Ravnikarja, ki mu ga je tudi Kopitar predvsem priporočal:[96] „Ako bi si V. M. hotela naprtiti trud, da bi Ravnikarja trpela pogosto v svoji bližini in ga apprivoisirala, to se pravi, ga polagoma, brez škode za njegovo vnemo, razjanzenistila, bi postal to nedvomno daleč naš najboljši pisatelj."

Bivšega kanclerja Napoleonove univerze, ki ni bil tako navdušen za Francoze kakor Vodnik, so avstrijske oblasti brez vsakršnih pomislekov imenovale v jeseni 1813 na filozofskem učilišču ljubljanskega liceja za ravnatelja in veroučitelja,[139] a na teološki fakulteti za profesorja dogmatike;[139] obenem je ostal ravnatelj bogoslovnega semenišča. Jasno je že bilo, da je mož neupogljivega značaja in naglega temperamenta, ki se je utegnil

razviti v trmo.[207] Svoje janzenistične usmerjenosti tudi sedaj ni skrival. O pomenu duhovščine in o vzgoji njenega naraščaja je imel to-le mnenje: „... Kler je gibalo vse kulture... Ako je duhovščina sicer učena, a nima srca v isti meri izobraženega in obdelanega kakor glavo, (mora vera trpeti)... Morala mora biti duša vse teologije, kakor moralnost namen vse religije".[221] Knjige, ki jih je pridobival za svojo biblioteko s pomočjo Kopitarjevo, pripadajo sicer predvsem teologiji,[121] vendar so med njimi tudi Vukove srbske narodne pesmi.[96] Razjanzenistiti ga ni mogel niti Zois niti kdo drugi, zato tudi v novih razmerah ni tako napredoval, kakor je zaslužil. Ko je 1817 dobil Lambergov kanonikat, se je odpovedal voditeljstvu in učiteljevanju na filozofski fakulteti. Toda ko so janzenisti po Balantovem odhodu kandidirali svojega vodjo za mesto prosvetnega referenta v Ljubljani, je njihov kandidat propadel.[207]

„Zaradi slavizma"[65] je bil Ravnikar v velikih počitnicah 1814 na Koroškem, kjer je obiskal Jarnika[3] in morda še koga,[3] a iz sličnih namenov je morda potoval v naslednjih letih še na Štajersko.[65]

Zois je cenil v Ravnikarju zlasti „združitev znanja in volje", češ, da se to redko najde.[96]

Zupan je imel v Šmarju, kjer je 22. avgusta 1813 umrl župnik baron Gallenfels,[45] veliko dela z administracijo, tako da je utegnil Zoisa le po dvakrat na mesec obiskovati. Zois je upravičeno tožil, da zadoščajo ti obiski šmarskega kaplana komaj za klepetanje. Mecen se je pošteno trudil, da izposluje svojemu mlademu prijatelju stolico na teološki fakulteti ljubljanskega liceja.[96] Namera se jima je posrečila: z odlokom z dne 24. julija 1815 je bil Zupan imenovan za profesorja starega zakona in orientalskih jezikov ter je začel z novim šolskim letom 1815/16 predavati ljubljanskim bogoslovcem.[271] Odslej je bil pač vsakdanji Zoisov gost. S Kopitarjem je do srede 1814 menda še precej često izmenjaval pisma,[121] potem je pa začel svojega dunajskega prijatelja iz neznanega vzroka zanemarjati. S pismom z dne 27. marca 1816 je sicer skušal Kopitar vzbuditi Zupanovo prejšnjo dopisniško vnemo, a se mu najbrž ni posrečilo.[121]

Zupan je pač še ostal frankofil,[272] ker so njegovi janzenistični in racionalistični miselnosti glavne smeri Napoleonove cerkvene politike bolj ugajale kakor avstrijske, toda je to svojo

usmerjenost najbrž skrbno skrival. Obenem se je razvijal vse bolj v izrazitega panslavista. Že 18. februarja 1814 je molil svoj brevir iz ruske knjige, pač unijatske.[96] A že 1817 bil odločen, da porablja svoje profesorske počitnice za razširjenje svojega znanja o južnih Slovanih: med velikimi počitnicami 1817, 1818 in 1819 je bil med hrvaškimi glagoliti ter brskal po bibliotekah glagoljaških samostanov in župnišč na Čresu, Krku, Rabu itd.[130] Z vidiki janzenista in panslavista je množil tudi svojo biblioteko: Kopitar mu je poslal več izdaj Kempčana, tudi staročeško izdajo,[121] nabral zanj v Parizu „cel zavoj antijezuitskih" in drugih knjig[96] ter ga opremil pač tudi z Vukovimi spisi.[121]

Toda v Ljubljani so odločilni krogi na svoje presenečenje že po nekaj letih opazili, da se razvija mladi janzenist v ekscentričnega in svojeglavega čudaka, s katerim je težko izhajati: menda 1819 se je začel braniti, da bi poučeval orientalske jezike, „zaradi česar pa se mu ni zdelo niti vredno se opravičiti". Gubernij se je dvorni študijski komisiji v letnem poročilu o stanju pouka na liceju zaradi te nepričakovane renitence pritožil in Zupan je dobil oster ukor.[271]

Mladi Metelko[6] iz Škocjana pri Mokronogu dolgo ni dobil pristopa med Zoisove sobesednike, dasi je bil vnet Ravnikarjev učenec, ki je po kaplanovanju v Gorjah pri Bledu že 1815 prišel v Ljubljano, kjer je postal 1. maja 1815 stolni katehet in semeniški duhovni voditelj, a 14. febr. 1817 bil imenovan za profesorja slovenščine na liceju. Še 14.—15. junija 1817 je vprašal Kopitar Zoisa, zakaj mu Ravnikar ne „pripelje svojega Metelka". Vzrokov, da se je Ravnikar tu obotavljal, je bilo več: Metelko je bil sicer dober poznavalec jezika, a ozek amuzičen duh in neokreten janzenistični fanatik, ki si je le polagoma pridobival oglajenejše družabne forme in varnejši nastop. A čim bolj tihotapski so janzenisti pripravljali pot, da ga posadijo na slovensko stolico namesto Vodnika, tem teže ga je bilo voditi v družbo Vodnikovega protektorja Zoisa. Vendar se je mecen do druge polovice 1818 sprijaznil z izvršenim dejstvom, začel s simpatijo spremljati Metelkovo šolsko delo ter poveril novemu profesorju slovenščine „revizijo" Kumerdejevih, Japljevih in drugih slovenskih rokopisov svoje biblioteke, ki jih je hotel izročiti licejski.

Zelo drag je postal Zoisu v tej dobi baron Jožef Kalasanc Erberg,[6] ki je ostal v dobi restavracije le še kratek čas na

Dunaju. Spomladi 1815 se je raznesla govorica, da postane ta vzgojitelj cesarjeviča Ferdinanda ilirski guverner. Da se govorica ni uresničila, je bila nekoliko kriva tudi Erbergova živčna bolezen, ki ga je menda prav sedaj napadla. Vsaj že 11. maja 1816 je bival stalno zopet na svoji dolski graščini. Ker je živel v neprimerno ugodnejših gmotnih razmerah nego v tej dobi Zois, je mogel v Dolu, kolikor mu je dopuščalo zdravje, množiti tisto zbirko kranjskih starin, ki mu odkazuje mesto v bližini preporoditeljev, dasi se tudi sedaj ni čutil Slovenca, kakor si tudi ni osvojil volje, da dejanski podpre prizadevanja za regeneracijo slovenskega jezika. Po vrnitvi v Dol se je trudil s podvojeno silo za olepšavo gradu in vrta, kjer je sprejel 1819 tudi prestolonaslednika. Izmed preporoditeljev je imel v tej dobi stike menda edino s Zoisom, s katerim sta si vsaj od 1817 zopet dopisovala ter se medsebojno podpirala v zbiranju kranjskih starin.[6]

Z ribniškimi graščaki Rudeži[3] je vzdrževal zveze Zois sam, izmed njegovih sobesednikov si je dopisoval z očetom Antonom še vedno Vodnik, z mladim Jožefom najbrž Zupan. Rodbino je zadela velika nesreča: Jožefu Rudežu je 22. jan. 1814 žena na porodu umrla. Vdovec se ni dal potolažiti in se je izogibal družbi. Kopitar je pisal Zoisu in ga prosil, naj skuša vplivati, toda Zois je moral 18. febr. 1814 priznati, da tega na daljavo ne more storiti. Anton Rudež je veljal v Vodnikovem krogu še vedno za „congregatio slavicorum rituum", do katerega so se z zaupanjem obračali tudi s kočljivimi filološkimi vprašanji.[3]

Tako je bil Zois tudi še v poslednjih svojih letih središče najmočnejšega preporodnega krožka na Kranjskem, ki je družil pripadnike raznih struj: stroge janzeniste, svobodoumne racionaliste, frankofile in avstrofile. Le izrazitega pristaša romantičnomeniške struje v njegovem preporodnem društvu ni bilo.

Aktivnih preporoditeljev janzenistične smeri mimo Ravnikarja, Zupana in Metelka je bilo 1814—1819 malo. Janez Debevec je bil od 19. oktobra 1817 v pokoju. Izmed mladih izrazitih janzenistov, Ravnikarjevih učencev, je kazal največ preporodne vneme Ljubljančan Urban Jerin, ki se je družil mnogo z Zupanom ter si pač pod njegovim vplivom osvojil preporodno ideologijo: bil je izza ordinacije 1813 v Ljubljani stolni

vikar, a je predaval na bogoslovni fakulteti od 1815 biblicistiko, od 1817 grščino in novi testament, na filozofski od 1817 splošno pedagogiko.

Meniška struja tudi v teh letih, ko se je mogla nadejati vse večje oficialne opore od razvoja miselnosti na Dunaju, ni mogla ustvariti krožka, ki bi imel za slovenski preporod le približno tak pomen, kakršnega je imela struja ob rojstvu preporoda pod Pohlinovim vodstvom ali kakršnega so predstavljali izza Japljevega prihoda ljubljanski janzenisti. Njeni redki pristaši tudi niso imeli nikakih vplivnih položajev. Če odštejemo posameznike, ki so pisali pridige ali anonimno objavljali božjepotne tekste, sta predstavljala strujo med pisatelji le posvetni duhovnik Mihael Hofman in pa frančiškanski p. Paskal Skerbinc. Toda niti ta dva nista tvorila krožka, ampak živela daleč drug od drugega.

Hofman je živel v pokoju v Lahovčah župnije Cerklje pri Kranju, odkoder je razvijal vse vnetejšo propagando za ljudske misijone in eksercicije, ki so bile izza ukinitve jezuitskega reda tudi med Slovenci prenehale, v dobi restavracije pa imele zopet svobodnejšo pot.[6]

P. Paskal je bival od 1814 na Dunaju. Ljubljano je ostavil 12. dec. 1813 v okoliščinah, ki struji niso bile v korist. Kaj ga je pravzaprav pregnalo, ni čisto jasno, a toliko je gotovo, da ni odšel prostovoljno. To kaže že obvestilo, ki ga je Zois 18. februarja 1814 poslal Kopitarju: „Svet ostaja to, kar je vedno bil. Mož (= p. Paskal Skerbinc) je izginil. Stranke so razdeljene. Zelo dvomim, da bi se še kedaj vrnil, in sicer zaradi tega, ker so očetje vpliv, ki so jim ga dajale bosenske misije, izgubili, kar Marmont ne more več tje špekulirati".[96] Že to Zoisovo poročilo kaže, da nima prave osnove legenda, ki se je začela koj po patrovem odhodu širiti ter je trdila, da so ljubljanski frajgajsti Paskala črtili ter mu celo po življenju stregli.[274] Da se je p. Paskal v poslovilni pridigi skril za lepo, a nekoliko zavito frazo, da ga kliče sam cesar na Dunaj, in da je cerkev jokala,[274] je verjetno, ozadje je pa po vsej priliki drugačno. In če je v Kopitarjevem pismu Zoisu z dne 9. marca 1814 kaj resnice, ki pravi, da je p. Paskal na Dunaju baje zaprt v frančiškanskem samostanu,[96] potem je gotovo, da se je pater v nečem pregrešil. Najbrž je v pridigi vzel na muho osebnost, ki mu je umela na prste

stopiti. Skerbinc je ostal na Dunaju, a za slovenski preporod izgubil še tisti pomen, ki ga je zanj imel, dokler je bil v Ljubljani: prišel je sicer spet do milosti in časti, a objavljal je poslej le nemške stvari.

V Zalogu pod Ljubljano je medtem preživljal svoje dni tisti nekdanji največji entuziast ideje slovenskega preporoda Primic, ki je oktobra 1813 v Gradcu postal živ mrlič brez zanimanja za prejšnje znance in prejšnje delo.[176]

Njegova duševna bolezen se je izkazala za neozdravljivo. Vse kaže, da je šlo za konstitucijsko dispozicijo, katere razvoj v patološko smer so pospeševali momenti kakor nesrečna ljubezen, prenaporno delo, Zupanova kritika „Branj" itd. Vsaj že 25. oktobra 1813 je bil Primic v graški blaznici in često tako besen, da so ga morali zvezati. Interniranje je ostalo zanj potrebno nekako do srede 1814, ko je prišel oče Matija Primic po nesrečnega sina v Gradec ter ga odvedel na rojstni dom v Zalogu, torej v šmarski župniji, kjer je bival takrat še tudi Zupan. Večino profesorjevih knjig je menda oče v Gradcu razprodal, rokopisna ostalina s korespondenco pa je prišla v Kopitarjevo last. Vest o tragični usodi graškega slavista je pretresla Zoisa, Jarnika, Aliča in druge njegove znance, le Kopitar mu tudi sedaj ni privoščil dobre besede.[176]

Brez ožjih stikov s preporoditelji je živel tudi abbé Martin Kuralt,[6] ki je bil zaradi frankofilstva 1813 interniran v Gradcu, a se je smel vrniti na Kranjsko ter se decembra 1813 nastanil pri bratu Blažu v Žabnici. Ker je tudi v rojstnem kraju širil frankofilske nazore,[35] so ga internirali v frančiškanskem samostanu v Novem mestu, kamor je prispel 26. aprila 1815. Toda tudi nadzorstvo frančiškanov ga ni izpremenilo; uhajal je iz samostana ter bival 1817 več tednov na Grmu pri prijatelju graščaku Karlu Smolli. Kmetom in drugim je govoril proti veri[275] in pač tudi proti državi; opuščal je vse ozire na svojo zunanjost.[275]

Izmed spretnejših pesmarjev med učitelji je Kračman ostal v Šmarju;[3] Kančnik je širil svoje verze dve leti iz Velikih Lašč, od maja 1815 do 1819 iz Kostanjevice, potem s Krke;[3] Knobl je ostal štiri leta še v Višnji gori, 1817 se je preselil v Ribnico.[6]

Za dva kranjska pesmarja je mogoče ugotoviti bivališče, ne pa imena: pesmar, ki je „zložil in zapel" „Notre vsetie mesta Pariza inu cele francosouske dužele na 31. mali traven v lettu 1814" je bival v Kamniku;[276] a avtor „Pesmi ob slavnimu godu Franceta I." je bival „4. dan mesca listopada 1814" v Metliki.

Nekaj svojih ljudi so imeli preporoditelji tudi v tisti prosvetni in cenzurni službi pri guberniju, ki je često odločala o usodi slovenskega jezika in slovenske knjige.

Jožef Balant je bil[6] 1816—1818 gubernijski svetnik in prosvetni referent, kateremu je pripadal tudi cenzurni referat in najbrž še cenzura ljubljanskih časopisov. Toda ko je Balant zasedel 1818 stolico goriških nadškofov, je bil za njegovega naslednika v Ljubljani imenovan 1819 koroški Nemec Jurij Mayr, dotakrat župnik v Št. Vidu ob Glini. Mayr[6] je bil „poln sile in najboljše volje", a je prišel v Ljubljano brez znatnejšega znanja slovenščine in s predsodki dela koroških Nemcev proti Slovencem. Ob imenovanju za gubernijskega svetnika in kanonika v nedomači pokrajini je vsekako že moral imeti sloves spretnega nasprotnika janzenistov, sicer se mu ne bi bilo posrečilo izpodriniti Ravnikarja.

Cenzurni knjižni revizor je bil že od vzpostavitve avstrijske cenzure v Ljubljani Ljubljančan-duhovnik Jurij Pavšek,[6] obenem profesor praktične filozofije na liceju. Bil je janzenist ter drugoval zlasti z Zupanom in Metelkom, a svoj predmet je slabo obvladoval in spadal sploh med janzenistovske epigone obskurantskega tipa.

Primorsko je ostalo brez pravega krožka.

Stari notar Franul de Weissenthurn v Trstu je iz užaljenosti, da sta „prizadevanje in trud, ki jih je imel z gramatiko, ostala nehonorirana", nehal „baviti se s slavistiko". Ko je dobil v prevod prisego babice, si dela ni upal urediti, ampak je prosil 9. maja 1815 Vodnika, da prevzame delo mesto njega. Bil pa je gotovo odmev njegovih zanimanj za „ilirski jezik", da je dobil 1815 nadzorstvo nad srbsko-ilirsko zasebno šolo v Trstu.[6]

Francu Bilcu, ki je vršil dušnopastirsko službo v tržaški škofiji, in sicer 1814 zaporedoma v Tomaju, Postojni, 1814—18 Trnovem, od 1818 v Harijah, pač ni nedostajalo idealizma in preporodne vneme, tudi zveze z Vodnikom in Ravnikarjem je ohranil, a pristašev po vsej priliki ni znal pridobivati.[6]

Povsem osamljen je ostal v goriški škofiji Valentin Stanič, ki je bil ves ta čas kaplan v Ročinju.[3]

Več pogojev za oblikovanje močnega preporodnega krožka je bilo še nekaj časa na Koroškem, in sicer v Celovcu.

Jarnik je bil od stolne cerkve „pri zavitarjih", kjer je imel mnogo opravkov in pičlo plačilo, s 15. novembrom 1813 prestavljen k drugi celovški mestni fari, kjer je imel večjo plačo in manj dela. Obenem je dobil zaradi svoje dušnopastirske vneme in z ozirom na svoje vzgledno uradno življenje v poboljšek od deželnih stanov kuratni beneficij meščanske bolnice in v bolnici stanovanje. Obeh izprememb je bil izredno vesel.[241] Življenje mu sicer ni prizanašalo: v vojaški bolnici je nalezel vročinsko bolezen,[245] bil 4 tedne od prvih dni decembra 1813 do prvih dni januarja 1814 v postelji in v resni opasnosti[241] in je sploh šele spomladi 1814 do dobrega okreval;[245] s 1. novembrom 1814 je bil zopet prestavljen nazaj k stolnici.[241] Vse to ga ni strlo. V bolezni je imel pri sebi sestro, ki mu je gospodinjila do svoje možitve 9. maja 1814.[241] Poleg Grundtnerja so mu bili prijatelji izmed kroga nemških celovških literatov, kakor Kumpf, Jenull in Mayer zvesto ob strani, a pisma Kopitarjeva in Schneiderjeva so mu pomenjala praznike. Priznanje ni izostalo: za delo v vojaški bolnici mu je podaril vladar kot častno nagrado celoletno plačo.[245] Premestitev nazaj k stolnici ga ni preveč vznemirjala, ker je obdržal prejšnjo plačo 400 gld. in pa beneficij v meščanski bolnici.

Zelo pomembne nove osebne zveze je dobil. Predvsem je mnogo občeval z nekim srbskim metropolitom, ki je živel v Celovcu v internaciji vsaj že v začetku aprila 1814 in ostal tam do septembra istega leta.[3] Ko sta prišla v velikih počitnicah 1814 v Celovec Ravnikar in Jerin, sta obiskala tudi Jarnika. V razgovoru z Ravnikarjem se je Jarnik še bolj zavedel, nego že prej, kakšen pomen pritiče temu možu v razvoju slovenske proze. In pravilno je zajel tudi vzrok: da ni, razen Vodnika, prej noben slovenski pisatelj tako intimno poznal in upošteval živega ljudskega govora kakor Ravnikar, ampak da so, kakor Jarnik sam, ljudska narečja zamotali in skušali obesiti jeziku tujo obleko.[241] V prihodnjih počitnicah, namreč 11. novembra 1815 je odpotoval tudi Jarnik sam v Ljubljano, kjer je obiskal Ravnikarja in Vodnika.[241]

Medtem se je preporodni element v Celovcu še izdatno pojačil. Tisti Matija Schneider, navdušeni slovenski pesnik, filolog in etnograf, ki je bil ob vrnitvi Avstrijcev še provizor v Žabnici pod videmskim nadškofom, je ostal v Žabnici le še eno leto in pol, a 10. januarja 1815 je odšel za kaplana v Tinje in s 1. novembrom 1815 je postal profesor moralke in podravnatelj teološkega študija v Celovcu.[3]

Tako je imel Celovec od 1. novembra 1815 dalje tri smotrne in navdušene preporodne organizatorje in delavce: lajika Grundtnerja, ki je imel vplivno besedo tudi v Kmetijski družbi; kaplana Jarnika, ki je gorel v želji, pripraviti slovenskemu jeziku več upoštevanja, in bogoslovnega profesorja Schneiderja, čigar pozicija je bila v preporodnem smislu tem pomembnejša, ker ni imel pod sabo samo bogoslovcev krške škofije, ampak tudi bogoslovce iz škofije s sedežem v Št. Andražu, Korošce in Štajerce. Možem so bile na službo razne nove možnosti za poglabljanje preporodne miselnosti. Na „Novine Serbske" sta bila Grundtner in Jarnik še vedno naročena. Internirani srbski metropolit jim je posojal srbske knjige. Za marsikaj je poskrbel Kopitar, ki ga je Grundtner tudi osebno poiskal. Jarnik, ki je bil v zvezi z Wintrom in Kobnom, je tudi vedno tesneje pritegoval v preporodno sfero Ahacla, profesorja na celovškem liceju. Stiki z bukovniki so se poglobili, vsaj z Andreašem, če ne tudi s Drabosnjakom-Šusterjem in ostalimi.

Toda ta simpatična in mnogo obetajoča celovška družba se je začela nepričakovano krhati. Najprej je Schneider zbolel. Okt. 1817 je živel menda v Vratih (Thörl). Ko so sestavljali šematizem za 1818/19, je pač še bil profesor, ne pa več podravnatelj. Verjetno je, da ga sploh ni bilo več v Celovcu, ampak da je bil v bolnici v Gradcu.[3] Spomladi 1818 je ostavil Celovec tudi Jarnik, ki je bil imenovan 27. marca 1818 za župnika v Šmihelu na Gosposvetskem polju ob nemško-slovenski meji.[6] Fara je bila slaba in je delala Jarniku menda od začetka velike skrbi.

Število „štajerskih slavistov" je cenil Kopitar 9. julija 1807 na 3—8.[65] Toda račun nas prepriča že po kratkem ugibanju, da velja to število le za „slaviste" v mariborskem okrožju, oziroma v Slovenskih goricah. „Slavist" je imel takrat med Slovenci še zelo širok pomen: dajal se ni samo filologu, ki je študiral slovenski jezik ali druge slovanske jezike, zbiral gradivo za slovar ali se v sličnih filoloških smereh udejstvoval,

ampak vsakemu slovenskemu književniku, ki je z neko filološko pažnjo pisal slovenske tekste, pa najsi so bile to pesmi, versko-izpodbudni sestavki, ali prireditve poljudnih strokovnih poučevanj. Ker je govoril Kopitar 1817 o treh živih štajerskih slavistih, je mislil „slaviste", ki so bili predvsem filologi, kakor so bili v mariborskem okrožju Jaklin,[6] Cvetko,[6] Šmigoc.[3] Ko je govoril o osmih „slavistih", je mislil na književnike, kakor so bili 1817 v mariborskem okrožju poleg omenjenih treh še n. pr. Modrinjak,[6] Krempl,[6] Dajnko,[6] Kvas,[6] Harman.[6] A takih je bilo tudi v mariborskem okrožju še več, če pa pritegnemo še celjsko okrožje in Štajerce v koroškem delu lavantinske škofije, dobimo za dobo okoli 1817 nad 20 štajerskih „slavistov".

Toda odkar je Primca bolezen odtegnila delu, ni bilo sile, ki bi bila za te ljudi tvorila središče, jih bodrila k delu in jih uvrščala ob kranjsko fronto. Nikogar ni bilo, ki bi bil mogel v posameznem središču dobiti isti pomen kakor ga je Primic imel v Gradcu, a še manj se je mogel meriti seveda kdo s Primčevim pomenom za celoto.

V Št. Andražu, sedežu lavantinske škofije, je bil do 1816 Ješenak,[6] ki je bil vodja škofijske pisarne, edini mož, ki je imel nekaj preporodne miselnosti. Izrazit preporoditelj se je nastanil v tem pomembnem cerkvenopolitičnem središču šele 1816, ko je iz Gornjega grada prispel Alič,[6] ki je postal lavantinski višji šolski nadzornik in referent za nižje šolstvo. Toda Alič je ostal v Št. Andražu samo 2 leti, ker je že 1818 odšel za dekana v Videm.

V Celju, sedežu nove gimnazije, je bil tudi ves ta čas edina vez s preporodom profesor Zupančič.[193] Njegova slaba preporodna lučka ni mogla vabiti novih preporodnih delavcev, saj je polagoma sploh ugašala, ker je njena nemško-literarna konkurentinja porabila preveč sil. Z Vodnikom si ni več dopisoval, z Aličem le še 1814, neuspeh pri prošnji za Primčevo stolico ga je preporodu še bolj odmaknil. Bil je v večnih zadregah in prosil boljše službe tudi izven Celja. Dasi je bil v jeseni 1817 po Rebičevem odhodu v Ljubljano imenovan za profesorja humanitete z večjo plačo 600 gld., si vendar ni mogel izboljšati položaja ter je 1817 s ponižujočimi izjavami o pripravljenosti, smrt storiti za monarha in Avstrijo, prosil cesarja izredne denarne podpore. Proti spomladi 1819 je začel tudi svoje profesor-

ske dolžnosti zanemarjati, da so mu dali prvi ukor. Edini tiskar je ostal Bacho.

Ostali slavisti in nazovi — slavisti celjskega okrožja so bili sami duhovniki, ki so živeli daleč drug od drugega in brez potrebe, da bi se shajali k sličnim razgovorom kakor toliko kranjskih pri Zoisu: K o r e n v Šmartnem pri Slovenjem Gradcu;[3] J u g po raznih farah celjskega okrožja do 1818, ko je odšel za župnika v Dobrlovas;[3] Jožef L i p o l d do 1814 v Vitanju, 2 leti v Konjicah, od 1816 na Rečici; Z a g a j š e k na Kalobju;[3] F i r b a s v Laškem;[219] A l v i a n do 1816 v Brežicah, potem v Razboru;[3] V e r d i n e k pri Sv. Martinu na Pohorju, od 1817 pri Sv. Roku v Selih.[3]

Najusodnejše je bilo, da med onimi, ki jih je Primčevo delo pred boleznijo usposobilo za nadaljevanje, ni bilo nikogar, ki bi bil stalno ostal v Gradcu ali se naselil v Mariboru.

M a r i b o r, sedež gimnazije, je pač imel do 1817 še Harmana, po 1817 pa je ostal zopet tudi brez preporodnega sejavca ter daleč zaostajal za Celovcem. V G r a d c u je bilo proti koncu 1813, ko je Primic za propagando onemel, nekaj starejših ali konservativnih simpatizerjev in nekaj mladih navdušenih učencev Primčevih. V vrsti prvih so bili: Andrej Kavčič, kanonik, radi potegovanja za slovenske duhovnike imenovan „slovenski škof";[6] p. Kazimir, pri krstu Simon Tadej, navdušen filolog; zasebnik baron Franc Zois, 53 letnik, mecenov nečak,[86] ki je prevzel od strica nekaj njegovih zanimanj. Direktni Primčevi učenci so bili n. pr.: bogoslovca-četrtoletnika Dajnko[5] in Krempl,[6] abs. jurist Šmigoc,[6] jurist Kvas.[3] Toda absolvirani teologi so ostavili še poleti ali v jeseni 1814 mesto svojih študij, Šmigoc je menda kmalu nato odšel službovat na Spodnje Štajersko, 1817 je ostavil Gradec tudi Blatnik, ki je odšel za župnika k Sv. Jakobu na Soboti v sekovski škofiji.

Tudi v m a r i b o r s k e m o k r o ž j u, torej slovenskem delu sekovske škofije, je bilo nastavljenih 1813—19 več duhovnikov in laikov, izmed katerih pritiče tem z večjo, onim z manjšo upravičenostjo naslov „slavista", a vendar vsi skupaj še vedno niso čutili potrebe po medsebojnem izmenjavanju preporodnih misli, po preporodni agitaciji, kakor je vse to vršil Primic. Taki „slavisti" so bili: filolog Harman, do 1817 kaplan v Mariboru, od

1. avgusta 1817 župnik šentpeterske župnije pri Mariboru;[6] Simon Povoden, beneficiat v Ptuju;[3] minorit Vid Pen, od 1814 v Podlehniku, od 1816 v Ptuju, filolog;[6] laik Šmigoc, filolog, čigar življenjska pot po 1813 ni znana, dokler ni 1818 izpričan kot magistratni svetnik v Ptuju;[3] Volkmer, ki je v župniji Sv. Urbana pri Ptuju preživljal svojo starostno onemoglost;[3] svetinjski župnik Jaklin, ki je 1816 dobil boljšo ljutomersko župnijo; Krempl, ki je postal po ordinaciji s 15. sept. 1815 kaplan pri Svetinjah, imel torej Jaklina za predstojnika, a pol leta pozneje bil prestavljen v Ormož, kjer je pokazal toliko preporodne neustrašenosti in agresivnosti, da je prišel v navzkrižje s predstojniki ter si naprtil tožbo;[6] svobodoumni duhovnik Modrinjak, ki je župnijo Sv. Tomaža v Slovenskih goricah 24. apr. 1814 zamenjal z župnijo Sv. Miklavža; Kopitarjev korespondent Cvetko, ki je kaplan v Ljutomeru bil še do okt. 1814, potem pa kaplanoval pri Sv. Lovrencu v Slovenskih goricah; na graščini Braneku pri Ljutomeru graščinski uradnik ali najemnik filolog Gottweis;[6] na graščini Norički vrh graščinski uradnik filolog Perger;[6] v Gornji Radgoni kaplan Dajnko;[6] pri Sv. Jakobu v Soboti od 1817 filolog Simon Blatnik,[3] bivši pater Kazimir.

Tudi Dunaj se ni razvil v tako središče za zbiranje slovenskih „slavistov", kakor se je v svojih zdravih dneh nadejal Primic.

Kopitar, ki je pripadal mlajši generaciji, a užival tudi pri starejši ugled prve slavistične avtoritete, se je solnčil kot skriptor in cenzor ob milosti dunajskih krogov ter postal 1816 med skriptorji dvorne biblioteke tretji, 1818 drugi, maja 1819 prvi. Na priporočilo svojega predstojnika grofa Ossolińskega je 11. julija 1814 odpotoval v Pariz, da spravi v tok akcijo za vrnitev knjig, rokopisov in drugih dragocenosti, ki jih je Napoleon z Dunaja odpremil v Pariz. Iz glavnega mesta Francije je obiskal tudi London in Oxford, a na Dunaj se je vrnil šele 14. februarja 1815, tako da ga večino časa, ko se je na Dunaju vršil kongres, ni bilo tam.[6]

Značilno je, da se ni zavedal, kaj bi pomenil staremu mentorju in dobrotniku njegov obisk: ni ga obiskal niti na potu iz Francije niti pozneje.

Izmed prejšnjih njegovih dopisnikov mu je ostala večina zvesta, med njimi Dobrovský, Zois, Vodnik, Jarnik, nekaj časa Zupan, Vrhovac, Stratimirović, Solarić in Mušicki. Med možmi,

s katerimi si je začel dopisovati šele sedaj, so bili: Srbi Vuk Štefanović Karadžić, Atanacković, Sava Tököly, Frušić, Davidović in drugi; Hrvat Mihanović; Čehi Hanka, Puchmeyer in Šafařík; Rus Novosilcov; Poljaki Bobrowski in drugi; ogrski literati Csaplovics, Kis, Ruma itd.; Nemci Schnurrer, Humboldt, Vater, Adelung, Grimm itd.[6]

Vuka je spoznal v decembru 1813, ko je kot cenzor opazil njegov članek za dunajske srbske novine ter pisca na stanovanju osebno posetil.[6] V biblioteki se je seznanil 1816/1817 s Slovencem Čopom, ko je študiral ta na Dunaju filozofijo. Dočim ta zveza še ni pognala globljih korenin, je z nekaterimi starejšimi srbskimi dopisniki sedaj stike poglobil, ker je pisce osebno spoznal, n. pr. karlovškega mitropolita Stratimirovića 22. marca 1817, srbskega književnika Solarića 1818.[6]

Največji pomen za južne Slovane je dobivalo njegovo poznanstvo z Vukom. Dočim je Kopitarjeva aktivnost za slovenski preporod slabela, je neprestano razmišljal, kako bi prijatelju pomagal, da uveljavi za Srbe svoj črkopis in namesto mrtvega slaveno-serbskega živi srbski jezik. V njegovem prijateljstvu do Vuka je toliko iskrenosti in topline, da se mu mora že zaradi tega marsikaj odpustiti.

Svojo slavistično biblioteko je Kopitar v tej dobi že prav sistematično dopolnjeval. Po dolgih pogajanjih je kupil 1814 tudi Schnurrerjevo zbirko iz južnoslovanskih protestantskih tiskov, ki je obsegala poleg srbskohrvatskih in italijanskih knjig tudi pet slovenskih ter dve nemški, ki sta važni za zgodovinarja te dobe.[3]

Njegov avstroslavizem se je tako izrazito razvijal, da spravlja včasih tudi njegovo vnemo za Vukove reforme v čudno luč.

Resničnih ali navideznih grehov Kopitar tudi slovenskim preporoditeljem ni odpuščal. Na namigavanje Zoisa in Dobrovskega, da bi utegnila kritika „Branj" biti kriva Primčeve bolezni, se je odločno branil, odklanjal po pravici avtorstvo kritike, a nekritično zvračal krivdo samo na Primčevo nesrečno ljubezen,[176] obenem pa je nesrečnega graškega slavista v istih pismih zopet grdil. V tekmi za stolico slovenščine v Ljubljani je pripomogel, da mesta ni dobil Vodnik.[219]

Čimbolj se je kot Vukov pomočnik poglabljal v srbsko narodno pesem, tembolj je bil prepričan, naj gojijo Slovenci tudi umetno pesem samo po tem vzorcu in sploh literaturo le za kmeta.

9438/153
Va

FRANCE • KIDRIČ

ZGODOVINA SLOVENSKEGA SLOVSTVA

OD • ZAČETKOV
DO • ZOISOVE
SMRTI

RAZVOJ • OBSEG
IN • CENA • PISMENSTVA
KNJIŽEVNOSTI • IN
LITERATURE

IZDALA
SLOVENSKA • MATICA
V • LJUBLJANI
MCMXXXVIII

OPOZORILO

Pričujoči 5. sešitek Kidričeve Zgodovine slovenskega slovstva predstavlja s poprej izišlimi štirimi sešitki zase zaključeno enoto ter **se torej veže vseh pet sešitkov v eno knjigo.**

Prvi sešitek je izšel v dveh izdajah; prva izdaja je izšla leta 1929 in ima spredaj dodane notranje naslovne strani (dva lista), druga izdaja je izšla leta 1932 in nima teh notranjih naslovnih strani! Leta 1932 smo izdali tudi **prvih dvajset strani „Opomb"**, paginiranih z rimskimi številkami (I do XX); kdor jih nima, naj jih naroči pri naši upravi. Nadaljnje strani „Opomb" so dodane pričujočemu sešitku!

Ker smo pričujočemu sešitku priložili **nove notranje naslovne strani z avtorjevimi uvodnimi besedami „Ob petem sešitku"** (skupaj 8 prvih strani v tem sešitku), naj knjigovez iz prve izdaje 1. sešitka iztrga prva dva notranja naslovna lista!

Vezati je torej takole:

Najprej prvih osem notranjih naslovnih in uvodnih strani pričujočega sešitka. Nato slede
1. sešitek, 136 strani.
2. sešitek, stran 137—272.
3. sešitek, stran 273—408.
4. sešitek, stran 409—576.
5. (pričujoči) sešitek, stran 577—724.
Nato slede z rimskimi številkami paginirane
Opombe, stran I—XXX.
Seznam osebnih imen, stran XXXI—XLVIII.
Stvarno kazalo, stran XLIX—LXXII.
Popravki, stran LXXIII—LXXIV.
Pregled vsebine, stran LXXV—LXXVIII.

Kompletna „Zgodovina slovenskega slovstva od začetkov do Zoisove smrti" obsega torej (724 + 80) skupaj 804 strani.

Izvirne platnice iz najmočnejšega angleškega platna z naslovom v dveh barvah ima na zalogi založnica in stanejo za člane 20 din. Kdor pošlje delo nam v vezavo, plača za vezavo (s platnicami vred) 30 din in morebitno poštnino.

UPRAVA SLOVENSKE MATICE
LJUBLJANA, KONGRESNI TRG 7

FRANCE KIDRIČ

ZGODOVINA SLOVENSKEGA SLOVSTVA

OD ZAČETKOV DO ZOISOVE SMRTI

RAZVOJ OBSEG IN CENA PISMENSTVA
KNJIŽEVNOSTI IN LITERATURE

IZDALA SLOVENSKA MATICA V LJUBLJANI
MCMXXIX — MCMXXXVIII

NAČRT ZA PLATNICE: INŽ. ARH. MIRKO KOS

TISKALI J. BLASNIKA NASL.,
UNIVERZITETNA TISKARNA IN LITOGRAFIJA D. D. V LJUBLJANI
ODGOVOREN L. MIKUŠ

Ob petem sešitku

V intervjuju so mi ušle besede: „Do nove slovenski pisane literarne zgodovine, katere potreba se čuti baje tudi izven kroga naših slušateljev, je ključ pač le pri slovenskih založnikih. Doslej še nisem nič slišal, da bi imelo katero naših založništev take načrte ter iskalo za njih realizacijo pisatelja ali pisateljev." Tako v LZ 1927, 450.

Dosegel sem več nego sem nameraval, ker me je odbor Slovenske Matice kmalu nato povabil, naj bi napisal za to založništvo zgodovino slovenskega slovstva do marčne revolucije.

Sešitki so izhajali deloma z zamudami, ker je izšel prvi (str. 1 do 136)) že leta 1929., drugi (str. 137—272) pa leta 1931., tretji (str. 273 do 408) sicer redno leta 1932., četrti (str. 409—576) pa šele leta 1935., in peti (str. 577—724) šele leta 1938. Za nobeno zamudo ne zadene krivda založništva, ker so vsako povzročile avtorjeve nepovoljne življenjske prilike. Ker se je število Matičnih članov medtem proti pričakovanju dvignilo, smo morali 1932. leta oskrbeti predelano izdajo prvega sešitka, da so mogli dobiti začetek dela tudi novi člani. Naročniki nove izdaje prvega sešitka so dobili 1932 tudi prvih dvajset strani „Opomb", medtem ko so nadaljnje strani mogle iziti šele sedaj.

Naslov, ki smo ga prvotno določili za ovojne liste in glavni naslovni list, se je glasil: „Zgodovina slovenskega slovstva od začetka do marčne revolucije. Razvoj, obseg in cena pismenstva, književnosti in literature". Ločitev slovstva z izrazi pismenstvo, književnost, literatura in slovstvo se mi je zdela in se mi še zdi potrebna, pravo pa je pogodil kritik dr. Stelè, ki je poudaril potrebo, da bi bil moral avtor v uvodu te pojme razložiti: pismenstvo mi obsega rokopisne spomenike, književnost vse, kar je izšlo v knjigi, literatura pa proizvodnjo z umetniškimi stremljenji; slovstvo je najširši pojem in obsega poleg naštetega tudi v ustnem izročilu živečo narodno pesem in prozo. Žal da nisem rabil izrazov dosledno...

Objava naslova z oznako „do marčne revolucije" pa je bila neprevidnost: ker sem hotel ostati prvotnemu načrtu zvest ter upoštevati do konca vse označene zvrsti, sem imel pred sabo 724 tiskanih strani teksta brez pristroja, ko sem zaključil sintetično poglavje Zoisove dobe. Da ne bi postala knjiga še debelejša, smo se morali odločiti, da naslovni list iz 1929 uničimo ter paginacijo teksta s 724. stranjo zaključimo, tako da predstavlja ta knjiga zaključeno enoto.

Mnogo se je v teku desetletnega prirejanja teksta za tisk nabralo ljudi in institucij, katerim sem dolžen hvaležnosti.

Založnici nisem hvaležen samo zaradi tega, ker je delo vzela pod streho, ampak še posebno zaradi tega, ker mi je glede obsega puščala vsakršno svobodo ter imela z mano v vsakem pogledu potrpljenje.

Precej prostora bi bilo treba, če bi hotel dostojno zahvaliti vse posamezne kolege, prijatelje, umetnike, bibliotekarje, arhivarje, ravnatelje itd. itd., ki so mi pomagali z nasvetom in potrpežljivostjo. V

posebno veselje mi je, da morem med svojimi pomočniki imenovati tudi delo svojih dragih bivših seminaristov (med opombami v VIII. oddelku: 18, 29, 33, 223, 225, 250, 251, 257, 258, 423). Tudi korekture so mi pomagali brati bivši slušatelji: gospe Marija Boršnik in Silva Trdina ter gg. Janez Logar, Mirko Rupel in Zvonko Bizjak.

Izmed kritikov posameznih zvezkov naj se posebej omenijo tisti, katerih izvajanje bomo v tem razboru še srečali: dr. Anton Breznik, ki je ocenil prvo izdajo prvega snopiča in drugi snopič (DS 1929, 1931); dr. France Stelè, ki je naznanil prvo izdajo prvega snopiča, drugi in tretji snopič (Čas, 1929/30, 1931/32, 1932/33); dr. Mirko Rupel, ki je z udanostjo bivšega slušatelja skušal približati občinstvu metodo in tvarino prve izdaje prvega sešitka (LZ 1929); dr. Anton Slodnjak, tudi naš absolvent, ki je ob tretjem snopiču z benevolentno kritiko nadomestil Breznika (DS 1933), a kritiko četrtega snopiča objavil v drugem listu (Sodobnost 1935); dr. Anton Ocvirk, ki je z veseljem bivšega slušatelja kritično razpravljal o drugem, tretjem in četrtem snopiču (LZ 1935). Izmed literarnozgodovinskih študij, ki se kritično dotikajo tudi pričujočega spisa, ne smem pozabiti treh iz peresa drja. Ivana Grafenauerja: Poglavje iz najstarejšega slovenskega pismenstva (ČJKZ 1931); O pokristjanjevanju Slovencev in početkih slovenskega pismenstva (DS 1934); Karolinška kateheza ter izvor brižinskih spomenikov ... (Razprave Znanstvenega društva 1936). Le malo je še sicer novejših spisov, ki jih nisem več mogel citirati k razdobju, ki ga osvetljujejo: Rupel, Slovenski protest. pisci 1934; Trubarjev „Catechismus" iz 1551 v novi izdaji 1935; Rupel, Valvasorjevo berilo 1936; Rupel, Sacrum promptuarium Janeza Svetokriškega 1937; Fran Ramovš in Milko Kos, Brižinski spomeniki 1937.

Ob kritikah bi se mogel prevzeti, toliko je v njih priznavalnih besed, celo ta, da sem težišče problema slovenske literarne zgodovine „prevrnil s statičnega na duhovno stališče" (Stelè; Grafenauer 1934 drugače). Med očitki so pa tudi taki, ki se dajo omiliti ali ovreči.

Moj vzorec za metodo ni bil niti Heusler za starejšo dobo (Breznik 1929) niti Čehi za prerodno (Slodnjak 1935). Pravo je pogodil dr. Slodnjak v prvi svoji oceni, ko je trdil, da sem „opustil tuje literarno zgodovinske razdelitve, kriterije in oznake". Metoda se mi je oblikovala iz gradiva, stanja naše discipline in potreb, polemizirati med vrstami.

V sodbah o slovenskem pismenstvenem srednjem veku preseneča nesoglasje: Breznik in Stelè pogrešata sicer jezikovne označitve brižinskih spomenikov (upravičeni zahtevi sem skušal v drugi izdaji ustreči), Breznik meni tudi, da bi bil avtor „Zgodovine" moral bolj poudariti kulturno delo dobe za narodno pesem (sem skušal ustreči) in za zidanje cerkvic, vendar je oris v celoti simpatičen Breznikú, Steletu in Ruplu. Stelè vidi v njem celo „sliko, kakršno s toliko prepričevalnostjo še ni nihče pri nas podal". Grafenauer pa je v svojih prvih dveh člankih tako branil svojo podmeno o slovenski srednjeveški nepretrgani književni tradiciji, da sem imel za dolžnost, mu odgovoriti (LZ 1935: „Stoletja beležk brez literarne tradicije" v slovenski literarni zgodovini). Prvopis brižinskih spomenikov stavita sedaj tudi Ramovš in Kos „v prvo polovico 9. stoletja, vsekako pa v

meje tega stoletja." Toda naj pomaknemo prvopis brižinskih spomenikov časovno še tako daleč od naših prepisov, tega, kar bi rad dokazal Grafenauer, s tem še ne dokažemo.

Doba protestantske cerkvene književnosti se zdi vsem trem kritikom posrečena, češ da je „sijajno naslikana" (Breznik), taka, da je tu „vsaka hvala odveč" (Stelè), „za dolgo dobo opredeljena in ocenjena" (Stelè). Kot nedostatke navajajo: stavek (str. 59) o krilih reformacijskih gesel (Breznik); izraz „muzikalni" naglas (Breznik — sem 1932 popravil); premalo upoštevanje forme (Stelè — sem 1932 skušal ustreči).

Oris dobe, v kateri je šlo predvsem za katoliško cerkveno književnost, je vzbujal pri dveh kritikih več pomislekov nego prejšnji, in to vkljub njuni sodbi, da je tudi tu „veliko novih virov in vidikov" (Breznik), da sta „razvoj in rast literarnih tendenc baročnega slovenskega katoličtva ... jasno očrtana" (Stelè).

Za oznako dobe se predlaga „barok" (Stelè — zakaj to oznako odklanjam, sem povedal na 115. strani nove izdaje). Glavni očitki mojemu orisu so: „nekoliko hladneje" (Breznik); „manj temeljito" (Breznik); „manj novih pogledov in rezultatov" (Stelè); da miselnost katoliške cerkve o vlogi ljudskega jezika ni glavni vzrok književne zaostalosti v primeri s protestanti, kakor sodim jaz (Breznik); da je moje primerjanje katoliškega repertorija s protestantskim „mehanično" (Breznik, Stelè), po zahtevah „pretrdo" (Breznik), prednost protestantov „mestoma nedvomno enostransko podčrtana" (Stelè); da vidim „kulturno zaostalost" le pri katolikih (Breznik); da neumestno govorim o „nedostajanju katoliške vneme in požrtvovalnosti" (Breznik); da ne upoštevam dovolj nemškega vpliva in podpore protestantizmu, medtem ko je „katoliško delo rastlo sámo iz domačih tal" (Breznik — prim. stran 120. moje nove izdaje); da premalo upoštevam katoliške pridigarje (Breznik, Stelè), zastopnike našega baroka (Breznik, Stelè) in da se sploh premalo oziram na jezik in na zvezo z baročnim slogom (sem skušal v novi izdaji nekoliko ustreči).

Priznati moram, da sem spričo večine izmed očitkov v zadregi, ker se vkljub svoji dobri volji in vkljub ponovnemu razmišljanju tudi še po devetih letih nisem mogel prepričati, da bi bili upravičeni. Ali je res mogoče verjeti, da ne bi bila ideologija protestantske cerkve z zahtevo po splošnem čitanju biblije in po ljudstvu razumljivem liturgičnem jeziku književnemu uveljavljenju slovenščine v 16. stol. prikladnejša od katoliške? Ali ni pošteno, pravilno in objektivno, meriti učinkovitost dveh cerkvenih književnosti po istih vidikih in v isti zapovrstnosti? Itd., itd.

Obžalujem, da se Steletovemu močnemu klicu po „temeljitem orisu te dobe" še nikdo ni odzval, čeprav imamo može, ki že vedo, da se bo v podrobnejših obdelavah „ta naš barok pokazal v bogatejši luči, kakor ga poznamo sedaj" (Slovenec 26. nov. 1937). O prvi priliki bom z veseljem upošteval tudi vse to, kar bodo oni sprejemljivega predložili. Toda o marsičem imam svoje misli. Za utrditev veljave jezika je precej postranskega pomena, ali je pridiga vladajoče cerkve racionalistična ali baročna, važno pa, ali se upošteva jezik tudi v šoli!

Za slovenski književni jezik protestantska biblija in baročna pridiga nimata istega pomena: prva je jezik in pravopis uravnavala, druga prinašala vanj anarhijo! Tudi ne smemo pozabiti, da utegne barok v likovni umetnosti pomeniti trajne vrednote, v besedni pa degeneracijo.

Ob prvih dveh snopičih p r e r o d n e d o b e so mi hoteli delati veselje z besedami, ki spominjajo na sprejem orisa protestantske dobe: „občudovanje" (Breznik, Slodnjak); „obdelani (so) naši preroditelji prvič tako, kakor v resnici zaslužijo" (Breznik); „Zgodovina je poduhovljena in je prosta tiste teže, ki jo povzroča ogromna snov" (Breznik); „resnično mojstrstvo" (Stelè); avtor je „zopet našel svoj pravi element" (Stelè); „razdelitev tvarine... po manjših, pogosto desetletnih razdobjih... za to, doslej kaotično gradivo zelo primerna" (Stelè 1931/32, Breznik drugače); „metoda edino pravilna... edina ona (je) zmožna ustvariti jasnost v dosedanjem kaosu slovenske kulturne zgodovine tega važnega časa" (Stelè 1932/33); „znanstvena višina", „neporušljivi temelji", „izčrpnost", „izvrstno ocenjuje (Vodnikovo) pesniško moč in nemoč" (Slodnjak 1933). Ob tretjem sešitku prerodne dobe, torej četrtem vsega dela se je oglasila samo še mlajša generacija: na eni strani dr. Ocvirk in nekateri kritiki Slodnjakovega Pregleda, na drugi Slodnjak, ki je med vrstami preklical skoraj vse, kar je ob tretjem sešitku vzbujalo njegovo „občudovanje" (moj odgovor v LZ 1935: O sodobni slovenski znanstveni kritiki).

Vendar je tudi v Slodnjakovi drugi oceni več stvarnih pripomb, ki bi jih ob drugi izdaji moral upoštevati: vir za Vodnikovo sodelovanje pri Mali pratiki; Metelkovo poročilo o oznaki Vodnikove „Brambovske dobre volje"; pritegnitev kitice „Duh stopa" v prerodno oceno „Ilirije oživljene"; potreba, posvetiti kakšno vrstico več Primčevemu pisateljevanju in pesnikovanju ali njegovemu oziru na vzhodnoštajerska narečja. Tudi o nekaterih Ocvirkovih opozorilih o podrobnostih, ki bi jih „morda lahko opustil", bi se ob prirejanju nove izdaje dalo debatirati...

Izmed precej dolge vrste Slodnjakovih načelnih in stvarnih opomb, ki jih ne morem upoštevati, a jih v polemiki nisem omenil, naj se ustavim pri dveh pomotah: Vodnikovemu stavku v zgodovini o branju in pisanju ljudstva „aus eigenem Triebe" bi Slodnjak ne pripisoval take važnosti, če bi upošteval ugotovitev istega Vodnika, da je „spet branje med ljudmi razširjal" Pohlin; Katonovi izreki so le na 138. strani Kopitarjeve slovnice posneti po Pohlinovi slovnici, na 142. pa po Vodniku!

Obžalujem, da kritiki o nekaterih plateh moje metode in moji borbi ž njimi niso več govorili. O čem vsem razen o književnem delu samem naj razpravljam, mi je bilo od začetka jasno, toda vprašanje: v kaki zvezi — se je pri prerodni dobi le polagoma tako razvijalo, da me rešitev v zadnjem razdobju (1813—1819) približno zadovoljuje.

V Ljubljani, dne 12. aprila 1938.

F. K.

Korespondenca preroditeljev, ki je za 1813—1819 izpričana, opravičuje domnevo, da se iskanje medsebojnih stikov ni gojilo s tako vnemo in sistematičnostjo, kakor v prejšnjem razdobju. Če odštejemo obiteljska pisma v Zoisovi korespondenci, ki niso v nobeni zvezi s prerodnim gibanjem, ne dobimo niti stopetdeset pisem, ki jih je treba upoštevati.

Preroditelji po istih okoliših so si tudi sedaj malo dopisovali. Izpričane so le štiri take zveze: Zois—Vodnik, Zois—Rudež, Zois—Erberg, Jarnik—Schneider.

Bolje so izpričane korespondenčne zveze, ki so spajale posamezne okoliše med sabo.

Glavno zvezo ljubljanskega Zoisovega krožka s Primorjem je tvoril Vodnik. Toda pismo, ki ga je pisal Vodniku Franul iz Trsta dne 9. maja 1816,[67] je poslednji izpričani odmev te korespondence, a pismo Vodniku z dne 4. januarja 1818, v katerem je iz Trnovega Franc Bilc zagovarjal svoj „y“,[70] je prva in poslednja priča teh Vodnikovih stikov. Vsaj tik pred 4. januarjem 1818 je pisal Bilc zaradi pravopisa tudi Ravnikarju v Ljubljano,[6] a iz te korespondence ni ohranjena nobena vrstica.

Osebni in korespondenčni stiki med kranjskim in koroškim okolišem so bili novost in pridobitev, za katero se je Primic ves čas svoje aktivnosti zaman trudil. Led sta prebila Ravnikar in Jerin, ki sta med velikimi počitnicami 1814 prispela v Celovec ter se zglasila tudi pri Jarniku. Vtis, ki ga je napravil ponosni Ravnikar na entuziastičnega Korošca, imajočega pred očmi vedno in povsod koristi celote, je bil velik. Jarnik je vzkliknil dne 12. januarja 1815 v pismu Kopitarju (nemški): „V resnici je to zelo ljubezniv mož, ki je prejel svetega duha po centih, ne po funtih.“[241] Pri tem je mislil Korošec zlasti tudi na Ravnikarjevo znanje slovenskega jezika, ki se je od njegovega tako zelo razlikovalo. Verjetno je, da se je začela nato korespondenca med Jarnikom in Ravnikarjem...[244] Prvo ohranjeno pismo iz Celovca preroditelju v Ljubljano je poslal celovški nemški literat in Jarnikov intimni prijatelj Kumpf,[124] ki je nameraval v svojem novem listu „Innerösterreichische Zeitschrift“ imeti tudi slovensko rubriko ter je Vodnika dne 1. decembra 1814 prosil prispevkov, a zlasti želel dobiti poskus Vodnikovega slovarja.[70] Vodnik je odgovoril[244] navdušeno, a obečal za novi list, ker je slovar hotel tiskati z novimi črkami, neki rokopis, ki ga je že pred osmimi leti napisal.[241] Jarnik je imel do 12. januarja 1815 za Ravnikarja napisano pismo, a ga še ni odposlal,[241] pač pa je odposlal pismo,

ki ga je napisal dne 17. januarja 1815 za Vodnika z laskavim zatrdilom, da so obrnjene nanj oči vseh slavistov.[70] Odgovor[244] je dobil šele po 18. februarju 1815.[241] Medtem pa ko so vsa Vodnikova pisma Jarniku izgubljena, je izmed Jarnikovih Vodniku ohranjen vsaj še koncept z dne 3. aprila 1815.[245] Verjetno je, da je eksistiralo te korespondence še več, zlasti ker sta se med velikimi počitnicami 1815 osebno spoznala tudi Jarnik in Vodnik.

Dne 11. novembra 1815 je bil Jarnik z nekim tovarišem na Ljubelju, da obišče Kranjsko in njene preroditelje. V Tržiču se je zglasil pri župniku Valentinu Prešernu[241] iz Vrbe,[364] ki je tudi že Jarnika obiskal v Celovcu ter bil nekoliko vnet za slovenski prerod. Razgovor med Koroščem in Kranjcem se je sukal tudi okrog Kopitarja, „novih črk in slovenske literature" in Jarnik se je prepričal, da „vse težko pričakuje novih črk, ki bodo epoha ter imele gotovo zelo blagodejne posledice". V Kranju sta obiskala Jarnik in Valentin Prešeren dekana Slugo in pa graščaka ter fužinarja[241] Natalisa Pagliaruzzija,[6] v družbi katerega se je Jarnikovi prerodni radovednosti v dveh smereh zadostilo: graščak je opozoril gosta na jarek, ki ga je po ljudskem izporočilu preskočil Jurij Kobila, ko so ga zasledovali kmetje; Jarnik se je prepričal, da je kranjsko plemstvo v narodnostnem pogledu vendarle bistveno drugačno nego koroško, kajti videl je, da „se kranjski plemič ne sramuje govoriti slovenski, medtem ko bi koroški ob takem poskusu vihal nos". Naslednjega dne je spremil Pagliaruzzijev sin Jarnika na Cekinov grad pri Ljubljani,[241] ki je bil last drugega Natalisovega sina Sigismunda Pagliaruzzija. V Ljubljani je govoril z Vodnikom in Ravnikarjem, z Vodnikom prvič, videl nove črke ter obiskal gledališče.[241]

Bilo bi več ko čudno, če bi se stiki med Jarnikom in omenjenima Ljubljančanoma po tem obisku ne bili poglobili, ampak zrahljali, kakor bi utegnil sklepati človek iz okoliščine, da v naslednjih letih ne priča nobeno ohranjeno pismo o nadaljevanju teh korespondenc med Celovcem in Ljubljano.

Med celjskim okrožjem, se pravi lavantinsko škofijo in Ljubljano so zveze pač še obstajale, ker je dne 24. oktobra 1813 pisal Vodniku iz Celja še Zupančič, a sta tudi Alič in Vodnik[67] še ves čas[70] izmenjavala pisma kakor prejšnja leta.

Mnogo slabši kakor v Primčevih časih pa so bili sedaj stiki med Ljubljano in Gradcem, se pravi mariborskim okrožjem. Pismo iz Gradca z dne 4. novembra 1813, ki ga je pisal Vodniku upokojeni profesor in agent Mihael Kunitsch z namenom, dobiti

biografske podatke o Linhartu, Karlu Zoisu, škofu Herbersteinu in p. Hugu Vodniku,[67] je edino ohranjeno pismo Vodniku iz štajerskega Gradca v Ljubljano v tej dobi.

Na Dunaju je imel Vodnik, ki je bil v drugi polovici septembra in morda še oktobra 1815 zaradi svojih službenih stvari in pravopisa osebno v prestolnici,[61] dopisnika v graverju Schielu, s katerim si je dopisoval zaradi črk od septembra 1816 dalje.[70] V jeseni 1816 je odšel na Dunaj študirat Vodnikov bivši učenec Primož Jeglič, ki je ostal z učiteljem v zvezi.[67]

Najmočnejšo vez z Dunajem pa je tvoril za preroditelje vseh okolišev še vedno Kopitar, in to vkljub dejstvu, da si z nobenim Slovencem ni dopisoval več toliko kakor z Vukom Štefanovićem Karadžićem[365] in da slovenskih korespondentov ni več niti približno tako vneto iskal kakor poprej, ampak jih je v primeri z mnogoštevilnimi ostalimi že opazljivo zanemarjal. Iz Ljubljane so si dopisovali z dunajskim slovenskim bibliotekarjem še vedno Zois,[96] Vodnik,[92] dr. Jaka Zupan[121] in Ravnikar.[221] Najživahnejša je bila korespondenca bibliotekarjeva s starim mecenom Zoisom in agilnim Ravnikarjem, v katerem je videl Kopitar odslej najboljši protiutež Vodniku. Medtem ko so postajala Kopitarjeva pisma Zoisu kratka, se je v pismih Zupanu in najbrž tudi Ravnikarju[244] še na široko razpisaval. K tem svojim ljubljanskim prerodnim korespondentom pa je dobil Kopitar 1819 še dva iz vrst ljubljanskih duhovnikov,[175] ki sta imela s prerodom le ohlapne zveze. To sta bila Franc Ksaverij Richter,[111] nemški Slezijec, profesor univerzalne zgodovine na ljubljanskem liceju[244] in botanik Franc de Pavla Hladnik,[6] prefekt ljubljanske gimnazije.[244] A korar Anton Alojzij Wolf, ki je kot ljubljanski nadzornik osnovnih šol Kopitarja septembra 1815 na Dunaju obiskal,[96] a bil 27. novembra imenovan za gubernijskega svetnika pri tržaškem guberniju, si je dopisoval s Kopitarjem tudi iz Trsta,[96] dasi mu o slavističnih stvareh ni mogel kaj posebnega poročati. Isto velja tudi o Kopitarjevi korespondenci s Francem Peeseneggerjem, prefektom na Reki,[8] ki je obstajala[175] vsaj 1818.[244] Zelo dobre zveze so bile med celovškim krožkom in Dunajem. Najboljši izvestitelj Kopitarjev o koroških stvareh je ostal Jarnik.[241] Ni izključeno, da sta izmenjala kaka pisma tudi Kopitar in Grundtner,[244] ki se je z dunajskim kustosom junija 1814 osebno seznanil.[241] Le koroški avtor zbornika s slovenskimi pesmimi in slovensko dramo, začetega v Vratih 12. oktobra 1817, t. j. najbrž Matija Schneider,[3] od katerega je dobival

Kopitar v Jarnikovih pismih razno prirodopisno in jezikovno gradivo,[241] na svoje direktno pismo Kopitarju vsaj do 12. oktobra 1817 ni dobil odgovora.[242] Iz celjskega okrožja, oziroma koroškega dela lavantinske škofije je korespondiral s Kopitarjem menda Alič: že dne 17. avgusta 1816 je iz Št. Andraža vprašal Vodnika za Kopitarjevo adreso, češ, da jo utegne rabiti.[67] Izpričano je vsaj eno Kopitarjevo pismo temu vnetemu slavistu,[175] in sicer iz 1818.[244] Baronica Cécile Zois, mecenova nečakinja, ki ji je Kopitar od 16. novembra 1818 dalje zelo pridno dopisoval,[175] je bivala takrat menda v Gradcu.[244] Iz mariborskega okrožja, in sicer Slovenskih goric je dopisoval Dajnko Kopitarju[175] vsaj že od 1816.[244] Kopitar je bil tudi edini slovenski preroditelj v Notranji Avstriji, ki je imel korespondenco s prekmurskim slovenskim književnikom: vsaj že dne 13. septembra 1816[175] je pisal[244] pastorju Mihaelu Borli.[6]

Stiki med Gradcem ter Primorjem, ki sta jih tvorila prej Primic in Bilc, ter Gradcem in Koroško, ki so bili v prejšnji dobi zelo živahni, so se sedaj menda povsem zrahljali.

S tujimi, neslovenskimi literati sta imela najmočnejše stike Kopitar z Dunaja in Zupančič iz Celja. Za slovenski prerod je večina teh Kopitarjevih in Zupančičevih stikov, izvzemši Kopitarjeve z Dobrovskim, brezpomembnih ali naravnost škodljivih. Kopitarjeva korespondenca s tujci se je gromadno množila,[6] ker je rastla njegova ambicija, biti učenjak svetovnega slovesa, brez odgovora na vprašanje, ali ni sodobnemu stanju slovenskega preroda morebiti drugačno, samo slovensko delo potrebnejše od zanimanja za splošne ali tuje znanstvene probleme. Celjski profesor Zupančič, ki je nehal si dopisovati z Vodnikom, si je tem vneteje dopisoval z nemškimi uredniki in literati, kakor so bili Johann Gottfried Kumpf, Fellinger, Simon Martin Mayer, Büsching, Sartori, Kollman[193] itd., ker ga je pač vsega imela v oblasti želja, postati ugleden nemški literat. Pomembnejša je pa večina stikov, ki so jih dobili s tujino ostali preroditelji.

Škoda je bila, da avstrijski Ilirci niso mogli gojiti stikov z onimi možmi izmed Francozov, Italijanov, Dubrovničanov itd., katerih upoštevanje so si naklonili v dobi Napoleonove Ilirije. Poskusi so pač bili, a niso dovedli do vidnejših rezultatov. Sivrić, ki se je po odhodu Francozov iz Ilirije vrnil v Dubrovnik, je do 11. februarja 1814 pisal Kopitarju in Zoisu, a nobeden naslovljenec ni imel volje, odgovoriti možu, ki mu je šlo zgolj za službo.[161] Zelli, ki je moral ob odhodu Francozov ostaviti v Ljubljani

knjige in pohištvo ter je postal prior v milanskem samostanu Santo Paolo, je pa skušal obdržati zveze. Ker je bilo znano, da sta z Vodnikom bila prijatelja, so se razni ljudje zaradi njegovih stvari obračali na Vodnika: dne 14. januarja 1814 je neki Lavrin, pač ljubljanski kriminalni sodnik Jožef[107] z Dunaja Vodniku pisal, da sme Zellijevo pohištvo le še do marca ostati v licejki;[67] okoli oktobra 1815 in dne 10. januarja 1816 je pisala Vodniku Barbara Repitsch (po prvem možu Podobnik), ki se je po poroki hčere Ernestine Podobnik z milanskim trgovcem Fortisom[62] iz Ljubljane preselila v Milan, naj proda Zellijeve šolske knjige.[67] To so pa zadnji odmevi od te strani.

Vodnikova izmena pisem s Kunitschem v Gradcu in Kumpfom v Celovcu ni imela posebnih posledic: za Kunitscha Vodnik zaprošenih biografij menda ni napisal, a Kumpf svojega novega časopisa za Vodnikovega življenja še ni začel izdajati. Pomembnejša je bila njegova zveza s Čehi, za katero je dal iniciativo Jungmann, češki romantik, ki je dne 16. oktobra 1817 Vodniku pisal:[67] vprašal je, kje se dobijo stvari kakor Zupančičev Pegam, Vodnikove pesmi, Vodnikova slovnica in druge novosti ter kako je napredovalo delo s slovarjem; opozarjal je na novosti češkega literarnega trga. Vodnik je dne 4. januarja 1819 odgovoril,[207] in korespondenca bi se bila najbrž nadaljevala, da ni Vodnik umrl.

Zlasti pomembno je bilo, da so se poglobile zveze z Dobrovskim, ki je dobil vsaj še dva slovenska korespondenta.

Eden je bil Štajerec Dajnko,[3] ki je opremil 1817 pošiljko Evangeliomov s pismom Dobrovskemu.[244] Posredovalec Kopitar je skušal pridobiti Dobrovskega za odgovor štajerskim slavistom in Dobrovský je odgovoril najbrž s pismom z dne 1. januarja 1818,[244] ki ga omenja Dajnko v pismu z dne 1. aprila 1818.[3] Kako pomembna je utegnila biti za mlade slovenske preroditelje korespondenca z Dobrovskim, kaže prav to Dajnkovo pismo: Dajnko trdi, da ga je pismo Dobrovskega pomirilo, mu vzelo dvome, ga utrdilo v mnenjih, ga navdušilo za delo.

Nekako istodobno si je začel dopisovati z Dobrovskim tudi koroški pisec zbornika, datiranega v Vratih dne 12. oktobra 1817, torej pač Matija Schneider.[3] Odnos do Dobrovskega se omenja tako v pesmih zbornika, ki pripadajo eventualno dobi pred 12. oktobrom 1817, kakor tudi v beležkah, ki pripadajo dobi po 12. oktobru 1817. Pod vtisom čtiva spisov Dobrovskega se je avtor zbornika odločil, da bo patriarhu slavistike pisal. Pisal je

Čehu po vsej priliki slovensko pismo,[244] kajti bil je ves nesrečen, ko je prejel od njega nemški odgovor.[8]

V korespondenci se je najjasneje javljalo dejstvo, da se je napetost, ki jo je vsa prejšnja leta povzročala zlasti Kopitarjeva arogantnost in zahrbtnost, nekoliko omilila, čeprav se je sem ter tja še posvetil izrazit njen odsev.

Kopitar je o svojem razmerju do Vodnika dne 13. septembra 1815 Zoisu pisal, naj javi svojemu hišnemu slavistu, da nista tekmeca in da ga sme Vodnik imeti za „odkritosrčnega prijatelja", češ, njemu (Kopitarju) je „na skrbi drugo, splošnejše slovansko področje".[92] Da se Vodnik na „odkritosrčnost" Kopitarjevega prijateljstva ne bi smel preveč zanašati, bi se bil utegnil prepričati iz Kopitarjevih pisem skupnim znancem, kjer o Vodniku Kopitar tudi sedaj, po obnovitvi prekinjene korespondence, ne more govoriti brez zahrbtne misli. Ko je na primer Dobrovský omenil, da je Vodnik „znan po svojem naznanilu" slovarja, mu je Kopitar dne 1. junija 1814 pisal, da „se Kranjci temu smejejo".[65] Ko je bil Vodnik v jeseni 1815 na Dunaju ter skušal Kopitarjevemu večnemu in mučnemu oklevanju z novim črkopisom z energičnim naročilom pri črkorezcu napraviti konec, je bilo naslednje Kopitarjevo pismo Zoisu z dne 22. novembra 1815 polno grobosti proti možu, kateremu je še pred kratkim hotel biti „odkritosrčen prijatelj": da je Vodnik „bedasto zvit"; da ga naj Zois „pošteno spove" in mu nič ne verjame, če bi hotel na Kopitarjev račun kaptivirati mecenovo dobrohotnost, češ, „menihi si vse dovoljujejo".[96] To je bil pač tudi vzrok, da je bila po jeseni 1815 korespondenca med Kopitarjem in Vodnikom zopet dlje časa prekinjena in se začela zopet šele s Kopitarjevim pismom z dne 11. marca 1817.[92]

Kopitar je polagoma sicer opuščal zafrkljivi ton, ki si ga je bil prikrojil za omenitve Vodnika. Da se pa v bistvu ni izpremenil, je izpričal ob Vodnikovi smrti, ki jo je javil Dobrovskemu s stavkom, da je Vodnik umrl zaradi preobilnega zdravja.[65]

Zelo neprijeten pa je začel postajati Kopitarju izza Primčeve obolelosti spomin na njegove spore s tem graškim entuziastom. Vest o Primčevi duševni bolezni je slovenske preroditelje sploh tako pretresla, kakor do takrat še nobena nesreča, ki je zadela to gibanje, izvzemši morda Linhartovo smrt. Kopitarju je menda prvi poročal o njej Jarnik, ki se je v pismu z dne 21. oktobra 1813 rahlo dotaknil med vzroki tudi kritike „Branj", češ, „recenzija pač ni mogla napraviti tega učinka". Na možnost,

da bi utegnila biti kriva nesreče kritika, sta opozarjala Kopitarja tudi Zois in Dobrovský. Kopitar se je v odgovorih branil ter zvračal krivdo na Primčevo ljubezen do „lepe, ponosne in nevredne punice", vendar pa je graškega slavista v pismih tudi še po njegovi duševni smrti grdil.[176]

Preroditelji in socialno-gospodarska vprašanja.

Prerodno prizadevanje, ki se v dobi Napoleonove Ilirije ni moglo opazljivo razširiti čez okvir literarnega preroda, je v prvih letih restavracije seveda obdržalo staro smer, in to tako, da tudi noben nemški jezikovnokulturni tradicionalni privilegij ni bil bistveno ogrožen in napaden.

Da se revolucionarne težnje niso mogle širiti v tisku, je spričo čuječnosti avstrijske cenzure umljivo. Toda tudi v korespondenci in v rokopisih, ki niso bili namenjeni za tisk, iščemo zaman momentov, ki bi pričali, da bi si bili preroditelji posebno belili glavo s problemi, ki bi obsegali več nego tolerirano regeneracijo slovenskega jezika ter usposabljanja njihove materinščine za višje literarno udejstvovanje.

Tudi nove socialne skušnje in možnosti niso med preroditelji vzgojile moža, ki bi se jim bil pomaknil v aktualno bližino ter bi gibanje za regeneracijo in večje uveljavljenje slovenskega jezika skušal osloniti na trden temelj, saj delo za jezik podložnega kmeta ter revnega delavca in hlapca, ki so še vedno v glavnem sami tvorili slovenski narod, v meščanih, ki so kakor fevdalci pripadali nemški ali laški jezikovnokulturni sferi ter slovenske literature niso rabili, samo ni moglo ustvariti udarne potrebe po izpremembi jezikovne prakse.

Ta enostranost postaja 1813—1819 tem opazljivejša, ker gre za čas, ko je dobil Dunaj prvo Jacquardovo mašino za tekstilni obrat, Moravska prvi parni stroj,[240] in ker so se reševali tudi za slovensko ozemlje važni problemi kakor: uradna obnovitev „zveze med gospodom in kmetom" tudi v Iliriji, kjer so bili Francozi to zvezo nekoliko zrahljali; neusmiljeno iztirjavanje zaostalih urbarialnih davščin; novi davki, ki so kmeta pripravljali v obup; delitev kmečkih posestev; izguba živine zaradi vojsk; obnovitev Kmetijske družbe za Kranjsko in poživitev teh družb v ostalih slovenskih deželah; obnovitev prepovedi za izseljevanje kosárjev; možnost storiti na osnovi uradnih odredb kaj za varstvo otrok v podjetjih; prvi brod na kolo v tržaški luki:

odprava cehovstva in proglasitev obrtne svobode; porast trgovine, zlasti tudi v Ljubljani; zastonjkarsko službovanje uradnikov; obupne posledice slabe letine 1817; nove naprave za oskrbo sirot;[207] itd. Stanje je kričalo po človeku, ki bi napisal na svoj ščit organizacijo gospodarskega prerodnega gibanja.

Za gospodarske probleme, ki bi morali biti v načrtu preroditeljev enakovreden činitelj prizadevanju za regeneracijo in uveljavljenje jezika, se je zanimal le izjemoma kdo izmed preroditeljev, kakor n. pr. Zois, ki je v zvezi z lastnimi podjetji pazno spremljal industrijske odredbe, Kmetijsko družbo in obrtno šolstvo.[292] Dalje je šel le župnik Šraj. V svojem slovenskem katekizmu je imel namreč vprašanje, kdo je najlaže kriv tretjega vnebovpijočega greha, a odgovoril je, da tiste gosposke, ki nalagajo svojim kmetom preveč tlake. Seveda je cenzura zabranila tisk rokopisa, ki je prinašal take nevarne izpovedi.

Preroditelji in šola.

Mnogo iniciative so kazali preroditelji za prerodno prilagoditev šolstva, čeprav niso skušali ohraniti ali izpopolniti vsega, kar so dobili pod Napoleonom.

V osnovne šole na kmetih je skušala večina novih uradnikov uvesti tudi na področju ljubljanskega in tržaškega gubernija slične nemško-slovenske knjige, kakršne so imeli Slovenci izza prejšnjega razdobja v šolah graškega gubernija. Toda tu so Avstrijci zadeli na odpor. Že na vprašanje ljubljanskega gubernija z dne 22. aprila 1814, ali se naj vpeljejo tudi na Kranjskem abecedniki in mali katekizem v slovenskem in nemškem jeziku, se je ljubljanski konzistorij izjavil samo za slovenske knjige. Besedo pri tem je imel pač Jurij Gollmayer,[6] a glavni borec za slovenizacijo osnovne šole je bil menda Ravnikar. Ta je pisal namreč pred 26. majem 1814 tudi Kopitarju,[96] naj skuša pri svojem znancu, Kranjcu Jožefu Spendovu, ki je bil na Dunaju ravnatelj normalke,[3] doseči, da „se uvedejo na kmetih, kjer ni treba, da se učijo otroci nemščine, kranjske knjige," to je, samoslovenski učbeniki. Kopitar je storil stvari uslugo: Ravnikarju je pisal,[244] naj se obrne do Jüstela, „kateremu se je kot Čehu treba pozvati samo na svojo domovino",[96] to se pravi, na razmere na Češkem; a Zoisa je v pismu z dne 26. maja 1814 prosil, naj „o priliki dobro stvar s kako besedo pospeši."[96]

Oboje se je najbrž zgodilo, vendar Jüstel v svojem uradnem poročilu o kranjskem šolstvu z dne 17. junija 1814 ljubljanskemu konzistoriju ni povsem ugodil. Izvaja namreč:[6] „Priučenje nemškega jezika v ljudski šoli je pač eden, toda ne edini, ne najvišji smoter ljudske šole. S šolo naj se vzbudi pozornost ljudstva, úri njegov razum, se ljudstvo priuči za redno vodstvo poslov v navadnem življenju potrebnih veščin in povzdigne verstvo in nravstvo, ki si jih brez pojmov in načel ni mogoče misliti. To je glavni smoter; temu naj se torej postranski ne nadreja. Prosto ljudstvo in prav posebno ženstvo na Kranjskem bo še dolgo, prav dolgo v svoji materinščini mislilo, govorilo, računalo in molilo. Zato naj se njegovi otroci ne silijo vse to v njim povsem tujem, njihovim staršem pa docela neumljivem, torej večkrat sumljivem jeziku učiti, pa prav gotovo ne priučiti, ohraniti. Kjer uvajajo šole v to silo, naletijo te navadno že pri svoji ustanovitvi, in še bolj v svojem razvoju na toliko zadržkov, da kar nič ne uspevajo: ker se preveč zasleduje podrejeni, se pri tem izgubi tudi glavni namen. Gotovo ni preveč drzna trditev, da ljudsko šolstvo na Kranjskem prej (pred Francozi) deloma zato ni uspevalo, ker se je zdelo, da hočejo ustanavljati jezikovne šole namesto ljudskoizobraževalnih. Zato naj se dovoli za Kranjsko, kjer skoro vsa masa ljudstva govori slovanski jezik, to, na kar se je pristalo (1811) za Spodnje Štajersko in prej za Češko in Moravsko: da se namreč dajo tudi slovenske ljudske šole in slovensko-nemške ljudskošolske knjige, zlasti one, ki so predpisane prav za prav za trivialke. Tem je prištevati zlasti knjige evangelijev, ki se v rodbinah tako rade čitajo in ki morajo biti ljudstvu namenjene, sestavljene v njegovem jeziku; zato naj se njihova uporaba v trivialnih šolah na deželi tudi ne zabrani. Potem se bo moglo tudi v glavnih šolah, v vseh trivialnih šolah mest in večjih občin siliti k temu, da se otroci naučijo nemškega jezika; to se itak more doseči samo, če se uči v materinščini; tudi se mora od »industrioznega Kranjca« pač pričakovati, da se bo poleg slovenščine učil tudi nemščine.“[6]

Tako odkrito in s takimi dokazi proti uradom gotovo še nikdo ni obsodil „nemške šole“ med Slovenci kakor dne 17. junija 1814 Čeh Jüstel, ki mu je poznanje čeških prilik izbistrilo oko za ocenjevanje slovenskih. Vendar kaže vloga, da je bil mož zelo previden. Da slovenizacija osnovnih šol na kmetih ne more pospeševati germanizacije slovenskega ljudstva, mu je bilo nedvomno jasno, a ker je poznal tajne želje višjih krogov, je

deloval tudi s tem namigavanjem. Pač z namenom, da teh krogov preveč ne prestraši, je govoril tudi o nemško-slovenskih učnih knjigah za bivšo Ilirijo ter kazal na primer slovenskega Štajerskega, kjer so na kmetih 1811 ob njegovem sodelovanju uvedli take učbenike. S predlogom konzistorija o samoslovenskih knjigah se je postavil torej v nasprotje. Toda omenitev „slovenske šole" in slovenskih evangelijev ter odklonilne besede o nemški jezikovni šoli upravičujejo sodbo, da si je predstavljal Čeh razplet v Iliriji tako, da bi se učitelji v šolah na kmetih na nemški tekst ne ozirali. Tako pa je seveda mogel soditi le mož, ki kranjskih razmer ni dobro poznal. Ljubljanski konzistorij, ki jih je bolje poznal, je vedel, da na Kranjskem ne bo mogoče govoriti o slovenski osnovni šoli, dokler se ne odpravijo iz nje nemško-slovenske knjige in ne nadomestijo s samoslovenskimi.

Zagovorniki „slovenske šole" to pot še niso uspeli. Oficielne šolske knjige iz dobe 1815—1819 so bile nemško-slovenske in le privatna izdanja so bila samoslovenska. Z vlogama z dne 26. marca in iz začetka avgusta 1818 je začel ljubljanski konzistorij borbo za samoslovenske šolske knjige in slovenizacijo osnovne šole sicer iznova,[207] a je imel še manj upanja na zmago kakor prej, ker je bil v Ljubljani za prosvetnega referenta Mayr,[6] ki se je samoslovenskim izdajam na vse kriplje protivil.

Za slovenizacijo nedeljskih šol, ki so imele v Avstriji zakonito osnovo sicer že v opozorilu dvorne pisarne z dne 10. februarja 1804, a bile v Iliriji novost, ki je dobila okrepitev šele v okrožnici ljubljanskega gubernija z dne 22. novembra 1816,[207] so se trudili ilirski preroditelji že od početka. Motila jih je v njihovih prizadevanjih okoliščina, da je vlada videla v teh šolah le nadaljevanje nemško-slovenskih trivialk, medtem ko je bilo med njimi mnogo takih, ki niso bile ponavljalne šole, ampak začetne, v katerih so se otroci in odrasli učili najvažnejših šolskih predmetov.[207] Seveda: nemščine večina preroditeljev med take predmete ni štela.[207] Večina novih nedeljskih šol iz 1816—19 je bila med Slovenci pač samoslovenska, ne samo v Iliriji, ampak tudi drugod, kjer so imeli šoli prijazne duhovnike.[284]

Za izdaje oficielnih nemško-slovenskih knjig, ki so jih rabili v osnovnih šolah, so tudi 1813—1819 morali skrbeti oficialni krogi in založniki. Le za jezikovno izgraditev so bili po večini odgovorni prireditelji, ki jim je bilo delo poverjeno: pisec in recenzent. Šlo pa je še vedno za iste knjige kakor v časih grofa Edlinga:[6] začetnico ali abecednik; mali katekizem; tisti „srednji

katekizem", ki je tvoril prvi del čitank pod imenom „Bukvice branj"; male pripovesti. Na nemško-slovenske izdaje lekcionarja menda ni nikdo resno mislil, ker bi bile predrage.

V območju ljubljanskega gubernija so rabili 1813—16 najbrž po večini šolske knjige izpred ilirske dobe, ker so bile Vodnikove nove prireditve šolskih knjig za avstrijski tip neprimerne, Napoleonov katekizem pa v novi dobi sploh nemogoč. Po 1816 je izmed starih knjig ostal menda le „Mali katekizem",[80] in sicer so se rabili najbrž ponatisi Vodnikove prireditve izpred 1807,[75] vse druge slovenske tekste za nemško-slovenske izdaje, namreč „Abecednik za šole na kmetih" ter „Male povesti za šole na kmetih" je 1816 iznova priredil Ravnikar, ki je 1815—17 pomnožil zalogo samoslovenskih šolskih knjig tudi z neoficielnim prevodom Schmidovih „Zgodb svétiga pisma". „S šolskimi bukvami základnik" je bil „bukvoprod" Jurij Liht.

Glavni odjemalec oficielnih ljubljanskih nemško-slovenskih šolskih knjig je bila Kranjska, kjer so bile vse šole nemško-slovenske, izvzemši šolo v Kočevju[247] in pa višje razrede glavnih šol. Primorske nemško-slovenske šole so prejemale svoje knjige pač tudi po 1. septembru 1816 iz Ljubljane, dasi so spadale pod posebni tržaški gubernij. Nedvomno so jih dobivale iz ljubljanske oficielne zaloge slovensko-nemške šole v beljaški kresiji in Kanalski dolini: 1817 je bilo v beljaškem šolskem okraju poleg 6 nemških še 5 nemško-slovenskih šol, v Kanalski dolini poleg 4 nemških ena nemško-slovenska, v Spodnji Ziljski dolini poleg 3 nemških 5 slovensko-nemških.[247]

Na Koroškem so imeli sicer vsaj eno posebno oficielno nemško-slovensko knjigo, katere avtor pa ni znan: „Namenbüchlein, Bukvar zum Gebrauche der Landschulen in den k. k. Staaten",[84] ki je izšel v Celovcu pri tiskarju in založniku šolskih knjig Janezu Leonu. Založnik se je pač trudil, da bi rabili knjigo tudi v koroških župnijah ljubljanskega gubernija, ker sta jo morala Ravnikar in Vodnik po nalogu gubernija z dne 11. aprila 1815 oceniti.[219] Čeprav je Vodnik marsikaj grajal,[57] je ostala knjiga menda v veljavi, ker so jo pozneje še v Gradcu ponatiskovali.[84] Da so v beljaškem okrožju, ki je spadalo že v tej dobi k avstrijski Iliriji, rabili tudi ljubljanske izdaje, je nedvomno. Ko je ljubljanski gubernij 1816 vprašal, v kakem jeziku in koliko izvodov Ravnikarjevih „Malih povesti" bi potrebovali v beljaškem okrožju, je tamošnji okrožni šolski nadzornik odgovoril, da se bo nedvomno razpečalo mnogo izvodov slo-

venske izdaje, „ker je med mlajšo slovensko duhovščino mnogo dejanskih pospeševateljev šole in narodnega jezika." V istem smislu se je izjavil tudi krški konzistorij.[247]

V slovensko-nemških trivialkah graškega gubernija je izmed starih oficielnih nemško-slovenskih knjig ostal v veljavi menda le Ješenakov[6] prevod malega katekizma; novi ponatis te prireditve je gotovo tudi nemško-slovenski „Ta majhini katekizmus", ki ga je 1817 za „vse bukvivezarje" v Gradcu natisnil Kienreich.[80] Vse druge oficielne izdaje, namreč začetnico, „Majhine bukvice branja za šolarje", t. j. srednji katekizem in pa „Kratke pripovesti" so tiskali in uvajali v Aličevih[6] prireditvah, dasi je bil Jaklin Aličev jezik in pravopis odklonil. Popravljal je njegov tekst menda tudi Vodnik. V Jaklinu[6] so imele Aličeve šolske knjige vedno hudega nasprotnika. Ljutomerski župnik je predložil 1819 sekovskemu ordinariatu v potrdilo celo svoj katekizem. Toda Alič, ki je pripadal sicer lavantinski škofiji, a vendar dobil Jaklinov spis v oceno, je vrnil tekmecu milo za drago ter odklonil Jaklinov izdelek s slično motivacijo kakor 1812 Jaklin njegovega: da je jezik predloženega katekizma v celjskem okrožju nerazumljiv, češ da je narečje v celjskem okrožju drugačno ko v mariborskem. Sekovski ordinariat je nato Jaklinu naročil, naj uredi katekizem tako, da bo umljiv tudi v celjskem okrožju.[6] Podoba je, da se to ni zgodilo. Prodajati je smela izza 1813 za graški gubernij oficielne šolske knjige le graška knjigovezna zadruga,[3] to se pravi „vsi knjigovezarji", ki so dobili medtem tudi zalogo šolskih knjig.

Poleg oficielnih osnovnošolskih knjig pa so bile na knjižnem trgu še vedno tudi neoficielne. Namenjene so bile predvsem samoukom, medtem ko so jih spravljali v šolo pač le izjemni predstavniki šolnikov.

V območju ljubljanskega gubernija so spadali sem zlasti ponatisi stare Pohlinove[6] „Abecedike ali Plateltofa za tiste, katiri se otte krajnsku brati navučiti", in pa ponatisi Debevčevega[6] „Krajnskega Plateltofa", torej dveh samoslovenskih začetnic, ki jih ni prodajala oficielna zaloga šolskih knjig. V območju graškega gubernija je treba med taka neoficielna izdanja šteti Primčevo „Abecedo za Slovence" iz 1812. Neoficielno izdanje je bil tudi Primčev „Novi nemško-slovenski bukvar", ki je izšel 1814, torej že po Primčevem obolenju, pri isti privatni založnici Jožefi Milerci kakor čitanka ter prinašal poleg gradiva oficielne začetnice še mnogo drugega, n. pr. bogate fi-

lološke opombe, realne razlage, doneske iz slovenske literarne zgodovine, itd., medtem ko je uvod izostal, da bi bil „otrokom léhko zastoplen"; bil je v resnici knjiga, ki jo je avtor namenil učiteljem slovenskih šolarjev in ne šolarjem samim.[176] V šoli so rabili Primčeve knjige pač le izjemoma kot neoficielne pripomočke, dokler drugih ni bilo. Le na osnovi take razlage postaja umljivo, zakaj je Alič[6] dobil nalog, naj priredi kot oficielne šolske knjige tudi začetnico in male pripovesti, dasi Primčeva „Abeceda", „Branje" in „Bukvar" še gotovo niso bili razprodani.

Ko je 1816 postajalo aktualno vprašanje nedeljskih šol, so dobile samoslovenske začetnice, dasi še niso bile oficielno dovoljene, spričo razlage, ki so jo dajali preroditelji značaju teh šol, novo osnovo. Več začetnic je nastalo tudi iz misli na nedeljske šole: Ravnikar je izdal poleg oficielne nemško-slovenske tudi samoslovensko začetnico; Vodnik je napisal „Abecednik ali plateltof za tiste, ktirim ni mogoče v šolo hoditi", ki ga je menda 1817 izdal Skerbina v Ljubljani;[57] Dajnko[6] je izdal v zalogi Majcingerja v Radgoni knjižico, ki izraža svoj namen že v naslovu: „Začetek vüčenja Slovenskiga po nedelah, knjižica soseb naročena doraslim in vsem, keri predaleč so od šole farne ino se v kratkem brati, ino dosta potrebniga navüčiti hčejo"; v Gradcu pri Kaiserju so izšle 1819 „Bukvice za šoli odrasteno mladost, katera se slovensku branje, pisanje inu tudi nar potrebniše keršanske vuke hitro navučiti želi".[80] Verjetno je, da je bilo takih tiskov še več, kakor je bilo nedvomno tudi tiskov uradnih osnovnošolskih knjig več, nego jih je izpričanih.

Da so preroditelji res napeto razmišljali o tem, da je treba predvsem kmečko šolsko mladino pridobivati za slovensko knjigo, priča tudi njihovo sistematično delo, da priredijo knjige, ki bi bile pripravne za darila pridnim šolarjem, kakršna so bila takrat običajna. Medtem ko je napravila prejšnja doba na tem področju le prve poskuse, kakor sta bila lokalni in malopomembni Alvianov „Praemium za male otročičke perviga klasa vreške šule" ali Primčeva „Prava pót k dobrimu stanu", so dobili Slovenci sedaj za ta namen dve res pomembni publikaciji: Jarnikovo[6] „Zbér lépih ukov za slovensko mladino" in pa Ravnikarjeve „Zgodbe svetega pisma za mlade ljudi".

Tudi za slovenski pouk onih obrtniških vajencev, ki so obiskovali strokovne tečaje za rokodelce, a znali bolj slovenski nego nemški, so preroditelji vsaj v Ljubljani skrbeli.

Šola za umetnost in obrt, ki je stopila v veljavo z Marmontovo šolsko naredbo iz 1810, je menda že 1812 prenehala delovati.[285] Po vrnitvi Avstrijcev so organizirali za vajence v Ljubljani zopet neko „mehanično šolo". Na njej so odkazali nekaj prostora tudi slovenščini. To so storili že spomladi 1813, ker je Vodnika v tem času izdelovanje „kranjske geometrijske nomenklature za mehanično šolo" tako zaposlovalo,[244] da na Rudeževo pismo do 23. marca 1813 niti odgovoriti ni mogel.[248] Položaj slovenščine na tem zavodu je bil pač že 1813 tak, kakršen se kaže v Kersnikovem načrtu iz 1818, po katerem se je slovenski pouk vršil zase, a nemški zase. Vse kaže, da je upoštevanje slovenščine v novi ljubljanski mehanično-tehnični šoli uspeh Kersnikove in Vodnikove prerodne miselnosti.

Spričo razvoja slovenskega prerodnega gibanja je treba za dobo 1813—1819 odgovoriti tudi na vprašanje, kakšen pomen so mogle imeti srednje in višje šole, na slovenskem ozemlju ali v njegovi bližini za literarno izobrazbo slovenskega inteligenčnega naraščaja te dobe, oziroma, kako se je višja vzgoja dala prilagoditi slovenskim prerodnim potrebam.

Avstrijci[307] niso ukinili v slovenski Iliriji le tistih novih gimnazij, ki so ob reformi 1811 še ostale, kakor postojnsko, ampak 1814 tudi tržaško izmed starih. Za ostale so začeli takoj, a v različnih stopnjah uveljavljati isto študijsko ustavo iz 1804 do 1805, ki je veljala še vedno za druge avstrijske zavode. Odslej so bile zopet vse gimnazije slovenskega ozemlja urejene po določbi, naj imajo: po krajih z univerzo (torej na Dunaju, v Lvovu, Paviji, Padovi itd.) po šest razredov s sedmimi strokovnimi profesorji, v krajih z licejem (torej v Ljubljani, Celovcu, Gradcu, Solnogradu, Linzu, Zagrebu, Benetkah, Milanu) po šest razredov s šestimi profesorji, drugod, kakor v Celju, Mariboru, v Kopru, Varaždinu, Karlovcu itd. po pet razredov s petimi profesorji. Novomeška gimnazija je imela 1813/14 še samo tri razrede, 1814/15 štiri, a šele od 1815/16 dalje pet. V Gorici so omahovali, dokler ni bilo sklenjeno, ne obnoviti licej: 1813/14 so imeli šest razredov, 1814/15 od začetka pet zaradi tega, ker za šest razredov ni bilo učencev, od 4. januarja 1815 tudi zaradi določila, da Gorica „nikoli ne dobi pravega liceja".

Napoleonovo ljubljansko univerzo so Avstrijci že v šolskem letu 1813/14 nadomestili z licejem,[307] a ne takim, v kakršnega je bila degradirana graška univerza, ampak takim, ka-

kršen je bil v Celovcu, namreč z licejem, ki je imel dvoletni filozofski, štiriletni bogoslovni in dvoletni medicinsko-kirurgični študij. Odslej je veljala zopet za vse slovenske študente, ki so hoteli nadaljevati študije v lastni državi, razlika med licejem in univerzo, ki jo je določal učni red iz 1805: „Zato bo imelo filozofsko učilišče na ... univerzah odslej to odlično prednost, da se bo učila tu filozofija v vsem svojem obsegu... Ona manj popolna filozofska učilišča (na licejih) se morajo spraviti s temi popolnimi v tako razmerje, da je možen prestop z onih na ta... Filozofski učni tečaj naj traja praviloma na licejih in manjših zavodih te vrste po dve leti, na univerzah pa tri kakor doslej." Razlika med licejem in univerzo se je kazala prav tako v obsegu filozofskega študija kakor v obsegu ostalih dveh ali treh študijev: za vsak študij je nudila univerza več kakor licej.

Po dva kurza:[307] logiko in fiziko je obsegala filozofija v Ljubljani, Gorici, Celovcu, Solnogradu, Linzu, Zagrebu, Benetkah, Milanu itd., po tri kurze na univerzah na Dunaju, v Lvovu, Paviji, Padovi. Neko izjemo je tvoril graški licej, ki je dobil v šolskem letu 1813/14 še tretji filozofski letnik. V Gorici, kjer so z odlokom z dne 4. januarja 1815 licej ukinili, so 1818, tik preden je začel dne 12. januarja 1819 poslovati tu novoustanovljeni bogoslovni študij, vnovič ustanovili tudi modroslovno učilišče, in sicer v obliki nekega škofijskega zavoda, ki so ga mogli obiskovati tudi mladeniči, ki niso mislili študirati bogoslovja. V Vojni Krajini je bil v Senju od šolskega leta 1816/17 dalje privatni škofijski „licej", t. j. bogoslovno učilišče s filozofskim tečajem, kjer je bilo dovoljeno tudi kontrahiranje letnikov. Izpričevala privatnih zavodov na Ogrskem, ki so dovoljevala kontrahiranje tečajev, niso veljala v Avstriji. Tretji letnik filozofije je bil v tesni zvezi z značajem bodočega strokovnega kandidatovega študija, a je mogel dobiti tudi velik pomen za kandidatovo splošno literarno izobrazbo.

Filozofski študij[294] ali filozofska fakulteta je bil še vedno samo po sili in ne po smotrni uredbi vzgajališče za gimnazijske in licejske učitelje, kajti bil je to še vedno le neka vrsta višje stopnje gimnazijskega študija in pa prehodna stopnja, ki je bila potrebna bodočim teologom in juristom.

Pomena celokupne univerze[189] se preroditelji še niso zavedali. Ko so avstrijske oblasti ukinile Napoleonovo univerzo, so se borili Ravnikar, Balant in drugi v sporazumu z lokalnimi ob-

lastmi le za tretji letnik filozofije in pravno fakulteto, ne pa tudi za medicino in tehniko.

Glede predmetov[375] med gimnazijo z „učenci" in filozofijo z „gospodi slušatelji" ni bilo takega prepada, ki bi oteževal gimnazijcu prehod: predmeti gimnazije so namreč bili veronauk, latinščina, zemljepis in zgodovina, matematika z geometrijo in algebro, prirodopis in prirodoslovje, od tretjega razreda navzgor še grščina, obvezni predmeti dvoletne filozofije pa veronauk, teoretična filozofija, matematika, splošna zgodovina, fizika, grščina in filozofija, t. j. čitanje in tolmačenje klasičnih pisateljev. Kot neobvezne predmete, ki jih je izbiral učenec iz posebnih potreb ali zaradi posebne usmerjenosti, so poučevali na filozofiji[375] poleg modernih jezikov še:[218] pedagogiko, nov predmet, uveden 1816,[218] in sicer po graškem primeru, obvezen za bogoslovce drugega letnika, kandidate profesorskih služb na gimnazijah in filozofijah, kandidate za službo privatnih učiteljev in za štipendiste;[294] kmetijstvo, nov predmet izza 1817,[218] obvezen za bodoče graščinske uradnike.[294]

V letih 1813—1819[375] se je zopet vsa slovenska mlada generacija vzgajala v takih latinskih šolah, v katerih so imeli znanje nemščine od prvega gimnazijskega razreda do zadnjega letnika za nekaj samo ob sebi umljivega, medtem ko je glavni jezikovni namen bila latinščina, in sicer v takem obsegu, da bi jo učenec gladko govoril in pisal. Literarna izobrazba se je oficialno gojila povsem v skladu z označenim jezikovnim namenom.

V prvih dveh razredih[375] gimnazije je dobil učenec v roke samo nemške šolske knjige, od 3. do 6. gimnazijskega razreda so bile z latinsko razlago opremljene knjige: drugi del latinske slovnice (za 3. in 4. razred), latinska hrestomatija (za 3. in 4. razred), učne knjige za grščino (za 3. do 6. razred), Institutio ad eloquentiam z mitologijo (za 5. in 6. razred), Selecta latinae orationis exemplaria (za 5. in 6. razred), medtem ko so vse druge učne knjige ostale nemške. Predavateljski jezik v gimnaziji je bila torej v prvih dveh razredih samo nemščina, v naslednjih štirih razredih za latinščino in grščino latinščina, za ostale predmete nemščina.[58] V filozofiji je bila latinščina predavateljski jezik tudi za matematiko, fiziko in modroslovje, toda profesor je imel nalogo, da je povedal „umetne besede" v latinskem in nemškem jeziku ter da je obrazložil važne predmete modroslovja tudi v „materinem jeziku", t. j. v nemščini.[294]

Nemščina kot predmet ni bila niti približno deležna tega upoštevanja kakor latinščina. V prvih dveh razredih gimnazije se je gojila le v zvezi z latinščino, a tudi nemška metrika, ki je prišla na red v 4. razredu, je bila dodatek latinske čitanke, in šele v humanitetnih razredih so rabili posebno nemško „Sammlung deutscher Beispiele zur Bildung des Styls".[374]

Pri čitanju iz latinskih in pač tudi grških hrestomatij so morali učitelji paziti na duha, svojstvo in lepoto jezika ter imeti zlasti v obeh humanitetnih razredih v razvidu, da je namen teh študij „navajanje k čitanju rimskih klasikov, primerjanih z nemškimi klasičnimi sestavki iste vrste, ponazorovati pravila pesništva in govorništva in izobraževati okus". Že ta navodila kažejo, da je bila literarna vzgoja te dobe mnogo izraziteje usmerjena v antiko, kakor v moderno. V šolskih knjigah je bilo predstavljenih s primeri 23 latinskih in 35 grških avtorjev, med njimi Homer, Orfej, Anakreon, Ovid in Horac, a Plinij starejši še s povestjo o Apelu, ki je „podobo na ogled postavil".[375]

Nemškim pisateljem so posvečali neprimerno manj pažnje kakor antičnim, dasi je učenec zvedel iz nemških čitank za več nemških literarnih imen kakor latinskih. Nemška literarna sodobnost je bila v primeri z 18. stoletjem opazljivo prikrajšana tako v izbiri tekstov kakor v „kratkih biografskih in literarnih beležkah": niti o Schillerju, ki ga je navajalo menda pet pesmi in enajst vrstic v beležkah, niti o Goetheju, ki sta ga predstavljala menda oddelek iz epa „Hermann und Dorothea" in oddelek iz drame „Iphigenie auf Tauris" in tri vrstice beležk, ni mogel gimnazijec in filozof iz šolskih knjig dobiti kakega pojma, še manj o geslih sodobne romantične šole in njenih nasprotnikov, ker je vso to aktualnost poslednjih 20 let predočevala menda samo ena Schleglova pesem.[376]

Literarna teorija, ki se je seznanjal učenec z njo iz šolskih knjig za latinščino in grščino, je bila povsem prikrojena za potrebe poznanja antičnih literatur ter je obravnavala štirinajst literarnih vrst: podobnosti in primerjave; pripovedovanje; opise; basni; pisma; poučno pesem; satiro; epigram; idilo; elegije; lirske pesmi; govore; dramatsko pesništvo; epiko.[377] Pouk o nemški metriki v 4. razredu se je omejeval menda na običajne kitice in na nemški naglasni metrični princip, ki je bil povsem različen od antičnega kvantitetnega. Ker v klasični dobi antičnih literatur ni bilo prozaičnega romana, je merila v Prešernovih

časih še vsa šolska literarna vzgoja v smer, da gre verzu večja literarna vrednost kakor umetni prozi, romanu ali povesti.

Z antično mitologijo se je moral že gimnazijec označene dobe, ki je imel v humanitetnih razredih v poetiki tudi poseben dodatek o tem predmetu, dodobra seznaniti. Ker se je obenem sistematično seznanjal z antičnim zemljepisjem in antično zgodovino, so prešla absolventu te šole simbolna imena iz območja antične mitologije in zgodovine v meso in kri.[375]

Navajanje k lastni verzifikaciji je še bilo v načrtu, toda izrečno je bilo predpisano: „V deklamiranju se je treba vaditi in v metričnih obdelavah, ne pa v pesniških izdelkih". Učitelj je torej moral vzgajati mladino, da bi razumela pesniške oblike, ne pa pesnikov.[375] Seveda je vlada mislila le na latinske in nemške metrične poskuse in morda še italijanske.

Veronauk je imel v humaniteti in v filozofiji za namen tudi formalno izobrazbo.[375] V nemški čitanki se je poveličeval spomin cesarice Marije Terezije in cesarja Jožefa II. ter se je z odobravanjem naglašalo, kaj sta storila n. pr. za odpravo božjih potov, za versko toleranco itd. Ker so bile predpisane enotne šolske knjige za vso državo, so morali tudi v Ljubljani čitati v humanitetnih razredih pesmi z nemško-nacionalno tendenco[375] kakor po nemških pokrajinah.

Za učenje modernih jezikov mimo nemškega in seznanjanje z njihovimi literaturami je bilo poskrbljeno le v zelo skromnih mejah in brez pravega sistema.

Francoščino so na ljubljanski gimnaziji sploh povsem odpravili, dasi se je poučevala kot neobvezni predmet že pred Ilirijo. A tudi na liceju jo je smel predavati Louis Pinget, učitelj tega jezika v dobi Ilirije, še samo do jeseni 1815.[285] V Ljubljani torej izza jeseni 1815 sploh ni obstajala več možnost, se v okviru šole seznaniti z jezikom, v katerem je izdal pravkar Béranger prvi del svojih Chansons. Toda tako radikalno kakor v Ljubljani proti jeziku prejšnjih političnih gospodarjev Ilirije niso povsod postopali. Vsaj v Novem mestu francoščine niso odpravili, dasi ni bila več obvezni predmet kakor prej.[289] Kako je bilo s tem jezikom v Gorici in Celovcu, ni ugotovljeno, v Celju in Mariboru ga niso učili, a menda tudi v Gradcu ne.

Ugodnejši položaj je obdržala italijanščina, dasi je pred Ilirijo niso učili menda na nobenem zavodu, ki je prihajal za Slovence posebno v poštev. V Ljubljani je ostala na liceju itali-

janska stolica, na celjski gimnaziji se omenja neobvezni pouk italijanskega jezika v šolskem letu 1814/15,[291] na graškem liceju so ustanovili stolico za Dantejev jezik 1817.[294] Odnos goriške gimnazije do italijanskega jezika iz zgodovine zavoda[290] ni razviden, verjetno pa je, da je bila često pomožni jezik kakor drugod nemščina. Že dejstvo, da so ljubljansko italijansko stolico često imenovali tudi stolico za italijanski jezik in literaturo,[285] kaže, da je vsaj v Ljubljani profesor italijanskega jezika pazil tudi na pouk o italijanski literaturi.

Stolica za slovenščino v Ljubljani je bila nova pridobitev, v kateri so zrli preroditelji prej ko slej nadomestek za vsa mnogotera zapostavljenja ljudskega jezika v višjih šolah pokrajin, v katerih so bivali Slovenci.

Da dobi osirotela slovenska stolica v Gradcu[176] zopet predstavnika, so prvo leto po Primčevi bolezni nekateri pač še mislili, tako na Štajerskem vsaj stanovski odbornik Kalchberg, profesor Zupančič in župnik Alič, v Iliriji pa komisar grof Saurau. Kandidat Štajercev je bil Zupančič, Saurauov pa Vodnik. Saurau se je pomena graške stolice dobro zavedal, ker je dne 19. junija 1814 cesarju pisal: „Vendar moram opozoriti, da stolica slovanske filologije v Gradcu še ni stalna in da predlagajo učitelje stanovi, ki ga plačujejo. Ker se pa vrača s tukajšnjimi pokrajinami številno prebivalstvo nazaj pod milo žezlo V. V. in se je potreba uradnikov, ki bi znali slovenski, povečala, a je število takih, ki znajo, majhno, stanovi pač ne bodo zanemarili prilike za bodoče uradnike v Gradcu, da si osvojijo ta jezik". Toda Saurau se je varal: po 14. oktobru 1814 so na Štajerskem misel na zasedbo stolice za dolgo časa sploh opustili.[176]

Medtem ko so preroditelji izgubili oporo, ki so jo imeli 1812—1813 v graški slovenski stolici, se je isti problem v Ljubljani za njihove namene ugodno reševal.[219]

Pobudo novi akciji za ustanovitev slovenske stolice v Ljubljani je dal Vodnik, ki je v prošnji za stolico občne zgodovine na ljubljanskem liceju dne 29. julija 1814 izjavil, da bi se mogel, če bi zaželeno mesto dobil, brez škode za zgodovinski pouk na liceju lotiti tudi poučevanja slovenskgea jezika, ki bi bilo trgovcem, obrtnikom in posebno še mladim duhovnikom tako zelo koristno. To prošnjo in namero so krepko podprli ne le združeni direktorati licejskega študija, temveč tudi upravitelj ljubljanskega gubernija von Fradeneck.

Razlogi za ustanovitev slovenske stolice, o katerih so se 1814 zedinili študijski direktorji: rektor Balant za teologijo, Ravnikar za filozofijo in dr. Anton Wernig za medicino, so silno značilni za nazore, ki so jih imeli ti možje o prerodnih nalogah. Pravijo: „Vodnikova ponudba, ki se tiče pouka v slavonskem ali ilirskem jeziku, zasluži pač upoštevanje: v največjem delu Notranje Avstrije in v več sosednjih pokrajinah se more narodova kultura le tako dvigniti, ako bodo izobraženi sloji slavonski deželni jezik kot edino možno gibalo ljudske kulture v teh deželah v to porabljali in ako torej te sloje javni pouk pritegne v njegove (= slovenskega deželnega jezika) interese."

Toda odlok cesarja Franca z dne 26. decembra 1814, ki je odrekel Vodniku kakršnokoli službo v Iliriji, je uničil preroditeljem vsako nado, da bi na ta način utegnili pripomoči ljubljanskemu liceju do slovenske stolice, pa najsi bi bili njihovi razlogi še tako prepričevalni. Novo pobudo je dal Kopitar z Dunaja. V pismu Zoisu z dne 27. julija 1815, v katerem je naglašal, da „bi bila za Ljubljano slovenska jezikovna stolica glavna stvar", je tudi namigaval, naj bi začel poučevati Ravnikar sam, čeprav brezplačno in ob izgubi časa. Ravnikar je ubogal toliko, da je kot licejski rektor v poročilu o neki nemško-slovenski začetnici, ki sta jo po dopisu ljubljanskega gubernija z dne 11. aprila 1815 morala z Vodnikom oceniti, obenem dne 10. avgusta 1815 napravil ter utemeljil predlog za ustanovitev slovenske stolice v Ljubljani na liceju. Glede na priporočilo Vodnikove prošnje je bil to že drugi predlog za slovensko stolico, ki ga je poslal licejski rektorat ljubljanskemu guberniju. Ljubljanski gubernij, ki je dobil podobno utemeljitev tudi od ljubljanskega ordinariata, je poslal dne 29. septembra 1815 obe vlogi s svojim toplim priporočilom vred centralni organizacijski dvorni komisiji na Dunaj. Medtem so izdelali študijski direktorati še tretjo utemeljitev predloga. Ker je bil takrat Ravnikar licejski rektor, ravnatelj filozofskih študij in začasni direktor teološke fakultete, je vloga nedvomno njegovo delo, saj je imel poleg sebe le še medicinca Werniga.

Na Dunaju so reševali akt precej hitro in z naklonjenostjo: centralna organizacijska dvorna komisija, t. j. posebni urad za Ilirijo, je dne 8. oktobra 1815 vprašala za mnenje dvorno študijsko komisijo, t. j. prosvetno ministrstvo; študijska komisija je dne 27. oktobra 1815 sklenila, da bi bila slovenska stolica na ljubljanskem liceju po njenem mnenju „zelo koristna stvar";

organizacijska komisija je napravila dne 27. novembra 1815 na osnovi štirih poslanih ji vlog obširen predlog za cesarja, naj prošnji ugodi in slovensko stolico v Ljubljani ustanovi. Odločali so na seji organizacijske komisije sami Nemci, vendar je po vsej priliki tudi Kopitar iskal in našel pota, da je vplival na rešitev problema, ki ga je imel za tako važnega.

Tudi razlogi, s katerimi so v dobi od dne 10. avgusta do 27. novembra 1815 podpirali prošnjo za ustanovitev slovenske stolice, predstavljajo pomemben prinos za spoznavanje slovenske prerodne miselnosti, a pričajo obenem o uvidevnosti nekaterih neslovenskih uradniških krogov.

Ravnikarjeva utemeljitev z dne 10. avgusta 1815 je kratka, a jasna. Velikemu janzenističnemu borcu za reformo slovenske proze je bila pač izredno dobrodošla vloga, ki mu je dajala priliko, da poudari potrebo stolice glede na uravnavanje jezika v knjigah za slovenskega kmeta: „Sicer bo pa v Notranji Avstriji za jezik in narodovo prosveto slabo poskrbljeno, dokler ne bodo ustanovljene slovenske stolice v glavnih mestih za likanje okusa bodočih duhovnikov in uradnikov. Za narodovo prosveto tako v verskem kakor tudi v gospodarskem oziru bi imela taka stolica, ki se dá ustanoviti z majhnimi stroški, vsaj na Kranjskem nedogledne posledice. Dokler se to ne zgodi, bo imel Kranjec, kakor kaže okoliščina, da vsako, še tako neznatno delce v deželnem jeziku hitro razprodado, pač mnogo veselja do čitanja, toda knjig nima in jih ne bo imel vse dotlej, dokler ne bo izpodbude za likanje okusa dala javna stolica."

Med najzanimivejše slovenske prerodne manifestacije spadajo razlogi, s katerimi je zagovarjal Ravnikar okoli začetka oktobra 1815 svoj predlog drugič, in to v imenu združenih treh študijskih direktoratov. V tem poročilu je zbrano res skoraj vse, kar se je dalo navesti v prilog prošnje, a marsikateri stavek priča tudi o pogumu sestavljalca.

Zelo spretno razglaša Ravnikar koristi likanja literarnojezikovnega okusa s pomočjo nove stolice za one šolske institucije, ki so že do takrat morale nekoliko upoštevati tudi slovenščino, namreč za slovenska predavanja iz dušnega pastirstva, za „novi tehnični ali mehanični pouk tistih učencev in pomočnikov, ki umejo le malo nemščine ali so je sploh nevešči", za bodoče naloge slušateljev poljedelskih predavanj in za pouk v osnovnih šolah. Pri omenitvi poljedelske stolice pravi zelo točno: „Ako naj bo ta pouk v skladu s svojim namenom, se mora dajati pre-

prostemu narodu v tej panogi tako pismeni kakor tudi ustni pouk samo v deželnem jeziku, drugače ostaneta narod in pouk vsak zase, a dušni pastir in uradnik bi brez znanja tega prepotrebnega jezika predstavljala narodu le smešno figuro, če bi hotela poučevati o rastlinah, o drevesih in o sadežih, a bi jima imena za te stvari bila tuja." Točko, v kateri govorijo združeni direktorati o koristi stolice za osnovno šolstvo na Kranjskem, so izrabili celó za precej glasno obsodbo ponemčevalnih tendenc teh šol med Slovenci: „Narod na deželi ne zna nemški, vsa prizadevanja v tej smeri bi le pokvarila deželni jezik ali ustvarila tretji jezik, ki bi bil do nemščine v takem razmerju kakor italijanščina ali francoščina do latinščine. Ako naj torej kmetiške šole vršijo svojo nalogo, je treba vršiti pouk v deželnem jeziku."

Tudi na „precejšnjo korist", ki bi jo utegnila imeti slovanska filologija na ljubljanskem liceju za pouk grščine in hebrejščine, ni spretni in navdušeni Ravnikar pozabil.

Koristi predlagane stolice za pridigarje je ponazoril Ravnikar srečno s sliko slabega jezika dotakratnih pridigarjev: „Vse izobraževanje revnega Kranjca je omejeno na ustne pridige, ki so pa često tako natrpane z nemškimi izrazi, da mora kmet njihov smisel le uganiti, radi česar izgubi predavanje svojo učinkovitost, ker žali uho in okus poslušalca, ki misli izvirno v svojem jeziku." Tako je umel govoriti prosvetljenski janzenist!

Misli o vplivu nove stolice na porast dobrih slovenskih knjig za kmeta je razvijalo novo poročilo v smeri, ki jo je označil Ravnikar že v prvi svoji vlogi: „V deželnem jeziku ni skoraj nobenih tiskanih knjig. Le redko se pojavi pisatelj s takim novim delom v deželnem jeziku, ki bi zaslužilo pohvalo. Vzrok pa je v okoliščini, da dušni pastir in civilist, ki se od mladosti vzgajata v nemščini in latinščini in sta se naučila v teh jezikih misliti in govoriti, deželni jezik povsem odrineta ter ga ne umeta niti čitati niti ortografsko pisati."

Ena točka se obrača na avstrijskega politika glede na slovanski jug: „Smotrno urejena stolica slovenskega jezika v Ljubljani, ki bi jo podpirala že ustanovljena stolica italijanskega jezika, bi utegnila biti obenem izvrstno sredstvo za širjenje avstrijske kulture, avstrijske nravi in avstrijskega duha skupnosti v novo pridobljenih pokrajinah Primorja, ker se narečja tamošnjih narodov med sabo gotovo ne razlikujejo bolj kakor pa nemški narodni dialekti."

Dve točki sta zanimivi za filozofski razglabljajočega politika. Zvezo med nepokvarjenim jezikom in nepokvarjenim narodovim značajem je Ravnikar izgradil naravnost iznajdljivo: „Celo ozir na ohranitev narodovega značaja, ki je še precej nepokvarjen, govori za ustanovitev... stolice. Ni brez osnove opomba, da so narodi z originalnimi jeziki najznačajnejši, medtem ko se podedovani značaj in nacionalni duh tem bolj izgubljata, čim bolj se trpa materinščina z elementi iz drugih jezikov." Tudi zveza med jezikom in narodovo kulturo je prepričevalno naglašena: „Sploh je priznana resnica, da je kultura kakega naroda s kulturo njegovega deželnega jezika v najnatančnejši zvezi in da se pri vsakem narodu višja kultura z izpopolnjenim jezikom začenja, kajti čim pravilneje govori in misli narod v svojem deželnem jeziku, tem razločnejši in jasnejši so pojmi, s katerimi se izraža prava prosvetljenost."

Izmed domnevanih ugovorov proti potrebi stolice so vzeli vlagatelji na muho najglobljega in rekli: „Neosnovana je trditev, da je slovenski jezik, kakor ga govorijo tam in v sosednjih pokrajinah, utesnjen in da ga govorijo tako slabo, da že radi tega in sam ob sebi ni vreden javne obravnave, ampak je stvar taka, da je različnost med narečji posledica okoliščine, da pokrajine niso dosegle enotne kulture in enotnega pravopisa."

V zvezi takih razlogov so Ravnikar in tovariši mogli tvegati še trditev, ki ni bila povsem točna: da so potrebo take slovenske stolice teologi četrtega letnika in sploh večina duhovščine med Slovenci na Kranjskem že od nekdaj čutili.

Dokazovanje ljubljanskega ordinariata je precej medlejše od Ravnikarjevega: skuša le dopovedati, da čutijo potrebo slovenske stolice duhovniki že davno, zlasti mladi, ki so po dovršitvi študij v zadregi, ker ne umejo govoriti narodu v njegovi in svoji materinščini, ki se je filološki nikoli učili niso.

Ostali uradi pa so govorili precej drugače, kakor bi bili govorili pred — Napoleonovo Ilirijo.

Gubernij po vsej priliki ni čutil potrebe, da bi oslabil katerega koli izmed razlogov, ki so jih podčrtavale v prilog stolice predložene vloge: naglasil je „pomembnost predmeta in posledic", a kot novo oporo prošnji je navedel odlok centralne organizacijske komisije z dne 3. septembra 1814, ki je „priznal važnost in korist slovenskega jezika ter priporočil guberniju točno oskrbo šolskih knjig v slovenskem jeziku."

Obširni izdelek centralne organizacijske komisije z ničimer ne priča, da bi bil gojil med člani kdo kako izrazito nasprotstvo do slovenskega jezika. Pomembno je že dejstvo, da je ta komisija za dvorno pisarno ponovila brez omalovažujočih opomb vseh 12 razlogov, ki jih je zbral Ravnikar v imenu združenih ljubljanskih študijskih direktoratov. V dokaz, da je slovenska stolica v Ljubljani res „koristna in skoro potrebna", je opozorila organizacijska komisija še na dejstvo, da „obstaja na Češkem za gojitev deželnega jezika že dolgo časa posebna stolica" in da je cesar pravkar dovolil novo češko stolico tudi za Moravsko. Komisija sicer ni prezrla, da pomenjajo take stolice za germanizacijo neko oviro, našla pa je izgovor, ki kaže, da njeni člani v uspeh germanizacije niso več prav verovali in da zaradi tega neuspeha niti žalovali niso. Pravi namreč: „Seveda je koristno, ako govori ves narod kake monarhije en in isti jezik; toda to se da doseči le polagoma po neposrednih potih, medtem ko ima vsaka sila le nasprotni učinek. Sicer pa utegne poleg namena, širiti v deželah, ki častijo enotno žezlo, tudi enoten jezik, prav lahko obstajati še gojitev izvirnega jezika vsake posamezne dežele."[219] Vidi se, da strah pred panslavizmom še ni bil razširjen!

Posnetek predloga, ki so ga napravili za cesarja v dvorni pisarni dne 27. novembra 1815, je izmed vseh teh razlogov ponovil le dva: da je taka stolica „koristna in potrebna"; da obstajajo slične stolice tudi za češki jezik. Na osnovi takega kratkega posnetka je cesar prošnji ugodil ter ustanovil dne 18. decembra 1815 na ljubljanskem liceju stolico za slovenski jezik s plačo letnih štirih sto goldinarjev.[219]

Z uspehom so bili preroditelji, ki so kakor koli sodelovali, izredno zadovoljni. Posebno se je veselil Kopitar, kakor pričajo sodobna njegova pisma Dobrovskemu.[65] V okviru avstrijske šolske jezikovne politike je bila ustanovitev stolice nedvomno pomemben uspeh. Toda kot nadomestek za položaj, ki ga je omogočil slovenščini v štirih gimnazijskih razredih Marmont, je bila stolica — nazadovanje, kajti napredek bi bila predstavljala le odločitev, da se položaj, ki ga je zagotovila slovenščini v štirih gimnazijskih razredih Marmontova naredba iz leta 1810., ne le ohrani, ampak uveljavi tudi na liceju in na univerzi. Da se taka ideja v glavah preroditeljev menda ni rodila, je tragična krivda in dokaz, da je bila prerodna miselnost kljub ilirskemu intermezzu še zelo površna.[219]

Ugibanje, ali bo profesor slovenščine imel dovolj slušateljev,[219] je delalo tistim preroditeljem, ki so poznali razmere, pač v začetku skrbi in nič čudnega ni, da so si obetali več uspeha od predpisanega obveznega pouka kakor pa od uvidevnosti in prerodne vneme ljubljanskih dijakov samih. Ravnikar je dne 10. avgusta 1815 le na splošno omenil, da ima kot slušatelje slovenske stolice v mislih bodoče uradnike in dušne pastirje. Toda že vloga študijskih direktoratov iz 1815 izpričuje misel, da je treba napraviti obisk predavanj obvezen za vse skupine licejskih slušateljev, za katere bi se dala obveznost vsaj nekoliko utemeljevati: predlagali so namreč, naj bi bil obisk teh predavanj dovoljen vsakomur, obvezen pa za bogoslovce drugega letnika in za tiste slušatelje, ki bodo morali poslušati predavanja iz kmetijstva. Ta predlog si je osvojil v glavnem tudi gubernij.

Predlog o obveznosti slovenskega pouka za dve skupini v začetku na Dunaju ni našel simpatij. Centralna organizacijska komisija je v predlogu za cesarja dne 27. novembra 1815 predlog ljubljanskih oblasti precej omejila: obvezen bi naj bil pouk tudi za bogoslovce le takrat, kadar se za obveznost izjavijo pristojni ordinariati; slušateljem liceja, ki se hočejo posvetiti študiju kmetijstva ali politični in sodni službi, ter morda tudi bogoslovcem naj se študij slovenščine priporoča, in sicer z utemeljitvijo, da bodo imeli obiskovalci predavanj iz slovenščine pri prošnjah za službe prednost pred drugimi. Cesar je ta predlog potrdil in v smislu dopisa centralne komisije z dne 26. decembra 1815 je moral ljubljanski gubernij glede bogoslovcev le še pristojne tri ordinariate vprašati za mnenje.

Prav zaradi teh vprašanj pa je Dunaj svoje mnenje o obveznosti slovenskega pouka precej izpremenil.

Proti stolici nista sicer bila niti tržaški niti goriški ordinariat, nasprotno, v Gorici so celo menili, da je ustanovitev slovenske stolice vse hvale vredna in če ne potrebna vsaj zelo koristna naprava. Vendar sta bila tako tržaški kakor tudi goriški ordinariat proti obveznosti slovenskega pouka za njune bogoslovce: prvi je naglašal, naj primorskim bogoslovcem na ljubljanskem liceju le učitelji na srce govoré, da se bodo slovenskega pouka radovoljno lotili; tržaško škofijstvo je v svojem odgovoru k sodbi, da zadostuje, če se bogoslovcem učenje slovenščine le svetuje, dodalo še utemeljitev, da peščica bogoslovcev iz tržaške škofije že tako govori deželni jezik, a bogoslovcem iz Istre bi bil bolj potreben pouk v hrvaškem jeziku kakor pa v slovenščini.

Tako je bil ljubljanski ordinariat edini, ki se je izrekel za obveznost slovenskega pouka za vse bogoslovce drugega letnika. Rektorat ljubljanskega liceja, ki je dobil odgovore ordinariatov v izjavo, je v dopisu guberniju z dne 9. marca 1816 svoj predlog iz prejšnjega leta le malo omejil: Ravnikar je namreč sedaj svetoval, naj bo slovenščina bogoslovcem drugega letnika obvezen predmet, vendar s to olajšavo, da slabejši redi iz tega predmeta nadaljevanju študij ne bi bili v oviro. Zelo spretno je Ravnikar v tem odgovoru pobijal stališče tržaškega ordinariata. Proti stavku, da bogoslovci iz tržaške škofije že tako znajo slovenski, je naperil prepričevalni ugovor, da bi se po takih načelih dalo zametavati sploh vsako izobraževanje po materinem jeziku; proti podčrtavanju, da bi za istrske bogoslovce bila hrvaščina potrebnejša od slovenščine, je menil, da je odmeril tržaški ordinariat slovenščini pretesne meje, češ, govor Istranov se od govora notranjeavstrijskih Slovencev le malo razlikuje. Pravilno je Ravnikar tudi poudarjal, da je obvezen pouk resnejši in koristnejši od neobveznega, ki ga ščiti samo uvidevnost.

Ravnikar in ljubljanski ordinariat sta zmagala: centralna organizacijska komisija je sprejela sedaj prvotni predlog ljubljanskih študijskih direktoratov, a dne 15. aprila 1816 je ljubljanski gubernij dobil njen dopis, da bo obisk predavanj o slovenščini dovoljen vsakomur, obvezen pa za bogoslovce drugega letnika in za vse slušatelje kmetijstva. Medtem sta goriški in tržaški ordinariat izpremenila svoje mnenje ter pristala na obveznost za bogoslovce drugega letnika.

Od spomladi 1816 dalje je utegnil biti torej Ravnikar pomirjen tudi glede tretje točke, ki ji je v okviru problema nove stolice pripisoval važnost. Momenti, za katere je sedaj glede števila slušateljev šlo, mu po vsej priliki niso delali skrbi.

Toda le prekmalu, namreč komaj je Metelko spomladi 1817 začel predavati, se je moral Ravnikar prepričati, da se je glede slušateljev v marsičem in temeljito motil.

Prvo razočaranje so pripravili Metelku in Ravnikarju na Dunaju, kjer so do srede junija 1817 odločili, da za slušatelje, katerim je predaval profesor Werner o ekonomiji, Metelkova predavanja niso obvezna. Ozadje te izpremembe ni povsem jasno.

Kmalu se je tudi pokazalo, da je Ravnikar vnemo bogoslovcev za slovenski pouk zelo precenjeval, in to je bilo zanj in za Metelka drugo veliko razočaranje. Novembra 1817, torej v začetku šolskega leta 1817/18, so se namreč bogoslovci drugega

letnika v posebni vlogi na gubernij pritožili proti odločbi, da je zanje slovenski pouk obvezen. Le oficialnim krogom, tako cerkvenim kakor posvetnim, gre zasluga, da obligatnost slovenskega pouka za ljubljanske bogoslovce ni propadla in da je mogel gubernij dne 2. julija 1818 sporočiti odlok, ki je rešil Metelka bojazni, da ne izgubi glavne skupine slušateljev.

Medtem ko so dunajski akti od 1815 do 1817 govorili le o ustanovitvi „stolice slovenskega jezika" in tudi Metelka imenovali profesorja „slovenskega jezika", sta skušala Ravnikar in Metelko že v poznamenovanju nove stolice označiti, da jima ne gre zgolj za praktični pouk slovenskega jezika. Licejski katalogi imenujejo stolico že 1817 „stolico slovanske filologije" (slavische Philologie), a Metelka 1817 „profesorja slovanskega jezika in literature", od 1818 „profesorja slovanske filologije". Ker na Dunaju te samovoljne ljubljanske prekrstitve in razširitve dolgo niso opazili, bi bil mogel Metelko pod uzurpiranim naslovom uveljaviti in udomačiti v štirih tedenskih urah pri slušateljih, ki so z neznatnimi izjemami slovenski že znali, mnogo več, kakor običajni posredovalci praktičnega znanja kakega jezika, če bi bil umel premagati težkoče, ki so jih predstavljali zanj momenti kakor: slaba zasidranost prerodne miselnosti v študentovskih krogih, ki so bili tudi v Ljubljani do slovenstva še po večini mlačni, pomanjkanje slovenskih umetniških tekstov in ozek obseg obveznosti slovenskega pouka.

Ustanovitev slovenske stolice v Ljubljani je bila nedvomno pomemben uspeh. Polnovreden nadomestek za izgubo položaja, ki ga je mogla zavzeti slovenščina na gimnazijah pod Napoleonom, pa ni bila. A to je tem tehtnejše, ker ostalo upoštevanje slovenščine na teh zavodih nikjer ni preseglo stopnje, ki se da ugotoviti že pred prihodom Francozov.

Na bogoslovnem učilišču se je pastoralka prej ko slej predavala v slovenskem jeziku. Značilno je, da so na Dunaju šele sedaj zvedeli, da predavajo o dušnem pastirstvu v Ljubljani že dlje časa v slovenskem jeziku. Ko so 1817 poslali v Ljubljano vprašanje, zakaj se to godi, jim je ordinariat kratko, a točno odgovoril, da iz prav istega vzroka, iz katerega predavajo ta predmet na Dunaju nemški: duhovnik med Slovenci mora imeti spretnost, da se v njihovem jeziku jasno in primerno izraža.[207] Verjetno je, da je Balant,[6] ki je zasedel 10. januarja 1819 ško-

fijsko stolico v Gorici, utrl pot tej ljubljanski praksi na tamošnjem novem modroslovno-bogoslovnem učilišču, medtem ko se na te potrebe bogoslovskega naraščaja niso ozirali niti v Celovcu niti v Gradcu.

Na medicinsko-kirurgičnem študiju je imela v Ljubljani slovenščina, kakor že pred 1810, rahlo zatočišče le v profesorju za babištvo, ki je moral za babice z dežele predavati tako, da so ga razumele. Taki slovenski kurzi so obstajali morda tudi že v Celovcu, gotovo pa še ne v Gradcu.[207]

Ker je še veljal strokovni sistem, je tudi na gimnazijah vsak profesor učil svoj predmet in laže zajemal iz polnega, kakor pred 1807, ko je veljal razredni sistem in je isti profesor učil vse predmete svojega razreda. S prerodnega stališča je bilo slej ko prej važno, kdo poučuje na gimnazijah in na liceju zgodovino in zemljepis in kdo vodi v humanitetnih razredih gimnazije in na liceju komentiranje antičnih in nemških avtorjev in pouk o stilu: zgodovinar je mogel opozarjati učence na prerodnobodrilne momente v slovenski in slovanski preteklosti, humanist je koristil prerodu že s tem, da je širil literarno obzorje naraščaja, a mu je mogel koristiti še bolj, če je imel s prerodom tak stik, da je v zvezi z razlago antičnih avtorjev ali s poukom o nemškem stilu izpregovoril prijazno besedo tudi o slovenskem jeziku in o slovenskih literarnih poskusih ali če je učence upal celo navajati k temu, da se v kakršni koli obliki urijo tudi v slovenskem jeziku. Seveda je pa bilo za narodno prebujenje naraščaja tudi važno, v kakem razmerju do gibanja so bili profesorski predstavniki ostalih predmetov. Ni težko zagovarjati tezo, da bi bil slovenski prerod bolj napredoval nego je, da je bilo med profesorji več preroditeljev, kakor jih je bilo.

Največ takih profesorjev je delovalo v Ljubljani, kar je seveda bolj slučaj nego posledica neke prerodne politike.

Zgodovino so poučevali v Ljubljani: na gimnaziji za Nemcem Eislerjem[285] od 1817 Čeh[285] Franc Ksaverij Heinrich,[6] ki je v Olomoucu dovršil študij prava, na liceju pa za indiferentnim botanikom Hladnikom[6] od 1815 Franc Ksaverij Richter, duhovnik iz Nemške Šlezije.[111] Oba ta prišleka sta si umela priboriti ugledno mesto med nemškimi ljubljanskimi literati, zlasti Richter, ki je bil tudi prav resen raziskovalec domače zgodovine.[368] Vse pa tudi kaže, da sta oba z dobrohotnostjo spremljala

tako češki kakor slovenski prerod ter se pri obravnavanju svojega predmeta v šoli ozirala na Slovane bolj kakor je bilo takrat na avstrijskih gimnazijah običajno.

Jezikovni in stilistični pouk o klasičnih jezikih so vodili v humanističnih razredih gimnazije: Vodnik (v šolskem letu 1813/14 v petem razredu) do 16. januarja 1816 (zopet v petem), ko je prevzel njegovo mesto Elija Rebič;[285] Franc Peesenegger[6] (v šolskem letu 1813/1814 v šestem razredu) do 28. februarja 1817 (v petem razredu), ko je dobil njegovo mesto Jurij Eisler. Na filozofiji za predmete tega področja po odhodu Francozov ni bil imenovan poseben licejski predavatelj,[139] ampak sta jih suplirala gimnazijska profesorja: Eisler in Rebič.

Izmed teh ljubljanskih humanitetnih profesorjev jih je dvoje moglo buditi spoštovanje učencev s svojim literarnim delom, a poleg Vodnika je vsaj še Rebiča mogoče šteti za preroditelja, čeprav ni bil pisatelj.

O Vodnikovem pouku poetike in antične literature v šolskih letih 1814/16 imamo karakteristiko Petruzzija, ki je bil takrat njegov učenec:[296] „O tem, kar je dosegel kot učitelj poetike, moram po resnici pričati po lastnem opazovanju, ker sem bil v zadnjem letu njegovega učiteljevanja njegov učenec... Prvič: načelo, ki ga je pri pouku vodilo, je bilo to, da je treba duha iz notranjosti oblikovati, vzgajati, ne pa od zunaj likati, dresirati. V tem smislu je pri razlaganju temnih mest v poetiki učence večkrat pozival, naj mu povedo o mestu svoje mnenje, in če so dali primeren odgovor, ga je to iskreno veselilo. Drugič: pri interpretaciji latinskih avtorjev je imel navado, da je v začetku nekaj časa sam razlagal, potem pa odredil, da so učenci po neki pripravi sami prevajali in razlagali, končno pa prevajali in razlagali mesto, ki ga je on določil, brez priprave. Ako smo prišli ob takih vajah do poetičnega mesta, ki so ga vprašani učenci različno razlagali, je imel navado reči: »za razumevanje pesnika zadostuje filologija, ako pa hočeš čutiti poezijo (Dichter), moraš biti sam pesnik«. Pri mestih, ki vsebujejo življenjsko modrost, ni bil v zadregi za primere, da jih osvetli. Na pr. pri mestu iz Horacija (Epist. 1. 10): »Serviet aeternum, quia parvo nesciet uti« je navajal Diogena, ki je kot gost pri mizi bogataša vzel iz svoje vreče in jel črni kruh in ni pokusil slaščic, ki jih je ponujal Trimalhion v svojem stremljenju, da bi ga hvalili... Dalje je bila snov za pisne naloge vedno primerna za sposobnosti učencev in preračunana na to, da budi ljubezen do domo-

vine in do dela. Kakor ni sam nikoli miroval, temveč je vedno za svojo domovino literarno delal, tako je želel, da bi bili tudi njegovi učenci pridni in delavni, ter je zelo rad imel tiste, ki so mu mogli pokazati poleg dolžnostnih nalog še kako delo, ki so si ga sami določili. Med snovmi, ki jih je dajal za naloge, so mu bile najpriljubljenejše: potreba pridnosti, dolžnosti dela, ljubezen do domovine, popisovanje Kranjske, mir kot pogoj za razcvet znanosti. Njegova moč kot gimnazijskega učitelja je bila v latinskem jeziku: latinsko je moralo po predpisih biti razlaganje avtorjev; latinski so bili njegovi primeri, aforistični opomini v šoli, ki so vedno pričali o dovtipu in bistroumnosti; latinski je s svojimi učenci tudi izven šole rad govoril in hvalil zlasti tiste, katerih uspehi v tem jeziku so ga zadovoljevali. Vendar je tudi duha grškega jezika dobro poznal in neprestano bodril učence, naj študirajo grške vzorce, ki jih je cenil bolj od latinskih. Zlasti podkovan je bil menda v grški mitologiji."[296]

Bavarec Peesenegger[6] se je štel sam med laike, a je bil menda prejel red diakonata. Veljal je zlasti „v jezikoslovju za močnega profesorja", ki je po lastni izjavi „poznal vsa govorniška pravila", prečital vse grške in latinske klasike ter bil verziran tudi v francoskem jeziku in v francoski literaturi. Imel je sloves nemškega prevajalca iz Anakreonta in nemškega urednika. Marsikomu ga je delalo zanimivega njegovo svobodomiselstvo in frankofilstvo, ki sta bila vzrok, da ga je cesarjev odlok z dne 26. decembra 1814 z istimi besedami kakor Vodnika izključil od službe, kjer bi „imel posla z vzgojo mladine". Bil je nasprotnik vsakršni učenjaški pedantičnosti, živahen, dostopen za radosti in lepote življenja, a obenem je pazil na formo in izraz. Njegovo znanje slovenščine je menda ostalo pičlo, vendar prerodno gibanje, kakor vse kaže, pri njem ni vzbujalo odpora. Ker v času Ilirije po vsej priliki ni bil član framasonske lože, mu je bila usoda vkljub soglasnemu nasprotovanju avstrijskih vohunov mnogo prijaznejša nego Vodniku: humanitetne predmete je poučeval vsaj še do 28. februarja 1817, a dne 9. junija 1817 je prispelo na ljubljanski gubernij obvestilo, da je imenovan za definitivnega gimnazijskega prefekta na Reki.

Podoba je, da sta Vodnik in Peesenegger klasični pouk vsaj v literarnem oziru dokaj dobro predstavljala, uvajala učence res v duha antične literature ter jih opozarjala na marsikaj, česar ni bilo v učnih knjigah, čeprav razvoja svojih disci-

plin najbrž tudi ona nista spremljala z doganjajočim zanimanjem znanstvenika, ampak predvsem kot pedagoga.

V časih Vodnikovih in Peeseneggerjevih naslednikov je jačina vpliva, ki ga je utegnil imeti pouk retorike in poezije na literarno ambicijo učencev, menda nekoliko oslabela.

Elija Rebič, hrvaški laik z Gorjancev v žumberški vojaški krajini, ki je bil v Ljubljani na gimnaziji in v filozofiji Primčev sošolec, v Zagrebu študiral bogoslovje, v Gradcu se posvečal študiju prava ter bil 1812—1817 profesor v Celju,[176] tudi po filološkem znanju Vodnika najbrž ni prekašal, dasi bi bil mogel imeti temeljitejšo izobrazbo. In čeprav je baje vsaj latinščino in zgodovino znal prav dobro,[869] vendar svojega predmeta bržčas ni umel učencem tako približati kakor Vodnik. Bil je pobožen, a menda nekoliko domišljav čudak in povrh bržčas še možič majhne postave, kateremu so obesili dijaki zaradi pridigarskega patosa v razlaganju važnejših dogodkov vzdevek „grmeči Perun".[870] Bil je sprejemljiv tako za slovenska kakor hrvaška prerodna gesla, rad je govoril svojo hrvaščino, a z učenci je izven šole govoril tudi slovenski.[869]

Jurij Eisler, Nemec iz Bratislave, je pač absolviral pravo, ker se je pod Napoleonom 1812 odpovedal službi gimnazijskega profesorja ter postal avoué-zagovornik strank pri tribunalu, po vrnitvi Avstrijcev pa bil nekaj časa koncipist v pisarni vojnega komisariata. Vsaj kot učitelj nižjih razredov je veljal za „marljivega in rednega profesorja, čigar učenci dobro napredujejo,"[161] toda nič ne govori za domnevo, da bi bil učencem z znanjem ali nastopom posebno imponiral.

Dotično moderno literaturo je ljubljanski učitelj modernega jezika v šoli menda le izjemoma bolj upošteval, nego mu je ukazovala šolska knjiga.

O Vodnikovem odnosu do nemškega jezika pravi poročilo njegovega učenca: „Čeprav je svoj materin jezik zelo ljubil in tako želel, da se goji, je vendar spoznal vrednost nemščine kot sredstva za izobrazbo duha, koprneče je spremljal njene velikanske korake ter poznal novejše nemške pisatelje gotovo ne slabše kakor nemški njegovi sostrokovnjaki. Zaradi napak in pogreškov v nemškem jeziku se je pogosto bolj jezil kakor zaradi čestih napak proti Donatu; zahteval je, naj se učenci pridno in temeljito učé nemščine in naj skrbno prodirajo v njenega duha..."[206] Toda znana mu je bila pač predvsem le klasicistična

nemška literatura, medtem ko o modernih nemških literarnih stremljenjih bržčas ni znal veliko povedati. Rebičevo poznanje nemške literature je bilo gotovo še mnogo skromnejše od Vodnikovega. Pri Peeseneggerju se sme domnevati v tem pogledu pač največ, ker je spremljal to književnost z zanimanjem Nemca.

Predavatelj italijanščine kot prostega predmeta se je mogel okoristiti z okoliščino, da sta se v poznamenovanju stolice imenovala jezik in literatura.[218] Vodnik in njegov naslednik Portelli sta torej mogla govoriti tudi o nekaterih italijanskih pesniških oblikah in vsaj o glavnih italijanskih renesančnikih, kakor o Danteju, Petrarcu, Ariostu in Tassu. O njuni usposobljenosti za take izlete v italijansko literaturo se da le ugibati.

Za izjemno upoštevanje slovenske literature in slovenskih nalog v pouku retorike in poezije na lastno odgovornost sta bila v Ljubljani sposobna le Vodnik in Rebič. Vse kaže, da je Vodnik, ki je pridobil v šolskem letu 1804/5 Primca za prevajanje Ezopovih basni,[176] tudi v ponapoleonovskih časih ostal zvest nameram prvega gimnazijskega profesorja med Slovenci, ki je pritegoval k latinski, grški in nemški tudi slovensko besedo, vzbujal njihovo zanimanje za slovenski verz ali jih izpodbujal za pisanje slovenskih sestavkov. Da bi bil delal tako tudi Rebič, ni z ničimer izpričano in tudi ne verjetno.

Slovenska stolica ni bila taka šola za slovenske literarne poskuse, kakršna bi bila mogla biti, če bi se bilo v njenem predstavniku družilo dobro filološko znanje tudi z zanimanjem za prosvetno literaturo in zdravim literarnim okusom.

Razprave o imenovanju[219] prvega profesorja slovenščine na ljubljanskem liceju so romale isto dolgo pot do najrazličnejših oblasti v Ljubljani in na Dunaju kakor spisi o ustanovitvi stolice. Pri tem sta osrednja organizacijska in dvorna študijska komisija pritegnili še vsaka svojega posebnega dunajskega svetovalca: osrednja Kopitarja, kustosa dvorne knjižnice in slovanskega cenzorja, in Hromadka, profesorja češčine, študijska Wildeja, podravnatelja filozofskih študij, bivšega ljubljanskega licejskega profesorja in bibliotekarja.[219]

Ko so se zedinili glede formalnosti, so bile določene tekmovalne izkušnje za ljubljansko stolico na Dunaju, v Ljubljani, Gradcu in Celovcu, in sicer na dan 1. avgusta 1816. Osrednja komisija je sprejela tudi predlog, naj dá naloge Kopitar, a svoje mnenje o izdelkih pošlje na Dunaj tudi Ravnikar. V ljubljan-

skem guberniju so zvedeli o tem iz dopisa z dne 7. marca 1816,[219] a v Zoisovem krogu o Kopitarjevem sodelovanju tudi iz Kopitarjevega pisma Zoisu z dne 20. marca 1816.[96] Nalog za razpis konkurza in vprašanja je poslala centralna komisija v Ljubljano dne 7. maja 1816, a nato še študijski komisiji za pokrajinsko vlado na Dunaju in v Gradcu.[219]

Udeležba pri izkušnji dne 1. avgusta 1816. ni bila velika: v Gradcu in v Celovcu se ni nihče javil; na Dunaju je nastopil samo Mihael Illinzig, 26letni duhovnik iz Gorice; v Ljubljani so se opogumili trije, namreč absolvirani bogoslovec Simon Prigel iz Kamnika, ki se do takrat za slovenščino ni brigal, 27letni stolni katehet Metelko, ki se je za izkušnjo pripravljal le mesec dni, ter Valentin Vodnik, edini med tekmeci, ki je bil svojo sposobnost že prej tudi s peresom izpričal. Vprašanja so bila precej lažja kakor 1812, ko je Primic v Gradcu pisal svojo klavzuro: Lukež 14, 12—14 za popravo Dalmatina in prevajanje v nemščino ter pač še kak prevod iz nemščine v slovenščino.

Prošnji, ki sta jih po izkušnji še posebej napravila za podelitev slovenske profesure Metelko dne 16. septembra 1816 in Vodnik približno v istem času, sta za oba prosilca značilni. Metelko se je zanašal na priporočilo ljubljanskega konzistorija, v katerem je imel same janzenistične prijatelje. Vodnik si ni prikrival, da mu preti zopet zavrnitev, kakor v zadnjih časih zaradi cesarjeve averzije do framasonstva že tolikrat: omenil je svoje stike s Pohlinom 1773 in Zoisovo mentorstvo; pozival se je na svoj literarni sloves, in sicer zlasti tudi na svoje slovarsko delo; opozarjal je na svojo upokojitev in na obljubo nadvojvode Rainerja, da bo podpiral njegovo prošnjo za podelitev slovenske stolice; dopovedoval je, kako je vdan avstrijskemu vladarskemu domu in zatrjeval, da bi mogel dolžnosti italijanske stolice, za katero se je tudi potezal, vršiti poleg dolžnosti slovenske.

Vsaj oni nevarnosti, ki jo je pomenila za Vodnika „Ilirija oživljena", je skušal odbiti ost Zois, ki je dne 25. maja 1816 nekemu knezu M., pač Metternichu, v svoji palači v Ljubljani obrazložil to odo, ga pridobil za uvaževanje svojega komentarja, za obljubo, „spraviti stvar na razgovor", t. j. govoriti o njej s cesarjem, ter za dovoljenje, poslati mu pesem z latinskim prevodom.[219] Ker je vplel Zois v pismu Kopitarju z dne 12. julija 1816 v poročilo o tej avdienci „upanje, da ne dobi slovenske stolice kak nemšovauc",[96] je več ko verjetno, da je hotel Vodnika v obiskovalčevih očeh usposobiti prav za to stolico. Kaka nevar-

nost tiči za kandidaturo pevca „Ilirije oživljene" v njegovem pripadništvu k francosko-ilirski framasonski loži, tega Zois po vsej priliki ni vedel ali ni upošteval. Nekateri preroditelji si sploh niso mogli predstavljati, da bi dobil ljubljansko stolico kdo drugi kakor Vodnik.[219] Med take je spadal n. pr. Alič, ki je dne 17. avgusta 1816 Vodniku pisal: „Kdo je bil imenovan za profesorja slovenske stolice v Ljubljani? Tu pač niso mogli dati nikomur prednosti pred Vami?"[107] Morebiti je mislil tako tudi Jarnik, ki je pisal 16. decembra 1816 Kopitarju: „Kdo dobi ljubljansko stolico?"[241]

Tudi ljubljanske uradne izjave o izdelkih in osebnostih kandidatov so dale vkljub vsem ozirom na Vodnikov disciplinsko-uradni položaj in na želje nekaterih cerkvenih krogov, za katerimi so se skrivale janzenistične tendence, v končni redakciji prednost pevcu „Ilirije oživljene". Na žalost pa ima zgodovinar na službo le ocene o izdelkih, ne pa tudi izdelkov samih, ki bi mu šele omogočili točnejšo sodbo o predlogih.

Ravnikarju pač ni bilo neljubo, da je mogel uradno poseči v izbiro kandidata. Ob razbiranju njegove ocene se človek ne more otresti vtisa, da jo je odločila miselnost janzenista, kateremu je bil osebno mnogo bližji mladi, mrki, amuzični, janzenistično usmerjeni, ocenjevatelju vdani in poslušni bivši slušatelj Metelko kakor oni veseli stari Vodnik, ki je v janzenizmu pač še vneto pozdravljal miselnost o potrebi prevodov sv. pisma in o upoštevanju narodnega jezika v liturgiji ali o nepotrebnosti meniških in samostanskih vezi, sicer pa delal posvetne in celó erotične pesmi, a za spovedni rigorizem kazal bore malo smisla.[219]

O Illinzigu in Priglu je sodil Ravnikar po vsej priliki pravilno, ko jih je odklanjal. O nalogah ostalih dveh kandidatov je predvsem na splošno izjavil, da je Vodnik bolje rešil prvo, Metelko pa drugo in tretjo.

Vodnika je sicer omenjal Ravnikar na prvem mestu, a z razlogi, ki za višje oblastvo niso mogli biti prepričevalni: „Toda je star slavist in najbogatejši zbiratelj besed na Kranjskem ter ima med tekmeci najobsežnejše znanje iz slovanske literature, vsaj historično." Ta stavek postaja tem sumljivejši, če upoštevamo, kaj je pred njim in kaj za njim. V prejšnjem odstavku je Ravnikar namreč močno pretiraval nekatere Vodnikove slabe strani, a vrsto takih, ki so ga priporočale, je ostavil ob strani: „Vodnikovi spisi, zlasti prozaični, imajo značaj nekaj prisiljenega, poiskanega. Neka zaljubljenost v posebnosti, neka ne-

ljubka črta v njegovih spisih, ki izvira iz tega, in neko pomanjkanje globlje jezikovne logike nam delajo skrbi, kakšen bi bil bodoči okus njegovih učencev." Čeprav je nekaj teh očitkov upravičenih, so te hibe v primeri z Vodnikovo reformo slovenske proze vendarle malenkosti, a njihovo podčrtavanje v Ravnikarjevi oceni tem odurnejše, ker je bila Vodnikova proza za Ravnikarjevo in Metelkovo likanje slovenskega jezikovnega čuta morda še močnejša šola od Kopitarjeve slovnice. Po tej spretni Ravnikarjevi stilizaciji ne preseneča, da je zaključil Metelkov protektor svojo „glavno oceno" Vodnika z opozoritvijo na najtehtovitejši moment, ki je slabšal Vodnikovo in boljšal Metelkovo stališče: omenjen je tisti cesarjev odlok z dne 26. decembra 1814, ki je Vodniku brez navedbe razlogov službovanje v Iliriji sploh zabranjeval. Težavno se ubraniš vtisa, da tiči v Ravnikarjevi oceni Vodnikovega dela in osebnosti namen, na nevsiljiv način predložiti o kandidatu čim več neugodnih okoliščin.

V referentovih odstavkih o Metelku se kaže prav nasprotna namera. Ravnikar namreč pravi, da bi mogli, če bi Vodnikova oseba ne bila sprejemljiva — in to ob logičnem upoštevanju Ravnikarjeve ocene v resnici ni bila —, „slovensko stolico brez pomislekov dati Francu Metelku". In tu stopnjuje janzenistični poročevalec na prav premeten način, dasi kratko, razloge za svojega janzenističnega učenca: „Seveda še ni dovršen slavist, toda logična glava je, lepe duševne zmožnosti ima in mnogo nadarjenosti in ljubezni za to stroko — prav čuditi se je treba, kako se je mogel v kratki dobi enega meseca za izkušnjo tako pripraviti. Njegova poznejša dela — prireja neko versko knjigo (Ravnikar ima v mislih pač „Križov pot") — pričajo še očitneje, kako hitro se izpopolnjuje."[219]

S slično tendenco je prikrojil Ravnikar kot začasni ravnatelj filozofskih študij tudi uradni popis Metelka in Vodnika, v katerem je pomikal svojega učenca dosledno za eno stopnjo pred Vodnika: Metelkova porabnost mu je „prav dobra", Vodnikova le „dobra"; Metelkovo moralnost označa za „zelo vzorno", Vodnikovo samo za toliko „brezgrajno, kolikor znano"; Metelkove sposobnosti imenuje „prav dobre", Vodnikove „dobre".[219]

Za tistega, ki je umel brati med vrstami, je postajalo jasno, kaj je v bistvu pomenil Ravnikarjev predlog, ki je priporočal na prvem mestu Vodnika in Metelka, na drugem Prigla, na poslednjem Illinziga. Ravnikar bi bil najbrž predlagal na prvem mestu mladega Metelka, ki ni pomenil za slovensko literaturo še

prav nič, če se ne bi bil sramoval pred gubernijem in delom ljubljanske prerodne javnosti, ki sta bila s Zoisom vred na Vodnikovi strani. In našel je pot, da doseže svoj namen, a ostane vendar korekten pred Vodnikom in njegovimi prijatelji. Najbrž je šele Ravnikar pridobil Metelka, da je sploh kandidiral proti bivšemu svojemu učitelju.[219]

V Ljubljani Ravnikarju namera ni povsem uspela. Gubernijski gremij, ki je obravnaval Ravnikarjev predlog, so tvorili začasni upravitelj Fradeneck ter svetniki vitez Ebenau, baron Ertl, dr. Bernard Kogl in Jožef Balant, ki je kot študijski poročevalec pač tudi o tej stvari obveščal. Domačina sta bila samo Kogl in Balant, prvi zdravnik, drugi duhovnik, prvi samo Kranjec, drugi neborben preroditelj, prvi pač jožefinec, drugi tip prvega, globljega herbersteinskega janzenizma. Sklep, ki ga je poslal Fradeneck s Balantovim sopodpisom dne 4. oktobra 1816 na Dunaj, dela gremiju, a zlasti še referentu čast. Predlagali so samo dva, a Vodnika na prvem, Metelka na drugem mestu, ne obeh na prvem, kakor je storil to Ravnikar. Sicer gubernij Ravnikarjeve sodbe o Metelku ni zanikal, ampak celo menil, da bi mogel Metelko nedostatke prej popraviti kakor Vodnik, vendar je v utemeljitvi v prilog Vodniku jasno naglasil položaj, ki ga Ravnikar ni hotel podčrtati, namreč dejstvo, „da Vodnik ima med tekmeci nesporno najobsežnejše znanje slovenščine in zanjo največ zaslug" in da „zato zasluži prednost pred vsemi drugimi."[219] Vodnik je utegnil upati.

Na Dunaju pa je bila stvar že od vsega početka za Vodnika mnogo neugodnejša ko v Ljubljani: Vodnik je bil osebno nevšečen ne le Kopitarju, na čigar sodbo je čakala centralna organizacijska komisija, ampak tudi Wildeju, na sodbo katerega so se vezali v študijski komisiji; a niti Kopitarju niti Wildeju se ni bilo treba bati, da bi besedilo njune izjave utegnilo priti Vodniku in njegovim ljubljanskim zagovornikom do ušes.

Kopitarjeva ocena iz druge polovice oktobra 1816, žal, ni v celoti ohranjena, ampak so iz nje znani le odlomki. Med drugim je menil, da je Prigel izpričal „zelo dobro, samostojno glavo, ki bi utegnila na osnovi študija ob svojem času še kaj odličnega napraviti". Predlagal je na prvem mestu Metelka, na drugem Prigla, na tretjem Vodnika. Hromadko, ki slovenski ni znal, se je pač le priključil Kopitarjevemu mnenju.[219]

Wilde je dobil na vpogled od študijske dvorne komisije tudi Kopitarjevo in Hromadkovo mnenje. Njegovo poročilo za

študijsko dvorno komisijo z dne 4. decembra 1816 se od ostalih v marsičem razlikuje: Wilde je bil edini, ki je čutil potrebo, da svoje poročilo opremi z opozorilom na preteklost slovenskega literarnega jezika, in edini, ki je skušal določiti, kakšen bi moral biti slavist, ki naj bi dobil ljubljansko slovensko stolico!

Zahteve, ki jih je imel Wilde do bodočega profesorja slovenščine, pričajo, da je bivši ljubljanski bibliotekar še ves tičal v predstavi o edinozveličavnosti racionalistične „grammaire raisonnée". Pravi namreč, da mora ta profesor: biti „dober poznavalec zgodovine svojega naroda"; „poznati filozofijo jezikov sploh, posebno še slovanskih narečij"; „posvetovati se s slovniškimi in filozofskimi pomožnimi knjigami, da bo umel svoja predavanja urediti ne le v korist (kranjskih) domačinov, ampak tudi sosednjih Slovanov, kakor so Hrvati, Slavonci, Sremci, Slovenci (Winden = štajerski in koroški Slovenci)". Tudi zagovornikom nemško-slovenskih namesto samoslovenskih osnovnošolskih knjig je hotel priti ta pruski Šlezijec na pomoč, ker je brez potrebe za problem pisal: „Kranjsko ljudstvo se rado uči in rado bere, in ako mu poskrbite na označeni način primerno gradivo, zlasti kranjske natise na eni, nemške prevode na nasprotni strani, bodete neopazljivo skrbeli za kulturo dveh jezikov, a korist je na dlani."[219]

Seveda je Wilde sprejel Kopitarjevo zapovrstnost predloga z Metelkom na prvem, Priglom na drugem in Vodnikom na tretjem mestu. Kopitarjevim razlogom je dodal še svoje, ki močno dišijo po osebni zavzetosti proti Vodniku in aprioristično-umetni vnemi za Metelka, katerega vendar ni prav nič poznal: „Za Metelka... govori namreč še to, da ume svojim predavanjem vdahniti življenje in pazljivost slušateljev ohraniti v napetosti. Vodnik se peča sicer že dolgo vrsto let s študijem kranjskega jezika, toda do stopnje filologa se ne more povzpeti nikoli, ker je samo kompilator, ki mu manjka logike in filozofije jezika. Mimo tega so bila njegova predavanja v gimnaziji tako enolična, pojoča in trgajoča, da so napravljala najpazljivejšega učenca zaspanega." To vse si je upal Wilde, ki je bil v Ljubljani profesor na liceju, torej niti kolega Vodnikov, napisati pač le zaradi tega, ker je vedel, da v dvorni študijski komisiji na Dunaju ni nobenega bivšega Vodnikovega učenca! V tabeli s popisi prošnjikov je Wilde pri Metelku opomnil, da ima „dragoceno filološko znanje", pri Vodniku pa samo toliko, da je „marljiv zbiratelj, a nikak filolog".[219]

Tako so dosegli ljubljanski janzenisti res več kakor so morda nameravali, namreč, da je bil na Dunaju celó skromni Prigl proglašen za boljšega „slavista" od Vodnika in da je najboljši takratni pisatelj, čeprav je bil obenem filolog, prišel na zadnje mesto, samo da bi janzenist Metelko na prvem mestu imel čim trdnejša tla pod nogami.

Ker med člani centralne organizacijske komisije tudi Jüstel ni znal dovolj slovenščine, da bi si upal presojati izdelke, je komisija v poročilu za cesarja z dne 13. januarja 1817 izjavila, da se mora, ker „nima prisednika, ki bi znal slovenski", ravnati po strokovnih mnenjih svojih referentov, zlasti Ravnikarja in Kopitarja. Na tej osnovi je komisija izjavila, da je „mlademu Francu Metelku treba dati prednost pred 50 letnim Valentinom Vodnikom". Vendar je imel Vodnik v komisiji prijatelja, ki je skušal cesarja ganiti in oslabiti tudi učinkovitost cesarjevega odloka z dne 26. decembra 1814. V poročilu je namreč tudi tale zanimivi odstavek: „Ako bi se vendarle hotelo Vaše Veličanstvo milostljivo ozirati na Vodnikovo zgodovinsko znanje slovenščine, ki je res zelo razsežno, in na njegovo zamudno zbiranje slovarskega slovenskega gradiva, ki je doslej najbogatejše in najbolj číslano, potem prosi... komisija dovoljenja, da bi smela prositi za olajšavo... najvišjega odloka, ki bi mu utegnil pri kompetenci za omenjeno stolico biti v napotje." Morda je bil ta njegov zagovornik Čeh Jüstel.

Seveda se Franc I. ob oceni kandidata Metelka ni oziral na kandidata, ki je bil na poslednjem mestu, a povrh še v seznamu francosko-ilirskih framasonov in zato v navzkrižju s svojo uradniško prisego. Dne 14. februarja 1817 je cesar imenoval Metelka; dne 18. marca 1817 je novi profesor prisegel; dne 16. aprila 1817 so se začela njegova predavanja, ki so bila ob ponedeljkih, sredah, petkih in sobotah od petih do šestih v licejskem poslopju v predavalnici drugega bogoslovnega razreda.

Z uspehom so bili to pot zadovoljni med preporoditelji le janzenisti in njihovi pomočniki, zlasti Kopitar. Vendar se je vsaj že do 8. oktobra 1818 sprijaznil z imenovanjem Metelka in Vodnikovo usodo tudi Zois, ki je začel polagoma upati, da pride ob delu učitelja in učencev „v malo letih iz gorá na dan ves jezikovni zaklad, ki ga je napovedala Kopitarjeva slovniška revizija". Čisto pravilen pa tudi ta račun ni bil.

Preroditelji, ki so sodelovali pri tem, da Vodnik ni dobil stolice slovenskega jezika v Ljubljani, najbrž niti mislili niso

na momente, na katere bi kot preroditelji, šolniki in ljudje misliti morali. Med drugim so tudi prezrli, da bi bil Vodnik kot pesnik, bivši časnikar in glavni in vsestransko priznani predstavitelj slovenskih prerodnih literarnih prizadevanj na stolici slovenskega jezika za neteologe neprimerno vabljivejša osebnost od Metelka in že sam ob sebi prerodno agitacijsko sredstvo z velikim učinkom.

Pri predavanjih bogoslovcem iz pastoralke je bila literarnokulturna usmerjenost predavatelja seveda manj pomembna kakor pri predavanjih o slovenskem jeziku, ker je šlo predvsem za to, da se prednaša snov v lepem in pravilnem jeziku. Jožef Balant iz Radovljice[6], ki je bil profesor tega predmeta do spomladi 1815,[205] je bil jezikovno vsaj povprečno usposobljen, ker je bil med pregledovalci Japljeve biblije. O njegovem nasledniku, starem kanoniku Juriju Zupanu[205] iz Doslovič se sme to še z večjo upravičenostjo domnevati, ker ni bil le pregledovalec Japljeve biblije pri vseh zvezkih, ampak glavni priganjač za vse književno delo janzenistov.[3]

Mnogo slabši predavatelji v slovenščini so bili po vsej priliki profesorji babištva: Ljubljančan Anton Melzer,[6] ako je sploh vodil tudi slovenski kurz, in Čeh Jan Matošek,[6] ki je 1816 postal profesor porodništva na ljubljanskem medicinsko-kirurgičnem oddelku. Ko so oblasti želele, naj da „našim babicam v roke porodničarsko berilo", je Matošek napisal tako učno knjigo v nemščini, a v slovenščino jo je na njegovo prošnjo prevedel Vodnik, da so slovenske učenke babištva od 1818 imele na službo tudi tiskani kažipot, in to v odlični slovenščini.

Pri ljubljanskih profesorjih predmetov, ki niso mogli neposredno vplivati na prerodno mišljenje ter na literarno in jezikovno izobrazbo slovenskih učencev, pa gre še vedno za vprašanje, ali so bili sicer v kaki taki zvezi s prerodom, da je moglo to vplivati na slovenski naraščaj.

Izmed gimnazijskih profesorjev je bil slovenist le Matija Kalister iz Slavine, ki je pa radikalnejšim naraščajnikom veljal za „šlevo".[271] Ostali:[232] prefekt duhovnik Hladnik, katehet Mihael Tušek, duhovnik Jurij Siherl ter laiki Franc Debelak, Gregor Dolar in Janez Milharčič so bili pač vsi bliže kozmopolitizmu ko prerodu in razen Hladnika le povprečno kvalificirani.

Na liceju so Avstrijci po vrnitvi nastavili le enega tujerodca: Leopolda Gunza,[6] profesorja matematike na liceju, Pražana,

sina izšolanega rabina. Dne 11. septembra 1814 se je dal krstiti, a najbrž tudi iz notranjega nagiba, ne samo zaradi pritiska vladnih krogov. Bil je namreč vsaj 1817 izrazit nasprotnik „tako zvanih prosvetljencev" ter je imel neke zveze tudi s profesorjem veronauka v tretjem letniku filozofije na Dunaju. Navduševal se je za Metelkova predavanja o slovenščini.[6] Tudi pozneje je dobil tukaj poleg Richterja službo le še en nedomačin: Werner, ki je predaval o kmetijstvu.

Vkljub premoči domačega elementa pa je bilo med ljubljanskimi licejskimi profesorji 1813—1819 poleg Ravnikarja, Balanta in Jakoba Zupana (od jeseni 1815) le malo mož z izrazito prerodno fiziognomijo. V prvi vrsti je treba omeniti Janeza Baptista Kersnika[6] iz Most pri Žirovnici na Gorenjskem, ki je poučeval na filozofiji fiziko. Kersnik je užival pri dijakih splošen ugled, pri vseh zaradi svoje dobrote, pri enem delu pa gotovo tudi zaradi tega, ker je znal najti priliko, da je budil v naraščaju veselje do domačega jezika. V nekem ožjem smislu je mogoče šteti sem tri duhovnike-janzeniste: Ljubljančana Jurija Pavška,[6] predavatelja filozofije; Jožefa Dagarina[6] iz gorenjskih Železnikov, ki je bil od jeseni 1816 profesor verske znanosti, obenem od 1818 akademski pridigar; Ljubljančana Urbana Jerina,[6] ki je predaval od 1815 na bogoslovni fakulteti biblicistiko, oziroma od 1817 grščino in razlago novega zakona, na filozofiji od 1817 splošno pedagogiko.

Vsi drugi domačini med profesorji ljubljanskega liceja 1813—1819 so bili kakor Hladnik bolj kozmopoliti ko pristaši preroda: na bogoslovnem učilišču jurist Jurij Dolinar[6] iz Poljanske doline, ki je predaval cerkveno pravo in cerkveno zgodovino in bolehni Jožef Kos iz Moravč,[139] ki je predaval biblične vede do upokojitve 13. junija 1814;[205] na medicinsko-kirurgičnem oddelku[139] direktor Anton Wernigg, Anton Jeuniker (do 1817, ko je odšel za protonodika v Trst), Anton Melzer in Anton Verbic.

Mnogo medleje nego v Ljubljani je brlela prerodna lučka po drugih zavodih slovenskega ozemlja.

Kar tri gimnazije niso imele niti enega profesorja, ki bi ga bilo treba tu omeniti: novomeška,[289] goriška[290] in mariborska.[5] V Celovcu[411] sta utegnila na dijake v prerodnem smislu vplivati licejska profesorja Ahacel[6] in Schneider,[3] dasi o tem ni nobene priče. Pravo izjemo dela le Celje, kjer je deloval Zupančič najprej v gramatikalnih, od 1815 v humanitetnih razredih.[297]

Zupančičevemu najnadarjenejšemu učencu iz 1817/18 in 1818/19 je ostalo več učiteljevih črt v jasnem spominu. Imponiralo je učencem učiteljevo nemško literarno delo: „Bil je izvrsten, živahen pesnik, veliko njegovih nemških pesmij še med nami živi. Skrbno je starinske spomine rimske ostanke in slovenske znamenike naberal, popisoval dogodivščine domačih krajev." Navduševala je Ponikovljana Zupančičeva razlaga pesnikov in njegova vnema za govorništvo, ker pravi: „... iz svojih zakladov (je) svojim poslušateljem mnogotero pergodo lepoznanja povedal... Sam verli govornik nas je vsaki teden po dve uri krasorečja vadil, nam spočetka sam kazal, kako se mora čisto izgovarjati, z glasom ustajati in padati, kako z rokami in s celim životom čedno ponašati se. Smo li jeli sami poskušati, je vsakemu prav prijazno napake povedal, in popraviti nas je vadil, hvalil in naznanjal posebne talente, ki jih je eden ali drugi skazoval, ter mu je priporočal, pridno in skrbno izobraževati božje dare za blagor in slavo domovine." Godila je pobožnemu učencu tudi učiteljeva pobožnost: „Akoravno lepoznanstva učitelj, nij zatajeval kerščanstva, nij preveč povzdigoval paganstva, kakor je mnogih klasikarjev hudobna šega. Kazal nam je paganskih pisateljev lepoto, pa tudi nesnažno goloto, primerjal je njim kerščanskih svetih pisalcev nebeško visokost, ker nas je vadil poleg Cicerona in Horacija tudi sv. Jeronima in Avguština, sv. Ciprijana in Tertulijana čislati." A najpomebnejše je, kar ve povedati Zupančičev učenec o učiteljevi prerodni vnemi v šoli: „Bil je Zupančič za tisto dobo iskren Slovenec, ki je pervi dramil svoje učence, naj se lotijo maternega jezika, ki je zapuščen u prahu spal; on nam je dal pervi u peti in šesti šoli čitati slovenske Vodnikove in Jarnikove poezije, katerih učenec in prijatelj je bil."[297] Bilo je v Zupančiču v tej dobi pač še mnogo več prerodnega aktivnega ognja nego v Rebiču, s katerim sta bila 1812—1816 v Celju tovariša.[170] Nič čudnega ni, da si je narodno prebujeni učenec upal takemu profesorju vkljub vsej nasprotni tradiciji predložiti slovensko šolsko nalogo ali mu napisati za vezilo slovenske verze.[363]

V Gradcu je predavalo na vsaki fakulteti nekaj dobrih strokovnjakov.[294] Med temi sta bila na filozofski fakulteti za zgodovino Straßburžan Franz Julius Schneller,[294] za matematiko od 1814[294] Kranjec Jožef Jenko, Kopitarjev korespondent,[90] za filozofijo od 1815 Čeh Jožef Kalasanc Likawetz,[6] a na teološki za cerkveno zgodovino jožefinec Franc Gmeiner[6] iz Studenic, za

biblicistiko Primčev prijatelj slovenski Korošec Franc Lušin.[176] Toda profesorja, ki bi bil skušal mrtvičiti nemškonacionalno, proti Slovanom naperjeno smer Schnellerjevih predavanj,[176] v štajerski prestolnici ni bilo.

Izmed profesorjev dunajske univerze, kjer so skušali zbrati najboljše avstrijske strokovnjake, seveda take, ki se niso kompromitirali s svobodoumjem, pritiče v tej zvezi poseben ozir nekaterim profesorjem filozofske fakultete. Slovenca ni bilo med njimi, pač pa je podravnatelj dunajske filozofije Franz Wilde kot bivši ljubljanski profesor ostal nekakšen protektor Kranjcev.[176] Dva profesorja sta se odlikovala s svobodoumjem,[373] ki je že vzbujalo pozornost: „moški, trdni"[374] Leopold Remboldt, ki je prišel pod jesen 1815 iz Gradca za profesorja filozofije,[204] ter „živahni, zelo vzpodbudni" profesor verske znanosti Weintridt.[374]

Tretjemu letniku dunajske filozofije je dajal poseben sloves mož, ki je vplival s svojega mesta na razvoj dveh pesniških generacij od Bauernfelda do Grüna: stari,[11] a še vedno „ognjeviti in izvirni"[374] profesor klasične filologije Josef Anton Stein, baročni, nekoliko čudaški entuziast za antiko, ki je pesnil v latinskem in grškem jeziku ter skušal tudi svoje slušatelje navduševati za antične pesnike in Horacijevo poetiko.[124]

Število zgodovinsko pomembnih učencev iz 1813—1819, ki opozarjajo nase zgodovinarja slovenskega preroda s svojimi poznejšimi deli ali s svojimi zvezami s preroditelji, je večje, nego je bilo v katerem koli prejšnjih razdobij. Preseneča pa tako njihova neenakomerna razdelitev po okoliših kakor tudi njihov onodobni odnos do prerodnega problema.

V bivši Napoleonovi Iliriji je v Gorici hodil v gimnazijo Franc Leopold Savio, sin svetnika pri mestnem in deželnem sodišču, 1813/14 menda tretješolec.[317] Medtem ko v Kopru menda ni bilo nobenega takega študenta, a v Karlovcu le Jernej Javornik[6] od 1815, jih je bilo v novomeški gimnaziji[390] več: Karel Coppini,[285] sin bivšega okrožnega glavarja, 1811/16; Matija Zagorc[415] iz Št. Jerneja 1813/18, ko je šel med frančiškane ter dobil ime Edvard; Vessel Jožef,[219] sin okrožnega glavarja in direktorja gimnazije Janeza Nep. Vessela iz Gospića na Hrvatskem, 1813 pa zopet v zadnjih dveh razredih 1817/19; Jurij Grabrijan[6] iz Adlešičev in Janez Fink[416] iz Poloma na Kočevskem 1814/19; Anton Pekec[6] iz Stopič od 1817 dalje.

Povsem drugačen zbiralnik za slovensko kulturno zgodovino predstavljajo v isti dobi v Iliriji ljubljanske višje šole.

Tu je študirala predvsem bogoslovna[205] generacija Janeza Ciglerja[6] iz Udmata pri Ljubljani, ki je bil 1813/14 bogoslovec četrtega letnika: Frančišek pl. Andrioli[6] iz Ljubljane, sin stanovskega uradnika, Jožef Poklukar[130] iz Gorij in Janez Strel[130] iz Mokronoga, ki so bili Ciglerjevi sošolci; Franc Jelovšek iz Ljubljane,[130] 1813/14 tretjeletnik; Luka Dolinar[6] iz Škofje Loke, Franc Kutnar[6] iz Št. Vida pri Stični, Simon Prigl[219] iz Kamnika in Janez Zalokar[130] iz Kleveža pri Šmarjeti, 1813/14 drugoletniki; Janez Šlakar[391] iz Kamnika, ki je 1813/14 v Celovcu dovršil drugi letnik bogoslovja ter se v tretjega 1814 vrnil v Ljubljano; Jernej Arko[6] iz Dolenje vasi pri Ribnici in Filip Terlej[392] iz Begunj, 1813/14 prvoletnika v bogoslovju, ki ga je pa Terlej kot tretjeletnik 1816 pred ordinacijo zapustil ter se posvetil profesuri.

V drugem letniku ljubljanske filozofije so bili 1813/14:[218] Matija Burger[126] iz Voglov na Gorenjskem, Janez Dev,[285] sin uradnika v Radovljici, Jurij Legat[285] iz Sela pri Rodinah na Gorenjskem, Franc Mully,[285] sin ljubljanskega krojača, in Simon Pirc[393] iz Kamnika: vsi so končali prvi letnik in pač tudi gimnazijo po francoskih zakonih.[218] Burger je študiral eno leto v Ljubljani bogoslovje,[205] Legat in Mully sta odšla na univerzo že 1814. Tistim pripadnikom tega letnika, ki so ostali v ljubljanskem bogoslovju, se je pridružil menda 1815/16[218] frančiškanski p. Ferdinand Vonča[130] iz Št. Vida nad Ljubljano.

Prvi letnik filozofije so 1813/14 obiskovali Andrej Bohinc[6] iz Zapog, Janez Kopač[6] iz Šmarja na Dolenjskem ter Jakob Praprotnik[394] s Spodnje Dobrave, a v drugem letniku je bil njihov tovariš tudi frančiškanski pater Felician Rant,[130] ki je dobil spomladi 1815 dovoljenje za javno nadaljevanje študij, dasi je bil že mašnik;[218] Bohinc in Praprotnik sta ostala v Ljubljani in v bogoslovju, Kopač se je posvetil študiju prava.

V šestem,[232] t. j. zadnjem gimnazijskem razredu so bili izmed bivših učencev francoske gimnazije 1813/14: Matija Čop,[6] p. d. Ovsenjakov iz Žirovnice v rodinski župniji; Friderik Irenej Baraga[6] z gradiča Malavas pri Dobrniču na Dolenjskem; Jožef Kaušek[395] z Zgornje Krke; Jožef Kek[6] iz Stične; Martin Mazek[392] iz Škofje Loke; Jožef Orel[6] iz Skopega na Primorskem; Andrej Sežun[395] iz Kranja; Andrej Smolnikar[207] iz Kamnika; Fidelis Terpinc,[130] sin trgovca v Kranju; Andrej Vielli[395] iz Trsta. Izvzemši Mazka, ki je moral takoj po završitvi gimnazije iskati službe,

in Viellija, ki je utegnil nadaljevati študije kje drugje, so vsi 1814/16 obiskovali ljubljansko filozofijo, kjer so dobili novega tovariša v frančiškanu Emanuelu Podvinskem[130] iz Brežic, ki je bil vsaj še 1817/18 kot drugoletnik bogoslovja javen študent. Več jih ni šlo 1816 v bogoslovje: Čop, ki je hotel dovršiti še tretji letnik filozofije; Baraga, Kaušek in Orel, ki so se posvetili jusu; Terpinc, ki je mislil na industrijo.

V naslednjem, petem gimnazijskem razredu so se 1813/14 pripravljali za življenje:[232] Sigismund Graf,[6] nečak ljubljanskega apotekarja Wagnerja; Jurij Jereb,[396] sin ljubljanskega gostilničarja; Gašper Švab[130] iz Bohinjske Bistrice. Po filozofiji, ki so jo 1815/17 vsi dovršili v Ljubljani,[218] se je umaknil v bogoslovje le Švab:[205] Graf je delal pri stricu tirocinij, Jereb je 1817/18 privatno študiral v Ljubljani za tretji letnik filozofije.

Mihu Kastelcu[6] iz Gor. vasi pri Stični, ki je izdeloval 1813/14 četrti gimnazijski razred,[232] so bili izmed učencev francoskih šol tovariši: Jakob Dolenc,[130] sin gostilničarja na Karlovški cesti v Ljubljani; Franc Edlauer,[285] sin uradnika v Ljubljani; Andrej Gollmayer[6] iz Radovljice; Matija Gollmayer,[6] p. d. Poharjev iz Žirovnice, Čopov daljni bratranec; Jurij Hladnik[285] s Črnega vrha na Notranjskem; Lovro Hribar[395] z Kranjske gore; Martin Ivanetič[6] iz Metlike; Luka Martinak[6] iz Šenčurja pri Kranju; Ignac Merhar,[219] gostilničarjev sin iz Ljubljane; Peter Petruzzi,[6] mizarjev sin iz Trsta; Blaž Potočnik[130] iz Struževega pri Naklem; Jožef Rozman[130] iz Ljubnega; Štefan Vidic[395] z Bleda. V petem razredu, 1814/15 so dobili med novinci: Karla Brugnaka, sina univerznega sindika v Lvovu,[232] ki je prispel iz svojega rojstnega mesta 1814 z drugimi člani rodbine v Ljubljano, kjer je očim Moravan Prokop Endlicher postal ravnatelj tobačne tovarne; Blaža Crobatha,[6] kramarjevega sina v Železnikih, ki je študiral prej v Celovcu.[232] Vsi razen Hladnika, ki je odšel, in Brugnaka, ki je 24. julija 1816 umrl,[62] so bili 1816/18 v Ljubljani filozofi, a pridružil se jim je v filozofiji Janez Vesel[7] iz Moravč, ki je prispel iz Celja. Dva iz te družbe sta 1818/19 v Ljubljani privatno študirala tretji letnik filozofije:[218] Crobath in Kastelic. Nekateri so bili 1818/19 začasno v bogoslovju: Edlauer, Matija Gollmayer, Hribar in Martinak v Ljubljani, Petruzzi v Gorici. Za stalno so 1818 odšli v bogoslovje Dolenc, Andrej Gollmayer, Merhar in Potočnik v Ljubljani, Rozman v Solnogradu, medtem ko so se ostali že 1818 odločili za posvetni poklic: Hladnik in Vesel za univerzo, Ivanetič za učiteljevanje, Vidic za profesuro.

Izmed dijakov, ki so bili 1813/14 v tretjem gramatikalnem razredu,[232] prihajata v poštev le Franc Pogačar[285] iz Mošenj in Friderik Rudež, sin ribniškega graščaka Antona. Štirje so se pridružili pozneje: Anton Trenz,[285] sin graščaka Antona na Draškovcah, je prišel jeseni 1815 z mariborske gimnazije v peti razred; Novomeščan Karel pl. Coppini,[285] Goričan Franc Leopold Savio[317] ter Štajerec Jožef Sok[265] od Sv. Marjete niže Ptuja so prispeli 1817 v ljubljansko filozofijo, ki jo je dovršil ta letnik 1819 v Ljubljani, izvzemši Savija, ki je ostal v Ljubljani le eno leto[218] ter se vrnil v Gorico, kjer je decembra 1818 napravil za drugi semester prvega letnika izpite.[317]

Med drugošolci so bili 1813/14:[252] Ignacij Holzapfel,[6] sin gostilničarja v Tržiču; Jožef Homan,[126] sin ljubljanskega advokata; Jurij Kosmač[6] iz Dan pri Ložu (do petega razreda 1816/17, ko je zbolel); Janez Paschali,[126] sin kanclista v Ljubljani; Franc Strohmayer,[285] sin ljubljanskega normalnošolskega učitelja; Jakob Traun,[285] sin pozamentirarja, ki je imel svojo delavnico „Za zidom" v Ljubljani; Mihael Verne[130] iz Hrenovice na Notranjskem. Medtem ko Homan filozofije ni obiskoval v Ljubljani, so se ostali v jeseni 1818 v Ljubljani vpisali med filozofe, kjer so dobili za nove tovariše: Franca Pogačarja,[218] ki je moral logiko ponavljati; Štajerca Jakoba Straška[297] od Svetega Petra na Medvedjem selu, ki je gimnazijo obiskoval v Celju.

S Francetom Prešernom, p. d. Ribičevim iz Vrbe v rodinski (sedaj brezniški) župniji na Gorenjskem, ki je doraščal izza deških let pod okriljem starega strica Jožefa Prešerna, župnika na Kopanju, ter se šolal 1810/12 v Ribnici,[285] 1812/13 v tretjem razredu ljubljanske normalke,[390] so 1813/19 v ljubljanski gimnaziji tovarišev ali: Jožef Babnik,[180] sin ljubljanskega kramarja (je bil že 1813/14 v drugem razredu, a ga je moral ponavljati, tako da je bil od 1814/15 Prešernov sošolec); Jožef Burgar[6] iz Krašnje pri Kamniku; Ljubljančan Feliks pl. Höffern,[6] mitničarjev sin; Ljubljančan Janez Petrič,[393] sin stanovskega adjunkta; Jožef Piller,[393] sin ljubljanskega trgovca; Anton pl. Scheuchenstuel,[393] sin ljubljanskega finančnega prokuratorja; Ljubljančan Jožef Ramutha,[285] sin oskrbnika; Matevž Svetličič[393] iz Idrije; Simon Vilfan,[393] sin barvarja iz Škofje Loke; Simon Vouk[393] iz okolice Radovljice. Pozneje so postali Prešernovi sošolci na primer:[232] 1815/16 v tretjem razredu grof Oton Barbo,[412] sin grofa Vajkarda in Alojzije, rojene baronice Juritsch na Dolenjskem Rakovniku, ki je do takrat študiral v Gradcu; 1816/17 Ljubljančan Ludovik

pl. Azula,[393] sin gubernialnega sekretarja Jožefa, prej učenec celjske gimnazije; 1817/18 v petem razredu Jurij Kosmač, ki je zaradi bolezni zaostal; 1818/19 v šestem razredu Lovro Stupica iz Moravč, ki je prišel s celjske gimnazije.

Nekoliko pozornosti zaslužijo tudi letniki, ki so mlajši od Prešernovega: od 1814/15 so bili v ljubljanski gimnaziji[232] n. pr. Matej Ravnikar[130] iz Poženka, vasi cerkljanske duhovnije na Gorenjskem, Anton Rak[126] iz Moravč, Jurij Micheuz,[6] sin ljubljanskega žitnega trgovca in gostilničarja, Franc Rus,[397] sin ljubljanskega advokata Luke[218] in Janez Terpinc,[398] sin tvorničarja muselina v Kranju, Fidelisov bratranec, a v drugem razredu 1815/16 se jim je pridružil Henrik Freyer[6] iz Idrije, ki je za prvi razred napravil privatni izpit ter ostal v Ljubljani do petega razreda 1818/19;[232] od 1815/16 je bil gimnazijec Jožef Šubic[130] iz Mokronoga, ki mu je v drugem razredu 1816/17 postal tovariš Janez Ahačič,[126] sin medičarja v Tržiču, ki je bil v prvem razredu celovški dijak;[232] sošolci Jožefa Žagarja[130] iz Stranj pri Kamniku, ki je obiskoval gimnazijo izza jeseni 1816,[232] so bili Anton Česnik[285] iz Cerkelj, Matija Kavčič[6] iz Medvod, Henrik Rutter,[285] rojen gasilcu ognja v Kninu, Mihael Smole iz Ljubljane in Anton Vielli[319] iz Trsta, brat Čopovega sošolca Andreja; z Jožefom Žemljo[130] iz Breznice na Gorenjskem, ki je prišel v gimnazijo v jeseni 1817,[232] so si osvajali latinščino Gašper Crobath,[6] sin okrožnega uradnika v Stražišču pri Kranju, Anton Jožef Schleter,[285] sin ljubljanskega strojarja in Josef Anzelm pl. Scheuchenstuel,[285] sin ljubljanskega finančnega prokuratorja, brat Antonov; a z Mihaelom Tuškom[130] z Martinjega vrha so hodili izza 1818/19 v gimnazijo Janez Bleiweis,[6] sin podjetnega in energičnega trgovca Valentina v Kranju, Rajmund Melzer,[6] sin ljubljanskega kirurga in profesorja Antona Melzerja in Janez Toman,[126] sin fužinarja Ignacija v Kamni gorici.

V primeri z velikim številom ljubljanskih dijakov iz 1813 do 1819, ki jih imej kulturni zgodovinar v razvidu, je po ostalih krajih, ki so še prihajali za izobrazbo Slovencev v poštev, število zgodovinsko pomembnih dijakov zopet neznatno.

V Celju[413] so bili 1813/14 v petem, zadnjem razredu Andrej Urek[6] iz Kapel, v tretjem Janez Vesel iz Moravč na Gorenjskem, v prvem (kot repetent) Ludvik pl. Azula (do tretjega razreda 1815/16) in Jakob Strašek od Sv. Petra na Medvedjem selu, a v naslednjih jesenih so prispeli v prvi razred te gimnazije: 1814 Celjan Friderik Perko,[395] Anton Martin Slomšek[130] s Sloma pri

Ponikvi in Lovro Stupica iz Moravč, ki je ostal do jeseni 1818;[232] 1815 Matija Vodušek[130] iz Dramelj, 1818 Mihael Stojan[130] s Teharij; učiteljski kurz je dovršil menda 1818 Peter Musi[6] z Vranskega. Torej le deset pomembnih naraščajnikov.

Le približno toliko zgodovinsko pomembnih dijakov je obiskovalo v istem času tudi mariborsko gimnazijo,[414] kjer so bili 1813/14 v petem razredu Žiga Juvančič[6] iz Konjic, v drugem Anton Trenz z Draškovc,[285] medtem ko so v naslednjih letih prišli Jožef Sok od Sv. Marjete niže Ptuja spomladi 1815 v drugi semester drugega razreda, a v prvi razred 1814 Matija Robič[294] iz Pobrežja pri Mariboru (je prvi razred 1815/16 ponavljal), 1815 Ludovik Pečko[6] iz Gočeve v Slovenskih goricah, 1816 Marko Glaser[6] s Smolnika pri Rušah (je prvi razred 1817/18 ponavljal), 1817 Anton Lah[6] iz Jarenine, Franc Čepe[6] s Požganega v župniji Sv. Križa nad Mariborom in Anton Šerf[76] iz Radgone.

Tudi Celovec in Gradec, kjer je bila kakor v Ljubljani poleg gimnazije filozofija in teologija, oziroma v Gradcu pravo in medicina, Ljubljane po številu zgodovinsko pomembnih dijakov 1813—1819 niti približno nista dosegla. V Celovcu so študirali 1813/14: drugi letnik bogoslovja Janez Šlakar,[391] ki pa se je v tretji letnik vrnil v Ljubljano, peti gimnazijski razred Simon Rudmaš[130] iz Št. Vida v podjunski dolini, ki pa je po završitvi gimnazijskih študij odšel v Gradec, a teologijo začel 1817 študirati v Št. Pavlu. V naslednjih letih sta prispela v koroško prestolnico 1814 na filozofijo Andrej Urek,[6] ki je obiskoval tukaj tudi teologijo, 1816 v prvi razred gimnazije[399] Simon Ladinig[400] iz Dobrle vesi. Le nekaj več takih študentov je bilo v istem času v Gradcu: Krempl[6] 1813/14 v tretjem letniku bogoslovja, Kvas[3] v tretjem letniku prava, Vid Rižnar[76] s Ptuja in Franc Verbnjak[180] od Sv. Andraža v Slovenskih goricah v drugem letniku filozofije, a na filozofijo so sem prispeli 1815 Rudmaš, 1816 Juvančič, 1817 Ljutomerčan Matija Großkopf, ki je menda tudi gimnazijo obiskoval v Gradcu. Vsi ti filozofi so šli v bogoslovje.

Da bi bil kateri izmed dijakov, ki se je v tej zvezi treba nanje ozirati, študiral 1813/19 v Zagrebu ali Varaždinu, doslej ni ugotovljeno. Nekaj je takih, da se zanje ne ve, kje so študije začeli in nadaljevali, na primer: Henrik Costa,[6] sin Ignacija Coste, asesorja colninske administracije v Ljubljani, rojen 1799 (Vodnikov učenec[180] je bil pač v dobi Napoleonove Ilirije), Franc Dežman,[378] rojen v Idriji okoli 1799;[401] Karel Robida[6] iz Male vasi na Ježici, rojen 1804; Prekmurec Janoš Kardoš.[6]

Jožef Podvinski, rojen dne 3. febr. 1788 v Zakotu v župniji Brežicah,[62] ki je obiskoval 1803/10 novomeško gimnazijo,[390] je bil menda že dlje časa frančiškan Emanuel,[130] ko je prišel 1814 v ljubljansko filozofijo.[218] Jožef Schonta[285] in Franc Pichs,[285] ki tudi pripadata tem generacijam, menda nista bila Kranjca.

Na Dunaju so nadaljevali: Blaž Ovjiazh[6] iz Cerkelj pri Kranju, ki je bil 1818 promoviran za doktorja prava; Ljubljančan Leopold Baumgarten,[285] ki se je vpisal med juriste okoli 1814; Jurij Legat, ki se je menda kmalu posvetil poučevanju francoskega jezika, in jurist Franc Mully izza 1814; jurist Matej Burger izza 1815, Baraga izza 1816; Matija Čop, ki je dovrševal na Dunaju tretji letnik filozofije od 1816 do 1817, ko se je napotil v ljubljansko bogoslovje; jurista Kopač in Orel izza 1817; jurista Hladnik in Janez Vesel iz Moravč, ki jima je drugoval morda tudi Jurij Jereb, izza jeseni 1818. Vsa ta leta je preživljal izza svojega sedmega leta (1813) na Dunaju deloma v Terezianišču, deloma v gimnaziji in vojaški akademiji tudi kranjski grof Anton Auersperg,[6] ki je na temelju majoratnega prava po smrti očeta Aleksandra 1818 veljal sicer za bodočega graščaka na Šrajbarskem turnu, a je moral medtem izza junija 1819 še nadaljevati študije v Klinkowströmovem zavodu.

Marsikaj o usmerjenosti in namerah na primer ljubljanskih dijakov pove njihov odnos do neobveznih predmetov.

Pouk italijanskega jezika in literature je obiskovalo precej dijakov,[218] tako gimnazijcev kakor licejcev, med njimi: 1814/15 Andrej Gollmayer, Jožef Orel, Franc Pogačar, Blaž Potočnik in Fidelis Terpinc; 1815/16 Friderik Baraga, Ignacij Holzapfel, Martin Ivanetič, Janez Paschali, Jožef Šubic; 1816/17 Jožef Homann, Janez Petrič, Emanuel Podvinski, Jožef Šubic, Ferdinand Vonča; 1817/18 Jurij Jereb; 1818/19 Janez Merhar, Jožef Piller, France Prešeren, Jožef Ramutha, Anton Scheuchenstuel, Matej Svetličič in Anton Trenz, torej poleg Prešerna šest njegovih sošolcev, kar je za ta drugi humanitetni razred veliko.

Med slušatelji pedagogike, kjer so prevladovali bogoslovci drugega letnika, so bili:[218] 1815/16 Simon Pirc (Prešernov instruktor[393]) in Ferdinand Vonča, 1816/17 Jakob Praprotnik in Felicijan Rant, 1817/18 Podvinski, Kek in Smolnikar, 1818/19 izmed teologov Gašper Švab in Matija Čop, privatisti za študij tretjega letnika filozofije Blaž Crobath, Miha Kastelic in Janez Merhar ter absolvirani filozof Štefan Vidic.

Najmanj slušateljev je imel profesor kmetijstva. Med njimi so bili:[218] 1817/18 Jurij Jereb, 1818/19 Crobath, Kastelic in Merhar. Obiskovalcem Metelkovih predavanj pa gre itak že posebna pažnja v okviru preroda.[188]

Latinske, nemške in italijanske pesmi je delalo 1813/19 nedvomno mnogo več teh dijakov, nego se jih da s primeri izpričati. Ohranjenih je namreč le nekaj Savijevih[317] nemških in italijanskih, Crobathovih šolskih nemških[285] in Veselovih[130] nemških verzov. Med tiste, o katerih se sme domnevati, da so že tudi množili nemške verze, spada najbrž še Prešeren.[285]

Toda tistega, ki je bil med omenjenimi naraščajniki literarno najbolj razgledan, ne bomo našli med latinskimi ali nemškimi verzifikatorji, ker to je bil nedvomno Matija Čop,[6] ki se je pa razvijal v izrazitega estetskega literarnega užitkarja. Dičila ga je navdušenost za vse lepo in plemenito, vodila neugnana in neomejena ljubezen do razširjenja znanja, toda stremljenja po oblikovanju ali po iskanju in doganjanju določenih velikih problemov, ki bi bilo v skladu z njegovo žejo znanja, ni bilo v njem. K jezikom, ki mu jih je posredovala šola, se je neumorno učil še vseh drugih romanskih in germanskih, ki so bili posoda estetsko pomembnih literatur. Porabo ogromne literarne zakladnice, ki si jo je z jezikovnim znanjem odprl, je uravnaval precej po smernicah romantikov bratov Schleglov. Posebno je v teh letih študiral: spomladi 1815 Lafontaina, od jeseni istega leta starejše španske pesnike, poleti 1817 trubadurje in minnesängerje. Sploh se je mnogo bavil s filologijo, teorijo lepih umetnosti in literarno zgodovino ter je skušal v izvirnikih čitati čim več pomembnih pisateljev grških, latinskih, nemških, italijanskih, španskih, portugalskih in angleških. Čop je bil v letih svojih filozofskih in bogoslovnih študij nedvomno še pozitiven katoliški vernik in torej tudi s svojim svetovnim nazorom v skupini konvertita Schlegla. Čista filozofija ga po vsej priliki ni posebno mikala, vendar je že utegnil poznati Heglovo smer.

Gotovo je bil Čop že 1813/19 privlačna sila za vse kranjske študente, ki so se zanimali za literaturo. Ker pa je bil zaprta natura in ker se je tudi vedno bal za čas, se okrog njega ni mogla ustvariti večja skupina. S Prešernom, čigar genialnemu oblikovalnemu daru je mogla biti Čopova razgledanost v posebno korist, se je seznanil pri njunem skupnem župniku Kristijanu že pod konec velikih počitnic 1813, toda prav sprijateljila sta se

menda šele po Žirovničanovi vrnitvi z Dunaja v velikih počitnicah 1817.[285] Vse kaže, da sta mnogo govorila tudi o klasični grški in latinski ter o renesančni italijanski literaturi. V naslednjem letu je stopil med Čopa in Prešerna pač Savio, ki je bil po študijah za dve leti starejši od Prešerna ter družil s sličnim literarnim zanimanjem, kakršno je bilo Čopovo, še oblikovalno sposobnost. Pač istodobno kakor Savijevi so se začeli Veselovi stiki s Čopom,[6] ki se pa niso razvili v trajno prijateljstvo.

Nedvomno je slovenska prerodna miselnost nekaterih izmed omenjenih slovenskih dijakov vsaj pod konec 1819 že tlela. Taki bi utegnili biti: Andrioli, Cigler, Čop, Blaž Crobath, Kastelic, Martinak, Potočnik, Janez Vesel, Holzapfel, Kosmač, Stupica, Prešeren; Grabrijan in Fink; Slomšek.

Ozadje vznika te miselnosti je navadno težko ujeti. Pri Slomšku prihaja poleg Zupančičevega vpliva v poštev še vpliv Jakoba Prašnikarja, njegovega dobrotnika in duhovnega voditelja,[362] ki je bil Kranjec iz Kolovrata, Vodnikov učenec in Primčev somišljenik[176] ter 1811—1818 kaplan, oziroma provizor na Ponikvi, potem provizor v Št. Vidu pri Planini, od 24. aprila 1819 pa župnik v Olimju.[161] Stupičeva prerodna miselnost se je utegnila razvijati pod Zupančičevim in Slomškovim vplivom, medtem ko se da pri Grabrijanu v Novem mestu domnevati le Kuraltov vpliv. Najlaže se da pritegnitev študentov v prerodno sfero pojasniti v Ljubljani, kjer je bilo zato največ vzgledov. Na vpliv položaja slovenščine v Napoleonovi Iliriji je treba misliti pri tistih ljubljanskih dijakih, ki so imeli kakor Vidic kot gimnazijci v dobi Napoleonove Ilirije v rokah Vodnikovo „Pismenost" in ž njo „Ilirijo oživljeno", ki so se je morali za francoske dobe vsi dijaki na pamet naučiti in so jo tudi prepevali po napevu, ki ga je dobila kmalu potem, ko je bila zložena,[402] torej okoli 1811.

Ne sme se pa prezreti, da je bila prerodna patina pri mladini v tem razdobju tanjša kakor v prejšnjem. Da je manjkalo tej mladini prerodnega entuziazma in prerodne doslednosti, ki sta značilna za Primca, potrjuje več okoliščin: le o Veselu[130] in Slomšku[362] med njimi se da z gotovostjo trditi, da sta se poskušala s slovenskimi verzi, a tudi domnevati le o Grabrijanu;[393] Vesel je po prvem slovenskem poskusu postal in ostal za dolgo dobo zopet le nemški pesnik;[130] Čop sicer, kakor kaže njegovo zanimanje za Veselov slovenski sonet, za slovenske literarne pojave ni bil indolenten,[6] vendar pa svojega privatnega študija še

v nobenem pogledu ni usmerjal po slovenskih prerodnih potrebah. Zdi se, da je tudi med dijaki, ki so hodili že v francoske gimnazije, bilo več takih, kakršen je bil Vidic,[402] ki so ga po odhodu Francozov bolj kakor spomin na možnost prerodnega razmaha v Napoleonovi Iliriji vznemirjale druge predstave o „srečnih časih, katere je doživela kranjska dežela pod blago francosko oblastjo": kako „kmet naš se je oprostil, kakor bi trenil, vse tlake, desetine in grajske mogočnosti"; kako med kmeti in graščakom ni priznavala nova vlada nobenega razločka — oba sta imela iste pravice in dolžnosti"; „kako se je inteligencija naša ... šele takrat zavedela svojega človeškega dostojanstva", ko „državne in druge javne službe dajale so se po vrednosti, ne pa radi visokega rodu"; kako je francoska vlada „znala povzdigniti k sebi tudi najnižje stanove, da so se jeli ponovno zavedati svojih pravic in svoje važnosti v državnem organizmu".[402] Tudi to pa je bila pozitivna vrednota. Kranjski dijaki, ki so študirali v dobi Napoleonove Ilirije v Avstriji, kakor na primer Crobath, so bili, ko so se vrnili v Ljubljano, brez takega lastnega političnega vzora in natrpani z nekritičnim avstrofilstvom. Pač ni slučaj, da je prav bivši celovški dijak Crobath[285] septembra 1816 v imenu obdarovanih gimnazijskih odličnjakov slavil čast, biti „pošten sluga" cesarja Franca I.!

Za prerodni pomen ljubljanskega višjega šolstva je slabo izpričevalo, da je po prerodni vnemi in doslednosti svoje šolane znance in prijatelje daleč prekašal brat gimnazijca Mihaela Smoléta Andrej Smolè, ki je bil rojen istega leta 1800. kakor Prešeren, končal ljubljansko normalko 1812,[214] torej eno leto pred Prešernom,[214] ter se pripravljal za naslednika v dobičkonosnih podjetjih matere Helene in njenega tretjega moža Franca Valentina: krčmi, špediciji in žitni trgovini, oziroma tudi v skrbi za poštne voznike, konje in vozila, ko je „poštar konjskega hleva", njegov očim dne 3. aprila 1818 umrl. Čeprav ni imel niti višje šolske izobrazbe niti pisateljskih darov, je vendar dobival smisel za višje literarne vrednote.[403] Kaj je pridružilo v Andrejevi fiziognomiji k navdušenju za Napoleonovo vlado, to je pač tudi za svobodoumna gesla velike revolucije, ki je moglo rasti ob posredovanju očima Franca Valentina, tudi izrazitega frankofila,[220] še naravnost borbeno prerodno miselnost, ni mogoče ugotoviti: morda je treba misliti na kakšne stike z Jakobom Zupanom ali Kuraltom.

Da se mora prerodna vznemirjenost ljubljanskih študentov na primer 1817/19 še precej skeptično presojati, kaže precej jasno odnos te mladine do Metelkovih nemških predavanj o slovenskem jeziku v ljubljanskem liceju.

Razlogi, s katerimi so se bogoslovci drugega letnika, med njimi Jožef Kek, Andrej Smolnikar in frančiškan Emanuel Podvinski novembra 1817 otresali obveznosti slovenskega pouka, kažejo jasno, da se ta mladina prerodnega pomena slovenske stolice ni prav nič zavedala in da bi je ne bilo prav nič bolelo, če bi bila vlada novo pridobitev zopet ukinila. Tožijo namreč, „da so zaradi slovenskega pouka preobloženi z delom na škodo svojemu zdravju in tudi na škodo izobraževanju za svoj stan, zlasti ker večina njih še druge dijake poučuje". Stvar slovenske stolice so morali braniti novi rektor Klementini in tuji birokrati. Klementini se je dne 22. decembra 1817 iz pritožbe norčeval, sicer pa skušal rešiti položaj z mnenjem, da je pritožba le po nekaterih povzročena in da je ni zakrivila toliko nemarnost za slovenščino kolikor mladostna lahkomiselnost. Gubernij je dne 30. decembra 1817 odgovoril bogoslovcem, da izpričuje njihova prošnja za zmanjšanje učnih ur čudno lahkomiselnost in da je prej kazni vredna, kakor da se usliši. A dvorna študijska komisija je na osnovi ponovnih poročil iz Ljubljane, ki sta jih sestavila filozofsko in teološko ravnateljstvo 8. aprila 1818, dne 2. maja 1818 odgovorila, da mora „za bogoslovce drugega letnika slovenski jezik ostati obvezen predmet vse dotlej, dokler bodo predavali na liceju o dušnem pastirstvu v slovenskem jeziku". Ta odlok, ki ga je sporočil gubernij liceju dne 2. junija 1818, je rešil Metelka bojazni, da ne izgubi glavne skupine slušateljev.

Slično slabo izpričevalo daje odnosu mladine do preroda tudi število tistih obiskovalcev Metelkovih predavanj, ki so prihajali prostovoljno, iz gole ljubezni do predmeta.

Največ slušateljev mimo teologov je imel Metelko 1817, torej prvo leto, in sicer 17. Bili so to po večini filozofi, med njimi Smoletov prijatelj Jurij Jereb, Jožef Orel in Peter Petruzzi.

Tako visokega števila prostovoljnih slušateljev ni imel Metelko nikoli več. V šolskem letu 1817/18 je imel v prvem semestru štiri take slušatelje, med njimi je bil „trgovski subjekt" Andrej Smolè, ki se ni dal izprašati, v drugem semestru samo dva brez Smoléta. V šolskem letu 1818/19, ko je bil med teologi

drugega letnika Čop, so bili v prvem semestru štirje neteologi, med njimi Miha Kastelic in Blaž Crobath, v drugem le Merhar.

Sklep, da bi vsak ljubljanski dijak, ki je bil prerodno usmerjen, moral, če ni mislil iti v bogoslovje, prostovoljno hoditi k Metelkovim predavanjem, bi bil morda napačen, gotovo pa je, da je mnogo prostovoljnih njegovih slušateljev s to odločitvijo že izpričalo tudi svojo prerodno miselnost. In pač predvsem Metelkova krivda je, da takih prostovoljnih slušateljev ni imel več.

Čeprav pa je potrebno, prerodno miselnost slovenskih dijakov iz 1813/19 presojati z velikim skepticizmom, se ena pozitivna okoliščina ne sme prezreti: študentje kakor Čop, Prešeren, Grabrijan, Slomšek, Stupica in gotovo še drugi se od slovenske jezikovnokulturne osnove v svoji notranjosti niso nikoli odmaknili. Čop se je v nemških prošnjah za službo imenoval dne 5. septembra 1819 „Kranjca" in „rojenega Slovana", svoj materin jezik decembra 1819 „kranjsko-slovanski". Pri nekaterih, kakor Čopu[6] in Prešernu,[285] se je kazala ta zavest tudi v pisavi priimka, ki je dosledno slovenska v bohoričici, medtem ko drugi še prikrajajo pisavo priimka za nemške oči. Seveda jim je vsem še mnogo manjkalo do prerodne doslednosti: med sabo so nemški govorili, pošiljali so si nemška pisma, lahko so se dali zvabiti med nemške verzifikatorje. Toda prehod do prerodnega aktivizma jim je bil mnogo lažji kakor starejšim generacijam!

Preroditelji in slovenska beseda v uradni, korespondenčni in slični rabi.

Veliko premalo so se preroditelji po vrnitvi Avstrije brigali za uradno upoštevanje slovenščine.

Položaj v tem pogledu ni bil neugoden, ker so se vladni krogi zavedali, da se spričo političnega razvoja prošnjam za to koncesijo, a zlasti še energičnejšim opozorilom ne bi smeli ustavljati. Toda izmed slovenskih preroditeljev se nekateri važnosti tega problema niso zavedali, drugi so bili tako preplašeni zaradi politične izpremembe, da so bili zadovoljni, ako jim je vlada dala mir. Tako je tudi v Iliriji ostalo vse prepuščeno uvidevnosti oficielnih činiteljev, torej večinoma tujerodnim birokratom.

Tem je treba priznati, da so presojali vprašanje še čisto po praktičnih vidikih potreb dobre uprave in brez strahu pred panslavizmom. Guverner Lattermann[207] je od kresijskih glavar-

jev vsaj na Kranjskem zahteval, da morajo biti vešči slovenskega jezika, a pri nameščanju kresijskih komisarjev je gledal na to, da bi bil pri vsaki kresiji vsaj po eden, ki bi znal slovenski. Seveda bi se dalo to dosledno le tako prilagoditi, da bi bil kdo pazil na kršitve ter nanje opozarjal. Ker si pa take naloge niso določili niti samoslovenski kmetje, ki se jih je izvajanje Lattermannove naredbe naravnost tikalo, niti preroditelji, ki bi bili morali stvar obravnavati kot načelo, se je marsikdo uvrstil med politične uradnike mimo Lattermannove zahteve. Tako je bil imenovan Anton pl. Laufenstein v novomeškem okrožju za komisarja proti obljubi, da napravi na zahtevo izpit iz slovenščine. Ker pa ni tega nikdo zahteval, se Laufenstein za izpit ni javil, a vendar je ostal na svojem mestu.[207] Od drugih uradnikov, n. pr. sodnikov, pa menda niti tega niso zahtevali, kar so naročali političnim uradnikom. Na slovenskem Štajerskem in v onem delu Koroške, ki ga še niso upravljali iz Ljubljane, je bilo v tem pogledu še slabše kakor v Iliriji.

Tudi uradno publicistiko so prepuščali preroditelji na sličen lahkomiseln način povsem uvidevnosti in dobri volji uradnih krogov. Vodnik, uradni prevodilec v območju ljubljanskega gubernija, je prevedel do konca 1817 v celem 69 patentov in kurend, a naslednje leto še precej več,[75] tako da je dal ljubljanski gubernij prevajati mnogo več, nego bi človek pričakoval po pičlem številu ohranjenih prevodov. Prevodi, ki jih je dal izvršiti ljubljanski gubernij, so bili do 1. septembra 1816 namenjeni ne samo kranjskim in pa koroškim Slovencem v beljaškem okrožju, ampak tudi primorskim. Toda že v tej dobi so za neke prevode skrbeli tudi v Trstu, kjer je n. pr. babiško prisego dobil v prevod Franul, ki jo je pa naprtil dne 9. maja 1816 Vodniku.[87] Verjetno je torej, da je skrbel za slovenske prevode razglasov tudi tržaški gubernij po 1. septembru 1816 in graški vsa ta leta. Vodnikovi prevodi so ostali tudi tu ta leta važen činitelj za razvoj slovenskega literarnega jezika. Kdo je prevajal 1813—1819 morebitne razglase za graški gubernij, ni znano.

Slovenski napisi na rokavih postiljonov so menda izginili, drugače pa kaže marsikaj, da bi bili novi gospodarji v Iliriji pripravljeni za jezikovne koncesije. Tako so pač oficielni činitelji poskrbeli, da je Vodnik napravil slovenske verze za pentlje, ki so jih delili ob mirovnem slavju dne 10. in 11. julija 1814 za spomin otrokom in plesalcem.[207] Za to priliko se je tudi Lattermannova soproga naučila nekaj slovenskih besed.

Če bi bili nameravali preroditelji zahtevati od uradov večje upoštevanje slovenščine, bi bili morali staviti slično zahtevo tudi sebi samim. Toda tega niso storili. Upoštevanje slovenščine v medsebojnem dopisovanju preroditeljev je zopet usihalo: v ohranjeni korespondenci so le še tri Aličeva pisma Vodniku slovenska,[67] pisma vseh drugih piscev so nemška, Kopitarjeva[92] Vodniku in Vodnikova[92] Kopitarju latinska. Tudi slovenizacija krajevnih domačih imen v katalogih, listinah itd. je obstala: ravnatelj filozofije Ravnikar je pač še beležil v katalogih imena rojstnih krajev slušateljev večinoma s slovenskim poznamenovanjem,[218] izmed drugih mož v sličnem položaju pa je na takšen dokaz prerodne zavesti po vsej priliki malokdo mislil. Glede pisave lastnega priimka so na primer Vodnik, Ravnikar, Zupan ali Jarnik pač ostali kolikor toliko dosledni slovenizatorji, toda drugi izmed starejše generacije so se misli na take poskuse kmalu otresli: Zupančič na primer je ostal Suppantschitsch, a tudi med bivšimi učenci francosko-ilirskih šol je bilo malo tako doslednih posnemovalcev kakor Čop, Prešeren ali Smolè; menda je tudi Slomšek menil, da je v redu, ako se podpiše pod slovenskim tekstom Slomfhek, pod nemškim pa Slomschegg.

Preroditelji in časopisje.

Problemu domačega časopisa preroditelji 1814/19 niso posvečali prav nobene take pozornosti, kakor bi jo bili morali, če bi bili doumeli vso dalekosežnost periodičnega objavljanja slovenskih in slovenističnih stvari.

Ideja o potrebi, da se torišče ne prepusti nemškim in italijanskim listom in ustanovi slovenski, menda sploh ni imela več takega zagovornika kakor v prejšnji dobi v Primcu. A tudi tistih možnosti, ki so jim jih nudili za objavljanje slovenskih pesmi ali slovenističnih člankov pokrajinski „domorodni" listi v Ljubljani, Celovcu, Gradcu in na Dunaju, preroditelji niso izrabljali v takem obsegu, v kakršnem bi bili to morali storiti, če bi se bili njih pomena in dalekosežnosti zavedali.

Ob stanju, kakršno se je vrnilo tudi v ilirsko publicistiko po odhodu Francozov, gre pač za pažnjo na tele probleme: kako je vplivala možnost, nemške izdelke doma objavljati, na oblikovanje jezikovnokulturne aktivnosti slovenskega inteligenčnega naraščaja, to se pravi, s čigavimi plodovi so se polnile predvsem nemške strani nemškega glasila v Ljubljani? Kako so mogla do-

mača glasila vplivati na literarni okus čitateljev, to se pravi, kakšna literarna vrednost pritiče temu, kar so prinašala? Kako so preroditelji izrabili tradicijo, ki jo je uveljavilo že prejšnje razdobje, ko je postalo možno, gostovati v nemškem ali francoskem listu s slovenskimi verzi? Kako so izrabljali možnost, objavljati v nemških listih slovenistične stvari, čemur je že dlje časa bila utrta pot?

V Ljubljani so obnovili Avstrijci takoj po vrnitvi uradno „Laibacher Zeitung" v njenem skromnem obsegu za uradne „politične" in personalne vesti, medtem ko je dne 26. septembra izšla v Trstu poslednja številka „Télégrapha", in sicer s francoskimi, nemškimi in italijanskimi teksti. Tudi potrebi, pridružiti „političnim novicam" tovariša, ki bi po vzorcu starih „moraličnih tednikov" prinašal literarne in poučne članke, je sklenila Kleinmayrjeva tiskarna, ki je tiskala „Laibacher Zeitung", zadostiti že za novo leto 1814, ko je obnovila „Laibacher Wochenblatt zum Nutzen und Vergnügen". Uredništvo je dobil Kleinmayrjev črkostavec Pavel Deinzer,[298] protestant[417] in pač tujec.

Deinzer je bil slab urednik. Pa tudi časovne politične razmere so bile krive, da se list ni mogel od začetka bolj literarno usmeriti. Vso prvo dobo so osnovno noto dajali listu opisi in anekdote, ki so imele namen, da smešijo Napoleona ter netijo navdušenje za Bourbonce, za cesarjeve zaveznike, kakor Ruse in njihovega carja, za generale in za prizadevanja svete alianse. V težnji, da utrdi novi režim v Iliriji in pomaga nameram svete alianse do zmage, je urednik skoraj pozabil, da mu nalaga že ime lista posebne ozire na Kranjsko in tudi na Slovence. Že prve številke so pokazale, da bodo imeli v listu nekaj literarne vrednosti le verzi, a tudi ti ne vedno, kajti že od začetka je bilo med njimi mnogo igračk, neduhovitih ugank, šarad, logogrifov in podobne šare, ki ji v resni literaturi ne pritiče prvo mesto.

Pod nemškimi verzi so se pojavljala v listu drugo za drugim imena znanih nemških literatov, zlasti avstrijskih, katerih pesnitve so dobile v listu mesto brez vednosti avtorjev po goli samovolji urednika, ki si je pomagal s takimi „posojili": grof Christian Stollberg; Johann Nepomuk Edler von Kalchberg; Karl Meisl, ki je bil sicer po rodu Ljubljančan, a živel na Dunaju, kjer je imel sloves gledališkega pesnika; Johann Georg Fellinger, ki ga je le slučajno na Kranjskem dne 17. novembra

1817 dohitela smrt; Adolf Bäuerle; I. F. Castelli; Ignaz Kollmann; Rückert; Korošec Simon M. Mayer; Amalie Edle von Silbenberg.

Znana starejša literata, ki sta, kakor se zdi, sama izročala svoje nemške verze Deinzerju, sta bila Kranjec Janez Anton Zupančič in Šlezijec Franc Ksaverij Richter.

Nemške verze je objavljal tudi urednik Deinzer sam. Imen, ki jih ni možno prav uvrstiti, je več: J. Selan; B....t (Busset?); B—r; Wn; F. K...r, ki se je 28. marca 1817 od Fellingerja s sonetom poslovil; Franz von Fritsch; Benkiser.

Izpričano je 1814—1817 samo za dva domača naraščajnika, da jih je omamila nemška literarna slava. Prvi je po rodu Slovenec, drugi menda Italijan: Janez Vesel (podpisan Vessel) iz Moravč se je oglasil prvič dne 17. januarja 1817, razboriti Goričan Franc Leopold Savio dne 24. januarja istega leta. Izguba enega naraščajnika, ki je v dobi štirih let šel med nemške literate, se zdi sicer malopomembna, a postaja občutnejša, če se pomisli, da je v istem času objavil ljubljanski tednik samo eno slovensko pesem: dne 19. aprila 1814 „Pesem ob slavnim godu Franca I...", „peto v Metliki 4. dan meseca listopada 1814".

Pomen umetne proze je novi urednik po vsej priliki prav tako odločno omalovaževal kakor rajni Stadelmann. Med prozaičnimi prispevki ni niti enega, ki bi bil mogel vzbujati skomine za pisanje ambiciozne povesti ali novele, da ne govorimo o romanu. Neko znanstveno vrednost so imeli Richterjevi zgodovinski prispevki. O potrebi poročanja o aktualnih književnih novostih in gledališču novi urednik menda niti toliko ni bil prepričan kakor rajni Stadelmann, ker spadata sem le Kumpfov nekrolog o Fellingerju in pa ponatis „votuma separatuma" o Müllnerjevi tragediji „Die Schuld" in Grillparzerjevi „Die Ahnfrau", ki ga je napisal neki Berghoffer.

Spričo teh dejstev ne more presenetiti ugotovitev, da predstavlja v tem času prerodno slovenistiko v listu le članek „Ein Wort an Freunde der Sprachkunde", ki ga je poslal uredniku za številko z dne 24. januarja 1817 „neki kranjski filolog", ki si je po lastni izjavi „že nekdaj napravil za zakon, ki ga nikoli ni prelomil, da hoče namreč le delati, ne kričati." Avtor ni podpisan, a bi utegnil biti Martin Kuralt.

Ni čudno, da so postali z listom končno v prvi polovici 1817 tudi v Ljubljani nezadovoljni. Ker urednik ni bil podpisan mnogokdo niti vedel ni, do koga se naj obrne z očitki. Nekdo je ugibal, da bi utegnil biti profesor Richter urednik, toda ta je dne

16. maja 1817 odločno izjavil, „da ni bil nikoli urednik tega lista". Toda za začetnico R., pod katero je dne 31. oktobra 1817 objavil nekdo v listu „nazore in predloge o smotrnejši ureditvi" lista, se skriva nedvomno že Richter.

Richterjevi „nazori in predlogi" pomenijo hude očitke dotakratnemu uredniku, torej Deinzerju.

Piscu tvori temelj izvajanj ugotovitev, da predstavlja sodobni „Laibacher Wochenblatt" v primeri z listom v dobi od 1804. do 1805. leta nazadovanje, „čeprav ne manjka tej pokrajini niti zgodovinskega in dnevnega zanimanja, niti mož s talentom in okusom, ki bi mogli listu njegovo staro, protivoljno prekinjeno slavo vrniti ter mu jo z resnim sodelovanjem zagotoviti." Med predlogi za vrnitev te stare slave so Richterju glavni: List bi naj imel in bi utegnil imeti naslov: „Krainische oder Illyrische Blätter", ki bi po svoji vsebini in po svojem namenu naj bil delo Kranjcev in za Kranjce določen... Vsebina bi morala biti čim najbolj mogoče čisto domovinska, domovinoznanstvo bi moralo biti torej prvi ozir, preračunan izbor najkoristnejših in najboljši izbor iz tujih časopisov šele drugi. Pod geslo „domovina" spada predlagatelju vse, kar je preračunano na povišanje in poplemenitev ljubezni in privrženosti do vladarja in domovine, za napredek vsestranske izobrazbe (izvzemši bogoslovje in politiko), torej: zgodovina dežele po vseh panogah, zlasti z ozirom na rimske in slovanske starožitnosti, spomenike srednjega veka, biografije, karakteristike in zanimive poteze slavnih rojakov starejše in novejše dobe; domovinska geo- in topografija tako starega kakor tudi srednjega veka, dalje statistika, in sicer v strogo znanstveni obliki ali pa v obliki potovalnih opisov ali priložnostnih potovalnih beležk, zato tudi opisi naravnih znamenitosti..., javnih in privatnih zavodov za blagostanje prebivalstva; domovinska botanika, flora, mineralogija, slatine, meteorološka opazovanja; domovinska ekonomija, fabrike, fužine ter iznajdbe in popravki, ki spadajo sem; javna in privatna vzgoja, klimatske in krajevne bolezni, dietetika, svarila in nasveti; vse, kar se tiče Slovencev, torej njihov jezik, nravi, običaji, narodne pripovedke, narodne pesmi, pregovori; iz peres Kranjcev poezije in prozaični sestavki šaljive in resne vsebine, življenjski nazori, krepke misli, v kolikor so v skladu z dostojanstvom lista; dnevna poročila, oznanila priporočenih spisov za ljudstvo, korespondence. Richter je zaključil svoj članek takole: „Za take doneske bi bilo treba povabiti vse kranjske literate s

prošnjo, da jih prepustijo redakciji brezplačno; in šele v dobah, ko bi primanjkovalo domovinske snovi, bi utegnilo uredništvo tudi članke inozemcev o Kranjski in končno najinteresantnejše vesti iz ostalih avstrijskih provinc ali iz inozemstva sprejemati ter s pomočjo teh listov splošneje razširjati. Tako bi postal domovinski tednik list, ki bi ga v inozemstvu in v tuzemstvu iskali ter bi odgovarjal namenu, ki bi ga naj imeli, če stvar pravilno pojmujemo, taki pokrajinski listi."

Založnik, torej Kleinmayr, je bil, kakor dokazuje nepodpisana izjava „An die Freunde der krainischen Literatur", ki je bila objavljena dne 7. novembra 1817, s temi predlogi zadovoljen. Zlasti je naglašal založnik dve stvari: brezplačnost sodelovanja in potrebo topografskih in gospodarskih člankov. O prvi točki je izjavil: „Vsak donesek izmed panog, ki jih omenja načrt, bomo, ako prispe brezplačno, hvaležno sprejeli, in, ako je v skladu z dostojanstvom lista, po naročilu z avtorjevim imenom ali brez navedbe imena objavili, da postane ta list res arhiv domovinskih predmetov, ki bo mogel pozneje, čim bodo kriti stroški, izhajati morebiti več ko enkrat na teden." O vsebini pa je ta članek menil: „Najbolj dobrodošle bodo sledeče stvari: smotrni opisi posameznih okrožij, župnij, krajev z njihovimi naravnimi in umetnostnimi posebnostmi, starožitnostmi, populacijo, prehrano, nravi, običaji prebivalcev itd. vred; poročila o starosti cerkva in gradov v deželi obenem z njihovo kratko zgodovino; predlogi za zboljšanje kmetijstva, vrtnarstva, obdelavo pustinj, osuševanje močvirij, gojenje gozdov, rudarstvo itd." Obenem je članek „prijateljem kranjske literature" naznanil, da bo uresničevanje novega načrta poverjeno novemu uredniku.

Kdo bo novi urednik, tega niti ni povedal založnik niti izdali prihodnji letniki, ki so izhajali brez urednikovega imena. Nedvomno je bil to tisti R., to je profesor Richter,[298] ki je dal pobudo za preosnovo. Številko dne 7. novembra 1817 je najbrž uredil že novi urednik, ki je torej najbrž že tudi pri članku za „prijatelje kranjske literature" sodeloval.

Richter se je pošteno trudil, da bi uveljavil smernice, ki jih je za tak list, kakršen je bil „Laibacher Wochenblatt", ki je to ime nekaj časa tudi pod novim urednikom obdržal, sam določil.

Vse manj je bilo v listu od konca 1817 do konca 1819 izposojenih nemških verzov. Znani taki avtorji so namreč le Kalchberg, Peppernick, Appel, Pfeiffer, Fellinger. Mogoče je kaj iz-

posojenih pesmi tudi med tistimi, katerih avtorji niso točneje določljivi: F. K., Amalie S. rojena W., Ferdinand Tichy, J. H. Wessenberg, Georg Edel, Kö-r. A. Kalchberg, ki je prispeval domorodno balado „Heinz von Plaßmann und Elise von Gall", bi utegnil biti za prispevek tudi naprošen.

Vidno si je Richter prizadeval, da dobi za sodelovanje čim več starejših domačih nemških verzifikatorjev, pa naj so bili Kranjci ali priseljenci. Medtem ko je od začetka 1818 zelo pridno objavljal svoje lastne verze, se je mogel ponašati, da so mu izročali za objavo svoje nemške pesnitve tudi profesor Zupančič, profesor Heinrich, dr. Wurzbach in od 1819 dalje tudi Kuralt.

Menda za Richterjev ugled ni brezpomembno, da je mogel 1819 objaviti kalejdoskop s podpisom Sweerts-Spork: ako ne gre za novega guvernerja grofa Jožefa Sweerts-Sporka, ki je prispel v Ljubljano dne 24. aprila 1819,[378] gre pač za sorodnika.

Privlačnost nemškega glasila za naraščaj, ki se je želel z verzi proslaviti, pa je postala 1817—1819 tako velika, da bi se bili preroditelji morali ob tem zamisliti. Savio in Vesel sta še nadalje zalagala list s svojimi nemškimi verzi, a pridružila se jima je 1818—1819 še vrsta drugih predstavnikov mlade generacije, ki je z verzi dokazovala, da pripada nemškemu kulturnemu območju: Franz Xaver Mully; Peter Petruzzi; Franz Pichs.

Ob tem pojavu bi se bili smeli preroditelji tem bolj zamisliti, ker sta spremljala obilico nemških verzov, ki so jih pošiljali v ljubljanskem literarnem tedniku v svet rojeni Slovenci, istodobno v istem listu le dva slovenska teksta: dne 5. junija 1818 Veselov sonet „Potažva", dne 17. septembra 1819 Kuraltov napis za čebelji panj Karla Smolle. Tudi to ni bilo brezpomembno, da sta oba ta avtorja čutila potrebo dodati slovenskemu tekstu tudi nemškega.

Medtem ko Richter umetne proze ni iskal ali ni našel, je dvignil v smislu svojih smernic informativni članek. Vendar tudi on ni poročal nič o romantiki in malo o gledališču. Največ člankov je napisal urednik sam, predvsem iz domače zgodovine. Poleg Richterja so prispevali članke po večini starejši domači in priseljeni ljudje, med drugimi: profesor Frank iz področja meteorologije; apotekar Jožef Wagner; Vodnik z razpravo o rimskih spomenikih v Iliriji; Jožef Stratil, okrožni gozdar v Stični; itd. Izmed naraščaja se je na ta glas Richterjevega vabila odzval le Blaž Crobath, ki je opisal svoje rojstne železnike.

Slovenističnega članka v pravem pomenu besede ni bilo v listu nobenega, največ prilike za preporodno razmišljanje pa so nudile še Richterjeve biografije znamenitih Kranjcev.

Ob izvrševanju načrta, ki sta ga hotela izvesti novi urednik Richter in založnik Kleinmayr, se je torej zelo jasno pokazalo, kako malo organizacijskega instinkta, smotrnosti in borbenosti je bilo med preporoditelji. Brez dvoma bi se urednik in založnik ne bila niti najmanj protivila, če bi bili preporoditelji poskrbeli za to, da bi se bile v listu nemške pesmi menjavale s slovenskimi in da bi vsaka ali vsaka druga številka objavila tudi kakšen članek iz področja slovenistike. Z nekoliko spretnosti pa bi se bilo najbrž dalo še to doseči, da bi bil začel list prinašati tudi prozaične slovenske članke. Malo je verjetno, da bi se bil 1818 takim poskusom protivil dunajski policijski predsednik Sedlnitzky ali pa kakšen ljubljanski naročnik. Toda podoba je, da ljubljanski preporoditelji s Zoisom, Vodnikom in Ravnikarjem vred na tako utiranje poti za nemško-slovenski in potem slovenski list via facti niti mislili niso. Manjkalo je pač med njimi entuziasta, kakršen je bil pred svojo boleznijo Primic.

Presenetljiv je Vodnikov odnos do novega literarnega ljubljanskega tednika. Če bi se tudi izkazalo, da je avtor tistega članka „prijateljem filologije" na Kranjskem Vodnik, bi ostalo še vedno neosvetljeno čudno dejstvo, da Vodnik tudi sedaj ni posnemal Jarnikovega postopanja v Celovcu ter objavljal v domačem nemškem tedniku svojih novih pesmi. Tu smo pred zagonetko, katere ne morem razrešiti: ali je Vodnik podcenjeval pomen takega objavljanja za izpodbujanje posnemovalcev med omladino? ali je bil v slabih odnošajih do urednika? ali je bila na poti njegova politična osamljenost? Bilo temu kakor koli, gotovo je, da to prerodu ni bilo v prospeh.

Vkljub vsemu pa se pomen nemškega literarnega ljubljanskega tednika za oblikovanje miselnosti mlade generacije ne sme podcenjevati. Vsekako je moral tudi ljubljanski tednik mlade Slovence utrjevati v mislih, da je verz pomembnejša manifestacija literarne ambicioznosti kakor umetna proza. Na obliko so obračali pozornost naraščaja Savijevi soneti kakor: Sonett an der Todtenurne Fellingers (1817), Das neue Jahr, Die mystische Blume, Weltendom (1818); na domači vir za snov so opozarjale Kalchbergova in Veselove balade.

Z novim letom 1819 je dobil list novo ime: „Illyrisches Wochenblatt zum Nützen und Vergnügen". Obseg listu se spričo

novega naslova, ki je naglašal, da hoče list veljati ne samo za Kranjsko, ampak tudi za Koroško, ki je istotako spadala pod ljubljanski gubernij, ni povečal, pač pa so tiskali „Illyrisches Blatt" z manjšimi črkami kakor „Laibacher Wochenblatt", tako da je zaradi te ekonomije prinašal list več kakor prej.

Sličnih zamud kakor v Ljubljani so bili krivi preroditelji tudi v razmerju do časopisja po drugih okoliših.

Uredniku tržaškega „Osservatore triestino" tudi sedaj niti na misel ni prišlo, da bi mogli izhajati v listu poleg italijanskih tudi slovenski prispevki. A to je bil edini list na Primorskem, ker Gorica še ni imela svojega. Franul de Weissenthurn v Trstu ali Stanič na Goriškem pač nista bila preroditelja, ki bi bila mogla misliti v tem oziru dalje od Vodnika, Ravnikarja ali Zoisa.

Tudi v Gradcu in na Štajerskem ni Kollmanna, ki je urejal list „Der Aufmerksame", 1813—1819 nikdo vznemirjal s prerodnimi manifestacijami kakor 1812—13 Primic. Povabilu nadvojvode Janeza iz 1819, naj bi učitelji in prijatelji glasbe zbirali po deželi duhovne in posvetne pesmi v nemškem in slovenskem jeziku obenem z melodijami,[228] ni izšel v graškem tedniku, ampak kot separatna tiskovina.

Najlepše je bilo in ostalo celovško časopisno ozračje. „Carinthijo" je urejal 1814 advokat in književnik Johann Jenull, od 1815 stolni pridigar Simon M. Mayer,[124] Jarnikov prijatelj tako prvi kakor tudi drugi.[241] Zdravnik Johann Gottfried Kumpf,[124] istotako Jarnikov prijatelj,[241] ki je v prejšnjem razdobju urejeval „Carinthijo", je že 1814 snoval nov domovinski list v Celovcu pod naslovom „Inneroesterreichische Zeitschrift".[241] Razne ovire so povzročile, da je novi list izhajal šele od 1818, in sicer pod naslovom „Kärntnerische Zeitschrift".

Odnos „Carinthije" do slovenskih prispevkov v vezani besedi ter slovenističnih v nemškem jeziku je ostal tudi pod novimi uredniki isti kakor je bil pod urednikom Kumpfom, ki je prijatelja Jarnika vedno zopet vabil k sotrudništvu v označeni smeri. Tudi novi list je hotel urejevati Kumpf v istem pravcu. Napovedal je za Slovence posebno rubriko pod naslovom „Beiträge zur Kultur der slowenischen Sprache". Z ozirom na to rubriko je vabil v pismu z dne 1. novembra 1814 tudi Vodnika, naj objavi v novem listu na ogled obrazec svojega slovarja in naj pridobiva sodelavce novemu listu tudi med drugimi Kranjci.[241] Jarnik je skušal za to slovensko rubriko novega lista pridobiti

tudi Kopitarja, katerega je vabil dne 1. aprila 1815, „naj rubriko otvori in drugim pokaže pot".

Celovški nemški literati so bili torej tudi 1813—19 še iskreneje pripravljeni podpreti slovenski prerod kakor urednik Richter in založnik Kleinmayr v Ljubljani. Toda edini Jarnik je v obeh koroških listih predstavljal preroditelje, medtem ko Kranjci niso tako potrebovali prostora, kakor je pričakoval Jarnik, ki je pisal dne 12. januarja 1815 Kopitarju o slovenski rubriki novega lista: „Gotovo se bo javilo za to rubriko, ki se tiče Slovencev, še več sodelavcev s Kranjskega".

Preroditelji in gledališke predstave.

Da slovenski preroditelji 1813—1819 niso kazali več smisla za pomoč, ki bi jo utegnilo njihovemu gibanju nuditi prerodno gledališče, nas po ugotovitvi njihovih odnošajev do časopisja ne more presenetiti. V tem oziru so daleč zaostajali za Čehi, ki so v Pragi 1812 obnovili češke predstave, dobili v Janu Nepomuku Štěpánku zanje odličnega režiserja ter mogli slišati češko besedo v gledališču vsaj ob nedeljah in praznikih popoldne.[9] Slovenci so glede slovenskih predstav v poslednjem petletju Zoisovega mentorstva tudi daleč zaostajali za začetki prerodnega upoštevanja slovenščine v gledališču v Ljubljani v prvih desetletjih, v katerih je vodil prerodno gibanje Zois.

Da v prvi dobi avstrijske restavracije ni bilo nikogar, ki bi mislil na sistematično nadaljevanje prizadevanj za upoštevanje slovenščine na ljubljanskem gledališkem odru, ki sta jih pred več ko tridesetimi leti uvedla Zois in Linhart, je tem tragičneje, ker je bilo sedaj na službo že več slovenskih gledaliških tekstov, medtem ko sta morala ta dva skrbeti sama za vse. Seveda ena okoliščina se pri kritiki odnosa slovenskih preroditeljev do gledališča tudi sedaj ne sme prezreti: da je tudi Štěpánek v Pragi prirejal češke igre predvsem s pomočjo nepoklicnih igralcev, diletantov, ljubiteljev čeških predstav. Oficielni igralci so bili v Ljubljani tudi 1813—1819 za stalne slovenske predstave sami nesposobni. Bili so nemški igralci, ki bi se bili začeli usposabljati za slovenske predstave morebiti pod pritiskom zahtev ali slabega obiska nemških predstav, a se niso, ker takega pritiska ni bilo in ker so bile nemške predstave tudi v Ljubljani dobro obiskane, čeprav se nemški operisti niso sku-

šali prikupiti publiki s slovenskimi kupleti kakor nekdaj italijanski, ki sedaj niso več prihajali.

Avstrijci so začeli v Ljubljani takoj po odhodu Francozov iznova organizirati gledališče. Toda medtem ko so za časa Francozov vsaj še dvakrat gostovali v Ljubljani italijanski operisti: 1810 in 1812, o italijanskih predstavah ni več sledu v Ljubljani niti v zadnjih francoskih letih niti 1813—1819.[377] V ljubljanskem gledališču, ki so ga kot dijaki v tej dobi posečali Čop, Vesel, Prešeren, Babnik, Smolè itd., je zvenela zopet samo nemška beseda. A prav iz ozirov na literarno vzgojo omenjenih literatov, ki so takrat bili v ljubljanskih šolah in obiskovali tudi gledališče, je treba posvetiti ljubljanskemu gledališču te dobe že več pozornosti, nego v prejšnjih razdobjih.

Gledališče je vodil kakor prej podjetnik, direktor, a igrali so v tako zvanem stanovskem gledališču v bližini deželnega dvorca,[378] kakor že izza 1765, ter na istem odru in z isto dekoracijo, kakor že izza 1773. Izjemoma so igrali na prostem v Tivoliju. Kakšen je bil odnos gledališkega podjetnika do lastnika prostorov, odra in dekoracij v prvih letih po vrnitvi Avstrijcev, ko institucije stanov, ki so jo Francozi odpravili, ni bilo, ni znano. Leta 1819. se je lotil gubernij reforme gledališča. Posebna nova gledališka uprava pod predsedstvom ljubljanskega okrožnega glavarja je štela šest članov: po dva iz vrst plemstva, honoraciorjev in filharmonije.[406]

Nekaj mesecev potem, ko je vojvodina Kranjska dne 29. avgusta 1818 zopet dobila fevdalno stanovsko ustavo, sta se dne 15. septembra 1819 predstavnik gledališke uprave in predstavnik igralskega odbora, menda režiser, zedinila za nova „gledališka pravila".[160] V smislu pogodbe so obstajale sledeče instance: vrhovni gledališki direktor — to je bil gubernialni svetnik grof Leopold Stubenberg, ki ga je poverila s to oblastjo pač uprava; podjetnik, gledališki ravnatelj, ki je pač plačal za rabo prostora, odra in dekoracij določeno najemnino, a je moral gledati, da ga je odškodovalo občinstvo, saj je iz tega plačeval igralce; član „gledališkega odbora", menda režiser ali uglednejši igralec. O namenu ljubljanskega gledališča pravi pogodba: „Ako stremijo umetnosti samo za tem, dopasti in služiti izpremenljivemu okusu, ponižujejo same sebe ter so izgrešile svoj visoki namen, izobraževati notranjega človeka. Ako hoče torej urejeno gledališče odgovarjati pravemu namenu, ne pa služiti zgolj zabavi, ga moramo,

ker kot šola življenja, nravov in časov tako pomembno vpliva na izobrazbo in požlahtnitev naroda, z ljubeznijo gojiti ter odstraniti od njega vse, kar bi utegnilo onečastiti umetnost in umetnika. Da se ta namen doseže, je potrebno, da tisti, ki se posvečajo Talijini in Melpomenini umetnosti, smisel za umetnost družijo z izobrazbo ter si prizadevajo, da si s solidnim ponašanjem ter nravnim življenjem pridobijo spoštovanje občinstva, da morejo poklicu, kateremu so se posvetili, ustrezati ter svojemu stanu čast in dober sloves naklanjati." O podjetniku domneva pogodba, da „ima umetniško uvidevnost in izkušnjo, da more talente svojih članov pravilno uporabljati in da mu področje očiščenega okusa ni tuje".

Da ljubljansko nemško gledališče do slovenskega preroda niti v tak odnos ni več moglo priti, v kakršnem je bilo že enkrat in v kakršnem je bil ljubljanski nemški literarni tednik, temu je kriva pač tudi okoliščina, da so bili ravnatelji sami tuji Nemci, da med njihovimi igralci te dobe zopet ni bilo nobenega domačina in da so ravnatelji s svojimi igralskimi družbami ostajali v Ljubljani le po kratek čas: Franz Xaver Deutsch 1813/14, Lorenz Gindl 1814/17, Hiller 1817/19.[160] Tako niti ravnatelj niti igralci s slovenskim jezikom niso dobili učinkovitih stikov.

Čeprav so imeli ravnatelji v avstrijskem gledališkem svetu po večini dober sloves,[160] je postalo ljubljansko gledališče po izostanku italijanskih operistov po svojem repertoarju vendarle res[377] povprečen nemško-avstrijski pokrajinski oder.

Igrali so v nemškem jeziku veseloigre, drame, tragedije, opere. Med dramskimi avtorji, katerih dela so igrali v tej dobi, so: Kotzebue, dvorna igralka Johanna Franul de Weißenthurn, Lessing, Iffland, Schiller, Holbein, Grillparzer, med komponisti oper, ki so jih v Ljubljani slišali, Perinet, Weigel in Boieldieu. Mnogo je bilo slavnostnih predstav, zlasti v prvi dobi po vrnitvi Avstrijcev: 19. decembra 1813 deklamatorij, pri katerem so peli „patriotično narodno pesem" z začetkom „Frohlocke nun, Österreich"; vladarjevi godovi, rojstni dnevi itd. Priljubljene so bile tudi žive slike, in to tudi iz biblijske zgodovine — protivesek Christopha Schmida bibličnim zgodbam, ki jih je istodobno izdajal v slovenskem prevodu Ravnikar. Proti resnim komadom, h kakršnim moramo prištevati seveda tudi tiste, ki sta jim avtor Kotzebue ali Iffland, je bil „Spektakelstück" kakor „Rockus

Pumpernickel" (1817/18) ali Castellijev „Der Hund des Aubry de Mont-Didier" (1817/18) po vsej priliki v manjšini. Značilna pa je neka druga okoliščina: živali na odru.[249] Že predstava Schillerjevih „Die Räuber" (1815/16) je privedla na oder pravega konja, ki ga je jahal Karl Moor.[160] Razvada, spravljati živali na oder, je začela opasno rasti, čim so igralci videli, kako je ljubljansko občinstvo temu naklonjeno: ko so igrali Kotzebuejevega „Bayard, der Ritter ohne Furcht und Tadel", so prišli na konjih na oder kralj in vse njegovo spremstvo (7. decembra 1817); „Der Hund des Aubry" je bil sploh komad, ki ga brez dresiranega psa niso mogli igrati (1817/18); posledica komada s psom je bil še v isti sezoni komad z dresirano srako.[249]

Vkljub takim izrastkom pa je ljubljansko nemško gledališče 1813—1819 slovenski naraščaj vendarle z marsičim vabilo k posnemanju, dasi ni gojilo niti slovenskih kupletov, kakor v prvih Zoisovih časih, niti nemških lokalnih domovinskih iger, kakor je bila v sezoni 1804/5 Zupančičeva „Hietra, das Heldenmädchen von Bischoflack".[160] Z gledaliških listov se je seznanjala slovenska mladina tudi z običajnim pojmovanjem izraza „romantičen": „Der Hund des Aubry de Mont-Didier" je bil „historisch-romantisches Drama", Holbeinov „Der Tyrann von Syrakus" pa „historisch-romantisches Schauspiel".

Medtem ko za gledališko zabavo tistemu občinstvu, ki je znalo samo slovenski ter moglo s pridom slediti le slovenski igri, na Kranjskem, Primorskem, Štajerskem, v Prekmurju ni nikdo več skrbel, so storili to na Koroškem ljudje, ki se niso brigali niti za regeneracijo slovenskega literarnega jezika niti za pritegnitev novih panog v slovensko literarno obravnavo — kmečki bukovniki: vsaj že za dobo okoli 1816 je izpričana predstava ljudske pasijonske igre v Železni Kapli, a izdali so v tej dobi najbrž tudi to ali ono izmed iger, ki jih je Schuster-Drabósnjak priredil za ljudski oder.[3]

Preroditelji in društva.

Društva so puščali preroditelji prav tako zopet izven svojih agitatorskih računov kakor gledališče in časopisje.

Izmed društev, ki so delovala v Ljubljani za časa Francozov, so se framasoni seveda po vrnitvi Avstrijcev začeli skrbno ogibati svojih prostorov z zazidanimi okni v reduti, kakor so skrbno skrivali tudi ložine insignije in pa sprejemne diplome, iz-

med katerih se je ohranila le diploma Sigismunda Pagliaruzzija, lastnika Cekinovega gradu.[90]

Dve želji, ki sta se izrekli v prejšnji dobi, sta ostali tudi sedaj neizpolnjeni: Primčeva, naj Vodnik „skuša eno slovensko akademijo napraviti";[170] Čeha Dobrovskega, da bi se ustanovil v Ljubljani institut po primeru slovaškega na Ogrskem, torej nekak muzej, ki bi sprejel tudi Zoisovo biblioteko.[3]

Obnovili pa sta v Ljubljani po odhodu Francozov svoje delovanje dve korporaciji, ki sta prej iz dinastično-čustvenih razlogov delo ustavili: kranjska kmetijska družba[407] in pa filharmonično društvo.[406] In ker je ostalo iz starih časov strelsko društvo,[405] iz francoskih pa obnovljena kazina, so bila po 1814 na razpolago v Ljubljani štiri društva za poskus, ali se ne bi dalo katero izmed njih izrabiti za prerodne namene. Toda slovenski preroditelji takega poskusa tudi sedaj niso tvegali, dasi bi se bila morebiti dala priboriti ta ali druga majhna postojanka.

V strelskem društvu,[405] kjer vsaj med funkcionarji te dobe ni bilo nobenega preroditelja, se ni dalo narediti več, kakor vplivati na razgovorni jezik in pripomoči slovenščini do enakopravnosti z nemščino na strelskih tarčah. In to poslednje se je ob mirovni veselici dne 12. julija 1814 res tudi zgodilo, ko je spominski ščep dobil slovensko geslo, ki ga je najbrž pogodil isti Vodnik,[302] ki je za isto veselico priredil tudi druge tekste.

V kazinskem društvu, za katerega so podpisali[408] pravila iz 1810 po vrnitvi Avstrijcev trgovec Franc Gallè, ranocelnik[88] Franc Weber in profesor Richter, je šlo za razgovorni jezik in naročanje časopisov. Med člani je bil sicer menda še tudi Vodnik,[401] vendar ni verjetno, da bi bila ljubljanska kazina 1814—1819 prejemala katerega izmed slovanskih časopisov.

Dve društvi: Kmetijska družba in Filharmonija sta uživali tak ugled, da sta smeli objavljati sezname svojih članov v uradni publikaciji „Schematismus des Laibacher Gouvernements-Gebietes", ki so jo začeli 1819 v Egerjevi založbi zopet izdajati.

Najlaže bi se bila dala v prerodne namene porabiti Kmetijska družba, saj je bila naravnost njena dolžnost, oskrbovati kranjske kmete s slovenskimi poučnimi knjigami. Toda o tem se menda v obnovljeni družbi niti razpravljalo ni, čeprav je bil med njenimi člani[88] generalni vikar Jurij Gollmayer, loški okrožni komisar Janez Hradecky, profesor Janez Kersnik, direktor filozofskega študija Matevž Ravnikar, ribniški graščak

Jožef Rudež in brdski graščak Karel Zois, starina Sigismund Zois pa 1814—1816 celo njen predsednik.[407]

Filharmonično društvo[406] je bilo za prerodno prilagoditev veliko manj pripravno od Kmetijske družbe, ker mu je šlo ali za kompozicije brez besed ali za besede s pomembnimi melodijami, medtem ko je bila prepovedana „Ilirija oživljena" menda edini slovenski umetni tekst, ki je bil uglasben, a vseh umetnih slovenskih posvetnih pesmi, ki so čakale komponista, komaj toliko, kolikor prstov na roki. Preostajal je postopek, ki ga je nekaj časa z italijanskimi operisti gojil Zois: prevajanje tujejezičnih arij v slovenščino. Med njenimi člani so bili sicer: apotekar Jožef Wagner, tobačni administrator Prokop Endlicher, dolski baron Jožef Erberg, čajniški koroški župnik Martin Koben, profesor Richter, gubernialni svetnik Jožef Balant, Sigismund Zois z nečakom Antonom Banazzo, nečakom Karlom in nečakinjo Cécile,[88] a najbrž tudi Vodnik,[406] ako mu avstrofili niso delali težav. Toda tudi sedaj na tak poskus menda nikdo ni mislil.

Vendar je filharmonija 1814—1819 na dve strani posegla v sfero, ki je morala zanimati tudi preroditelje.

Pri eni bi bili morali Vodnik in drugi slovenski člani iz vrst preroditeljev določiti svoje stališče. Ko je namreč 1817 v pozdrav guvernerju Strassoldu član Marno predložil italijansko kantato, jo je ravnateljstvo odklonilo z nemškonacionalno obrazložbo: „Gotovo bi bilo neprikladno, da pozdravlja nemško društvo guvernerja nemške pokrajine v tujem (to je nenemškem) jeziku."[406] Seveda bi bil napačen sklep, da bi odmevala iz teh besed tudi negacija kranjskega slovenstva: besede so pač odmev privilegijev, ki jih je nemški jezik tu še vedno užival.

Drugi akt pripada letu 1819, in je tak, da bi bili morali preroditelji pri njem sodelovati: šlo je za zbiranje narodnih pesmi.[182]

Preroditelji in javne knjižnice.

Licejska biblioteka s svojimi prostori v drugem nadstropju ljubljanskega „šolskega poslopja",[378] kjer so domovali tudi licej, gimnazija in normalka, je ostala tudi po vrnitvi Avstrijcev na slovenskem ozemlju edina ustanova, katere vodstvo bi se bilo moralo zavedati posebnih dolžnosti do prerodnih potreb.

Možnosti za marsikatero uresničenje v označeni smeri so obstajale. Biblioteka je imela zopet dotacijo letnih 500 gld. konv. den., katerih del bi se bil mogel porabiti tudi za kupovanje starih slovenskih knjig in slavističnih pripomočkov. Sistematiziranje

mest se je ugodno reševalo: 1816 je bilo sistematizirano mesto posebnega licejskega bibliotekarja s plačo letnih 800 gld. in uradnim stanovanjem, medtem ko so bili bibliotekarski posli dotlej le postranska služba; 1818 se je pridružila še sistematizacija skriptorja s 400 gld. in sluge s 180 gld. plače.[155]

Toda Matija Kalister,[6] ki so ga imenovale avstrijske oblasti 1813 za provizoričnega, a 1816 za definitivnega licejskega knjižničarja, je bil res „šleva"[371] ter situacije ni znal izrabiti. Ker se je iz neke bolestne bojazni branil skriptorja in hotel opraviti vse sam, ni le slabo napredovalo delo katalogiziranja in signiranja, ampak so morali biti razočarani nad njim vsi, ki so morebiti pričakovali, da se bo oziral pri kompletiranju knjižnice posebej na novejšo svetovno literaturo ali na slavistiko. Vendar je na nekatere pridobitve publikacij iz 1813—19 treba paziti. Take so n. pr.: Dobrovskega „Etymologikon" 1813 in slavistični časopis „Slovanka" 1814—15; „Jahrbücher der Literatur"; itd.

Seveda je bilo raznim biblioteškim zamudam krivo tudi pomanjkanje denarja. Ko je Kopitar poslal Zoisu katalog Glottove biblioteke, je ta sicer opozoril Kalistra in Ravnikarja na priliko, a že mislil, da ne bo denarja. In res je dobil negativen odgovor, ki sta ga Ravnikar in Kalister utemeljevala z nizkim fondom. Za slaviste je najbolj skrbel Zois, ki je dal 1818 Japljevo in Kumerdejevo ostalino revidirati po Metelku in jo potem izročil v licejko.[96] Ni pa dočakal odgovora na ponudbo, da bi država kupila za licejsko knjižnico tudi ostalo njegovo biblioteško in pa njegovo mineraloško zbirko, plodove štiridesetletnega dela.

Izmed javnih knjižnic izven slovenskega ozemlja je dvorna knjižnica na Dunaju, kjer je za slavistiko skrbel Kopitar, za slovenski prerod pač ohranila svoj pomen, medtem ko ga je Gradec, kjer je v univerzitetni knjižnici bil Primčev naslednik Nemec Kraussler, v novem razdobju povsem izgubil.

Književnost.

Aktivnih je bilo 1813—1819 izmed starejše preporoditeljske generacije, rojene med 1735. in 1765. letom, le še malo število mož: živelo jih je še nad dvajset, prav vbadali so se na književnem področju izmed njih le še Zois, Vodnik, Šraj, Volkmer in Blatnik. Ostali aktivni literati so že pripadali vsi mlajšim rodom.

Aktivnost bolnega Zoisa, ki se je bližal že sedemdesetletnici, mora vzbujati občudovanje, dasi je ostala povsem men-

torska ter se omejevala na budno spremljanje nalog, ki so jih vršili njegovi maloštevilni sobesedniki, prijatelji in znanci.

Z največjim zanimanjem je sledil mentor še vedno delu svojega bivšega tajnika Kopitarja. Ko je dobil sedaj pred oči Kopitarjev „Blick auf die Slavischen Mundarten, ihre Literatur und die Hülfsmittel, sie zu studieren", ki ga je objavila „Wiener Allgemeine Literaturzeitung" že aprila 1813, je 18. februarja vprašal avtorja, ali je izšel članek tudi separatno: bil je namreč odločen, ga objaviti, če niso na Dunaju poskrbeli za separatnike, kot prilogo k „Laibacher Zeitung", in sicer z izrazitim namenom, „da ga spravi v roke študentom". Morda je izšel članek separatno že na Dunaju, ker ga v ljubljanskem uradnem listu ni. Izmed poznejših Kopitarjevih člankov so zanimali Zoisa zlasti tudi članki iz 1818 v obrambo Vukove pravopisne in jezikovne reforme, ker je pisal bibliotekarju 8. novembra 1818: „Vaš članek v Beobachterju in odgovori nanj vzbujajo najživahnejše zanimanje. Ne bojim se, kdo bo imel prav, želim pa, da se prepir v korist nam južnim Slovanom kmalu poravna!"[96]

Slej ko prej je željno pričakoval novih del Dobrovskega, da obogati ob njih svoje slavistično znanje. Zlasti je težko pričakoval staroslovenske slovnice, ki jo je Dobrovský že več let obetal. Že v pismu Kopitarju z dne 18. februarja 1814 je prosil Boga, naj „nakloni Dobrovskemu zdravje in moč, da oskrbi na Dunaju izdajo literarne slovnice". Vsaka želja Dobrovskega za kako literarno uslugo mu je bila ukaz. Ko Vodnik ni utegnil za „patriarha slavistike" prepisati iz glagolskega misala iz 1515 epistole in evangelija za 23. nedeljo po binkoštih, se je lotil tega dela bolni fužinar sam in menil: „Zame je bilo dobrodošlo razvedrilo, napraviti stvar tako ‚počasi' z roko Vincencija (Karnofa)."[96]

Zoisovo mentorstvo v prilog Vodniku je v tej dobi sicer slabo izpričano: da je posredoval pri poskusih, pojasniti avstrijskim oblastem njegovo „Ilirijo oživljeno" in sicer tudi z „Ilirijo zveličano",[96] da je sem ter tja prispeval kaj za Vodnikov slovar in mu „še v poslednjih mescih življenja pregledoval" pesmi.[89]

Zelo mnogo pobud za razmišljanje o slovenističnih in tudi drugih slavističnih problemih je dalo Zoisu izza 1818 občevanje z baronom Kalasancem Erbergom v Dolu pri Ljubljani.[379]

Erberg,[6] ki je že imel v svojem „muzeju" lepo vrsto „portretov rojenih Kranjcev ali takih oseb, ki so bile s to pokrajino v posebnih odnošajih", a v svoji biblioteki več knjig in

rokopisov, ki so bili pomembni tudi za prerodno usmerjenega kranjskega kulturnega zgodovinarja, se je v teh letih posebno bavil s tremi vprašanji: skrbel je, da se opišejo rastline njegovega botaničnega vrta; študiral je ustroj kranjskih deželnih stanov, ki so pravkar postajali zopet aktualni (v ostalini je rokopis: Etwas über Landstände von Krain als ein Entwurf zu einer vollständigen gründlichen Kenntnis des ständischen Wesens, seiner Wesenheit, seines allmählichen Verfalls, 1817); dopolnjeval je prispevke za literarno zgodovino Kranjske, ki jih je bil dobil z Breckerfeldovo ostalino, od Kopitarja, Zupančiča itd.

Zoisu je poročal predvsem o svojih redkostih, kakršne so bili n. pr.: glagolski rokopis iz 1474; „Landgerichts Zehendt und Perkhrechtsordnung dieses Fürstenthumb Crains" s prepisom Recljevega prevoda „gornih buqui"; prepis licejskega primerka protestantske ljubljanske šolske uredbe iz 1584; primerek Hrenovega lekcionarja z rokopisno slovensko duhovno pesmarico. Vprašanja v Erbergovih pismih kažejo, da je pričakoval od Zoisa o marsičem pojasnila, n. pr.: o zgodovini ljubljanskih jezuitov; o usodi obnovljene akademije operozov; o Linhartovi, Kumerdejevi in Japljevi ostalini itd. Obenem je pošiljal prijatelju tudi svoje redkosti in študije, n. pr.: Hrenov lekcionar; slovenistična „Collectanea" z biografijo Primoža Trubarja, opombami o Dalmatinu in Juriju Kobili, o Kastelčevem delu, zlasti slovarskem itd.

Zois je obširno odgovarjal ter poklanjal dolskemu graščaku dragocene dele svojih zbirk, n. pr. svojo ornitološko zbirko, „Historiam annuam" ljubljanskih jezuitov za 1596—1691. Nekatere kritične opombe o Erbergovih prispevkih delajo Zoisu vso čast. Takole je sodil okoli 10. oktobra 1818 o Erbergovi biografiji Trubarja: „Iz nadaljevanja Vaših prispevkov se more roditi literarna zgodovina, ki bi mogla zanimati ne zgolj kranjskega, ampak učeni svet sploh. Samo toliko si upam pripomniti, da mora biti zgodovinar nepristranski, ako si hoče pridobiti zaupanje vsakogar. Vaš prispevek k Trubarjevi biografiji pa priča o taki toploti v deklamaciji proti luterancem, ki se ne sklada z dolžnostjo zgodovinarja."

Vodnik je ostal tudi po vrnitvi avstrijskih oblastev vkljub težkim prilikam in skrbem, ki jih je politična izpremenba zanj povzročila, najmarljivejši in najbolj mnogostranski slovenski preroditelj in literarni delavec v Ljubljani.

Skoraj vsem smerem dela, ki jih je posebno gojil v prejšnji dobi, je ostal zvest: razglase je prevajal[75] z isto pažnjo na slovenski izraz kakor prej; slovar je dopolnjeval,[87] kolikor je bilo to možno spričo dejstva, da je še vedno čakal na Kopitarjev črkopis, v katerem bi naj bilo po splošni želji tiskano delo;[92] slej ko prej je v Ljubljani in po deželi iskal kamnov z rimskimi napisi;[70] želja, množiti zbirko lastnih slovenskih pesmi, je postajala celo mnogo živejša nego je bila 1809—1813,[380] a spremljalo jo je ves čas prizadevanje, najti obliko, s katero bi bil zadovoljnejši; pripravljenost, pomagati pri slovenizaciji šole, je izpričal tako z izdelovanjem „kranjske geometrijske nomenklature", ki so jo spomladi 1815 rabili na ljubljanski mehanični šoli,[67] in z oceno celovškega nemško-slovenskega abecedarja,[57] ki ga je Ravnikarju in njemu naložil iste spomladi odlok gubernija, kakor tudi 1817 s prireditvijo „Abecednika", ki ga je naročil menda Skarbina,[57] ter 1817—18 s prevodom knjige o babištvu, za katerega se je dal pregovoriti profesorju Matošku,[6] ki je na kirurgično-medicinskem oddelku liceja oskrboval ta predmet.

Verzifikatorska Vodnikova plodovitost 1813—1819 je bolj odmev lastnih političnih računov kakor pa prekipevajočega čustva, vendar je med njegovimi novimi verzi te dobe tudi nekaj takih, ki jih moramo šteti med njegove najboljše. Na čelu kronološke vrste so sploh menda samo politični računi, ki so ali imeli namen, zabrisati vtis „Ilirije oživljene" in šušljanja nasprotnikov o pesnikovem entuziazmu za Napoleona, ali pa so bili naročeni, ker je pač bil Vodnik za ta posel pri roki in najsposobnejši:[183] Leto 1814 (s konca 1813); Kratka pa krepka (1814?); Šole spet estrajske 1814 (spomlad 1814); Premagova veselica (po naročilu za oficialne slavnostne pentlje, ki jih je guvernerjeva žena na veselici dne 11. julija 1814 delila plesalcem); Mirov god 11. dan srpana 1814 (za pentlje otrokom); Odrešen je svet (za tarčo na strelišču dne 12. julija 1814);[320] Zahvala Petra Malega (po naročilu Petra Malega v Tržiču za transparent ob mirovnem slavju 1814); Združenci 1813. do 1815. léta; Ilirija zveličana (preklic Ilirije oživljene iz srede 1816, ko je že od 18. decembra 1815 bila ustanovljena stolica za slovenski jezik v Ljubljani in je šlo Vodniku za to, da se tudi politično usposobi za kandidata pri konkurzu za stolico, ki je bil razpisan z odlokom centralne komisije z dne 7. maja 1816). Poleg teh političnih verzov so nastajale Vodnikove nove karakteristike v žanru „Zadovoljnega Kranjca", „Napitka", „Vršaca", „Plesarja" in „Starega pevca" prejšnjih

let:[382] Moj spomenik (oznaka lastne osebnosti in lastnega dela iz dobe, ko je še „latinske, helenske, tevtonske učil", torej pač iz časov pred 16. januarjem 1816); Milica (sentimentalna oznaka zaljubljene planšarice); Mile (Milici vzporedna oznaka zaljubljenega pastirja menda iz dobe okoli 1817); Cvetje (moralna prispodoba); Jeklénice (opis jeklarnice, t. j. fužine za pridelovanje jekla po brescianskem načinu Zoisovem na Javorniku pri Jesenicah na Gorenjskem); Bohinjska Bistrica (dva opisa: slapa Bistrice, ki puha iz Lisca, to je hriba v Bohinju, in žalostne smrti ponesrečenega pastirčka); Vinske mušice (satiričen opis pijank); Pomlad (moralna povest v okviru opisa pomladi).

S tem pa Vodnikovo delo za besedno umetnost 1813—1819 še ni končano. V teh letih so nastale med drugim: velika večina tistih 50 Vodnikovih ugank v vezani besedi, ki jih ni objavil do 1813 v pratikah;[381] nekaj njegovih prevodov, tako nedvomno „Uk estrajhskih vojakov 1813",[381] a morda tudi „Otožnemu vina"[383] (iz nemščine) in „Dies irae";[381] novi zapisi narodnih pesmi, izmed epskih morda „Ravbarja", a gotovo „Neveste kralja Matjaža", izmed lirskih pač več štirivrstičnih poskočnih kitic.[383] Izmed Vodnikove umetne proze[69] spadajo v ta leta morda nekateri odlomki njegovega „Berila greškega", ki obsega „Marnje iz Hierokleja", 30 „Ezópovih pravlic", „Povésti iz Ajliana", „Vojskine povésti iz Poliajna", „Povésti iz Diogena Laerčána", odlomek „Iz Simplicia", „Povésti iz Plutarha", odlomke „Iz Attenaja" in „Iz Strabona", „Pogovore iz Lukiana" ter desetorico „Vumnih perpovésti". Vsekako precej za dobo petih let!

Posebno mesto zavzema med novimi Vodnikovimi pesmimi „Moj spomenik", najiskrenejša Balantova pesem o samem sebi. Najintimnejših dogodkov svojega življenja se je tu dotaknil: erotične poezije; virov svoje pesmi; pogledov na gmotno plat življenja; vrednotenja lastne poezije. Pesem v zadnji svoji redakciji je odmev dveh različnih dob: šesta kitica dobe, ko je še poučeval v petem gimnazijskem razredu, torej dobe do 16. januarja 1816; druga kitica dobe po 19. decembru 1816, ko so mu sporočili, da mora 511 gld. državi vrniti. Res je dobila pesem drugo kitico šele v poslednji, četrti redakciji.[68] Pesem, ki je zložena v kitici „Ilirije oživljene", priča, da si pesnik tudi v najtežjih dneh življenja ni dal ubiti svojega vedrega življenjskega razpoloženja in da mu je ob pregledovanju in prirejanju pesmi za nove izdaje rastla zavest, da njegova pesem za slovenski narod pomeni mnogo več, nego golo vzgojno sredstvo. Pesem ne opo-

zarja samo izrečno, da je pesniku slovenska verzifikacija važnejša od latinske in grške in narodna pesem vsaj tako važen vzor kakor klasiki, ampak iz variant je tudi razvidno, kako se je Vodnik otresal klasicističnega pristroja. Naglaševanje zveze z narodno pesmijo in vrednotenje pesniškega poklica je v pesmi romantičen element. Toda le posamezen romantičen element. Pesnik, ki ne more izhajati brez „Vršaca Parnasa", ker misli po načinu psevdoklasicistov, da so taka obrabljena sredstva potrebna in da zadošča, če zamenijo tujce Parnas in Kastalijo domačini Vršac, Triglav in Sava, pesnik, ki so mu domača pokrajina in reka važnejši vir pesmi ko lastno srce, je vkljub vsemu ostal klasicist.

Ostalih petnajst Vodnikovih pesmi te dobe ne vsebuje stilnih novosti in ne kaže v primeri s prejšnjimi nobenega napredka.

Predvsem velja to za protivesek napovedani „Iliriji oživljeni", namreč za ponesrečeno „Ilirijo zveličano".

Izhodišče za komentar te pesmi mora biti Zoisovo pismo Kopitarju z dne 12. julija 1816: „Ponavljam na kratko, da je knez M. vse razloge za Ilirijo (= kraljestvo, ki so ga Avstrijci takrat ustvarjali) in južni slavizem zelo pazljivo poslušal in obljubil, da spravi predmet v razgovor (= pri cesarju). Dovolil mi je, mu (Ihnen = Ihm) Ilirijo redivivo z latinskim prevodom poslati in dobrohotno sprejeti moj komentar o tej odi in o preganjanem poetu. Prof. S. (= Zupan) mi je pravkar prinesel avtograf, kateremu obljublja (= Vodnik) Ilirijo magnificato".[98] Vodnikova ostalina ta načrt čudovito potrjuje. Latinski prevod „Ilirije oživljene", ki ni istoveten s prevodom v „Télégraphu" 1813, ima Vodnikovo lastnoročno pripombo: „Sledila bo Ilirija magnificata (I. zveličana) ali protivesek, ki je bil v misli pesnikovi že takrat spočet (= ob spočetju Ilirije oživljene), v hvalo tistega, ki je zapovedal gojiti slovenski jezik in izobraževati ljudstvo, kar je storil Frančišek. Ime pesmi bo Slovenia zveličana."[68] To je torej prevod, ki ga je Zupan prinesel Zoisu dne 12. julija 1816. Pesem sama je ohranjena v petih rokopisih, izmed katerih ni nobeden Vodnikov,[68] pač pa trije morda Zupanovi.[299] Na osnovi petih ohranjenih rokopisov se dajo določiti tri razvojne stopnje pesmi „Ilirija zveličana": prva obsega 24 kitic, druga 36, tretja 25.[68]

Historiat „Ilirije zveličane" je torej tale: Ideja, zložiti pesem, je vznikla tik pred 12. julijem 1816, v času, ko je stolica za slovenski jezik v Ljubljani že bila ustanovljena, a še ne zasedena, ko je že bilo znano, da hočejo Avstrijci Napoleonove „Ilirske zemlje" nadomestiti z novim habsburškim kraljestvom „Ilirijo"

in ko sta Vodnik in Zois še upala, da dobi slovensko stolico pevec „Ilirije oživljene." Himne pa ni rodilo tako neposredno navdušenje za novi položaj slovenščine kakor „Ilirijo oživljeno", ampak čisto gola želja, mrtvičiti politično usmerjenost „Ilirije oživljene" ter se napraviti za avstrofila, ki bi smel upati na podelitev stolice. Pri tem je Vodnik rabil sredstva, ki jih ni vseh mogoče priporočati za vzgled. Napravil je nov latinski prevod „Ilirije oživljene" za kneza M. (= Metternicha), a prevodu je dodal beležko o spočetju „Ilirije zveličane" z jasnim namenom, da ga prevari: „Ilirija zveličana" nedvomno ni spočeta 1811—1813, torej istodobno z „Ilirijo zveličano", ampak 1816 tik pred 12. julijem, ko je bilo treba vtis „Ilirije oživljene" kreniti v novo smer. Najboljši dokaz je v latinskem pripisu latinski „Iliriji oživljeni" samem, kjer pravi Vodnik, da bo „Ilirija poveličana" šele sledila: Vodnik ni bil pesnik, ki bi leta in leta kuhal v sebi idejo kake pesmi. Vendar „Ilirija zveličana" ni zasnovana brez neke naivne spretnosti. Stolico za slovenski jezik, na katero se namiguje v pesmi, ni Franc I. ustanovil le dne 18. dec. 1813 za Ljubljano, ampak že 1811 za Gradec. Tudi izgovor za dejstvo, da Vodnik ni spesnil „Ilirije zveličane" istodobno z „Ilirijo oživljeno", ampak šele 1816—1817, bi se dal dobiti, saj bi se bil mogel pesnik izgovoriti, da se je bal kot Napoleonov podložnik govoriti o svojem navdušenju za Franca I. Pa vse to bi bile špekulacije, ki ne izpremenijo dejstva, da je bil Vodnik 1810—1813 navdušen za Napoleona, a se je šele po vrnitvi Avstrijcev začel zopet navduševati za Franca in kazati to tudi v svoji verzifikaciji: od jeseni 1813 do poletja 1814 v naročeni, izza prve polovice julija 1816, ko mu je bilo za stolico, pa tudi v precej osebni.

Vodnik je skušal tudi v novi politični pesmi sami napraviti zvezo med obema svojima „Ilirijama" ter pojasniti svojo preorientacijo, češ, kriv je Napoleon sam.[68] Sicer je res, da je Primic Vodniku že 13. marca 1812 pisal: „Ali se deželni jezik v šolah še uči? Slišim, da ga je zopet germanski izpodrinil."[176] Primic je imel za to tudi nekaj vzroka, ker se na primer v zapisnikih ljubljanske normalke iz 1812/13 že v drugem razredu slovenska kaligrafija in slovenska slovnica poleg nemške ne omenjata več. Toda podoba je, da Vodnik tega preokreta, ki so ga povzročili Marmontovi nasledniki, ni imel za stalnega, ampak da je res še oktobra 1813 navduševal proti Avstrijcem kmete in študente.[220] Ti protinapoleonovski odstavki v „Iliriji zveličani" torej niso iskreni, ampak ali samo odmev političnega računanja ali pa re-

trospektivna korektura, ki se je začela oblikovati, ko je Vodnik videl, da se je ustanovila ljubljanska stolica in da je tudi slovenščini v osnovnih šolah zavejal nekoliko prijaznejši veter.

Pesem, v kateri je toliko računov, ne more imeti niti take umetniške učinkovitosti, kakor jo je imela neposredna „Ilirija oživljena". Končna redakcija je sicer v namigavanju o vzrokih navdušenja nazornejša in tudi bolj zaokrožena od „Ilirije oživljene", vendar se javljajo v njej razne nesimpatične črte njene prednice, kakor neprikladna kitica, moteča personifikacija, prisiljene etimologije itd. V drugi redakciji odbijajo zlasti zavedne neresnice, medtem ko je s prerodnega stališča simpatično istovetenje „Slovenije" in „Slovencev" z „Ilirijo" ter poudarjanje skupnosti med temi „Slovenci" ter „Serbljani", „Lehi", „Slavonci", „Hrovati", „Slovaki" in „Čehi", torej Slovani.

Zanimiv protivesek ima Vodnikov „Zadovoljni Kranjec", in sicer v „Jeklénicah".[300] Pesem je nastala, kakor kaže zapis v ostalini,[57] iz misli na Zoisove jeklarnice na Javorniku pri Jesenicah.[102] Ne gre za delo v plavžu, ampak za delo v topilnici grodlja za jeklo s kladivom, ciganom in pečjo z ješo,[382] a govornik je mojster kladiva, ki pomaga pripravljati jeklo.[102] Socialni čut se noben ne odraža v pesmi: Vodnik, ki je videl le plesajočega, pojočega kmeta, a ni imel besede za njegov odnos do graščine, opazi v svojem optimizmu tudi v jeklarnici le razmeroma dobro plačanega „mojstra", ki mu strune pojo kot srebro, a ne opazi, da mojster sam ni tako pesniško gledal na svoj posel, še manj pa njegovi pomagači, ki so delali 10—12 ur, a zaslužili vendar le toliko, da so vsi tičali globoko v dolgovih fužinarju.[382] Morda se kaže v pesmi nekoliko tudi spomin na Schillerjevo „Der Gang nach dem Eisenhammer," ki jo je Vodnik gotovo poznal.

„Milica miljena" in „Mile"[183] sta nekakšno nadaljevanje Zoisovega „Planšarja".[23] Vodnik je pa hotel predstaviti stanje, ki ga moralist ne bi mogel tako pobijati kakor morebiti Zoisovega: Milica govori le o poroki z Miletom, a Mile nagovarja mater naj mu „sprosi dekleta" za ženo. Pesmi odbijata tako s svojim mehaničnim vpletanjem kitic in vrstic iz slovenske narodne pesmi kakor s svojo utrujajočo dolgoveznostjo.

„Bohinjska Bistrica"[300] je sicer ritmično zanimiva, a je mnogo slabši primer racionalistične opisovalne poezije kakor pa „Vršac": kazi jo tako neskladna združitev dveh različnih motivov kakor vpletanje precej banalnih robatosti.

Presenečajo pa nove Vodnikove rimane uganke, ki jih je menda 41.[180] Za to racionalistično panogo, ki jo je začel Vodnik 1796 v „Veliki pratiki" ter nadaljeval vsaj 1801, 1802, 1808, 1809, 1811 in 1812 v „Mali pratiki", je imel res dar, ker se mu je večkrat posrečilo ustvariti nazorno podobo ali primero.

Če spadajo prevodi sekvence „Dies irae"[183] in pa 14 pesmi iz Anakreonta[183] prejšnjim razdobjem, potem je med Vodnikovimi prevodi iz 1813—1819 pomemben le prevod „Iskric" iz neznanega italijanskega pesnika: „Iskrice" so namreč čisto ljubek spev v čast nedrij, oči in obrvi lepe zlatke, medtem ko je „Otožnemu vina",[183] prevod iz neznanega nemškega pesnika, res le natezalnica za slovenščino, kakor pripominja prevajalec sam.[37]

Prerodna miselnost ni izrazita samo v „Mojem spomeniku", ampak tudi v „Iliriji poveličani", torej v pesmi, ki je imela namero, da odstrani pomisleke vladnih krogov. Opazljiv je poskus, uvajati nova prerodna imena kakor Radovan, Mile, Milica, Zlatka. Da je ostala socialna kritika Vodniku tudi sedaj tuja, in to v takih pesmih, kakor so bile „Jeklénice", je povzročila tudi doba.

Namigavanje v pesmi „Moj spomenik", da je doba njegovih „okroglih" pesmi, to je erotičnih poskočnic že minila, ni povsem točno; osebnih erotičnih izpovedi ni pisal kakor menda že prej ne, ni pa imel pomislekov, da zlaga pesmi o tuji ljubezni, da ljubezenske pesmi prevaja in narodne erotične pesmi zapisuje.

Večina daljših novih pesmi je zložena v isti poskočni vrstici kakor „Ilirija oživljena": Kratka pa krepka; Premagova veselica; Združenci; Ilirija zveličana; Moj spomenik; Cvetje; Jeklénice; Vinskim mušicam. Kitice ostalih so le spremembe omenjene poskočne kitice, tako med drugimi tudi kitica „Bohinjske Bistrice", ki skuša ponazarjati, kako „spod Lisca skaka Bistrica."

Čeprav pa je imel Vodnik toliko novih verzov iz 1813—1819, jih je vendarle zelo malo še sam objavil: „Premagova veselica" in „Mirov god" sta bila natisnjena na svilenih pentljah, a kmetiška pratika je prinesla 1814 in 1815 nekaj njegovih novih ugank. To je pač tudi v zvezi z okoliščino, da je hotel Vodnik prav v teh letih izdati novo zbirko svojih starih in novih verzov.

Najstarejši datum, da je mislil Vodnik na novo izdajo pesmi, je 6. marec 1816. Popravljeni izvod „Pesmi za pokušino", po katerem so spisane vse ostale prireditve pesmi te dobe, ima namreč na ovoju tale napis: „Correctum ad amussim Prava (popravljeno: Dognana) poprava 4. dan brézna 1816." Izdajo je pripravljal vsa ta leta, ker je še dne 4. januarja 1819 v pismu Čehu

Jungmannu govoril o njej, češ da je turnir med Peganom in Lambergarjem očistil germanizmov ter ga približal narodni pesmi, zložil „več popolnoma novih pesmi" in da hoče vse svoje pesmi z brambovskimi vred še 1819 izdati v tisku.[73]

Večina tekstov, ki jih je prirejal Vodnik 1816—1819 za izdajo, je sicer ohranjenih, nekateri so ohranjeni tudi v več variantah,[57] toda Vodnikov načrt izdaje je vendarle težavno vzpostaviti, ker so teksti potem, ko se je nekaj rokopisa izgubilo brez pravega poznanja in upoštevanja Vodnikove volje o zapovrstnosti razporejeni in vezani v zvezek ter dopolnjeni tudi s prepisi tujih rok.[380] Zdi se, da bi bili tvorili izdajo, če bi jo bilo Vodniku, ki je za njene oddelke že imel imena, uspelo poslati med svet, sledeči oddelki: I. „Pesmi za pokušino" ali „Vodnikove pesmi... zložene 1780—1806"; II. „Vodnikove pesmi nove"; III. narodne pesmi; IV. „Vodnikove pesmi preslovenjene". Marsikaj ostane nejasno in nerešeno, ker pač ni vse ohranjeno.

Najbolj opredeljena je skupina Vodnikovih pesmi iz 1780—1806. Izvirne pesmi, ki bi kronološki spadale sem, a jih 1806 ni sprejel,[28] je hotel izpustiti pač tudi sedaj.

Zbirka „Vodnikovih pesmi novih" dela težave. Devet pesmi je Vodnik sam vsaj v enem prepisu poznamenoval z rimsko številko: I. Premagova veselica, III. Mirov god 11. dan srpana 1814; III. Milica; IV. Mile; V. Moj spomenik; VI. Jeklénice; VII. Cvetje; VIII. Bohinjska Bistrica; IX. Vinske mušice.[380] Toda v zbirki ni v lastnoročnem Vodnikovem zapisu dveh važnih tekstov: niti „Ilirije oživljene", dasi je v njem nov Vodnikov lastnoročni dobesedni latinski prevod pod naslovom „Illyria rediviva", niti „Ilirije zveličane", proti sprejemu katere ni bilo političnih pomislekov. Več ko verjetno je sicer, da Vodnik osumljene „Ilirije oživljene" 1816—1819 ni nameraval izdati, toda več ko verjetno je tudi, da se ni mislil izogniti priliki, da se postavi pred novimi oblastniki z objavo „Ilirije zveličane". Čeprav pa domnevamo, da se je ta tekst iz Vodnikovega zbornika izgubil pozneje, ne vemo, kam ga je hotel uvrstiti. Morebiti mu je nameraval dati mesto za „Vinskimi mušicami", ki imajo rimsko številko IX.

Slične težave delajo tudi druge nove Vodnikove pesmi, ki so sicer v zbirki ohranjene v lastnih Vodnikovih prepisih, a brez poznamovanja s številkami: „Pomlad"; „Kratke", skupni naslov, s katerim označa Vodnik pesmi „Šole spet estrajhske" 1814, „Združenci" 1813 do 1815, „Leto 1814", „Kratka pa krepka", 50 novih

„Ugank za pratiko". Tudi te je hotel pač uvrstiti za „Vinskimi mušicami", točneje kam, o tem moremo samo ugibati.

Prevode je Vodnik istotako že razvrščal. Toda pod naslovom „Vodnikove pesmi preslovenjene" sta zopet le dve poznamenovani s številko: I. Iskrice; III. Otožnimu vina. Nedognano je vprašanje, kam naj uvrstimo ostale, kar jih je še v ostalini: „Dies irae", „Petelinčka", „Vodnikove pesmi brambovske 1809" in „Vuk estrajskih vojakov 1813". Kar se tiče brambovskih iz 1809, ni čisto jasno, ali jih je hotel izdati kot posebno celoto za „Pesmimi za pokušino" ali v oddelku „preslovenjenih".

Vodnikovi zbirki „ljudskih pesmi" pritiče v primeri z zvezkom pripovednih pesmi, ki jih je zapisal diskalceat Dizma Zakotnik, in v primeri s poskočnimi „vižami", ki jih je zbiral Žiga Zois,[23] oznaka prve sistematično dopolnjevane zbirke slovenskih narodnih pesmi. Toda posamezni razdelki narodne pesmi so bili v zbirki zelo neenakomerno zastopani. Skupino pesmi pripovedne vsebine so predstavljale samó tri pesmi: o Pegamu in Lambergarju, kralju Matjažu in njegovi nevesti in Ravbarju. Stanovske pesmi so bile v zbirki samo štiri narodne, namreč „Mladenič samec" in tri poskočne. Tudi o obstoju skupine narodnih zaljubljenih pesmi, ki niso navezane na določen metrum, ne na določeno dolgost in sestavo ali osnovo, sta pričali v Vodnikovi zbirki le „Brašno" in „Tekica". Na drugi strani pa je obsegala zbirka nič manj ko okoli 140 okroglih pesmi o ljubezni, katerih dolgost je omejena praviloma na eno kitico, ki je vselej, če ni porušena, štirivrstična, katere verz je sestavljen navadno iz dvoje krepko poudarjenih in različnega števila nepoudarjenih zlogov, medtem ko so stiki razdeljeni po obrazcih abab, abcb, aabb, aaba.

„Popolna izdaja vseh njegovih pesmi" bi najbrž tudi Vodnikova nova izdaja ne bila, če bi mu bilo uspelo, da bi jo bil dovršil in doživel, dasi bi bil izmed skupin, ki jih je izpustil 1806 v „Pesmih za pokušino",[23] sedaj v celoti izpustil menda le aktualnopatriotične pesmi, kakor prevod cesarske pesmi iz 1797 ter epigrame o Nelsonu in o zavzetju Mantove.

Da je nameraval sprejeti večino erotičnih pesmi, kaže v njegovi ostalini prevod „Iskric", ki so med „preslovenjenimi" poznamenovane s številko I. Po vsej priliki je hotel sprejeti tudi večino erotičnih narodnih poskočnic in izpustiti le izrazito kosmate, ki spadajo med inimprimabilia.

Izmed političnih od bi bil gotovo izpustil „Ilirijo oživljeno". Njen protivesek je 1816 pač nameraval sprejeti, ni pa izključeno,

da se je po 5. marcu 1817, ko je dobil obvestilo, da je s poslednjo svojo prošnjo propadel in da je dobil slovensko stolico v Ljubljani Metelko, vendarle odločil, da izpusti tudi popravo svoje frankofilske veroizpovedi. Morebiti je s tem v zvezi, da v njegovi ostalini[57] niti ena niti druga ni ohranjena v njegovem rokopisu.

Razen tega je treba med tekste, ki jih Vodnik 1816—1819 ni nameraval sprejeti v izdajo, šteti pač tudi še večino njegovih pesmi v „Pisanicah", zavržene priprave ter priložnostni drobiž, ki ga vsega najbrž niti v evidenci ni več imel: „Prošnja kranjski modrini", „Mila pesem", „Kranjske modrine žalovanje" in „Klek";[183] „Bogata zaloga"[183] (Velika pratika 1795); „Kir je po sili prerok"[183] v Veliki pratiki med prozaičnim tekstom, „Pesmi iz Kranja" na primerku Knoblove zbirke v licejki;[183] uganke iz Velike pratike 1796;[183] iz ostankov med pripravami uganka „Ni v Španiji",[70] epigram z začetkom „Natura je lepa"; karakteristiki „Pijane betice" in „Tožljivci kvartajo";[302] napis na Ljubljanske novice od leta 1798[183] na primerku Novic v licejki;[57] „Pesem od zveličanega Leonarda iz Porto Maurizio" iz 1798;[302] „Za nov' let ne vem",[183] novoletnica, ki je bila okoli 1799 tiskana na posebnem lističu;[207] „Pesmi iz Kranja" na primerku Knoblovih „Pesmi";[57] vošilo „Kitajska mačaha";[302] iz francoske dobe transparent v čast Marmontovi soprogi dne 17. maja 1810, Marmontu z dne 15. avgusta 1810,[302] geslo „Naj pesem umetna",[183] ki je bilo objavljeno v „Pismenosti francoski"; „Zahvala Petra Malega,[183] ki je bila v Tržiču"; napis za tarčo ljubljanskega strelišča dne 12. julija 1814.[302]

Novo izdajo je Vodnik 1816—1819 zelo skrbno pripravljal. Medtem ko so pri starejših pesmih poprave bolj metričnega in stilističnega značaja, so variante pri nekaterih izmed „Novih pesmi" jasne priče, kako je pesnik vedno znova iskal take oblike, ideje in misli, ki bi ga zadovoljevala.[68] Pri pesmi „Moj spomenik" mu je to odlično uspelo. Da se mu ni posrečilo še pri ostalih, je pač tudi posledica njegovih šestdesetih let.

Tudi narodne pesmi je Vodnik vso to dobo kakor lastne prirejal, predrugačeval, strnjeval več redakcij v eno itd.[135] Šlo mu je predvsem za „pravilno" metrično obliko. Zlasti pripovedne pesmi, ki jih je zapisal, so polne njegovih predrugačb.

O doganjajočem logičnem mislecu bi nova izdaja Vodnikovih pesmi najbrž ne bila pričala, kakor tudi „Pesmi za pokušino" niso.[28] Vkljub vsem dokazom, ki opravičujejo sodbo, da je bil Vodnik le spreten in marljiv verzifikator, ne pa resničen pesnik, je pa vendarle velika škoda, da zbirka ni v času svoje sveže

aktualnosti izšla. Da se je to zgodilo okoli 1819. ali 1820. leta, bi bil njen vpliv na naraščaj še mnogo večji, nego ga je imela prva izdaja. Desetletje 1819—1829 bi za slovensko pesništvo najbrž ne bilo tako skromno, kakor je, če bi bila mladina imela v rokah nov in tako mikaven vzorec, kakor so bili Vodnikovi verzi.

Vso to dobo se je Vodnik zelo pridno udejstvoval kot arheolog, ki se ni zanimal le za rimske napise v Ljubljani in bližnji okolici, ampak jih je iskal tudi daleč po deželi, kakor kaže njegovo nadaljevanje arheološkega itinerarja iz 1808.[178] Končno: 1818 se je odločil, da nekaj svojega novega gradiva objavi: „Illyrisches Blatt" je dobil njegov članek „Römische Denkmäler in Illyrien". Vodnik je bil za svoj čas zelo vesten arheolog.[180]

Vodnikova geometrijska nomenklatura za mehanično šolo je bila pač v skladu z dotičnimi izrazi v njegovem slovarju. Njegova rokopisna ocena celovškega Abecedarja[57] je zelo vestno delo moža, ki je napisal sam več šolskih knjig in spadal med prve poznavalce jezika. Ako je Skarbina Vodnikov Abecednik[57] izdal, je pomnožil ž njim vrsto samoslovenskih abecednikov.

Velevažen prispevek za regeneracijo slovenskega književnega jezika in za ustvaritev slovenske znanstvene terminologije je izvršil Vodnik v prevodu „Babištva", ker je iskal izrazov z vse drugačnim jezikovnim znanjem kakor njegovi predniki.

J a n z e n i s t i so misel na novi prevod sv. pisma definitivno opustili in prevod Pentatevha, ki je v glavnem pač Ravnikarjevo delo, a je edini predstavnik tega podjetja, je ostal rokopis.[183] Med glavne vzroke, da se je to zgodilo, spada poleg čakanja na Kopitarjev črkopis[28] gotovo Zupanov odhod v Šmarje na Dolenjskem in njegovo odmikanje delu:[288] Ravnikar sam ga ni mislil dovršiti ter je nadaljevanje opustil.

Glavni janzenistični pisatelj je ostal R a v n i k a r. Na žalost je tudi sedaj neprimerno več prevajal nego samostojno in izvirno jezikovno oblikoval. Prevedel je :„Zgodbe svetega pisma za mlade ljudi" iz Christofa Schmida, „Abecédnik" in „Male povésti" 1816 iz oficialnih knjig za osnovne šole. Dve prejšnji njegovi prireditvi sta izšli v novih izdajah: „Sveta maša" 1815, „Perpomoček" 1816. Izvirni njegovi teksti so predgovori k nekaterim teh knjig: 1815 k prvemu zvezku „Zgodb" in k novi izdaji „Sv. Maše", 1817 k tretjemu in četrtemu delu „Zgodb".

V jezikovnem oziru so nove Ravnikarjeve prireditve na isti višini, kakor prejšnje, ki so obrnile na novega slovenskega pro-

zaista vse prijatelje čiste in domače slovenščine.[298] Koliko mu je bilo do domače, „neučene" slovenščine, priča tudi v naslovu „Zgodb", kjer pravi, da jih je „iz nemškiga prestavil Matevž Ravnikar, desete šole (t. j. bogoslovja) cesarsek kraljev vučenik."[307] Prva dva izmed izvirnih predgovorov sta pomembna kot izjavi o jezikovnih načelih in kot opozorili na domačo terminologijo: termin za jezik, ki ga piše, in čitatelje, do katerih se obrača, mu je „Kranjec" — „kranjski jezik" — „kranjščina", medtem ko mu pomeni „Slovenec" — „slovenski" vedno toliko kakor „Slovan" — „slovanski"; brani se proti očitku, da bi rabil izmišljene besede, češ „krajnske so vse, in tu ali tam po Krajnskim doma"; kaže na nevarnost nepotrebnih germanizmov, češ da „ta kolobócja ves krajnski jezik obrazda, in ga ptujim Slovencam perstúdi, in Krajnca po nedolžnim v' zaničovanje spravi"; priznava sicer, da „tudi med kméčkimi ljudmí je že veliko zbródene krajnšine", vendar naglaša, da je le na kmetih „še bol nepokažèna krajnšina", medtem ko „vučèni (torej meščani) radi nemšino, latinšino, ali láhovšino vmes brodijo, in tudi clo krajnsko besedo tako po ptuje stavijo, de praviga Krajnca všesa bolé"; želi, „de se v' bukvah saj čista krajnšina perhrani" in se poziva pri tem na številnost Slovanov, češ, „ne le mi Krajnci, (ampak) šestdeset milijonov ljudi govori slovenski jezik, in vsim pridejo naše bukve simtertje v' roke, in gerdo je, jelite, če nam očitajo, de smo Krajnci vso besedo skazili;" brani svoje pridevnike na -vši, ki jih tvori tudi od nedovršnikov.[301]

Za „čisto slovenščino", ki jo je pisal, je vnemal Ravnikar svoje bogoslovce tudi ustno in jo skušal tudi govoriti[130] ob redkih prilikah, ki so se zato ponujale. Verjetno pa je, da je spadal tudi on med kranjske pisarje, ki jim je v slovenskem govoru uhajalo več tujih besed kakor pa v slovenskem pisanju.[301] To pa ni škodovalo njegovemu slovesu. Zlasti v tej dobi in po „Zgodbah", za katere predvsem velja, da so jih „mnogi prebirali že zavolj lepe, čiste, nepokažene besede, v kateri so pisane",[130] se je utrdil njegov sloves reformatorja slovenskega jezika, dasi je pravi reformator slovenske proze bil v resnici Vodnik, Ravnikar pa le njegov nadaljevatelj.[130] Ne smemo pozabiti, da je šlo za čas, v katerem je imel Ravnikar veleugleden položaj, medtem ko je bilo z upokojenim Vodnikom nevarno tudi samo občevati. Njegov prerodni vpliv bi pa bil seveda še večji, da ni bil amuzičen epigon janzenistov, ki je štel po vsej priliki med upravičene le nabožne in gospodarskopoučne slovenske knjige za kmeta.

Ravnikarjevi verskostrujni somišljeniki so le malo literarno delali, kakor da so se zanašali na vodjo.

Izmed starejših je napisal Debevec[6] „Napelvánje k' lepó-pisanju ... na pomoč v' nemških (= osnovnih) šolah", ki se je ohranilo samo v rokopisu.[57] Šraj[3] je predložil cenzuri katekizem za šole, ki ni bil odobren, ker je petinšestdesetletni župnik med drugim vpraševal, kdo je najlaže kriv tretjega vnebovpijočega greha, a odgovarjal, da tiste gosposke, ki nalagajo svojim kmetom preveč tlake.[207] Kuralt[6] je pač pozdravil 1816 inavguracijo škofa Gruberja, a 1819 prihod guvernerja Sweerts-Sporka z latinskimi verzi ter objavil 1819 v ljubljanskem nemškem tedniku nemški prevod iz Orfeja, nemško prireditev francoske klasicistične pesmi o lepoti in pa tudi izvirno nemško pesnitev „Amynt am Tage Johannes des Täufers", toda izmed slovenskih njegovih pesnitev sta samo dva epigrama izpričana za to dobo, in sicer za 1819, ko je tudi nemška njegova pevska žila na novo oživela: napis za čebelnjak, ki ga je prinesel obenem z latinskim in nemškim tekstom „Illyrisches Blatt", in „Zgovarjaine moiga perjatla", ki je ostalo v rokopisu.[85] Zdi se, da je Kuraltu izbira jezika za posvetne verze že narekovala misel, da naj oblikuje kranjski pesnik v slovenskem jeziku le takrat, če si predstavlja kmeta kot čitatelja, sicer pa daje prednost nemškim pesmim.[285] Taka misel ga je utegnila približevati Ravnikarju, od katerega se je sicer po svojem nágnjenju, obravnavati polzke predmete, zlasti v epigramih, bistveno ločil. Vsak Kuraltov verz, tako latinski kakor nemški ali slovenski, priča o verzifikatorju, ki mu je ostal klasicizem najvišji vzorec.

Izmed mlajših janzenistov je morala Zupanova nedelavnost znance že naravnost presenečati, ker more njegova zaposlenost le do preselitve v Ljubljano v jeseni 1815 in le deloma pojasniti, da je definitivno potisnil ob stran skoraj vse načrte, ki si jih je prej pač kolikor toliko osvojil. Med sodelavci ljubljanskega tednika ga zaman iščemo. Ker si je težko predstavljati, da bi po štiridesetem letu postal plodovit pesmar nekdo, ki med dvajsetim in tridesetim, oziroma tridesetim in štiridesetim letom ne bi bil delal verzov, se vsiljuje misel, da je Zupan delal verze vsaj že med 1813—1819. Toda količkaj trdne opore[240] za to domnevo ni,[308] a vse ohranjene Zupanove pesmi, ki se nanašajo na primer na leto 1813, so mogle pozneje tudi nastati, ne le dobiti definitivno obliko: Todor-Milutinoviću[276] Višnja gora;[130] Glas za Krajnce 1813.[304] Ob Zupanovi bolestni komodnosti je nekoliko

umljivo, zakaj je hudo zaposleni Ravnikar pripomogel Metelku do slovenske profesure namesto Vodniku: hotel je pač imeti ob sebi nele literarnodelavnega, ampak tudi izrazitega janzenističnega sodelavca amuzične smeri. Pač pod Ravnikarjevim vplivom se je vnel Metelko za reformo slovenskega črkopisa po Kopitarjevih pravilih: novi črkopis je bil spomladi 1817 gotov. ker ga je mogel Ravnikar že označiti v zadnjem zvezku „Zgodb",[130] katerih predgovor je podpisan dne 19. februarja 1817. Ekspeditiven delavec pa tudi Metelko ni bil: v tej dobi je le še za Skarbino pregledal in popravil „Križov pot".

Meniška struja je kazala v šestletju 1813—1819 v primeri z janzenisti obupno malo slovenskega literarnega dela: Hofman je morda kaj pisal, a to je vse ostajalo v rokopisu;[6] o. Paškal Skerbinc se na Dunaju ni ravnal po Pohlinovem vzgledu, ki je tudi v prestolnici hotel govoriti svojim rojakom, ampak je dajal v tisk le nemške pridige.[80]

Kar je izšlo 1813—1819 na Kranjskem za cerkvene potrebe anonimno, razmerja med delavnostjo janzenistov in protijanzenistov ne more bistveno izpremeniti, pa naj bi bila tudi za vse te anonimne izdaje „Listov in Evangelijev", „Svetih postnih evangelijev", katekizmov itd. skrbela le meniška struja, česar pa ni mogoče dokazati. Nepristranski vrednotitelj mora seveda tudi upoštevati dejstvo, da so imeli vplivne položaje v rokah še vedno janzenisti, med drugimi zlasti tudi cenzuro bogoslovnih in nabožnih del. Cenzura Ravnikarjevih „Zgodb" nas opozarja, s kom je imel pisec tega dela opravka, ker so glavni cenzurni funkcionarji na drugi strani naslovnega lista navedeni: „Vidil Jur. Gollmayr, dekan in veliki namestnik" (1817: Avguštin škof); „bral Kremnitzer"; „Natisnejo naj se. Auersperg" (1817 Walland). Poleg generalnega vikarja ali škofa je torej spis bral še policijski komisar, a imprimatur je dal tisti gubernialni svetnik, ki je imel šolski in duhovni referat. Tako pa Gollmayr,[6] Čopov daljni sorodnik, kakor tudi Jožef Balant,[6] ki je zasedel 10. januarja 1819 škofovsko stolico v Gorici, sta bila jožefinca in janzenista, ki sta odklanjala tudi vso nabožno književnost, ki bi jo bila v prospeh bratovščin, romanj itd. rada gojila meniška struja.

Slovenski verz pa je imel na Kranjskem poleg Vodnika, Kuralta in Zupana še druge predstavnike.

Verjetno je, da slovensko pero učiteljev-pesmarjev: Kračmana,[8] Kančnika[6] in Knobla[6] ni počivalo, dasi posebej za to šestletje ni nič njihovega izpričanega. Učitelj je bil najbrž tudi avtor pesmi, ki je bila „composita et cantata Camnicii (torej v Kamniku) die 24. Aprilis 1814" v proslavo „Notre vzetie mesta Pariza inu cele francozouske dužele na 31. mali traven v' lettu 1814."[276] Avtor pesmi je moral biti izrazit sovražnik Francozom in Napoleonu in prijatelj ne samo Avstriji, ampak Nemcem sploh: naglaša „junaških Nemcov mašvanje"; francoski polet mu je „francóskiga lintverna jeza"; cesar Napoleon je našemu verzifikatorju „Bonapart", kakor pozneje njegovemu angleškemu čuvaju na otoku Sv. Heleni; za vsakega izmed vladarjev, ki so se združili proti Napoleonu, in za vsakega izmed generalov, ki so poveljevali njihovim vojskam, ima prijazno besedo. Tekst je prirejen v obliki zdravice, a pevcu ni šlo za strogi verzni ritem, ker je vesel, da se na isto noto lahko poje en zlog ali pa tudi več zlogov: ne pazi strogo na število zlogov, a rimo mu nadomešča često asonanca, često pa konci verzov tudi brez rime in asonance. Spričo vsega tega je nemogoče misliti, da bi mogel biti avtor na primer Zupan:[276] gre za tipično šolmastrsko pesmarstvo te dobe, medtem ko je Zupanovo učenjakarsko.

Drugačno literarno izobrazbo je pač imel neznani avtor „Pesmi ob slavnimu godu Franceta I.... poleg viže: Got erhalte Franz den Kaiser... peta v' Metliki 4. dan Mesca listopada 1814". Vsebina pesmi, ki je bila objavljena še istega meseca v ljubljanskem nemškem tedniku, je seveda dinastičnopatriotična. V metričnem oziru je pesem pravilno grajena.

Važno bi bilo podati tukaj točno sliko literarnih poskusov, s katerimi se je uvrščal na Kranjskem v aktivno literarno skupino domači inteligenčni naraščaj. Na žalost mora več strani te slike zaradi nedostajanja gradiva ostati neosvetljenih. Neki kriterij je nastopanje v domačem literarnem tedniku. Da Prešerna in Grabrijana tukaj ni, nas ne sme preveč motiti: oba sta bila 1813—1819 še med gimnazijci, a gimnazijci so menda redko dobili v listu prostor za svoje prve literarne poskuse.

Prvi pripadnik Prešernove generacije, čigar literarni poskus je ohranjen in izpričan, je Blaž Crobath iz Železnikov na Gorenjskem: kot absolvirani gimnazijec je septembra 1816 v imenu obdarovanih gimnazijskih odličnjakov slavil v nemški

pesnitvi „dobrote javne vzgoje" ter pozival profesorje, naj „se kažejo dostopne, da se imenujejo Frančevi pošteni sluge" in naj v tem duhu vzgajajo „Frančeve poštene otroke."[305] Toda ta šolska pesem, ki se ni natisnila, ni dokaz, da bi bil Crobatha notranji ogenj silil k oblikovanju: vsaj ohranil se iz poznejših časov ni več noben Crobathov pesniški poskus; 1819 se je sicer oglasil Crobath tudi v listu „Illyrisches Blatt", toda ne s pesmijo, ampak z opisom svojih rodnih Železnikov.

Zapovrstnost, v kateri so nastopali 1813—1819 v ljubljanskem listu domači akademiki, torej študentje od prvega letnika filozofije naprej, in sicer predvsem s pesmimi, je sledeča: Leopold Franc Savio 1817—1818[317] (15 nemških pesnitev); Janez Vesel (Vessel),[7] od 1817 do 1818, ko je odšel na Dunaj (4 nemške pesnitve in 1 slovenska); Henrik Costa,[6] 1817—1819 (5 nemških pesmi, 3 članki; vsaj 1819 oficial glavne carinarne[88]); Petruzzi,[6] 1818, dokler ni odšel v goriško bogoslovje (4 nemške pesmi, med njimi romanca „Erasmus Lueger" in „Sonett Scopoli", ki je slavil kranjskega botanika).

Posebej zanima slovenskega literarnega zgodovinarja izmed teh ljubljanskih aktivnih literarnih naraščajnikov poleg Čopovega prijatelja Leopolda Franca Savia Moravčan Janez Vesel.

Njegove objavljene nemške pesnitve so prigodnostne ode, romance in balade: Ode auf die Ankuft Sr. Excellenz des Herrn Landes-Gouverners J. Graff von Strassoldo; Franz Plassmann von Oedengratz-Ballade; Erasmus Lueger-Romanze; Kurth von Roseck-Ballade. Dvema romancama, oziroma baladama je zajel vsebino iz Valvasorja (Plassmann, Lueger), medtem ko je našel geslo za prvi dve v Schillerju, za tretjo v Grillparzerju. Njega ljubljenec je najbrž že bil Schiller. Že za te prve nemške pesnitve so značilne črte: ponarejen schillerjanski patos in pa resen pietistični nastroj. Toda njegova nemščina je gladka. Podpisoval se je pod nemškim tekstom: Johann Vessel, a bilo bi najbrž napačno misliti, da je za to pisavo tičala želja, se napraviti za Nemca: prej gre za željo, Nemce navaditi na pravilno izgovarjavo imena.

Medtem ko je objavljal do junija 1818 Vesel samo nemške pesnitve, je prinesel „Illyrisches Blatt" dne 5. junija 1818 v nemški in slovenski redakciji sonet o tolažbi (Potažva — Der Trost), da pesnika trpljenje in nezgoda tega sveta ne vznemirjajo, ker je njegov pravi dom v „sveti, čisti, angelski deželi".[130] Kaj je Vesela, ki se je pod slovenskim sonetom podpisal Janez Vesel, a pod nemškim Johann Vessel, naklonilo, da je v izbiri jezika na-

pravil izjemo, ni jasno. Morebiti želja, ugoditi Vodniku, s katerim je občeval. Da ni bila to načelna preorientacija, kakor na primer Linhartova, ko je uničeval „Blumen aus Krain", na to opozarja dejstvo, da je Veselova prihodnja objava bila zopet nemška in da je nemščina še za dolgo dobo ostala njegov edini oblikovalni jezik. Izvirnik je pač nemški sonet, a slovenski je prevod. Za oba je poleg pietizma značilen tudi nepristni patos prav neužitnega kova. Za slovenski tekst je poleg tega značilna še neka jezikovna samovoljnost, ki jo je pozneje[305] skušal opravičiti ali obrazložiti v zvezi z nasveti Vodnikovimi: ali mu je Vodnik svetoval potažva ali potažba, ne ve, ve pa, da mu je omenil tudi izraz tolažbo; „na temo sveto" je hotel v svoji deški vnemi proti izrečni volji Vodnikovi predložiti čitatelju kot pesniško svoboščino; drugo so mu pozneje tiskovne napake.[306] Vendar se ne sme pozabiti, da je izraz potažiti za pomiriti eksistiral.

Veselov sonet je zgrajen na nasprotju obeh delov (ta svet — oni svet). Tako v nemškem kakor v slovenskem ima poleg ženskih tudi moške rime, in sicer v tercetah cDc eDe.

Če je Veselovo izvestje pravilno,[306] ni bil z njegovim slovenskim poskusom zadovoljen le Vodnik, ampak tudi Čop, ki se je ob prvem slovenskem sonetu baje „ves navdušen izrazil, da si naj slovenščina osvoji predvsem italijanske in zlasti južne poetične oblike." Za čudni pojav, da Vesela ta sprejem ni ohrabril za nadaljnje oranje slovenske ledine, ima Vesel izgovor: da so „mu tiskovne napake zagrenile slovensko pesnikarjenje."[306]

Nemška verzifikatorska tradicija je bila torej med ljubljanskimi študenti 1813—1819 zopet tako močna, da je trajno priklenjevala tako Slovence kakor tudi Italijane. Vabljivost Vodnikovega primera je bila, ker ni več poučeval poetike, po vsej priliki mnogo slabša. Na novomeški gimnaziji je predstavljal Belokranjec Jurij Grabrijan menda v vsakem oziru izjemo.

Leta 1819. je opravila na Kranjskem ljubljanska filharmonija s pomočjo večinoma neliterarnih ljudi važno literarno delo, ki bi bilo zahtevalo sodelovanje vseh vnetih preroditeljev.

V ozadju je sklep društva prijateljev godbe avstrijskega cesarstva na Dunaju,[406] zbrati in izdati del narodnega blaga avstrijskih narodov: posvetne in duhovne narodne pesmi z melodijami, viže, ki se pojejo k plesu, na svatovščinah, pri krstnih proslavah itd. Predsednik društva grof Fürstenberg se je obrnil glede prispevkov iz kranjskih okrožij in beljaškega okrožja do

ljubljanskega gubernija, a ta je dne 2. februarja 1819 poveril z nalogo filharmonično društvo v Ljubljani.

Gradivo je do konca leta poslalo štirinajst mož: Jurij Statin, učitelj in organist v Kranju; neki Karl Jugowitz v Škofji Loki; Jerman iz Begunj, pač Andrej, lastnik begunjske graščine, pod katero je spadal tudi Prešernov rojstni dom v Vrbi; Podliznik, organist v Radovljici; Kračman, učitelj v Šmarju; Jožef Glaser, organist v Radečah; Černe, župnik v Senožečah; kaplan Karge in organist Viktor Roba v Idriji; dr. Mayer in župnik Stekar v Vipavi; neki Pieken v Postojni; Janez Japoth, dekan v Feldkirchenu; dekan Kuschmann v Ziljski dolini.[406] Torej razen Kračmana[6] nikdo, ki bi bilo o njem znano sicer kako zanimanje za slovensko pisano besedo. Za Vodnikovo in Zoisovo zbirko filharmonikarji po vsej priliki niso vedeli, sicer bi je ne bili prezrli.

Zbirka,[406] ki jo je polagoma dobila filharmonija, je obsegala končno 174 slovenskih in 136 nemških tekstov ter k slovenskim tekstom vsaj 49 melodij. Duhovne pesmi so poleg posvetnih prevladovale. Marsikaj kaže, da zbiratelji niso prav razlikovali med narodnim in psevdonarodnim blagom: nemške pesmi iz Senožeč, Vipave in Postojne, ki jih gotovo ni pel narod, ampak so spadale k pevskemu repertoarju redke inteligence; priložnostni slovenski verzi, ki se nanašajo na vojno službo 1809—1813, slovo p. Paškala Skerbinca itd.; nemška „operetta à 8 personne" iz Ziljske doline.

Filharmonija je dne 7. januarja 1820 poslala zbirko deželni vladi, a ta na Dunaj. Študiju slovenske narodne pesmi in zlasti še njenih melodij bi bila storjena velika usluga, če bi bila zbirka izšla v tisku, se ohranila na Dunaju,[389] ali v Ljubljani.[268]

Med primorskimi „slavisti" sta bila 1813—1819 aktivna le dva duhovnika: Stanič iz goriške in Bilc iz tržaške škofije.

S t a n i č, jožefinski,[310] a veseljaški pedagog, se je menda šele sedaj prav zavedel svojih zmožnosti in si določil življenjsko pot za literarno delo med Slovenci. Njegovo pravo stremljenje se kaže v njegovem gospodarsko-socialnem delu v Ročinju: trudil se je za šolo, učil v šoli petje, telovadbo in astronomijo, pridobival kmete za umno sadjerejo in novo orodje, skonstruiral poseben voz za prevažanje telet v Gorico, nastopal proti trpinčenju živali, cepil ljudi proti črnim kozam[310] itd.

Človek te usmerjenosti je mogel upoštevati verz le kot sredstvo za dosego nabožnega ali gospodarskega namena. Delo, ki ga je pač že prej začel,[308] je sedaj menda še vneteje nadalje-

val: od hiše do hiše je nabiral stare pesmi, da jih očedi vsega, kar se mu je zdelo prekosmato, in jih v novi obliki, a s staro melodijo zopet spravi med ljudi. Sedaj je nastalo gotovo tudi več njegovih izvirnih pesmi, dasi sta izpričani le dve: „Na moje lube šolerje in šolerce", ki jo je 1816 dvakrat sam natisnil, enkrat na posebnem lističu,[310] drugič[310] obenem s ponatisom Japljevega[309] prevoda sekvence „Stabat mater dolorosa" v Ročinju;[80] „Zdihovanje ovčic po pastirju", ki jo je zložil 1818, ker je Jožef Balant,[6] ki ga je cesar imenoval za goriškega škofa 8. marca, prejel posvečenje šele 22. novembra 1818, a stolico zasedel šele 10. januarja 1819. Gotovo je širil Stanič vse take svoje pesmi med ljudstvom z melodijami vred, bodisi da je svojim tekstom melodije sam zlagal, bodisi da jih je podtikal že znanim napevom.[130] Kot pravi jožefinec je Stanič želel, naj novi vladika „ko cesar, kater'ga ime nosi" (Jožef II.), „tamo (temo) raztrosi", „trud ino luč razširi, čednosti miri."[310] Kakor prvi znani Staničevi verzi so bili tudi novi metrično pravilno grajeni, sicer pa plodovi racionalista in utilitarista, ki ni iskal pesniškega izraza in umetniškega okrasja, ampak se zadovoljeval, ako je mogel suhoparni rimani nauk s prikupno melodijo med ljudstvom razširiti. V tem stremljenju je postal okoli 1815—1816 pozoren na Beckerjev „Mildheimisches Liederbuch".

Nemški filantrop Rudolf Zacharias Becker[311] je bil učitelj na zavodu filantropinističnega pedagoga Basedowa v Dessaui, ko ga je 1781 berlinsko nagradno vprašanje, „ali je koristno, ljudstvo varati", napravilo za vplivnega ljudskovzgojnega pisatelja. „Mildheim" je simbolno ime za srečno vas, ki je nastopilo najprej v Beckerjevi poučni knjigi za kmete (Noth- und Hilfsbüchlein), potem pa v naslovu pesmarice, ki jo je izdal Becker prvič 1799 v Gothi, nato pa še na primer 1801, 1804[37] (318 pesmi), 1815 (predelane izdaje z 800 pesmimi). Becker, ki je iskal za svojo pesmarico tekstov z namenom, da opozarja človeka pri vsem dejanju in nehanju na njegov duševni namen, je razpisal glede nekaterih neobravnavanih tem celo nagrade pesnikom, da bi zlagali pesmi v smislu njegovih namer. V zbirki so res zastopani nemški pesniki zelo različnih struj in tudi zelo različnih cen: anakreontika Gleim in Hagedorn; filantropi Weiße, Overbeck in prireditelj sam; dunajski prosvetljenec Blumauer; borci proti racionalistični poeziji, kakor so bili Stolberg, Voß, Mathias Claudius, Hölty ali Schubert; Lessing, Herder, Bürger, Goethe, Schiller; Mathisson, Richter; romantika brata Schlegla. Poleg teh

imen pa je bilo v knjigi zastopanih tudi precej verzifikatorjev, o katerih nahajamo v nemških literarnih zgodovinah malo poročil ali pa nobene besede: Burman, Rudolphi, Franz Ludwig, Schwarzbach, Cnyzin, Patzke, Pape, Emilie Spangenberg, Segelbach, Schall, Hoffmann, Tröschel, Stamford, Mahlmann. V skupinah, v katere je Becker svojo izrazito utilitaristično zbirko razdelil, se obravnavajo: I. „Krasota sveta in vseh stvari božjih, ki jih človek okoli sebe vidi, sliši in uživa"; II. „Človek, njegova narava, njegov življenjski namen, njegove lastnosti, čednosti in grehote, različni spoli in starostne stopnje"; III. „Človek v družbi z vrstniki, kot prijatelj in življenjski tovariš, državljan in sodrug do smrti".[311] Že ti naslovi opozarjajo na izrazit pedagoški pomen, ki je vodil prireditelja mildheimske pesmarice.

Medtem ko je Pohlin, prvi slovenski pisatelj, ki je segel po Beckerju, da ga presadi, segel po njegovem delu „Noth- und Hilfsbüchlein," se je morala zdeti Staniču Beckerjeva pesmarica tembolj kakor nalašč ustvarjena za njegove namere, ker je namenoma mešala z resnobo šegávost, ki jo je tudi ta nenavadni slovenski duhovnik, ki je ljubil vse žive stvari, zelo rad imel. Stanič se je z vnemo lotil prevajanja ter je prevel 1817—1819 iz Beckerjeve pesmarice 22 pesmi. Toda njegov izbor avtorjev je jasen dokaz, da mu je bila estetska vrednost pesmi postranska stvar: med pesniki, ki jih je prevedel, so bolj znani le Weiße, Overbeck, Blumauer, Hölty, Mathisson in Richter, vsi drugi so mrtva imena.

Stanič je bil svojim prevodom iz Beckerja oster sodnik. To kažejo nemške opazke, ki jih je nekaterim prevodom pripisal: „trpi prozodično silo"; „vendar srednja"; „mnogokaj zeló slabo"; „je slabša kakor srednja"; „je pod srednjo mero."[314]

Ročinjski vikar je pač kakor Jarnik imel občutek, da slovenski laže oblikuje v vezani kakor pa v nevezani besedi. Najbrže se je glede pripomočka v prozi tudi zanašal na proizvodnjo sosednih okolišev: kakor je pisal ljubljanskemu šolskemu referentu Balantu, „naj jim, kolikor premorejo, bukvic za šolarje pošljejo",[297] tako si je oskrbel najbrž tudi lekcionarje in nabožne knjige iz Ljubljane, sadjerejo po 1817 iz Celovca itd. Edini ohranjeni primer njegove proze v tem času je „Prošnja za dobro lejto" iz 1817,[313] a napisane je imel tudi pridige.[312]

Kakor se v Staničevih verzih ne kažeta niti pesniški dar niti umetniška ambicija, ampak le racionalistični utilitarizem, tako pritiče tudi njegovemu jeziku le podrejen pomen: poznal je

kranjski literarni jezik, toda ni pazil niti na jezikovno čistočo niti na doslednost ter je daleč za razvojem na Kranjskem.

Za slovensko celokupnost ni pomenil Stanič skoraj nič, za slovensko ljudstvo v primorskem okolišu, a zlasti še v Kanalski dolini pa izredno mnogo.

Vloga B i l č e v a se je v primeri s Staničevo pevsko in ljudskovzgojno morala zdeti učena.

Predvsem se je Bilc zopet oprijel namere, da predloži javnosti svoj reformirani slovenski črkopis, ki ga je moral po tretji korekturi odložiti.[28] Proti koncu 1816 je prosil cesarja, da sme črkopis objaviti, češ da ga slavisti hvalijo. Svoj načrt je forsiral tudi še pozneje in brez ozira na Metelkov izdelek, ki mu pač ni ostal neznan. V pismu Vodniku z dne 4. januarja 1818 je svoj „y" za poluglasnik vneto zagovarjal, in to z očitnim namenom, da odkrhne ost ljubljanskim ugovorom. Tudi referentu Ravnikarju je pisal v tem smislu, toda brezuspešno: Ravnikar je Bilčev načrt tem laže proglasil za nezrelega, ker je poznal Metelkovega.[6]

Verjetno je, da je Bilc tudi na svojih dušnopastirskih postajah zložil več slovenskih pesmi,[303] vendar se je ohranila samo elegija, ki jo je zložil 1819 pod nemškim naslovom na Vodnikovo smrt: Elegie auf den Tod Vodnik's in der krainisch-slavischen Sprache, gedichtet von Franz Bilz, seinem Freunde.[180] V elegiji preseneča spretna verzifikacija in zanos. Njegov romantični pesniški aparat je ostal isti, ki si ga je osvojil že v Ljubljani: „Slovina = Slavenfreundin, Slavengöttin"; „Slovenija = Slavenland"; „Slovenčavc = Slavist" itd.[6]

Na Primorskem je nastal v tej dobi še en slovenski rokopis, če štejemo sem tudi Košano, ki je pripadala takrat še tržaški škofiji.[200] To so „Litanije Napoleonove, za ilirske dežele", ki jim je bil avtor ali vsaj lastnik košanski kaplan Franc Z a n i n i, pri katerem jih je bilo mogoče do 1840 prepisovati.[337] Litanije ne pričajo samo o avtorju, ki je bil vsaj okoli 1815, ko je Napoleonova zvezda že ugašala, velik nasprotnik francoskega cesarja ter umel zbrati ob vodstvu pripravnega litanijskega formularja vse, kar se je dalo v imenu nabožnih, a malo jasnovidnih Slovencev Korzičanu očitati, ampak so obenem dokaz o avtorjevi izraziti jezikovni spretnosti, kajti znal je najti za svoje sovraštvo dolgo vrsto primernih izrazov.

Koroške „slaviste" je kazalo delo 1813—1819 vkljub pripadnosti k dvema gubernijema kot delavce istega okoliša.

Jarnik[6] je bil poleg Vodnika in Ravnikarja 1813—1819 najvplivnejši slovenski pisatelj, ki je družil do neke stopnje z literarno ambicijo ljudskovzgojni pravec, a brez ozira na petje. Njegovo veselje do verzifikacije je sicer odmiralo, vendar so nastale pač v teh letih pesmi: Pustna (Pojte nòter v hišo k nam);[216] Bog vas primi, drugobart nas pokliče Bonapart;[216] Prijazna je glava;[216] Ves svet brez prijatelja.[216] Glede pesniških sredstev se ni izpreminjal, vsebina je v več ozirih zanimiva: prva pesnitev se oslanja na narodni običaj; v drugi govori pesnik v imenu slovenskih Koroščev, ki so prišli z zavezniškimi vojskami 1814—1815 v Pariz ter zafrkljivo menijo, da jih Napoleon „drugič kliče" in da naj Francozi s šampanjcem in burgundcem vrnejo, kar so si na Koroškem izposodili;[336] tretja je vzporednica k Vodnikovemu „Zadovoljnemu Kranjcu".

Toda v publicistiki iz 1813—1819 se kaže Jarnik še veliko bolj ljudskega prosvetitelja kakor v novih izvirnih istodobnih verzih. V to smer ga je naklanjalo deloma lastno uvidevanje, deloma pa tudi celovški tiskar in založnik Joanez Leon,[3] ki je želel dobiti slovenskih tekstov, katere bi ljudstvo rado kupovalo. V nemškem pismu Kopitarju z dne 23. marca 1814 se ta Jarnikova usmerjenost jasno opaža: „Nedostajanje ljudskih in mladinskih spisov je zelo veliko, tu bi imel veliko in širno področje vsakdo, ki čuti veselje in sposobnosti za delo; toda za obširno in bogato žetev je malo ženjcev. Morebiti se v kratkem sam lotim dela, da prevedem kak spis za našega kmeta. Izbrali bi delo lahko Vi. Tudi zaradi molitvenikov me g. Leon često nagovarja."[241] Medtem ko mu prireditve dela o toči še vedno cenzura ni hotela vrniti, so izšli štirje njegovi teksti v tisku: Zbèr lépih ukov za slovensko mladíno, Is némškiga ino latinskiga prestavlenih, iz staroslovenskega ino pemskiga preravnanih, nikotérih pa novo zloženih 1814; Pustna (Carinthia 1815, št. 5); Molitne bukvice za otroke 1817; Sadje-reja ali nauk kako se more prav lehko... sadje sadobiti. Iz niemškega v slovenji jezik prenešen ino pomnožen 1817. Vse tri knjižice mu je natisnil in založil Leon.

„Zber", ki jo je dobil od Wintra septembra 1813, je poslal v cenzuro šele marca 1814, in sicer na Dunaj, kjer je Kopitar opravil cenzuro do 10. maja 1814.[241] Prvotno je ta knjiga za mladino obsegala pesmi (Bučelica,[176] Herkul na razpotju,[23] Zvezdje,[176] Fridolin ali hod k Fužini[23]); poetično meditacijo v prozi o „Ču-

tovih v enim spomladnim jutri"; prevoda dveh racionalističnih člankov proti praznoverju in romanju iz celovškega bogoslovnega glasila „Linzer theologische Monatsschrift" (Razgovor med enim fajmoštram ino eno farmanco od žegnanih reči; Razgovor med enim fajmoštram ino eno kmetico od božjih potov); Nauke v podobah (iz Ciprijana, Kasiodora, sv. Ambrozija, sv. Hieronima in Aristarha); 15 „Basni, které se Ezopu perpišejo", prevod iz latinščine. Ko je bila cenzura že opravljena, je pomnožil rokopis še s tremi dodatki, za katere je od cenzorja Kopitarja dne 10. maja 1814, preden je dal delce v tisk, naknadno prosil dovoljenja: iz Raićevega slaveno-serbskega „Cvetnika" iz 1802, ki mu ga je posodil internirani srbski metropolit, je prevedel 8 „Drugih naukov v podobah", a iz čeških knjig, ki mu jih je poslal Kopitar obenem z izvestjem o cenzuri delca in s sodbo o jeziku, je do 10. junija 1814 prevedel 13 „Drugih Ezopovih basni" in „100 pemskih pripovesti" (pregovorov).[241] Knjiga, ki je bila dotiskana kake dni po 5. juliju 1814,[241] je bila namenjena za šolsko darilo; bila je druga[77] mladinska slovenska knjiga, ki zasluži to ime, obenem druga[77] slovenska knjiga, ki ima prevode iz slovanskih književnosti.

„Sadje-reja", prevod Geigerjeve „Obstbaumzucht",[23] je bila dne 23. marca 1814 še pri Grundtnerju, ki je Jarnika za delo pridobil in imel tudi namero, za delo napisati uvod. Marca 1814 je bil pri spisu iz Grundtnerjevega peresa le neki „mali katalog", vse drugo je opravil Jarnik, ki je menil, da je „delo sicer končano, a v grobem slogu".[241] Čeprav je imel tudi Leon bakroreze že gotove,[241] so vendar pretekla še tri leta, preden je prišlo na knjižni trg. Grundtnerjeva bi utegnila biti v knjižici uvodna „Besieda na kmete, inó na vsakega, ki le za štiri pedi zemlje ima". Bila je to prva knjiga, ki je poučevala slovenskega kmeta v njegovem jeziku o zelo važni panogi narodnega gospodarstva.

Jarnikov molitvenik je prvi specialni slovenski molitvenik za otroke ter je prirejen pač ob vodstvu nemškega teksta.

Jarnik je prvi slovenski pisatelj, o katerem je izpričano, da je laže oblikoval v vezani kakor v nevezani obliki. Dne 23. marca 1814 je namreč pisal Kopitarju (nemški): „Pogosto se mi zdi, da laže izdelujem metrične prevode kakor pa prozaične; toda ali nam ne pomaga pri tem bolj naš pravilni jezik, ker se dajo dovršni glagoli z dovršnimi in nedovršni z nedovršnimi tako lepo rimati, da se momentano dejanje ne zgreši tako lahko? Sploh je

slovenski jezik za poezijo in za obravnavanje zgodovine menda odlično pripraven".[241]

Jezikovno Jarnik Vodnika ali Ravnikarja ni dosegal, vendar je z delom in v pismih dokazoval, da je čutil upravičenost njunih prizadevanj za čisto in domačo slovenščino. Želel je sicer biti predvsem razumljiv svojim Koroščem, vendar se je oziral tudi na slovensko celokupnost. Glavno navodilo mu je bila Kopitarjeva slovnica, o kateri pravi v uvodu k „Zberi": „Nova v Lublani v — létu 1808. od gosp. Kopitarja na svetlobo dana gramatika je nam v — našim jezíku en nov pot pokazala, kako bi mogli čisto slovenščino pisati, govoriti, ino tako po malim se drugim Slovencam približovati. Bog dal! de bi vsi pisarji njegove lépe opomene nasledovali!" Po Kopitarjevi slovnici si je prikrojil Jarnik tudi svoj pravopis. Vendar je glede na jezik in pravopis rahla razlika med Jarnikovimi spisi za šolarje (Zber) in izobražence (pesmi) ter kmete (Sadje-reja).

V uvodu „Na bravca" v „Zberi" zagovarja tale pravopisna pravila: jutro namesto jutru; dal n. dav; svet n. sviet; róg n. rueg; kléšče n. kléše; k — meni n. k' meni; dobrej ženi n. dobri ženi; ki—ka—ko n. katéri-a-o; množina nebesa n. nebese. Pri tem opozarja svoje koroške Slovence, da ga vodi ozir na Kranjce, „Slovence na Štajerskim" in „druge Slovence" (Slovane). Tudi izmed drugih zagovorov so nekateri zanimivi: K pisavi „k— meni" n. „k' meni" pristavlja, da „za zglasnikami k, v, ino s v — našim moškim izrekovanju níkoli ní en samoglasnik izpuščen"; „dobrej ženi" zagovarja s koroškim izgovorom „dobrega", dasi piše sam po kranjski tradiciji v „Zberi" dobriga.

V „Sadjereji" ima ne le bolj koroškokmečki jezik kakor v „Zberi", ampak tudi bolj koroški pravopis: videv n. videl; riesn n. resen; obrašen n. obraščen; z' rajnišam n. z-rajnišam; itd.

V kako dobrega poznavalca slovenskega jezika se je Jarnik polagoma razvijal, kažejo njegove pripombe k Ravnikarjevemu „Pripomočku", ki jih je poslal s pismom z dne 10. junija 1814 na Dunaj Kopitarju.[241] Cela vrsta Jarnikovih korektur je namreč sprejemljivih in vrednih uvaževanja: lehko n. lohka; zapoved n. zapovd; jaz (s pozivom na dolenjski govor) n. jes ali jest; kakoršniga n. kakoršiniga; zvezd n. zvezed; svétel n. svítel; germovje n. germoje; sicer n. scer; družina n. drušina; do se dobe n. do sih malo; povsod n. povsot; zlo-zlega n. zleg-a; maščovati (rächen) n. mašovati; mig n. okomig; vmerl n. vmerel; rešilo (Lösegeld) n. odkupšina; zakonski n. zakonjski; sveti Duh n.

svet Duh; v večni ogenj n. v večen ogenj. Seveda ima koroški slavist v tej zvezi tudi nekaj ponesrečenih predlogov: pečo n. peko za pečejo; prejde n. preden; sparca n. soparca; vekoma n. vekomaj; henja n. jenja; vsapričijoč n. vsigapričijoč; časama.

Duhovnik Matija Schneider je menda avtor pesmi in drugih izdelkov v izgubljenem rokopisu, ki ga je poznejši najditelj[242] V. A. Globočnik takole opisal (nemški):

»Na naslovnem listu rokopisa, ki šteje 384 strani, je napisano (v bohoričici): „Basne. Tud za poskušino“[318] in niže datiranje „Vrata, 12. oktobra 1817“. Te „Basne“ so napisane torej v Vratih med Trbižem in Beljakom ali so bile tam vsaj prepisane, vendar bi bilo napačno, če bi kdo po datiranju ali najdišču sklepal, da je bil pisec doma v okolici Vrat ali Podkloštra.[319] Narečje teh del je namreč isto, ki ga govorijo v bližini Velikovca in upravičen je sklep, da je avtor pač živel v Vratih, a bil rodom iz velikovškega okrožja...[320] Na drugem listu čitamo zopet besedo „Basne“ (pesmi) in pod tem napisom v lepi frakturni pisavi in z lepo inicijalko „En Wivat Illyry“, iz česar se sme sklepati, da je imel pisec precej razvito nacionalno zavest.[321] Na tretjem listu se začenjajo pesmi (v celem jih je 42)...[176] Skoraj v vseh pesmih se omejuje avtor na poetično variiranje svojih narodnih nazorov in čustev, pri čemer je treba omeniti, da svoje slovansko poreklo mnogo samozavestneje in pogumneje naglaša[322] kakor njegov sodobnik Valentin Vodnik. V pesmi „o bodočnosti Slovencev“, ki je zložena v toplih patriotičnih izrazih, preklinja z ostrimi besedami nemarnost v obravnavanju narodnih vprašanj in roti svoje sorojake pri spominu na njihove slovanske matere, naj delajo z vsemi sredstvi na to, da bodo vzgajali starši svoje otroke v slovanskem duhu, kajti drugače postanejo žrtev „sedmeroglavega nemškega zmaja“. Živahno se pritožuje zaradi težnje kmetov, ki je običajna zlasti na Koroškem, da si prisvajajo nemščino ter se je poslužujejo na škodo materinščine, in na koncu kliče na pomoč slovanske brate, naj podpirajo ogroženo slovenstvo v borbi za obstoj. „Z našim poginom, pravi v proroškem tonu, razbijejo Nemci vrata, ki vodijo v srca južnoslovanskih dežel, naš padec bo imel za posledico, da bodo kmalu na krvavem Kosovem polju vladali Nemci, kakor žalibog že sedaj na Gosposvetskem.“[322]

Zaradi kurioznosti naj se omeni tukaj pesem, v kateri opeva avtor v epični širini največje dobrotnike Slovencev, njihovo živ-

ljenje in njihove zasluge,[321] in sicer so to: Primož Truber, Janez Vajkard Valvasor, Sigismund Zois,[323] Janez (!) Dobrovský[324] in Napoleon I.[325] „Še ne" je naslov pesmi, v kateri se Dobrovský iz liste slovenskih dobrotnikov zopet črta. Najprej slika avtor zasluge Dobrovskega za Slovane in sodi, da so sicer znatne, a vendar ne tolike, da bi dajale (Dobrovskemu) pravico, odrekati slovanskim narodom bodočnost.[326] „Ti (Dobrovský) si se svojemu narodu odtujil.[326] Na las si podoben Nemcu Schlözerju, ki tudi ima Slovane samo za objekt raziskavanja in nima niti srca niti smisla za naše želje in naše stremljenje.[327] Toda obžalujem Te, veliki Dobrovský. Ako bi se bil postavil na naše čelo, Tvoje ime bi bilo neminljivo, tako pa Te pozabijo, še preden preteče to stoletje." Pesnitvam pritiče v prvi vrsti zgodovinska cena, kajti z umetnostnega stališča jih ne moremo presojati z običajnim merilom, ker so eminentno tendenciozne. Dokaz so, kako zelo je avtor svojo narodnost ljubil, in kažejo nam živahno zanimanje, s katerim so gledali inteligenčni krogi koroških Slovencev na politično in literarno stanje ostalih Slovanov.[322] Literarnozgodovinsko so te pesnitve znamenite, ker niso spesnjene v obliki, ki je po Vodniku postala priljubljena, ampak, in to je bil velik napredek, v obliki ôd (v umetni komplicirani obliki). Ako še omenim, da je tehnika teh pesnitev dovršena in njihov jezik v resnici lep, se bomo mogli zavedati pomena tega pesnika v primeri z Vodnikom.

Na strani 171. se začenja drugi oddelek rokopisa, ki je še mnogo zanimivejši in pomembnejši od prvega, kajti vsebuje popolno dramo v verzih (peterostopnih jambih) iz narodne zgodovine. „Ulrich Graf Celsky.[328] Ena igra v treh aktah" se glasi naslov. Ein Drama in drei Akten ...

V prvem aktu[330] nam predstavlja pesnik tamburja z imenom Korenic in njegovo ženo Milko,[329] ki sta pri grofu Ulriku v službi. Tambur se znaša nad ženo s pikrimi očitki zaradi njenega vedenja proti Ulriku; „Pijanec je, Nemec in zapeljivec, ki ima najbrž svoje namene s tabo. Čuvaj se ga!" S temi besedami se bobnar poslovi od žene, da nastopi službo, ki ga vodi na grad. Komaj je Milka sama, že pokliče zaupnika, ki naj grofu Ulriku to sporoči. Zaupnik obljubi, da hoče naročilo zvesto spolniti, in Milka zapusti oder, na katerem nastopi njena sestra, ki skuša pridobiti zaupnika zase. Izroči mu pismo za bobnarja. Akt se zaključi z dolgim monologom, v katerem slika sestra tamburjeve

žene svojo neopaženo ljubezen do grofa Ulrika in trpljenje, ki ji ga je ta ljubezen povzročila.

V drugem dejanju leži grof Ulrik bolan zaradi ran, ki jih je dobil na svojih številnih pustolovščinah.[328] Ob pismu, ki mu ga prinese bobnaričin zaupnik, pozabi vse bolečine ter zaupnika bogato obdaruje.[330] Prav ko hoče oditi na sestanek, vstopi njegova sestra, ki mu je med boleznijo stregla. Zaman ga skuša pregovoriti,[328] naj ne zapusti gradu, za vse dobre nasvete je gluh in hitro odide. Gospa Berta hoče hiteti za svojim bratom, toda to prepreči vstop bobnarja, ki jo pride prosit, naj vpliva na grofa v tem smislu, da ga prestavi na drug grad. Na vprašanje o vzrokih govori bobnar o nevarnostih, ki jih povzroča njegovi ženi grofovo veselje do pustolovščin, in prizna, da bi svoje divje narave ne mogel brzdati, če bi spazil grofa pri nedovoljenem dejanju. Gospa Berta obljublja, da hoče storiti vse, kar ji bo mogoče, ter odpusti bobnarja. Zavesa pade.[330]

Tretje dejanje. Scena predstavlja vrt ob tamburjevi hiši (v Celju).[331] Večer. Bobnarica sedi zamišljena v senčnici, ko stopi k njej gospa Berta, grofova sestra, ter jo svari pred bratom. Toda poročilo zaupnikovo, da je grof Ulrik v hiši, jo prisili, da odide in bobnarica gre za njo. A usoda v podobi Milkine sestre je prisluškovala in sestra se odloči, da se hoče nad grofom, ki je zavrgel njeno ljubezen, maščevati. K tamburju pošlje njegovega hlapca, da bi varanega soproga obvestil o grofovi navzočnosti v hiši, ter ima zopet dolg monolog, da izpolni pavzo do hlapčeve vrnitve.[330] Hlapec se vrne z bobnarjem, ki se besen zakadi v hišo[328] ter se vrne s krvavim mečem v roki.[331] (Konec drame je sporočen v nemških peterostopnih jambskih verzih:)

Der Graf ist todt, die Ehre ist gerächt,
Die Ehre, die so gröblich er verletzt.
Mein Weib — sie ist's nicht mehr — hab's ich geschont,
Denn ich verachte es.[331]

Schwester:
Ach Gott! Ach Gott!

Tambour:
Nun treuer Knappe, sattle rasch mein Pferd!
Jetzt heißt es flieh'n.

Knecht:
Von Cilli flieh'n, wo man so lustig lebt.
Warum denn dies? Weil ihr ein Weib gehabt,
Das untreu war? Dies sind gar viele noch.[328]

Če gledamo kritično na stvar, je dramatska cena te tragedije enaka ničli. Dejanje je revno, sujet je bil obrabljen že v časih, ko je naš avtor pisal, in je tako plehek, da bi tudi resničen pesnik napravil komaj iz njega komad, ki bi učinkoval na odru. Zanimivo pa je dejstvo, da je ta drama prav za prav dramatizirana narodna pesem, ki se še danes poje v slovenskih predelih Štajerskega in Koroškega in pripoveduje, da je grof tako dolgo lazil k lepi bobnarici, da ga je spazil „mož srditi" in zabodel.[328] Tudi v narodni pesmi zapove bobnar svojemu hlapcu, naj pripravi konje za beg in tudi tu obžaluje filozofski hlapec dejanje:

Vse to zavolj ene žene,[331]
Zavolj žene nepoštene.

S temi besedami se konča narodna pesem in tudi naša drama.

Tretji in zadnji oddelek rokopisa od strani 314. dalje nima za literaturo nobene vrednosti, označuje pa avtorja tudi kot filološko in zgodovinsko šolanega moža. To so kratke beležke, nekak dnevnik, na žalost brez letnice. Pod datumom 14. februarja (pač 1818?)[332] opisuje avtor vtis, ki ga je napravilo nanj čitanje spisov Dobrovskega. Lepe gradove si zida v oblake, ko v proroškem tonu zatrjuje, da bo ozemlje, ki je bilo nekdaj slovensko, zopet „naše", še preden poteče devetnajsto stoletje. 28. julija (1818?): „Gospod Dobrovský[333] mi je odgovoril nemški. To je infamno!"[334] „26. avgusta (1818?) Jutri[332] odpotujem. Pisal sem Kopitarju, toda noben... (pač: odgovor ni prispel) —"[335] s temi besedami se konča zanimivi rokopis.«

Tako opisuje ta rokopis V. A. Globočnik, ki ga je 1888 našel.[242] Ker je rokopis sam danes izgubljen, na mnoga vprašanja, ki se vsiljujejo, sicer ni mogoče odgovoriti in sploh opisa ni mogoče preveriti. Toda izvzemši nemške peterostopne jambske verze, ni v opisu nobene navedbe, ki se ne bi dala brez težave spraviti v sklad s prerodno miselnostjo in s književnim stanjem na Koroškem 1810—1818 ali z domnevo, da utegne biti avtor pesmi, drame in beležk v vratenskem rokopisu iz 1817 koroški duhovnik in preroditelj Matija Schneider. A tudi nemški peterostopni jambski verzi niso tako sumljivi in nerazložljivi, da bi zaradi njih smeli odklanjati mnenje tistih, ki verjamejo v pristnost poročila o vratenskem rokopisu iz 1817,[338] in sprejeti skepso tistih, ki dvomijo o eksistenci rokopisa ali vsaj o eksistenci tra-

gédije „Ulrich graf Celsky".[339] Zadovoljiti se je pač treba z opisom, ki ga loči od nastanka rokopisa skoraj sedemdeset let, ter čakati, da srečna nova izsleditev odgrne zadnji košček skrivnostne zavese.[340]

Učeni pisatelj, čeprav najbrž ne mož s preroditeljskimi tendencami, je bil po vsej priliki tudi prireditelj prve slovenske koroške pasijonske igre: „K o m ö d i e o d K r i s t u s o v i g a t r p l e n j a, katiro so nekdej na te veliki četrtig inu na te velikonočni pondelik v Železni Kapli špilali".[278] Igra vsebuje tri dele s prologi k vsakemu delu in sklepno igro na koncu tretjega dela. Prične se s prizorom zadnje večerje ter zaključi z dogodki ob Jezusovi smrti. V sklepni igri nastopajo Kristus kot sodnik, Duša, Lucifer, arhangel Mihael, Marija in več hudičev. Robatosti, ki v pasijonskih igrah niso nenavadne, se prireditelj na splošno izogiba, vendar mu jih je nekaj ušlo, na primer v pesmi stražnika ob Kristusovem grobu:

Mi smo žounierji, mormo na vahteh stati,
Krajcarjou mau mamo, pijemo pa radi.
Döčle se nam ponujajo, mi bi jih tudi radi,
jim pa vina nič ne kupimo, poli smo pa ti zadnji.
Moja döčva je šikana, časih je tudi luba,
časi pa rada postrieže bol koker ena druga.
Ma pa niederc ves židan, rokauce obrane,
čeule durhnatarske, štumfe...

Jezik v rokopisu kapelske pasijonske igre ni narečje, ki se govori v Železni Kapli, ampak „prevladuje v njem podjunsko narečje"; „poznajo pa se v jeziku tudi sledovi gorenjščine, tu pa tam nemara tudi Pohlinovi in Gutsmannovi".[278] Prav jezik govori proti domnevi, da bi šlo za neštudiranega kmečkega prireditelja, čeprav bi govorila za to gradba verzov, ki so često ritmično nepravilni. Pri ugibanju o času nastanka je treba upoštevati dva momenta: opombo v naslovu, da so igro „nekidej... v Kapli špilali" in letnico 1816 (brez navedbe zveze) na notranji strani platnic. Igra je bila pač prirejena pred 1816, a da bi morali njen postanek pomakniti na konec 18. ali na začetek 19. stol.,[278] torej daleč pred 1813, ni potrebno. Znan je samo rokopis, ki so ga rabili za predstave v Kapli.[278]

Najstarejša slovenska koroška pasijonska igra je zelo zapoznel odmev primera, katerega so dajali koroški Nemci Slo-

vencem vsaj že tri sto let: rokopisno gradivo nemških koroških pasijonskih iger samih sega namreč nazaj do 16., sklepna igra je nastala vsaj v 17. stol. Morala se je po zatonu zanimanja za protestantska gesla umetnost čitanja iznova začeti med Slovenci širiti, preden se je mogel kdo odločiti, da jim nakloni igro, ki so se je morali iz rokopisa učiti.

Prav tako delavni kakor učena pisatelja in pesnika Jarnik in Schneider so bili tudi nekateri kmetski primitivni koroški pisatelji, ki so pisali v svojem narečju brez globlje literarne izobrazbe in brez vsakršnega spremstva prerodnih misli in namenov, a vedno ob naravnem upoštevanju svojega jezika, čeprav so razumeli tudi nemščino ter poznali vsa oficialna prizadevanja za njeno širjenje med Slovenci. Izpričano je v tej dobi le delo Šusterja — Drabosnjaka, a aktivnih jih je bilo najbrž več, ker Rož si je pri poznavalcih razmer pridobival zaradi teh kmetov ime slovenskih Aten.[348] Kdor daja vsaj nekoliko pomena tudi sociološkemu vidiku v literarni zgodovini, mora brez ozira na estetsko vrednost upoštevati tisto delo bukovnikov, ki je sto let med slovenskimi koroškimi kmeti bilo živo ter se v novi obliki tudi pri drugih pobožnih Slovencih uveljavlja.[307]

Andrej Šuster, p. d. Drabósnjak je napisal največ takih del v času, ko je še bil posestnik kmetije „Zvrhnjih Drabosenj", ki je bila ob njegovem rojstvu 1768[349] še pod kostanjskim župnikom, tik pred njegovo poroko 1793[341] pa pripadla strmškemu zvonu.[282] Kmetija, do katere prideš, če se napotiš iz Vrbe ob Vrbskem jezeru skozi Dvor proti Kostanjam, a kreneš nad Zvrhnjim Jezercem, namesto da bi šel na Kostanje, na zapad proti Strmcu z župno cerkvijo sv. Jurija,[342] je imela v tem času kmečko hišo-dimnico s hodnikom proti Strmcu, vežo, dimnico in dvema jisbama, hlev, dve paštvi z vežo, kuhinjo in jisbo ter toliko zemlje, da je Andrej Šuster, po domače Zvrhnji Drabosnjak mogel rediti 6—7 glav živine. Zunanjo podobo istega slovenskega „pavra v Korotane" severno od Drave med Vrbskim in Osojskim jezerom, ki se je najtrajneje zapisal v spomin koroških Slovencev, si moremo po tradiciji približno predstavljati: „Drabosnjak je bil mož srednje postave... Bil je gladko obrit, kakor še dandanes stari kmetje v slovenskem delu Koroške. Nosil je hlače in obleko iz domačega platna in sukna. Na klobuku s širokimi krajci je bilo polno »šriftov« zataknjenih... Bil je šalji-

vec..." Menda ga je že rano „rad serkljal".[340] Bil je nekak kmečki vseznalec, ki je kmečko delo rad prepuščal ženi in družini, a sam skušal na druge načine privabljati denar[350] v žep: popravljal je ure, slikal je končnice za panje,[349] itd. Njegova verzifikacija v začetku pač ni imela dobičkarskih namenov, toda če bi bil res on, kakor se sklepa po jeziku in pravopisu, priredil za koroške Slovence prevoda apokrifnih spisov „Kolomonov žegen" in „Delava"[282] in če je prerokoval dekletom ali hodil s kmeti dvigat zaklade,[349] ga je pri tem delu spremljala pač tudi misel, s takimi sredstvi pomnožiti dohodke.[350] Njegov prirojeni dar za izražanje v rimanih verzih se je razvil polagoma v neko manijo: v „rajmah" ni govoril le z Miho Andreašem, s katerim sta mogla tekmovati, ampak ta način govorjenja mu je postajal sploh navada; seboj je nosil zmeraj usnjato torbico, v kateri je imel svinčnik in „šrifte";[349] a kadar je oral, se je dogajalo, da je imel na vsakem koncu njive knjigo, v katero je zapisoval „rajme", ki jih je izumil med delom, ko je korakal s plugom in voli od ogona do ogona.[343]

Nedvomno je prebral mnogotero slovensko in nemško knjigo, pa najsi jo je kupil ali pa si le izposodil. Zaradi knjig je bil že rano v stikih s slovenskimi protestanti iz okolice Podkloštra, kajti le od njih je mogel dobiti na posodo drugi del protestantske slovenske Spangenbergove postile iz 1578, v kateri nam je ostavil edini ohranjeni svoj rokopis, namreč beležko: „Ich Andreas Schuster Ober Drabosnig H. No. 22. Lpo zahvalm za bukve da sta posodl mi je".[346] To pa je bila pot, po kateri so po 1750 prihajali v Rož najbrž tudi prvi rokopisni apokrifni teksti, kakor deli „Duhovne branve" in „Kolomonovega žegna": prvi prevodi takih tekstov so izpričani namreč v zvezi s prepisi protestantskih tekstov v rokopisu ziljskega narečja približno iz dobe okoli 1750:[355] neki Rožanec, ki je bil pod jezikovnim vplivom ziljske tradicije, je dal, prvič pač v času tiskovne svobode pod Jožefom II. (1781—1790), s črkami neznane provenience natisniti „Kolomone žegen"; drugi Rožanec je priredil nekako istočasno za drugo tiskarno prevod „Duhovne branve", ki je izšla nato tudi še v tiskarni „Kolomonovega žegna",[356] in sicer najbrž prej nego v Ljubljani, kjer jo je natisnil Eger okoli 1811.[282] Zdi se, da so bili taki teksti prva literarna šola za Drabosnjaka, ki po vsej priliki ni imel učenega prijatelja, kakršen je menda vplival na Andreaša na drugi stani Drave ter ga krenil nekoliko v drugo smer.

Pač berilo je navajalo Šusterja tudi k zbiranju nagačenih živali, zbiranju podob raznih rastlin[340] in iskanju vedno novih nemških tekstov, ki bi bili prikladni, da jih prevede za svoje slovenske koroške tovariše. Čeprav pa je pomnoževal svoje lastne „šrifte" več let, se jezik njegovih spisov le ni toliko odmaknil od njegove osnove rožanskega kmečkega govora, kakor bi človek pričakoval.

Šuster, vsaj do 1818 upravičeno p. d. še „Drabosnjak", je pisal slej ko prej za primitivne književne potrebe svojih kmečkih tovarišev po vaseh Strmec, Kostanje, Jezerce, Dvor, Vrba, Lipa, Tmara vas, Skočidol, Domčale itd. S pobožnostjo svojih vaščanov je pač še računal, kakor 1811, ko je dal natisniti „Marijin pasijon", torej čisto pravoveren katoliški tekst, katerega mu ni moglo očitati nobeno oblastvo.

Zdi se, da se ga je šele po odhodu Francozov polotila želja, pripraviti svojim okoličanom tekste za slovensko ljudsko gledališče. Na vprašanje, ali je šlo zgolj za vpliv nemškega koroškega kmečkega gledališča, ali pa tudi za vabljivost kapelskega primera,[23] ni mogoče točno odgovoriti, izpričan je samo prvi vpliv. Točno časovno opredeliti se da samo eden izmed tekstov, ki jih je Šuster priredil za ljudski oder: leta 1818., torej v času, ko je še bil „Andrej Drobosnjak ... eni paur v Korotane",[340] je „iz nemčiga v koroško špraho v rajme" napravil sličen tekst kakor neznani študiranec za Kaplo, namreč velikonočno pasijonsko „Komedijo od celiga grenkiga terplenja ino smerti Jezusa Kristusa našiga lubiga gospoda".[367] Okoli 1818, bodisi kaka leta prej ali pozneje, so nastali pač tudi ostali znani Šusterjevi prevodi duhovnih iger: božične o pastircih in treh kraljih;[366] o egiptovskem Jožefu;[341] o Amanu in Esteri;[342] o bogatem zapravljivcu;[343] o izgubljenem sinu.[344]

V samostojnega dramatskega oblikovalca se Šuster ni razvil, ampak je ostal prevajalec, ki se je po vsej priliki točno držal predlog. Točno določiti predlogo ob današnjem stanju dotičnih germanističnih in slavističnih raziskav niti za Šusterjevo pasijonsko igro[278] ali njegovo igro o izgubljenem sinu[344] ni mogoče. S kapelsko pasijonsko igro ni Šusterjeva v nobeni zvezi, izvzemši nekatera mesta, ki slonijo na sv. pismu kot skupnem viru.[278] Obe igri se razlikujeta tudi po obsegu dejanja: Šusterjeva sega le do snemanja s križa in seveda tudi sklepne igre nima.[278] Kakor pasijonsko igro je prevajal Šuster tudi n. pr.

igro o izgubljenem sinu po nemški predlogi, v kateri so bili strnjeni razni elementi večstoletnega razvoja, n. pr. v igri o izgubljenem sinu elementi, ki so prihajali v to svetopisemsko snov izza 14. stoletja dalje.[344] Da Drabosnjak ni računal samo s čitatelji svojih „Komedij", ampak v prvi vrsti z igralci, je pokazal v pasijonski igri, kjer pravi:

> Zakaj moj frajd bi tak biu,
> de bi jest entakaj bratrou dobiu,
> de bi je k tej komedijej cue zbirou,
> ino prou cue komandierou.
> Ali se bojo ani naučiti teli,
> bomo to žalostno komedijo imeli.[345]

V izvirnem Šusterjevem rokopisu se ni ohranil niti en njegov prevod za oder, ampak vsi le v poznejših prepisih, in to z jezikovnimi odmevi krajev, kjer so dotične igre igrali, namreč pasijonsko igro,[347] božično trikraljevsko igro,[341] igro o Amanu in Esteri[342] ter igro o izgubljenem sinu.[344]

Ni izključeno, da pripadajo tem letom še vsaj nekateri izmed ostalih Šusterjevih tekstov: prevod povesti o lepi Mageloni, ki je ostal rokopis, ali izvirni „Svovenji OBACe" in druga knjižica z njegovimi satiričnimi, socialnimi in političnimi obračuni, ki jih je tiskane širil med ljudstvom, bodisi da jih je dal natisniti v Celovcu, bodisi da je sam imel primitivno tiskarno.[349]

Ako je priredil Šuster res[344] prevod pod naslovom „Ena liepa historia od te liepe Magdalone in pa od ta Edelpetra v ani provinciji v Švajci", je naklonil Slovencem za 200—300 let prepozno romantično srednjeveško snov, katere fabula je orientalskega izvora, a se je širila po Evropi s posredovanjem francoske obdelave v obliki romana iz 1453 ali 1457 ter prispela do Čehov in Poljakov v 16., do Rusov v 17. stoletju, pri Nemcih pa doživela proti koncu 18. stoletja v obdelavi romantika Tiecka celo prelitje romantične ljudske knjige v moderne novele visoke umetniške vrednosti.[341]

V „Svovenjem OBACeju, ki opozarja, kakor „Marijin pasijon" iz 1811, že v naslovu na narodno pripadnost pisca in čitateljev, rabi Šuster že drugič pesniško sredstvo, ki ga je rabil prvič v „Marijinem pasijonu", namreč alfabetski akrostih, torej sredstvo, ki se je izoblikovalo v bizantinski literaturi, se ponavljalo v srednjeveški latinski in cerkvenoslovanski, pozneje v nemški, postalo znano v dobi prosvetljenstva 1765 po Obradoviću

Srbom, okoli 50 let pozneje po koroškem kmetu — bukovniku, ki se je seznanil ž njim pač pri kakem nemškem tekstu 17. ali 18. stoletja, končno tudi Slovencem.[341] Šuster, ki je porabil to sredstvo v „Marijinem pasijonu" za prozo, si ga je za verze v „Svovenjem OBACeju" priredil tako, da se v uvodnih verzih nanj ne ozira, od 23. verza dalje pa vsak peti verz pričenja s sledečo črko abecede in to štirikrat ponavlja. Tudi kot literarna panoga je Šusterjev „OBACe" do neke stopnje med Slovenci novost, ker ni do njega slovenskih socialnih in moralnih razmer nikdo s takim očitnim oslonom na nemško poezijo modrih rekov[351] obravnaval.

Nazori,[341] ki jih razvija Šuster v svojem „OBACeju", nam kažejo moža, ki je pač mnogo razmišljal, a ostal vendarle na precej primitivni stopnji pobožnega kmeta svoje dobe, ki se ga jožefinski racionalizem ni prav nič dotaknil. Obravnava tri stanove. Na svoj kmečki stan in njegovo veljavo in čast je zelo ponosen, a očita mu vrsto pregreh, kakor nagnjenje k igri, nezakonsko ljubezen, lažnivost in tako dalje. Fevdalnega problema se naravnost sicer ne upa dotikati, tudi ne našteva posebnih pregreh graščakov in druge gospode, vendar pa zelo vidno naglaša, da živijo vsi od kmeta in da bodo zginili tudi oni, če propade kmet. Zgovornejši je glede duhovščine, ki ji očita pijančevanje, nemoralno življenje, pohlepnost posvetnega blaga, a zlasti še to, da noče biti kmetov priprošnjik, ko se približuje nevihta. Ti verzi, ki obravnavajo vlogo duhovnika ob nevihti, kažejo zelo jasno, da ga besede duhovnikov o zvonjenju proti toči, kakršne so bile Jarnikove v „razgovoru med enim fajmoštrom in eno farmenco od žegnanih reči", niso prepričale, ampak ga pripravile do tega, da jim je naravnost nasprotoval.

Med razmerami, ki jih Šuster v „OBACeju" osvetljuje, je tudi nekaj avtobiografskih podatkov,[358] ki so važni za odgovor na vprašanje, kdaj so ti „rajmi" nastali ali bili natisnjeni.

Na koncu knjižice pravi pisec: „Jaz se šribam Andrejas Šuestar / pa jaz še nism zvo star / jaz mam ane srednje liete / te rajme sim naredov per mojmi dele po lete".[341] Ker só „srednje leta" za moškega nekako leta od 35. do 55. leta,[353] se nam kaže kot terminus post quem non leto recimo 1823, torej čas, ko je na Zvrhnjih Drabosnjah po vsej priliki gospodaril že drug kmet, a naš pesnik — kmet že bil med gostači.[349] Toda ton, v katerem

govori Šuster o svojih razmerah in o svojem „delu po lete", kaže, da je pisal te verze človek, ki je še sam bil kmet, kakor Šuster vsaj do 1818. Vsebina pa tudi opozarja, da „OBACe" ni nastal v dobi Napoleonove Ilirije, ampak v času avstrijske oblasti nad Šusterjevim okolišem: nobena beseda ne spominja francoskih uredb, ki jih je Šuster vsaj s svojega kmečkega stališča verjetno res[350] pozdravljal, s svojega verskega stališča pa nedvomno odklanjal; „grafe noi firšte inu kaižerja samega" ter „edelmana"[349] omenja tako, kakor jih je bilo mogoče omenjati le v avstrijskih časih, ko je bilo avstrijsko fevdalstvo tudi v beljaškem okrožju še ali že zopet trdno; v slikanju ostalih razmer se ne kaže nič takega, kar bi bilo značilno samo za francosko dobo.

Jezik je v „OBACeju" sicer neprimerno slabši kakor v „Marijinem pasijonu", toda to še ni dokaz, da bi moral biti „OBACe" starejši od „Marijinega pasijona": jezik v „Marijinem pasijonu" mu je najbrž kdo popravljal, morda celo župnik, saj je šlo za nesumljiv tekst.

Vprašanje, ali je dal natisniti Šuster svoj „Svovenji OBACe" v kakšni poklicni ali v lastni zakotni tiskarni, mora ostati nedognano, dokler ne bo na porabo več tipografskega gradiva. Ako vsebuje tradicija, kakor da bi bil imel Šuster v nekem času svojo lastno tiskarno,[354] kaj resnice, bi mogla biti izmed njegovih tiskanih del plod take tiskarne le „Svovenji OBACe" in „Latania", ki pričata o tiskarni s primitivno opremo, medtem ko so „Kolomone žegen", „Delavo", „Duhovno branvo"[282] in „Marijin pasijon" izdelale tiskarne, ki so bile oskrbljene z vsemi tiskarskimi potrebščinami.

Na vprašanje, ali gre za legalen ali ilegalen tisk, se pa da približno odgovoriti tudi na osnovi notranjih razlogov: medtem ko utegne biti „Marijin pasijon" iz 1811 legalen tisk, dasi kraj tiska in tiskar v knjižici nista navedena, je nedvomno, da je „Svovenji OBACe" ilegalen tisk, kakršni so bili tudi „Kolomone žegen", „Delava" in „Duhovna banva": kakor bi se bil namreč moral vsak takratni avstrijski cenzor protiviti natisku „Kolomone žegna", „Delave" in „Duhovne branve" zaradi očitnega in grobega praznoverstva, ki so ga širile, tako bi moral natisku „Svovenjega OBACeja" odreči dovoljenje zaradi osti proti gospodi in duhovščini, zlasti še, ker so bile osti proti duhovščini zopet združene s praznoverjem.

Če je imel Šuster zaradi ilegalnih tiskov z avstrijskimi oblastvi kakšne sitnosti, se na osnovi doslej znanega gradiva vsiljuje kot najverjetnejša domneva, da jih je imel zaradi „OBACeja", bodisi v zvezi z brošuro, ki prinaša poleg drugega „Latanio od tah hudah žien", bodisi brez take zveze. Ohranili sta se sicer o tej točki njegovega življenjepisa dve tradiciji: ena trdi, da so nekoč Drabosnjaku vse knjige vzeli, in sicer »Kolomonov žegen«, »Salamonove bukve« in »Sibilje«,[340] druga pravi, da so Drabosnjaku pri Zvrhnjem Jezercu okoli 1820 cerkvena in posvetna oblastva „zaplenila vse knjige in spise", poslala ponje biriča, kateremu „je nekdo ukradel v Dvoru" spis z »Latanio od tah hudah žien«, a kmeta-pesnika v Celovcu obsodila, češ da hujska zoper gospodo".[3] Več razlogov govori ob današnjem gradivu za pravilnost druge tradicije, zlasti tale: obdolžitev, ki jo sporoča ta tradicija, ima osnovo v tiskanem tekstu, čigar avtor je nedvomno Šuster, medtem ko domneva, da bi bil moral Šuster okoli 1790 prirediti po nemški predlogi „Kolomone žegen" in „Delavo,"[282] ni prepričevalna,[355] ker je mogel neki drug neznani Rožanec prav tako prirediti med 1781—1790 za tisk „Kolomone-žegen" z zagovori, rotenji za vzdigovanje zakladov itd., kakor je neki tretji, a zopet neznani Rožanec priredil za tisk „Duhovno branvo" z defenzivnimi teksti za obvarovanje pred nesrečami.

Če so pa ta izvajanja pravilna, potem je treba na tej osnovi nujno napraviti še druge sklepe: domnevo, da bi morali staviti postanek „OBACeja" približno v čas „okoli 1808",[341] je treba nadomestiti z domnevo, da pripada tekst dobi avstrijske restavracije 1813—1820;[3] a domnevo, da bi se neki avtobiografski podatki v „OBACeju" nanašali na konfiskacijo knjig,[341] je treba nadomestiti z drugačno razlago verzov, v katerih pravi pisec: da ga škoda, ki mu je zrasla iz nevošljivosti, „zvo modrega veči"; da mu je prijatelj, na katerega se je „zanesou ..., roče terdu zvezou"; da je imel „dober kruh brez škode vseh ludi" in „v tam bvase velko dnarjou", sedaj si pa ne more pomagati in se more tolažiti le s svojo „dobro vestjo", medtem ko „vino pije moj sovražnik naj gre prate jest".[349] Ker je zelo malo verjetno, da bi si bil Drabosnjak, če bi mu bili spisi že enkrat konfiscirani, kar bi pač bilo prišlo v zvezi s prepovedjo vsakega sličnega udejstovanja, še upal o tem v tisku govoriti, je škoda, o kateri govori v „OBACeju", pač drugačna, ne konfiskacija knjig. Vse

kaže, da je šele „OBACe" na Šusterjevo literarno delo opozoril oblastva in s tem seveda pospešil njegovo gospodarsko propadanje in izgubo posestva.

Ko se preskušajo domneve o Šusterjevem „OBACeju", je treba revidirati[23] tudi domneve o tiskani njegovi brošuri, ki nima skupnega naslova, dasi spada v njen obseg pet delov s posebnimi naslovi: Ena lepa celu nova Latania od tah hudah žien; Spet ena nova očitna spued za piance inu za vinske bratce; Ena žavba, katera je nucna inu potribna use dni naša žiulenja; Ena nova pesem od napitah bratrov; rejmi od mlinarjov. Gre torej: za dve satirični parodiji cerkvenih tekstov: litanij in očitne izpovedi; za moralizujočo parodijo posvetnega praktičnega teksta: zdravniškega recepta; za dva preprosta satirična teksta. Avtorstvo je izpričano, ker je na koncu „Žavbe" beležka: „To je napraulen od Andreja Šusterja Drabosnjaka eniga paura v Korotane". Opravičilo, ki ga daje v predgovoru „Latanie", preseneča: „da bodo (otroci) potlei skuez duhovne bukve raiši kei poiskali, kar bi movo nie od grieha nazai deržati... Inu tudei zatu, scer kier bojo otroci to latanijo več krati brali, se bojo nieh hudobne matere sramvale... tačah falarjov". Posamezne duhovitosti se izgubljajo v banalnostih. Avtobiografski podatek je najbrž v „Eni novi pesmi od napitah bratrov": „In (biti pijanec) je mene sama sram, kier ga tudi rad serklam... V tabernah smo vsi bogati. Žana hodi doma kaker ta rogati. Po tabernah hodi brič, doma pa žana koker sam hudič". Najbrž je tudi „Latania" odmev resničnih prepirov z ženo zaradi slabega gospodarstva,[350] kakor pač merijo tudi „Rajmi do mlinarjov" na resničnega goljufivega predstavnika tega stanu.[350]

Ako smemo „OBACe" pomakniti od 1808 bliže k 1818[23] in je jezik v brošuri z „Latanijo" boljši kakor v „OBACeju" in tisk pravilnejši,[341] potem je domneva, da bi bila brošura nastala okoli 1808,[23] slabo podprta. Njena namigavanja pač pričajo, da gre za čas, ko je Šusterjevo gospodarstvo že drčalo po poti, ki ga je dovedla do poloma,[341] a to je laže združljivo z dobo med 1813—1820 kakor z dobo okoli 1808.

Učenim koroškim „slavistom" svoje dobe Šuster-Drabosnjak ni bil tako znan kakor Andreaš. Dne 10. junija 1813 je poročal Jarnik Kopitarju o treh slovenskih kmetih-pesnikih v Rožu: po imenu znan mu je bil le Andreaš; drugi, ki je govoril tudi la-

tinski, in je torej nekaj študiral, pa je 1812 umrl; tretji bi sicer utegnil biti naš Šuster-Drabosnjak, toda Jarnik ni vedel o njem ničesar poročati, tudi tega ne, da kmetje zelo radi čitajo njegov „Marijin pasijon". Andreaš, ki je imel izrazitejši pesniški dar, je bil učenim „slavistom" pač simpatičnejši, kakor bi jim mogel biti praznoverni Zvrhnji Drabosnjak. Toda koroško slovensko ljudstvo je sprejemalo Drabosnjakove spise, knjige in igre, kakor se zdi, z večjo ljubeznijo kakor Andreaševe verze ter jih prepisovalo in hranilo, da so njegova last še ob stoinsedemdeseti obletnici rojstva tega kmeta-trpina, ki je vsaj deloma tudi zaradi svoje strasti do slovenskih „rajmov" tako slabo gospodaril, da so mu kmetijo prodali ter da danes niti točnega datuma in kraja njegove smrti ne vemo. V tistih slovenskih koroških kmetih, ki so prebirali Drabosnjakove knjige, prepisovali njegove rokopise in poslušali njegovo besedo raz odre, je ostala vez s slovenskim jezikom intimnejša, pripravljenost za odpor proti germanizaciji večja kakor v drugih, pa najsi se je Šuster-Drabosnjak sam tega pomena svojega dela zavedal,[350] ali ne. Kdor išče kamenčkov za razlago dejstva, da se na Koroškem ni ponemčilo še več Slovencev, kakor se jih je, in da slovenska narodna pesem živi med koroškimi Slovenci še tako krepko življenje, kakršnega nam kažejo njihovi zbori, ne more iti mimo Drabosnjaka, pa najsi je to še tako primitiven kmečki oblikovatelj, ki mu zgolj estetskih vrednot v literaturi res ni bilo nič mar.

Medtem ko so v celovškem in beljaškem okrožju študirani „slavisti" in preprosti „bukovniki" tudi 1814—1819 razvijali nenavadno dejanstvenost, med Slovenci v tistem vzhodnem delu Koroške, ki je spadal obenem s celjskim okrožjem pod lavantinskega škofa, ni bilo v istem času skoraj nobenega književnega dela. A tudi štajerski „slavisti" celjskega okrožja, pa najsi so služili v štajerskem, ali v koroškem delu škofije, so kazali v primeri s tovariši v srednjem in zapadnem delu svoje pokrajine zelo malo aktivnosti.

Ješenakova[6] nova izdaja malega katekizma in Aličeve[6] prireditve tekstov za osnovne šole so bile zgolj prevodi nemških osnovnošolskih knjig.

Najizrazitejši literat v celjskem okrožju je bil Zupančič, v čigar življenju pomenijo prav leta 1814—1818 višek lite-

rarnega udejstvovanja.[191] Toda vkljub ljubezni do slovenščine, ki jo je kazal v šoli,[23] je bilo njegovo nemško literarno delo v primeri s slovenskim že tako usmerjeno in tako obsežno, da ga je le še z neko rezervo možno šteti med aktivne „slaviste".

Celjski profesor poetike je bil na avstrijskem jugu najbolj znani in iskani pesnik-prigodničar, zgodovinar-arheolog, topograf in potopisec,[192] ki je dobival vabila k sodelovanju in vprašanja od raznih strani[193] ter sodeloval pri graškem tedniku „Der Aufmerksame" 1813—1816, 1818—1819,[359] pri dunajskih listih „Vaterländische Blätter"[193] in „Wiener allgemeine Literaturzeitung"[193] menda od 1813,[360] pri ljubljanskem tedniku 1814, 1815, 1816[193] in 1818, vsaj 1818 pri celovški „Carinthiji",[193] in pri drugih publikacijah. Ker je znal doseči, da so plodovi njegovega peresa izhajali ali v samostojnih brošurah, kakor na primer 1818 pri tiskarju Bachu[6] v Celju njegov „Ausflug von Cilli nach Lichtenwald",[361] ali kot letaki, kakor na primer 1818 pesem „Unserm lieben Freunde Herrn Jakob Edlen von Liederskronn zum Abschiede von der Familie Sunko"[193] ali „Jünglings Zukunft", šolarska deklamacija za konec šolskega leta 1819.[193] Oblikoval je pa mnogo več, nego je mogel prirediti za tisk ali vkljub vsem zvezam objaviti, ker pripada med njegovo rokopisno ostalino tudi v tej dobi več stvari.

Zupančiča je hotel Kopitar v pismu z dne 30. oktobra 1813 pridobiti za zbiranje štajerskih prispevkov k Bandtkejevi slovenski geografski sinonimiki,[193] a celovški Kumpf je 1814 pričakoval od njega slovansko mitologijo. Za „slavista" ga je imelo tudi oblastvo: bil je menda lokalni cenzor za slovenske rokopise, ker je dobil od Bacha v cenzuro nadaljevanje Alvianove „Hvale XXI. svetlih cesarjov visokiga estrajherskiga rodu", od štajerskega gubernija pa revizijo neke oficialne „elementarnošolske knjige",[193] pač začetnice. Marsikaj „slavističnega" je bilo sploh v njegovih člankih, na primer etimologija krajevnih imen itd. „Prijatelja slovanske literature" se imenuje tudi še 1818 v zvezi z omenitvijo češkega napisa z glagolskimi črkami v „lutrovski" grajski kleti v Sevnici.[193] Do pravega aktivnega slavizma pa se je povzpel Zupančič tudi v tej dobi le enkrat, in to menda zadnjič v življenju: njegovo je namreč po vsej priliki „Življenje svetiga Maksimiliana škofa in martirnka", ki ga je izdal Bachó obenem z nemško brošuro, ko so 1815 slavili petstotridesetletnico škofove smrti ter slovesno vložili njegove relikvije v minoritski

cerkvi v Celju.[359] Zupančič je bil upravičen očitati Alvianu popolno neznanje slovenskega jezika in njegove slovnice,[193] ker je jezik „Življenja svetiga Maksimiliana" relativno še dosti dober.

Tako v natisnjenih kakor rokopisnih Zupančičevih oblikovanjih 1814—1819 se kažejo iste značilne črte, ki so bile lastne njegovi fiziognomiji že prej: prilična izobraženost; pobožnost; odklanjanje vseh gesel francoske revolucije in cesarja Napoleona; brezkompromisni avstrijskodinastični patriotizem; dobrohotno zanimanje za prerod lastnega naroda, vendar samo v taki obliki, kakor pri človeku, ki se lastne pozitivne narodne vneme že otresa ter se misli trajno prepustiti jezikovnokulturni sferi, v katero sta ga potisnila vzgoja in okolje, a pač tudi dar za oblikovanje v tem tujem jeziku.

Še na delo treh predstavnikov starejših rodov se je treba mimogrede ozreti, dasi ni pomembno.

„Ena lepa lubezniva inu brania vredna historia od te po nadoužnu ven izgnane svete grafnie Genofefe", ki jo je izdal Bachó v Celju 1818, je le drugi natis Knoblovega prevoda iz Cochema, ki je izšel pri Kremžarju v Kranju.[223]

Da je Jožef Lipold 1814—1819 pesnil tekste za petje, je verjetno, a ni izpričano.[6] Pač pa je dokazano, da je hotel Alvian 1814 objaviti pri Bachu drugi del „Hvale XXI. svetlih cesarjov visokiga estrajharskiga rodu",[176] ki je sicer poln sovraštva proti francoski revoluciji in Napoleonu, a ga je Zupančič kot cenzor zaradi njegovih jezikovnih in metričnih nedostatkov vendarle odklonil.[193]

Izmed naraščajnikov celjskega in koroških okrožij je Slomšek že skušal v slovenskem jeziku oblikovati. Kot tretješolec v Celju je že poslovenjeval iz knjige nekega Filipa Hecqueta recepte za domače zdravljenje in je to delo tudi pozneje nadaljeval.[362] Toda obenem je že iskal tudi slovenskega pesniškega izraza. Kot Zupančičev učenec, torej 1817—1819 kot humanist, se je pridružil na dan učiteljevega godu tovarišema, ki sta deklamirala latinske in nemške priložnostne verze, z deklamacijo slovenske pesmi, ki jo je sam zložil.[363] Ako je bila ta neohranjena verzifikacija Slomškova prva slovenska, pa za dobo do konca 1819 najbrž ni bila njegova zadnja: med njenimi in med verzi „Ulimja", s katerim je čestital Slomšek župniji, ki je dobila 24. aprila 1819 za župnika njegovega dobrotnika Prašni-

karja,[362] so utegnile nastati še kake druge nam ne ohranjene Slomškove pesnitve.

V mariborskem okrožju so le polagoma nastopali slavisti, katerih delo je bilo vsaj približno podobno Primčevemu 1809—1813. A glavna delavca sta bila dva pripadnika Primčevega kroga: Dajnko in Krempl, medtem ko je Volkmer pripravljal svoj življenjski obračun.

Pri D a j n k u[6] vpliv graškega kroga in vpliv čitanja kranjskih knjig ni bil tolik, da bi ga bil krenil od lokalne struje v splošnoslovensko. Štajerske Slovence je ločil v tri dialektične skupine: vzhodno med Muro in Dravo, h kateri je štel tudi Prekmurce, pa zapadno in južno, izmed katerih je prvega vezal s koroškim, drugega s kranjskim. Iz te ugotovitve je že rano izvajal zaključke, ki so merili na podčrtavanje potrebe treh slovenskih literarnih jezikov: kranjskega, koroškega in vzhodnoštajerskega. Sam se je istovetil z vzhodnoštajerskim narečjem ter začel po dvoletnem službovanju med rojaki kazati svojo zavest etnografske skupnosti ž njimi tudi s pisateljevanjem, katerega prvi začetki že pričajo o sklepu, zagotoviti Slovencem med Muro in Dravo obstoj posebnega slovstva, v katerem bi se naj vse posebnosti domačega govora brez vsakega ozira na dotakratni razvoj slovenskega literarnega jezika jasno kazale. Tak poseben vzhodnještajerski literarni jezik, za katerega sta delala Volkmer in Modrinjak bolj nezavestno, iz neznanja in brez načela, je hotel Dajnko vkljub poznanju „kranjske" literature zavestno in po preudarku postaviti na trdno podlago.

Že prve Dajnkove knjige, ki so izšle v bohoričici, splošnoslovenskem pravopisu, namreč „Začetek vučenja slavenskega po nedelah" (1816), „Evangeliomi na vse nedele in svetke" (1817), „Kniga pobožnosti" (1817) in „Pesem pri veliki meši" (1818) dokazujejo, da je delal po določenem književnem programu: hotel je oskrbeti za Slovence med Muro in Dravo v domačem narečju čimprej vsaj najnujnejše knjige, ki so se mu zdele potrebne za šolo, za avtodidakte, za svečenike v izvrševanju dušnega pastirstva, za kmeta v nabožnem udejstvovanju in za voditelje cerkvenega petja. Že v tem času je skušal za svoj literarni jezik pridobiti priznanje avtoritet, kakor so bile Kopitar, Dobrovský in Ravnikar.[6] Njegova začetnica[80] za nedeljske šole je

pač prilagoditev oficialne začetnice. Tekst za „Evangeliome“[80] (brez listov) je samostojen prevod brez oslona na kranjsko tradicijo.[18] „Knjiga pobožnosti“ utegne biti prevod, dasi vir ni doslej ugotovljen. „Pesem pri veliki meši“[302] je izšla sicer kakor začetnica brez avtorjevega imena, a je prevod oficialne „Hier liegt vor Deiner Majestät“, ki ga je po vsej verjetnosti oskrbel Dajnko.[6] Pesnik Dajnko ni bil, pač pa dober poznavalec živega svojega rodnega narečja okoli Radgone.

O Kremplovem[6] jezikovnem stališču te dobe še ni mogoče soditi, ker izvodov tiskanih pesmi, ki jih je objavil 1816 menda pod naslovoma: „O štirih letnih časih“ in „Cerkvene pesmi za vse nedele po evangelih“,[80] doslej niso izsledili.[6]

Vsaj trije predstavniki starejše generacije so bili še aktivni, dasi je o njihovem književnem delu v tej dobi znanih le malo podrobnosti.

Da je Modrinjak[6] tudi 1813—1819 napravil kako pesem, je več ko verjetno, vendar ne moremo nobenega teksta z gotovostjo postaviti v ta leta.

Jaklin[6] se je poskusil samo s šolskim tekstom. Predložil je namreč 1819 sekovskemu ordinariatu katekizem, ki ga je Alič dobil v oceno ter zavrnil z motivacijo, da je narečje v celjskem okrožju drugačno kot v mariborskem. Škofijstvo je Aliču naročilo, naj katekizem uredi tako, da bo umljiv tudi v celjskem okrožju. Podoba je, da katekizma niso natisnili.

Volkmer vkljub visoki starosti ni nehal oblikovati v verzih, kakor priča na primer „Slovo od mojega hrasta“, ki je nastalo 15. novembra 1813. Glavno delo v tej dobi pa je bilo prepisovanje in prirejanje pesmi, bodisi da jih je pripravljal za tisk, bodisi da je delal to samo iz redoljubnosti človeka, ki se poslavlja. Zbirka pod naslovom „Zmes za pevca“ obsega v prvem delu, pisanem „v farofi svetega Verbana pri Ptuji 1814“, sedem in trideset številk in na koncu kazalo po abecednem redu. Poleg posvetnih pesmi je imel tudi „lepo vezano knjigo z zlato obrezo, ki je obsegala cerkvene pesmi za vse praznike in nedelje celega leta“. V prozi je imel poleg pridig pripravljen tudi „ves krščanski nauk v ličnem rokopisu“. Ko je Volkmer dne 7. februarja 1816 umrl, je predstavljalo njegovo literarno ostalino poleg tiskanih stvari in poleg rokopisov, ki so bili v župnišču

pri Sv. Urbanu niže Ptuja, tudi že več prepisov, ki so jih imeli poleg morebitnih izvirnih Volkmerjevih rokopisov prijatelji slovenskih verzov med Muro in Dravo, kakor na primer: Štefan Modrinjak, ki je Volkmerjeve pesmi tudi prenarejal; Franc Cvetko, ki jih je zbiral morda tudi iz prerodne misli; učitelj Jožef Štuhec, ki je pomnoževal svojo zbirko nabožnih pesmi; Anton Šerf, učitelj v Središču, ki je za nekatere Volkmerjeve pesmi zložil tudi napeve. Kmalu pa so začeli iskati in prepisovati Volkmerjeve tekste tudi predstavniki mlajše generacije med Muro in Dravo, kakor bodoči učitelj Regholec ali bodoči duhovniki Pesserl, Košar itd. Vseh posvetnih Volkmerjevih verzifikacij je bilo nad osemdeset.

Mnogi prepisi Volkmerjevih verzov pričajo, da bi bil zanimanje za slovenske verze med Muro in Dravo pospešil, kdor bi bil iz njih, zlasti iz basni, ki so po večini narejene po nemških ali latinskih predlogah, kmalu po avtorjevi smrti napravil smotrni izbor, ta izbor literarno očedil in dal natisniti. Seveda bi bil moral to storiti le nekdo, ki je imel bolj izomikan okus od Volkmerja, na primer Modrinjak ...

Edini znani graški slovenski tisk te dobe, ki ga je založil mariborski knjigar, je druga izdaja slovenskega „Contrat social“: Ein kleines Wörterbüchlein — Enu malu besediše, nemrič slovenskiga in nemškiga jezika“, ki ga je založil Anton Ferlinc.[50]

Prekmurci svoje književnosti 1813—1819 menda niti s kakšnim ponatisom niso pomnožili.

Med Kopitarjevimi članki je bilo tudi v tej dobi v „Wiener allgemeine Literaturzeitung“ več takih, ki so imeli za slovenske slaviste poseben pomen, na primer: Zur Geschichte Karantaniens (1814); ocena „Slovanke“ (1814; 1815). Med ostalimi so bila važna za slovenske čitatelje zlasti oznanila prvih Vukovih del, med njimi „Pjesnarice“ (1815; 1816).

Toda Kopitar je že mnoge svojih prejšnjih slovenističnih načrtov opuščal, a da bi snoval nove, sta ga žurnalizem in drugačne ambicije vse bolj ovirala. V razvidu pa sta ostala prej ko slej dva njegova načrta: izdaja in komentar brižinskih spomenikov in pa reforma slovanskega črkopisa.

Kopitarjeve pravopisne reforme niso nestrpno pričakovali samo Vodnik, Ravnikar, Zois in drugi v Ljubljani, ampak tudi

preroditelji v drugih središčih. Jarnik na primer je v pismih Kopitarja do 1816 naravnost bombardiral s podžiganjem in nasveti za novi črkopis. Vse se je polagoma pripravilo: rokopisi, ki bi se naj prvi izdali z novim alfabetom; črkorezec Schade, da priredi nove črke; tiskar Strauß, da sprejme tisk pod streho. Toda vkljub temu Kopitarja inspiracija ni hotela razveseliti.[3]

▫ ○ ▫

Prerodna razgibanost prejšnjega razdobja je v prvih restavracijskih letih polagoma plahnela: kakor da je preroditelje tlačila bojazen, da bi utegnil kdo njihovo prerodno vnemo istovetiti s frankofilstvom.

Bilo je usodno, da se preroditelji niso znali bolj okoristiti z razpoloženjem oficielnih krogov, dokler se je tem zdelo pravilno, da ne smejo delati prevelikih razlik med jezikovno politiko prejšnje vlade in svojo.

Največ se je še doseglo za upoštevanje slovenščine v šolstvu, torej na področju, kjer bi se brez uvidevnosti oficielnih krogov sploh ne bilo dalo nič narediti.

Glavni predstavniki prvih prerodnih generacij in njihovi sodobniki so se poslavljali: Redeskini 1814, Volkmer 1816, Franul 1817, Ricci in Bastiančič 1818, Vodnik dne 8. januarja 1819, Zois dne 20. novembra istega leta. Za prerodno gibanje so postajale mlajše generacije same odgovorne...

Ob petdesetletnici prve slovenske prerodne manifestacije.

Iskanje periodizacijske oznake za slovensko književno delo izza srede osemnajstega stoletja dela težave le tistim, ki ne mislijo, da je treba iskati takih terminov, ki izražajo neko zavestno voljo glavnih predstavnikov dobe, katero hočemo terminološko označiti in določiti.

Da je bilo v dobi mnogo prosvetljenskih črt, je nedvomno, vendar se kritičen motritelj ne bo lahko sprijaznil niti s terminom „epoha prosvećenstva“[384] ali „prosvetljena doba“,[385] niti s terminom „prosvetljenstvo“:[386] prvima dvema terminoma nasprotuje okoliščina, da je od odsevov posameznih prosvetljenskih črt pa do izvedene prosvetljenosti še dolga pot; vsem trem terminom pa dejstvo, da je več izrazitih preroditeljev z iniciatorjem slovenskega prerodnega gibanja vred spadalo med nasprotnike prosvetljenstva kot svetovnonazorne smeri, pa najsi je šlo za filozofsko podprto ali epigonsko, tako zvano praktično prosvetljenstvo. Na slične ugovore bi moralo naleteti tudi propagiranje termina: doba racionalizma... Kdor bi hotel uveljaviti namesto svetovnonazorne literarno oznako, bi se moral ustaviti ob izrazu „klasicizem“. Vendar se kopičijo glede tega izbora isti pomisleki kakor glede poznamenovanja „baročna doba“. Slovenska verzifikacija dobe izza druge polovice osemnajstega stoletja je pač bila klasicistična, toda ta njen klasicizem se ne krije povsem z običajnim onodobnim evropskim klasicizmom, ki je proglašal francoske klasike za svoj vzor. Tudi je bil prerod kljub vsemu le bolj splošno gibanje, v katerem poezija ni imela takega položaja, da bi bilo umestno, po njenem slogu poznamenovati vso dobo.

Laže je zagovarjati za to dobo termin „prerod“. Sicer ni bil med nositelji dejanstvenosti nikdo tako častihlepen, da bi se bil sam imenoval preroditelja. Toda vsa njihova dela in vse njihove izjave kažejo, da so res hoteli preroditi tako jezikovnokulturno prakso na Slovenskem kakor tudi slovenski književni jezik sam. Vsaj Zois je na primer v pismu Kopitarju z dne 8. oktobra 1818 za svoja stremljenja tudi izrecno rabil izraz regeneracija, ko je pisal (nemški): „samo to obžalujem, da mi ne bo dano, da bi doživel zaključek naše jezikovne regeneracije“.[98] Ako iščeš torej terminov, iz katerih naj odseva neka zavestna volja glavnih

predstavnikov dobe, in ako te vodi tudi pri iskanju termina za dobo izza druge polovice osemnajstega stoletja zavest, da gre za gibanje, ki predstavlja po svojih sestavinah v slovenskem razvoju nekaj povsem novega, a sodobnim gibanjem raznih slovanskih in drugih evropskih zamudniških narodov sličnega, potem ti termin „prve prerodne generacije" ne bode nesimpatičen, pač pa boš odklonil na primer termin „novi znaki narodnega preporoda",[280] ker nastopajo znaki zavestnega dela za izpremembo jezikovne prakse na Slovenskem in za ustvaritev posvetne književnosti poleg zgolj cerkvenim potrebam služeče prav v tej dobi šele prvič. Ker pa so možje, ki so se vbadali za slovenski prerod v označenem smislu med letom objave Pohlinove slovnice kot prve javne prerodne manifestacije in letom 1819., ko sta umolknila oba glavna izmed predstavnikov, rojenih v dobi od 1735 do 1790, ne moremo govoriti, če hočemo zajeti vsa ta leta, zgolj o prvi prerodni generaciji, ampak govoriti moramo v množini o prvih prerodnih generacijah.

Medtem ko se letnica objave prve prerodne manifestacije v smislu predložene definicije prerodnega gibanja vsiljuje takorekoč sama kot časovni mejnik za upoštevanje začetka, bi se moglo na nasprotnem koncu razdobje tudi drugače omejiti, da bi se na primer nova doba začela z 1806, ko so prišle na svetlo Vodnikove „Pesmi za pokušino", ali z 1810, ko je začela vplivati francoska jezikovna politika v Iliriji,[285] ali zlasti z 1829—1830, ko je na eni strani v Ljubljani v borbi za posvetno slovensko poezijo nastopil važen nov moment,[281] na drugi strani pa se začela uveljavljati nova organizacija prerodnega dela v Gradcu. Toda Vodnik in Zois sta bila do svoje smrti tako delavna za svoj prerodni ideal, da sme zgodovinar, ki spremlja prerodno gibanje tudi po generacijah, ob njuni smrti staro dobo zaključiti.

Seveda se pa zgodovinar te dobe, ki se je odločil, da jo označi kot dobo prvih prerodnih generacij, zaradi te usmeritve ne sme omejiti samo na iskanje prerodnih elementov, ampak mora tudi opozarjati na to, kaj je v proizvodnji bilo klasicističnega, kaj prosvetljenskega, kaj racionalističnega itd.

▫ ○ ▫

Dviganje splošnega slovenskega kulturnega razvoja 1750—1819 je zelo vidno. Dasi napredek ni ravnočrten in enakomeren, se je vendar popravilo stanje skoraj v vseh

smereh, kjer se je za prejšnje razdobje moral ugotoviti zastoj ali nazadovanje. Toda za razvoj ni več sama odgovorna niti cerkev, kakor prej, niti država, ki je prevzela v oskrbo več institucij, katere je dotlej oskrbovala cerkev.

Družba slovenskih pisateljev izza 1750 priča že po svoji sestavi, da gre za novo gibanje po novih silnicah. Repertorijski množitelj, ki se vbada le iz interesov za svojo cerkev, ni več skoraj edini književni tip Slovencev kakor v prejšnji dobi, kajti poleg njega se je uvrstil izrazit preroditelj, ki ne misli samo na potrebe cerkve ali kake slične institucije, ampak zlasti tudi na idejo preroda, ki mu ne odkazuje v slovensko obravnavo samo tega, kar je absolutno potrebno, ampak tudi marsikatere panoge, brez katerih se da živeti, a jih preroditelj vendarle želi imeti v svojem jeziku, ker se ponašajo ž njimi tudi drugi narodi in ker spadajo k splošnemu kulturnemu bogastvu. A še druge sodelavce dobi repertorijski množitelj. Med novimi šolmaštri, ki so navadno obenem cerkovniki ter morajo skrbeti tudi za cerkveno petje, se uveljavlja navada, da o posebnih prilikah postrežejo v cerkvi z novimi lastnimi verzifikacijami, pa prepisujejo tuje duhovne pesmi ter zlagajo nove za cerkev in družbo. Število bukovnikov, katerih prednike je treba iskati morda med prepisovalci tekstov za koroške protestante v prejšnji dobi, se pod vplivom nove šole množi, nekateri ne zbirajo samo knjig in ne prepisujejo samo tujih tekstov, ampak so tudi množitelji. Med tem ko ti dve skupini navadno nimata stika s preporodom, nastopa vrsta ljudi, ki sicer ne prijemljejo za slovensko pero, a spremljajo prerodno gibanje kot zainteresirani simpatizerji.

Prav tako kakor sestava družbe pa opozarja po 1750 na novo dobo tudi porast števila slovenskih piscev. Medtem ko je v teku 150 let izza 1600. leta izpričanih le 22—23 slovenskih repertorijskih množiteljev, je po letu 1750. v teku 70 let bilo že nad 100 mož tako usmerjenih, da jim je novi čas za slovensko besedo ali slovenistično delo v nemškem ali latinskem jeziku potisnil pero v roke. To je razlika, ki je razložljiva le s podmeno, da se je po letu 1750. k novim potrebam po tiskani slovenski besedi pridruževal tudi nov odnos nekaterih študiranih Slovencev do slovenske besede. Ob smrti dvainsedemdesetletnega Zoisa je bilo vsaj še enkrat toliko živih slovenskih „slavistov", oziroma po Primčevo „slovenšarjev" ali po Bilčevo „slovenčavcev", to je mož, ki so s prerodno miselnostjo, četudi često brez primerne

znanstvene poglobitve, razmišljali o slovenskem pisanju ali iskali slavističnih pripomočkov, kakor je ob njegovem rojstvu za enkrat daljšo prejšnjo dobo izpričanih slovenskih repertorijskih množiteljev. In to so bili ljudje, ki jim je potisnila pero v roko prej vnema za idejo kakor pa osebna dobičkaželjnost.

Napredek šolstva na Slovenskem 1750—1819 je sicer bolj odmev državne šolske politike, ki se je polastila vsega šolstva, kakor prizadevanje posameznih preroditeljev, pozitivna smer razvojne črte pa postaja nedvomna, če primerjamo novo stanje te ustanove s stanjem v prejšnji dobi.

Napredek je bil že to, da so cerkveni krogi polagoma izpreminjali svoje stališče do osnovnega šolstva za kmeta: vedno manj je bilo duhovnikov, ki bi z razlogi sekovskega škofa iz 1752 odklanjali slovensko kmečko šolo, a vedno več iskrenih prijateljev nove šole in njenih stremljenj ali vsaj širjenja umetnosti čitanja je bilo tudi med duhovniki, n. pr. Pohlin, škof Herberstein, Japelj, Debevec, Alvian, Vodnik, Zagajšek, Firbas, Jarnik, Ravnikar in mnogi drugi.

Število osnovnih šol se je na Slovenskem v času prvih 35 let, kar je prevzela to skrb država, menda že skoraj podvojilo, saj je bilo 1817 na Kranjskem 68 takih šol (59 trivialk, 4 dekliške šole, 1 normalka, 4 glavne šole), v bivši ilirski Koroški pa 24,[247] torej na polovici slovenskega ozemlja 92, več kakor 1750 na celokupnem slovenskem ozemlju. Notranji ustroj teh šol je dobil s predpisanimi šolskimi knjigami: začetnicami, katekizmi, čitankami, računicami itd. tudi že prvo moderno podlago.

Važni novi tipi za ljudsko izobrazbo so bile tudi nedeljske šole, obrtne šole, babiški kurzi.

Število gimnazij med Slovenci sicer ni rastlo v istem razmerju kakor število osnovnih šol, ker je prejšnja doba za take zavode še dosti skrbela, osnovno šolstvo pa zanemarjala, a vsaj začasno je vendarle rastlo. Gimnazijo v Rušah, ki je morala prenehati, ko je izgubila privlačnost za učence, je 1758 nadomestila nova jezuitska gimnazija v Mariboru, tako da je bilo ob ukinitvi jezuitskega reda 1773 na slovenskem ozemlju 7 gimnazij: jezuitske v Ljubljani, Trstu, Gorici, Celovcu in Mariboru, frančiškanska v Novem mestu, piaristovska v Kopru.[387] V Celju je delovala izza jeseni 1809 nova gimnazija, za katero se je zlasti trudil preroditelj Ješenak,[6] ki je hotel odpomoči nedostajanju duhovniškega naraščaja. Le napredek, ki ga je za gimnazijski

pouk med Slovenci pomenila pomnožitev gimnazij v Napoleonovi Iliriji, je bil kratkotrajen, ker je „Ilirija" po vrnitvi Avstrijcev poleg vseh novih gimnazij izgubila tudi staro tržaško, to pač zaradi bližine koprske. Število gimnazij na slovenskem ozemlju ali v neposredni bližini slovenskega ozemlja je bilo torej ob smrti glavnih predstavnikov prvih prerodnih generacij isto, kakor ob prvi slovenski prerodni manifestaciji: sedem.

Izmed bližnjih sosednjih gimnazij, ki niso bile na slovenskem ozemlju, a so bile približno tako urejene kakor slovenske, so za slovanski naraščaj prihajale v poštev zaradi bližine zlasti tri hrvaške, a zaradi posebnih političnih stikov ena štajerska gimnazija: karlovška, zagrebška, varaždinska in graška. Jezikovna pripadnost teh hrvaških okolišev je pomembna. Vzhodno od Karlovca se stikajo tri hrvaška narečja: štokavsko, čakavsko in kajkavsko, ostali dve hrvaški sta na čistem kajkavskem ozemlju. Zdi se, da je v Karlovcu in Zagrebu študiralo še malo Slovencev. Več jih je bilo v Varaždinu, izmed preroditeljev na primer Štajerci Jaklin, Modrinjak in Volkmer.

Nedvomen napredek v primeri s prejšnjo dobo je kazal ustroj srednjih šol, zlasti kar se tiče zgodovinskega in literarnega pouka in učenja živih jezikov. Vendar reforma ni napredovala tako, kakor bi bila lahko. To velja zlasti za menjavanje števila razredov, omahovanja med sistemoma strokovnih in razrednih učiteljev[388] in literarni pouk, ki je bil pomemben za izobrazbo naraščaja — bodočih aktivistov.

Slično kakor o gimnazijskem, je treba tudi o višjem študiju reči, da je izza 1750 izdatno napredoval, dasi je bila Marmontova reforma z univerzo v Ljubljani le zelo kratkotrajna. Kakor se pri frančiškanski gimnaziji v Novem mestu licej ni ustanovil, tako sta ostali brez liceja tudi novi gimnaziji v Celju in Mariboru, a tudi Gorica je bila 1816—18 brez višjega študija. Sistematično izgrajeval se je na slovenskem ozemlju le ljubljanski in celovški licej, kjer so pridružili filozofskemu in teološkemu študiju najprej kirurgično-medicinskega, potem ustanovili stolico za pedagogiko, nekatere jezike in kmetijstvo. Pouk zgodovine, literature in realij se je zboljševal, dasi veliko prepočasi. K drugim nedostatkom višjega študija je treba šteti zlasti tudi določbo, da niti Celovec niti Ljubljana nista imela tretjega letnika filozofije, ki je bil za prestop na pravno, medicinsko in menda tudi teološko fakulteto univerz potreben.[388]

Le po dva kurza je obsegala filozofija izmed bližnjih licejev tudi v Zagrebu, do 1813. v Gradcu, Benetkah, (od 1814) Milanu, (od 1814) Solnogradu itd. Kdor je hotel obiskovati tretji letnik filozofije ali študirati polnovredno medicinsko, pravno ali teološko fakulteto, je šel predvsem na Dunaj, potem v Gradec, kjer je bil od 1813 tretji filozofski kurz, Pavijo, Padovo itd., ki so spadale od 1814 v avstrijsko upravo.

Zlasti teološki študij je bil bolje urejen kakor prej. Le generalno semenišče 1783—1791 je vse slovenske teologe dirigiralo v tuje mesto, sicer so se razvijale razmere tako, da so vsi mogli študirati na slovenskem ozemlju: iz ljubljanske in primorskih škofij v Ljubljani, iz krške in lavantinske od 1801 v Celovcu. Internat za teologe v Gornjem gradu je sicer prenehal, toda ljubljanski se je izpopolnil, prav tako tudi celovški in proti koncu dobe goriški. Samo teologi mariborskega okrožja so ostali slej ko prej navezani na Gradec.

Končno se je začelo misliti tudi na izobrazbo učiteljstva: za učitelje osnovnih šol so obstajali kurzi pri glavnih šolah; profesorji srednjih šol sicer še niso imeli opredeljenih strokovnih študij, a morali so absolvirati vsaj dva letnika filozofije, poslušati od 1817 dalje pedagogiko in izkazati primerno znanje v pismenih konkurznih nalogah.

Vsekakor je v šolstvu na Slovenskem po 1750 toliko novih pozitivnih momentov, da mora slovenski zgodovinar le obžalovati, da ta prerod šolstva na Slovenskem ni v taki meri odraz dela slovenskih preroditeljev, kakor je na primer prerod poljskega šolstva v dobi tik pred razdelitvijo poljske države odsev dela poljskega preroditelja Stanislava Hieronima Konarskega.

Znak povsem novih in povečanih kulturnih potreb je bilo naraščanje števila t i s k a r n na slovenskem ozemlju: dočim sta delovali tiskarni 1750 le v Ljubljani in Celovcu, je do 1819 število krajev s tiskarji med Slovenci naraslo na šest (Celovec, Ljubljana, Trst, Gorica, Celje, Maribor), a izmed teh je imela Ljubljana 1819 že štiri tiskarje (Egra, Kleinmayrja, Recerja in Sasenberga), in Celovec dva (Kleinmayrja in Schotterja, oziroma Leona); mimogrede so delovale tiskarne tudi v Ptuju in Kranju, svojo primitivno tiskarno je imel še Stanič in morda tudi Šuster-Drabosnjak. Čeprav so vse tiskarne zgolj trgovska podjetja, katerih nobeno ni nastalo iz misli na podpiranje preroda, je vendar gotovo, da bi na slovenskem ozemlju ne bilo

moglo obstajati toliko število tiskarn, če se ne bi bila slovenska knjižna proizvodnja tako pomnožila, kakor se je.

Slično je rastlo tudi število knjigarn (v Ljubljani na primer so bile Kleinmayrjeva, Kornova in Lihtova), katerim so še vedno delali konkurenco knjigovezi (na primer v Ljubljani Klemens, Hohn, Ruziczka, Thomas).

Da so na pomen časopisja gledali po 1750, a zlasti po 1781 z večjim razumevanjem kakor prej, pričajo zelo zgovorno razni momenti: nemško glasilo Kmetijske družbe za Kranjsko; uradni nemški časopisi v Ljubljani in Celovcu, italijanski v Trstu, francosko-nemško-italijansko (-slovenski) za Napoleonovo Ilirijo; slovenski posnetek uradnih novic; nemški beletristični časopisi po vzorcu nekdanjih moraličnih tednikov v Ljubljani, Celovcu in Gradcu. Sme se reči, da se je na slovenskem ozemlju institucija časopisja šele v tej dobi uveljavila, torej vzporedno z razvojem v nemški Avstriji mnogo pozneje kakor na evropskem zapadu in deloma tudi evropskem severu.

Cenzura se je na Slovenskem odslej razvijala izključno po vladni iniciativi, tako da bi slovenski preroditelji bili mogli na njeno ureditev samo le malo vplivati, če bi bili kaj takega tudi poskušali. Ugodno se je razlikovala od prejšnje le v dobi Jožefa II., in pa, vsaj kar se tiče obravnavanja beletrije, v Napoleonovi Iliriji, medtem ko je v Avstriji v časih Leopolda II. in Franca I. postajala vse nevarnejše in brezobzirnejše sredstvo za vsak svobodnejši umetniški polet.

Znanstveno raziskovanje je bilo v primeri s prejšnjo dobo globlje in smotrnejše na treh področjih: naravoslovnem, zgodovinskem in filološkem. Glavno delo so opravljali na prvem področju v prvih letih novega razdobja tujci, ki so se mudili na Kranjskem mimogrede: italijanski Tirolec Scopoli,[7] ki je bil 1755—66 fizik in predavatelj mineralogije v Idriji ter je istočasno preučeval floro Kranjske; Hacquet,[8] mož misterioznega porekla, morda nezakonski sin neke ruske visoke osebe,[404] ki je v stiski smel vedno računati na pomoč iz neznanega vira, imel skrbno, dasi enostransko vzgojo, služil v avstrijski vojski za kirurga, a 1766—1773 bil naslednik Scopolijev v Idriji, potem štirinajst let učitelj anatomije, kirurgije in porodništva na ljub-

ljanskem liceju. Izmed domačinov sta bila ugledna naravoslovca brata Zoisa: Sigismund kot mineralog in geolog, Karel[11] kot botanik. Domača zgodovina in filologija sta pa spadali itak v prerodni načrt. Različne spoznavnoteoretične filozofske smeri so se v znanstvenem delu na Kranjskem tako prepletale, da je mogel biti isti človek za eno znanstveno panogo empirik, za drugo racionalist: Zois na primer je bil kot naravoslovec empirik, kot filolog in kot mentor poetike racionalist. To je pač dokaz, da tak človek ni doganjajoč filozof, ki hoče vse smeri svojega mišljenja spraviti med sabo v sklad. Zdi se pa, da je empirizem kranjskih naravoslovcev mnogo koristil tudi zgodovini in filologiji; ugodni vpliv prve smeri na drugo je očiten že v delu Sigismunda Popoviča,[7] dasi ga je oviral njegov polihistorizem, povsem očiten pa postaja od Kopitarja dalje v slovenski filologiji.

O nastopu novih ljudi priča zelo izrazito d r u š t v e n o ž i v l j e n j e, čeprav je omejeno še na glavna pokrajinska mesta. V Ljubljani na primer je bilo dediščina prejšnje dobe le strelsko društvo, katerega začetki segajo vsaj že v 16. stoletje.[405] Dvoje društev je nova usmerjenost ljudi obnovila, a na moderni in solidnejši podlagi, nego sta jo imeli v prvi polovici sedemnajstega stoletja, ko sta nehali delovati: 1779, oziroma 1781 akademijo operozov, 1794 filharmonično društvo.[406] Akademija operozov se je sicer že po nekaj letih zopet razšla, toda mnogo njenih članov je ostalo svojim načrtom še dalje zvestih; obnovljena filharmonija je prenehala delovati le v letih Napoleonove Ilirije.[406] Tri nova društva pa so bila odmev čisto novih časov in naziranj: kmetijska družba (1767—1787, 1804—1809, 1814 dalje),[407] ki bi naj pomagala uresničiti nekatere načrte fiziokratizma, katerega so si osvojili svetovalci cesarice Marije Terezije; kazina, ki je bila najprej zbirališče plemstva (izpričana je 1775, 1790), a je postala za časa Ilirije zbirališče, kjer so se shajali poleg demokratičnejših plemičev predvsem predstavniki prebujajočega se tretjega stanu, meščanstva, in sicer tako v smislu pozdrava nemškega tednika ob ustanovitvi, da moremo „od društva upravičeno pričakovati najboljših uspehov za trgovino, za družabno življenje, za izobrazbo in za zbližanje meščanstva, ki je bilo že dalje časa zanemarjeno", kakor tudi v smislu pravil z dne 25. februarja 1810, da „za sprejem v društvo je sposoben vsakdo, ki je na dobrem glasu svoje morale in je več članom znan kot pošten mož";[408] framasonska loža (1792—94, 1812—1813), ki je hotela podpirati etiko brez ver-

ske dogme, a je bila vsaj za Napoleonovih časov obenem politično propagandno sredstvo.[90]

Biblioteške razmere v Ljubljani so začele izgubljati svoj primitivni značaj, čim se je kmalu po nesreči jezuitske knjižnice preuredila semeniška knjižnica, začela delovati biblioteka Kranjske kmetijske družbe in kmalu po njenem zaniku licejska knjižnica, ki je prva na Kranjskem dobila pravico dolžnostnih primerkov ter se polagoma razvijala v zavod, ki je mogel postati prva res javna biblioteka na Slovenskem. A preroditelji so se mogli ponašati z ugotovitvijo, da je ustanovitev takega pomembnega zavoda v prvi vrsti zasluga njihovega somišljenika Linharta. Nakupovanje knjig za licejsko knjižnico je ostalo sicer skoraj ves ta čas skromno in tudi enostransko, toda važno dopolnilo so ji bile nekatere zasebne biblioteke, zlasti biblioteka mecena Zoisa, ki je tudi že izpričal namero, da želi s svojimi pridobitvami obogatiti licejsko knjižnico kot tisto hranilišče književnih zakladov na Slovenskem, ki je moglo slovenskemu prerodu izmed vseh sličnih zavodov največ koristiti.

Medtem ko so te in take praktičnokulturne ustanove v dobi prvih generacij slovenskih preroditeljev vidno napredovale, se za življenje čisto umetniških področij na Slovenskem v istem času ne more vedno trditi. Ne smemo pozabiti, da je doba bila sploh bolj usmerjena na poljudno in praktično prilagoditev kakor pa na čisto umetnost.

Tako je področje likovne umetnosti[419] na Slovenskem izza srede osemnajstega stoletja eno izmed tistih, pri katerih vsaj o kvalitetnem napredku v primeri z bližnjo preteklostjo ni mogoče govoriti. To je le deloma odsev posebnih domačih razmer, ker je v precejšnji meri v zvezi s splošnim razvojem likovne umetnosti v Evropi.[206]

V tistih evropskih središčih, ki so usmerjala visoko umetnost, je bilo v sredini osemnajstega stoletja jasno, da se je barok z rokokojem vred po dvestoletnem bujnem razmahu izčrpal in preživel. Začela se je doba novega tesnega oslona na antiko, torej tudi za likovno umetnost doba klasicizma, ki je vodil besedno umetnost deloma tudi v času likovnoumetniškega baroka in rokokoja. Poleg naravnega odpora proti umetniškemu okusu, ki je tako nenavadno dolgo vladal, so pomagali naravnavati razvoj likovne umetnosti v smer klasicizma še razni drugi mo-

menti: študij antičnih umetnin, ki so jih našli v iznova odkritih antičnih mestih Herculanumu (1737) in Pompejih (1808—1815); nastop Nemca Winckelmanna (1764), ki je prvi z znanstveno kritiko preučeval antično umetnost; zvezda Napoleonova, ki je hotel imeti v umetnosti in splošnem okusu višjih slojev oporo svojih imperialističnih teženj ter je podpiral razvoj empirskega stila v likovni umetnosti, pohištvu in obleki.

Na Slovenskem je v likovnih umetnostih tega časa imelo vodstvo slikarstvo, medtem ko je kiparstvo in stavbarstvo, kjer je vladala prava desorientacija, propadalo ter proizvajalo učinkovite umetnine le še v okviru ljudske umetnosti. Barok in rokoko sta v vseh treh likovnoumetniških panogah še bila živa, izza sedemdesetih let osemnajstega stoletja pa se pojavlja zlasti v slikarstvu vse več črt klasicizma. Slovenstva še sicer tudi v slikarstvu ni bilo niti toliko kakor v besednoumetniških poskusih, bilo je pa v njem več znakov, ki približujejo umetnost ljudstvu ter imajo v prerodnem gibanju svoje zanimive vzporednice: portreti, ki niso več samo zunanji; simboli, ki jih ljudstvo razume; naivno-poljudna pripovednost vsebine; poljudno-nabožni žaur; nov odnos do narave; itd. Proti koncu razdobja je pač že začel z Dunaja prihajati zlasti za pohištvo okus smotrno-praktičnega, filistrskega, a dobrodušnega biedermaierstva, ki pa takrat še ni nastopalo pod tem imenom.[119]

Na likanje g l a s b e n e g a okusa v Ljubljani so nemški in laški operisti, a izza konca osemnajstega stoletja zlasti filharmonija, ki je često proizvajala skladbe Haydnove, Beethovnove itd., sicer nedvomno ugodno vplivala, dasi ni dozorel takrat v kranjski prestolnici noben pomemben domač komponist. Razvoju resne cerkvene glasbe na Slovenskem pa tudi ta doba ni bila ugodna, kakor že zadnja desetletja prejšnje ne: pod vplivom nemške instrumentalne in italijanske operne in koncertne glasbe se je resnost cerkvene glasbe pozabljala, a v cerkveni glasbi je prevladoval veseli plesni takt.[118]

O l a t i n s k i v e r z i f i k a c i j i te dobe se ne more reči, da bi bila boljša od poskusov v prejšnji dobi. Nedvomno je bilo te verzifikacije mnogo več nego je je izpričane: izpričana je na primer iz peresa Japljevega,[130] Pohlinovega brata Jožefa,[130] Miklaučičevega,[6] Savijevega, a domnevati se sme, da sta delala latinske verze tudi na primer profesorja domačin Milharčič in tujec Richter.

Pomembnejša je bila nemška verzifikacija, zlasti Linhartova, Penzlova in pa tista, ki jo je prinašal ljubljanski tednik: tako ena kakor druga prekaša kranjsko nemško verzifikacijo prejšnje dobe. Tudi mnogo nemških verzov se je nedvomno poizgubilo, zlasti priložnostnih šolskih. Izmed nemških dram je Linhartova visoko nad sličnimi nemškimi poskusi iz prejšnjih let, medtem ko se da o dramatskih obdelavah domače zgodovine, ki jih je 1803/4 J. A. Zupančič izročil ljubljanskim igralcem, le ugibati, ker teksti niso ohranjeni. Odnos nemških pesmotvorcev iz vrst preroditeljev do lastnih nemških verzov se je ravnal po intenziteti njihovega prerodnega čustva: Linhart je primerke svojih nemških pesmi uničeval, ko se je prerodno očistil, Zupančič je ostal nanje vedno ponosen.

Ljubljansko gledališče s svojimi nemškimi dramami ter nemškimi in italijanskimi operami je bilo vkljub vsem le preočitnim znakom takratnih potujočih pokrajinskih odrov, zlasti potem, ko so mu dali zgraditi stanovi 1765 posebno in smotrno stavbo, vendarle tako, da je mogel ob njem Nemec prav lahko pogrešati zatrte jezuitske šolske predstave ali prepovedane pasijonske procesije.

Vsaj nekaj napredka je mogel torej nepristranski motritelj opaziti tudi na čisto umetniških popriščih, čeprav ne toliko, kolikor na praktičnokulturnih. A slovensko prerodno prilagoditev gesel dobe je treba sploh motriti pod vidikom ugotovitve, da gre bolj za praktičnokulturna kot čistoumetniška prizadevanja.

Odnos glavnih slovenskih piscev, kjer ne gre za gole repertorijske množitelje, do jezikovnokulturne dediščine na slovenskem ozemlju je bistveno drugačen kakor v prejšnji dobi, kajti kulturni delavec, ki mu oznaka preroditelja sploh pritiče, že v tej dobi do nobenega privilegija, ki ga uživajo nemščina, italijanščina ali tudi latinščina, ni več tako ravnodušen, kakor je bil do začetka prerodnega gibanja. Ime: prerodno gibanje pritiče prizadevanjem slovenskih kulturnih delavcev izza srede osemnajstega stoletja prav zaradi te njihove usmerjenosti. Kriterij za presojo intenzitete dobe ne more biti več zgolj odgovor na vprašanje, kako so odgovorni oficielni ali zasebni činitelji skrbeli za prirejanje slovenskih tekstov, ki so za smotrno izvrševanje dušnopastirskih nalog potrebni, ampak ta kriterij mora biti za to dobo že v odgovoru na vprašanje,

katere panoge so poleg cerkvene še gojili in kako so obravnavali jezikovnokulturno prakso, ki so jo našli.

Vloga narodnega jezika v cerkvi je postala zopet aktualen problem, kakršen je bil v dobi reformacije. V ospredje ga je potiskala bolj janzenistična ideologija, ki je merila tudi na nacionalizacijo liturgičnega jezika, kakor prerodno uvidevanje njegove koristi. Čeprav na Slovenskem ni prišlo do resnega gibanja za uvedbo razumljivega liturgičnega jezika, ampak je ostalo le pri razmišljanju posameznikov kakor Kopitarja ali Jarnika o cerkvenoslovanskem liturgičnem jeziku, kaže vendarle tudi nova slovenska cerkvena knjižna zaloga v primeri s prejšnjo marsikako obogatitev.

Tako obseg kakor jezikovna vrednost zaloge za potrebe cerkve sta bila 1750—1819 visoko nad prejšnjo dobo.

Obseg se je izdatno dopolnil, kajti ne le, da so bili na knjižnem trgu kakor že prej tudi sedaj razni tipi katekizmov, lekcionarji, vzorci za pridige, obredna besedila, nujna poglavja iz cerkvenega prava, cerkvene pesmarice, navodila za spoved in obhajilo, asketična premišljevanja, teksti za religiozno udejstvovanje v novih bratovščinah, na romanjih in pri križevem potu in raztreseni molitveni obrazci, ampak predstavniki novih generacij so pridružili tem tekstom še vrsto drugih, za kakršne doba 1600—1750 sploh ni skrbela, a tudi reformacijska druga polovica šestnajstega stoletja le deloma. Take panoge so na primer: celotna biblija, a posamič iz biblijskih tekstov poleg lekcionarja še postni evangeliji in spokorni psalmi; kompletni mašni in drugačni molitveniki; hagiografski prinosi; pasijoni, ki obravnavajo Kristusovo ali Marijino življenje; teološke razprave; krstni in birmski pouk; bolniška opominjevanja; svetoletni jubilejni spisi; poseben nravni pouk; nauk o pokori; apologetika. Šele v dobi prvih prerodnih generacij je postal slovenski cerkveni repertorij kolikor toliko kompleten; manjkali so pa v njem n. pr. še tiskani pastirski listi.

Ostanki slovenskih protestantov na Koroškem so bili za književne akcije premaloštevilni, vendar se je po proglasitvi verske tolerance pod Jožefom II. zanje natisnila, oziroma ponatisnila vsaj ena knjiga, nekaj drugih tekstov so si oskrbovali najbrž s prepisovanjem. Med Prekmurci so protestanti nadaljevali svoje književno delo za potrebe cerkve, a katoliki so si ustvarili prvi temelj za cerkveno književnost.

Organična povezanost med katoliško knjigo in resničnimi potrebami dušnega pastirstva med Slovenci je ostala tudi v času prvih prerodnih generacij izrazita.

Da ta književnost tudi sedaj večinoma ni bila originalna rast „sámo iz domačih tal", je bila posledica tako namer rimske cerkve kakor tudi posezanja države v to področje, zlasti kar se tiče katekizmov in cerkvenih pesmi. Prej ko slej pa je bilo izvirnih zlasti več božjepotnih knjižic in cerkvenih pesmi.

Neposredni pomembnejši stiki s teksti prejšnjih dob so opazljivi le pri bibliji, lekcionarjih in nekaterih pesmih.

Po odnosu do cerkvenih reformnih stremljenj je bil dobršen del slovenske cerkvene književnosti iz 1750—1819 plod janzenistov, a le manjši, neznatnejši in manj pomembni del plod nasprotne ali meniške struje. Toda janzenističnih stavkov o milosti, odrešenju in svobodni volji, ki jih je rimska cerkev obsodila z oznako dogmatičnih zmot, slovenski janzenisti vsaj v slovenskih tekstih niso širili, ampak so se omejevali na razprave o strogosti za zakramente pokore in obhajila, propagiranje novih molitev, tihe proteste proti ljudskim pobožnostim, priporočila čitanja biblije, prevajanje biblije same in podobne reči.

Sledov apokrifne in pietistično-mistične smeri je za tako zvano „prosvetljensko stoletje" prav za prav veliko, zlasti če upoštevamo, da je del apokrifnih tekstov bil dostopen ne le v rokopisih, ampak tudi v ilegalnih tiskih. Ne smemo pozabiti, da so francoske vojske sploh širile med preprostim ljudstvom smisel za praznoverne pripomočke proti krogli itd.

Kriterij za uvrščanje cerkvenih tekstov se je v primeri s pravkar preteklo dobo sem ter tja izpreminjal in se pod vplivom janzenističnih tendenc bližal kriteriju stoletja reformacije.

Novo prireditev biblije za dvestoletnico protestantske je pospešil bolj janzenizem, kakor novi pogledi rimskih krogov na splošno čitanje te knjige. Dejstvo, da se ni mogel uresničiti Kopitarjev zamislek nove prireditve in izdaje, spada med prve dokaze, da je janzenistična vnema pojemala. V „Zgodbah" so katoliki končno dobili tudi tekst, ki je bil sposoben, da popularizira biblijsko vsebino mimo čitanja celotne biblije, torej učinek, ki ga prevajalec najbrž ni nameraval.

Da je lekcionar s svojimi dodatnimi teksti ostal najpotrebnejša slovenska knjiga dušnemu pastirju na Slovenskem, priča dejstvo, da so ga v štiriinšestdesetih letih vsaj dvaindvajsetkrat natisnili in da so bile med temi izdajami tudi nove pri-

reditve, ki jih je uravnaval ozir na jezikovne posebnosti koroškega, mariborskega in prekmurskega okoliša.

Do prevoda celotnega obrednika se sicer tudi janzenistična doba ni mogla povzpeti, vendar je pomenila pritegnitev slovenščine v solnograjski ritual izza 1766 novo pridobitev, a pomnožitev slovenskega besedila v ljubljanski Kaučičevi izdaji iz 1808 tako velik korak naprej po tej poti, da rimski krogi z izdajo najbrž niso bili zadovoljni. Ljubljanski obrednik so rabili pač tudi na Primorskem (kompendij tega rituala so 1757 in 1775 natisnili v Trstu), a solnograškega v krški, lavantinski in sekovski škofiji, ki niso izdajale svojih.

Katekizem so natisnili za notranjeavstrijske Slovence vsaj tridesetkrat, za protestantske Prekmurce enkrat, za katoliške enkrat. Poleg redkih odsevov samostojnega iskanja prevladujeta dva tuja tipa: do terezijanske šolske reforme Canisijev katekizem, po reformi oficialni avstrijski, ki ga je v Iliriji za kratek čas potisnil v ozadje Napoleonov.

Med pridigami, katerih večji del je preveden, skoraj ni primerov takega govorništva, ki bi ga moral upoštevati tudi zgodovinar besedne umetnosti.

V cerkvenih pesmaricah je odmev novega časa zlasti veliko število petih maš, ki so bile v prejšnji dobi še redke.

Število tiskov s cerkvenimi pesmimi je v času od 1750 do 1819 narastlo do devetdeset, to se pravi, v sedemdesetih letih prvih prerodnih generacij je bilo takih tiskov skoraj petkrat toliko kakor prej v sto petdesetih letih. Zbirka posameznih pesemskih tekstov sicer ni rastla povsem v skladu s številom tiskov, ker se je mnogo ponatiskovalo, a vkljub temu dobimo okoli štiri sto sedemdeset tekstov. Izmed njih je štiri sto šest in trideset novih tvorb, če štejemo vsako pesnitev za posamezni del maše kot samostojen organizem, medtem ko so v tisku iz pesmaric prejšnjih dob priznavali le še štiri in trideset tekstov. Med novimi oblikovanji imajo večino pete maše in drugi liturgični teksti, ki so v zvezi s terezijansko pesmarico. Upoštevati je pa treba dejstvo, da je med temi sto štiri in šestdesetimi novimi teksti po več prireditev iste nemške predloge, ker so nekatere tekste, zlasti peto mašo, prevajali posebej v štirih okoliših. Mogočen vpliv terezijanske pesmarice se kaže tudi v dejstvu, da se je po prireditvi nove pesmarice ponatiskovalo še samo petnajst starih slovenskih tekstov: adventna (Poslan je angel); tri božične (Eno je dete rojeno; Ta dan je vsega veselja; Jezusa po-

zibljimo); velikonočna (Jezus je od smrti vstal); vnebohodna (Jezus je šel gori v nebo); binkoštna (Prid' sveti duh); štiri Marijine (Od Marije zapeti; Tavžentkrat si ti češčena; Vsi verni kristjani; Žalostna je mati stala); Pange lingua (Hvalimo ino molimo); Te Deum laudamus (Tebe Boga mi hvalimo); za krščanski nauk (Sveti, sveti, sveti); po blagoslovu (Ne zapusti nas nikdar).

Rokopisnih pesmaric je bilo spričo nove navade, naj učitelj-organist o posebnih prilikah v cerkvi opozori nase z novo lastno verzifikacijo, nedvomno mnogo več, nego se jih je ohranilo, a že izsledilo se jih je precej.[424]

Nova cerkvena pesem prvih prerodnih generacij je malone golo versko poučevanje in parafraziranje katehetičnih stavkov. V njej skoraj ne moreš zaslediti niti iskrenejših odmevov osebnega verskega doživljanja niti zadovoljivih ozirov na estetiko. Med glavnimi gojitelji ni bilo pravega pesnika, ampak le verzifikatorji po sili (Repež, Pohlin, Redeskini, Gutsman, Rupnik, Hofman, Verdinek, Skerbinc in drugi), nedisciplinirani ljudski pesniki (Volkmer in drugi) ali racionalistični stihotvorci brez poleta (Japelj), medtem ko so mnogi, ki bi bili mogli dati boljši vzgled, prispevali le posamezne biografije svetnikov (Vodnik, Zupančič) in novi prevod „Dies irae" (Vodnik) ali pa so to območje sploh zanemarjali (Jarnik, Modrinjak). Vkljub vsemu pa so zlasti Japljeve prireditve uspelejše od velike večine novih oblikovanj prejšnje dobe, izvzemši Paglovčeva. Pomen cerkvenopesemske proizvodnje v okviru prerodnega gibanja se ne sme podcenjevati, čeprav za čiščenje pesniškega izraza in jezika ni skoraj nič prispevala: pomagala je utrjevati naglasno meroslovno načelo; likala je čut za čisto rimo; opozarjala je na razne oblike kitic, od štirivrstične s prestopnimi stiki, kakršne pozna tudi slovenska narodna pesem, do osmero- ali deseterovrstičnih z umetno zapletenimi rimami, s kakršnimi so se seznanjali množitelji slovenske cerkvene pesmi v nemški ali novolatinski književnosti.

Izrazitejši znanilci prerodnega gibanja kakor deloma pomnoženi in zboljšani slovenski repertorij za cerkvene potrebe so bili ostali repertoriji, izmed katerih so postali tako tisti redki, ki so imeli nekake predhodnike že v prejšnji dobi, kakor tudi tisti, ki so bili novost, organski del prerodnih stremljenj.

Delna slovenizacija nekaterih šolskih tipov ali vsaj njen začetek je bila še vidnejši znak preroda kakor pomnožitev šol, dasi le deloma po zaslugi preroditeljev.

Razmišljanja slovenskih preroditeljev o jezikovnem problemu šole na Slovenskem so bila sicer od začetka do konca te dobe zaradi ozirov do tendenc nemškega vladarja in nemških vodilnih osebnosti tako utesnjena, da se niso mogla dvigniti do dostojne, pedagoške, jasne in odločne zahteve. Toda nevarnosti, ki so jih za Slovence vsebovale nenormalne, žaljive, vsaki smotrni slovenski jezikovni kulturi nasprotujoče predstvene pravice nemškega jezika v šolah po Slovenskem, so se zavedale že prve generacije slovenskih preroditeljev. Pohlin je zaključil že 1768. leta v slovnici svoje opozorilo, kako „priganjajo mladino k učenju nemščine", z željo, naj bi se ta mladina na enak način „poprijela tudi kranjščine, ker bo po završitvi študij morala v tem jeziku skrbeti tako za lastno korist kakor tudi za korist drugih". Kumerdej je 1791. leta v uvodu v slovnico naglasil, da je kulturne zaostalosti avstrijsko-slovanskih dežel kriva le okoliščina, da je v šole uveden nemški jezik, češ, „slovanski mladenič se mora najprej seznaniti z neznanim mu jezikom, medtem ko se loteva nemški že stvari samih". A Kopitar je 1809. leta javno obžaloval usodo slovenskega dečka, ki „mora z osmimi ali desetimi leti ostaviti očetovo slovensko ognjišče, da ga vzgojijo v nemškem mestu v nemškem jeziku za nemškega uradnika".

Upoštevanje v šoli, ki ga je postal deležen slovenski jezik v dobi pet in štiridesetih let, odkar so v Avstriji proglasili osnovno šolo za državno ustanovo, a tudi srednjo šolo vzeli jezuitom, je bilo samo ob sebi resda zelo skromno, vendar predstavljajo spričo preteklosti vsi momenti, ki kažejo v smer slovenizacije, prelom s tradicijo in napredek v smislu preroda: Pohlinov abecednik 1765. leta, prva posebna taka knjiga po preteku sto pet in osemdesetih let; raba nemško-slovenskih oficielnih šolskih knjig v trivialkah na kmetih najprej na Kranjskem in Primorskem, pozneje tudi na Štajerskem in Koroškem; uvedba takih dvojezičnih knjig tudi v prvi razred kranjskih in primorskih glavnih šol; slovenski kurzi za babice; slovenski pouk za vajence; slovenska predavanja o pastoralnem bogoslovju; tekmovalne skušnje o znanju slovenskega jezika v Mariboru; Debevčevi privatni kurzi v Ljubljani; sporadično upoštevanje slovenščine pri pouku retorike in poetike na gimna-

zijah, ki so imele za te predmete profesorje s prerodno miselnostjo; stolice slovenskega jezika v Gradcu in Ljubljani.

Bila je zasluga deloma vlade in založnikov, deloma preroditeljev samih, da so bili glavni slovenski šolski teksti, ki so prihajali v poštev, izza terezijanske šolske reforme večinoma v zalogi: začetnice, mali katekizmi, čitanke, kratke pripovesti, računice, predpisane cerkvene pesmi, zgodbe svetega pisma, knjige za šolska darila, a v prvih letih tudi še metodna knjiga.

Nedvomno se da tudi jezikovnokulturni šolski praksi, kakor se je razvijala po terezijanski reformi, mnogokaj očitati. Nihče do Jüstla in borcev za ljubljansko slovensko stolico ni menda oficialnih krogov opozarjal na priprosto tezo, da osnovna šola tudi na Slovenskem ne more imeti namena, širiti kakšen tuj jezik, ampak edino namen, s pomočjo materinščine otroku bistriti pojme ter ga opremljati z najelementarnejšim znanjem. Presenetljivo načelo, da morajo biti slovenski šolski teksti le prevodi nemških, in to tudi n. pr. v kratkih pripovestih, ki bi morale vendar prinašati najintimnejše proizvode dotičnega naroda, je bila ovira za vsakršen zdrav razvoj slovenske šolske in mladinske književnosti ter pljusk v obraz vsaki solidni pedagogiki in vsaki upravičeni zahtevi spoštovanja slovenskih prerodnih literarnih prizadevanj! Po številu tekstov, ki so jim pod avstrijskimi zakoni ostali dovoljeni za upoštevanje materinščine v šoli, so bili Slovenci na zadnjem mestu med avstrijskimi nenemškimi narodi, saj se jim je prevod metodne knjige natisnil le 1777, medtem ko n. pr. slovnice in navodil za pravopis, torej tekstov, ki jih je naklonila avstrijska uprava tudi Hrvatom in Srbom,[420] v slovenski vrsti v tej dobi sploh še ni bilo. Na porušitev predstvenih pravic nemščine v srednji šoli je mislil pač iniciator preroda Pohlin, ki je prevajal grške avtorje „za vajo grške šole v Ljubljani", Enhiridion sv. Avguština „za eno skušno, koku se puste nauki visokeh šol po krajnsku dopovedati". Vendar se glede višjih šol ni povzpel niti Pohlin niti kdo izmed njegovih slovenskih sodobnikov do točne zahteve, ki bi bila v skladu z ostalimi prerodnimi težnjami: da naj tudi na Slovenskem v višjih šolah izpodrivata latinščino le slovenski učni jezik in slovenska učna knjiga! Pravice, ki jih je dobila slovenščina v Napoleonovi Iliriji, se niso mogle v vsem obsegu uveljaviti, ker ni bilo dovolj jezikovno sposobnih učiteljev, a po odhodu Francozov je bilo število humanitetnih profesorjev, ki

so se sploh upali ozirati nekoliko tudi na materinščino slovenskih učencev, obupno skromno! Itd.! Itd.!

Toda prezreti se ne sme dejstvo, da preroditelji niso mogli zahtevati upoštevanja slovenščine v srednji šoli v polnem obsegu, dokler ni bilo na izbiro niti dovolj umetniških tekstov za likanje okusa in sloga v pouku retorike niti slovarja in znanstvenih del za olajševanje slovenskega pouka v drugih predmetih. Sistematični pouk slovenščine v kulturnem središču Slovencev ni mogel ostati brez vpliva na usposabljanje naraščaja za slovensko književno delo, pa najsi je bil učitelj za estetsko usmerjene mlade duhove še tako malo vabljiv! Sploh pa mora vsakdo, ki hoče odkazati prvim poskusom slovenizacije šolstva v okviru preroda pravo mesto, paziti, da si izbere pravično stališče: presojati jih ne sme s stališča poznejših želj, ampak presojati jih mora s stališča razlike med prejšnjo in novo dobo!

Ob strokovno-poučnem repertoriju v dobi med letoma prve slovenske prerodne manifestacije in smrti glavnih predstavnikov preroda mora opaziti vsakdo, ki ima smisel za zgodovinski razvoj, da so kazali nekateri preroditelji povsem novo pojmovanje nalog časa. Skromna kmečka „Pratika" z imeni mescev in svetnikov in kmečkimi pravili še izhaja tudi v prerodni dobi, toda na eni strani se je sem ter tja sama prilagajala, na drugi strani ni več edina predstavnica popularizirujočih teženj. Vrsta panog, v katerih je bil samoslovenski pouk že davno in neobhodno potreben, se posebej in prvič v slovenskem obravnava: čebelarstvo, babištvo, živinozdravilstvo, kmetovanje, kuharstvo, sadjereja.

Tudi ni „Pratika" več edino slovensko periodično izdanje, kajti njeni začasni drugovi so bili: Velika pratika; Mala pratika; prvi slovenski časopis. A kmalu potem, ko so „Lublanske novice od vseh krajev celiga svejta" zaradi nedostajanja naročnikov morale prenehati izhajati, so dobili preroditelji v nemških pokrajinskih listih v Ljubljani, Celovcu in Gradcu možnost za objavljanje slovenskih pesmi in nemških slovenističnih člankov, ki bi jo bili moglo močno izrabljati.

Čeprav je bila prav v času prvih slovenskih prerodnih generacij za uradni jezik tudi slovenskih pokrajin proglašena nemščina, se je v javnem življenju veljava slovenščine sicer počasi in s presledki, a vendar opazno dvigala. Ne gre več

samo za napise v cerkvah in na pokopališčih, zapise priseţnih obrazcev, prepise gorskih pravd in podobne tekste, ki so izpričani tudi v prejšnji dobi, ampak za priznanja slovenskega jezika, kakršna bi v prejšnji dobi zaman iskali. Tako priznanje je prevajanje razglasov dedinskih določil in brambovskih pesmi ali zahteva, da bi se naj uradništvo učilo slovenščine. Še značilnejša so nekatera zasebna priznanja slovenščine izven književne proizvodnje in praktične potrebe, ki osvetljujejo miselnost: prva čeprav redka slovenska pisma v medsebojni korespondenci preroditeljev samih, katerih korespondenčni jezik je bila sicer nemščina ali latinščina; prvi poskusi slovenskih inteligentov, pisati svoje slovenske priimke po slovenskem pravopisu ali rabiti tudi v tujem jeziku slovenska krajevna imena; sporadično se pojavljajoče želje, manifestirati svojo jezikovno pripadnost z napisi tudi ob slovesnih prilikah.

Prizadevanje, dokazati sposobnost slovenščine za vsakršno literarno panogo, zavzema v prerodni miselnosti sploh eno prvih mest. Problem se je zdel že prvim prerodnim generacijam tako važen, da so hoteli na primer množiti število slovenskih verzov skoraj vsi preroditelji brez kritičnega ozira na svojo nadarjenost. Kdor upošteva prerodno ozadje teh poskusov, bode sodil milo marsikak literarni greh te dobe.

Nepretrgana tradicija slovenskega posvetnega umetnega pesmotvorstva se začenja sploh šele v šestdesetih letih osemnajstega stoletja, ko se je lotil posvetnih verzov najprej diskalceat Dev,[251] menda okoli 1765,[421] ko mu je bilo tri in trideset let, a je nato[251] njegov za tri leta mlajši sobrat o. Marko Pohlin 1768 poslal na knjižni trg obenem s svojo slovnico tudi prvo izpričano teorijo o slovenskem verzu in pesništvu. Problem je zorel tako počasi, da je preteklo izza objave Pohlinove teorije več ko deset let, preden je Dev ob Pohlinovi pomoči dal v tisk prvo knjigo prvega slovenskega almanaha, a Japelj porabil priliko za objavo svojih prvih posvetnih verzov.

Pohlinovi teoriji pritiče zaradi patrovega slabega okusa in zaradi njegove nedisciplinirano sti in nelogičnosti kot kažipotu le prav nizka cena: v teoriji je opozarjal na kvantitetno, s primeri na naglasno meroslovno načelo, obenem je dajal pesnikom glede verza prostost; zahteval je za pesem vzvišen govor, a ob-

javil več primerov, ki so s to zahtevo v živem nasprotju; predlagal je po Rosovem primeru tudi kranjskim pesnikom poslovenjeni Parnas z Belinom, Modrico in Marljivkami, a prezrl, da imajo Apolon, Minerva in Muze vsaj še neko tradicijsko in simbolno eksistenčno upravičenost, medtem ko so epigonski posnetki gola anahronistična navlaka. Toda buditeljska cena Pohlinove teorije ni zaradi teh nedostatkov nič manjša.

Vrsta množiteljev posvetnih verzov v dobi prvih prerodnih generacij je nepričakovano dolga: Dev, Pohlin, Vodnik, Mihelič, Naglič, Japelj, Lavrin, Zois, Linhart, Volkmer, Stanič, Andreaš, Šuster - Drabosnjak, Knobel, Kračman, Kančnik, Alvian, Grundtner, Jarnik, Schneider, Bilc, Primic, Cvetko, Modrinjak, Lipold, Kuralt, Vesel, Slomšek. Precej je iz te dobe tudi tiskanih anonimnih pesmi. Kremžar je 1793 tiskal „uporne pesmi".[435] O francoski revoluciji govorita dva letaka, približno iz dobe okoli 1795: Pesem od Francoza (Bog preloži o ti nadluge); Žalostna pesem od Ludvika francoskiga kralla (Dvej leiti je že minilu).[422] V dobi avstrijskih brambovcev je krožilo med ljudmi najbrž več anonimnih letakov kakor edina znana,[185] prav tako izza vrnitve Avstrijcev najbrž več kakor znani dve.[23]

Slovenski posvetni vezani besedi je bil v njenih začetkih, v šestdesetih in sedemdesetih letih osemnajstega stoletja, le namen, dokazati, da je tudi slovenski jezik sposoben za pesnikovanje. V osemdesetih letih je začela v Ljubljani množiti slovenske pesmi želja po slovenskih tekstih za družabno pevsko zabavo, a med Dravo in Muro utilitaristično načelo v službi prosvetljenstva, ki je postalo v devetdesetih letih tudi na Kranjskem najmočnejše gibalo za oblikovanje slovenske besede.

Oba glavna mentorja slovenskih stihotvorcev v tej dobi sta vsiljevala klasicistični slog: Pohlin obenem z rekviziti nemškega baroka slabše vrste in lastne nebogljenosti, Zois z zaverovanostjo racionalista v francoska pravila. Tuji pesniki, ki so jih Slovenci do 1800 prevajali, so mogli širiti le neživljenjsko književno kulturo odmirajočega klasicizma, a zvrsti, ki so s temi imeni prihajale v ospredje, so bile manjšim duhovom v dobi racionalistične poetike vedno priljubljene: epigram, anakreontski motivi, pietistična pesem, kuplet, basen. Ti tuji pesniki so poleg Vergila in Ovidija namreč bili: Nemci Gellert, Gleim, Hagedorn, Kleist, Mendelssohn, Zachariae in Denis; Anglež Pope; Francoz Racine; neznani avtorji gledaliških arij. Imena tujih pesnikov,

ki so jih prevajali Slovenci po 1800, sicer kažejo, da so imeli mlajši slovenski pesniki stike z novejšo nemško literaturo, toda romantičnih prvoborcev med upoštevanimi Nemci ni. Pesniki, ki so jih po 1800 ponaševali Slovencem, so namreč bili: Homer, Klopstock, Claudius, Schiller, Goethe, avstrijski pesniki Collin, Fellinger in Kumpf ter več pesnikov druge vrste v mildheimski pesmarici, ki jo je izdajal Rudolf Zacharias Becker.

Absolutnih literarnih vrednot sicer v posvetnem slovenskem pesmotvorstvu 1765—1819 tako rekoč ni bilo. Do višine svetovnih literatur ni segal nobeden izmed navedenih verzifikatorjev. Oblikovalca po narekovanju intimnih doživetij osebnosti, ki se hoče z izpovedjo notranje odrešiti, med njimi ni bilo, delo vseh teh klasicistov je spremljajo prepričanje racionalistične dobe, da moreta napraviti pesnika tudi volja in vaja sama. Bili so epigoni tujih odmirajočih struj brez poglobitve v njihovo bistvo. Mnogi, med njimi Štajerec Volkmer, zapadajo slabostim, ki delajo njihove verze često naravnost neužitne: banalnosti, neslanosti, neiskrenosti, patetičnosti, ohlapnosti, pretiravanju.

Vkljub vsemu temu pa pritiče slovenskemu posvetnemu pesmotvorstvu iz 1765—1819 pomembno mesto prehodne dobe, ki je bila zgodovinska potreba. Zaradi razvojne črte zaslužijo že iz prvih desetletij slovenske posvetne verzifikacije pažnjo: pesniške zvrsti kuplet (Linhart, Zois, Vodnik), oda (Vodnik), basen (Vodnik, Volkmer), epigram (Vodnik), uganka (Vodnik); iz vsebine neosebna erotika (Dev, Japelj, Vodnik), narava (Vodnik), kmečki problem (haloški učitelj, Volkmer); iz meroslovja heksameter (Pohlin, Vodnik, Naglič), anakreontska mera (Japelj), alkajska kitica (Vodnik), safična kitica (Lavrin, Japelj), aleksandrinec (Dev), narodna poskočna kitica (Dev, Vodnik) ter preproste štirivrstične trohejske, jambske in daktilske kitice (Dev, Japelj, Zois, Linhart, Volkmer, Stanič, Vodnik); prva pozornost na izbranost izraza (Dev, Vodnik). Z nastopom mladih se je začela javljati preusmeritev v smislu moderne poezije.[251] Napredovala je sicer zelo počasi; vsi starejši pisatelji so ostali klasicisti, a tudi v predstavnikih mlajše generacije se klasicistični in romantični elementi le prepletajo, ker je osnova še klasicistična. Kakor pa je po naravnih zakonih v diletantskih epigonskih klasicistih zamudnikov vedno še veliko manj pravega pojmovanja stare klasične umetnosti ko pri epigonskih klasicistih velikih

narodov s starejšo literaturo, tako opozarjajo tudi v pesmih mladih Slovencev te dobe na pravo staro klasiko često le medli in zunanji rekviziti iz mitologije itd.

Na drugi strani se odražajo v poeziji mlajših preroditeljev, ki so po 1806 množili slovenske verze, sicer tudi izmed romantičnih črt le take posamezne, ki so jih mogli mladi brez študiranja romantične teorije ob samem čitanju sodobne nemške poezije osvajati, vendar preusmeritev so tudi ti glasovi jasno napovedovali: entuziastično katoličanstvo (Jarnik, Primic); hrepenenje po onostranstvu (Jarnik, Primic); nov, intimen odnos do narave (Jarnik, Primic, Modrinjak); zlasti tudi do pomladnih krasot (Jarnik, Primic); sentimentalno občutje (Jarnik, Primic); osebna erotika (Jarnik, Primic, Modrinjak); borbeno domovinsko in prerodno čustvo (Vodnik, Jarnik, Modrinjak, Schneider); entuziastično prijateljstvo (Primic); domača pravljična ali grozotna snov brez skepse in moraliziranja (Primic, Jarnik); itd.

Seveda so te in take novosti le odmev poznanja novejše nemške literature. Posredovalci so bili deloma tudi nemški pokrajinski listi v Ljubljani, Gradcu in Celovcu. Pohlinov drugi teoretični spis iz območja poetike: Adjumentum poeseos 1798 ni mogel nič vplivati, saj je ostal o. Marko nebogljen teoretik, ki niti med moškimi in ženskimi rimami ni razlikoval.[155]

Vodnikove „Pesmi za pokúšino", izza 1779 četrti natisnjeni zvezek s slovensko vezano besedo, ter novi verzi iz naslednjih let, ki so jih izoblikovali Vodnik in mlajši pesmotvorci, so v zvezi z duhovno poezijo utrdili naglasno meroslovno načelo, uglasbile uho za čisto rimo, udomačile poleg Vodnikove poskočne in raznih drugih v evropskih literaturah splošno razširjenih štirivrstičnih kitic tudi smisel za bolj individualno gradnjo kitic iz več ko štirih verzov, a Veselov sonet je bil obenem prvi kažipot za bogatitev slovenske poezije z romanskimi oblikami, na katerih presajanje se do šestega desetletja prizadevanj za prosvetno slovensko poezijo ni mislilo. Za najboljšega slovenskega pesnika je slovel Vodnik, toda Jarnik, Modrinjak in Schneider bi mu bili mogli postati nevarni tekmeci, da so o pravem času dobili primernega mentorja.

Čeprav prvih šest desetletij nepretrgane gojitve slovenske posvetne poezije še ni dozorilo literarnih vrednot za evropsko tekmo, ker prerodna navdušenost sama pač še ne ustvarja genijev, se je preroditeljem eden najvažnejših dokazov, ki so jih

svojemu gibanju dolgovali, vendar prepričevalno posrečil: dokaz, da je tudi slovenščina jezik, v katerem se morejo oblikovati posvetni verzi. A ko so dokazovali to, so ustvarili tudi lepo število verzov, ki imajo za Slovence trajno vrednost.

Tudi nepretrgana tradicija posvetnih slovenskih dramatskih tekstov se je začela ustvarjati šele v dobi preroda, in sicer menda približno deset let pozneje od pesmotvorske.

Nič nenavadnega ni, da je vrsta množiteljev slovenskih posvetnih dramatskih tekstov mnogo krajša od vrste pesmotvorcev in da jo tvorijo le: Japelj s prvim slovenskim prevodom opernega libreta, namreč Metastasijevega „Artakserksa", približno iz 1775—1776; diskalceatski pater Dev s prvim izvirnim slovenskim opernim libretom, namreč Belinom iz 1780; Zois s prevodi italijanskih arij za operiste, ki so jih peli v stanovskem ljubljanskem gledališču, približno od 1781—1782 do 1809; Linhart, ki je istočasno s Zoisom prirejal arije ter ponašil po eno Richterjevo in Beaumarchaisovo komedijo; Kopitar, ki je prevedel Kotzebuejevo igro „Der Hahnenschlag" 1802 ali 1803, in sicer pač samo v prozi; Vodnik, ki je 1802 poslovenil „sklep" iste Kotzebuejeve igre, šest let pozneje pa vsaj dva akta Kotzebuejeve veseloigre „Die deutschen Kleinstädter"; Matija Schneider ali kdo je že bil pisec vratenskega rokopisa s tragedijo o grofu Ulriku in celjski bobnarici.

Preseneča pa, da je to skrb za posvetno dramatiko samo na Koroškem spremljala tudi skrb za duhovne igre, ki sta jo gojila neimenovani, a najbrž šolani prireditelj kapelske pasionske igre in pa nešolani slovenski kostanjski kmet Šuster-Drabosnjak.

Začetki slovenske dramatike v dobi preroda niso zaleti, ki bi bili v skladu z živimi potrebami ljudstva in osvajali občinstvo zaradi tega, ampak so le sporadični poskusi. Oznaka: osnova slovenske dramatike pritiče samo tekstoma, ki sta v zvezi z Linhartovim imenom ter sta edina iz te proizvodnje v času aktualnosti izšla tudi v obliki natisnjene knjige, medtem ko so vsi drugi poskusi ostali v rokopisih in so deloma tudi izgubljeni.

Linhartov delež je pri „Županovi Micki" precej drugačen kakor pri „Veselem dnevu". V prvi komediji je nemška komedija Jožefa Richterja, ki jo je videl avtor na Dunaju, le „obdelana", to se pravi, „Županova Micka" je skoraj dosloven prevod. „Veseli dan ali Matiček se ženi" je pa mnogo več kakor dosloven prevod Be-

aumarchaisove komedije „La folle journée, ou le mariage de Figaro", ki jo je Linhart v Ljubljani v francoskem izvirniku bral ali utegnil nemški prevod morda celo na odru slišati. Radovljičan, ki je delal po francoskem izvirniku, si je izposodil iz predloge sicer snov in njeno zapovrstnost, toda obenem je izpričal svoj samostojni realistični odrski talent: smotrno je znal dejanje prestaviti na Gorenjsko, črtati osebe, ki so se mu zdele nepotrebne, krajšati tekst tudi v drugih ozirih, prilagojevati karakteristiko oseb, izpuščati Beaumarchaisova neprilična politična namigavanja, vnašati prerodne elemente in reševati obenem problem slovenskega odrskega jezika.[423]

Dramatski teksti bi se bili v dobi prvih prerodnih generacij pač še bolj množili, če bi se bilo smotrneje skrbelo za slovenske predstave. Toda slovenizacija gledališča se zaradi ukoreninjene jezikovnokulturne prakse ni razvijala sporedno s porastom tekstov. Izmed navedenih slovenskih tekstovnih prireditev se jih večina v času aktualnosti ni predstavljala: Japljev „Artakserkses"; Devov „Belin", čeprav mu je učitelj Župan oskrbel tudi glasbo; Linhartov „Veseli dan ali Matiček se ženi"; Vodnikovi „Malomeščani"; tragedija o grofu celjskem in bobnarici. Raz oder so mogli vplivati samo: Zoisovi in Linhartovi prevodi arij; Županova Micka; Tinček petelinček; duhovne igre na Koroškem. Da je bilo vsaj ljubljansko občinstvo zelo sprejemljivo za slovensko besedo na odru, potrjujejo razne okoliščine: poročilo v ljubljanskem nemškem tedniku z dne 29. decembra 1789, da je predstava „Županove Micke" izredno ugajala; Kopitarjevo izvestje,[99] da je prednašanje Zoisovih slovenskih prevodov italijanskih arij „spravljalo v entuziazem domorodnega navdušenja parter in lože"; igralec Scholz,[343] ki se mu je zdelo potrebno, da je ob svojem beneficu nemško predstavo naznanil občinstvu s slovenskim nagovorom. Občinstva se torej preroditeljem zaradi slovenskih predstav ne bi bilo treba bati. Vsaj do neke stopnje so torej slovenski preroditelji sami krivi, da se to razpoloženje v času, ko vladni krogi v slovenskih predstavah še niso videli nič nevarnega, ni izdatneje izrabilo.

Vsekako pa se je preroditeljem tudi drugi pomembni dokaz, ki so ga svojemu gibanju dolgovali, odlično in prepričevalno posrečil: dokaz, da je slovenščina porabna tudi za posvetni oder. To so instinktivno čutili tudi sodobniki, saj je referent o predstavi „Županove Micke", ki so jo igrali diletanti v korist reve-

žem, v ljubljanskem tedniku pisal tako, kakor da oblikuje za poznejšega zgodovinarja preroda: „Včeraj so stopili naši prijatelji gledališča vnovič na oder ter nam obenem kar le mogoče prepričevalno dokazali, da so svojske tudi kranjskemu jeziku v dovoljni stopnji lastnosti kakor upogljivost, okretnost, poudarek in melodija ter da se kakor ruski, češki in poljski iz Thalijinih ust prav dobro sliši... Gospodje in gospe te družbe, ne zahvaljujejo vas iz globočine svojega srca samo reveži; tudi ves narod (Nation) je na Vas ponosen ter Vas bo v letopisih literature zabeležil z besedami: tem pritiče zasluga, da so osnovali temelj za izpopolnitev svoje materinščine ter jo napravili porabno tudi za soccus" (obutev in simbol komedije).

Slabše izpričevalo kakor razvoj slovenskega pesništva izza srede šestdesetih in razvoj slovenske dramatike izza srede sedemdesetih let osemnajstega stoletja daje prvim slovenskim prerodnim generacijam problem posvetne pripovedne proze.

Naj vzamemo kakršnokoli merilo, izrazite posvetne poetične proze med slovensko proizvodnjo te dobe še ne dobimo. Vse, ob čemer se morebiti naša pozornost ustavlja, so taki teksti, na katere se je mogoče ozirati pri našem razboru le z veliko rezervo ali le zaradi njihovega pomena za pripravljalni štadij: Gellertova pisma 1774; kratke moralnopoučne povesti v prevodih začetnic, „Vadenj", „Kratkih pripovesti" in šolskih daril kakor Jarnikove „Zberi"; uganke, šale in anekdote; Vodnikovi časopisni članki, v katerih pa zaman iščemo esejističnega poleta; Cochemova historija svete Genovefe, ki se pa v resnici le malo loči od Pohlinovega življenja sv. Izidorja ali sv. Notburge in od drugih sličnih hagiografskih spisov; Primčeva „Prava pot", ki je pa prevod povsem didaktičnega spisa; avtobiografija. Nedostajanje prave poetične proze je pri Slovencih očitnejše kakor pri kateremkoli njihovem zamudniškem sosedu, pa najsi mislimo na Hrvate, Srbe, Čehe ali Madjare v isti dobi.

Vzrokov za tak razvoj je več: šolska vzgoja ni priznavala antičnega proznega romana ter je vzgajala naraščaj le v prepričanju, da je verz neobhodno potreben atribut besedne umetnosti; verzi so bili samogovori, ki jim je bil v racionalistični dobi potreben precej omejen besedni zaklad, medtem ko za obširnejšo povest ali celo roman še ni bilo niti narodne družbe niti razgovornega jezika, če se ni hotel pisatelj omejiti samo na kmečki

sloj. Spričo teh ugotovitev postaja Linhartova rešitev odrskega jezika za slovensko komedijo v prozi še poseben znak njegovega talenta. Jezikovne težave, s katerimi se je borila slovenska poetična proza in zaradi katerih se je tako počasi razvijala, osvetljuje tudi korespondenčni jezik preroditeljev med sabo: možje, ki so bili dosti spretni slovenski verzifikatorji, so se mogli le redko odločiti za slovensko pismo, ker jim je pač nedostajalo izrazov in fraz iz področij, ki bi jih v pismih morali obravnavati. Jarnik, ki je 1814 to razliko med oblikovanjem v vezani in nevezani besedi izpričal, pač ni bil edini, ki je o njej razmišljal.

Staro, slovenščini povsem neprijazno načelo znanstvenega jezika na slovenskem ozemlju je dobilo rahel udarec že 1760, ko je tujec Scopoli izdal svojo latinsko „Floram carniolicam", v katero je sprejel tudi slovenska imena rastlin. Toda medtem ko se je zgodilo to iz čisto znanstvenih nagibov, kakršni so naklanjali k pritegovanju slovenskih izrazov sem ter tja že tudi Valvasorja, je bila prejšnja jezikovna praksa za znanstveno območje deset let pozneje že načelno, torej v smislu prerodnih gesel, napadena, ko je v dunajskem časopisu Matija Čep 1768 Pohlinu namignil, da bi kazalo za obravnavo slovenščine poleg nemščine rabiti tudi slovenščino, a Pohlin dal dve leti kasneje teoretično na indeks tako rekoč vsako znanstveno delo Kranjca, torej Slovenca, ki ni pisano v slovenščini.

Morda bi bilo zaleglo, če bi bil tudi Pohlin svojo indignirano lekcijo „poštenim Kranjcem", pišočim nemški ali latinski, v tisku predložil javnosti ali če bi se bil vsaj sam dosledno ravnal po načelu, ki ga je 1790 v rokopisu „Kronike" vneto branil.

V nekaterih znanstvenih območjih je začelo slovenski znanstveni jezik rahlo napovedovati slovensko izrazoslovje sem ter tja v nemških in latinskih strokovnih delih in pa v posebnih pripravah za slovenski slovar: botanična, faunska, astronomska, apotekarska, fužinska, rudarska, tehnična terminologija, slovenska krajevna imena v drugojezični znanstveni knjigi kakor pri Hacquetu 1778. Še izrazitejša priprava in navodilo za razmišljanje o izrazih za medicinska, veterinska, tehnična in slična predavanja so bili nekateri učbeniki in pa poljudne strokovnopoučne knjige. Naravoslovni članki so spadali k Zoisovemu prerodnemu programu. Da jih Vodnik ni več napisal, je preprečila ukinitev njegovih periodičnih izdanj.

Predvsem bi človek pričakoval slovenski razpravljalni jezik pri obravnavanju takozvanih nacionalnih predmetov, ki se tičejo domačega jezika, domače zgodovine, domačega zemljepisa in domače folklore. Tu je pa viden tako prerodni napredek kakor tudi sila tradicije: tudi doneske preroditeljev samih je treba ocenjevati često brez ozira na razpravljalni jezik.

Medtem ko se je prizadevanje obeh cerkvenih dob za slovensko slovnico zaključilo 1758, torej ob sto štiri in sedemdeseti obletnici prve knjige za znanstveno normiranje slovenskega literarnega jezika, s tretjo izdajo Bohoričevega glavnega dela, je Pohlinova slovnica iz 1768 na začetku nove dobe.

Da je bila ureditev slovenske slovnice preroditeljem zelo pereče vprašanje, opozarja dolga vrsta mož, ki so mu dejanstveno posvečali pažnjo: Pohlin, Popovič, Gutsman, Kumerdej, Zagajšek, Debevec, Japelj, Kopitar, Vodnik, Franul, Šmigoc, Primic. Črta gre vkljub ponovnim zastojem vendarle odločno navzgor: nekritični samovoljni racionalizem (Pohlin), ki izzove sicer že v začetku odpor realista (Popovič) in dobrega opazovalca dejstev (Gutsman), a se vendar ponavlja (Zagajšek), čeprav tudi v malce solidnejši obliki (Debevec); filozofski kriticizem racionalistične „grammaire générale et raisonnée" (Kumerdej, Japelj); moderna deskriptivnost, ki upošteva književni razvoj in žive govore, kolikor jih že pozna (Vodnik, Kopitar, Šmigoc). Kopitarjeva slovnica pomeni stopnjo, ki je bila potrebna za pritegnitev slovenščine v resna splošna indoevropska lingvistična razglabljanja.

V smislu Čepovih nasvetov Pohlinu sta ravnala le dva izmed omenjenih slovničarjev, medtem ko so drugi o slovenščini razpravljali nemški ali italijanski (Franul): Zagajšek, ki tudi tej nalogi ni bil kos; Vodnik, ki je ustvaril prvo osnovo za razvoj slovenske slovniške terminologije.

Slovar cerkvenih dob slovenske književnosti je doživel svojo zaključno stopnjo še prej kakor slovnica, namreč 1744 z novo prireditvijo Megiserja. Okoli 1760 in izven prerodnih stremljenj, ker misli o tem prerodnem gibanju še niso bile urejene za aktivnost, sta dva moža izpričala znanstveno zanimanje za slovenski besedni zaklad: Scopoli v Idriji in Apostel v Mariboru. Pravo javno iniciativo za regeneracijo slovenskega slovarja pa je dal zopet šele Pohlin in sicer najprej 1768 v slovnici, potem 1781 s kranjsko-nemško-latinskim slovarjem.

Pri nabiranju slovenskega besednega zaklada v dobi prvih prerodnih generacij je sodelovalo poleg Pohlina še več mož kakor pri slovenski slovnici, namreč: Popovič, Maestrazzi, Zois, Breckerfeld, Gutsman, Kumerdej, Zagajšek, Vodnik, Narat-Modrinjak-Jaklinova-Hermanova štajerska akademija, Kopitar, Primic, Jarnik in Alič, h katerim je pa treba prišteti še tudi vse množitelje strokovno-poučnega repertorija. Mnogi izmed leksikografskih interesentov so se ozirali samo na besedni zaklad posameznih panog, drugi, kakor Kopitar, so dajali samo nasvete in izpodbude. Pozitivno smer razvoja je kazalo tudi delo za slovenski slovar, čeprav mu je bil Pohlin s svojimi nekritičnimi in samovoljnimi neologizmi in izposojenkami slab kum: prvi solidni prerodni uspeh je doseglo v Gutsmanovem delu, Vodnikovo, ki je bilo večje, je ostalo v rokopisu.

Razlagalna jezika sta za slovar prvih prerodnih generacij ostala nemščina in latinščina, prerodno praktični namen pa izpričuje tudi nemško-slovenska ureditev nekaterih slovarjev.

Z g o d o v i n s k i h problemov, ki jih je zastirala Valvasorjeva senca, se je izmed preroditeljev prvi lotil vsestranski Pohlin, in sicer že 1770 ter v slovenskem jeziku.

Medtem pa ko obravnava Pohlin na površen kronikarski način predvsem staro in splošno zgodovino, so se posvečali izza začetka osemdesetih let delu za „domačo Klio": Linhart, Breckerfeld, Vodnik, Primic, Erberg, Zupančič in Richter. Kritično, a obenem prerodno nadahnjeno je bilo sicer le Linhartovo nedokončano delo, vendar je slonela tudi Vodnikova nemška šolska knjiga deloma na arhivalnih izsledkih.

Jezik Pohlinove rokopisne „Kronike" je ostal neopažen in prerod kranjske zgodovine se je vršil v nemškem jeziku, ki so ga rabili tudi Pohlin in Linhartovi nasledniki izvzemši Vodnikove zgodovinske članke v „Novicah" in Primčeve v „Branjih".

L i t e r a r n o z g o d o v i n s k i smisel je v primeri s prejšnjo dobo vidno napredoval, dasi je znal panogo malokdo tako prerodno izrabljati kakor na svoj način Zois, ki je dal napraviti za Bohoričevo slovnico naravnost izzivajoče razkošno shrambo.[57]

Nabirateljev gradiva za zgodovino domače literarne preteklosti je bilo precej: Kumerdej, Breckerfeld, Vodnik, Pohlin, Herbic, Hoff, Kopitar, Zupančič, Primic, Zois, Erberg, Richter. Na moderno stališče se nikdo izmed njih ni povzpel, a važne

biografske in bibliografske beležke vsebujejo tako tiskani prispevki Vodnikovi, Pohlinovi, Hoffovi, Richterjevi in Kopitarjevi kakor tudi rokopisi Breckerfeldovi.

Velika večina teh prispevkov je nemška. Ker je Pohlin tudi na tem področju postal nezvest svoji borbenosti, so edini dokazi sposobnosti slovenščine za obravnavanje literarnozgodovinskih vprašanj le Vodnikovi članki v „Novicah".

Za zemljepisne prispevke je rabil Pohlin v skladu s svojim nazorom iz 1770 še tudi devetnajst let pozneje kot prvi med Slovenci svoj materin jezik. Ker je 1794 Zois tudi Vodniku priporočal za „Veliko pratiko" članke iz tega območja in je Vodnik tako v pratiki kakor časopisu nasvet do neke stopnje upošteval, je bila za poljudno slovensko zemljepisje pot utrta. Vodnika je posnemal Primic, medtem ko so vsi Breckerfeldovi topografski članki in pa nekateri topografski članki v ljubljanskem tedniku nemški. Znanstvena dojemljivost ni odlikovala niti enih niti drugih, znaki preroda so pa vsi slovenski.

Izmed posebnega folklornega slovenskega gradiva so obrnili pozornost preroditeljev nase najprej duševni plodovi.

Odnos preroditeljev do narodne pesmi je postal povsem drugačen kakor v prejšnji dobi odnos množiteljev slovenskega cerkvenega repertorija. Lavrenčič in Redeskini sta pač bila nasprotnika, toda prav med duhovniki je imel tudi novi odnos preroditeljev do narodne pesmi ne samo prve, ampak tudi najiskrenejše zagovornike, ki so pomagali oteti gradivo.

Zanimanje za slovensko narodno pesem se je pojavilo okoli 1775, torej pred objavo Herderjeve zbirke in pred nastopom nemške romantične šole, in to kot odmev barda Denisa..

Razvoj je v zvezi z imeni: Pohlin, Zakotnik, Dev, Linhart, Zois, Vodnik, Zupančič, Dobrovský, Kopitar, Primic, Jarnik, Alič, Schneider in filharmonično društvo. O porastu zanimanja pričajo: zbiranje, pozivi na zbiranje, omenitve v člankih, vpliv na posvetno slovensko pesem, nemški prevodi, poraba narodne pesmi za snov tragediji. Vendar se je pri ocenjevanju teh prič treba omejevati: zbirke so imeli samo Zakotnik, Zois, Vodnik in filharmonično društvo; natisnili so v dobi prvih prerodnih generacij le neznaten del, drugo je ostalo v rokopisu ali se celo izgubilo, kakor Zakotnikova zbirka pripovednih pesmi, izmed

katerih tekst o Juriju Kobili sploh ni več znan, ali Zoisova zbirka viž, o kateri se da le ugibati; vpliv je tudi na Vodnikovo pesem, izvzemši poskočni ritem, majhen in ne povoljen.

Nemogoče je s stališča narodnega blaga vrednotiti zbiranje pregovorov in ugank, ker so zbirke izgubljene.

Opisovanje slovenskih narodnih nravov in običajev je imelo svoje predstavnike sicer že med protestantskimi pisci in pozneje v Valvasorju, toda obnova tega dela je zasluga prizadevanj Dobrovskega in nemške romantike. Kopitarjevi pozivi so pridobili Jarnika in Rudeža, a tudi Zupančič in Primic sta se bavila z mislijo. Obravnavalni jezik pa je morala ostati nemščina, ker je šlo za objavo v nemških časopisih.

Forma slovenske besede je postala v času izza vznika prerodnega gibanja opazno aktualnejši problem.

Baročne in rokokojske črte, ki so vidne v prvih verzih prerodne dobe, so odmirale v besedni umetnosti skoraj istočasno kakor jih je tudi v likovni umetnosti izpodrival klasicizem. Umetniška volja dobe se kaže v slogu besedne umetnosti tudi izza srede osemnajstega stoletja še dosti jasno, a se razteza s klasicizmom na številnejša in važnejša območja nego prej. Da je bilo več slovenstva v besedni umetnosti nego likovni, je umevno, saj je bilo izhodišče prav v prizadevanjih za prerod jezika.

Janzenistično sveto pismo, ki je dobilo normativen pomen, je napravilo konec anarhiji v slovenskem knjižnem jeziku prejšnje dobe. Ohranili so dolenjsko osnovo Dalmatinovega jezika, vendar ne dosledno, ker so pod vplivom navade ali lastne dialektične pripadnosti uvajali gorenjske oblike. Važno je bilo za nadaljni razvoj, da niso uvajali vokalne redukcije in da so pisali za nekdanji ł črko l, ki so ji določili za izgovor glas u. Jezikovno čiščenje je po zaslugi Vodnika in Ravnikarja zelo napredovalo, problem slovanskih izposojenk, ki ga je Pohlin zmedel, se je vse pravilneje reševal. Stilno prilagojevanje literarnega jezika seveda spričo skromne proizvodnje ni moglo posebno napredovati, vendar je Linhart uspešno načel vprašanje odrskega jezika, a Vodnik si je priredil jezik za primitivne potrebe utilitarističnega klasicističnega pesmotvorca. Izmed obmejnih okolišev je koroški sicer branil posebnosti svojega narečja, a se vendar želel uvrstiti v vseslovensko skupnost, medtem ko prekmurski take misli ni imel, a vzhodnoštajerski jo po Prim-

čevem odhodu iz Gradca zopet zapuščal. Namera Francozov, nadomestiti v Iliriji slovenski šolski jezik z dubrovniško „ilirščino", je zaradi odpora ljubljanskih preroditeljev propadla.

Popovičeva reforma latinsko-slovanskega alfabeta iz 1750 na osnovi uvedbe novih, cirilici podobnih črk dolgo ni dobila nobenega vpliva na slovenski črkopisni in pravopisni problem. Ker je problem zelo kmalu prebolel tudi kaprice očeta Marka in njegovih privržencev, se je ob dopolnilih in popravkih stare bohoričice in njenih kombiniranih črk obetal normalen razvoj, dokler ni Kopitarjev klic po reformi zmedel duhov.

Vse glavne probleme slovenskega meroslovja je posvetna in duhovna pesem v dobi prvih prerodnih generacij primitivno solidno usmerila: naglasno načelo, iskanje rime in oblikovanje kitice. Moti pač zaverovano stopicanje za nemškim vzorcem, vendar je Veselov sonet ob Čopovem pritrjevanju opozoril že tudi na vabljivost romanskih form, dasi brez razmišljanja o vprašanju, ali ne bi bilo primerno posnemati poleg enakomernega nemškega, tudi svobodnejši ritem romanskih verzov.

Kdor bi še ne verjel, da predstavlja gibanje izza srede osemnajstega stoletja res nekaj povsem novega, ta naj primerja, kaj vse se da kot usedlina izjav prvih prerodnih generacij postaviti ob stran temu, kar se je moglo zajeti v sintezah za konec šestnajstega stoletja ali za sredino osemnajstega pod nadpisom „Kali za pripravljanje slovenske prerodne misli".

Ne gre več zgolj za kali, ki se prerijejo na sonce ali pa tudi poginejo, temveč za žive p r e r o d n e m a n i f e s t a c i j e, ki so se pa razvile iz drugih in drugačnih kali in jim kumuje pogosto goreč narodni entuziazem. Poglabljati se je treba v te manifestacije z zavestjo, da so se mnoge spremljajoče okoliščine izpremenile. Po sodelovanju okolišev je postala slovenska proizvodnja že izrazito vseslovenska, dasi še ne po knjižnem jeziku. Termin „Nation" je začel dobivati novo vsebino, a v slovenskih tekstih so že začeli rabiti zanj tudi izraz „narod". V zgodovinskih delih je imel pokrajinski patriotizem še sicer močno zaslombo, vendar je bil glavnemu zgodovinskemu delu dobe obenem poleg „kranjskega" odkazan širok slovenski in južnoslovanski okvir, a krivi nauk o avtohtonosti južnih Slovanov in njihovi istovetnosti z Iliri je bil prerodnemu gibanju v korist.

Izjav pisateljev o lastni provenijenci in o narodni pripadnosti čitateljev sploh ni treba več beležiti, tako so naravne.

O Slovanih informirajo zopet tudi slovenske knjige, in to v obširnih člankih, ne samo priložnostnih beležkah. Nekatere izjave o Rusih vsebujejo že skoraj političen koncept. Zbirke očenašev niso več potrebne, ker morejo informirati o slovanskih jezikih slavistične knjige v bibliotekah preroditeljev. V izvestjih o kulturnem stanju Slovanov se pridružuje k beležkam o glagolici in cirilici, o slovanski liturgiji, o glagolizmu itd. vedno več poročil o veljavi slovanske besede v novejši dobi.

Narodna imena slovanskih sorodnikov kakor tudi ime države, kateri so Slovenci pripadali, so delala sicer tudi preroditeljem velike težave, kakor kažejo na eni strani spakedranke, na drugi sestavljenke. Vendar je napredek v prerodnem smislu zelo viden: nemška oblika „Sclave" se rabi v spisih preroditeljev le še redko in tako rekoč izgine po objavi Linhartove proskribcije; okoli 1810 se začne polagoma uvajati češka izposojenka „Slovan",[3] ki ima namen, omogočiti v slovenskem tekstu razlikovanje genus — species; „Krovatov" ni več, le pravopis imena „Hrvat" in njegovih izpeljank ni dosleden; poleg „Srbca" in drugih nestvorov srečamo tudi pravilnejše oblike „Serpsku", „srbski", poleg „Bojemov", „Peamov", „Pemov", „Pemcev" in „Pegamov" se rabi tudi narodna češka oblika „Čeh" — „češki", poleg „Polca" tudi „Pojlak", „poljski", „Poljska"; poleg „Rusijanca", „Rusjaka", „Moškovitarja", „moškovitarski" in „Možkovita" se uvaja tudi „Rus" in „ruski"; „Kranjec" — „kranjski" v pomenu Slovana na Kranjskem je običajen in zelo razširjen, toda skoraj prav tako pogosto se rabijo za oznako notranjeavstrijskega Slovana izrazi „Slovenec", „Slovenka", „slovenski" ali nove, po napačni etimologiji z oslonom na „slava" dobljene oblike „Slavenec", „slavenski", dasi pomenja „Slovenec" obenem tudi Slovana, nekranjskega koroškega in štajerskega Slovenca ali celo samo Prekmurca; da se izpodrine iz nemškega teksta „Windischer", „windische Sprache" itd., se propagira najprej tudi za nemščino „Slowenz", „Slowenzen", „slowenzisch", kmalu nato pa se ustvari z oslonom na slovenski koren nova nemška oblika „Slowene",[3] „slowenisch", ki svojega nemškega tekmeca kmalu tako potisne v kot, da ga rabijo le še slovenofobi; za slovensko ozemlje se obnovi „Slovenija".[3]

Skoraj vsak izmed glavnih prerodnih delavcev je v knjigi ali vsaj v pismu zabeležil misli, ki spadajo pod oznako prerodne manifestacije: oče Pohlin (1768, 1770, 1783, 1795); Japelj (1779, 1799); Kumerdej (1779, 1791); Lavrin; Dev; Vodnik (1781,

1795—9, 1809); Kuralt; Linhart (1782, 1786, 1791); Zois (1795), Debevec, Kopitar (1809—1813), Primic, Schneider, Jarnik, Modrinjak, Ravnikar, Bilc. Upoštevati pa je treba tudi izjave domačinov brez prerodnega entuziazma, kakor so bili Popovič, Gutsman, Torkoš, Volkmer, Edling in Emenc, ter besede tujcev, kakor so bili Hermann, Serres, Jüstel in Richter.

Izmed narodno-poveličevalnih elementov, ki so značilni za izjave protestantskih in nekaterih katoliških repertorijskih množiteljev, manjka v izjavah preroditeljev le privilegij Aleksandra Velikega, medtem ko srečujemo vse druge zopet, ne izvzemši literarni ponos. Prav tako je lasten tudi preroditeljem ves narodno-obrambni pristroj prejšnje dobe z indignacijo zaradi slovenofobov in z naglašanjem koristi znanja slovenščine za cerkev in urade. Toda ta aparat preroditeljem ni več zadostoval.

Neborbene narodno-poveličevalne izjave so postale borbene prerodne manifestacije z vrsto novih elementov, med katerimi imajo poseben poudarek: dobre lastnosti naroda, njegova starost in njegova skupnost z indoevropsko skupino; izvirnost in bogastvo jezika; sposobnost jezika za slovniško pravilnost, pesniško izražanje in petje; koristi, ki jih vsebuje znanje slovenščine za gospodarsko izobrazbo.

Obzirne narodno-obrambne izjave so dobile značaj prerodnih narodno-obtoževalnih gesel, a obravnavajo se med drugim: sramotnost rabe izraza „Sclave"; narodnostni problem Avstrije, ki da ima prej značaj slovanske ko nemške države; dvor, ki je zaradi nemškega občevalnega jezika Slovanom nevaren; nevarnost, ki jo predstavljajo kranjski Nemci; nemška in latinska proizvodnja; nemška „zaščita" nad Slovenci; zasluge Slovencev, ki se pripisujejo Nemcem; smešnost zahteve, da bi se kmetje zaradi gospode morali učiti nemščine; vzgoja na osnovi nemščine, nemško šolstvo, neupoštevanje slovenščine v šoli; nevarnost koroške navade zamenjavanja otrok; raznarodovanje Slovencev, ki so omejeni samo še na nižje sloje; germaniziranje slovenščine; pesimistično gledanje v bodočnost; slovenski občani, ki se sramujejo materinščine, njihova indolenca do preroda in njihovo precenjevanje vsega tujega; odpadništvo, ki izziva odpor in zaslužuje narodno prekletstvo.

Še pomembnejše so nove kategorije. Preroditelji se izgovarjajo zaradi značaja Slovencev, pozivajo se na zaostalost Nemcev v starejši dobi, na dobrohoten odnos slovenskega kmeta do pravilne slovenščine, agitirajo s povišanim rojakom Co-

benzlom, proglašajo materinščino za gibalo kulture. Vrsto prerodnih sredstev predlagajo: odklonitev pažnje na nemščino; protinemško borbenost; slovar; slovnico; kmečki govor; purizem; čitanje slovanskih knjig zaradi nepokvarjenega jezika; približevanje slovenščine sorodnim jezikom; prevajanje iz latinščine, ne nemščine; slovenski slovniški pouk; vzgojo v narodnem duhu; slovenizacijo šol; slovenske stolice; slovanski Olimp; obravnavanje posvetnih panog; prerodna potovanja; iskanje osebnih in korespondenčnih stikov z drugimi preroditelji in Slovani. Sem ter tja se zabliska tudi upanje v lepšo bodočnost...

Medtem je stik prerodne slovenske knjige, ki je imela več podpornikov, a v bogatem in uglednem baronu Zoisu svojega najidealnejšega mecena, z višjo družbo postajal vse intimnejši. Seveda je tako razmerje moglo ostati nemoteno samo tako dolgo, dokler je avstrijska država na slovensko prerodno gibanje gledala še benevolentno kot na čisto popularnoprosvetljensko akcijo, ker je pač že z nezaupanjem pazila na vsak stik med Rusi in pravoslavnimi Srbi, a še ni bila pozorna na panslavizem.

Tudi prvi nemški prevodi slovenskih verzov so znak novega časa, prav tako tudi skrb za literarne ostaline.

▫ O ▫

Ne manjka torej dokazov, da se je izza srede osemnajstega stoletja začelo na Slovenskem gibanje, ki zasluži ime: slovenski prerod, kakor bi druga polovica šestnajstega stoletja zaslužila ime: utemeljitev slovenske književnosti za cerkvene potrebe.

Pravi vzrok vzniku je zgodovinarju težavno ujeti. Za domnevo, da bi bil to domači ekonomski razvoj, manjka temeljev. Zdi se, da je Pohlinovo in Devovo misel krenila v prerodno smer propaganda nemščine v latinski šoli. Torej slovenska reakcija na nemško akcijo! Krepilo pa je njeno lastno dinamiko nedvomno več zunanjih momentov: popularno prosvetljenstvo, janzenizem, šolska reforma, Dobrovský in slavistika, velika revolucija, Herder in romantika, kontakt z Rusi, nemški nacionalni primer itd. Med vzroke razmeroma počasnega napredovanja spadajo: pripadnost k nemškemu državnemu ustroju; sila tradicije; nedostajanje političnega in socialnega programa itd. Gibanje je ostalo literarno in kulturno, a za tak program je zadostovala maloštevilna četa delavcev.

OPOMBE.

Kratice so iste kakor v Slovenskem biografskem leksikonu I, 1925—1932.

Opozorila, kakor je n. pr. v 3. opombi: (= II, 7), pomenjajo, da je treba iskati razrešitev kratice v 7. opombi II. poglavja.

I. Stoletja beležk brez literarne tradicije.

(V 1. izd. str. 5—19, v 2. str. 1—16).

1: Jagić, Građa za slovinsku narodnu poeziju, Rad 37 (Zgrb 1876), 33 do 37 (opozarjanje Breznikove ocene 1. izdaje 1. snopiča moje „Zgod." v DS 1929, 216 na vpliv Heuslerjeve „Die altgerman. Dichtung" iz 1923, str. 1. je odveč, ker sem tudi metodo imel že pred l. 1923.). Prim. o organski slovenski pesmi tudi Slodnjakove hipoteze, Pisma o slov. knjiž. I, S 31. jul. 1932.

2: Kos Fr., Gradivo za zgod. Slovencev I, Lj. 1902, str. XLIII—XLIX.

3: Kos M.: (Slovenačka) Istorija, „Словеначка", Beograd 1927, 33—66; Hauptman, Slovenci, NE (= II, 7) IV, 210—32; isti, Slovenačke pokrajine, NE IV, 183—192.

4: O kapitularjih Karla Vel. prim.: Müllenhoff-Scherer, Denkmäler deutscher Poesie u. Prosa a. d. VIII.—XII. Jahrh., 3. Aufl., Berlin 1892; Baesecke, Althochd. Lit., RLDL (= I, 42) 26 sl.; Grafenauer, Poglavje (= I, 44).

5: Karantanec = Slovenec: Chronica Nestoris (ed. Miklosich), Wien 1860; Helmold, Chronica Slavorum (ed. Bangert), 1659.

6: Za prvo informacijo in ugotovitev važnejše literature o Cirilu in Metodu: Grivec, Slovanska apostola sv. Ciril in Metod, Lj. 1927.

7: Za razvoj slovenskega jezika in njegovih narečij: a) Ramovš, Slovenački jezik, NE IV (1929), 192—280; isti, Dialekt. karta slov. jezika, Lj. 1931.

8: Vondrák, Frisinské památky, Pr. 1896 (najboljša sedanja izdaja).

9: Gruden, Cerkv. razmere med Slovenci v 15. stol., Lj. 1908.

10: Jelić, Fontes historici lit. glag.-rom. XV. s., Veglae 1906.

11: Omenitev listin Celjanov (kodeksa še ni): Orožen, Celjska kronika, Celje 1854; Krones, Die Freien von Saneck u. ihre Chronik als Grafen von Cilli, Graz 1883.

12: Fischel Alfred, Das österr. Sprachenrecht, 2. Aufl., Brünn 1910.

13: Prim. Valvasor, Ehre (= I, 30)) na raznih mestih.

14: Grafenauer, Drobci iz kulturne in slovstvene zgodovine, Čas X (1916), 248—56, 299—319.

15: O šolstvu na Slovenskem v srednjem veku dodaj k lit. v Grudnovih Razmerah (= I, 9) 108 še: Dimitz (= II, 70) III, 182; Kidrič, Razv. linija (= I, 31), 53.

16: Prim.: Rutar, Poknežena grofija Goriška in Gradiščanska, Lj. 1893, 92; isti, Samosvoje mesto Trst, Lj. 1896, 202.

17: Simonyi Siegm., Die ungar. Sprache, Strassburg 1907.

18: O znanstvenem in slovstvenem delovanju v latinskem ali nemškem jeziku v srednjem veku med Slovenci glej: Gruden, Razmere (= I, 9) 111—114; Kos, Srednjev. rokopisi (= I, 20) passim.

19: Slovenski biografski leksikon I (A—L), Lj. 1925—1932.

20: Kos M.: Srednjeveški rokopisi v Sloveniji, S sodelovanjem Fr. Stelèta (za iluminat. okras), Lj. 1931.

21: O objavah srednjeveških slov. jez. spomenikov glej: Ramovš, Histor. gramatika slovensk. jez. II, Lj. 1924, str. III, a dodaj: Kidrič, Razv. linija (= I, 31), 45.

22: Burian, Po stopách češství a české knihy v starším slovinském písemnictví, iz Slavije VIII, Praha 1928, a dodaj istega avtorja čl.: Transkripcija in nekoliko opomb k zgod. in tekstu (žičk. rokop.), ČZN XXII, 192-3.

23: Za dokumentacijo prevajanja evang. tekstov v slovenščino sproti glej: Trubar, Novi test. I, 1557, predg., a dodaj: Kidrič, Doneski (= V, 39) str. 155; Slomšek, Zbrani spisi III, 102; Rutar, Beneška Slovenija, Lj. 1899, 66; prim. tudi Veda I, 424.

24: Trubarjevo poročilo iz 1557 (= I, 23).

25: Viri in literatura za eruiranje najstar. cerkven. in drugih duh. slov. pesmi: stiški rokop. (Grafenauer, DS 1916, 239, 311); Nicoletti (= I, 47); protest. pesmarice 1551—1595 (išči pod II, 34; III, 46); Alasia, Vocab. 1607 (gl. Oblak, Doneski k hist. slov. dialektologiji, LMS 1891, 66—130 in v I, 14); rokop. dodatki k primerkom Hrenove izd. lekcionarja iz 1613 (Kidrič, Opombe = V, 26); kalobski rokopis iz 1651 (= V, 65); lekcionarji iz 1672, 1715 itd.; Steržinar, Cath. kersh. vuka peissme, 1729 (o „zlatem očenašu" in o Davidu); Mantuani, Zgod. razvoj slov. cerkv. pesmi, Lj. 1913; glej tudi liter. pod I, 26.

26: Viri in glavna literatura za eruiranje najstar. posvetnih nar. sloven. pesmi: Nicoletti (= I, 47); Schönleben, Appendix ad Annales Carinthiae, rokop. v Nar. muz. (o Pegamu in Lamb.); Valvasor III, 548; Rutar, Kralj Matjaž v nar. pesmih in pripovedkah, Zvon, Dunaj 1879; Кувеля Зенон, Угорский Король Матвій Корвін в слав. устній словесности, сер. из: Записки Наук. Тов. ім. Шевченка LXVII — LXX, У Львові 1906; Grafenauer, Kratka zgod. slov. slovstva v 1. izd. iz 1916 na str. 25—27, v 2. iz 1920 na str. 43—45; Grafenauer, Slovenska čit. za višje razr. srednjih in njim sor. šol I, Lj. 1921, 290—91; isti, Slov. čit. II, Lj. 1922, 277—78.

27: Iz novejše lit. o glagolizmu med Slovenci prim.: Jelić (= I, 10); Gruden, Glagolica med. ben. Slov., IMK XVI (1906), 30; Steska v oceni Jelićeve publikacije v IMK 1906, 166—72; Gruden, Glagolitica, IMK: 1906, 115—161; 1907, 139—41; Ilešić, Primož Trubar in njegova doba, ZMS 1908, XXIX; Kidrič, Epilog (= I, 49), 175—177.

28: Kos, Slovanski teksti v kod. 95 mestne bibli. v Toursu, Slavia III (1924), 370—91.

29: O husitizmu med Slovenci: Kidrič, Epilog (= I, 49) 167—168; Burian, Po stopáh (= I, 22) 11.

30: Valvasor, Ehre d. Herzogt. Krain, zv. I—IV, Nürnberg 1689 (indeks za iskanje imen: Gratzy, Repertorium, Lb. 1901).

31: Kidrič, Razvojna linija slovenskega preporoda v prvih razdobjih, RDHV V—VI, Lj. 1930, 42—119.

32: Kušej, Joseph II. u. d. äußere Kirchenverf. Innerösterreichs, 1908.

33: Trubar, Ta pervi deil tiga N. testamenta, Tüb. 1582 (NZ 1909, 184).

34: Lit. o tiskarstvu išči v moji „Razvojni liniji" (I = 31) 57, op. 3.

35: Kirchliches Handlexikon (Buchberger) I—II, Freiburg i. Br. 1907-12.

36: Redlich O., Die Privaturk. des Mittelalt., München-Berlin 1911, 1914.

37: Bresslau Harry, Handb. d. Urkundenl., II/1, 2. izd., Lpzg 1915, 387.

38: Luschin, Die steirischen Landhandfesten, Beiträge z. Kunde steierm. Geschichtsquellen IX (1872), 183; Levec VI., Die krain. Landhandfesten, Mitteilungen d. Inst. f, oesterr. Geschichtof. 1898.

39: O lit. slavah in njihovem razvoju glej RLDL (= I, 42) I, 218 sl.

40: O Vetrinjskem: Fournier, Abt. Johann von Viktring, Berlin 1875; izdaja F. Schneider, SS rer. germ. 1909 in 1910.

41: O Unrestu: Krones, Die österr. Chronik Jak. Unrests, Archiv f. österr. Geschichte, Bd. 48 (1872); izdaja Hahn, Collectio mon. vet. I, 1724.

42: Reallexikon d. deutschen Literaturgeschichte I—IV, Berlin 1925—31.

43: Ušeničnik Fr., Slov. „očitna izpoved" v liturg., BV 1926, 265—301.

44: Po opozorilu Grafenauerja, Poglavje iz najstarejšega slovenskega pismenstva, ČJKZ VIII, Lj. 1931, 68—117.

45: Drugače, a zame nesprejemljivo: Grafenauer, Poglavje (= I, 44).

46: Po opozorilu Breznikove ocene prve izdaje prvega seš. moje „Zgodovine" v DS 1929, 216—17 (prim. tudi Stelètovo oceno v Času XXIV, 334 sl.).

47: Nicoletti Nic. Marcantonio (1536—1596): Francesco di Manzano, Annali del Friuli II, Udine 1858, 322—3 in VII, Udine 1879, 176 (mesto o Tolmincih in nar. pesmi; ponatis v Rutar, Zgod. Tolm., Gor. 1882); uvod k tisku Nicolettijeve „Vita del patr. di Aquilea Greg. di Montelongo", Udine 1898.

48: Štrekelj, Slovenske narodne pesmi I—IV, Lj. 1895—1923.

49: Kidrič, Epilog k Trubarjevemu zborniku, NZ VI (1909), 164—180. Prim. za sr. v. tudi: Kidrič, Pomote in potvare za razne potrebe, NZ: VI (1909), 121; VII (1910), 114, 143, 176, 299; istega odg. S z dne 2. avg. 1909 v celjskem ND 1909 št. 180, 181.

50: Stelè, Oris zgod. umetnosti pri Slovencih, Lj. 1924 (za slikarstvo glej literaturo v Steskovi knjigi: Slov. umetnost I, MD 1927).

51: Kos M., Paleogr. in hist. študije k freising. spom. ČJKZ IV (1924), 1—57.

52: Nachtigall, Važnost lat. dela brižinskega kodeksa, ČJKZ I (1918), 1—63; prim. istega avtorja opazke k Kosovemu čl. ČJKZ V (1924), 171—84.

53: = 43.

54: Ramovš: O jeziku v brižinskem spom., ČJKJ VII (1928), 160—69; Dialekt. karta (= I, 7) 8—9.

55: Pirchegger S., Unters. ü. d. altslov. Freisinger Denkmäler, Lpzg 1931.

56: Drugače, ker suponirajo vpliv cerkvenoslov. jez. na freis. sp.: Vondrák, Freis. pam. (= I, 8); Grafenauer, Kratka zg. 1919 (= I, 26), 13 („nedvomno"); isti, 1920 (= I, 26), 31 („nekoliko"); isti, Poglavje (= I, 44) 106 (Vondrákove „paralele niso prepričevalne"); Nachtigall, Važnost (= I, 52) 61—63. Prim. tudi nekoliko skeptični pristanek Jagićev v oceni Vondrákovih „Freis. pam." v AfslPh XVIII (1896), 598 sl. in v Entstehungsgesch." 225 sl.

57: Drugače, ker suponirajo vpliv izgub. slov. predlog za freising. spom. na cerkvenosl. spomenike: Vondrák, Studie z oboru cirkevneslovanského pisemnictví, Praha 1903, 5—18, 31, 43—47 in v AfslPh. XXVIII (1906), 256; Grafenauer, Kratka zg. 1919 (= I, 26), 14; isti, Kratka zg. 1920 (=I, 26), 31; isti, Slov. čit. II (= I, 26), 275; isti, Poglavje (= I, 44) 105. Ne gre pa tu za tako sprejeto „spoznanje slavistične vede", kakor namiguje v ČJKZ VIII (1931), 103 Grafenauer, ki se pač ni „dovolj poglobil" v tehtne ugovore, ki

jih je nanizal proti Vondrákovi tezi Jagić v oceni v AfslPh XXVII (1905), 395 sl. in v repliki v AfslPh XXVIII (1906), 260.

58: Ramovš (ustno).

59: Globočnik V. A., Sloven. Fragmente, praška „Politik" 25. febr. 1888.

60: Drugače, a zame nesprejemljivo Breznik v oceni 1. izd. 1. sešitka moje „Zgodovine" v DS 1929, 216—217.

61: Murko, Die Bedeutung der Reformation u. Gegenreformation f. d. geistige Leben der Südslaven, Prag-Heidelberg, 1927.

62: Glavna dela o književnem razvoju evr. krščč. narodov, zlasti tudi literarnih zamudnikov med njimi, išči v informativnih delih, kakor so n. pr.: Die Kultur der Gegenwart, Berlin-Leipzig, Teubner n. pr. Teil I, Abt. IX iz 1908: Die osteurop. Lit. [novogr., madj., finska, estonska, litv., lotiška] u. die slav. Spr.; Tl. I, Abt. XI/1, prva izd. 1909 [Die roman. Lit. u. Spr. mit Einschl. des keltischen); Scherr J., Illustr. Gesch. der. Weltlit., Berlin, 11. izd. iz 1911 (manjkajo: Provansalci od 16. stol. dalje, Katalonci, Baski, Frizi, Prusi, Slovani v Lüneburgu, luž. Srbi, Belorusi, Ukrajinci, Albanci); Handb. d. Literaturwissenschaft (Walzel), Berlin 1932 sl. (manjkajo stari zamudniki, a tudi Valizi, Irci, Gelci, Belorusi, Ukrajinci, Bolgari, Grki, Madjari). Дорошенко Дм., Славянський світ, Бібліотека Україн. Слова I—III, Berlin 1922 (za vse Slovane, izvzemši polabske v Lüneburgu, o katerih išči literaturo v slov. izdaji: Niederle, Slovanski svet, Lj. 1911, 273); Ottův Slovník Naučný, Praha 1888—1898; Nouveau Larousse illustré (izd. Paris, Rue Montparnasse 13—17); Larousse du XXe siècle, publié sous la direction de Paul Augé, Paris 1928 sl.; angl. „Encyclopedia Britannica", 14. izd., London 1929 (zlasti tudi za keltske skupine); Der Große Brockhaus, Lpzg 1929 sl.; Meyers Lexicon 17. izd., Lpzg 1924—1930; rus. „Энциклопедическій словарь", Sankt Peterb. 1899—1907 (zlasti tudi za severovzhodne narode, ki so bili pod carsko Rusijo); časopisa „Euphorion" (v Stuttgartu), in „Revue de littérature comparée" (v Parizu), ki prinašata poročila iz področja komp. lit. zgod. Za hrv. in srp. lit. specialno: Šafařík (= VIII, 155); Vodnik (= V, 66); Skerlić (= VIII, 156); Prohaska, Pregled, Zgrb 1929; NE.

63: Majciger, Ulrich vit. žl. Lichtenstein, Kres: 1882, 174, 327; 1883, 33.

64: V informacijo o problemih, ki so v zvezi z ustoličenjem kor. vojvode: Puntschart, Herzogseinsetzung u. Huldigung in Kärnten, Lpzg 1899 (glej tudi: Goldmann E., Die Einf. der deutschen Herzogsgeschl. Kärntens, Breslau 1903).

65: Dr. Slodnjak, Pisma o slov. knjiž. I, S 31. jul. 1932.

66: Drugače, a zame nesprejemljivo dr. Slodnjak, Pismo o slov. knjiž. I, S 31. jul. 1932.

67: Prim. k I, 21 še Steska, Radovljiška matrikula iz l. 1468, GMDS II—III (1921—1923), 23—37.

68: Drugače, a zame nesprejemljivo dr. Slodnjak, Pisma o slov. knjiž. II, S 7. avg. 1932.

69: Drugače, a zame nesprejemljivo dr. Breznik v DS 1929, 216 in za njim dr. Slodnjak v S 31. jul. 1932.

70: Kidrič, Slovensko „znanstvo" med Poljaki, SN 1913, štev. 111.

II. Delo za protest. repertorij v 16. stol.

(V 1. izd. str. 20—58, v 2. str. 17—54).

1: O prot. ideol. osnovi za splošno čitanje biblije (Rimlj. 1, 17) glej: RGG (= II, 68) I, 1048; za splošno razumljivost liturg. jez. (Korinčanom 1, 14) glej Kidrič, KO (= II, 33) 29; Murko, Bedeutung (= I, 61), 20.

2: RLDL (= I, 42).

3: Realencykl. f. protest. Theol. u. Kirche (Herzog), 3. Aufl., Lpzg 1896.

4: Erler G., Die Matrikel d. Univ. Lpzg I—III (1409—1559), L. 1895—1909.

5: Album Academiae Vitebergensis I (1502—1560), Lpzg 1841, II (1561 do 1602), Halle 1894.

6: Hermenlink H., Die Matrikeln d. Univ. Tübingen, Stuttg. 1906.

7: Nar. Enciklopedija srp.-hrv.-sloven. (Stanojević) I—IV, Zagreb 1925.

8: SBL (= I, 19; ako se knjiga prerano ali pomotoma poziva na SBL, išči glavne podatke v mojem „Ogrodju" (= II, 13), a mimo tega: o Dragolicu v IMK 1898, 42; o Mertlicu v IMK 1895, 113 in 1899, 142; o Rokavcu v Elzejevih „Prediger" (= II, 52), o Seyerleju in Tiffernu v Trub. Br. (= II, 16). O Bohoriču dodaj moja člančiča v ČJKZ V (1926), 157.

9: O dekretih, ki so prepovedovali protestantizem v Notr. Avstriji, glej literaturo, ki jo navaja Loesche (II, 30), ker kodeksa za vso dobo še ni.

10: Die Religion in Gesch. u. Gegenwart, 2. Aufl., I—V, Tüb. 1927—31 (pod „Reformation" manjkajo med literaturo kat. dela kakor Janssen, Gesch. des deutschen Volkes, I—VIII, 1877 sl.).

11: O protest. tiskih v Benetkah glej: „Venedig" v RPTK (= II, 3); Kretschmayer, Gesch. v. Venedig.

12: Venetianer., Die evang. ref. Kirche Christo Salvat. zu Triest, 1887.

13: Kidrič, Ogrodje za biogr. Primoža Trubarja, RDHV I (1923), 179—272, a dodaj Stelètovo oceno, DS 1924, 138. Prim. tudi moje članke: Nepriobč. biogr. Pr. Trubarja, IMK XIX (1909), 24—31; (ocena:) Loesche, Truberiana, ČJKZ II (1920), 114—7; Trobarji na Raščici, ČJKZ II (1920), 251—3; Trubarjevi na votivni sliki v Derend., ZUZ II, 1—8. Glej Grafenauerj. oc., Čas XVIII, 237.

14: O zač. in poteku protest. na Slov.: a) Elze, Superint. (= II, 44), 1; b) Dimitz (= III, 3) II, 195; c) Elze, Die Anfänge der Protest. in Krain (1519—1535), JGGPÖ I (1880), 21—27; d) Loserth, Die Ref. u. Gegenref. in den innerösterr. Ländern, Stuttgart 1898; e) Kidrič, Ogrodje (= II, 13), 220; f) Loesche (II, 30); g) Gruden, Zgod. (= V, 29).

15: Slabo osnovane domneve o letnici 1527 kot začetku Klombnerjevega krožka glej v literaturi pod 14.

16: Primus Trubers Briefe (Elze), Tübingen 1897.

17: Robitsch M., Gesch. d. Protest. in der Stmk., Graz 1859.

18 = 14

19: Elze, Wiener, JGGPÖ II (1882).

20: Kidrič, Ivan Ungnad v prognanstvu, ČJKZ: I (Lj. 1918—19), 64—78, 153—178; II (1920), 47—62, 188—209. Prim. tudi: Kidrič, Koresp. izza dobe jgsl. prot. v „skup. heneb. arhivu", ČJKZ I (1918/19), 215—17.

21: Prim. članke v bogosl. enciklopedijah, kakor so: Wetzer u. Welte's Kirchenlexicon, 2. Aufl., 1882—1903; RPT (= II, 3); KHL (= I, 35) itd.

22: Do objave moje razprave o dogodkih 1547, ki je še nisem mogel izdati, glej v mojem Ogrodju (= II, 13) str. 235 in tam navedeno literaturo.

23: O Trubarjevi zavesti skupnosti s Slovenci glej str. 90. (84. v 1. izd.).

24: Trubar, Evang. sv. Matevža 1555 (predg.).

25: Steska, Star slovenski nagrobni napis, IMK VIII (1898), 176.

26: Po spominu, ker sem citat o Mertličevem spomeniku založil.

27: Gevay A., Itinerar Kaiser Ferd. I. 1521—1526, Wien 1843.

28: Gruden, Urban Textor in prvi spor z luter., Čas III (1909), 1—14.

29: Merkle Seb., Concilium Tridentinum, Freiburg 1901 (prim. Barlètov referat v IMK 1901, 186—9).

30: Loesche G., Gesch. des Protest. im vorm. u. im neuen Österreich, 3. Aufl., Wien 1930.

31: Kidrič, Kdaj je izšla prva slovenska knjiga, JF II (Bgrd 1921), 301—303 (= II, 57).

32: Trubar, Novi test. I (= I, 23), nem. predg.

33: Kidrič, Die protest. Kirchenordnung der Slovenen im XVI. Jahrh., Heidelberg 1919.

34: Kidrič, Bibliografski uvod v zgod. ref. književnosti pri juž. Slov., I (Lj. 1927 — litogr. izd. po dij. skriptih).

35 = 37.

36: Kidrič, Prof. Murko o početkih jedin. knjiž. jezika Hrvatov in Srbov, LZ 1922, 188—90.

37: Briefwechsel zw. Christoph, Herzog v. Württ. u. P. P. Vergerius (Kausler-Schott), Tüb. 1875.

38: Bučar, Povijest hrv. protest. književ., Zgrb 1910 (prim. moj referat v LZ 1911, 275—278).

39: Schnurrer Chr. Friedr., Slav. Bücherdruck in Württemb., Tüb. 1799.

40: Briefwechsel d. Herzogs Christoph von Württemberg. Im Auftrage d. Komm. f. Landesgesch. herausgeg. von Viktor Ernst, Stuttgart 1907.

41 = 30.

42: Kostrenčić, Urk. Beiträge z. Gesch. d. protest. Lit. der Südslaven 1559—65, Wien 1874.

43: Sixt Chr. H., P. P. Vergerius, Braunschweig 1871.

44: Elze, Die Superintendenten der evang. Kirche in Krain während des XVI. Jahrh., Wien 1863.

45: Rupel M., Trubarjevi Artikuli, ČJKZ VI (1927), 100—129.

46: Elze, Die sloven. protest. Gesangbücher, JGGPÖ V (1884), 1—39.

47: Koblarjevo rokopisno gradivo v Drž. knjiž. v Lj.

48: O številčnem razmerju med kat. in protest. med Slovenci prim.: za dobo okoli 1581: Gruden, Doneski k zgod. protestantizma na Slov., IMK XVII (1907), 57, 61, 63, 64, 65, 121, 128—140; za Ljubljano okoli 1600 prim. Prelesnik, Protireformacija (= V, 17) 113 (po Hrenu) in Hegemann, Zum Primus Tr. Geburtstag, sep. iz JGGPÖ XXIX (1908), 51 (po Hrenu in matrikah).

50: Kidrič, Epilog (= I, 49).

51: Elze, Die Univ. Tübingen u. die Studenten aus Krain, Tüb. 1877.

52: Elze, Die evang. Prediger Krains im XVI. J., JGGPÖ 1900, 159—201.

53: Kidrič, Otrozhia Biblia 1586, ČJKZ IV (1924), 76—104.

54: Doblinger, Hier. Megisers Leben u. Werke, Mittheilungen d. Inst. f. oesterr. Geschichtf. XXVI (1905), 430—78 (Vrstovškov referat v ČZN 1905, 176—77).

55: Oblak, Protest. postile v sloven. prevodu, LMS 1894, 202—219.

56: Ahn, Johann Mannels deutsche Druckwerke, MMK XIX (1906), 1—29.

57: Kidrič, Trije prispevki k zgodovini slovensk. pismenstva v 16. stol., JF II (1921), 301—308 (= II, 31 in še 2 razpravici).

58: Kidrič, Bohoričev Elementale Labacense cum Nomenclatura, ČJKZ IV (1924), 128—130.

59: Kidrič, Otrozhia Tabla (ali Biblia) ok. 1580, ČJKZ IV (1924), 125—128.
60: Ramovš, Delo revizije za Dalmat. biblijo, ČJKZ I (1918), 113—47.
61: Formula Concordiae, primerek Drž. knjižnice v Lj.
62: Šmid W., Über Entstehung u. Herausgabe d. Bibel Dalmatins, MHK 1904, 71 sl.
63: Feierfeil W., Die liturg. Sprache d. kath. Kirche, Warnsdorf 1904.
64: Korektura k 233. str. mojega „Ogrodja" (= II, 13), ki mi jo je sporočil g. kolega dr. Fr. Ušeničnik.
65: O protestantih in protest. knjigah v Prekmurju v 2. pol. 16. stol. glej: a) Küzmič. Nouvi Zakon, Halle 1771, predg. (prim. posnetek v Marnu XXII, 47; b) Starine železnih in salajskih Slovanov, (z Grudnovimi opombami), ČZN XI (1914), 113 sl.; c) Kovačič, Slov. Štajerska, Lj. 1926, 274—5.
66: O arhiv. gradivu za zgodov. Ungnadovega zavoda v tübing. univ. bibl. prim.: Kostrenčić (= II, 42), str. V—VII; Bučar: Povijest (= II, 38), passim, Carniola 1911, 44—5, 286—9, Vjesnik kr. hrv.-slav.-dalm. zem. arkiva XV (1913), 35—4, Carniola 1915, 231, Carniola 1916, 104—9, 178, Vjesnik XVIII (1916) 271—8, Carniola 1918, 135—45, Građa 1920, 233—37; Kidrič, O sumljivih naslovih (= II, 67), Slavia 1922, 360; Murko, Bedeutung (= I, 61).
67: Kidrič, O sumljivih naslovih knjig v zgodovini južnoslov. pismenstva ref. dobe, Slavia I (Praga 1922), 360—378.
68 = IV, 68.
69: Schiviz von Schivizhofen, Der Adel in den Matriken d. Herzogtums Krain, Lb. 1905.
70: Dimitz A., Gesch. Krains II—IV, Lb. 1875—1876.
71: Stegenšek A., Konjiška dekanija, Mar. 1909, 58.
72 = IV, 69.
73: Drugačno, a po moji sodbi neosnovano domnevo zagovarja Breznik v oceni prve izd. prvega seš. moje „Zgodovine" v DS 15. X. 1929, 216—17.
74: Radojčić, O izvorima Vramčeve kronike, Rad 235, Zgrb 1928, 26—49.
75: Murko, Bedeutung (= I, 61).
76: Glavna dela o knjiž. razvoju evr. krščc. narodov: I, 62.
77: K literaturi o Montagnani dodaj tudi: Turk, Breve (= V, 63) 103—104.

III. Delo katolikov v dobi prot. aktivnosti.

(V 1. izd. str. 90—97, v 2. izd. str. 55—62):
Išči pod V. na strani XI.

IV. Ob 50letnici slovenske knjige.

(V 1. izd. str. 59—89, v 2. str. 63—94).

1: Prim. Prijatelj, O kulturnem pomenu slovenske reformacije, Lj. 1908.
2: Kidrič, KO (= II, 33).
3: Dimitz (= II, 70) III.
4: O mestnih šolah v protest. dobi na Slovenskem mimo Kranjske glej: za Štajersko: Krones (= IV, 7); Pirchegger, Gesch. d. Steiermark, 1283 do 1740 (Innere Gesch.); za Koroško: zgodovine kakor Hermannova itd.
5: Kidrič, Slovenske knjige v protest. šoli v Lj. 1563—1598, ČJKZ IV (1924), 130—9.

6: Lebinger, Zur Gesch. des Gymn. in Klagenfurt, Programm des k. k. Staats-Obergymn. zu Klagenfurt 1892, 3—26.

7: Krones, Zur Gesch. des Schulw. der Stmk. im Mittelalter u. während d. Reformationsepoche bis 1570, Mitt. d. hist. Ver. f. Stmk 34 (1886), 1—27.

8: SBL (= I, 19).

9: Ahn, Mannels d. Druckw. (= II, 56).

10: Wallner, Nicodemus Frischlins Entwurf einer Laib. Schulordnung aus d. J. 1582, Jahresb. d. k. k. Ober-Gymn. zu Laibach (humanistična) 1888, 10.

11: Historia annua collegii societatis Jesu labacensis iz 1596—1641 v Nar. muz. v Lj., o kateri prim.: Dimitz, Aus d. Annalen der Jes. in Laibach 1596—1691, JGGPÖ 1885, 99—126; Koblar, Iz Letopisov lj. jezuitov. Izobražev. knjižnica III, Kranj 1915; Kidrič, ČJKZ V (1926), 111 (= V, 43).

12: Kidrič, Ogrodje (= II, 13).

13: Trubers Briefe (= II, 16).

14: Elze, Die Rectoren der krain. Landschaftsschule in Laibach während des 16. J., JGGPÖ 1899, 117—153.

15: Elze, Univ. Tüb. (= II, 51).

16: Elze Prediger (= II, 52).

17: Gruden, Doneski (= II, 48).

18: Gruden, Razmere (= I, 9).

19: Premrou, Vatikanski dokumenti iz 1603—21 o vladiki Hrenu in cerkveni vizitaciji Kranjske 1607—8: ČJKZ V (1926), 68—107; VI (1927), 190.

Turkov „Breve" (= V, 63), ki prinaša razne pomembne osvetljave za Hrenovo dobo in življenje, opozarja tudi na več netočnosti v objavi „Vatikanskih dokumentov", a je obenem, kakor istega avtorja panegirik o Hrenu (= V, 22), tudi dokaz, da se najini nazori o taki biografiji zelo razlikujejo: dr. Turk rabi „apostola", meni zadošča človek. Ne morem se iznebiti vtisa, da dr. Turk ne obžaluje toliko dejstva, da je Premrou zagrešil nekatere netočnosti, kolikor se jezi radi dejstva, da so vatikanski dokumenti o Hrenu sploh objavljeni. Ugotovitev, da „dr. Gruden teh dokumentov ni samo poznal, ampak si je naročil pri vatik. kopistih tudi njih prepis, ki se hrani v lj. škof. arhivu," potrebuje namreč nekaj osvetljave. Če sem pravilno poučen, so po daljšem razmotrivanju sklenili objavo teh dokumentov opustiti. Res je o njih tudi dr. Turk molčal, dokler se je molčati dalo, saj njegov študij Hrena sploh ni organski kamenček v gradbi življenjskega znanstvenega načrta. Sprejem „Vatikanskih dokumentov" v ČJKZ tem manj obžalujem, ker mislim, da bodo kritičnemu znanstveniku do boljše objave v lepo korist in da bi brez njih tudi — Turkovega „Breve" ne imeli.

20: Elze, Superintendenten (= II, 44).

21: Trubarjev nemški predgovor v glag. Nov. test. I iz 1562 (literatura o njem v mojem „Uvodu" = II, 34).

22: Prim. Trubarjevo koresp. (= I, 16) in koresp., ki se je tikala Ungnadovega bibl. zavoda (= II, 42), ki je vsa nemška, z izjemo treh izpričeval, ki so jih dali glag. knjigam 1563 v Metliki Anton Božić iz Modruša, „bivši pisar grofa Bernardina" (= Frankopana), Peter Krajačić iz Ozlja in Nikola Drinovački iz Bosne (prim.: Kostrenčić št. XCV, XCVI in XCVIII ter Bučar-Šurmin, Hrv. prilozi pov. ref., Vjesnik hrv.-slav.-dalm. arkiva 1901, 187—8).

23: O lj. protest. matriki prim.: Metelko, Lehrgeb. d. sloven. Spr., Lj. 1825, str. XX in 327 (videl v stolnem kap.); Hitzinger, Btrge z. Gesch. d. Ref.

in Krain, MHK 1863, 94; isti MHK 1864, 17—18 (videl v stolnem kap.); Dimitz III, 318 (ni videl); Wiesthaler, LMS 1882—83, 96 op. (od arhivarja Koblarja je zvedel, da je protest. matrika „pred kratkim izginila iz arhiva stolne cerkve lj."); Vrhovec, Zgod. šenpet. fare v Lj., ZMS V (1904), 28 (v škof. knjžnici); Hegemann, Zu Trubers 400 jähr. Geburtst. (= II, 48), 50—55 (rkp. propadel, ostanki v Nar. muz. v Lj., fotografija ostankov in kopija v arhivu protest. cerkve v Lj.); rajni dekan Koblar — župniku Vrhovniku (po Vrhovnikovi pismeni beležki z dne 5. marca 1925): „Imel sem v rokah prot. matriko, ki mi jo je posodil stolni vikar (Josip Erker). Tedaj je bila cela. Čez nekaj časa sem jo hotel zopet pogledati; šel sem k njemu, a ga ni bilo doma. Povedal sem strežnici, po kaj sem prišel. Rekla je: Podkurila sem z njo, a nekaj je je še ostalo, tam le pred pečjo je. Ostanek sem odnesel v muzej."

24: Kidrič, Uvod (= II, 34).

25: Schottenloher K., Flugblatt u. Zeitung, Berlin 1922.

26: Grafenauer, Drobci (= I, 14).

27: Kidrič, Ungnad (= II, 20).

28: Kidrič, Otrozhia (= II, 53).

29: Radojčić, Vramec (= II, 74).

30: Elze, Gesangbücher (= II, 46).

31: Kidrič, Trije prispevki (= II, 57).

32: O Trub. polemiki: Kidrič, Trubar (= III, 64); Kidrič, KO (= II, 33); Rupel, Artikuli (= II, 45).

33: Breznik, Literarna tradicija v „Evangelijih in listih", DS XXX (1917), 170, 225, 279, 333.

34: Burian, Po stopáh (= I, 22).

35: Rupel, Artikuli (= II, 45).

36 = 1.

37: Trubarjevi nazori o šoli: Prijatelj, O kult. pomenu (= III, 36); Kidrič, Trubar (= III, 64); Kidrič, KO (= 33).

38: Kidrič, Boh. Elementale (= II, 58).

39: REPT (= II, 3).

40: Grafenauer, O Trub. prevodu evang., DS XXVII (1914), 297—303.

41: Ilešič, O pouku slovenskega jezika, Lj. 1902.

42: Marnov prevod Bohoričevega predgovora slovnici iz 1584 v Jezičniku XXI (Lj. 1883), 50—68.

43: Kidrič, O sumljivih naslovih knjig (= II, 67).

44: Slekovec, Doneski k zgod. cerkvâ in farâ na Kranj., IMK 1898, 47.

45: Kidrič, Prešerni, od konca 15. do srede 19. stol., ČJKZ VI (1927), 173.

46: Čerin, Pesmi slovenskih protestantskih pesmaric, njih viri in njih poraba v poreformac. časih, ZMS 1908 („Trubarjev zbornik"), 126—238 (separatnik, v katerem je avtor urednikove samovoljne in deloma ponesrečene izpremembe lastnoročno popravil, in Hubadove beležke so v moji zbirki).

47: Benfey Th., Gesch. d. Sprachwissenschaft u. orient. Phil. in Deutschland, München 1869.

48: Breznik, Slovenski slovarji, RDHV III (1926), 110—174.

49: Šmid, Über Entstehung (= II, 62).

50: Literatura o protest. knj. v Prekmurju = II, 65.

51: Levec Fr., Die Sprache in Trubers „Matthäus" (1555), Jahresb. der Staats-Ober-Realschule in Laibach 1878, 3—43.

52: Literatura o slov. jeziku = I, 7.

53: Ramovš, Delo revizije (= II, 60).

54: Kidrič, Epilog (= II, 49).

55: Ramovš, Slovenački pravopis, NE IV, 209.

56: NE (= II, 7).

57 = 8.

58: Maretić, Istorija hrv. pravopisa, Zagreb 1889.

59: Meinecke, Weltbürgertum u. Nationalstaat, München-Berlin 1922.

60: Niederle, Slov. starožitnosti: I, 35; II/1, 73—4.

61: Kidrič, Razvojna linija (= I, 31).

62: Lokar, Iz predgovorov naših protestantskih pisateljev, ZMS 1908 („Trub. zbornik") 1—20.

63: Jagić, Исторія славянской филологіи, SPtrbrg 1910.

64: Kidrič, Primož Trubar. K njegovi štiristoletnici, Domovina, Celje 1908, št. 80—143.

65: Za naslovljence posvetil v protest. knjigah: Kidrič, Uvod (= II, 34).

66: Schnurrer (= II, 39).

67: Doblinger, Megiser (= II, 54).

68—69: Podatke in literaturo o delovanju rekatoliz. komisij na Štaj. in Kor. išči v Loeschejevi Gesch. (= II, 30).

70: Elze, Die sloven. protest. Bibelbücher, JGGPÖ XVI (1895), 117 do 167 (= Elze, Druckschriften 63 sl.).

71: Elze, Die sloven. protest. Ritual-, Streit-, Lehr-, u. Bekenntnis-Schriften, JGGPÖ XV (1894), 135—151 (= Elze, Druckschriften 45).

72: Elze, Die sloven. prot. Katechismen, JGGPÖ XIV (1893), 79—100 (= Elze, Druckschriften 1).

73: Elze, Die protest. Postillen, JGGPÖ XIV (1893), 121—133, (= Elze, Druckschriften 23).

74: Elze, Die sloven. protest. Gebetbücher, JGGPÖ XV (1894), 115—122 (= Elze, Druckschriften 37).

75: Drugače Breznik. ocena 1. izd. 1. seš. „Zgod." v DS 1929, 216—17.

76: Opozorilo Grafenauerjeve ocene v Poglavju (= I, 44).

77: Ottův Slovník Naučný, Praha 1888—1898.

78: Drugače, a zame nesprejemljivo Grafenauer, Poglavje (= I, 44).

79: RGG (= II, 10).

80: Spredaj.

81: Kidrič, Otrozhia tabla (= II, 59).

82: Opozorilo Breznikove ocene 1. izd. 1. seš. „Zgod." v DS 1929, 216—17.

83: Prim.: Spektorskij, Zgodovina socialne filozofije, Lj. 1932 in tam navedeno literaturo.

84: Radics, Primus Truber u. Musik, Schumijev „Archiv" II (1884 in 1887), 129—132 (prim. II, 34).

85: Vrhovec, Hauptstadt Laibach, Lj. 1886.

86: Stelè, Oris (= I, 50).

87: Mal, Zgod. umetnosti pri Slovencih, Hrvatih in Srbih, Lj. 1924.

88: Orožen, D. Bisthum u. d. Dözese Lavant, I—VIII, Marburg 1875 do 1895 (razdelitev glej v Simoničevi Bibliografiji I, 360—1).

89: Kidrič, Jurij Kobila, ČJKZ II (1920), 276—81.

90: Štrekelj, SNP (= I, 48).

91: Moja formulacija.

92: Opozorilo Stelètove ocene 1. izdaje 1. seš. moje „Zgod." v Času XXIV (1929/30), 334—8.

93: Kidrič, Slovenski napis iz XVI. stol., LZ 1910, 256.

94: Murko, Bedeutung (= I, 61).

95: Drugače, a zame nesprejemljivo dr. Slodnjak, Pisma o slov. knjiž. III, S. 28. avg. 1932.

96: Mayer Karl H., Die sloven. protestan. Drucke bei den Lausitzer wenden, AfslPh XXXIX (1924) 93—103.

97: Dr. Slodnjak, Pisma o slov. knjiž. II, S 7. avg. 1932.

98: Drugače dr. Slodnjak, Pisma o slov. knjiž. II, S 7. avg. 1932.

99: Nicoletti (= I, 47).

V. Delo za kat. repertorij po zatoru protestantizma.
(V 1. izdaji str. 90—113; v 2. izdaji str. 55—62 in 95—112).

1: Kidrič: Bibl. uvod (= II, 34).

2: O seriji kat. beležk 1551—1599 prim. Kidrič, Razv. linija (= I, 31), 45—46, o seriji 1600—1750 moje „Opombe" (= V, 26), z dodatki v moji „Razv. liniji" (= I, 31), 46—47; radi dekreta iz 1604 glej tudi N 1858, 211 in Prelesnik, Protireformacija (= V, 17) 102, a radi mesečnih imen iz dobe okoli 1600 v radovljiški matriki iz 1468 Steska, Rad. matrikula (= I, 67) 24.

3: SBL (= I, 19).

4: Hitzinger, Beiträge (= III, 23).

5: Trubar, Novi test. 1557 (= I, 23).

6: Tradicije o primerku Pacherneckerja v samostanu Rainu njena izslediteljica ga. Marija Borštnik doslej ni mogla preveriti.

7: Kidrič, Jurij Kobila (= IV, 89).

8: (samo za 1. izd.): = I, 47.

9: (samo za 1. izd.): Valvasor (= I, 30): XI, 685; XV, 460.

10: Index librorum prohibitorum iz 1596.

11: Gruden, Doneski (= II, 48).

12: Premrou, Vatik. dokumenti (= III, 19).

13: Kidrič, Razvojna linija (= I, 31).

14: Historia annua coll. soc. Jesu labac. (= IV, 11).

15: Duhr Bernh. S. J., Gesch. d. Jes. in den Ländern deutscher Zunge in d. ersten Hälfte des XVII. J., Freiburg i. Breisgau, 1913.

16 = 2.

17: Prelesnik, Protireformacija na Kranjskem, KO V (1901), 3—17, 99 do 115, 205—225, 296—341.

18: Steska, Janez Čandik, IMK XII (1902), 1—12.

19: Orožen (= IV, 88) II, 54.

20: Kidrič, Fra Gregorio Alasia da Sommaripa, LZ XLIV (1924), 102—10.

21: Spredaj.

22: Turk, Tomaž Hren (pon. iz BV VIII), Bogoslovna Akademija v Lj., Razprave V, Lj. 1928. Glej tudi Mantuani, Ostanek stare liturg. iz dobe šk. Hrena, CG 1932 št. 9/10.

23: Kušej, Cerkveno pravo kat. cerkve,[2] Ljubljana 1927, 579.

Dr. Turk je v odstavkih, ki jih je na 65 str. svojega „Breve" (= V, 63) posvetil obravnavi Hrenovega kanoničnega očiščenja na 100. str. 1. izd.

1. snopiča moje „Zgodovine", tudi naglasil: „Za historični pomen kan. očiščenja se je Kidrič začel zanimati šele potem, ko sem ga po izdaji »Vatik. dokumentov« ... na to posebej opozoril." To naglašanje ima toliko pomena, kakor bi ga imelo moje, če bi se ponašal, da je dr. Turk za marsikateri prispevek o Hrenu zvedel šele potem, ko sem mu dal iz lastne volje vso svojo bibliografijo o Hrenu na službo. Turkovo ugibanje pa po vrhu še točno ni. Ni mi bilo neznano, kaj piše kolega dr. Kušej o kanoničnem očiščenju v § 198 (Cerkveni proces pred kodeksom): „ Iz germanskega prava je bila pozneje prevzeta purgatio canonica, postopanje, ki je obdolžencu omogočalo, da se je opral obtežujočega ga suma, sosebno če je bil klerik ..." itd. Dr. Turk mi na moje vprašanje o kan. procesu 1928 ni vedel povedati več nego to, kar je v njegovem Hrenu (= V, 22) na 10. str.. Ker to zame ni bilo prepričevalno, a sem ugibal, da bi se utegnil na ta način danes marsikdo ogniti zasluženi obsodbi, sem se oslonil na stavek: „sosebno če je bil klerik." Koristilo bi mi pa bilo, če bi se bil že takrat osebno obrnil do našega kanonista. V rokopisni oceni Turkovega dela z dne 3. jan. 1931, ki mi jo je dal na uslugo, pravi dr. Kušej med drugim: „Potrdila za pravilnost piščeve trditve, da je moralo biti sopriseznikov vsaj tri po številu, nisem ne v pravnih virih, ne v literaturi zasledil. Mogoče se je to število ustalilo običajnim potom ... Tolmačenje o kanoničnem očiščenju, ki ga sedanje pravo ne pozna več ..., je v piščevi razpravi o škofu Hrenu pravilno, dasi v njej ustrezna poglavja Gregoriane niso citirana. V 17. stol. se je to dokazno sredstvo že redko uporabljalo ..."

24: Radics, Tomaž Chrön, LMS 1878, III. in IV. del, 1—33.

25: Vrhovec, Tiskarna Tomaža Hrena, IMK IV (1894), 214.

26: Kidrič, Opombe k protiref. (kat.) dobi v zgodovini slovenskega pismenstva, ČJKZ III (1921—1922), 73—133

27: Koblar, Nekaj o škofa Hrena spisih, LZ VI (1886), 700.

28: Hortulus animae je v Drž. knjiž. v Lj.

29: Gruden, Zgodovina slov. naroda (str. 529—688 iz 1914, str. 689—872.

30: Mantuani, Zgod. razvoj (= I, 25).

31 = 13.

33: Mantuani, Pasij. procesija v Loki, Carniola: VII (1916), 222—23; VIII (194), 15—44.

34: Literatura o nemški in lat. produkciji 1596—1750: a) Pohlin, Bibl. Carnioliae (izd. 1803 ali 1862); b) Dimitz (= II, 70), III—IV.

35: Kidrič, Scarlichi, Jugoslavija 1922, št. 180.

36: Radics, Die Entw. d. deutschen Bühnenw. in Laibach. Lb. 1912.

37: Ušeničnik Fr., Obrednik ogl. cerkve v lj. škof., BV IV (1924), 1-127.

38: Bäumker W., Das kath. deutsche Kirchenlied, II—IV, 1883—1911.

39: Kidrič, Doneski za zgod. slov. lekcionarja, BV III (1923), 149—169; prim. tudi Kidrič, Stapleton med Slovenci, ČJKZ IV (1924), 76—105.

40: Steska, Prva slov. dramatična igra, DS XXXIII (1920), 308—10.

41: Steska, Academia Operosorum, IMK X (1900), 37, 77. Prim. tudi Slodnjakove podmene o prvih operozih in „slovenskem enciklopedizmu", Pisma o slov. knjiž. III., S 28. avg. 1932.

43: Kidrič, Dram. predstave v Lj. do 1790, ČJKZ V (1926), 108—120. O Liskowljevem falzifikatu: Kidrič, Tomaž Markowitsch, ČJKZ V (1926), 108—120.

44: Breznik, Slovarji (= III, 48).

45: Kidrič, Gregor Vorenc, ČJKZ IV (1924), 139—46.
46: Mortuarij in kronika v škofjeloškem kapucinskem samostanu.
47: Wetzer-Welte (= II, 21) in KHL (= I, 35).
48: Kidrič, Pr. Lavrenčič in njegova pesmarica, ČZN XX (1925), 80—5.
49: Bellarmino, Kratki sapopadik, Lj. (1728).
50: Število protestantov na Slov. = II, 48.
51: Krones, Die landesf. u. landschaftl. Patente der Herrscherzeit Maximilians u. Ferd., Beiträge z. Kunde steierm. Geschichstqu. XIX (1883).
52: Feierfeil, Liturg. Spr. (= II, 63).
53: Kidrič, Prof. Murko (= II, 36).
54: Milkowitz, Die Klöster in Krain, Archiv f. österr. Gesch. 74.
55 = 29.
56: Koblar, Drobtinice iz furl. arhivov, IMK II (1892), 30—92.
57: Šmid, Über Entstehung (= II, 62).
58 = 21.
59: Drugače, a po moji sodbi neutemeljeno, Breznik v oceni 1. izdaje 1. seš. moje „Zgod." v DS 1929, 216—17.
60: Pozneje.
61: Dolenc, Pravni izrazi v prev. vinogr. zak., ČJKZ II (1920), 72—91,
62: Oblak, Starejši slovenski teksti, LMS 1889, 160—202.
63: Turk, Breve Pavla V. Tomažu Hrenu z dne 27. nov. 1609, Bogosl. Akad. v Lj., XI (1930).
64: Drugače, a po moji sodbi neutemeljeno Turk, Breve (= V, 63).
65: Kovačič, „Kalobski" rkp. slov. pesmi iz 1651, ČZN XXV, 181—205.
66: Vodnik Branko, Povijest hrv. književnosti, Zgrb 1913.
67: Steska, Dolničarjeva „Bib. Lab. publica", IMK X (1910), 134, 145.
68: NE (= V, 68).
69: Stelètova ocena 1. izd. 1. seš. moje „Zgod." v Času 1929/30, 334—38.
70: Stelè, Oris (= I, 50).
71: Glonar, Med reformacijo in romantiko, LZ 1916 in separatno.
72: Kidrič, Dobrovský in slovenski preporod njegove dobe, Lj. 1930.
73: Moja formulacija.
74: Orožen (= III, 89).
75: Murko, Bedeutung (= I, 61).
76: Glaser J., Verske igre v Rušah [1680—1722], J 12. avg. 1932.
77 = I, 62
78: Drugače, a zame nesprejemljivo dr. Slodnjak, Pisma o slov. knjiž. III, S 28. avg. 1932.

VI. Delo protestantov v dobi kat. razmaha.

(V 1. izdaji str. 114—115, v 2. izdaji str. 113—114).

1: Kidrič, Razvojna linija (= I, 31). O kor. protest. tudi: Kidrič, Sloven. protest. a. d. Gailtale in der Lausitz, Af sl Ph XXXVII (1920), 541—2.
2: Serija slovenskih tiskov in rokopisov (= V, 2).
3: Gruden, Starine (= II, 65).
4: O protestantizmu v Prekmurju: II, 65.
5: SBL (= I, 19).
6: Kidrič, Opombe (= V, 2).
7: Breznik, Slovarji (= IV, 48).
8: Kidrič, Epilog (= I, 49).

9: Kidrič, Uvod (= II, 34).
10: O protest. matriki glej pod IV, 23.
11 = I, 62.

VII. Ob 150 letnici rekatolizacijskih komisij.

(V 1. izd. str. 116—136, v 2. str. 115—136).

1: Kidrič, Razv. linija (= I, 31).
2: Čebulj, Janzenizem na Slovenskem in frančiškani, Lj. 1922.
3: SBL (= I, 19).
4: Ramovš, Slovenački liter. jezik, NE.
5: Ramovš, Slovenački pravopis, NE.
6: Prim. Vodnik Francè, Slovenska religiozna lirika, Lj. 1928.
7: Glonar, Med ref. in rom. (= V, 71).
8: Opozorilo Stelètove ocene 1. izdaje 1. seš. moje „Zgod." v času XXIV (1929/30), 334—338.
9: Vurnik, K razv. in stilu Metzinger. umet., ZUZ IX (1929), 65-109.
10: Drugače Stelè v oceni 1. izd. 1. seš. moje „Zgod." (= VII, 8).
11: Kidrič, Dobrovský (= V, 72).
12: Krones, Gesch. der Karl Franzens-Universität in Graz, Gr. 1886.
13: O Kranjcih, ki so študirali v Italiji, prim.: Luschin, Urban Debelack, MMK 1894, 73 sl.; Steska, Akad. Operos. (= V, 41), 38.
14: Stelè, Oris (= I, 50).
15: Vrhovnik, Gostilne v župniščih, GMS X (1929), A 39—44.
16: Spredaj.
17: Drugače, a po moji sodbi neutemeljeno Breznik v oceni 1. izdaje 1. seš. moje „Zgod." v DS 1929, 216—217.
18: Prim. članke v bogosl. enciklop. (= II, 21).
19: Opoz. Breznikove oc. 1. izd. 1. seš. moje „Zgod." v DS 1929, 216-217.
20: Kidrič, Lavrenčič (= V, 48).
21: O seriji kat. tiskov in rokopisov 1600—1750 glej pod V, 2.
22: Kidrič, Kobila (= IV, 89).
23: Kidrič, Opombe (= V, 26).
24: Štrekelj, SNP (= I, 48).
25: Grafenauer, Kratka 1919 (= I, 26).
26: Breznik, Slovarji (= IV, 48).
27: Burian, Po stopách (= I, 22).
28: Meinecke, Weltb. (= III, 59).
29: Stelè, Celjski strop, Celje 1929.
30: Vurnik, K slikarstvu v Sloveniji na prehodu od XVII. v XVIII. stol., ZUZ VIII (1928), 1—18.
31: Stelè, Valvasorjev krog in njegovo grafično delo, GMS 1928.
32: Stelè, Uršulinska cerkev, biser ljubljanske arhitekture, Lj. 1930.
33: Mantuani J.: Muzika, NE II, 1086; Katalog razstave, Razvoj glasbe pri Slovencih, Lj. 1932 (razmn. kot rokopis Glasb. Mat.).
34: Murko, Bedeutung (= I, 61).
35: Drugače, a zame nesprejemljivo dr. Slodnjak, Pisma o slov. knjiž. III, S 28. avg. 1932.
36: Dr. Slodnjak, Pisma o slov. knjiž. III, S 28. avg. 1932. Glej tudi V, 4.
37: Prim. k moji „Razv. liniji" (= I, 31) še: Kidrič, Don. škofa Hrena za zgod. ref. na Slov., ČZN XIX (1924), 20—24 in Turkove kor. v ČZN XXII, 88.

VIII. Prve preporodne generacije: 1750—1819.

(Str. 137— .)

1: Glavna dela o knjiž. razv. kršč. evr. narodov, zlasti tudi zamud.: I, 62.

2: Novák Arne, Teorie o národním obrození (českem), Brno 1929 (dijaška skripta).

3: Kidrič, Dobrovský (= V, 72).

4: Serija slovenskih tiskov in rokopisov 1750—1819; serijo 1750—1764 išči v mojih „Opombah" v ČJKZ III, 78—80, dopolnila v mojem „Dobrovskem" (= V, 72), 187; nadaljevanja, ki jih imam v rokopisu pripravljena, izidejo o prvi priliki.

5: Matiašič, Gesch. d. k. k. Marburger Gymnasiums, Festpr. d. k. k. Gymn. zu Marb. 1858; Strakosch-Grassmann, Bibliographie z. Gesch. d. österr. Unterrichtsw., Dritter Jahresb. d. Realgymn. Korneuburg 1901.

6: SBL (= I, 19).

7: NE (= II, 7).

8: Jagić, Исторія (= IV, 63).

9: Literatura česká devatenáctého století, Praha - Laichter, I² (1911), II² (1917).

10: Burian, Po stopách (= I, 22).

11: Wurzbach C., Biograph. Lexicon d. Kaisert. Oesterreich, I—LX, Wien 1857—1891 („Register zu den Nachträgen ..." 1923).

12: Ottův Slovník (= I, 62).

13: Breznik, Lit. tradicija v „Ev." (= IV, 33).

14: Pohlin, Bibliotheca Carnioliae v Sartorijevi izdaji v „Catalogus bibliographicus" t. IV iz 1803 ali v Dimičevi v MHK iz 1862.

15: Ilešić, St. Küzmič - Torkoš, ČZN IV (1907), 177—8.

16: Kidrič, Razvojna linija slov. prep. (= I, 31).

17: Hermann Ben. Fr., Reisen d. Oest., Steyerm., Kärnten, Krain ... i. J. 1780. In Briefen an d. H. Hofr. v. S... in M.... II (iz Lj. 29. jun. 1780).

18: Logar J., Kumerdej (rkp., ki je medtem deloma obj. v SBL).

19: Apih, Ustanovitev nar. šole na Slov., LMS: 1894, 253—314; 1895, 181—232 (prim. Kidrič, Dobrovský 195, op. 80).

20: Bäumker (= V, 38); glej literaturo o terez. pesmarici tudi v mojem „Dobrovskem" 207, op. 130.

21: Kušej, Joseph II (= I, 32).

22: Zschokke, Die theolog. Studien u. Anstalten der kathol. Kirche in Österreich, Wien 1894.

23: Spredaj.

24: Beissel St., Z. Gesch. der Gebetbücher, Stimmen a. Maria - Lach LXXVII (Freiburg i. B. 1909), 128, 169, 274, 397.

25: Wiesner, Denkwürdigkeiten d. oesterr. Zensur, Stuttgart 1847, a prim. o avstr. cenzuri tudi literaturo v moji „Razvojni liniji" (= I, 31) 55, opomba 4.

26: Literaturo o administrativni ureditvi slov. pokrajin išči v mojem „Dobrovskem" 236 op. 402.

27: Helfert, Die oesterr. Volksschule, Prag 1860.

28: Pohlin, Kraynska Grammatika,² Lj. 1783 (kazalo Pohlinovih del).

29: Ocvirkova rokopisna naloga o Zoisu.

30: O Lambergu Fr. Ad. (okoli 1730—1803) glej: Schiviz, Krain (= II, 69).

32: Vodnik 1781: glej pod op. 72.

33: J. Logarja rokop. naloga o odnosih med Pohlinom in Zoisom.

34: O Maistrazziju glej Zoisovo beležko v lic. v Lj. Ms 368/VI.

35: Remeš, Abbe Martin Kuralt, LMS XIV (1912), 1—80 (49—80: Linhartova pisma Kuraltu iz 1778—93; 76—77: Edling-K. iz 1780; 77—80 Rauber K. 1823—8).

36: Vrhovec, O ustanovitvi šentjak. (itd.) fare v Lj., ZMS III (1901), 139.

37: Kidrič, Opombe (= V, 26).

38: Breznik, Japljev prevod sv. pisma, ČJKZ VII (1928) 77—106.

39: Vodnikova avtobiografija (faksimile) v Vodnik. spom. 1859.

40: Škof Wolf guvernerju Weingartenu o janzenizmu 7. nov. 1843, DS XXXXIII (1930), 305—7 (obj. dr. A. Žigon).

41: Tavzes J., Slovenski preporod pod Francozi, Lj. 1929 (dokt. dis.).

42: Zoisiana v Drž. knjiž. v Lj.

43: O knjigarju Kornu Vilh. Henr. (manjka v SBL) prim. med dr.: Mrl. mat. šenklavžke fare v Lj. (u. 30. jun. 1834, protestant, star 80¾ leta [r. torej okoli 1753]); kranjski uradni šematizem od 1788 dalje (v Lj. pa je prišel že prej, menda kmalu po toler. patentu iz 1781).

44: Zoisova pisma Vodniku iz 1794—95 v Vodnik. spomen. iz 1859, 45—62.

45: Pokorn Fr., Šematizem duhovnikov in duhovnij v lj. nadškofiji 1788, Lj. 1908.

46: Breznik, Slovarji (= IV, 48).

47 = 10.

48: Šlebinger J.: Četrti zvezek Devovih „Pisanic", Izvestje c. kr. II. drž. gimnazije v Lj. 1905; „Pisanice", prvi slovenski pesniški almanah, Izvestje c. kr. II. drž. gimnazije v Lj. 1906.

49: Gruden J., K drugemu slovenskemu prevodu sv. pisma, Carniola 1916, 93—104.

50: Popravi: Mal, Zgod. slovenskega naroda, Najnovejša doba, MD 1928 sl.

51 = 85.

52: Popravi: Breznik, Japljev prevod sv. pisma (= VIII, 38).

53: Mantuani, „Kraynska kroneka" (M. Pohlina), DS 1908, 274, 338.

54: Zois, Botanische Nomenklatur (rkp.), Drž. knjiž. v Lj. Ms. 368 karton VI.

55: Glaser K., Cerkvena pesmarica iz leta 1784, LZ XIV (1894), 443.

56: Ilešič Fr., O slovenskem Štajerju v jožefinski dobi, ČZN I (1904), 113—158.

57: Državna knjižnica (prejšnja Licejska, Študijska knjižnica) v Lj.

58: Klimesch J. M., Z. Gesch. des Laibacher Gymnasiums, Progr. des St.-Gymn. zu Laibach (= humanist.) 1896.

59: Breznik A., Popovičev Specimen vocabularii vindocarniolici in Pohlinov Glossarium slavicum, ČJKZ VI (1927), 91—99.

60: Koblar A.—Vrhovnik I., Zgodovina Nâkelske fare (= Zgodovina fara lj. škofije II), Lj. 1885.

61: Vidic Fr., Valentin Vodnik, der erste slovenische Dichter, AfslPh: XXIII (1901), 386—461; XXIV (1902), 74—103.

62: Župnijske matice (za katero župnijo gre, je treba razbrati iz zveze).

63: Ž(va)b, Slovenski rokopis s 1799. leta, LZ VI (1886), 637.

64: Prevod prof. Sovreta iz dobe, ko je še v Lj. utegnil biti slovenskim znanstvenim interesentom na uslugo.

65: Источники для исторiи славянской филологiи I („Briefw. zw. Dobrowsky u. Kopitar" z uvodom izdajatelja Jagića, Kopitarjevimi pismi P. I. Köppenu in Köppenovimi Kopitarju, Kopitarjevim pismom K. P. Kalajdoviču, grofu Sternbergu itd.), Berlin 1885.

66: Hochenwart Fr., Beiträge z. Naturgesch. (itd.) Krains Lj. 1838: I, 29—75 (Auszug aus meinem Alpenreisen-Tagesbüchern); II, 37—54 (Proteus angvineus).

67: Levec Fr., Listine in pisma iz Vodnikovega življenja, Iz arhiva „Matice Slovenske" (danes v Drž. knjiž. v Lj.), LZ IX (1889), 393—418 (Levec je prezrl, da je dobršen del sem spadajočih stvari še v Nar. muz. v Lj.).

68: Grafenauer I., Vodnik pesnik, Analiza njegovega pesniškega razvoja in značaja, KK XXII (1918), 104—169.

69: Valentina Vodnika Izbrani (prozaični) spisi, Uredil Fr. Wiesthaler, Lj. 1890 (z urednikovim uvodom o Vodnikovem življenju in delu).

70: Narodni muzej v Lj. (prejšnji Rudolfinum).

71: Vrhovnik I., Nekaj Vodnikove ostaline, IMK V (1895), 105—112 (odlomki slovnice v Debevčevi ostalini).

72: O Vodniku-frančiškanu prim.: P. Hugo Bren, V. Vodnik kot frančiškan, Čas XI (1917), 31—37; Grafenauer, Čas 1917, 141—42; Bren, Čas 1917, 213—19; Mal, DS 1918 (= VIII, 75), 175; p. Alfonz Furlan, ČZN XXI (1926), 42.

73: Modic Iz., Vodnik kot jezikoslovec, DS XXII (1909), 414, 446, 495.

74: Popravi: Kidrič, Dobrovský (= V, 72).

75: Mal Jos., Doneski k Vodnikovemu življenjepisu, DS XXXI (1918), 174—189 (na osnovi gradiva iz lj. arhivov).

76: Glaser K., Zgodovina slovenskega slovstva, I—IV, Lj. 1894—1898.

77: Popravi: SBL (= I, 19).

78: Hoff H. G., Hist.-stat.-topogr. Gemälde vom Herz. Krain u. demselben einverl. Istrien, I—III, Lj. 1808 (prim. SBL, 328—29).

79: Primerka doslej nisem izsledil.

80: Simonič Fr., Slovenska bibliografija I, Knjige (1550—1900), Lj. 1903—1905.

81: Vrhovnik I., O stoletnici „Lubl. Noviz", Lj. 1897.

82: Pokorn Fr., Loka, DS VII (1894), 342—343.

83: K pesmi o Laudonu prim.: Ahacelj, Pesme 1833, 82; Hašnikovo pismo Lendovšku z dne 22. febr. 1876 (priv. last dr. Dragana Šande).

84: Ilešić, O pouku slov. jez. (= III, 41).

85: Pisma brdskega oskrbnika Urbančiča-Zoisu v Nar. muz. v Lj. (pismo z dne 6. avg. 1789 o odnosih do nadškofa Brigida je citiral Müllner v „Argu" 1890, 64).

86: Schiviz, Krain (= II, 69).

87: Vrhovnik I., O Val. Vodniku, IMK IX (1899), 50—58 (Vodnik-dijak, V.-prosilec za kovorsko faro, V.-Demšar-Upparjev beneficij, V.-prosilec za m. faro sv. Jakoba. Kje je stanoval V.).

88: Kranjski uradni šematizem (točne naslove išči v mojem „Dobrovskem" 5).

89: Richter Fr., Sigismund Freiherr von Zois, Lj. 1820.

90: O framazonih na Slovenskem glej moji razpravi: Franc.-ilir. loža itd.) v Lj., Slovan XII (1914), 10—2, 58—60; Framas. lože (= VIII, 114), 25—60.

91: O Vodnikovem značaju glej: Hochenwart, Beiträge (= VIII, 66), 49 (= LZ 1895, 542), 64; Zoisova pisma v Vodnik. spom. 51, 52, 58; Kopitarjeve očitke v Istočnikih I (= VIII, 65), 1—2 in 279, v Istočnikih II (= VIII, 121), 308—92, v ZMS I, 103, v Grafenauerjevi razpravi iz Kastelč. zapuščine 66, v Kopitarjevih KS (= VIII 99), 8, 10; Andrioli, Vodnik, Carinthia 1824 št. 13 in 14 (ponatis v IB 1828); Petruzzi v Vodnik. spom. 9.

92: Prijatelj I.: Nekaj Vodnikovih pisem Kopitarju, ČJKZ IV (1924), 147—167; Korespondenca med Vodnikom in Kopitarjem, ČJKZ V (1926), 121—40.

93: Išči dalje zadaj.

94: RLDL (= I, 42).

95: Popravi: Štrekelj, Neizdana Vodnik. pesem (= VIII, 131: pisava in pesem je Zoisova, ne Vodnikova, kakor misli Š.).

96: Korespondenca med Kopitarjem in Zoisom v prepisih I. Prijatelja.

97: Prijatelj I., Donesek k jez. in soc. zgodovini slovenski, NZ VI (1909), 78—84.

99: Kopitars kleinere Schriften (izd. Miklosich), Wien 1857.

100: m. p., Neznan rokopis v dež. muz. goriškem, LZ XIII (1893), 428—32.

101: Orožen (= III, 88).

102: Müllner Alf., Gesch. d. Eisens in Krain (itd.), Wien-Lpzg. 1909.

103: Ilešić, V hiši mecena bar. Zoisa, ČZN II (1905), 82—83.

104: Radics: Gesch. d. Laib. Schützenges., BK 1862; Gesch. d. Oberschützenges., Lj. 1885.

105 = 85.

106: Zoisovi dnevniki v Nar. muz. v Lj. Objave: J. Kotnik, Zora XVII (1910/11), jub. štev. 9—10 in 1911, 65—70 (iz 1805/6); Dimitz, LW 1883 št. 315 do 20 (iz 1809).

107: Dimitz (= II, 70), IV.

108: Bleiweis J., Zgod. c. kr. kmet. družbe na Kr., Lj. 1855 in 1867.

109: Allg. deutsche Biographie I—LVI, Lpzg 1875—1912.

110: Kobell, Gesch. d. Mineralogie 1650—1860, München 1864.

111: Österr. National-Encyklopädie I—VI, Wien 1835—1837.

112: Avstr. dv. in drž. šemat. (glej v mojem „Dobrovskem" 5).

113: Pleteršnik, Vodnik učitelj lj. gimn., Jahresb. d. k. k. O.-G. Lb. 1875 (= humanistična), 25—33.

114: Kidrič, Framas. lože hrv. zemelj Nap. Ilirije, Rad 206 (Zgrb 1914).

115: Kidrič, Glose iz portretne razstave, J 23. in 24. sept. 1925.

116: Akt ni ohranjen.

117: O slikah žige Zoisa prim.: Richter (= VIII, 89); Radics, Gesch. d. Lb. Schützenges. (= VIII, 104); Stefan, Gesch. d. Entstehung (itd.) d. k. k. Studien-Bibliothek (= VIII, 153), 53—54; Katalog razstave portretnega slikarstva na Slovenskem, Lj. 1925, št. 89, 286; Kidrič, J 23. in 24. sept. 1925 (= VIII, 115); Album slovenskih književnikov 4.

118: Malavašič, Slovesnosti, obhajane v spomin stoletnega rojstnega dneva V. Vodnika, N 1858 (55: pismo Fr. Pustaverha „zastran Vodnikove podobe").

119: Popravi: Kopitarjeva izporočila o Vodnik. značaju (= VIII, 91).

120: Wallner Jul., Die Laib. Bürgercorps, MMK VI (1893) 33—107.

121: Источники для слав. фил. II („Новыя письма Добровскаго, Копитара и другихъ югосал. Славянъ"), ki prinašajo med dr.: uvod izdajatelja Jagića; nekatera izmed pisem, ki so jih pisali Kopitar Hanki in obratno, Metelku in obratno, Zupanu, Lindeju, Stratimiroviću, Mušickemu in obratno, Feslu [posnetki], Dobrovský Metelku in obratno, Primic Zupanu, Jarnik in Kopitar Primcu, Stutzin Lušinu, Harnisch Jarniku, Modrinjak Cvetku, Hanka Metelku; gradivo, kakor Kopitarjevo avtobiografijo iz 1808, njegov „Briefjournal" 1829—1844, njegove memorandume o Athosu, Theinerjeve izjave o Kopitarju, Glückseligovo biografijo Kopitarja itd.)

122: LW 1804.

123: Ilešić, Iz prvih časov romantike, ČZN II (1905), 1—68.

124: Nagl-Zeidler-Castle, Deutsch.-oesterr. Literaturgeschichte II (1750 bis 1848), Wien 1914.

125: Kopitarjeva pisma Mušickemu (rkp.)

126: Kidrič, Prešernove odklonj. prošnje za advokaturo, RDHV III (1926), 45—104.

127: Popravi: Ilešić, Slomškov uč. J. A. Zupančič, ZMS XV (1912), 81—125.

128: Deschmann, Beiträge z. Ornithologie Krains, MMK II (1889), 267 sl. (275—280: izpiski iz Zoisov. ornitol. dnevnikov).

129: Popravi: Modic, Vodnik (= VIII, 73).

130: Marn J., Jezičnik I—XXX (1863—1892); prim. kazalo v IMK XVIII (1908), 103—8, ki ga je sestavil L. Pintar.

131: Štrekelj, Neizdana Vodnikova pesem, LMS 1895, 247—50.

132: O vrhu in odi „Vršac": Neue Annalen d. Lit., März 1808, 134; Freyerjev zemljev. Kranjske 1843; Radics v Argu 1893, 23; Müllner v Argu 1893, 23; Orožen, Vodnik kot turist in turističen pisatelj, PV I (1895), 97—102, LZ XV (1895), 541—5; Orožen, O Vodnik. Vršacu, PV V (1899), 24 sl.; Orožen, Vojv. Kranjska, Lj. 1901, 22; Oblak J., Golica, Lj. 1905, 33; Tuma H., Kanjavec in Vršac, PV XXI, 30—38.

133: Müller-Freienfels, Poetik.

134: Popravi: Grafenauer, KK XXII (= VIII, 68).

135: Štrekelj, SNP (= I, 48).

136: Tekst je ohranjen samo v tisku.

137: Omersa, Vodnikove pesmi, Izvestje c. kr. višje realke v Idriji 1912, 1—31.

138: Schneider W., Ausdruckswerte der deutschen Sprache, Berlin, 1931.

139: Polec J., Lj. višje šolstvo v preteklosti in borba za slovensko univerzo, Zgod. slovenske univerze, Lj. 1929, 3—196.

140: Schottenloher, Flugblatt u. Zeitung, Berlin 1922.

141: Šišić, Hrvatska Povijest III (1790—1847), Zgrb 1913.

142: RGG (= II, 17).

143: Meinecke (III, 59).

144: Walzel, Romantik, Leipzig-Berlin 1918.

145: Zenker E. V., Gesch. d. Wiener Journalistik v. d. Anfängen bis z. J. 1848, Wien-Leipzig 1892.

146: Strakosch-Graßmann, Gesch. österr. Unterrichtsw., Wien 1905.

147: Bratislava, Časopis učené spol. Šafaříkovy, 1929, št. 3—4 (posveč. stoletnici Dobrovskega).

148: Goedeke, Grundriß d. Gesch. d. deutschen Dichtung² 1884—1913.

149: Prijatelj I., Duševni profili naših preporoditeljev, LZ XLI (1921), 10, 77, 136, 204, 263, 329, 390, 455, 521, 588, 650, 714.

150: Ustno opozorilo g. dr. Zwitterja.

151 = 147.

152: O Linhartovi spomenici za obnovitev stanovske ustave na Kranjskem 1790 prim.: Costa E. H., Ein Beitrag z. Gesch. des Ständew. in Krain, MHK 1859, 29, 35, 45 (posnetek dok.); Radics, LZ XIII (1893), 87—8 (dokaz o Linhart. avtorstvu).

153: Stefan, Gesch. d. Entsteh. u. Verwaltung der k. k. Studienbibl. in Lb., MMK 1907, 5—16.

154: Vodnik Br., Povijest hrv. knjiž. I, Zagreb 1913.

155: Šafařík P. J., Gesch. d. ssl. Lit. I—III, Prag 1864—65.

156: Skerlić J., Istorija nove srpske književ.,[2] Beograd 1921 (cir.).

157: Prijatelj I., Pohlinova „Bibliotheca Carn.", IMK XV (1905), 84—91.

158: Ustno izporočilo dr. J. Šlebingerja, da pozna več prevodov iz Ezopa, ki so menda odmev Vodnikovih nalog.

159: Arhiv dež. sod. v Lj., fasc. 6 C 573—636 de a 1819 (Vodnikov zapuščinski akt).

160: Radics, Die Entw. d. deutschen Bühnenwesens in Lb. (= V, 36).

161: Prijatelj I., Slovenščina pod Napoleonom, Veda I (1911), 27, 125, 223, 320, 417, 584.

162: Grafenauer I., Iz Kastelčeve zapuščine, Lj. 1911.

163: Kopitar, Grammatik d. slavischen Sprache in Krain, Kärnten u. Steyermark, Lj. 1908.

164: Milčetić I., Hrvatska glagolska bibliografija I (rokopisi), Zagreb 1911.

165: Popravi Kopitar, Gramm. (= VIII, 163) po Šafaříku, Gesch. d. ssl. Lit. (= VIII, 155) I, 174.

166: Išči v privatni biblioteki dr. J. Šlebingerja v Lj.

167: Išči v Nacionalni biblioteki na Dunaju („Nationalbibliothek", prej „Hofbibliotek").

168: Popravi: Breznik, Slov. slovarji (= IV, 48).

169: Dopolni: Breznik, Slov. slovarji (= IV, 48) in Modic, Vodnik kot jezikoslovec (= VIII, 73).

170: Korespondenca Vodnik-Dobrovský: a) Zwei Briefe Dobrovsky's an Valentin Vodnik a. d. Jahren 1806 u. 1808 (Originale im Laibacher ständ. Museum), MHK 1861, 9, 17; b) Burian V., Materiály k dějinám slovanské filologie, Dva dopisy Val. Vodnika Josefu Dobroskému (Originály v bibl. Nár. musea v Praze), Slavia IV (Pr. 1925), 123—27; o dveh poznejših pismih Vodnikovih glej Kidrič, Dobrovský (= V, 72) 129.

171: Popravi Vodnikovo pismo v Slaviji IV, 125 (= VIII, 170) po konceptu v DS 1909, 496 (= VIII, 73).

172: Breznik A., Dobrovskega vpliv na slovenski pismeni jezik, Josef Dobrovský 1754—1829, Sborník statí, Pr. 1929, 1—22.

173: Copia eines Manuscriptes des Valentin Vodnik, Itinerarium 1808 (opombe gredo do 1818), MHK 1848, 87—93.

174: Popravi: Kopitarjeva poročila o Vodnikovem slovarju.

175: Kopitarjev „Briefjournal" 1816 do 23. jun. 1829 v Drž. knjiž. v Lj

176: Kidrič, Korespondenca J. N. Primca, slovenskega preporoditelja (1932 v tisku za ZDHV v Lj.).

177: Vodnik, Pefmi sa Brambovze, Lj. 1809 .

178: Potreba nove raziskave!

179: Drugače: Kopitar v pismih Dobrovskemu (=VIII, 65).

180: Vodnikov spomenik — Vodnik-Album, Lj. 1859 (članki o Vodniku: Costa E. H., Biogr. Skizze; Petruzzi, Vodnik u. seine Zeit; Costa H., Vodnik's letzte Stunden; Metelko, Val. Vodnik, slovenski pisatelj; Hicinger, Pregled Vodnikovih pesem; Bleiweis, Vodnikove Novice; Dimitz, Vodnik als Archäolog v. Historiker; Miszellen [doneski Elije Rebiča, J. Babnika, Jurija Miklaučiča, Franca Bilca]; Terpinz, Jugend-Erünnerung; Vesel-Koseski Potažba.

181: Staroslav (Vrhovnik I.), Gostilne v stari Lj., Lj. 1926.

182: Svetlič Rik., Kazalo krajev na „Zemljevidu sloven. ozemlja, Izd. S. M.", Lj. 1922.

183: Vodnikove Pesmi (ur. Levstik), Lj. 1869.

184: Arnold Rob.-Wagner K., Achtzehnhundertneun, Die polit. Lyrik des Kriegsjahres, Wien 1909.

185: Pesem kranjskih brambovcev, LZ 1889, 447.

186: Drugače: Prijatelj, Slovenščina pod Napoleonom, Veda 1911 (=VIII, 161).

187: Last antikvarja Severja v Lj.

188: Glej niže!

189: Grafenauer, Zgodovina novejšega slovenskega slovstva I, Ljubljana 1909.

190: Omersa N., Psevdonim B. E. v Pisanicah, ČZN XXII (1927), 77—81 (objavlja tudi J. A. Zupančiča „Historische Fragmente u. d. krain. Poesie", a ne po redakciji v LW 1807, ampak po redakciji z dopolnili, ki jo je Zupančič poslal 1809 Erbergu).

191: Prim. Aug. v. Kotzebue, Theater, Wien-Leipzig 1840 (v Lj. Sem. za germ. filologijo).

192: O slovenskih patentih za dobo od 15. marca 1805: seznam v zbirki avtorja pričujoče „Zgod."

193: Ilešič, Slomškov učitelj Ivan Anton Zupančič, ZSM XIV (1912), 81—125.

194: Petrovskij, Bibliograf. spisokъ trudovъ V. Kopitarja, Varšava 1912.

195: Petrovskij, Pervyje gody dějateljnosti V. Kopitarja, Kazanj 1906.

196: Pintar, Iz pozabljenih rokopisov, LSM 1902, 232-9 (Primic); 1904, 235-9 (Primic).

197: Pivec-Stelè Melita, La vie économique des Provinces Illyriennes, Paris 1930.

198: Vošnjak B., Ustava in uprava Ilirskih dežel, Ljubljana 1910 (=ZSM XI).

199: Polec, Slovenski del franc. Ilirije, IS 1927, str. 352—3.

200: Steska, Ilirska Koroška v ljubljanski škofiji, IMK 1906, 53—70.

201: Dobrovoljc-Tavzes, Charles Nodier-Statistique Illyrienne, Lj. 1933.

202: Uradniški šematizem za slov. Ilirijo je treba nadomestiti s podatki, ki jih prinašajo: Dimitz IV, 304—49; Prijatelj, Slov. (=VIII, 161); Tavzes (=VIII, 41); Pivec-Stelè (=VIII, 197).

203: Marmont, Denkwürdigkeiten III, Halle 1837.

204: Vidic, Ponarejevalska afera Leopolda Layerja, ZUZ XI (1931), 30—44.

205: Šematizem ljubljanske škofije (točnejše podatke išči v mojem Dobrovskem 5).

206: Stelè Fr., Umetnost zap. Evrope, Lj. 1935.

207: Mal, Zgod. slovenskega naroda: najnovejša doba (=I: doba Nap. Ilirije; II: doba polit. jerobstva [1813—1848]).

208: Vodnikovi pismi Zoisu 27. jun. in 1. jul. 1813 med Prijateljevimi prepisi koresp. Kop.-Zois (=96).

209: Karlić, Kraljski Dalmatin, Zadar 1912.

210: Popravi: Pivec-Stelè (=197).

211: Ilešič, K Vodnikovemu življenjepisu, LZ 1902, 708—710.

212: Kidrič, Polemika ob petem zvezku Slovenskega biografskega leksikona, LZ 1933, 743—50.

213: Popravi: Tavzes (=41).

214: Katalogi ljubljanske normalke v arhivu moškega učiteljišča v Ljubljani.

215: Nečásek, Vorschriften über den Unterricht u. die Disziplin der Gymnasien am 10. Aug. 1810, MHK 1861, 29—31.

216: O „slovenski šoli": Carniola 1910, 222 (= VIII, 217).

217: Aškerc, Ljudsko šolstvo v ljublj. okrožju leta 1810 (=1809/10), Carniola 1910, 222—6.

218: Katalogi ljubljanskega liceja v arhivu humanistične gimnazije v Ljubljani.

219: Kidrič, Ustanovitev slovenske stolice v Ljubljani, LZ 1934, 208—15, 300—7, 374—82.

220: Vidic, Vodnik u. die nachillyr. Periode in Krain, Zbornik u slavu Vatroslava Jagića, Berlin 1908, 630—5.

221: Korespondenca Ravnikar—Kopitar: Dunaj — Nationalbibliothek (Ravnikarjeva p. Kopitarju).

222: Burián V., Počátky slovinské zábavné prósy. Časopis pro moderní filologii XVI (Praha) 1930, 239—258.

223: Izsledki seminarske naloge 1934: Breda Milčinski, Primčevo delo za slovar in za slovnico ter za predavanje o slov. jeziku.

224: Leopold Volkmer, Veseli pesnik Slov. goric. Objavil in založil dr. Jožef Pajek, V Mariboru 1885 (s Pajkovim orisom Volkmerjevega „životopisa" in „knjiž. blaga").

225: Izsledki seminarske naloge 1934: Kraigher Uroš, Volkmer.

226: Radics, Slovenske brambovske pesmi, ZSM 1906, 230—5.

227: Glej opombo 25 (o cenzuri).

228: Murko, Deutsche Einflüsse auf die Anfänge der böhm. Romantik, Graz 1897.

229: Zwitter Fr., Nov seznam frankofilov v Napoleonovi Iliriji, GMS 1931, 48—50.

230: Strelec, Šolsko nadzorstvo v minulih dobah, P 1896, 7, 19 (sekovska), 42 (lavant.).

231: Korespondenca Zupančič-Vodnik v Nar. muzeju v Lj.

232: Katalogi ljubljanske stare gimnazije v arhivu humanistične gimnazije v Ljubljani.

233: Ta stavek je slovenski, ostalo nemško.

234: Popravi: Kidrič, Dobrovský 106.

235: O šoli za umetnost in obrt v Lj. glej: Reisner Jožef, Iz naše šolske zgodovine, Izvestja tehn. srednje šole v Lj., 1927.

236: Macun Ivan, Stolica slov. jezika na graškem liceju, Kres I (1881), 297, 347.

237: Datum predgovora!

238: Molè R., Doneski k življenjepisu dr. Jakoba Zupana (doba od l. 1785. do 1817.), Carniola 1910, 101—113.

239: Popravi: Slodnjak, Pregled slovenskega slovstva 56,

240: Molè R., Dr. Jakob Zupan kot pesnik, Izvestje mestnega dekliškega liceja v Lj., 1910, 5—16.

241: Korespondenca Jarnik-Kopitar, Dunaj — Nationalbibliothek.

242: Globočnik, Fragmente (=I, 59).

243: Slekovec, Škofija in nadduhovnija v Ptuji, Maribor 1889.

244: Tekst (knjiga, rokopis, pismo) je izgubljen.

245: Scheinigg, Urban Jarnik, Kres IV (1884).

246: Slokar J., Gesch. der österr. Industrie u. ihre Förderung unter Kaiser Franz I, Wien 1914.

247: Mal, Iz zgod. koroškega slovenskega slovstva: Boj za Koroško (zbral in uredil dr. V. Rožič), Lj. 1925, 120—132.

248: Prijatelj, Vodnikovo pismo Antonu Rudežu starejšemu, Veda I (1911), 386—7.

249: Blätter aus Krain 1863.

250: Sterlè Olga, Valentin Vodnik in Čehi (svetosavska naloga lj. univerze 1932, ki je dobila češko nagrado).

251: Izsledki seminarske naloge 1935: Vend. Legiša, Slovensko pesništvo. (En del je bil januarja 1937 sprejet za doktorsko disertacijo: Slovenska poezija od Vodnikovih Pesmi za pokušino do priprav za Kranjsko Čbelico. [1805—1928]. Stilna analiza in opredelitev.)

252: Drugače: Modic, DS 1909, 497—8, a premalo določno tudi Petrovskij, Pervyje gody 224, ki ne pozna Vodnikovega dela.

253: Popravi: Petrovskij.

254: Vondrák (=I, 8).

255: Radics, Bourda, DS 1905, 236.

256: Steska (V, 67).

257: Izsledki seminarske naloge 1934: Mahkota, Kritična ocena Pohlinove literarne zgodovine: Bibliotheca Carnioliae.

258: Izsledki seminarske naloge 1933: Kavčič Skalko, Ravnikar — reformator slovenske proze.

259: Zwitter F., Les origines de l'illyrisme politique et la création des Provinces illyriennes, 1933.

260: Propyläen-Weltgeschichte. Herausgegeben von Walter Goetz, Berlin.

261: Croce B., Zgodovina Evrope v devetnajstem stoletju, Lj. 1935.

262: Polec J., Kraljestvo Ilirija I, Lj. 1925.

263: Katona L. in Szinnyei Fr., Gesch. der ung. Lit. (Sammlung Göschen 550).

264: Katalog Zoisove biblioteke iz 1823 v Državni študijski knjižnici v Ljubljani.

266: Vodnikov zapuščinski akt v arhivu dež. sodišča v Lj. fasc. f6C, 579—636 ex 1819.

267: Kos M., „Télégraphe Officiel" in njegove izdaje, GMDS VII—VIII (1926/27), 5—12.

268: Arhiv ljubljanske filharmonije se je po odhodu Nemcev menda porazgubil.

269: Zupan, Njega blagorodju gospodu Vocher Gustavu, Erläuterungen, IB 1831, str. 5.

270: Müllner, Die Zukunft der Stadt Laibach, Argo 1898.

271: Prijatelj, Dr. Jakob Zupan v preiskavah (=Doneski k slov. lit. in kult. zgodovini), ZSM IX (1907), 14—27.

272: Wiesthaler, Dr. Jakob Zupan, LZ 1885, 31, 92, 161, 217, 280, 349.

273: Vrhovnik, Ozadje Prešernove „Šmarne gore", DS 1920, 246—251.

274: Wiesthaler, Slovenska elegija iz preteklega stoletja, LZ 1882, 602—8 (tekst), 666—9 (P. Skerbinc).

275: Dr. P. H. Bren O. F. M., Abbé Martin Kuralt med leti 1815—1823, Carniola' IX (1919), 101—3.

276: Radics, Tri zgod. pesmi v slovenskem jeziku, IMK 1898, 95—91.

277: Laibacher Wochenblatt 1814.

278: Kotnik Fr., Pasijonska igra iz železne Kaple, ČZN XIX (1924), 101—8.

279: Ilešić, Slovenski pesnik V. Vodnik in Napoleonov katekizem, Bulićev zbornik 1924, 625—632.

280: Bežek V., Jezik v Matija Ravnikarja „Zgodbah svetiga pisma za mlade ljudi", Izvestje Novo mesto 1888/9, 5—42.

281: Kidrič, Nekaj o Ahacelnovih pesmih, ČZN XIX (1924), 39—41.

282: Grafenauer, O ‚Duhovni brambi' in nje postanku, ČZN IV (1907), 1—70.

283: Kidrič, Iz prvih časov slovenske umetne pesmi, Veda I (1911), 155—168.

284: Brumen Vinko, „Blaže in Nežica", kulturno-pedagoški pomen Slomškovega dela. Maribor 1936.

285: Kidrič, Prešeren II.

286: Slodnjak Anton, Pregled slovenskega slovstva, Ljubljana 1934.

287: Graf, Chronik des Gymnasiums zu Klagenfurt, Programm 1851.

288: Peinlich, Gesch. des Gymn. in Graz, Programm Graz 1869 —.

289: Vrhovec Iv., Zgodovina Novega mesta, Lj. 1891.

290: Geschichte des Gymn. zu Görz, Programm 1856.

291: Orožen J., Zgodovina celjske gimn., Izvestje 1928

292: Kidrič, Zoisova korespondenca 1808—1819. Pripravljeno za tisk v Akademiji znan. in um. v Lj. (prim. št. 96).

293: Cuvaj, Gradja za povijest školstva I—XI, Zagreb 1910—12.

294: Krones (=VII, 12).

295: Cuvaj (=VIII, 293).

296: Petruzzi V., Vodnik u. seine Zeit (=VIII, 180).

297: Slomšek A. M., Zbrani spisi III, Celovec 1879.

298: Klun V. F., F. X. Richter, BK 1857, 62—4 (=Der Aufmerksame 1857).

299: Prim. tri rokopise „Ilirije izveličane" v Drž. knjižnici v Lj. Ms. 519 z Zupanovimi rokopisi.

300: Grafenauer I., Valentin Vodnik, Izbrano delo, Cvetje iz domačih in tujih logov 5, Celje 1935.

301: Prešeren, Nova pisarija!

302: Kidrič, Vodnikovi neobjavljeni verzi, LZ 1936, 484—6.

303: Ostalina ni ohranjena.

304: Kranjska Čbelica.

305: Frančiškanska biblioteka v Ljubljani.

306: Lokar Janko, Bleiweis in Novičarji v borbi za slovenski jezik in domače slovstvo, ZSM XI (1909), 1—140.

307: Kidrič, Ljubljanske srednje in višje šole v Kvasovih časih, LZ 1936, 590—7 (prim. 388).

308: Lovrenčič Jože dr., Goriški memento (sep. iz Časa 1921).

309: Primerjaj teksta!

310: Levec Fr. (Paulus), Val. Stanič. Feuilleton iz „Soče". Gorica 1873.

311: Ilešić Fr., Vas „Mildheim" v slovenski književnosti, Slovan 1916, 94—95, 126—127.

312: Lovrenčičevo rokopisno gradivo o Staniču.

313: Stanič, Perstavik ..... cerk. pesmi 1838.

314: Lovrenčič Jože, Valentin Stanič. V spomin na 29. april 1847, Slovenec dne 29. in 30. apr. 1927.

315: Ahacel, Pesme po Kor. in Štaj. znane, Celovec, 1833.

316: Kotnika Franca gradivo iz Jarnikove zapuščine.

317: Zimmermann Fr. X., Über die Görzer Landräte Dr. Franz Savio u. Dr. Franz Leopold Savio, 62. Jahresb. (Staatsgymn. in Görz) 1912, 26—73.

318: Prim. naslov Vodnikove zbirke iz 1807!

319: Ozemlje ziljskega narečja!

320: Upoštevaj, da je Velikovec na vzhodnem območju rožanskega narečja, a Schneider r. v Šent Ilju v Zgornjem Rožu (Kidrič, Dobr. str. 228.)!

321: Prim., kako sodi o Iliriji zaradi šolskega jezika 11. avg. 1810 Primic, ki je bil sicer Napoleonu sovražen (Kidrič, Koresp. J. N. Primca 35).

322: Prim. v Koresp. J. N. Primca, kako narodno navdušenje sta kazala 1811—1813 v pismih Jarnik (45—165) in Schneider (65—79, 165).

323: O Zoisovem slovesu, ki sta ga mogla širiti med koroškimi slavisti 1799—1807 Japelj, a do 1809 tudi kanonik Sigmund pl. Hohenwart, prim. SBL I, in Koresp. J. N. Primca 41, op. 5.

324: Prim., da je izmed spisov Dobrovskega na Koroškem Japelj 1807 imel „Slavina", a isto knjigo 1811—1813 tudi Jarnik, Grundtner in Schneider (Kidrič, Dobr. 137, 140) in drugi!

325: Prim., da je mogel Schneider 1810—1812 slaviti Napoleona zaradi šolske jezikovne politike v Iliriji, ki jo je pozdravljal tudi avstrofil Primic (prim. op. 321), a pod vtisom ruske zmage 1813 svoje navdušenje izpremeniti!

326: Prim., da bi o Dobrovskem bil mogel Schneider ugodno mnenje, ki bi ga bil črpal n. pr. iz Slavina, pozneje izpremeniti ob čitanju n. pr. njegove „Gesch. der böhm. Sprache u. Literatur" iz 1792 (ne 1818!), kjer se kaže precejšnja skepsa avtorjeva v presojanju češke bodočnosti (prim. list Bratislava 1929, č. 3—4, str. 557)!

327: Prim., da je Aug. Lud. Schlözer, ki je pisal mnogo o slovanski, zlasti ruski zgod., u. 9. sept. 1809!

328: Prim. narodno pesem „Smoletovega zbera... predelano, kolikor se je (Prešernu) potrebno zdelo" (Od kralja Matjaža: Stoji, stoji mesto belo Celje lepo in veselo): KČ III, 98; Štrekelj, SNP I, št. 12.

329: O Milki (=Miliki), ki ni odmev prerodne nomenklature, ampak staro ime za Emilie, Mielchen, prim. Murkov slov.-nem. slovar 763.

330: Ni v narodni pesmi (Štrekelj, SNP I, št. 12)!

331: V narodni pesmi drugače (Štrekelj, SNP I, št. 12)!

332: Prim. o Schneiderju, ki bi bil mogel 1817—1818 zaradi bolezni ostati v Vratih, Kidrič, Dobr. 228—229.

333: O ohranjeni korespondenci Dobrovskega, kjer Schneiderjevih pisem ni, a so mogla propasti kakor mnoga druga, prim. Kidrič, Dobr. 130—131.

334: O Schneiderjevih slovenskih pismih Jarniku 1813 prim. mojo Korespondenco J. N. Primca, 165.

335: Prim., da v Kopitarjevem „Briefjournalu" za dobo 1817 dalje z imeni adresatov, katerim je pisal (naša op. 175), res ni niti Matije Schneiderja niti drugega Slovenca, ki bi se dal spraviti v zvezo z rokopisom!

336: Popravi: Kotnik, ČZN 1913, 131.

337: Litanije Napoleonove, LZ 1884, 368—370 (J. Z.), 446 (Matija Torkar, Fr. Zanini).

338: O rokop. iz Vrat 1817 prim. SN 1888 št. 48 (anonimno); Trstenjak, Slov. gledališče 83; Kidrič v „Slovenački" 1927, 223, in Kidrič, Dobr. 105, 129—130, 228—9; Kidrič, Zgod. 536.

339: Wollman Frank, Slovinské drama, Bratislava 1925.

340: Okoliščine zopet izgubljenega rokopisa iz Vrat 1817 s slov. tragedijo:

a) Najditelj in obvestitelj (prim. op. 242) V. A. Globočnik: Viktor G., sin Antona G. iz Tržiča, 1862—1870 gimn. v Lj. (Kidrič, Dobr. 228), 1888 pri notariatu v Kranju, u. 4. marca 1898 (SBL I, 221). Migljaji za iskanje njegove zapuščine: U. je kot samec, a preživela sta ga oče (u. 1903) in mati (u. 1904). Njegovo hišo je podedoval sorodnik Albert, trgovec v Žalcu, notarsko pisarno je prevzel Šlamberger, tast dr. B. Sabothyja.

b) Krojač „Janez Bizjak (Biberwirth)" v Podkloštru (Arnoldstein), pri katerem je V. A. Globočnik po lastni navedbi rokopis dobil, je bil sicer Vipavčan, a je izza 1880 izpričan kot krojač v Podkloštru (železn. uradnik

Uršič po vpisu v por. matr. z dne 9. febr. 1880 in krstnih z dne 6. jan. in 18. nov. 1884); stanoval je pri Biberwirthu ter bil nazadnje (menda po protekciji župnika Gregorja Einspielerja) občinski sluga in stražar, dokler ni bil med 1892—1894 od nemškutarjev odpuščen ter se preselil na Jesenice (Uršič po informacijah bivšega podkloštersкega obč. tajnika).

c) Bizjakova žena, ki bi naj bila po Globočnikovih informacijah dobila rokopis od svojega starega očeta: Bila je res Korošica: „Katarina r. Sarnic, nezakonska hči Marije Sarnic, r. v tukajšnji (podkloštrski) župniji dne 13. febr. 1856" (Uršič po podklošt. por. mat. z dne 8. febr. 1880). Odšla je z možem na Jesenice.

č) Ded, ki bi naj bil dal rokopis svoji vnukinji Katarini Sarnic por. Bizjak: Korošec je bil po vsej priliki tudi on, vendar se stavijo nadaljnjemu iskanju nasproti težave (Uršič): nezakonska ni bila samo Katarina, ampak tudi Katarinina mati Marija Sarnic, rojena 30. aprila 1827. Katarini Sarnic, gostački v Zilici (Gailitz) neomoženi kuharici, umrla 29. sept. 1898 kot osebenjica v podkloštrski župniji (indeks za krstne knjige, ki manjkajo od 1826 nekako do 1848, in mrl. knjige).

341: Kotnik Fr., Beiträge zur Volksliteratur Kärntens, Sonderabdruck aus dem 60. Programme des Staats-Obergymn. zu Klagenfurt 1909/1910.

342: Kotnik, Nekaj pripomb o koroškem pesniku in pisatelju Andreju Schusterju-Drabosnjaku, Čas 1911, 143.

343: Trstenjak A., Slovensko gledališče, Lj. 1892.

344: Kotnik Fr., Drabosnjakov „Izgubljeni sin", Ljubljana 1933 (sep. iz Etnologa VI).

345: Kotnik Fr., Nekaj črtic o slovenskih pasijonskih igrah na Koroškem, DS 1912, 11—17.

346: Kotnik Fr., Izviren Drabosnjakov rokopis, ČZN XXVI (1931), 123—4.

347: Kotnik Fr., Predstava Drabosnjakove pasijonske igre l. 1911, DS 1913, 197—9).

348: O slovenskih pevcih na Koroškem prim. Slov. Bčela 1853, 203—4, a glej tudi v Kotnikovi razpravi o Bukvicah o kralju Matjažu, Čas XVIII (1923/24).

349: Kotnik Fr., Andrej Schuster-Drabosnjak, ČZN 1913, 121—140.

350: Špicar Jaka, Drabosenjak, Nar. igra v petih dej., Lj. 1937.

351: Andrej Šuster Drabosnjak, Igra o izgublj. sinu... Po prepisu J. Lipiča iz Dol pri Vrbi iz leta 1877 priredil Niko Kuret, uvod (=biografijo) napisal dr. Fr. Kotnik.

352: Drugače dr. Fr. Kotnik v delu pod 341.

353: Kotnik Fr., Donesek k zgodovini praznoverja med koroškimi Slovenci, ČZN III (1906), 65—77.

354: Avtorji, ki sporočajo tradicijo o Schusterjevi tiskarni: Haderlap. Kor. bukvice 117; Trstenjak, Slov. gled. 195; Grafenauer, ČZN 1907, 53, („po zanesljiv. izročilu"=Kotniku); Kotnik, ČZN 1913, 136 (po poročilu starega Kleberja v Logu pri Vrbskem jezeru, medtem ko sam dvomi).

355: Ramovš Fr., Zanimiv koroško-slovenski rokopis, ČJKZ II (1920), 282—295.

356: Primerek v Institutu za slov. filologijo v Lj.

357: Kotnik Fr., Predigra kostanjske pasijonske igre, ČZN XVII (1922), 89 —.

358: Maierhofer, Mir 1906, 1, 4, 5, 13.

359: Glaser Janko, K bibliografiji Zupančičevih spisov, ČZN XXIV (1929), 190—198.

360: Čaka na podrobnejšo raziskavo.

361: Ilešič Fr., Naša Sava, avstr.-franc. meja za Napoleonove „Ilirije", ČZN I (1904), 189—191.

362: Kovačič Fran, Služabnik božji A. M .Slomšek, I—II, Celje 1934—1935.

363: Kosar Fr., A. M. Slomšek, knez in vladika Lavantinski, Maribor 1863.

364: Kidrič, Prešerni (=IV, 45).

365: Stojanović Ljuba, Vukova prepiska I—VII, Beograd 1907—1913.

366: Šuster Drabosnjak. Božična igra. Po starem ljudskem rokopisu priredil Niko Kuret. Glasbeni del uredil Matija Tomc. Lj. 1935 (Ljudske igre 13).

367: Šuster Drabosnjak, Igra o Kristusovem trpljenju, za sodobni ljudski oder priredil Niko Kuret, Lj. 1937 (Ljudske igre 17).

368: Klun V., Ueber die Geschichtsforschung und Geschichtsschreibung in Krain, MHVK 1857, 46—53.

369: Trdina, Avtobiografska pisma (izd. dr. Fr. Drganc), LZ 1905, 294, 353, 413, 565, 588, 654, 716.

370: Pintar, Satura (Rebič, Čop — dihur, Slomšek), LZ 1906, 618—24.

371: Pintar, Različne korespondence, ZMS VI (1904), 169—189.

372: Dunajski dvorni šematizem (prim. Kidrič, Dobr. 5).

373: Castle, Anastasius Grüns Werke. VI.

374: Castle, Anastasius Grüns Werke I.

375: Ilešić, Gimnazijske študije v dobi našega preporoda, PL VIII (Lj. 1907), 97—121.

376: Laibacher Zeitung.

377: Škerlj Stanko, Italijanske gledališke predstave v Lj., Lj. 1937 (sep. iz „Kronike").

378: Das Königreich Illyrien, Lj. 1826 (dodana je karta: F. Deschmann, Grundriß der Hpst. Laibach, Prag 1827).

379: Pisma Zoisova Erbergu, Nar. muzej v Lj.

380: Grafenauer, O Vodnikovi pesniški zapuščini in o dosedanjih izdajah njegovih pesmi, ČJKZ I (1918), 179—192.

381: Vodnik, Pesni, Uredil Fr. Wiesthaler. Lj. 1891.

382: Andrejka, Kropa in Kamna gorica, Lj. 1924.

383: Semeniška knjižnica v Lj.

384: Prijatelj, Slovenačka književnost, Beograd 1920.

385: Grafenauer, Kratka zgodovina (=VII, 25).

386: Slovenska čitanka za četrti razred srednjih in sorodnih šol. Sestavili dr. A. Bajec, dr. R. Kolarič, dr. M. Rupel, Anton Sovrè, Jakob Šolar, Lj. 1935.

387: Rutar, Trst (= I, 16).

388: Kidrič, Ljublj. srednje in višje šole v Kvasovih časih, LZ 1936, 590—7 (prim. 307).

389: O „zbirki cerkvenih in posvetnih pesmi, ki se nahaja kot rokopis v arhivu »der Gesellschaft der Musikfreunde« na Dunaju", prim. Čerin, Pesmi slov. prot. pesmaric... ZSM 1908, 143.

390: Katalogi novomeške gimnazije (podatke je preveril prof. Jan. Logar).

391: Benkovič Jos., J. Nep. Šlakar, DS 1900, 20—23.

392: Žigon Avg., Nov prispevek o Čopu, Carniola n. v. IX (1918/19), 12—37.

393: Zupan T., Iz Preširnovega življenja, LZ, 1881, 13, 271, 335.

394: Kidrič, Dvoje Čopovih pisem Kopitarju, ČJKZ VII (1928), 173—194.

395: Čopova korespondenca v Drž. knjižnici v Ljubljani.

396: Pintar L., Satura (A. Smolè), LZ 1911, 402—9.

397: Žigon Avg., Zapuščinski akt Prešernov, sep. iz poročila gimn. v Kranju, Kranj 1904.

398: Kidrič, Situacija ob prvem natisu Sonetnega venca, LZ 1934, 119—122.

399: Celovški „Juventus" za 1822 (prim. Kidrič, Dobr. 4).

400: Žigon Avg., Prispevek o dobi, DS 1930, 307.

401: Status animarum župnije sv. Petra v Ljubljani.

402: Trdina J., Štefan Vidic, ravnatelj reške gimnazije (= Janeza Trdine Zbrani spisi I, 1903, 234—59).

403: Kidrič, Andrej Smolè, Jutro 20. maja 1926.

404: Kidrič, Zois in Hacquet, LZ 1938 (prinaša slovenski prevod franc. Zoisovega pisma Hacquetu z dne 16. okt. 1787).

405: Radics P. v., Gesch. der Rohrschützen = Ges., Lb. 1883.

406: Keebsbacher Fr., Die philharm. Ges. in Laibach, Lj. 1862 (sep. iz BK).

407: Bleiweis J., Zgodovina ces. kralj. kranjske kmetijske družbe, Lj. 1855.

408: Lah Ivan, Ob stoletnici ljublj. kazine, Kronika III (1936), 182, 201.

409: Vrhovnik Ivan, „Hudičeve hiše" v stari Ljubljani, Jutro 11. febr. 1926.

410: Poboljšar. (=Vrhovnik Iv.), Vodnik in Prešeren — člana Kazine, LZ 1912, 167—8.

411: Uradni šem. za Kor. in Štaj. (Schem. f. Steiermark u. Kärnten f. d. J. 1813.

412: Tavčar I., Izza kongresa (SZ V).

413: Katalogi celjske gimnazije (podatke je preverila prof. Lora Kernic).

414: Katalogi mariborske gimnazije (podatke je preveril abs. filozof Fr. Petrè).

415: SN 23. nov. 187.

416: Lavrenčič I., Jurij Grabrijan, DS 1893, 433—438, 481—484.

417: Mrl. matrika pri Sv. Jakobu v Lj.: Mihael Pavel Deinzer, oženjeni nekat. tiskarniški faktor u. 3. jul. 1835 star 49 let.

418: Čerin, Pesmi slovenskih protestantskih pesmaric, njih viri in poraba v poreformac. časih, ZMS 1908 (=IV, 46).

419: Stelè, Oris zgod. umetnosti pri Slovencih, Ljubljana 1924 (=I, 50; IV, 46).

420: Kostić Mita, Pokušaji bečke vlade oko uvođenja narodnog jezika i pravopisa u srpske, hrvatske i slovenačke škole krajem 18. veka, Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor XVII, 1937.

421: Popravi: Kidrič, Dev, SIK I 130 a.

422: Letaki pri zobozdravniku v Zagorju, prepisi po naklonjenosti drja. J. Šlebingerja pri meni.

423: Gspan Alfonz, A. T. Linhartova veseloigra Veseli dan ali Matiček se ženi in njena francoska predloga. Profesorska domača naloga iz 1936.

424: Seznam duhovnih pesmi in zbirk pri meni.

425: Gradivo drja. Jož. Žontarja za zgodovino Kranja.

Seznam osebnih imen.

Sestavil Zvonko Bizjak.

Številke v oklepajih se nanašajo na prvo izdajo prvega snopiča (str. 5—136). Imena predgovora in opomb niso upoštevana.

Abilgaard Peter Christian 404.
Abraham a Santa Clara 123.
Adelung Johann Christoph 224, 270, 277, 279, 318, 324, 366, 404, 419, 420, 421, 447, 460, 491, 576.
Agapito Hieronim 523, 524.
Ahacel Matija 343, 460, 491, 540, 572, 616.
Ahačič Janez 622.
Aicherau Karl pl. 494, 498.
Aichelburg Serafina grof. 369.
Aichelburg Johann Wolfgang grof 281.
Alasia da Sommaripa fra Gregorio 97, 98, (99, 100), 102, (103, 116, 117), 119, (123), 124, (124, 125), 127, 128, (129), 130, 132, (133), 134, 136, (136), 230, 238, 405.
Alberti Johannes 273.
Albertini F. 336.
Aleksander I. car 483, 550.
Aleksander Vel. 8, (12, 87), 92, (132), 387, 723.
Alençon Philippe d' 60, 84.
Alfieri Vittorio 400.
Alič Jurij 340, 348, 381, 382, 429, 430, 435, 443, 463, 488, 493, 502, 503, 511, 540, 541, 564, 569, 578, 580, 588, 589, 595, 610, 631, 684, 688, 718, 719.
Allaci Lione 401.
Althauserica pl. 19, (22).
Alter Franz Karl 166, 245, 264, 288, 388, 389, 455, 468.
Alvian Janez 493, 512, 540, 574, 589, 685, 686, 694.
Amalie S. rojena W. 636.
Ambrozij sv. 669.
Ambrožič Jožef 169, 201, 203.
Ambschel Anton 219.
Anakreon 276, 309, 310, 402, 489, 593, 606, 653, 711.
Andre (italij.) 401.
André (angl.) 218.
Andreae Jakob 27, 29, (31, 33), 36, (40).
Andreaš Miha 343, 462, 490, 536, 537, 572, 677, 683, 684, 710.
Andrews Joseph 400.
Andrioli Frančišek pl. 618, 625,
Anđelić Gligorije 237, 405.
Anton Karl Gottlob 225, 228, 233, 234, 287, 288, 400.
Apel 593, 635.
Apolon 163, 210, 539, 710.
Apostel Ivan Anton 149, 151, 201, 204, 256, 258, 717.
Appendini Fran Marija 367, 392, 400, 405, 474, 486, 505.
Archenholz Johann Wilhelm 545.
Ariosto Lodovico 482, 608.
Aristarh 669.
Aristotel 72.
Arko Jernej 619.
Armbruster Ivan Mihael 363, 365, 393, 521, 552.
Arnauld Antonij (119), 121, 172, 274.
Arndt Ernst Moritz 359.
Arnim Achim von 355, 356, 360, 408, 433, 471.
Arteaga Stefano 400.
Atanacković Platon 576.
Attemsi grofi ptujski 515.
Auersperg Aleksander grof 624, 660.
Auersperg Andrej grof 94.
Auersperg Anton grof 624.
Auersperg Herbart grof (64), 68, 69.
Auersperg Jožef Marija grofica 190.
Augustus Octavianus 211, 470.
Auhman Janez N. 462.
Avrelijan p. 228.
Azula Jožefa pl. 622.
Azula Ludovik pl. 621, 622.

B. E. 215, 240.
B.-r 633.
B....t (Busset?) 633.
Babnik Jožef 621, 640.
Bachó Jožef 574, 685, 686.
Bacmeister Hartwig Ludwig Christian 413.
Bacon Francis Verulamski 403.
Bakoš Mihal 257, 470.
Balant Jožef 380, 453, 489, 507, 565, 570, 591, 595, 603, 612, 615, 616, 644, 660, 665, 666.
Balbin Bohuslav 225.
Bandtke G. S. 685.
Banffyji 48, (52).
Bangert 405.
Baraga Friderik Irenej 619, 620, 624.
Baraković Juraj 224.
Barbat 53, 54, (58).
Barbo Alojzija grof. roj. Juritsch 621.
Barbo Dioniz grof 197.
Barbo Oton grof 621.
Barbo Vajkard 621.
Bartenstein Johann Christoph 364.
Basar Jernej 109, (110), 112, (113), 122, 123, (123), 127, 159.
Basedow Johann Bernhard 665.

Bastiančič Jernej 177, 223, 241, 262, 690.
„Basvan Oglu" 297.
Batteux Charles 213, 271, 477.
Batthyány Balthasar grof 52, (56).
Bäuerle Adolf 633.
Bauernfeld Leopold 618, 624.
Beaumarchais Pierre Augustin Caron de 267, 713, 714.
Beck Friedrich 392, 401.
Becker Rudolf Zacharias 248, 249, 665, 666, 711.
Bedenčič Janez 560.
Beethoven Ludwig van 700.
Bellarmin Robert (92), 95, 109, (110, 111), 222, 335.
Bellegarde abbé 172.
Bellegarde Eugénie kontesa 389, 392, 446.
Bellegarde Henri de 389.
Belostenec Ivan 231, 237, 407, 424.
Benincasa Barthélemy 475, 477, 487, 488, 506, 519, 524, 525.
Benkiser 633.
Béranger Pierre Jean 547, 594.
Berghoffer Amand 633.
Bergsträßer 284.
Bernard iz Offide bl. 338.
Bernardi 372, 373.
Bernardin Splićanin (69), 73.
Bernbacher Lovrenc 159, 236, 262.
Bernbacher Jožefa 283.
Berti Giovanni Lorenzo 403.
Bertieri Jožef 172.
Bertrand Henri Gratien 474, 505, 506, 526.
Bielefeld Baron de 226.
Bilc Franc 340, 377, 379, 443, 450, 453, 489, 498, 525, 526, 532, 564, 570, 577, 580, 664, 667, 693, 710, 723.
Bissingen-Nippenburg Ferdinand grof 480.
Bizancij Pavel 60, 61, (95, 96).
Blašković Andrija 405.
Blatnik Simon Tadej (p. Kazimir) 344, 458, 463, 497, 574, 575, 645.
Bleiweis Janez 622.
Bleiweis Valentin 622.
Bloch Markus Elieser 291.
Blumauer J. Aloys 665, 666.
Bobrowski Michał 576.
Boccaccio Giovanni 482.
Bogusławski Wojciech 384.
Bohinc Andrej 619.
Bohorič Adam 41, 45, (45), 47, 49, (49), 50, 51, (51), 52, 53, (53), 54, (54, 55, 56, 57, 61, 62), 63, 65, (71, 72, 73, 74), 75, (75, 76), (77), 78, 79, (79, 80, 81), 82, (82), 83, 84, (84, 85), 86, (86, 87), 88, (89), 90, 91, 92, 93, 94, 108, (109, 113, 123, 124, 125), 127, 128, 130, (130), 132, (132, 133), 134, 135, (135), 136, 148, 155, 156, 160, 161, 162, 163, 167, 180, 191, 192, 224, 232, 271, 277, 319, 323, 326, 345, 397, 399, 404, 405, 411, 417, 717, 718.
Boieldieu François Adrien 641.
Boileau - Despreaux Nicolas 213, 402, 477.
Bona Joannes 249.
Bonald Louis Gabrijel 349, 359.
Bonaparte 297, 661, 668.
Bonazza Fran Anton pl. 281, 368, 369, 377, 485, 644.
Bonazza Janez Nep. pl. 281, 368, 389, 561.
Bonazza Johana Nep. pl. roj. Zois 281.
Bonazza Klet Nep. pl. 281.
Bonazza Marija Johana pl. 281.
Bonazza Marija Jožefa pl. 281.
Bonazzovi pl. 377, 378, 401, 446.
Bonomo Peter 18, 19, 21, (21, 22), 23, 24, (24, 25, 27, 68), 72.
Bopp Franz 547.
Bořivoj 396.
Borla Mihael 580.
Bourbonci 632.
Bourda J. K. 457.
Bouterwek Friedrich 358.
Branka Konrad p. 201, 258, 350.
Breckerfeld Franc Anton 221, 235, 261, 264, 269, 273, 280, 282, 291, 292, 293, 334, 374, 377, 381, 386, 390, 406, 408, 411, 415, 416, 422, 456, 469, 470, 647, 718, 719.
Brenner Martin 98.
Brentano Bettina 478.
Brentano Klemens 355, 356, 360, 408, 433, 471.
Brentôme Pierre 495.
Brenz Johann 28, (31), 34, (38), 45, (48), 49, (49), 52, (54, 56), 57, (67), 70, 71, (71, 72), 75, 77, (92).
Breznik Anton, pratikar 255, 271, 273, 344.
Brezovački Tito 366.
Brigido Mihael 245, 257, 379, 389.
Brosamer Hans 42, (46).
Bruerović-Bruère Desriveaux 367.
Brugnak Karel 620.
Brunn Jožef Ignac Fanton de 222.
Bučar Evica 564.
Bučić Mihael 48, (49, 52).
Budina Lenart 17, 20, (20, 23), 25, (28), 33, (37), 46, (50, 60), 65.
Budina Samuel (60, 64), 65, 68.
Bullinger Heinrich 20, (23).
Burchard de Monte 25, (29).
Burgar Jožef 621.
Burgar Luka 335, 380, 453.
Burgar Matej 618, 624.
Bürger Gottfried August 216, 267, 299, 408, 665.
Burke Edmund 349, 359, 402.

Burman Peter 666.
Burns Robert 304.
Büsching Johann Gustav Gottlieb 580.
Buset Janez Nepomuk 378, 516, 633.
Byron George Noel Gordon lord 355, 547.

Calderon de la Barca Pedro 358.
Calepinus Ambrosius 63, (68).
Calvin Jean 21, 24, (24, 27, 119), 122.
Campe Joachim Heinrich 495.
Camuzi Karel grof 212, 224.
Canisius Petrus 55, 57, 58, (90, 92, 94), 99, 100, (101, 102, 134), 146, 147, 159, 704.
Caraffa Carlo, nuncij 100, (102).
Carcanus Sixtus 100, (101).
Casanova Giovanni Jacopo de Seingalt 400.
Cassiodorius Fl. Magnus Aurelius 58.
Cassius Dio Cocceianus 261.
Castelli Ignaz Franz 633, 642.
Cerfogli Joseph pl. 390.
Cervantes Saavedra Miguel de 403.
Chamisso Adalbert von 471.
Chateaubriand François René 355, 366, 482.
Chaurag Jean 259.
Chorinsky grof 494.
Christ botan. 344.
Christan Tomaž 219.
Cicero 617.
Cigler Janez 618, 625.
Ciprijan sv. 617, 669.
Ciril in Metod sv. 4, (8), 11, 207, 323, 379.
Claudianus Claudius 403.
Claudius Matthias 299, 451, 466, 495, 662, 711.
Clausewitz Karl von 471.
Cnapius Gregorius-Knapski 397.
Cnyrim Karl Heinrich 666.
Cobenzl Gvidon 250.
Cobenzl Janez Filip grof 197, 198, 199, 383, 473, 724.
Cochem Martin (Anton von Bucher) 455, 537, 686, 715.
Collin Heinrich Joseph von 362, 363, 365, 435, 437, 438, 441, 443, 461, 463, 466, 495, 552, 553, 711.
Colloredo Ermes 403.
Conti Andrej 169, 197, 201, 237, 241, 258.
Coppini Karel pl. 618, 621.
Corneille Pierre 352, 403.
Costa Henrik 623, 662.
Costa Ignacij 623.
Crévier Jean Baptiste 157.
Crobath Blaž 620, 624, 625, 626, 628, 629, 636, 661, 662.
Crobath Gašpar 622.
Csaplovics Jan 576.
Cusani Jožef 110, (111), 142, 156.
Cvečić Juraj 42, (46).
Cvekelj Lukež 21, (25), 26, (29), 41, (45), 46, 50.
Cvetko Franc 458, 467, 494, 496, 497, 500, 501, 515, 516, 522, 526, 544, 545, 573, 575, 689, 710.

Čandik Janez 98, 99, 100, (100, 101), 102, (102), 103, (103, 105).
Čep Matija 167, 201, 239, 716, 719,
Čepe Franc 623.
Černe župn. 664.
Černič 561.
Česnik Anton 622.
Čiolič Matija 464, 493.
Čop Matija 576, 619, 620, 624, 625, 626, 628, 629, 631, 640, 660, 662, 663, 721.

Dabiša Stjepan 561.
Dagarin Jožef 616.
Dajnko Peter 494, 496, 497, 573, 574, 575, 580, 581, 587, 687, 688.
Dalmata Anton ab Alexandro 33, 35, 37, (37), 38, (38), 41, (41), 42, 44, 45, (46), 47, (48, 51), 52, (57, 78), 83, 237.
Dalmatin Jurij 45, 46, 47, 48, 49, (49), 50, (50), 51, (51), 52, (52), 53, (53), 54, (54, 55, 56, 57, 58), 59, 61, (61, 62), 63, 65, (67, 69, 70), 71, (71, 72), 73, (73), 74, 75, (76), 77, (78, 80), 81, (81, 82), 83, (84, 85), 86, (86, 87,) 88, (89), 90, 91, 92, 93, 94, (94), 95, (96, 97), 114, (115, 118), 120, 122, (122), 134, (135), 136, 182, 183, 192, 224, 231, 232, 239, 242, 253, 273, 319, 323, 334, 335, 336, 397, 399, 406, 458, 491, 496, 497, 609, 647, 720.
Dante Alighieri 358, 482, 495, 595, 608.
Dasypodius Peter (63), 68, 107, (108).
Dauchy 475, 485, 518.
Davidović Dimitrije 480, 481, 555, 576.
Davy Humphry 562.
Debelak Franc 615.
Debevec Janez 177, 223, 242, 247, 263, 272, 273, 274, 279, 283, 317, 327, 332, 335, 336, 337, 338, 350, 377, 380, 388, 395, 419, 422, 453, 454, 456, 457, 458, 489, 502, 567, 588, 659, 694, 706, 717, 723.
Degotardi Anton 283.
Degotardi Regina 385.
„Degu ...“ 401.
Deimerjeva 268.
Deinzer Pavel 632, 633, 634.
Dejka Jan Bohuslav 365.
Della Bella Ardelio 231, 273, 407, 424.
Della Torre Raimondin 97, (99).
Denis Michael 166, 168, 177, 188, 210, 211, 224, 226, 239, 240, 243, 245, 264, 271, 284, 287, 292, 294, 299, 300, 388, 400, 711, 719.

De Pretis Simon 513.
Descartes René 160.
Desselbrunner Jožef pl. 177, 262, 268, 269, 350.
Deutsch Franz Xaver 641.
Dev Janez Feliks o. Damascen 152, 157, 190, 195, 196, 201, 202, 210, 211, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 222, 240, 245, 258, 262, 289, 290, 709, 710, 711, 713, 714, 719, 725, 724.
Dev Janez (iz Radovljice) 619.
Dévay Mátyás Biró 48, (52).
Dežman Franc 623.
Dežman Karel 564.
Diogen 605.
Dietrich Veit 27, (30, 70), 75.
Dismas a S. Elisabetha fr. 176.
Dobrovský Josef 185, 196, 205, 214, 225, 245, 246, 264, 265, 266, 269, 270, 279, 287, 288, 289, 294, 318, 338, 362, 365, 366, 389, 390, 391, 392, 394, 395, 396, 405, 407, 408, 411, 412, 413, 420, 421, 422, 423, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 435, 446, 447, 448, 449, 450, 460, 470, 480, 481, 483, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 496, 499, 500, 501, 502, 515, 523, 525, 530, 532, 536, 544, 545, 555, 575, 576, 580, 581, 582, 643, 645, 646, 672, 674, 687, 719, 720.
Dolar Gregor 615.
Dolenc Jakob 620.
Dolinar Jurij 616.
Dolinar Luka 619.
Dolinar Tomaž 383, 388, 391, 393.
Donatus Aelius (77), 82, 607.
Dorfmeister Vincenc 435.
Drabosnjak, gl. Šuster-Drabósnjak.
Dragolic Jurij 21, 22, 23, 25, (25), 26, (26, 29).
Drognič (Drugnicius) Ivan 33, (36).
Držić Marin 224.
Dubravski (Dubravius Jan Skála) (132).
Ducier 213.
Du Hamel Jean B. 335.
Durych Václav Fortunat 185, 213, 245, 246, 264, 265, 287, 288, 350, 363, 388.
Dussolt 372.

Ebenau vitez 612.
Eccard (Eckhardt) Johann Georg 111, (113).
Edel Georg 636.
Edlauer Franc 620.
Edling Janez Nepomuk grof 177, 178, 184, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 203, 210, 214, 217, 218, 219, 220, 222, 237, 245, 253, 255, 256, 264, 269, 275, 350, 586, 723.
Edling Rudolf Jožef grof 194, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 258.
Eger Janez Friderik 183, 190, 191, 196, 215, 221, 231, 236, 255, 273, 275, 276, 279, 283, 294, 295, 296, 297, 303, 308, 320, 332, 333, 337, 409, 491, 643, 677, 696.
Eger Janez Leopold 385, 387, 388.
Eger Marija Terezija 283, 297, 298, 330, 385, 414.
Eger Regina 385.
Egger Ferdinand grof 259.
Eichendorff Joseph 471, 478.
Eisler Jurij 604, 605, 607.
Eizing Ulrich baron 38, (42).
Emenc Jožef 348, 723.
Endlicher Prokop 620, 644.
Enfield William 401.
Engel Johann Christian von 362, 363, 393, 394, 400, 405, 411.
Erasmus Desiderius Rotterdamus (18, 19), 21, (22), 23, (24, 27), 35.
Erberg Jožef Kalasanc grof 173, 230, 282, 373, 377, 382, 383, 389, 406, 408, 415, 416, 442, 451, 457, 485, 504, 561, 566, 567, 577, 644, 646, 647, 718.
Ermin, gl. Kumpf Johann Gottfried.
Ertl baron 612.
Ewald Johann Joachim 495.
Ezop 379, 441, 453, 489, 608, 649, 669.

F. K. 636.
F. K...r 633.
Fabiani (stiški arhivar) 344.
Fabricius Bohumil 405.
Fanton de Brunn Jožef Ignac 177, 241, 263, 350.
Fašang Janž 50, 51, (54, 55).
Fayenz Franc Jožef 436.
Febronius, gl. Hontheim Johann Nikolaus.
Fedro 403.
Felbiger Johann Ignaz 189, 190.
Fellinger Johann Georg 387, 492, 521, 537, 538, 580, 632, 633, 635, 637, 711.
Fénelon François 170, 352, 403.
Ferdinand I. 7, (11), 18, (21), 22, 25, (25), 26, (29), 30, 32, 33, (33, 36), 37, (37, 41), 42, 44, (45, 48), 55, 59, 61, (93).
Ferdinand I. 382, 567.
Ferdinand II. (89, 90), 113, 270.
Ferdinand nadvojvoda 387.
Ferić Gvozdenica 367.
Ferlinc Anton 689.
Fichte Johann Gottlieb 335, 357, 359, 360, 471.
Fichtel Johann Ehrenreich 284, 286, 372.
Fidelis p., gl. Žerovic Ignacij.
Fielding Henry 213, 400.
Filip (kartuzijan) 8.
Fin (škotski kralj) 140.
Fink Janez 618, 626.
Firpass Simon Jožef 463, 493, 574, 694.
Flacius Matthias Illyricus (Franković, Vlašić) 17, (20), 28, (31), 41, 43, (45), 46, (47, 50, 58).

Fleury Claude 273.
Foresto Andrej 33, (37).
Fortis Alberto (Giovan - Battista) 177, 213, 449.
Fortis (milanski trgovec) 581.
Fouqué Friedrich Heinrich Karl de la Motte 471, 474, 482.
Fradeneck Franc Ksaver pl. 559, 595, 612.
Franc I. 284, 320, 479, 550, 551, 553, 563, 570, 595, 596, 597, 600, 601, 606, 611, 614, 626, 633, 650, 651, 661, 662, 697.
Franc II. 363.
Francisci Erasmus (129).
Frank (ljubljanski prof.) 636.
Franklin Benjamin 542, 715.
Frankopan Franjo Krsto (106), 127.
Franul de Weissenthurn Johanna 641.
Franul de Weissenthurn Vincenc 488, 490, 501, 515, 522, 536, 564, 570, 577, 630, 638, 690, 717.
Frencel (Brancel) Abraham 183, 424.
Freyer Henrik 622.
Frick v. Frickenberg 254.
Friderik II. Celjski 7, (11).
Friderik (Zoisov lovec) 561.
Frieß Avguštin 42, (45), 48, (52, 68), 81.
Frisch Johann Leonhard 153, 182, 213, 277, 408.
Frischlin Nikodem 47, (51), 52, 53, (56, 57, 60, 63), 66, (73, 74), 78, 79.
Fritsch Franz von 633.
Fruilhier (franc. častnik) 371.
Frušić Dimitrije 480, 481, 576.
Fulde Fr. K. 214, 419.
Fürstenberg grof 663.

G. 388, 419.
Gall Jožef Anton 533.
Gallè Franc 643.
Gallenberg Sigefrid Marija 190.
Gallenfels Leopold Kajetan baron 565.
Galura Bernhard 459.
Garzarolli Franc de Paula pl. 262.
Garzarolli Frančiška roj. Korun 262, 268.
Gassler Andrej 283, 317, 385, 414.
Gatterer Johann Christoph 214, 224, 228.
Gay John 347.
Gazzaniga Pietro Maria 154.
Gebhardi Ludwig Albrecht 269, 288.
Gebhardt Janž (60), 66.
Gebler Tobija Filip 219.
Geiger (sadjar) 460, 538, 540, 669.
Gelb Anton 342, 458.
Gellert Christian Fürchtegott 157, 170, 212, 226, 229, 236, 237, 408, 440, 441, 468, 711, 715.
Gentz Friedrich 355, 357, 360, 361, 363, 478, 551.
Georgijević Bartolomej (86), 92.
Gessner Salomon 229.
Gibbon Edward 404.
Gilbert 486.
Gindl Lorenz 641.
Glaser Jožef 664.
Glaser Marko 623.
Glatz Jakob 495.
Glavar Peter Pavel 179, 183, 197, 201, 202, 258, 346.
Gleim Johann Wilhelm Ludwig 347, 440, 441, 665.
Globočnik V. A. 671, 674.
Glotta (založnik) 645.
Glušič Konrad 59, (94).
Gmeiner Franc Ksaver 513, 617.
Goëss Johann Karl Anton grof (134), 135, 251.
Goethe Johann Wolfgang 299, 311, 313, 354, 355, 358, 362, 406, 408, 449, 450, 482, 495, 542, 547, 593, 665, 711.
Gold Jožef pl. 368, 561.
Goldoni Carlo 213.
Goličnik Janez 174, 344, 346, 463, 470.
Gollmayer Andrej 620.
Gollmayer Janez 262, 269.
Gollmayer Jože 335.
Gollmayer Jurij 177, 223, 242, 274, 277, 335, 379, 380, 455, 510, 533, 584, 643, 660.
Gollmayer Matija p. d. Poharjev 620.
Goriup Frančišek Ksaverij 149, 181, 182, 201, 258.
Gottsched Johann Christoph 111, (113), 157, 170, 213, 402.
Gottweis Ivan 260, 348, 458, 464, 467, 494, 575.
Grabrijan Jurij 618, 625, 628, 629, 661, 663.
Graf Sigismund 620.
Gräter Friedrich David 299.
Grbić Matija (20), 17, 27.
Grillparzer Franz 547, 633, 641, 662.
Grimm brata 471.
Grimm Jakob 552, 576.
Gröller Adam Dioniz 198.
Grosser Christian 248, 274, 275, 337.
Großkopf Matija 623.
Gruber Avguštin 559, 560, 659.
Gruber Gabrijel 177.
Grubišić Kliment 225.
Grün Anastasius 618.
Grund J. J. 374, 434.
Grundtner Franc 259, 443, 460, 461, 491, 499, 537, 540, 571, 572, 579, 669, 710.
Guarini Giovanni Battista 170.
Gubanc 381, 397, 398, 399.
Guillard (matematik) 488.
Guldenberg 402.
Gunz Leopold 615.
Gusič Seifried baron 219, 220, 235.

Gutenberg Johann 15, (19).
Gutsman Matija 148.
Gutsman Ožbald 149, 151, 158, 179, 180, 181, 183, 185, 186, 187, 192, 196, 198, 199, 201, 202, 204, 205, 213, 239, 250, 215, 252, 254, 257, 289, 336, 342, 343, 344, 345, 346, 350, 404, 407, 419, 422, 425, 447, 491, 496, 543, 675, 705, 717, 718, 723.

H. K. 41, (45).
Habdelić Juraj 130.
Habermann Johann (Avenarius) 49, (53).
Habsburžani 7, (11, 12), 139, 270, 540, 549, 650.
Hacquet Baltazar 175, 197, 201, 220, 245, 246, 257, 269, 292, 362, 365, 384, 396, 538, 545, 697, 716.
Hadrian II. 162.
Haen Anton de 154.
Hagedorn Friedrich von 157, 213, 215, 229, 400, 403, 440, 665, 711.
Hagen Joannes P. 234.
Hájek z Hájku Tadeáš (86), 92, 405.
Haller Albrecht von 170.
Haller von Hallerstein Franz Karl 379, 391.
Hammer Freiherr von Purgstall Joseph 481.
Hanka Václav 555, 576.
Hanke Martin (Hankius) 210, 400, 405.
Hardenberg Friedrich von (Novalis) 355, 356, 357, 359.
Harman Gašpar 260, 348, 381, 382, 435, 458, 464, 465, 495, 500, 574, 718.
Harnisch Simon 460.
Harold („Ossian") 408.
Hasenhüttl Jožef 511, 513.
Hasl Jožef 149, 169, 182, 201, 346, 470.
Hassel 473.
Hauptmann Jan Bohumil 156, 162, 225,
Haydn Joseph 700.
Haüy René Just abbé 372, 373. 237, 288.
Hecquet Filip 686.
Heeren Arnold Hermann 401.
Hegel Georg Wilhelm Friedrich 355, 625.
Heinrich Franz Xaver 604, 636.
Helm Janez Krstnik 104, (105).
Helmold (nem. letopisec) 325, 405.
Helvetius Claude Adrien 361.
Heptner Janez Jurij 148.
Herberstein Anton Janez Nepomuk 173.
Herberstein Jurij grof 33, (36).
Herberstein Karel Janez grof 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 178, 183, 184, 191, 192, 193, 194, 199, 202, 221, 223, 226, 231, 233, 237, 241, 242, 243, 257, 258, 277, 285, 523, 578, 694.
Herberstein Sigismund grof 8, 12, (12, 16), 30, (33, 60), 65, (85, 86), 90, 92.
Herbert Franz Paul baron 259.
Herbic Frančišek 176, 177, 283, 289, 382, 388, 467, 468, 469, 504, 718.
Herbini Johannes 424, 425.
Herder Johann Gottfried 176, 214, 239, 259, 265, 266, 298, 311, 349, 355, 358, 359, 360, 366, 406, 408, 449, 452, 460, 470, 479, 495, 504, 538, 539, 542, 543, 548, 665, 719.
Hermann Benedikt Franc 214, 216, 217, 230, 264, 413, 723.
Herrlein Andrej Janez 367.
Hevenesi Gabriel 150, 169, 182.
Heydenreich Karl Heinrich 495.
Heym Ivan Andrejevič 397, 400, 424, 427.
Heyrenbach Joseph 166, 214, 228.
Hieronim sv. (Sophronius Eusebius) (87), 92, (132), 617, 669.
Hildebrand (nem. koledarnik) (75), 80.
Hiller 641.
Hipolit o. 108, (109), 110, 112, (113, 116), 118, (120, 121, 123), 124, (124), 126, (126), 127, (127), 128, 130, 131, 132, (133), 134, (134), 135, 148, 178, 231, 232, 237, 251, 292, 293, 323, 397, 420, 421, 422, 527.
Hladnik Franc de Paula 575, 579, 604, 615, 616, 620, 624.
Hoff Heinrich Georg 264, 381, 456, 718, 719.
Höffern Feliks pl. 621.
Hoffbauer Klemens Maria 363, 478, 551, 552, 554.
Hoffman Mihael 177, 244, 247, 263, 268, 277, 278, 381, 660, 705.
Hoffmann E. T. A. 547, 666.
Hohenwart Franc Jož. Hanibal grof 268, 282, 286, 301, 304, 310, 341, 344, 415, 443.
Hohenwart Jakob grof 288, 410, 411.
Hohenwart Sigismund grof 151, 152, 284, 344, 397, 398, 399, 435, 442, 459.
Hohn Heinrich 535, 697.
Holbein Franz Ignatius von 641, 642.
Hölty Ludwig Heinrich 495, 665, 666.
Holzapfel Ignacij 621, 625.
Homan Jožef 621.
Homberger Jeremias 50, 51, (54, 55).
Homer 403, 495, 593, 711.
Honorius Augustodunensis 9.
Hontheim Johann Nikolaus (= Febronius Justinus) 171.
Horacij Flak Kvint 271, 402, 482, 489, 593, 605, 618.
Hormayer Joseph 361, 481, 521, 552, 553.
Houttuyn Martin 293.
Hozyjusz Stanislav 57, (92).
Hradecky Janez 643.

Hren Tomaž 61, (62), 95, 96, (96), 97, (97), 98, (98), 99, 100, (100), 101, (101), 102, (102), 103, (103), 104, (104, 105), 113, 115, (116), 117, 118, (119), 122, 124, (124, 125, 127), 129, 132, (134), 135, 232, 397, 451, 647.
Hribar Lovro 620.
Hromádko Jan Nep. Norbert 545, 608, 612.
Hrovat Martin 152, 244, 248, 470.
Hrubý z Jelení Zikmund (Gelenius) (86), 92.
Hubmaier Balthasar 18, (21).
Hugo Victor 547.
Humboldt Wilhelm von 359, 481, 576.
Hunnius Nikolaus 404.
Hutter Elias 226, 231, 232.

Iffland August Wilhelm 641.
Illinzig Michael 609, 610, 611.
Irenicus Franciseus (84), 90.
Istranin Stipan, gl. Konzul Stjepan Istranin.
Ivain 403.
Ivan nadvojvoda 326, 365, 368, 372, 524, 560, 638.
Ivanetič Martin 620.
Ivelich 488.
Izokrat 239.

J. K. V. (Veršič Koloman Jožef?) 255.
Jacquard Joseph Marie 583.
Jahn Friedrich Ludwig 550.
Jaklin Mihael 348, 463, 464, 465, 493, 494, 500, 501, 511, 515, 526, 541, 544, 545, 573, 575, 588, 688, 695, 718.
Jakomini Jožef 177.
Jamar (kmet na Gorjušah) 317, 422.
Jambrešić Andrija 273, 407, 424.
Jamnik Luka 110, (111), 126.
Janez Svetokriški o. 107, 108, (108, 109), 112, (113), 122, 123, (126).
Jankovič Andrej 103, (104), 105, (107).
Janković Emanuilo 413.
Jansenius Cornelius maior (Gandavensis) (119), 121, 172.
Janša Anton 179, 197, 346, 384.
Japelj Jurij 151, 152, 155, 156, 157, 159, 173, 176, 178, 179, 184, 191, 192, 193, 194, 195, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 204, 211, 212, 214, 215, 216, 219, 220, 221, 222, 223, 227, 228, 230, 231, 232, 233, 236, 237, 241, 242, 243, 244, 247, 249, 250, 251, 253, 254, 257, 261, 262, 263, 264, 266, 269, 271, 272, 273, 274, 278, 279, 280, 283, 328, 332, 334, 335, 336, 339, 341, 343, 377, 379, 381, 388, 389, 390, 394, 397, 398, 400, 407, 408, 412, 413, 420, 435, 445, 447, 453, 454, 455, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 464, 470, 491, 492, 536, 566, 568, 615, 647, 665, 694, 700, 705, 709, 710, 711, 713, 714, 717, 722.
Japoth Janez 664.
Jarnik Urban 443, 458, 460, 461, 490, 491, 492, 498, 499, 500, 503, 521, 522, 524, 526, 534, 536, 537, 538, 539, 540, 541, 543, 545, 564, 565, 569, 571, 572, 575, 577, 578, 579, 580, 582, 589, 610, 617, 631, 637, 638, 639, 666, 668, 669, 670, 676, 680, 683, 684, 690, 694, 702, 705, 710, 712, 713, 715, 716, 718, 719, 720, 723.
Javornik Jernej 618.
Jelenc Franc Ks. 219.
Jelovšek Franc 619.
Jenko Franc Jožef 254, 344, 346, 347, 348, 462, 617.
Jenull Johann 521, 571, 638.
Jerantschnigg (koroški duhovnik) 536.
Jereb Jurij 620, 624, 628.
Jerin Urban 567, 571, 577, 616.
Jerman Andrej 664.
„Jernej Škurjanic" 28, (31).
Ješenak Janez Pavel 492, 511, 573, 588, 684, 694.
Jevnikar Anton p. 223, 231, 273, 317, 334, 335, 616.
Jirek Jan (Gyrcaeus) (71), 75.
Johannes II. vetrinjski opat 11, (15).
Jones Tom 400.
Jordan Johann Christian de 405.
Jordan Johann Ludwig 285, 291, 370, 371.
Jožef II. 206, 207, 210, 217, 230, 240, 254, 258, 259, 278, 360, 361, 363, 364, 379, 507, 594, 665, 677, 697, 702.
Jug Janez 574.
Jugovic (Jugoviz) Franc Ksaver 219, 220.
Jugowitz Karl 664.
Jungmann Josef 366, 555, 564, 581, 654.
Junot Andoche duc d' Abrantés 474.
Juričič Jurij (Kobila) 33, (37), 41, 43, 45, (45), 46, (46), 47, (47), 49, (49, 50, 51), 52, (53, 57, 68, 69, 70, 72), 73, 74, 77, (78), 81, (82), 83, 87, 88, (95), 114, (114, 115), 397.
Jurij (magister iz Brežic) 12, (15).
Jurišić Nikola 21, (24).
Juritsch Alojzija por. grofica Barbo 621.
Juritsch Franc baron 516.
Jüstel Jožef Alojzij 392, 458, 480, 494, 497, 501, 510, 511, 512, 513, 514, 521, 559, 584, 585, 614, 707, 723.
Juvančič Žiga 623.

Kacijanar (Kazianer) Franc 21, (25).
Kačić Miošić Andrija 177.
Kaiser I. F. 589.
Kaiser Sebastijan 462.
Kalchberg A. 636.

Kalchberg Johann Nep. von 480, 494, 512, 513, 595, 632, 635, 637.
Kalister Matija 524, 615, 645.
Kampust Jakob 254, 546.
Kančnik Andrej 338, 381, 569, 661, 710.
Kant Im. 259, 260, 355, 373, 406, 483.
Kapo d' Istrias Johannes Ant. 550.
Kappus von Pichelstein Franz Sigismund 167, 178.
Kappus von Pichelstein Sigismund 167, 168, 191, 194, 200, 201, 245, 264, 350.
Karadžić Vuk Stefanović 535, 561, 565, 566, 576, 579, 646, 689.
Kardoš Janoš 625.
Karel II. nadvojvoda avstr. 44, (48), 51, (55), 60, 61, 65, (93, 95, 96).
Karel IV. Luksemburški cesar (87), 92, 162.
Karel Veliki 2, 4, (6, 7, 87), 93, 387.
Karge kaplan 664.
Karner Anton 480.
Karnof Vincencij 369, 377, 646.
Karpe Franc Ksaver 219, 264.
Karsten Johann Bernhard 371, 372, 373.
Kasiodor, gl. Cassiodorus.
Kastelec Matija 105, 106, 107, (107), 108, (108), 109, (109, 110), 112, (113, 117, 118), 120, 122, (123), 127, (127), 128, 130, 131, 159, 230, 232, 237, 273, 326, 647.
Kastelic Miha 405, 410, 451, 620, 625, 628, 629.
Kastelic Janez Nepomuk 435.
Kašić Bartol 122.
Katarina II. carica 246, 413.
Katon Marko Porcij st. 448, 529.
Kaušek Jožef 619, 620.
Kavčič ~~Andrej~~ 207, 379, 455, 476, 503, 535, 559, 704.
Kavčič Andrej 256, 263, 348, 458, 463, 497, 574.
Kavčič Matija 622.
Kazimir p., gl. Blatnik Simon Tadej.
Keats John 547.
Kek Jožef 619, 627.
Kempčan, Kempenzar (Thomas a Kempis) 103, (104), 107, 108, (108, 109), 110, (111, 134), 135, 338, 398, 403, 455, 532, 566.
Kern Vincenc 316.
Kerner Justinus 478.
Kerschbaum 563.
Kersnik Jan. K. 558, 590, 616, 643.
Khisl Janž 33, (37), 38, 41, (42), 45, (45), 48, (49, 52), 53, (57, 64), 68, (88), 93.
Khisl Jurij (64), 68, (88), 93.
Khisl Vid 18, (21, 22), 33, (37), 65.
Khisli pl. 42, 47, (51, 61), 65.
Kienreich Jos. A. 588.
Kis János 576.
Klaproth Martin Heinrich 371.
Klapše Pavel Fr. 110, (111), 142, 184.
Kleinmayr Ignac Alojz pl. 179, 185, 200, 220, 236, 250, 254, 257, 262, 283, 295, 342, 385, 388, 458, 491, 632, 635, 637, 639, 696, 697.
Kleinmayri pl. 109, (110), 116.
Kleist Heinrich Wilhelm 157, 212, 213, 229, 355, 471, 551, 711.
Klemens Andrej 274, 283, 284, 697.
Klement Jurij (61), 65.
Klementini Anton 174, 184, 380, 454 627.
Klinc Lukež 41, (45), 46, (50, 71), 75.
Klinkowström Friedrich von 478, 551, 624.
Klombner Janž 45, (46), 50.
Klombner Matija 18, 20, (21, 23), 25, 26, 27, (29, 31), 32, 33, (35), 36, 37, (37), 38, (38), 39, (40), 41, (41, 42), 43, (43, 44, 45), 46, 47, (47, 50, 68), 81.
Klopstock Friedrich Gottlieb 157, 213, 239, 301, 354, 365, 400, 403, 408, 486, 495.
Knapski, gl. Cnapius G.
Knauer Janez Jakob 219.
Knauer Moric 255.
Knigge Adolf von 495.
Knobl Pavel 381, 433, 436, 452, 455, 456, 569, 656, 661, 686, 710.
Koben Martin 263, 334, 343, 415, 459, 460, 491, 540, 572, 644.
Kobila Jurij (gl. tudi Juričič Jurij) (37, 45), 81, (95, 119), 122, 126, 127, 176, 578, 647, 720.
Koburger Ulrich 33, (37).
Kogl Bernard 612.
Kohl Johann Peter 288.
Kollár Jan 548.
Koller (Zoisov oskrbnik) 245, 545.
Kollmann Ignaz 479, 521, 580, 633, 638.
Komenský Jan Amos 130, (134), 158, 448, 529, 532.
Konarski Stanisław Hieronim 696.
Konzul Stjepan Istranin 27, (30), 34, 35, 37, 38, (38), 39, (39, 41), 42, (42), 43, (43), 44, 45, (46, 47, 48), 237.
Kopač Jernej 619, 624.
Kopitar Jernej 369, 372, 373, 374, 376, 377, 378, 382, 383, 386, 387, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 405, 406, 407, 408, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 420, 425, 428, 430, 431, 435, 442, 443, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 467, 469, 473, 475, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 488, 489, 490, 491, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 501, 502, 504, 506, 512, 514, 515, 516, 521, 522, 523, 524, 525, 526, 527, 529, 530, 532, 534, 536, 539, 542, 543, 544, 545, 546, 547, 548, 552, 555, 559, 561, 564, 565, 566, 567, 568, 569, 571, 572, 573, 575, 576, 577, 578,

579, 580, 581, 582, 584, 596, 597, 600, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 614, 617, 631, 639, 645, 646, 647, 648, 657, 660, 668, 669, 670, 674, 683, 685, 687, 689, 690, 691, 698, 702, 703, 706, 713, 714, 717, 718, 719, 720, 721, 723.
Korbič Anton 381, 398, 399.
Koren Tomaž 458, 496, 574.
Korn Henrik Viljem 246, 272, 283, 294, 396, 399, 401, 446, 456, 697.
Körner Theodor 478.
Kö-r 636.
Kornig Franz 288, 405.
Korzičan, gl. Napoleon I.
Kos Jožef 291, 616.
Kosegarten Ludwig Gotthard 495.
Kosi Blaž 458, 464, 493.
Kosmač Jurij 621, 622, 625.
Košar Jakob 689.
Košir Matija 256.
Kotzebue August von 433, 439, 443, 444, 446, 451, 641, 642, 713.
Kovač J. 408.
Kozjak Ludovik 8, (12).
Kračman Matija 338, 381, 569, 661, 664, 710.
Krafft Hans 51, (55).
Kralj Matjaž 10, 11, 176, 210, 211, 432, 537, 649, 655.
Kraljevič Marko 11, 299.
Krantz Albert (84), 90.
Kraussler (graški bibliotekar) 645.
Krčelić Adam Baltazar 405.
Krelj Sebastijan 41, 45, (45), 46, 47, 49, (49, 50, 51, 53, 62), 63, (68, 69, 70, 71), 72, (72), 73, (73), 74, (74), 75, (75), 77, 78, (78, 80, 81, 82), 83, (85), 86, (86), 87, 88, (89), 90, 91, 92, 94, 114, (114, 115), 134, 230.
Kremnitzer Simon 475, 562, 660.
Krempl Anton 458, 466, 494, 496, 573, 574, 575, 623, 687, 688.
Kremžar Ignacij 385, 455, 686.
Kristian Janez 282.
Kristijan (Christian) K. Fr. Sal. 625.
Krištof Württemberški vojvoda 17, (20), 27, 29, 30, 31, (31), 32, (32), 33, (33), 34, (34), 35, (35), 36, (36), 37, 38, (38, 39), 40, (40, 41, 42, 44, 46, 61), 64, (79), 84, (88), 93, 219.
Krištof (plemič iz Ivnice) 19, (22).
Krivic Urban 496.
Kromer Marcin 405.
Kuenburg Ferdinand Karl von grof 108, (109).
Kuhn L. 393.
Kulnik 372.
Kumerdej Blaž 151, 152, 155, 156, 157, 159, 167, 168, 174, 175, 176, 184, 189, 191, 194, 195, 201, 202, 203, 204, 212, 214, 215, 216, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 231, 232, 236, 237, 241, 242, 244, 245, 246, 247, 251, 254, 255, 261, 263, 264, 265, 266, 269, 270, 271, 273, 279, 282, 290, 291, 317, 322, 324, 326, 332, 333, 338, 344, 346, 374, 377, 389, 395, 397, 398, 399, 408, 413, 414, 415, 417, 418, 419, 422, 444, 445, 453, 457, 460, 464, 470, 566, 647, 706, 717, 718, 723.
Kümmel Joh. Phil. u. Ursula 342, 458.
Kumpf Johann Gottfried 479, 492, 521, 537, 564, 571, 577, 580, 581, 633, 638, 685, 711.
Kumprecht Marko 53, 54, (57, 58, 71), 75, (89).
Kumras Peter, gl. Pohlin Marko o.
Kunitsch Mihael 564, 578, 581.
Kuralt Blaž 569.
Kuralt Martin 177, 200, 204, 217, 218, 219, 221, 224, 225, 226, 233, 234, 245, 257, 261, 269, 276, 348, 470, 490, 535, 569, 625, 627, 633, 636, 659, 660, 710, 723.
Kurzboeck Joseph von 191.
Kuschmann (dekan) 664.
Kušovic Mihael 493, 512, 540.
Kutnar Franc 619.
Küzmič Mikloš 257, 349, 467, 470.
Küzmič Štefan 114, (115), 150, 151, 182, 183, 201, 205, 257, 486.
Kvas Koloman 458, 494, 496, 497, 501, 573, 574, 623.

Ladinig Simon 623.
Lafontaine Jean de 440, 625.
Lah Anton 623.
Laharpe Jean François de 400.
Lamberg Franc Adam grof 210.
Lamberg Janez Nepomuk grof 432.
Lamberg Sigismund grof 565.
Lamberg-Salm grofica 401.
Lambergi 432.
Lang Franc Inocenc pl. 393, 394.
Langer Franc Ksaverij 494.
Langer Marija Izabela 494.
Lanosović Marijan p. 405, 407, 491.
Latomus Janez 58, 59, 62, (93, 94, 96).
Latomus Jurij 58, (93).
Lattermann Krištof baron 559, 562, 629, 630.
Laudon Gideon Ernst 267, 278, 279.
Laufenstein Anton pl. 630.
Lavrenčič Primož 109, (110), 142, 148, 149, 156, 169, 230, 719.
Lavrin Andrej 151, 152, 155, 157, 158, 179, 198, 199, 200, 201, 202, 249, 341, 383, 470, 710, 711, 723.
Lavrin Jožef 581.
Lazius Wolfgang (84, 89), 90.
Leban Matej 197, 200, 201.
Legat Jurij 619, 624.
Lehmann Johana pl. 382.

Lehmann Jožef pl. 382, 383, 392, 497, 512, 516.
Leibniz Gottfried Wilhelm 111, (113).
Lenaz Jožef Gregor 174, 219, 220.
Lenz Feliks 372, 382, 383, 391, 435, 442, 504.
Leon Janez 512, 458, 587, 668, 669, 696.
Leonardo da Porto Maurizio 108, (110), 148, 302, 303, 308, 313, 317, 338, 342, 455, 656.
Leonhard Karl Cäsar von 372.
Leopold I. 363, 372, 373.
Leopold II. 267, 697.
Lessing Gotthold Ephraim 196, 213, 408, 440, 489, 495, 641, 665.
Lhomond Charles François abbé 488, 530, 531.
Lichtwer Magnus G. 213, 400, 537.
Lieb Mihael 523.
Liht Jurij 283, 587, 697.
Likawetz Jožef Kalasanc 617.
Likurg 233.
Linde Samuel Bogumił 287, 389, 394, 396, 414, 419, 428, 460, 561.
Linhart Anton Tomaž 177, 178, 200, 204, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 233, 234, 245, 246, 248, 256, 257, 259, 261, 262, 263, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 272, 273, 275, 276, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 287, 288, 289, 290, 291, 294, 295, 297, 298, 304, 318, 322, 325, 332, 333, 334, 340, 341, 349, 350, 377, 383, 384, 395, 403, 413, 444, 445, 450, 451, 452, 473, 487, 522, 536, 542, 579, 582, 639, 647, 663, 699, 701, 710, 711, 713, 714, 716, 718, 719, 720, 722, 723.
Linhart Terezija roj. Homanova, vd. Mertlova 268.
Linné Charles de 290.
Lipold Jožef 435, 443, 458, 463, 492, 540, 574, 686, 710.
Lizenburg 179.
Locke John 164.
Loderecker Peter 277.
Lomonosov Mihail Vasiljevič 400, 405, 407, 530, 531.
Lossi (Losius) 34, (38).
Loyola Ignacij sv. 125, 159.
Lubi Anton 174.
Lucić Hanibal (130), 132.
Luden Heinrich 548, 551.
Ludovik Württemb. vojv. (88), 93.
Ludwig Franz 666.
Lušin Franc 458, 460, 497, 499, 500, 618.
Luther Martin 16, 17, 18, 20, (20), 21, (21, 23, 25), 28, 32, (32), 33, 34, (35, 37, 38), 40, (43), 47, 49, 50, 51, (51), 52, 53, (53), 54, (55, 56, 58), 60, (67, 68, 69, 70), 71, (71), 72, 73, (73), 74, 75, 77, (83), 89, (96, 119), 122, 406.
Macdonald Jacques Etienne Joseph Alexander 374.
Machiavelli Niccolò 482.
Macpherson James 143, 153, 166, 176, 213, 354, 355.
Maestrazzi (duhovnik) 197, 291, 292, 293, 718.
Maffei de Glatfort Jožef 177, 403, 489.
Mahlmann Siegfried August 666.
Makovic Anton 177, 195, 219, 221, 234, 235, 246, 247, 258, 261, 268, 269, 270.
Maksimilijan II. nemški cesar 26, (29), 33, 34, 35, 36, (36), 37, 38, (38), 39, (39), 40, (40, 41), 42, (42, 43), 44, (44, 46), 47, 48, (48, 52), 61, (79), 84, (88), 93, (93).
Maleševac Ivan 42, (46).
Mali o. 99, (100).
Mali Peter 648, 656.
Mally Andrej 142.
Man Johannes o. 338, 455.
Mandelc (Manlius) Janž 48, 49, 51, 52, (52, 53, 55, 56, 60, 64), 65, 68, (82), 88.
Marcel(in), Marcelijan, Marcellianus o., gl. Vodnik Valentin.
Marcijal Mark Valerij 196, 403.
Marija Terezija cesarica 594, 698.
Marmont Auguste Frédéric Louis Viess de 472, 473, 474, 475, 476, 477, 485, 487, 490, 505, 506, 509, 510, 512, 517, 518, 519, 524, 525, 526, 528, 529, 559, 568, 590, 600, 651, 656, 695.
Marmontel Jean Fr. 213, 401, 402, 403.
Marno 644.
Martinak Luka 620, 625.
Martinc Jožef 177.
Martinic Gilbert o. 283, 338.
Massena André 369.
Matijević Stjepan 366.
Matošek (Matovšek) Janez 615, 648.
Matthisson Friedrich von 665, 666.
Mayer dr. 664.
Mayer Simon M. 492, 521, 571, 580, 633, 638.
Mayr Janez Baptist 106, (107), 108, (109), 116, 278.
Mayr Jurij 370, 586.
Mazek Martin 619.
Megiser Hieronymus 47, (51), 53, (57, 73), 78, (78), 83, (84, 89), 90, 109, (110), 113, (121, 123, 124), 125, 127, (127), 128, 129, 130, 131, (134, 135), 136, 142, 237, 238, 251, 389, 405, 422, 491, 717.
Meisl Karl 632.
Meißner August Gottlieb 495.
Melanchthon Philipp 17, (20), 33, 34, (36, 38, 77, 79), 82, 83.
Melzer Anton 615, 616, 622.
Melzer Franc 507.
Melzer Rajmund 622.

Mendelssohn Moses 212, 229, 711.
Mercina Matija 50, (54, 68), 81.
Mercinger Jožef 256.
Merčerić Lenart 42.
Merhar Ignac 620, 628, 629.
Merk Ignac 245, 257, 259, 268, 272, 273, 278, 279, 283, 295, 298, 308, 385, 386.
Mertlic Lenart 20, 21, (23, 24), 25, (25), 26, (28, 29).
Metastasio Pietro Antonio (Trapassi) 170, 178, 210, 213, 221, 233, 482, 713.
Metelko Franc Ser. 566, 567, 570, 602, 610, 611, 612, 613, 614, 615, 616, 627, 628, 629, 645, 656, 660, 667.
Metternich Klemens W. L. knez 479, 551, 552, 553, 556, 609, 650, 651.
Meusel Johann Georg 389.
Mézanguy François Philippe abbé 242, 533.
Michaeler K. Jos. 214, 225, 228, 289, 404.
Michaelis Johann David 153, 228, 264, 265, 407.
Micheuz Jurij 622.
Migazzi Christoph Anton Graf von 172.
Mihanović Antun 556, 576.
Mihelič Janez 176, 177, 178, 185, 196, 201, 202, 222, 263, 290, 330, 412, 710.
Mikec Mihael 100, (101, 134), 135.
Miklavčič Jurij 177, 263, 317, 334, 335, 453, 700.
Mikloušić Toma 480.
Milde Vinzenz Eduard 495.
Miler (Milerca) Jožefa 511, 517, 588.
Milharčič Janez 615, 700.
Millauer Maximilián František (psevd. Meitl) 553.
Milton John 366.
Milutinović Teodor 659.
Mirabeau Honoré Gabriel Victor Riqueti comte de 153.
Modrinjak Štefan 260, 348, 458, 464, 466, 493, 494, 500, 501, 526, 541, 573, 575, 687, 688, 689, 695, 705, 710, 712, 713, 718, 723.
Moeser Johann 403.
Möhn (Mjeń) August Theodor Rudolf 365, 486, 489.
Mohs Friderik 371, 372.
Moler (Moller) Albinus (86), 92.
Molière Jean Baptiste Poquelin 105, (106), 352.
Mone Franz Josef 289, 407.
Montagnana Polidor de 50, (54, 68), 81.
Montaigne Michel Eyquem de 373.
Montesquieu Charles de Secondat baron 152, 170, 404.
Moor Karl 642.
Moore Thomas 547.
Morhart Ulrich 27, 28, 31, (31, 35,), 38, (41), 42, (42), 45, (46).
Morlupino Nicolò 58, (95).
Moser (zvezdoslovec) 372.
Mozin 488.
Mrak Janez 262, 268.
Mravljak Janez 464, 493.
Mrazović Avram 426.
Mully Franc 613, 619, 624, 636.
Müller Adam 355, 357, 358, 471, 478, 551.
Müller Johannes von 360, 361.
Müllner Adolf 471, 633.
Münzer Thomas (68), 72.
Musculus (Mensel) Andreas (52), 56.
Musi Peter 623.
Mušicki Lukijan 367, 394, 480, 483, 575.
Muškatirović Jovan 367.

Nádasdy Tomaž 48, (52).
Naglič Martin S. J. 177, 178, 179, 195, 201, 202, 215, 219, 222, 247, 263, 273, 350, 710, 711.
Napoleon I. Bonaparte 282, 319, 321, 351, 352, 353, 354, 355, 359, 360, 363, 364, 370, 374, 376, 384, 386, 387, 435, 462, 466, 470, 471, 472, 473, 474, 476, 478, 481, 483, 487, 488, 490, 492, 494, 504, 517, 519, 520, 522, 523, 525, 526, 527, 528, 529, 533, 536, 540, 542, 546, 547, 548, 549, 553, 556, 557, 558, 562, 564, 565, 575, 580, 583, 584, 587, 590, 591, 603, 607, 608, 618, 623, 626, 627, 632, 648, 650, 651, 661, 667, 668, 672, 681, 686, 695, 697, 698, 699, 700, 704, 707.
Narat Ivan 260, 458, 464, 465, 470, 493, 527, 541, 544, 718.
Nast Johann 227, 288.
Nausea Friedrich 20, 21, (23, 24).
Naveršnik Janez Kupertin 260.
Nejedlý (Negedlý) Josip Jan 366, 400, 427, 429, 447, 481, 545.
Nelson Horatio Viscount 300, 302, 308, 312, 434, 655.
Nenadović Pavle 531.
Nestor (rus. letopisec) 400.
Nestorović Uroš 480.
Nicoletti Nicolao Marcantonio 10, 60, 84, 129.
Niemayer August Hermann 495.
Nizoli (Nizzoli, Nizolius) Mario (63), 68.
Nodier Charles 475, 519, 520, 524, 537.
Novaković Štefan 288, 289.
Novalis, gl. Hardenberg Friedrich von.
Novosilcov Nikolaj Nikolajevič grof 481, 486, 576.

Obradović Dositej 367, 394, 679.
Obrenović Miloš knez 550.
Orbini Mauro 334.
Orel Jožef 619, 620, 624, 628.
Orfej 593, 659.
Orfelin Zaharije 394.
Ortner Jakob 492.
Ossian 140, 166, 177, 213, 224, 240, 272, 400, 408.

Ossoliński Józef Maksymiljan grof 287, 389, 393, 394, 460, 486, 515, 575.
Overbeck Christian Adolf 665, 666.
Ovidius Publius Naso 159, 211, 593, 711.
Ovjiazh Blaž 624.

P. B. 341.
Pachernecker Leonhard 49, (53), 58, 62, (94, 96, 125), 136, (136).
Pagliaruzzi Natalis 578.
Pagliaruzzi Sigismund 578, 643.
Paglovec Franc Mihael 109, 110, (111, 122, 123), 124, (126), 127, (127), 130, 132, (134), 135, 142, 151, 152, 156, 159, 169, 230, 232, 241, 250, 323, 705.
Palacký František 555.
Pallas Peter Simon 246, 413.
Palm Johann Philipp 352.
Pape (nem. pesnik) 666.
Paradiso Franc Ks. 173, 183, 184, 195, 219, 223, 231, 273, 350.
Parhammer (Parhamer) Ignaz 146, 147, 148, 149, 160, 171, 198, 199, 230.
Paris (franc. urednik) 475, 520.
Pascal Blaise 352.
Paschali Janez 621.
Pasquali (častnik) 262.
Patzke P. 666.
Paul Jean (Friedrich Richter) 495.
Pavel IV. papež 56, (91).
Pavšek Jurij 570, 616.
Pečahar Miklavž 12, (16).
Pečko Ludovik 623.
Peer Karel (135), 183.
Peesenegger Franc 259, 388, 403, 518, 579, 605, 606, 607, 608.
Pegam in Lambergar (14, 16, 122), 129, 176, 217, 218, 299, 417, 432, 439, 451, 452, 654, 655.
Pekec Anton 618.
Pelcl (Pelzel) František Martin 224, 225, 265, 288, 366, 400.
Pellenc Jean Joachim 472.
Pellicanus (Kürsner) Konrad 20, (23).
Pen Vid Dominik o. 458, 494, 496, 575.
Penzel Abraham Jakob 261, 280, 282, 289, 333, 334, 340, 341, 342, 378, 381, 402, 403, 404, 405, 415, 701.
Peppernick (nem. pesnik) 635.
Percy Thomas 176, 354, 355.
Perger Alojz 260, 348, 494, 575.
Pergošić Ivan 48, (52).
Perinet Joachim 403, 641.
Perko Friderik 622.
Perrault Charles 403.
Peršič Jernej 254, 255, 407.
Pesserl (duhovnik) 689.
Pestalozzi Johann Heinrich 495, 529.
Petazzi Leop. Jož. Hanib. 169, 173.
Petelin (Gallus) Jakob 66.
Petrarca Francesco 403, 482, 608.
Petrič Janez 621.
Petruzzi Peter 605, 620, 628, 636, 662.
Pfeiffer (nem. pesnik) 635.
„Philopatridus illyricus" 28, (31).
Piccolomini Aeneas Sylvius (Pius II) 15, (19).
Pichler Karolina 363.
Picinelli Philippus 123.
Pichs Franc 624, 636.
Picken (v Postojni) 664.
Pij VI. papež 241, 278.
Pilat Josef Anton von 478, 479, 551, 552.
Piller Jožef 177, 262, 268, 621.
Pinguet Louis 594.
Pinhak Jožef 262, 282, 285, 301, 304, 310, 337.
Pirc Simon 619.
Plassmann Franz 662.
Plinius Gaius Secundus Maior 593.
Plohel Gregor Jožef 149, 151, 201, 254, 463, 470.
Plotin 311.
Plutarh 649.
Podobnik Anton 262, 290, 377.
Podobnik Barbara 377, 581.
Podobnik Ernestina 377, 581.
Podvinski Jož. Em. p. 620, 624, 627.
Pogačar Franc 621.
Pogačnik Franc Tomaž 173, 263.
Pogačnik Lovrenc 184, 219.
Pogrietschnigg Janez 148, 149.
Poharjev, gl. Gollmayer Matija.
Pohl Jan Václav 154, 155, 160, 164, 184, 225, 237, 288, 400.
Pohlin Jožef 152, 241, 245, 263, 350, 700.
Pohlin Marko o. (122), 151, 152, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 166, 167, 168, 169, 171, 174, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 190, 191, 192, 194, 196, 197, 199, 200, 201, 202, 204, 205, 210, 212, 213, 215, 216, 218, 219, 220, 222, 223, 226, 227, 228, 230, 231, 232, 233, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 255, 256, 263, 264, 268, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 280, 283, 287, 289, 291, 292, 293, 303, 304, 305, 316, 322, 323, 324, 329, 333, 336, 337, 338, 339, 345, 346, 380, 382, 388, 395, 399, 406, 407, 408, 412, 415, 419, 422, 425, 427, 428, 437, 445, 447, 450, 455, 456, 457, 458, 468, 469, 470, 499, 501, 515, 543, 568, 588, 609, 660, 666, 675, 692 694, 705, 706, 707, 709, 710, 711, 712, 715, 716, 717, 718, 719, 720, 721, 722, 273.
Poklukar Jožef 619.
Poljanec Andrej 260, 464, 493.
Pope Alexander 213, 229, 403, 711.
Popovič Ivan Žiga Valentin 111, (112, 113, 134), 136, 148, 142, 143, 148, 151,

152, 157, 167, 168, 184, 199, 205, 222, 224, 226, 237, 238, 244, 277, 292, 405, 419, 422, 450, 425, 544, 698, 717, 718, 721, 723.
Popović Matija 42, (46).
Portelli (ljubljan. prof.) 608.
Potočnik Blaž 620, 625.
Povoden Simon 256, 463, 464, 493, 575.
Praprotnik Jakob 619.
Prašnikar Jakob 626, 686.
Praunsperger Viljem 25, (28).
Pregl Maksimilijan 33, (37).
Pregl Štefan 402.
Prelesnik Janez 503, 510.
Přemysl Otakar 6, (10).
Prenner Jakob 255.
Prešeren Francè 593, 621, 622, 624, 625, 627, 628, 629, 631, 640, 664.
Prešeren Jožef 621.
Prešeren Lovro (76), 80.
Prešeren Simon 371, 372.
Prešeren Valentin 578.
Prigel Simon 609, 610, 611, 612, 613, 614, 619.
Primic Janez Nepomuk 340, 377, 379, 381, 382, 383, 430, 431, 435, 443, 450, 451, 453, 458, 466, 467, 475, 483, 484, 485, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 501, 502, 503, 504, 506, 510, 511, 512, 514, 515, 516, 517, 518, 520, 521, 522, 524, 525, 526, 527, 532, 533, 534, 535, 536, 537, 538, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 546, 559, 569, 573, 574, 575, 576, 577, 580, 582, 583, 588, 589, 595, 607, 608, 609, 618, 625, 631, 637, 638, 643, 645, 651, 687, 693, 710, 712, 715, 717, 718, 719, 720, 723.
Primic Matija 569.
Privat (franc. general) 372.
Probst (antiprobabilist) 172.
Promberger Mihael 234, 236.
Puchmajer Antonín Jaroslav 400, 576.
Pufendorf Samuel von 170, 404.
Pustavrh Franc 374.
Pušar Luka 142, 156.

Quesnay François 153.
Quesnel Paschasius (119), 121, 172.

R. 634, 635.
Raab Alojzij 243, 283.
Raab Ana Marija 283.
Rabener Gottlieb Wilhelm 170, 408.
Racine J. Bapt. 212, 229, 352, 477, 711.
Radlic Boltažar 58, 59, 62, (93, 94, 96).
Raić Jovan 288, 289, 669.
Raigersfeld Karel Borgia 355.
Raigersfeld Mih. Jan. Got. baron 183.
Raigersfeldi baroni 183.
Rainer gimn. ravnatelj 513.
Rainer nadvojvoda 609.
Rak Anton 622.
Rakić Vićentije 367.
Ramée Pierre de la (82), 88.
Ramler Karl Wilhelm 271, 403, 408.
Ramutha Jožef 621.
Ranković srb. jurist 393, 394.
Rant Felicijan 619.
Rasp Ignac 148.
Rautenstrauch Franz Stephan 172.
Ravbar Krištof 20, (23, 95), 432, 649, 655.
Ravnikar Matevž 377, 380, 485, 487, 489, 500, 503, 507, 532, 533, 534, 535, 536, 543, 560, 564, 565, 566, 567, 570, 571, 577, 578, 579, 584, 587, 589, 591, 595, 596, 597, 598, 599, 600, 601, 602, 608, 610, 611, 612, 614, 616, 631, 637, 638, 641, 643, 645, 648, 657, 658, 659, 660, 667, 668, 670, 687, 689, 694, 720, 723.
Rebič Elija 563, 573, 605, 607, 608, 617.
Recelj Andrej 59, 62, 80, (95, 96), 406, 647.
Redeskini Maksimilijan 159, 169, 195, 201, 231, 241, 244, 249, 278, 455, 542, 690, 705, 719.
Regholec Franc 689.
Reichardt Johann Friedrich 356.
Remboldt Leopold 618.
Repež Filip Jakob 110, (111), 142, 148, 158, 169, 184, 231, 241, 455, 705.
Repič Barbara 377, 581.
Repič Franc 177, 262, 268, 269, 377, 546.
Repič Janez 262, 377, 406.
Retzer Janez 385, 434, 491, 696.
Ricci Janez Anton de 173, 221, 233, 259, 285, 415, 690.
Richter Franz Xaver Joseph 579, 604, 616, 633, 634, 635, 636, 637, 639, 643, 644, 700, 718, 719, 723.
Richter Jean Paul 358.
Richter Joseph 268, 437, 665, 666, 713, 714,
Rihar Jožef 283, 334, 335, 380, 453, 454, 470.
Ritter, gl. Vitezović-Ritter Pavao 293.
Rižnar Vid 623.
Roba Viktor 664.
Robič Matija 623.
Robida Karel 623.
Rodde Jakov 237, 405, 407, 424.
Rodè Janez Krstnik 174, 269, 335.
Rogerij Peter o. 108, (109), 112, (113, 119), 121, 122, (122), 123, 127, 129.
Rokavec Gašpar 21, 22, 25, (25), 26, (29), 41, (45).
Rollin Charles 157.
Romuald o. 108, 110, (110, 111), 112, (112).
Rosa Václav Jan 155, 160, 162, 164, 184, 237, 710.
Rosalin (Rosalino) Franz 231, 242, 335, 336.
Roseck Kurth von 662.

Rosetti Anton baron 432.
Rosetti Bernhard 432.
Rosolenz Jakob 98, (125).
Rosselle marquis de 319.
Rottenhann Heinrich Franz Graf von 511, 529.
Rousseau Jean Jacques 152, 177, 213, 256, 349, 354, 361, 495, 689.
Royko Gašpar 234.
Rozman Jožef 620.
Rückert Friedrich 547, 633.
Ruczizka Vincenc 274, 283, 697.
Rudež Anton 177, 340, 415, 488, 567, 577, 590, 621, 720.
Rudež Friderik 621.
Rudež Jožef 481, 503, 545, 557, 567, 644.
Rudeži ribniški graščaki 567.
Rudmaš Simon 623.
Rudolphi nem. pesnik 666.
Rumy Georg Karl 576.
Rupnik Gašpar 150, 182, 201, 254, 344, 350, 542, 705.
Rus Franc 622.
Rus Luka 622.
Rutter Henrik 622.

Sach plemičar (11).
Sacy Louis Isaac Le Maistre de 273.
Saint-Pierre Jacques Henri Bernardin de 354.
Salas Ramon de 318.
Salm Reifferscheidt Fr. X. knez 341.
Salzmann Christian Gotthilf 452, 495.
Sannazaro Jacopo 403.
Sansovino Francesco 403.
Sardi ljublj. tiskarnar 491.
Sartori Franc 360, 362, 365, 488.
Sartori Jožef 388, 390, 391, 393, 397, 399, 451, 468, 469, 479, 538, 539, 552, 580.
Sas(s)enberg Jožef 491, 696.
Saurau Frančišek Jožef grof (134), 136, 143, 284, 494, 559, 595.
Savigny Friedrich Karl von 471.
Savinic Andrej 45, 46, 47, 50, (50), 51, (51), 53, 54, (54, 55, 57, 58, 82), 88, (89).
Savio Franc Leopold 618, 621, 624, 625, 633, 636, 637, 622, 700.
Scarlichi Rajnald 102, (103, 104), 105, (107).
Schade črkorezec 690.
Schall (nem. pesnik) 666.
Scheel cenzor 241.
Scheller Immanuel Johann Gerhard 421, 465.
Schelling Fried. Wilh. Jos. von 355.
Scheuchenstuel Anton pl. 562, 621, 622.
Scheuchenstuel Josef Anselm pl. 622.
Schick Ferdinand pl. 494.
Schick Marijana 494.
Schiller Johann Christoph Friedrich von 313, 354, 355, 356, 359, 403, 495, 537, 593, 641, 642, 652, 662, 664, 711.
Schilling Janez Jakob 174, 183, 201, 221, 229, 262.
Schlag polj. leksikograf 289.
Schlechter Anton Jožef 622.
Schlegel August Wilhelm von 355, 356, 357, 358, 362, 624.
Schlegel Dorothea (Brendel-Veronika) geb. Mendelssohn 552.
Schlegel Friedrich von 355, 356, 357, 358, 359, 362, 363, 365, 478, 479, 481, 521, 547, 548, 551, 552, 593, 624, 625.
Schlegel brata 665.
Schleiermacher Fried. Dan. E. 355.
Schlözer August Ludwig von 168, 184, 193, 214, 225, 228, 392, 394, 400, 448, 449, 450, 459, 496, 545, 672.
Schmid Christoph von 587, 641, 657.
Schmid Vilibald 372, 393.
Schneider Matija 372, 443, 460, 461, 490, 492, 499, 500, 526, 536, 571, 572, 577, 579, 581, 616, 671, 674, 676, 710, 712, 713, 719, 723.
Schneller Fr. Jul. 478, 504, 521, 617, 618.
Schnurrer Christian Friedrich 288, 398, 408, 448, 483, 486, 576.
Schoenberg (Schönberger) Franz Xaver August 236.
Scholz Wenceslaus 714.
Schonta Jožef 624.
Schönleben Janez Ludvik 102, 104, (104, 105), 106, (107), 112, (113, 116, 123, 124), 127, (127, 128), 129, (130), 131, (131), 132, (132), 133, (133), 134, 135, 451.
Schotter Jožef 250, 342, 458, 696.
Schrattenbach grof 143.
Schreibers Karl Franz Anton 285, 371.
Schreyvogel Joseph 362.
Schubart Christian Friedrich Daniel 259, 401, 665.
Schultes Joseph August 360, 365, 478, 504, 521, 545.
Schuster-Drabosnjak Andrej, gl. Šuster-Drabósnjak Andrej.
Schütz Fr. A. 255, 344, 347, 463, 488.
Schwarzbach (nem. pesnik) 666.
Schweiger Janž 47, 49, 50, 51, (51), 52, (53, 54, 55, 56, 57), 61, (71), 75, (96).
Schweighofer ilirski dvorni agent 275.
Scopoli Giovanni Antonio 197, 292, 293, 662, 697, 716, 717, 718.
Scott Walter Bart. Sir 355, 471, 547.
Scupoli Lorenzo 110, (111).
Seckendorf Gustav Anton von baron 362.
Sedlnitzky Joseph grof 353, 637.
Seebach Peter von 42, (46), 58, 61, (93).
Seelfisch Samuel 31, (33).
Segelbach Christian Friedrich 666.
Ségneri Paolo Maior S. J. 123.
Selan J. 633.
Sellenko Georg, gl. Zagajšek Mihael.
Serres Marcel de 473, 548, 723.

Sever Mihael p. (115) 148, 201, 258, 455.
Sever Mihal 114, (115), 142.
Seyerle Jurij 18, (22), 26, (29), 33, (37).
Sežun Andrej 619.
Shaftesbury Anthony Ashley Cooper Earl of 311.
Shakespeare William 213, 217, 358.
Siauve Étienne Marie 371, 372, 374, 376, 377, 389, 417, 431, 475, 485, 488.
Siherl Jurij 615.
Silbenberg Amalie Edle von 633.
Silbert Johann Peter 552.
Simple David 400.
Simplicius Bartholomaeus 53, (57, 61), 65, 649.
Sisentschelli Jožef 110, (111, 122, 126).
Sivrić abbé 485, 505, 506.
Skalar Adam 103, (104), 105, (107).
Skalić Pavel 37, (41).
Skarbina Jos. 385, 589, 648, 657, 660.
Skerbinc Paskal p. 490, 500, 535, 568, 569, 660, 664, 705.
Slomšek Anton Martin 617, 625, 626, 628, 629, 631, 686, 687, 710.
Sluga Avguštin 380, 578.
Smolè Andrej 627, 628, 631, 640.
Smolè Mihael 622, 627.
Smolla Karel 569, 636.
Smolnikar Andrej 619, 627.
Smotricki Meletij 212, 213, 224, 225, 227, 410, 414, 424, 425, 530, 531.
Sofoklej 213.
Sok Jožef 621, 623.
Solarić Pavle 486, 561, 573, 576.
Sorčan Jakob 173, 177, 184, 195, 223, 231, 245, 247, 470.
Souve 488.
Sović Matija 212, 213, 224, 225, 227, 294, 414, 424.
Spangenberg Emilie 666.
Spangenberg Johann 41 (45), 46, 47, 49, (50, 51, 53, 70), 74, (82), 88, 114, (114), 677.
Spendou Anton 167, 184, 194, 200, 245, 264, 546.
Spendou Jožef 167, 177, 245, 264, 584.
Spiegelfeld Friderik baron 515.
Spies katehist (118), 122.
Spindler Krištof 46, 47, 48, 50, (51, 52), 53, (54, 57), 61, (64), 69, (96).
Sponheimovci 6.
Sprug Oto p. 173.
Stade Conrad Heinrich 217.
Stadelmann Jurij 385, 386, 387, 390, 399, 406, 409, 411, 415, 420, 456, 519, 633.
Stadion Johann Philipp Karl Joseph grof 363, 365.
Staël Holstein Anne Louise Germaine Necker baronne de (madame de Staël) 355, 471.
Stainer Bernard 50, 51, (54, 55).
Stamford (nem. pesnik) 666.
Stanič Valentin 342, 458, 490, 536, 571, 638, 664, 665, 666, 667, 696, 710, 711.
Stapleton Thomas 59, (94).
Starčević Scima (Starčević Šime) 488.
Statin Jurij 664.
Steidel Rafael Janez 234.
Stein Josef Anton 618.
Stefane 398, 399.
Stekar župnik 664.
Stergulc Martin 335.
Steržinar Ahacij 109, (110, 111), 112, (113), 124, 127, 129, 148, 169, 230.
Stipan Istranin, gl. Konzul Stjepan.
Stobej (Stobäus) Georg v. Palmburg 98.
Stock Simon 154, 172.
Stojan Miha 623.
Stojković Atanasije 367.
Stolberg Auguste grofica 552.
Stolberg Christian grof 632, 665.
Stoll 362.
Störk Anton von 404.
Strabon 261, 649.
Strassoldo Jurij grof 559, 644, 662.
Strašek Jakob 621, 622.
Stratico Gian. Domenico 470, 472.
Stratil Jožef 636.
Stratimirović Stevan 367, 394, 575, 576.
Strauß Jakob (68), 72.
Strauß tiskarnar 690.
Strel Janez 619.
Strohmayer Franc 621.
Stroj Jožef 177.
Stroj Janez 223, 242, 262, 269, 470.
Stubenberg Leopold 640.
Stulli (Stulić) Joachim 363, 367, 390, 400, 407, 424, 486.
Stupica Lovro 622, 623, 625, 628, 629.
Stutzin duhovnik 499, 500.
Sullak Ecehijel p. 241, 546.
Suntiger Karl Franz 393.
Sušnik Janez 409.
Svetličič Matevž 621.
Sweerts-Spork Jožef grof 636, 659.
Swieten Gerard van 154.
Swift Jonathan 213.
Széchényi Franc grof 366.

Šafařík Pavel Josef 548, 555, 576.
Šerf Anton 623, 689.
Šijarto Stevan 349.
Šimek Maximilián p. 167, 225, 226, 228, 234, 245, 248, 264, 287, 388, 424, 425.
Šimonc Janez 346, 348, 470.
Škofic Nikolaj 22, (25).
Škrinar (Schkriner) Jožef 177, 262, 283, 317, 334, 335, 336, 338, 380, 395, 418, 453, 454, 489, 532.
Šlakar Janez Nep. 619, 623.

Šmigoc Janez Leopold 458, 489, 494, 496, 497, 501, 515, 516, 544, 573, 574, 575, 717.
Šober Jožef 282, 283, 284, 287, 288, 289, 294, 334, 340, 382, 398, 407, 470.
Šoter Jožef 179.
Šporer Djuro 556.
Šraj (Schrey) Modest p. 177, 195, 222, 263, 326, 334, 380, 388, 391, 405, 419, 453, 454, 584, 645, 658.
Štěpánek Jan Nepomuk 639.
Štuhec Jožef 689.
Šubic Jožef 622.
Šuster-Drabósnjak Andrej 343, 462, 490, 537, 572, 642, 676, 677, 678, 679, 680, 681, 682, 683, 684, 696, 710, 713.
Švab Gašpar 620.

Talner Herman 8, (12).
Tasso Torquato 170, 403, 482, 608.
Tassoni Alessandro 170.
Tattenbach Erazem 105, (106).
Taube Otto von 362, 473.
Tauffrer Franc Ksaverij 148, 169, 184, 194, 197, 200, 201, 258, 455.
Tauffrer Inocenc 169, 194, 195, 200, 201, 219, 350.
Tavčar Janez 59, 60, (94, 96).
Tekeli (Tököly) Sava 367, 394, 576.
Temlin Ferenc 114, (115).
Terencianus Iulius 21, (24).
Terentius Publius Afer (60), 66.
Terlej Filip 619.
Terpinc Fidelis 619, 620, 622.
Terpinc Janez 622.
Tertulianus Quintus Septimus Florens 617.
Textor Urban 22, 25, (26, 29, 30, 119), 122.
Thalnitscher (Dolničar) Janez Gregor 106, (107, 124, 125, 126), 129, 469.
Tham Karel Václav Ignác 289, 390, 397, 400, 424, 425.
Thanhäuser prefekt 373.
Thomas knjigovež 697.
Thomson James 354.
Thumann nem. zgodovinar 225.
Thun krški škof 143.
Thurn Ahac baron 94.
Thurn Raimund 250.
Tichy Ferdinand 636.
Tieck Ludwig 355, 356, 471, 679.
Tiffernus Mihael 17, (20), 27, (61), 64.
Tirlet franc. general 371.
Todor-Milutinović, gl. Milutinović Teodor.
Toman Ignacij 622.
Toman Janez 622.
Tomičić profesor 164, 172, 173.
Tomsa František Jan 265, 390, 407, 424.
Torkoš Mihal 182, 723.
Torres Emanuel grof 184, 189, 190, 197, 198, 200, 249.
Toš Alojzij 511.
Trattner Janez Tomaž 337.
Traven Anton 177, 262, 283, 334, 335, 338, 380, 470, 560.
Traven Jakob 621.
Trenz Anton 621, 623.
Treubach v. škof 74.
Treuvé janzenist 172.
Trimalhion 605.
Trlajić Gligorije 367.
Troc leksikograf 424.
Tröschel (nem. pesnik) 666.
Trubar Felicijan 47, 49, 50, (51), 52, 53, 54, (54, 56, 57, 58), 61, (61), 65, (89, 96).
Trubar Primož 13, 18, 19, 20, 21, (21), 22, 23, (23), 24, (24), 25, (25), 26, (26), 27, (27), 28, (28), 29, (29), 30, (30), 31, (31), 32, (32, 33), 34, (34), 35, (35), 36, (36), 37, (37), 38, (38), 39, (39), 40, (40), 41, (41), 42, (42), 43, (43), 44, (44), 45, (45), 46, (46), 47, (47), 48, (48), 49, (49), 50, (50, 51), 52, (52), 53, (53), 54, (54, 56, 57, 58), 59, 60, 61, (61), 62, (62), 63, 64, (64), 65, (65, 66, 67), 68, (68, 69), 70, (70), 71, (71), 72, (72), 73, (73), 74, (74), 75, (75), 76, 77, 78, (78, 79), 80, (80), 81, (81, 82, 83), 84, (84), 85, (85), 86, (86), 87, (87), 88, 89, (89), 90, 91, 92, 93, 94, (95, 96), 101, (103, 119, 120, 121), 122, 124, (125), 126, (126, 127), 130, 132, (133, 135), 136, 183, 219, 227, 230, 232, 237, 271, 323, 334, 335, 397, 398, 406, 408, 458, 490, 496, 497, 536, 542, 647, 672.
Trubar Primož sin 52, (56, 58).
Tschupik Johann Nep. S. J. 248.
Tulščak Janž 41, 45, (45), 47, 49, (49), 50, 53, (53), 54, (54, 57, 58), 61, (96).
Türkenheim 372.
Tušek Mihael 615, 622.

Uhland Ludwig 547.
Ulrich von Lichtenstein 6, (10).
Ungnad Ivan Soneški baron 22, 25, (26), 30, (30), 31, 32, 33, 34, (35), 36, (36), 37, 38, (38), 39, 40, (40, 41), 42, (42), 43, (43), 44, (44), 45, (46, 47, 48, 49, 89), 113.
Unrest Jakob 8, 11, (12, 15).
Urbančič (Zoisov oskrbnik) 262.
Urek Andrej 622, 623.
Uz Johann Peter 213.

„V." 216.
„v. K...r" 387.
Vadlau Honorat p. 317, 335.
Valentin Franc 627.
Valentin Helena vd. Smolè 627.
Valvasor Janez Vajkard baron 105, 106, (107), 108, (109), 110, (111), 112, (116), 117, (121, 122, 123, 124, 125), 126, (126),

127, (127, 128), 129, (129, 130), 131, (131), 132, (132), 133, (133), 134, 135, (135, 136), 155, 156, 160, 162, 197, 237, 362, 411, 416, 456, 536, 662, 672, 716, 718, 720.
Van der Nüll Friderik 371, 372.
Varena Jožef pl. 480, 494, 497, 512.
Varillas Antoine 404.
Vatablus (Watebled) François (69), 73.
Vater Johann Severin 394, 396, 576.
Vehe Mihael 55, (90).
Verbic Anton 616.
Verbnjak Franc 623.
Verdinek Jurij 493, 541, 542, 574, 705.
Vergerij Peter Pavel 21, 22, (25), 27, 29, 30, (30), 31, 32, (32, 33), 34, (34), 35, (35), 36, (36, 37), 38, (39, 40, 42), 44, (48), 57, (79, 80, 82, 83), 84, 86, 87, 88, (92), 219.
Vergilius Maro Publius 24, (28), 159, 211, 711.
Verne Mihael 621.
Veršič Koloman Jožef 255, 497.
Vesel (Vessel) Ivan Koseski 618, 620, 621, 622, 624, 625, 626, 633, 636, 637, 640, 662, 710, 712, 721.
Vesel Janez N. 618.
Vesel Jožef 618.
Vidaković Milovan 367, 480.
Vidic Štefan 620, 626.
Vielli Andrej 622, 629, 630.
Vielli Anton 622.
Vierthaler Michael 495.
Vilfan Simon 621.
Vischer katehist 49, (54).
Vitezović-Ritter Pavao 293.
Vitovec Jan 7, 11, (11), 12, (14, 15, 16).
Vodnik Hugo 578.
Vodnik Valentin 176, 177, 178, 185, 195, 196, 200, 201, 202, 204, 215, 216, 222, 245, 256, 262, 263, 271, 272, 273, 275, 276, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 289, 290, 291, 292, 294—333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 344, 347, 349, 350, 370, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 386, 388, 389, 390, 391, 392, 394, 395, 399, 402, 403, 404, 405, 406, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 450, 451, 452, 453, 455, 456, 457, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 467, 473, 475, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 492, 493, 494, 496, 498, 499, 500, 501, 503, 505, 506, 507, 508, 509, 510, 515, 518, 520, 521, 522, 524, 525, 526, 527, 528, 529, 530, 531, 532, 533, 534, 535, 536, 539, 541, 542, 543, 544, 545, 557, 562, 563, 564, 566, 567, 570, 571, 573, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 581, 582, 587, 588, 589, 590, 595, 596, 605, 607, 608, 610, 611, 612, 613, 614, 615, 617, 623, 625, 626, 630, 631, 636, 637, 638, 643, 644, 645, 646, 647, 648, 649, 650, 651, 652, 653, 654, 655, 656, 658, 660, 663, 664, 667, 668, 670, 671, 672, 689, 690, 691, 692, 694, 710, 711, 712, 713, 714, 715, 716, 717, 718, 719, 720, 723.
Vodušek Matija 623.
Vogt knjigarnar 294.
Volkmer Leopold 151, 152, 155, 156, 157, 158, 199, 201, 202, 204, 230, 254, 255, 256, 260, 347, 348, 463, 464, 465, 466, 467, 492, 493, 500, 541, 575, 687, 688, 689, 690, 695, 705, 710, 711, 723.
Voltaire François Marie Arouet 152, 203, 213, 259, 352, 361, 401.
Voltiggi (Voltić) Josip 367, 397, 405, 407.
Vonča Ferdinand p. 619.
Vorenc Gregor (p. Franciscus Xaverius a Sancto Ignatio) 107, (108), (109), 112, (113, 124, 126, 127), 128, 131, 132.
Voß Johann Heinrich 403, 665.
Voss Christian Friedrich 401.
Vouk Simon 621.
Vramec Anton 49, 52, (53, 56, 68), 73.
Vrhovac Frančiška 485.
Vrhovac Maksimilijan 366, 369, 389, 480, 481, 485, 540, 575.
Vujić Joakim 367.
Vusín Kašpar 237.

Wn 633.
Wachter Johann Georg 277.
Wagner Jožef 620, 636, 644,
Waicinger (Weitzinger) Aloysius 589.
Walland, gl. Balant Jožef.
Wallensberg 399.
Wartinger Jožef 260.
Washington George 218.
Wastl Ignaz Heinrich 259, 492.
Weber Franc 643.
Weibl Kastul p. 243.
Weichmann C. F. 403.
Weigl Josef 641.
Weiller Kajetan von 401.
Weintridt Vinzenz 618.
Weiße Christian Felix 665, 666.
Weixler Janž 41, (45), 54, (89).
Werner Abraham Gottlieb 371, 372, 616.
Werner Zacharias 355, 471, 482, 551.
Wernigg Anton 596, 616.
Wessenberg Ignaz Henrich Karl von 636.
Wider Anton 110, (111), 127.
Widmanstätterjevi dediči 149, 198.
Wiedemann Václav 237, 404.
Wieland Christoph Martin 157, 213, 355, 401, 403, 407, 482, 495.
Wiener Paul 20, 21, 22, 23, (23, 24), 25, (25), 26, (26), 27, (29, 30).

Wilde Franz 266, 407, 475, 523, 608, 612, 613, 618.
Wilhelm razcistercijan 280.
Winckelmann Johann Joachim 700.
Winter Jožef 343, 491, 538, 540, 572, 668.
Wittola Marko Anton 172, 273, 336.
Witzel (Wicelius) Georg 55, (90).
Wolf Anton Alojzij 579.
Wolf Janez 254.
Wolf Matež 177, 380, 453, 454.
Wolstein Johann Gottlieb 241, 342.
Wordsworth William 547.
Wulfen p. Franz Xaver Freiherr 284.
Wurmbrand Franz Joseph grof 459.
Wurzbach Maksimilijan 387, 636.

Young Edward 213.

Zachariae Just Friedrich Wilhelm 212, 229, 711.
Zagajšek Mihael 344, 345, 346, 407, 462, 492, 493, 503, 527, 574, 694, 717, 718.
Zagorc Matija (Edvard) 618.
Zakotnik Jožef Dizma o. 176, 177, 178, 185, 201, 202, 217, 218, 220, 263, 290, 298, 350, 655, 719.
Zalokar Janez 619.
Zanini Franc 667.
Zelenko (Sellenko) Jurij, gl. Zagajšek Mihael.
Zelli Rafael abbé 475, 485, 486, 487, 488, 496, 580, 581, 505, 507, 508, 510, 512, 526, 528.
Ziegler Franc Andrej 173, 219.
Zierer Jordan p. 195, 223, 231, 273, 334.
Zimmermann Ignac Franc 260, 492, 511.
Zlobický Josef Valentin 167, 228, 245, 264, 287, 393.
Znojilšek Janž 51, 53, 54, (56, 57, 58, 68, 71), 72, 75, (82), 88, (89).
Zois Ana Johana 368.
Zois Avguštin baron 369, 382.
Zois Bernard baron 177.
Zois Cecilija (Cécile) baronesa 281, 381, 383, 561, 580, 644.
Zois Franc baron 381, 383, 497, 574.
Zois Johana baronesa 178, 382.
Zois Jožef baron 281, 368, 369, 381, 383, 484.
Zois Karel baron 281, 291, 301, 369, 374, 485, 561, 579, 644, 698.
Zois Karel ml. baron 281.
Zois Lujiza baronesa 484.
Zois Michelangelo o. 193, 204.
Zois Serafina baronesa 485.
Zois Žiga (Sigismund) baron 177, 178, 183, 184, 191, 193, 194, 195, 201, 202, 203, 204, 205, 210, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 231, 233, 235, 240, 244, 245, 246, 259, 261, 262, 263, 265, 266, 267, 268, 269, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 316, 317, 318, 322, 324, 326, 331, 332, 333, 334, 337, 339, 340, 341, 342, 347, 349, 350, 351, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 420, 421, 422, 424, 430, 431, 432, 434, 436, 438, 439, 442, 443, 445, 446, 447, 448, 450, 451, 452, 453, 458, 460, 465, 469, 470, 471, 474, 475, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 497, 500, 501, 502, 504, 505, 507, 516, 522, 523, 525, 526, 527, 529, 532, 535, 536, 547, 559, 560, 561, 562, 564, 565, 566, 567, 468, 569, 574, 575, 576, 577, 579, 580, 582, 583, 584, 596, 609, 610, 612, 614, 637, 638, 639, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 649, 650, 651, 652, 655, 664, 672, 689, 690, 691, 692, 693, 698, 699, 710, 711, 713, 714, 716, 718, 719, 720, 723, 724.
Zoisi bratje 291.
Zrinjski Petar grof 48, (52), 105, (106).
Zupan Jakob dr. 377, 379, 380, 382, 383, 395, 399, 430, 431, 485, 487, 489, 490, 498, 499, 500, 501, 502, 503, 510, 515, 519, 520, 522, 525, 526, 532, 533, 535, 541, 544, 545, 564, 565, 566, 567, 569, 570, 575, 579, 616, 627, 631, 650, 657, 659, 660, 661.
Zupan Jakob glasbenik 241, 714.
Zupan Jurij 177, 223, 231, 273, 317, 334, 335, 379, 395, 453, 477, 489, 532, 535, 615.
Zupan Seb. 174, 195, 223, 231, 273, 350.
Zupančič Ivan Anton 377, 379, 381, 382, 383, 385, 386, 387, 390, 391, 406, 416, 417, 420, 430, 432, 434, 435, 442, 450, 451, 452, 463, 475, 488, 492, 503, 504, 526, 527, 540, 564, 573, 578, 580, 581, 595, 616, 617, 625, 630, 631, 633, 636, 642, 647, 684, 685, 686, 701, 705, 718, 719, 720.

Žagar Jožef 622.
Žegar Matija 179, 201, 203, 204, 343.
Žemlja Jožef 622.
Žerovic Ignacij Fidelis p. 222.
Živčić Mate 50, 51, (54, 55).

Stvarno kazalo.

Kazalo sem snoval z željo, dati znanstvenemu čitatelju treh sintetičnih poglavij dokazovalca in kažipot vsem, ki jih zanima tako razvoj repertorijev in literarnih zvrsti kakor vloga okoliščin, ki spremljajo literarno dogajanje. Samo v tem obsegu so upoštevana krajevna in narodna imena, a naslovi del so upoštevani le izjemoma. Številke v oklepajih se nanašajo na prvo izdajo prvega snopiča (str. 5—136). *F. K.*

Abecedar — glej: abecednik;
abecedna navodila za kat. 110, (111), 124, (120);
abecedna tablica 188, 511;
abecednik za kat. 124, (120), 158, 188, 197—8, 257, 274, 338—9, 342—4, 453, 456—8, 462—3, 495, 508—9, 510—12, 526, 529—30, 541—3, 584, 586—9, 596, 648, 657, 685, 687—8, 694, 706—7, 715;
abecednik za prot. 28, (31), 32, (35), 46, (49), 49, (53), 52, (56), 76, (71), 77, (72), 78, (73), 79, (74), 114, (114), 124, (121), 150, 175—6, 178;
Academia operosorum 106, (107), 117, 202, 216, 218—21, 229, 233, 236, 241, 246, 249—50, 263, 280, 415, 451, 468—9, 647, 698;
administrativni jezik — glej: uradni jezik;
agenda za kat. 9, (13);
agenda za prot. 17, (20), 49, (53), 52, (56), 71, (67), 75, (70);
agitacija 496, 504, 545, 574;
akademija 194—5, 464—5, (Kumerdejeva), 459 (Japljeva), 474 (literarna v Dubrov.), 483, 496 (Kopitarjeva), 643, 718 — glej še: academia operosorum;
akrostih 679—680;
aktivni krožki — glej krožki;
aktovni jezik — glej: listinski jezik;
albanščina 226;
alegorija 300, 309, 314;
aleksandrinec 196, 236, 237, 711;
alfabetski akrostih — glej: akrostih;
aliteracija 313;
alkajska kitica 711;
almanah 196, 210—2, 215—6, 240, 258, 555, 707 — glej: Pisanice;
alumnat — glej: semenišče;
alumnatska bibl. — glej: semeniška;
ambicija — glej: literarna;
anafora 315;
anakreontska poezija 276, 299, 305, 309, 433—4, 436—7, 441, 665, 710—11;
anakreontski verz 198, 710—1;
anekdota 294—5, 331, 632, 715;
„Annalen der Lit. u. Kunst" 360, 362—3, 434, 442, 466, 469, 478, 521, 545;
anonimni teksti 660—1;
antika 357, 593, 604—6, 617—8, 620;
Antikrist (apokrifni tekst) 121 (napaka, ker ni iz 1720), 179, 143;
antitetičnost 307, 312, 315, 440;
apokrifi 110, (111), 121, (119), 149, 179, 537, 677, 681—2, 705.
Apologia (prot.) 17, (20);
apologetika (kat.) 468, 702;
apostolska vera 2, (6), 4, (8), 5, 6, 9, (13), 72, (68), 98, (99), 121, (119);
apostrofa 440;
apotekarska imena 292, 716;
„Archiv" (Hormayerjev) 552—3;
arhitektonika 331;
arije (teksti) 268, 291, 410, 439, 443, 522, 644, 713—4, 720;
armadni jezik 477, 517;
„artikularna mesta" 114, (114);
Artikuli — glej: dogmatika za protest.;
asketični spisi 9, (13), 103, (104), 107, (108), 108, (109), 110, (111), 119, (117), 150, 158—9, 179, 182, 223, 241, 338, 455, 532, 573, 702;
asonanca 313, 661;
astronomska imena 525, 716;
atektoničnost 358;
„Athenaeum" 356;
augsburški interim 26, (30);
augsburški verski mir 29, (33), 32, (36);
avguštinci 5, (9) — glej tudi: diskalceati;
avguštinci (obuti) 208;
Avstrija 186, 269, 548, 722—3;
avstrijska jezikovna politika 364—5, 472, 474, 476—8, 505—6, 546;
avstrofilstvo 374, 376, 493, 529, 540, 560, 567, 573, 598, 627;
avstroslavizem 186, 269, 482—3, 576;
avtobiografija 316, 333, 392, 715;
avtohtonost južnih Slovanov 163, 276, 324—5, 445, 470, 473—4, 482, 528—9, 721;

Babiški kurzi 510, 615, 694, 706 — glej tudi: babištvo;
babištvo 234—5, 246, 507, 570, 604, 615, 645, 657, 708;

balada 267, 354—5, 637, 662;
banalnost 306—7, 347, 433, 436, 455, 465, 652, 683;
barbarizmi 129, (126).
„barbarskost" slovenščina 15, (18), 24, (27);
bardstvo 211, 276, 719;
barok 107, 113, 117, 123, 129, 196, 305, 691, 699—700, 710, 720;
basen 215, 239, 240, 287, 300, 303, 307—8, 312, 347, 403, 433—4, 436—7, 440—1, 453, 489, 593, 649, 669, 710—1;
beletrija 400—3, 408 — glej: posvetno pesništvo, pesniška proza, dramatika;
beležke — glej: jezikovni spomeniki;
beljaško okrožje 471, 490, 557, 587, 681, 684;
benediktinci 5, (9);
beneški okoliš 9, (13), 104, (105), 150, 198, 422;
besedni zaklad — glej: slovar;
„Bezjak" 37, (41);
„bezjaški" 83, (78), 244;
biblija za kat. 56, (91), 95, (97), 107, (108), 119, (117), 122, 154, 159, 163, 182—3, 197, 216, 222, 229, 231—3, 236—7, 239, 242—3, 247—8, 269, 271, 273, 286, 315, 317—9, 324—5, 334—6, 373, 379, 389, 394, 397, 416, 418, 445, 448, 453—5, 459, 468, 489, 491, 532—5, 545, 610, 615, 657, 702—3, 720;
biblija za protest. 17, (20), 23, (27), 29, (33), 31, (35), 40, (43), 46, (49), 48, (52), 50—1, (54—5), 59, (94), 60, (95), 60, (96,) 71, (67), 72—3, (69), 81, (76), 82, (76), 83, (78), 87, (82), 94, (88), 114, (114), 120, (118), 135, (134);
biblijske zgodbe — glej: zgodbe sv. pisma;
biblijski reki 42, (46);
bibliografija 469, 719;
biblioteka 65, (61), 94, (88), 113, (89), 117, 135—6, (135), 164, 167, 170—1, 173, 182—4, 205, 208, 212—14, 216, 221, 224—7, 231—2, 237, 245—6, 261, 265—6, 269, 274, 287—90, 292, 294, 340, 361, 367, 377—8, 382, 388, 393, 395—410, 416, 419—20, 424, 436, 448, 458, 460, 468, 475, 477, 483, 485—9, 496, 499, 501, 523—5, 561, 563, 565—6, 575—6, 581, 608, 643—7, 699 — glej: licejska, semeniška, stanovska;
biografije 84, (79), 334, 415, 420, 448, 469, 544, 579, 581;
birmski pouk 241;
bogastvo jezika 196;
bogoslovje 380, 403, 477, 487, 565;
bogoslovje (šola) 145—6, 208—9, 263, 343, 377—382, 435, 449, 458—9, 463, 489, 492, 496, 498, 507, 513, 516, 555, 557, 564—5, 568, 572, 591—2, 616, 619, 695—6;
„bogoslužni red" (1783) 208;
Bohinjska bistrica (snov) 649;
„Bojemi" 163, 722;
„Bojemsku" 249;
Bolgari 13, (16), (91, (85), 143, 182, 238 (Bulgarin), 323;
bolniško opominjanje 107, (108), 255, 342, 702;
„borbene reforme" 101;
bosonogi avguštinci — glej diskalceati;
„Bosnerkroaten" 187;
„Borusija" (Poljska) 249;
„Bosnijasku kraljestvu" 249;
Bošnjaki 13, (16), 143, 182, 238, 323;
botanika 267, 281, 283, 291—2, 373, 420—2, 698, 716;
božjepotne knjižice — glej romarski teksti;
brambovske pesmi 362, 365, 387, 417, 435, 437—8, 441, 443, 456, 460, 463, 466—7;
„Branja" (šolski tekst) — glej: čitanka;
bratovščine 9, (13), 107, (108), 109, (110), 125, (122), 146, 150;
bratovščinski teksti 9, (13), 107, (108), 119, (117), 126, (122), 150, 182;
brevir 100, (102);
brižinski spomeniki 5, (9), 448, 532, 544—5, 689;
Bukovina 249;
bukovniki 278—9, 338, 342—3, 381, 397, 398—9, 462, 490, 536—7, 540, 572, 642, 676—684, 693;
„bukviski jezik" = cerkvenoslov. 324;

„Carinthia" (celovški časopis) 479, 521—2, 553, 631, 637, 638, 685, 697;
„Carniolus" 180;
„Carniolia" 12, (16);
„carniolicus" 134, (132);
„carniolicus et slavus" 134, (132);
„carniolanus" 92, (86), 103;
cehovstvo 584 — glej meščanstvo;
celjska grofija — glej: celjski okoliš;
celjska tiskarna (ustan.) 255, 344;
celjski grofje 7, (10), 12, (15), 714;
celjski krožek — glej celjski okoliš;
celjski okoliš 7, (10), 12, (15), 19, (23), 103, (104), 111, (112), 143, 147, 149—50, 181—2, 201, 246, 253—5, 344—7, 350, 462—3, 492—3, 496, 510, 512, 518, 540, 573—4, 578—8, 588, 684;
celjsko okrožje — glej: okoliš;
celovški krožek 453, 459—60, 472, 479, 491—2, 510, 518, 537—40, 557, 571—3, 579, 684;
celovško tiskarstvo (ustan.) 109;
cenzura 116, 147, 185, 207, 227, 237, 241, 248, 258, 269, 273, 295—6, 318—9, 322, 352, 354, 361, 363, 382—3, 393, 404, 459, 475—7, 479, 493, 511, 515, 519—21,

535, 537, 539, 550—3, 558, 570, 583—4, 660, 669, 681—2, 685—6, 697;
„cerkev slovenskega jezika" 32, (35);
„Cerkovna ordninga" — glej: cerkvena naredba;
cerkvena epigrafika 80, 125 — glej: napisi;
cerkvena naredba 17, (20), 40, (43), (44), 43, (47), 44, (47), 44, (48), 49, (53), 70, (66), 71, (67), 75, (70), 76, (71), 77, (72);
cerkvena pesem — glej: duhovna pesem;
cerkvena slovanščina 4, (8), 5, 11, (15), 16, 30, (34), 341—2, 482, 531;
cerkveni okvir 2, (6), 4, (8), 14, (17), 143—7, 154, 169—74, 185, 207—9, 243, 257, 343—4, 361—2, 379—8, 459, 476, 552—4, 559—60, 568;
cerkveni zbori — glej: rimski, tridentinski;
cerkveno petje pri katolikih 57, (92);
cerkveno petje pri protest. 70, (66), 79, (75);
cerkvenopravni teksti za kat. 119, (117), 702;
cirilica 8, (11), 16, 26, (30), 35, (38), 40, (43), 40, (44), 42, (46), 43, (46), 87, (82), 143, 187, 216, 282, 292, 294, 320—1, 323, 325, 525, 722;
cirilske knjige — glej: cirilica;
cirkularji 518 — glej: uradna publicistika;
cistercijanci 5, (9), 58, (94);
Contrat social 152, 256;
cvinglianizem 20, (23), 35—7, (39—40), 43—4, (47), 72, (68);

Časopis (namera) 520, 631;
časopisje 69, (64), 81, (76), 106, (108), 116, 154, 164, 183, 200, 205, 207, 257, 259, 268, 278—9, 295—8, 308, 315, 317, 319—20, 325—8, 338, 350, 352, 356, 362—6, 385—8, 401, 407—9, 415—6, 418—20, 434, 442, 449, 451—2, 463—4, 466, 469, 476, 478—80, 495, 503, 506, 515, 518—22, 525—6, 533, 544—5, 552—3, 555—6, 558, 570, 577, 606, 631—9, 643, 648, 667, 685, 697, 708, 712, 714—6, 720;
časopisno gostovanje slovenščine 278, 519—21, 633, 636—8;
čast rojaka 198, 724;
čebelarstvo 179, 197, 346, 708;
„Čeh" 163, 252, 438, 546, 652, 723;
Čehi 13, (16), 37, (40), 57, (92), 91, (85), 130, 143, 151, 164—5, 180—1, 187, 481, 584—6, 604—5;
čehizmi 12, (16), 130;
češčina in slov. knjiž. 73, (69), 75, (71), 86, (81), 87, (87), 495, 581, 669;
„češki" 182, 723;
češko gledališče 639, 715;
čitanka 189, 453, 511, 530, 542—3, 587—9, 657, 694, 707, 715;
čitatelji 94, (88), 136;
človeška ribica 284—5;
črkopis 5, (9), 25, (28), 27, (30—1), 30, (34), 87—8, (81—3), 111, (113), 143, 161, 192, 238, 332—3, 336, 417—8, 426—8, 438, 447—8, 450, 460, 482, 516, 527, 541, 545—6, 556, 577—9, 582, 648, 657, 660, 667, 689, 690, 721;
čtivo v slovanskih jezikih 449, 724;
čurilsko pismo 87 — glej: cirilica;
čustvenost 354—5, 461, 504, 529, 539, 541;

Daktil 313, 460, 711;
Dalmatinci — dalmatinski 13, (16), 30, (33), 57, (92), 83, (78), 182;
danica 538—9;
„Das wöchentliche Kundschaftsblatt im Herz. Krain" 183;
Debevčevi slovenski kurzi — glej: kurzi za slov. 1795—1797;
decimiranje naroda 195;
degradacija slovenščine na nižje sloje 14—15, (18), 186;
deizem 205;
deklamacija 95—6, (97), 126, (122);
denar 314;
„Der Aufmerksame" 479, 521, 553, 631, 638, 685, 697;
„Der österreichische Beobachter" 478, 479, 552, 646;
deset zapovedi 9, (13), 98, (99);
deseterec 312, 467;
desetovrstična kitica 705;
deskriptivna filologija 324, 327, 366, 427, 447, 717;
„Deutscher Merkur" 407;
„Deutsches Museum" 279, 521;
„dežele" 13, (17);
„deželni jezik" 506;
deželni stanovi 13—4, (17), 19, (22), 20, (23), 50, (54), 64, (59), 65, (61), 70, (66), 94, (88), 144, 512—4, 516, 577;
dialogi 101, (103), 110, (111), 127, (122);
„Diarium" (dun. časopis) 154;
didaktično pesništvo 127, 272, 312, 316, 593;
Dies irae 104, (105), 230, 256, 267, 302, 410—1, 649, 705;
dijaške predstave 105, (106);
diletantski igralci 268, 446, 715;
diletantstvo v literaturi 462;
dinamičnost 311;
dinastični patriotizem 13, 451, 661, 686;
diplomatski jezik 270;
„Discurse der Maler" 354;
„disertacija" proti protest. 59, (94);

diskalceati 105, (104), 107, (108), 108, (109), 130, 201, 208 — glej: Dev, Pohlin, Zakotnik;
dnevnik (spomini) 374;
dogmatika za protest. 17, (20), 34, (37), 40, (43), 40, (44), 43, (47), 46, (49), 71, (67), 74, (70)—5, 120, (118);
„Dolence" 133, (131);
dolenjščina 83, (78);
„Dolenska stran" 133, (131);
Dolnji Lužičani 91, (85);
dolžni list 101, (103), 126, (122);
dolžnostni primerki licejske knjiž. 406;
domači učitelji 592;
domačnost 433, 465;
domislice 455;
„domorodna literatura" 636—7, 642;
„domovinski jezik" 95, (97);
dramatika 9, (13), 66, (60), 101, (103), 105, (106), 110, (111), 117—8, 126, (122), 129, 178, 222, 227, 233, 267—8, 291, 315, 350, 410, 417, 433, 439, 443—4, 446, 451, 522, 536, 542, 593, 639, 672—6, 678, 701, 713—5;
dramatske predstave 66—7, (60), 81, 102, (103), 105, (106), 106, (107), 117—8, 126, 164, 679, 683, 714 — glej tudi: gledališče, pasijonske igre, pasijonske procesije, jezuitske predstave;
dramilo 300, 312—3, 440;
dramilo v šoli 617;
„drhal" = ljudstvo 245;
društva 642—4, 698—9;
državni jezik 270, 496, 505 — glej: uradni;
državni okvir — glej: evropski in državni okvir;
državni patriotizem — glej: dinastični;
„Dubrovčan" 528;
„Duhovna branva" 537, 677;
duhovna pesem za katolike 6, 9—10, (13—4), 55, (90), 57, (92), 72, (67), 96, (98), 97, 98, (99), 100, (102), 101, (102), 102, (103), 103, (104), 103, (105), 104, (106), 107, (108), 109, (110), 109, (111), 110, (111), 119, (117), 120, (118), 124, (120), 140, 148, 149, 150, 158, 159, 169, 180, 188—9, 199, 200, 207—8, 229, 230—1, 241, 243, 247, 249, 250, 251, 254—7, 274, 277—8, 302—3, 321, 333, 335, 338, 346—8, 455, 458, 460, 462, 465, 542, 656, 665, 685—9, 702, 704—5; 707, 712, 721 — glej tudi: pesmarica za šole;
duhovna pesem za protest. 17, (20), 28, (32), 34, (37), 41, (44—5), 43, (47), 45, (49), 46, (49), 48, (52), 49, (53), 50, (54), 52, (56), 65, 70, (66), 71, (67), 72, (67), 72, (68), 75, (71), 78, (73), 79, (75), 81, (76), 84, 89, (83), 113, (114), 114, (114), 120, (118), 125, (121);
duhovne igre 678—9, 713—4 — glej tudi: pasijonske igre, pasijonske procesije;
duhovne vaje 109, (110), 568;
duhovščina 64, 103, (104), 109, (110), 315, 496, 513, 565, 597—9, 680 — glej tudi janzenizem, protijanzenizem, Alič (in druga imena posvetnih duhovnikov);
dunajski kongres 577;
dunajski krožek 245—6, 263, 283, 287, 382, 388—95, 467—9, 478—9, 481—4, 504, 544—5, 551—4, 575, 579—83, 689, 690;
„Dunaustru" (Avstrija) 253;
dvanajsterec 312;
dvor 270—1, 723;
dvorni jezik — glej: dvor;

„Egerische Laibacher Zeitung" — glej: Laibacher Zeitung (Egerjeva);
eksercicije 568 — glej: duhovne vaje;
elegično občutje 354;
elegija 252, 280, 300, 333, 593, 667;
Elementale labacense 49, (53), 79, (74);
empirizem 111, (112), 117, 698, 285, 318, 372, 700;
„En hribček" 540;
enajsterec (v poskočnici) 312, 439;
enciklopedije 153, 213, 361;
„Englendar" 238;
enjambement 313, 315;
enotnost v komp. 313—4;
entuziazem 484, 495, 499, 500, 518, 528, 541, 543, 546, 569, 574, 581, 626, 637, 712, 721, 467;
epifora 315;
epigonstvo 303, 308, 315, 433, 570, 711;
epigrafika — glej: napisi;
epigram 196, 215, 240, 287, 294, 300—2, 305—7, 310, 312, 314, 402, 409, 433—4, 436, 439, 440, 593, 656, 659, 710—1;
epistolografija 236, 466, 715;
Erdelje 249;
erotična poezija — glej: ljubezenska;
„Esterajc" 339;
estetika 591, 695—6 — glej: filozofija (tretji letnik);
„Estrajh" 330, 437, 467;
„Estreihar" 238, 330, 438, 686;
„Estria" 238, 249;
„Estrijansku" 249;
etimologija krajevnih imen 93, (87), 162—3, 276—7, 325, 428, 431, 454, 539, 541, 652;
etnografska romantika 479, 547;
etnografska terminologija 3, (2), 11, (15)—14, (17), 37, (40), 57, (92), 90—93, (84—7), 131—4, (130—2), 143, 160—3, 174, 180—3, 185—7, 193, 195—6, 198—200, 204—5, 212, 221, 225—9, 232, 234, 238, 241, 244, 246—49, 252, 269—70,

273—4, 276, 318, 320—30, 333, 339, 344—5, 422, 424, 426, 437—9, 445, 449, 464, 466—7, 470, 503, 527—8, 530—1, 537, 541, 546, 556, 596, 603, 613, 658, 667, 722;
etnografski prispevki — glej: narodopis;
„Europa" 356;
evropski in državni okvir 2, (6), 4, (8), 13, (17), 67, (63), 118, 138—9, 143—7, 156—7, 258, 260, 295—6, 342—3, 346, 349, 351—367, 457, 470, 471—80, 503, 547—58;
evropski in državni literarni okvir 138—41, 143, 156, 352, 354—6, 360—3, 471, 478—80, 495, 503, 547—9, 641—2;

Fajfarsko orodje 317, 422;
fantazija 354;
fauna 716;
feljton 519;
fevdalizem 203, 207, 222, 251, 259, 261, 320, 325, 349, 353, 457, 505, 557, 562, 584, 640, 680—1 — glej tudi: plemstvo;
filharmonično društvo 476, 643—4, 663, 700, 719;
filološki pripomočki 81, 127—8, 150, 159, 164, 222, 231, 238, 290, 317, 388, 404, 409, 460, 502, 525, 533, 542—3, 567, 572—6 — glej tudi: slovar slovnica;
filološki spori 243—4, 270, 276, 292, 323, 335 — glej še: spori;
filozofija (disciplina) 203, 259—60, 335, 401, 403, 449, 458, 483, 495, 534, 591, 625, 697—8, 717;
filozofija (višja šola) 116, 208, 247, 260, 264, 341, 377, 379, 381, 453, 496, 498, 513—4, 535, 557, 564—5, 568, 570, 579, 591—2, 605, 616—9, 621, 624, 695—6;
filozofski jezik (slovenščina) 613;
filozofski kriticizem 717;
fizika 591 — glej: filozofija (drugi letnik);
fiziognomija 283—87 — glej: krožki;
fiziokratizem 153, 184, 698;
flacianizem 72, (68);
flora 716 — glej: botanika;
„folk" 89, (84);
folklora 276, 717, 719—20 — glej tudi: narodopis;
forma 84—9, (79—84), 129—130, (126—7), 720—1;
Formula Concordiae 17, (20), 49, (53), 50, (54), 71, (67);
frajgajstovstvo 483, 568 — glej tudi: svobodoumje;
fraktura — glej: gotica;
framazonstvo 259, 280, 284—5, 353, 361, 476, 487, 562—3, 606, 609—10, 642—3, 698—9;
francoska jezikovna politika 354, 477, 478, 506—8, 517, 692, 707, 721;
francoska revolucija 257, 259—60, 274, 296, 319—20, 343, 347—9, 351, 355, 361, 374, 386, 458, 466—7, 470, 492, 549, 686, 724;
francoska slovnica 509, 526, 531;
francoščina in preroditelji 204, 259, 378, 495, 517, 530;
francoščina v avstrijskih šolah 204, 259, 594;
francoska fiteratura 259, 477, 524, 606, 710;
frančiškani 103, (104), 108, (109), 109, (111), 201, 338, 590, 618, 694 — glej: Branka (in druga osebna imena frančiškanov);
frankofilstvo 377, 384, 470, 485, 487—90, 527—8, 562, 564—5, 567, 569, 606, 627;
frankofobstvo 374, 470, 485—7, 492, 661, 668, 690;
freisingenski spomeniki — brižinski spomeniki;
freisinška škofija 5, (9);
Furlani = ben. Slovenci 13 (16), 234 (Friavl), 249 (Friulska z.);
fužinarstvo 369, 421—2, 484, 716;
fužinarski delavec (snov) 652;

Galičani 187;
generalno semenišče 208—9, 507;
genialnost 353, 712;
Genofefa (historija) 455, 686;
geologija 284;
geometrijska nomenklatura 590, 648, 657;
germanizacija 3, (7), 4, (8), 85—6, (80), 197, 200, 206, 249, 270, 298, 364, 507, 513—4, 585, 600, 683;
germanizmi 13, 37, (40), 58, (93), 73, (69), 85, 124, (120), 129, (126), 135, (133), 162, 238, 270—1, 273, 325, 330, 533—5, 654, 658, 723;
gibalo kulture 596, 723;
gimnazije 116, 149, 154, 156, 162, 165, 206, 255, 258—9, 261, 340—1, 343, 348, 351, 353, 361, 364, 374—5, 377—9, 381, 382, 393, 416—7, 444, 449, 453, 458, 464, 467, 477, 487, 492, 507—9, 512—3, 516, 518, 523, 555, 557, 562—3, 573, 579, 590—2, 594—608, 618—24, 627, 694—6, 706—7;
gjurska škofija 14, (18);
gladkost verzov 467;
glagolica 8, (11), 24, (27), 26, (30), 34, (38), 35, (38), (41), 40, (43), 40, (44), 41, (45), 42, (46), 43, (46) 87, (81), 92, (87), (132), 195, 204, 216, 246, 282, 288, 292, 321, 323, 325, 410, 722;
glagolizem 7, (11), 11—12, (15), 16, 30, (33), 33, (37), 56, (92), 88, (83), 246, 271, 321, 448, 722;

glagolska tiskarna 321;
glagolski napisi 685;
glagolski spomeniki 267, 291—2, 410, 411, 487, 646—7;
glasba 65—6, 75, (71), 81, 117, 129, 241, 700, 714;
glavarstva 208;
glavne šole 513, 587, — glej: mestne;
gledališče 106, 164, 173, 178, 262, 268, 281, 343, 350, 408, 411, 436, 444—6, 476—7, 522—3, 578, 639—42, 701, 713, 714 — glej tudi: dramatika, dramatske predstave, pasijonske igre, šolsko gledališče;
gledališka stavba v Lj. 164, 701;
gledališki nagovor 714;
gloria patri 2, (6);
godci — pesmarji 276;
„Gorenjec" 528;
„Gorenska stran" 133, (131);
goriška škofija 570, 601, 704;
goriška tiskarna (ustan.) 147;
goriški okoliš — glej: primorski;
Goriško 249;
gorske bukve — glej: gorske pravde;
„Gorošci" 321;
gorske pravde 59, (95), 125—6, (122), 271, 709;
gospodarska politika 475, 505, 558, 584;
gospodarski prerod 505, 584;
gostobesednost 347, 465;
gostovanje z verzi v tujejez. listih — glej: časopisno;
gotica 30, (34), 87, (81);
gotski slog 8, 13, 66, 85, 117;
„Gott Vatter, dir gehöret" 338;
govor (lit. vrsta) 593 — glej tudi: pridiga;
Gradiška 249;
grafika — glej: črkopis;
„*grammaire générale et raisonnée*" 160, 613, 717;
graščinski uradniki — šola 592;
graški krožki 259—60, 348, 381—2, 453, 458, 479, 483, 492—504, 542—4, 560, 569, 573—4, 578—9, 587, 689, 692;
„grenadirji" (meščanska garda) 376;
grobost 306;
grozotnost 712;
grščina in slov. književniki 24, (27), 47, (50), 50, (55), 173, (69), 204, 236, 480, 482 — glej tudi: gimnazija, licej;
„grška šola" v Lj. 236, 707;
guberniji 156, 208, 261, 516, 557, 579, 584, 586—8, 595—6, 599, 602, 606, 611;
guvernerji 474, 480, 529, 559, 567;

Hagiografija 9, (13), 120, (118), 159, 168, 241, 302, 307—8, 327, 338, 346, 455, 685—6, 702, 705;
hebrejščina in slov. književniki 24, (27), 29, (33), 47, (50), 50, (55), 73, (69);
heksameter 163 (Pohlin), 196, 711;
„Heneti" 91, (85);
„hervacki" 83, (78);
hetairija filikov 550;
„Hier liegt vor deiner Majestät" 254, 256, 688;
himne 230, 247, — glej: duhovne pesmi;
historije — glej: povest;
„historisch-romantisch" 642;
hofbauerjanstvo 552 — glej: v imenskem kazalu;
homiletika — glej: pridige;
homilija 2, (6), 75, (71);
honorar 635;
„Horen" 356;
hrvaščina in slov. književniki 24, (27), 29, (33), 73, (69), 86, 87, (87), 517, 601—2, 607;
hrvaščina v šoli 79, (74);
hrvaška protest. književnost (v latinici in glagolici) 29, (32), 30, (34), 31, (35), 34—5, (38—9), 37, (41), 38, (41), 38, (42), 38, (43), 40, (43), 41, (45), 42, (46), 43, (46), 44, (47), 45, (48), 114, (114);
hrvaško-slovenska knjiž. enota 87, (81), 88, (83), — glej tudi: ilirščina;
„Hrvati" 13, (16), 57, (92), 83, (79), 88, (83), 91, (85), 133, (130), 143, 161, 180—2, 187, 238 (Hrovati), 244 (hrovaški), 249, 286 (Hrovati), 320 (hrovaški), 323, 324 (hravatiti), 441 (Hravatija), 531 (hrovatski), 613, 652 (Hrovati);
Hrvati med slovenskimi književniki — — glej: Frankopan Franjo Krsto, Juričić Jurij;
Hrvati „okoli Zagreba" 37, (40);
hugenoti 318;
humanizem 15, 18, (21), 24, (27), 30, (34), 87, (82), 284, 481, 482, 495;
husitizem 7, (11), 12, (15);

Idealistični slog 305, 310—1, 313;
idila 229, 403, 593;
Idrijski okoliš 717;
igračkanje 529;
„Ihren Hirten zu erwarten" 453;
„Il corriere illirico" 518;
„Ilirec" 133, 181, 187;
Iliri 268, 276, 324, 470, 482, 528, 531, 721;
Ilirija 163, 470, 528, 626—7, 649—52, 671;
„Ilirija oživljena" 609, 610, 626, 646, 648, 650—1, 654;
„Ilirija zveličana" 648, 650—2, 654;
„ilirska enciklopedija" 275, 468;
Ilirski 37, (40), 133, 163;
„ilirski" 91, (85), 344, 474, 570, 528;
ilirski krožek 474—8;
ilirski nacionalizem 472;

ilirski okoliš 471, 484—490;
„ilirščina" 337, 474, 721;
ilirščina = srbohrvaščina 337, 505—6;
ilirščina v sloven. pokr. Nap. Ilirije 505, 507, 509, 721;
„Illyrisches Blatt" (prej: Laibacher oWchenblatt), 634, 637—9, 657—659, 661—2;
„Illyrisches Wochenblatt zum Nutzen und Vergnügen" 637—8 — glej: „Illyrisches Blatt";
iluminatorni okras rokopisa 6;
ilustracije 435;
indignacija zaradi nem. šolstva 253, 448;
indoevropska skupnost 322, 548, 598, 717;
indolenca inteligence 15, (18), 436, 496, 723;
informacije o Slovanih — glej: etnografska terminologija;
inkunabule 398—9, 406;
inkvizicija 318;
„Innerösterreichische Zeitschrift" 577, 638;
intimnost 461;
inštruktorji 504;
invencija 308;
ironija 358;
iskanje prerodnih korespondenc 495, 500, 724;
istovečenja s Slovenci 90, (84), 132, (126), 143, 272, 629 (geborener Slave), 721;
Istrani 13, (16), 182, 228, 234;
„istrijanski" 83, (78); (126), 143, 272, 629 (geborener Slave),
italijanska jezikovnokulturna sfera 583 — glej: ital. jezikovnokult. priv.;
italijanska produkcija 205, 625;
italijanska slovnica za Ilirijo 509, 526;
italijanska stolica — glej: stolica za italijanščino, italijanščina v avstr. šolah;
italijanske pesniške oblike 663;
italijanski jezikovnokulturni privilegiji 8, (12), 14, (18), 23, (27), 153, 517, 583, 701;
italijanski operisti 106, (107), 640—1, 644, 701;
italijanski protestantski repertorij 31, (35);
italijanski uradni jezik v Iliriji 517;
italijanščina in slovenski književniki 24, (27), 30, (33), 73, (69), 97, (99), 178, 203—4, 378, 482, 487, 495, 562—3, 624—5;
italijanščina v avstrijskih višjih šolah 562;
italijanščina v ilirski gimnaziji 505—6, 562;
italijanščina v protest. stan. šoli 79, (74);
izmenjavanje otrok 386;
izrazne vrednote 314—5;
izumetničena kitica 465 — glej: nadštirivrstična;
izumetničenost 305;
izvirnost cerkvenih tekstov 71, (67)—2, 84, (79), 120, (118), 191, 242—3, 248, 705;
izvirnost jezika 599;
izseljenci — glej: protestantski;

„Jahrbücher der Literatur" 645;
jamb 672, 674, 711;
janzenistična prilagoditev miselnosti o ljudskem jeziku v službi cerkve 121, (119);
janzeništveni kranjski repertorij 169—74, 198, 228—33, 241—3, 247, 273—4, 334—7, 379—84, 453—5, 532—5, 657—60;
janzenistični krožek 223, 247, 262—3, 280, 283, 334—7, 341, 379—80, 453—5, 481, 489—90, 532, 567—8, 657—60;
janzenizem 116, 121, (119), 153—7, 164, 170—5, 184, 191, 202—4, 207, 209, 222—3, 228—9, 231—2, 241—4, 247, 251, 257, 262—3, 273—4, 283, 286, 315, 318, 334—7, 352, 373, 378—80, 388, 403, 416, 453—5, 481, 485, 489, 492, 532—5, 552, 559—60, 564—8, 570, 597—8, 609—12, 614, 657—60, 702—3, 720, 724;
Jarnikov krožek 521—2;
jasnost (sloga) 306;
javna raba slovenščine 80, (76);
javne knjižnice — glej: licejske;
jedilni list 317, 327;
jeklarnica (snov) 649;
jesen (snov) 537—8;
jezikovna eleganca 30, (34), 31, (34), 85 (79);
jezikovna politika Avstrije — avstrijska jezikovna politika;
jezikovna politika Francozov — glej: francoska jezikovna politika;
jezikovni spomeniki katolikov 4, 5, (9), 6, (10), 8—9, (12—3), 12, (16), 13, (16—17), 24, (27), 57—9, (93—4), 60, (96), 104, (106), 110, (111);
jezikovno čiščenje 273, 327—32, 415, 535, 720 — glej tudi: purizem;
jezikovno znanje preroditeljev 204, 286, 341—2, 453, 482, 494—5, 528, 596, 599, 625;
jezikovnokulturna praksa 1, (5), 3, (7), 6, (10), 7—8, (11—12), 11, (15), (19), 23, (27), 67, (62), 68, (64)—9, 89, 118, (117), 204, 629, 716;
jezuiti 55, (90), 59, (94), 95—6, (97), 99, (101), 100, (101), 100 (102), 101, (102), 103, (104), 104, (105), 105, (106), 106, (107), 109 (110), 111, (112), 116—7, 121,

(119), 201, 270, 284, 554, 566, 647, 694;
jezuitsko gledališče — glej: šolsko gledališče;
jožefinizem 243, 251, 257, 263, 375, 454, 489, 553, 660, 664—5;
jubilejni spisi — glej: svetoletni;
južni Slovani 91, (85), 183;
„južnoslovanski" 133;
južnoslovanski jezik 492, 598;

Kajkavci 449, 503;
kajkavski okoliš 48, (52), 49, (53), 52, (56), 449, 481, 503, 556;
kalvinizem 21, (24), 24, (27), 48, (52);
kamniški pesmar (1814) 570;
„kaos" 358;
kapitularji Karla Vel. 2, (6), 4;
kapucini 101, (103), 103, (104), 106, (107), (108), 108, (109), 178, 201;
karakteristika (pes. vrsta) 302, 309, 433, 440, 656 — glej tudi: kuplet;
„Karantanec" 3, (7);
karantanska teorija 414, 482;
karbonarji 550;
„Kärtnerische Zeitschrift" 553;
kartuzijanci 5, (9);
Kastalija 301;
Kašubi 57, (92);
katehetične pesmi 208, 250, 254;
katehiziranje 96, (98), 101, (102);
katekizem za katolike 1, (5), 47, (51), 49, (53), 55, 56—7, (91—2), 58, (94), 96, (97), 97, (98), 99, (101), 100, (101), 103, (104), 103, (105), 104, (106), 107, (108), 109, (110), 110, (111), 119, (117), 120, (118), 122, (118), 122, (120), 124, (120), 125, (121), 147—9, 159—60, 171, 188—9, 191—4, 197—9, 212, 216, 223, 228, 247, 250, 253—5, 273, 279, 342—3, 348, 353, 407, 417, 444, 455, 457, 459, 462, 466, 509, 511, 526, 529, 533, 584, 586—8, 659, 683, 688, 702—4, 707;
katekizem za prot. 17, (20), 27—8, (31), 32, (35), 45, (49), 49, (53), 50, (54), 52, (56), 53, (58), 70, (65), 71, (67), 75, (71), 76, (72), 77, (72), 79, (74), 114, (114), 120, (118), 150;
katekizem za šolo — glej: katekizem;
katolicizem 257, 347, 358, 373, 375, 483;
katoliška prilagoditev prot. slovensko-knjiž. primera 55, (90), 57, (92), 60—1, (96), 95, (97), 99, (101), 101, (102), 120, (118), 124;
katoliška raba protest. knjig 59, (94), 60, (95), 60, (96), 62, 120, (118);
katoliški cerkveni repertorij 9, (13), 47, (51), 48, (52), 59, (94), 60—1, (96), 71, (67), 95, (87), 103, (104), 104, (105), 106, (108), 112, (113), 119—124, (117—120), 136, (136), 137, 147—8, 158—9, 168—9, 197, 202, 249—51, 253—7, 341, 346, 348, 458, 465, 542, 665, 668—9, 684, 687—8, 702—3 — glej tudi: janzenistični kranjski repertorij, protijanzenistični kranjski repertorij;
katoliški ideološki odnos do slovenščine v službi cerkve 1, (5), 3, (6), 15—16, (19), 55—8, (90—3), 61, 62, 124, 702;
Katonovi izreki 448, 529;
kazina v Lj. 408, 476, 643—4, 698;
Kelti 276;
kirurgično-medic. študij (na licejih) 247, 258, 316, 326, 507, 557, 695;
kitica 10, (14), 130, (126), 198—9, 215, 231, 299, 311—3, 439, 462, 465, 529, 593, 649, 705, 711—2, 721;
„Klagenfurter Zeitung" 200;
klasicizem 271, 304, 354—5, 360, 362, 402, 433, 437, 461—2, 472, 478, 482, 528, 539, 541, 659, 691—2, 699—700, 710—1, 720;
klasični pouk 606—7;
klasifikacija slovanskih jezikov (133);
klasika 712 — glej: antika;
klasika pri Nemcih 555;
„Kleinmayersche Laibacher Zeitung" glej: Laibacher Zeitung (Kleinm.);
kmečka pravila v verzih 127, (122);
kmečke regelce v verzih — glej: kmečka pravila;
kmečke šole 64, (59), 76, (72), 115, 124, 174—5, 209, 250, 253, 343, 351, 380, 459, 462—3, 466, 476, 487, 507—8, 510, 512—3, 530, 557, 562, 579, 584—9, 595, 597—8, 694, 696, 706—7, 153;
kmečki govor 448, 658, 724;
kmečki odnos do pravilnejše izgovorjave 187, 723;
kmečki upori 18, (21), 19, (22);
kmečko vprašanje 627, 659, 711;
kmet 14—5, (18), 18—9, (21), 94, 155, 256, 304—5, 315, 320, 325, 347, 353, 422, 436, 439, 441, 449, 462, 465, 475, 482, 584, 597, 630, 643, 652, 680—1;
kmet (snov) 215, 465;
Kmetijska družba 164, 207—8, 266, 325, 365, 370, 562, 572, 583—4, 643—4, 697, 698;
kmetovanje (teksti) 127, (122), 248, 255—6, 272, 409, 529, 708, 716;
knjigarji 18, (21), 116, 245, 254—5, 262, 278—9, 283, 294, 384—5, 463, 697;
knjigovezi 116, 262, 268, 274, 455, 697;
književni jezik 4, (8), 9, (13), 13, (17), 27, (30—1), 30—1, (33—4), 45, (49), 46, (50), 47, (51), 49, (53), 51, (55), 52, (56), 83—87, (79—81), 95, (97), 101, (113), 123, 129—130, (126—7), 142, 143, 150, 160, 169, 180, 191—2, 196, 199, 205, 216, 237—8, 241—2, 244, 250, 254—6, 273, 306, 313, 323, 325, 328—31, 335—6, 346, 348, 397, 409, 414—5, 454, 456—7,

461—2, 468, 531, 533—5, 543, 546, 577, 630, 657—8, 663, 665—6, 670—1, 675, 677, 681, 683, 686, 687—9, 720;
knjižna literatura 1, (5);
knjižna oznanila 320—1;
knjižna zaostalost 93, (87), 174, 436;
knjižni revizor 558, 570;
knjižnice — glej: biblioteke;
koledar 34, (38), 80, (85), 110, (111), 125, (121), 127, (122), 266—7, 271—3, 275, 276, 279, 294—5, 297—8, 302—3, 304, 308, 316—7, 327, 329, 332, 350, 409, 416, 418, 434, 635, 708;
koledarski verzi 80, (75) — glej: Vodnik;
kolednice 10, 276;
kolekta za prot. 28, (31);
„Kolomone žegen" 537, 677;
kolporterji — glej: knjigarji;
„komedija" 126;
komedija 105, (106), 267—8, 713 do 6 — glej: dramatika;
komisije za revizijo slovenskih tekstov 50—1, (54—5), 194, 223, 231, 247, 272, 275—6, 317, 334—5, 337, 379, 416, 418, 433—4;
kompilatorji 72, (68), 543;
komplicirane kitice — glej: nadštirivrstične;
kompozicija v pesmi 305, 313—4, 440;
konvertiti 358, 360, 363, 551;
konzistorij — glej: škofija;
Kopitarjev krožek 377, 481—4;
koprska škofija 109, (111);
„Koratan" 321, 449;
korespondenca 28, (31), 29, (32), 31, (34), 171, 184, 234, 237, 261—2, 267, 271, 280, 282, 285, 287, 291, 317, 325, 332, 372—3, 381—3, 387, 390—5, 408, 411—2, 422, 425—8, 430—1, 442, 446, 452, 457, 467, 481, 483—9, 491—2, 495, 498—504, 515, 520, 522—3, 524, 526, 532—6, 545—6, 561, 564—6, 568—70, 573, 575, 577—83, 617, 674, 721;
korespondenčni jezik 1, (5), 13, (18), 14, (18), 68, (64), 104, (106), (118), 200, 272, 339—40, 350, 376, 382, 383, 452, 457, 467, 492, 546, 577—83, 629, 631, 668, 674, 708, 716;
koristi slovenščine 12, (16), 93, (87), 162, 348, 597—8;
Koroški 13, (16), 187, 228, 249, 323;
„Korošec" — „koroški" 14, (17), 83, (79), 244, 321;
koroški krožek — glej: koroški okoliš;
koroški okoliš 3, (7), 6, (10), 5, (9), 9, (12), 11, (15), 19, (22), 31, (34), 104, (105), 113, (114), 125, (121), 148—51, 159—60, 179—81, 183—7, 198—9, 201, 207, 210—3, 342—4, 350, 381, 390, 393, 457—62, 490, 571—3, 577—81, 587—8, 668—84, 686, 713, 720;
„Korotan" 329, 683;
„Kotoran" 528, 683;
kozmopolitstvo 615;
kozmos 538—9;
„Krainer" 133, (132), 134, (132), 629;
„Krainer und Winden" 328;
„Krainerisch — sclavonisch" 134, (132);
„Krainerisch — slavisch" 246, 270, (Nation);
„Krainerisch oder sclavonisch" 134, (132);
„Krainerisch und sclavonisch" 134, (132);
„Krainisch" 133, (132), 162, 318, 328, 635;
„Krainisch-Slawisch" 227, 629;
krajevna imena 15, (18), 110, (111), 197, 320, 322—4, 539, 546, 631, 716;
Kranjci 13, (16), 160, 180, 187, 228, 273, 323;
„Kranjci ali Slovenci" 134, (132), 174;
„Kranjci inu Slovenci" 92, (86);
„Kranjec" 14, (17), 60, (95), 92, (86), 134, (132), 174, 182, 199, 232, 234, 269, 276, 320—1, 333, 339, 449, 531, 658, 723;
kranjska (Kranj) knjigarna 385, 455;
Kranjska — „nemška pokrajina" 644;
„kranjski" 83, (78), 92, (86), 109, (110), 114, 134, (132), 160—1, 169, 181—2, 196, 199, 210, 216, 221, 228, 234, 241, 244, 273—4, 320—1, 324—6, 424, 490, 531, 658, 707;
„kranjski ali slovenski" 134, (132);
„kranjski inu slovenski" 92, (86);
„kranjski slavenski" 246;
„kranjski slovenski" 327;
kranjski okoliš 9, (12), 18, (21), 31, (34), 89, 147—8, 150—1, 158—9, 168—79, 183, 189—97, 199, 201, 210—49, 261—341, 367—457, 471, 559—87, 596—9, 643—64;
„kranjščina" 658;
„kraški" 83, (78);
Krašovci 228;
„Kratke pripovesti" 587—9, 707, 715 — glej čitanka;
kratkočasje (tekst) 248;
Kreinerisch 240;
kres (snov) 538—9;
kriterij za presojanje dob 69, (65), 118—19, 701—2, 708;
kritika 167, 179—80, 186, 239, 244, 304—6, 321, 332—3, 338, 390—2, 434, 436, 442, 443, 451—2, 456, 461, 519, 533—5, 539, 540, 544, 569, 576, 582—3, 714—5;
križev pot 108, (110), 109, (110), 109, (111), 119, (117), 148, 243, 338, 342, 454—5, 560, 659, 660, 702;
kroatizmi 83, (78), 85, (80), 130;
kronika 174, 468;
kronogram 540;
„Krovati" 91, (85);
krožki 221, 281, 344, 481, 559;

krstni pouk 241;
krščanski nauk 95, (97), 100, (101), 124, (120), 688;
krščanstvo (snov v poeziji rom.) 358;
krška škofija 6, (9), 14, (17), 588, 696, 704;
kuharstvo (teksti) 317, 327, 331, 708;
kulturni nacionalizem 551;
kulturni prerod 470, 599, 724;
kulturno stanje 15, (19), 23, (26), 25, (28), 63—7, (59—63), 115—8, (116—7), 692—701;
kuplet 304, 436, 463, 642, 652, 710—1 — glej tudi: karakteristika;
kurende — glej uradna publicistika;
kurzi za sloven. 1795—97 v Lj. 336—7, 350, 706;
kvanta 229;
kvantitetno načelo 311, 427, 593, 709;
Kyrie eleeson 2, (6), 6;

Lahkotnost verza 347;
„Laibacher Wochenblatt" 385—8, 401, 415, 418, 420, 434, 442, 451—2, 518, 631—9, 685, 697, 697;
„Laibacher Zeitung" (Egerjeva) 278, 385, 632, 646, 697;
„Laibacher Zeitung" (Kleinmayrjeva) 257, 268, 385, 518—9, 631;
laiki med književniki 41, (44), 63, 94, 136, 142, 149, 201, 203—4, 455;
lastnosti Slovanov 322;
latinica 30, (34), 43, (47: za hrv. protest.), 45, (48), 87, (81);
latinska produkcija 8, (12), 11, (15), 12, (16), 15, (19), 65, (60), 68, (64), 81, (76), 101, (103), 102, (104), 106, (107), 117—8, 174, 241, 250, 263, 280, 318, 326, 380, 382, 468—9, 470, 534, 594, 625, 659, 686, 700, 716, 718;
latinske šole — glej: višje šole;
latinski jezikovnokulturni privilegiji 1, (5), 2, (6), 6, (9), 8, (11), 14, (18), 64, (59), 66, (59), 81, (76), 96, (97), 101, (103), 105, (106), 106 (107), 110 (111), 701;
latinski šolski jezik — glej: latinski privilegiji;
latinščina in slovenski knjiž. 24, (27), 47, (50), 73, (69), 82, (77), 204, 482, 509, 517, 526, 683;
latinščina v šolah 2, (6), 3, (7), 5, (9), 15, (19), 20, (23), 64, (59), 67, (63)—8, 592—3, 606;
„Lauda Sion" 230;
lavantinska škofija 6, (9), 14, (17), 98, (100), 511, 578, 580, 588, 684, 696, 704;
lavretanske litanije 103, (105);
legende — glej: hagiografija;
„Leh" 163, 632;
lekcionarji za kat. 1, (5), 5, 9, (13), 55, (90), 58, (93), 59, (94), 73—4, (69), 96, (98), 97, (99), 98, (100)—9, 100, (102), 103, (105), 104, (105), 108, (109), 110, (111), 119, (117), 120, (118), 122, (119), 124, (120), 125, (121), 135, (134), 148, 159, 169, 182, 189, 193, 197, 216, 230—2, 242, 247, 250, 257, 273—4, 278, 334, 341, 345, 348, 417, 455, 462, 463, 467, 493, 497, 542, 581, 585, 587, 647, 660, 666, 687—8, 696, 702—4;
lekcionar za prot. 74, (69), 74, (70);
lekcionar za šole 189, 463, 585, 587;
„Lenora" 410;
lepopisje (šolski tekst) 189, 659;
lesorezi 66;
letak v prerodni dobi 268;
letak (Zeitung) — glej: časopisje;
„Leti" 323;
licej 247, 258, 263, 266, 351, 353, 261, 378, 458, 460, 478, 507, 512, 514, 557, 563, 566, 570, 572, 579, 590—1, 594—6, 598, 600—5, 608, 613—6, 644, 661;
licejske biblioteke 183—4, 261, 266, 269, 307, 581, 608, 644—5, 699;
„Liefland" 163;
likovna umetnost 8, 13, 66, 85, 115, 117, 129, 699, 720;
Linhartov krožek 245, 262, 268;
linški časopis 520 — glej: Linzer theolog. Monatsschrift;
„Linzer theologische Monatsschrift" 520, 669;
lirično občutje 354;
listinski jezik 1, (5), 6, (10), 7, (11), 16, 68, (64);
litanije (molitev) 2, (6), 9, (13), 121, (119), 242;
litanije (parafraza) 667, 683;
„Litavci" 323;
litavščina 337;
literarna ambicija 84, 129, 401, 442, 445, 668;
literarna izobrazba 581;
literarna nesposobnost slovenščine 15, (18), 23, (26), 24, (27);
literarna romantika 479;
literarna teorija 402, 408;
literarna terminologija 239, 252, 276;
literarna tradicija 5, (9), 13, (17), 28, (32), 59, (94), 72, (68), 709;
literarna zgodovina 40, (44), 68, (64), 69, (65), 84, (79), 108, (109), 129, (124—6), 162—3, 228, 273, 283, 320, 323—4, 334, 337—8, 385—6, 391, 399, 406, 411, 415, 448, 451, 456, 468—9, 588—9, 593, 595, 605—8, 610, 637, 646—7, 718;
literarne reminiscence 441, 652, 662;
literarni epigram 436;
literarni jezik — glej: književni;
literarni okoliš 89, 130, 147, 160 — glej: kranjski okoliš (in ostali okoliši);

literarni ponos 52, (56), 93, (87), 134—5, (133), 163, 183, 187, 196, 210, 228—9, 241, 270—1, 321, 312;
literarni pouk 695;
literarno evropsko ozadje 24, (27), 30, (33), 54, 62, 112, 114 — dalje: evropski in drž. lit. okvir;
literarnoretorični pouk 604—6;
literatura 1, (5), 15, (18), 80, (76), 84, 126, (122), 129, 136, (136), 159, 163, 164, 615, 709 — glej: dramatska, posvetna pesem, pesniška proza;
liturgična slava 9, (13);
liturgični jezik pri kat. 1, (5), (8), 56, (91), 93, (87), 95, (97), 121, (119), (132), (133), 162, 270, 610, 701;
liturgični jezik pri prot. 23, (27), 26, (30), 28 (31), 34, (37), 70, (66)—1;
liturgično petje 2, (6), 57, (92), 124;
ljubezenska narodna poezija 81, 127, 169, 276, 312, 412;
ljubezenska pesem 215—6, 223, 227, 240, 299, 309—10, 412, 461, 482, 495, 538—9, 541—3, 610, 653, 711;
ljubljanska škofija 6—7, (10), 14, (17), 59, (94), 95, (97), 96, (98), 98, (100), 100, (101), 102, (103), 103, (104), 104, (104), 108, (109), 108, (111), 120, (118), 584, 585—6, 596, 599, 602, 605, 609, 696, 704;
ljubljanska tiskarna (ustan.) 65, (60), 106, (107);
ljudski pesmarji 278, 338 — glej tudi: šolmastrski;
ljudski spisi 668;
ljudski spisi — glej: praktično-poučni;
„ljudski ton" 271;
„ljudski učitelji" 447, 496;
ljudsko gledališče 678;
ljudskovzgojno pesništvo 667—8 — glej: didaktika;
„ljudstvo" 89, (84), 131, (127);
Loci communes 17, (20), 34, (38);
Lodomerijci 187;
logičnost 440;
logika 595 — glej: filozofija (prvi letnik);
„L' Osservatore Triestino" 518, 638, 697;
lovec (pristroj) 440;
Lublanske novice 295—8, 308, 315, 317, 319—20, 325—8, 356, 409, 416, 463, 708;
lutrovska pravovernost 37, (41), 72, (68), 73, (69);
„Lužic" 322;
Lužičani 13, (16), 91, (85), 111, (113), 143, 162, 183;
„lužiško" 320;
„Lužnica" 249;
„Lužniska" 249;
„Lyceum der Künste" 356;
Madjarski jezikovnokulturni privilegiji 8, (12), 14, (18);
Magdalone — glej: Magelona;
Magelona (junakinja srednjeveške povesti) 679;
„Majhina perpovedanja" — glej: čitanka;
makrokozmos 311;
„Mala pripovedanja" — glej: čitanka;
„Male pripovesti" 511, 657 — glej: čitanka;
mariborska tiskarna 463;
mariborske slovenske tekme 706;
mariborski krožek — glej: mariborski okoliš;
mariborski okoliš 147, 149, 150, 160, 812, 201, 253—6, 347—8, 350, 382, 463, 464—6, 493—4, 500—1, 510, 518, 540—2, 573—5, 578—80, 588, 686—9, 717;
„Marijin pasijon" 678, 684;
mašne knjige 9, (13);
mašne pesmi 124, 687—8;
mašni molitvenik 148, 158, 277, 455, 523, 702 — glej tudi: molitvenik;
matematična arhitektonika 313;
„Matice" češká" 554;
matrični jezik 68, (64);
matrike 113, (89);
meceni 30, (34), 34, (38), 35, (39), 38, (42), 42, (46), 93, (88), 135, (134), 163, 210, 217, 224, 232, 240, 257, 262, 268, 281, 285, 294, 374, 377, 382, 396—7, 399, 400, 406, 416, 488, 724;
Medicina (teksti) 248, 255, 272, 316, 716 — glej tudi: babištvo;
medicinsko-kirurgični študij 557, 590, 604, 615—6, — glej: kirurgično-medicinski;
meditacija ob tuji pesmi 215;
meditacije — glej: asketični spisi;
mehanična šola 590 — glej: obrtno šolstvo;
melodije 75, (71), 664—5, 689 — glej tudi: glasba;
menihi (označba) 582;
meniška smer 222—4, 240—4, 263, 274, 303, 318, 337—8, 558, — glej tudi: protijanzenistični krožek;
meniški krožek — glej: protijanzenistični;
mentorji 203, 266, 282, 290, 294, 299, 303—5, 308, 312—5, 347, 356, 367—8, 378, 411—2, 414, 432, 438, 442, 446, 449, 460, 465, 525, 538—9, 541, 547, 609, 646, 713;
mere — uteži (šolski tekst) 508—9, 526;
meroslovje 82—3, 89, 130, 163, 167, 186, 196, 215, 231, 265, 267, 271, 305—6, 311, 555, 593, 656, 661, 665, 675, 686, 705, 709, 711—2, 721;
mesečna imena 9, (13), 101, (103), 328;

mestne šole 76, (72), 77, (72), 78, (74), 115, 694, 696, 706;
meščanstvo 5, (9), 7, (11), 8, (11), 14, (18), 94, 204, 323, 353, 422, 475, 483, 698;
metafora 305, 315, 439, 441, 529;
metliški pesmar (1814) 570;
metodna knjiga 187—190, 707;
metonimija 305, 315, 439;
metrum — glej: meroslovje;
mikrokozmos 311;
„mila pesem" = elegija 333;
mildheimska pesmarica 665;
mineralogija 262, 284, 286—7, 309, 371, 372, 378, 404, 561, 698;
minoriti 5, (9);
mir (snov) 462, 536—7;
mirovno slavje (snov) 630, 643, 648;
misal 58, (93), 59, (94), 73, (69), 97, (99);
misijonarji 4;
misijoni 568;
misticizem 121, (119), 353;
mitološki pristroj 163, 210, 237, 271, 276, 301, 305, 309, 357—8, 437, 539, 594, 606, 685, 710, 712;
mladinska književnost 153, 457, 543, 668—9, 707;
mlinarji 683;
„množica" 131, (127);
Moldava 249;
molitveni obrazci za kat. 1, (5), 2, (6), 9, (13), 58, (93), 72, (68), 96, (98), 98, (100), 99, (100), 103, (104), 105, (105), 107, (108), 119, (117), 120, (118), 121, (119), 242, 666, 702;
molitvenik za kat. 9, (13), 97, (99), 99, (101), 100, (102), 103, (105), 120, (118), 146—8, 150, 158, 160, 207, 241—4, 247, 248—51, 257, 274, 277—8 337, 346—7, 455—6, 462—3, 493, 533, 542, 657, 668, 669, 687, 688, 702, 195 — glej še molitveni obrazci, molitvenik za otroke, vojake, šolo;
molitvenik za otroke 669;
molitvenik za prot. 17, (20), 31, (35), 52, (56), 54, (58), 64, (59), 70, (65), 71, (67), 72, (68), 78, (73), 80, (75), 84, (79), 113, (114), 118, (120), 253;
molitvenik za šolo 462;
molitvenik za vojake 337;
moralistična povest 215, 455, 649, 715;
moralistična pesem 215, 272, 456, 462;
„moralistični tednik" 385 — glej: Laibacher Wochenblatt;
Moravci 143, 163, 249, 322;
Moravljani 57, (92), 187;
„morski" (moravski) 182;
Moskovija 323;
Moskoviti 57, (92), 163;
„Moškovitar" 323—4, 723;
„moškovitarski" 182, 320, 723;
Moskovičani 37, (41);
„Možkoviti" 163, 723;
„Musenalmanach" 356;
muzeji 282, 366, 395, 493, 524, 554—5, 643 — glej tudi: Erberg, Zoiz;
muzikaličnost 313, 358;

„Nacija" 7, (11), 14, (17), 387, 534;
nacionalna zavest 671 — glej: prerod;
nacionalne vede 81—8, (76—9), 82, (77), 127, 717—20;
„nacionalni duh" 599;
nadštirivrstične kitice 313, 439, 465, 672, 705 — glej tudi: brambovske pesmi, duhovne pesmi, osmerovrstične, deseterovrstične itd.;
nagajivke 127 — glej: sramotilna pesem;
naglas 417—8, 425—9, 503, 533;
naglasno meroslovno načelo 311, 593, 705, 709, 712, 721 — glej tudi: meroslovje;
nagrobni napisi 25, (28), 58, (93), 80, (76), 84, 104, (106), 125, (121), 709;
nagrobni spomeniki 66, 80, (76), 84, 104, (106) — glej tudi: nagrobni napisi;
naloge v slovenšč. za srednjo šolo 545, 608, 617;
napisi 74, 80, (76), 84, 101, (103), 125, (121)—6, 280, 326—7, 339, 416, 457, 476, 630, 709;
Napoleonov katekizem 509;
naraščaj 17, (20), 45—6, (49), 64, 116, 176—7, 340, 343, 348, 377, 450, 453, 458, 464, 489, 494, 496, 590, 601, 603—4, 615, 617—29, 636, 661, 686, 708;
narava (snov) 300—1, 305, 307—9, 312, 354, 435, 437, 440, 461, 711—2;
naravoslovje (teksti in drugo) 266, 271, 296, 282—3, 291—2, 318, 344, 361, 368, 370—3, 393, 400—1, 407, 421, 429, 485, 697—8, 716;
narečja 4, 5, 13, (17), 51, (55), 83, (78)—4, 85—6, (79—80), 129, (127), 536, 546, 428, 447, 450, 481, 491, 496, 503, 516, 530, 544, 571, 670—1, 675, 677—9, 687—8, 717, 720;
naročniki 297, 409;
„narod" 14, (17), 89, (84), 131, (127), 182, 239, 721;
narodna borbenost 118;
narodna imena za slovenske sorodnike 722 — glej: etnografska terminologija;
narodna pesem 1, (5), 2, (6), 10—12, (14—6), 13, 59—60, (59—60), 81, (76), 84, 89, (84), 103, (104), 104, 127, (122), 129, 130, (125), 149, 164, 169, 176—7, 202, 210—1, 213, 217—8, 239—40, 266, 276, 290, 298—9, 304, 312, 316, 320, 349, 354—5, 358, 394, 400, 408, 411—2, 417, 432—4, 437, 439, 445, 450—2, 496—7, 538, 540, 543, 545, 556, 561, 565, 576,

581, 634, 638, 649, 652, 654—6, 663—4, 674, 683, 719—20, 140, 143;
narodna pesem in duhovščina 81, (76);
narodna pripovedka 215;
„narodni duh" 553;
narodni ponos Nemcev 553;
narodno blago 496, 532 — glej: narodna pesem, narodna pripovedka, narodopis;
narodno čustvo 15, (18);
narodno gospodarstvo (teksti) 248, 256, 272, 295, 492, 584, 597, 564 — glej tudi: kmetovanje, gospodarska politika;
narodnoobrambna gesla 12—3, (16), 90, (84), 93, (87), 134—5, (133), 159—63, 167, 181, 186, 258, 265, 269, 270, 325, 599, 723;
narodnoobtoževalna gesla 162, 268—9, 322, 723;
narodnopoveličevalni elementi 92, (86), 134, (132), 723;
narodnostna politika vlade 554—7, 559 — glej tudi: jezikovna politika;
narodnostna terminologija („Volk", „Nation" itd.) 89, 131, 193, 239 — glej „Volk", narod itd.;
narodnostni kriterij (90), 131;
narodopis 90—1, (84), 132—3, (129), 362—4, 384, 451—2, 497, 537—9, 544, 545, 553, 572, 577, 580, 634—6, 638, 689 — glej tudi: folklora;
„Nation" 14, (17), 89, (83), 131, (127), 193, 238, 715, 721;
„nation" (franc.) 349, 351;
natrpanost (stila) 305;
nazorni nauk 256, 529, 532;
nedeljska šola 557, 586, 589, 694;
nedisciplinirano st (stila) 347;
neknjižna produkcija — glej: narodna pesem;
nekrolog 280, 388—90, 455, 468;
neliterarnost slovenščine 15, (18), 29, (32), 67;
Nemci med Slovenci 90, (84), 132, 320, 322—3, 467, 504, 521, 570;
Nemci na Kr. — nevarni 162, 644, 723;
nemščina in slov. književniki 24, (27), 47, (50), 73, (69), 90, (84), 204;
nemščina v šoli v prerodni dobi 156, 206, 508—9, 593—4, 607—8, 706—8, 723 — glej: šolski jezik, nemščina v višjem šolstvu;
nemščina v višjem šolstvu 67, (63)—8, 69, (65), 78—80, (74—78), — glej: nemščina v šoli, šolski jezik;
„nemška cerkev" 28, (31), 46, (50), 53, (57), 67, (63), 69, (65), 94, 207—8, 379;
nemška literatura v srednji šoli 593, 594;
nemška produkcija 8, (12), 11, (15), 12, (16), 14, (18), 15, (19), 65, (60), 68, (64), 69, (65), 81, (76), 96, (97), 101, (103), 102, (104), 106, (107), 117—8, 174, 178, 217—8, 243, 275, 280, 318, 326, 334, 337, 373, 379, 384, 387, 415, 451, 468, 470, 492, 540, 569, 594, 617, 625, 629, 632—3, 635—6, 659, 662—3, 716, 718;
„nemška šola" 8, (11), 14, (18), 15, (19), 67, (63)—8, 77, (73), 78, (74), 115, 165, 166, 174—5, 198—200, 271, 507, 557, 585;
nemške igralske družbe 106, (107), 118, 639;
nemški jezikovnokulturni privilegiji 3, (7), 6, (10), 7 (11)—8, 14, (18), 23, (27), 64, (59), 66, (60), 67, (63), 69, 101, (103), 102, (104), 105, (106), 106, (107), 110, (111), 118, 125, 200, 204, 206, 258, 353, 478, 481, 505, 582—5, 592, 644, 701, 706—8, 723;
nemški komedijanti — glej: nemške igralske družbe;
nemški literarni vpliv v dobi preroda 153, 156—7, 170, 176—7, 188, 196, 204, 210—1, 213—7, 229—30, 239—40, 243—4, 247, 267—8, 271—2, 304, 311, 354—65, 385—8, 401—3, 406—7, 417, 433, 435, 437—8, 441, 443, 455—6, 460—3, 466—7, 478—9, 482, 495, 522—3, 537, 542, 547, 552—3, 593, 607—8, 625, 632—42, 652, 665—6, 668, 705, 710—2 — iščí tudi nemške avtorje v imen. kazalu;
nemški nacionalizem 387, 470;
nemški prevod iz slov. 217, 724;
nemško meroslovno načelo — glej: naglasno;
„nemšovavc" 609;
neobvezni šolski predmeti 624;
neokretnost (stila) 467;
neokusnost (stila) 465;
neologizmi 85, (79), 86, (80), 328—9, 346, 366, 419—20, 423—4, 427, 429—30, 503, 505, 533—4, 718;
neosebna poezija 412;
neslanosti (stila) 455;
neupoštevanje slovenščine v šoli 337, 723;
neurejenost (stila) 465;
nevoljništvo 483;
„Nimm an, o Herr, die Gaben" 251;
nizkost tona 305, 307, 313;
noč (snov) 196 (Vodnik-Klek);
„Nomenclatura" 49, (53), 77, (73), 79, (75), 83, (78);
normalka 194, 206, 435, 507—9, 558;
notranjeavstrijski Slovani 92, 133, (131);
notranji uradni jezik 517 — glej: uradni jezik;
novela 315, 633;
novi zakon za prot. 29, (33), 31, (35), 32, (35), 34, (38), 35, (39), 36, (39), 37, (41), 38, (42), 38, (43), 45, (49), 50, (54),

59, (96), 64, (59), 73, (69), 74, (70), 78, (73), 80, (75), 84, (79);
„Novine Serbske" 480;
novogrščina in preroditelji 482;
novokrščenci 72, (68);
novolatinski vpliv 705;
nravi 720 — glej: narodopis;
nravnopoučni verski spisi 344;
nravnovzgojna tendenca v pesmih 310, 665 — glej: didaktika;
numizmatika 431;

Občani (literarni) 436;
občevalni jezik 14, (18), 129, (126); — glej tudi: razgovorni;
občutje 358, 442;
običaji 720 — glej: narodopis;
običajne kitice 593 — glej: štirivrstne;
obredi protestantov 43, (47);
obrednik za katol. 108, (109), 119, (117), 122, 148, 154, 160, 179, 208, 241—2, 253, 454, 702, 704;
obrednik za prot.: glej: agenda in cerkvena naredba;
obrtna svoboda 584;
obrtno šolstvo — glej: rokodelsko šolstvo;
očenaš 2, (6), 4, (8), 5, 6, 9, (13), 57, (42), 72, (68), 82, (77), 98, (99), 121, (119);
očenaš (razlaga za prot.) 34, (37), 40, (43);
očenaši (zbirke) 411, 722;
očitna spoved 2, (6), 4, (8—9), 5, (9);
očitna spoved (parodija) 683;
oda 197—9, 215, 229, 240, 301, 304 (kuplet), 307, 312, 403, 438, 440, 528, 546, 562, 662, 671—2, 711;
odloki 518 — glej uradna publicistika;
odpadniki 541, 723;
odpustki 121, (119);
odrski jezik 714, 716, 720;
oficialna publicistika 279, 338, 456 — glej tudi: uradna;
oficialni napisi 630 — glej: uradna publicistika;
oglasi — glej: uradna publicistika;
oglejski obred 99, (100), 103, (105);
oglejski patriarhat 3, (6), 5, 6, (10), 9, (13), 14, (18), 60, (95), 61, (96), 103, (105), 104, (104);
ohlapnost (stila) 462;
okoliši 10, 14, (18), 37, (40), 48, (52), 89, 130, 720 — glej: beljaški, beneški, celjski, celovški, ilirski, kajkavski, koroški, kranjski, mariborski panonski, primorski, prekmurski, štajerski;
okrajne gosposke 557;
okrasni pridevnik 314, 441;
okrožja 144, 557 — glej: posamezna;
onostranstvo (snov) 712;
opereta 210, 241, 664, 713—4;
operni libretto — glej opereta;
opis (lit. vrsta) 593, 649;
opominjanje (liturg. tekst za prot.) 28, (32);
oporoka 110, (111), 126, (122);
optimizem 305;
„Orbis pictus" — glej Komenský;
ordinarijati — glej: škofije;
organičnost zveze med cerkv. repert. in potrebami 71, (67), 120, (118), 703;
organizem (v lit.) 311, 358;
orientalski Slovani 133;
ornitologija 647;
osamljeni književniki 264, 381, 456, 537, 569;
osebna pesniška konfesija 308, 318, 538;
osebne izpremembe 245, 255—8, 282, 340—1, 343—4, 374, 582 — glej tudi: krožki, smrtni datumi;
osemnajst sto sedemnajst 584;
osmerovrstna kitica 705;
osnovne šole — glej: kmečke;
„Osservatore Triestino" 638, 697 — glej: L'Osservatore;
ostaline 107, (108), 108, (109), 289—90, 295, 399—400, 408, 412, 414—6, 468—9, 656, 688, 718, 724;
„Ostrouskodeželnik" 253;
„Ostrousku" 253;
„Otročja biblija" 46, (49), 49, (53), 72, (68), 75, (71), 77, (72), 78, (73), 79, (74), 83, (78), 88, (82);
„Otročja tabla" 49, (53), 77, (72);
ovire za literarnost slovenščine v srednjem veku 2, (6), 3, (7), 5, (9), 7, (10), 15—16, (17—19);
ovire za napredovanje preroda 183, 202—4, 257, 350, 690, 724;
ovire za Trubarjevo nadaljevanje 28, (32), 35, (39);

Pange lingua 230, 251, 334;
panonska teorija 482;
panonski okoliš 4, (8);
panslavizem 566, 600, 629, 724;
panslovenska teorija 482;
parabole 239;
paralelizem 315;
parlament 319—20;
Parnas 539;
pasijon 182, 348, 458, 537;
pasijonske igre 118, 343, 642, 675—6, 678, 713;
pasijonske procesije 101, (103), 106, (107); 108, (109), 110, (111), 118, 126, (122), 523, 701;
pastirski listi 96, (98), 101, (103), 120, (118), 126, (122), 243, 379, 702;
pastoralna predavanja 185, 206, 209, 380, 461, 507, 510, 538, 597, 603, 615, 706;

patenti — glej: uradna publicistika;
patetičnost 305, 662;
„Patriotisches Tagblatt" 419, 464;
patriotizem 13, (17);
patriotizem (snov v poeziji) 655 — glej: tudi dinastični patriotizem;
pažnja na nemščino 272, 724;
„Peami" 91, (85), 723;
pečatniki 6, (10), 517;
pedagogika 495;
„Pegam" 252, 723;
„Pem" 252, 723;
„Pemci" 249, 322, 723;
„pemski" 320, 668;
periodična izdanja 709, 716 — glej: časopisje, koledar;
periodizacijske oznake 63, 115, 691—2;
personifikacija 305, 441, 528;
pesem 159, 239, 293 — glej: posredno pesništvo;
„pesem" (etimologija) 1, (5);
pesimistično gledanje na bodočnost naroda 672, 723;
pesmarica — glej: duhovna pesem;
pesmarica za šole 188, 200, 249—50, 256—7, 457, 462;
pesmarstvo 540, 569, 570 — glej: posvetno pesništvo;
„pesnik" (definicija) 303, 529;
pesniška proza 81, (76), 126, (122), 164, 189, 201, 248, 315—6, 443, 455—6, 593, 633, 636, 715;
pesniška teorija 709, 712 — glej: mentorji, poetika;
pesniški jezik 442, 663, 705, 711, 720;
pesniški zborniki 418, 434—6, 440, 443, 538—9, 653—7, 671—2, 688—9, 692, 712 — glej tudi almanahi;
pesništvo — glej: duhovna pesem, posvetno pesništvo;
pesništvo (snov v poeziji) 300—1, 303, 304, 309, 314, 358, 440 — glej „poezija poezije";
pet cerkvenih zapovedi 98, (99);
petelinji = francoski 524;
peterostopni jambski verz 647;
„peti" (etimologija) 1, (5);
petje 667—8, 686, 693, 710;
pevnost jezika, kitice 311, 522;
pietizem 121, (119), 160, 343, 451, 460, 539, 663, 703, 710;
„Pisanice" (1779—1782) 196—7, 210—2, 215—6, 240, 258, 298, 338, 402, 405;
pisaničarji 196, 210, 240, 258, 451;
pisatelji po izobrazbi, stanu, položaju, motivih 63, (62), 115, (116), 693—4;
pisava 1, (5);
pismo (lit. vrsta) 593;
pismo v sloven. 104, (106), 126, (122), 236—7, 339, 350, 382, 452, 466—8, 492, 493, 631, 709;
planšar (snov) 440;
plastičnost 528;
plateltaf — glej: abecednik;
plemstvo 3, (7), 6, (10), 7, (11), 82, (77), 93—4, (87—8), 578, 724;
ples 442;
plesar (snov) 436;
podcenjevanje materinščine 15, (18);
podoživljanje 305;
podpisi 80, (76), 662;
poetika 303, 306, 331, 337, 605—6, 706 — glej tudi: barok, klasicizem, racionalizem, romantika;
„poezija poezije" 358, 649, — glej: pesništvo (snov), posvetno pesništvo;
pogodbe 104, (106);
Pohlinov krožek 222, 244, 247, 268 — glej tudi: protijanzenistični;
„Pojlak" 163, 249, 723;
„Pokopjan" 528;
pokora (nauk) 455, 702 — glej tudi: rigorizem
pokrajinski patriotizem 13, (17), 395, 721;
pokristjanitev 1, (5), 2, (6);
Polabci 13, (16);
„Polc" 323, 438, 723;
polemika 71, (67), 72, (68)—3, 121, 244, 245, 278, 325 — glej tudi: kritika, spori;
politična poročila 295, 316;
politična romantika 479;
politične svoboščine 549, 550—1;
politične teorije 319—20;
politični nacionalizem 470—1, 547, 549;
politični prerod 205, 470;
politični teksti 274—5, 308, 316, 339 — glej tudi: politično pesništvo;
politično pesništvo 437, 655—6, 667 — glej tudi: „Ilirija oživljena", „Ilirija zveličana", politični teksti, prerodna manifestacija v verzih;
Poljaki 13, (16), 37, (40), 91, (85), 143, 187;
„Poljska" 249, 723;
poljedelstvo (teksti) 248, 255, 267, 516, 529, 708 — glej tudi: kmetovanje;
„poljski" 182, 320, 723;
poljsko gledališče 715;
poljščina in sloven. knjiž 86, 87, (87) — glej tudi: biblioteke;
poljudnopoučni spisi 331 — glej: praktičnopoučni repertorij;
poljudnostrokovni spisi 573 — glej: praktičnopoučni repertorij;
polnoč (snov) 542;
pomlad (snov) 460, 542, 649, 669, 712;
„Pomorjan" 323;
„pomorsko" (jez.) 320;
ponavljalne šole 557;
popularno prosvetljenstvo 154, 724;
portreti 334, 367—8, 374, 415, 434, 482, 494—5, 646;

poskočnice 298—9, 311—2, 439, 443, 444, 462, 529, 649, 653, 711—2, 720;
poslanice 110, (111), 127, (122);
poslovni jezik 8, 14, (18), 15, (18), 68, (64), 125 (121)—6;
postila za kat. 52, (56);
postila za prot. 17, (20), 28, (32), 34, (37), 34, (38), 40, (43), 41, (45), 46, (49), 47, (50), 49, (53), 52, (56), 53, (58), 71, (67), 75, (71), 88, (82), 113, (114), 114, (113), 677;
postni evangeliji 119, (117), 169, 236, 342, 660, 702;
posvetila 69, 80, 126, 192—3, 345, 535 — glej tudi: predgovori;
posvetno pesništvo (13), 42, (46), 80, (75), 81, (76), 105, (106), 127, (122), 163, 175, 186, 196—9, 202—3, 210—2, 215, 220, 222—3, 227, 229, 233, 250, 262, 266—8, 271—2, 287, 291, 295—315, 333, 337, 342, 347, 350, 409—10, 416, 417, 432—43, 451, 453, 455—6, 459, 461, 462, 465—7, 484, 525—9, 532—3, 536, 537—40, 542, 546, 569, 570, 572—3, 581, 626, 630, 636, 643, 646, 648—56, 657—68, 671—2, 682—3, 685—9, 692, 708—13, 719, 721;
potovanja v službi preroda 111, (112), 391, 399, 422, 429—30, 446, 460, 481, 498—503, 515, 526, 563, 565—6, 571, 577—9, 724, 382, 446;
povest 594, 649, 679, 686;
povestice v šol. čit. in abecednikih 456—7, 529, 715;
poziv k pesnikovanju 163, 186, 215;
poziv k zbiranju narodnih pesmi 638, 663—4;
praktično prosvetljenstvo 206 — glej: prosvetljenstvo;
praktičnopoučni repertorij 80, (75), 125, (121), 164, 179, 197, 202, 234, 246, 316, 331, 404, 502—3, 573, 643, 708, 716, 718;
pratika — glej: koledar;
pravilnost jezika 669;
pravljica 712;
pravljica = basen 433;
pravni spisi 80, 179 — glej tudi: gorska pravda;
pravni študij 496, 513, 555;
pravopis 12, (16), 13, (17), 15, (18), 25, (28), 27, (30—1), 45, (49), 46, (50), 47, (51), 49, (53), 51, (55), 52, (36), 59, (94), 86—8, (81—3), 95, (97), 98, (100), 101, (103), 108, (109), 111, (113), 130, (126), 161, 167, 169, 179, 182, 185—7, 190—6, 199, 212, 216, 229, 232, 235, 238, 240—2, 244, 255, 263, 267, 274, 323, 332—3, 336, 344—6, 397, 414—8, 424, 426—8, 438, 447—8, 464, 468, 496, 503, 527, 530, 532, 534—5, 541, 546, 548, 577, 579, 646, 670, 687, 721;
pravopisna navodila (šolski tekst) 189, 507, 707;
pravoslavje 483;
praznoverje 669, 681;
precenjevanje tujstva 174, 723;
„Pred stolom tvoje milosti" 230, 247, 278;
„Pred tabo na kolenih" 230, 247, 278, 321;
predgovori 34, (38), 40, (44), 43, (46), 44, (47), 53, (58), 54, (58), 68—9, (64), 80 (76)—1, 84, (79), 93, (88), 126, (122), 162, 181—2, 186, 235, 238, 244, 253, 269, 270, 294, 414—5, 435, 437, 452, 465, 530, 657;
predikanti 64, 65, 71, (67) — glej tudi posamezna imena;
pregledi slovanstva — glej: etnografska terminologija;
pregovori 53, (57), 176, 196, 202, 239, 289, 412, 489, 532, 669, 720;
prekmurski krožek — glej prekmurski okoliš;
prekmurski okoliš 8, 14, (18), 32, (36), 89, 113, (114), 120, 125, (121), 150—1, 182—3, 201, 205, 207, 256—7, 348, 350, 422, 449, 467, 503, 580, 689, 720;
„Preljubi sveti Urban" 540;
prepesnitev 266, 280;
preporoditelj — glej: preroditelj;
prerod (definicija) 140—1, 151—6, 515, 626 (vznik), 691, 693, 701—2, 724;
preroditelj (nasprotje repertorijskemu množitelju) — glej: prerod;
preroditelji med profesorji 707—8;
prerodna doslednost 626;
prerodna imena 653;
prerodna manifestacija 11—3, (15—6), 89—93, (83—7), 130—5, (127—134), 143, 162—3, 174—5, 181—3, 187, 193—6, 198, 211, 215—6, 228—9, 233—4, 238—9, 241, 246, 253, 268—70, 272, 276, 320—8, 348, 350, 415, 436—7, 445, 448—52, 496, 527—31, 537, 541, 545, 548, 556, 596—9, 617, 634—5, 658, 667, 671—2, 692, 712, 714, 721—4;
prerodna manifestacija v verzih 436, 527—8, 536—9, 541;
prerodna sredstva 448, 724;
prerodne kali 89 — glej: prerodna manifestacija;
prerodni dvomi 581;
prerodni izgovori 268—9, 723;
prerodni odpor 155, 157, 158;
prerodni pozivi 163, 168, 187, 215, 443;
prerodni vzniki 626;
prerodno malodušje 267, 314;
prevajanje iz grščine za višje šole 468;
prevajanje iz latinščine namesto nemščine 449, 724;
prevajanje sproti 4, 5, 9, (13), 15, (19), 58, (93), 61, 97, (99), 120, (118);

prevodi iz slovenščine 34, (37), 34, (38), 35, (38), 37, (41), 41, (45), 43, (46), 44, (48), 210, 217, 654, 719, 724;
prevodi v prer. dobi v slov. 159, 215, 229, 234, 236, 239, 267, 272, 300, 302, 320, 365, 379, 434, 437—8, 443—4, 451—2, 455, 465—6, 468, 529—30, 537—8, 540, 542, 649, 651, 657, 659, 668—9, 707, 713—4;
„preža" = komedija 239;
približevanje slovenščine sorodnim jezikom 175, 724;
pridiga za kat. 1, (5), 2, (6), 5, (9), 6, 9, (13), 55, (90), 58, (93), 59, (94), 75, 95, (97), 97, (99), 98, (100), 99, (101), 100, (101), 101, (102), 103, (104), 107, (108), 108, (109), 109, (110), 110, (111), 119, (117), 120, (118), 122 (120)—3, 124, 129—30, 178, 181, 199, 228—9, 248, 273, 286, 328, 337, 341, 447, 535, 568, 598, 660, 666, 702, 704;
pridiga za prot. 28, (31), 40, (43), 49, (53), 70, (66), 75, (71), 79, (75), 114, (114);
prigodnica 196, 198, 210, 215, 240, 686;
priimki (pisava) 15, (18), 80, (76), 326, 340, 350, 546, 629, 631, 708;
prijateljstvo (snov) 495, 712;
Primčev krožek 494—504, 541—4, 574;
primerjalna slovnica 547;
primerjave (lit. vrsta) 595;
primitivnost 462;
„Primorci" 528, 598;
„primorske strani" 327;
primorski krožek — glej: primorski okoliš;
primorski okoliš 8, 10, 18, (21), 19, (22), 58, (93), 98, (100), 150, 152, 179, 197, 201, 209, 249—50, 341—2, 350, 381, 457—8, 471, 490, 557, 570, 577, 580, 587, 598, 664—7;
pripovedna proza — glej: pesniška proza;
pripovedovanje (lit. vrsta) 595;
pripovest = pregovor 239 — glej: pregovori;
priseżni obrazci 9, (13), 15, (18), 80, (76), 96, (98), 104, (106), 126, (122), 518, 570, 630, 709;
pritožbe do škofa (tekst) 339;
privatni učenci slovenščine 389, 446, 514, 543;
privilegiji Aleksandra Vel. 92, (87), 134, (132);
procesije 6, 55, 96, (98), 124, 126, (122);
„profesor slovanske filologije" 603;
„profesor slovanskega jezika in literature" 603;
profesorji 379, 508, 591—2, 614—8, 683, 684—6, 696;
proklamacije 339 — glej: uradna publicistika;
prolog v pasijonski igri 675;
„Prometheus" 362—3;
„prosvetljenost" 599;
prosvetljenski nacionalizem 471;
prosevtljenski slog 287, 308, 331, 556;
prosvetljenstvo 141, 153, 202, 221, 262, 271, 304, 305, 307, 318, 360, 362, 440, 665, 668, 691—2, 710;
prosvetni referent 378, 458, 480, 492, 494, 497, 501, 512, 558, 560, 565, 570;
prošnja rojaka, ne pozabiti „Slavencev" 198;
protestantika v bibl.: 94, 136, 397—8, 405—8, 448, 451, 458, 486, 496;
protestantizem 17—54, (20—58), 55, (90), 57, (92), 59, (94), 61, (96), 113—4, (114—5), 118, 121—2, (118), 124, (121), 207, 234, 237, 253, 257, 271, 318—9, 358, 393, 398, 483, 489, 509, 647—8, 677, 702;
protestantizem na Koroškem po zmagi protireformacije 113, (114), 253, 677;
protestantizem v Prekmurju 89, 113—4, (114), 120, 125, 150—1, 182—3, 201, 205, 207, 257 — glej tudi: prekmurski okoliš;
protestantska organizacija 33, (37), 37, (41), 40, (44), 42, (45), 48, (52), 67, (63), 71, (67);
protestantska prilagoditev miselnosti v ljudskem jeziku v službi cerkve 16, 17, (20), 23—25, (26—7), 26—8, (30), 32, (36), 41, (45), 54, 61, 69, (65), 73, (69);
protestantska veroizpoved — glej: dogmatika;
protestantska vnema 61, (96);
protestantski cerkveni repertorij 17, (20), 27, (30), 28, (31), 31, (35), 33—4, (37—8), 40, (43), 40, (44), 43, (47), 45, (49), 46, (50), 47, (51), 59, (94), 69, (65), 71—75, (67—71), 113—4, (114—5), 120, (118), 702;
protestantski izseljenci 54, (89), 113;
protestantski krožki 18, (21), 19, (22), 20, (23), 26, (29), 31, (35), 34, (37), 45, (49), 46, (49), 47, (50), 53, (57) — glej tudi: Ungnadov biblijski zavod;
protiduhovniška miselnost v prerodni dobi (snov) 681;
protigospoščinska miselnost v prerodni dobi (snov) 681;
protijanzenistični kranjski repertorij 158—9, 168—9, 174, 237, 243, 247—9, 274, 271—8, 302, 317, 337—8, 380—1, 455, 468, 535—6, 568, 660;
protijanzenistični krožek 263—4, 280, 283, 337—8, 380—1, 455, 481, 490, 535, 567—8, 660;
protinapoleonovska miselnost — glej: frankofobstvo;
protinemška borbenost 162, 174, 322, 541;
protireformacija 17, (20), 19, (21), 20, (23), 21, (24), 22, (25), 25—6, (29), 32,

(36), 44, (48), 54, (88), 60, (95), 113, (114), 115, 121, (119);
provenienčne izjave o piscih in čitateljih 90, (84), 132, (126), 721;
proza ali verz — glej: verz ali proza;
prozni jezik 316—31, 532—5, 611, 658 — glej tudi: reforma proze;
prozodija — glej meroslovje;
Prusi 163;
psalmi 468 (Davidovi) — glej tudi: spokorni psalmi in psalter;
psalter za prot. 9, (13), 40, (43), 41, (45), 44, (48), 45, (49), 64, (59), 78, (73);
psevdoklasicizem 471 — glej: klasicizem;
ptičeslovna terminologija 422;
ptujske tiskarne (1792—5) 347;
puhlost (stila) 455;
„puk" 90, (84);
purizem 30, (34), 85, (80), 110, (111), 196, 253, 271, 274, 323, 325—8, 331, 456, 534, 658, 667 — glej tudi: germanizmi, jezikovno čiščenje;
„Raci ali Razcijani" 249;
racionalistična filologija 270, 318, 324, 418, 419, 431, 459, 468, 613, 717;
racionalistični tip 356;
racionalizem 85, 283, 299, 305, 313, 354, 423, 436, 440, 450, 457, 468, 494, 528, 552, 565, 567, 613, 652—3, 665, 669, 680, 691—2, 696, 705, 715, 717;
računice 77, (72), 189, 200, 236—7, 272, 294, 457, 462, 509, 526, 694, 707;
„Raizen" 187;
„rajmi" = pesmi 677;
„Rascijani" 57, (92);
rastlinska imena — glej: botanika;
Ravnikarjev krožek 566—7;
razgovorni jezik 315, 578, 629, 643, 715
razglasi — glej: uradna publicistika; — glej tudi: občevalni;
raznarodovanje inteligence 15, (18), 322, 449, 723;
razposajenosti (snov) 455;
razpravljalni jezik 346 — glej: uradni jezik;
reakcionarstvo 479, 547;
realistična narava 280;
realizem 85, 423, 714, 717;
recept (parodija) 683;
recepti (teksti) 686;
„Red zveličanstva" 114, (114);
redemptoristi 554;
reforma proze 315, 328—35 — glej tudi: prozni jezik;
reformna stremljenja med katoliki 121, 703 — glej: janzenizem;
reformna stremljenja med protest. 72 — glej tudi: lutrovstvo, cvinglijanstvo;
„regeneracije" = jezikovni prerod 468, 547, 567, 583, 691, 717;
rekatolizacijske komisije 54, (88), 95, (97), 96, (98), 119, 121, (119);
renesanca 24, (27), 66, 85, 117, 626 (literatura);
repertorij — glej: janzenistični, katoliški, protestantski, protijanzenistični, praktičnopoučni, šolski;
repertorijski množitelji 202, 250, 254—5, 257, 263—4, 277, 280, 283, 338, 341, 343—4, 348, 379, 380—1, 395, 416, 455, 462—4, 489, 492—3, 536, 569, 574, 693, 701, 723;
resnobni ton 462;
restavracijska doba 547, 550, 583, 590;
retorično vprašanje 528;
retorika (predmet) 477, 508, 523, 706, 708, 157;
„Reussen" 163;
revolucionarne simpatije — glej: francoska revolucija;
Rezijani 449;
ribja imena 291, 422;
rigorizem 121 (119), 423, 552, 610 — glej: janzenizem;
rima — glej: stik;
rimska cerkev — glej: katoliški ideološki odnos — — —
rimski cerkveni zbor 1725: 109, (111);
rimski napisi 417;
rimski obred 99, (100), 103, (105), 104, (106);
rimski tiski 147;
risarska šola 558;
ritmično-metrična oblika 311 — glej: meroslovje, kitica, verz;
robatost 675;
rokodelsko izrazje 421;
rokodelsko šolstvo 487, 510, 557, 562, 584, 589—90, 597;
rokoko 117, 699—700, 720;
roman 315, 356, 362—3, 595—4, 633, 677, 715;
romanca 662;
romanje 6, 19, (23), 20, (24), 110, (111), 669;
romanske oblike 663, 712, 721;
romanski slog 6;
romansko meroslovno načelo 311, 313, 721;
„romantičen" 355, 642;
romantična filologija 540;
romantična šola 355;
romantični tip 356;
„Romantik" 355;
romantika 351, 354—62, 365—6, 385, 408, 432, 450, 460—1, 470—1, 478—9, 482—3, 495, 521, 541, 546—7, 551—4, 556, 581, 593, 625, 665, 667, 711—2, 719—20;
„Romantiker" 355;
„romantisch" 355 — glej „historisch-romantisch";

Univerzitetna knjižnica Ljubljana

romarski teksti 110, (111), 119, (117), 120, (118), 148, 158, 169, 568, 594, 702—3;
romunščina 482;
rožni venec 9, (13);
rudninsko izrazoslovje 290, 716;
rudninstvo 282;
Rusi 13, (16), 37, (40), 57, (92), 91, (85), 143, 152, 163, 187, 195, 214, 216, 228, 240, 269, 324, 326, 350, 483, 493, 504, 530, 722—4;
„Rusijanec" 252, 722;
„Rusianski" 253;
„Rusijansku" 249;
„Rusjak" 252, 722;
ruska akademija 413, 483;
„ruski" 253, 722;
rusko gledališče 715;
„Rußniaken" 187;
ruščina in sloven. knjiž. 86, (87);
ruška gimnazija 110, (111);
ruške predstave 126, (122);
„rutenski" 253;

„Sacris solemnis" 230, 247;
sadjarstvo (teksti) 460, 538, 540, 666, 668—9, 708;
„Sammlung nützlicher Unterrichte" 183;
samostani 2, (6), 4, 5—6, (9), 14, (18), 15, (19), 18, (21), 58, (94), 208, 468, 476 — glej tudi: avguštinci (in druge redove posebič);
sapfična kitica 198, 215, 711;
satira 42, (46), 50, (54), 58, 73, (68), 81, (76), 126, (122), 436, 455 (Knobel, Nove pesmi), 537, 593, 667, 668, 672, 683, 714; — glej tudi: basen, epigram, prerodna manifestacija;
„Sava" (koren za „Slavus") (134);
Savica 301;
„Sclav" 91, (85), 132, (130);
„Sclave" 12, (16), 133, (130), 204, 269, 322, 723;
„Sclaven oder Wenden" 133, (130);
„Sclavini" 133, (130);
„Sclavoni" 133, (130);
„Sclavonia" 11, (15), 249;
„sclavonicus" 11, (15), 134, (132);
„Sclavonier" 133, (130), 163, 187;
„Sclavonisch" 12, (16), 133, (130);
„sclavonisch oder krainerisch" 134, (132);
„Sclavonisch oder Wendisch" 133, (130), 133, (131);
„Sclavus" 11, (15), 91, (85), 132, (130), 133, (130);
sekovska škofija 6, (9), 14, (18), 98, (100), 511, 588, 704;
semenišča 96, (98), 116—7, 145—6, 208—9, 282, 336, 380, 459, 467, 564, 566;
semeniška biblioteka 117, 183—4, 699;
sentimentalna = idealistična poezija 351;
sentimentalnost 354—5, 437, 461, 712;
septuaginta 73, (69);
„Serbli" 132, (130);
„Serbljani" 530, 652;
„Serplarji" 249;
„Serpsku" 249, 722;
„Servi" 132; (130);
servitje 95, (97), 97, (99), 103, (104);
Severija 323;
„Seversko" 320;
sežiganje protest. knjig 54, (88), 60, (96), 102, 113;
shicoidnost 495;
simbolične knjige 17, (20);
simetrija 313 — glej: matematična arhitektonika;
simpatizerji preroda 492, 497, 536, 567, 574—5, 579, 606, 693;
sinode 2, (6), 96, (98), 98, (100), 99, (101);
sintaktični germanizmi 329—31, 420, 533—4;
Skiti 163, 276;
„Sklavonien" 187;
skupnostna ljudska zavest 24, (27), 27, (30), (62), 89—90, (84);
„Slav" 91, (85), 132, (130), 252;
„slava" 91, (85), 93, (87), (132), 200, 268, 325;
„Slavani" 133, (130);
„Slave" 133, (130), 143;
„Slavenec" 162—3, 174, 198, 200, 238, 249, 252, 276, 383, 448, 722;
slavenosrbski 669;
„slavenski" 174, 199, 212—3, 229, 234, 246, 248, 337—8, 687, 722;
„Slavi" 91, (85);
„slavicus" 91, (85), 100, (102), 133, (130), 134, (132), 229;
slavika v bibliotekah 94, (88), 135, (135), 184, 213, 217, 224—7, 231—3, 237, 245—6, 265, 287—94, 334, 389, 393, 396—408, 486, 488, 492, 524, 645, 720;
„Slavin" 252;
„Slavin" (časopis) 365, 545;
„Slavini" 133, (130);
„slavisch" 91, (85), 180, 193 (Nation), 228, 246, 252, 269, 424, 464;
„slavisch oder krainerisch" 193, 722;
„slavist" 377, 382, 447, 453, 462, 467, 470, 490, 498, 523, 572—5, 683—5, 693;
slavistični osebni stiki 155, 166—7, 216, 245—6, 264, 286—8, 388—95, 413, 415, 577—80, 724;
slavistika 142, 149, 153, 168, 185, 212, 214—5, 224, 246, 261, 264—6, 269, 289, 292, 294, 323, 325, 342, 350, 366, 374, 382—3, 389—92, 394, 410, 413—4, 420, 427, 449, 481, 485, 502—3, 539, 570, 575, 578—80, 724;
slavofili 240, 479, 548;
slavofobi 269—70, 478, 521;
„Slavoni" 133, (130);

„Slavo-carniolicus" 232, 722;
Slavonci 143, 182, 323, 613, 652, 722;
„slavonicus" 91, (85), 92, (86), 134, (132);
„Slavonicus Carniolanus" 134, (132);
„Slavonier" 133, (130);
„slavonisch oder illyrisch" 596, 722;
„slavonsko" (jez.) 320, 722;
„Slavus" 132, (130), 133, (130), 134, (132);
„slavus" (adj.) 12, (16);
„slavus et carniolicus" 134, (132);
slog 287, 303, 305—6, 310, 314, 331, 333, 355, 364, 604—6 — glej tudi: umetnostni slog;
Slovaki 91, (85), 143, 322, 652;
„Slovan" 134, (132), 225, 503, 546, 722;
„Slovan ali Slovenec" 543;
Slovani ob Muri 13, (16);
Slovani ob Vagu 13, (16);
Slovani v Aziji in Afriki 91, (85);
Slovani v preteklosti 92, (87), 133;
„Slovanka" (časopis) 645, 689;
slovanska akademija na Dunaju 483;
slovanska liturgija 4, (8), 270 — glej liturgični jezik;
slovanske izposojenke 86, (81), 130, 238, 251—2, 324, 423—4, 426, 430, 503, 531, 718, 720;
slovanski Olimp 163, 186, 210, 667, 710, 724;
slovansko sorodstvo 13, (16), 90, (84), 132, 142—3, 162, 175, 181—3, 186—7, 195, 215—6, 228, 240, 248, 264, 268—70, 273—4, 294, 320, 322—3, 326, 364, 445, 513, 722;
slovar 5, 46—7, (50), 49, (53), 53, (57), 74, (70), 77, (73), 79, (78), 81, (76), 83, 84, (78—9), 97—8, (99—100), 107, (108), 108, (109), 109, (110), 111, (112), 128, (123—4), 130, 142, 159, 161—3, 167, 178, 196—7, 222, 226—7, 235—9, 241, 243—4, 246, 248, 250—2, 257, 265—7, 269—71, 273, 275—7, 287, 290—4, 313, 317—8, 324—5, 327—31, 336, 344—6, 366, 388, 389—90, 396—7, 405, 407, 410, 413—26, 429—32, 449, 453, 464—5, 467—8, 491, 496—8, 503, 520, 525—7, 531—36, 538, 540—5, 556, 572, 577, 581—2, 590, 609, 610, 646, 648, 657, 698, 708, 715—8, 724;
slovarček za šolo 49, (53), 52, (56), 79, (75);
„Sloven" 14, (17), 92, (85), 93, (87), 182, 183;
„Slovenci inu Kranjci" 134, (132);
„slovenčavc" 667, 693;
„Slovenec" 3, (7), 14, (17), 25, (28), 70, (66), 87, (81), 90, (84), 91, (85), 92, (86), 93, (87), 131, (130), 133, (131), 134, (132), 143, 169, 193, 199—200, 238, 252, 269, 318, 325, 327, 339, 345, 436—7, 449, 466—7, 537, 539, 543, 652, 722;
„Slovenec" = nekranjski Slovenec 134, (132), 269, 321—2, 324, 328 (manji), 445, 449, 466 (= Štajerec), 722;
„Slovenec" = Slovan 14, (17), 321—2, 528, 658, 722;
„Slovenija" 503, 528, 546, 650, 652, 667, 722;
slovenika v bibliotekah — glej: protestantika, slavika;
slovenistika v tujih listih — glej: časopisno gostovanje;
slovenizacija šol 162, 175, 608, 651, 706, 707—8, 724 — glej: „slovenska šola", šolstvo;
„slovenji" 252, 668, 679, 722;
„Slovenka" 252, 541, 722;
slovenofili 519 do 20 — glej: slavofili;
slovenofobstvo 12, (16), 15, (18), 90, (84), 162, 186, 269, 270, 325, 504, 596, 599;
„sloveno-ilirski" 474;
slovenska celokupnost 70, (66), 85, (80), 89, 91, (86), 134, (132), 205, 208, 228, 253—4, 269—70, 322, 324, 327—8, 422, 448—9, 481, 515, 544—6, 573, 721;
„slovenska cerkev" 28, (31), 44, (48), 45, (49), 46, (49), 46—7, (50), 53, (57), 54, 69, (65), 70, (66), 71, (67), 74, (70), 75, (70), 75, (71), 83, (78), 84, 90, (84), 92, (86), 93, (87), 94;
„slovenska šola" 76 (71)—80 (75), 124, 200—1, 249, 507, 586;
slovenske zamude 1—13, (3—17), 16, (19), 67;
„slovenski" 90, (84), 91, (85), 92, (86), 133, (130), 134, (132), 182, 234, 246, 249, 252, 269, 327, 344—5, 527, 603, 722;
„slovenski" = slovanski 87, (82), 286, 320—2, 531 („vse slovensko"), 658, 722;
„slovenski ali bezjački" 83, (78);
„slovenski ali kranjski" 134, (132);
„slovenski inu krajnski" 134, (132);
„slovenski kranjski" 70, (66), 133, (131), 134, (132);
„Slovensko" = slovanski jezik 320;
„Slovensko" (dež.) 143, 269, 528 (= Ilirsko);
„slovensko društvo" 1803: 464—5, 470, 493;
„slovensko društvo" 1810 v Gr. 496—9, 501, 503, 512, 541, 542, 543;
„slovenšar" 693;
„slovenščina" 92, (86), 531;
„slovinski ali kranjski" 134, (132);
slovnica 52, (56), 68, (64), 69, (65), 74, 70), 78, (73), 81—3, (76—8), 88, (82), 91, (85), 97, (99), 108, (109), 111, (113), 127—8, (123—4), 148, 159—163, 167—8, 171, 182, 185—7, 195—6, 198, 200, 205, 212, 215—6, 220, 222, 224, 226—8, 236, 237—8, 241, 244—5, 250—1, 254, 266, 269—70, 273, 276—7, 279, 287, 317, 324, 333, 336—7, 342, 344—6, 389, 391, 393, 404—5, 407—8, 410—1, 413—5, 417, 425—9, 431—2, 437—8, 446—50, 459,

460, 464, 467, 489, 491, 498, 503, 512, 514—6, 522, 530—1, 533, 536, 543—4, 546, 555—6, 570, 581, 611, 613, 646, 670, 697—8, 709, 717—8, 724;
slovnice tujih jezikov — glej: francoska, ital.;
slovnična navodila (šolski tekst) 189, 200, 507, 509, 526, 530, 542;
slovniška terminologija 717;
slovniški pouk slovenščine 337, 530—1, 651, 724;
„slovo" (etim.: „Slovan") (132);
„Slowaken" 187;
„Slowene" 503, 546, 722;
„Slowenisch" 526—7, 638, 722;
„Slowenisch oder Windisch" 542;
„Slowenz" — „slowenzisch" 445, 722;
smrtni datumi 46, (49), 52—3, (57), 62, (96), 105, (107), 112, (113), 184—5, 258, 280, 350, 414, 455, 460, 470, 546, 690;
socialne razmere na Kor. 680;
socialni prerod 314, 504, 583—4, 724;
socialnost 632—3;
„societas slovenica" — glej: „slovensko društvo" 1803, 1810;
sociološki vidik 676;
sodni jezik 7, (11), 14, (18), 68, (64);
solnograška škofija 3, (6), 5, 9, (13), 14, (17), 704;
sonce (snov) 440;
sonet 358, 547, 636—7, 662—3, 712, 721;
„Sonntagsblatt" 362;
sosedni nauk 529 (tekst);
splošna spoved — glej: očitna sp.;
splošnopoučni spisi 542 do 43 — glej: praktičnopoučni;
spokorni psalmi 242, 454, 702;
spolnik 321, 326, 330, 345, 438, 448, 534 — glej tudi: germanizacija;
spori med preroditelji 140, 203—4, 220, 221—2, 228, 240, 243—4, 278, 323—4, 334—6, 378, 391—2, 414, 445—6, 488, 496, 498, 501—2, 514, 515—6, 524, 533, 576, 579, 582—3;
spori med protestanti 32, (35), 41, (45), 43, (47), 72, 121;
sposobnost slovenščine za pesnikovanje 270, 548;
sposobnost slovenščine za pisanje in tiskanje 29, (32);
sposobnost sloven. za slovn. pravilnost 162;
spovedna navodila 119, (117), 702;
spovedne molitve 107, (108);
sram zaradi jezika 15, (18), 162, 195, 723;
sramotilne pesmi kat. 58, 81, (76), 126, (122), — glej tudi: satira;
sramotilne pesmi prot. 42, (46), 50, (54), 58, 73, (68), 81, (76) — glej tudi satira;
„Srbci" 323, 722;
Srbi 13, (16), 57, (92), 91, (85), 133, (130), 570, 572, 689;
srbska protest. književnost (v cirilici) 35, (39), 39, (42), 40, (43), 42, (46), 43, (46);
„Srbski" 531, 722;
srbski metropolit v Celovcu 570, 572;
„središče" v pesn. teoriji 358;
srednje šole 507 — glej: višje šolstvo;
Sremci 613;
„Stabat mater" 212, 229, 230, 247, 251, 256, 334, 665;
Stadelmannov krožek 385—6;
stance (kitica) 301;
stanovi — glej: deželni stanovi,
stanovska pesem 347, 436—7;
stanovska šola protestantov 45, (49), 47, (50), 64, (59), 66, (60), 67 (63)—8, 77, (73), 78—80, (74—80);
stanovske biblioteke 65, (61), 94, (88), 113, (89), 117;
starost naroda 162;
starožitnosti 634;
stavbarstvo 6, 66, 85, 117;
stavljenje koz (tekst) 316;
stik 10, (14), 41, (44), 89, (83), 130, (126), 305, 313, 337, 437, 661, 663, 705, 712, 721;
stiki s Slovani 11 (15)—12, (16), 86, (81), 90, (84), 195 — glej tudi: slavistični osebni stiki;
stil — glej: slog, umetnostni slog;
stiški menihi (snov) 452;
stoicizem 284, 481, 483;
„stolica slovanske filologije" 603 — glej: stolica za sloven. v Lj.;
„stolica slovenskega jezika" 603 — glej: stolica za sloven. v Lj.;
stolica za češčino 154—5, 166—7, 206, 258, 265, 366, 555, 600, 608;
stolica za ilirščino 505, 510;
stolica za ital. v Gradcu 595, 598;
stolica za ital. v Lj. 594—5, 608—9;
stolica za kmetijstvo 592, 597—8, 601, 602, 625;
stolica za pedagogiko 695—6;
stolica za sloven. 449, 724;
stolica za sloven. v Gr. 498; 501—4, 512—7, 520, 542—3, 573, 595;
stolica za sloven. v Lj. 378, 449, 526, 563, 566, 595—603, 608—615, 628—9, 650, 652, 656, 707;
stopice 82, (77), 83, (79);
strelsko društvo 368, 476, 643—4, 698;
strogost 462;
strokovno-poučni repertorij — glej: praktično-poučni;
studenec (snov) 542;
„Styro-Vindus" 180;
subskribcije 269, 507, 535;
„südliche Slaven Österreichs" 246;
sveta alianca 549;
„Svetii" 57, (92);

svetoletni jubilejni spisi 277, 702;
svetovni nazor 203, 219, 222, 233, 625;
svobodoumje 63, (59), 245, 259, 271, 280, 283, 319, 349, 353, 388, 487, 495, 527, 567, 575, 606, 617 — glej tudi deizem, frajgajstovstvo;
„svovenji" 679 = slovenji;

Šaljivi teksti 248;
šegavi ton 308;
„Širminsku vajvodstvu" 249;
škofije 3, (6), 6, (9), 14, (17), 559;—60, 573 — glej: goriška škofija itd;
škofijske meje 209, 476, 557;
škofijski šolski nadzorniki 476, 482, 507, 511, 513, 573;
„Šlezenge" 249;
Šlezijci 13, (16);
šmarnogorske procesije 560;
šolmaštrski pesmarji 255—6, 278, 338, 343, 381, 436, 452, 455—6, 569, 661, 693;
šolska prigodnica 686;
šolska reforma — glej: terezijanska šolska reforma;
šolske pesmi (mimo duhovnih) 456—7, 529, 707;
šolske premije (slov. knjige) 364, 463, 466, 477, 512, 540, 589, 669, 707, 715;
šolski jezik 14, (18), 78 (73)—80, 106, (108), 118, 153, 156—7, 162, 165—6, 175, 189—94, 197—8, 206, 258, 336—7, 449, 505—17, 542, 557, 584—618, 706—8;
šolski nasprotniki 124, (120);
šolski red (tekst) 184;
šolski repertorij 17, (20), 45, (49), 46, (49), 49, (53), 52, (56), 66, (60), 68, (63), 77—80, (72—5), 106, (107), 124, (120), 150, 158, 175—6, 178—94, 196, 197—202, 213, 236, 249, 250, 253, 256, 257, 274, 278, 333, 338—9, 342—4, 364, 414—5, 453, 456—8, 462—3, 466, 468, 476—7, 506—9, 511—12, 525, 529—31, 533, 540—3, 584—90, 593, 599, 648, 657, 659, 666, 684, 688, 706—7, 718;
šolsko gledališče 66, (60), 81, (76), 105, (106), 106, (107), 117, 701;
šolstvo 2, (6), 3, (7), 5, (9), 6, (9), 8, (11), 13, (19), 40, (44), 41, (45), 42, (45), 45, (49), 48, (52), 64, (59), 67—8, (63), 75—80, (71—5), 95, (97), 115—16, 121, (119), 124—5, (120—1), 145, 149, 154, 156—8, 162, 164—5, 168, 174—5, 184, 187, 190—1, 198—9, 200—1, 206, 209, 245, 249, 253, 255—6, 261, 264, 270, 326, 343, 346, 348, 351—3, 361—2, 364, 379, 392, 415, 449, 474, 477, 480, 485, 487, 493, 496, 505—18, 520, 524—6, 528—31, 555, 557, 584—90, 597—8, 690, 694—6, 706—8;
Štajerci 13, (16), 182, 187, 199, (= štajerski Slovenci), 228, 249, 613;
„Štajerec" 14, (17);
štajerski krožki — štajerski okoliš;
štajerski okoliš 18, (22), 31, (34), 104, (105), 149, 151, 198—9, 201, 253—4, 350, 391, 430, 457—8, 471, 581, 585, 630, 638, 684—9, 720—1;
številnost Slovanov 13, (16), 30, (33), 90, (84), 92, (86), 134, (133), 143, 162, 163, 182, 268, 322, 545, 548, 658;
številnost Slovanov v preteklosti 323;
štipendije 64, (61), 592;
štirivrstična daktilska kitica 460, (Japelj: Prestavljenje), 711;
štirivrstična jambska kitica 711;
štirivrstična kitica 705, 711—2;
štirivrstna trohejska kitica 311—3, 439, 443, 705, 711;
„Švabi" = Slovani 181;

Tajna društva 361, 375;
„Tartarija" 323;
tatarščina 337;
„Te deum laudamus" 230, 254, 334, 347;
tehnična nomenklatura 420, 716;
tekstovni stik s prejšnjo dobo 72, (68), 120, (118), 193, 237, 239, 242, 244, 251, 271, 273, 277, 292, 323—4, 335—6 703;
„Télégraphe officiel" 518—22, 525—6, 632, 697;
teološke razprave 236, 702;
tercina 358;
terezijanska šolska reforma 165—8, 187—9;
tiskarji 15, (19), 27—8, (31), 36, (40), 37, (41), 38, (42), 39, (43), 42, (45—6), 44, (47), 44, (48), 45, (49), 48, (52), 49, (53), 51—2, (55—6), 53, (58), 59, (94), 64—5, (60), 75, (71), 88, (82), (89), 99, (100), 100, (102), 102, (103), 104, (104), 105, (106), 106, (107), 108, (109), 109, (110), 113, (114), 116, 118, 119, (117), 147, 179, 182—3, 185, 190—1, 196, 207, 221, 231, 236, 245, 248—50, 254—5, 262, 274, 278, 283, 292, 295, 298, 337, 341—2, 344, 346—8, 384—5, 387, 414, 445, 458—9, 462—3, 491, 574, 587, 668, 677, 679, 681—3, 685, 690, 696—7;
tiskovna svoboda 677;
tobak (snov) 465;
toča (tekst) 538, 668;
toleranca 63, (59), 203, 207, 243, 253, 318—9, 520, 594;
topografija — glej: zemljepis;
tožilno pismo 126, (122);
tragedija 672—4, 713—4, 719;
transporentni napisi 518, 656, 709;
tridentinski cerkveni zbor 22, (25), 25, (29), 55—6, (90—1), 60, 96, (98), 99, (101), 101, (102), 101, (103), 116, 118, 124;
tridesetletna vojna 102, 104;
Triglav 301;
trivialke — glej: kmečke šole;
trivialnost 463;
trohej 311—3, 358, 439, 443, 705, 711;

tropus 305, 307, 441;
trovrstna jambska kitica 439;
trovrstna trohejska kitica (Dies irae) 439;
tržaška škofija 3, (6), 601—3, 696, 704;
tržaška tiskarna (ustan.) 147;
tuje kitice 311, 712, 721;
tujke 85, (80), 86, (81), 99, (100), 129, (127), 163, 253, 274, 293, 315, 323, 325, 327, 328—9, 433, 439, 465, 599;
Turki 40, (43);

Učeni pisatelji 661, 667, 675—6, 683;
učitelji — šolanje 696;
uganke 248, 272—3, 279, 294, 298, 300, 302—3, 307—8, 403, 409, 433—5, 497, 632, 649, 653—6, 711, 720;
uglasbitve 304, 501;
Ukrajinci 323;
umetni jezik 30, (34), 31, (34), 86, (80);
umetnostni slog 8, 13, 66—7, 84, 107, 111, 117—8, 129, 699—700, 720;
umetnostno šolstvo 590 — glej: rokod.;
Ungnadov zavod 39, (43), 40, (44), 42, (46), 43—4, (47—8), (89);
Ungnadova tiskarna 113, (89) — glej: tiskarstvo;
univerza 17, (20), 24, (27), 63, 64, 116, 206, 351—2, 361, 393, 477, 487, 489, 507—10, 557, 590, 618, 624, 695;
univerzalna monarhija 384, 387;
univerjalna poezija 357—8;
univerzalna slovanska slovnica 414, 459;
univerzalni slovanski slovar 459;
upanje na bodoči razvoj slov. lit. 234, 724;
upanje na reslovenizacijo 674, 724;
upanje zaradi političnih izprememb v Iliriji 528—9, 536, 724;
uradna publicistika 14—5, 15, (18), 101, (103), 104, (106), 126, (122), 147, 156, 166, 198, 279, 295, 333, 339, 342—3, 346, 348, 364, 414, 417, 444, 457, 518, 524—5, 542—3, 563, 630—1, 709 — glej tudi: uradni jezik, uradni list;
uradni jezik 1, (3), 7, (11)—8 (12), 14, (18), 15, (18), 68, (64), 80, 125 (121)—6, 137, 147, 156, 166, 179—80, 190, 206, 268, 274, 295, 339, 342—3, 346, 364, 404, 414, 444 456, 477, 505—7, 517—8, 555, 595, 629—31, 708—9 — glej tudi: uradna publicistika;
uradni list 367, 475, 518, 519 (slovenski tekst?) 554 — glej tudi: Laibacher Zeitung, Télégraphe Official;
uradni šematizem 185, 643;
uradništvo 474—5, 480, 485, 513, 559, 595, 597—8;
urbarski zapisi 111, 126, (122);
ustava 550—1, 553;
ustoličenje kor. vojvod 4, (8), 6, (10), (14);
utilitarizem poezije 303, 433, 450, 460, 482, 664, 666, 710, 720;

„Vadenja" (šolski tekst) 191, 333, 338, 414, 457, 715;
vajenška šola 557—8, 706 — glej rokodelska;
„Valašku" 249;
valček (ritem) 313;
variante 305—7, 438;
„Vandali" 91, (85), 131, (128), 322;
„Vandaluš" 182;
Vaterländische Blätter 363, 495, 515, 521—2, 545, 552, 631, 685;
vedenje (tekst v šol. knjigah) 456;
„Velika pratika" 272—3, 294—5, 297—8, 302—4;
veljava slovanskih jezikov 92, (86), 270;
„Vend" = Prekm. 322;
„Vendus" 131, (128), 133, (130);
„Venedi" 91, (85);
„Veneti" 91, (85);
„Veni sancte spiritus" 230;
vera v propast slovenstva 15, (18);
veroizpovedi za protest. 71, (67);
verska romantika 479;
verska svoboda 63, 243;
verske igre 523;
verz — proza 594, 637, 666, 669, 715—6;
verz 306, 312, 709 — glej: aleksandrinec, daktil, heksameter, jamb, kitica, trohej;
veseljaški tip 664;
veseloigra — glej: komedija;
veszprimska škofija 14, (18);
videmska škofija 572 — glej: oglejski patriarhat;
„Vindus" 91, (85), 133, (130), 180 (Carinthiacus, Styro-Vindus), 182;
vino (snov) 309, 310, 436—7, 649, 682—3;
„Vipavce" 133, (131);
višja družba 93—4, (88), 135—6, (134), 190, 724;
višje šolstvo 95, (97), 105, (106), 106, (107), 111, (112), 118, 125, (121), 145, 175, 468, 507, 707 — glej tudi: bogoslovje, filozofija, gimnazija, licej;
viže 227, 229, 267, 272, 291—2, 299, 310, 312, 411—2, 434, 655, 720;
vladni jezik 477 — glej: uradni;
„vlaško" 320;
Vodnikov krožek 577—9, 450—3, 577;
„vogrski Slovenin 182—3;
vohunstvo 487, 562, 606;
vojaška povelja (tekst) 467;
vojaški nagovori (tekst) 457;
„Vojskijsko" (England) 248;
„Volgarsku" 249;
„Volk" 89, (83), 131, (127), 260, 349, 351;
„Volklein" 90, (84);
„Volkston" 271;
voščila (teksti) 210, 294, 300, 302, 307—8, 313, 434, 441;

„Votlinsko" (Höland) 246;
vratenski (Vrata) rokopis 581, 671—3;
vraže 255—6, 271;
„vremenske regelce" 308 — glej: kmečka pravila;
vrtnarstvo (tekst) 344;
Vršac 301;
vseslovanska slovnica 345;
vseslovanski jezik 30, (34), 31, (34), 228, 413, 492, 503;
vseslovanska zavest 70, (66), 91, (85), 181, 228, 328, 449, 545, 720;
vseslovenski literani jezik — glej: slovenska celokupnost, književni jezik;
„vulgaren" jezik 1, (5), 2, (6);
vulgata 73, (69);
vzgoja na osnovi nemščine 271, 671, 723;
vzgoja v slovanskem duhu 671, 724;
vzgojna tendenca 313—4, 461, 495;
vzroki kat. knjiž. počasnosti 61, 62, 104, 136;
vzroki preroda 152—5, 202, 470, 546, 724;
vzroki protestant. knjiž. razcveta 61, (96) — glej tudi: protestantska prilagoditev — —
vzroki za nedostajanje proze 715—6;

„Wende" 133, (130), 143, 161, 445;
„Wendisch" 133, (130), 161, 344, 464—5;
„Wendisch oder Sclavonisch" 133, (130);
„Wiener allgemeine Literaturzeitung" 479, 521, 533, 545, 552, 646, 685;
„Wiener Jahrbücher der Literatur" 553;
„Winde" 4, (17), 91, (85), 92, (86), 143, 443, 449, 613;
„Winde" = Prekmurec 187;
„Winde" — „windisch" = nekranjski Slovenec 134, (132), 328, 449, 613;
„Windisch" 14, (17), 84, (79), 90, (84), 91, (85), 92, (86), 134, (132), 160, 180, 185, 228, 234, 252, 464, 722;
„Windisch oder Sclavonisch" 133, (130);
„Windische Kirche" 70, (66);
„Windischer" 252, 345, 722;
„Wir werfen uns darnieder" 251, 254, 256;
„Wochentliche ordinari Zeitung" (1708) 116;

Zabavna proza — glej pesniška proza;
začetnica — glej: abecednik;
zadovoljnost (snov) 465;
Zagrebška škofija 7, (11), 14, (18);
zahteve učenja nemščine 162, 723;
„Zaklabi" 276;
založniki 94, (88), 135, (135), 207, 236, 243, 254—5, 262, 272, 274, 289, 294—6, 327, 334, 387, 414, 434, 435, 455, 536, 587—8, 643, 668, 707;
zamenjavanje otrok 671, 723;
Zamudniki 3, 16, 27, (30), 34, 62, 69, 70, 112, 114, 136, 137—42, 143, 156, 185, 205, 258, 350—1, 353—4, 356—8, 364—7, 478—80, 507, 547—50, 552—4, 707, 715;
zaostalost Nemcev 187, 449 723;
zapletena kitica — glej: nadštirivr.;
zasluge Slovencev — se pripisujejo Nemcem 271, 723;
zasmehovanje slovenščine 12, (16);
zastavni list 104, (106), 126, (122);
„zaščita" Nemcev nad Slovani 269, 723;
zbadljivke — glej: sramotilne pesmi;
„Zdolnji Štajerci" 182;
zdravamarija 6, 9, (13), 98, (99), 121, (119);
zdravica 312, 438, 540, 661;
„Zeitung für Innerösterreich" 360;
„Zelauci" = Ziljani 269;
zemljepisje 248, 266—7, 271—2, 283, 294, 296, 320, 353, 404, 498, 508—9, 542, 635—6, 685, 717, 719;
zemljepisna sinonimka 685;
zgodbe sv. pisma 257, 587, 589, 641, 657, 701;
zgodovina 1, (5), 8, (12), 11, (15), 12, (16), 49, (53), 59, 68, (64), 84, (79), 90, (84), 98, 106, (107), 128—9, (124—6), 131—2, (127—8), 134, (132), 164, 174, 202, 205, 233, 236, 246, 248, 267—9, 272—5, 279, 281, 324, 331, 337, 364, 376, 382—3, 404—5, 407, 411 415, 417, 432, 444—6, 468, 508—9, 526, 542—3, 592, 604—5, 616—7, 633—5, 647, 657, 685, 697—8, 716—8, 721;
zgodovinska pesem 280;
zgodovinske teorije o nemškosti Slovanov 90, (84), 131, 163, 182;
zgodovinski pouk 508—9, 546, 604—5, 695;
zima (snov) 537;
„zlata bula" 92, (87), 162;
značaj Slovanov 268—9, 723;
znanost 117, 697—8, 708;
znanstveni jezik 1, (5), 8, (11), 11, (15), 12, (16), 14, (18), 15, (19), 81, (76), 84, (79), 106, (107), 127, (123), 167, 174, 185, 202, 205, 248, 268, 272, 275—6, 285, 318, 334, 345—6, 376, 415, 447, 503, 716—20;
Zoisov krožek 214, 217, 22102, 244, 261, 262, 280—3, 290, 333, 341, 341, 367—8, 383, 388, 409, 413, 432, 445, 453, 484, 485—9, 516, 560—7, 577, 645— 657;
Zupanov krožek 567;

Žanr 210;
ženstvo (snov) 682—3;
židovstvo 483;
žitne cene (teksti) 295;
živinoreja (teksti) 248, 516;
živinozdravilstvo (teksti) 241, 255, 342, 708;
župnije 6, (9).

Popravki

Gre za korekturo večjih pomot in takih napak, ki bi utegnile čitatelja motiti, ne pa za pravopisne nedoslednosti in slične napake, ki jih čitatelji sproti popravljajo. Pri dvomih glede osebnih imen je treba pogledati v „Seznam". Številke med oklepaji se nanašajo na prvo izdajo strani 5—136. *F. K.*

Stran	Vrsta	Napačno	Pravilno
5	4	patriaršije	patriarhije
6	11	Přemisla	Přemysla [glej tudi (19) 3]
(12)	23	iz Trebnja	iz Trebnjega
(13)	16	v Černjevcu	v Černjevu
16	22	Cerkvenoslovenski	Cerkvenoslovanski
20	28	zapeljuje	zapeljujejo
23	17	šmalkadci	šmalkaldci
(24)	6	krščanskega vere	krščanske vere
33	11	Uj Szigetu	Új Szigetu
34	30	evanglejskemu	evangeljskemu
44	34	s Kranjske	iz Kranjske (s Kranjskega)
45	14	Lukež Cvekelj	občinski svetovalec Lukež Cvekelj,[46] najbrž istoveten z Lukežem Klincem
	16	— — — trgovec	
45	25	s Krškega	iz Krškega
(46)	35	neposredno	posredno
52	18	Batthyanyju	Batthyányju
58	2	tradiciji	tradicije
(61)	37	garduirancev	graduirancev
62	4	slažiti	služiti
(65)	12	slovensko znanstveno	slovensko književno produkcijo
71	8	pojem	pojemo
(71)	8	najpriljubnejši	najbolj priljubljen
76	19	Bogu	Bugi
76	41	Trubarjev	Trubarjevo
(79)	30	ker so bili Kranjci vsi književniki	ker so bili vsi književniki Kranjci
81	2	za	na
81	17	Jurčiču	Juričiću
82	1	književnosti	književnost
(83)	28	meistersingerjevem	meistersingerjem
(84)	41	priča	pričajo
92	30	dvor.	dvor."
(97)	17	paralelizacijo	paralizacijo
101	27	iz Drašic	iz Drašič
(106)	31	žlahtnen gospodu	žlahtnemu gospodu
111	31	prestolici	prestolnici
(113)	3	standart-alfabeta	standard-alfabeta
(119)	12	ponotranje molitve	ponotranjenje molitve
122	8	razvrščanske	razvrščanje
122	32	najobičajejše	najobičajnejše
128	17	Lambergerju	Lambergarju
(132)	31	„Sava"	„Slava"
(134)	33	gl.	gld. (glej tudi 363, 38)
143	19	Šauerja	Šauraua
148	5	Kranjskem[12]	Kranjskem
153	28	zanimanja	zanimanje
162	23	pre porodnimi	preporodnimi
174	34	slavenski"	„slavenski"
183	32	oškodoval	poškodoval

Stran	Vrsta	Napačno	Pravilno
185	6	v Nazaretu pri Mozirju	v Nazarjah pri Mozirju
196	39	tadu	tatu
185	32	Gutsmanova[5]	Gutsmanova[6]
201	31	v Dobrepoljah	v Dobrepolju
209	39	somboteljskega	sombateljskega
213	19	Lichtwehr	Lichtwer
229	20	Gesnerjev	Gessnerjev
229	38	Mendelsohna	Mendelssohna
242	3	Mesenguy-ja	Mézanguyja
244	6	Radeskini	Redeskini
249	9	kraljestvu	krajlevstvu
250	14	slovensko nemški	slovensko-nemški
250	17	besed,	besed"
261	33	Krakovega	Krakova
261	34	Dessua	Dessaua
263	35	pod Wróławom	pod Wrócławom
281	29	Aichenburg[8]	Aichelburg[86]
281	31	botaník[10]	botanik[11]
285	7	svari	stvari
288	20	Kornova	Kornigova
291	17	klina	klena
292	29	Achorn	Ahorn (glej tudi: v. 31)
307	11	na domestil	na-domestil
309	14	izpodtikati	spotikati
314	6	iščeč	iščeš
337	27	anahrostičen	anahronističen
338	32	Kačnik	Kančnik
341	29	s Kranjske	iz Kranjske
343	3	Žagarjev	Žegarjev
344	16	na Medvedovem selu	na Medvedjem selu
347	32	istobnimi	istodobnimi
349	2	v Pučoncih	v Puconcih
351	13	literani	literarni
353	35	uveljavljavi	uveljavi
355	26	Ahim	Achim
360	30	Innerösterreich	Innerösterreich"
366	31	zbírko	sbírko
367	6	Trlarić	Trlajić
368	2	bivstveno	bistveno
377	27	knjigarje — — — Izmed (=ponovitev 23. vrste)	želijo kazati svojo naklonjenost vsi izmed
393	32	milil	mislil
393	38	ljubljanskega dr. Schmida	ljubljanskega profesorja anatomije dr. Schmida
395	27	filozofskih	filoloških
396	17	Božívojevega	Bořivojevega
400	27	tak	take
400	39	Klein	Kleist
400	40	Lichtwehr	Lichtwer
407	38	dnevnik iz 1792	dnevnik iz 1782
470	38	Markovic	Makovic
556	1	sloveno-serbsko	slaveno-serbsko
558	27	spoštovanja	spoštovanju
559	18	Saura	Saurau
576	5	Ruma	Rumy
589	18	Majcingerja	Waicingerja
622	24	Schleter	Schlechter
652	21	plesajočega	plešočega
666	4	Cnyzin	Cnyrim

Pregled vsebine

Številke med oklepaji se nanašajo na prvo izdajo prvega sešitka 1929.

Ob petem sešitku. (Namesto predgovora.) . . . . . 1*—4*

I. Stoletja beležk brez literarne tradicije . . . . . 1—16

Oslabitev posledic pokristjanitve radi izgube neodvisnosti (5—19)
1 (5). — VIII. stoletje 3 (7). — IX. in X. stoletje 3 (7). — XI. in XIII. stoletje 5 (9). — XIV., XV. in prva pol. XVI. stoletja 6 (10). — Vrsta ustaljenih ovir 13 (17). — Mesto v Evropi 16.

II. Delo za protestantski repertorij v 16. stol. . . . . . 17—54

Organska osnova v ideologiji protestantizma 17 (20). — (20—58)
Širjenje reformac. gesel med Slovenci do 1548: 17 (20). — Knjiž. poskusi **1523—1548:** 23 (27). — Akcija proti lj. protestantom **1547:** (88)
25 (29). — Trubar **1548—1553:** 26 (29). — Zveza med Trubarjem in Vergerijem **1554—1556:** 29 (32). — Trubarjeva slovenska in hrvaška tiskarna **1556—1561:** 32 (36). — Ungnadov biblijski zavod **1561—1565:** 39 (43). — Splošni razmah prve in druge protest. generacije **1565—1589:** 45 (49). — Prizadevanja druge in tretje protest. generacije **1590—1598:** 53 (57). — Mesto slovenskih protestantov v okviru protestantskih evropskih narodov 54. — Zator slov. protestantizma 54 (88).

III. Delo katolikov v dobi protestantske aktivnosti . . . 55—62

Katol. prilagoditev protest. književne prakse pri Nemcih (90—97)
in v Tridentu 55 (90). — Beležke **1551—1574:** 57 (93). — Prva knjiga **1574** in medli znaki nove uvidevnosti 59 (94). — Zagovori kat. počasnosti 60. — Hren 61 (96). — Vzroki počasnosti 61 (97). — Smrt katoliške Trubarjeve generacije 62 (96).

IV. Ob petdesetletnici slovenske knjige . . . . . 63—94

Ime dobe 63. — Pomen protestantizma za splošni kulturni (59—89)
razvoj med Slovenci 63 (59). — Nemška dediščina preteklosti 67 (63). — Kriterij za presojo jezikovne prakse 69 (65). — Ugodni pogoji razvoja 69 (65). — „Slovenska cerkev" 70 (66). — Ocena repertorija slov. cerkve in šole 71 (67). — Necerkveni rep. 80 (75). — Znanstvene panoge 81 (76). — Formalna stran 84 (79). — Slovenske manifestacije 89 (84). — Stiki slovenske knjige z višjo družbo 93 (88). — Vplivi na Slovane 94. — Perspektive 94.

V. Delo za katoliški repertorij po zatoru protestantizma 95—112

Novi usmerjalni momenti 95 (97). — Hrenova generacija (97—113)
1598—1630: 95 (97). — Desetletja zastoja **1631—1677:** 102 (103). — Ustalitev programa **1678—1750:** 105 (107). — Delo osamljenega znanstvenika Popoviča 111 (112). — Primerjanje z evropskimi katoliškimi narodi, zlasti zamudniki 112.

VI. **Delo protestantov v dobi katoliškega razmaha** . . . 113—114

Molk emigrantov 113 (114). — Usoda spomenikov iz dobe slovenskih protestantov 113 (114). — Slov. protestanti na Koroškem 113 (114). — Slov. protestanti v Prekmurju 114 (114). — Mesto v okviru evr. protest. narodov, zlasti zamudnikov 114. (114—115)

VII. **Ob stopetdesetletnici rekatolizacijskih komisij** . . . 115—136

Ime dobe 115. — Vpliv na splošni kulturni razvoj med Slovenci 115 (116). — Jezikovno-kulturna dediščina 118. — Kriterij za presojo jezikovno-kulturne prakse 118. — Dolgost dobe do ustvaritve glavnih pogojev za razvoj 119 (117). — Duhovni repertorij in problem slov. šole 119 (119). — Necerkveni repertorij 123 (120). — Znanstvo 127 (123). — Formalna stran 129 (126). — Slovenske manifestacije 130 (127). — Stiki slov. knjige z višjo družbo 135 (134). — Vprašanje vplivov na Slovane 136. — Potreba novih idejnih valov za preporod 136 (136). (116—136)

VIII. **Prve prerodne generacije 1750—1819** . . . . . 137—690

1750: Književni zamudniki okoli 1750: 137. — Problem in začetki prerodov 140. — Predstavniki slovenske aktivnosti okoli 1750: 142. — Popovič 142.

1751—1762 (Klesanje prvih prerodnih črt) 143: Novi prerodi zamudnikov 143. — Drž. in pokraj. okvir 143. — Novi momenti v slov. produkciji 147. — Kranjski okoliš 148. — Obrobni okoliši 148. — Prvi izraziti predstavniki prerodnih gesel (Pohlin, Kumerdej, Japelj, Lavrin, deloma Volkmer) 150. — Vplivi 125.

1763—1768 (Od Pohlinove vrnitve v Lj. do njegove slovnice): Zamudniki 156. — Drž. in pokraj. okvir 156. — Ljubljana 157. — Gradec 157. — Dunaj 157. — Delo v kranjskem okolišu 158. — Obrobni okoliši 159. — Pohlinova slovnica 160.

1768—1776 Razdobje aktualnosti Pohlinove slovnice): Zamudniki 164. — Drž. in pokr. okvir 165. — Pomen Dunaja 166. — Kranjski okoliš 168. — Obrobni okoliši 179. — Ocena 183. — Izgube 184.

1777—1779 (Razdobje prvih slov. šolskih knjig): Zamudniki 185. — Drž. in pokraj. okvir 185. — Gutsmanova slovnica 185. — Vladne smernice za jezikovno politiko v novi osnovni šoli 187. — Kranjski okoliš (Edling, Kumerdej, Japelj, Herberstein, Zois itd.) 189. — Neofic. obnovitev akademije operozov 1779: 194. — Obrobni okoliši 197. — Novi momenti (nar. ime) 199. — Šibkost gibanja 200. — Zois v drugi pol. 1779: 210. — Fiziognomije preporoditeljev okoli 1779: 202.

1779—1789 (Prvo desetletje Zoisovega mentorstva): Zamudniki 205. — Drž. in pokrajin. okvir 206. — Kranjski okoliš 1779—85: Delo v Zoisovi odsotnosti 1779—1780: 210. — Zoisova pot in vrnitev 1780: 212. — Zoisova knjižnica 1780: 213. — Delo v letu po Zoisovi vrnitvi 214. — Linhartova preorientacija okoli 1781: 217. — Oficialna obnovitev akademije operozov 1781: 218. — Snovanje krožkov in njihove fiziognomije 1781—1785: 221. — Snovanje slavističnih bibliotek 1781—85: 224. — Književno delo 1781—85: 226. — Odnošaji med krožki 1781 do 1785: 243. — Kranjski okoliš 1785—89: Osebne izpremembe 1783—86: 245. — Aktivni krožki in njih fiziogno-

mije 245. — Slavistične knjižnice 246. — Književno delo 246. — — Obrobni okoliši 1779—89: Primorje 249. — Koroško 250. — Štajersko 253. — Celjsko okrožje 254. — Mariborsko okrožje 255. — Prekmurje 257. — Znaki šibkosti 257. — Novi pozitivni momenti 257. — Osebne izpremembe in izgube 257.

1789—1799 (Drugo desetletje Zoisovega mentorstva) 258: Zamudniki 258. — Drž., evropski in pokr. okvir 258. — Simpatizerji franc. revol. 258. — Kranjski okoliš 1789—1795: 261. — Aktivni krožki in njih fiziognomije 261. — Stiki s tujimi slavisti 264. — Knjižnice 265. — Književno delo 266. — Stanje okoli 1795: 279. — Linhartova smrt 280. — Kranjski okoliš 1795—1799: 281. — Aktivni krožki 281. — Fiziognomije 283. — Stiki z zunanjo slavistiko 287. — Slavistične biblioteke 288. — Književno delo 290. — Osebne izpremembe proti koncu desetletja 340. — Obrobni okoliši 1789—99: 341. — Primorje 341. — Koroško 342. — Celjsko okrožje 344. — Mariborsko okrožje 347. — Prekmurci 348. — Pomen 349. — Obračun 349. — Ocena revol. vpliva 349. — Herder in drugi 349. — Znaki šibkosti 350. — Pozitivnost 350. — Izgube 350.

1799—1809 (Tretje desetletje Zoisovega mentorstva) 351: Evropski politični in literarni, državni in pokrajinski okvir 351. — Zamudniki 365. — Kranjski okoliš 367: Aktivni krožki in njihove fiziognomije 367. — Vez za ustvarjanje skupne fronte in korespondence med okoliši 381. — Stiki s tujino 388. — Biblioteke in ostaline 395. — Književno prerodno delo 409. — Periferija 457: Primorje 458. — Gradec 458. — Koroški okoliš 458. — Celjsko okrožje 462. — Mariborsko okrožje 463. — Graški okoliš 466. — Prekmurci 467. — Dunaj 467. — Odsevi evr. dogodkov 470. — Značaj gibanja 470. — Smrtni datumi 470.

1809—1813 (Četrto razdobje Zoisovega mentorstva) 471: Evropski in državni okvir 471: Literatura 471. — Schönbrunnski mir 471. — Napoleon in Ilirija 472. — Avstrija 478. — Zamudniki v avstrijski državi 480. — Krožki in rast preroda (s korespondenco) 481: Kranjski okoliš 481. — Primorski okoliš 490. — Ilirski Korošci 490. — Avstrijski Korošci 491 — Celjsko okrožje 492. — Mariborsko okrožje 492. — Gradec 494. — Dunaj 504. — Preroditelji in splošne tendence v Iliriji 505. — Preroditelji in šola 506: Ilirija 506. — Avstrija 510. — Preroditelji in uradni jezik 517. — Preroditelji in časopisje 518. — Preroditelji in gledališke predstave 522. — Preroditelji in javne knjižnice 523. — Ilirija 523. — Avstrija 524. — Književnost 524: Ilirija 525. — Avstrija 537. — Nekaj posebnih odsevov preroda 545. — (Zaključek in smrtni datumi) 546.

1813—1819 (Peto razdobje Zoisovega mentorstva): Evropski in državni okvir 547: Literatura 547. — Pomen evropske politike za zamudnike 548. — Avstrija in restavracija 551. — Cerkev 553. — Avstrijski zamudniki 554. — Slovenci in restavracija 556. — Krožki in narast prerodne misli 559: Birokracija in možje cerkve 559. — Kranjski okoliš 560. — Primorski okoliš 570. — Koroški okoliš 571. — Štajerski okoliš 572. — Dunaj 575. — Korespondenca 577. — Preroditelji in socialno-gospodarska vprašanja 583. — Preroditelji in šola 584: Šolstvo 584 (stolica za slovenščino 595). — Profesorji 604. — Naraščaj v šolah 618. — Preroditelji in slovenska beseda v uradni, korespondenčni in slični rabi 629. — Preroditelji in časopisje 631. — Preroditelji in gledališke predstave 639. — Preroditelji in društva

642. — Preroditelji in javne knjižnice 644 (Ljubljana 644). — Književnost 645: Kranjski okoliš 645. — Primorski okoliš 664. — Koroški okoliš 668. — Štajerski okoliš 684. — Prekmurci 689. — Dunaj 689. — (Zaključek in smrtni datumi) 690.

IX. **Ob petdesetletnici prve slovenske prerodne manifestacije** (Opombe pod VIII.) . . . . . 691—724

Ime dobe 691. — Vpliv na splošni kulturni razvoj 692. — Jezikovnokulturna dediščina 701. — Kriterij za presojo 701. — Duhovni repertorij 702. — Šolski repertorij 706. — Strokovnopoučni repertorij 708. — Uradna raba jezika 708. — Posvetna pesem 708. — Dramatika 713. — Pesniška proza 715. — Znanstvo 716 (slovnica 717, slovar 717, zgod. 718, lit. zgod. 718, zemljepis 719, folklora 719). — Formalna stran 720. — Prerodne manifestacije 721. — Stiki z višjo družbo 724. — Zaključek (vzroki vznika) 724.

Opombe . . . . . I—XXX
Seznam osebnih imen . . . . . XXXI—XLVIII
Stvarno kazalo . . . . . XLIX—LXXII
Popravki . . . . . LXXIII—LXXIV

Univerzitetna knjižnica Ljubljana

TA KNJIGA JE IZŠLA V PETIH SEŠITKIH
V LETIH 1929—1938

NARODNA IN UNIVERZITETNA KNJIŽNICA
COBISS
00000320469